

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

**OSMANLI RUM VİLAYETİNDE YERLEŞİM DÜZENİNDE
DEĞİŞİMLER (ALACA, MECİTÖZÜ VE ALMUS
ÖRNEKLERİNDE BİR TARİHSEL COĞRAFYA ARAŞTIRMASI
1455-1839)**

Murat ALANDAĞLI

Doktora Tezi

Ankara, 2021

**OSMANLI RUM VİLAYETİNDE YERLEŞİM DÜZENİNDE
DEĞİŞİMLER (ALACA, MECİTÖZÜ VE ALMUS
ÖRNEKLERİNDE BİR TARİHSEL COĞRAFYA ARAŞTIRMASI
1455-1839)**

Murat ALANDAĞLI

**Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı**

Doktora Tezi

Ankara, 2021

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ..... ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

...../...../.....

Murat ALANDAĞLI

¹“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

(1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanın**ın önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanın**ın önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

(3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez **danışmanın**ın önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.**

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Prof. Dr. Mehmet Z danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Öğr. Gör. Murat ALANDAğLI

TEŞEKKÜR

En başta oldukça yoğun bir dönemde tez öğrencisi olma şerefini bana lütfeden kıymetli Hocam Prof. Dr. Mehmet Öz'e ne kadar teşekkür etsem azdır. Hakikaten beş yıla yakın bir sürede hem derslerinde hem de tez sürecinde kendisinden çok şey öğrendim. Hem bir fert olarak bireysel hayatımda hem de bir hoca olarak akademik hayatımda kendisinden öğrendiklerimi uygulamaya çalışacağım. Tez İzleme Komitesinde yer alan Prof. Dr. Jülide Akyüz Orat ve Prof. Dr. Emine Erdoğan Özünlü'ye de teşekkürü borç bilirim. Özellikle Prof. Dr. Emine Erdoğan Özünlü başından beri göstermiş olduğu ilgi ve yol göstericiliğinin yanı sıra sık sık girmiş olduğum çıkmazlardan yol almama vesile oldu. Özellikle tımar ruznâmçe defterleri hususundaki bilgi ve görüşleriyle bu defterlere bakışımı şekillendirdi.

İnsanların hayatlarının inşasında ve ideallerinin şekillenmesi kadar gerçekleşmesinde de pay sahibi olan kişiler vardır. Bu bölümdeki birkaç satır onlara atfedilmiştir. Çok kıymetli Hocalarım Prof. Dr. İsmail Çelik ve Perihan Çelik her şey bitti derken açmış oldukları yol nedeniyle ümitlerimin yeniden yeşermesine fırsat sağladılar. Kendilerine sunmuş oldukları olanak, bakış acısı ve fırsattan dolayı müteşekkirim. Elbette onlarla tanışmamı sağlayan Prof. Dr. Bedriye Poyraz ve Prof. Dr. Ayfer Karakaya Stump'a da teşekkür ederim. Prof. Dr. Oktay Özel'e gerek Bilkent'teki odasında ve gerekse de herhangi bir yerdeki buluşmalarımızda sık sık yapmış olduğu telkinlerinden dolayı çok teşekkür ederim. Kendisi daima sorgulayıcı ve analitik bir bakış açısıyla yol almamı sağlayarak adeta öğrendiğim dışında ne kadar çok ve zengin bir tarih yazımının da var olduğunu göstermiştir. Zamanlı zamansız sorularımı büyük bir özveriyle cevaplaması da onun ne kadar naif ve nezaket sahibi biri olduğunun göstergesidir. Dr. Öğr. Üyesi İhsan Seddar Kaynar ve çok değerli Muharrem Yılmaz Bey'e hep bir adım ötesini hedefleyen ve bunu çevresine de yayan duruş, davranış ve insani özelliklerinden dolayı çok teşekkür ederim.

Bir dönem nasiplendiğimiz, akademik hayata dair beklentilerimizin her şeye rağmen sürdüğü, Tapu ve Kadastro Arşiv Dairesindeki memuriyetimiz esnasında özellikle Kuyud-ı Kadime Arşivi kaynakları ve Tapu Tahrir Defterlerine meyletmemi sağlayan Arşiv Dairesi Şube Müdürlerinden Mustafa Engin'in hayatımdaki yeri yadsınamaz. Kendisine ne kadar teşekkür etsem azdır. Yine Şube Müdürü Hayrettin Gültekin ile bilgi, nezaket ve insanî boyutlarıyla her zaman anımsayacağım Tapu ve Kadastro Uzmanı Sevgi Işık ve Uzman Fatma Erdem ile Uzman Zehra Duruklu'ya çok teşekkür ederim. Tezi hazırlarken adeta mutfak olarak kullandığımız arşivlerden Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde Sayın Şerafettin

Çekmece'ye, Vakıflar Arşivi'nden Sayın Öznur Sağlam'a ve Devlet Arşivleri'nden Sayın Ayşe Koyuncu, Sayın Genel Müdür Yardımcısı Sebahattin Bayram'a, çok değerli arkadaşım Aydın Kurt'a çok teşekkür ederim. Aydın, klasik dönem metinlerindeki okumalarımda saat gözetmeksizin göndermiş olduğum kelimelere dair fikirlerini benimle paylaştı. Hakikaten büyük bir sabır timsaliydi. Aynı durum özellikle siyakat okumalarımındaki eksiklikleri görmeme fırsat sağlayan değerli büyüğüm Hacı Hamza Soysal için de geçerlidir. Türk Tarih Kurumu çalışanı kıymetli arkadaşım Serap Şimşek Padar oldukça yoğun bir dönemde bazı sıkıntılarını aşmamda yardımcı oldu. Kendisine çok müteşekkirim. Her üçüne ne kadar teşekkür etsem azdır. Değerli arkadaşım ve meslektaşım Doç. Dr. Muhammed Ceyhan'a da ayrıca çok teşekkür ederim. Hakkâri Üniversitesi'nden Sayın Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Ertuş onca yoğunluğuna rağmen tezimi okuma zahmetinde bulundu. Onun özverisi olmasıydı her şey benim için çok daha zor olabilirdi. Vakit ayırdığı için kendisine müteşekkirim. Öğr. Gör. Mesut Algül özellikle tez yazım aşamasında düşündüklerimi paylaştığım biriydi. Bazen; tekrara mı düştüm, burası çok uzun mu oldu gibi konuşmalardaki dinleyici ve yönlendirici fikirleri oldukça nemliydi. Zaman zaman bulmakta sıkıntı çektiğim kaynakları benimle paylaştıkları için Ordu Üniversitesi'nden Prof. Dr. Sadullah Gülten ile Tokat'a dair ciddi bir hafızaya sahip saygıdeğer Hasan Erden Bey ve değerli meslektaşım Arş. Gör. Bekir Akşit'e de teşekkür ederim. TÜİK'ten üç kazaya ait bilgileri elde etmemdeki yardımlarından dolayı Sayın Hasan Aztopal'a çok teşekkür ederim.

Nihayet en başından beri tez sürecindeki özverilerinden dolayı eşim Fadime ile yaşına rağmen zaman zaman Kafirini, Hüseyinabad, Almus gibi yer adlarını sık sık gören, öğrenen ve sanırım hiç unutmayacak olan kızım Türkmen başta olmak üzere annem, babam ve Alandağlı ailesinin her ferdine çok teşekkür ederim.

ÖZET

Alandağlı, Murat, *Osmanlı Rum Vilayetinde Yerleşim Düzeninde Değişimler (Alaca, Mecitözü ve Almus Örneklerinde Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması 1455-1839)*, Doktora Tezi, Ankara, 2021

Kuzey Orta Anadolu havzası; Anadolu'nun fethinde ikinci kuşak serhat hattında yer alan, imparatorluğun kuruluşunda etkin rol oynayan Türkmenlerin öbeklendiği bir bölgeydi. Ayrıca XVI. yüzyılda siyasî, itikadî temelli Osmanlı-Safevi çekişmesi ile pek çok yönü bulunan Celali İsyanlarının bu bölgede etkin olduğu malumdur. Bugün Alaca, Mecitözü ve Almus olarak isimlendirilen ve bu havzada yer alan kazaların geçmişlerinin irdelenmesi bu bakımdan önemlidir. Alaca, Anadolu'da ilk medeniyeti tesis eden Hititlere ait önemli bir iskân bölgesiydi. Burası iskâna uygun özellikleri nedeniyle asırlar sonra Osmanlı nüfus ve iskân faaliyetlerine de konu olmuştur. Bu bakımdan imparatorluğun ilk döneminde yerleşik, hareketli konar-göçer aşiretlerin ön plana çıktığı hareketli bir coğrafyadır. Sivas, Tokat ve Samsun ara yolu bağlantısını sağlayan Mecitözü, Alaca'ya nispetle XV. yüzyılda daha sönük bir sahadır. Bizans-Osmanlı çekişmesinin uzun sürdüğü ve Tokat ile Sivas'ı kavuşturan yolun merkezindeki Kafirni (Almus) ise Müslim-gayrimüslim varlığının ön plana çıktığı bir bölgedir. Her üç bölgede, XVI. yüzyıl sonlarında iskân mahallerinin sayısında belirgin bir artış gözlenmiştir. Öte yandan bu bölgelerde, kriz ve dönüşümün işareti olan XVII. yüzyıldan XVIII. yüzyıla uzanan dönemde, eskiyi aratır derecede sönük ve flu bir geçiş dönemi yaşanmıştır. Çok net göremesek de Mecitözü ve Hüseyinabad (Alaca), yaşanan gelişmelerden dolayı ıssızlaşmış, pek çok köyü hâlî ve harap duruma düşmüştür. Kafirni, dağlık ve ormanlık sahaları nedeniyle bölge ve yöre insanına adeta doğal bir barınma alanı olmuştur. Üretim, tüketim, ticarî tarım ve ulaşım faaliyetleri döngüsünün yeniden inşa ettiği XIX. yüzyıl Anadolu kent tarihinden söz konusu üç kaza da nasibini almıştır. Nitekim XVII. yüzyılda bir derbent olan Alaca, zamanla geçiş yolları istikametinde bir kavşak bölge halini almıştır. Mecitözü, Milli ve Kavilli aşiretleri vesilesiyle ilk dönemin aksine çok daha hareketli bir dönem yaşamıştır. Tokat-Sivas hattındaki Kafirni'de ise Celali hışmından yerle bir olmuş iskân mahalleri, XIX. yüzyıla gelindiğinde tekrar canlanmaya başlamıştır. Sonuç olarak; incelediğimiz üç kazanın XV. yüzyılda temelleri atılmış, XVI. yüzyılda en parlak dönemlerini yaşamış, XVII. ve XVIII. yüzyılların kendine has gizemli dünyasında zaman zaman öne çıkmış veya gerilemiş ve nihayet XIX. yüzyılda ise yeniden canlanıp günümüzdeki iskân özellikleri ile sosyo-kültürel yapılarına kavuşmuş oldukları söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı İmparatorluğu, İskân, Nüfus, Göç, Kafirni (Almus), Mecitözü, Hüseyinabad (Alaca)*

ABSTRACT

Alandağlı, Murat. *Changes in the Settlement Order in the Ottoman Rum Province (A Survey of Historical Geography in Alaca, Mecitözü and Almus Examples from 1455 to 1839)*, PhD Thesis, Ankara, 2021.

The Central North Anatolian basin was a region Turkmens were grouped, taking part in the second-generation border line in the conquest of Anatolia and playing an active role in the establishment of the empire. Also, it is known that the Celali rebellions, which had many aspects with the Ottoman-Safavid conflict based on political and creed, were effective in this region in the XVIth century. In this respect, it is important to examine the past of the districts that are named Alaca, Mecitözü and Almus located in this basin. Alaca was an important settlement area belonging to the Hittites, who established the first civilization in Anatolia. This place was subject to Ottoman population and settlement activities centuries later due to its suitable properties. In this respect, it is a vibrant geography where settled by mobile nomadic tribes come to the fore in the first period. Mecitözü, which provides the link of by-road connection between Sivas, Tokat and Samsun was a dimmer field in the XVth century. Kafirni (Almus), at the center of the road connecting Tokat and Sivas, is a region where the Byzantine-Ottoman conflict lasted long and Muslim-non-Muslim presence came to the fore. A significant increase was observed in the number of residential areas in all three regions at the end of the XVIth century. In these regions, the period from the XVIIth century to the XVIIIth century, which is a sign of crisis and transformation, experienced a faint and fuzzy transition period. Although we cannot see it very clearly, Mecitözü and Hüseyinabad (Alaca) became desolate due to the developments and many villages were destroyed. Due to the mountainous and forested areas of Kafirni, it became a natural shelter for the people of the region and the region. All three districts took their share from the XIXth century Anatolian city history, which was reconstructed by the cycle of production, consumption, commercial agriculture and transportation activities. In the XVIIth century, Alaca which was a mountain pass became a junction area in the direction of the passage roads. Mecitözü district experienced a much more active period, unlike the first period, due to the Milli and Kavilli tribes. Settlements on the Tokat-Sivas line, which were destroyed by the anger of Celali, started to revive in the XIXth century. As a result, the foundations of the three districts we have examined were laid in the XVth century, lived their brightest periods in the XVIth century, came to the fore or regressed from time to time in the unique mysterious world of the XVIIth -XVIIIth centuries, and it can be said that they finally have attained their socio-cultural structure revived with their current settlement and settlement characteristics in the XIXth century.

Keywords: *Ottoman Empire, Settlement, Population, Migration, Kafirni (Almus), Mecitözü, Hüseyinabad (Alaca)*

KISALTMALAR

A.g.e	: Adı Geçen Eser
A.g.m	: Adı Geçen Makale
As.	: Askerî
Bkz.	: Bakınız
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
Cm	: Cemaat
Çev.	: Çeviren
DİA.	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
E.	: Evkâf
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
K.	: Kanunnâmesi var
Ky.	: Köy, Karye
Kş.	: Kışlak
M.	: Miladi
Ml.	: Maliye
Mz.	: Mezra
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
T.	: Tarih
TKGM.KK	: Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
Vd.	: Ve diğer

TABLOLAR

Tablo 1: 2000 Yılı Alaca, Mecitözü ve Almus Kazalarının yüzölçümleri, kaza ve köy nüfusları ile nüfus yoğunluğu.....	iv
Tablo 2:Arapça 1451 tarihli Elvan Çelebi Evladlık Vakfiyesi'ne göre vakıf akarları, arazileri.	72
Tablo 3:Hüseyinabad, Kafirni ve Mecitözü'nün XV.-XIX. yüzyıl kaynaklarında idarî birim olarak adlandırılmaları	83
Tablo 4: TT.d.387 Numaralı 1530 Yılı Defterine Göre Kazalar.....	158
Tablo 5:1455-1574 yılları Arasında Hüseyinabad, Kafirni ve Mecitözü'nün Hane sayıları	182
Tablo 6:1455-1574 yılları arasında Hüseyinabad, Kafirni ve Mecitözü Hane-Mücerred sayıları	183
Tablo 7:1455-1574 Yılları arasında Kafirni'de gayrimüslim reâyâ.....	189
Tablo 8:1455-1574 Kafirni Nâhiyesinde Gayrimüslim Hane-Mücerred sayıları	190
Tablo 9:Hüseyinabad, Kafirni ve Mecitözü'nün 1455-1574 yılları arasında köy ve mezra sayılarını gösterir	193
Tablo 10: 1485, 1520 ve 1554 yılı tahrirlerinde Hüseyinabad, Kafirni ve Mecitözündeki mevkûf kayıtlar	202
Tablo 11: Hüseyinabad, Kafirni ve Mecitözü köylerinin Yükseklik Durumu	206
Tablo 12: 1455-1574 Yılları arasında Hüseyinabad, Kafirni ve Mecitözü'nün Hane Aralıkları	208
Tablo 13: Hüseyinabad, Kafirni ve Mecitözü kazalarının nefer sayılarının köy sayılarına oranı (1455-1574).....	211
Tablo 14: 1455-1574 Yılları arasında Hüseyinabad, Kafirni ve Mecitözü'nde Arpa ve Buğday Vergileri (Kile/Müd olarak).....	212
Tablo 15: 1455-1574 yılları Arasında Hüseyinabad, Kafirni ve Mecitözü'nde âdet-i ağnâm vergisi.....	215
Tablo 16: 1455-1574 yılları Arasında Hüseyinabad, Kafirni ve Mecitözü'nde Küvvâre Vergisi	216
Tablo 17: Tahrir yıllarına göre Hüseyinabad, Kafirni ve Mecitözü'ndeki değirmenlerin dağılımı.	217
Tablo 18: Hüseyinabad, Kafirni ve Mecitözü'nün 1455-1574 yılları arasında köy ve mezra sayılarını gösterir	223
Tablo 19: Üç Kazada Kayıtlı Nüfusun Özeti (1455-1574).....	224
Tablo 20: 1574 yılı tahriri çerçevesinde kazalardaki “becâ-yı”, “ma'a” ve “baltalık” ibareli kayıtlar	224
Tablo 21: Rum eyaletinde Hüseyinabad, Mecitözü ve Kafirni havalisinde seferlere gitmeyen kişiler ile köy adları ve hâsılları (KK.d.435, s.122-130, T.-; KK.d.443, s.139-178, T.-).....	251
Tablo 22: Sivas, Konya ve Manisa'daki Çift, Resm-i Çift miktarları.....	262
Tablo 23: Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Arşivi'nde üç kazaya ait Hurufat kayıtlarının yer aldığı defter ve sayfa numaraları.....	283
Tablo 24:MAD.d.363 Numaralı ve H.1063/M.1653 Tarihli Deftere Göre Köy ve Mezra Adları	288
Tablo 25:Tımar Ruznâmçe Defterlerine Göre Hüseyinabad Kazasının XV. Yüzyıl ile XVII.-XIX. Yüzyıldaki İskân Mahalleri (Köy, mezra ve kışlak)	293

Tablo 26:Sivas Ahkâm kayıtlarında tesadüf edilen Hüseyinabad'a ait köy ve mezra adları ile nefer sayıları (1574 yılı verileriyle karşılaştırmalı şekli).....	300
Tablo 27:Hurufat defterlerine Göre Hüseyinabad köy, mezra, cami, mescid, zaviye, İmam vs. sayısı	303
Tablo 28:MAD.d.3900, 29.12.1095 (M.7 Aralık 1684) Numaralı Mukataa Tahrir Defterine Göre Kafirni.....	310
Tablo 29:D.BŞM.TKV.d.17339, T. S.1207. Numaralı Deftere Göre Kafirni Kazası.....	313
Tablo 30: Tımar Ruznâmçe Defterler verilerine göre Kafirni Kazası köy, mezra ve çiftlikleri (1574 yılı verileriyle karşılaştırmalı şekli).....	316
Tablo 31:Tokat Sicillerinden (T.ŞS.d.2285, s.75,76, T.Muharrem 1186) Kafirni Kazasına ait bir Avâriz kaydı örneği.....	319
Tablo 32: Tokat Sicillerinde (T.ŞS.d.2285, s.60, T. Safer 1186.) Kafirni Kazasının Mekkare ve Deve Ücretleri.....	321
Tablo 33:Hurufat Kayıtlarına Göre Kafirni Kazası	323
Tablo 34: Tımar Ruznâmçe Defterlerine Göre Mecitözü Kazası köy, mezra ve zaviyeleri (1574 yılı verileriyle karşılaştırmalı şekli)	327
Tablo 35: Sivas Ahkâm kayıtlarında tesadüf edilen Mecitözüne ait köy ve mezra adları ile nefer sayıları (1574 yılı verileriyle karşılaştırmalı şekli)	332
Tablo 36: Hurufat Kayıtlarına göre Mecitözü Kazası.....	337
Tablo 37: 1600 ila 1668 yılları arası Sivas Avâriz Kayıtlarında Hüseyinabad, Kafirni ve Mecitözü	345
Tablo 38: Devlet Arşivleri Kamil Kepeci ve Maliyeden müdevver defterler fonunda elde edilen 1640/41 yılı ile 1699 yılları avâriz-hâne verilerine göre Hüseyinabad ve Mecitözü kazalarındaki avâriz-hâne sayıları	346
Tablo 39: Hurufat defterleri verilerine göre Hüseyinabad, Kafirni ve Mecitözü Kazaları (Karşılaştırma)	355
Tablo 40: Hüseyinabad Kazasının 1831 ve 1839 yıllarındaki köy ve yaklaşık nüfuslarını hâvî tablo.	368
Tablo 41: Hüseyinabad kazasının 1831-1839 yıllarındaki mufassal nüfus defterleri ve yaklaşık nüfus verileri.	371
Tablo 42: NFS.d.2283 Numaralı ve 29.12.1246 (M.10 Haz.1831) tarihli Nüfus Defterinde Kafirni.....	372
Tablo 43: NFS.d.2287 Numaralı Deftere Göre Kafirni dahilindeki misafir veya firar grubundan yabancı hâne.....	375
Tablo 44: Kafirni (Almus)deki gayrimüslim reâyânın nüfusuna dair veriler	377
Tablo 45: Milli Aşireti'nin Mecitözü havalisindeki durumu	383
Tablo 46: Mecitözü havalisindeki Kavilli aşiretine ait veriler.....	386
Tablo 47: Milli Aşiretinin Mecitözü Bölgesinde bulunduğu köyler, hane ve nüfusları	391
Tablo 48: Mecitözü kazası köy ve kışlaklarının NFS.d.02267, 02268 ve 2376 Numaralı defterlerdeki durumu.....	393
Tablo 49: Hüseyinabad (Alaca), Kafirni (Almus) ve Mecitözü Kazalarının 1831 yılındaki iskân mahalleri ve nüfusları	398

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	İ
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	İİ
ETİK BEYAN.....	İİİ
TEŞEKKÜR	İV
ÖZET	VI
ABSTRACT	VII
KISALTMALAR.....	VIII
TABLolar.....	IX
HARİTALAR.....	XI
İÇİNDEKİLER	VXII
ÖNSÖZ.....	XIV
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: TARİHSEL GİRİŞ: KUZEY ORTA ANADOLU’DA NÜFUS VE YERLEŞME.....	32
1.1. TÜRKLERDEN ÖNCE	34
1.2. TÜRKLERDEN SONRA: YAYILMA, GÖÇEBELİK VE YERLEŞME	37
1.3. OSMANLI DÖNEMİ: PONTUS’ TAN RUM’ A OSMANLI EGEMENLİĞİNİN KURULUŞU ..	48
1.4. RUM’ DA NÜFUS VE YERLEŞME	55
1.5. DEĞERLENDİRME	74
2. BÖLÜM: TAHRİR ÇAĞI (1455-1576): NÜFUS, İSKÂN VE VERGİLENDİRME.....	79
2.1. HÜSEYİNOVA/HÜSEYİNABAD	84
2.2. KAFİRNİ VİLÂYETİ.....	111
2.3. MECİTÖZÜ.....	148
3. BÖLÜM: KARŞILAŞTIRMALI ANALİZ.....	174
3.1. TOPOĞRAFYA, TOPRAK VE İKLİM	174
3.2. YAŞAM TARZI: YERLEŞİKLİK-GÖÇEBELİK	176
3.3. NÜFUSUN GENEL KARAKTERİSTİKLERİ	181
3.4. YERLEŞİM ÖRÜNTÜSÜ	192
3.5. İSKÂNIN EKONOMİSİ.....	211
3.6. DEĞERLENDİRME	223
4. BÖLÜM: İSYAN İKLİMİ: ŞİDDET, NÜFUS VE YERLEŞİM.....	227
4.1. KIZILBAŞLAR: ŞAH’ A GİDENLER	229
4.2. CELALİLER.....	244
4.3. İSYAN VE ŞİDDETİN NÜFUS, YERLEŞİME ETKİSİ.....	253
5. BÖLÜM: KRİZ VE DÖNÜŞÜM (XVII. VE XVIII. YÜZYILLAR).....	271
5.1. YENİ KAYNAKLAR, YENİ MESELELER	271
5.2. XVII. VE XVIII. YÜZYIL KAYITLARINDA HÜSEYİNABAD, KAFİRNİ VE MECİTÖZÜ KAZALARINDA YERLEŞME VE NÜFUS	285
5.2.1. <i>Hüseyinabad</i>	285

5.1. YENİ KAYNAKLAR, YENİ MESELELER	271
5.2. XVII. VE XVIII. YÜZYIL KAYITLARINDA HÜSEYİNABAD, KAFİRİNİ VE MECİTÖZÜ KAZALARINDA YERLEŞME VE NÜFUS	285
5.2.1. <i>Hüseyinabad</i>	285
5.2.2. <i>Kafirni</i>	306
5.2.3. <i>Mecitözü</i>	325
5.3. ÇİFTLİKLER VE AYAN AİLELERİ: XVIII. YÜZYILDA İMPARATORLUK TAŞRASINDA YAŞANAN DEĞİŞİMİN ÜÇ KAZAYA YANSIMASI.....	338
5.4. DEĞERLENDİRME	344
6. BÖLÜM: YENİDEN TOPARLANMA (XIX. YÜZYIL).....	356
6.1. İMPARATORLUĞUN İLK RESMİ NÜFUS SAYIMLARI (1830-1839)	357
6.2. HÜSEYİNABAD (ALACA)	360
6.3. KAFİRİNİ (ALMUS).....	372
6.4. MECİTÖZÜ.....	380
6.5. DEĞERLENDİRME	398
SONUÇ.....	402
KAYNAKÇA	410
ARŞİV KAYNAKLARI.....	410
KAYNAK VE TETKİK ESERLER	415
EKLER.....	452
EK-1 TTD.2 Numaralı ve 1455 Yılı Tahrir Defterine Göre Hüseyinova/Hüseyinabad Mâlikâne ve Divânî Hisseleri	452
EK-2 TTD.2 Numaralı ve 1455 Yılı Tahrir Defterine Göre Kafirni Vilâyetinin Mâlikâne-Divânî Hisseleri	454
EK-3 TTD. 19 Numaralı ve 1485 Yılı Tahrir Defterine Göre Mecitözü'ndeki Mâlikâne-Divânî Hisseleri	457
EK-4 Hüseyinova/Hüseyinabad (Alaca) Kazası Köy, Mezra ve Kışlakları (1455-1839).....	462
EK-5 Kafirni (Almus) Kazası Köy, Mezra ve Kışlakları (1455-1839).....	470
EK-6 Mecitözü Kazası Köy, Mezra ve Kışlakları (1455-1839).....	474
EK-7 Mecitözü Haritası	479
EK-8 NFS.D.02268 Numaralı ve T.29.12.1246 (M.10 Haziran 1831) Tarihli Defterde Mecitözü Kazası (Köy, Kışlak, Sülale Adları ve Hane Sayıları).....	480

HARİTALAR

Harita 1:Günümüz İdarî yapısında Alaca (Hüseyinabad), Mecitözü ve Almus (Kafirni) ilçeleri..2	
Harita 2: Orta ve Kuzey Anadolu'da M.Ö. 2. Binyıl Hitit İskân Yerleri.....	60
Harita 3: Hüseyinabad (Alaca)Fiziki Haritası.....	85
Harita 4: Kafirni (Almus) Fiziki Haritası.....	113
Harita 5: Mecitözü Fiziki Haritası	150
Harita 6: Hüseyinabad (Alaca) Siyasi Haritası (Yer adları, Yol Güzergâhları).....	372
Harita 7: Kafirni (Almus) Siyasi Haritası (Yer adları, Yol Güzergâhları).....	379
Harita 8: Mecitözü Siyasi Haritası (Yer adları, Yol Güzergâhları).....	397

ÖNSÖZ

İl Adı	İlçe Adı	2000 Yılı Nüfus Sayımı										
		Toplam			İl ve İlçe Merkezleri			Belde ve Köyler			Yüzölçümü	Nüfus Yoğunluğu
		Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın		
Çorum	Alaca	53.193	25.785	27.408	24.983	12.375	12.608	28.210	13.410	14.800	1.360	39
	Mecitözü	26.064	12.695	13.369	5.787	2.814	2.973	20.277	9.881	10.396	951	27
Tokat	Almus	43.470	22.354	21.116	6.197	3.203	2.994	37.273	19.151	18.122	888	49

Tablo 1: 2000 Yılı Alaca, Mecitözü ve Almus Kazalarının yüzölçümleri, kaza ve köy nüfusları ile nüfus yoğunluğu

Yukarıdaki veriler, Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) 2000 yılı verilerini içeren ve Çorum ile Tokat illerine bağlı Alaca, Mecitözü ve Almus kazalarının kadın, erkek nüfuslarını kaza merkezi ile bağlı köyler dahilinde ortaya koymaktadır.¹ Ekler kısmında yer verileceği üzere kaza merkezi ve köylerdeki nüfusun yaş gruplarına dağılışı bile uzun bir zaman sürecinde takip edilmektedir. Bu vesileyle yapılacak resmi bir müracaat neticesinde herhangi bir yerleşim biriminin 1935 yılından başlayarak 2020 yılına kadar devam eden nüfusu ve nüfusunun yapısı hakkında detaylı bilgiye erişilebilmektedir. 2000'li yıllara yaklaşıldığında ise köylerdeki nüfusun hayat iştigaline dair veriler de bu kayıtlarda yer almaya başlamıştır. Bu durum elbette XXI. yüzyıl teknolojisi ve kazanımlarının ortaya koyduğu bir dizi takip, tespit ve değerlendirmenin ürünüdür. Haliyle bilgiyi oluşturmak ve erişmek oldukça kolay bir hale gelmiştir. Bizler, merak ettiğimiz bölge ve yörelerin, nüfus bağlamında bütüncül bir haritasını görmek istediğimizde pekâlâ kısa bir mesai harcayarak raporlar, istatistiki veriler ve karşılaştırmalı verilere ulaşabilmekteyiz. Bu minvaldeki bir örnek sıradan bir mahalle için yapılabileceği gibi ilçe, il, bölge ve hatta ülkemiz toprakları için de yapılabilmesi mümkündür. Bu vesileyle ülkemiz üzerindeki yerleşim birimlerini, nüfusları, nüfus yoğunluğu, göç hareketliliği ile temelde bu farklılıklara neden olan sosyo-ekonomik nedenlere dair verilere erişilebilmektedir. Bu zenginlik, sadece demografik veri ve hareketliliği değil aynı zamanda temel iştigal ve geçimlik rızıklarına, coğrafi yapıya dair bilgileri de kapsamaktadır. Haliyle bizler, nüfus yoğunlukları ile iş sahaları, seyrek nüfuslu yerler ile sınırlı iş imkânları arasındaki bağı bu vesileyle kurabilmekteyiz. Kısaca göç olgusu olarak ön plana çıkan ve sosyo-ekonomik temelleri baskın olan hareketlilik ile nedenlerine dair de önemli ipuçlarına tesadüf edilmektedir.

¹ Buradaki veriler, 20.11.2020 tarihli başvuruma istinaden TÜİK tarafından gönderilen verilerden hareketle oluşturulmuştur.

Ezcümle günümüzde dar ya da geniş kapsamlı yerleşim birimleri, nüfus, nüfus yoğunluğu, dağılışı, ekonomik faaliyetler, yeraltı ve yerüstü kaynakları gibi pek çok bilgiye erişmek ve karşılaştırmalı olarak kullanmak oldukça mümkün hale gelmiştir.

Temelinde bir bölgedeki nüfus ve yerleşme tarihini incelemek olan çalışmaların yakın tarihli olanlarındaki bu denli kolaylık ve kullanılabilirlik, tarih şeridinden eskilere doğru yol alındığında haliyle bir o kadar güçleşmektedir. Bu durumun en önemli nedenlerinden biri de şüphesiz karşılaştırmaya bile mahal vermeyecek derecedeki bilgiye ulaşma, kaydetme, aktarma ve kullanma şekil ve düşüncelerinin birbirinden farklı olmasıdır. Bununla birlikte tarihin her döneminde egemen devletler, kendilerine tabii halkın nüfusunu, sosyo-ekonomik iştigallerini kayıt altına almışlardır. Zira devletlerin devamı üretim, vergi ve süreklilik esasına bağlıdır. Haliyle bu durumun devamı dönemin el verdiği ölçüde bir kayıt esasını ortaya çıkarmıştır. İnsanoğlu olarak mazimizin şekillendiği, hayata dair ilk yaşantılarımızın oluştuğu ve adına memleket ve diyar dediğimiz mekânsal sahayla bir türlü silinmeyen bağımız vardır. Her nereye gidersek gidelim bu, gönlümüzün bir köşesindeki yerini korur. Anımsayabildiğimiz ilk duyguların, yaşantıların, kişilerin havanın, suyun temelinde hep orası vardır. Bu bakımdan insanların geçmişinin temelini doğup büyüdüğü coğrafya ile başlatmak mümkündür. Peki, ama ya o coğrafya? Yani her bir ferdin doğup büyüdüğü adına köy, mahalle, kasaba ya da şehir denilen idarî biriminin geçmişi? İbn-i Haldun “Coğrafya kaderdir” derken coğrafyanın insanlar üzerindeki etkisine işaret etmiştir. Ya insanların coğrafya üzerindeki etkisi... Bugün ülkemizde çok eskilerden köy ya da mezra olduğunu bildiğimiz fakat bu gün anakent konumunda olan yerleşim birimleri vardır. Bu durum şüphesiz aradan geçen tarihsel zamanın insanoğlunun beklentileri ile coğrafyanın sundukları dahilinde oluşmuş bir olgunun ürünüdür. Günümüzde olduğu gibi dün de insanoğlunun beklentilerini karşılayan veya o beklentilere göre şekillenen mekânlar vardı. Bunların bir kısmı art bölgeleri olan devasa liman, bir kısmı ise ana kara sahada ulaşım yollarının göbeğinde bulunan kavşak kentler hüviyetindeydi. Bu kentlerin büyüyüp gelişmelerine etki eden siyasî, idarî, malî ve sosyal pek çok faktör vardı. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Kudüs, Şam, Halep, Bursa, İzmir, Selanik, Edirne ve Ankara üzerinde -Yunus Koç’un nüfus ve iskân tarihine dair oldukça zengin ve önemli çalışmasında da belirttiği üzere- bu türden çalışmalar yürütülmüştür. Fakat onların dışında pek çok farklı olayın cereyan ettiği imparatorluk dünyasında yaşanan inişli çıkışlı gelişmelere şahitlik eden yüzlerce merkez daha vardı.² Bunlar nispeten ilk kuşağa göre çok daha içerilerdeydi. Sırasıyla Hitit (M.Ö. 1650-1200), Roma (M.Ö.71-M.S.395) ve Bizans (395-1086) imparatorluklarının hâkim oldukları bu sahadaki bazı bölgelerin de mazileri vardı ve irdelenmeye değerdi. Hele hele bu bölgeler

² Yunus Koç, “Osmanlı’da Kent İskânı ve Demografisi (XV.-XVIII. Yüzyıllar)”, *TALİD (Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi)*, C.III, S.VI, 2005, s. 185.

Anadolu'nun fethinde ikinci kuşak serhat hattı vazifesi gören, imparatorluğun kuruluşunda etkin rol oynayan Türkmenlerin öbeklendiği yer olan Kuzey Orta Anadolu havzasındaysalar... Çünkü bu bölge imparatorluğun kuruluşunda etkin rol oynamakla birlikte XVI. yüzyılda başta siyasî ve itikadî temelli Osmanlı-Safevi çekişmesi ile sosyal, kültürel, malî ve itikadî pek çok yönü bulunan Celali İsyânlarının etkin olduğu bir bölgeydi. Bugün Alaca, Mecitözü ve Almus olarak isimlendirilen ve bu havzada yer alan kazaların geçmişlerinin irdelenmesi de tamamen bu gerçeğin bir ürünüdür. Osmanlı-Safevi çekişmesi, Celali İsyânları başta olmak üzere imparatorluk taşrasında XV. yüzyıldan XIX. yüzyılın ortalarına kadar seyreden zaman sürecinde bu üç kazada neler yaşandı? Tüm yaşananlar bu bölgelerdeki nüfus ve iskânı nasıl etkiledi? Nüfus ve iskâna etki eden önemli dönüm noktaları nelerdi? İskân mahallerinde artış ya da azalışı tetikleyen faktörler var mıydı? Bu faktörlerin kazalar arasındaki benzerlik veya farklılıkları ya da etki dereceleri ne kadardı?

Bu türden soruların temellendiği tezin maksadına erişmek için öncelikle bazı tarif ve tanım ifadelerinin yer aldığı çerçeve bölüm hazırlanmalıydı. Burada tezin adı, maksadı, sınırlılıkları oldukça açık bir şekilde ifade edilmiştir. Ayrıca “bu minvalde yapılmış çalışmalar var mı?” sorusu dahilinde seçici bir literatür ortaya konulmaya çalışılmıştır. Böylece yapılacak tezin akademik düzlemdeki yeri ve önemi ile literatüre ne kattığına dair bulgulara yer verilmiştir. Nihayet bu maksatla alınacak yolda temel başvuru kaynaklarına dair kısa bir bilgilendirmeye gidilmiştir. Buradaki bilgiler elbette tezde kullanılan kaynakların tamamını kapsamamaktadır. Fakat genel olarak tezdeki bilgi ve bulguları temellendiren kaynak ya da kaynak silsilelerine dair özet ile esas sorunsala dair vermiş oldukları malumat dahilinde bir sınırlamaya gidilmiştir.

İkinci bölümde, Anadolu'daki nüfus ve iskân faaliyetlerinin tarihsel geçmişi izaha dair bir uğraşı sergilenmiştir. Bu, tezimizin konuşlanacağı temel bakımından önemlidir. Bu vesileyle hem bir tarihsel arka plan denemesi yapılmış ve hem de başlayacağımız yer ve zamana kadar seyreden sürede yaşananlara dair kısaca bilgiler verilmiştir. Özellikle Kuzey Orta Anadolu bölgesindeki nüfus ve iskân faaliyetleri temelde Türklerden önce ve sonra olacak şekilde iki ana başlık altında ele alınmıştır. İlk başlıkta bölgedeki iskânın antik çağa dayalı temelleri, Roma ve Bizans mirasına dair bulgular ortaya konulmuştur. İkinci başlık dahilinde ise göçebelik faktörünün ön planda olduğu Türk istilası evresi ve bölgede hâkimiyeti tesis eden Osmanlı imparatorluk idaresinin 1455 yılına kadar devam eden iskân faaliyetlerine değinilmiştir. Göçebelik faktörünün etkin olduğu istila döneminde Anadolu içlerine âdeta kapakları açılmış baraj suları gibi meyilli ve uygun havzalara doğru akan konar-göçerlerin mevcut yerleşim birimleri ve iskân örüntüleriyle ilişkileri mercek altına alınmıştır. Bu ilişkiler daha ziyade çatışmacı mı, uzlaşmacı mı yoksa iç içe geçmiş bir yapıda mı devam etti soruları dahilinde

erişilen bilgiler sergilenmiştir. Nihayet Osmanlı idaresinin tesisiyle beraber Balkanlar'daki iskân ve fetih faaliyetlerinin aksine bölgede uygulamaya konulan mâlikâne-divani sisteminin ekseninde oluşan yapıyla karşılaşılmıştır.

Tahrir Çağında bölgedeki nüfus ve iskânı esas alan III. Bölüm, 1455 ila 1576 yılları arasını kapsamaktadır. Bu bölümde her üç kaza yer yer kendi içinde fakat genel olarak karşılaştırmalı bir şekilde “topografya, toprak, iklim”, “yerleşiklik-göçebelik” ve “ekonomi ve vergilendirme” ana başlıkları ekseninde ele alınmıştır. Bu vesileyle her üç kazanın coğrafi ve beşerî özellikleri, nüfus ve iskân durumu ile iktisadî faaliyetlerine dair genel bir görünüm elde edilmiştir. Bu görüntü dahilinde üç kazadaki benzerlik ve farklılıklar mümkün mertebe ortaya konulmuştur. Bu bölümde tahrir kayıtlarının ortaya koyduğu verinin bolluğu, devamı mahiyetindeki bir başka bölüme geçişimizi şart kılmıştır. Bu nedenle genel veriler daha ziyade bu bölümde irdelenmiş, ancak karşılaştırmalı analiz ise bir sonraki bölüme bırakılmıştır.

Üç kazanın karşılaştırmalı bir bakış açısıyla ele alındığı III. bölümde, önceki bölümün aksine artık daha ziyade rakamların tespit ve yönlendirmelerinin etkin olduğu söylenebilir. Bu bağlamda tahrir verilerine göre kazaların “hane+mücerred” kategorilerindeki durumları ayrı ayrı ve nihayet toplu bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Her bir tahrir yılı için toplam hane sayılarının kazalardaki köy sayılarına bölünmesiyle ortalama bir hane sayısı elde edilmiştir. Nüfusu fazla olan veya az olan köylere dair tespitlere de burada yer verilmiştir. Varsa Müslim-gayrimüslim nüfusa dair bulgular da burada irdelenmiştir. İkinci olarak yerleşim örüntüsü yani köy ve mezra sayıları ile bunların konuşlandıkları sahalara mercek altına alınmıştır. İskân mahallerinin demografik durumları ve 1455'den 1576'ya kadar devam eden süreçteki değişimlerine dair izler takip edilmiştir. Mezraların hâlî ve harap olanları ile bağlı bulunduğu köy reâyâsı tarafından veya “hâric re'âyâ” tarafından arazisi işletilenlerin tespitine uğraşılmıştır. Nihayet her bir kazanın köy, mezra sayıları ile sıklıkları ve beşerî faktörlerin bu duruma etkisine dair izahat ortaya konulmuştur. Bu bölümde yerleşime etki eden beşerî faktörler çok daha görünür olmuştur. Akarsu havzaları, verimli ovalar, hafif meyilli yamaçlar ve elbette su kaynaklarının varlığı... Nihayet bu mahallerdeki hayat iştigallerini belirleyen ürün deseni, hayvancılık faaliyetleri ve elbette iktisadî hayatın önemli bir unsuru olan değirmenlere dair sayısal veriler ortaya konulmuştur. Her üç kazada, vakıf kurumu dâhil olmak üzere ekonomik faaliyetlere yön veren temel faktörler ele alınmıştır. Baskın ürünler ile varsa marjinal ürünler ve yetiştirilme nedenlerine dair kısa izahlara gidilmiştir. Hayvancılık faaliyetleri dahilinde ise genellikle ağnâm ve küvvâre verileri üzerinden bir karşılaştırma yapılmıştır.

Böylesine zengin verilerin yer aldığı tahrirler sayesinde kazaların XVI. yüzyılın sonlarına kadar devam eden süreçteki gelişimleri veya mevcut durumları teferruatlı bir şekilde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Fakat seyreden dönemlerde tam olarak bir çıkmazın ortaya çıktığını şimdiden ifade etmemiz gerekmektedir. Nitekim ilgili bölümde görüleceği üzere sayıca fazla fakat nüfus ve iskâna dair net ifadeler barındırmayan yeni bir kayıt silsilesi evresine geçilmiştir. Bu bağlamda söz konusu kaynakların niceliksel fazlalığına rağmen niteliksel kısırlığı ile dönemin kaotik yapısı doğru orantılıdır. Zira, XV. ve XVI. yüzyıl boyunca tesis edilmiş imparatorluk malî, siyasî, askerî ve sosyal düzeninin adeta alt üst oluşuna şahitlik edilecektir. İşte V. Bölüm bu türden oldukça hareketli ve harareti dönemleri içermektedir. Bölümün “İsyan İklimi” olarak isimlendirilmesinin nedeni de budur. Osmanlı-Safevi çekişmesinin Anadolu’daki Türkmenler üzerindeki etkisi ile Celalilik kargaşası temelli iki önemli başlık bu bölümün esasını oluşturmaktadır. Nihayet iskân ve kargaşanın nüfus ve yerleşime etkisini esas alan bir farklı bakış açısı da burada ortaya konulmuştur.

“Kriz ve Dönüşüm” olarak isimlendirilen V. Bölümde, Anadolu’nun dirlik ve düzeni ekseninde yaşanan olumsuzluklar ve bu durumun sosyo-ekonomik insicamı bozması üzerinde durulmuştur. Anadolu kırsalında dirlik ve düzenin adeta yerle bir olmasına neden olan Celali İsyanları, uzun süren savaşlar, eşkıyalık ve suhte olayları gibi bir dizi olumsuzluklar; önceki döneme ait tüm hesaplamalarımızı bozmuş ve bizleri tekrardan nereden başlayacağımızı bilemez bir belirsizliğe itmiştir. Kazalardaki köylerin durumu nasıldı? Varsa hane veya nüfusun dağılışı ile durumu nasıldı? Kaybolan kaç köy veya mezra vardı? şeklinde sıralanan sorularımız maalesef tam olarak cevaplanamamıştır. Her ne kadar bu boşluğu doldurmak için mufassal avârız, tımar ruznâmçe, ahkâm, mevkûfât, şikâyet, vakıf ve hurufat fonlarından bilgi ve bulgulara girilmişse de tatmin edici sonuçlara erişilmemiştir. Bu dönemde önceki dönemin tek kaynağı olan tahrirler adeta mumla aranır olmuştur. İmkânlar dahilinde her bir kaynaktaki veriler mümkün mertebe akademik bir üslup dahilinde ortaya konulmuştur. Erişilen tespitler çerçevesinde varsa karşılaştırmaya müsait bulgular hemen değerlendirilmiştir. Böylece kazalardaki Celali tahribatının emarelerine erişilmesi hedeflenmiştir. Tahribatın kırsala yansıyan yönü, kaybolan köyler, ıssızlaşan köy ve mezralar ve bu durumun nüfus ve iskâna etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Kriz ve dönüşüm zor da olsa süreklilikler, kopuşlar, yeni kurulan köy ve mezralara dair bulgular ortaya konulmuştur. XVIII. yüzyılın imparatorluk kırsalında en önemli unsurlarından biri olan ayanların ele aldığımız kazalardaki varsa etkinliklerine değinilmiştir. Özellikle Caniklizade ile Çapanoğulları arasındaki çekişme ve bu durumun yerelde kaza reâyâları üzerinde yarattığı çaresizliğin izleri ortaya konulmuştur.

Nihayet VI. Bölümde ise, bir önceki hengâmenin etkilerinin atlatıldığı Anadolu kırsalında dirlik ve düzenin yeniden sağlandığı XIX. yüzyılda kazaların nüfus ve iskân yapıları ele alınmıştır. 1831 yılı ila 1839 yılına kadar devam eden süreçte yapılmış mufassal ve icmal nüfus sayım istatistiklerinden elde edilen bulgular bu bakımdan temel kaynak mahiyetindedir. Tanzimat'ın ilanı ve yapılan kimi idarî düzenlemelerin yol açacağı çıkmazlardan kurtulmak ve XV. yüzyıldan hemen hemen XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar seyreden bütünlükten kopmamak adına 1839 yılı çalışmamızın noktalandığı zaman dilimi olarak belirlenmiştir. İmparatorluk kırsalında nizamın tesisi, yenilikçi padişahların özellikle askerî maksatlı adımlar atması ve bunlar için bireysel anlamda ferdin kıymeti nüfus sayımlarını elzem kılmıştır. Askerî maksatlı yapılmış ve sadece erkek nüfusun kayıt altına alındığı nüfus sayımları sayesinde XVI. yüzyıl ölçüsünde bir veriye erişilmiştir. Bu vesileyle bir bölgedeki iskân mahalleri ve orada yaşayan erkek nüfusa dair bilgilere erişilmiştir. İncelediğimiz kazalardan XV. yüzyılda başlayıp XVI. yüzyılda devam eden tahrir kayıtlarını takip eden XVII. ve XVIII. yüzyıla ait avâriz, tımar ruznâmçe, mevkûfât ve hurufat kayıtları serisinin son halkasını XIX. yüzyıldaki nüfus defterleri oluşturmaktadır. Bu defterler sayesinde yaklaşık dört asır devam eden, bir ara kaybolup tekrar ortaya çıkan veya ilk defa karşılaştığımız köy, mezra veya kışlak adları tespit edilmiştir.

GİRİŞ

1. KONU

“Rum Vilayetinde Yerleşim Düzeninde Değişimler: Alaca, Mecitözü ve Almus Örneklerinde Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması (1455-1839)” isimli bu çalışmada nüfus, iskân bakımından üç kaza veya nâhiyenin karşılaştırmalı bir bakış açısıyla ele alınması amaçlanmaktadır.

Çalışmamız kapsamında, günümüzde idarî olarak Çorum ili sınırlarında yer alan Alaca (Hüseyinabad) ve Mecitözü ile Tokat’a bağlı Almus (Amlus) kazalarının 1455 yılından başlayarak 1839 yılına kadar giden süreçteki nüfus, yerleşim ve iskân³ tarihleri ele alınacaktır. Bu bölgeler elbette tesadüfen seçilmiş değildir. Nitekim incelediğimiz sahalara, Anadolu’nun en eski yerleşim kültürüne sahip bölgeleri olmalarının yanı sıra özellikle Türk fetihleri döneminde doğudan batıya seyreden göç⁴ ve yerleşme⁵ olgusu ile Müslüman-gayrimüslim çatışmalarının

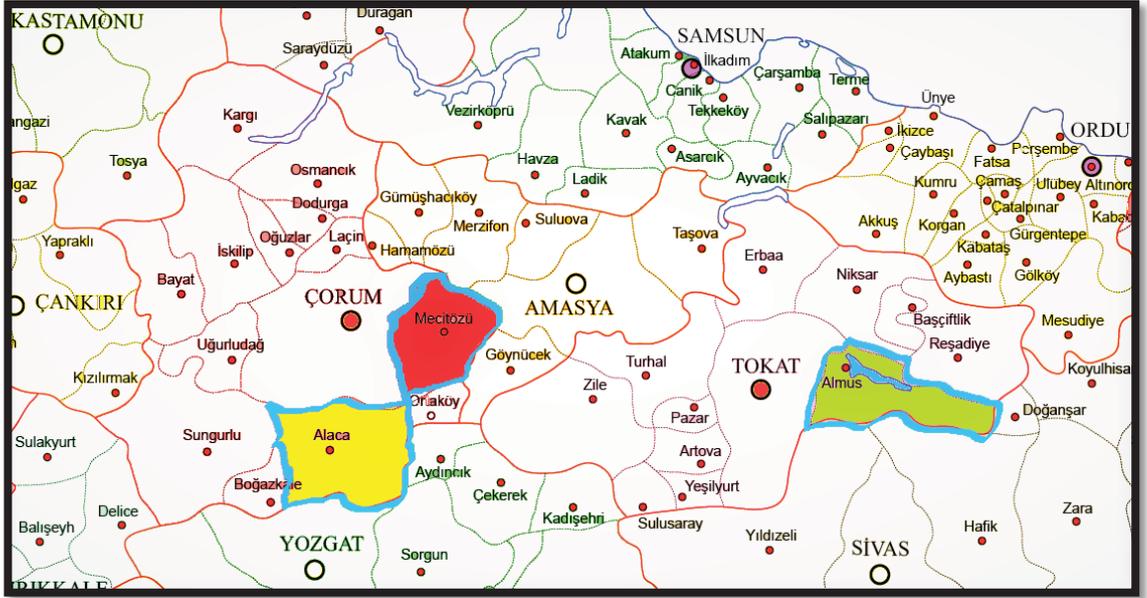
³ İskân; sözcük anlamıyla, “sürekli oturmak şartıyla bir kimseyi bir yere yerleştirmek, yurt endirmek, boş bir yeri meskûn hâle getirmek” şeklinde tanımlanabilir. İnsanoğlunun doğal barınaklarından konargöçer çadırları, yaylak-kışlaklar, ova, yayla, dağ eteklerine yerleşmeleri, çiftlik, mezra, köy, kasaba ve şehir gibi geçici ya da devamlı, toplu veya dağınık irili ufaklı tüm yerleşmeleri iskân başlığı altında ele alınabilir. İnsanın coğrafya ile ilişkisinin bir evresi olarak daimi ya da geçici yerleşmesi şeklinde de tarif edilebilecek olan iskân, basit bir olgu olmanın ötesinde pek çok bileşeni olan hayli karmaşık bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Mekânsal olarak coğrafik yapı, iklim özellikleri, idarî, askerî ve ulaşım etkenleriyle bunlara doğrudan bağlı demografik ve iktisadî bileşenlerin tamamını kapsamaktadır. Bu bakımdan bir yerleşimin oluşması veya kaybolması kavramları tetkik edildiğinde bu gerçeğin daima göz önünde bulundurulması gerekir. İnsanların dünya üzerinde iskân oldukları yerleşim alanlarının tamamına “ökümen/ekümen” denilmektedir. Bu alanlar, tabiatları gereği insanoğlunun maddi ve manevi gereksinimlerine cevap verecek dirayette yerlerdir. Tarihsel olarak bakıldığında ise insanoğlunun, başından beri bu gereksinimlerine en uygun yeri bulmak veya oluşan bir kırılmayı gidermek amacıyla dünya karasının aslında oldukça küçük ve kendine özgü arazisinde sık sık yer değiştirdiği anlaşılmaktadır. Celalzade Salih Çelebi’nin de ifade ettiği gibi “yer ayırdır ama deveran eden üzerindekiyledir”. Ali Tanoğlu, “İskân Coğrafyası: Esas Fikirler, Problemler ve Metod”, *Türkiyat Mecmuası*, 11, 1954, s. 1-32; “Kimse kalmaz yerinde cavidan. Biri gitse yerine biri gelür”, Celalzade Salih Çelebi (1493-1565), Hadikatü’s-selatin, Osman Gümüşçü, Alpaslan Demir, Emine Erdoğan Özünlü, *Türkiye’nin Kayıp Köyleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2020, s. 25; Ahmet Şimşirgil, “Osmanlı Devleti’nde İskân”, *Osmanlı’da İskân ve Göç*, (Ed. Nedim İpek-Mehmet Taştan), Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir, 2019, s. 9-10; Yusuf Halaçoğlu, “Kolonizasyon ve Şenlendirme”, *Osmanlı*, c. IV, (Ed. Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.581, 583; Faruk Kocacık, “Rumeli’den Anadolu’ya Yönelik Göçler ve Sonuçları”, *Osmanlı*, c. IV, (Ed. Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 656.

⁴ Göç kavramı, insanoğlunun çeşitli nedenlerle zaman ve mekânı değiştirmesiyle ortaya çıkan bir hareket olarak tanımlanabilir. Oldukça karmaşık ve geniş bir kavram olması bir yana bu alanda çalışan uzmanların da ifade ettiği üzere, aslında insanlık tarihi kadar köklü bir maziye sahiptir. Pek çok nedeni olmakla birlikte insanoğlunun bulunduğu mekânı doğal ve toplumsal kimi “itici” nedenlerle değiştirmesi sonucu oluştuğunu ifade edebiliriz. Göç kavramının tanımlarına dair farklı yaklaşımlar, oluşum nedenleri, türleri hakkında detaylı bir çalışma için bkz. Türkan Erdoğan, “Kavramsal ve Kuramsal Açından Göç Olgusu”, *Konya Kitabı VII, Geçmişten Günümüze Göçler* (Ed. A. Aköz-D. Yörük-H. Karpuz), Konya Ticaret Odası, Konya, 2019, s. 17-43; Sabri Çakır, “Geleneksel Türk Kültüründe Göç ve Toplumsal Değişme”, *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, Isparta, 2011, s. 131.

⁵ İnsanoğlunun tarihin başlangıç süreci dâhilinde, kendisini veya ailesini muhafaza etmek amacıyla bulunduğu ve hayatını idame ettiği dar, kalıpsal mekânlara yerleşme denilebilir. Bir başka ifadeyle insanların oluşturduğu küçük, büyük her türlü konut sahası, yerleşme olarak tarif edilebilir. Bu durumda yerleşme olgusunun, temelde insanoğlu ile onun hayatını idame ettiği bölge, coğrafya yani doğal ortamı arasındaki etkileşimin bir sonucu olduğu anlaşılır. Zaten temelde yerleşimin olması doğanın izin verdiği ölçüde mümkündür. Bu etkileşim, insanoğlunun bir yerleşim mekânının dair değişim pratiği edinmesine de vesile olmuştur. Tunçdilek’in oldukça açıklayıcı şekilde ifade ettiği üzere bu yerleşme, “yeni” olarak ifade edilen değişkenler ile onlara “uyum sağlama” sürecinin bir parçası olarak düşünülebilir. Oldukça uzun insanlık tarihinin yerleşme türlerini ve becerilerini, bir bütün olarak ortaya çıkarmak güçse de

seyrini etkileyen önemli bir mınıtkada yer almaktadır. Aşağıda sıralayacağımız bazı özellikleri nedeniyle bugün Orta Anadolu'nun kendine has özelliklerine sahip üç kazası çalışma sahası olarak belirlenmiştir.

Kuzey Orta Anadolu'daki üç kazanın nüfus ve iskân bakımından karşılaştırmalı bir bakış açısıyla ele alınması maksadına haiz bu oldukça uzun erimli çalışmada Hüseyinabad (Alaca), Mecitözü ve Kafirni (Almus) kazaları incelenmiştir. Bu kazaların seçiminde aşağıda ifade edileceği üzere elbette pek çok özellik, etken bulunmaktadır. Coğrafya kanımızca bu seçimin yapılmasında etkin rol oynamış bir faktör olarak ön plana çıkmıştır.

Harita 1:Günümüz İdarî yapısında Alaca (Hüseyinabad), Mecitözü ve Almus (Kafirni) ilçeleri.

(turkiye-ilceler-haritasi.fw, Erişim Tarihi:10.08.2021)

Coğrafya şüphesiz insanoğlunun iskân tarihinde önemli bir etkidir. Çalışmada yer yer değinileceği üzere su kaynaklarının varlığı, bolluğu, tarımsal faaliyetlere uygunluk, güvenlik ve ulaşım gibi bazı faktörler iskân mahallerinin seçilmesine etki eder. Bu bakımdan yeryüzünde bazı bölgeler uzun insanlık tarihi boyunca hep tercih edilmiş bölgeler olarak ön plana çıkar. Anadolu toprakları bu bakımdan oldukça köklü bir zenginliğin adeta timsalidir. Bu bakış

Gümüşçü'nün tasnifi bağlamında yerleşmenin; göçebe, yerli ve yarı göçebe şeklinde üç ayrı kategoride ele alınması mümkündür. Tarihsel olarak ele alındığında ise, insanoğlunun arazinin yapısı ve su kaynağına göre yerleşim yerlerini seçtikleri anlaşılmaktadır. Bu iki temel faktöre arazinin yine iklim ve doğal bir korunma sahası olması ile ticaret gibi etkenler de eklenebilir. Üstün Alsaç, *Türk Kent Düzenlemesi ve Konut Mimarlığı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 8-9; Necdet Tunçdilek, *Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi*, İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1986, s. 3-5, 9; Osman Gümüşçü, *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001, s. 120, 121; "Müttekâmil, İlkel ve Yarı Göçebe Yaşam" hakkında geniş bir değerlendirmeye için bkz. Gümüşçü-Demir-Erdoğan Özünlü, *Türkiye'nin Kayıp Köyleri*, s.123-125; Tanoğlu, "İskân Coğrafyası Esas Fikirler, Problemler ve Metod", s.1-2; Aristoteles şehrin kuruluşunu belirleyen unsurları; insan sağlığına uygun iklim ve ulaşım şartları bakımından elverişli mevki ve savunma bakımından uygun yerde yer alması şeklinde sıralamıştır. İsmet Akova, *Şehir Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, İstanbul, s. 158.

acıyla Anadolu özelinde köklü iskân mahalleri olarak görülebilecek üç önemli kazanın iskân ve nüfusu bu çalışmanın esasını oluşturmaktadır. Bu kazalardan ilki temelleri Hititler dönemine kadar uzanan ve yaşamsal gerekliliğe uygun coğrafyasıyla ön plana çıkan Hüseyinabad (Alaca)'dır. Hüseyinabad, hayvancılık ve tarımsal uğraşlara uygun hafif kıvrımlı yamaçları, su kaynaklarının bolluğu ve ticaret, ulaşım yollarına sahip olması bakımından oldukça canlı bir örnek olmuştur. Salt olarak tek başına ele alınması akademik olarak karşılaştırma ve değişimi izleme noktasındaki eksiklik nedeniyle tercih edilmemiştir. O halde biri benzer ve diğeri nispeten farklı özelliklere sahip başkaca coğrafi bölgeler olmalıydı. Benzer mahiyette bir kaza örneği olarak Karadağ'ın sırtlarıyla sınır olduğu Mecitözü ön plana çıkmıştır. Mecitözü etrafı dağlarla çevrili hafif yükseltili, bir platoyu andıran, arazisi ile Amasya-Samsun-Çorum güzergâhındaki yol ağı nedeniyle oldukça eski bir iskân mahallidir. Hüseyinabad kadar olmasa da Elvan Çelebi Zaviyesi vesilesiyle iskân mahalli olarak tercih edilmesindeki köklü geçmişi görmemiz mümkün. Coğrafi özellikler bakımından Hüseyinabad'a benzer olan ve çalışmada da yeri geldiğinde bahsedileceği üzere bazı konar-göçerlerin potansiyel olarak gidip-geldikleri yer olması bakımından Mecitözü kıyaslama yapmak için oldukça iyi bir sahadır. Coğrafi özellikleri ve bu durumun iskân üzerindeki etkisi bağlamında benzer yönleri çok olan bu iki kazanın da farklı olan bir başka kazayla birlikte ele alınması gerekmektedir. Bu bakımdan aynı havzada yer alan ve fakat coğrafi özellikleri farklı bir başka kazayı ele almak gerekmekteydi. Karadeniz ikliminin yer yer etkisi altına aldığı ormanlık ve dağlık sahaların hakîm olduğu Kafirni (Almus) bu bakımdan iyi bir örneklemdi. Diğer ikisinde olduğu gibi burada da kadim bir ticarî, ulaşım yolu vardı. Ayrıca diğer iki kazadan farklı olarak Kafirni'de Yeşilirmak nehri bulunmaktaydı. Bu noktada Kafirni'ye göre nispeten kurak, yarı-kurak, ormanlık sahaları yoğun olmayan, hafif yükseltili yamaçlara sahip Hüseyinabad ve Mecitözü ele alacağımız örnek kazalar olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla çalışmada gerek ele alınan döneme ait kaynaklar ve gerekse de bu dönemde oluşan kırılma veya kopuş sahnelerinde benzerlik ve farklılıklarıyla tanıdığımız bu üç kazanın karşılaştırmalı bir şekilde ele alınması fırsatı doğmuştur.

Bu kazaların Anadolu coğrafyasında iskân bakımından oldukça köklü geçmişe sahip alanlar olmaları, tercih edilmelerinde önemli bir etken olmuştur. Tarihsel olarak bakıldığında Hitit, Roma ve Bizans dönemlerine dair izlerin varlığı bu durumu göstermektedir. İnsanoğlu şüphesiz yaşayacağı mekânları belli kıstaslara göre belirlemektedir. Ele aldığımız kazalardaki iskân mahallerindeki kararlılığın ortaya konulması önemli bir husus olarak ön plana çıkmaktadır. Söz konusu yerleşim yerleri, beşerî ve yeryüzü şekillerinin nüfus ve yerleşime etkileri bakımından oldukça uygun örneklendirilebilir sahalardır. Bir akarsu havzası, çok daha dağlık bir yapıya sahip bölge ile nispeten ovalık veya iki dağ silsilesi tarafından çevrelenmiş bölgelerin nüfus ve iskân yapılarının oluşumu ile değişimine dair izler aranacaktır.

İnsanlık tarihi boyunca pek çok topluluk değişen zaman ve koşulların etkisiyle yurtlarını terk ederek gerekliliklere uygun sahalara yerleşmiştir. Bu süreçte bazı bölgeler kilit, kavşak mevki rolünü üstlenmiştir. Anadolu topraklarında Doğu ve Orta Anadolu'daki pek çok kent bu hüviyete haizdir. Ele aldığımız üç kazanın yer aldığı Kuzey Orta Anadolu, Türk akınlılarının başlamasıyla Doğu-Batı Anadolu arasında önemli bir geçiş kapısı mahiyetindedir. Bu durumun oluşması, toplulukların hazırlık ve kendi içinde sistemli tertip ettikleri süreçlere bağlıdır. Anadolu özelinde Türklerin yurt ediliş evresinde hazırlık ve serhat boyları olma özellikleriyle bu kazalarda ön plana çıkmıştır.

Çalışmamıza konu üç kazanın da tarihsel olarak zaman zaman canlanan ve Anadolu'yu kuzey-güney veya doğu-batı doğrultusunda kuşatmış ticaret yolları güzergâhında yer almaları söz konusu bu yerleri seçmemizde etkili olmuştur. Ticaret, insanlar üzerinde olduğu kadar iskân mahalleri üzerinde de önemli bir etkiye sahiptir. Dünya tarihinde ticaretin sağlamış olduğu avantajlarla büyümüş, gelişmiş sayısız kent vardır. Ya da herhangi bir nedenle değişen yollar ve körelen ticaretin olumsuzluklarıyla gerileyen ve nihayetinde sönen iskân mahalleri mevcuttur. İşte bu ikilemde Alaca, Mecitözü ve Almus kazaları yol güzergâhlarında olmaları nedeniyle değişik ölçülerde etkilenmiş ve mevzubahis kazalardaki iskân mahalleri bu duruma göre oluşmuştur. Bu etkilenmenin ele aldığımız zaman dilimindeki tesiri ne boyuttaydı? Nüfus ve iskân yapısının oluşumunda bu hususun yeri neydi?

Örnek sahalarımız, Türklerin Anadolu'ya ilk yerleşmeleri noktasında Bizans-Selçuklu veya Müslim-gayrimüslim etkileşimi ve bu durumun yerleşme düzenine etkisi bakımından canlı örnekler barındırmaktadırlar. Türkler, Anadolu'yu yurt edinme sürecinde ilk olarak Ahlat-Van hattında ikinci olarak da Amasya, Sivas ve Tokat hatlarında önemli organizasyon ve faaliyetler gerçekleştirmişlerdir. İkinci kuşaktaki organizasyonların temelinde yer alan havzada ele aldığımız üç kaza da -özellikle Hüseyinabad örneğinde tesadüf edildiği üzere nüfusun sevki ve beslenmesi bakımından- önemli mekânlar konumundadır. Zaman zaman gel-gitlerin yaşandığı, siyasî, idarî ve malî çıkmazların ortaya çıktığı bu bölgelerde nüfusun yığılışı ve iskânın yapısı nasıl şekillendi?

Türklerin Anadolu'ya yerleşmeleri evresinde Ömer Lütfi Barkan'ın önemle bahsettiği "kolonizatör derviş" örneklerini barındırıyor olmaları da ilgili kazaları seçmemizde önemli bir etkidir. Tam olarak örtüşmese de Elvan Çelebi, Abdal Ata, Sultan Emirci ve Varızıl köyündeki Kul Himmet bu bağlamda örnekler olarak görülebilir. O halde bu minvaldeki tekke ve zaviyeler, ele aldığımız bölgelerin nüfus ve iskân yapılarını ne şekilde etkiledi? Özellikle XIX. yüzyılda Mecitözü özelinde pek çok tekke ve zaviyenin iskân ile yerleşmeye etki ettiği anlaşılmaktadır.

Öte yandan bu kazalar Ahmet Yaşar Ocak'ın üzerinde durmuş olduğu gibi Hristiyanlıktan Müslümanlığa geçen kimi yapı ve inançlar noktasında da izler barındırmaktadır. Onun özellikle "Aya Yorgi (Saint Georges) Kültü"⁶ dahilinde ifade ettiği bazı itikadî etkileşim noktasında bakıldığında, söz konusu bu etkileşim nüfusu ne şekilde etkiledi? Kazalardaki gayrimüslim nüfusun uzun tarihî süreçteki seyri nasıldı? Müslüm nüfusa göre iskân mahallerini farklı kılan etkenler bulunmakta mıydı?

Her üç kaza da XVI. yüzyıl dünyasının kendine has koşulları bağlamında şekillenen Osmanlı-Safevi ilişkilerinin çatışmasında sınır konumuna sahipti. XVI. yüzyıl Osmanlı-Safevi çekişmesi Orta Anadolu havzasında adeta iki kutuplu bir dünya yaratmıştı. Her iki siyasi güç, bölgedeki Türkmenleri etkisi altına almaya çalışmaktaydı. Safeviler bölgeye göndermiş oldukları *dailer* vesilesiyle Türkmenlere çok daha iyi bir dünya vadedyordu. Öte yandan Osmanlı yönetimi ise sünni İslâmın bölgedeki varlığını yayma ve korumanın mücadelesini vermekteydi. Türkmenler ise zaman zaman artan siyasî buhranında etkisiyle terk-i diyâr ederek Şah'a meyletmişlerdir. Osmanlı yönetimi eylemlerin önüne geçmek amacıyla keskin ve ağır yaptırımlar uygulamışlardır. Haliyle ele aldığımız kazalarda Osmanlı-Safevi çekişmesi, çatışması bağlamında XVI. yüzyıldan günümüze kadar seyreden uzun tarihsel sürecin şekillendirmiş olduğu nüfus, yerleşme, inanç ve kültür yapıları var mıdır? Varsa bunların tazyiki ne zamana kadar devam etmiştir? Bu hengâme üç kazadaki nüfus ve iskân yapısını nasıl etkilemiştir?

Celali İsyânlarının başladığı ve siyasî, iktisadî, sosyal, kültürel pek çok değişime yol açtığı önemli bir havza dahilinde yer almaları da örnek kaza seçimimizde etkili olmuştur. Celali İsyânlarının Anadolu'daki, özellikle de Orta Anadolu'daki nüfus ve iskâna etkisi her geçen gün artan orandaki çalışmalarla ortaya konulmaktadır. Çalışmamız dahilinde Kuzey Orta Anadolu'da yer alan üç kazadaki etkileri de gün yüzüne çıkartılacaktır. Hüseyinabad, Kafirni ve Mecitözü isyancıların kullanmış oldukları geçiş güzergâhlarında bulunmalarından dolayı nasıl ve ne şiddette bir etkiyle karşılaştı? Bu soru dahilinde özellikle nüfus ve iskân yapıları incelenecektir.

Çalışmamızın merkezindeki söz konusu kazaların seçilmesindeki bir diğer sebep; buraların Baba Zünnun, Şah Kalender Çelebi, Bozoklu Celal ya da Celaloğlu Şah Veli isyanlarının gerçekleştiği veya etkilendiği önemli merkezlerden olmaları. Gerek Osmanlı-Safevi ve gerekse de sosyo-ekonomik temelli birçok isyanın ya ortaya çıktığı ya da etki sahasına giren bölgeler olması bakımından nüfus ve yerleşim düzenlerinde nasıl ve ne tür değişiklikler yaşandı sorusuna cevap bulmamız açısından pilot kazalarımız önem arz etmektedir.

⁶ Ahmet Yaşar Ocak, "XIII.-XV. Yüzyıllarda Anadolu'da Türk-Hristiyan Dini Etkileşimler ve Aya Yorgi (Saint Georges) Kültü", *Belleten*, C. LV, S. 214, Ankara, 1991, s. 661-674.

Öte yandan çalışma sahamızın XIX. yüzyılda imparatorluğun maruz kaldığı dıştan içe göçün yayılım alanlarından biri olmaları da bizim için kıymetliydi. Gerek daralan imparatorluk topraklarından göç eden ve gerekse de zaman zaman yaşanan çok daha dar anlamdaki huzursuzluklar nedeniyle oluşan göç hareketleri ele aldığımız kazaları da etkiledi mi? Şayet böyle bir etki var ise kazalar bazındaki dağılımı ne yönde gerçekleştirdi? sorularına cevap aramamız için örnek kazalarımız önem arz etmektedir.

Yukarıda sıraladıklarımız dâhilinde esas olarak tezdeki çalışma sahalarının belirlenmesine etki eden dört temel faktörün bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan birincisi kazaların köy terklerine dair sıralanan nedenlerin tamamında dile getirilen Celali İsyanlarının çıktığı bölge ve havalisine oldukça yakın bir konumda olmalarıdır. İkincisi üç kazanın da gerek Anadolu Selçuklu ve gerekse de Osmanlı ticari canlılığından etkilenmiş, Orta Anadolu bozkırlarında konar-göçer grupların uğrak yerleri olarak görülebilecek geçit ve yol güzergâhlarının kesişiminde yer almalarıdır. Üçüncüsü kazaların bir dönem Osmanlı diplomasisini meşgul eden siyasî-itikâdî bir mesele olarak karşımıza çıkan Osmanlı-Safevi nüfuz sahasında zaman zaman gel-gitlerin yaşandığı, etkisinin sonraki asırlara kadar devam ettiği siyasî açıdan olmasa da kültürel ve dinî anlamda bir sınır bölgesinde bulunmalarıdır. Nihayet son olarak ele aldığımız kazaların beşerî ve fiziki yapının Orta Anadolu örneğinde nüfus ve yerleşime etkisi hususunda çok daha dar bir sahada görünür sonuçların ortaya konulmasına fırsat veren özellikleri belirtilebilir. Bu dört temel seçici faktör dahilinde Hüseyinabad, Kafirni ve Mecitözü kazaları çalışma sahası olarak belirlenmiştir. Çalışmada her üç kazanın önceki bölümde tetkik edilen nüfus ve yerleşme dinamiklerinin Osmanlı İmparatorluğu döneminde ne tür değişimler yaşayıp yaşamadığı sorunsalı üzerinden XV. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar olan hayli geniş bir zaman diliminde ortaya konulması düstur edilmiştir. Bu bakımdan çalışmamız belirlenen zaman dilimlerine ait arşiv kaynaklarının olabildiğince kullanılması, tespit edilen köy⁷ ve mezralar⁸

⁷ Farsça kökenli olan köy kelimesinin Türkçedeki “quy”dan gelmesi muhtemeldir. Bilindiği üzere “quy” Türkçe’ye Çince’den geçmiştir. Farsça’da “kûy” ise daha dar anlamda mahalle ya da sokak anlamında kullanılmıştır. Anadolu’da 30 hane 130 nüfuslu yerler köy olarak kabul edilebilir. Köyler bazen köy altı, mahalle, köyceğiz ile birlikte bir köy sıfatı kazanabilir. Osmanlı Dönemi’nde köy olarak daha ziyade iskân edilen yer anlamında “karye” tabiri kullanılmıştır. Özellikle tarım ve hayvancılık işgallerine dayalı bir ekonomik hayatın olduğu köyler, Osmanlı taşrasının adeta can damarını oluşturmaktaydı. Çift bozan uygulamasının ortaya çıkışından görüleceği gibi köylerin devamı, Osmanlı idarî ve ekonomik sisteminin vazgeçilmez uğraşydı. Ayrıca yaşayanları temsilen bir kethüda ya da imamın köyde bulunması da elzemdir. Nitekim merkez-taşra idare sisteminin sürdürülebilmesi bu şekilde mümkün olabilmıştır. Coğrafyanın el verdiği ölçüde büyümelere, küçülmelere müsait olan köylerin çayır, su, harman yeri gibi ortak kullanım alanları bulunmaktadır. Tarımsal ve hayvansal ürünleri sağlanmasının yanında özellikle askeri gereksinimlerle özel statüye sahip derbentçi, köprücü, küreci, okçu vb. köylerin varlığı da bilinmektedir. Osmanlı köylülerinin kimi zaman kendi havzalarında ya da geçiş dönemlerinde istikametlerinde bulunan göçer kavimlerle başlarının belada oldukları da bilinen bir hakikattir. Köy hakkında; Tuncer Baykara, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Anadolu’nun İdari Taksimatı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2000, s. 35; Osman Gümüşcü-Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Köy”, *DİA*, Ek. II, Ankara, 2016, s. 85-87; Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (Çev. Halil Berktaş), c. I, Eren Yayınları, İstanbul, 2002, s. 223-224; Hüseyin Arslan, *Osmanlı’da Nüfus Hareketleri, (XVI. Yüzyıl), Yönetim, Nüfus, Göçler, İskânlar, Sürgünler*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2001, s. 231-232.

sayesinde elde edilen bütüncül bir resim sayesinde neler olup bittiğinin ortaya konulmasını amaç edinen bir uğraş ve deneme örneğidir. Bu maksadına rağmen çalışmanın XX. yüzyıla taşınmaması ve belirtilen üç merkezde yerinde gezi, gözlem ve tespitin yapılmamış olması gibi iki önemli eksikliğin bulunduğu da burada ifade etmekte fayda görmekteyiz.

Çalışmada belirlenen zaman aralığı, kullanılan kaynak ve Osmanlı idarî yapısındaki değişimlere bağlı olarak tespit edilmiştir. Bu bakımdan bölgeye ait elimizde şu an mevcut olan 1455 tarihli mufassal defterden hareketle başlangıç tarihi saptanmıştır. Arşivde bölgeye ait daha erken tarihli defterin varlığı ihtimali bir tarafa mevcut kaynaklar çerçevesinde böyle bir tarihlendirme yapmayı uygun bulduk. Osmanlı İmparatorluğu'nda bilindiği gibi idarî, malî, siyasî ve özellikle de hukukî manada bir dizi değişimi barındıran ve aslında kötü gidişe dur demeyi amaç edinen 1839 tarihli Tanzimat Fermanı ilan edilmişti. Sultan Abdülmecid (1839-1861) ve Osmanlı bürokrasisinin büyük gayretleriyle şekillenen Tanzimat Fermanı, iltizam uygulamasının kaldırılması, sancaklarda muhassıllık meclislerinin kurulması, cizyedarlık memuriyetinin kaldırılması gibi köklü değişiklikleri barındırmaktaydı.⁹ Bu değişikliklerin özellikle 1455 yılından itibaren belirli bir sınır dahilinde kâh vilayet, kaza kâh nâhiye olarak süregelen incelediğimiz bölgelerin idari yapısında farklılıklar yarattığı aşikârdır. Nitekim incelediğimiz kazalardan birine bağlı bir köy veya mezranın başkaca kazalara bağlandığı ve bu manadaki örneklerin çok daha sık yaşandığı yeni bir dönem ortaya çıkmıştır. İdarî yapıdaki bu değişiklik elbette belirlenen bölgelerdeki yerleşim yerlerinin tespiti ve sürekliliğinin takibini güçleştirmiştir. Dolayısıyla hem çalışmadaki bütünlüğün korunması ve hem de doğabilecek karışıklıkların önüne geçmek amacıyla 1839 yılı çalışma kapsamının son tarihi olarak belirlenmiştir. Özellikle bu tarihin seçilmesinde ayrıca 1830-1839 yılları arasındaki imparatorluğun ilk sistemli nüfus sayımlarının da etkili olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Nitekim bu sayede XIX. yüzyıl başlarında şekillenen iskân mahalleri ve yapısı ile öncesi arasında bir mukayese yapma fırsatımız olacaktır.

⁸ İskân ve yerleşim üzerinde çalışan coğrafyacıların genellikle kısa süreli ya da bir köy havzasında yer alan oldukça küçük yerleşim birimleri olarak gördükleri mezrayı İnalçık "ekinlik" olarak tarif eder. Osmanlı kanunnamelerinde Genç'in, "Sofya Kazası Tahrir Defteri" örneğinde tesadüf ettiği üzere kimi mezraların daha önceden köy olup farklı nedenlerle bu vasıflarını yitirmiş köy ardılı, ören yerleri şeklinde kaydedildikleri anlaşılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında mezraların terk edilmiş köyler olabileceği ihtimali yüksektir. İnalçık ise mezrayı aksine Osmanlı kırsalında artan nüfusun tarımsal üretim ve beslenme ihtiyacına cevap olarak ortaya çıkardığı bir vergi ünitesi olarak görür. Anadolu'da özellikle viran, ören ismini taşıyan köylerin önceden mezra olduğunu ifade eden İnalçık, sonradan artan nüfus baskısı nedeniyle köye dönüştüğü iddiasını mezra ve köy isimleri üzerinde yürüttüğü çalışmalarıyla doğrulamıştır, Halil İnalçık, *H. 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1954, s. XXIX; Nevin Genç, *XVI. Yüzyılda Sofya Mufassal Tahrir Defterinde Sofya Kazası*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1988, s. 5; Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 10-11; İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 210.

⁹ Ali Akyıldız, "Tanzimat", *DİA*, c. 11, s. 718-720; Ortaylı'ya göre Tanzimat dönemi imparatorluğun idarî modernleşme ihtiyacının şiddetle duyulduğu son yüzyıldır. İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara, 2018, s.17-19.

2. LİTERATÜR

Bu başlık altında, ele aldığımız konu hakkında ülkemizde yapılmış çalışmalara dair genel bir panorama çizilerek, çalışmamızın bu husustaki yeri ve önemi saptanacaktır. Bu bağlamda ülkemizde Cumhuriyetin erken dönemlerine ait nüfus, yerleşme ve iskana dair ilk örneklerden başlayarak, coğrafi bilgi sistemlerinin kullanıldığı, kaybolan köyler hususunun irdelendiği günümüze kadar geçen sürede kısaca bir literatür değerlendirmesi yapılacaktır. Bu konudaki çalışmaların tamamının burada yer alması mümkün olmamakla birlikte bahsedilenlerin de bir önem derecesine göre tespit edilmediği de aşikârdır. Dolayısıyla aşağıda zikredilecek olan çalışmalar, sadece yöntem ve bulguları ile tezimizi destekleyecek veya ilintili olabilecek örnekler barındırmış olmalarından hareketle ele alınmıştır.

Sancak Eksenli Çalışmalar

Osmanlı İmparatorluğu'nun XV. ve XVI. yüzyıllarının ekonomik, idarî, askerî ve sosyo-kültürel durumuna dair oldukça önemli kaynaklar olmasına rağmen, verilerinin değerlendirilmesi hususundaki sorunsalın hala çözülemediği tahrir defterleri, üzerinde ülkemiz ve dünyada son kırk yıldır ciddi çalışmalar yapılmıştır. Aslında defterlerin bu mahiyette değerlendirileceği fikrinin mimarı; tanımı, özellikleri ve pek çok konuya ışık tutması noktasındaki zenginliğine vurgu yapan Ömer Lütfü Barkan'dır.¹⁰ Ondan yaklaşık on, on beş yıl sonra İnalçık'ın tahrir dair pek çok kavramın tanımı ile değerlendirmesini havi eseri yayınlamıştır.¹¹ Tahrir üzerine kaleme alınmış çalışmaların tamamında bu eserin kullanılması onun çalışmasının adeta bir başvuru kaynağı olduğu yönündeki tarifimizi haklı çıkarır. Akabinde Göyünç¹², Yinanç-Elibüyük¹³, Yediyıldız¹⁴, Emecen¹⁵, Ünal¹⁶, Öz¹⁷, Gökçe¹⁸, Gümüştü¹⁹ ve Acun²⁰ şeklinde çoğaltılabilecek sancak eksenli çalışmalar sıralanabilir. Bu çalışmalar, bir sancak dahilinde

¹⁰ Ömer Lütfü Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devrinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri I", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, II/1, İstanbul, 1940, s.20-59; aynı yazar, "Türkiye'de İmparatorluk Devrinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri II", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, II/2, İstanbul, 1940/41, s. 214-247.

¹¹ Halil İnalçık, *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*.

¹² Nejat Göyünç, *XVI. Asırda Mardin Sancağı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991; Göyünç'ün öncü anlamdaki bu eseri ilk olarak İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarafından 1969 yılında basılmıştır.

¹³ Refet Yinanç-Mesut Elibüyük, *Kanuni Devri Malatya Tahrir Defteri (1560)*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1983.

¹⁴ Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455-1613)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985.

¹⁵ Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

¹⁶ Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989; aynı yazar, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

¹⁷ Mehmet Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

¹⁸ Turan Gökçe, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Lâzıkıtye (Denizli) Kazası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

¹⁹ Gümüştü, *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*.

²⁰ Fatma Acun, *Karahisar-ı Şarkî ve Koyluhisar Kazaları Örneğinde Osmanlı Taşra İdaresi (1485-1569)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.

tahriri ele alma, anlama ve değerlendirmemize yardımcı olmuştur. Tahrirleri arazi, nüfus, ekonomik iştigaller, askerî, sanayî ve idarî pek çok konuya dair tablolar hazırlayarak okumamız bu çalışmalar sayesinde mümkün olmuştur. Zamanla tahrir kayıtlarına onomastik, yer adları, aşiretler, nüfus ve iskân gibi çok daha dar alanda farklı bakışlar ortaya çıkmıştır. Bu hususta örnekleri çoğaltmak mümkünse de Kurt'un²¹ neticede kitaplaşan bir dizi çalışması, Nagata'nın²² sadece köyleri mercek altına alan eseri, Yedi yıldız'ın²³ yer adları ve son olarak da Öz'ün²⁴ iskân ve nüfusa dair çalışması zikredilmeye değerdir. Tahrir odaklı çalışmalara dair bibliyografik²⁵ ve eleştirel²⁶ bir nazarla yaklaşan çalışmaların da bulunduğunu belirtebiliriz.

Bu başlık altında ülkemizde tahrir defterlerinin nüfus, demografi²⁷, yerleşim, iskân ve köy terkleri gibi konularda ele alınması bakımından kısa bir değerlendirme yapılacaktır. Nitekim bu sayede hem ele alacağımız konuya dair bir metot geliştirme ve hem de tesadüf edilen çıkmazların aşılması bağlamında önemli bir tecrübe elde edilmiş olunacaktır.²⁸

İbrahim Gökçen'in ülkemizde özellikle köy terkleri ya da kayıp köyler mevzusuna ilk eğilim gösteren amatör mahalli bir araştırmacı olduğu anlaşılmaktadır. O, özellikle şer'iyye sicillerinden istifade ederek Manisa havalisinde kaybolan köyler ve kaybolma nedenleri üzerinde durmuştur. Gümüşçü'nün ifadesiyle o, çalışmasının yapıldığı dönemde ele aldığı konu henüz bakir bir saha olmasına rağmen son derece isabetli tespitlere imza atmıştır.²⁹ Zamanının imkânları dâhilinde hazırlanmış çalışması, eksikliklerine rağmen alanın ilk örnekleri olarak yerini korumaktadır. Çalışmasında incelediği bölgede Katırcıoğlu, Cennetoğlu ve Kalenderoğlu başta olmak üzere pek çok Celali ile yerel idareci, konar-göçerler, sefer eşmeyen askeri taife ve vakıf yöneticilerinin yerleşik halkı adeta canından bezdiren tutum ve davranışlarını ortaya

²¹ Yılmaz Kurt, *Anadolu'da Kişi ve Yer Adları*, (Haz. E. Ünlü-F.M. Önal), Akçağ Yayınları, Ankara, 2020.

²² Yuzo Nagata, "16. Yüzyılda Manisa Köyleri-1531 Tarihli Saruhan Sancağına Ait Bir Tahrir Defterini İnceleme Denemesi", *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 32, İstanbul, 1979, s. 731-758.

²³ Bahaeddin Yedi yıldız, "Ordu İli Yer Adları", *Türk Kültürü Araştırma Dergisi (Prof. Dr. Necati Akder Armağanı)*, XXII/1-2, Ankara, 1984, s. 20-36.

²⁴ Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerine Göre Vezirköprü Yöresinde İskân ve Nüfus (1485-1576)", *Belleten*, LVII/219, Ankara, 1993, s. 509-537.

²⁵ Adnan Gürbüz, *XV-XVI. Yüzyıl Osmanlı Sancak Çalışmaları Değerlendirme ve Bibliyografik Bir Deneme*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2001.

²⁶ Erhan Afyoncu, "Türkiye'de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1/1, 2003, s. 267-286.

²⁷ Nüfus bilimi olarak tarif edilip Yunanca'da "halk" anlamındaki "demos" ile yazmak anlamına gelen "graphein" kelimelerine dayanmaktadır. Demografi, sınırları belli coğrafi bir alanda bulunan nüfusun yapısı, özellikleri ve değişimlerini mercek altına alan, sayısal olarak ifade eden bir disiplin dalıdır. Siyasî bakımdan taşımış olduğu öneme binaen Herve Le Bras'ın da belirttiği gibi gelişmekte olan bir disiplin olmasının yanı sıra zaman zaman iktidar aracı ve polemik konusu olarak da kullanılmaktadır. Nitekim bu disiplin sayesinde bir bölgenin olabileceği gibi bir ülkenin doğum, ölüm, evlilik oranları ile bunların bölgelere dağılımları kolaylıkla öğrenilebilmektedir, Cem Behar, "Marx ve Nüfusbilim", *Toplum ve Bilim*, 15-16, Güz-Kış, 1981-1982, s. 6.

²⁸ Alpaslan Demir, "15-16. Yüzyıl Göçlerinin Osmanlı İskân Yapısına Etkisi", *TAD*, XXXIV/58, 2015, s. 563-581.

²⁹ Osman Gümüşçü, "Türkiye'de Osmanlı Döneminde Terk Edilen ve Kaybolan Yerleşmeler Hakkında Yapılan Çalışmalar", *Sosyal ve Ekonomik Tarihi C.I, Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı*, (Ed. H. Oruç-M. Ceyhan), Akçağ Yay., Ankara, 2016, s. 414.

koymuştur. Ayrıca kuraklık, depremler ve bulaşıcı hastalıklar gibi doğal faktörlerden kaynaklı olumsuzluklara da değinmiştir.³⁰

Çalışmasını Eskişehir bölgesi özelinde yürüten Necdet Tunçbilek, bu hususta dikkate alınması gereken bir başka araştırmacıdır. Bölgenin yerleşme tarihine dair kısa bir bilgi verdikten sonra, Barkan tarafından ele alınmış 1522 tarihli defteri referans alarak kır yerleşim türleri, köy adedi ve yüzdesi şeklinde bir tablo ortaya çıkarmıştır. Kullanmış olduğu harita sayesinde 1522 yılında bölgedeki 167 köyden hâlihazırda 43 tanesinin var olduğunu öğrenmiş oluyoruz.³¹ Gümüşçü bu çalışmayı özellikle lokalizasyon, yer tespiti ve konuyu ele alışı bağlamında önemli bulsa da XV. yüzyıl ile XIX. yüzyıl aralığının mevcut kaynaklarla desteklenerek tam bir sonuca ulaşamamış olması, haliyle de bütüncül bir resme erişememiş olması nedeniyle eksik bulur.³²

Barkan ve Meriçli'nin Hüdavendigâr livasını merkeze alan ve klasik bir tahrir çalışması olarak görülen eseri, tahrir defteri verilerinde çalışmanın yapıldığı dönemde var olan ya da olmayan köylere dair izahları barındırmaktadır. Nitekim bu sayede tespiti yapılmış 1.492 yerleşme mahallinden 799'unun sonraki dönemlerde devam etmediği anlaşılmaktadır. Bu sonuçtan hareketle livadaki yerleşim birimlerinin yarısından çoğunun tam olarak bilmediğimiz nedenlerden dolayı terk edildiği görülmektedir.³³

Sonradan birkaç kez kitap³⁴ olarak basılan İslâmoğlu'nun doktora³⁵ çalışması, hem ele aldığımız bölgeler ve hem de ortaya koyduğu bazı çıkarımlar bakımından oldukça önemlidir. Onun çalışması tahrir defterlerinin XVI. yüzyılın iktisadi eğilimleri bağlamında da ele alınabileceğini göstermektedir. O, vergilendirme ile köylü ve kentli nüfusun ticaret ve ekonomilerine dair kimi bulgularını Çorum, Amasya ve Tokat havalileri ekseninde incelemiştir. Çalışmasında pek çoğumuzun bildiği nüfus artışı, ticaretin yaygınlaşması ve siyasi rekabetin artması gibi XVI. yüzyıl gelişmelerinin çok daha sıkı bir şekilde merkezileşen iktidarı tetiklediğini ifade etmektedir.

Beyşehir tahrir defterleri üzerinde yaptığı çalışma ile XVI. yüzyılda sancağın demografik ve ekonomik yönlerini mercek altına alan Erdoğan, ortakçılarının vergi muafiyetinin kaldırılması,

³⁰ İbrahim Gökçen, *Tarihte Saruhan Köyleri*, Berksoy Basımevi, İstanbul, 1950, s. 20-32.

³¹ Necdet Tunçbilek, "Eskişehir Bölgesinde Yerleşme Tarihine Toplu Bir Bakış", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV/1-4, İstanbul, 1953/54, s. 189-208.

³² Gümüşçü, "Türkiye'de Osmanlı Döneminde Terk Edilen ve Kaybolan Yerleşmeler Hakkında Yapılan Çalışmalar", s. 414.

³³ Ömer Lütfi Barkan-Enver Meriçli, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988; Gümüşçü, "Türkiye'de Osmanlı Döneminde Terk Edilen ve Kaybolan Yerleşmeler Hakkında Yapılan Çalışmalar", s. 418.

³⁴ Huricihan İslamoğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, (Haz. Ayşe Çavdar), İletişim Yayınları, IV. Baskı, İstanbul, 2018.

³⁵ Huricihan İslamoğlu, *Dynamics of Agricultural Production, Population Growth and Urban Development: A Case Study of Areas in North-Central Anatolia, 1520-1575*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Wisconsin-Madison, 1979.

vergiye dâhil olmama, su kaynaklarının kıtlığı, bulaşıcı hastalık, göl ve su taşkınları ile Celali asileri gibi birçok faktörün sancak dahilinde köy terklerine neden olduğunu belirtmiştir. Onun çalışması da ele aldığı bölgede tahrirde tesadüf edilen köylerin zamanla yarısından fazlasının kaybolduğunu ortaya koymaktadır.³⁶

Saruhan Beyliğinden başlayarak Manisa'nın tarihsel geçmişini irdeleyen Emecen, bölgenin Osmanlı idaresine geçişi, fizikî yapısı, iktisadî hayatı, vakıfları, idarî teşkilatı, kır iskân mahalleri şeklinde oldukça geniş bir bakış açısıyla serencamını bizlere sunmuştur. Onun çalışmasını kanımızca kayda değer kılan pek çok özellik vardır. Bunlardan sadece biri bölgeye has oluşturulmuş piyâde defterlerinin konuyla örüntülü olarak ele alınmasıdır.³⁷

Çukurova havalisinin XVI. yüzyıl dünyasına ışık tutan çalışmasında Kurt, bölgede oldukça yoğun bir konar-göçer grubun olduğunu ortaya koymuştur. Çalışmasında XVI. yüzyılın ilk defterindeki 85 köy adedinin son defterinde 42'ye düştüğünü işaret etmiştir. Kurt, ekseriyetle Celali kargaşasına bağladığı bu düşüşü ayrıca toplumun genel karakteristik yapısı ve coğrafyanın koşulları bağlamında da değerlendirmiştir. Nitekim ovanın özellikle yazları sahip olduğu kavurucu sıcaklığının zaten yerleşik olmaya merakı olmayan göçerleri tekrar harekete geçirdiğini bu vesileyle öğrenmiş bulunmaktayız.³⁸

Kankal ise XVI. yüzyıl Çankırı çalışmasında, nâhiye ve köyleri şeklindeki tasnifiyle elde ettiği 627 köyün 193'ünün terkedildiğini belirlemiştir.³⁹ Onun, verilerini tablolaştıran Gümüşçü'ye göre sancakta %30,78 olan köy terkleri en fazla Tosya, Keskin ve Kalecik nâhiyelerinde görülmüştür.⁴⁰

Canik sancağının XV. ve XVI. yüzyıllardaki nüfus, toplum, vergilendirme ve iktisadî durumu ile mâlikâne-dîvânî sisteminin uygulanması bakımından ele alan ve biz tarihçiler için pek çok çıkmazın cevaplandırılması noktasında başvuru kaynağı olan Öz'ün çalışmasını da ele almak gerekmektedir. Onun çalışması Canik merkezli olsa da özellikle hane sayısı, hane nüfusu ve mâlikâne-dîvânî sisteminin uygulanması gibi pek çok genel bilgileri oldukça açıklayıcı bir şekilde öğrenip uygulamamıza fırsat vermektedir. Birinci bölümde nüfus ve toplum başlığının değerlendirmesinde 1455, 1485, 1520 ve 1576 tarihli defterlerden elde ettiği bilgileri tablolarla ortaya koyan Öz, 1485 ila 1520 yıllarında kırsaldaki iskân mahallerinin çok az bir

³⁶ Mehmet Akif Erdoğan, *Osmanlı Yönetiminde Beyşehir Sancağı (1522-1584)*, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 1998, s.113-115.

³⁷ Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*.

³⁸ Yılmaz Kurt, *XVI. Yüzyılda Adana Tarihi*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1992.

³⁹ Ahmet Kankal, *XVI. Yüzyılda Çankırı*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1993.

⁴⁰ Gümüşçü, "*Türkiye'de Osmanlı Döneminde Terk Edilen ve Kaybolan Yerleşmeler Hakkında Yapılan Çalışmalar*", s. 420.

düşüş gösterdiğini ve bu durumun 1576'ya kadar devam ettiğini ifade etmiştir. Fakat özellikle Meşayüzü (Arım), Göl-i Semunide, Oğuzlu ve Göl-i Engis gibi bazı köylerin nüfusunda azalma olduğunu ya da tamamen boşaldığını da ortaya koymuştur. Öz, köy terklerinin kesin nedeninin bilinemeyeceğini ifade etse de köy adlarından hareketle göl sularının kabarması, taşkın ve sel gibi doğal olayların bu durumu tetiklemiş olabileceğini belirtmektedir. Hakikaten terkedilmiş köylerin haritaya yansıtılmasıyla Yeşilirmak ve Kızılırmak yayları çevresinde yer aldıkları anlaşılmıştır. Nehirlerin yatak değiştirmesi kimi köy terklerine ve “*hâric-ez-defter*” olan iki mezranın da ortaya çıkmasına yol açmıştır.⁴¹

Fatma Acun, özellikle 1996 yılında düzenlenmiş olan Giresun Tarihi Sempozyumu'nda sunmuş olduğu çalışmasında tarihsel olarak Şebinkarahisar ve civarının Osmanlı idarî yapısındaki yerini izah ettikten sonra coğrafi özellikleri ve iskân tarihine dair oldukça önemli bilgiler vermiştir. Sırasıyla 1485, 1547 ve 1569 yılı tahrir verilerini tetkik eden yazar; köy, mezra adları ile nefer sayıları ile “*hâric-ez-defter*” reâyâsı üzerine yoğunlaşmıştır. Neticede Karahisar-ı Şarkî kazasına ait 1569 tarihli defterde izine rastlanılan 590 yerleşim biriminin sadece 140 tanesinin günümüze kadar eriştiğini tespit etmiştir.⁴² Acun'un özellikle Karakisar-ı Şarkî ve Koyulhisar kazalarını merkeze aldığı çalışması tetkik edildiğinde incelenen defterlerde köy ve mezra sayılarının her dönemde az çok bir artış gösterdiği, son döneme dair iki defterde köy terklerine rastlanmadığı ve fakat her dönemde hariçten yerleşimlere tesadüf edildiği anlaşılmaktadır.⁴³ Öz, ayrıca 1642 tarihli avâriz defteri verilerinden hareketle XVI. yüzyıldan XVII. yüzyıla meydana gelen değişimi de gözler önüne sermiştir. Ezcümle köy terkleri hususunda tüm Anadolu'yu kapsayacak bir sebebi ortaya atmak doğru değildir. Anadolu genelinde bu tür olayların tek bir nedeni olamazdı. Her bir bölgenin kendi içinde dinamikleri vardı. Haliyle bir nedenden ziyade birkaç nedeni barındıran olumsuz bir havanın köy terklerini tetiklediği söylenebilir.⁴⁴

⁴¹ Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, s. 68-70; Mehmet Öz, *Orta Karadeniz Tarihinin Kaynakları VIII, Canik Sancağı Avâriz Defterleri 1642*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2008; Mehmet Öz-Fatma Acun, *Orta Karadeniz Tarihinin Kaynakları VII, Karahisar-ı Şarkî Sancağı Mufassal Avâriz Defteri (1642-43 Tarihli)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2008, s. XXXX. Öz bu çalışmada Çanik-i Bayram'ın söz konusu değişimini içeren tablolara yer vermiştir, s. LI.

⁴²“Bütün bu çalışmaların sonunda, defterde yer alan yerleşim birimlerinin sadece %25'i haritaya eşleştirilmiştir. Bir başka ifadeyle, kullanılan defterlerden sonuncusu olan TD 478'de bulunan 590 yerleşim yerinden 140'ı günümüze kadar ulaşmıştır,” s. 139 ve ayrıca bkz. “...İlk tahrirde yer alan 466 köye 84 mezraa, ikinci tahrirde 467 köy ve 237 mezraaya yükselirken, üçüncü tahrirde daha da artarak 554 köy ve 311 mezraaya ulaşmıştır. Son tahrirde bu sayılar daha dengeli biçimde artarak köyler için 590 ve mezraalar için 313 olmuştur... İlk defterdeki iskân birimleri (köyler ve mezraalar dâhil) üçüncü defterdekilerle karşılaştırıldığında sadece 172 tanesi bu defterde takip edilebilmiştir. Diğer bir deyişle, 378 adet iskân birimi kaybolmuş veya adını değiştirmiştir.” Fatma Acun, “15. ve 16. Yüzyıllarda Şebinkarahisar ve Civarında Yerleşim Modelleri”, *Giresun Tarihi Sempozyumu 24-25 Mayıs 1996, Bildiriler Kitabı*, Giresun Belediyesi Yayınları No:1, İstanbul 1997, s. 148.

⁴³ Acun, *Karahisar-ı Şarkî ve Koyulhisar Kazaları Örneğinde Osmanlı Taşra İdaresi (1485-1569)*, s. 57-70.

⁴⁴ Alpaslan Demir, “Osmanlı Devleti'nde Yörükler ile Yerleşiklerin Kavgası: Kaybolan Köyler Meselesi”, *Akademik Bakış*, C. XI, S. XXI, Kış, 2017, s. 27.

1999 yılında Tokat Kazası özelinde yerleşme ve iskân olayını ele alan teferruatlı çalışmasında Açıklık, 1574 tarihli tahrir defterinde kayıtlı 233 adet köyden 75 tanesinin 1643 tarihli avâriz defterinde tesadüf edilemediğini belirtmektedir. Çalışmasında 1455, 1485, 1520, 1554 ve 1574 tarihli tahrir serisi ile 1643 yılı Avâriz verilerine kadar Tokat merkez mahalle ve köy, mezraları ile Cincife, Gelmutat, Kafirni, Kazabad, Komanat, Tozanlu, Venk ve Yıldız nâhiyelerindeki demografik değişimler, reâyâsız köylere dair oldukça teferruatlı bilgiler sergilemiştir.⁴⁵ Onun çalışmasının bizce en önemli özelliklerinden biri tahrir sonrası döneme ait başkaca kaynakların değerlendirmeye alınmasıdır. Bu sayede XVI. yüzyıl ile sınırlanmış çalışmalar XVII. yüzyıla doğru sarkmaya başlamıştır.

Belli kaza ya da kazaları esas alan bu minvaldeki çalışmaları, bir doğru ya da hat üzerindeki değişimleri konu edinenler takip etmiştir. Demir, Anadolu'nun kuzeyi ile güneyi arasında belirlediği iki noktayı Samsun-Antep hattı olarak tarif etmiş ve XVI. yüzyılda bu hat üzerinde yer alan Arım, Niksar, Tokat, Sivas, Divriği, Darende ve Besni nâhiyelerini mercek altına almıştır. Bu hat üzerindeki idarî birimleri nüfusu, değişimi ve dağılışı ile toprak ilişkisi bağlamında incelemiştir.⁴⁶

Erdoğan, Ankara'nın bütüncül tarihi çerçevesinde arşivde tespit edilen tüm tahrir defterlerini titiz bir şekilde incelemiş ve sancağın nüfus ve iskân geçmişine ışık tutmuştur. Onun tespitlerine göre XVI. yüzyıl başlarına ait tahrir defterlerinde 569 köy bulunmaktadır. XVI. yüzyılın ilk çeyreğine ait kayıtlarda ise bunların sadece 254'üne tesadüf edilmektedir. Dolayısıyla Ankara sancağının yaklaşık otuz yıllık bir sürede neredeyse yarısı oranında köy terkine sahne olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁷ Buraya kadar ele aldığımız çalışmalar genelde sancak eksenli olup içerisinde köy terkleri, "hâric re'âyâ" ve iskândaki değişimi konu edinen boyuttaydı. Bu meyandaki çalışmaları da mercek altına alan Koç'un oldukça akıcı bir dille ortaya koyduğu literatür çalışması bulunmaktadır. İstanbul ve XIX. yüzyılın kapsam dışı bırakıldığı bu şümulü çalışmasında Koç, dönemlere göre tasnif, kaynak türüne göre tasnif, mekân ve konu eksenli tasnif şeklinde kategorize ederek adeta bu alandaki çalışmaları bir bütün halinde ortaya koyabilmiştir. Onun söz konusu tasnifi ve kaynakları ortaya koyarkenki özgün ve özel yaklaşımları bazı konularda bir kez daha bizleri düşünmeye sevk etmektedir. Bu yönüyle

⁴⁵ Ali Açıklık, *Changes in Settlement Patterns, Population and Society in North Central Anatolia: A Case Study of The District (Kaza) of Tokat (1574-1643)*, University of Manchester, Ph. Dr. in the Faculty of Arts, Manchester, 1999, s. 57, 60, 64, 68, 159.

⁴⁶ Alpaslan Demir, *XVI. Yüzyılda Samsun-Ayıntab Hattı Boyunca Yerleşme, Nüfus ve Ekonomik Yapı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007.

⁴⁷ Emine Erdoğan Özünlü, *Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinden Ankara Tahrir Defterlerinin Analizi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2004, s. 56-58.

çalışması bizlere hem Osmanlı kent iskânı ile demografisine dair çalışmaları tanıma ve hem de bu alana farklı açılardan bakma fırsatı sunmaktadır.⁴⁸

Nüfus, İskân ve Yerleşme Odaklı Çalışmalar

De Planhol, aşağıda zikredilecek olan Hütteroth ile birlikte Osmanlı iskân politikası hususlarına eğilmiş yabancılar olarak karşımıza çıkmaktadır. De Planhol bu husustaki çalışmalarını Türklerin Anadolu'ya girişlerinden başlatarak XX. yüzyıla kadar devam eden bir süreklilik içerisinde ele almıştır. O, bu uzun ve her biri kendine has sorunsallara sahip dönemlerde göçebe-yerleşik topluluklar arasındaki ilişkiler ve bunların üretim faaliyetleri üzerine etkileri bağlamında çalışmasını kurgular. Hem Anadolu hem de Suriye havzasında göçer ve yerleşik toplumların birbirini hedef alan davranışları ve bu tazyikin yerleşim durum ile düzeyini nasıl etkilediğini açığa çıkarmaya çalışır. De Planhol'a göre bu çekişmeyi köylüler kazanmış gibi görünür. Nitekim imparatorluk idaresinin de desteğini arkalarına alan köylülerin baskıları sonucunda Anadolu ve Suriye'deki birçok göçer grup dağ eteklerinde daha önce kışlak olarak kullandıkları sahalara yerleşme eğilimi göstermişlerdir. Bu duruma imparatorluk idaresinin zaman zaman malî, askerî ve idarî nedenlerle uygulamaya koyduğu iskân politikalarının da ilave edilmesiyle XX. yüzyıla giden uzun bir yerleşim birimi örüntüsü sürecine geçildiği anlaşılmaktadır.⁴⁹

Hütteroth, Anadolu'nun güney iç kesimlerinde kırsal yerleşimleri mercek altına alarak XVI. yüzyıl ile XIX. yüzyıl yerleşim birimlerini karşılaştırır. Hem De Planhol hem de Hütteroth'un Suriye ve İç Anadolu bozkırlarını çalışma sahası olarak seçmeleri elbette tesadüfi değildi. Nitekim onlar, suyun görece kıt olduğu bölgeleri ve bu durumun değişkenleriyle yerleşik ya da göçer gruplar üzerinde yarattıkları hareketliliği görmek istemişlerdir. Bu minvalde tahrir ile salnamelerin kullanıldığı ilk örnek olarak karşımıza çıkan Hütteroth'un çalışması, kaybolan kimi birimlerin tespiti ile coğrafi saha verilerinin, yani yerinde gezi ve gözlemin de kullanılması bakımından ayrıca kayda değerdir. Bu yönüyle o, aslında statik gibi görünen coğrafyanın dün üzerinde insanoğlunun yaşadığı serüvene dair mümkün merteye sakladığı ipuçlarını bugün sergilemeye hazır bir mahiyette olduğunu ortaya koymuştur. Neticede, XVI. yüzyılda nüfus artışı, tarımsal üretim sahalarının genişlemesi ve yeni köylerin ortaya çıkışı gibi oldukça önemli saptamaları bu dar alan çalışmasında ortaya koymuştur. O, De Planhol'un göçerlerin yerleşik hayata geçişiyle birlikte adeta düzen ve dirliğin hâkim olduğu bir Anadolu resmine; Celali

⁴⁸ Yunus Koç, "Osmanlı'da Kent İskânı ve Demografisi (XV.-XVIII. Yüzyıllar)", s. 161-210.

⁴⁹ Xavier de Planhol, "Geography, Politics and Nomadism in Anatolia", *International Social Science Journal*, XI, 1959, s. 525-531; Oktay Özel, "Osmanlı Anadolu'sunda Terkedilmiş/Kayıp Köyler Sorunu (17-19. Yüzyıllar)" (Yay. Haz. M. Öz - F. Yeşil), *Ötekilerin Peşinde Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s. 557-558.

İsyanları ile uzun süren savaşlar, malî kriz ve salgın hastalıkların neden olduğu isyan ve kaosu da ekler. Nihayet bu ortam Anadolu’da yerleşim düzeninde topyekûn değişim ve dönüşümü meydana getirmiştir. Bu değişim ve dönüşümde taşların yerine oturması ancak XIX. yüzyılda mümkün olabilecektir.⁵⁰

İbrahim Hakkı Konyalı, Konya, Mut ve Niğde ile ilgili olarak vakıf abideleri özelinde edindiği çalışmalar ve buradan vardığı kimi yerleşime dair çıkarımlarıyla dikkate alınması gereken bir başka simadır. Yazar, incelediği belgelerde zikredilen bazı yer adlarının hali hazırda olmadığını, sadece semt veya köprü adları olarak isimlerin devam ettirildiğinin altını çizmiştir.⁵¹ Çalışma, vakfiye kayıtlarının nüfus ve iskân bağlamında incelenmesi ve yer adlarının devamına dair saptamasıyla alan çalışmalarına renk katmıştır.

Faroqhi, Anadolu’da iskân ve terkedilmiş köyler sorununu pek çok yerli ve yabancı kaynak kullanarak ele aldığı çalışmasında, kaybolan köyler hususunun çok önemli bir konu olduğunu sadece tarihçilik disiplininde değil özellikle ekonomi, siyaset ve jeoloji ile coğrafya bilimlerinin de içerisinde yer aldığı daha geniş bir ağda irdelenmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Çalışmasının, konuya dair çözüm öneri ve metotları bağlamında Hütteroth’dan sonra akademik anlamda önemli yer edindiği su götürmez bir gerçektir. Örneğin bizler ziraat yapmak maksadıyla tahrip edilen dik yamaçlı ormanlık saha arazilerinin verimliliğinin çok düşük olduğunu ve bu nedenle terk edildiğini onun çalışması sayesinde öğrenmiş bulunmaktayız.⁵²

Bu kategoride Amasya özelinde Orta Anadolu’daki iskân olgusunu oldukça detaylı bir şekilde ele alan Özel’in çalışmasını istisna tutmak gerekmektedir. Nitekim çalışmasında, pek ele alınmamış avâriz-hâneleri ve nüfus hesaplamaları bakımından avâriz kayıtlarının önemine değinilmiştir. O döneme kadar tahrir defterleri ekseninde devam eden çalışmalar böylece bir adım daha öteye taşınmıştır. Bölgeye ait tahrir ve 1642 tarihli avâriz kayıtlarını merkeze alarak çalışmasını şekillendiren yazar, 1576’da 372 yerleşim biriminden 142 tanesini 1642 avâriz kaydında tesadüf edilemediğini önemle belirtmiştir. Oluşan bu durumu başta deprem, fırtına, dolu, salgın ve buzul çağı gibi doğal faktörlerin olmak üzere büyük kaçgunluk, eşkıyalık, kapıkulları, savaşlar vb. insani faktörlerle temellendirmiştir.⁵³ Özel, “Türkiye 1643 Goşa’nın Gözleri” isimli çalışmasıyla, bir doktora tezinin hazırlanması aşamasında yaşanan pek çok güçlük ile elde edilen sonucu, normal tarih disiplinin dışında oldukça zevkli bir havayla bizlere

⁵⁰ Özel, “Osmanlı Anadolu’sunda Terkedilmiş/Kayıp Köyler Sorunu (17-19. Yüzyıllar)”, s. 558.

⁵¹ İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi*, C. III, Fatih Yay. İstanbul, 1967.

⁵² Suraiya Faroqhi, “Anadolu’nun İskânı ile Terkedilmiş Köyler Sorunu”, *Türkiye’de Toplumsal Bilim Araştırmalarında Yaklaşım ve Yöntemler*, Ankara: TODAİE Yayınları, 1976, s. 294.

⁵³ Oktay Özel, *Changes in Settlement Patterns, Population and Society in Rural Anatolia, A Case Study of Amasya (1576-1642)*, University of Manchester, 1993.

sunar.⁵⁴ Yazar, hem kimi sıkıntılarımıza yaşantı ve önerileriyle adeta rehber olmakta ve hem de defteroloji, kaynak çeşitliliği, akademik ölçütlerde bunların işlenmesi gibi oldukça önemli bir tecrübe edinmemize fırsat vermektedir. Özellikle Merzifon ve Geldiklan (Geldigelen) gibi ovalar ile çevreleyen dağ eteklerindeki iskân mahalleri ve nüfus hareketliliğini titiz bir şekilde ortaya koyan yazar, Celali, eşkıyalık, vergiden kurtulma vb. nedenlerle yaşanan köy terklerine de değinmektedir. Zaman zaman farklı arşiv malzemelerinin harmanlandığı satırlar, Celali kargaşa ve zorbalığının Amasya ve çevresinde yarattığı müşkülât ile iskân ve nüfusuna etkisinin her halde bundan daha iyi ortaya konulamayacağı izlenimi vermektedir.

Anadolu'da yerleşmelerin kaybolması meselesini konu edinen bir başka çalışma da Gümüşçü tarafından yapılan Larende (Karaman) bölgesi merkezli çalışmadır. Larende'de XVI. yüzyıl tahrir defterlerinde 194 köyden günümüze 76 tanesinin ulaşılmış olduğu, 118 tanesinin ise kaybolduğuna ilgili çalışmada dikkat çekilmiştir. Fakat tahrir defterleri kullanılarak ortaya çıkarılan bu köylerin kaybolması nedeni üzerinde durulmamıştır.⁵⁵ Ülkemizdeki iskân tarihine dair kaynakların yetersizliği ve oldukça dar kapsamlı olmasından dem vuran Gümüşçü, özellikle Celali İsyancıları ve tımar sistemi özelinde ele alınışı üzerinden iskân ve demografik hareketliliğinin göz ardı edildiğini dile getirir. Gümüşçü, haklı olarak Celali İsyancılarında köyden kente yapılan göçlerin öne sürüldüğünü, oysa köyden köye de pek çok göçün yapıldığını, aynı şekilde tımar sisteminin bozulmasının pek çok ve değişik sebebinin irdelenmesine rağmen en önemli sebebi olarak gördüğü köylerin boşalması meselesi üzerinde durulmamış olduğunun altını çizer.⁵⁶ Belki de bu düşüncenin bir tezahürü olarak TÜBİTAK tarafından desteklenen ve sonunda kitaplaştırılan oldukça önemli bir çalışma ortaya çıkmıştır. Sivas, Manisa ve Konya gibi merkezi Orta Anadolu şehirlerinin⁵⁷ nüfus ve iskân tarihlerini

⁵⁴ Oktay Özel, *Türkiye 1643 Goşa'nın Gözleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

⁵⁵ Gümüşçü, *XVI. Yüzyılda Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*, s. 48-50.

⁵⁶ Gümüşçü-Demir-Erdoğan Özünlü, *Türkiye'nin Kayıp Köyleri*, s. 33.

⁵⁷ Şehir, Farsça kökenli olup kalabalık nüfuslu idari merkezlere verilen addır. Şehir sadece bir iskân yeri olarak değil o merkezi çevreleyen ürünleri ile şehri besleyen mıntıkayı da içine alır. Balık olarak bilinmesine rağmen XII. yüzyılda "şar" diye Türkçeleşmiştir. Büyük şehirler için "mahruse" kullanılmıştır. Ayrıca şehrin adı aynı zamanda sancak ya da eyalet adı olarak kullanılmış ise zamanla ayırt etmek için başına "nefs-" ibaresi getirilmiştir. Şehir üretim, tüketim ve ticarî faaliyetlerinin yoğun olduğu, siyasî, askerî, dinî ve idarî işlerin yürütüldüğü, yerleşimin belli bir düzen ve teşkilat gerektirdiği alan olarak tanımlanabilir. Bu şekilde yoğun bir siyasî, sosyal ve ekonomik yönünün olması şehre şüphesiz farklı bir görünüm ve kimlik kazandırmıştır. Birçok fonksiyona sahip kamu binaları ve özel binalarla örülmesi bu durumun bir gereğidir. Pazar kurulan ve Cuma kılınan mahaller olarak belgelere konu olmuş şehirlerin birbirini tanıyan, aynı ibadethane cemaatinin ikamet ettiği ve daha çok sosyokültürel boyutuyla öne çıkan mahallelerden oluştuğunu ifade etmemiz gerekmektedir. Kimi zaman Müslim-gayrimüslimlerin beraber yaşadıkları semtlere tesadüf edilse de Osmanlı şehirlerinde genellikle gayrimüslimlerin, Müslüman ibadethanelerinin uzağında, kenar semtlerde hayatlarını devam ettirdikleri anlaşılmaktadır. Şehir, kent kavramı hakkında Baykara, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdari Taksimatı*, s. 34; Bahaeddin Yediyıldız, "Osmanlı Toplumunu", *Osmanlı Devleti Tarihi*, (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), c. I, IRCICA Yayınları, İstanbul, 1999, s. 441; Özkan Açıkgoz, "Şehir, Şehir Toplumu ve Şehir Sosyolojisi", *Journal of Sociological Studies*, 35, İstanbul, 2007, s. 57-83; Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, IV. bsk, Ankara, 1998, s. 103; Özer Ergenç, "Osmanlı Klâsik Düzeni ve Özellikleri Üzerine Bazı Açıklamalar", *Osmanlı*, c. IV, (Ed. Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 32; Gülnihal Bozkurt,

mercek altına alan çalışmada Gümüşçü, Erdoğan Özünlü ve Demir, her üç merkezin iskân tarihlerine ışık tutmuştur. Ele alınan bölgelerde yerleşim düzeninin oluşması, değişimler, nüfus ve nüfus hareketliliği ve bu duruma yol açan etkenler üzerinde durulmuştur. Çalışmanın belki de en önemli tarafı iskân çalışmalarında daha önce ender olarak kullanılan arşiv kaynaklarını kullanmak ve oldukça zor olmasına rağmen bir XV. yüzyıldan XX. yüzyıl bağlantısının yerleşme yerleri bakımından ortaya konulmuş olmasıdır. Pek çok arşiv kaynağının kullanılmasının yanında arazide gezi, gözlem metodu ile yakalanan ince ipuçları arşiv kaynaklarındaki verilerle harmanlanarak okuyucuya aktarılmıştır. Kayıp köyler konusunun II. Dünya Savaşından sonra ilk olarak basit ve özellikle 1950’li yıllardan sonra da akademik bir düzleme kavuşarak yer bilim, coğrafya, jeoloji, eski eser ve arkeoloji gibi pek çok farklı konuyu barındıran çok geniş bir inceleme sahasına dönüşmesi hususunda oldukça faydalı ve açıklayıcı bilgiler ile literatür bilgisi vermiştir.⁵⁸ 1600-1950 yılları aralığında Manisa, Konya ve Sivas’ta terk edilen köy ve mezraa sayılarına dair bilgiler de verilmiştir. Nitekim bu sayede Manisa’daki 142 köyden 40’ının; Konya’daki 146 köyden 131’nin ve Sivas’taki 194 köyden 56’sının terk edildiği anlaşılmaktadır. Arşiv malzemesi ve yerinde gözlem, gezi metodu dahilinde elde edilen bulgular elliser yıllık periyotlarla yedi dönemde incelenmiştir. Neticede köy ya da mezraa terklerinin sosyal, ekonomik, siyasî ve topografik nedenlerinin de incelendiği çalışmada nihayet en çok köy kaybının Sivas’ta, mezraa kaybının ise Konya’da yaşandığı anlaşılmaktadır. Çalışmanın dikkat çeken bir diğer yanı da elde edilen bilgilerin haritaya yansıtılması ve görsel bir derinlik dahilinde kayıp köylerin mazisini ortaya koymaktaki becerisidir.⁵⁹

Bu bölümde son olarak, Konya ve Manisa çevreleri üzerinde Anadolu’nun XVI. ve XX. yüzyıl göç olgusunu inceleyen Yiğit’in çalışmasından bahsedilmelidir. Osmanlı İmparatorluğu’nda göç hareketliliğinin değişen oranlarda daima var olduğunu belirten yazar, bunun ekonomik, siyasî, sosyal ve beşerî nedenlerine değinmiştir. Ele aldığı iki bölgenin göçü yaratan şartları bakımından incelendiğinde farklı sonuçlar elde edilmiştir. Manisa’da daha ziyade depremler, su taşkınları; Konya’da ise kuraklık göçü tetikleyen nedenler olmuştur. Hem Manisa ve hem de Konya’nın göç potansiyeli ilk dönem tahrir defterleri verilerinden hareketle elde edilmiştir. Manisa ve Konya öncelikli olarak kendi çevresi ve giderek genişleyen yakın-uzak çevresinden göç almıştır. Özellikle Manisa sahip olduğu verimli ovası nedeniyle çok daha rağbet görür durumdadır. Zamanla göçerlerin kent merkezlerine yerleşememeleri nedeniyle kente geçişte önemli bir konumda bulunan köylerin tercih edildiği ve buraların adeta bir toplanma sahası görünümü kazandığı anlaşılmaktadır. Son olarak her iki merkezde göçü tetikleyen sebepler,

Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 18-20; Özer Ergenç, *XVII. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s. 145.

⁵⁸ Gümüşçü-Demir-Erdoğan Özünlü, *Türkiye’nin Kayıp Köyleri*, s. 57-60.

⁵⁹ Gümüşçü-Demir-Erdoğan Özünlü, *Türkiye’nin Kayıp Köyleri*, s. 617-646.

doğal afetler, eşkıyalık, vergi tahsili şeklinde sıralanmış ve nihayet bu durumun kırsalda toplu yerleşim mahallerinin oluşmasına neden olduğu belirtilmiştir.⁶⁰

Yukarıda ifade edildiği üzere, ülkemizde çalışmamızla ilgili literatürü iki bölümde değerlendirmek mümkündür. Bunlardan ilki klasik tahrir çalışmaları olarak değerlendirilen bir kaza veya sancağa ait tahrir kaydı muhtevalı çalışmalar silsilesidir ki bunlara dair bazı örnekleri ilk başlığımız altında zikrettik. Bu örneklerde genellikle tahrir defterleri esas alınarak bir veya iki asırlık bir evrede söz konusu bölgenin nüfus, yerleşme, siyasî ve iktisadî özellikleri idarî birimin büyüklüğü dahilinde kaza ya da nâhiyelere ait verilerin değerlendirilmesi yapılmıştır. Böylece okuyucusuna belirlenen dönemde bölgenin pek çok özelliği tahmini veriler çerçevesinde sunulmuştur. Özellikle nüfus ve tarımsal üretime ait tahmini verilerin elde edilmesinde kullanılan metotların çeşitliliği bir tarafa sonrasında ne olduğuna dair büyük bir merak uyandırmaktadır. Her ne kadar pek çoğu XVI. yüzyıldaki nüfus ve iskân hareketliliğini gözler önüne seriyorsa da maalesef çöküntü ya da kopuş olarak ifade edilen XVII. ve XVIII. yüzyıllara dair herhangi bir bilgi barındırmamaktadır. Bu eksikliğin fark edilmesi, arşivde döneme ait yeni kaynakların bulunması ile bütünleşince XVII. yüzyılın ilk yarısına sarkan Gökçe'nin⁶¹ de yer aldığı kimi çok daha renkli çalışmalar ortaya çıkmıştır.

İkinci grup çalışmalar ise daha ziyade nüfus ve yerleşme ile kaybolan köyler konusu eksininde bir sancak veya kazayı esas almaktadır ki bunlara dair bazı örnekleri de ikinci başlığımız dahilinde ele aldık. Bu tür çalışmalar ilkinde göre çok daha yakın bir zamanda ortaya çıkmış olmasına rağmen maalesef istenilen boyutta yaygınlaşmamıştır. Daha ziyade çok daha geniş bir sahada elde edilen bulgular dahilinde değerlendirmelere gidilmiştir. Hatta Anadolu genelinde bir hat ya da ticarî, siyasî, iktisadî mahiyeti bakımından özel bir anlam yüklenen merkezler ekseninde sürdürülmüştür. Bu yöndeki çalışmaların bizler açısından esas önemli özelliği ilk grup örneklerindeki eksikliğin nispeten giderilmiş olmasıdır. Nitekim avârız, şer'iyeye sicilleri ve nüfus defterleri sırasında devam eden bir dizi kaynak kullanılarak ele alınan bölgenin uzun bir periyottaki değişim ve dönüşümü ortaya konulmuştur. Bu türden çalışmaları farklı kılan bir başka özellik ise bu değişim ve dönüşümün hazırlanan haritalar bağlamında görselleştirilmesidir. Fakat kanımızca bu tür çalışmaların coğrafi ve idarî bir birim olarak çok daha geniş bir havzaya sahip sancak bazında yapılmış olması yerelde ne olup bittiğinin anlaşılması bakımından bir dezavantajdır. Nitekim araştırmacı ele aldığı sancağa ait kaynak çeşitliliği ve bolluğu bakımından bir sınırlama yapmak zorunluluğuna düşmüş olabilir. O halde bir sancağa bağlı kendine has özellikleri olan birkaç idarî birim yukarıda özetlenen çalışmalar

⁶⁰ İlker Yiğit, *XVI-XX. Yüzyıllarda Anadolu'da Kaybolan Yerleşmeler: Manisa-Konya Örneği*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Afyon, 2016.

⁶¹ Gökçe, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Lazıkıyye (Denizli) Kazası*.

bağlamında ele alınabilir mi? Bu tezin hazırlanmasındaki yegâne maksat, söz konusu soruya cevap olabilecek argümanlara erişmektir. Yani çok daha dar bölge, bölgelerde uzun bir tarihsel süreklilik bağlamında nüfus, yerleşme ve iskân geçmişinin görünür kılınmasıdır. Dolayısıyla çalışmamız belirlediği zaman dilimi bakımından ikinci grup çalışmalara eklenmektedir. Kanımızca bu yöndeki çalışmalara renk katacak bir örnek mahiyetindedir. Ayrıca bizlere ilk dönem çalışmalarının da ortaya koyduğu kimi bulguların, yerelde çok daha dar ve belirgin bir alanda olup olmadığını anlama fırsatı verecektir. Nitekim Kafadar'ın sık sık vurguladığı gibi mikro düzey tarih çalışmalarının nüfus, yerleşme ve iskân tarihi bakımından da sürdürülebilirliği tecrübe edilecektir.⁶²

3. KAYNAKLAR

Bu başlık altında çalışmada kullandığımız arşiv kaynakları hakkında kısa bir malumatın verilmesi amaçlanmıştır. Bu yapılırken esas olarak, kullanılan kaynakların giriş bilgilerinden ziyade çalışmamıza katkısı ile zenginlik boyutu ön planda tutulmuştur.

Bugün olduğu gibi dün de siyasal bir sistemi ayakta tutan en önemli kaynaklardan biri vergi gelirleridir. Tarımsal faaliyetlerin çok daha yoğun olduğu sanayi öncesi devletlerin bu maksatla bazı sayımlar yaptıkları muhakkaktır. Bu türün tarihsel olarak ilk örneklerine Roma İmparatorluğu döneminde tesadüf edilmektedir.⁶³ Roma'yı takiben Bizans İmparatorluğu döneminde Selçuklu *ıktası*na benzer özellikteki *pronoiaların* varlığı bilinmektedir ki bu sistemin IX. Konstantinos Monamakhos (1042-1055) dönemiyle tarihlendirildiği anlaşılmaktadır.⁶⁴

⁶² Kafadar, muhalledat defterleri üzerinden ülkemiz ve dünya tarihçiliğinde pek sık kullanılan bir metodu eleştirir. O, tarihçilikte mikro düzeyde çalışmaların önemine vurgu yapar. Ev idaresi anlamına gelen ekonominin genellikle ülke ekonomisi şeklinde düşünülerek anlamından uzaklaştırılması gibi tarihçilerinde de mikro düzlemde çok makro düzeyde konulara meyil sardığının altını çizer. Tedbirü'l-menziel anlamındaki ekonomi kelimesinin Yunanca ve Rumca "ev ekonomisi" anlamına geldiğini ifade eden Kafadar, fakat bu anlamın dışında genellikle ülke, bölge ekonomisi bağlamında dimağlara yüklendiğini söyler. Haliyle değerlendirmelerde bu yönüyle ön plana çıktığını, oysa ev temelli olarak ele alınmasının çok daha makul, gerçekçi olabildiğini vurgular. Bu bağlamda ifadenin makro anlamını bırakıp, mikro anlamını ele almanın çok daha farklı boyutlara erişmemize vesile olduğunun altını çizer. Cemal Kafadar, "Salgınlar Tarihin Seyrini Nasıl Değiştirdi?", Ruşen Çakır'ın Konuşu, <https://www.avlaremaz.com/2020/05/26/salginlar-tarihin-akisini-nasil-degistirdi-prof-cemal-kafadar-ile-soylesi/>, (Erişim Tarihi:28.06.2020, dk.39-42).

⁶³ Özellikle imparator Diocletianus (285-305), gerilemekte olan Roma'nın tekrar canlanması maksadıyla askeri, idari ve mali reformların merkezine, görevlendirdiği eminler vesilesiyle Ege Adaları, Anadolu ve Mısır'da beşer yıllık periyodlarla yapılan tahrirleri koymuştur. Bu kayıtların söz konusu bölgelerdeki Romalıların isim, baba adı, aile üyeleri, servetleri, arazileri, kölelerini beyan ettiklerini, ayrıca bağ ve otlaklar ile hayvanlar ve ağaçların dahi yazıldığı anlaşılmaktadır. Kemal Çiçek, "Osmanlılardan Önce Akdeniz Dünyasında Yapılan Tahrirler Hakkında Bazı Gözlemler", *OTAM (Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, 4, Ankara 1995, s. 55.

⁶⁴ Praktika kayıtlarının hane, hane reisi ile onların eşleri, çocukları, akrabaları, arazi çeşit ve gelirleri, hayvanlar, bağ, bahçeler, ağaçlar, arı kovanları, değirmenler gibi oldukça fazla bilgi barındırdığı ve bu nedenle mali, demografik ve askeri durumu yansıttıkları anlaşılmaktadır. Çiçek, "Osmanlılardan Önce Akdeniz Dünyasında Yapılan Tahrirler Hakkında Bazı Gözlemler", s. 65-67.

Tarıma dayalı ekonomik sistemi dönemin şartlarına göre diğer askerî, idarî ve malî kurumlarının direği olarak görmüş olan Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk tahririn ne zaman yapıldığı tam olarak bilinmemektedir.⁶⁵ Tahririn, Osmanlı malî tarihi bakımından tarihlendirilmesi bir tarafa Selçuklu ve Bizans dönemi örneklerine benzerlikleri ve bu bağlamda söz konusu devletlerden etkilenmesi de bir başka konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan bu hususta, ortak kültür havzasında yer alan medeniyetlerin birbirlerinden etkilenme gerçeği bağlamında, etkileşim noktasında tam olarak bir oran veya sonuca varmanın doğru olamayacağı gerçeği de ortaya çıkmaktadır.⁶⁶ Nitekim Kemah ve Erzincan sancakları tahrir defterlerinin başında *ıkta* kelimesinin kullanılmış olması da bu etkileşimin resmi ifadesi olarak değerlendirilebilir.⁶⁷ Tımar, pratikte yeni ele geçirilen bölgelerin imparatorluk malî sistemine kaydedilmesi, bu vesileyle askerî ve idarî hizmetlerin karşılığı olarak görev sahiplerine verilmesi esasına dayanan⁶⁸ ve sancak bazlı yapılan bir uygulamaydı.⁶⁹ Sancak bazında yapılan tımar tevcihleri sayesinde imparatorluk, hem merkez-taşra idarî fonksiyonuna dâhil idareciler belirlemiş ve bu sayede devasa bir malî örgüt kurmuş ve hem de sefer emriyle her geçen gün büyüyen ordusuna asker yetiştirmeyi başarmıştır.⁷⁰ Tahrir ile bir bölgenin idarî, malî ve demografik durumu açığa kavuşturulmuş oluyordu. Fakat yeni ele geçirilmiş bölgelerin ne derece tanınmış ve kayıt altına alınmış olacağı sorusu ortaya çıkmaktadır. Nitekim bu hususta Ünal, Osmanlıların düzen kurmaya çalıştıkları yeni ele geçirilmiş bölgelerde ifa ettikleri defterlerin bizlere sunduğu nüfus ve vergi miktarlarının pek sağlıklı olamayacağını altını çizmektedir. Ona göre bu türden

⁶⁵ Defterler ve demografi çalışmaları bağlamında önemi hakkında oldukça teferruatlı bilgi için bk. Ömer Lütfi Barkan, "Arazi Tahrirleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, II/1, İstanbul 1940, s. 20-59; aynı yazar, "Arazi Tahrirleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, II/2, İstanbul 1941, s. 214-247; Eldeki ilk örnekler ve burada yapılan kimi atıflardan yola çıkılarak bu usulün XIV. yüzyıldan itibaren kullanıldığı görülmektedir. Vekayiname, Şeyh Bedreddin'in hayatına dair sözel kaynaklar ile I. Murad (1362-1389) dönemine ait bir vakıf senedinde tahrir dair bilgilere tesadüf edilmektedir, Nicoara Beldiceanu, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar*, (Çev. M. Ali Kılıçbay), Teori Yay., Ankara, 1985, s. 13.

⁶⁶ Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, s. 4. Özellikle tahrir'in Bizans praktika'sını etkileme ya da etkilenmesi hakkında Bkz. dipnot 5.

⁶⁷ Beldiceanu, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar*, s.13; Bu hususta çok daha geniş bir coğrafya ve derinlemesine karşılaştırma için bkz. Çiçek, "Osmanlılardan Önce Akdeniz Dünyasında Yapılan Tahrirler Hakkında Bazı Gözlemler", s.68-86.

⁶⁸ Bu sistemin İslam anlayışına göre uygulanması, mülkiyetinin devlete, toprak ve emeğin ise devlet hizmeti için kullanılması hakkında Bk. Halil İnalçık, "İslâm Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi", *Ankara Üniversitesi İslami İlimler Enstitüsü Dergisi*, 1, İstanbul, 1959, s. 29-46.

⁶⁹ Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1978, s. 15, 27, 28.

⁷⁰ Beldiceanu, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar*, s. 1, İmparatorluk malî disiplini çerçevesinde 20-35 yıllık sürelerde genel durumun ortaya konulması amacıyla ifa edilen sayımların, kimi zaman padişah değişikliklerinde de yapıldığı anlaşılmaktadır. Fakat esas olarak imparatorluğun fetih politikası gereği ele geçirilen bölgelerde tahrir yapılmaktaydı. Merkez tarafından tahrir ile vazifelenen emin, kâtip, kadı ve imamdan oluşan tahrir heyetleri hem bölgelerinde varsa eski kayıtları ihtiva eden defteri güncelliyor ve hem de mevcut değişiklikleri kayıt altına alıyorlardı. Sancağın merkez kazasından başlanarak nâhiyeler ve bağlı köylerinde vergi ödeyecek kişiler ile buluş çağına gelmiş çocukları bu defterlere işlenirdi. Ayrıca her birinin çift, nîm çift, bennâk-ekinlü-bennâk ve caba, kara şeklinde işlettikleri arazinin miktarları yazılırdı. Sancak dâhilinde olan gayrimüslimler de Anadolu'da XVI. yüzyılın ortalarına kadar tıpkı Müslümanlar gibi çift sistemi temelinde yazılmışlardır. Öz, bu durumdan hareketle onların ziraatle iştiğal ettiklerini ileri sürmüştür. Sonrasında ise Rumeli'deki gibi ispenç sistemi dâhilinde hane, mücerred ve bive şeklinde kayıt altına alınmışlardır. Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerine Göre Canik Sancağında Nüfus (1455-1643)", *19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6, s. 180.

bilgilerin sağlıklı bir şekilde kayda alınabilmesi için imparatorluk sisteminin bölgeye tam olarak nüfuz etmesi ve pek çok yönünü tanıması gerekmektedir.⁷¹ Onun içindir ki Filistin örneğinde tesadüf edildiği üzere bazı yerlerde ilk tahrirleri takip eden 4-5 yıl sonra yeniden tahrirler yapılmıştır.⁷²

Tahrir heyetinin belli bir teftiş disiplini dahilinde bölgelerindeki işlemlerini bitirmesine müteakip, elde edilen bilgilerin ayrıntılı olarak yazıldığı mufassal defterler silsilesi ortaya çıkmaktaydı.⁷³ Bu defterlerin; genellikle başında kaydın ait olduğu sancağın kanunnamesi⁷⁴, ayrıntılı fihrist, merkez kaza, diğer nâhiye ve köylerin yer aldığı bir şablona sahip oldukları görülmektedir. Öz, her ne kadar ilk dönem tahrirlerde kanunnamelere tesadüf edilmese de resm-i çift ve diğer başkaca hususlardaki bilgilerden hareketle bunların çok önceden hazırlanmış dayanak, görüş ve düşüncelerin aslında yazılı hale getirilmiş nüshaları olduğunu dile getirir.⁷⁵ Burada esas olan defterin kendisinin kanun mahiyetinde olduğunun bilinmesidir. Defterlerde tespit edilmiş vergi miktarları daha sonradan kanun şeklinde tedvin edilmiştir. Köydeki tüm mükelleflerinin yer aldığı bu bölümü köy malî ünitesine bağlı mezra, çiftlik⁷⁶, yaylak⁷⁷, komoba⁷⁸ ve zeminler takip eder. Nihayet köyde alınan verginin toplamı tek tek gelir kalemlerinin ifade edildiği hâsıl bölümüne yazılırdı. Hâsıllar aynı zamanda dirlik sahibinin de gelirinin

⁷¹ Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, s. 3-4.

⁷² Mustafa Öksüz, "Filistin'in On Altıncı Yüzyıldaki Nüfusuna Dair Kaynaklar: Mufassal Tahrir Defterleri", *SBARD*, Yı.14, S.27, Bahar 2016, s. 253-264.

⁷³ Beldiceanu, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar*, s. 3-4.

⁷⁴ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı Kanunnâmeleri", *III. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1948, s. 505-518; Halil İnalçık, "Kanunnâme", *DİA*, c. 24, İstanbul, 2001, s. 333-337.

⁷⁵ Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, s. 6.

⁷⁶ Temelde muayyen büyüklükteki bir arazi parçasını tarif eden çift, bir çift öküzle sürülebilen zirai bir işletme olarak görülebilir. Tımar sistemi dâhilinde Osmanlı taşrasında her bir aileye verilen, ekonomik üretim fonksiyonunun sağlandığı bölge ve iklim özelliklerine göre miktarı değişen arazi parçasıdır. Osmanlı malî tarihi içerisinde "reâyâ, hassa, yaya-müsellem ve muattal" türleriyle yer alan çeşitliliğine rağmen zamanla çok daha geniş toprak parçalarını ifade eder hâle geldiği anlaşılmaktadır, Halil İnalçık, "Çiftlik", *DİA*, c. 8, İstanbul, 1993, s. 313-314; Ömer Lütfi Barkan, "Çiftlik", *İA*, MEB, c.III, İstanbul, 1997, s. 392-397.

⁷⁷ Yaylak, yaz mevsiminin sıcaklığından kurtulmak amacıyla insanların hayvanlarıyla birlikte belli süreliğine gidip kondukları bölgelerdir. Rışvan aşireti örneğinde yaylaların köy havzası dâhilinde ekonomik faaliyet alanları olarak görüldüğünden üretim sistemlerine dâhil olduklarını anlamaktayız. Nitekim bazı tahrir kayıtlarında "yaylak, otlak ve yatak resm-i şeklinde köye bağlı yapılar hâlinde vergilendirilmişlerdir, Osman Gümüşçü, "Yaylak ve Kışlak", *DİA. Ek. II*, Ankara, 2016, s. 669-670; Faruk Söylemez, *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi, Rışvan Aşireti Örneği*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011, s. 15; Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reâyadan Alınan Vergi ve Resimler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, V/5, Ankara, 1947, s. 509.

⁷⁸ Kom, daha ziyade Doğu Anadolu'da görülen ve hayvanların otlatılmasına elverişli ağıl ve çoban barınaklarının yer aldığı köy ve mezradan uzak mahallere verilen isimdir. Mezranın önceki durumu olarak da tarif edilebilecek olan obaların, hayvancılık faaliyetleri kapsamında bir göçer aile ya da boy'a ait mahal şeklinde tarifi yapılabilir. Hayvancılık faaliyetinin farklı nedenlerle bir şekilde son bulması üzerine hane halkının ziraatla uğraşmaya başlaması ile birlikte obalar, verimli ve üzerinde iskân izlerini taşıyan mezralara dönüşmüşlerdir. Kom ya da kömler köy dışında davarları koymak için yapılmış suya mümkün olduğu kadar yakın bir veya birkaç ağıl ile çoban kulübesinden ibaret eğreti iskân mahalleridir. Bu türden yerlerin verimli araziye sahip olanlarına zamanla yerleşilerek ziraat yapılmaya başlanmıştır. İşte ziraat edilmeye başlanıldığında artık köm olmaktan çıkarak mezra halini almışlardır. Pek çok değişikliğe uğrayan köyler köye, köylerde kentlere dönüşür. Bu değişimi izleyebilenin en iyi yollarından biri iskân yerleri ile ilgisi olan kişi veya cemaatlerin isimlerinin bilinmesidir. Nitekim geçirdikleri şekli değişimlere rağmen ilk isimlerini kolay kolay terk etmemişlerdir, İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 210; Mahmut Sarıbeyoğlu, *Aşağı Murat Bölgesi'nin Beşeri Coğrafyası*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1951, s. 37-38.

hesaplanmasında önemli bir paya sahipti. Usulen dirlik sahibinin üç yıllık gelirinin ortalaması hazırlanmakta olan deftere kaydedilirdi. Her hâlükârda yeni deftere girilen dirlik sahibi gelirinin defter-i köhnede/atikte var olan rakamdan az olmamasına özen gösterilirdi. “Defter-i atik”ın yazılmasından tahririn yazıldığı zaman aralığında ortaya çıkan yerleşim birimleri de “hâric-ez-defter” olarak vergiye dâhil edilirdi. Bu şekilde hazırlanmış mufassal defter onay için padişaha arz olunur ve onaylanmasıyla “defter-i cedit” ortaya çıkmış oluyordu.⁷⁹ “Defter-i cedit”in onaylanmasının akabinde bir nüshasını alan tahrir emini için ikinci bir görevlendirme başlamış oluyordu. Mufassal defterler yukarıda bahsedildiği üzere teferruatlı olmakla birlikte pratikte hızlı karar alma, görme ve tespit edip değerlendirmeye uygun değildi. Dolayısıyla dirlik sahipleri ile gelir miktarlarını esas alan çok daha kullanışlı özet mahiyette icmal defterlerinin hazırlanması elzemdi. Artık bir bakışta bağlı bulunan köy, mezra, çiftlikler ile coğrafi ve idari olarak dirliğin sınırları, vergi kalemleri, toplam geliri ve bu gelirden dirlik sahibine yansıyan miktarı görülebilmekteydi. Ancak Emecen’in kesinlikle varsa bölgesine ait mufassal defterlerle kıyaslanmanın yapılmasını istediği başka bir icmal defteri örneğinden de bahsetmek gerekmektedir. Tıpkıbasımı, transkripsiyonu ve geniş bir indeksin yer aldığı baskı formatında seri olarak yayımlanmış bu defterlerde, bir kaza veya sancaktaki dirlikler, has, tımar, zeamet, evkaf gibi türleri, muaf olanları ile yerleşim birimlerinin isim ve nüfuslarının toplamı yer almaktadır.⁸⁰ Emecen’in tavsiyesi dahilinde reâyâ⁸¹ isimleri, vergi cins ve dökümlerinin yer almadığı bu mufassal-icmaller sayesinde bizler bir sancak ya da eyalete dair toplu bir bakış fırsatı yakalamış oluyoruz.⁸²

BOA. Defterleri

Çalışmada benzer örneklerde olduğu gibi ülkemizde ve dünyada Osmanlı tarihi bakımından önemli başvuru merkezleri konumunda olan Başbakanlık Devlet Arşivleri, Tapu ve Kadastro Kuyud-ı Kadime Arşivi ile Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Arşivi fonlarından istifade edilmiştir. Söz konusu arşivlerde bulunan ve incelediğimiz bölgelere ait kayıtları ihtiva eden mufassal ile icmal kategorisindeki defterler aşağıdaki şekilde sıralanabilir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi TT.d.2, 15, 19, 79, 287 numaralı defterler mufassal; 85, 387, 339, 852, 934, 786 ve 843 numaralı defterler ise icmal kategorisinde yer almaktadır. Bu seriye ayrıca devlet arşivlerinde

⁷⁹ Ömer Lütfi Barkan, “Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri I”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, II/1, İstanbul, 1940, s. 20-59; Ömer Lütfi Barkan, “Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri II”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, II/2, İstanbul, 1941, s. 214-247.

⁸⁰ 387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karman ve Rûm Defteri (937/1530), *Dizin ve Tıpkıbasım*, (Haz. Ahmet Özkılıç, vd.), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1997.

⁸¹ Mehmet Öz, “Reâyâ”, *DİA*, c. 34, İstanbul, 2007, s.490-493.

⁸² Feridun Emecen, “Mufassaldan İcmale”, *Osmanlı Araştırmaları The Journal of Ottoman Studies*, 16, İstanbul, 1996, s.37-44.

devam eden tasnifler neticesinde ortaya çıkan 1265 numaralı defteri de ilave etmemiz gerekmektedir. Bu son defter, her ne kadar varakların üzerine düşülmüş şerhlerden 1054/M.1644 olarak katalogda tarihlendirilmişse de aslında çok daha eski tarihli olduğu düşünülmektedir. Daha önce ele aldığımız eksik varaklı defter bir kenara bırakılır ise Hüseyinova/Hüseyinabad'a ait tespit edilen en erken tarihli tahrir defterleri Fatih dönemine aittir. H. 859 (M.1455/56) tarihli defterin⁸³ Anadolu ve Rumeli'yi kapsayan geniş bir tahrir yapılması fikrinin sonucunda oluştuğu anlaşılmaktadır. Tahrir emini Umur Bey ve kâtibi Mustafa, Fatih'in tahta çıkışının muhtemelen ikinci yılında "vilâyet-i Rûm"un tahririni yapmakla vazifelendirilmişlerdir.⁸⁴ Cook⁸⁵, Yediyıldız⁸⁶ ve Öz⁸⁷ eserlerinde bu tahrire dayalı defterler üzerinde etraflıca durmuşlardır. Defterin üçüncü sayfasında "ta'dîl-i kanûn-ı çifthâ ve bennâkhâ-i vilâyet-i Tokat ma'a tevâbi' ve levâhik" şeklinde Tokat ve havalisinde çift ve bennâk uygulamasında değişimi öngördüğü yönünde, belki de tahririn gerekçesini yansıtan ibare yer almaktadır. Tokat, Komanat, Hüseyinova, Yıldız, Sivas, Kafirni, Hafik ile Tozanlı vilayetleri şeklinde sıralı fihristin yer aldığı defter, 33x13 ebadında ve 677 sayfadan müteşekkildir. Defterin 239 ila 262. sayfaları arasında Hüseyinova vilayetine ait kayıtlar yer almaktadır. Defterde Hüseyinova'nın Tokat'a bağlı olarak vilayet tabir olunması oldukça düşündürücüdür. Nitekim yukarıda ele aldığımız defter parçasında Hüseyinabad, Zile'ye bağlı nâhiye statüsünde kayıtlıdır. Burada görüldüğü üzere kâh vilayet kâh nâhiye olarak kaydedilmesi bilindik idari terminolojinin dışında, kavramların birbirinin yerine kullanılması veya tahrir emininin kendi düşüncesi dahilinde vilayet veya nâhiye ibarelerini kullanmasından kaynaklıdır. Dolayısıyla ilk dönem tahrirlerinde vilayet, nâhiye ve hatta sancak kavramlarının birinin yerine kullanılmış olabileceği ihtimali akılda tutulmalıdır. 1455 yılı tahririnde İnallu ve Ulu Yörük taifeleri Hüseyinova'da hem bazı köylerin ve hem de mezraların oluşmasında etkin rol almışlardır. Özellikle İnallu cemaati ve Hüseyinova zaimi Ferhad Bey'in durumu bu çerçevede ele alınabilir. Öyle ki defterdeki kayda göre, dönemin koşulları dahilinde yüz nefer askeri bulunmaktadır.⁸⁸ Bu bağlamda Hanılçe; Ferhat Bey'in, tahririn yapıldığı tarihte Zile havalisinin en kalabalık askeri birliğinin sahibi olmasının il yazıcısı üzerinde Hüseyinova'nın vilayet olarak kaydedilmesi şeklinde bir etki yaratmış olabileceğini ifade etmiştir.⁸⁹ Onun bu

⁸³ TTd.2

⁸⁴ Defterin bitiş tarihi esas alındığında, tahririn yaklaşık iki veya üç senede bitirildiğinden hareketle 1452/53 senelerinde tahrire başlanıldığı düşünülebilir. Ahmet Şimşirgil, *Osmanlı Taşra Teşkilatı'nda Tokat (1455-1574)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1990, s. 4.

⁸⁵ M.A. Cook, *Population Pressure in Rural Anatolia, 1450-1600*, London, Oxford University Press, New York Toronto, 1972.

⁸⁶ Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455-1613)*.

⁸⁷ Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, 1999.

⁸⁸ Defterinde nefer: 100 şeklinde yer alsa da 96 olduğu tespit edilmiştir. TT.d. 2, s.256.

⁸⁹ Murat Hanılçe, *XV ve XVI. Yüzyıllarda Zile Kazası (1455-1474)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Tokat, 2014, s. 229.

yöndeki izahına, yukarıda da ifade edildiği üzere idarî bazı kavramların birbirinin yerine kullanılmış ve anlamsal olarak iç içe geçmiş olabilecekleri ihtimali dahilinde yaklaşılmalıdır.

TT.d.15 numaralı tahrir defteri incelediğimiz bölgeleri kapsayan mücmel türünden bir defterdir.⁹⁰ H. 887 (M.1482) tarihli olan defterin başında içerdiği sancaklara dair bir fihrist vardır. Sivas ve Tokat'ın vilayet olarak gösterildiği defterin en önemli özelliği şehzade, padişah ve lalalara ait gelirleri barındırmasıdır.⁹¹ Bu nedenle has ve zeâmet gelirlerinin yanı sıra seraskerlik tımarlarına dair bilgilere bu defterde rastlamaktayız. Hatta Kafirni nâhiyesinin bu kapsamda ayrı bir seraskerlik olarak kayda alındığını da bu şekilde öğrenmekteyiz.⁹² Bu defterde 1455 yılı tahririnde tesadüf edemediğimiz Mecitözü'ne rastlamamız oldukça önemlidir. Mecitözü bu tarihte özellikle niyâbet gelirleri bakımından Zile vilayeti içerisinde yer almaktadır. Bugünkü idarî sınırlar dahilinde ele alındığında birbirinden oldukça uzak iki bölgenin bazı vergi gelirleri bağlamında aynı üniteye değerlendirilmiş olması ilginçtir. Bununla birlikte söz konusu durumun şehzade haslarına ayrılan bu iki vergiden kaynaklandığı da düşünülebilir.⁹³ Defterin 33. sayfasında Hüseyinabad nâhiyesinin zeâmet gelirleri yer almaktadır. Bu dönemde bölgenin zeâmet gelirinin “Süleyman Çelebi veled-i Mahmud Çelebi” adına olduğu görülmektedir.⁹⁴

TT.d.19 numaralı defter, ele aldığımız sahaları kapsayan 1455/56 tarihli defterden sonraki ikinci mufassal defteridir. II. Bayezid'in imparatorluğun malî, askerî ve idarî durumunu görmek maksadıyla yaptırmış olması muhtemel defter, Şevval 890 (M. Ekim 1485) tarihlidir. Defterin aslında sayfa numaraları olmayıp sonradan verilen numaralar esas alındığında 570 sayfa olduğu anlaşılmaktadır. Rum beylerbeyliğinin tahririne emin olarak Taceddin Bey, kâtip olarak da Muhiyeddin Bey vazifelendirilmişlerdir. Bu nedenle söz konusu defter “defter-i Taceddin” olarak da isimlendirilir. Defterde Kırşehir ve Sivas vilayetleri, Tokat, Zile kazaları ile Halka-i Hass, Yenimüselleman, Meşhedabad, Acacı, Özükağaç, Kuştaş, Karahisar-ı Behramşah, Hüseyinabad, Kızılkünbed, Mecidözü, Artukabad, Silisözü nâhiyeleri yer almaktadır. Bu defterde de Hüseyinabad, Zile kazasına bağlı bir nâhiye olarak görülmektedir. Bir önceki defterde vurgulanan “vilâyet” ibaresi burada “nâhiye” şeklini almıştır. Ayrıca önceki defterde Tokat'a bağlı bir vilayet olarak gördüğümüz Kafirni bu defterde Sivas'a bağlı olacak şekilde yer almıştır. Defterin 203-219. sayfalarında Hüseyinabad, 221-245. sayfalar arasında Mecidözü ve 503-528. sayılarında Kafirni nâhiyelerine ait bilgiler yer almaktadır. Defterin Sivas, Tokat, Kırşehir gibi bugünkü idarî sınırlar dahilinde bile düşünüldüğünde Öz'ün saptamalarının oldukça yerinde olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim o, bu hususa dikkat çekerek Rum Eyaletine ait

⁹⁰ “Mücmel-i bi-asl-i memleketi'r-Rumu hümahûllahu ta'âlâ bi-hakk-ı elem? galebeti'l-Rum”, TT.d.15, s. 2.

⁹¹ “Hashâ-i Şehzâde civân baht-ı tâlebekâhü”, TT.d.15, s. 3.

⁹² TT.d.15, s.157-167.

⁹³ Şimşirgil, *Osmanlı Taşra Teşkilatı'nda Tokat (1455-1574)*, s. 8; Hanilçe, *XV ve XVI. Yüzyıllarda Zile Kazası (1455-1474)*, s. 10.

⁹⁴ “Zeâmet-i Hüseyin-âbâd be-nâm-ı Süleyman Celebi veled-i Mahmud Celebi”, TT.d.15, s. 33.

XV. ve XVI. yüzyıl tahrirlerinin sancak bazında teker teker değil, tüm eyaleti kapsayan genel tahrirler sonucunda yazıldığını ortaya koymuştur.⁹⁵

Yavuz Sultan Selim dönemine ait H. 926 (M.1520) tarihli ve TT.d.79 numaralı defterde Tokat, Zile, Kırşehir, Artukabad ve Sivas kazaları ile Yörükân-ı Büzürük kayıtları yer almaktadır. Toplamda 642 sayfa olan defterin Muhammed oğlu İbrahim tarafından kayda geçirildiği anlaşılmaktadır. Bu defterin 275-304. sayfaları arasında Hüseyinabad nâhiyesi kayıtları vardır. Rum vilayetine bağlı Tokat'ın merkez, Cincife, Venk, Komanat, Kafirni, Galmugad, Tozanlu, Yılduz ile Kazabad nâhiyelerine yer verilmiştir. Yaklaşık iki yıllık devam eden bir tahrir çalışmasının nüvesi olan defterin 61 ila 92. sayfaları arasında "Nâhiye-i Kafirni tâbi'-i Tokat" başlığıyla Kafirni nâhiyesi kayıtları yer almaktadır. 1520 yılı defterinde Mecitözü, inceleme alanımıza giren diğer Hüseyinabad ve Kafirni nâhiyelerinin aksine tahrir defterinde bağımsız bir şekilde değil de Tokat, Turhal'a bağlı bir nâhiye olarak yer almaktadır. İlk başta sadece defterin fihristinin esas alınması nâhiyeye ait kayıtların defterde olmadığı yönünde bir intiba uyandırmıştır. Fakat 1485 yılına ait defterin olması bu konuda başka bir arayışa bizleri sürüklemiştir. Dolayısıyla defterdeki tüm kazalara dair veriler incelenirken Turhal kayıtlarında "Nâhiye-i Mecid-özü tâbi'-i kazâ-i Turhal" şeklinde ilgili kayıtlara erişilmiştir.⁹⁶ Defterin Turhal kazasının yer aldığı bölümün 332 ila 356. sayfaları arasında Mecitözü nâhiyesinin 1520 yılı tahriri yer almaktadır.

Kuyûd-ı Kadime Arşivi'nde bulunan defter, Rum vilayetinin evkâf kategorisinde elimizde bulunan tek defteridir. Sivas, Tokat, Amasya, Lâdik gibi pek çok Rum eyaleti kazası ile Karakuş, Geldiklan (Geldigelen), Bergoma, Akdağ, Yavaş, Frenkhisar nâhiyeleri gibi pek çok kaza ve nâhiyenin vakıf, gelirleri, görevlileri gibi oldukça önemli bilgiler barındırmaktadır.⁹⁷ 12x41 ebatlarındaki defterin tarihi Kuyud-ı Kadime Kataloğu'nda H. 984 (M.1576) olarak belirtilmiştir. Özellikle Tokat ve havalisine dair çalışmalarda ise defterin tarihi H. 982 (M.1574) olarak gösterilmiştir.⁹⁸

Başbakanlık Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı tarafından bir dizi tahrir defteri tıpkıbasım ve dizin şeklinde ilim camiasına kazandırılmıştır. Bunlardan ele aldığımız bölgeleri içeren TT.d.387 numaralı "Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm" isimli H.937 (M.1530)

⁹⁵ Nitekim 1455'te Umur Bey, 1485'te Taceddin ve 1576'daki Ömer Bey tahrirleri bütün Rum'u kapsayacak mahiyettedir, Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, s. 11.

⁹⁶ TT.d.79, s. 332.

⁹⁷ *Kuyûd-ı Kadime Arşiv Kataloğu*, TKG. Arşiv Dairesi Başkanlığı, Yayın No:4, (Haz. S. Işık, S. Kadioğlu, M. Yıldırım), Ankara, 2012, s. 156.

⁹⁸ Şimşirgil, *Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat (1455-1574)*, s. 7-8; Ali Açık, *Changes in Settelem Patterns, Population and Society in North Central Anatolia*, s. 26-27; Hanılçe, *XV ve XVI. Yüzyılda Zile Kazası (1455-1574)*, s. 17-18.

tarihli defter oldukça önemlidir.⁹⁹ 1520 yılı vilayet tahririnin sonuçlarının özet bir muhasebesini havi olan bu defterde¹⁰⁰ incelediğimiz üç sahanın yer aldığı kısım olan Sivas-Tokat Livası 430 ila 522. sayfalar aralığında yer almaktadır. Rum Beylerbeyliğinin Sivas'ta bulunduğu bu dönemde Kafirni nâhiyesi Tokat'a, Hüseyinabad nâhiyesi Zile'ye ve Mecitözü nâhiyesi ise Turhal'a bağlı olacak şekilde yapılanmıştır.¹⁰¹ 1530 yılı mufassal icmal defterinin 439. sayfasında "Nâhiye-i Kafirni tâbi'-i kazâ-i Tokat" şeklinde başlayan Kafirni kayıtları yer almaktadır. TT.d.387 numaralı mufassal icmal defterinin 478 ila 481. sayfaları arasında Mecitözüne ait kayıtlar yer almaktadır. Nâhiyenin kayıtları "Nâhiye-i Mecitözü tâbi'-i kazâ-i Turhal" şeklinde zeamet ve sipahiyân kayıtlarının köy, mezra, çiftlik, zaviye şeklinde hâne, mücerred sayıları ile dîvânî ve mâlikâne kayıtları yer alacak şekilde bulunmaktadır. H.948 (M. 1541/42) yılı Zile kazasının Hüseyinabad nâhiyesine ait bir tahrir defteri parçası olarak karşımıza çıkan ve 2 ila 16. sayfaları arasına ait görüntülerin olduğu defter parçasında köy, mezra, cemaat adları, hane sayıları, hisse miktarları ile iktisadî yapısına dair bilgiler yer almaktadır.¹⁰²

TT.d.287 numaralı defter Rum vilayetinin özellikle Sivas livası ile Tokat kazasını esas alan mufassal bir defterdir. Defterin başında yer alan kazaların fihristi yer almaktadır. Defteri oluşturan tahrir, mukaddimeden anlaşıldığına göre Kanuni Sultan Süleyman'ın (1521-1566) Rum vilayetinin ilgili havzasına dair sayım emrini takiben başlamış ve Rebî'u'l-âhîr H. 961 (M. 1554) yılında sonuçlanmıştır. Söz konusu tahririn iki ya da üç yıl kadar devam eden bir sürecin sonunda oluştuğu hesap edilir ise, bu emrin 1551 veya 1552 yılında verildiği düşünülebilir. Sultan Süleyman, oldukça önemseydiği bu bölgenin tahrir emini olarak Atâyî bin Celal'i, kâtip olarak da Yar Ahmed'i vazifelendirmiştir. Mukaddimenin devamında bölgedeki nüfus, emlak, evkaf ile tımar, zeamet erbablarının kaydedildiği belirtilerek adeta alışık olduğumuz mufassal defterler silsilesine atıf yapılmıştır.¹⁰³ Mukaddimeyi takiben 71. sayfasına kadar devam eden Tokat kazası kayıtları bulunmaktadır. Daha sonra Komanat, Cincife, Tozanlu, Kafirni, Yılduz, Gelmuğad ile Kazabad nâhiyelerini içeren ikinci kısım kayıt bakımından defterin esas ağırlık bölümünü oluşturmaktadır. Geri kalanı ise daha ziyade Sivas merkez kazasına ait kayıtlardır. Defterin 140. sayfasında "Nâhiye-i Kafirni tâbi'-i kazâ-i Tokat" şeklinde başlayıp 183.

⁹⁹ 387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530) II, Dizin ve Tıpkıbasım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 1997. Bundan sonra TT.d.387 şeklinde gösterilecektir.

¹⁰⁰ 1520 yılı tahririndeki veriler ile muhasebe defterindeki veriler arasında zaman zaman hatalı yazımdan kaynaklı farklılıklar olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim defterin Canik Sancağı kısmını Yediyıldız ve Üstün ile birlikte yayımlayan Öz, yörenin 1520 tahririne ait defter parçalarıyla muhasebe icmalindeki verileri karşılaştırmış ve yer yer hatalı rakamları da tahsis etmiştir. Bahaeddin Yediyıldız, Mehmet Öz, Ünal Üstün, *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları III, 387 Numaralı Defter-i Karaman ve Rum'un Canik Livâsı'na Ait Bölümü (1520)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2002, s. XXXI-XXXII.

¹⁰¹ TT.d.387, s. XIII.

¹⁰² A.DFE.d.24, T.948 (M.1541-1542), s. 2-16.

¹⁰³ TT.d.287, H.961 (H.1554), vr.1.

sayfasına kadar devam ederek -alışık olduğumuz üzere- Kafirni nâhiyesinin niyâbet grubu hâsılı miktarıyla son bulan bölümde Kafirni nâhiyesinin mufassal kayıtları yer almaktadır.¹⁰⁴

Özellikle tahrir sistemindeki gerileme ve kayıt alma usulünün değişmesi nedeniyle ortaya çıkan Avâriz kayıtları, bilindiği üzere tahrir sonrası dönem ile nüfus kayıtlarına kadar olan dönemde özellikle nüfus bakımından önemli bir aracı rol oynamaktadır. Amasya, Harput ve Karahisar-ı Şarki örneklerinde mufassal avârizların varlığı bizleri ilk başta heyecanlandırmıştır. Fakat tetkik ettiğimiz kaynaklardan incelediğimiz bölgelere ait maalesef bu minvalde kayıtlara rastlanılamamıştır. Ancak özellikle Şer'iyeye Sicilleri ve Mevkufat Kalemi defterlerinde icmal türünden avâriz kayıtlarına tesadüf edilmiş ve tetkik edilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mevkufat Kalemi içerisinde yer alan ve Osmanlı İmparatorluğu sosyo-ekonomik tarihi bakımından ehemmiyeti bulunan dosyalar da çalışmamız kapsamında ele alınmıştır. XVI. yüzyıl çalışmalarının şekillenmesi bağlamında oldukça önemli bir başvuru kaynağı olacağını düşündüğümüz bu dosyaların büyük bir kısmı incelenmiştir. Nihayet bu taramalar neticesinde ele aldığımız bölgelere ait avâriz kayıtları ile dirlik ve düzene ait kimi önemli arz-ı hal kayıtlarına erişilmiştir.

Öte yandan, devlet arşivlerindeki şikâyet ve ahkâm kayıtları da konumuzla ilintili olarak incelenmiştir. Kimi hukuki usulsüzlüklere, mera, kışlak ve yaylak kayıtlarına dair bilgilere burada tesadüf edilmiştir. Hüseyinabad, Mecitözü ve Almus kazalarının idarî olarak bağlı bulunduğu başta Sivas olmak üzere Amasya ve Çorum'a ait Şer'iyeye Sicilleri kayıtları da incelenmiştir. Yer yer değişen idarî düzenlemeler nedeniyle takip etmek ve saptamak güç olmuşsa da sicillerden mümkün mertebe yararlanılmıştır. Özellikle Tokat sicilleri bizlere bu bağlamda Almus ile ilgili zengin bir veri sağlamıştır.

Son olarak XIX. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun demografik ve iskân tarihi bakımından önemli bir kaynak grubu da özellikle askeri maksatlarla hazırlanmış olan nüfus defterleridir. Bu defterlerin en önemli özelliği, tahrirlerden sonra demografik bakımdan giderek flulaşan Osmanlı taşrası hakkında çok daha görünür resimler sunan ilk kaynaklar olmasıdır. Çalışma dahilinde Mecitözü, Hüseyinabad ve Almus'a ait nüfus defterleri tetkik edilerek işlenmiştir. Bu mahiyette önem arz eden bir başka kaynak türü ise bilindiği üzere temettuat defterleridir. Fakat belirlemiş olduğumuz zaman diliminin dışında kaldıklarından tetik edilmemiştir.

---

¹⁰⁴ TT.d.287, s. 140-183.

TKGM. KK. Defterleri

Bu başlık altında zikredilen defterler, ilk gruba göre daha sonradan hazırlanmış olduklarından ve XIX. yüzyıla dair bazı derkenar ile vassale kayıtlarını bünyesinde barındırıyor olmalarından dolayı oldukça önemlidir. Özellikle ikâme-i pazar-panayır, köy sınır, yaylak ve kışlak, idarî sınır değişikliğine dair vasseleler bu defterlere başka bir nazarla yaklaşmamızı sağlamaktadır. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'nde yer alan 177, 178, 179, 180¹⁰⁵, 15¹⁰⁶, 54¹⁰⁷ numaralı mufassal ve 345, 344, 343, 247, 346, 571 ve 572 numaralı icmal defterlerinden gerekli yerlerde istifade edilmiştir. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde Sivas sancağına ait bir dizi mufassal ve icmal defteri yer almaktadır. Son zamanlarda yayımlanan katalogdaki bilgiler ile defterlerdeki ifadeler esas alındığında maalesef bir sıralama hatasının yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu, elbette söz konusu arşivde çok daha önceden yapılan ilk tasnif çalışmalarının ortaya çıkardığı bir çıkmazı beraberinde getirmiştir. Nitekim 10, 12, 14 ve 16 şeklinde sıralanan defterler mantık olarak tarihsel bir sıralanışı akıllara getirmektedir. Fakat Kuyud-ı Kadime katalogunda da görüldüğü üzere 14 numaralı defter “el-cildi'l-evvel”¹⁰⁸, 12 numaralı defter “el-cildi's-sanî”¹⁰⁹ ve nihayet 10 numaralı defter ise “el-cildi's-sâlis”¹¹⁰ olarak isimlendirilmiştir. Bu durumda sıralamanın 14, 12 ve 10 şeklinde olması gerekmektedir. Ele aldığımız ilk defterin kanunnamesinden anlaşıldığı üzere, toprakları oldukça verimli ve bereketli Vilayet-i Rum'un tahririni yapmakla Trabzon sancakbeyi Ömer Bey vazifelendirilmiştir. Ömer Bey'in yapacağı tahrir dair tafsilatlı bilgiyi içeren ve ona yol gösterecek olan kanunname, dönem itibariyle Sivas sancağının malî, siyasî ve iktisadî vaziyetini de anlamamıza yardımcı olmaktadır. Hatta söz konusu defterler; çift, çiftlik, mâlikâne¹¹¹, değirmen¹¹², koyun¹¹³, küvvâre¹¹⁴ öşrü ile tarıma dayalı üretiminin vergilendirilmesine dair

¹⁰⁵ TKG.KK.TTd.180 (E. No:315/16), H.984/1575-76, Kuyûd-ı Kadîme Arşivi defterleri literatürdeki yaygın kullanımları göz önüne alınarak eski numaralarının atıflarda kullanılması uygun bulunmuştur. Bu nedenle defterlerin katalogdaki yeni numaraları bir kez yazıldıktan sonra devam eden atıflarda eski numaraları yazılacaktır.

¹⁰⁶ TKG.KK.TTd.15 (E. No:323/26), H.984/1576-77.

¹⁰⁷ TKG.KK.TTd.54 (E. No:32/38), H.984/1576-77.

¹⁰⁸ TKG.KK.TTd.177 (E. No:312/14), H.980/1572-73.

¹⁰⁹ TKG.KK.TTd.178 (E. No:3/12), H.982/1574-75.

¹¹⁰ TKG.KK.TTd.179 (E. No: /10), H.983/1575/76.

¹¹¹ “Nâhiyeleri evvelden tasarruf eden re'âyâdan ve gayrilerden ba'zı tayifedir icâre tarikiyle verüb her biri elinde olan yeri eküb ve biçüb harâc-ı muvazzaf ve harâc-ı mukasemesin sipahiye verdükden sonra hububdan ve bağ ve bağçeden ve bostandan hâsıl olan gılâln öşrini dahi icâre-i arz deyu mâliklerine vermek üzere terâzi ile akdedüb tarafeynden bunun üzerine tasarruf ve te'âmül olunub mürûr-ı zaman ile mâliklerden ve mutasarrıf olan re'âyâdan fevtolanların vârisleri ve halefleri dahi ebe 'an-cedd selefleri ihtiyar etdikleri üslûbu kabul edüb ânun üzerine müstemirr olmuşlardır. Öşr-i mâlikâne dedükleri budur...”, TKG.KK.TTd.14, vr.2/b.

¹¹² “Rüsûm-ı âsiyâb defterde kaydolunduğu üzere yıl yürüyen değirmenden doksan akça ve altı ay yürüyen değirmenden anun nısfı ve sel değirmenlerinden yürüdüğüne göre alına ve resm-i âsiyâb tamam dîvânîye mahsus değildir nısfı mâlikâne sâhibi ve nısfı sipâhî alur ve resm-i âsiyâb Mart ayında alınur...”, TKG.KK.TTd.14, vr. 3/b.

¹¹³ “Resm-i ganem iki koyuna bir akçadır koyun tamam dölünü dökükdükden sonra Mayıs içinde sayılır ve kuzusuyla bile sayılır ra'ıyyete tâbi'dir ve yörügün koyunu kırılıb hiç kalmasa ve yahud resm-i ganem resm-i caba mikdarınca olsa ânun gibi yörükden caba resmin alınur ve yörük tayfesinin âdet-i ağnâmı Abril ayında alınur ve ağıl resm-i kışladığı takdirce resm-i yatak deyu her sürüden bir mutavassıtü'l-hâl koyun alınur ve sürü dahi üçyüz baş koyundur...”, TKG.KK.TTd.14, vr.3/b.

oldukça önemli bilgiler içermektedir. Rum vilayetinde yaşanan kimi olumsuzluklar ve bunların ortaya çıkardığı sonuçlar üzerinde de birtakım bilgilere erişebilmekteyiz. Nitekim tımar erinin ölmesiyle kızları ya da kardeşlerine yüksek meblağ ile “resm-i tapu” verilmek istendiği ve bu meblağı veremeyen pek çok kişinin “celâ-yı vatan edüb parakende” olduklarının altı çizilmiştir.¹¹⁵ Bu süre zarfında hakikatte nelerin yaşandığına dair bazı ipuçlarına Gelibolulu Mustafa Ali'nin aktarımları sayesinde erişebilmekteyiz.¹¹⁶ III. Murad (1574-1595) döneminde bitirildiği düşünülen 12 numaralı defterin başında Sonisa, Turhal, Mecitözü, Zile, Hüseyinabad ve Artukabad şeklinde sıralanabilecek kaza, nâhiye, köy, mezra ile kimi çiftlikleri içeren tafsilatlı bir fihrist vardır. XV. yüzyıl defterleri ile XVI. yüzyılın ilk defterlerinden Zile'ye bağlı bir nâhiye olarak gördüğümüz Hüseyinabad 1576 yılı tahririnde karşımıza artık bir kaza olarak çıkmaktadır. Bu kazaya ait bilgiler defterin 190/b-210/a varakları arasındadır.

TT.d.177 numaralı defter, fihristinden de anlaşıldığı üzere önce Sivas ve akabinde de Tokat kazalarının nâhiyelerine ait kayıtlarını ihtiva etmektedir. 202/a numaralı varakta “Nâhiye-i Kafirni tâbi'-i kazâ-i Tokat” şeklinde başlayan kayıtlar 224/b varaktaki niyâbet ve beytü'l-mâl hâsılları ile son bulmaktadır. Bu kayıtlardan Kafirni nâhiyesi hakkında defterden elde edilen bilgiler aşağıda sistematik bir şekilde ortaya konulmuştur. Defterin ilgili bölümlerinde Kafirni ile ilgili iki adet vassale kaydı bulunmaktadır. Bunlardan ilki Abdülkerim bin Yusuf'un mallarını vakfettiğine dairdir.¹¹⁷ Abdülkerim Efendi'nin vakfettiği mülklerinden biri olan Çiftlik karyesini ilgilendirdiğinden hemen yanına iliştirilmiştir. Diğerisi ise Feridökse köyü ahalisi ve kömür nakli ile ilgili olup sonraki yüzyıllara ait bölümde teferruatlı olarak incelenecektir. Bu arşivde yer alan ve ihtiva etmiş olduğu bilgiler bakımından bölgeye ait tek evkaf defteri olan 388 numaralı Evkâf-ı Rum defteri de tetkik ettiğimiz ve sık sık başvurduğumuz bir kaynak olmuştur.

¹¹⁴ “Resm-i kovan, Sivas ilinde her kovana ikişer akça alınur yerlûde arza tâbi' olub ve yörükde bir akçası arza ve bir akçası ra'iyete tâbi' olub...”, TKG.KK.TTd.14, vr.3/b.

¹¹⁵ “Trabzon sancağı beyi olub Rum muharriri olan Ömer dâme izzühü tevki'-i refi'-i hümâyûn vâsıl olucak ma'lûm ola ki dergâh-ı mu'allâma kazâya defterin gönderüb vilâyet-i Rum'da arâzi gayet kıymetlü olub ba'zı kimesneler mâmelekin verüb cüz-i yeri küllî bahâ ile alub mahsûlünden dahi bahâsı çıkmadan nicesi fevtolub ba'zularının evlâd-ı zükûru kalmayub karındaşı veya kızları kalub kânun üzre tapu ile yerlerine tâlib olduklarında her karyeden resm-i tapu cüz'î nesne yazılmış iken sâhib-i arz olanlar anun gibi müteveffanın kızlarından veya karındaşlarından resm-i tapu deyu hayli akça taleb edüb olmikdar akçaya kâdir olmamağla hem yerleri ve hem sâbika ol yere verilen akçaları ellerinden gidüb bu tarikle nice fukaranın yerleri ellerinde alınmağla celâ-yı vatan edüb parakende olmuşlardır...”, TKG.KK.TTd.14, vr.5/b; Dolayısıyla Trabzon sancakbeyi Ömer Bey'den pratikte Rum vilayetinin tahririni yaparak bölgenin verimli topraklarının işletilmesi ve buradan imparatorluk hazinesine gerekli verginin aktarılması ile yörede raiyyet aleyhine olan kimi menfi uygulamaları törpanlamaktır. II. Selim döneminin sonlarında vazifelenen Ömer Bey'in tahmini olarak altı yıllık bir sürenin akabinde başarıyla görevini bitirdiği anlaşılmaktadır; Ömer Lütfi Barkan, “Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller: Mâlikâne Divanî Sistemi”, *Türk Hukuku ve İktisat Tarihi Mecmuası*, 2, İstanbul 1939, s. 153-160.

¹¹⁶ Ömer Bey'in hakkında “devletin Trabzon'daki baş temsilcisinin açgözlülüğü, kabalığı ve doymak bilmez şehveti, yetmiş yaşında olmasına karşın tahrir amacıyla vilayeti dolaşırken her gece suret-i nikâh ile yeni bir karı (genellikle de zorla bir köylü kızı) istemesi”, Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli, Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, (Çev. Ayla Ortaç), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2013, s. 89.

¹¹⁷ TKG.KK.TTd.14, vr.202/b.

Özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıla ait çalışmalarda göz ardı edilmiş tımar ruznâmçe defterleri de çalışmamızda kullandığımız önemli bir kaynaktır. Akademik olarak pek fazla kaynağın bulunmadığı döneme ait sınırlı da olsa bilgi barındıran bu defterler, incelediğimiz bölgelerde en azından yerleşim adlarının takibi noktasında önemli bir rol oynamıştır. Tahrir ve nüfus kayıtlarının arasında kalan döneme ait bu defterlerden, öncelikle Tapu ve Kadastro Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'ndeki "Tımâr-Ruznâmçe" fonu esas alınarak tespitler yapılmış, gerekli hallerde ise Osmanlı Arşivi'ndeki seri defterlerden istifade edilmiştir.

Vakıflar Arşivi

Vakıflar Arşivi'nde iki temel kaynak üzerinde çalışmalar yürütülmüştür. Bunlardan ilki, ele aldığımız bölgelere ait olup vakıf fonlarında yer alan vakfiyye mahiyetindeki belgelerdir. Kimi zaman devlet arşivlerinde tesadüf ettiğimiz belgelere, söz konusu vakıflar ile ilgili olması nedeniyle burada da tesadüf ettiğimizi belirtebiliriz. Bu minvalde kayıtlar genellikle tevcih, muhasebe ve atama beratları şeklindedir. Vakıflar Arşivi'ndeki bir diğer çalışma kaynağımız son zamanlarda üzerinde akademik çalışmalar yürütülen Hurufat kayıtları olmuştur. Kafirni'ye ait kaza kayıtlarının olmadığı bu fonda Tokat'a ait kayıtların tamamı mercek altına alınmıştır. Hüseyinabad ve Mecitözü'ne ait kaza kayıtları da ayrıca tespit edilerek incelenmiştir.

4. DEĞERLENDİRME

Çalışmanın adeta iskeletini oluşturan bu bölümde temel olarak ele aldığımız meseleye dair yerinde bir izahın yapılması amaçlanmıştır. Bu bakımdan öncelikli olarak neden bu üç kaza sorusunun cevabı olabilecek mahiyetteki etkenler ayrı ayrı ele açıklanarak sıralanmıştır. Ele alınan bölgeler ve nedenlerine dair bu girizgâhı bir diğer önemli faktör olan zaman kavramı izlemiştir. Burada çalışmanın başlangıç ve bitiş noktasının tespiti ile sınırlandırılmasına nedenler ortaya konulmuştur. Böylece akademik bir çalışmanın sorunsal ve zaman temelli iki önemli etkenine ışık tutulmuştur. Akabinde literatür olarak tarif ettiğimiz ve söz konusu sorunsalımıza dair çalışmalar hakkında kısa bir malumat verilmiştir. Bu vesileyle hâlihazırda olanlar içerisinde çalışmamızın eklemeneceği yerin tespitine dönük bir uğraş sergilenmiştir. Neticede XV. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar devam eden uzun bir süre zarfında kaza/nâhiye boyutuyla oldukça dar bir sahada nüfus, iskân meselesini tetkik eden, XVII. ve XVIII. yüzyıl kaynaklarını bu maksatla kullanmayı amaçlayan bir çalışma olacağı ilk işaretleri burada verilmiştir. Tarif ve sınırlama olarak da ifade edebileceğimiz bu mahiyetteki girizgâhı, yukarıdaki maksada erişmemize aracılık edecek kaynak türleri ve buldukları arşivlere dair

izahlar takip etmiştir. Bu kısımda, çalışmada kullanılan tüm arşiv kaynaklarından ziyade sorunsalımızı destekleyecek malzemelere dair bilgiler verilmiştir. XV. ve XVI. yüzyıllarda tahrir, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda avâriz, mevkûfât, tımar ruznâmçe, ahkâm, şikâyet ve hurufat kayıtları ile nihayet XIX. yüzyılın nüfus defterleri bu bakımdan ön plana çıkmıştır. Bu aşamadan sonra artık ele aldığımız kazaların Osmanlı egemenliğine kadar olan sürede geçmiş oldukları nüfus, iskân deneyimlerine bakılacaktır. Temelde esas sorunsalın üzerine oturtulduğu idari birimlerin yerleşim tecrübelerine dair izlerin “dün perdesi” aralanarak gün yüzüne çıkarılması amaçlanmıştır.

1. BÖLÜM: TARİHSEL GİRİŞ: KUZEY ORTA ANADOLU'DA NÜFUS VE YERLEŞME

İlk ve Orta Çağ'da yerleşim alanlarının oluşumunu belirleyen önemli birkaç faktör vardır. Bunlar sağlıklı yaşama uygun iklim, bölgenin topografyası, ulaşım kolaylığı, su kaynaklarının varlığı, toprağın verimliliği ve elbette savunma bakımından uygun olması şeklinde sıralanabilir.¹¹⁸ Neolitik Dönem bazı bitki ve hayvanların ehlileştirilmesi süreci olarak görülür. Paleolitik Çağ'da başlayan ve tarım köylülerinin ortaya çıkmasıyla yükselen Güney Asya'nın yerine, birkaç bin yıllık gelişim sürecinden sonra Akdeniz'in önem kazandığı anlaşılmaktadır. Bunun nedeni, karşılaşılan kuraklıkların yol açtığı kıtlık ve av hayvanlarının giderek azalmasıdır. Nitekim karanın doyuruculuktaki bu cimriliği nedeniyle açlıkla yüzleşen insanoğlu denize meyletmeye başlamıştır. Doğu Akdeniz'in toprak, kaynaklar ve insan unsuru bakımından Tunç Çağı boyunca oldukça sıkıntılı bir dönem geçirdiği bilinmektedir. Yağma ya da iskân olunacak yeni yerlerin ve bölgelerin ele geçirilmesi noktasındaki uğraşlar klasik dünya sistemini şekillendiren şartların da ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Dönemin şartları, vassallıklar ve komşu krallıklar ile yapılan uzun savaşlar, sürekli değişen sınırlar ile üzerinde başıboş, dinamik bir insan topluluğunu doğurmuştur.¹¹⁹ Bu karmaşa sadece Tunç Çağı'nı sona erdirmemiş, aynı zamanda Doğu Akdeniz'de hayli büyük değişimlerin yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Anadolu'da oldukça büyük ve gelişmiş Hitit İmparatorluğu'nun yıkılması da bu değişimin bir sonucu olarak karşımıza çıkacaktır. Bu olayı takiben Anadolu'ya doğru bir göç ve kolonileşme süreci başlamıştır.¹²⁰ Hareketli nüfusun kontrol altına alınması, karada ve denizde siyasi, askerî ve ekonomik bütünlüğün sağlanması noktasındaki maharetiyle Büyük İskender ve müteakiben yıllar süren Kartaca savaşlarındaki direnci ile büyük nüfus kitlelerini kontrol altına alıp sevk edebilen Roma'ya özgü olacaktır. Akdeniz'in uzun süre "Roma Denizi" unvanını taşıması bu bakımdan tesadüfi değildir.¹²¹ Özellikle IV. yüzyılda Büyük Constantinus'un Hristiyanlığı koruma altına alması ve resmî din ilan etmesiyle Akdeniz Havzası başka bir değişime ve dönüşüme şahit olmuştur. Hristiyanlık, artık Roma'nın bir vurucu gücü olmuş, doğuda ise

¹¹⁸ Türkan Kejanlı, "Anadolu'da İlk Yerleşmeler ve Kentleşme Eğilimleri", *Fırat Üniversitesi, Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Yayınları*, Elazığ, 2005, s. 90.

¹¹⁹ Marlene Suano, "İlk Ticari İmparatorluklar: Tarihöncesinden İÖ. Yak. 1000'lere", *Tarih Boyunca Akdeniz Uygarlıkları* (Haz. David Abulafia-Çev. N. Elhüseyni, Türkçe Yay. Haz. R. Çavaş), Oğlak Yay., İstanbul, 2005, s.69, 83; Erken dönem Akdeniz'inde tarımsal ürün tedariki ve sosyal kargaşa hakkında bk. Faruk Tabak, *Solan Akdeniz 1550-1870, Coğrafi-Tarihsel Bir Yaklaşım*, (Çev. Nurettin el-Hüseyni), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 356.

¹²⁰ Mario Torelli, "Deniz Yolları İçin Savaş: İÖ.1000-300", *Tarih Boyunca Akdeniz Uygarlıkları* (Haz. David Abulafia-Çev. N. Elhüseyni, Türkçe Yay. Haz. R. Çavaş), Oğlak Yay., İstanbul, 2005, s. 102.

¹²¹ Geoffrey Rickman, "Mare Nostrum'un Yaratılması: İÖ.300-İS.500", *Tarih Boyunca Akdeniz Uygarlıkları* (Haz. David Abulafia-Çev. N. Elhüseyni, Türkçe Yay. Haz. R. Çavaş), Oğlak Yay., İstanbul, 2005, s. 129-130, 149.

sonradan başkent olacak Konstantinopolis'in kurulması süreci hızlanmıştı.¹²² Müslüman ve Hristiyan dünya, aslında VII. yüzyıldan beri Akdeniz şeridi boyunca sıralanan kentlerin ve kasabaların özellikle güney cemahta olanlarının Müslümanlarca ele geçirilmesi sebebiyle çekişme hâlindeydi.¹²³ Eserlerinde insanoğlunun Antik Çağ'dan Orta Çağ'a geçişini gün yüzüne çıkarmayı amaç edinen Henri Pirenne'ye göre Roma'nın çöküşünde asıl önemli etken Müslümanların bu ilerleme ve genişlemesiydi.¹²⁴ Onun ileri sürdüğü en önemli çıkarımlardan biri Arapların Akdeniz'i batı ticaretine kapatarak uluslararası ticaretin çökmesine neden olmalarıydı. Bu durum, ancak Osmanlıların bölgeye hâkim olarak İpek ve Baharat yolları güzergâhında denetimi tesis etmesiyle son bulacaktı.¹²⁵

Roma'nın doğudaki mirası olarak görülen Bizans ise, XII. yüzyılda Malazgirt ve Myriokephalon savaşlarıyla bölgedeki üstünlüğünü Selçuklulara bırakmıştır. Bu nedenle Akdeniz'de XII. ve XIII. yüzyıllarda muazzam bir göç hareketliliğine şahit olunacaktır. Nitekim bölgenin nüfusu, ticari faaliyetlerin yarattığı kısa süreli mevsimlik göçlerin dışında, özellikle Haçlı birliklerinde görev alan birçok Hristiyan'ın ülkelerine dönmeyip Suriye ve Kudüs havzası başta olmak üzere kendilerince uygun gördükleri sahalara yerleşmeleriyle belirgin bir artış göstermiştir. Bu şekilde kalıcı olarak yerleşenlerin yüz ila yüz kırk bin arasında bir rakamı işaret ettiği düşünülmektedir. Bu rakamsal verilerin önemi bir tarafa, yerleşimin nerelerde gerçekleştiği sorusunun da cevabı aranmalıdır. Daha açıklayıcı bir şekilde ifade edildiğinde Haçlılar var olan ve daha ziyade Müslümanların ikamet ettiği kırsal bölgelere mi yerleşti? Hristiyan nüfusun yaşadığı daha korunaklı kent merkezlerini mi tercih etti? Yoksa yeni yerleşim yerleri mi kurdular? Zihinleri kurcalayan bu üç soru çerçevesinde düşünüldüğünde Haçlıların daha ziyade, ticaret vesilesiyle doğrudan irtibatın kurulduğu kentleri veya kent havzalarını tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra kırsalda da azımsanmayacak derecede bir iskân hareketliliği olmuştur. Nitekim Haçlılarca Anadolu kırsalında, daha çok kadim Müslüman mahalleri ile istilaya açık bölgelerden uzak sahalarda yeni yerleşim birimlerinin kurulduğu görülmektedir.¹²⁶

¹²² Ahmet Yaşar Ocak, "Anadolu'da İslam", *İslam'ın Ayak İzleri: Selçuklu Dönemi, Makaleler –Araştırmalar*, Kitap Yayınevi, IV. Basım, İstanbul, 2016, s. 141.

¹²³ Molly Greene, "Dirilen İslam:1500-1700", *Tarih Boyunca Akdeniz Uygarlıkları* (Haz. David Abulafia-Çev. N. Elhüseyni, Türkçe Yay. Haz. R. Çavaş), Oğlak Yay., İstanbul, 2005, s. 219.

¹²⁴ "Frank-Cermenlerin istilasıyla Roma şehirleri ve kültürü az değişiklikle sürmekteydi. Değişiklikteki başlıca etken, Akdeniz'deki İslâm istilası ve Akdeniz'in İslâmların eline geçmesidir." Henri Pirenne, *Ortaçağ Kentleri, Kökenleri ve Ticaretin Canlanması*, (Çev. Şadan Karadeniz), İletişim Yayınları, İstanbul, 2019, s. 9.

¹²⁵ Greene, "Dirilen İslam:1500-1700", s. 219, 229, 232.

¹²⁶ Michel Balard, "Hristiyan Akdeniz:1000-1500", *Tarih Boyunca Akdeniz Uygarlıkları* (Haz. David Abulafia-Çev. N. Elhüseyni, Türkçe Yay. Haz. R. Çavaş), Oğlak Yay., İstanbul, 2005, s. 198.

1.1. TÜRKLERDEN ÖNCE

Yapılan araştırmalar, insanoğlunun oldukça uzun bir avcı-toplayıcı dönemin akabinde MÖ. XV ila XII bininci yıllar aralığında yerleşik yaşama geçtiğini ortaya koymaktadır. Mezopotamya'daki Natuf kültürü bu değişiklik neticesinde ortaya çıkan ilk yerli kültür olma özelliği göstermektedir. Çok geçmeden havzaları oldukça verimli Nil, Dicle, Fırat ve İndus nehirleri, insanoğlunun tahıl üretim ve muhafazası için uygun sahalara olarak ön plana çıkmıştır. Bu özellikler şüphesiz bahsi geçen bölgelerde iskân oranını artırmıştır. Zira yerleşik hayat, toplumda iş bölümü, üretim organizasyonu gibi değişiklikleri şart kılmaktaydı.¹²⁷

Son Buzul Çağı'nın bitimi ve onu takip eden havanın giderek ısınması olayının yaşandığı Neolitik Çağ, Anadolu'da üretici yaşama dönük örneklerin görüldüğü ilk dönem olarak bilinir. Bu dönemdeki küçük insan toplulukları, doğadan edindikleri bazı yabancı bitkileri evcilleştirerek üretim faaliyetlerini farklı bir boyuta kavuşturmuştur. Üretimdeki bu değişim aile ve kabile merkezli bir yerleşimi zorunlu kılmıştır. Ülkemizdeki Göbekli Tepe, Hacılar ve son olarak da Çatalhöyük kazılarında elde edilen bulgular, söz konusu yerleşik toplum, tarımsal üretim artışı ve ticaret üçgeninin oluşturduğu medeniyetler silsilesinin diri örnekleri olarak göze çarpmaktadır.¹²⁸ Elde edilen bulgulardan hareketle Anadolu'da yerleşik hayata geçiş ilk olarak geçici iskân yerlerinin belirlenmesi ile gerçekleşmiştir. Süreç sonradan bu tür yerlerin, tarımsal devrimin yaşanmasının da etkisiyle sürekli iskâna dönüşmesiyle devam etmiştir. Nihayet Çatalhöyük örneğinde olduğu gibi daha sistematik ve zanaatkâr toplumların ikamet ettiği şehirlerin ortaya çıkmasıyla doruk noktasına erişmiştir.¹²⁹ Akdeniz ve özellikle Anadolu coğrafyasındaki uzun erimli bir nüfus ve yerleşme tarihi çalışması bağlamında Michel Bruneau'nun eseri oldukça önemli bir yere sahiptir.¹³⁰

Anadolu ile adeta özdeşleşmiş Hititlerin merkez-taşra idari yapıları, kale ve surlarla oluşturulan ilk sistemli yerleşim örüntülerinin emarelerini taşımaktadır.¹³¹ Anadolu'da bu dönemde tarım ve hayvancılık noktasında üretimin adeta tavan yaptığı, ticari faaliyetlerin geliştiği ve bunların bir sonucu olarak da ulaşım ağı örüntülerinin belirgin hale geldiği anlaşılmaktadır. Özellikle kentsel

¹²⁷ Yunus Koç, "İskân", *DİA*, c. Ek.1, İstanbul, 2016, s. 650-651; Tekeli, İnsanoğlunun yerleşik hayata geçişi noktasında iki önemli yolu ortaya atmaktadır. Bunlardan ilki, önce yerleşme ve akabinde yerleşik tarıma başlama şeklindedir. Yani ekolojik olarak avcılık ve toplayıcılık yaparak yaşayan gruplar, söz konusu bölgedeki kimi zenginliklerin yer değiştirmesi neticesinde yerleşmeye başlamışlardır. İkincisi ise sürdürdükleri yaşam biçimi içinde özellikle avcılık ile geliştirdikleri yeni avlanma biçimleri örgütlenmelerle yer değiştirme ihtiyacının kalmaması ve yerleşmeye başlamasıdır. İlhan Tekeli, *Anadolu'da Yerleşme Sistemleri ve Yerleşme Tarihi Yazıları (İlhan Tekeli Toplu Eserler-18)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011, s. 22.

¹²⁸ Kejanlı, "Anadolu'da İlk Yerleşmeler ve Kentleşme Eğilimleri", s. 90-91.

¹²⁹ Ekrem Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, Net Turistik Yay., 4. Baskı, İstanbul, 1993, s. 22-23.

¹³⁰ Michel Bruneau, *Küçük Asya'dan Türkiye'ye, Azınlıklar, Etnik-Milli Homojenleştirme, Diasporalar* (Çev. Ayhan Güneş), İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s.41-55 ve 69-86.

¹³¹ Seton Lloyd, *Türkiye'nin Tarihi, Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları*, (Çev. Ender Varinlioğlu), TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 22. Basım, Ankara, 2012, s. 25 vd.

ve kırsal alan dokusunun tanınması ve vergi potansiyelinin ortaya çıkarılması bağlamında Hititlerin Anadolu yerleşme dinamizmine kattıkları beceri ve tecrübe inkâr edilemez.¹³² Aktüre, Anadolu'da ilk kent oluşumlarını bağlantı ve değişimi daima diri olan göç güzergâhlarının keşişimindeki konumuna bağlamaktadır. Ona göre Hititler de Anadolu'da akışkan kimi göç dalgalarının yerleşik hayata geçmesiyle kurulmuştur.¹³³ Bu göçer gruplar, Kökten'in 588 örnek incelemesindeki tespitlerine göre ilk olarak Anadolu'nun farklı yerlerindeki ova, vadi, dik veya düz tepeler ile kalkerli kayalara oyulan mağaraları mesken edinmişlerdir.¹³⁴

Mimarisi devletçi, pratik ve genel menfaati gözeten bir özelliğe sahip olan Roma Dönemi'nde Anadolu'nun büyük oranda şehirleşmiş ve bayındır bir yapısının olduğu bilinmektedir.¹³⁵ Öyle ki Gümüşçü'nün tespitlerine göre Batlamyus'un toplam 780 yerleşim biriminin olduğu "Coğrafya" isimli kitabında Anadolu on dokuz bölgeye ayrılmıştır.¹³⁶ Bu bölgelerde yeni kurulan veya mevcut kentler arasında ulaşım ağları ile tarımsal alanlar daha da belirginleşmiştir. Bu durum elbette tesadüfi değildi. Nitekim Anadolu, Roma için zeytinyağı, şarap, meyve, tuzlanmış balık, ahşap, bakır ve dokuma ürünleri bakımından önemli bir bakir sahaydı. Ayrıca Galyalılar örneğinde olduğu gibi sahip olduğu ılıman iklim vesilesiyle kimi kuzeyli asi grupların davranış değiştirmelerine imkân veren doğal bir ıslah alanıydı.¹³⁷ Fakat Ergin'in çalışması dikkatlice tetkik edildiğinde Roma dönemi Anadolu'sunda özellikle ekonomik ve siyasi hayat noktasında her şeyin yolunda olduğu tam olarak söylenemez. Devasa Roma ordusunun ihtiyaçlarının giderilmesi noktasında çekilen sıkıntılar, başıboş askerlerin keyfi davranışları ile uzun süren savaşlar III. yüzyıldan itibaren Anadolu'da ilk örneklerine tesadüf ettiğimiz diyar terklerine yol açmıştır.¹³⁸

Pers istilalarıyla adeta yıkıma uğrayan Anadolu kentleri, Helenistik Dönemde farklı planlarla yeniden inşa edilmiştir. Akurgal, bu dönemdeki kent oluşumunu Helenlerin ticareti seven kavimler olmasıyla ilişkilendirir.¹³⁹ Anadolu'daki bu ticari canlılığın, bütünleşmiş bir kent yapısı tesis edememiş Bizans Dönemi'nde sürdürülemediği anlaşılmaktadır. Öyle ki Roma Dönemi'ndeki şehir yerleşimlerinin bu dönemde tamamen ortadan kalkmasa da özellikle Orta ve Doğu Anadolu'da azaldığı ifade edilebilir. Böylece VII. yüzyıldan XI. yüzyıla kadar olan

¹³² Gümüşçü-Demir-Erdoğan Özünlü, *Anadolu'nun Kayıp Köyleri*, s. 128.

¹³³ Sevgi Aktüre, *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri*, 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul, 1997, s. 98

¹³⁴ Kılıç Kökten, "Anadolu'da Prehistorik Yerleşme Yerleri ve 1944-1948 Yıllarında Yapılan Tarih Öncesi Araştırmalar", *IV. Türk Tarih Kongresi, (10-14 Kasım 1948)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 206; Doğu, Orta ve Batı Anadolu kent ve yerleşim türleri, oluşumları, etkileşimleri hakkında bkz. A. Tuba Ökse, "Yukarı Kızılırmak Havzası Tunç Çağları ve Demirçay Yerleşim Tarihi", *Bellekten*, LXII/234, 1998, s. 316 vd.

¹³⁵ Mehmet Ali Kaya, "Anadolu'da Roma Eyaletleri: Sınırlar ve Roma Yönetimi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXIV/38, 2005, s. 11-30; İlhan Tekeli, *Anadolu'da Yerleşme Sistemleri ve Yerleşme Tarihi Yazıları*, s. 35.

¹³⁶ Gümüşçü-Demir-Erdoğan Özünlü, *Anadolu'nun Kayıp Köyleri*, s. 131.

¹³⁷ Gürkan Ergin, *Anadolu'da Roma Hâkimiyeti, Direniş ve Düzen*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008, s. 331.

¹³⁸ Roma, vergi muafiyetleri, barbar kavimlerin iskânı gibi yöntemlerle bu açığı kapatmaya çalışmışsa da muvaffak olamamıştır, Ergin, *Anadolu'da Roma Hâkimiyeti, Direniş ve Düzen*, s. 297, 298.

¹³⁹ Akurgal, *Anadolu Uygurlukları*, s. 55.

evrede giderek artan bir şehir niteliğinden uzaklaşma eğilimi ortaya çıkmıştır.¹⁴⁰ Roma'nın askeri kontrol ve sevk esasıyla oluşturduğu sıkı bir ağ ile birbirine bağlı kent yapıları yerine; küçük kırsal çevre merkezlerinin oluşumunu tetikleyen Bizans kara yolu ağı, ticarî potansiyelin devamına sekte vurmuştur. Bu nedenle bir zamanlar oldukça işlek ticaret yolları üzerindeki Anazabus, Bodrumkale ve Misis gibi şehirlerin terk edildiğini görmekteyiz.¹⁴¹ Diğer taraftan Bizans'ın gelir elde etmek amacıyla ticarî faaliyetlerin denetimini artırmaya dönük uğraşı, Anadolu'da ticaret yolları güzergâhında bulunan kimi kentlerin gelişimini tetiklemiştir.¹⁴² Bizans döneminde kent ile kırsal arasında ekonomik ve dini ilişkilerin en somut örneklerinden biri olan bayram-pazar ve panayırların bir kısmının Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde hâlen devam etmesi bu dönemdeki ekonomik canlılığın işareti olarak düşünülebilir.¹⁴³ Anadolu'nun nüfus ve ticaretindeki bu canlılık yaklaşık iki asır süren Arap taarruzlarıyla gerilemeye başlamıştır.¹⁴⁴ Bizans'ın giderek zayıflaması üzerine yoğunlaşan Arap ve Sasani saldırıları, Anadolu'da köy terkleri ve viranelerin oluşmasına sebep olmuştur. Bizans'ın kimi girişimlerine¹⁴⁵ karşın bir türlü canlanamayan bu virane ve ıssız Anadolu toprakları, kısa bir süre sonra başlayacak olan Türk akınları ve kurulacak olan Selçuklu idaresi sayesinde yeniden şenlenecektir.¹⁴⁶ Bu durumun mimarları olarak, pek çok köy ve kasabanın kurulmasında büyük rol oynayan göçebe taifesi gösterilebilir.¹⁴⁷

¹⁴⁰ Doğan Kuban, "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", *Vakıflar Dergisi*, 7, 1968, s. 53, 56.

¹⁴¹ Kuban, "Anadolu-Türk Şehri...", s.62; Bizans döneminde oldukça sık rastlanan akın ve veba salgınlarından önce Anadolu nüfusunun on iki milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir. Fakat özellikle Eski Çağ ve Orta Çağ yerleşim birimlerine dair nüfus tahminleriyle tanınan Russell ise sekiz milyondan çok daha düşük bir rakamı işaret etmektedir. Bkz. Gümüşçü-Demir-Erdoğan Özünlü, *Anadolu'nun Kayıp Köyleri*, s. 132,133.

¹⁴² Sevgi Aktüre, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Kentlerindeki Değişimler", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul, 1985, s.891.

¹⁴³ Kuban, "Anadolu-Türk Şehri...", s. 58.

¹⁴⁴ Anadolu'daki bu yıkımı kimi müelliflerin kaleminden yansıyan dizelerde de görmek mümkündür. Örneğin Hudûdu'l-Âlem'de, "Eski günlerde Rum'da sayısız şehir vardı... fakat şimdi birkaç tanesi kaldılar..." söz konusu yıkımın izlerini tespit etmek mümkündür. Bkz. Gümüşçü-Demir-Erdoğan Özünlü, *Anadolu'nun Kayıp Köyleri*, s. 134.

¹⁴⁵ "...bazı bölgeleri zaman zaman dışarıdan getirilen halklarla nüfuslandırıp yeniden canlandırmak gerektiğinde... Bu bölgelere askeri nitelikteki Slavlar ve Bulgarlar getirilmiştir." Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler* (Çev. Yıldız Moran), E Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1979, s. 80.

¹⁴⁶ Osman Turan, "Büyük Malazgird Zaferi ve Anadolu'da Türk Destanı", *Türk Yurdu*, 276, Ağustos, 1959, s. 1-8; Şenlendirme: Farklı nedenlerle terk edilmiş virane mesken mahallerde ya da iskân veya fetih için elzem görülen bölgelerde iktisadî, siyasî ve sosyokültürel ağları örece yapıya kavuşturulması için atılan adım olarak tanımlanabilir. Osmanlıların kuruluş döneminde Rumeli fetihlerinde gönderdikleri akıncıların en önemli görevlerinden biri yörenin şenlendirilmesi idi. Bu vesileyle bölgelerin hem ekonomik geliri hem de siyasî, sosyal ve dinî bakımdan bağlılığı sağlanmıştır. İlk dönemdeki bu maksadın özellikle XVII. yüzyıl ve sonra da Anadolu'da görülen köy terkleriyle oluşan boşluğu doldurmada kullanıldığı görülmektedir. Nitekim bu dönem iskân politikasının başlıca nedeni düzensiz bir şekilde hareket eden göçerlerin yerleşik ahaliye yaptıkları zararı engellemek, bir şekilde boş ve hâli mahalleri şenlendirme, yeni mamur yerler inşa etme ve terk-i diyar etmiş hanelerin gerisin geri yerlerine konurulması şeklinde sıralanabilir. Halaçoğlu, "Kolonizasyon ve Şenlendirme", s. 584.

¹⁴⁷ Halaçoğlu, "Kolonizasyon ve Şenlendirme", s. 581-582.

1.2. TÜRKLERDEN SONRA: YAYILMA, GÖÇEBELİK VE YERLEŞME

Türklerin toplu halde yerleşik hayata geçtiklerine dair sağlam bilgiler Uygur Devleti dönemini işaret eder. Onları bu yönde harekete zorlayan etken şüphesiz Turfan Bölgesi'nin kullanışlı ve yerleşik hayata geçişe göz kırpan coğrafyasıydı. İskân tarihi bakımından oldukça önemli bu olayı, birçok Türk boyunun kitlesel bir şekilde 840'lı yıllardan başlayıp 900'lü yıllara kadar süren Maveraünnehir, İran, Azerbaycan ve Anadolu'ya doğru göç hareketleri izlemiştir.¹⁴⁸ Böylece Anadolu'da Tarsus'tan başlayıp değişen kıvrımlarla Malatya'ya kadar uzanan ilk akıncı sınır bölgesi peyda olmuştur. Akınların bu bölgede hızla sonuçlanmasında, Bizans'ın özellikle sınır bölgesinde bulunan köyleri vergi karşılığında askerden muaf kılan uygulamasının etkisi vardı.¹⁴⁹ Bizans'ın malî ve askerî maksatlı bu zafiyetini, Anadolu'daki toplulukları Ortodokslaştırma eksenindeki dinî bir başka olumsuzluk takip etmiştir. Bahsedilen iki uygulama yerli Hristiyan halk nazarında Bizans'ın siyasî, sosyal ve idarî etkinliğini düşürmüştür.¹⁵⁰

Türklerin Anadolu'ya göçleri tarih literatüründe aslında Moğol istilası öncesi ve sonrası şeklinde iki ayrı dönemde tetkik edilmiştir.¹⁵¹ Her iki dönemde gelenlerin göçer mi? yarı göçer mi? ya da yerleşik mi? oldukları soruları da oldukça önemlidir. Türklerin Orta Asya'da göçebeliğin yanında şehir hayatını tercih ettikleri bilinmektedir. Hatta bu döneme dair yapılan çalışmalar, Türk şehirlerini oldukça mamur, meyve-sebze üretiminin yapıldığı, güvenli bir saha olarak tasvir eder.¹⁵² Aköz'ün tarifıyla Bizans, Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı gibi pek çok siyasal yapının birbirini takip ettiği Orta Çağ, aslında bir geçiş dönemini işaret etmektedir. Bu süreklilik şüphesiz Anadolu topraklarında çeşitli ve renkli kültürel izlerin barınmasına da zemin hazırlamıştır. Türk göçleri, sadece demografik bakımdan değil şehir ve kırsal alanda oldukça büyük değişikliklerin yaşanmasına da neden olmuştur.¹⁵³ Nitekim bu yöndeki merakını yeme-içme, giyim kuşam, çiftçilik, yapı malzemesi, ev eşyası, madenler gibi değişik konu ve alanda hazırlamış olduğu etimolojik listeler yardımıyla gidermeye çalışan Sümer'e göre, Anadolu'ya sadece göçebe Türkler gelmemiştir.¹⁵⁴

¹⁴⁸ Yunus Koç, "İskân", s. 650-651.

¹⁴⁹ Mehmet Şeker, "Milletimizin Anadolu'da Bir Arada Yaşama Tecrübesi (Türkiye Selçukluları ve Osmanlılarda Müslim-Gayrimüslim İlişkilerine Genel Bir Bakış)", *Dinin Dünya Barışına Katkısı, 2005 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2006, s. 111.

¹⁵⁰ Şeker, "Milletimizin Anadolu'da Bir Arada Yaşama Tecrübesi...", s. 112.

¹⁵¹ Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi, Selçuklu Devri: Anadolu'nun Fethi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1944, s. 165-170.

¹⁵² Faruk Sümer, *Eski Türklerde Şehircilik*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2019, s.1, 39 ve 58.

¹⁵³ Alaattin Aköz, "XV. Yüzyılda Ilgın Çevresinin İdaresi, Yerleşim ve Nüfus Özellikleri", *Tarih, Kültür, Sanat, Turizm ve Tarım Açısından Uluslararası Sarayönü Sempozyumu (24-26 Ekim 2014) Bildirileri Kitabı*, Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Yayınları, Konya, 2015, s. 84.

¹⁵⁴ Faruk Sümer, "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?", *Belleten*, XXIV/96, 1960, s. 567-595.

Bizans, Anadolu'ya yoğunlaşan Türk akınları ve nihayet 1071 yılındaki Malazgirt Savaşı¹⁵⁵ neticesinde batıya doğru daralan sınırlarını sıkı bir şekilde korumak için gelişigüzel tepelere kaleler inşa etmiştir.¹⁵⁶ Türklerin Anadolu'da Konya, Kayseri, Sivas başta olmak üzere yerleştikleri ilk yerler bu şekilde Bizans'a kırgın Hristiyan köyleri veya boşaltılmış kimi askeri garnizon konumundaki eski yerleşim sahalarıydı. Fakat bu bölgelerdeki ilk dönem yerleşmeler sınır hattındaki güç çatışmaları, iç çekişmeler, sürekli sefer tertip edilmesi gibi nedenlerle kalıcı olmamıştır. Zira, zirai üretim askerî ve malî sistemin temelini oluşturmaktaydı. Kalıcı bir yerleşim bu yöndeki bir birikimi gerektirmekteydi. Bunun için toprağı ekip-biçecek bir taifeye ihtiyaç vardı. Sultan II. Kılıç Arslan'ın Danişmend ve Artuklu topraklarından bazı göçerleri toplu olarak sınır hatlarına iskân etmesi de bu ihtiyacın bir sonucuydu. Böylece çatışmaların yoğunlaştığı sınır hattı ve çevresinde zirai üretimin başlaması noktasında önemli bir adım atılmıştır. Bu durum çok geçmeden topraklarını genişletmek isteyen Selçuklu tahakkümündeki çiftçiler ile Bizans idaresinden kaçmak isteyen Hristiyanların topraklarını terki şeklinde iki yönlü bir hareketliliği ortaya çıkarmıştır.¹⁵⁷ Bruneau, bu değişimin öncesine dair Roma ve nispeten Bizans dönemindeki Helenleşme, göçebe beylikler ve Rûm Sultanlığı değişimini ifade eder. Ona göre Yunan-Türk güçleri arasında oluşan "ara bölge"de Osmanlı İmparatorluğu kurulup yükselmiştir.¹⁵⁸

Oldukça yoğun bir şekilde vuku bulan Türk göçü sonrasında nüfus ve iskân yapısındaki değişiminin ortaya konulmasını amaç edinen bu başlık altında aslında "Türklerin Anadolu'daki yerleşimi nasıl gerçekleşmiş?" sorusunun cevabı irdelenmektedir. Bu soruya Kuban¹⁵⁹, Tunçdilek¹⁶⁰, Yinanç¹⁶¹ ve özellikle Ilgın havalisi araştırmalarıyla Aköz'ün¹⁶² yaklaşımları dahilinde birkaç çıkarım çerçevesinde cevap verilebilir. Bunlardan ilki Türklerin Anadolu'da zaten var olan yerleşim birimlerine dâhil oldukları yönündeki düşüncedir. Yerleşim biriminin süreklilik arz ettiği Anadolu'da, gerek inanç faktörü nedeniyle gerekse de fatih olmaları hasebiyle Türklerin zamanla yerleşik Hristiyan unsurdan ayrı çok daha seçkin bir grup hâline geldikleri düşünülebilir.¹⁶³ Nitekim Kuban, pek çok Anadolu şehrinin ufak değişim ve

¹⁵⁵ Savaşa dair Arapça ve Farsça kaynaklar ve muhtevaların dair Bk. Faruk Sümer-Ali Sevim, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (Metinler ve Çevirileri)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1971.

¹⁵⁶ Ali Boran, "Türk Sanatında Kale Mimarisi", *Türkler*, (Ed. H.C. Güzel-K. Çiçek-S. Koca), c.VII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 878-892.

¹⁵⁷ Şeker, "Milletimizin Anadolu'da Bir Arada Yaşama Tecrübesi...", s. 112-113.

¹⁵⁸ Bruneau, a.g.e., s.25-30 ve 89-108.

¹⁵⁹ "...Anadolu şehrinin Türkleşmesinin üç cephesi vardır: Eski şehirlerin gelişmesi ve yeni bir şehir fizyonomisinin doğuşu; yeni şehirlerin kurulması veya meydana gelişi; göçebelerin şehirli oluşu..." Kuban, "Anadolu-Türk Şehri Tarihi...", s. 58.

¹⁶⁰ Tunçdilek, *Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi*, s. 47.

¹⁶¹ Mükremin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s. 137, 138.

¹⁶² Aköz, "XV. Yüzyılda Ilgın Çevresinin İdaresi, Yerleşim ve Nüfus".

¹⁶³ "Türkler tarafından Anadolu'da kurulmuş büyük şehirler çok değildi." Kuban, "Anadolu-Türk Şehri Tarihi...", s. 53.

dönüşümle birlikte Eski Çağ'da kuruldukları hâliyle süreklilik gösterdiklerini ifade etmektedir. İkincisi ise; fetih sırasında çeşitli nedenlerle boşalan yerleşimlerin üzerine veya havalisinde yeni yerleşim birimlerinin oluşturulduğu yönündeki çıkarımlardır. Bu hususta Kuban'ın ele aldığı Eskişehir iyi bir örnek olarak verilebilir. Nitekim Dorylaeum'dan üç km uzaklıkta bulunması ve iyi, bol su kaynağına sahip olması iskânın orada oluşmasını tetiklemiştir.¹⁶⁴ Nihayet son olarak Seydişehir, Yenişehir, Ergene, Karapınar, Sungurlu, Ordu, Gülşehir vb. pek çok yerleşim yeri örneğinde olduğu gibi askerî, idarî ve iktisadî gereksinimlerle kimi yeni yerleşim birimlerinin Türkler tarafından tesis edildiği düşünülebilir.¹⁶⁵ Ocak, buraya kadar ifade ettiklerimizi Selçuklu idaresinin göçerlere dair politikası, konar-göçer Türk ve Kürd nüfusun dağılışı ile bunlara eklenen Şamanist Moğol kabileleri bağlamında oldukça akıcı bir şekilde özetlemiştir¹⁶⁶

Türklerin yayılmasının Anadolu'da mevcut yerleşim ve iskân örüntüleriyle ilişkileri de oldukça önemli bir meseledir. Bizans, asker/köylü sistemi sayesinde vergi ve üretim sistemini kontrol altına almaya çalışmış ve Balkanlar'dan Slav, Germen, Bulgar ile Türk topluluklarını Anadolu'nun boş arazilerine yerleştirmeyi yeğlemiştir.¹⁶⁷ Zamanla kimi bürokrat ve kiliselerin¹⁶⁸ merkez ile taşra güçlerini kullanarak köylülerin ellerindeki arazileri ele geçirmesi sonucu köylüler adeta kendi arazilerinde esir konumuna düşmüşlerdir. Koç, Anadolu'da genellikle sekiz ila on iki hektar arasında değişen arazilerde arpa, buğday, darı, fiğ ve yulaf ekimi yapan Bizans köylüsünün "klasik döneminin" bu şekilde sona erdiğini belirtir.¹⁶⁹ Üretim ve tüketim fonksiyonlarından yoksun düşmüş Bizans köylüsünün yaklaşan isyan, fetih ve savaş dönemlerinde ölüm tehlikesiyle burun buruna gelmesi de bir başka çıkmazı teşkil etmekteydi. Nitekim Bizans'ın taşralı pek çok ailesi, kale surlarıyla çevrili güvenli kentlere kaçabilecek yakın bölge, mahalle, çiftlik ya da köyler kadar şanslı değildi. Bu nedenle Erzurum, Malatya ve Sivas'ı ele geçiren Türklerle ilk olarak onlar karşı karşıya gelmiştir.¹⁷⁰

Türklerin Anadolu coğrafyası ile ilk temasları Abbasiler Dönemi'nde yürütülen gazalar neticesinde İran bölgesinden Anadolu'ya sevk edilmeleriyle gerçekleşmiştir.¹⁷¹ Fakat bu dönemin XI. yüzyıldan itibaren Selçuklular tarafından sevk ve idare edilen dönem kadar etkili

¹⁶⁴ Kuban, "Anadolu-Türk Şehri Tarihi...", s. 60.

¹⁶⁵ Gümüşçü-Demir-Erdoğan Özünlü, *Anadolu'nun Kayıp Köyleri*, s. 147.

¹⁶⁶ Ahmet Yaşar Ocak, "Ortaçağlar Anadolu'sunda Toplum, Kültür ve Entelektüel Hayat (1071-1543)", *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri Selçuklu Dönemi*, IV. Bsk., Kitap Yayınları, İstanbul, 2016, s. 260-262.

¹⁶⁷ Yunus Koç, "Selçuklular Döneminde Anadolu'da Köyler ve Köylüler", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygurluğu*, (Ed. Ahmet Yaşar Ocak), c.I, II. Bsk., T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2015, s. 293; "Kuman, Peçenek ve Uz'ların da bu iskân hareketi içinde yer aldıkları görülmektedir., Bkz. Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret İşiltan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 409-414.

¹⁶⁸ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 329-345.

¹⁶⁹ Koç, "Selçuklular Döneminde Anadolu'da Köyler ve Köylüler", s. 293-298.

¹⁷⁰ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1996, s. 20-30.

¹⁷¹ Şeker, "Milletimizin Anadolu'da Bir Arada Yaşama Tecrübesi...", s. 4.

olduğu söylenemez.¹⁷² Nitekim Ocak, Anadolu'da köklü bir Türk-İslam yerleşmesinin Selçuklu Türkleri ve onların öncülüğünde gerçekleştirilen fetih, iskân hareketleri neticesinde meydana geldiğini belirtir.¹⁷³ Türklerin Anadolu coğrafyasındaki yerleşimi üç şehir/bölge grubu dahilinde ele alınabilir. XII. yüzyılda ilk yerleşim denemelerinin olduğu Ahlat, Erzurum, Bitlis, Urfa, Mardin ve Diyarbakır birinci grup olarak ön plana çıkar. Akabinde fetihlerin ilerlemesiyle birlikte Sivas, Amasya, Tokat, Kayseri, Kırşehir, Niğde ve Konya gibi daha çok Orta Anadolu'da bulunan ikinci grup kentler belirginleşir. Bu minvalde üçüncü kategorinin ise Osmanlılar sayesinde ilerlemenin Batı Anadolu'ya sarkması ile XIV. yüzyılda gerçekleştiği düşünülebilir.

Süleyman Şah, Anadolu'da daha ziyade savaş veya anlaşma yolu ile fethedilen şehirleri kapsayan atıl durumdaki toprakları göçebe Türkmenler arasında pay etmiştir.¹⁷⁴ XIII. yüzyıla ait vakfiyelerde şehir merkezlerine yakın mıntikalarda bu tür özel mülke konu arazilerin sınırlarına dair ibarelere rastlanmıştır. Emir Sipehsâlâr Şemseddin Altun-Aba adına düzenlenmiş bir vakıf senedinden hareketle Konya'nın bu hususta önemli bir örnek olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷⁵ Kimi vakfiyelerde tesadüf edilen ve özellikle ev, bağ, bahçe ile tarla sınırlarını tarif ederken kullanılan Müslim-gayrimüslim kişi isimleri, Anadolu'daki ilk iskân durumunu da adeta resmeder.¹⁷⁶ Özel mülkiyet hususunda ayrıca kimi üst düzey devlet adamlarının, köy arazilerini belli bir ücret mukabilinde "dehkan" olarak bilinen kişilere satması da önemlidir.¹⁷⁷ Tarımsal uğraş ve ticarî faaliyetlerden çok daha fazla gelir elde ettiklerini fark eden yöneticiler, zamanla bölgelerindeki konar-göçerlerin yerleşik hayata geçmelerini tetiklemiş ve yeni köylerin kurulmasına da vesile olmuşlardır. Bu tür uygulamalar nedeniyle Anadolu, daha önce benzeri görülmemiş olağanüstü bir ekonomik gelişme göstermiştir. 1300'lerden itibaren Cenovalıların Sivas'ta bir daimi delege bulundurmaya başlamaları da bu durumun en somut örneklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁷⁸ Malazgirt zaferinden kısa bir süre sonra Danişmentlü Türkmenleri, Sivas, Amasya ve Tokat havalilerini ele geçirmişlerdir.¹⁷⁹

Anadolu'nun ticaret bakımından oldukça gelişmiş bu merkezlerinde dönem itibariyle en az on beş derviş tekkesine tesadüf edilmektedir. Wolper, derviş tekkelerinin gelişmesini, bölgeler

¹⁷² Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s.142-145.

¹⁷³ Ocak, "Anadolu'da İslam", s. 143.

¹⁷⁴ Yaşar Bedirhan, "Anadolu Nüfus Hareketleri ve Selçuklu Sultanlarının İskân Politikaları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.140, İstanbul, 2002, s. 65-82.

¹⁷⁵ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 180; Osman Turan, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri I, Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi ve Hayatı", *Bellekten*, XI/42, 1947, s. 225-226.

¹⁷⁶ Osman Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri III. Celâleddin Karatay Vakıfları ve Vakfiyeleri", *Bellekten*, XII/45, 1948, s.17-171.

¹⁷⁷ Mikâil Bayram, "Türkiye Selçuklularında Köy Teşkilâtı", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Bahar 2017, 6, s. 58, 60-61.

¹⁷⁸ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 172, 314.

¹⁷⁹ Ethel Sara Wolper, *Patronage and Practice in Late Seljuk and Early Beylik Society: Dervish Lodges in Sivas, Tokat and Amasya*, Degree Doctor of Philosophy in Art History, University of California, Los Angeles, 1994, s. 6.

arasında var olan ticarî hayatın yaratmış olduğu derviş ile tüccar etkileşimine bağlamaktadır.¹⁸⁰ İslâmî inancın tarikatlar ve tasavvuf ekseninde gelişmesine paralel olarak Türkler, kendilerine yurt olarak belirledikleri mahallere, yöre halkı nazarında İslâmî özellikleri resmedecek bir evliya tekke ve türbesi inşa etmeyi düstur edinmişlerdir.¹⁸¹ Böylece Barthold'un çalışmalarıyla Orta Asya'da¹⁸² tesadüf ettiğimiz bu politikanın izlerine Anadolu'da da rastlanılmaktadır. Yukarıda da temas edildiği üzere Anadolu'nun bu görünümünde Moğol tazyiki şüphesiz önemli bir etkendi.¹⁸³ Öyle ki Saint Quentinli Simon, bu dönemde Selçuklu topraklarında yüz kentin olduğunu açıklamaktadır. Yine İbn-i Said, kendi döneminde Selçuklu topraklarında 400.000 köy bulunduğunu ve bunların 36.000'inin farklı nedenlerle harap olduğunu belirtir. Onun bu durumun nedenlerine dair bilgi vermemesine rağmen, özellikle sınıra yakın mevkiilerdeki pek çok yerleşimin Geyhatu'nun seferleriyle tahrip edildiğini biliyoruz.¹⁸⁴

XV. yüzyılda Çukurova'yı ziyaret eden Broquiere, bu sahanın Ramazanoğullarınca elde tutulduğundan ve bölgeye "Afşar, Bayındır, Kınık, Döğer, Bayat, Beğdilli, Üreğir, Ağaçeri ve Varsak" boylarından Türkmenlerin iskân edildiğinden bahsetmektedir.¹⁸⁵ Koca, bu dönemde sadece Anadolu'da beş milyon göçer nüfusun varlığını iddia etmektedir.¹⁸⁶ Orta Anadolu'ya yoğunlaşan Türk nüfusunun durumuna dair en açık örneklerden birinin, Baykara'nın çalışmaları sayesinde, Konya olduğu aşikârdır. Şehrin XII. yüzyılda otuz bin olan nüfusu, XIII. yüzyıl ortalarında elli bine erişmiştir.¹⁸⁷ Hesaplamalarına Moğol ve Hristiyan bakiyesi gayrimüslimleri de dâhil eden Koç, XIII. yüzyıl Anadolu'sunda kentli nüfusun beş yüz binin üzerinde olduğunu belirtmektedir.¹⁸⁸ Neticede 1071 Malazgirt Zaferi'ne kadar devam eden bu hareketlilik nihayet Danişmend, Saltuk, Mengücek ve Artuklular gibi değişik beyliklerin ortaya çıkmasını sağlamıştır.¹⁸⁹

¹⁸⁰ Wolper, *Patronage and Practice in Late Seljuk and Early Beylik Society*, s. 3.

¹⁸¹ Bu hususta Bk. Ahmet T. Karamustafa, "Yesevîlik, Melâmetîlik, Kalenderîlik, Vefâîlik ve Anadolu'da Tasavvufun Kökenleri", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler* (Haz. Ahmet Yaşar Ocak), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Anlara, 2015, s. 61-88.

¹⁸² "...Belh'e on dört mil uzaklıkta bulunan ve Hz. Ali'ye ait olduğu düşünülen mezar-ı şerif...", Vasiliy Vladimiroviç Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), II Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990, s. 82-83.

¹⁸³ Yunus Koç, "Anadolu Selçuklu Döneminde Türkiye'de Yerleşme ve Nüfus", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygurluğu*, (Ed. Ahmet Yaşar Ocak), c. I, 2. Bsk, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2015, s. 244,245.

¹⁸⁴ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 163, 191, 326.

¹⁸⁵ Koç, "Anadolu Selçuklu Döneminde Türkiye'de Yerleşme ve Nüfus", s. 245; İsmail Hakkı Uzunçarşılıoğlu, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, Siyasi, İdari, Fikri, İktisadi, Hayat; İlmî ve İctimai Müesseseler; Halk ve Toprak*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1969, s.1.

¹⁸⁶ Salim Koca, "Diyâr-ı Rûm'un (Roma Ülkesi=Anadolu) "Türkiye" Hâline Gelmesinde Türk Kültürünün Rolü", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 23, 2008, s.32.

¹⁸⁷ Tuncer Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1985, s. 140-141.

¹⁸⁸ Koç, "Anadolu Selçuklu Dönemi'nde Türkiye'de Yerleşme ve Nüfus", s. 246.

¹⁸⁹ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi: Saltuklular, Mengücekler, Sökmenliler, Dilmaçoğulları ve Artuklular'ın Siyasi Tarihi ve Medeniyetleri*, Turan Yayınları, İstanbul, 1973.

Çatışma, uzlaşma ve iç içe geçme, süreklilikler ve kopuşlar

XIII. yüzyıl sonlarına doğru Anadolu'nun kır ve kent nüfusunun genel görünümü, Bizans dönemi görüntüsünden çok daha farklı bir şekilde çatışma, uzlaşma ve iç içe geçme, süreklilikler ve kopuşlar şeklinde bir hal almıştı. Yerleşmeler pek çok kez el değiştiren kentlerde, yerleşim birimlerinde süreklilik ekseninde devam etmişse de taşrada daha ziyade göçer Türkmen'in iskân olduğu ufak merkezler şeklini almıştır. Fakat her iki yerleşimde de nüfusun karma bir görüntü verdiğini belirtmek gerekmektedir.¹⁹⁰ Baykara'nın çalışmaları sayesinde, Selçuklu Türklerinin Orta Anadolu'da kimi antik harap şehirleri de şenlendirdikleri bilinmektedir.¹⁹¹ Türkmenler ile Hristiyan ahaliyi esas alan iskân, şüphesiz Anadolu Selçuklu idarecileri tarafından ülke menfaati esas alınarak yapılmıştır. Bir yandan Hristiyanlar tarımın geliştirilmesi amacıyla belirli yerlere yerleştiriliyor diğer yandan da özellikle İç Anadolu'da pazar yeri ve Cuma namazı ihtiyacını giderecek iskân faaliyetlerine ağırlık veriliyordu.¹⁹² Belki de bu uygulamalar neticesinde XIII. yüzyıl ortalarından itibaren gerek seyyahların eserlerinde gerek bölgeyi kapsayan haritalarda Anadolu'ya Türkiye ismi verilmiştir.¹⁹³ Ülkemizde Osmanlı tarihi alanında olduğu gibi Selçuklu tarihine ait çalışmalarıyla tanınan Köprülü, Anadolu Selçuklu sultanlarının fetihler sırasında göçer bazı Türkmen aşiretlerini belli gruplar hâlinde irtibatlarını kesecek derecede uzak mahallere gönderdiklerinden bahseder.¹⁹⁴ Köprülü'nün bu yöndeki tespitlerini, Köymen, Anadolu topraklarında Selçuklu komutanları, Türkmen boy, cemaat ve oymak adlarını taşıyan on iki bin köyün varlığı yönündeki saptamasıyla adeta doğrulamaktadır. Tespit ettiği rakam, çalışmasını yaptığı dönemdeki köy sayısının dörtte biri oranında olması hasebiyle dikkati celp etmektedir.¹⁹⁵

Meseleye dair temel sorunsal Malazgirt'ten Çaka Bey'in 1080'li yıllarda İzmir'de hâkimiyet kurmasına kadar geçen on yıllık süre zarfında, Anadolu'da Türk ve Bizanslı köylüler arasında nasıl bir ilişkinin olduğu ve Türklerin Anadolu'daki iskân düzenlerinin nasıl sağlandığı? şeklinde önemli iki soru ile izah edilebilir. İlk başta bu dönemde bir kaçış ve yurt etme şeklinde iskânın gerçekleşmediğini ifade etmeliyiz. Belli bölgelerde köy terkleri olmasına rağmen,

¹⁹⁰ Mikail Bayram, *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Kömen Yayınları, Konya, 2005, s.1-22.

¹⁹¹ Tuncer Baykara, "Türkiye Selçuklularında Şehir/Kent ve Şehirli/Kentliler", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, (Ed. Ahmet Yaşar Ocak), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 275-292.

¹⁹² Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1990, s. 36-38; Bedirhan, "Anadolu Nüfus Hareketleri ve Selçuklu Sultanlarının İskan Politikaları", s.65-82.

¹⁹³ Koç, "Anadolu Selçuklu Döneminde Türkiye'de Yerleşme ve Nüfus", s. 247.

¹⁹⁴ Fuat Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Alfa Yayınları, 2016, s. 86.

¹⁹⁵ Mehmet Altay Köymen, "Selçuklular ve Anadolu'nun Türkleşmesi Meselesi", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. I, Konya, 1986, s. 30-32.

Moğol istilası öncesinin¹⁹⁶ aksine ağırlıklı olarak beraber yaşama dair örneklere tesadüf edilmektedir. Fakat Türkmenlerin daha ziyade kendi boy ya da aşiret beylerinin işaret ettikleri mahallerde yaylak-kışlak döngüsü dahilinde bir hayatı düstur edindikleri anlaşılmaktadır. Bu durum zamanla geçici ya da dâimi yerleşim mahallerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Köylere göre daha basit bir yapıya sahip olmaları, gerektiğinde terk etme veya yeniden iskânı imkân vermelerinden hareketle Koç, “yurtların” Anadolu’da XV. yüzyılda izlerine rastladığımız köylerin temel çekirdeği olduğunu ileri sürer. Dönemin gereklilikleri dahilinde belli özelliklere sahip bir arazi ve doğa yapısının olması ile su kaynaklarının varlığı bu tür yerlerin birinci derecede tercih unsurlarıydı.¹⁹⁷ Diğer taraftan Turan ise “ağıl” üzerine yoğunlaşmaktadır. Ona göre Anadolu’daki iskân safhası ilk olarak dağlık alanlarda kışlak birimleri şeklinde olmuştur. Bu durumun en somut göstergesi tesadüf edilen ağılların bolluğudur.¹⁹⁸ Koç’un Anadolu’daki yerleşime dair aşiret ve boy beylerinin rolünü ön plana taşımaya Ocak, farklı bir yaklaşım sergilemiştir. O, Anadolu’daki ilk yerleşmelerin Emirci Sultan Zâviyesi örneğinden hareketle dinî bir hüviyeti haiz genellikle dağ başı, تنها geçit mevkilerini mesken tutan abdal, dede, baba, şeyh ya da dervişlerin köylerin çekirdeğini oluşturduğunu ifade eder.¹⁹⁹ Onun bu yöndeki saptaması Osmanlı Dönemi’nde değineceğimiz ve benzeri konularda temel başvuru çalışması olan Barkan’ın çalışmasını ister istemez akıllara getirmektedir.²⁰⁰ Benzer şekilde Bayram da Türklerin Anadolu’da köy kurmalarını Tokat örneğinden hareketle, kültürel ve dinî kimliği haiz hanikah, tekke, medrese, imaret ve vakıf şeklinde hayır maksatlı kurumlar etrafındaki kümeleşmeyle açıklar.²⁰¹ Neticede aşiret beyleri, yurtluk, ağıl, dinî kimlik ve iskân kavramları ekseninde XIII. yüzyıl Anadolu’sunun kıyılarında konar-göçer tarzlı hayat devam ederken; Sivas, Amasya ve Tokat’ın merkezinde yer aldığı iç/orta kesiminde yerleşik hayatın büyük oranda tesis edildiği anlaşılmaktadır.²⁰²

¹⁹⁶ Moğol istilası öncesinde Türkmen başbuğları, kâfirlerle dolu kentlere oturmak istememiş daha ziyade kırsalda askeri ve iktisadi bakımdan elverişli bölgelere doğru meyledilmiştir. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler*, s. 156.

¹⁹⁷ Koç, “Selçuklular Döneminde Anadolu’da Köyler ve Köylüler”, s. 295.

¹⁹⁸ Osman Turan’ın detaylı araştırmalarıyla bu tür köylerden bazılarının izlerine rastlayabiliyoruz. Nitekim o, Anadolu’daki ilk Türk köyü olarak Sağudai/Söğüd ifade etmektedir. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 156.

¹⁹⁹ Ahmet Yaşar Ocak, “Emirci Sultan ve Zaviyesi”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 9, 1978, s. 132-209; Ahmet Yaşar Ocak, “Emirci Sultan”, *DİA*, c.XI, İstanbul, 1995, s. 153-155; Rıfat Özdemir, “Osmanlı Devleti’nin Tarikat, Tekke ve Zaviyelere Karşı Takip Ettiği Siyaset”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, S.5, Ankara, 1994, s. 259-310.

²⁰⁰ Ömer Lütfi Barkan, “İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, S. 2, Ankara, 1942, s. 279-304.

²⁰¹ Mikâil Bayram, “Selçuklular Zamanında Tokat Yöresinde İlmi ve Fikri Faaliyetler”, (Haz. H. Bolay-M. Yazıcıoğlu-B. Yediyıldız-M. Özdemir), *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, Gelişim Matbaası, Ankara, 1987, s. 30-37.

²⁰² Mustafa Akdağ, *Türkiye’nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, c.I, Tekin Yayınevi, Ankara, 1979, s. 26; Ali Açık-Abdurrahman Sağırlı, *Osmanlı Döneminde Tokat Merkez Vakıfları-Vakfiyeler I.*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayınları, Tokat, 2005, s. 66-90.

Anadolu’da ilk Türk yerleşim birimleri, aslında eski pagan kültürle karışık bir Hristiyan kültürünü haiz yerlerdi. Cahen, Selçuklu kentlerinin eski Hristiyan kentlerinin devamı niteliğinde olduğunu ifade etmektedir. Ona göre kentler, sürekli bir değişimin akabinde el değiştirilmiş ya da yeniden canlandırılmıştır. Bu yöndeki iddialarına ise kent isimlerinin devamlılığını ispat olarak kullanır.²⁰³ Bu bakımdan Antalya, Konya, Ereğli, Kayseri, Kırşehir, Sivas, Amasya ve Tokat gibi ilk Selçuklu yerleşim yerleri aslında Bizans şehirlerinin el değiştirmiş olanlarıydı.²⁰⁴ Farklı inanç gruplarına ait mahaller duvar ve surlarla çevrilerek kendisini gösterdi. Bu durum her ne kadar doğal engellerle ayrıştırılmış iki toplum görüntüsü ortaya koysa da kültürel ve sosyal alanda etkileşimin olduğu gerçeğini gizleyemez.²⁰⁵ Nitekim Cahen, ilk Türk yerleşmelerinin inançsal kimi sıkıntıları da beraberinde getirdiğini ve belki de bu dönemde yerleşen Türklerin bulabildikleri derme çatma kiliselerde ibadetlerini yapabildiklerini belirtir. Anadolu’da Sivas, Amasya, Erzincan ve Malatya’da Hristiyan nüfus ve piskoposlar vardır.²⁰⁶ Ayrıca Sivas sancağında Akkoyunlu, Alkaevli, Avşar, Bayat, Bayındır, Beydili, Büğdüz, Çavundur, Çepni, Dodurga, Döğer, Eymür, İğdir, Karaevli, Karkın, Kayı, Kınık, Kızık, Peçenek, Salur, Yazır, Yuva ve Yüreğir boyları da meskûndü.²⁰⁷ Bu kargaşada iskânın nasıl ve ne şekilde meydana geldiğini kestirmek zor olsa da tarihsel veriler Vryonis’in iddiaları gibi kitlesel bir İslâmlaşma ya da Türkleşmenin olmadığına işaret etmektedir. O, Akdeniz havzasının kültürel değişim tarihinin iki önemli noktası olarak Küçük Asya’nın Türkleşmesi ve İslâmlaşması ile İspanya’nın Hrsitiyanlaşması ve İspanyollaşmasını gösterir. Akdeniz dünyası yaşayanları ezelden beri Helen, Roma, Arap, Hristiyan ve İslâm şeklinde sıralanabilecek “çok çeşitli dönüştürücü kültürel kuvvetlere” maruz kalmışlardır.²⁰⁸ Anadolu’daki bu zenginliğin devamı veya kesilmesi noktasında maalesef detaylı bilgiye sahip değiliz. Ama yer adları temelli yapılan çalışmalarda, Anadolu’da köklü bir Türk iskânının gerçekleştiğini biliyoruz. Nitekim Sümer, 24 Oğuz boyunun 22 tanesinin isimlerini taşıyan 890 adet yerleşim yerinin olduğunu ifade etmiştir. Ancak çalışmalarında Alkaevli, Yaparlı boylarına

²⁰³ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler*, s. 191.

²⁰⁴ Ahmet Yaşar Ocak, “13.-16. Yüzyıllar Anadolu Şehirlerinde Dinî-Sosyal Hayat (Selçuklulardan Osmanlılara Genel Bir Bakış)”, *İslam’ın Ayak İzleri: Selçuklu Dönemi, Makaleler-Araştırmalar*, Kitap Yayınevi, 4. Bsk., İstanbul, 2016, s.18.

²⁰⁵ Ocak, “XIII-XV. Yüzyıllarda Anadolu’da Türk-Hristiyan Dini Etkileşimler ve Aya Yorgi (Saint Georges) Kültü”, s. 661-673.

²⁰⁶ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler*, s. 246, 318.

²⁰⁷ Osman Gümüşçü, “XVI. Yüzyıl Anadolu’sunda Oğuz Boy Adlı Yerleşmeler”, *Türkler*, c.VI, (Ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 358-364.

²⁰⁸ Speros Vryonis Jr., *Küçük Asya’da Ortaçağ Hellenizminin Çöküşü ve 11. Yüzyıldan Başlayarak 15. Yüzyıla Kadar İslamlaşma*, (Çev. İdem Erman), Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2020, s.16. Ayrıca Anadolu’da Bizans’ın çöküşü ile Türk akınlının etkisinin artması ile Türklerin ilerleyişi ve bu durumun dinî idare üzerindeki etkisi hakkında bkz. 120-130 ve 250-270; Konargöçer grupların iskânı, ekonomik faaliyetlerin artması ile kurulan köy ve kasabalar bağlamında bkz. Ahmet Tabakoğlu, “Osmanlı İçtimai Yapısının Ana Hatları”, *Yeni Türkiye*, c.32, Ankara, 2000, s. 344.

ait herhangi bir yer adlarına tesadüf edememiştir.²⁰⁹ Benzer bir çalışma ile Gümüşçü, XVI. yüzyılda Anadolu'da 23 Oğuz boyuna mensup 224'ü mezra, 12'si çiftlik, 3'ü kasaba ve 1.189'u ise köy olan Eymir, Karkın, Kayı ve Kınık boy adlarının daha ziyade kullanıldığı toplam 1.428 yerleşim birimi tespit etmiştir.²¹⁰ Gümüşçü, 24 Oğuz boyunun 23'ünün Anadolu'daki yer adlarında tesadüf edildiğini fakat Yaparlı boy adının kayıtlarda hiç geçmediğini belirtmiştir.²¹¹ Bu yerleşim adlarının genellikle Fırat Nehri'nin batısında yer almasını İnalçık, Osmanlı-Safevi sürtüşmesi ile bu durumun yaratmış olduğu gergin ve tedirgin hayattan kurtulmak isteyen Oğuzların batıya doğru göç etmelerine bağlamıştır. Bu hususta Özcan'ın da ifade ettiği üzere Selçukluların Anadolu'daki iskân süreci, var olma kaygısının hâkim olduğu kuruluş, siyasî birlik ve örgütlenmeyi esas alan gelişme, kurumsallaşma ile nihayet gerileme, çöküş şeklinde açıklanabilir.²¹² Bu dört başlık içerisinde iskân ilk evresini oluşturan kuruluş dönemi gelişmeleri önemlidir. Bu dönem yer yer yukarıda da irdelendiği üzere oldukça sessiz ve etkili bir uğraşla atlatılmıştır. Selçuklu sultanları, göçmenleri fetihçi bir unsur olarak yaylaklara ve kışlaklara; zanaatkâr ve kentli olmada mahir olanları da aynı maksatla Bizans kentleri yakınlarına iskân ettirmişlerdir. Dolayısıyla kırsalda ve kentte etkin fetihçi iki grup ortaya çıkmıştır. Nihayet bu iki unsur zamanla meydana gelen siyasî, sosyal ve özellikle de iktisadî etkileşimin sonunda mahalleler kurmuş ve kalıcı iskânı sağlamışlardır.²¹³ Diğer taraftan başarılı bir iskânı takiben sıkı bir idarî mekanizmanın kurulup sürdürülemediği anlaşılmaktadır. Zaman zaman yükselip düşen demografik, ekonomik, siyasî ve sosyal temelli olaylar merkezî idarenin bozulmasına yol açmıştır. Nitekim Selçuklu idaresi, bu olumsuzluğun tetiklediği Baba İlyas İsyanı'nın²¹⁴ kayıplarını telafi etmeye zaman bulamadan doğudan yaklaşan bir başka tehdit ile yüz yüze gelmiştir.²¹⁵ Bu tehdit, Kastamonu-Teke hattının her iki yakasındaki Türkmenlerin şayet sığındıkları yüksek dağlar olmasaydı yok olmalarına neden olacak bir mahiyetteydi.²¹⁶

Haçlı Seferlerinin Anadolu iskân düzenine etkisi üzerine Turan, Anadolu'da özellikle kiliseler arasındaki kavgaların, Bizans'ın, Pavlikianlara ve Ermenilere olan karşı tutumunun nüfus ve

²⁰⁹ Faruk Sümer, "Anadolu'da Oğuz Boylarına Ait Yer Adları", *Türkler*, c.VI, (Ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 335-357.

²¹⁰ 141'i Eymir, 129'u Karkın, 119'u Kayı ve 112'si Kınık. Gümüşçü, "XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Oğuz Boy Adlı Yerleşmeler", s.358-364.

²¹¹ Gümüşçü, şayet "Yazar Eski", "Yapar" adının "Yaparlı"dan bozma bir isim olduğu düşünülürse bu eksikliğin de giderileceğini ve 24 Oğuz boyuna ait yerleşim yeri adına Anadolu'da tesadüf edilmiş olacağını ifade etmiştir, Gümüşçü, "XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Oğuz Boy Adlı Yerleşmeler", s. 358-364.

²¹² Koray Özcan, "Anadolu'da Selçuklu Dönemi İdare Sisteminin Mekânsal Örgütlenmeleri: Selçuklu İdarî Birim Organizasyonları (ve Evrimi)", *Bilgi*, 36, Kış, 2006, s. 206, vd.

²¹³ Koray Özcan, "Anadolu'da Selçuklu Kentleri Sistemi ve Mekânsal Kademenleme (1)", *METU, JFA*, 32/2, Ankara, 2006/2, s.50,51.

²¹⁴ Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı, Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterokdosisinin Teşekkülü*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2000 ve ayrıca bkz. Cemal Kafadar, *İki Cihan Âresinde Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, (Çev. Ceren Çıkmın-Çev. Kont. Mehmet Öz), Birleşik Yayınevi, Ankara, 2010, s. 6-7.

²¹⁵ Yaşar Yücel, "XIV-XV. Yüzyıllar Türkiye Tarihi Hakkında Araştırmalar", *Belleten*, XXXVII/146, Nisan 1973, s.161, 163, 171, 173.

²¹⁶ Gümüşçü, "XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Oğuz Boy Adlı Yerleşmeler", s. 358-364.

iskân yapısını önemli derecede etkilediğini belirtmektedir. Anadolu'nun iç/orta kesimlerinin ıssızlaştığını onun tespitleri sayesinde öğrenebilmekteyiz.²¹⁷ XI. yüzyılın ilk çeyreğinde Anadolu'da nüfusun, kıyı kesimler ile Doğu Anadolu'nun yüksek kesimlerinde, Orta Anadolu'da ise Bizans askeri garnizonları ile buralara yakın bölgelerde kümelenildiği görülmektedir.²¹⁸ Haçlı Seferleri'nin Anadolu'daki nüfus, yerleşme ve üretim yapısına etkisini 1101 yılında vuku bulunan seferden anlayabilmek mümkündür. Haçlıların Konya-Akşehir güzergâhında ilerleyişini zora sokmak isteyen Sultan Kılıç Arslan, bu havalideki hasadı yapılmış tarımsal ürünü yaktırmış ve su kuyularını doldurtmuştur. Bu durumun söz konusu yörelerde yaşayan yerli halkı da etkilediği bir hakikattir.²¹⁹ Diğer taraftan seferlerin Anadolu'da Türk iskânına ve iskân mahallerinin seçimine etki ettiğini de ifade etmemiz gerekmektedir. Nitekim başta İznik olmak üzere pek çok kenti Türklerden kurtarmak için tertip edilmiş olan seferler nedeniyle Anadolu'nun kıyı kentlerinde hayatlarını sürdüren Türklerin mütemadiyen iç bölgelere çekildikleri görülmektedir. Bu nedenle Anadolu'da özellikle kalesi olan kentlerin nüfusu giderek artmaya başladı.²²⁰ Kent yapıları da Türklerin Türkistan, İslâmiyet ve Bizans-Anadolu havzasında edindikleri tecrübenin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır.²²¹ Bu tarihsel gerçekten hareketle Baykara, kale üzerine yapmış olduğu çalışmasında özellikle “uç” bölgelerdeki kalelerin güvenlik, mimarî ve devamlı iskân boyutuyla ele alınması gerektiğinin altını çizmektedir. Onun tespitlerine göre bir bölgede kalenin varlığı iskânın işaretidir. Nitekim özellikle gözetleme, koruma, keşif ve savunma amacıyla inşa edilen kaleleri Türklerin aileleriyle birlikte kalacak şekilde inşa ettikleri anlaşılmaktadır.²²² İslâmiyet'in ilerlemesiyle ortaya çıkan ribat, İlhanlılar ile özdeşleşmiş tutkavul ve nihayet Selçuklu han ve kervansaraylarının²²³ oluşturduğu silsilenin son parçası Osmanlı derbendleridir. Dolayısıyla derbendlerin iskân sahası ve kontrolünün sağlanması gibi ikincil bir görev üstlendiği düşünülebilir. Derbendler, uzak-yakın, aynı-farklı köy ve bölgeden insanlara ev sahipliği yapıyordu. Hatta Sofya'nın Deli Davud köyü örneğinde olduğu gibi bu durum bazen

²¹⁷ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 18-19.

²¹⁸ Koç, “Anadolu Selçuklu Döneminde Türkiye’de Yerleşme ve Nüfus”, s. 241-242.

²¹⁹ Ebru Altan, “Haçlı Ordularının Anadolu’da Geçtiği Yollar”, *Belleten*, LXV/243, Ağustos 2001, Ankara, 2001, s. 573.

²²⁰ Ömür Bakırer, “Bizans Danişmend, Selçuklu ve Beylikler Dönemlerinde Çorum”, *5. Hitit Festivali Komitesi, Çorum Tarihi*, II. Ksm, (Haz. M.Ceren-İ.Yiğit), Çorum Belediyesi Kültür Yayını, Çorum, 2015, s. 58.

²²¹ Türkan Kejanlı, “Anadolu’da Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Kent Sistemi, Kale ve Merkez-Çarşı Gelişim”, *e-Journal of New World Social Sciences*, V.V, N.3, 2010, s. 287-302; Koray Özcan, *Anadolu’da Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Model(ler)i*, Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimler, Mimarlık Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 2005, s. 6, 12, 14 ve 50.

²²² Tuncer Baykara, “Anadolu’nun İlk Türk İskânında Kaleler”, *XII. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 12-16 Eylül 1994) Bildirileri*, c.III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 664, 666.

²²³ Osman Turan, “Selçuklu Kervansarayları”, *Belleten*, X/39, 1946, s. 471-496; Mustafa Cezar, “Türk Tarihinde Kervansaraylar”, *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, c. II, Ankara, 1981, s. 930-940.

Müslüman-Hristiyan şeklinde farklı inanca mensup bireyleri de kapsayacak bir mahiyete erişmiştir.²²⁴

Buraya kadar ele aldıklarımız Kıvılcımlı'nın "süreklilikler"²²⁵ bağlamında ele aldığı ve göçebelikten medeniyete geçişin²²⁶ işareti olarak tarif edilen imparatorluğun kuruluşuna giden sürecin emarelerini oluşturmaktadır. Nitekim Bizans'a ait kale kentlerini ele geçirme ve buralarda tutunma şeklinde seyreden Türklerin iskân hareketi, seferler nedeniyle İç Anadolu bozkırlarında konar-göçer bir hayat tarzına dönüşmüştür.²²⁷ Bu durum Orta Anadolu'da öylesine bir hâl aldı ki Ankara'dan Amasya ve Niksar yönüne Kırıkkale ve Çorum istikametinde gitmeyi düşünen Haçlıların bu güzergâhtaki Türk nüfusunun yoğunluğundan dolayı yön değiştirerek kuzeyden yol almalarına sebep olmuştur.²²⁸

Müslim-gayrimüslim etkileşiminin elbette sosyo-ekonomik nedenleri de vardı. Ülkemizde bu konu üzerine ilk olarak eğilim gösterenlerden biri Akdağ'dır. Nitekim o, hayvancılık ile meşgul olan hareketli Türkler ile çiftçilik ve zanaatkârlık yapan Rumları, üretim-tüketim ilişkileri bağlamında birbirlerini tamamlayan iki farklı grup olarak tasvir etmiştir.²²⁹ Nitekim Konya, Sivas ve Kayseri aynı zamanda Ermeni, Rum, Süryani ve Yahudi nüfusuna rastlanan yerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar sınıra yakın bazı Hristiyan köyler boşalsa da bu kentler, ilk dönem Anadolu'sunda bir arada yaşam tecrübesinin olduğu ortamı simgeler.²³⁰ Nokotes, bu tür köy terklerini savaş öncesi yaşanan telaşa bağlamıştır.²³¹ Bu hengâmenin devam ettiği dönemde önemli kavşak ve geçiş güzergâhlarında kimi tekke ve zaviyelerin kurulduğunu görmekteyiz. Ocağ, bazı şeyhler ve dervişlerce boşaltılmış, terk edilmiş veya nispeten etkin olmayan bazı kilise çevrelerinde de bu tür tekkelerin kurulduğunu belirtmektedir. Hacı Bektaş Veli'nin Sulucakarahöyük, Saru Saltuk'un Dobruca ve Elvan Çelebi'nin ise Mecidözü'nde kurmuş oldukları tekkeleri, bu şekilde incelemeyi onun sayesinde öğrenmiş bulunmaktayız.²³² O, *aziz kültü* vesilesiyle bu tür dervişlerin, Selçuklu Dönemi'nde Türkleşme ve Müslümanlığa

²²⁴ Yusuf Halaçoğlu, "Derbend", *DİA*, c. IX, İstanbul 1994, s. 162-164.

²²⁵ Hikmet Kıvılcımlı, *Osmanlı Tarihinin Maddesi*, Tarih Bilimi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 68-69.

²²⁶ Hikmet Kıvılcımlı, *Tarih Tezi: Tarih-Devrim-Sosyalizm Toplum Biçimlerinin Gelişimi*, Diyalektik Yayınları, İstanbul, 1996, s. 328-331.

²²⁷ Koç, "Anadolu Selçuklu Dönemi'nde Türkiye'de Yerleşme ve Nüfus", s. 243.

²²⁸ Altan, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar", s. 577. XIII. yüzyılda Amasya, Tokat, Sivas, Konya, Niğde, Aksaray, Ankara gibi merkezlerin bulunduğu Orta Anadolu'da yerleşik hayata geçen Türkmenlerin nüfusu Koç'a göre şehirlî nüfus hariç tutulur ise yüzde otuz beşlik bir orana sahiptir, Koç, "Anadolu Selçuklu Döneminde Türkiye'de Yerleşme ve Nüfus", s. 246.

²²⁹ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi, C.I, 1243-1453*, Tekin Yayınları, İstanbul, 1979, s. 97-110.

²³⁰ Limni adası, Makedonya kırsalı ile Trabzon'un Maçka vadisinde de bu duruma dair tespitler için bkz. Heath Lowry, *Erken Dönem Osmanlı Devleti'nin Yapısı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.110.

²³¹ "Birçok yerlerin halkı, muharebe olmadan Sultanın ülkesine hareket etmişlerdi ve böylece Rum şehirleri boşalmıştı", Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, Turan Neşriyat, İstanbul, 1971, s. 240.

²³² Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 14-18.

geçişini kolaylaştırdıkları üzerinde durmuştur.²³³ Erken dönem Anadolu'sundaki bu inançlar arası diyalogun belki de en etkin yansıması Kapadokya'daki Sen Jorj Kilisesi duvarında Sultan II. Mesud ile II. Paleologos ve Basileos Andronikos'un resimlerinin yan yana bulunmasıdır.²³⁴ Sonuç olarak dervişler, türbe ve kültürel etkileşimi bağlamında Hasluck'un oldukça önemli saptamalarını dile getirmek gerekir.²³⁵

1.3. OSMANLI DÖNEMİ: PONTUS'TAN RUM'A OSMANLI EGEMENLİĞİNİN KURULUŞU

İlk dönem Osmanlı sosyo-ekonomik ve kültürel anlayışında yerleşik hayattan ziyade göçebeliliğin yeğlendiği ve kendilerine beyliğin ancak bu sayede geleceğine dair bir düşüncenin olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlıların bu şekilde diri ve yaygın göçer bir hayata meyletmeleri Rambaud, Gibbons ve Sola gibi tarihçilerce medeniyet ihdas ve inkişaf ettiremeyecekleri şeklinde algılanmıştır.²³⁶ Oysa tarihin de şahitlik edeceği üzere Osmanlılar, dünyada benzerine az rastlanır muazzam bir medeniyet kurmuş ve sürdürmüşlerdir. Bu medeniyetin oluşumuna dair İnalçık, yoğun Türkmen göçü, gaza düşüncesi ve ticaret merkezlerinin oluşması şeklinde önemli üç faktörü sıralamıştır.²³⁷ Nitekim bu faktörler Marco Polo'nun Çukurova, Erzincan ve Erzurum seyahatinde bizlere sunduğu resimde de canlılık kazanır.²³⁸ Selçuklu siyasî tahakkümünün azalması, Moğol baskılarının artması Anadolu'da demografik hareketliliğe neden olmuş, bir bakıma yerleşik olmaktan uzak, sürekli hareketli olmayı düstur edinmiş bir nüfus yapısını oluşturmuştur.²³⁹ Oldukça erken dönemde izlerine tesadüf ettiğimiz bu hareketlilik, ilerleyen dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulmasına neden olacaktır. Öyle ki Akdağ, Gibbons'un aktarımından hareketle İznik ve Bursa'nın, Osmanlılar tarafından ele geçirildiği 1326 yılından yaklaşık üç nesil önce Türklerin yerleşimine maruz kaldığını belirtmektedir.²⁴⁰ Türkmenlerin bu denli etkili bir yayılma ve yerleşme politikası gerçekleştirmeleri, XV. ve XVI. yüzyıllarda Anadolu, İran, Suriye ve Mısır'da

²³³ Ahmet Yaşar Ocak, "Bazı Menâkıbnâmelere Göre XIII-XV. Yüzyıllardaki İhtidâlarda Heterodoks Şeyh ve Dervişlerin Rolü", *Osmanlı Araştırmaları*, 2, İstanbul, 1981, s. 31-42; Ocak, "XIII-XV. Yüzyıllarda Anadolu'da Türk-Hristiyan Dini Etkileşimler ve Aya Yorgi (Saint Georges) Kültü", s. 661-673.

²³⁴ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 208.

²³⁵ Hristiyanlığa geçişte Eski Çağ tanrıalarının aziz kimliğine dönüşmesini, Müslümanlığa geçiş evresinde bazı aziz *martyr*lerinin mezarlarının Türkler için evliya türbesi olarak görülmesi üzerinden açıklar, Ahmet Yaşar Ocak, "Toplum, Kültür ve Entelektüel Hayat (1071-1453)", *Türkiye Tarihi, 1071-1453, C.I, Bizans'tan Türkiye'ye*, (Ed. Kate Fleet), (Çev. Ali Özdamar), II. Baskı, Kitap Yay., İstanbul, 2016, s. 467.

²³⁶ Fuad Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Etkisi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1986, s. 16-25.

²³⁷ Halil İnalçık, "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", *Osmanlı*, c.I, (Ed. Kemal Çiçek-Cem Oğuz), Ankara, 1999, s. 37, 38.

²³⁸ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, C.I, 1243-1453*, s. 472, özellikle bkz. dipnot:2.

²³⁹ Feridun M. Emecen, "Osmanlılar'da Yerleşik Hayat Şehirli ve Köylüleri", *Osmanlı*, c. IV, (Ed. Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 91.

²⁴⁰ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, C.I, 1243-1453*, s. 482.

gerçekleştirecekleri etkin politik bir yayılımın da işaretiydi.²⁴¹ Fakat dönemin siyasi, sosyal, askerî ve ekonomik gereklilikleri nedeniyle yerleşik hayata geçtikleri aşikârdır. Bu yönde ilk izler Danişmendli Türkmenlere aittir. Yerleşme eğilimlerinin Hristiyan unsurlar üzerindeki etkisi hakkında Chan, Ortodoks olan ve olmayanların Bizans'a duydukları öfke nedeniyle Türklerin batıya doğru ilerleyişine pek fazla müdahale etmediklerini belirtir.²⁴² Bu nedenle Osmanlı nüfus ve iskân politikasının, Selçuklu ve beylikler dönemi tecrübesi ile açıklandığı üzere Anadolu'nun siyasi, sosyal ve ekonomik koşulları dahilinde şekillenmiştir.²⁴³ İskân sisteminin oluşumunda uzun tarihsel geçmişin yansıtması olduğu cemaat, aşiret, boy yapılanması; emeğin kıt, işlenebilecek toprak miktarının bol olduğu Anadolu ve Rumeli topraklarının etkisi gizlenemez. Üretim devamı ve artırılması, verginin düzenli olarak alınabilmesi, son olarak bazı bölgelerin Türkleştirilmesi şeklinde sıralanabilecek amaçlar iskân politikalarına da yön vermekteydi.²⁴⁴

Osmanlı Kent-Kırsal Yerleşim Ağlarının Oluşum ve Gelişimi

Tarihsel olarak medeniyetlerin inkişafı ve inhitatı ile şehirlerin gelişmişlik düzeyleri aynı yönde seyretmiştir.²⁴⁵ Osmanlıların iskân geçmişi, eski çağlara dayalı şehirleşmenin süreklilik kazandığı Roma'nın hâkim olduğu bir sahada kurulmuş olması, değişim ve gelişim yapabileceği hazır bir şehir kültürüyle tanışmalarına vesile olmuştur.²⁴⁶ Şehirlerin kurulmasını ve gelişmesini etkileyen faktörler arasında arazinin verimliliği, su kaynaklarının bolluğu, şehirlerin ticaret yollarına göre konumu, şehrin doğal korunaklı alanlara sahip olması şeklinde çoğaltılabilecek birçok etken sıralanabilir. Bu hakikatten hareketle vergi hanesi, ticaret ilişkisi ve her iki durumun şehirlerin konumunu nasıl etkilediği sorusu üzerine düşünen Faroqhi, Kızılırmak ile Yeşilirmak Havzaları arasındaki şehirlerin Anadolu'nun diğer bölgelerine oranla çok daha az mesafede kurulduklarını ortaya koymuştur. O, bu durumu verimli tarımsal arazi ve su kaynaklarının bolluğu gibi yerleşimi etkileyen faktörlere bağlamıştır. Orta ve Batı Anadolu'ya dair bu yöndeki saptamalarını harita üzerinde de görmek isteyen Faroqhi, nihayet ırmak boylarında yerleşmenin çok daha yoğun olduğunu resmetmiştir.²⁴⁷ Kızılırmak ve Yeşilirmak

²⁴¹ Adel Allouche, *The Origins and Development of the Ottoman-Safavid Conflict (906-962/1500-1555)*, Degree Of Doctor of Philosophy in Middle East Studies-Perisian, Department of Languages, University of Utah, December, 1980, s. 8.

²⁴² Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 204.

²⁴³ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, C.I, 1243-1453*, s. 118-131; Gülfettin Çelik, "Osmanlı Devleti'nde Nüfus ve İskân Politikası", *Divan*, 6, 1999, s. 52-53.

²⁴⁴ Abdullah Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Derya Kitabevi, Trabzon, 1999, s. 14.

²⁴⁵ Fatma Acun, "Osmanlı Döneminde Anadolu Şehirlerinin Gelişmesinde Devletin Rolü: Karahisar Örneği", *Bellekten*, LXV/242, 2001, s. 161.

²⁴⁶ Acun, "Osmanlı Döneminde Anadolu Şehirlerinin Gelişmesinde Devletin Rolü", s. 163 (Dipnot:5).

²⁴⁷ Leila T. Erder-Suraiya Faroqhi, "The Development of the Anatolian Urban Network During the Sixteenth Century", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 23, No. 3. (Oct., 1980), s. 271-273.

boylarındaki Türkmen kümelenmesi de onun tespitini doğrulamaktadır. Fakat buradaki esas soru, bu konar-göçer grubun nasıl yerleşik yaşama geçtiği veya buna etki eden faktörlerdir. Zaman zaman kuzey kıyıları ki genellikle Kelkit Vadisi yoluyla, ya da güneyden akan göçlerinde de etkisiyle Rawton'un "eklemlenmiş konar-göçerlik" olarak ifade ettiği bu yaşam tarzından yavaş yavaş uzaklaşma, aşiret yapı ve ilişkilerinin zayıflaması ile köylüleşme şeklinde meydana gelmiş olabilir.²⁴⁸

Kırsaldaki bu duruma ilk başlarda hayli işlek ticaret yolları da eklenince Osmanlı kır ve kent yerleşim örüntüleri şekillenmiştir. Nitekim Tokat-Sivas istikametinde seyreden ticaret yolu Asur, Hitit, Helenistik, Roma dönemlerinin akabinde Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde de kullanılmıştır.²⁴⁹ Turan, Anadolu'nun fethiyle İslâm toplumu ile kuzeyli kavimlerin ticaretinde önemli bir kavşağın ele geçirildiğini dile getirmiştir. Selçuklu ve akabinde Osmanlı Dönemi'nde Anadolu'da doğu-batı, kuzey-güney istikametinde belli aralıklarla kurulmuş kervansarayların ortaya çıkması onun düşüncelerinin doğruluğunu simgeler.²⁵⁰ Kervansarayların etkisiyle büyüyen kentler, Özcan'ın ticaret-iletişim, yerli-yabancı ve güvenlik kıstasları dahilinde ele aldığı A tipi modellen kentler statüsünde değerlendirilebilir.²⁵¹

Tabakoğlu, Osmanlı sistemine dair düşüncelerini "Nizam-ı Kadîm" ve Nizâm-ı Cedîd şeklinde iki temel dönem etrafında açıklar. Ona göre ilk dönem, Selçukluları da içine alan ve Anadolu'nun yurt edinmesini sağlayan yedi asırlık bir dönemi kapsar. Bu dönem; oluşma, olgunlaşma ve esnekliği kaybetme şeklinde sınıflandırılabilir. Yeni dönem ise 1790'dan 1923 yılına kadar süren bir zaman dilimini kapsar.²⁵² Tabakoğlu'nun bu tanımı iskân tarihi bakımından da ele alınabilir. Osmanlı İmparatorluğu'nda iskânın belli başlı esaslar çerçevesinde gerçekleştirildiği bilinmektedir. Bu meseleyi konu edinen çalışmalarda farklı sayıda maddeyi içeren yaklaşımlar olsa da temel olarak beş başlık altında meselenin izahı mümkün görülmektedir. Bunlardan ilki, belli bir bölgenin Türkleşmesi ve İslâmlaşmasına dönük uğraşların sonucu olarak gerçekleştirilen iskânlardır. İkincisi ise; aralarında anlaşmazlık ya da çekişme bulunan göçer gruplardan birinin, huzursuzluğu önlemek amacıyla başka bir bölgeye gönderilmesi sonucu oluşmuş iskândır. XVII. yüzyılda sık sık savaşların kaybedilmesi, merkez-taşra irtibatının kopması gibi pek çok nedenden dolayı Anadolu'da bazı konar-göçer grupların

²⁴⁸ Suavi Aydın-Erdal Çiftçi, *İmparatorluğun Son Aşiret Sayımı Fihristü'l-Aşâir, Yorumlar ve Çeviriyazım*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021, s. 44.

²⁴⁹ Tuba Ökse, "Kızılırmak ve Fırat Havzalarını Birbirine Bağlayan Eski Kervan Yolları", *Bilig*, 34, Yaz/2015, s. 20.

²⁵⁰ Antalya, Alaiyye, Konya, Aksaray, Kayseri, Sivas, Erzincan, Erzurum şeklinde devam ederek İran'a uzanan hat ile Antalya ya da çok daha güneyden başlayan Sivas, Tokat ve Amasya üzerinden Karadeniz'e ulaşmaktaydı. Sivas-Kayseri arasında Sultan Hanı, Sivas-Tokat arasında temelleri İlhanlılara dayanan Yenihan, Çiftlik Hanı ile Tokat-Zile hattındaki Hatun Hanı ve Azine-Pazar Hanı şeklinde isimlendirilen kervansaraylar bu ticaret ağının ortaya çıkardığı yapılar olarak düşünülmelidir. Turan, *"Selçuklu Kervansarayları"*, s. 472, 475.

²⁵¹ Özcan, *Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Model(ler)i*, s. 184.

²⁵² Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı İctimaî Yapısının Ana Hatları", *Osmanlı*, C.IV, (Ed. Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 17-18.

başına buyruk hareket ettikleri görülmektedir. Bu dönemde göçerlerin yerleşikler ve kendi aralarındaki anlaşmazlıklarını konu edinen müracaatlar sık sık imparatorluk merkezine ulaşmaya başlamıştır.²⁵³ Neticede XVII. yüzyılda sefer hazırlıklarını kesmeden yapmak zorunda olan imparatorluk idaresinin aynı zamanda Anadolu’da artan konar-göçer ve yerleşik anlaşmazlıklarına da rehber olması gerekmektedir. Bu rehberlik ise daha ziyade bazı kişi, grup ve cemaatlerin buldukları bölgelerden başka diyarlara sevkleri şeklinde gösterilmekteydi.

İmparatorluk idaresine karşı veya yerelde çok daha dar alanda isyan edecek potansiyel tehditlerin önünün alınmasında dair iskân uğraşı da üçüncü başlık altında incelenebilir. I. Murat, Rumeli fethine başlamadan önce Anadolu’da huzursuzluk çıkarabilecek Saruhan Yörüklerini Serez bölgesine iskân ettirmiştir. Kızılırmak yayı esas alınarak tarif edilen Yörük ve Türkmen ayırımına girmeden ele alındığında İmparatorluğun, göçerleri kimi durumlarda uzak bir bölgede nizama bağlı hâle getirmek maksadıyla sevk ettiği anlaşılmaktadır.²⁵⁴ Göçer grupların imparatorluğun iskân politikası neticesinde Balkanlar’daki fetih ve idarenin sağlanması noktasında önemli bir rol oynadıkları görülmektedir. Bu durum 1511 yılı Şah Kulu İsyanının neticesinde isyana destek veren kimi Türkmen aşiretleri örneğinde olduğu gibi sürgünler vesilesiyle de icra edilmekteydi.²⁵⁵

Dördüncü olarak ele alınacak faktörler, daha ziyade iktisadî amaçla gerçekleştirilen iskân faaliyetlerine dönüktür. Nitekim boş ve hâlî alanların imara açılması, bataklık ve ormanlık sahaların tarımsal üretime kazandırılması maksadıyla kimi iskânların yapıldığı anlaşılmaktadır. Konar-göçerlerin imparatorluğun özellikle sefer zamanında ordunun et ve hayvan gücü ihtiyacını karşılamadaki yeri yadsınamaz. Ayrıca kendi sosyal düzenleri çerçevesinde mallarını şehirli halka satmalarıyla oluşan iktisadî uğraşları, gelişen imparatorluk düzeniyle beraber şekillenmeye başlamıştır. Kocacık Yörüklerinin Rudnik madeninde çalıştırılmaları bu değişime dair örnek olarak görülebilir. Artık büyüyen ve gelişen imparatorluk idaresi konar-göçerlerden doğrudan katkı sağlayacakları başkaca şeyler talep etmektedir. Bu maksatla genellikle aşiret bey ve şeyhlerine kimi imtiyazların verildiği anlaşılmaktadır.²⁵⁶

Beşinci ve son olarak yeni oluşturulan yerleşim birimlerinin geliştirilmesi amacıyla yapılan iskânlar ele alınabilir. Alaiye ve Antalya keferesi müsellemlerinden bazılarının Mamuriye Kalesi’ne iskânı bu türden bir hareket olarak görülebilir.²⁵⁷ Osmanlı iskân hareketliliğinin temel

²⁵³ Şimşirgil, “Osmanlı Devleti’nde İskân”, s. 6.

²⁵⁴ Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, s. 127.

²⁵⁵ Münir Aktepe, “XIV. ve XVI. Asırlarda Rumeli’nin Türkler Tarafından İskânına Dair”, *Türkiyat Mecmuası*, 10, İstanbul, 1953, s. 304-307.

²⁵⁶ Ahmet Yaşar Ocak, *Dede Garkın ve Emirci Sultan*, Gazi Ü. Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara, 2011, s. 123.

²⁵⁷ Şimşirgil, “Osmanlı Devleti’nde İskân”, s. 8-9.

nedenlerine dair bu kısa malumatı, atılan adımların başarılı bir şekilde yerini bulmasını sağlayan etkenlerin açığa çıkarılmasına dair düşünceler izleyecektir.

İnalcık, Osmanlı padişahlarının dönemi, coğrafyayı ve üzerinde yaşayanları tanıma ve anlama becerileri ile ifa ettikleri politikaların sonuçları üzerinden açıklık getirir. Osmanlıların sağladıkları iktisadî refahın Rumeli ve Anadolu cenahlarındaki Müslim-gayrimüslim taife için ortak bir daire yarattığı anlaşılmaktadır. Bu daireye zamanla köklü kimi Hristiyan ailelerin Müslüman olarak dâhil olduğu görülmektedir.²⁵⁸ Onun izahıyla gaziler, yığılmış nüfusun konabileceği fetih alanları açarak hem idareyi hem de nüfusu rahatlatmıştır. Nitekim yukarıda da izah olunduğu üzere sürgün metodu bu maksatla kullanılmıştır. İlk dönem bu sürgünlerin Rumeli ve Balkan dağları eteklerindeki izleri, Barkan'ın çalışmalarıyla gün yüzüne çıkmıştır.²⁵⁹ Sonuç olarak Orta Asya, Orta Doğu ve Balkan coğrafyasına tarihin kendine has koşulları çerçevesinde göç eden Türklerin, farklı iklimlere yatkınlığı, coğrafya ile sunduğu ekonomik faaliyetlere dair becerileri, iskânın en temel etkenlerinden biri olmuştur.²⁶⁰ Osmanlı fetihlerinde elde edilen toprakların, bürokratik ve dinî iki temsilci sayesinde belli bir düzene kavuştuğu belirtilebilir. Bunlar; sultan adına bürokratik olarak bölgeyi ele geçiren aşiret ve oymağın beyi ile dinî sıfatla ya da ulema safında yer alan kadıdır.²⁶¹

Uzlaşmanın Yeni Adı: Mâlikâne-Divanî Sistemi

Osmanlı iskân politikasının başarılı bir şekilde sürdürülmesi ve uzun yıllar kalıcı bir yerleşme kültürü oluşturmasını etkileyen pek çok etken vardır. Osmanlılar, Anadolu'da, Balkanlar'da²⁶² gerçekleştirmiş oldukları fetih ve iskân faaliyetlerinden farklı bir yöntem kullanmışlardır. Anadolu pek çok siyasî teşekküle merkezlik ettiği için yeni kurulanın öncesine ait her şeyi bir anda ortadan kaldırmasına da müsaade etmemiştir. Çok tabi olan bu durumu Trabzon, Karaman ve Dulkadirli havzasında yürütülen çalışmalar da ortaya koymaktadır. Nitekim bizler bu

²⁵⁸ Halil İnalcık, "Osmanlı Fetih Yöntemleri", *Söğüt'ten İstanbul'a, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, (Der. O. Özel-M. Öz), İmge Yayınevi, III. Bsk. Ankara, 2015, s. 443-465; Halil İnalcık, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişaf Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti Üzerinde Bir Tetkik Münasebetiyle", *Bellekten*, XV/60, Ekim, Ankara, 1951.

²⁵⁹ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.XI, S.1-4, Ekim 1949-Temmuz 1950, İstanbul, 1951, s. 524-569.

²⁶⁰ İbrahim Kafesoğlu, *Türkler ve Medeniyet*, İstanbul Yayınları, İstanbul, 1957, s.51.

²⁶¹ İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, s. 108.

²⁶² Lowry, *Erken Dönem Osmanlı Devleti'nin Yapısı*, s. 49; Gyula Kaldy Nagy, "Osmanlı İmparatorluğu'nun İlk Yüzyıllarında Kutsal Savaş (Cihat)", *Söğüt'ten İstanbul'a, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, (Der. O. Özel-M. Öz), İmge Yayınevi, III. Bsk. Ankara, 2015, s. 397-407; Rudi Paul Lindner, "İlk Dönem Osmanlı Tarihinde İtici Güç ve Meşrutiyet", *Söğüt'ten İstanbul'a, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, (Der. O. Özel-M. Öz), İmge Yayınevi, III. Bsk. Ankara, 2015, s. 407-427; Ronald C. Jennings, "Gazi Tezi Üzerine Bazı Düşünceler", *Söğüt'ten İstanbul'a, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, (Der. O. Özel-M. Öz), İmge Yayınevi, III. Bsk. Ankara, 2015, s. 429-442.

çalışmalar sayesinde belirtilen bölgelerde Osmanlı öncesi Bizans, Selçuklu, Memlük ve Akkoyunlu idarî yapılarına ait pek çok uygulamanın varlığını sürdürdüğünü görebilmekteyiz.²⁶³

Osmanlı İmparatorluğu'nun Orta Anadolu'yu ele geçirme süreci alışkın olduğumuz fetih metotlarının nispeten dışında kimi uygulamalar vesilesiyle olmuştur. 1390'lı yıllarda Sivas, Amasya ve Tokat havalisine meyleden Osmanlı idarecileri bölgede bir dizi farklı uygulamalarla karşılaştılar. Dahası diğer bölgelerin aksine uzlaşmacı, “sarsıntısız” yani savaştan imparatorluk idaresine geçmeye razı bir kesim karşılarındaydı.²⁶⁴ Mevcut koşulları çok iyi analiz eden Osmanlı idarecileri, yöreye has kimi uygulamayı pratik ve pragmatik nedenlerle kabul etmiştir. Bunlardan biri şüphesiz, Barkan'ın yerli toprak sahipleri ile fetih komutanlarının “aynı zaman ve toprak üstünde tatmin edici şartların” doğurduğu bir zaruret olarak gördüğü, mâlikâne-dîvânî sistemidir.²⁶⁵ Kabaca Farsça ve Arapça anlamlarıyla “mâlikâne”, “hükümet dairesine ait” vergi kalemlerini işaret etmekteydi. Sisteme dair kanımızca en açık tarif Öz tarafından yapılmıştır. Nitekim onun dizelerinden bizler, mâlikâne-dîvânî sisteminin bir veya birkaç köye ait muayyen bir hissenin belirli kurallar çerçevesinde mülk sahipleri ile devlet ya da temsilcileri arasında bölüşülmesi olduğunu anlayabilmekteyiz.²⁶⁶

Sistemin XVI. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu sınırları dahilinde en yaygın olarak kullanıldığı bölgenin Orta Anadolu olduğunu görmekteyiz. Barkan'ın da ifade ettiği üzere, Karaman'ın doğusunda kalan topraklarda²⁶⁷ -ki bilhassa Çorum, Amasya, Sivas ve Tokat havalilerinde- bazı kişiler, Osmanlı idaresinden önce Türk-İslam idarî teşekkülleri zamanında özel mülk statüsünde alınıp satılabilen veya miras bırakılabilen kimi kazançları elde etmişlerdir. Bu rastgele bir iddia ya da savunma değildi elbette. Zira söz konusu kişi ve ailelerin ellerinde önceki idarelerden alınmış mülkname veya satış belgeleri vardı.²⁶⁸ Haliyle belirtilen bölgelerde, Türk-İslam kültürünün kimi uygulamaları Osmanlı idaresine geçtikten sonra tamamen kaldırılmayıp “anlaşmalı” bir şekilde devam ettiği anlaşılmaktadır. Aslında merkezîyetçi bir idare yapısına sahip Osmanlı İmparatorluğu'nun bu şekildeki bir vergilendirme sistemini kabul etmiş olması

²⁶³ Oktay Özel, “The Transformation of Provincial Administration in Anatolia: Observation on Amasya From 15th to 17th Centuries”, *The Ottoman Empire Myths, Realities and “Black Holes”*, (Ed. Eugenia Kermeli ve Oktay Özel), The Isis Press, İstanbul, 2006, s. 52-53.

²⁶⁴ Barkan, “Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller, Malikâne-Dîvânî Sistemi”, s. 146.

²⁶⁵ Barkan, “Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller, Malikâne-Dîvânî Sistemi”, s. 133.

²⁶⁶ “Mâlikâne hissesi temel olarak hububat, bağ bahçe, bostan ile kovan gelirlerinin beş, yedi ya da onda biri oranındaydı. Ayrıca değirmen resminin de yarısı bu dilime dâhil edilmektedir. Ayrıca toprağı işleten köylülerin devlete vermekte oldukları çift, bennak, caba, gerdek, tapu ve ağnam, değirmen resminin yarısı türünden şer‘î ve örfî hak ve resimler de dîvânî olarak tabir olunmaktaydı. Rum eyaletinde öşrün yarı yarıya bölüşüldüğü anlaşılmaktadır. 1/10'u mâlikâneye diğeri de divaniye ayrılmıştır. Barkan, “Malikâne-Dîvânî Sistemi”, s. 122; Mehmet Öz, “Türkiye Selçukluları ve Beylikler Dönemi'nde Malikâne Divânî Sistemi”, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygurluğu I*, (Ed. Ahmet Yaşar Ocak), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s.347; Mehmet Öz, “Tahrir Defterlerine Göre Vezirköprü Yöresinde Mâlikâne-Dîvânî Sistemi”, *Vakıflar Dergisi*, 18, s. 229-241.

²⁶⁷ Barkan, “Malikâne-Dîvânî Sistemi”, s. 121.

²⁶⁸ Mehmet Genç, “Malikâne -Divânî”, *DİA*, c.27, İstanbul, 2003, s. 518-519.

da başlı başına bir meseledir. Bu farklılığın en önemli nedenlerinden biri Orta Anadolu’da yukarıda ifade edildiği üzere Osmanlı öncesi oluşmuş Müslüman bir nüfusun ve idarî yapının hüküm sürmüş ve sürüyor olmasıdır. Zira imparatorluk idaresi ne Anadolu’nun batısı ne de Rumeli havzasında gayrimüslimlerin bulunduğu bölgelerde kesinlikle bu türden bir başka örneğe müsaade etmemiştir. Osmanlı idarecilerinin sisteme bakışı, ele alışları ve uygulamadaki maharetlerini Öz, Türklerin İslâm medeniyetine katkısı bağlamında yaygın kanaatin aksine sadece siyasî ve idarî sahada değil, aynı zamanda mülkiyet biçimleri noktasında da katkı sağladıkları üzerinden yorumlar. Hakikaten Osmanlı bürokrasisi, İslâm devletleri ve Bizans’tan devraldıklarının yanında mülkiyet hususunda karşılaştıkları kimi sorunlara karşı pratik çözüm yolları geliştirebilmişlerdir. Bu sayede savaşmadan ele geçirilen Rum eyaletinde kendi idarelerinin tesisi ve devamı noktasında mahalli toprak sahibi “memleket ayanlarından” istifade etmişlerdir.²⁶⁹ Özel ise, çok daha farklı bir bakış açısıyla olayı ele almaktadır. Ona göre, erken dönem Osmanlı uygulamaları ile son dönem Selçuklu uygulamalarının adeta iç içe geçtiği bir geçiş dönemi resmi en iyi şekilde Orta Anadolu havalisinde ortaya çıkmaktadır. Selçuklu idaresinin gerilemesi ve çökmesiyle birlikte XIII. yüzyıl sonu ile XIV. yüzyılda mîrî arazinin azımsanmayacak kısmı ile gelir kalemlerinin büyük bölümü mevki ve rütbe sahibi kişilerin özel mülkü haline geldi. İktaların büyük kısmı ya satıldı ya da vakıf akarı halini aldı.²⁷⁰ Bu durum sadece mîrî arazi rejiminde değil Osmanlı öncesi ekonomik ve askerî kazanımlar elde etmiş aile ve sülaleler için de benzerlik gösterdi. Bu durumun en somut örneklerinden biri olarak Şadgeldi ailesi gösterilebilir. Aile, Osmanlı egemenliği altında Selçuklu döneminden kalma ekonomik kazanç ve askerî vazifelerini devam ettirdi.²⁷¹ Özel’in Şadgeldi ailesiyle vermiş olduğu örneğe benzer bir örnek olarak Sivas, Tokat ve Amasya havalisinde etkin Abdülvehhab Bey verilebilir. Onun kanımızca bizleri ilgilendiren iki önemli özelliği vardır. Bunlardan ilki, Kafirni ve Mecidözü gibi ele aldığımız iki bölgede oldukça yaygın vakıflarının bulunmasıdır. İkincisi ise Açıkel’in belirttiği üzere Kadı Burhaneddin devleti dönemine kadar geriye giden muhtemel bir mazisinin olmasıdır.²⁷² O halde, Rum eyaletinde kökleri XIII. yüzyıla dayanan yerel bir aristokratik zümre vardı. Bunların kökleri Anadolu Selçuklu ve bağlı beyliklerine dayanmaktaydı. Nitekim Selçuklu idaresi yereldeki bu nüfuzlu kişilere belli bir bölgenin vergilerini toplama imtiyazını vermişti. Bu imtiyazları bir anda ortadan kaldırması olmazdı. Bazı kıstaslar dahilinde devamına izin verildi. Bu bağlamda var olan mâlikâne gelirlerinden

²⁶⁹ Barkan, “Malikâne–Divânî Sistemi”, s. 159; Öz, “Türkiye Selçukluları ve Beylikler Dönemi’nde Malikâne Divânî Sistemi”, s. 351.

²⁷⁰ Özel, “The Transformation of Provincial Administration in Anatolia”, s. 59, 65; Öz ise özellikle IV. Kılıçarslan ve II. Keykavus çekişmesinin etkin olduğu dönemi merkeze alarak aynı konuya temas etmiştir. Öz, “Türkiye Selçukluları ve Beylikler Dönemi’nde Malikâne Divânî Sistemi”.

²⁷¹ Özel, “The Transformation of Provincial Administration in Anatolia”, s. 65.

²⁷² Ali Açıkel, “Rum Eyaletinde Evlatlık Vakıflarından Bir Örnek: Abdülvehhab Oğulları Evlatlık Vakfı”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Kış 2016, 11/2, Tokat, 2016, s. 21.

“divani veya hükümet” hissesi adında bir vergi paylaşımı yapıldı. Peki, ama bu kişiler kimdi? Neden ve nasıl ortaya çıkmışlardı? Bu türden sorulara Öz, dört farklı temellendirme ile cevap aralamaktadır. Bunlardan ilki söz konusu kişilerin Orta Anadolu’yu yukarıda da özetlendiği üzere ilk olarak fethedenlerin çocukları veya ailelerine mensup oldukları yönündedir. İkincisi, bölgenin fethine müteakip iskân olarak şenlendiren aşiret veya boylara mensup fertler oldukları şeklindedir. Üçüncüsü, Orta Anadolu’daki bazı köylerin gelirlerini toplayan ve kökenleri çok daha eskilere dayanan askerî ve idarî sınıfa mensup kişiler olduklarına dairdir. Nihayet son olarak bölgenin ele geçirilmesinde önemli rol oynamış tekke ve zaviyesi bulunan şeyh veya derviş ailelerinin üyeleri olabilecekleri şeklindedir.²⁷³ Diğer tarafta mâlikâne-divânî sisteminin temellendirilmesi hususu da önemli bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Barkan, Gelibolulu Mustafa Ali’nin bu türden mülklerin Timur tehdidi esnasında yanında duran, kendisine sadakat gösteren bazı beylere Çelebi Mehmed tarafından verildiğini belirtmektedir. Fakat kendisi bu görüşü desteklemez. Ona göre, bu sistem siyasî nedenlerle belirli bölgelerde uygulanan basit bir sistem değildir. Bu sistem, Türk-İslam hukukunda dinî-hukukî kimi nedenlerle çok daha eski tarihlerde vardı.²⁷⁴ Nitekim Venzke’nin çalışmaları sayesinde Osmanlıların Memlûklülük’den aldığı Halep ve çevresinde de benzer bir sistemin var olduğunu anlamaktayız.²⁷⁵ Sistem XIX. yüzyıla kadar giden süreçte ortaya çıkan kimi sosyo-ekonomik sıkıntılar nedeniyle çoğu kez vakfa dönüştürülme uğraşısıyla varlığını devam ettirmiştir.²⁷⁶ XIX. yüzyılda yaşadığı değişim ve dönüşüm ile bunun yerele yansması hakkında spesifik bir örnek Niksar özelinde yapılmıştır.²⁷⁷

1.4. RUM’DA NÜFUS VE YERLEŞME

Bu başlık altında esas çalışma alanımızı oluşturan üç kazanın genel olarak iskân tarihine dair bilgiler ortaya konulacaktır. İncelediğimiz kazalar, Osmanlı idarî taksimatı gereği Eyâlet-i Rûm’a bağlıdır. Bu nedenle öncelikle bu eyaletin oluşumu ve gelişimine dair kısa bir malumat vermek gerekmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu siyasî, askerî ve idarî bakımdan eyalet, sancak, kaza ve nâhiye ile köy şeklinde değişik birimlere ayrılmıştır.²⁷⁸ Özellikle eyalet ve sancaklar bölgenin fethi, fetih

²⁷³ Mehmet Öz, *Population, Taxation, and Regional Economy in the District of Canik (According to Ottoman Tahrir Defters, 1455-1579)*, University of Cambridge-Girton College, 1991, s. 195-196.

²⁷⁴ Barkan, “Malikâne–Divânî Sistemi”, s. 127, 130.

²⁷⁵ M.L. Venzke, “Aleppo’s Malikâne-Divani System”, *Journal of the American Oriental Society*, 106/3, 1986, s. 451-469.

²⁷⁶ Mehmet Genç, “Malikâne –Divani”, s.518-519.

²⁷⁷ Abdullah Bay, “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Niksar Kazasında Mâlikâne-Divânî Sistemi Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2016 Güz (25), s. 23-40.

²⁷⁸ Kunt, *Sancaktan Eyaletle 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerâsı ve İl İdâresi*, s. 173.

biçimi, coğrafi, stratejik konumu, ele geçirilmeden önceki siyasî ve etnik durum gibi farklı pek çok esas çerçevesinde oluşturulmaktaydı. İlk olarak I. Murad döneminde Rumeli, akabinde Yıldırım Bayezid döneminde de Anadolu Beylerbeyliği kurulmuştur. Bu ilk örnekleri 1413 yılında Sivas, Amasya ve Tokat'ın alınmasıyla Vilayet-i Rum adıyla kurulmuş üçüncü beylerbeyliği takip etmiştir.²⁷⁹ Rum ve Karaman havalisi yerleşim birimlerini içeren 387 numaralı deftere göre, Amasya, Çorumlu, Tokat, Sivas, Sonisa, Niksar, Karahisar-ı Hasandıraz, Canik, Trabzon, Kemah, Bayburd, Malatya, Gerger ve Divriği livaları Vilayet-i Rum'a bağlıydı.²⁸⁰

Roma İmparatorluğu'nda genellikle tüm Anadolu'nun tarifi için memleket ve bölge anlamında kullanılan "Rum" kelimesinin XV. ve XVI. yüzyıllarda Sivas, Tokat ve Amasya bölgelerini kapsayan çok daha küçük bir havzayı işaret ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Osmanlı kroniklerinde Beylikler ve Anadolu'nun fethine dair bölümlerde bu bölgeler için "Rûm'u, bi'l-küllîye mecmu-u Rûm'u" tabirleri sık sık kullanılmıştır. Bu nedenle bir dönem Anadolu coğrafyasının tamamına "İklîm-i Rûm" denilmiştir. 1393 yılında sadece Amasya için, beş yıl sonra ise Sivas ve Tokat'ın ele geçirilmesiyle oluşan idarî birim ve bölge için "Rûmiyye-i suğrâ" tabiri kullanılmıştır.²⁸¹ Eretna ve Kadı Burhaneddin idarelerinin akabinde Osmanlı hâkimiyetine geçen bölge, Çelebi Mehmet'in oğlu Şehzade Murat'ın Amasya'ya sancak beyi olarak atanmasıyla 1413 yılında eyalet statüsüne kavuşturulmuştur. Eyalet yapısı içerisinde Amasya'nın şehzade, zaman zaman oluşan farklılıklar nedeniyle Tokat ve Sivas'ın ise beylerbeyi ya da paşa sancağı olarak yer aldıkları görülmektedir. XV. yüzyılın sonuna gelindiğinde Çorum, Karahisar-ı Şarki ve Canik bölgelerinin de eyalete bağlanmasıyla sınırlarının genişlediğini anlayabilmekteyiz. XVI. yüzyılda bu genişlemenin devam ettiğini, Trabzon, Malatya, Kemah, Bayburt, Gerger ve Divriği gibi sancakların ilave edilmesinden görebilmekteyiz. Nihayet coğrafi ve idarî olarak sahip olduğu bu potansiyel nedeniyle "Vilâyet-i Rûm-ı Kadîm" ve "Vilâyet-i Rûm-ı Hadîs" olmak üzere tarif edilen eyaletin on iki tane sancağının olduğunu biliyoruz.²⁸² Bu durumun rakamsal ifadesi eyaletin sahip olduğu idarî birimin yanı sıra iskân ve demografik yapısının anlaşılmasına dair önemli bir fayda sağlamaktadır. H.919 (M.1513) yılı defterinde eyaletinin merkezi "Liva-i Amasya" olarak belirtilmiş ve Tokat, Sivas ise kaza olarak yer almıştır.²⁸³ Vilayet livalarının gelirlerini ihtiva eden defterde ise beylerbeyinin bulunduğu Amasya, Sivas, Canik, Çorum ve Karahisar-ı Şarki

²⁷⁹ Tayyib Gökbiçgin, "15. ve 16. Asırlarda Eyalet-i Rum", *Vakıflar Dergisi*, 6, 1965, s. 51-52. Bu hususta ayrıca Bkz. Ahmet Şimşirgil, "Osmanlı Taşra Teşkilatında Rum Beylerbeyliği", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5, 1990, s. 289-290.

²⁸⁰ TT.d.387, s.349-vd.

²⁸¹ Gökbiçgin, "15 ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rûm", s. 51.

²⁸² Amasya, Çorumlu, Tokat ve Sivas, Sonisa, Niksar, Karahisar-ı Hasandıraz, Canik, Trabzon, Kemah, Bayburt, Malatya, Gerger ve Divriği. Ali Açıkcel, "Rum Eyaleti", *DİA*, c.35, İstanbul, 2008, s. 225-226.

²⁸³ TS.MA.d.929, T.29.10.919 (M.28 Aralık 1513), vr. 7/b-8/a-b.

livaları yer almaktadır.²⁸⁴ Sonraki defterde Amasya'nın Rum vilayetinin merkezi olma vasfını Sivas'a bıraktığını görmekteyiz. Liva idarecileri ve gelirlerini ihtiva eden deftere göre Mirmirân-ı Yakub Bey'in bulunduğu Sivas'ın geliri yedi kere yüz bindir. Amasya, Çorum, Canik, Karahisar-ı Şarki, Bayburt, Kemah, Malatya, Divriği, Gerger, Bozok ve Trabzon livalarının arasında Tokat'ın bulunmaması dikkat çekicidir.²⁸⁵ Bilindiği üzere Osmanlılarda XVI. yüzyılın ikinci yarısında beylerbeylik veya vilayet teriminin yerini eyalet almıştır.²⁸⁶ XV. yüzyıl Osmanlı idarî taksimatında "Vilâyet-i Rûm-ı Kadîm'de" beş sancak ve yirmi sekiz kazanın bulunduğu görülmektedir.²⁸⁷ XVI. yüzyılın sonlarına doğru Rum eyaletinin, bazı sancaklarının Erzurum, Malatya Dulkadir ve Karaman eyaletlerine bağlanmasıyla Sivas, Amasya, Çorum, Canik, Divriği, Bozok ve Arapkir olmak üzere yediye gerilediği anlaşılmaktadır. Bu sancakları kapsayan eyaletin doğusunda Erzurum ve Diyarbakır, batısında Anadolu ve Karaman, güneyinde Maraş ve yine Karaman ile kuzeyinde Trabzon eyaletleri yer almaktadır.²⁸⁸

Rum vilayetinin XVII. yüzyıldaki durumu hakkında Defter Emîni Aynî Ali Efendi'nin H.1018 (M.1609) yılında kaleme aldığı eseri önemli bir kaynak hüviyetindedir. Defter emîni olması hasebiyle bir önceki döneme ait tahrir kayıtlarını da kullanma imkânına sahip olan Ali Efendi, elde ettiği bilgiler dahilinde vilayetlere ait önemli verilere eserinde yer vermiştir.²⁸⁹ Nitekim bu bilgiler sayesinde Sivas'ın paşa sancağı olduğu, yıllık hâsılı ve cebelü sayısına dair bilgilere ulaşabilmekteyiz. Sancak taksimatının XVII. yüzyıl boyunca da değişmediği görülmekle birlikte askerî, idarî ve siyasî kimi gereklilikler nedeniyle kaza sayılarında ciddi bir artış olduğu anlaşılmaktadır.²⁹⁰ Aynî Âlî Efendi'nin eserinden hareketle XVII. yüzyılda Rum eyaletinin dokuz bin askeri ve 13.187.320 akçelik yıllık gelirinin olduğu anlaşılmaktadır.²⁹¹ Rum eyaletine bağlı sancaklar, tasarruf sahipleri ile hasılatlarını ihtiva eden bir başka defter ise H.1255 (M.1839/1840) yılına aittir. Sivas, Amasya, Çorum, Canik, Karahisar-ı Şarki, Bayburt, Kemah, Malatya, Divriği, Gerger ve Trabzon'u ihtiva eden bu defterde de Tokat'ın yanı sıra Bozok yer almamaktadır.²⁹²

²⁸⁴ TS.MA.d.9772, T. 13.06.1008 (M.31 Aralık 1599), Liva-i Amasya: 600.000, Sivas: 333.000, Çorum: 286.000, Canik:200.000 ve Karahisar-ı Şarki:200.000 şeklinde verilmiştir, vr.3/b.

²⁸⁵ TS.MA.d.5246, T.21.02.974 (M.7 Eylül 1566), vr.4/b-5/a.

²⁸⁶ Bu hususta bkz. Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerâsı ve İl İdâresi*, s.15-20.

²⁸⁷ Gökbilgin, "15 ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rûm", s.52.

²⁸⁸ Adnan Gürbüz, "XV-XVI. Yüzyıllarda Sivas Şehrinde İdari ve Ekonomik Yapı", *Vakıflar Dergisi*, 26, Ankara, 1997, s. 88.

²⁸⁹ Ayn-i Ali Efendi, *Kavânî-i Âl-i Osman der-Hulâsa-i Mezâmîm-i Defter-i Divân*, (Nşr: Tayyib Gökbilgin), Enderun Yayınları, İstanbul, 1979, s.21-23.

²⁹⁰ XVI. yüzyıl sonlarında yaklaşık otuz olan kaza sayısı 1620'de altmış, 1689'da ise altmış bir olmuştur.

²⁹¹ Ali Açık, "Rum Eyaleti", s. 225-226.

²⁹² TS.MA.d.10057, T.29.12.1255 (M.4 Mart 1840), vr.5/a.

Rum eyaletinin incelediğimiz kazaların günümüzde bağlı bulunduğu iki vilayetin de çok kısa bir tarihsel geçmişlerine bakmak gerekmektedir. Çorum²⁹³ tarih öncesi ve tarihi çağlarda oldukça önemli kültür ve uygarlıklara ev sahipliği yapmış²⁹⁴, İç Anadolu'nun kuzeyi ile Orta Karadeniz'in iç kesimlerini kapsayan hayli geniş bir araziye konuşlanmıştır. Çorum; Hitit, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı kültür ve egemenliği izlerine rastladığımız köklü bir iskân mahallidir. Tokat²⁹⁵ ile ilgili olarak ise Zile kalesinin yüksek, sarp surlarının bir köşesinde MÖ. II. yüzyılda burada yapılan savaşı kazanan Roma İmparatoru Sezar'ın, galibiyetin nişanesi olarak koydurduğu ve üzerinde “veni vidhi vichi” yazan bir taş bulunmaktadır.²⁹⁶ Sezar'ın bu nişanesine yakın bir iz, çok sonradan evliyanın “Tokat'ı döve döve bir taşını bile koparamadı” şeklindeki izahıyla Yıldırım Bayezid ve Timur arasındaki savaşta meydana gelecektir.²⁹⁷ Ülkemizde Orta Karadeniz ile İç Anadolu'nun geçiş güzergâhında yer alan Tokat'ın tam olarak ne zaman kurulduğu bilinmese de ilk yerleşmelerin Kalkolitik Çağ'a kadar gittiği düşünülmektedir. Tokat, ilk Çağ'da her ne kadar “Pontus Galatikos, Pontus Pollemmomiakos ve Armenia Secunda” şeklinde isimlendirilmişse de bu yer adlarının Komanat veya Gümenek olan köye atfen söylendiği düşünülmektedir.²⁹⁸ Strabon'un anlatımlarına göre, oldukça dağlık ve sarp bir araziye sahip bu bölgenin hayli kalabalık bir nüfusu vardı.²⁹⁹ O halde bugün bilinen Tokat

²⁹³ Halkın Ahmet Gazi'ye tuzak kurmalarını izleyen dönemde vuku bulan zelzele neticesinde kale ve şehri harap eden deprem nedeniyle “kötü niyetlerine atfen” Cürümlü isminin verildiği sonradan Çorumlu'ya dönüştüğü belirtilmektedir. Diğer bir başka görüş ise, Ahmet Gazi'nin bölgeye yerleştirdiği Alayuntlu aşiretine bağlı Çorumlu oymağından geldiği şeklindedir. Bölge böylece Çorumluoğlu yurdu, yaylağı ve kışlağı olmaya başlamıştır. Evliya Çelebi ise, suyu ve havasının müstesna olmasından dolayı Kılıçarslan'ın oğlu Yakup Mirza'yı ve yanında yüzlerce hasta Çorlulu'yu iyileşmek için gönderdiğinden hastalık anlamındaki “Çor” ile ilacı anlamında gelen “em” kelimelerinde “hastalık ilacı” anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 2. Kitap, (Haz. Zekeriya Kurşun-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 212, 213; ayrıca Nazmi Tombuş, “Kentimiz Niçin “Çorum” Diye Anılmış”, *Çorumlu*, (Hz. İ. Yiğit), III/56, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, s.1637-1639. Osmanlı belgelerinde H.1000 yılına kadar yapılan resmî atıflarda Çorumlu ifadesinin kullanıldığı, bu tarihten sonra Çorum'a dönüştüğü görülmektedir. Bakırer, “Bizans Danişmend, Selçuklu ve Beylikler Dönemlerinde Çorum”, s. 59.

²⁹⁴ Sevim Uluç, “Çorum ve Çevresi”, 5. *Hitit Festivali Komitesi Çorum Tarihi*, (Hz. M. Ercan-İ. Yiğit), Çorum, 2015, s.28; Emin Bilgiç “Anadolu'nun İlk Tarihi Çağının Ana Hatları ile Rekonstrüksiyonu”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, VI/5, Ankara, 1948, s. 491.

²⁹⁵ Şehrin coğrafi yapısının ismine etkisine dair iddialar Wittek'e aittir. Wittek, dönemin kaynakları dâhilinde çok titiz bir çalışma yürüterek Tosya olarak bilinen Dokeia'nın aslında Tokat olduğunu ortaya koymuştur. Nitekim o, Tokat isminin çanak, diyar, memleket anlamına gelen Dokeina kelimesinden geldiğini belirtmiştir, Paul Wittek, “Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları”, (Çev. M. Eren), *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, Ankara, 1969, s. 232; Bu bakış açısıyla Tokat, etrafı surlarla çevrili bir çanak yerini andırmaktadır. Etrafı dağlarla çevrili düz, çukur yer anlamına gelmektedir. XIII. yüzyıldaki Danişmendname'de Tohiya, Toqia, Tokia ve Dokia şeklinde yazılmış kent adının üçüncü nüshasında Tokat olarak yazıldığı görülmektedir. Erdem Sargon, “Tokat Kelimesi Üzerine Düşünceler”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, 2-6 Temmuz 1986, (haz. S. Hayri Bolay, vd.), Gelişim Matbaası, Ankara 1987, s.11, 13 ve 16; Yıldırım Bayezid, 1389 yılında Kadı Burhaneddin'den aldığı kent adını Darünnasr olarak değiştirmiştir. Fakat bu isim çok kabul görmemiş ve tekrar Tokat denilmeye başlanmıştır; Halis Turgut Asarkaya (Cinlioğlu), *Osmanlılar Zamanında Tokat*, Tokat Belediyesi Kültür Yayını, Tokat, 2019, s. 13.

²⁹⁶ M.N. Sepetçioğlu, “Anadolu ve Rumeli Topraklarımızın Türkleşmesinde Bir Köprü”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, Tokat Valiliği Şeyhülislam İbn Kemal Araştırma Merkezi, Tokat 1987, s.3.

²⁹⁷ Halis Turgut Asarkaya (Cinlioğlu), *Osmanlılar Zamanında Tokat*, s.13.

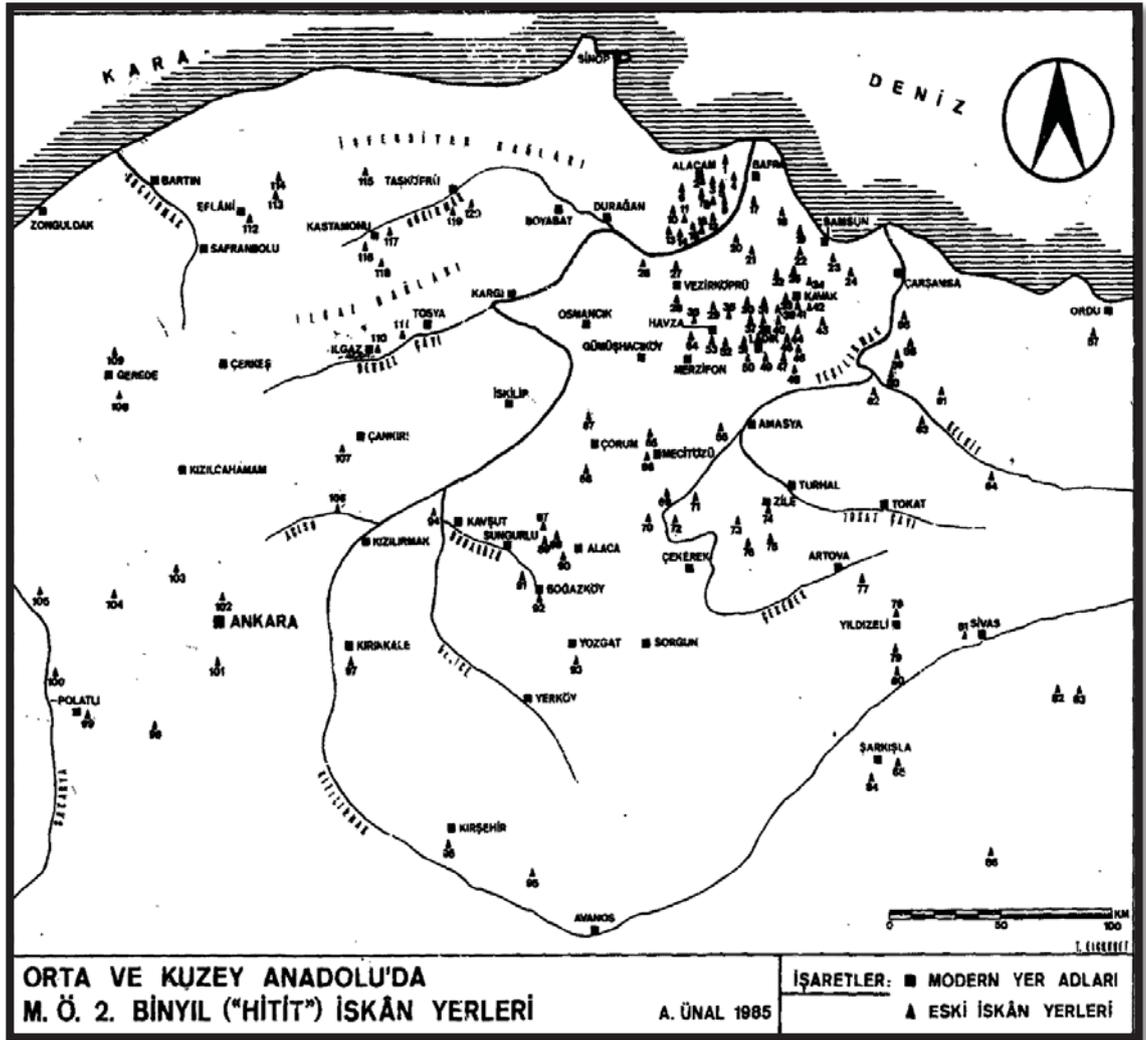
²⁹⁸ Tayyib Gökbilgin, “Tokat”, *İA MEB*, C.XII/I, s. 401.

²⁹⁹ Strabon, *Coğrafya (Geographika)*, c.XII, Blm. I-III, (Çev. Adnan Pekmez), İstanbul, 1969, s. 535.

sonradan kurulmuştur. Tokat; Hitit, Pers ve Pontus, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı şeklinde seyreden köklü bir tarihsel geçmişi bulunmaktadır.³⁰⁰

---

³⁰⁰ Ersal Yavi, *Tokat*, Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul, 1986, s.15-17; Mustafa Daş, “Tokat’ın Ortaçağ Tarihi Üzerine Bazı Tespitler”, *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, 25-26 Eylül 2014, Tokat Bildirileri*, c. I, (Hz. A. Açikel, S. Başol-M. Hanılçe-E. Hisarcıklılar), Tokat, 2015, s. 364.

Harita 2: Orta ve Kuzey Anadolu'da M.Ö. 2. Binyıl Hitit İskân Yerleri³⁰¹

Rum'un Kendine Has Üç Kazasında Nüfus ve Yerleşme

Etonya'dan Hüseyinova'ya

Alaca tarihine dair hazırlanmış bir kaynakta Kiebert haritasında Alaca merkez ilçesinin bulunduğu yerin Etonia olarak işaretlenmesinden hareketle bu isim kullanılmıştır.³⁰² Ayrıca Bakırer, Mecidözü olarak işaret ettiği Eukhaita'ya dair oldukça teferruatlı ve izahlı bir literatür ortaya koymuştur. Roma ve Bizans imparatorlukları döneminde Anadolu'nun kuzey-güney ve doğu-batı istikametli ticaret ve askerî mahiyette yolların yapıldığı bilinmektedir. Bu yolların kesişiminde olan durak ve kavşak statüsünde yerlere de rastlanılmaktadır. Bakırer, Amisos

³⁰¹ Ahmet Ünal, "Orta ve Kuzey Anadolu'nun M.Ö.2. Binyıl İskân Tarihiyle İlgili Sorunlar", *Anadolu (Anatolia), Akurgal'a Armağan*, XXII, 1981/83, 1989, s. 24.

³⁰² *Geçmişten Geleceğe Etonya Hüseyinabad Alaca*, (Haz. Mustafa Ayhan), Alaca Kaymakamlığı Merkez ve Köylere Hizmet Götürme Birliği, Yozgat, 2002, s. 4.

(Samsun) ile Caesareia (Kayseri) ve oradan da güneye sahile kadar uzanan bu ticaret yolunun duraklarından biri Eukhaita ve Alaca olduğunu belirtmektedir.³⁰³ Rivayetlere göre, Battal Gazi'nin babası olduğu sanılan Hüseyin Gazi'nin mezarı bölgede bulunan bir manastırdır. Bu manastır, zaman içinde tekkeye dönüştürülmüş ve yöreye Hüseyin ova ya da Hüseyinabad isminin verildiği düşünülmektedir.³⁰⁴ Bu husustaki bir başka yaklaşım ise XIV. yüzyılda Amasya emirlerinden Şahgeldi'nin oğlu Emir Ahmet'in bölgede egemenliğini kurarak Çorum ve havalisini Devecioğlu Hüsamettin Timur Han oğlu Koç Hüseyin Bey'e bırakmasından kaynaklandığı yönündedir.³⁰⁵ Nitekim Emir Ahmet Koç, Hüseyin Bey'i kendisine sadakatle bağlı kalmasını sağlamak için Alaca havalisini çiftlik olarak bahşetmiştir. Böylece bölge, Hüseyin'in oturduğu yer anlamında Hüseyinabad olarak anılmaya başlanmıştır. Alaca'ya bağlı Koçhisar köyünün adı da bahsedilen Koç Hüseyin Bey'den gelmiş olmalıdır. Nitekim Alaca'nın eski adının Hüseyinabad olması da bölgenin Hüseyin Bey'e çiftlik olarak verilmesinden kaynaklanmaktadır.³⁰⁶ Orta Asya metinlerinde daha ziyade bir renk³⁰⁷ olarak karşılaştığımız ala, alaca kelimeleri, bugün ülkemizin birçok idarî biriminin adı ya da tamlayanı durumundadır.³⁰⁸

Tarihsel olarak bakıldığında Alaca'nın Eskiyaar ve Höyük köylerinde rastlanılan kral mezarları, Eski Tunç Dönemi'yle tarihlendirilmiştir.³⁰⁹ Bölgede Frig Dönemi yerleşmelerine dair izlere Alacahöyük, Eskiyaar, Cıkhasan köylerinde tesadüf edilmiştir. Eskiyaar'da ayrıca Helenistik Dönem'e dair izlere de rastlanılmıştır.³¹⁰ Yine Alacahöyük, Pazarlı, Cıkhasan, Tutluca, Kabil gibi köylerde Roma mezarları, sikkeler ve seramikler bulunmuştur. Alaca'nın bu şekilde köklü tarihî bir geçmişe sahip olmasında coğrafyasının yeri inkâr edilemez. Roma Dönemi'nde Anadolu'yu kuzey-güney ve doğu-batı yönünde olmak üzere dört taraftan bölen ana yolların kullanımı Bizans Dönemi'nde de sürmüştür. Hatta Bizans bu yol ağının ordu, hacı ve tüccar talepleri doğrultusunda genişletmiştir. Bu türden yeni yollardan biri olan Samsun-Kayseri yolu güzergâhında yer alan Alaca'nın önemi artmaya başlamıştır. Alaca'ya beş km uzaklıkta olan Mahmudiye köyü yakınlarında yer alan ve XIII. ya da XIV. yüzyıla ait olduğu tahmin edilen yapı kalıntıları bölgenin yerleşim tarihi açısından oldukça önemlidir.³¹¹ Moğol

³⁰³ Bakırer, "Bizans Danişmend, Selçuklu ve Beylikler Dönemlerinde Çorum", s.57.

³⁰⁴ Ethem Erkoç, *Çorum'da Sahabe ve Evliya Makamları*, (Haz. İ. Yiğit), Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara, 2015, s. 361, 363.

³⁰⁵ Hür Kalyoncu-Ahmet Fevzi Türken, *Millî Mücadele Döneminde Alaca*, Devran Ofset, Ankara, 2006, s. 15.

³⁰⁶ Neşet, Köseoğlu, "Yer Adlarının Önemi", *Çorumlu*, III/45, (Haz. İ. Yiğit) Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2009, s.1349.

³⁰⁷ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, c.VI, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s. 450-451.

³⁰⁸ Tahir Sezer, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, II. Baskı, Ankara, 2017, s. 28, 61, 482.

³⁰⁹ Uluç, "Çorum ve Çevresi", s.30; Levent Zoroğlu, "Eskiyaar'da Bulunan Kızılırmak Havzası (Galat Denilen) Boyalı Seramikler, Levha: 209-214", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, c.I, Ankara 1979, s. 346-355.

³¹⁰ Uluç, "Çorum ve Çevresi", s. 40, 44, 45.

³¹¹ Bakırer, "Bizans Danişmend, Selçuklu ve Beylikler Dönemlerinde Çorum", s. 57,65.

saldırılarının hâkim olduğu bu dönemde Alaca ve havalisinin mâlikâne olarak kullanıldığını görmekteyiz.³¹²

Alaca sahasında, Orta Çağ Türk-İslam iskânının ve medeniyetinin anlaşılmasına katkı sağlayacak mahiyette bir yerleşim yeri bulunmaktadır. Mevcut bilgilere göre küçük bir köy olan Karahisar-ı Demirlü H.665 (M.1266) yılında Hüsameddin Timür'ün idaresindedir. Köydeki medresenin Hüsameddin Timür tarafından inşa ettirildiği anlaşılmaktadır.³¹³ XVI. yüzyılın sebep olduğu kimi gelişimlerin etkisiyle Kalehisar, Karahisar-ı Demirlü ya da Karahisar-ı Demirci olarak tabir olunan bu köy Çorum'a bağlı bir kaza konumuna erişmiştir. Günümüzde terk edilmiş bir durumda olan bölgenin Selçuklu Dönemi'nde önemli bir idarî birim olduğu XX. yüzyıl sonlarında yapılan kazılardan anlaşılmaktadır. Bu kazılar sayesinde XII. yüzyıl sonu ile XIII. yüzyıl başlarına uygun açık medrese planı ve moloz taştan yapılmış Hüsamiye Medresesi, kervansaray, hamam ve kale kalıntılarına ulaşılmıştır.³¹⁴

Osmanlı İmparatorluğu'nda nüfus, iskânın oluşumunda yukarıda değinildiği gibi manevî ya da kültürel misyon sahibi kişilerin önemi yadsınamaz. Bu nedenle ülkemizin hemen hemen her tarafında bu maksatla kurulmuş ve adeta kültürel simge olarak ayakta duran tekke, türbe ve dergâhlara tesadüf etmek mümkündür. Bu yapıların oluşturulduğu dönemde yerleşik hayata geçişte çimento rolü üstlendikleri düşünülebilir. Alaca bölgesi açısından aşağıdaki iki önemli örnek bu bakımdan ele alınabilir. Seyyid Hüseyin Gazi Türbesi Alaca'nın güneyinde, üç km uzağında Söğütözü olarak tabir olunan mevkide yer almaktadır. Mimarî özellikleri nedeniyle Selçuklu Dönemi'ne tarihlendirilir. Hüseyin Gazi'nin kim olduğuna dair bilgilere "Ravzatü'l-Ahbab" isimli menkıbevi eserde tesadüf edilmektedir. Buna göre ilim irfan sahibi olan babası Seyyid Ali, Malatya kadısı iken bir erkek çocuk sahibi olur. Seyyid Ali, sınır bölgesinde Rumlarla yapılan muharebelerde yanında mahir ve cengâver olarak yetiştirdiği oğluna Hüseyin ismini vermiştir. Hüseyin, sonradan bu çarpışmalarda gösterdiği yiğitlik nedeniyle gazi lakabı almıştır. Hüseyin Gazi'nin Cafer adında bir oğlu olur, o da babası gibi yiğit, mahir yetiştirilir. Rivayet odur ki bu Cafer, Battal Gazi olarak bilinen uç beyidir.³¹⁵ Battal Gazi³¹⁶ Alaca'ya geldiğinde tekke, o zamanlarda Şahmaz Baba isimli keşişin bulunduğu bir manastırmış.³¹⁷ Anlatıya göre keşiş, Battal Gazi'nin babasının katilini tespitinde ona yardımcı olmuş, katilin başını ise dünya döndükçe çiğnenmesi maksadıyla bu tekkenin eşliğine gömülmesini

³¹² Ertem Erkoç, *Yirmibirinci Yüzyılda Çorum İli ve İlçeleri*, Kardeş Matbaacılık, Çorum, 2001, s. 88-90.

³¹³ Köseoğlu, "Yer Adlarının Önemi", s. 1349-1350.

³¹⁴ Bakırer, "Bizans Danişmend, Selçuklu ve Beylikler Dönemlerinde Çorum", s. 65.

³¹⁵ Muhiddin Aslanbay, *Seyyid Battal Gazi'nin Hayatı ve Menkabeleri*, Kardeşler Matbaası, Eskişehir, 1953, s. 41-43.

³¹⁶ Ahmet Yaşar Ocak, "Battal Gazi", *DİA*, c.V, İstanbul, 1992, s. 204-205.

³¹⁷ Ceyhan Solmaz, "Seyyid Hüseyin Gazi", *Yol Dergisi*, S.44, Kasım/Aralık 2016, s. 50.

sağlamıştır.³¹⁸ Hüseyin Gazi'nin hayatına dair daha ziyade söylene ve anlatı türünden bilgiler olsa da elimizde Evliya Çelebi ve sarıh bir vakıf kaydı gibi iki sağlam kaynak bulunmaktadır. Seyyah, Battal Gazi'nin babası olarak Hüseyin Gazi'yi işaret eder ve Ankara'da kendi adıyla kurulu köyde medfun olduğunu belirtir.³¹⁹ Vakıflar Genel Müdürlüğünde bulunan bir vakıf kaydına ise Darende ile ilgili çalışmalarda tesadüf edilmiştir.³²⁰ Veysel Karani evladından olduklarına inanılan Emirci Sultan³²¹ zaviyenin kurucusu her ne kadar Emir-i Çin Osman olarak Velayetname'de yer alsada hayatına dair malumat pek yoktur. Ocak, Evliya Çelebi ve Gelibolulu Ali'nin, Emir-i Çin Osman'ı bir Yesevi tarikatı mensubu olarak gösterdiklerini belirtir. Onun çalışmalarından, zaviyenin Muhammed oğlu Şerefüddin İsmail'in amcasının oğlu Osman Paşa'dan dolayı bu şekilde isimlendirildiğini öğrenmekteyiz.³²² Erken dönem kayıtlarında ayrıca Baba Mehmed³²³ Erkulu Baba³²⁴ zaviyelerine de rastlanılmaktadır. Eski Danişmendli havzasında yer alan Bozok'un XVII. yüzyıl sonlarında Sivas'a bağlanması, sancağın merkezine yakın ve eskiden beri sancağa bağlı kimi köylerin Sivas kayıtlarında geçmesine neden olmuştur. Bu durumun en güzel örneği Emirci Sultan köyüdür. Tekkesinin bulunduğu bu köy, Bozok Sancağının merkezinde yer almasına rağmen 984/1576 yılı Bozok defterine değil Sivas defterine yazılmıştır.³²⁵ Sultan Emirci; "ejderha savaçısı bir şeyh, Emir-i Çin Osman, Ahmet Yesevi'nin tahta kılıçlı müridi, Hazret-i Veysel Karani soyundan Emirci Sultan" şeklinde zikredilen Şerefeddin bin Muhammed, XIII. yüzyılda Anadolu'da yaşamıştır. O, Anadolu'ya yerleşmiş ilk şeyhlerden olup kuvvetle muhtemel siyasî, sosyal ve iktisadî pek çok temeli olan Babai İsyanı esnasında öldürülmüştür. Emirci Sultan adının Osman Paşa olarak değişmesi bir akrabalık ilişkisinden ziyade Paşa'nın tekkede bazı değişiklikler yaparak vakıf haline getirmesindedir.³²⁶

Ülkemizin herhangi bir köşesinde ismini duyduğumuz bir köy adı bizler için ilk başta herhangi bir anlam ifade etmeyebilir. Fakat köy adlarının da tarihsel, kültürel, sosyal ve dinî muhtevalarının olduğu açıktır. Biri ilk kurucusundan, diğeri yerleşim yerinden, bir başkası kurucu cemaat, aile veya boyun adını yansıtır ve yaşatır. Bu nedenle aslında bizlere, ele

³¹⁸ Hikmet Tanyu, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1967, s. 180.

³¹⁹ *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 2. Kitap, s. 222.

³²⁰ VGM.581/2, s.348-349, T. Fi gur-re-i Zilhicce sene 560 (M. Ekim 1165); Ahmet Akgündüz, Said Öztürk, Yaşar Başer, *Darende Tarihi*, Es-Seyyid Osman Hulusi Vakfı Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Merkezi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 72-73.

³²¹ TT.d.19, v.218,219; Ocak, Dede Garkın ve Emirci Sultan, s.77-144; Bu husustaki en derli toplu çalışma için Bkz. Ocak, "Emirci Sultan ve Zeviyesi", s. 130-208.

³²² Ocak, "Emirci Sultan", s. 153-155.

³²³ TKG.KK.TT.d.12, v.193/a.

³²⁴ TKG.KK.TT.d.12, v.204/b.

³²⁵ Yunus Koç, "Yozgat", *DİA.*, C.43, İstanbul, 2013, s. 559-564.

³²⁶ Ocak, "Dede Garkın ve Emirci Sultan", s. 77-144.

aldığımız bölgelerin siyasi, sosyal, beşerî ve kültürel geçmişlerine dair pek çok bilgiler sunmaktadırlar.

Burada ayrıca Alaca'nın köy adlarına³²⁷ dair kısa bir değerlendirme yapılacaktır. Türklerin, Anadolu'ya yerleşmelerinin ilk dönemlerinde Rum nüfusun yaşadığı Alaca havalisine yerleşmedikleri anlaşılmaktadır. Daha ziyade sonradan kırsalda iskân olan konar-göçer Mamlu/Mamalu, Dedesli, Hırka, Avşar, Gündoğdu, Ceritli, Maraşlı gibi Türkmen oymaklarından yerleşik hayata geçenleri Maraşlı, Büyük Maşatlık ve Küçük Maşatlık adında üç mahalle oluşturmuşlardır.³²⁸ Alaca'daki köy adlarının bu şekilde tetkiki bizleri XIII. yüzyıl Anadolu'suna kadar götürmektedir. Nitekim Hırka olarak isimlendirilen köyler vesilesiyle Osmanlı İmparatorluğu'nu kuran Kayı boyu izlerine tesadüf edilmektedir. Büyük ve Küçük Hırka isimli iki köy 1300'lerden itibaren kayıtlardan takip edilmektedir.³²⁹ Sırasıyla H.851 (M.1447) tarihli Hamdi Bey Vakfiyesi'nde o zamanlarda Karahisar-ı Demirlü kazasına bağlı Hüseyinabad'ın Avşar Divanı, H.886 (M.1481) tarihli Hoca Yusuf Vakfiyesi'nde adı geçen Eskiypar, Yeniypar ile H.1005 (M.1596) tarihli sicil kaydında Karakeçili Divanı'na bağlı Kapaklı³³⁰ köy adları ve devamlılığının anlaşılması bakımından önemlidir. Çalışma alanlarımızdan birinin Alaca gibi Tunç Çağı'na kadar giden oldukça eski bir yerleşim ve iskân kültürüne haiz yer olması köy adlarına bir başka açıdan bakmamıza fırsat vermektedir. Bu husustaki temel yaklaşımımız köy adlarının Tunç Çağı'ndan itibaren aynı şekilde olduğu yönünde olamaz. Fakat yerleşim birimlerinin mevkisi, yani iskâna konu olmuş yerlerin tespiti elbette mümkün olabilmektedir. Nitekim bu nazarla bakıldığında Alacahöyük, Eskiypar, Büyükhırka, Kıplanpınar, Bayındır, Küçükhırka, Çatalağıl, İnindeliği, Gavurderesi, Yatankavak, Kırkbasamak, Depepınarı, Kızıllı, Hışır, Yağlıca, Kapaklı, Aktoprak, Zindan, Miyanesultan, Pazarlı, Pazarören, Kartal Kaya, Zindan ve Surkale, Bahçeli, Kalecikaya Kale, Gücahman, Culfalık Kayası, Kale ve Kalınkaya şeklinde sıralanabilecek sunak ve höyük kalıntılarının bulunduğu köyler karşımıza çıkmaktadır.³³¹ Ortaya çıkan bu görüntü sayesinde Alaca'da bugün var olduğunu bildiğimiz köylerin yerleşim ve iskân tarihi tecrübelerinin Tunç Çağı'na kadar geriye gittiğini belirtilebiliriz.

Hüseyinabad'ın Osmanlı İmparatorluğu idarî yapısına bakıldığında XV. yüzyıla ait iki defterden hareketle önce vilayet³³², akabinde de müstakil bir nâhiye³³³ olarak karşımıza çıkmaktadır. XVI.

³²⁷ Köseoğlu, "Yer Adları", s.136-137.

³²⁸ Geçmişten Geleceğe Etonya Hüseyinabad Alaca, s. 12.

³²⁹ Neşet Köseoğlu, "Çorum'da Oğuz Boyları", *Çorumlu*, III/49, (Haz. İ. Yiğit), Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2009, s.1478.

³³⁰ Köseoğlu, "Çorum'da Oğuz Boyları", s. 1277-1281,1477.

³³¹ <http://www.alaca.gov.tr/tarihcemiz#>,(ErişimTarihi:5.12.2020); Uluç, "Çorum ve Çevresi", s. 29.

³³² TT.d.2, T. H.859 (M.1455).

³³³ TT.d.19, T.890 (M.1485).

yüzyılda ise önce Zile kazasına bağlanmış³³⁴ akabinde de kaza statüsü³³⁵ kazanmıştır. Nihayet XIX. yüzyılda Bozok ve Çorum'a bağlı bir kaza hâline gelmiştir.

Almus(Kafirni)

Yürütülen arkeolojik çalışmalarda Almus'un kuzeybatısındaki Bakımlı ve güneybatısındaki Gevrek köylerinde İlk Tunç Çağı'na (M.Ö. 3000-2000) dair bulgulara erişilmiştir. Bu dönemde bakırın eritilerek kullanıldığına dair izler mevcuttur.³³⁶ Bu nedenle Almus ülkemizde İlk Tunç Çağı yerleşmelerinin sık görüldüğü havzanın dışında bu döneme ait örneklere tesadüf edilen tek bölge olarak karşımıza çıkmaktadır.³³⁷ Almus'un etimolojik olarak tarihsel mana ve geçmişine tam olarak vâkıf değilsek de bölgedeki göçerlerin yaylak-kışlak yaşamları sırasında binek hayvanlarına binmek için kullandıkları "hevdeç" olarak adlandırılan bir *şala* dayandırılmaktadır. Bu *şalın* ismi Almus'tur. *Almus şalının* yakın döneme kadar bölgede kullanılması bu yöndeki söylenceleri teyit etmektedir. Al olan bu *şal*, zamanla "Al imiş, Almış ve Almus" şeklinde değişim, dönüşüm yaşamıştır.³³⁸ Bu husustaki bir başka iddia ise Köprülü'nün Abdalların Eftalitlerden olduğu yönündeki düşüncesinden hareketle Türk komutanlardan birinin isminden geldiği yönündedir. Nitekim bu düşünceye göre, Eftalit ile adını birleştirmiş İdil Bulgarları Hanı Almus Han, Müslümanlığı kabul eden ilk Türk hanıydı. Sonradan İdil Bulgarlarından bir kısmının Kafirni bölgesini mesken tutarak komutanlarının ismini bu havzaya verdikleri düşünülmektedir.³³⁹

Almus'un da içerisinde bulunduğu Tozanlı Havzası'nın Hitit, Roma ve Bizans dönemlerinde önemli iskân sahalardan olduğu görülmektedir. M.Ö. 1750-1500'lerde bölge Hitit hâkimiyet alanına girmiştir.³⁴⁰ Burası, Roma ve Bizans dönemlerini takiben Anadolu'ya yönelik Türk akınlarının yoğunlaştığı bölgelerden olmuştur. Bölgedeki nüfus yapısı özellikle Bizans ile girilen mücadeleleri kaybeden Karadeniz'in kuzeyindeki Çirmiş ve Alan gibi bazı Türk boylarının batı sınır bölgesi olarak görülen Orta Anadolu Havzası'na iskânı ile başka bir şekle dönüşmüştür.³⁴¹ Malazgirt Savaşı ile bölgeye yoğunlaşan Türk göçünün en somut örneklerinden biri Danişmendli beyliğinin kurulmasıydı. Niksar'ı merkez edinen bu beylik özellikle Haçlı seferleri sırasında bölgenin korunmasında çok faydalı olmuştur. Turan'ın kaleminden

³³⁴ TT.d.79, T.926, (M.1519).

³³⁵ TKG.KK.TT.d.238, T.982 (M.1574). Hüseyinabad'a yönelik defterlerdeki bu tarif farklılığının nedeni daha öncede ifade edildiği üzere vilayet tabiri bir nâhiye için de kullanılmış olmasıdır. Şer'i/adli bakımdan kaza statüsüne haiz bir yetki alanı örfi/idarî bakımdan nâhiye olarak da adlandırılmaktaydı.

³³⁶ Ergun Kaptan, "Türkiye Madencilik Tarihine Ait Tokat Bölgesini Kapsayan Yeni Buluntular", *Maden Teknik Arama Dergisi*, 93-94, 1979-1980, s. 150-154.

³³⁷ Kaptan, "Türkiye Madencilik Tarihine Ait Tokat Bölgesini Kapsayan Yeni Buluntular", s. 150-151.

³³⁸ Emin Ulu, *100. Yılında Almus*, Acar Matbaacılık, İstanbul, 1987, s.46, 47.

³³⁹ Ulu, *100. Yılında Almus*, s. 63.

³⁴⁰ Yavi, *Tokat*, s. 9.

³⁴¹ Fikri Karman, *Sivas-Tokat Tozanlı Kazası*, Acar Matbaacılık, İstanbul, 2003, s. 26.

öğrendiğimiz kadarıyla Süryani Mihael, o zamana kadar bölgede etkin olan Rumların, Danişmend Gümüştekin Ahmed Gazi'ye yenilmesinden sonra ev barklarını terk edip Rumeli'ye doğru çekilmiştir.³⁴² 1175'ten sonra Anadolu Selçuklu ve 1243 Köseadağ Savaşı'ndan sonra da Moğol idaresinin hâkim olduğu Almus, Eratna ve Kadı Burhaneddin idarelerinden sonra Kızıl Ahmed Oğulları tarafından ele geçirilmiştir. Aslen Kars, Erzurum ve Erzincan bölgesinde bulunan ve dört kardeş oldukları söylenen Kızıl Ahmed Türkmenleri, Sivas-Tokat, Çorum ve Amasya bölgelerinde nüfuz sahibi olmuşlardır. Bu etkinlik Kızılırmak ve Kızıldağları şeklinde nehir ve dağ isimlerinin verilmesinde de kendisini hissettirir.³⁴³ Zamanla güçlenip Osmanlı idaresine rakip olmaları üzerine II. Murad döneminde Amasya valisi Yörgüç Paşa tarafından ortadan kaldırılmışlardır. Uzunçarşılı, Kızıl Ahmed Oğullarının havalideki etkinliklerinin kırılması maksadıyla takibi ve nihayet öldürülmelerini adeta bir film şeridi gibi nakletmektedir.³⁴⁴

Günümüzde Almus, Tokat'a 36 km uzaklıkta bir ilçesidir. Tokat'a bağlı yedi ilçeden Merkez'e en yakın ilçe konumundadır. Tarihi hakkında aslında yeterince malumat bulunmamaktadır. İlçe merkezi ve köylerde eski çağlardan kalma kalıntılar vardır. Tufan Tepe bu hususta güzel bir örnektir. Buradan elde edilen izlenimler bölgedeki yerleşimi Roma, Bizans Dönemleri'ne kadar götürmektedir. Almus genelinde arazinin dağlık ve ormanlık olması nedeniyle yerleşimin daha çok su havzaları ya da yüksek düzlükler ile yamaçlarda olduğu anlaşılmaktadır. Tozanlı vadisi tarihsel olarak bakıldığında Orta Anadolu'dan İstanbul'a giden yolun en kestirme güzergâhı olarak bilinmektedir. Nitekim 1705 yılında Acem elçisi İstanbul'a Sivas, İpsile ve Tozanlı vadisi yolunu kullanarak gitmiştir. Almus'un bugün bulunduğu bölgeye 1939'dan sonra yerleşildiği görülmektedir. Öncesinde de bölgede sık sık görülen depremler³⁴⁵ nedeniyle ilçe merkezi iki defa yer değiştirmiştir. Bu alanlardan ilki Almus ilçe merkezine 3 km güneyde yer alan ve Eski Almus olarak adlandırılan düzlüktür. Şimdilerde tarımsal iştiğalin seyrettiği bu bölgede su kanalları, çanak, çömlek bulunması önceki yerleşimin izleri olarak görülmektedir. İkincisi ise Maksut olarak isimlendirilen merkezin güneybatısında yer alan mıntıkadır. Buradaki hâli ve harap görüntü ile ayakta kalabilmiş hamam bir önceki yerleşim bölgesinin canlı tanıkları olarak görülebilir.³⁴⁶

Almus'un kuruluşuna dair söylencelerden biri bölgedeki iskân takvimini XIII. yüzyıla kadar götürmektedir. Buna göre, Selçukluların Anadolu'ya fetihler tertip ettikleri dönemde göçerlerin

³⁴² Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Nakışlar Yayınevi, İstanbul, 1984, s. 39-40.

³⁴³ Karman, *Sivas-Tokat Tozanlı Kazası*, s. 28.

³⁴⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I. cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s. 403-404.

³⁴⁵ Baki Canik, "Tokat'ın Depremselliği ve Tarihte Geçirdiği Depremler", *Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986*, (Haz. H. Bolay-M. Yazıcıoğlu-B. Yediyıldız-M. Özdemir), Tokat Valiliği Şeyhülislam İbn Kemal Araştırma Merkezi, Ankara 1987, s. 244.

³⁴⁶ Ulu, *100. Yılında Almus*, s. 43-45.

obalar hâlinde Gümenek ile Almus düzlükleri arasında yaylak kışlak hayatı yaşamaktaydı. Bu bölgeye yönelik ilk Selçuklu akınları zorlu coğrafya ve iklim özellikleri nedeniyle başarılı olamamıştır. Keşifler sırasındaki yoğun yağmur nedeniyle başarısız olan komutanlar ayrıca Kadıvakkî bölgesindeki Rumların taarruzuyla hayatlarından olmuşlardır. Bölgede Rum nüfusunun artması bu olayı takip etmiştir. Fakat Selçuklu akınları sonraki yıllarda devam etmiş Çadırardıç ve Tufantepe bölgeleri kısa sürede ele geçirilmiştir. Nihayet 1240-1250 yılları arasında Selçuklular ile bölgedeki Rumlar arasında Çalaş Savaşı vuku bulmuştur. Tufantepe’de başlamış olan savaş Sefertepe’de son bulmuştur. Selçukluların bu savaşta galip gelmesiyle Horasan kökenli Çördüklü ve Topal İmam haneleri bölgeye iskân olmuşlardır.³⁴⁷

Almus köylerinin bir kısmının, tarihsel olarak coğrafi yakınlık nedeniyle kimi zaman Tozanlu nâhiyesine bağlı oldukları anlaşılmaktadır. XVIII. yüzyılda Almus köylerinde Ermenilerin zulümlerinden kaynaklı köy terklerine tesadüf edilmiştir. Bu zulümler o derece etkili olmuş ki kethüda Hidayet Efendi’nin bölgeye gönderilmesine neden olmuştur. Sivas yolu güzergâhında yer alan Feridökse köyü bu tür olaylardan en çok etkilenen yerleşim birimlerindedir. Bu türden asayişsizlik olaylarına giderek azalan taşra yönetim disiplininin kaynaklı başka zorluklar da eklenmiştir. Öyle ki kimi yerel idareciler dönemin şartlarını dikkate almadan halktan zorla vergi toplamaya çalışmışlardır. Bu durum bölgede bazı eşkıyalık hareketlerini tetiklemiştir. Dağlık ve ormanlık yerleri mesken edinen eşkıya taifeleri için Almus korunaklı bir mahal olarak ortaya çıkmıştır. Almus, Zuğru, Elpît, Mamu, Daduhta köyleri eşkıyadan yaşanmaz bölgeler haline gelmiştir. 1807 yılı Osmanlı-Rus Şavaşı’nda iki yıllık bir süre zarfında yaklaşık olarak on yedi kez Tokat bölgesinden maddi ve asker yardımı istenmişse de bir türlü olumlu cevap alınamamıştır. 1821 yılında ödenmesi gereken vergi miktarları içeriğinden Kafirni’nin 30.218 kuruş ile son sırada yer alması da bu bakımdan bir tesadüf değildir. Yukarıda sıraladığımız sosyoekonomik durum ve beşerî arazi özellikleri nedeniyle bölge en az vergi talep edilen nâhiye olmuştur.³⁴⁸

Tokat, Osmanlı-Safevi mücadelelerinin yoğun olarak yaşandığı bir bölgedir. Aslı Şeyh Safiyyüddîn Erdebîli’nin kurduğu Erdebil Tekkesi’ne dayanan Kul Himmet³⁴⁹, Almus ili Varzıl köyünde yaşamıştır. Erdebil Tekkesi’nin kurucusu Şeyh Cüneyd’in Şeyh Haydar ve Şeyh Muhyiddin adında iki oğlu vardır. Bunlardan ilki Şah İsmail’in, ikincisi ise Kul Himmet’in babasıdır. Şeyh Muhyeddin XVI. yüzyılda İran’dan Anadolu’ya Safevi propagandası yapmak maksadıyla gelmiştir. İlk olarak Sivas bölgesinde Hoca Ali Oğlu Şeyh İbrahim talipleri arasında kalan Şeyh Muhyeddin, Çaldıran Savaşı’nda Safevilerin yenilmesinden sonra gizlenmek

³⁴⁷ Ulu, *100. Yılında Almus*, s. 46.

³⁴⁸ Bu tarihte, Tokat mahallatından 362.624, Tozanlu’dan 90.656, Kumanat’dan 60.468 kuruş vergi talep edilmiştir, Ulu, *100. Yılında Almus*, s. 60.

³⁴⁹ Abdülbâki Gölpınarlı, *Kaygusuz Abdal-Hatâî-Kul Himmet*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1962, s. 95-110.

maksadıyla uzak, ormanlık bir yer olan Varzıl köyüne yerleşmiştir.³⁵⁰ Kul Himmet bu köyde doğmuştur. Yaklaşık olarak beş asırlık bir geçmişi bulunan bu köy, Pir Sultan'ın idam edilmesinden sonra Varzıl ismini almıştır. “Var olan”, “vardır” manasındaki bu isim sonradan “iyi görünümlü” anlamındaki Görümlü olarak değiştirilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Süklün Koca, Baba Zünnün, Donuzoğlu, Şah Kalender gibi pek çok ayaklanmanın Bozok'tan başlayarak Adana, Tarsus bölgesine kadar yayılması, Kızılbaş Türkmen oymaklarının yaşadıkları sahayı yansıtır. Tokat, Amasya, Sivas, Bozok, Divriği, Çorum bölgelerinde Şah Kalender Ayaklanması'nın etkili olması da bu şekilde açıklanabilir.³⁵¹ Celâlzâde'nin “ol vilâyet maden-i eşkıya ve müfsidîn idi”³⁵² şeklinde tarif ettiği Sivas, Tokat ve Çorum, Türkmen yurdu olarak da zikredilmiştir.

Evkahita'dan (Avkat/Evkat) Mecitözü'ne

Sultan II. Abdülhamid Han zamanında bölgede güven ve asayişini temin etmek maksadıyla yöre halkının da desteğiyle yapılan Mecitözü Daire-i Askerisi kitabesi³⁵³ ile dünyanın gördüğü en muazzam teşkilatları oluşturmuş ve sonrakilere örnek olmuş Roma İmparatoru Anastasius'un aynı yerdeki kitabesi³⁵⁴ bölgedeki nüfus ve iskânın derinliğine farklı bir nazarla bakmamızı sağlamaktadır. Bu iki metin her ne kadar birbirinden çok uzak dönemlerde kayda alınmışsa da muhtevaları ve maksatları aslında aynıdır. Bölgede huzuru ve sükûneti sağlamak, “yaradan aşkına hizmet etmek”, şeklinde özetleyebileceğimiz bu benzerlik çok uzak uçlardaki iki medeniyeti nüfus ve iskân amacıyla sergiledikleri gayretler bakımından birbirine yaklaştırmaktadır. Bireysel manada düşünüldüğünde insanoğlunun ebet-müddet değil de sırasıyla belli bir bölgeyi yurt tuttuğunu ortaya koymaktadır.

Eukhaita, Theodropolis, Hacıköy ve Avkathacı Köy³⁵⁵ olarak değişik dönemlerde farklı isimlendirilen Mecitözü'nün sınırları Amasya, Çorum, Zile ve Hacıköy ile çevrilidir. Kimi oryantalist, Çorum'un aslında bölgenin Roma dönemindeki adı olan Evkatiye olduğunu belirtir.

³⁵⁰ Mustafa Dağdır, “Alevilik Çalışmalarında Arşiv Kayıtlarının Kullanımına Bir Örnek Olarak Kul Himmet Ocağı ve Görümlü Beldesi”, *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu* (Haz. A. Açık, S. Başol-M. Hanılçe-E. Hisarcıklılar), C.III, Salmat Basın Yayıncılık, Ankara, 2005, s. 29-36.

³⁵¹ Gökbilgin, “15 ve 16. Yüzyıllarda Eyâlet-i Rûm”, s. 51-52.

³⁵² Celâlzâde Selimnâme, v.197/a.

³⁵³ “Bu bölge halkının Allah feyzini arttırsın. Çünkü bu kışlanın yapımına gayret ettiler. Cömert Abdülhamid Han sayesinde... Asayişin sağlanmasıyla sulh mekân oldu. Bu yeni zafer ve yardım yeri cihad ehlinin meskeni” Mecitözü daire-i askeri kitabesi, Mecitözü Kent Müzesi. *Zaman ve Belgelerde Mecitözü*, Mecitözü Kaymakamlığı, 2013, s. 226.

³⁵⁴ “Tanrının ilahi takdiri ile dünyaya hükmeden dindar imparator Anastasius bu kutsal yerde bir şehir yaptı...o dindarlığın bir karşılığı olarak değerli bir hediye tanıya sundu, öyle ki fakir iyi yiyip içmişti. Üçlü birlik onu korudu ve krallığında zafer kazanmasını sağladı”, “Antik Avkat Şehrinde Roma Dönemine Ait kitabe”, Mecitözü daire-i askeri kitabesi, Mecitözü Kent Müzesi. *Zaman ve Belgelerde Mecitözü*, Mecitözü Kaymakamlığı, 2013, s. 220.

³⁵⁵ Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet Basım, İstanbul, 1985, s. 373.

Oldukça eski bir yerleşim bölgesi olan Evkatiye, Mecitözü ile Amasya arasında yer alan Çorum'a yaklaşık elli km, Mecitözü'ne ise beş km uzaklıkta bulunan bugünkü Beyözü köyüdür.³⁵⁶ Bu örnek Mecitözü bölgesinde yerleşimin tarihine dair önemli bir kesit barındırmaktadır. Âşık Paşazâde Kara Yusuf oğlu İskender'in "Rum'a gelip Kazova'ya", ayrıca Kara Yölük oğlunun ise Rum'a gelip Elvan Çelebi Tekkesine yerleştiğini belirtmektedir. Anlatısında Amasya'yı hatta çok daha dar bir şekilde Elvan Çelebi Tekkesinin bulunduğu Mecitözü'nü "Vilâyet-i Rûm" olarak tarif etmektedir. Gökbilgin, Mecitözü bölgesinde "özen yeri" olarak tarif edilen ve eski yerleşim yerlerine dair izler taşıyan bölgelerin "Rumluk" olarak tarif edilmesini bölge halkının eski sakinlerine atfen bu isimlendirmeyi kullandıklarını belirtmektedir.³⁵⁷ Bugün bir ilçe olan Mecitözü'nün merkezi aslında Avkatlı köyüdür. Bu köy ismini Avkatlızâde el-Hâc Ali Ağa'dan almıştır. Aslında Hacı köy olması gerekirken Amasya'nın önemli bir kazası olan Gümüşhacıköy ile karışmaması için Avkathacı Köy ismi kullanılmıştır. H.1140 (M.1728) yılından itibaren köyde oturan Avkatlı Ali, bölgede nüfuz sahibi olup pek çok eser kazandırmıştır. Onun ve oğlu Mustafa'nın imar, eğitim ve kültür yönündeki uğraşları neticesinde köy ve kasabaya dönüşmüştür.³⁵⁸

Orta Anadolu'da XI. yüzyılda artan Türkmen göçünden Mecitözü bölgesi de etkilenmiş ve çok geçmeden Kayı ile Bayındır boylarına ait göçerlerin uğrak yeri hâline gelmiştir.³⁵⁹ Nitekim zamanla oldukça gelişmiş ve büyük bir köyü olan Bayındır'ın, Bayındır aşiretinden Baba İlyâs-ı Horasânî'nin, Amasya'da nüfuzunu kaybedince gelip konduğu diyar olduğu düşünülmektedir. Balım Sultan olarak bilinen eş-Şeyh Şehâbeddin Bâlî Baba'nın, Mecitözü Emiri Cibrîl-zâde el-Hâc Turkâd Bey tarafından H.836 (M.1432) yılında kaza yakınlarında yaptırılmış bir tekke ve türbesi bulunmaktadır. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nu on yıl kadar uğraştırmış Zünnûn Baba olarak bilinen Zünûn-ı Mısırî'nin de kazanın güneybatısında ziyaretgâhı bulunmaktadır.³⁶⁰ Danişmendliler döneminde ise bölge Anadolu kadısı olan Abdülmecîd-i Herevi'nin mâlikânesei olmuştur. H.530 (M.1136) yılından itibaren bölgenin Mecitözü adıyla anıldığı görülmektedir. Hüseyin Hüsameddin'in aktardıklarına göre, H.1291 (M.1874) yılında kaza statüsü elde eden Mecitözü'nün; 40 köyü, 7 nâhiyesi ve elli bin nüfusu vardır. Bu tarihte kaza merkezi olan Mecitözü, Bayındır sülalesinin nüfuz ve idaresinde olup sadece beş yüz haneden müteşekkildi.

³⁵⁶ Charles Texier, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, (Çev. Ali Suat) c.II, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 2002, s. 478.

³⁵⁷ Gökbilgin, "15 ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rûm", s. 51.

³⁵⁸ Abdî-zâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, c. I, (Sad. Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş), Amasya Belediyesi Yayınları, Ankara, 1986, s. 318-319.

³⁵⁹ Erkoç, "Yirmibirinci Yüzyılda Çorum İli ve İlçeleri", s. 112.

³⁶⁰ Abdî-zâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C.I, s. 318-320.

Çorum dolaylarında pek çok köy Türk oymaklarının adını taşımaktadır.³⁶¹ Nitekim Mecitözü özelinde bakıldığında Kayı boyuna mensup onlarca köy adına tesadüf edilmiştir. Yine Kargın adlı köy hem Alaca ve hem de Mecitözü kazalarında vardır. Mecitözü'ne bağlı Kargın köyü, 1937 sayımlarında sehven Kargı şeklinde yazılmıştır. Yine Kayı ve Çoban köyleri de bu çerçevede ele alınabilir. Özellikle Çoban köyünün tarihi H.665 (M.1266) yılında bölgeye gelmiş Kayılar kadar eskiye gider.³⁶² Diğer taraftan H.1173 (M.1758) yılına ait bir belgeden Mecitözü'nde ekrad taifesinin de bulunduğunu anlamaktayız. Buradan edindiğimiz bilgilere göre aslında Maraş, Çukurova ve Kırşehir dolaylarını yurt edinen Döşlü ve Selmanlu ekradının Çorum ve bazı kazalarında buldukları, bu nedenle yerel halkın şikâyetçi olduklarını görülmektedir. Ekrad kadısı³⁶³ görevinde olan Hafız Mehmed, Çorum'dan gelen şikâyetlerle ilgilenmiş ve yıllık olarak ekraddan 2.100 kuruş alınmıştır. Bu verginin yarattığı yük ve bölge halkı ile vuku bulan çekişmeden dolayı ekraddan bazısı eşkıya olmuştur. Bölgede huzursuzluğun artması üzerine ekradın Kırşehir ve Çukurova'ya gönderilmeleri emredilmiştir. Ayrıca Mecitözü bölgesinde de eşkıyalık eden Kavli aşiretine mensup Karabıyık Oğlu Eyüb, kardeşi Hüseyin, Kuyumcu Oğlu Kör Hasan, Deli Mehmet ve Ayvadlık gibi bazı kimselerin Çar/Çarsancak'a gönderilmeleri istenilmiştir.³⁶⁴

1939 yılı sayımlarına göre 286 nüfusu olan Zünnun köyü halk arasında Danın (Ören Yeri) olarak bilinir. Köyün biraz güneyinde Zennun'un mezarı vardır. Bu mezar Çorum'da Veli Paşa Sülalesi tarafından tamir ve imar edilmiştir. Türbe 1939'da metruktur. Çerkez ve Türklerin oluşturduğu iki mahallesi vardır. Çerkezler sonradan yerleştirilmiştir. Bölgenin, H.916'da bölgede Şia hareketi yapan Zennunu Mısır'dan bu adı almış olduğu düşünülmektedir. Zennunname'de sülalesi "Zennun Şah bin Emir Halil bin Emir Kubadül Cefari" şeklinde ifade edilen Zennun, Cafarlu Aşireti'ndendir. Hicri sekizinci asra kadar köyün de içerisinde yer aldığı sahaya Danın Özü kazası denilmiştir. Danın Özü kazası sonradan bölgeye akın eden Şiiler tarafından ortadan kaldırılmıştır. Sonradan köyün bulunduğu mevkiinin yaklaşık 400 metre uzağında Zennun köyü yeniden inşa edilmiştir. Zennun ismi H. 920 yılından sonra kullanılmaya başlanmıştır. Hüseyin Hüsameddin, Danın köyü ile Elvan Çelebi köyünü bir, aynı yer, olarak görmüş ve Elvan Çelebi'nin 753'te cami, imarethane, hamam ve türbe yaptırdığını yazmıştır. Oysa her iki köy arasında yaklaşık üç saatlik mesafe vardır. Danın'ın çevresinde birçok ören ve höyük bulunmaktadır. 400 metre kadar kuzeyindeki höyük, bu höyüğün bir kilometre doğusunda bulunan bir köy harabesi ve son olarak da bu höyüğün yarım kilometre kuzeyinde

³⁶¹ Köseoğlu, "Yer Adları", s. 99-102; Köseoğlu, "Çorumda Oğuz Boyları", s. 1277-1282.

³⁶² Köseoğlu, "Çorum'da Oğuz Boyları", s. 1474, 1475, 1478.

³⁶³ İmparatorluğun göçer-yerleşik taife ile halkın iş ve işlemlerini yürütmek üzere Çorum'da kurulmuş bir kadılık.

³⁶⁴ C.DH.228/11385-1, T.29.02.1173 (M.22 Ekim 1759); C.DH.86/4296, T.20.01.1173 (13 Eylül 1759) ayrıca Bk. H. Turhan Dağlıoğlu, "Çorum'da Aşiret Meseleleri ve Bunların Mali Vaziyetleri", *Çorumlu*, II/19, (Haz. İ. Yiğit), Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2009, s. 568-570. Söz konusu eserde belge tarihi 1172 olarak verilmiştir.

yer alan haçlı mezar bulguları taşıyan Çoraklık ören yeri bu çerçevede örnek olarak verilebilir. Kunduz/Kuduzlar, Mecitözü'nde bulunan isimlendirilmesi oldukça eski bir tarihe dayandırılan köylere aittir. Köken olarak köy adı Kunduz'dan gelmektedir. H.647 yılına ait bir vakfiyede Kunduzoğlu Emir Celaleddin Mahallem bin Mehmed ismine rastlanılmaktadır. Bu Mehmet'in Amasya hâkimi olduğu bilinmektedir. Mahallem ise Havza Emiri Kunduz Beyoğlu Şemseddin Mehmed'in oğludur. Şemseddin Mehmet H.637 (1239/40)'de Amasya, Çorum ve Tokat'ta bulunan müritleriyle Baba İshak Muharebesi'ne katılmış ve şehit olmuştur. Mahallem veya dedesinin Çorum'da oturdukları yerlere Kunduzhan, Kunduzlar, Kuduzlar isminin verildiği anlaşılmaktadır.³⁶⁵

Elvan Çelebi'nin, her ne kadar eski adının Kavaklı olduğu halk arasında söylene de kayıtlarda bunu teyit edecek bir bilgi tespit edilememiştir.³⁶⁶ Çorum-Amasya yolu üzerinde bulunan Mecitözü ilçesine oldukça yakın Elvan Çelebi ya da Tekke olarak bilinen köy, Anadolu'daki zaviye kökenli yerleşimlerin ilk izlerinden biridir. Özellikle bölge tarihi açısından hayli önemli olan "Amasya Tarihi" isimli eser dikkate alındığında köyün, Tanin, Tanık/Danık gibi isimleri de bulunmaktadır.³⁶⁷ Garipname'nin de yazarı olan Âşık Paşa'nın çocuklarından biri olan Elvan Çelebi, anlaşıldığı kadarıyla kendisine verilen bu bölgeye yerleşmiş ve hayatının sonuna kadar burada kalmıştır. Tekkenin bulunduğu bölge XI. yüzyılda Türk idaresine dâhil olmuştur. Aşıkpaşazade'den öğrendiğimiz kadarıyla Tokat Kalesi'nde mahpus olan Gazi Mihail Oğlu Mehmet Bey'in affedildiği 1422 yılında tekke mevcuttur.³⁶⁸ Fakat tekkeye ait kalıntıların tetkiki şüphesiz kuruluşunu çok daha eskilere götürmektedir. Bu doğrultuda duvarında yer alan bazı yontma taşlardan hareketle tekkenin tarihi İlk Çağ'a dayandırılır. Tekke, Bizans Dönemi'nde oldukça önemli bir Hristiyan ziyaretgâh olan Eukhaita'da yer almaktaydı. İnanişâ göre Theodoros isimli bir Aziz IV. yüzyıl başlarında ölmüş, bir süre sonra Eusebia isimli kadın ona ait kutsal kalıntıları bu bölgeye getirmiştir. V. yüzyılda kurulan bir manastır izine rastlanması bu düşüncüyü doğrulamaktadır. Ayrıca o zamana kadar küçük bir köy görüntüsü veren Eukhaita, Manastırın kurulmasıyla oldukça büyümüş ve bir piskoposluk olarak Amasya'ya bağlanmıştır. Çorum-Zara ve Amasya yolu üzerinde Mecitözü kazasının kuzeyinde yer alan Elvan Çelebi ya da tekke köyü bölgedeki yerleşme ve iskân tarihi bakımından da önemlidir. Esas olarak zaviye olan bu yerleşkede Elvan Çelebi türbesi ve bir hamam bulunmaktadır. Elvan Çelebi'nin büyük dedesi 1230-1240 yıllarında Anadolu'da baş gösteren dinî-ictimâî hareketin öncüsü olan Baba

³⁶⁵ Neşet Köseoğlu, "Köy Adlarına Göre Bir Araştırma", *Çorumlu*, I/13, s. 399-401.

³⁶⁶ Neşet Köseoğlu, "Elvan Çelebi", *Çorumlu*, C.III, S.46, (Haz. İ. Yiğit), Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2009, s. 1375.

³⁶⁷ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, c. I, s. 394-395.

³⁶⁸ Semavi Eyice, "Elvan Çelebi Zaviyesi", *DİA*, c. XI, İstanbul, 1995, s. 65-67.

İlyâs-ı Horasânî'dir.³⁶⁹ Köseoğlu, Arapça ve Farsça iki ayrı taş belgeden hareketle Elvan Çelebi'nin atasının Baba İlyas olduğuna işaret etmiştir. O, şecereyi "Baba İlyas'ın oğlu Muhlis, onun oğlu Ali ki Şeyh âşık Paşa'da derler ve onun oğlu da Elvan Çelebi" şeklinde sıralar.³⁷⁰ Tam olarak bilinmese de Kırşehir'de doğup kendisine temlik edilen Mecidözü bölgesine geldiği düşünülmektedir. Temel maksadı ise elbette Hristiyanlara ait bir taşra ziyaretgâhının İslâmlaştırılmasıdır. Bu yapılırken de bölgenin şenlendirilmesi esası elbette göz önüne alınmıştır.³⁷¹ Dolayısıyla Elvan Çelebi'nin söz konusu manastır üzerinde zamanla bazı değişiklikler yapılarak zaviyeye dönüştürdüğü düşünülebilir.³⁷² Hüseyin Hüsameddin, Mecidözü nâhiyeleri arasında Elvan Çelebi'nin merkezi olduğunu belirttiği Tanunözü olarak bilinen bir kazadan bahseder. Zenûn Âbâd da bu kaza dahilindedir. 1327 yılına kadar Tanuk olarak bilinen bu kaza sonradan galat olarak Tanun şeklinde değişmiştir.³⁷³ 1352 yılından itibaren Elvan Çelebi'nin zaviye, imarethane ve hamam yaptırmasından sonra bölge, Elvan Çelebi olarak adlandırılmıştır.

Bölgedeki nüfus ve iskân ile sosyo-ekonomik ve itikadî duruma dair önemli bilgiler ihtiva ettiği için Elvan Çelebi Zâviyesi Vakfı'na da değinmek gerekmektedir. H.855 (M.1451) yılı Arapça vakfiye her ne kadar Elvan Çelebi hakkında bilgiler ihtiva etmese de vakıf akarları hakkında bilgiler barındırmaktadır. Bu akarların köy ve mezra olanlarının da sınırlarının çok iyi işlenmiş olması, yerleşim ve önemli mıntika adlarına dair bilgi sahibi olmamıza fırsat vermektedir.

Tablo 2: Arapça 1451 tarihli Elvan Çelebi Evlâdlık Vakfı'na göre vakıf akarları, arazileri

Sıra No	Köy Adı	Mezra Adı	Hisse	Doğusu	Batısı	Kuzeyi	Güneyi
1	Çağala		Tamamı	Evhâd	Almizeviran	Çal Dağı	Horku
2	Kürdler			Zünnûn	Tercümanviranı	Saraycık	Hâbil Hacı
3	Kürecik		Tamamı	Viran	Beliş	Elvan Çelebi	Zennûn
4	Hacılar Zmn		Tamamı	Ulupınar	Viranpınar	Sağmakca	Karadekin
5		Viranpınar	Tamamı	Çoni Mezrası	Çemento	Gözlük	Tekur Yolu
6		Kortani	Tamamı	Alanviran köyüne bağlı dört tarafı meşhurdur			
7		Çoli	Tamamı	Çaltepe	Viranpınar	Ulupınar	Elvan Çelebi
8	Kürekavağı		Tamamı	Bekiş	Kula Hacı	Çemento	Kürücek
9	Kula Hacı		Tamamı	Kürekavağı	Turgudlu	Uluköy	Kürücek
10	Çalca		Tamamı	Sorku	Terümankışlası	Güğersülek	Çobandivan
11	Güğersülek		Tamamı	Kürücek	Yoğunpelid	Kula Hacı	Çalca
12	Karaağaç		Tamamı	Hacılar Arzı	Ebrim	Bekveh-i Sıklık	Karadekin
13	Su Değirmeni						

³⁶⁹ Ahmet Yaşar Ocak, "XIII ve XIV. Yüzyıllar Anadolu Türk Tarihi Bakımından Önemli Bir Kaynak: Menâkıbu'l-Kudsıya fi Menâkıbu'l-Unsiye", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 32, İstanbul, 1979, s. 91-92.

³⁷⁰ Köseoğlu, "Elvan Çelebi", s. 1406; Ahmet Yaşar Ocak, "Elvan Çelebi", *DİA*, C.11, İstanbul, 1995, s. 63-64

³⁷¹ Bakırer, "Bizans, Danişmend, Selçuklu ve Beylikler Dönemlerinde Çorum", s. 66.

³⁷² Eyice, "Elvan Çelebi Zaviyesi", s. 65-67.

³⁷³ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, c.I, s.321.

Yukarıdaki tabloda adı geçen köy ve mezraların vakfa ne miktarda bir gelir sağladıkları maalesef bilinmemektedir. Her ne kadar “tamamı” ibaresi kullanılmışsa da bunun değişen şartlara ve dönemlere göre tespiti mümkün olamamaktadır. 1520 yılında vakfa 44.336 akçe, 1576 yılında ise 59.689 akçelik bir gelir sağladıkları tahmini rakamlar olarak dile getirilebilir. Nitekim her ne kadar belirtilen köylerin büyük kısmı mâlikâne hisselerinin tamamını vakfa verirken; bir kısmı da yarısı, dörtte ya da sekizde birini vermiştir.³⁷⁴ 1555 yılında Kanuni ile görüşmek maksadıyla Elçi Busbeke ile birlikte Amasya’ya giden H. Dernschwam, Elvan Çelebi Zâviyesi’ne uğramış ve zaviyenin adeta bir krokisini çizmiştir. Ondan edindiğimiz kadarıyla pek çok dervişe barınaklık yaptığından buraya tekke ismi verilmiştir. Yazar, ahşap bir mescidi ele alarak yapının Türkler tarafından mı? yoksa Hristiyanlarca mı? yapıldığını tam olarak anlayamadığını belirtmektedir.³⁷⁵ Erken dönem yabancı seyyahların yanında Kâtip Çelebi’nin de bölgeye dair izlenimleri vardır.³⁷⁶ Fakat heyecanla tetkik edilen Evliya Çelebi’de tekke ile ilgili bilgilere tesadüf edilmemesi de şaşırtıcıdır. Güzergâhındaki müstesna kişi, cemaat, şehir ve köyleri resmetmekten haz duyan seyyahın eserindeki bu eksikliğin nedeni Erzurum-Van ve İstanbul seyahatlerindeyken daha işlek olan kuzey yolunu tercih etmiş olması olabilir. Nitekim Osmancık Koyun Baba Tekkesi’ne dair o denli teferruatlı bilgiler vermesi bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.³⁷⁷ Görüldüğü üzere Elvan Çelebi manastırdan zaviyeye geçiş ile bölgenin Türk-İslam düşüncesi dahilinde iskânına canlı bir örnek olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca etrafında bugün izlerine rastladığımız kimi yerleşim yerlerine ait örenler vesilesiyle de tarihsel olarak bölgenin nüfus ve iskânına dair bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır. Bu yönüyle incelendiğinde pek çok mevki adı karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan en ilginç olanı Bulancık’tır. Sağmaca Çayı havzasında yer olan Bulancık’da yapılan kazı çalışmalarında çeşitli çanak, çömlekler ele geçirilmiştir. Bu vesileyle bölgenin çok eski dönemlere ait bir ören yeri olduğunu öğrenebilmekteyiz. Bu türden bir başka örneğe Hacılar Ağzı olarak isimlendirilen mevki gösterilebilir. Ulupınar mevkiinin batısında yer alan bu yer, H.855 (M.1451) yılına ait bir vesikaya göre aslında köy hüviyetindedir. Fakat her ne olmuşa köy vasfını yitirip hâli harap bir duruma düşmüştür. Bu türden bir başka örneğe ise Ulupınar mevkisinde rastlanılmaktadır. Öyle ki H.855 (M.1451) yılı belgelerinde köy olarak yer alan Ulupınar’ın diri izleri, 1596 yılından sonra kaybolmuştur. Tam olarak nedeni bilinmese de dönemi dikkate alındığında Anadolu’yu kasıp kavuran Celali İsyancılarının terk-i diyâr ya da harap olmasına yol açtığı köylerden biri olduğu düşünülebilir. Çünkü artık bir höyük kalıntısı ve mevki adı olarak var olmuştur. Tekke ve mensuplarının ruhî dünya ve anlayışlarına dair önemli ipuçlarına ise Mürit mevkisinde

³⁷⁴ Adnan Gürbüz, “Elvan Çelebi Zaviyesi’nin Vakıfları”, *Vakıflar Dergisi*, 23, Ankara, 1994, s. 29.

³⁷⁵ Eyice, “Elvan Çelebi Zaviyesi”, s. 65-67.

³⁷⁶ “Çorum’da bir merhale şarkta Şeyh Elvan Çelebi Tekkesi vardır. Azim ziyaretgâhıdır. Misafire riayet ederler.” Eyice, “Elvan Çelebi Zaviyesi”, s. 65-67.

³⁷⁷ *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 2. Kitap, s. 212-213.

rastlanılmaktadır. Esasında Mürüd Tepe olarak da bilinen bu mevki tekke mensuplarının çile ve ibadet için sığındıkları, öldüklerinde ise defnedildikleri bir ibadet ve mezar yeridir. Bu tür manevî düşüncenin yanı sıra bölgenin sosyo-kültürel yapısına dair de izler taşımaktadır. Nitekim bu mevki Elvan Çelebi zamanında da karşılaşıldığı üzere tekkenin herhangi bir nedenle baskına uğraması ihtimali belirlediğinde, mensupların kendilerini gizledikleri bir mahal olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁷⁸ Bu durum Mürüd Tepe mevkisinin doğal bir savunma ve korunma yapısına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Son olarak, Köseoğlu'nun Söğütlü olarak ifade ettiği mevkiden de bahsetmek gerekmektedir. Bu mevki sadece iskân düzenine dair izler taşımamakta aynı zamanda bugün yöre insanlarıncı dillendirilen kimi kültürel inanışların derinliğine de ışık tutmaktadır.³⁷⁹

1.5. DEĞERLENDİRME

Bu bölümde üç temel konu üzerinde durulmuştur. Bunlardan ilkinde Türkler'den önceki dönemde Anadolu'da iskân tarihsel arka planı incelenmiştir. Bu çerçevede arkeolojik bulgular dahilinde Akdeniz Havzası'nda ilk yerleşimlerin oluşması ve gelişmesi ile Anadolu'da nüfus ve iskânın tesadüf edilebilen ilk evrelerine dair bilgiler olabildiğince kısa bir şekilde ortaya konulmuştur.

İkincisinde, Türkler'den sonraki evrede bir dizi iskân, nüfus ve yerleşme örnekleri ile politikalara ışık tutulmuştur. Bu başlık altında Osmanlı öncesi ve Osmanlı'nın nüfus, iskân hareketleri ele alınmıştır. Her iki başlık altında ele aldığımız konular bizlere Anadolu'nun tarihsel olarak sürekli bir iskân politikasına sahne olduğunu göstermiştir. İskân ve yerleşme tarihi bakımından Anadolu için mekânda bir süreklilik olgusunun varlığı anlaşılmıştır.³⁸⁰ Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı nüfus, iskân politikası bakımından sağlanan devir-teslime giden süreç kimi zaman Helenleşme, Romalılaşma, Hristiyanlaşma, İslâmlaşma ve Türkleşme şeklinde oldukça önemli siyasî, sosyal, dinî ve kültürel değişimleri de kaçınılmaz kılmıştır.³⁸¹

Son olarak esas konumuzu teşkil eden kadim Rum eyaletinde nüfus ve iskânın oluşması ve gelişmesi meselesi incelenmiştir. Buraya kadar ele alınan konular aslında esas meselemize giriş mahiyetinde tarihsel bir arka plan incelemesidir. Artık oldukça geniş bir pencereden çok daha dar fakat detaylı bir bakışın yapılacağı farklı bir bölüme geçilmiştir. Bu nedenle Osmanlı idarî

³⁷⁸ Köseoğlu, "Elvan Çelebi", s. 1376.

³⁷⁹ "Söğütlü'den bir genç kızını Kavaklı yani Elvan Çelebi'den bir ihtiyara satmışlar. Kız ihtiyarı görünce içinden "Söğütlü'den aşı geldim, Kavalı'ya düşe geldim" diyerek bir ateş olup tekrar Söğütlü köyüne dönmüş. Köseoğlu, "Elvan Çelebi", s. 1376.

³⁸⁰ Kate Fleet, "Giriş", *Türkiye Tarihi, 1071-1453, c.1, Bizans'tan Türkiye'ye*, (Ed. Kate Fleet), (Çev. Ali Özdamar), II. Baskı, Kitap Yay., İstanbul, 2016, s. 25.

³⁸¹ Ocak "Toplum, Kültür ve Entelektüel Hayat (1071-1453)", s. 422.

yapısı içerisinde kaza ve nâhiye statüsünde yer almış Orta Anadolu'nun üç birimi üzerinde nüfus, iskân faaliyetleri ortaya konulmuştur. Her üç kazanın içerisinde yer aldığı Eyalet-i Rum hakkında verilen bilgiye bağlı üç temel birimlere ait olanları takip etmiştir. Her bir kazanın nüfus ve iskân tarihinin ilk izleri ile yaşadıkları değişim ve dönüşümler mercek altına alınmıştır. Neticede Anadolu'nun Türk yurdu hâline gelmesi noktasında Orta Anadolu'nun oldukça önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Öyle ki Danişmendli, Selçuklu ve Osmanlıların bölgeye yönelik fetih hareketleri, savaş ve çekişme ortamı aynı zamanda ticaretin de gelişmesini sağlamıştır.

Alaca'nın tarih öncesi çağlara dair bulguların yer aldığı bir merkez olması, oradaki nüfus, iskânın sürekliliğe güzel bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta Neolitik Çağ'a ait arkeolojik bulguları barındıran pek çok yerleşim yerine tesadüf edilmesi bu durumun simgesi olarak görülebilir. O hâlde, Alaca tarih ilk evrelerinde dört tarafı hafif kıvrımlı dağları ve verimli arazi ve su kaynakları ile insanoğlunun meylettiği bir coğrafyadır. Doğu-batı istikametinde Sungurlu'dan hareketle Alaca ve Şapınova üzerinden Geldiklan (Geldigelen) Ovası'nı takiben Amasya-Tokat kavşağına kadar uzanan geçiş havzasına adeta bir üstten bakış pozisyonuna sahiptir. Bu pozisyonu, tarihin her döneminde Alaca'yı iskân için uğrak bir yer hâline getirmiştir. İlk sistemli şehir, kale ve dinî ritüellere dair bilgileri içeren höyük, Seyyid Hüseyin Gazi Türbesi örneğinde tesadüf ettiğimiz rahip-eren ikileminde XIII. yüzyıl değişim ve dönüşümüne şahitlik edecek başka kalıntılar sunar bizlere. Bu nedenle hakikatte tam olarak neler olduğunu bilmesek de bir rahibin Hüseyin Gazi Tekkesi'nin oluşmasına, gelişmesine el attığına inanırız. Alaca'ya, XIII. yüzyılda veya öncesinde gelmiş Türkmenlerin yerleşirken, önceki pratiklerden hareketle konup göçtüğü yerleri kendilerine yurt edindikleri anlaşılmaktadır. Bu durum da elbette insanoğlunun -ilk başlık altında belirttiğimiz gibi- iskân olacağı mahallerde aradığı kimi özellikleri bu yerlerin taşınmasına bağlıdır.

Çorum-Samsun istikametinde seyrettikten sonra Tokat-Amasya istikametindeki sapağın salat verdiği her iki yanı giderek genişleyen vadinin çanak noktasına konuşlanmış Mecidözü, incelediğimiz bir başka kazadır. Batısındaki yüksek dağları doğu ve güneydoğu istikametindeki hafif kıvrımlı dağlar izler. Önündeki ovanın karşısına adeta yamaç eşiğine kendisini dayamış bir yerleşim sergilemiştir. Tarihsel olarak bakıldığında önceleri ufak bir köy olduğu, Elvan Çelebi Tekkesi ile birlikte büyüyüp geliştiği anlaşılmaktadır. Coğrafi mesafe olarak Çorum'a çok daha yakın olmasına rağmen Tokat ve Amasya'ya idarî olarak bağlı kalmış ancak XIX. yüzyılda Çorum'a bağlanmıştır. Alaca'da tesadüf ettiğimiz rahip-eren ilişkisine, Elvan Çelebi'de de rastlamaktayız. Mecidözü'nün bizler için bir başka önemli özelliği ise Alaca'ya göre Osmanlı isyan ikliminden çok daha fazla etkilenmiş olmasıdır. Nitekim Tokat merkezli isyan

hareketlerinin önemli merkezlerinden biri bazen de Baba Zünnun örneğinde olduğu gibi merkezi olmuştur. Nüfus ve iskân hareketlerinin Elvan Çelebi Tekkesi vesilesiyle hız kazandığını, Anadolu'ya gelen Türkmenlerin iskân politikası dahilinde bölgeye sevk edildiklerini görmekteyiz. Bölgede ilk ve kesin yerleşimlerin tekke çevresinde yapıldığını bugün tesadüf ettiğimiz höyüklerden anlamak mümkündür. Mecidözü'nün bugün bildiğimiz Tokat-Mecidözü-Samsun istikametli tali yolunun tarihsel olarak önemli bir pozisyonda olduğunu Roma-Bizans dönemi politikalarından anlamak mümkündür. Bölge Karadeniz'den İç Anadolu'ya geçişte önemli bir kilit mntıktadır.

Ele aldığımız kazalar içerisinde beşerî ve iklimsel olarak çok daha nâ-müsait yapıya sahip Kafirni, aslında Almus Barajı'nın inşasıyla idarî değişimin yaşadığı bir bölge mahiyetindedir. Hayli erken bir zaman diliminde gerçekleşmiş bu değişimin ilk olmadığı tarihsel olarak bakıldığında dört kez kaza merkezinin yer değiştirdiği anlaşılmaktadır. Tozanlu Vadisi'nin ormanlık ve bol kaynak sularının yerleşime adeta davet ettiği bölge Hitit, Pers, Roma, Bizans ve nihayet Selçuklu, Osmanlı Dönemi'ne kadar iskân olduğu bir havzadır. XV. ve XVI. yüzyıllardaki isyanların etkisiyle vadinin uğrak olmayan, erişilmesi güç bölgelerini yurt edinen Türkmenlerin inşa ettiği köylerde ulaşım ve ekonomi gibi problemler bugün bile bulunmaktadır. Eski Erzincan yolu olarak bilinen ve Sivas üzerinden Tozanlu Vadisi'ni takip ederek devam eden yol, bölgede iskân şekillendiren bir başka özelliktir. Tozanlu Dağı eteklerindeki Tekke köyünde Hobyar Sultan, Varzıl köyündeki Kul Himmet ve hemen dağın diğer yüzünde yer alan Banaz'daki Pir Sultan düşünüldüğünde aradaki havzanın pek çok Alevi-Bektaşî iskânına uğradığı düşünülebilir. Kul Himmet'in bölgeye gelmesi de bir takipten kaçıp kurtulmaya bağlanır. Dolayısıyla Osmanlı döneminde görünen pek çok Türkmen isyanında bölgenin demografisinin değiştiği düşünülebilir. XVII. ve XIX. yüzyıl iskân politikasıyla bölgedeki bu yapıyı kırmak isteyen imparatorluk idaresinin kimi bölgelere Çerkezlerin yerleştirildiğine şahit olunmaktadır. Almus'un tarihsel olarak oldukça köklü bu sosyo-kültürel yapısının Cumhuriyet yıllarında da idarî kimi değişimlere sebebiyet verdiği anlaşılmaktadır. Nitekim başka bir başlık altında teferruatıyla inceleyeceğimiz üzere Reşadiye'den ve Hafik'ten bazı köylerin Almus'a bağlanmaları, bağlanmak istemeleri bu nazarla da ele alınabilir.

Öncesi hakkında pek fazla malumatımızın olmadığı fakat zengin bir kültürel mirasın eseri olduğunu anladığımız Anadolu şehirlerinin oluşum ve gelişimine dair en etkili ve kısa tarifi İbn-i Bibi yapmıştır. Nitekim o Anadolu'nun iskân tarihi bağlamında sahip olduğu zenginliği en iyi Konya örneğinden hareketle, dünyanın değişik bölgelerinden insanların gelip yerleştikleri ve bir şeyler kattıkları bir yere “şehir yerine deniz” denilmesinin çok daha doğru olacağını

belirtmiştir.³⁸² Gerçekten de ele aldığımız her üç kaza için de aynı benzetmeyi yapmak mümkündür. Bu zenginliğin oluşması pek çok değişim ve dönüşüm noktasına şahitlik etmiştir. Nitekim Anadolu XI. yüzyıla gelindiğinde Türkler’de şehir hayatı çok daha ileri düzeyde gelişmiş, XII. yüzyılda ise özellikle ticaretin gelişmesine bağlı olarak kimi sönük köy ya da kasabaların gelişerek kalabalık kentler hâline geldikleri anlaşılmaktadır. İyi yönlü bu hareketlilik bilindiği üzere Moğol istilası nedeniyle duraklayıp aşağı yönde seyreden bir eğriye dönüşecektir. Anadolu coğrafyasında dirlik ve düzen adeta yeniden kaotik bir duruma bürünecek, hayat kaygısı nedeniyle göçebelige tekrar dönülecektir.³⁸³ Bu ortam Osmanlıların XIV. yüzyılda ortaya çıkarak uyguladıkları muazzam fetih, iskân ve yönetim sistemleri sayesinde daha yaşanılabilir bir hale dönüşecektir. Nitekim yaklaşık iki asır sürecek olan bu sükût ortamı Celali dönemi olarak adlandırılan döneme kadar sürecektir. Bu dönemde köy terkleri, sürgünler, kaçgunluk kısacası tekrar huzursuzluk hâkim olacaktır. Bu havanın Anadolu topraklarını terk etmesi neredeyse bir asır sürecek ve tam sükûnet sağlanacak denilirken, akın akın gelen göçerlerin etkin olacağı bir başka safha belirecektir.

Osmanlı idaresinin tesisinden önce Anadolu’nun doğusu adeta taşmak üzere olan bir barajı andırmaktaydı. Çok daha doğudan batıya göç etmiş serhate dayanmış Türkmenler, zamanla sistemli hale gelecek olan akınlarla sürekli sınırları aşmak için zorluyordu. Yığılmasını son raddesinde oldukça kalabalık göçer grup adeta barajdan akan ve kendine uygun kanallardan, derelerden akan su gibi Anadolu’nun değişik bölgelerine doğru hareket etmeye başladı. Anadolu’da var olan Hristiyan unsurun bir kısmı bu durum karşısında çok daha batıya doğru hareket etmeye başladı. Bir kısmı da mesken sahalarında kalmayı sürdürdü. Türkler ilk olarak Hristiyanların boşalttığı bu türden zaten yerleşim potansiyeli olan mahalleri yurt edindiler ve iskân oldular. Ayrıca göç etmeyen Hristiyan unsurla zaman zaman komşu oldular. Bu nedenle onların köy veya mahalle havzalarına yakın sahalara da ilgi duydular. Özellikle kendiliğinden beliren sınır hatlarında, Orta Anadolu gibi, birbirine komşu ve yakın mahallerde yeni yerleşim birimlerinin ortaya çıkmasında bu durumun etkisi yadsınamaz. Bu temas giderek etrafı doğal setlerle örülü mahalleler dahilinde bir idarî bütünlük içinde yaşamaya doğru yol alacaktır. Dolayısıyla Türklerin Kuzey Orta Anadolu’ya yerleşme ve yurt edinme serüveni etkinlik ve sırası değişen biçimde yer yer çatışma ve uzlaşma, yer yer de içi içe geçmiş iskân mahalleri etrafında şekillenmiştir. Hristiyan unsurun göç etmesi, istila faaliyetleri dönemi Anadolu’sundaki iskân mahallerinin pek çoğunun viraneye dönmesine yol açmıştı. Göç hareketliliği nedeniyle terk edilmiş olanlar kadar zamanla sefer yolları güzergâhında

³⁸² “O bölgeye her ülkeden insanlar gelerek o güzel şehri vatan yapmış, Bütün dünyanın yaşadığı oraya şehirden ziyade engin deniz adımı takmak yerinde olur”. Cemal Kafadar, *Kendine Ait Bir Roma, Diyar-ı Rum’da Kültürel Coğrafya ve Kimlik Üzerine*, Metis Yayınları, İstanbul, 2017, s. 33.

³⁸³ Sümer, *Eski Türklerde Şehircilik*, s. 87-88.

olduğundan tahrip edilmiş mahaller de vardı. Böylece özelde Kuzey Orta Anadolu, genelde ise Anadolu havzasında sebep ve tesirlerin değişken olduğu süreklilik ve kopuşların seyrettiği bir nüfus ve iskân sahnesine sahiplik etmiştir. Bu şekilde bazı ön bilgilerle çerçevelerini oluşturduğumuz kazaların artık her birini tesadüf edilen tahrir kayıtlarıyla irdeleneceği bir başka bölüm takip edecektir. Bu bölümde şu ana kadar edindiğimiz izlenimlerimizi destekleyecek veya boşa çıkaracak bilgilere tesadüf edeceğimiz aşikâr.

2. BÖLÜM: TAHRİR ÇAĞI (1455-1576): NÜFUS, İSKÂN VE VERGİLENDİRME

Bu bölümde, çalışmamızın temelini oluşturan Kuzey Orta Anadolu'daki üç kazanın 1455 yılı tahririnden başlayarak 1576 yılı tahririne kadar geçen sürede mevcut mufassal defterlerden hareketle nüfus, iskân hareketliliği ortaya konulacaktır. Bu maksatla Hüseyinova-Hüseyinabâd, Kafirni ve Mecitözü sıralaması dahilinde kazalar tahrir defterlerindeki veriler ışığında “Topoğrafya, Toprak ve İklim”, “Yerleşiklik ve Göçebelik” ile “Ekonomi: Tarım, Hayvancılık ve Vergi” ana başlıkları altında ele alınacaktır. Böylece oldukça uzun bir tarihsel sürecin kazalar nezdinde ortaya çıkardığı bir resim elde edilecektir.

Bu bölüme dair teferruatlı izahımıza geçmeden evvel her üç idari birime ait tahrir defterlerinin nüfus ve iskâna esas şekil ve muhtevalarına dair kısaca bir malumat vermeyi uygun bulduk. Bu vesileyle metin içinde her bir defter veya kaza değişikliği esnasında olası tekrarlardan kaçınılmış olacaktır. Bu hususta ilk ele alacağımız TT.d.2 numaralı defterdir. Tahrir emini Umur Bey ve kâtibi Mustafa, II. Mehmed'in tahta çıkışının muhtemelen ikinci yılında “vilâyet-i Rûm”un tahririni yapmakla vazifelendirilmişlerdir.³⁸⁴ Defterin üçüncü sayfasında “ta'dil-i kanûn-ı çiftâ ve bennâkhâ-i vilâyet-i Tokat ma'a tevâbi' ve levâhık” şeklinde Tokat ve havalisinde çift ve bennâk uygulamasında değişimi öngördüğü şeklinde belki de tahririn gerekçesini yansıtan ibare yer almaktadır. Tokat, Komanat, Hüseyinova, Yıldız, Sivas, Kafirni, Hafik ile Tozanlı vilayetleri şeklinde sıralı fihristin yer aldığı defter 33x13 ebadında ve 677 sayfadan müteşekkildir. Defterin 239. ila 270. sayfaları arası Hüseyinabad ve 272. ila 592. ila 645. sayfaları arası Kafirni'ye aittir. Kaza, nâhiye ve vilayet ayrımının çok net yapılmadığı bu dönemde “vilayet” tabiri kullanılmıştır. Vilayetlere ait her bir köy veya mezranın mâlikâne ve dîvânî hisseleri yazılmış kayıtlar var ise “nefs” ile başlayıp genel toplamı içeren tabloyla son bulmaktadır. Her bir hanenin altına “I”, “II”, “caba” veya “ekünlü” şeklinde vergi türlerini içeren ibareler yazılmıştır. Akbinde varsa “çiftlik-i hassa, süvari, bir” şeklinde ise var ise süvari ya da “el-müsellemiyye-i subaşı” vilayetlerdeki bazı cemaatlere dair bilgiler yer almaktadır. Köy veya mezralara ait hâsıllar “cem'an” ibaresiyle vergiye tabi “bennak” ve “çift” hane sayıları akabinde ise “hassa” ve “behre” türünden gendüm (buğday) ve cev (arpa) şeklinde verilmiştir. Bu ayrımın reâyâ çiftliklerinden alınan ve varsa hassa çiftliklerinden alınan vergi miktarları bakımından yapıldığını biliyoruz. Resm-i ganem ve bâd-ı hevâ ve âsiyâb, ceviz, meyve vb. türü vergilerde genellikle bu iki yaygın vergi türünü izlemektedir. Bu defterde her ne

³⁸⁴ Defterin bitiş tarihi esas alındığında, tahririn yaklaşık iki veya üç sene de bitirildiğinden hareketle 1452/53 senelerinde tahrir başlanıldığı düşünülebilir. Ahmet Şimşirgil, *Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat (1455-1574)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1990, s. 4.

kadar niyâbet grubu vergilerine tesadüf edemesek de tam olarak olmadıkları söylenemez. Yani aslında vardır, fakat deftere yazılmamıştır. Bilindiği üzere çift resmi, bâd-ı hevâ ve ağnâm has, zeamet ve büyük tımarlar olarak tarif edilen serbest tımarlarda dirlik sahibine aitken; serbest olmayan tımarlarda ise kısmen niyâbet rûsumu olarak beylerbeyi veya sancakbeyine tahsis edilmiştir. Vilayetlere ait kayıtlar neferân, çift ve bennâk toplamlarını içeren bilgilerle son bulmaktadır. Defter genel olarak Müslim, zımmi ayrımları dikkate alınmıştır. Oldukça okunaklı ve güzel yazısı bulunan defterin bazı izah kısımlarında kullanılmış Türkçe tarif ve tamlamaların da dikkatimizi celp ettiğini ifade etmemiz gerekmektedir.³⁸⁵

TT.d.15 numaralı tahrir defteri, incelediğimiz bölgeleri kapsayan mücmel türünden bir defterdir.³⁸⁶ H.887 (M.1482) tarihli olan defterin başında içerdiği sancaklara dair bir fihrist vardır. Tamamı olmasa da ele aldığımız kazaların bazı köy, mezra ve çiftlik isimlerine tesadüf ettiğimiz defterin en önemli özelliği; Sivas ve Tokat'ın vilayet olarak gösterildiği defterin şehzade, padişah ve lalalara ait gelirleri barındırmasıdır.³⁸⁷ Bu nedenle has ve zeâmet gelirlerinin yanı sıra dirlik sahipleri, çavuş, mirliva, sipahi tımarları ile kimi mülk ve vakıflara dair bilgiler ve seraskerlik tımarlarına dair bilgilere bu defterde rastlamaktayız. Hatta Kafirni nâhiyesinin bu kapsamda ayrı bir seraskerlik olarak kayda alındığını da bu şekilde öğrenmekteyiz.³⁸⁸

TT.d.19 numaralı tahrir defterinin 203. ila 220. sayfaları Hüseyinabad, 503. ila 529. sayfaları Kafirni ve son olarak 221. ila 246. sayfaları arası ise Mecitözü nâhiyelerine aittir. Defterdeki kayıtlarda mâlikâne ve dîvânî hisselerinin belirtildiği köy ve mezra adlarını takiben “ekinlü, caba, mücerred, çift ve bennâk” şeklinde vergi türlerinin yazıldığı haneleri neferân ve hâsıl kısımları izlemektedir. Bu defterde hâsıl kısmı anü'r-rûsûm, behre ve hassa türünden üç önemli kalemi içerir. Hinta (buğday) ve şa'ir (arpa) behre ve hassa cinsinden vergileri oluşturur. Bâd-ı hevâ, küvvâre, asiyab ve diğer bazı vergileri takiben “ani'r-rûsûm, bâd-ı hevâ ve var ise adet-i ağnâm” vergilerini içeren niyâbet kısmı yer almaktadır. Defterdeki tımar gelirleri genellikle dîvânî hisseden bazen iki başdan yani dîvânî ve mâlikâne birlikte, bazen de mâlikâne gelirlerinden oluşmaktaydı. Defterdeki her bir nâhiyeye ait kayıtlar nefer, hâsıl, mücerred, sipahi, pîr-i fâni, hane-i avâriz, müselleme ve etrakkiye sayılarını içeren cem'an bölümüyle son bulmaktadır.

TT.d.79 numaralı defterin 275. ila 304. sayfaları Hüseyinabad, 61. ila 94. sayfaları Kafirni ve 332. ila 356. sayfaları ise Mecitözü kazasına ait kayıtları ihtiva etmektedir. İki baştan, dîvânî

³⁸⁵ “Mâlikânenin üç çâryeki (yani üç çeyreği, dörtte üçü) Sofu Hasan'un ve bir çâryeki veled-i Musa”, s.625.

³⁸⁶ “Mücmel-i bi-asl-i memleketi'r-Rum..”, TT.d.15, s.2.

³⁸⁷ “Hashâ-i Şehzâde civân-baht tâle bekâhü”, TT.d.15, s.3.

³⁸⁸ TT.d.15, s.157-167.

tımar şeklinde köy veya mezraların altında vergiye tabi hanelerin isim ve vergi türleri yazılmıştır. Neticede tapulu araziler (çift, nim, bennâk) haneler (çift, nim, bennâk, caba), hassa ve diğer çiftlikler, zeminler ve mevkûf zeminler şeklinde bir kayıt sırası izlenmiştir. Neferân, hâsıl ve niyâbet türüne ait gelirlerini varsa sipahizadegân kayıtları izlemektedir. Bu defterde dikkatimizi celbeden hususlardan biri hanelerin üzerinedeki “ma‘a” ve “becâ-yı” ibareleridir. Genellikle babasından tımarı devraldığını göstermek maksadıyla “becâ-yı” tabiri; aileden biri veya yabancı bir kişi ile tımarı işlettiğini manasındaki “ma‘a” ifadesi kullanılmıştır. Buradaki “becâ-yı” ibaresini dikkatle tetkik etmek gerekmektedir. Nitekim bu tabir genellikle babadan oğula geçişi gösterir. Bu bakımdan da bir önceki deftere göre ortaya çıkan farklılığı resmeder. Önceki defterde baba, yeni defterde oğlu şeklinde bir bilgiyi verir bizlere. Örneğin “Ahmed veled-i Mehmed, nim, becâ-yı pedereş” şeklinde babasının toprağını üzerine aldığını anlayabilmekteyiz. Erkek çocuğun olmadığı veya terk-i diyâr edildiği durumlarda ise bir başkasının devraldığını da ifade eder. Toprağın ortak kullanımı ise “becâ-yı” tabirinden ziyade “ma‘a” ifadesiyle gösterilir. Diğer taraftan Emecen, çiftlik arazileri ya da tımarların parçalanmaması gerektiği yönündeki kaideden de hareketle “becâ-yı” ibaresinin “yerine ile birlikte” anlamında kullanıldığını belirtmektedir.³⁸⁹ Ayrıca herhangi bir dirliğe tahsis edilmemiş mevkûf kayıtlar da ön plana çıkmaktadır. Diğer defterlerden farklı olarak bu defterde her bir nâhiyenin sonuna “cem‘an” ibaresiyle neferân ve hâsıl yer almamaktadır. Sadece niyâbet ve diğer gelir kalemlerinin hâsılı verilmiştir.³⁹⁰

TT.d.387 numaralı defterin 468. ila 473. sayfaları Hüseyinabad, 439. ila 443. sayfaları Kafirni ve 478. ila 481. sayfaları Mecitözü nâhiyesine aittir. Mufassal icmal türünden defter zeamet ve sipahi tımarlarını oluşturan köy ve mezraları içermektedir. Her bir köyün mâlikâne ve dîvânî hisseleri belirtildikten sonra hane ve mücerred sayıları yazılmış nihayet dîvânî ve mâlikâne hisselerinin hâsılları yazılmıştır. Her bir nâhiyenin sonunda kura, mezra, çiftlik, zaviye, dervişân, sipahizâde, pîr-i fâni, hâne, mücerred ve imâm sayıları ile mâlikâne ve dîvânî hisselerinin hâsıllarına yer verilmiştir. Bu defterin gerek kâtip hataları ve gerekse de hesaba katılmamış bazı değerlerin ortaya çıkardığı tüm farklılıklara rağmen 1520 yılı tahrirlerinin özeti olduğu muhakkak akıllarda tutulmalıdır.

TT.d.287 numaralı tahrir defterinin 140. ila 183. sayfaları arası Kafirni kazasına ait kayıtları barındırmaktadır. Kafirni’ye ait köy, yaylak, mezra, çiftlik ve özellikle de zemin kayıtlarını ihtiva eden defterde özellikle köy ve mezraların mâlikâne ve dîvânî hisseleri belirtilmiştir.

³⁸⁹ Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, s.234.

³⁹⁰ “Niyâbet ve nisf-ı bâd-ı hevâ ve ‘arûsiyye ve ‘âdet-i ağnâm ve tımarhâ-i sipâhiyân ve merdân-ı kal‘a-i gayr-ı ez-tımarhâ-i zu‘âmâ ve ser‘asker ve dizdâr-ı kazâ-i Zile, hâssa”, TT.d.79, s.94, 304 ve 356.

Oldukça yaygın olduğunu gördüğümüz zeminlerin ise kimlerin “tasarrufunda” oldukları belirtilmiştir. Bunlar, bir köy veya mezra yakınında ufak ekinlik sahalardır. Zeminler esasında bir iskân mahalli değildir. Bir veya birkaç dönümlük ekilebilir toprak parçasıdır. Mezraların da bazılarında yerleşim var ama çoğu sadece ekinliktir. Bir kısmı sonradan köye dönüşür, bazen mezraya dönüşen köyler de vardır. Bunların bir kısmının da gayrimüslimlerce tasarruf edildiği görülmektedir. Nihayet defterde “hâriz-ez-defter” reâyâ ve “baltalık yeri” şeklinde açıklamaların yer aldığı kayıtlara da rastlanılmaktadır. Burada özellikle “hâric-ez-defter” türünden kayıtlara dikkat etmek gerekmektedir. Nitekim eğer bir raiyyet deftere yazılmamışsa hariçtir (hâric-ez-defter) veya başka bir yerde yazılmış ama bir başka köyde bir araziye tasarruf ediyorsa bu bakımdan orada hâriç reâyâdır. Konar-göçerler kayıtlı olmadıkları yerde gelip durduklarında orada “hâric re’âyâ” konumunda olurlar.

TT.d.12 numaralı defterin 190/b. numaralı varağından 210/a numaralı varağına kadar olan kısımda “Kaza-i Hüseyinabad” kayıtları yer almaktadır. 107/b ile 125/b numaralı varakları arasında da “Kaza-i Mecitözü” kayıtları yer almaktadır. Mecitözüne ait ayrıca tespit edebildiğimiz iki derkenara kaydı yer almaktadır. Defterdeki kayıtlar önceden olduğu üzere mâlikâne ve dîvânî hisseleri belirtilen köy ve mezra isimleri, vergiye tabi haneler ile vergi türlerini takiben zemin, mevkûf kayıtları ile hâsıl kısımları gelecek şekildedir. Çok yakın bir zamanda veya tahririn yapıldığı dönemde yerleşik yaşama geçmiş “Etrakiyye” taifesine ait kayıtlar da ayrıca belirtilmiştir. Onların yerleşik hayata geçtiklerinin en önemli kanıtlarından biri zirai üretim yaptıklarına dair bazı vergilerle mesul tutulmuş olmalarıdır. Bu defterde diğer defterlere nispetle babanın yerine tımarı devralanlar ve birlikte işletenlere ait “becâ-yı” ve “ma‘a” ifadelig kayıtların oldukça fazla olduklarını söyleyebiliriz. Bu durum daha önce de ifade edildiği üzere özellikle “ma‘a” ifadesi bağlamında bölgelerdeki toprak-nüfus dengesinin bozulduğunun bir işareti olarak ele alınabilir. Nitekim işletilecek arazi artık üzerindeki insan unsurunun ihtiyaçlarına cevap veremeyecek durumdadır.

TT.d.14 numaralı defterin 202. ile 225. varakları arasında “Nâhiye-i Kafirni” kayıtları yer almaktadır. Bu kısımda Kafirni kazasına ait iki vassale kaydı yer almaktadır. Ayrıca ilgili kısımda on sayfa da vassele ve derkenar yer almaktadır. Buradaki kayıt şekli de TT.d.12 numaralı defter ile aynıdır. Her iki defterdeki hâsıl kısımları “hâsıl-ı dîvânî”, “hâsıl-ı dîvânî ma‘a niyâbet” şeklinde kategorize edilmiştir. Neferân ise Müslim köylerde “nim, bennâk, caba ve mücerred”, gayrimüslimlerde ise “müzevvec, mücerred” şeklinde ayrılmıştır. Defterlerdeki

kaza, nâhiyeler niyâbet, bâd-ı hevâ, serbest tımarlar ile sipahiyân, kal'a ve havâs-ı hümâyûn gelirlerini içeren hâsıl miktarı ile son bulmaktadır.³⁹¹

Ele aldığımız defterlerde sık sık karşılaştığımız ve aşağıda yeri geldiğinde de temas edileceği bazı hususlara da burada değinmek gerekmektedir. Bu kavramlar; zemin, hâriç ez-defter, balta yeri, kûhîden açılan ve mevkûf ibareli kayıtlar şeklinde sıralanabilir. En başta bunların tamamı ele aldığımız bölgelerde reâyânın yeni, taze ekinlik sahalardan istifade etmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Bu bakımdan elbette nüfus ve toprağın bu nüfusu doyurmadaki kabiliyeti bakımından önemliydi. Nüfustaki hissedilir artış, ekilen toprak miktarının da artmasına neden olmuştur. Dolayısıyla çalışmamızda söz konusu kavramlara yaklaşım bu minval üzere olacaktır. Zemin ve mevkûf kayıtlar normal raiyyet çiftliği olarak kabul görmemiştir. Canik özelindeki çalışmada Öz, raiyyet çiftlikleri ile zeminlerin evlada intikal şekli bakımından, tüm zemin ve hatta mevkûf zemin sahiplerinin yerine geçecek erkek evladının olmayışı nedeniyle “tapu-yı zemin” vergisi üzerinden açıklamıştır. O ayrıca mevkûf zeminlerin düşünüldüğü gibi boş bırakılmadığı yakın havzadaki köyler reâyâsınca ekildiğini ifade etmektedir.³⁹²

Tablo 3:Hüseyinabad, Kafirni ve Mecitözü'nün XV.-XIX. yüzyıl kaynaklarında idarî birim olarak adlandırılmaları

	1455			1482				1485			1520			1554			1574/76			Avârız Kayıtları			Hurufat Kayıtları			Nüfus Kayıtları				
	Vilayet	Kaza	Nâhiye	Vilayet	Kaza	Nâhiye	Belirsiz	Vilayet	Kaza	Nâhiye	Vilayet	Kaza	Nâhiye	Vilayet	Kaza	Nâhiye	Vilayet	Kaza	Nâhiye	Vilayet	Kaza	Nâhiye	Vilayet	Kaza	Nâhiye	Vilayet	Kaza	Nâhiye		
H.aba	X						X			X			X					X			X			X				X		
Kafirm	X						X			X			X			X			X			X			X			X		
M.özü							X			X			X					X			X			X			X			

Ele aldığımız tahrir ile XVII. ve XVIII. yüzyıla ait kaynaklar ve nihayet XIX. yüzyılın nüfus defterlerinde, incelediğimiz bölgelerin idarî olarak sık sık değişken bir şekilde isimlendirildikleri anlaşılmaktadır. Metin içerisinde kimi zaman her ne kadar ele alınan kaynağın özelliğine göre bu isimlendirmeler dikkate alınmışsa da genellikle “kaza” ifadesinin kullanıldığını burada ifade etmemiz gerekmektedir. Bu nedenler söz konusu üç yerleşim

³⁹¹ “Niyâbet ve nısf-ı bâd-ı hevâ ve arûs timâr-hâ-i sipâhiyân ve timâr-hâ-i merdân-ı kal'a gayr-ı ez-havâs-ı hümâyûn ve timâr-hâ-i serbest der-Nâhiye-i Kaverni Hâsıl:15.000”, TT.d.14, s.224/b; “Niyâbet, nıf-ı bâd-ı hevâ ve arûsâne, timâr-hâ-i sipâhiyân, merdân-ı kal'a, gayr-ı ez-havâs-ı hümâyûn, zu'amâ ve timâr-hâ-i serbest nâhiye-i Hüseyinabad, Hâsıl: 5000”, TT.d.12, s.210/a

³⁹² Öz, zemin kaydedilen yerlerin çoğunun caba ve mücerred olmasından hareketle öşre tabi hububatın tahrir kıymetinin yüzde yüz oranında artmasına karşın resm-i çift miktarının yirmi yıllık zamanda değişmemesinin yaratmış olduğu kayıpların giderilmesi maksadıyla bir şekilde resm-i çift dışına çıkmış toprakların zemin olarak kaydedildiği çıkarımını yapmıştır. Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, s. 191-192.

biriminin XV. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar seyreden dönemde imparatorluk literatürüne konu olmuş idarî tarifi yukarıdaki tabloda belirtilmiştir.

2.1. HÜSEYİNOVA/HÜSEYİNABAD

Topoğrafya, Toprak ve İklim

Hüseyinabad arazisinin büyük bir kısmı Hüseyinova olarak bilinen alanı kapsar. Bölgenin toprağı killi, kumlu bir yapıya sahip olup oldukça verimlidir.³⁹³ Burası; Çorum, Yozgat, Ankara ve Tokat yollarının kavşağında yer alan Alaca (Hüseyinova-Hüseyinabad), Çorum, Yozgat, Çekerek ve Sungurlu ile komşudur. Alanı 1.346 km², denizden yüksekliği ise 950 metredir. Karasal iklim özelliklerinin görüldüğü ilçenin yıllık yağış miktarı 376 mm'dir. İç Anadolu Platosu dahilinde bulunan Hüseyinabad, yer şekilleri bakımından bu duruma özgü bir görünüm sunmaktadır. İlçe merkezinin dört bir yanı yükseltilerle sarılıdır. Ovadan yani ilçe merkezinden dağlara doğru yer yer meyil ve yükseltisi değişen yamaçlar, tarımsal ve hayvansal iştigallerin yapılmasına fırsat sunar. Günümüzde Mecidözü ile birlikte Çorum'un en geniş ovası Hüseyinova'yı³⁹⁴ bünyesinde barındıran ve bu yönüyle tarımsal faaliyete uygun sahalara sahip Hüseyinabad da; arpa, buğday, yulaf ekiminin yanı sıra Çelebibağı örneğinde görüldüğü üzere bazı köylerinde bağcılığın oldukça yaygın olduğunu ifade edebiliriz.³⁹⁵ Kuzey'de Deveci, Güneyde Danlı dağları ilçenin ayrıca etrafındaki il ve ilçelerle de sınırlarını belirleyen doğal bir set ve sınır görüntüsü sunar. Hırkababa, Çal, Tutbaba, İnkaya ve Çatal ilçenin diğer yükseklikleri olarak belirtilebilir. Hotan Çayı başta olmak üzere bölgedeki çay, derelerin debileri mevsimsel değişimlere göre farklılık gösterse de Sapmaz, Eskiköy, Çatalbaş ve Soğucak dereleri kazanın su kaynağı bakımından önemlidir. Söğüdüzü³⁹⁶, Yatankavak³⁹⁷, Kavaközü³⁹⁸, Kavakağacı³⁹⁹ gibi kimi yerleşim adları dahilinde bakıldığında Hüseyinabad'ın günümüzün aksine geçmişte çok daha bol su kaynaklarına sahip olduğu düşünülebilir. Akarsu ağındaki bu kısırlığa yükseltinin azlığı da eklenince su birikintilerinin de mumla arandığı bir coğrafya karşımıza çıkmaktadır. Akören gölü bu hususta gözümüze takılan ender bir örnektir.⁴⁰⁰ Türkiye'de 2000'li yıllardan itibaren sürdürülen rehabilitasyon çalışmaları sonucunda canlandırılan Hitit Göl Pınarı/Hitit Barajı da bölgenin tarımsal yapısı ve su potansiyelinin tarihsel geçmişi bakımından oldukça önemlidir. MÖ. 1245 yılında Hitit Kral III. Hattuşi

³⁹³ Halid Koçak, "Zirai Bakımdan Çorum, İklim Hususiyetleri", *Çorumlu*, I/5, 2015, s. 161.

³⁹⁴ *Geçmişten Geleceğe Etonya Hüseyinabad Alaca*, s. 117.

³⁹⁵ TT.d.79, v.299.

³⁹⁶ TKG.KK.TT.d.12, v.199/a.

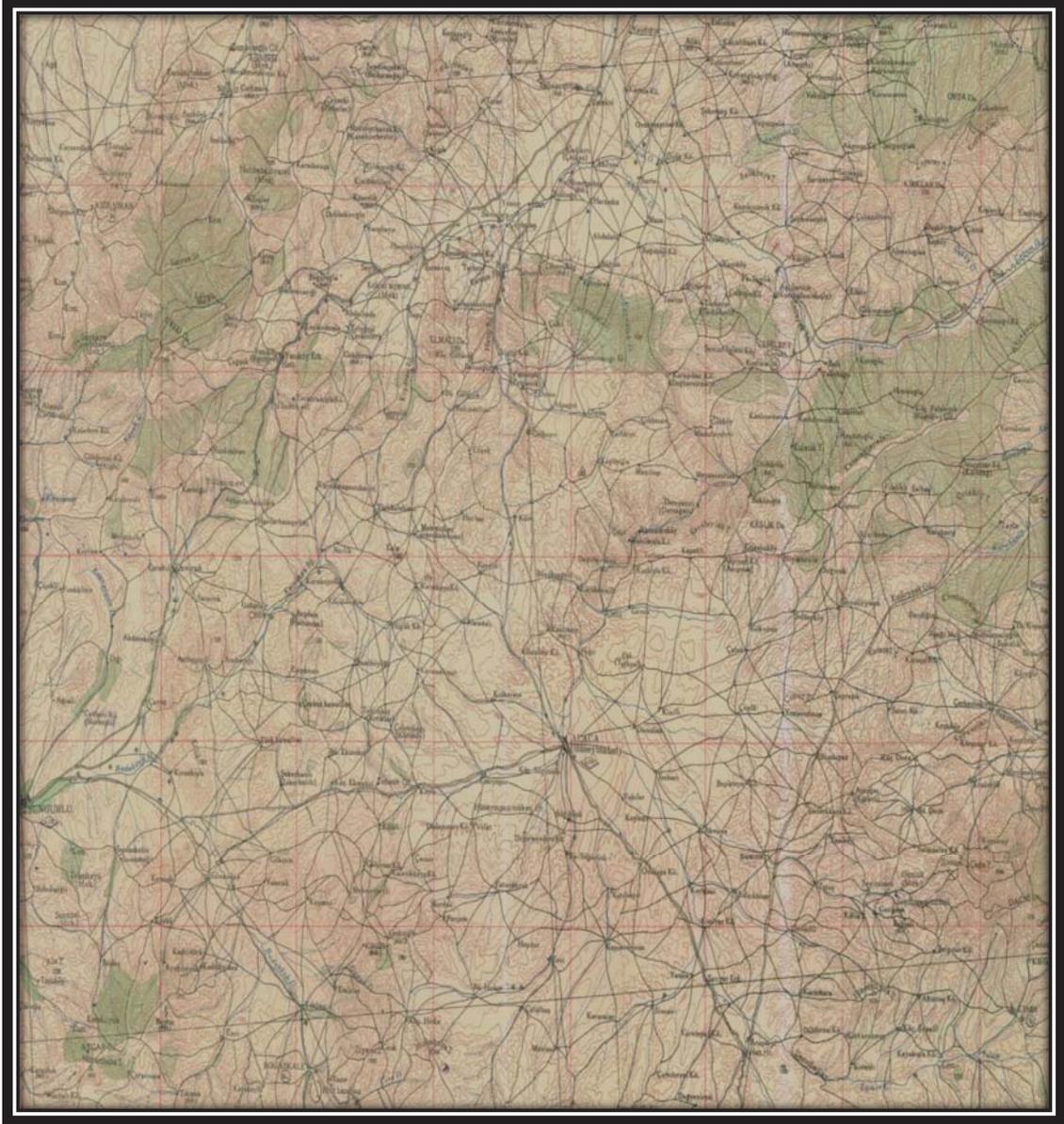
³⁹⁷ "Yaban Kavağı" olarak geçmektedir. TKG.KK.TT.d.12, v.200/b.

³⁹⁸ TKG.KK.TT.d.12, v.201/b.

³⁹⁹ TKG.KK.TT.d.12, v.202/a.

⁴⁰⁰ *Geçmişten Geleceğe Etonya Hüseyinabad Alaca*, s. 120-126.

döneminde inşa edilen baraj 1930'lu yıllarda sürdürülen arkeolojik kazılar neticesinde gün yüzüne çıkarılmıştır. Barajın MÖ. XIII. yüzyılın ikinci yarısında Hitit diyarı Alacahöyük'te yaşanan kuraklığın bir sonucu olduğu düşünülmektedir. Temiz ve kirli su kanallarının olduğu görülen barajın yağın yağmur sularının birikmesine fırsat verecek bir yapı nedeniyle kendi havzasına yeter derecede su birikimini sağladığı anlaşılmaktadır. Bu yönüyle günümüzde de bağlı bulunduğu köy sahasında tarımsal sulama maksatlı olarak kullanılmaktadır. Hem geçmişi ve hem de kuruluş maksadı, işlevi bakımından dünyada örneğine az rastlanır bir yapıdır.⁴⁰¹

Harita 3: Hüseynabad (Alaca) Fiziki Haritası⁴⁰²

⁴⁰¹ Duygu Çelik, "Alacahöyük Hitit Barajı", *Aykut Çınaroğlu'na Armağan*, (Haz. E. Genç-D. Çelik), Ankara, 2008, s. 87-104.

⁴⁰² Arşivindeki haritaları bu bölümde kullanmak için benimle paylaşan Sayın Prof. Dr. Mesut Elibüyük Hocama çok teşekkür ederim.

Yerleşiklik-Göçebelik

Ele aldığımız bölgeye oldukça yakın Canik'in 1420-30 tarihli bir defterinin olduğu, yapılan atıflardan anlaşılmaktadır.⁴⁰³ Fakat bu yönde bir işarete Hüseyinova için sahip değiliz. Vilayet-i Rum bölgesine dair tesadüf edilen en eski tarihli tahrir defteri Fatih Sultan Mehmet (1444-1481) dönemine aittir. H.859 (M.1455) tarihli bu defterde Tokat'ın "Vilâyet-i Tokat" şeklinde Sivas'ı da içine alan fakat Amasya'yı dışarıda bırakan bir sancak hüviyeti kazandığı anlaşılmaktadır. Tahrir emini Taceddin ve kâtip Muhiddin nezaretinde hazırlanan defterde Tokat'a bağlı idarî birimler "nâhiye, divan, vilayet, cemaat" şeklinde sıralanmıştır. Tokat, Turhal, Sivas ve Zile nâhiye; Cincife, Komanat, Hüseyin-Ova, Yıldız ve Tozanlı ise vilayet olarak yer almıştır. Gökbilgin bu tasnifi "başlı başına bir zeâmet veya tımar mıntıkası olmasından" ya da "sonradan yazılmış bulduklarından" şeklinde yorumlar. XV. yüzyıl Rum vilayeti taksimatında "kaza" biriminin olmadığını ya da tahrir defterlerinde böyle bir kategoriye rastlamadığımızı da bu arada belirtelim. Bu durumun vilayette "kâdînın" olmayışı şeklinde yorumlanması mümkün değildir. Nitekim Gökbilgin, bu durumun "nefs-i şehir, köy ve nâhiyelerin belirtilmesinin kâfi görülmesinden" kaynaklandığını belirtir.⁴⁰⁴ Öz de Canik sancağına dair eserinde, XV. yüzyıl defterlerindeki "nâhiye" şeklindeki idari birimlerin "kâdî"larından örnekler vermektedir. Neticede Rum'a ait XVI. yüzyıl tahrir defterlerinin kaza esasına göre tertip edildikleri ve kazalara bağlı nâhiyelerin ise ayrıca yazıldıkları anlaşılmaktadır.⁴⁰⁵ Bu durumu doğrulayacak izlere sonraki dönemde hazırlanmış tahrirlerde tesadüf edeceğiz.⁴⁰⁶

XV. yüzyıla ait elimizdeki ilk tahrir defterlerinin bizlere gösterdiği üzere Osmanlı İmparatorluğu kırsalı, yerleşik, göçebe unsurlar ile iskân oldukları karye gidip-geldikleri kışlak-yaylaklar ve mezralar şeklinde insan ve mekân başlıklı iki ana ögeyi barındırır. Şehirlerin ana, temel yerleşim birimi olan ve merkez-dış örgüsünün oluşumunu şekillendiren mahalle, nefis olarak tabir olunmuştur. Kırsalda ise şayet ele aldığımız nâhiye ve kazanın mahalleri bulunmuyor ise bir karyenin Hüseyinova örneğinde olduğu üzere nefis olarak seçildiği anlaşılmaktadır. Bu seçim elbette belirli kıstaslara bağlı olmalıydı. Bir tekke, türbe ve cami barındırması, önemli yol güzergâhlarında olması, nüfusunun nispeten kalabalık bulunması gibi ölçütler dahilinde kırsalda nefis karyeleri belirlenmiştir. Bu bakımdan Yapar-ı Cedîd'in, Bayduk/Baydok oğlu Hüseyin'in zaviyesini barındırmış olması ile bugün de etkin doğu-batı istikametindeki yol güzergâhında yer alması 1455 yılında Hüseyinova'nın nefsi olarak

⁴⁰³ Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, s. 8.

⁴⁰⁴ Gökbilgin, "15 ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rûm", s. 52-54.

⁴⁰⁵ Canik sancağının Gedegra, Kocakayası ve Bafra nâhiyelerinin 1485 yılı defterinde kadılarına atıflar yapılmıştır, Bkz. Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, s.31, özellikle Dipnot:118

⁴⁰⁶ 926 tarihli "Mücmel-i mahsûlât-ı re'ayâ-ı Rum" tahririnde on bir kazaya rastlanılmaktadır. Mehmet b. İbrahim'in tahrir emini olduğunu bildiğimiz bu defterde "Sivas, Tokat, Zile, Turhal, Karahisar-ı Şarkî, Koyluhisar, Bayramlı, Sonisa, Niksar, Artıkâbâd ve Kırşehir" şeklinde kaza adları sıralanmıştır.

kaydedilmesinde etkili olduğu düşünülebilir. Diğer taraftan Eskiıpar isimli bir köyün de varlığı göz önüne alınır ise Yapar-ı Cedîd'in tahririn yapılacağı zamana yakın bir dönemde bölgedeki göçer unsurlar nazarında bir çekim mahalli olarak ön plana çıktığı düşünülebilir. Defterdeki tetkikler 1455 yılında Hüseyinova vilayetinin 16 köyü bulunduğunu ortaya koyuyor. Yediyıldız'ın ekinlik olarak tarif ettiği zirai faaliyetlerin ifa edildiği fakat iskânın olmadığı sahalara mezra denir.⁴⁰⁷ İncalcık, özellikle Arvanid tahrir defterindeki örneklerinden hareketle bu sahalanın önceden birer iskân mahalli olduklarını, sonradan bilmediğimiz nedenlerle halkının perâkende olduğunu ortaya koymuştur.⁴⁰⁸ Bu açıdan bakıldığında Hüseyinova'da defterde köy olarak görülen kimi yerlerin önceden mezra olduğu ya da tam tersine köy iken mezraya dönüşmüş olabileceği düşünülebilir. Konar-göçer grupların özellikle mezraları tercih etmesi gerçeğinden hareketle buraların iskân izleri taşıdıkları muhakkaktır. Ayrıca köylerin bir ya da birden fazla mezrasının olması bir şekilde çekim alanı olmuş yeni yerleşim bölgelerine kimi reâyânın meylettiğini göstermektedir. Hüseyinova'daki Çatakpınar ve Eskiıpar köylerinin gelişiminde bu tür bir etkinin olduğu havzalarındaki mezraların çokluğu üzerinden yorumlanabilir. Battal ve Yillidere mezralarının tahririn yapıldığı dönemde harabe olması da oldukça önemlidir. Her ne kadar kâtip cimrilik edip hâlî olmasının nedenini yazmamışsa da önceden bu mezraların yaşanılan kimi olumsuzluklarla terkedildiği tahmin edilebilir. Ayrıca Sapmaz ve Gedükkaya mezralarının Ulu Yörük taifesinin uğrak yeri olmasının da buraların iskân mahalli olduğunun, yani köye dönüşmeye göz kırptığının bir işareti olarak algılanabilir.⁴⁰⁹ Burada ayrıca Koçhisar ve Muradsofu mezralarından da bahsetmek gerekmektedir. Bunlardan ilki kimi zaman tahrir bölgesinde olup olmadığını bilmediğimiz ve haliyle bazı hesaplamalar yaparken tereddüt ettiğimiz duruma güzel bir örnektir.⁴¹⁰ Koçhisar mezrası mâlikânesi gelirini elinde bulunduran “Yakub Sipah veled-i Kaya Bey” aynı zamanda burada oturan tek kişidir. Onun tek başına olması da mezralar hakkında yukarıda ortaya koyduğumuz çıkmazları derinleştirmekten öteye gidemez. Nitekim zihinlerde acaba henüz mü iskân edildi? Yoksa kalabalık bir köy olmasına rağmen terk mi edildi? Yakub'un inatla orada kalmasının nedeni neydi? şeklinde birbirini takip eden sorular belirginleşir. Diğerleri ise aynı minvalde olmakla birlikte yerleşimi bir basamak ileri götürmemize fırsat vermektedir. Muradsofu mezrasında Ahmed ve Mahmud adında Muradsofu'nun iki oğlu bulunmaktadır. Mezradaki sekiz haneden ikisinin mezranın kurucusu olması kuvvetle muhtemel Muradsofu'nun oğulları olması babalarının daha önceden gelerek burayı yurt edindiği ihtimalini güçlendirir.⁴¹¹ Mergizlü'l-meşhûr divân-ı İrmani ve Karvansaray mezralarına dair defterde yakaladığımız ipuçları da

⁴⁰⁷ Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, s. 45.

⁴⁰⁸ İncalcık, *Hicri 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, s. XXIX.

⁴⁰⁹ TT.d.2, s. 247-253.

⁴¹⁰ Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, s. 63.

⁴¹¹ TT.d.2, s. 251, 252.

yörenin iskân ve ekonomik geçmişi hakkında önemli bilgiler barındırmaktadır. Dönem itibarıyla tarımsal üretimin yapılacağı mahallerin kıtlığı nedeniyle reâyânın köy havzasına yakın ve işlemeye müsait arazilerde açılan mezralara yöneldiği söylenebilir. Hatta Karvansaray mezrasında iskân olmuş dokuz reâyânın bu şekildeki git-gellere tahammül edemeyip yerleşik oldukları düşünülebilir.⁴¹²

Defterde ilk dönem tahrir örneklerinde sık sık tesadüf edildiği üzere vergi gelir türleri hane altlarına I, II ve caba şeklinde yazılmıştır.⁴¹³ Bilindiği gibi buradaki I, “nîm çift” anlamında olup “bir öküzlük” yer anlamındadır. II ise “çifti” ifade edip iki öküzlük arazi parçası üzerinden alınacak vergiyi işaret etmektedir.⁴¹⁴ Caba ise evli fakat topraksız ya da nîm çiftten daha az toprağı bulunan raiyyet için kullanılır.⁴¹⁵ Öz, Rum vilayetinde cabanın her ne kadar evli ve topraksız raiyyet anlamında kullanılsa da esasında kanunnamelerde açıkça gösterildiği ve defterlerdeki kayıtlardan da teyit edildiği üzere caba-bennâk kaydedilen köylülerin babalarından kalan toprakları aslında çift, nim ve ekinlü-bennâk kaydedilen kardeşleriyle birlikte tasarruf ettiklerini ortaya koymuştur. Daha önceden Cook da bu hususu incelemiş ve küçük toprak parçaları olan zeminlerin yüzde 69’unun cabaların tasarrufunda olduğunu tespit etmiştir.⁴¹⁶ İmparatorlukta bir vergi diliminde yer alan hane halkı reisinin hakikatte ne kadar vergi ödediğini tam olarak bilmek mümkün gözükmemektedir.⁴¹⁷ Bu gerçek dahilinde Hüseyinova’nın 1455 yılı tahririne göre 1 imâm, 123 nîm, 90 çift, 9 ekünlü ve 44 caba hanesinin bulunduğu söylenebilir. Bölgedeki İnallu cemaatinin varlığı defterdeki kayda göre toplam 295 neferdir.⁴¹⁸ Ülkemizde özellikle Osmanlı tahrir defterleri ve bu defterlerdeki nüfus, demografi, idarî yönlü bilgilere erişim ve kullanma hakkında Öz’ün çalışmaları adeta mihenk taşı hüviyetindedir.⁴¹⁹ Hakikaten bir mufassal defterden edinebileceğimiz bilgiler, bunların kategorize edilmesi, değerlendirileceği başlıklar ve nasıl bir yaklaşım sağlanacağı hususlarında çalışmamıza da yön vermiş oldukça önemli nüanslar barındırmaktadır.⁴²⁰

⁴¹² TT.d.2, s. 253.

⁴¹³ Hane kavramı, tarifi, çeşitleri ve özellikle de Osmanlı döneminde ekonomik anlamda ele alınması bağlamında bk. Nejat Göyünç, “Hane Deyimi Hakkında”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi*, 32, İstanbul, 1979, s. 331-348. Oktay Özel, “Hanehalkı”, *Antropoloji Sözlüğü*, (Ed. S. Aydın-K. Emiroğlu), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003, s. 357-362.

⁴¹⁴ Bir çiftlik miktarının Vilâyet-i Rum için verimli a’la arazide, 80, orta halli evsat arazide 100 ve verimsiz edna arazide ise 130 dönüm olduğu düşünülmektedir. Adnan Gürbüz, *Toprak ve Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1993, s. 278.

⁴¹⁵ Halil İncalcık, “Osmanlılar’da Ra’iyyet Rüsûmu”, *Belleten*, XXIII/92, 1959, s. 589.

⁴¹⁶ *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, s.45.

⁴¹⁷ Mehmet Öz, “XVI. Yüzyıl Anadolu’sunda Köylülerin Vergi Yükü ve Geçim Durumu Hakkında Bir Araştırma”, *Osmanlı Araştırmaları The Journal of Ottoman Studies*, 17, 1997, s. 77-90.

⁴¹⁸ “Etrakiyye-i İnallu, Cem’an Neferân 295, Hasıl-ı ganem ve bād-ı hevâ 10.000”, TT.d.2, s.255-262.

⁴¹⁹ Mehmet Öz, “Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler”, *Vakıflar Dergisi*, 22, 1991, s. 429-439.

⁴²⁰ Mehmet Öz, “Tahrir Defterlerindeki Sayısal Veriler”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, (Ed. Halil İncalcık-Şevket Pamuk), Ankara, 2000, s. 15-32.

1455 yılı tahririnde Hüseyinova havalisinde oldukça önemli Ulu Yörük ve İnallu cemaatleri izlerine rastlanılmıştır. Tam olarak bölgeye ne zaman gelmiş olduklarını bilmesek de zamanla yerleşik unsurlar olarak vilayetteki kimi köylerin oluşmasına vesile oldukları görülmektedir. Nitekim nâhiyedeki Alaca, Geçid, Akpınar, Kızıllar, Kulavuzlu, Çatakpınar ve Kapaklu köyleri, Ulu Yörük taifesinin iskânıyla oluşmuşa benziyor. Zira defterde bu köylerin tanımını izleyen bölümlerde “etrâk-ı Ulu Yörük” ibaresi yer almaktadır. Her ne kadar başta “karye-i...” ibaresi varsa da altına “etrak-ı Ulu Yörük” şeklinde kaydın düşmesi zihinlerde göçer olup olmadığı şeklinde bir tereddüt yaratmaktadır. Bu guruplar büyük ihtimalle önceden konar-göçer olup o sırada yerleşik hayata geçenler olmalıdır. Nitekim hala hayvancılık önemli iştigalleri olsa da tarımsal faaliyetlerin izlerine de tesadüf edilmektedir. Fakat benzer durumun mezraa kayıtlarında da olması olaya netlik kazandırmaktadır. O halde tahririn ilk örneklerinde cemaatler oluşturmuş oldukları köylerin hemen altına isimleri yazılarak hane kayıtlarına başlanıldığı düşünülebilir. Diğer taraftan Sapmaz, Muradsofu, Gedük/Güdükkaya ve Gökviran adındaki dört mezrada Ulu Yörük taifesinin zikredilmesi bölgede iskanın devam ettiğinin bir göstergesi olarak ele alınabilir. Defterde yukarıda ifade edilen kayıt metodu ile mezralarda “...tâ’ifesi zirâ’at eder” şeklindeki bilgiler Hüseyinova havalisindeki ilk nüfus ve iskân faaliyetlerinin mahiyetinin anlaşılması noktasında canlı örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴²¹ Bu tarihte bölgedeki bir diğer konar-göçer taife ise İnallu cemaatidir. Şahin, İbrahim Yınal taraftarı olup Anadolu’ya göç eden bu taifeyi Kaşgarlı Mahmud’un etimolojik tarifıyla aslında “Yınallıyan-İnal” şeklinde bir değişime uğradığını belirtir.⁴²² Öte taraftan Gündoğdu ise Danişmendli beylerinden “İnales?-İnal”e bağlamaktadır.⁴²³ Köken olarak isimlendirmesinin tam olarak nereye bağlandığını bilmediğimiz İnaoğullarının Kazabad havalisinde Mehmet Çelebi ile hâkimiyet mücadelesine giriştiklerini kesin olarak bilmekteyiz. Şahbaz, bu mücadelede mağlup ayrılan İnaoğullarının Çorum, Amasya, Tokat havalisine dağıldığını belirtmiştir. Ona göre taifeye XV. yüzyıl ilk tahririnde müstakil, son tahririnde ise Ulu Yörük’e bağlı olarak yer verilmiştir.⁴²⁴ Defterde Hüseyinova zaimi olduğunu bildiğimiz “Ordu-yı Ferhad Bey veled-i İnalî?” başta olmak üzere, Karacalu, Uluhan, Azak, Kurd, Ayağbüyük, Karamusa, Hacıkaralu, Halallü, Dumanlu ve Kulu’dan oluşan on bir cemaat ismi sıralanmıştır. Bu cemaatler için belirli bir mahallin ifade edilmemiş olması oldukça düşündürücüdür. Zira tam olarak Hüseyinova vilayeti sınırları dahilinde olup olmadıklarını kestirememekteyiz. Yine de tahrir usulü gereği belirtildiği vilayet sınırları dahilinde oldukları düşünülebilir. Cemaat mensupları muhtemelen belli bir süre vilayet

⁴²¹ Karye-i Çatakpınar, mezra-i Sapmaz ve Güdük Kaya, Mezraada Ulu Yörük taifesi oturmaktadır, TT.d.2, s.249,250.

⁴²² İlhan Şahin, *Osmanlı Döneminde Konar Göçerler*, Eren Yayınları, İstanbul, 2006, s. 143.

⁴²³ Abdullah Gündoğdu, “Osmancık ve Kırsalında İlk Fetih ve Türkleşme”, *Uluslararası Nehrin Piri: Koyunbaba Sempozyumu Bildirileri 13-14 Mayıs 2016*, Hitit Üniversitesi Yayınları, Çorum, 2016, s. 301-302.

⁴²⁴ Davut Şahbaz, “İnal-Oğulları (Etrak-ı İnallu)”, *OTAM (Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, S. 43, Bahar 2018, Ankara, 2018, s.186, 196.

sınırları dahilinde yaylak-kışlak hayatlarını sürdürmüşlerdir. Bu sürenin bitiminde daha önce de zikredildiği üzere köy iktisadî ünitesini besleyen mezralarda ufak ufak yerleşmeye başladıkları düşünülebilir. Sonuç olarak gerek İnallu ve gerek Ulu Yörük taifelerinin Hüseyinova havalisine tahrirden önceki bir dönemde geldikleri ve zamanla oldukça büyük sayılabilecek iskân mahalleri inşa ettikleri, İnallu taifesinin ise bölgede pek çok mezrada konar-göçer hayatın yanında az da olsa zirai faaliyetlerle iştilal ettikleri belirtilebilir.

Vilayet-i Rum'a ait 1485 yılı mufassal tahrir defteri esas alındığında Hüseyinabâd'ın Zile'ye bağlı bir nâhiye olduğu görülmektedir.⁴²⁵ Hüseyinabad'ın Fakılar köyünde tesadüf ettiğimiz "Tahir veled-i Mahmud" divânbaşı olarak kaydedilmiştir.⁴²⁶ Bu unvan onun Osmanlı öncesine dayanan mahalli bir idareci olabileceği ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Tahir'in örnek olabileceği bu minvaldeki pek çok idareci XVI. yüzyılda bazı muafiyetleri haiz idarî yetkileri elinden alınmış kişiler olarak karşımıza çıkmaktadırlar.⁴²⁷ Diğer taraftan da Gökviran köyünde Subaşı oğlu Ali kaydı da dikkat çekicidir. Ali, oğulları Seydi Ahmed ve Hamza ile birlikte bu köyde bulunmaktadır.⁴²⁸ Hüseyinabad nâhiyesinde idarî teşkilatın önemli unsurlarından biri olarak görülen kethüdalara da tesadüf edilmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Çatakpınar, Sincan, Taşbüged, Hırka-i Büzürk ve Perçem köylerinin ilk haneleri kethüdalarındı. Diğer taraftan Serkiz ve Koçhisar köylerinde ilk haneleri ise imâmdır. Her iki örnek XV. yüzyılın son çeyreğinde Hüseyinabad kırsalında Osmanlı İmparatorluğu taşra teşkilatı hiyerarşisinin temin ve tesisi hususunda önemli adımların atıldığı bir göstergesi olarak okunabilir. Nitekim hem Sünni-Hanefi inancın temsilcisi olarak imâm, hem de taşra idarî fonksiyonunun temsili olarak kethüda kayıtlarda öncelikli olarak yer edinmeye başlamıştır. Çatakpınar örneğinde rastlanıldığı üzere bazı kethüdaların kimi vergilerden muaf oldukları anlaşılmaktadır.⁴²⁹ Nâhiyede başkaca benzer muafiyetlere de tesadüf etmek mümkündür. Nitekim Taşbüged köyünde "Mustafa veled-i Receb" kaydının altında "sipahi düşkünüdür" ifadesi yer almaktadır.⁴³⁰ Buradaki "düşkün" tabirinin eski sipahi veya mütekait sipahi anlamında kullanıldığı anlaşılıyor. Bu husustaki bir başka örnek Hüseyinabad'ın özellikle değirmen kayıtların vergi miktarını belirlemek için kullanılan "kile" ve "keyl" ya da "keyleç" ifadesiyle ilgilidir. Yeniyapar köyü hanelerinden caba

⁴²⁵ Nahîye-i Hüseyinâbâd, tâbi'-i Zile, TT.d.19, s. 203.

⁴²⁶ TT.d.19, s.216; Özellikle Tokat havalisinde idarî taksimat esaslı olarak, "üçüncü ıstılah divan taksimatıdır ki, bu bir kısım köylerin bir arada ve maruf bir merkez etrafında idarî ve kazaî bir birlik olarak mütalaa edildiği ve muayyen bir nâhiyeye tabi gösterildiği mânâsı çıkarılmaktadır", Yediyltdz, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455-1613)*, s. 45-46.

⁴²⁷ Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, s.10, 30.

⁴²⁸ TT.d.19, s.208.

⁴²⁹ "Turasan/Turaşan Kethüda, avârızdan emin", TT.d.19, s.208; "el-muâfiye" olarak defterlerde tesadüf ettiğimiz muaf guruplar dinî görevliler ve aileleri, zaviyedârlar ve aileleri ile müsellemler ve pir-i fanî kategorisinde yer alanlardır. İncelemelerimiz genellikle nüfus ve iskânı esas aldığından çalışmada bu tür muaf guruplara dair ayrı bir parantez açılmamıştır. Ayrıca özellikle Kafirni bölgesinde yoğun olduklarını öğrendiğimiz müsellemlerin 1485 ilâ 1520 yılları arasında raiyyet statüsüne kavuşturulduklarını bilmekteyiz, Bkz. Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, s.55,56.

⁴³⁰ TT.d.19, s.212.

olarak vergilendirilmiş “Mehmed”, “Keyl/Kil başı” olarak tarif edilmiştir. Bu tabirin ne maksatla kullanıldığı tam olarak bilinmese de bir *müdün* 20 kile/keyl olduğu bilinmektedir.⁴³¹ Bu bilgiden hareketle Mehmet’in bölgedeki ölçü, tartı nizamının kontrolünden sorumlu bir vazifedar olduğu düşünülebilir. Bu tarihte Hüseyinabad’ın 37 köy, 29 mezra ve 3 cemaat etrakiyye oymağı olmak üzere toplam 69 yerleşim yeri bulunmaktadır. Nâhiyenin ilk köyü Hacıhasan Kavağı’dır. İlk defterdeki gibi nâhiyenin merkezinin burası olduğuna dair bir ibare söz konusu değildir. Fakat Osmanlı tahrir nizamının nâhiye ve kazaları merkez ilçe ve köylerden başlayarak yazmayı esas edindiği düşünülürse Hacıhasan Kavağı’nın merkez köy olduğu belirtilebilir. Diğer taraftan Hüseyinabad zaimi Mirza Mehmed’in bulunduğu Yeniapar köyünün imparatorluğun merkez-taşra koordinasyonu bağlamındaki ilişkisi esas alındığında nâhiye merkezinin bu köy olması ihtimali de akılda tutulmalıdır. 1455’ten 1485 yılına kadar Hüseyinabad’ın daha önce mezra olarak gördüğümüz yedi iskân mahallinin artık köy statüsü kazandıkları anlaşılmaktadır. Gedükkaya, Koçhisar, Muradsofu, Yellüdere, Kervansaray ve Taşbüğat mezzraları bölgede iskân için ön plana çıkan sahalardan olmuş ve göç olarak köye dönüşmüşlerdir. Fakat 1485 yılı tahrir defteri dikkatle tetik edildiğinde Hüseyinabad nâhiyesinde esas değişim ve dönüşümün yeni kurulan köyler dahilinde yaşandığı anlaşılacaktır. Öyle ki bölgede hemen hemen bir önceki defterde tesadüf edilen köy sayısı kadar yeni köy ve bir o kadar da mezra kaydına tesadüf edilmiştir. Hacı Hasan Kavağı, Alifakih, Karapınar, Tomalan, Bayadcuk, Kızkaracalu, Ağçaviran, Yenice, Hırka-i Büzürk ve Küçük, Yatankavak, Gulamlar, Yatan, Boladcık, Sultan Emirci, Alakise ve Perçem köylerinin aradan geçen sürede kurulduğu anlaşılmaktadır. Bu köyler arasında Yenice ve Sultan Emirci köyleri dikkatleri celp etmektedir. Öyle ki ilkinde on, ikincisinde ise dokuz adet mezra bulunmaktadır. Geçüd, Akpınar, Alifakih, Çatanpınar, Yağlı, Kızıllar ve Kapaklı köylerinde “etrakiyye” varlığının görülmesi bölgeye yönelik canlı bir göç dalgasının varlığının işaretidir. Fakat kanımızca Hüseyinabad’ın 1485 yılında sahip olmuş olduğu bu zenginlik, idarî sınır değişikliğinden kaynaklı bir dizi gelişmeye de bağlı olabilir. Önceki defterde olmayan Sultan Emirci bu hususta ele alınabilir. 1485 yılı defterinde 1455 yılı defterinin aksine “Etrakiyye-i Ulu Yörük” ve “Etrakiyye-i İnallu” ibarelerine sık rastlanılmaması her iki cemaat mensuplarının aradan geçen otuz yıllık sürede iskân oldukları ve Osmanlı vergi nizamına uygun bir hayatı düstur edindiklerini akıllara getirmektedir. Haliyle bu durum hem köy sayılarının artması ve hem de mezradan köye dönüşümü tetikleyen bir etken olarak ele alınabilir. Ayrıca imparatorluk coğrafyasında sürekli hareketli olan bazı konar-göçer kabilelerin varlığı ile bunların, şartların zaruri ya da gerekli olduğu dönemlerde, iskânı seçtikleri de akılda tutulmalıdır. Artan iskâna meyletmelerin yerleşim yeri örüntüsünde önemli değişiklikleri tetikledikleri anlaşılmaktadır.

⁴³¹ Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, s. 88.

Şayet “büğet/buğat” kelimesini esas alıp Pirbuğat’ın Taşbuğat olduğu kabul edilir ise ilk tahrirdeki köylerin tamamının varlıklarını korudukları söylenebilir. Böyle olmakla birlikte maruz kaldıkları göç hareketinden etkilenmedikleri söylenemez. Kapaklı, Sincan ve Eskiypar örneklerinde tesadüf edildiği gibi bazı köylerin kendilerine bağlı mezraları müstakil köy halini almıştır. Bu durum söz konusu köy ve mezralarının yerleşim için müsait olduklarını göstermektedir. Diğer taraftan bölgede topyekûn bir şenlenme faaliyetinin olduğu da söylenemez. Öyle ki Kızıllar köyüne bağlı “Battal ve Balçıkhisar”, Çatakpınar köyünün “Sapmaz”, son olarak da Sincan köyü “Yaprıcık” mezralarının izlerine tesadüf edilememiştir. Bu mezraların nedenini bilmediğimiz olumsuz faktörlerden etkilenerek terk edildikleri muhakkaktır. Diğer taraftan Kızkaracalu köyünde tesadüf ettiğimiz iki mezraa Hüseyinabad bölgesindeki nüfus ve iskân faaliyetlerine dair bazı ipuçları barındırmaktadır. Karıbasan ve Kurd Kışlak nâm-ı diğer Lâdik Eyüğü mezraları ise haraptır. Bu bakımdan ahâlisinin terk-i diyâr ettikleri muhakkaktır. Fakat tam olarak iskân mahallinin potansiyel vergi kaynağı olma vasfını yitirmedikleri anlaşılmaktadır. Öyle ki “Ali oğlu Veli” emr-i hümâyûn ile her iki mezraayı tekrar şenlendirmeye memur olmuştur.⁴³²

1520 yılı defterindeki bilgiler incelendiğinde nâhiyenin 43 adet köyünün olduğunu görüyoruz. Pek çoğu önceki defter kayıtlarında karşımıza çıkan bu köylerden İsa hacılı⁴³³ gibi yeni karşılaştığımız köy ile nefis olarak geçen Darıpınarı⁴³⁴ şeklinde iki farklı yerleşime rastlanılmıştır. Öncelikle bu iki yerleşimin nâhiyedeki nüfus artışının bir işareti olarak algılanması gerektiğini ifade edebiliriz. Ayrıca bir veya birkaç dönümlük ekilebilir toprak parçasını işaret eden zemîn-i Baba Tahir Derviş⁴³⁵ şeklinde bir kayda da tesadüf edilmiştir. Bölgedeki nüfus artışının güçlü emarelerinden birini ise aşağıda ele alacağımız mezraalar oluşturmaktadır. Ayrıca idarî olarak nâhiyenin Sorkun ile gerek hisse payları ve gerekse kimi köy ve mezraaların yazılması hususlarından hareketle bazı değişikliklere uğradığı anlaşılmaktadır. Defterin Hüseyinabad nâhiyesine ait bölümünde geçen ve Sorkun, Zile Behramşah, Daru Boğazı ile Hüseyinabad’a ait mezraaların toplamda 112 olduğu anlaşılmaktadır. Bu mezraaları ayrı olarak yazmak mümkünse de tahrirde nâhiye dahilinde yazılmasının nedeni kanımızca Hüseyinabad ile yukarıda belirtilen nâhiye ve kazalar arasındaki hisse paylarından kaynaklanmaktadır. Yani Hüseyinabad’a bağlı bir köyün hissesi diğer bölgelerdeki bir vakfa veya şahsa ayrılmış olabilir. Ya da tam tersi yönde bir hisselendirme tahrirde idari değil de ekonomik bir sınırlandırmanın esas alındığını ortaya koymaktadır.

⁴³² “Mezkûr mezarlar Harab olduğu sebebden Ali Oğlu Veli şenlendüb ismini iltizam gösterdiği ecilden emr-i hümâyûn mucibiyle ber-vech-i tîmâr verildi”, TT.d.19, s.211.

⁴³³ “Karye-i İsa Hacılı, tâbi’-i Hüseyinabad, tımarıdır, sipâhi tasarruf ider, dîvânî timâr, mâlikâne”, TT.d.79, s.302.

⁴³⁴ “Nefs-i Darı Pınarı, tâbi’-i mezkûr, Sultan Ahmed dimekle ma’rûfdur”, TT.d.79, s.302.

⁴³⁵ “Zemîn-i Baba Tahir Derviş, der-dest-i Derviş Mehmed”, TT.d.79, s.291.

Özellikle Dulkadirli Şehsuvar oğlu Ali Bey'in belirtilen bölgelerdeki divânî hisseleri bu renkliliğin oluşmasını tetiklemiş olabilir. Nitekim onun tasarrufunda olan 75 mezraada bu durumu desteklemektedir. Bu mezraaların 42'si, üzerindeki cemaat veya toprağını işleten taife hakkında bilgiler içermektedir. Bu ibarelerden 1520 yılında Hüseyinabad bölgesinde yoğun bir Türkmen nüfusunun varlığı anlaşılmaktadır. Bu mezraların pek çoğunun "hâric-ez-defter" olarak kaydedilmiş olmaları da bölgedeki nüfus hareketliliğinin bir işaretidir. Kaynaklar mezraasının Taşbüğed karyesi ahalisince ekilip biçilmesi, köydeki nüfus artışını ve mevcut tarımsal arazinin nüfusu beslemede yetersiz kaldığını ortaya koymaktadır.⁴³⁶ Ayrıca bu yöndeki bilgi bizlere Gündüz'ün bakış açısından mezraların iskânı ve köye dönüşleri hususundaki tespitlerini tecrübe etme fırsatı vermektedir. Zira onun işaret ettiği gibi köy halkı kalıcı iskânın ilk adımı olan "geçici olarak bir mezraa arazisini işletme" safhasında yer almaktadır. Nitekim bu cemaatlerin geçici olarak kullandıkları mezraalarda zirai faaliyete başlamalarıyla beliren son evre ile mezradan köye değişim gerçekleşmiş olacaktır.⁴³⁷ Gündüz'ün yukarıdaki izahları Hüseyinabad nâhiyesi genelinde özellikle Türkmen ve Yörük cemaatlerince kışlak olarak kullanılan veya ziraat edilen bir mezranın⁴³⁸ sonraki defterlerde köye dönüşmüş olabileceği düşüncesini oluşturmaktadır. Bu açıdan nâhiyede kışlak, mezraa ve köye doğru bir dönüşüm yaşanmış olmalıdır. 1520 yılı tahririnde Kurucakışla, Ağcakışla, Hacıalıkları ve Ümmetkethüdakışla şeklinde isimlendirilmiş mezraların varlığı bu şekilde bir değişimin sonucu olabilir.⁴³⁹ Bozok sancağında nüfus ve iskân faaliyetlerini mercek altına alan Öz, bölgede mezraa-cemaat yapısından karye yapısını geçişi net şekilde ortaya koymuştur.⁴⁴⁰ Diğer taraftan Gulamlar mezrası örneğinde de görüldüğü gibi bazı mezraların ise ra'iyeti dağılmıştır.⁴⁴¹ Nâhiyeye bağlı köy veya mezraa kayıtlarında "becâ-yı" şeklinde toprağın bölüşülmesi veya yerine işletilmesi anlamına gelebilecek ibare, 40 kayıta yer almaktadır. Emecen, bu hususta çiftlik arazileri ya da tımarların parçalanmaması gerektiği yönündeki kaideden hareketle "becâ-yı" ibaresinin yerine "ile birlikte" anlamında kullanıldığını belirtmektedir.⁴⁴² Nâhiyenin toplam nefer sayısı düşünüldüğünde bu rakamın çok fazla bir anlam ifade etmediği söylenebilir. Defter genelinde sık rastladığımız bir hususu burada ifade etmek gerekmektedir. Köy veya mezraa hane yazımlarında defterde yazılı olan hane sayıları ile

⁴³⁶ TT.d.79, s. 288.

⁴³⁷ Tufan Gündüz, "XVI. Yüzyılda Kayseri'de Mezraların Köye Dönüşmesinde Konar-Göçer Aşiretlerin Rolü", *II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu (16-17 Nisan 1998) Bildirileri*, Erciyes Üniversitesi Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayını, Kayseri, 1998, s. 186-187.

⁴³⁸ TT.d.79, s. 301-302.

⁴³⁹ TT.d.79, s. 296, 297, 302.

⁴⁴⁰ "1556 ve 1576 tahrirlerinde ise 1520'li yıllara ait defterlerde 1539 tarihli defterde meskûn mezraa olarak gördüğümüz yerler artık "karye" şeklinde yazılmıştır", Öz, "Bozok Sancağında İskân ve Nüfus 1539-1642", s.790-791.

⁴⁴¹ "Ra'iyeti dağılmış, hâricden Dulkadirli zirâ'at ider, mâlikâne, mâlikâne-i tamâm mülkiyyet üzere, der-tasarruf-ı Hacı Murad bin Hacı Musa, divân-ı tımar", TT.d.79, s. 291.

⁴⁴² Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, s. 234.

neferân bölümünde belirtilen rakamın pek çok kez eşleşmediği anlaşılmıştır. Genellikle defterde belirtilen hane sayılarının esas alındığı bu tür kayıtlara Yeniyapar, Eskiyapar, Hırka-i Küçük, Yatankavağı köyleri örnek gösterilebilir.⁴⁴³ Nâhiyenin tahmini nüfusunun belirlenmesine yönelik incelemelerimizde başkaca önemli bilgiler tespit ettik. Karıbasan ve Kozcukışla mezrasının “Receb veled-i Hamza tarafından hariçten ekildiği görülmektedir. Mezra-i Hacıali'nin ise yirmi müdlük bir yer olduğu ve on beş müdlük sahanın ekinlik olarak kullanıldığı geri kalanının ise ırgatlara bırakıldığı anlaşılmaktadır.⁴⁴⁴ Son olarak Yortan karyesine dair bir bilgiyi belirtmek gerekmektedir. Bir diğer adı da Köyne Baba olan köyde “Müslim Abdal veled-i Köyne Baba”, “Muhi birader-i o” ve “Süleyman Abdal birader-i Köyne Baba” şeklinde kayıtlara tesadüf edilmiştir.⁴⁴⁵ Bu durum köy sakinlerinin kurdukları köyü isimlendirmelerine dair önemli bir örnek olarak görülebilir. Köyne Baba, çocukları, kardeşleri ile birlikte henüz tam olarak bilemediğimiz bir tarihte Yortan havalisine geldi ve bölgenin köy idarî statüsü kazanmasına vesile oldu. Bu nedenle köy adının da değişmesini sağladı, şeklinde bir çıkarımda bulunmamız mümkündür. Sonuç olarak beş hassa ve bir zaviye çiftliği ile sekiz sipahi kaydı bulunan nâhiyenin 1520 yılında 284 *nîm*, 241'i *bennâk*, 235'i ise *caba* olmak üzere toplam 760 vergi hanesi bulunmaktadır. Yeniyapar, Ağcaviran, Hırka-i Büzürk ve Sultan Emirci köyleri nüfusunun nâhiye genelinde diğerlerine göre kalabalık olduğu anlaşılmaktadır. Tutaş köyünün 18 neferlik hanesinin 17 tanesinin caba-mücerred olması da oldukça düşündürücüdür. 1520 tarihli defterde Alifakih, Koçhisar, Geçüd, Akpınar, Gerdek Kaya, Yatan köyleri ile Kayacakönü mezrası kayıtlarında İnallu ve etrakiyye ibareleri bulunmaktadır. Nâhiyenin Sorkun ile birbirine girmiş mezra kayıtları dikkate alındığında ise Yörükân, Türkmen, Dulkadirli, Döğerlü ve Ağcalu taife ile cemaatleri kayıtları bulunmaktadır.⁴⁴⁶

1530 yılı mufassal icmal defteri esas alındığında Hüseyinabad'ın 1520 yılı defterindeki veriler arasında zaman zaman farklılıklar olduğu görülmektedir. Serkis ve Tutaş köylerinin birlikte yazılması gibi nedenini bilemediğimiz kimi birleştirmeler hariç söz konusu farklılıkların genellikle 1520 yılı tahririnde kâtibin girmedığı mücerred kayıtlarından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Zira ilgili defterde Tomalan, Karapınar, Kılaguz, Fakılar ve Yatan köylerinde vergi değeri, türü yazılmamış hane kayıtları ile mücerredler bulunmaktadır. 1520 yılında büyük ihtimalle kâtip hatasından kaynaklanan bu eksiklikler 1530 yılı icmal defterine yazılmıştır. Diğer taraftan pek çoğu mezra olan kimi kayıtlara ait nüfus verilerinin 1530 yılı icmal defterinde yer almadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle her iki defter arasında vergiye esas hane ve mücerred sayılarında farklılıklar meydana gelmiştir. 1520'de 810 olan vergi hanesi on yıl

⁴⁴³ TT.d.79, s. 290, 275, 277.

⁴⁴⁴ TT.d.79, s. 287, 297.

⁴⁴⁵ TT.d.79, s. 298.

⁴⁴⁶ TT.d.79, s. 297-303.

sonraki icmal defterinde 783 olarak hesaplanmıştır. Diğer taraftan 294 olan mücerred sayısı ise aksine icmal defterinde 314 olacak şekilde karşımıza çıkmaktadır. 1530 defterlerinin 1520 tarihli defterlerin özeti olduğu gerçeği dahilinde her iki defterin kıyaslanması uğraşını bir kenara bırakıp icmal defterindeki verilere bakıldığında Hüseyinabad nâhiyesinin 37 köy, 110 mezra, 1 asiya, 8 sipahizade, 3 *pîr-i fâni*, 3 etrakiyye, 2 imâm kaydının bulunduğu söylenebilir.⁴⁴⁷

Hüseyinabad'a ait 1542 tarihli bir başka defter varağı nüshasına arşivdeki incelemelerimiz neticesinde Bâb-ı Âsafî Defterhâne-i Âmîre fonunda erişilmiştir. Köy diziliş formatı 1520 tarihli defterle benzer olsa da özellikle nefer ve hâsıl miktarlarındaki farklılık dikkatimizi çekmiştir. Bu nedenle her ne kadar eksik olsa da çalışmamızda en azından okunabilen ve var olan bölümlerinin dikkate alınması uygun görülmüştür. Arşiv kataloğunda “Zile kazasının Hüseyinabad nâhiyesine ait tahrir defteri parçası” notuyla isimlendirilmiş defter parçasının sayfa numaraları esas alındığında baş tarafından değil son kısmının kopuk olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim her ne kadar restorasyon sonucu sayfalarının bir kısmı kurtarılmış ise de “*nâhiye-i Hüseyinabad tâbi ‘-i kazâ-i Zile*” ve “*karye-i Hasanhacı Kavağı tâbi ‘-i Hüseyinabad, iki başdan tımar*” şeklinde nâhiyeye ait temel bilgileri içeren sayfa bulunmaktadır. Fakat son sayfası olan 16. sayfada tesadüf ettiğimiz Kapaklı köyünden başka bir köy veya mezraya dair bilgiye erişememekteyiz. H.948 (M.1542) tarihli defter bu kıstaslar dahilinde ele alınacaktır. Bu çerçevede defterde 32 köy, 15 mezra ve zemin kaydı bulunmaktadır. Yenice köyünün Karıbasan ve Hırka-i Büzürk köyünün Sarualan, Beyyurdu, Yağlupınar, Sidrelü ve Saraypınar mezarları “hâric-ez-defter” olarak kaydedilmişlerdir. Ayrıca Hırka-i Küçük köyü üzerine düşülmüş derkenar da bölgedeki iskânın geçmişi bakımından önemlidir. Nitekim buradaki notta önceden Alaüddeve Bey tasarrufunda olan köyün Sultan Bayezid Han tarafından Baba Mehmed Zâviyesi'ne vakfedildiğini öğrenmiş bulunuyoruz.⁴⁴⁸ 1542 tarihli defterde Koçhisar, Geçüd ve Ak Pınar köylerinde “*Etrakiyye-i Ulu Yörük*” kaydı yer almaktadır. Gulamlar mezarındaki Dulkadirlü cemaati de bu bağlamda değerlendirilebilir.⁴⁴⁹ Ayrıca Alacalar, Yatan ve Kapaklı köylerinin de “etrakiyye” olarak kaydedildikleri görülmektedir.⁴⁵⁰

1576 tarihli tahrirde Hüseyinabad kazasının ilk köyü olarak Ağcaviran karşımıza çıkmaktadır. Kaza olarak defterde yer almasına rağmen köy kaydında “*nefs*” ibaresi geçmemektedir. Benzer durum 1455 yılı tahriri istisna tutulur ise 1485 ve 1520 tarihli kayıtlar için de geçerlidir. Boladçık, Hırka-i Küçük, Fakılar, Koyunlu Yusufözü ve Sapmaz karyesi ile havalisindeki

⁴⁴⁷ TT.d.387, s.474.

⁴⁴⁸ “İş bu karye mukaddema Alaüddeve tasarrufunda ilen merkûm ve mağfürun-leh Sultan Bayezid Han tâbe-sarahu pervâne hazretleri zamanında Baba Mehmed Zâviyesi'ne vakf eylemiş ol tarih... hâsıl-ı dîvânisi vakf edüb ... etmişlerimiş...”, A.DFE.d.24, s.14.

⁴⁴⁹ “re‘ayâsı dağılmış hâriçden Dulkadirlü zirâ‘at eder, mâlikâne tamam mülkiyet üzere der-tasarruf-ı Hacı Murad bin-i Hacı Musa, dîvânî timâr”, A.DFE.d.24, s.14.

⁴⁵⁰ A.DFE.d.24, s.16.

mezra, kışlaklarda sipahi, sipahizade kayıtlarına rastlanılmıştır.⁴⁵¹ Hacılar mezrası⁴⁵² ve Hırka-i Büzürk'teki bir zemin kaydında⁴⁵³ Hüseyinabad kadısına dair atıflar bulunmaktadır. Diğer taraftan bölgedeki Ortapare taifesi ve kethüdasına dair bilgilere de Çatakpınar köy kaydında erişebilmekteyiz.⁴⁵⁴ Defter ayrıca bir kısmı kaza merkezine bağlı köyler ile nâhiyedeki tüm köy ve mezralarına dair teferruat içerir. Bu şekilde tespit ettiğimiz kırk civarında mezranın 60.803 akçelik bir hâsılının olduğu anlaşılmaktadır. Fakat bu mezraların bir kısmı gerek hâsılların toplanması ve gerek coğrafi yakınlık ya da aynı cemaatin konaklama sahasında olmasından dolayı birden çok mezrayı kapsayacak şekilde deftere yazılmıştır. Örneğin “*Mezraa-i Eynekolu*” kaydının devamında altı mezra kaydı daha vardır. Bu bakımından ele alındığında ise kazanın toplamda 73 mezrası bulunmaktadır. Bunlardan Bazarlık-ı Büzürk, Sarufakih Oluğu, Salman, Çelebi Bağı, Gulamlar, Kışlak-ı Hacı Ali, Ağcakışla, Ustaçağ, Bayrakbaşı nam-ı diğer Viran, Mezdilî nam-ı diğer Aykudfakih Viranı ve Karnıkara nam-ı diğer Sağır Piri Kışlası isminde olanlar “*hâri-ez-defter*” durumundadır. Bu nedenle bölgeye yönelik yoğun nüfus hareketliliğinin bir göstergesi olabilir. Nitekim Bayrakbaşı mezraasından Hünkâr cemaatinin ziraat ettiği gözlerden kaçmamaktadır. Ayrıca Etrak ve Yörük taifesinin bölgedeki durumlarını çok daha net bir şekilde mezralar üzerinden görebilmekteyiz. Nitekim Gulamlar ve Salman mezraları bu husustaki diğer önemli örneklerdir. Bu tür saptamalar söz konusu mezralara dışarıdan yönlendirilen bir nüfus popülasyonunun işareti olabilir. Diğer taraftan da Boladcık ve Hırka-i Büzürk köyleri örneklerinde olduğu gibi kimi köy reâyâsının nüfusunun artması ve bu durumun doğal bir sonucu olarak kimi nüfusun mezralara yönelmiş olması da muhtemeldir. Köylerdeki nüfus hareketliliğinin bir başka göstergesi de defterde sık sık karşılaştığımız çayır ve balta yeri mahiyetindeki sahalarının tarım arazilerine dönüştürülmesiyle oluşmuş zemin kayıtlardır. Bunların bir hayli büyük olduğunu Gulamlar köyünde rastladığımız bir örnek ortaya koymaktadır. Yörük olan Ahmed veled-i Osman'ın sahip olduğu zemin altmış kiledir.⁴⁵⁵ Daha ziyade Hırka-i Büzürk ve Küçük, Sincan, Ağcaviran, Akpınar ve Gökviran köylerinde fazla olan zeminlerin kaza genelinde toplamı 97'dir. Hırka-i Büzürk köyü 11 adet zemin kaydını taşımakla ön plana çıkmaktadır. Hırka-ı Küçük 7, Sübhan 6 ve Ağca Viran, Ak Pınar, Hacı Hasan Kavağı köylerinde ise 5 zemin kaydı tespit edilmiştir. Zeminlerin pek çoğu “*Ramazan yeri*” şeklinde kişi isimleriyle vasıflandırılırsa da “*Baltalık deresi*” örneğinde olduğu gibi bulunmuş olduğu yöreye özgü tariflerden kaynaklı isimler de almışlardır. Fakat ekseriyetle üzerine yerleşilen kişi,

⁴⁵¹ “Karye-i Fakihler tâbi-i Hüseyin Âbâd, Zemîn-i Ali hâliya der-tasarraf-ı Pir sipâhi-i karye-i mezkûre”, TKG.KK.TTd.12, vr.206/b-207/a.

⁴⁵² “...selâse erbi'a mâlikâne Vakf-ı evlâd-ı Hacı İbrahim Çelebi ve rub' tâbi-i karye-i mezkûre ve rub' mâlikâne Vakf-ı ebnâ-i Hacı İlyas ber-müceb-i mektûb-ı kâdî-i Hüseyinâbâd, Dîvânî timâr”, TKG.KK.TTd.12, vr. 192/a.

⁴⁵³ “Zemîn-i Cedid, hâliya der-tasarraf-ı Hüseyin veled-i Ramazan ber-müceb-i hüccet-i kadı, k” TKG.KK.TTd.12, vr. 198/b.

⁴⁵⁴ “Şahbende veled-i Pir Veli-Kethüda-i Ilus-ı Orta Pare”, TKG.KK.TTd.12, vr. 204/a.

⁴⁵⁵ TKG.KK.TTd.12, vr.204/b; “Zemîn-i hâric-ez-defterdir, karye-i mezkûre Sağırca Kaya demekle ma'rûfdur hâliya der-tasarraf-ı Aydoğmuş veled-i Süleyman, iki öküzlük”, TKG.KK.TTd.12, vr.206/a-b.

cemaat veya kabilenin isimleriyle adlandırılmışlardır.⁴⁵⁶ Çünkü onlardan sonra evlatları işlemeye başlamıştır.⁴⁵⁷ Fakat zaman geçtikçe kullanıcılarının isimleri değişmeye başlamıştır. Zeminlerde birden fazla ailenin müştereken bulunmaları kazadaki nüfus yoğunluğunun bir göstergesi olarak görülebilir.⁴⁵⁸ Zeminlerle ilgili olarak iki hususu da belirtmek gerekmektedir. Bunlardan ilki bazılarının çok daha önceden kurulduklarına dair “*mûceb-i atik*”, “*mûceb-i defter-i atik*” şeklindeki bilgidir.⁴⁵⁹ Diğeri ise “*hâric-ez-defter*” olmalarıdır. Son olarak, bazı zemin sahiplerinin konar-göçer olarak tabir olunur Yörük sınıfına mensup ve İnallu cemaatinden olduklarının da ifade etmemiz gerekmektedir.⁴⁶⁰ Bu durum zemin sahibi kişilerin yerleşik hayata geçişlerinin ön ayağını oluşturmaktadır.⁴⁶¹ Şayet zeminler bir köye yakın bölgelerde tarımsal üretim maksadıyla elde tutulan ve tapuyla birine verilmeyen, dönüm resmi üzere vergisi ödenen ekinlik⁴⁶² sahalar ise o halde yukarıda isimleri verilen köylerin kazanın diğer köylerine nispetle gerek nüfus ve gerekse de arazi yapısı bakımından gelişmeye çok daha müsait olduğu kanaatine varılabilir. Özellikle bu tür kayıtlarda “*yörüktür*” ifadesinin zikredilmesi, yörük taifesine mensup kişi ve grupların tahririn yapıldığı tarihte Hüseyinabad civarına geldiklerinin bir işareti olarak görülebilir. Ayrıca bu gruba mensup olanların zeminler civarında olmaları veya adlarına zemin kayıtlarının görülmesi göçer hayatı bırakıp yerleşik hayata meylettiklerinin bir emaresi olarak okunabilir. Özellikle Gulamlar mezrasında karşılaştığımız bir örnek bu yöndeki düşüncelerimizi tetiklemektedir. Bu mezradaki bir zeminin hem “*hâric-ez-defter*” olması ve hem de Yörük olan “*Ahmed veled-i Osman*” adına kayıtlı olması bu yöndeki düşünlerimizi kuvvetlendirmektedir. Hüseyinabad çevresinde iskânın çok daha gerilere gittiğinin en önemli işaretlerinden biri şüphesiz zaviyelerdir. Hüseyin Bey, Baba Mehmed, Sultan Ahmed, Yahya Paşa, Ahi Muhiddin, Abdal Ata, Er Kulu Baba, Sultan Eymirce gibi bölgede azımsanmayacak sayıda zaviye yer almaktadır. Ayrıca Yar Emirci adında bir ziyaret ve ziyaretgâhın varlığına dikkat çekmek gerekmektedir. Zaviye kayıtlarının konumuz bakımından iki önemli yönü bulunmaktadır. Bunlardan ilki insan ve onun itikadî yönünü esas alan ve bu bağlam üzerinde yerleşme yani iskânı ön gören “insan, itikadî ve hane” düşünce

⁴⁵⁶“Zemîn-i Conkar veled-i Süleyman hâliya der-tasarruf-ı Yusuf veled-i Halil ma’a Babalı”, TKG.KK.TTd.12, vr.193/b-194/a.

⁴⁵⁷ “Zemîn-i hâric-ez-defter Ramazan yeri demekle ma’rûfdur evlâdları tasarruf eder”, TKG.KK.TTd.12, vr.208/b; “Zemîn-i Mahmud bin Hacı Kasım hâliya derdest-i Aşık bin İlyas ber-mûceb-i ‘atik hâliya derdest-i Satılmış veled-i Aşık, ekinlü. Bu da oğlu üzerine yazıldı.”, vr. 194/b.

⁴⁵⁸ “Zemîn-i Halil bin Seydi Ali hâliya der-tasarruf-ı Şaban veled-i İlyas hâliya der-tasarruf-ı Ahmed veled-i Muharrem Fakih ber-mûceb-i ‘atik hâliya derdest-i Yol Kulu veled-i Ali”, TKG. KK. TTd.12, vr.199/b-200/a.

⁴⁵⁹ “Zemîn, hâric-ez-defter derdest-i Ahmed veled-i Osman, Yörükdür, altmış kilelik, ber-mûceb-i ‘atik”, vr.204/b.

⁴⁶⁰ “An Zemîn-i mer’a hâliya der-tasarruf-ı Mehmed veled-i Hamza ‘an-cemâ‘at-i İnallu”, vr. 195/b.

⁴⁶¹ “Zemîn, hâric-ez-defter derdest-i Ahmed veled-i Osman, Yörükdür,” TKG.KK.TTd.12, vr.204/b; “Zemîn-i hâric-ez-defter derdest-i İdris veled-i Pir Aziz ‘an-Yörük ma’a birâderân”, TKG.KK.TTd.12, vr.205/a-206/b; “Zemîn-i Mehmed veled-i Tursan hâliya der-tasarruf-ı Bayram veled-i Sadaka ‘an-cemâ‘at-i İnallu” TKG.KK.TTd.12, vr.195/b.

⁴⁶² Zeminler ve mevkuf zeminler hakkında açıklayıcı bilgiler için Bkz. Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, s.191-192.

sistematığına hizmet etmesidir. Diğer ise özellikle kimi örneklerde tesadüf edildiği üzere zaviyelere akar olarak ayrılmış kimi mezra, köy veya çiftlik adlarından hareketle yerleşim ve nüfus tarihi bakımından önemli ipuçlarına erişmemize fırsat tanınmasıdır. Nitekim bu iki etken bağlamında Hüseyinabad bölgesi zaviyelerine bakıldığında Bazarlık-ı Büzürk ve Bazarlık-ı Küçük mezzaralarının Perçem karyesi halkı tarafından ziraat edildiği ve dîvânî hissesinin Baba Mehmed Zâviyesi'ne gittiğini görebilmekteyiz. Ayrıca Gulamlar mezzarası örneği üzerinde özellikle durmak gerekmektedir. Öyle ki mezzaranın “*defter-i atik*” mücibince Er Kulu Baba Zâviyesi'ne akarı olduğu ve her nedense raiyyetinin yani halkının dağıldığını görmekteyiz. Bu ele aldığımız konu bakımından oldukça önemlidir. Raiyyetin yer değiştirmesine neden olan faktörler neydi? Sorusu cevap bekleyen ve bizim de öğrenmek istediğimiz temel sorunsallarımızın başında gelmektedir. Gulamlar mezzarası halkının terk-i diyâr etmesiyle Zülkadırlü taifesi bölgeye meyletmiştir.⁴⁶³ Sultan Emirce⁴⁶⁴ ve Abdal Ata Zaviyelerini de bu bağlamda ayrı değerlendirmek gerekmektedir. Bu zaviyelerde dervişlerin bulunması ve bu nedenle resm-i çift vergisinden muaf tutulması yukarıda belirttiğimiz insan, itikad ve iskân, yönetim olgularına oldukça iyi bir örnektir. Sultan Emirci Zâviyesi alan, nüfus bakımından ele alınabilir. Nitekim Koyunlu Yusuf, Güdül, Tusi, Akçaköy, Cengizhan, Şeyh, Halil, Avansaray ve Topcu mezzaraları ile sınırlı olup yaklaşık seksen müdlük bir alanı bulunmaktadır. Bu alan Divan Oğulları olarak bilinen sipahi taifesi, Yörük ve Çungar/Conkar Cemaati ile Dulkadırlü Kara Köse taifesinden kişiler ile Sultan Emirce köyünden bir kısım reâyâ tarafından tasarruf edilmektedir. Dolayısıyla bizler bu minvalde kayıtlar özelinde bir zaviye, etrafındaki demografik hareketlilik, cemaat, grup ve taifelere özgü hayli önemli bilgilere erişebilmekteyiz.⁴⁶⁵ 1574 yılı defteri bizlere Hüseyinabad kazasının demografik ve sosyo-ekonomik hayatına dair oldukça önemli veriler sunmaktadır. Öncelikli olarak bölgede yerleşime esas alanları köy, mezra, çiftlik şeklinde kendi içerisinde üç farklı kategoriye ayırdık. Bu tarihte kazanın 37 köyü bulunmaktadır. Defterde nüfusu bulunan yani üzerinde raiyyet kaydı olan “*Kaytaklar, Niyazcık, Halil Ecelü ve Köşger ‘an-cemaat-i Kara Köseli*” köylerinin de ilavesiyle bu sayı 41 olmaktadır. Ayrıca diğer defterlerde örneklerine pek rastlamadığımız türden üzerinde

⁴⁶³ Mezra‘a-i Gulamlar ra‘iyyeti dağılmış hâricden Zülkadırlü zirâ‘at eder, mâlikâne tamam, mülkiyyet üzere der-tasarruf-ı Hacı Murad ibni Hacı Musa ber-müceb-i defter-i atik hâliya Vakf-ı Zâviye-i Er Kulu Baba ber-müceb-i hükm-i hümayûn...”, TKG.KK.TTd.12, vr.204/b.

⁴⁶⁴ “...Ehl-i karye dervişler olduğu sebepten resm-i çift vaz‘ olunmamış nukile bi-ibâreti’l-asl hâliya derdest-i Mestan veled-i mezkûr zâviyedâr olmağla ‘avârız-ı divâniyeden ve tekâlif-i ‘örfiyyeden emin olmaları defter-i cedide kayd olundu...”, vr.207/b; Zaviye hakkında ayrıca Bkz. Ocak, “Emirci Sultan ve Zaviyesi”, s.129-208; Aynı yazar, “Emirci Sultan”, *DİA*, C.XI, 1995, s. 153-155.

⁴⁶⁵ “...Sultan Emirci Evkâfından Koyunlu Yusuf Özü ve Güdül ve Akçaköy ve Tusi ve Cengiz Han ve Şeyh ve Halil ve Avan Sarayı Toyacı hudûdunda Kışlak-ı Doğancılu ve Kışlak-ı Çalağlı ve Kışlak-ı Kara Hüseyin ve Keşik Kaya ve Karalar Viranı ve Kışlak-ı Ali Fakıhlı ve Kışlak-ı Asayışlı ve Kışlak-ı Güdül ve Kışlak-ı Avan Sarayı nâm-ı diğer Kodallı ve Kışlak-ı Tayfurulu ve Kışlak-ı Alaaddinlu ve Kışlak-ı Kızılcaın ve Kışlak-ı Pir Ecelü ve Kışlak-ı Dostı ve Belikli Viran ve Yağmur Özü ve Kışlak-ı diğer Kargalu ve Kışlak-ı Gökçelü cemâ‘ati zirâ‘at etdikleri yerlerin resm-i dönümü ve behrecâtı ve vâki‘ oldukda resm-i tapu ve değirmenlerin resmi ve onların behreleri iki başdan hangâh-ı mezbûr tarafından zabt ve kabz olunması ...”, TKG.KK.TTd.12, vr.208/b.

reâyâ kaydı bulunan mezralara da burada tesadüf etmekteyiz. Hüseyinabad'da 1574 tarihinde bu türden 15 mezra bulunmaktadır. Bu köylerden büyük-küçük, eski-yeni gibi ön eklere sahip olanlar kendi içinde köylerin zamanla değişime uğradıklarının bir işareti olabilir. Bu durum şüphesiz süregiden bir demografik hareketliliğin de göstergesi olarak ele alınabilir. Çelebi Bağı köyünün tahririne yansıyan yönü bu konuda ileri sürdüklerimizi desteklemektedir. Nitekim defterin bir bölümünde “mezra-i” bir bölümünde ise “karye-i” şeklinde ön tanım ifadeleri yazılan köy, önceleri muhtemelen İnallu cemaatinin uğrak olduğu bir mesken iken zamanla köy halini almıştır.⁴⁶⁶ Mezralardaki bu hareketlilik tahrirlerde Sorkun ile Hüseyinabad arasında giden gelen bir köy kaydının oluşmasına yol açmışa benziyor. Öyle ki Atayi Bey defterinde Sorkun nâhiyesine yazılmış bazı köy ve mezralar hatırı sayılır cemaat liderlerinin şahitliği vesilesiyle incelediğimiz defterde zaviyeye tekrar bağlandığı anlaşılmaktadır.⁴⁶⁷ Fakat İsa Hacı, Yortan, Ala Kilise ve Kapaklı köylerine bu tahrirde rastlayamamaktayız. Bu köylerin Bozok livası tahririnde yer alması olasıdır.⁴⁶⁸ Diğer taraftan Sapmaz mezarası ise artık bir köy olarak kayıtlarda yer almaktadır.

Kazanın 1574 yılında toplam nefer sayısı 3.557 olarak hesaplanmıştır. 301 nim, 548 bennâk ve 867 caba hanesinin ilavesiyle bölgede vergiye esas hane sayısı 1.717 olarak hesaplanmıştır. Bu arada kazadaki mücerred sayısının hemen hemen vergiye esas nüfusa denk geldiğinin de altını çizmemiz gerekmektedir. Bu durum kaza genelindeki büyük bir nüfus artışının da göstergesidir. Bu tarihte Hüseyinabad kazasında 449 hanenin “becâ-yı” ön ekiyle başlayan ve 99 hanenin ise “ma‘a” ilave ekiyle devam eden ifadeleri kapsadıkları görülmektedir.⁴⁶⁹ Bu hususta 35 hane ile Yeni Yapar, 30 hane ile Ağca Viran ve 25 hane ile Eski Yapar köyleri oldukça yüksek rakamlarla dikkat çekmektedir. Bu köyleri, Poladcık, Balçık Hisar, Hırka-i Büzürk, Akpınar ve Gerdek Kaya köyleri izlemektedir. Çalışmamızın buraya kadar olan bölümünde incelediğimiz kazaların yerleşiklik durumlarına dair köy, mezra, yaylak ve kışlak kayıtları esas alınarak bilgiler ortaya konulmuştur. Aynı mantıkla bölgelerdeki göçebelik durumlarına da bakılmalıdır. 1574 yılı defterdeki bilgiler göz önüne alındığında bölgede özellikle İnallu Cemaati'nin varlığı dikkati celp etmektedir. Hüseyinabad kazası genelinde İnallu Cemaati'nin yoğun olarak değişik köy ve mezralarda iskân oldukları anlaşılmaktadır. Cemaatin Teberrüklü⁴⁷⁰ olarak da isimlendirildiğini öğrendiğimiz bu kaynak ayrıca cemaatin yer aldığı köyleri de görmemize fırsat vermektedir. Karapınar, Koçhisar, Geçüd, Gerdekkaya, Sultanemirci, Yatan ve

⁴⁶⁶ “İşbu karyeden mukayyed olan cemâat-i İnallunun rûsümü ve bâdhavâ ve ‘âdet-i aġnâm ve resm-i arûsaneleri İnâl-oġlu Mirzanın ber-vech-i timâr tasarrufunda olub behrecâtı ve resm-i dönümü sâhib-i timârındır.”, TKG.KK.TTd.12, vr.202/a-b.

⁴⁶⁷ TKG.KK.TTd.12, vr.208/b.

⁴⁶⁸ “Karye-i İsa Hacı, ‘an-kâbile-i Kızılkocalu”, TKG.KK.TTd.44 (E.N:15/31), t. H.983, vr.23/b-24/a.

⁴⁶⁹ Nâhiyede özellikle Yeni Yapar, Ağca viran, Eski Yapar, Hırka-i Büzürük ve Başçıkhisar köylerinde çok daha fazla tesadüf edilmiştir.

⁴⁷⁰ Cemâ‘at-i İnallu ki Teberrüklü demekle ma‘rûfdur, TKG.KK.TTd.12, vr.203/b.

Kervansaray köyleri ile Saraypınar, Tomalan, Küçükviran, Celebibağı mezraları ve son olarak da Ağcasofu, Gök, Çelebiler, Yaycılar, Çelebibey, Beyobası, Kozluca ve Köşşergibi kışlaklarda mütemekkin olduklarını görebilmekteyiz. Hüseyinabad bölgesindeki kışlakların tamamında İnallu Cemaati bulunmaktadır. Cemaat mensuplarının yıllık hâsılları toplamı 13.966 akçadır. Şüphesiz bu hâsılın büyük çoğunluğu aded-i aġnâm, niyâbet ve bâd-ı hevâ ve arûsiyye türlerini kapsamaktaydı.⁴⁷¹ Kazada bu tarihte yirmi etrak yerleşim birimi tespit edilmiştir. Bu kayıtların bir kısmında gerek neferan ve gerekse de hâsıl olarak ayrıldığından baġlı buldukları köye ait olan rakam ile ele alıp deġerlendirmemiz oldukça kolay olmuştur. Fakat bu türden kayıtlar azdır. Daha ziyade etrak hâsılları ayrı olarak verilmiştir. Bu durumda konar-göçer olarak yaşamaları, sayımdan kaçtıkları, yerleşik düzene geçmek istemedikleri gibi nedenlerle sayıma giremedikleri düşünülebilir. Etrak taifesinin yer aldığı yirmi pare köyün 1.928 hanesinde üzerinde özellikle “*etrak*” ibaresi yazılanlarının sayısı 1.119’dur. Bu şekilde üzerine not düşülmemiş köy, mezraların artık meskûn mahal olarak görüldüğü, üzerine etrak ibaresi yazılanlarında ise hala konar-göçer hayat emarelerinin olduğu düşünülebilir. Aynı şekilde bu köylere ait 68.550 akçelik toplam hâsılının 21.364 akçelik kısmını etrak taifesinden elde edilen oluşturmaktadır.

Ekonomi: Tarım, Hayvancılık ve Vergi

Mâlikâne-Dîvânî Hisseleri

Bölgedeki ilk tahrirlerden itibaren ikinci bölümde açıklandığı üzere mâlikâne-dîvânî sistemi uygulamalarına tesadüf edilmektedir. Bu bakımdan 1455 yılı tahririnde pek çok köy gelirlerinin mâlikâne-dîvânî sistemi dahilinde pay edildiği anlaşılmaktadır. Bu tarihte Hüseyinova köylerinin mâlikâne gelirlerinin ağırlıklı olarak Hüseyin Bey, Abdal Ata Zaviyeleri ile Hüsam Medresesine ayrıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Hacı İlyas Aġa ve Piri Paşa gibi müşterek; Mahmud veled-i Şerefüddin örneğinde tesadüf ettiğimiz üzere iki baştan tasarruf hakkına sahip olanlar da vardır. Dîvânî hisselerinin ise daha ziyade Ferhad Bey ve biraderlerince alınmaktaydı. 1482 yılı tahrir defterinde ise Taci Bey, Koçu Bey, Hacı İlyas ve Hamza Bey mülk hisse sahipleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca kazanın Eski Yapar, Kulaġuz, Karapınar, Akpınar, Tomalan, köylerinde rastladığımız “*Hatayi bint-i Ali Hacı*”, “*Berat Hatun bint-i Halil*” ve “*Mahya Hatun bint-i Ahmed Çelebi*” örneklerinde olduğu gibi mülk hisse sahibi kadınlar da bulunmaktadır.⁴⁷² Bu durum da oldukça normaldir. Nitekim mâlikâne hisseleri bilindiği üzere İslâm mülkiyet hukukuna tabidir. Miri araziye tasarruf eden reâyâdan farklıdır.

⁴⁷¹ “...İnallu Cemâ’at-i mütemekkin olup behre ve resimlerin ve rûsum-ı âdiyelerin tamamen sipâhilerine edâ ederler”, TKG.KK.TTd.12, vr.210/a-b.

⁴⁷² TKG.KK.TTd.12, vr.193/a, 196/a, 197/a, 206/b, vd.

Mâlikâne hisse sahipleri hisselerini satabilir ve vakfedebilirler. Toprağın mülkiyetin değil tahsis edilen vergi gelirlerinin mülkiyetine sahip olan bu kişiler öldüklerinde hakları kız veya erkek çocuklarına geçerdi. Nâhiyenin mâlikâne hisselerinin bir kısmı da Hüseyin Bey, Baba Mehmed, Medrese-i Hüsamiyye, Mehmed Paşa İmareti ve medresesi, Yahya Paşa Zâviyesi, Abdal Ata, Ahi Muhyiddin, Er Kulu Baba Zâviyesi ve Baba Mehmed Zâviyesi örneklerinde olduğu üzere vakıflara ayrılmıştır.⁴⁷³

1485 yılı tahririnde köy ve mezralar nâhiye ayırımına gidilmeden hisse payları esas alınarak Hüseyinabad dahilinde nâhiyeleri ayrıca belirtilerek ele alınmıştır.⁴⁷⁴ Nâhiyedeki köylerin birçoğunun dîvânî hisse gelirleri tımar olarak ayrılmıştır. Yatankavağı, Hırka-i Büzürk ve Küçük ile Alakilise, Perçem köylerinin dîvânî hisseleri Şehsuvar oğlu Ali Bey'e aittir.⁴⁷⁵ Mâlikâne hisseleri ise farklı kişi ve vakıflar arasında pay edilmiştir. Köylerin veya mezraların mâlikâne ve dîvânî hisseleri yazılırken oluşan kimi itilafların Umur Bey⁴⁷⁶ ve Taceddin⁴⁷⁷ defterleri esas alınarak halledildiği anlaşılmaktadır. Mâlikâne hisseleri daha ziyade Hacı İlyas Bey, Koçu Bey, Ali Bey, Taci Bey, Pir Hacı, Pir Mehmed, Hamza Bey vb. kişilere ayrılmıştır. Ayrıca Hatay Hatun, Berat Hatun, Muhibbi Hatun ve Bülbül Hatun şeklinde kadın hisse sahipleri de önceki tahrirlerde olduğu gibi durumlarını korumaktadır.⁴⁷⁸ Öz'ün de ifade ettiği üzere tahrirlerde ismi geçenler şayet bir satış söz konusu değilse aynıdır. Bunlar hisselerin ilk sahipleridir. Büyük olasılıkla hayatta değillerdi. Evlatları hisselerini tasarruf ediyordu. Ancak tahrir eminleri herhangi bir değişiklik olmadığından eski defterdeki kayıtları yenisine yazmaya devam etmişlerdir.⁴⁷⁹ Uluçay'ın Osmanlı padişahlarının hanımları ve kızlarına dair muazzam eserinden edindiğimiz bilgiler çerçevesinde baba adı Abdullah olan Bülbül Hatun, II. Bayezid'in eşi Hundi Hatun ve Şehzade Ahmed'in de anneleridir.⁴⁸⁰ Hüseyin Bey, Sultan Ahmed, Abdal Ata, Yahya Paşa, Ahi Fahrettin ve Sultan Emirci zaviyeleri ise nâhiyenin mâlikâne hisselerinden nasipleneler olarak sıralanabilir. Hacı İbrahim Çelebi, Muhiddin, Medrese-i Hüsamiyye, Piri Paşa ve Abdal Ata vakıfları ise nâhiyenin mâlikâne hisselerine sahip vakıflar olarak tespit edilmiştir. Gerdekkaya, Gökviran, Kızıllar, Kapaklu ve Yağlı köyleri mâlikâneleri Karahisar-ı Demürlü'deki Hüsamiyye Medresesi Vakfı'na ayrılmıştır.⁴⁸¹ Ayrıca

⁴⁷³ TKG.KK.TTd.12,vr.197/b, 199/b, 200/b, 204/b, vd.

⁴⁷⁴ "Karye-i Yortan nâm-ı diğer Köyne Baba, hâric ez-defter, tâbi'-i Sorkun, altı çiftlik mikdârı yerdir", TT.d.79, s.298.

⁴⁷⁵ TT.d.79, s.288,290.

⁴⁷⁶ Karye-i Eskiyyapar, "mâlikânenin on sehinden altı sehmi der-tasarruf-ı Hacı Ahmed ve Hacı Yusuf ber-müceb-i defter-i Umur Bey", TT.d.79, s.277.

⁴⁷⁷ Karye-i Karapınar, "nisf -ı mâlikâne, mülk-i Koçu Bey ve nisf-ı âheri mülkiyyet üzere, der-tasarruf-ı Berat Hatun bint-i Halil ve Muhibbi Hatun bint-i Ahmed Çelebi ve Ali Bey, ber-müceb-i defter-i Taceddin, dîvânî timâr", TT.d.79, s.282.

⁴⁷⁸ TT.d.79, s.277, 279, 282, 283, 291.

⁴⁷⁹ Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, s.138.

⁴⁸⁰ Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001, s. 21-22.

⁴⁸¹ TT.d.79, s.280, 288 vd.

Defter-i Taceddin mûcibince Manşar, Sincan, Taşbüged, Yenice köylerinin ise dîvânî ve mâlikâne hisseleri “*Kutbülbüdelâ Abdal Ata*” Vakfı’na ayrılmıştır.⁴⁸² Son olarak da Balçıkhisar mezrası mâlikâne hisselerinin Sultan Selim ve Kanuni dönemlerinde sadrazamlık yapmış olan Piri Mehmet Paşa’nın İstanbul’da bulunan imaretine pay edildiği görülmektedir.⁴⁸³

1530 yılında Hüseyinabad nâhiyesinde mâlikâne-dîvânî sisteminin varlığı ve mâlikâne gelirlerinin dîvânîye nispetle daha az bir miktarı kapsadığı anlaşılmaktadır. Bu nüfusun 16.4896 akçelik dîvânî ve 12.6254 akçelik de mâlikâne hisseli vergilerinin olduğu anlaşılmaktadır. Son olarak nâhiyede altı hanenin kayıtlı olduğu bir adet mustahfızan karyesinin 2.722 akçe dîvânî ve 1.314 akçelik de mâlikâne gelirine sahip olduğu söylenebilir.⁴⁸⁴ Mustahfızan tımarının ise Behramşah tımarları arasında olduğu ve nâhiyenin Kapaklı köyü gelirlerini kapsadığı anlaşılmaktadır.⁴⁸⁵ Bölgeye ait son dönem defterlerinde mâlikâne-dîvânî sisteminin canlı örneklerine tesadüf edilememesi bu minvaldeki kayıtların mülk haline gelmesi ya da vakıf şeklini alması şeklinde yorumlanabilir. Fakat olayın aslı böyle değildir. Daha önce de ifade edildiği üzere tamamen tahrir emininin tutumundan kaynaklıdır. Bilindiği gibi gelir kalemlerinin tespiti oldukça önemlidir. Zaten tahrir de bu maksadıyla yapılmaktadır. Bazı tahrirlerde dîvânî hisselerin yazılıp mâlikâne hisselerinin yazılmamış olması sistemin ortadan kalktığı anlamına gelmez. Nitekim sonradan bazı köy kayıtlarının altına mâlikâne hisselerinin kime ait olduğu yazılmıştır.

1542 tarihli bu defterdeki veriler esas alındığında Hüseyinabad mâlikâne-dîvânî hisselerinin zaviye, mülk ve medrese şeklinde üç kategoride hisselendirildiği anlaşılmaktadır. Hüseyin Bey, Abdal Ata, Ahi Muhiddin, Baba Mehmed ve Taceddin zaviyeleri ile Karahisar-ı Demirlü’deki Hüseyimiye Medresesi ilk olarak tespit edilmektedir. Ayrıca Hacı İlyas, Pir Mehmed, Taci Bey, Koçu Bey, Hamza ve Pir Hacı Bey gibi mülk olarak ellerinde hisse bulunduranların varlığı görülmektedir.⁴⁸⁶ Defterin eksik sayfalarında ortaya çıkan mâlikâne miktarı 17.052 akçedir.

1574 yılı defterine göre ise Taci Bey, Koçu Bey, Hacı İlyas ve Hamza Bey mülk hisse sahipleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca kazanın Eski Yapar, Kulağuz, Karapınar, Akpınar, Tomalan, köylerinde rastladığımız “*Hatayi bint-i Ali Hacı*”, “*Berat Hatun bint-i Halil*” ve “*Mahya Hatun bit-i Ahmed Çelebi*” örneklerinde olduğu gibi mülk hisse sahibi kadınlar da bulunmaktadır.⁴⁸⁷ Zaviye olarak ise Hüseyin Bey, Baba Mehmed, Medrese-i Hüsamiyye,

⁴⁸² TT.d.79, s.285-288.

⁴⁸³ “mâlikâne, mülk-i mebî’-i merhûm Ali Paşa, hâliya vakf-ı ‘imâret-i hod, der-İstanbul, ber-müceb-i vakıfnâme ve hüccet ve mukarremnâme-i Sultan Bayezid Han ve bi-ma’rifet-i Pîrî Paşa”, TT.d.79, s.296, Pîrî Paşa hakkında bk. Yusuf Küçükdağ, “Piri Mehmed Paşa”, *DİA*, c. 34, İstanbul, 2007, s. 280-281.

⁴⁸⁴ TT.d.387, s. 473.

⁴⁸⁵ “Tımar-ı Müstahfızan-ı Behram Şah, tabi’-i Hüseyinabad, mâlikâne-i tamam Vakf-ı Medrese-i Hüsamiyye der-Karahisar-ı Demirlü, dîvânî timâr”, TT.d.387, s. 473.

⁴⁸⁶ A.DFE.d.24, s.2-16.

⁴⁸⁷ TKG.KK.TTd.178, vr.193/a, 196/a, 197/a, 206/b, vd.

Mehmed Paşa İmaretî ve Medresesi, Yahya Paşa Zâviyesi, Abdal Ata, Ahi Muhyiddin, Er Kulu Baba Zâviyesi ve Baba Mehmed Zâviyesi bu bakımdan ele alınması gereken vakıflardandır. Ayrıca Mehmed Paşa'nın Amasya'daki imaret ve medresesi de bu minvalde değerlendirilmelidir.⁴⁸⁸ Hüsâmiye Medresesi de kazadaki pek çok köyün gelirinin ayrıldığı köklü bir medresedir. Hüsâmiye gibi nâhiye sınırları dışında bulunan Artukabad'daki Saru Kamış çayırı has bedeli olarak Hırka-i Büzürk karyesinin Sarufakih Oluğu mezarısı hissesi ayrılmıştır. Aynı şekilde Yellüdere ve Karnıkra mezarlarının haslar da Çorum yakınlarındaki Yardım Çavuş isimli bir hayır sahibinin Kınık köyünde yaptırdığı camiye vakfedilmiştir. Kayıttan anlaşıldığı kadarıyla Yardım Çavuş oğlu Mehmed vakfiyye şartı gereği vazifelidir.⁴⁸⁹

Vergilendirme

Mülk, vakıf ve mîrî arazi Osmanlı İmparatorluğu'nda arazi türlerini ifade eden üç kavramdır. Bunlardan ilki tasarruf hakkı kişi ait olan arazileri belirtir. Bir maksada hizmet etmek için kurulmuş vakıfların türlü giderlerini karşılamak maksadıyla gelirleri söz konusu vakfa ayrılmış, mülkiyetin kimsede olmadığı arazi çeşidine ise vakıf araziler denir. Bu arazilerin ne şekilde kullanılacağı, gelirinin vakfın hangi gider kalemlerine göre dağıtılacağı vakfiyelerde açıkça ifade edilirdi. Toprağın mülkiyetinin devlete, tasarruf hakkını ise tapu bedeli ya da resmi olarak tabir olunur kira karşılığında, bazı kıstaslar dahilinde, kayd-ı hayat ile köylülere bırakıldığı araziler ise mîrî arazi olarak tarif edilebilir. İncelememize konu olan bölgede ise mâlikâne-dîvânî sistemi içinde mülk ve vakıf olan şey, arazinin kendisi değil o araziye tasarruf eden reâyânın ödemekle yükümlü olduğu vergilerin bir bölümüdür. Rum eyaletinde bunlar hububat ve diğer ürünlerden alınan *öşr* (onda bir) ile değirmen resminin yarısı olacak şekilde belirtilmiştir.⁴⁹⁰ Köylü öncelikle arazisini işletmek, ürünü hasat etmek ve elde ettiği gelirin vergisini ödemekle hükümlüydü. Buralardan elde edilen gelirler de Osmanlı İmparatorluğu'nun temel gelir kalemleri olarak işlev görmekteydi. O halde bu toprakların kesinlikle boş kalmaması ve reâyânın terk-i diyâr etmemesi elzemdi.⁴⁹¹ Köylünün işlettiği araziler, Osmanlı kırsalında bir ailenin işleyebileceği miktarda muayyen parçalara ayrılmıştır.⁴⁹²

1455 yılı defterinde Hüseyinabad köyleri ve mezarları ayrı ayrı nefer ve hâsıllarına göre kaydedilmiştir. Cemaat olarak tabir olunan İnallı taifesinin nefer sayıları ayrı ayrı verilmiş olsa

⁴⁸⁸ TKG.KK.TTd.12, vr.197/b, 199/b, 200/b, 204/b, vd.

⁴⁸⁹ TKG.KK.TTd.12, vr.204/b.

⁴⁹⁰ Resm-i çift, bâd-ı hevâ, hububat ve diğer ürünlerden onda bir ve değirmen resminin diğer yarısı da dîvânî hissesine aittir. Nadiren de olsa dîvânî hissesi de mülk veya vakıf olarak tahsis edilmiştir. Fakat bu durumda da mülk veya vakıf olan şey arazi değil ondan elde edilen vergilerdir. Bkz. Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, s.124.

⁴⁹¹ Mithad Sertoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Toprak Dirliklerinin Çeşitli Şekilleri", *VI. Türk Tarih Kongresi, 20-26 Ekim 1961*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1961, s. 181-194.

⁴⁹² İncalcık, "Çiftlik", s. 313-314.

da maalesef gelirleri toplam olarak yazılmıştır.⁴⁹³ Bu durumda cemaate mensup yukarıda isimleri belirtilen birimlerin her birinin hâsıl-ı ganem ve bâd-ı hevâ gelirlerini tespit etmemiz mümkün olmamaktadır. Bölgedeki İnallu taifesinin nefer ve hâsılının da ilave edilmesiyle Hüseyinova'da 604 neferden tahmini olarak 50.520 akçelik verginin toplandığı ifade edilebilir. Hassa çiftlikleri doğrudan sipahi tarafından veya kimi zamanda ortakçı reâyâ ile birlikte işletilmiştir.⁴⁹⁴ Böyle olmasına rağmen sipahinin mülkü sayılamazdı, görevde buldukları süre içerisinde kendilerine tahsis edilirdi. Hüseyinova'da 1455 yılında dört adet çiftlik-i hassa kaydı bulunmaktadır. Genellikle Çiftlik-i hassa-i süvâri şeklinde ifade edilen çiftlikler tımar sisteminin bölgeye nüfuz ettiği bir işaretidir. Bu çiftliklerin miktarlarına dair bir bilgiye sahip değilsek de tarımsal üretimin yapıldığı ve diğerlerine göre nispeten verimli araziler olduğu düşünülebilir. Hüseyinova'da Yapar-ı Cedîd, Boladçuk, Serkiz ve Akpınar köylerinde tesadüf edilen dört adet çiftlikten Boladçuk köyünde mütşerek ibaresi yer almaktadır.⁴⁹⁵ Bu durumda diğerlerinin bizzat sipahi tarafından işletildiği, ya da kiraya verildiği anlamına gelmektedir. Çiftlikler defterlerde genellikle köy hanelerinin bitimini müteakip yazılmaktaydı. Toplam 40520 akçelik gelirin büyük kısmı hassa ve behre cinsinden alınan tahıl ürünlerine aitti. Bu bakımdan 70 müd buğday ve 55 müd arpa hassa; 313 müd buğday ile 250 müd arpa da behre cinsinden vergilendirilmiştir. Bu tarihte buğdayın tahrir değeri 60, arpanın ise 40 akçe olduğu anlaşılmaktadır.

1485 yılı Hüseyinabad nâhiyesi için bâd-ı hevâ vergisi bağlamında ön görülen tahmini tutar 2.130 akçedir. Yeniyapar ve Hırka-i Büzürk köylerinin bu bağlamda ödeyecekleri miktar toplam tutarın yarısına yakındır. Yine çok enteresan bir şekilde “*etrakiyye*” tarifli köylerden bu verginin pek alınmadığı anlaşılmaktadır. Bu durumda yukarıda açıklandığı üzere bir iskân politikasının gereği olarak düşünülebilir. Nitekim Yörük-i Büzürk tarifıyla ön plana çıkan Alacalar köyünde de bâd-ı hevâ vergisine tesadüf edilmemiştir. Bu vergi grubu dahilinde yer alan ve 1485 yılı defterinden anlaşıldığı kadarıyla “*ani'r-rüsûm, resm-i ganem ve bâd-ı hevâ*” grubundan alınarak yekûn oluşturmuş niyâbet vergisinden de bahsetmek gerekmektedir. Serbest olmayan tımarlardan beylerbeyine çift için 15, yarım çift için 7,5 akçe, bennâk ile cabadan da 5 akçe ayrılmıştır. Ayrıca adet-i ağnâm, bâd-ı hevâ ve arûsiye vergilerinin yarısı da niyâbet grubuna yazılmıştır.⁴⁹⁶ Nâhiyede, Hasanlı Kavağı, Serkiz ve Boladçık köylerinden toplam 338 akçelik niyâbet vergisinin alındığı görülmektedir.

⁴⁹³ TT.d.2, s. 262.

⁴⁹⁴ Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, s. 222-223; İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1990, s. 179.

⁴⁹⁵ TT.d.2, s.239,242-246.

⁴⁹⁶ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kamunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, c.VIII, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 434-438.

TT.d.15 numaralı defterin 33. sayfasında Hüseyinabad nâhiyesinin zeâmet gelirleri yer almaktadır. Bu dönemde bölgenin zeâmet gelirinin “*Süleyman Çelebi veled-i Mahmud Çelebi*” adına olduğu görülmektedir.⁴⁹⁷ Köy adları, hâsılları şeklinde nâhiyenin zeâmet kayıtlarının tutulduğu defterde aslında görmeyi arzu ettiğimiz en önemli konulardan biri söz konusu köylerin hâne, neferân sayılarına dair bilgilerdir. Fakat bu yönde bir veriye maalesef erişememekteyiz. Yukarıda belirtildiği üzere köy adı, hâsılları takiben “varak” olarak okunabilecek bir kelime ve altında periyodik olarak artan rakamları içeren kısım yer almaktadır. Bu durum acaba bir sayfa numarasına atıf mı? şeklinde düşünmemize sebebiyet vermektedir. Şayet öyle ise bu sayfalar hangi deftere aitti? Büyük olasılıkla zeâmet kayıtları hazırlanırken kullanılan defter olmalıdır. Bu durumda elimizdeki tek seçenek olan 1455 tarihli tahrir defteri bu nazarla tetkik edilmiştir. Fakat her iki defter arasında eldeki sonuçlar bakımından bir bağ kurulamamıştır. Nitekim Hüseyinabad zeâmet gelirlerine dair bölümde “*Karye-i Yeni yapar tâbi’-i Hüseyi-âbâd*”, “*hâsıl-ı dîvânî: 9681*” ve nihayet “*varak:71*” şeklinde kaydedildiği anlaşılmaktadır.⁴⁹⁸ Bu yöndeki bilgilere dair ipuçları almak için 1455 yılı tahrir kayıtları tetkik edildiğinde “*Karye-i Yeni yapar*”, “*hasıl cem’an: 6.164*” ve “*sayfa no: 239*” şeklinde bilgilere erişilmektedir.⁴⁹⁹ Ortaya koyduğumuz bu düşünce dahilinde şayet başka bir izahı yok ise bu yöndeki beklentiyi karşılanmaması şu anda elimizde olmayan ama büyük olasılıkla 1455 ile 1482 yılları arasındaki bir dönemde tertip edilmiş başkaca bir defterin varlığını düşünmemize yol açmaktadır.

1482 yılı Hüseyinabad nâhiyesinin zeâmet gelirlerini köy ve mezralar bakımından ele alındığında Yeni yapar, Eski yapar, Akpınar, Yağlı, Fakılar ile Alacalar’ın en fazla; Bayadcık, Gökviran ve Kızıllar köylerinin ise aksine hayli az bir gelire sahip oldukları söylenebilir. Hüseyinabad tımarlarının ise “*ser-asker-i Tokad*” dahilinde yer aldıkları anlaşılmaktadır. Kaydın tutulduğu dönemde bu vazifede “*Karagöz*” isimli bir tımar sahibinin bulunduğu anlaşılmaktadır.⁵⁰⁰ Defterde dikkatimizi çeken bir başka husus, “*tımar-ı Mezid ve İlyas*”dan sonra gelen “*Tımar-ı Cafer, ‘an-tahvil-i Pir Ali ve Cüneyd*” şeklindeki kayıttır. Nitekim bu kaydın devamında Pir Ali ve Cüneyd’in kız evlattan oğulları olması hasebiyle erkekten olan Cafer’in iki cebelü vermek şartıyla tımar verildiği anlaşılmaktadır. Bu örnek Osmanlı tımar nizamında zorunlu olmadıkça kız çocuğundan tevcihlerin yapılmadığını teyit etmektedir. Ayrıca Cafer’in ismi belirtilmemiş bir zaviyenin “*kapusun acup âyende ve revendeye*” hizmet etmek gibi başka bir vazifesi de vardır. Buradaki zaviye Eski yapar köyünü takiben dile getirildiğinden ve varak numaraları da aynı olduğundan acaba bu köy havzasında mı? şeklinde düşünmemize

⁴⁹⁷ “Zeâmet-i Hüseyin-âbâd be-nâm Süleyman Celebi veled-i Mahmud Celebi”, TT.d.15, s.33.

⁴⁹⁸ TT.d.15, s. 33.

⁴⁹⁹ TT.d.2, s. 239.

⁵⁰⁰ “Tımar-ı Karagöz ser-askerü’l-mezkûr”, TT.d.93, s. 109 vd.

sebeptir. Kaydın devamında Cincife, Venk ve Artuk-âbâd kayıtlarına yer verilmesi bu ihtimali güçleştirmektedir.⁵⁰¹ 1485 yılında Hüseyinabad bölgesinde, arpa ve buğdaydan alınan vergilerinin oldukça fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bölgede meydana gelen nüfus artışı ve her iki ürünün hasadına etki etmiş benziyor. Bu tarihte de bir müd hınta, yani buğdayın tahrir değeri 50, arpanın ise 40 akçedir. Bölgede arpa, 40 müd, ve buğday, 60 müd verginin en fazla Yenişar köyünde olduğu görülmektedir.

1520 yılı tahririnde 1.217 vergi hanesinin tespit edildiği nâhiyenin 18.4281 akçelik hâsılı bulunmaktadır. Bu hâsılın büyük bir kısmının arpa ve buğday vergilerinden elde edildiği anlaşılmaktadır. Nâhiye köy ve mezralarında behre olarak 683,5 müd buğday ve 511,9 müd ise arpa vergisi tespit edilmiştir. 1520 yılında Hüseyinabad'da buğdayın tahrir değeri 100, arpanın ise 80 akçedir. Bu durumda bölgede buğday ve arpanın tahrir değerinin önceki tahrire göre, yüzde yüz oranında arttığını göstermektedir. Nâhiyedeki üretim nüfusa bağlı olarak Yenişar, Eskişar, Hırka-i Büzürk ve Küçük ile Fakılar köylerinde yoğunlaşmaktadır. Mezra olarak ise Sultan Emirci Zâviyesi mezraları, Kavurgaoğlu, Vararlu, Ağcakışla, Hacıali, Kuruca, Ayrudam ve Ağışlı mezraları ön plana çıkmaktadır. Mezralarda da tarımsal üretime bağlı ekonomik faaliyetlerin arttığının en önemli göstergelerinden biri değirmenlerin buralarda da görülmeye başlamasıdır. 1520 yılı verileri Hüseyinabad nâhiyesindeki değirmen sayılarının köy ve mezralarda hemen hemen eşit sayıda bulunduğunu ortaya koymaktadır. Mezralardaki nüfusun artması tarımsal üretimi tetiklemiştir. Nâhiyenin 1520 yılı bâd-ı hevâ cinsinden vergisi ise 5.371 akçedir.

1542 tarihinde nâhiyedeki 995 neferin 3 çift, 276 nîm, 155 bennâk, 169 caba, 257 mücerred, 6 imâm, 6 sipahizadegân, 46 mevkûf ve 3 etrahiyye kaydının bulunduğu görülmektedir. Bu nüfusun toplamda 91.926 akçelik bir vergi ödediği anlaşılmaktadır. Buğday ve arpa üretiminin en azından defter parçasından görebildiğimiz kadarıyla oldukça yaygın olduğu anlaşılmaktadır. 39.700 akçe hınta, 23.006 akçesi de cev olmak üzere behre cinsinden bu minvaldeki tahmini vergi 55.786 olarak belirlenmiştir. Yine 2.800 akçesi hınta, 1.380 akçesi de cev olmak üzere toplamda 4.080 akçelik hassa cinsinden vergilendirmenin yapıldığı görülmektedir.

Hüseyinabad kazasının 1574 yılı köy, mezra, zemin, cemaat hâsıllarının toplamı 297.960 akçedir. Defter ayrıca kaza genelinde 1 çift, 296 nim çift, 492 bennâk, 818 caba, 1600 mücerred, 1 'amel-mânde, 5 zemin, 1 a'ma, 1 zaviyedâr ile 1 kethüda olmak üzere toplam 3505 vergi hanesinin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Elbette daha önceki örneklerde olduğu üzere

⁵⁰¹ "Tımar-ı Cafer 'an-tahvil-i Pir Ali ve Cüneyd ki, Kız Oğullarıymış mezkûr Cafer Er Oğlu olduğu sebepten iki cebelü verüb Zaviyenin dahi kapusun açup âyendeye ve revendeye hizmet edüb sefer-i zafer-peykere dahi mezkûr vech üzere mülâzemet ede", TT.d.15, s. 115.

defterin mufassal defter olması hasebiyle kaza reâyâsının ekonomik faaliyetlerine de ışık tuttuğu söylenebilir. Nitekim bu çerçevede ele alındığında kaza genelinde toplam hâsılın 299.420 akçe olduğu söylenebilir. Bölgedeki tarımsal ürünün kıraç ve ilkbahar yağışlarına dayalı olduğu yönündeki düşünceleri teyit eden bir başka husus ise nohut ve mercimek üretiminin de yaygın olmasıdır. Ayrıca bahçe, bostan, sebze, meyve gibi az çok su gereksinimi olan meyve, sebze cinsinden ürünlerin yetişmesi de yer yer canlı su kaynaklarının bulunduğunu göstermektedir. Hüseyinabad kazasının köyleri hâsılları bakımından ele alındığında 15.576 akçe ile Yeniypar, 14.500 akçe ile Hırka-i Büzürk, 12.500 akçe ile Ağca Viran ve 10.800 akçe ile de Fakihler köyü şeklinde bir sıralama yapılabilir. Bu köylerin hinta ve şa'ir vergilerinin toplamı hâsıllarının üçte ikisini geçer mahiyettedir. Diğer yandan daha önce de ifade edildiği üzere Kızkaracalar köyü örneğinde olduğu üzere kimi sebze ve burçak üretim alanlarına da tesadüf edilmektedir. Nitekim bu durum söz konusu köyün su kaynakları bakımından zengin olduğunun bir emaresi olarak okunmalıdır. Benzer durum Serkis ve Akpınar ile Geçüd köyleri için de geçerlidir.

Hayvancılık

Nâhiye genelinde ele alınan defterler esas alındığında âdet-i ağnâm ve küvvâre yani petek, bal vergisinin yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Bu kapsamda ilk olarak 1482 yılı tahririnde bu minvalde herhangi bir vergiye tesadüf edilmediğini belirtmemiz gerekmektedir. Hüseyinabad'ın bu yıldaki gerek niyâbet ve gerekse de âdet-i ağnâm defterdeki diğer kazalardan oldukça az olduğundan bağlı buldukları Zile yekûnu içerisinde gösterilmiştir. Aynı durum âdet-i ağnâm gelirleri için de geçerlidir. Hüseyinabad nâhiyesi 220 akçelik gelire Yeni Müslüman ve Kuştaş'tan sonra Zile vilayetinin de alt sıralarında yer almaktadır.⁵⁰²

1485 yılında Hüseyinabad havalisinde hayvancılık faaliyetlerinin iki ana kategoride ele alınması mümkündür. Bunlardan ilki özellikle merkez ve taşrada, et ihtiyacının karşılanması noktasındaki yeri yadsınamayacak olan koyundur. Bölgenin hafif engebeli bir coğrafi yapıya sahip olması ve karasal iklimin hâkim olması gibi nedenlerin de koyun yetiştiriciliğini tetiklediği düşünülebilir. Hırka-i Büzürk köyünün toplam koyun yetiştiriciliğindeki payı 2/3 oranındadır. Geride kalanı ise Perçem köyüne aittir. O halde bu iki köyün nâhiyede koyun yetiştiriciliğinin merkezi konumunda olduğu söylenebilir. İmparatorluk vergi nizamında genellikle koyunların kuzulama dönemi olan Nisan ayında iki koyuna bir akçe hesabıyla âdet-i ağnâm ya da resm-i ganem adıyla defterlere sirayet etmiş bilgiler çerçevesinde, yukarıdaki yorumları yapmak mümkündür. Fakat gerçekte koyun yetiştirilip yetiştirilmediğini ifade etmek

⁵⁰² “Zile: 3779, Meşhed-âbâd: 2877, Yeni Müslüman: 1900, Kuştaş: 2002, Özü Kavağı: 2643, Kızıl Künbed: 2291, Mecid-özü: 1963, Aştagul: 3390, Hüseyin-âbâd: 140”, TT.d.15, s. 8.

güçtür. Özellikle Canik ve Terme havalisindeki duruma getirmiş olduğu farklı yorumla Öz, dikkatimizi çekmektedir. Nitekim o, koyun yetiştirilmediği şeklinde değil de yetiştirilen koyunların kayda değer bulunmaması ve bu nedenle kaydedilemediğini ifade etmiştir.⁵⁰³ Bu açıdan bakıldığında Hüseyinabad nâhiyesinde koyun yetiştirilmediği şeklindeki bir ifadeden ziyade Hırka-i Büzürk ve Perçem havalisindeki koyunların oldukça kayda değer addedildiği şeklinde bir izah daha doğru olacaktır. Bu ince ayrıntıdan sonra nâhiyedeki toplam koyun sayısının hesaplanması da geçilebilir. İki koyun bir akçe hesabıyla toplamda 730 akçelik bir vergi tahsis edildiğinden hareketle 1.460 koyunun varlığı düşünülebilir. Bugün olduğu üzere dün de insanoğlunun gündelik yaşamında önemli bir tüketim ürünü olan bal⁵⁰⁴, Osmanlı İmparatorluğu vergi nizamında “*resm-i küvvâre*”, *resm-i ‘asel*”, “*resm-i zenbûriye*”, “*öşr-i kovan*” ya da “*öşr-i petek*” şeklinde tarif edilmiştir. Verginin tespitinde arı kovanlarının sayısı önemlidir. Coğrafya ve haliyle arının bal yapma durumuna göre on kovandan bir ve dört kovandan bir şeklinde farklı vergilendirmelerin yapıldığı anlaşılmaktadır. En başta kovan ya da bal vergisinin bölgedeki uzun süreli yerleşimin bir işareti olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Burada küvvârenin kovan sayısı mı yoksa bal miktarını mı kapsadığı sorusu ortaya çıkmaktadır. Nitekim Sivrihisar nâhiyesi üzerindeki çalışmada meseleye değinen Doğru’ya göre; asel bal ve miktarını, küvvâre ise kovan miktarını işaret etmektedir.⁵⁰⁵ Ürün miktarının belirlenmesine dair bu çıkmazlar, verginin toplanması noktasında oldukça açık bir hal alır. Öyle ki balın toplanma ayları olarak görülen Temmuz ve Ağustos aylarında aynî ya da nakdî olarak tahsis edilmekteydi.⁵⁰⁶ Verginin arının beslenme durumuna göre farklı bölgelere götürülmesi durumunda muhatabının da değiştiği anlaşılmaktadır. Öncelikle reâyânın bağlı bulunduğu raiyyet sahibi sipahi ile kovanların arazisinde bulunduğu sipahi vergi gelirini paylaşmaktadır.⁵⁰⁷ Küvvâre yani bal arısı yetiştiriciliğinin ise nispeten çok daha dağınık bir hal arz ettiği görülmektedir. Yine de bir sıralama yapmak gerekir ise Yeniyapar, Hırka-i Büzürk, Eskiypar ve Sultanemirci köyleri şeklinde bir sıralama yapılabilir. Bu durum Hüseyinabad’ın yaşadığı idarî değişikliklerin sadece demografik ve coğrafik yapısına değil; aynı zamanda geçimlik iştigallerinde de farklılıklara yol açtığını ortaya koymaktadır. Sonuç olarak iki kovandan bir akçe hesabıyla 800 akçelik bir vergi belirlenmiş ise 1.600 adet kovanın bulunduğu ifade edilebilir.

1520 yılı defterindeki 3.840 akçelik küvvâre ve 5.426 akçelik âdet-i ağnâm vergisi bölgedeki hayvancılık faaliyetlerine ışık tutmaktadır. Koyun yetiştiriciliğinin Kapaklu ve Akpınar

⁵⁰³ Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, s. 101-102.

⁵⁰⁴ Arif Bilgin, *Osmanlı Saray Mutfağı (1453-1650)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 270,271.

⁵⁰⁵ Halime Doğru, *XV ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s.130-133.

⁵⁰⁶ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.III, s. 539.

⁵⁰⁷ Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda Reâyâdan Alınan Vergi ve Resimler”, s. 508-509.

köylerinde oldukça yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Nâhiyedeki hemen hemen her köyde küvvâre vergisine rastlanılsa da Akpınar, Yellüdere, Hırka-i Büzürk ve Kılğuz köyleri ile Gulamlar mezrasında çok daha fazla arı yetiştirildiği görülmektedir.

Hayvancılık bakımından yine genel olarak görüldüğü üzere âdet-i ağnâm ve küvvâre vergilerinden hareketle koyun ve arı yetiştiriciliğinin, 1542 tarihli defterde, yaygın olduğu söylenebilir. Koyun yetiştiriciliği noktasında Akpınar, Yağlu ve Kapaklu köyleri ki bunların etrakiyye oldukları unutulmamalı, oldukça önde oldukları görülür. Küvvâre olarak da Akpınar, Hırka-i Büzürk ve Kılğuz köyleri ön plana çıkmaktadır.

Hayvan yetiştiriciliği bağlamında 1574 yılı ele alındığında ise 4.697 akçe ile âdet-i ağnâm ve 3.671 akçe ile de küvvâre vergisi dikkatimizi çekmektedir. Her ne kadar yer yer sebze, meyve ve bostan ekim sahalarına tesadüf edilse de Hüseyinabad'da genellikle tarımsal, kurak hava şartlarına has üretim faaliyetlerinin oldukça yoğun olduğu görülmektedir. Bu nedenle bölgede elde edilen hâsıl tutarının hemen hemen üçte ikisi arpa ve buğday vergilerini içermektedir. Hüseyinabad kazasının geneline dağılmış durumda olan âdet-i ağnâm vergisinin özellikle Hırka-i Büzürk, Poladcık, Halman, Yabankavağı ve Bulduközü köylerinde çok daha yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Bu sonuç, bahsi geçen köylerde mera ve otlak bolluğunu akıllara getirmektedir.

Değirmenler

XV ve XVI. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu kırsalının önemli bir sanayi kolu olarak değirmenler ön plana çıkmaktadır. Aslında kuruluşları ile işleyişlerinin esasında iklim ve coğrafi özellikler belirgin bir etkiye sahiptir. Pratikte su gücünden hareket alarak dönen bir çarkın biri statik diğeri eksen etrafında dönen taşların buğdayı öğütürerek un haline getirilmesi işlevini görür. Bu şekilde su ile işleyen değirmenler defterlere âsiyâb olarak kaydedilmiştir. Özellikle rüzgâr geçişlerinin olduğu bölgelerde inşa edilmiş değirmenler de vardır. Ayrıca bazı bölgelerde benzer mahiyette değirmenlerin bulgur kırmada kullanıldıkları da görülebilmektedir. Fakat bu dönemde Hüseyinova'da bezirhane adı verilen bu türden bir değirmene tesadüf edilememesi halkın genellikle köy ya da kendi evlerinde küçük ve ortası delik yuvarlak yassı taşlar vesilesiyle değirmen ihtiyacını giderdikleri fikrini akıllara getirmektedir.⁵⁰⁸ Hüseyinova'nın değişken debili oldukça fazla deresinin bulunması değirmen inşasını mümkün hale getirmiştir. XV. yüzyılda "dene-i kâmile" yani sene boyu dönen değirmenin olmayışı yukarıda izah ettiğimi tarımsal üretim potansiyeliyle ilgilidir. Demek ki mevcut değirmenler ve işleyiş süreleri bölgedeki halkın ihtiyaçlarına cevap verecek mahiyettedir. İlk tahrirde bölgedeki asiya vergisi 250 akçe olarak hesaplanmıştır. Değirmenlerin, bulunduğu köylerin üretim bandına ve nüfus popülasyonundan

⁵⁰⁸ Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s. 141.

önemli bir konumda yer aldıkları anlaşılmaktadır. Nitekim dört köyün nüfusu vilayet nüfusunun yaklaşık olarak 1/6, hâsıllı toplamları ise vilayetin hâsılının 2.6'ına yakın bir mahiyettedir. Diğer taraftan Serkiz örneğinde tesadüf edildiği üzere bazen coğrafyanın sunmuş olduğu imkânların çevredeki diğer köy ve mezralarca da gelen talebin karşılanmasına yol açabilir. Nüfusu ve hâsılı az bir köyde değirmenin kurulması çevre köylerin taleplerine yanıt verecek bir konumda olmasına bağlanabilir.

1485 yılında Hüseyinabad nâhiyesinin 10 köyünde 12 adet değirmenin bulunduğu anlaşılmaktadır. Yeniypar ve Sincan köylerinde ikişer adet değirmen bulunmaktadır. Yeniypar köyündeki değirmenlerin altı ay çalışan 3, on aylık çalışan 7 taşlıdır. Koçhisar'daki tek taşlı olup altı ay işlemektedir. Sincan köyünün hacir olanın altı ay, cedit olanın ise yıl boyu çalışan iki değirmeni bulunmaktadır. Nâhiyedeki diğer cedit değirmeni Sultanemirci köyündedir. Genelinin 3 ve altı taşlı olduğunu bildiğimiz değirmenlerin üç, altı ve yıllık işledikleri görülmektedir.⁵⁰⁹ Bu şekilde işleyen değirmenlerden başka Boladcuk ve Yatankavağı köyünün Kırık mezrasındaki değirmenlerin harap oldukları görülmektedir. Bu değirmenlerin harap olma nedenleri deftere yansımamış olsa da reâyânın azalması veya enerji kaynağının ortadan kalkması gibi iki önemli sebepten kaynaklandığı ifade edilebilir.

Daha önce de ifade edildiği üzere, 1520 yılı verilerinde, Hüseyinabad nâhiyesindeki değirmen sayıları köy ve mezralarda hemen hemen eşittir. Nâhiyenin Eskiypar, Yeniypar, Koçhisar, Tutaş, Geçüd, Sincan, Hırka-i Büzürük, Yatankavağı, Kervansaray, Boladcık, Alakilise, Perçem köyleri ile Koyunluyusuf özü, Söğüdüzü, Hacıelil, Bozburunviranı, Karakızkavağı, Eldiğiköyü, Yortan, Ohad, Kavurgaoğlu, İsmail Toslak Hacı ve Vararlu mezraları nâhiyenin değirmen bulunan köy ve mezraları şeklinde sıralanabilir. Tespit edilen 30 adet değirmenin genelde iki taşlı oldukları ve yılın altı ayı çalışanlarının sayıca çok olduğu anlaşılmaktadır.

1542 tarihli deftere göre nâhiyenin Yeniypar, Eskiypar, Koçhisar, Serkis, Geçüd, Sincan, Hırka-i Büzürük ve Yatankavağı köylerinde toplam on iki değirmen kaydı bulunmaktadır. Bu köylerden Sincan, Hırka ve Yeniypar'daki değirmenler çifttir. Fakat Sincan'daki değirmenlerden biri harap durumdadır.

Hüseyinabad'da 46 değirmen bulunduğu, 1574 tarihli tahrir defteri verilerinde görülmektedir. Bu tarihte hemen hemen her köyde bir değirmene rastlanılmaktadır. Bu durum tarımsal üretiminin ne kadar canlı olduğunun bir göstergesidir. Değirmenlerin üç, altı aylık ve yıllık periyotlarda çalışır oldukları anlaşılmaktadır. Harap ve cedit özelliklerde olduklarını ve genellikle tek taşlı olan değirmenlerden sekiz tanesinin Sultanemirce köyünde bulunması da

⁵⁰⁹ Koçhisar 1 taş, 6 ay; Geçüd 1 taş, 3 ay; Hırka-i Büzürük 4 taş, 6 ay; Yatankavak 1 taş, 6 ay; Gulamlar 1 taş, 6 ay; Alacalar 1 taş, 3 ay; Sultan Emirci 1 taş, 6 ay; Alakilise 1 taş, 6 ay; TT.d.19, s. 203, 205, 211, 214-216, 218-219.

oldukça düşündürücüdür.⁵¹⁰ Bu köyün yanında Kervansaray ve Yeniypar köylerindeki değirmen sayılarının fazla olması buralarda su kaynaklarının bolluğuna işaret etmektedir. Ayrıca Eskiypar köyünde yılın yarısı işleyen dört taşlı bir değirmenin olması da oldukça önemlidir. Değirmenin zamanla bölgedeki talebi karşılamak maksadıyla kapasitesini artırdığı düşünülebilir. Son olarak zaviyelerin bir bölgedeki halkın sosyo-kültürel yapı taşı oldukları kadar ekonomik faaliyetlerinin de temel odakları olduğunu ifade etmemiz gerekmektedir. Nitekim Hırka-ı Büzürk köyü Söğüdüzü mezrasında bulunan ve “Yeşil baba oğlu Cafer”in zaviyedarı olduğu zaviye meramımıza çok iyi bir örnektir. Nitekim Asiyab-ı Cafer olarak kaydedilmiş iki taşlık ve altı ay süreyle çalışan bir değirmen kaydına tesadüf etmekteyiz. Bu örnek zaviyenin kendi tahılını öğütmek için olduğu kadar kendisine bağlı, havzasında yer alan köy, mezra, çiftliklerin tahılını öğütmek gibi bir misyona sahip olduğu şeklinde iki farklı yaklaşımı akıllara getirmektedir.⁵¹¹

2.2. KAFİRİNİ VİLÂYETİ

Topoğrafya, Toprak ve İklim

Kafirni vilayeti/nâhiyesi takriben bugünkü Tokat’ın merkez, Reşadiye ve Niksar ile Sivas’ın Yıldızeli, Hafik ve Doğanhisar ilçeleri sınırlarıyla çevrili sahayı kapsamaktadır. Günümüzde merkezi Almus’tur. 750 kilometre karelik bir alana sahip Almus’un denizden yüksekliği 950 metredir. Kuzey Anadolu yüksek dağ silsilesinin uğradığı Almus, Canik Dağları’nın gerisinde kalmış Yeşilirmak’ın bazı kollarının oluşturduğu vadilerce kesilmiştir. Dumanlı ve Leveke Dağları kazanın Sivas ile doğal sınırınıdır. Bölgenin en yüksek dağı 2.400 metrelik Sivrin Tepesi’dir. İklim bakımından Karadeniz ile İç Anadolu iklimin zaman zaman değişken oranlarda etkili oldukları bir sahadır. Karadeniz iklim özellikleri Kelkit ve Tozanlı Vadileri yoluyla bölgeye tazyik eder. Karşıdan İç Anadolu’nun kuru ve soğuk ayazını yayan Dumanlı Dağı sert havanın mümessili olarak durur. Kışların oldukça sert geçtiği bölgede Almus Baraj Gölü’nün inşası mevsime biraz olsun ılımanlık katmıştır. Yıllık ortalama 500 mm yağışın düştüğü Almus, su kaynakları bakımından oldukça zengindir. Dumanlı, Sivrin, Deve Çalı, Asmalı Dağı gibi oldukça yüksek dağları beyaza bürüyen kar ve yer altı su kaynaklarının bol olmasını sağlamaktadır. Yeşilirmak, bölgenin büyük bir kısmının su ihtiyacını karşılamaktadır. Almus’un Yeşilirmak Havzası’nda yer alması, düzensiz debisi bulunan ırmağın zaman zaman taşarak can ve mal kayıplarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu tür kayıpları azaltmak ve tarımsal sulamaya olanak sağlamak, elektrik tüketimini karşılamak maksadıyla Almus’un 3,5

⁵¹⁰ TKG.KK.TTd.12, (3/12), H. 982 (M.1574/75), vr.208/b.

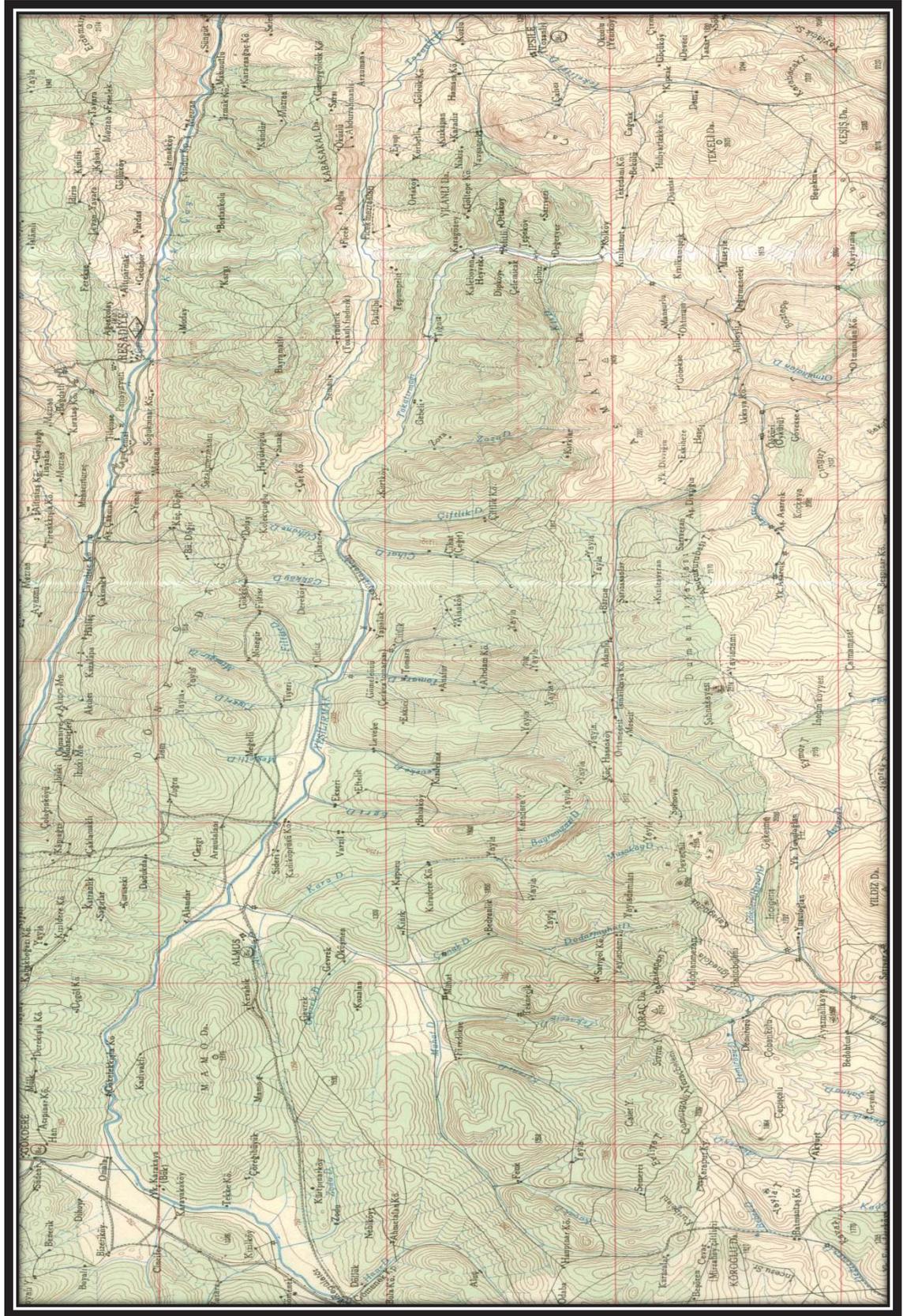
⁵¹¹ TKG.KK.TTd.12, vr.197/b.

km kuzey- doğusunda ırmağın hafif bir kıvrımla Omala Boğazı'na girdiği yerde Almus Barajı inşa edilmiştir.⁵¹² Bu türden iklim ve beşerî yapı özelliklerinin bir sonucu olarak bölgede arpa, buğday, ayçiçeği, tütün, nohut, mercimek, fasulye, domates, soğan ve patates üretimi yapılmaktadır. Meyve olarak da elma, armut, erik, şeftali ve özellikle de ceviz ile vişne yaygın bir şekilde yetiştirilmektedir.⁵¹³

---

⁵¹² Ulu, *100. Yılında Almus*, s.66-69.

⁵¹³ Ulu, *100. Yılında Almus*, s. 80, 81; Bölgenin ekolojik düzeni ve yapısı hakkında Bkz. Murat Yeşil-Hasan Yılmaz, "Tozanlı Havzası Tokat-Almus İlçesi Ekolojik Temelli Kırsal Peyzaj Planlaması", *Akademik Ziraat Dergisi*, II/2, 2013, s. 63-74.

Harita 4: Kafirni (Almus) Fiziki Haritası

Yerleşiklik-Göçebelik

Kafirni'ye dair arşivde tesadüf edebildiğimiz en erken tarihli defter Fatih dönemine ait olanıdır. Defterin ilgili sayfasında “*Vilâyet-i Kafirni*” şeklinde kayda başlanmıştır.⁵¹⁴ Kafirni vilâyetinin merkezinin Almus olduğunu tanım cümlesinin akabinde yer alan “*Karye-i Amlus mâlikâne-i...*” şeklinde devam eden ilk kayıttan anlayabilmekteyiz. Nitekim bu kaydın Müslüman nüfusun kaydedildiği bölümünün ilk hanesine “*Lütfullah, kâdî-i Kafirni*” şeklinde kadı hanesinin yazılması bu durumu teyit etmektedir.⁵¹⁵

Defterdeki veriler çerçevesinde Kafirni'nin merkez köyünün Amlus olduğu daha önce ifade edilmişti. Köyün 38 Müslim, 64 zımmi ile 4 eşküncü ve 2 sipahi hanesi bulunmaktadır. Öngörülen vergilendirme bakımından 12 çift, 19 nîm çift ve 22 mücerred ile 45 caba kaydı vardır. Bu rakamlar Amlus'un vilayetteki diğer köylere nazaran çok daha kalabalık olduğunu göstermektedir. Ayrıca Amlus'ta Kafirni kadısı Lütfullah oturmaktadır. Kadının varlığı Amlus'un idarî merkez olduğunun simgesidir. Nitekim kadılık müessesinin Hz. Ömer döneminden itibaren idarî, kazaî işlerin teşkilatlanma bakımından uygulandığı bilinmektedir.⁵¹⁶ Kadı bu bakımdan Osmanlı taşrasındaki hukukun temsilcisi, adalet nizamının tesisi ve idaresinde birinci derecede etkilidir. Özellikle adlî görevinin yanı sıra mülkî, beledî, malî, askerî alanlarda merkezî idarenin taşradaki bel kemiği olarak görülebilir.⁵¹⁷ 1455 tarihinde Kafirni vilayetin sekiz mezra, bir çiftlik ve 61 köy bulunmaktadır. Kurusekü, Derekişla köylerinde ise herhangi bir vergi hanesine rastlanılmamaktadır. Ancak Kurusekü köyü arazisinin “taşradan ekerler” ibaresi dikkatimizi çekmiştir.⁵¹⁸ Bu köyler yukarıda da ifade edildiği üzere müselleman ve zımmîyân kategorisinde değerlendirilerek önce müslim akabinde de zımmî vergi haneleri gelecek şekilde deftere yazılmıştır. Bu nazarla bakıldığında Amlus, Zuğru, Muhad, Feridökse ve Tiyeri köylerinin kayıtları bu şekildedir. İstisnai olarak Zuğru köyü haneleri yazımında cemaatin Müslim-gayrimüslim olduğuna dair bir giriş ifadesi yazılmadan kayda başlanmıştır. Öyle ki bu köydeki tüm vergi hanelerinin zımmîyân olduğunu isim tetkiklerinden anlayabilmekteyiz.⁵¹⁹ 1455 tarihli defter, Kafirni bölgesinde idarî ve askerî hüviyette kişilerin de ikamet ettiğini göstermektedir. Amlus, Muhad, Gök ve Sideri köylerinde sipahi; Amlus, Gezgi ve Derekişla da eşküncüler son olarak da Elpit, Toğarım ve Ekseri köylerindeki Subaşı kayıtları bu durumu

⁵¹⁴ TT.d.2, s.592.

⁵¹⁵ “Mâlikânenin nısf(ı) evlâd-ı Mehmed Bey ve nısf(ı) evlâd-ı Mustafa Çelebi ve divânî hâssa-i Pir Ahmed Bey”, TT.d.2, s.592.

⁵¹⁶ Fahrettin Atar, “Kadı”, *DİA*, c. 24, İstanbul, 2001, s. 66.

⁵¹⁷ İlber Ortaylı, “Osmanlı Devleti'nde Kadı”, *DİA*, c. 24, İstanbul, 2001, s. 69-73; Şinasi Altundağ, “Osmanlılarda Kadıların Selâhiyet ve Vazifeleri”, *VI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1967, s. 342-354.

⁵¹⁸ “Mâlikâne evlâd-ı Mehmed Bey, divânî timâr Ali veled-i Seydi Ahmed, taşradan ekerler”, TT.d.2, s.634.

⁵¹⁹ TT.d. 2, s.595.

ortaya koymaktadır.⁵²⁰ Osmanlı İmparatorluğu'nda subaşılardan genellikle bölgelerinde güvenlik ve huzuru sağlayan kişiler oldukları bilinmektedir. Bir bölgenin fethini müteakip kadı, dizdar ile birlikte ilk olarak gönderilen üçüncü kişidir. Bu bakımdan fetih bölgesinde Osmanlı idaresinin tesisi ve yürütülmesinde önemli bir yer işgal etmektedir.⁵²¹ Kafirni'de yukarıda sıralanan bazı köylerde sipahilerin varlığı asayiş ve adli olayların kontrol ve tesisinde vilayet subaşısının tek başına yapamadığını ve bu nedenle civar köylerde “köy subaşılarının” görevlendirildiğini düşündürmektedir.⁵²² Diğer taraftan bölgedeki nüfus ve iskânın yapısı ile Osmanlı askerî nizamının anlaşılması noktasında eşkücü tımarlarının da dikkatle tetkik edilmesi gerekmektedir. Amlus köyündeki 4 ve Gezgi köyündeki 12 eşkücü kendi çiftine eşmektedir. Ayrıca Derekışla ve Pir Hasan Ağılı köyleri nüfusun tamamının eşkücü olduğu anlaşılmaktadır.⁵²³ Kafirni'de bu tarihte Çiftlik-i Pir Hasan ve led-i Mahmud adında bir çiftlik kaydı vardır. Kayıttan anlaşıldığı kadarıyla çiftlikte Emir Fakih ve Emir Hasan adlarında Pir Hasan'ın iki kardeşi de bulunmaktadır. Pir Hasan'ın çiftliğin ilk kurucusu olduğu, oğlu ve biraderlerinin kendisinden devraldıkları düşünülebilir. Fakat çiftlik kaydının altına reâyâ kaydının düşülmemesi bu kişilerden başkalarının meskûn olmadığını göstermektedir.⁵²⁴ Diğer taraftan Gölgeci karyesi üzerinde önemle durmakta fayda vardır. Zira Kafirni bölgesindeki nüfus ve iskân tarihi bakımından olduğu kadar tımar sisteminin tesisi hususunda da farklı bir önem taşıdığı görülmektedir. Nitekim köyün tımar kaydı “İsmail veled-i Gölgeci, Hüseyin veled-i birâder-i Gölgeci” şeklindedir. Köy adı ve tımar sahiplerinin adlarındaki bu benzerlik, köyün kuruluşunun Gölgeci isimli bir kişiyle tarihlendirilebileceğinin işareti olmalıdır. Nitekim pek çok kişinin ismiyle kurulmuş ve bu şekilde günümüze kadar gelebilmiş köyler coğrafyamızda mevcuttur. Tımar ve mâlikâne hisse sahiplerinin isimleri incelendiğinde Kafirni bölgesinde geç Moğol, gayrimüslim ve özellikle Danişmendli ağırlıklı Türkmen oymaklarının izlerine tesadüf edilmektedir.

1455 yılı defteri ile XV. yüzyıla dair 1485 yılı defteri arasında geçiş sürecinde yaşanan bazı hareketlilikleri görmemize fırsat vermektedir. Defterin mufassal olmayışı, yaklaşık üç yıl sonra mufassal tahririnin yapılması bu düşüncenin açıkçası boşa çıkmasına neden olmuştur. Zira her iki defterin düzenlendiği tarih aralığı beklenen türden değişim ve hareketliliklerin yaşanmasına, bunların görünür kılınmasına fırsat vermemiştir. Defterde tesadüf edilen köylerin hemen hemen tamamı 1455 yılı tahririnde tanıdığımız köylerdir. Fakat her nedense defterde bazen köy olarak

⁵²⁰ Pir Ali, sipâhi-i köhne, karye-i Ekseri; Güvendük sipâhi-i köhne, karye-i Muhat, TT.d.2, s.609; Kafirni'de Amlus, Ekseri, Muhat ve Sideri köylerinde toplam 9 sipahi; Amlus, Gazgi, Derkişla ve Ağılı Pir Hasan'da ise toplam 32 eşkücünün bulunduğu görülmektedir.

⁵²¹ Mücteba İlgürel, “Subaşı”, *DİA*, c. 37, İstanbul, 2009, s. 447.

⁵²² Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi, C.II, 1453-1559*, Tekin Yayınevi, Ankara, 1979, s. 378.

⁵²³ “Karye-i Derekışla, el-müsellemiyye, eşkücülerdir.”; “karye-i Ağılı Pir Hasan, el-müsellemiyye, eşkücüdürler, kendi çiftine”, TT.d.2, s.634, 637,638.

⁵²⁴ TT.d. 2, s.634.

geçmiş yerleşim yeri adlarının sonraki bir bölümde mezra olarak kaydedilmesi düşündürücüdür. Olası kâtip hatalarından başka bir anlam veremediğimiz bu durumun oluşmasının nedenlerine dair herhangi bir ipucu da defterde yoktur.⁵²⁵ Defterde tespit edebildiğimiz Kafirni'ye ait 56 köy bulunmaktadır. Ayrıca Adamlu, Anahor, Kozluca, Kışlacık, Gümeleş/Gümleş ve Taşlusekü adlarında altı mezası vardır. Ayrıca isimlendirilmelerinden hareketle bazı köy sınırları dahilinde yer alan çiftliklerin varlığı anlaşılmaktadır. Genellikle "...*der-karye-i*" ibaresiyle çiftliklerin yer aldığı veya bağlı bulunduğu köylere atıf yapılmıştır. Leveke, Sideri, Feridökse, Hanzar, Ağıl-ı Pir Hasan, Megüllü, Elpit ve Derekişla köylerindeki örnekler bu türdendir. "*Çiftlik-i Mustafa*" ve "*Veled*" örneklerinde olduğu üzere bir kısmı ise tasarruf edicisinin ismini taşımaktadır. 1482 yılı mücmel tahrir defterindeki vilayetlerden biri Tokat'tır. Tokat, Biskeni ve tevâbihâ şehzade hassı yekûnu defterde 41.0201 akçe olarak hesaplanmıştır. Yıldız, Kazabad, Tozanlu, Kafirni ve Zile nâhiyesi gelirleri bu yekûnu oluşturmaktadır. Bu şekilde toplu olarak verilen bilgilerden Kafirni'ye dair bazı bilgileri ayırtırmak mümkündür. Aşıyan-ı Şahin bu türden bir bilgi olarak görülebilir.⁵²⁶ Kafirni ile ilgili bilgilere Tokat nâhiyelerinin resm-i ağnâm vergisi bilgilerinde rastlanılmaktadır. Öyle ki Tokat'a ait resm-i ağnâm miktarı Kazabad, Venk, Kafirni, Tozanlu, Cincife, Gelmugad nâhiyelerinin toplam 13.221 akçeye tekabül ettiği anlaşılmaktadır. Kafirni 3.375 akçelik miktarla bu oranın yaklaşık 1/4'ünü oluşturmaktadır.⁵²⁷ Defterde son olarak Rum vilayetindeki kaleler ile mülazımları ve tımarları hakkında bilgiler barındırmaktadır.⁵²⁸ Mudos köyünde bulunduğu düşünülen kalenin bu tarihteki tımarı gayrimüslim Dimitri ve Tuğel'e aittir. Her ikisi kalenin gece bekçiliğini yapmaktadırlar. Kalenin Amlus köyündeki Köse Mehmed Çiftliğinden ayrılmış 200 akçelik hâsıl ile birlikte toplam 979 akçelik bir tımarı bulunmaktadır.⁵²⁹

1485 yılında "Nâhiye-i Kafirni" olarak yer alan defterin ilk köyü yine Amlus'tur. Artık Sivas mir-i mirânının hassına bağlı olan Amlus'un nâhiye merkezi olduğuna dair açık bir ibare 1455 yılı defterinin aksine yer almamaktadır. Eynelmelik veled-i Hacı Mehmed, Veled veled-i Mustafa Amlus'ta sipahi olarak görev yapmaktadır. Ayrıca Hacı Mehmed'in Pir Ahmed adında bir şerikin de olduğu anlaşılmaktadır.⁵³⁰ Amlus'u bu hususta Tiyeri, Gök, Bostankolu, Bağluca ve Çat köyleri takip etmektedir. Zira orada da bir sipahinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Gölgeci, Toğarım ve Minegü köylerindeki kayıtlardan anlaşıldığı üzere nâhiyede ayrıca sipahi

⁵²⁵ "Karye-i Gümeleş/Gümleş", "mezra-i Gümeleş/Gümleş", "karye-i Taşlusekü", "mezra-i Taşlusekü", TT.d.15, s.133, 162.

⁵²⁶ Hashâ-i Şehzâde civân baht-ı tâlebekâhü, Der-vilâyet-i Tokat gayr-ı ez-cedîd, An- nefsi Tokat ma'a Biskeni ve livâ-i tevâbihâ', Hâsıl: 410201, TT.d.15, s.3.

⁵²⁷ TT.d.15, s.4.

⁵²⁸ TT.d.15, s.263.

⁵²⁹ "Tımar-ı Dimitri ve Tuğel pâsbânan-ı kal'a-i Meduş el-mezkûr", TT.d.15, s.264.

⁵³⁰ TT.d.19, s.503.

oğulları bulunmaktadır.⁵³¹ Ayrıca Tiyeri, Ömerlü ve Çat köylerinde tesadüf edildiği üzere köklü, eski ya da emekli anlamlarına gelebilecek “sipahi-i köhne” yer almaktadır. Ekseri köyü dîvânî hisse payının kendisine ayrılmasından 1485 yılında Kafirni nâhiyesinin Çeribaşısının Şeyh Derviş olduğu anlaşılmaktadır.⁵³² Gökbilgin’in oldukça yerinde bir tespitle ifade ettiği üzere ilk dönem tahrirlerinde şehir, köy ve nâhiyeler idarî birimler olarak görülmüş ve serasker ile zaimlere gelirleri tahsis edilmiştir.⁵³³ Bu durum Osmanlı taşra idaresinde askerî denetimin idarî fonksiyonun önüne geçtiğinin bir göstergesi olarak görülebilir. Nitekim zeamet, serasker, mirliya ve zaim gibi askerî hüviyetteki kişiler ekseninde belirginleşen güvenlik odaklı ilk dönem Osmanlı yönetim anlayışının izlerine rastlanılmaktadır.⁵³⁴ Hakikaten Kafirni’nin 1485 yılı tahrir defterinde Sivas livası miri-mirânî⁵³⁵ ve Kafirni ser-askerine tahsis edilmiş tımar gelirlerine tesadüf edilmektedir. Teraç/Draç, Kırık köyleri dîvânî hisselerinden Kafirni seraskerinin Derviş Ağa olduğu anlaşılmaktadır.⁵³⁶ Askeri vazifeli bu kişilerin dışında ayrıca imparatorluk idaresini temsilen dinî mercide söz sahibi “hatîb” ve “imâm” olarak görevli Yusuf Fakih bulunmaktadır. 1485 yılı kayıtları esas alındığında nâhiye genelinde bu iki görev ehlinin izlerine sık rastlanılmaktadır. Modus, Sideri, Kınık, Megülü, Muhad, Tomara, Leveke, Hanzar ve Menegü köylerinin ilk hanelerinin imâm olması önceki defterlerin kayıtlarına göre dikkat çekicidir. Bu tarihte Kafirni’nin idarî olarak 56 köy ve 6 mezradan müteşekkil olduğu anlaşılmaktadır. 1455 tarihli defterde bulunan köy ve mezraların bir kısmı 1485 yılında geçmemektedir. Haramideresi, Küplüce, Yuvalı, Karadere, Kuruseki ve Derekişla köyleri 1485 yılı tahrir defterinde yer almamaktadır. Bu köylerden Derekişla köyünü Şimşirgil, Düzkışla şeklinde vuku bulan bir isim değişikliğiyle 1485 yılında da devam ettiğini ileri sürmektedir. Derekişla’nın barındırmış olduğu çiftliklerdeki benzerlik onun haklı olarak bu yönde bir düşünce edinmesine vesile olmuştur.⁵³⁷ Bu durumda 1455 yılında var olduğunu bildiğimiz beş köy incelediğimiz defterde yer almamaktadır. Avcı ve Küplüce köyleri ise zamanla nüfus kaybederek birer mezraya dönüşmüşlerdir. O halde 1485 yılı tahriri Kafirni kırsalında önemli bir nüfus hareketliliğinin olduğunu göstermektedir. Bu hareketlilik bazı köylerin haritadan silinmesi bazılarının ise mezraya dönüşmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Bu hususta dikkatimizi çeken olay yeni bir köyün kurulmamış olmasıdır. Yani köyler aynı olmakla birlikte üzerindeki nüfus farklılık göstermektedir. Mezralarda durumun nasıl olduğu sorusundan hareketle Göynük, Zenklüce, Göksere, Adamlı, Yançatlı ve Kışlacuk mezarlarına bu tarifte tesadüf edemediğimizi belirtebiliriz. Köylerden farklı olarak Gök köyündeki “*Gökbükü*” ile Leveke’deki “*Dikülüce*”

⁵³¹ TT.d.19, s.526,527.

⁵³² TT.d.19, s.506.

⁵³³ Gökbilgin, “15 ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rum”, s. 53-54.

⁵³⁴ Acun, *Karahisar-ı Şarkî ve Koyluhisar Kazaları Örneğinde Osmanlı Taşra İdaresi (1485-1569)*, s. 97.

⁵³⁵ Sivas seraskerinin ise Kınık köyü dîvânî hisse sahibinin Selman Çelebi olduğu görülmektedir, TT.d.19, s.515.

⁵³⁶ TT.d.19, s.506,507.

⁵³⁷ TT.d.2., s.634.

mezraları yeni kurulan mezralar olarak görülmektedir.⁵³⁸ Anahor ve Kozluca mezraları ise bu yapılarını oldukça uzun süre korumuşa benziyor. Köy ve mezarlarına dair bu izahımızı aslında çok daha farklı bir görüntüyle karşımıza çıkan çiftlikler üzerinden devam ettirmek gerekmektedir. Nâhiyedeki sekiz köyde farklı sayılarda pek çok çiftlik kaydı bulunmaktadır. Bu çiftliklerin ilk defterde tesadüf ettiğimiz “süvari çiftlikleri” ile bir ilişkisi olup olmadığını tam olarak bilemesek de gerek isimlendirme ve gerekse de farklı köylerde olmaları nedeniyle aradan geçen otuz yıllık sürede edinilmiş araziler olarak görülebilir. Mevkuf, hassa ve mülk çiftlikleri kategorisinde ele alınabilecek olan çiftlikler, kırsaldaki arazinin işletilmesi hususunda önemli ipucu olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵³⁹

Yavuz Sultan Selim dönemi tahrirlerinden biri olan 1520 yılı tahrir defterinde Rum vilayetine bağlı Tokat’ın merkez, Cincife, Venk, Komanat, Kafirni, Galmugad, Tozanlu, Yılduz ile Kazabad nâhiyelerine yer verilmiştir. Yaklaşık iki yıl devam eden bir tahrir çalışmasının nüvesi olan defterin 61 ila 92. sayfaları arasında “Nâhiye-i Kafirni tâbi’-i Tokat” başlığıyla Kafirni nâhiyesi kayıtları yer almaktadır. Bu tarihte nâhiyenin 55 köy ve 17 mezrası vardır. Ayrıca sipahi, müselleme çiftliklerinin yanı sıra zemin kayıtlarına da tesadüf edilmiştir. Almus’un bir müselleme, bir sipahiyan ve Mehmed Elman, Kutluşah ile Mehmed Kuşçu, İbnülmelik ve Veled adlarındaki beş şahıs çiftliği olmak üzere toplam yedi çiftliği bulunmaktadır. Alemdar köyünde Saru İbrahim çiftliği bulunmaktadır. Ekseri’de Pir Ahmed Bazdarân çiftliği meslek nedeniyle işletilen bir çiftlik izlenimi vermektedir, hakikatte bazdarân ve bir çiftlik sahibi olduğu söylenebilir. Alpit köyünde Ahmed veled-i Gedüklü, Daduhta’daki Demircibükü ve Megübi’deki sipahi olan Hıdır veled-i Savcı çiftlikleri de bu minvalde sayılır. Çiftlik kayıtlarının çok olduğu bir diğer köy Leveke’dir. Köyün Sipahiyan, Mehmed Ağa, Ömer ve Emirze çiftlikleri olmak üzere toplam dört adet kaydı bulunmaktadır. Handar köyündeki Haydar çiftliği ile Ağıl-ı Pir Hasan’daki Nebi, Düzkışla’daki Bekir ve Pir Ahmed, Pir Hasan çiftlikleri nâhiyenin kişilere ait çiftlikleri olarak sıralanabilir. Nâhiyede bazı zemin kayıtlarına da ulaşılmıştır. Bu tür kayıtlarda genellikle “rüsûmun ve behresin virür” şeklindeki ibare zemin sahiplerinin vergilendirildiğinin göstergesidir. Pullur köyündeki Mevlânâ Kemal zemini bu türdendir. Mevlânâ Kemal aynı zamanda “nâ’ibü’ş-şer”dir.⁵⁴⁰ Bir diğer zemin kaydının bulunduğu köy Alpit’tir. Hobyar, Mustafa ve sipahi olan Pir Mehmed adlarına kayıtlı zeminlerde bahsedilen kişilerin vergileri ödedikleri anlaşılmaktadır. Zemini bulunan bir başka sipahi Sideri köyündeki Ahmed veled-i Mustafa’dır. Gök karyesindeki “Gökbük” ve Megübi

⁵³⁸ TT.d.19, s.518,523.

⁵³⁹ Almus’ta 4; Toğarım’da 3; Ömerlü, Orta, Megüllü, Muhad, Kışla, Hanzar, Çiftlik, Gölgeci, Minegü’de ise 2 diğer köylerde ise birer hassa çiftliği kaydı bulunmaktadır.

⁵⁴⁰ TT.d.79, s.66.

karyesindeki zemin bu grupta bahsettiklerimizden sonuncularıdır.⁵⁴¹ Almus, Alemdar, Alpit, Toğarım, Gezgi, Ağıl-ı Pir Hasan, Düzkişla ve Yava köylerindeki müselleme çiftlikleri de zikredilmeye değer. Kayıtların yanına düşülmüş bazı ibareler bu tür çiftliklerin tarihsel geçmişleri veya işletilmesi esaslarına dair önemli bilgiler barındırmaktadır. Nitekim Ağıl-ı Pir Hasan ve Gezgi köylerindeki çiftliklerin yanına “*kadîmi yurduyla*” şeklinde düşülmüş ibare oldukça eski tarihlerden itibaren buraları mesken ettiklerinin bir işareti olarak ele alınabilir. Bu türden çiftliklerin kimi vergilerden muaf kılındığına dair önceki bölümlerde izahımız olmuştu. Aynı yerde zamanla bu tür muafiyetlerini kaybedip raiyyet statüsü kazandıklarından da bahsetmiştik. İşte 1520 yılı tahrir defteri Kafirni nâhiyesindeki bazı müselleme çiftliklerinin askerî mahiyetteki statülerini kaybederek raiyyet statüsüne geçtiklerine dair bilgiler barındırmaktadır. Gezgi ile Ağıl-ı Pir Hasan köylerindeki çiftliklerde bu türden değişimi izleyebilmekteyiz. Her iki köy kaydında “*hâliyâ ra’iyyet-fermûde*” şeklinde ahâlisinin raiyyet olarak kaydedildiği belirtilmiştir.⁵⁴²

Defterde nâhiyeye ait kayıtları köy, mezra, çiftlik esaslı olarak hâne, mücerred, dîvânî ve mâlikâne gelirleri bakımından kayda alındığı anlaşılmaktadır. Kayda alınan köyler arasında Amlus’un yer almaması ise oldukça dikkat çekicidir. Defterin Kafirni’ye ait kısmında sosyo-ekonomik hayata dair oldukça önemli kimi bilgilere tesadüf edilmiştir. Bunlardan kanımızca en önemlisi Sinan Paşa bin Mehmed Bey adına mülk mâlikâne olan Boylak köyü gelirinin tımara çevrilmesidir. Bu durum imparatorluk idaresinin bazı kimselerin bölgede nüfuz kazanmalarının önüne geçmesi yönünde bir hareketi olarak algılanabilir mi? Bu konuda net bir şey söyleyemiyoruz. Zira kayıttan anlaşıldığı kadarıyla bu değişiklik karşılıksız olmamıştır. Defterdeki ibareden anlaşıldığı kadarıyla bir başka bölgeden kendisine mülk bir arazi verilmiştir.⁵⁴³ Defterdeki verilerin kategorize edilmesinin akabinde 1530 yılında Kafirni nâhiyesinde 2 çift, 71 müselleme, 3 imâm, 41 sipahizde, 1 ma’lûl kaydına rastlanılmıştır. Bu tarihte, 54 köy, 11 mezra ve 11 çiftlikte mütemekkin 714 hane ve 261’i mücerred kaydının bulunduğu söylenebilir. Bu rakamlara 86 müsellemin de ilave edilmesi gerekmektedir. Aşağıda ayrıca ele alınacak olan gayri müslim nüfusunda ilavesiyle oluşan toplam nüfusun nâhiyede 134.775 akçe dîvânî, 34.065 akçe mâlikâne, 15.498 akçe müsellemiyye vergisi olmak üzere toplamda tahmini olarak 184.338 akçelik bir vergi ödedikleri belirtilebilir.⁵⁴⁴

TTd.287 numaralı defterde Kafirni’ye ait kayıtlar Tokat’a bağlı bir başka nâhiye olan Yılduz’a ait olacak şekilde devam etmektedir. Kafirni nâhiyesinin 1554 yılı tahrir defterindeki verilere

⁵⁴¹ TT.d.79, s.76, 86.

⁵⁴² TT.d.79, s.83,91.

⁵⁴³ “Karye-i Boylak tabi’-i m, mâlikâne mülk-i Sinan Paşa bin Mehmed Bey idi, aher yerden mülk verilüb bunun mâlikânesi tumar oldu, dîvânî timâr”, TT.d.387, s.442.

⁵⁴⁴ TT.d.387, s.443.

bakılırsa nüfus ve yerleşme bakımından oldukça hareketli bir dönemden geçtiği anlaşılmaktadır. 56 köy, 2 yaylak, 16 mezra biri sipahiyan olmak üzere 17 çiftlik ve 210 adet zemin tespiti yapılmıştır. Kazadaki nefer sayısı 2217'dir. Bunun 30'u çift, 304'ü caba, 114 nîm, 921'i bennâk olmak üzere toplam 1369 vergi hanesi olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca 5 mevkûf ve 8 sipahizade kaydı da bulunmaktadır. Nâhiyenin nefer sayısı en çok olan köyleri Amlus, Lefeke, Muhad, Çiftlik ve Ekseri şeklinde sıralanabilir. Diğer taraftan Koz Kışla ve Efkeri köylerinde herhangi bir nefer kaydı yer almamaktadır. Defterde hem mezra ve hem de karye olarak yer alan Taşlu Sekü de bölgedeki nüfus ve yerleşme hareketliliğine ışık tutacak mahiyettedir. Muhad'a bağlı bir mezra olan Taşlu Sekü'den başka ayrıca aynı köy havzasında oluşmuş bir köyün varlığı anlaşılıyor. Fakat köyün "üç öküzlük" arazisi Muhad köyü halkı tarafından işletilmektedir.⁵⁴⁵ 1554 yılı tahririni Kafirni'deki nüfus hareketliliğini işaret eden önemli özelliklerinden biri mezra ve çiftliklerde meskûn hanelerin varlığını ortaya koymasındadır. Zira daha önceki defterlerde varlığını bildiğimiz bazı çiftlik ve mezralarda bu türden meskûn hane kayıtları yer almamaktaydı. Nâhiyedeki çiftliklerde bu şekilde 37 nefer kaydı bulunmaktadır.⁵⁴⁶

Nâhiyedeki nüfus yoğunluğunun en önemli göstergelerinden biri şüphesiz nüfus-toprak ilişkisine dair işaretlerdir. İncelediğimiz defterde bu yönde izlere rastlamak mümkündür. Nâhiyeye bağlı pek çok köy ve mezrada meskûn haneler üzerinde "becâ-yı" ve "ma'a" şeklindeki ibareler oldukça fazladır. Kafirni nâhiyesine ait bölümde yaptığımız tetiklerde bu minvalde toplam 321 adet kayda rastlanılmıştır. Nâhiyedeki zemin kayıtları da nüfus hareketliliği bakımından ayrıca önemlidir. Pek çoğu ilk kurucuları olması muhtemel kişilerin isimlerini taşıyan ve tahririn yapıldığı dönemde başkalarınca işletilen bu kayıtlar köy veya mezralar haricinde oluşturulmuş küçük ekinlik sahalarıdır. Elbette zaman ve şartlara göre önce mezraya akabinde de köye dönüşmeleri muhtemeldir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi tespit ettiğimiz 182 zeminin bir kısmında bunların ilk sahipleri ve tahrir sırasında tasarruf edenler kaydedilmiştir.⁵⁴⁷ Ayrıca zeminlerin pek çoğunda müştereklik esasına bağlı olarak birden çok kişi ve baba ya da kardeşlerle birlikte ziraat edildiği anlaşılmaktadır.⁵⁴⁸ Zeminlerdeki pek çok kişinin "hâric re'aya" olarak kayıtlı olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Bunların bir kısmı konar-göçer olabilir ancak Pullur köyü örneğinde karşılaştığımız üzere bazısı bağlı bulunduğu köy reâyâsı veya kethüdası tarafından işletilmektedir.⁵⁴⁹ Zeminlerdeki bu yoğunluğun Kafirni'de sadece Müslüman nüfus için değil gayrimüslim nüfus için de geçerli olduğunu

⁵⁴⁵ "Zikr olunan karye-i Muhadûn-ı/Muhad'dan mezburûn kimesneler tasarruf idüb resmin ve behresin virürler, üç öküzlük yerdir, 'ale's-seviyye tasarruf iderler", TT.d.287, s.173.

⁵⁴⁶ TT.d.287, s.142, 149,154,156 vd.

⁵⁴⁷ "hâliyâ der-tasarruf-ı Ahmed yeri demekle ma'rûfdur, Yusuf veled-i Ahmed ma'a birâderes", TT.d.287, s.163 ve ayrıca bk.143, 149, 150, 166 vd.

⁵⁴⁸ TT.d.287, s.153, 155.

⁵⁴⁹ "der-tasarruf-ı kethüdâ-i karye-i mezbûre, on kilelik", TT.d.287, s.181; "der-tasarruf-ı Bayram veled-i Ali, bir müdlük 'an-re'âyâ-yı karye-i Muhad" TT.d.287, s.182.

söylememiz mümkündür. Nitekim nâhiyedeki zeminlerin azımsanmayacak bir miktarı gayrimüslim reâyânın elindedir. Zuğru'da 9, Tiyeri'de 6, Muhad ve Feridökse'de 5 ile Kışla'daki 1 zemin örneği bu şekildedir. Bu türden zeminlerin genellikle işletenleri de gayrimüslimdir. O halde bölgede iktisadî bakımdan oluşmuş bir Müslim-gayrimüslim ayrımından söz edebilir miyiz? Muhad köyünde bulunan bir kayıt bu yöndeki eğilimleri azaltmaktadır. Nitekim temelde müslim kaydı olarak gördüğümüz zeminin işletenleri gayrimüslimdir.⁵⁵⁰ Zuğru köyünde ise bu durumun tam tersi bir kayıtle karşılaşmaktayız. Orada da bir gayrimüslim adına kayıtlı zeminin işleteni Müslim'dir.⁵⁵¹ Bu örneklerden hareketle nâhiyedeki Müslim-gayrimüslim nüfusun özellikle iktisadî bakımdan imparatorluk idaresini de arzuladığı şekilde geçimlik iştigallerinin bir gereği olarak birbirleriyle etkileşim halinde oldukları söylenebilir. Nâhiyenin Gireni köyünde Toluca Ören, Ömerlü'de Ademlu/Adamlu ve son olarak da Handar köyünde Hisar nâm-ı diğer Korulu Depe yaylakları olmak üzere üç yaylası bulunmaktadır. Bunlardan Toluca Ören yaylası Gireni hudutlarında yer alıp köyün yaylağıdır.⁵⁵² Hisar yaylasının durumu ise farklıdır. Kafirni'ye bağlı olan yayla konum olarak Niksar hududunda yer almasından dolayı özellikle Niksar'a bağlı Yetiş Köyünden on hane ile Mülk köyünden on hanenin hayvanlarını otlattıkları bir yayladır.⁵⁵³ Burada yaylaya çıkacak hane sayısının sınırlandırılması önemlidir. Gereğinden fazla hanenin yaylaya çıkarak otlak ve tabi zenginliğin yok edilmesinin önüne geçildiği gibi ayrıca komşu iki nâhiyenin de hakları korunmuştur. Yaylaya gelen her haneden birer yük⁵⁵⁴ yağ alınması kararlaştırılmıştır. Kafirni'nin 1554 yılındaki nüfusu ve bu nüfusun toprak ile olan ilişkinin tahririne yansıyan bir başka göstergesi oldukça sık bir şekilde karşılaştığımız "*baltalık*" tabir olunan ve bir kişinin cabasıyla ziraat maksadıyla oluşturduğu arazilerdir. Nâhiyedeki meskûn birimlerin 24'ünde bu türden kayıtlara rastlanılmıştır. Genellikle "*baltalık yeri*" veya nadiren de olsa "*kilelik*" olarak ifade edilen bu yerlerin toplamı 1.016 kileliktir. Bu büyüklükteki arazi elbette nâhiyenin tahririn yapıldığı dönemdeki durumu düşüldüğünde azımsanmayacak kadar büyüktür. Bu türden kayıtların köy köy karşılaştırılması da mümkündür. Bu vesileyle olduğunu düşündüğümüz nüfus baskısının köyler özelinde tespiti de mümkün olacaktır. Nâhiyedeki köylere bu nazarla bakıldığında karşımıza ilk olarak Daduhta çıkmaktadır. Köydeki 17 hanenin 232 kilelik balta yerine sahip oldukları görülmektedir.⁵⁵⁵ Yine İbavlı'daki 10 hanenin 190 ve Çeğret'teki 9

⁵⁵⁰ "Zemîn-i Yusuf veled-i İskender, hâliya der-tasarraf-ı Krekos veled-i Mois", TT.d.287, s.172.

⁵⁵¹ "Zemîn-i Durmuş veled-i Karakis, hâliya der-tasarraf-ı Hasan veled-i Abdullah, resm ve behresin virür", TT.d.287, s.155.

⁵⁵² TT.d.287, s.148.

⁵⁵³ "Yaylak-ı Hisar nâm-ı diğer Koruludepe tâbi'-i Kafirni, ber-müceb-i hüccet, karye-i Yetiş? tâbi'-i Niksar hâric ez-defter, karye-i mezbûre halkı on hâne çıkub ve Mülk? nâm karye halkından dahi on hâne çıkub yaylarlar, hâne başına birer yük yağ virür", TT.d.287, s.170.

⁵⁵⁴ İstanbul kilesini esasına göre bir eşek yükü 60-80 kg'dır. Ömer İşbilir, "Yük", *DİA*, c. 44, İstanbul, 2013, s. 46-48.

⁵⁵⁵ TT.d.287, s.152.

hanenin 87 kilelik baltalık yerleri bu minvalde belirtilebilir.⁵⁵⁶ Son olarak nâhiyenin bâd-ı heva vergi miktarının 5.472 akçe, niyâbet gurubu olarak belirttiğimiz vergi hâsılının ise 15.505 akçe olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁵⁷

Sivas ve akabinde de Tokat kazalarının nâhiye kayıtlarını ihtiva eden H.980 (M.1574) tarihli defterin 202/a ila 224/b varakları arasında Kafirni kazasına ait bilgiler yer almaktadır. Buradan elde edilen veriler aşağıda sistematik bir şekilde ortaya konulmuştur. Defterin ilgili bölümlerinde Kafirni ile ilgili iki adet vassale kaydı bulunmaktadır. Bunlardan ilki Abdülkerim bin Yusuf'un mallarını vakfettiğine dairdir.⁵⁵⁸ Abdülkerim Efendi'nin vakfettiği mülklerinden biri olan Çiftlik karyesini ilgilendirdiğinden hemen yanına iliştirilmiştir. Diğeri ise Feridökse köyü ahalisi ve kömür nakli ile ilgili olup sonraki yüzyıllara ait bölümde teferruatlı olarak incelenecektir. 1574 yılı tahririnde Kafirni'nin nefis olarak tarif edeceğimiz bir köyü bulunmamaktadır. Bu zamana kadar Amlus olarak zaman zaman görmüş olduğumuz bu konumdaki bir köye dair iz defterde yer almamaktadır. Tahrirde ilk köy "Karye-i Çiftlik" şeklinde yer almaktadır. Osmanlı taşra idarî yapısının en önemli ayaklarından olan kadı, yani Kafirni kadısı şeklinde bir kayda da tesadüf edilememiştir. Bu yöndeki örnekler genellikle mâlikâne hisselerinin dağıtımında Anadolu kadıaskeri⁵⁵⁹ ve Tokat⁵⁶⁰ kadısınca verilen hüccetlerden ibarettir. Bu durum nâhiyede kadı'nın olmadığı anlamına gelebileceği gibi tahrir kayıtlarına düşülmediği anlamı da taşımaktadır. Fakat sipahi bakımından bakıldığında ise aksine çok daha fazla kayda ulaşmaktayız. Bu türden rastladığımız kayıtların aslında çok daha önceden tesadüf ettiklerimizle aynı olduğunu da belirtmek gerekmektedir.⁵⁶¹ Bölgede sayıca nispeten çok olan sipahi evlatlarının ise daha çok çiftliklerde bulunmaları da oldukça önemlidir. "*Çiftlik-i Eymirze (İmirza) veled-i İl Beyi*" örneğinde olduğu gibi aynı sipahinin değil de farklı sipahi çocuklarının bir çiftlikte bulunmaları da dikkat çekicidir.⁵⁶² Bu türden kayıtlar bölgede dönem itibariyle artan nüfus yoğunluğunun da etkisiyle hisse sahibi olmak maksadıyla bu çiftliklere yerleşmiş olabilecekleri gibi artık sıradan reâyâ statüsüne geçisin ilk emareleri olarak görülebilir. Sipahi veya çocuklarının bölgedeki zemin ve çayır kayıtlarında da bu yönde girişimlerinin olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁶³ Kozkışla köyünde rastladığımız "*mütেকâid Mahmud*

⁵⁵⁶ TT.d.287, s.177,178, 181,182.

⁵⁵⁷ "Niyâbet ve nisf-ı bâd-ı hevâ ve arûsiyye tımarhâ-i sipahiyân ve merdân-ı kal'a-i ... havâss-i hümayûn ve zuâma ve tımarhâ-i serbest-i nahîye-i Kafirni, 15505", TT.d.287, s.183.

⁵⁵⁸ TKG. KK. TTd.14, vr.202/b.

⁵⁵⁹ TKG. KK. TTd.14, vr.209/a, 222/a-b, 209/a, 222/a-b.

⁵⁶⁰ TKG. KK. TTd.14, vr.216/b, 217/b, 216/b, 217/b.

⁵⁶¹ "Zemîn-i Hüseyin veled-i Alıcık der-tasarraf-ı Musa veled-i Kasım Sipâhi ber-müceb-i defter-i atik hâliya der-tasarraf-ı el mezbûr, nim", TKG. KK. TTd.14, vr.202/a.

⁵⁶² "...Yunus veled-i Teberrük, sipâhizâde, Bünyad birader-i o, mislühû... Mehmed veled-i İbrahim, sipâhizâde, Arzuman birader-i o, mislühû; Tapdık veled-i Halil, mislühû; Bali veled-i o, mislühû; Ali birader-i o, mislühû; Halil birader-i diğeri, mislühû", TKG. KK. TTd.14, vr.204/a.

⁵⁶³ "Zemîn der-tasarraf-ı Bünyad Sipâhi balta yerleri imiş dört kilelik... Çayır der-tasarraf-ı Ali b. Yusuf Sipâhi dört kilelik" TKG. KK. TTd.14, vr.207/b, benzer kayıtlar için bk. 209/b, 210/a-b, 212/b, 218/b-219/a vd.

veled-i Pir Ahmed” dönem itibariyle sipahi ve çocukları hakkında daha açıklayıcı mahiyettedir. Sipahi emekli olan Pir Ahmed Beyler *veled-i Mehmed* çiftliğinin Piri ve Yar Ahmed ile birlikte işletmektedir. Çiftlikteki on haneden sekizi çocukları ve kardeşinden oluşmaktadır.⁵⁶⁴ Yine Gölgeci köyündeki “*Göynücek mezra‘ası*” nı tasarruf eden altı evlad-ı sipahi bu minvalde örnek olarak gösterilebilir.⁵⁶⁵ Nâhiyenin Çiftlik, Lefeke, Tomara, Alpit, Bağluca, Sideri, Zuğru, Minegir, Koz Kışla, Amlus, Muhad, Feridökse, Buldacı, Orta ve Çeğet köylerinde sipahi ve çocuklarına dair kayıtlara rastlanmıştır. Buldacı ve Daduhta köylerindeki⁵⁶⁶ ön isim olması muhtemel örnekler haricince nâhiyedeki tek imâm Feridökse karyesi imamı “Ali *veled-i Mehmed*”dir. Müslim-gayrimüslim nüfusun yaşamış olduğu köyde bu tarihte ayrıca “hatip” kaydına da rastlanılmıştır.⁵⁶⁷ Nâhiyede hatibin bulunduğu bir diğer köy ise daha önce mezra olan ve incelediğimiz tahrir köyü olarak kaydedilmiş Döğsere köyüdür.⁵⁶⁸ 1574 yılı tahririnde Kafirni’de 58 köy kaydına rastlanılmıştır. Bu köylerden toplam 2.828 nefer, 937 caba, 1366 mücerred, 311ve 158 bennâk kaydına rastlanılmıştır. Ayrıca nâhiyede 13 çift ve 45 adet çiftlik-i hassa kaydı tespit edilmiştir. Dönem itibariyle incelediğimiz Hüseyinabad defterinde de dile getirdiğimiz üzere Kafirni’de de mücerred kaydı hemen hemen vergi hanesi sayısına yakındır. Bir bölgedeki iskâna dair en somut göstergelerden biri de mezralardır. Kafirni bölgesinde 20 adet mezra kaydına rastlanılmıştır. Deftere işlenmiş olanların hâsılları toplamı 6.100 akçedir. Bu mezralardan Kızılelma’nın reâyâsı haric-ez-defterdir. Bu durum tahrir sonrası bölgeye gelerek iskân olan reâyânın varlığının en somut bir örneğidir. Tomara köyündeki üç mezranın ise ne nüfus ne de hâsıl olarak herhangi bir kaydı bulunmamaktadır. Bu nedenle işaret edilen mezraların zamanla boş kaldıkları düşünülebilir. Ancak nâhiye genelinde rastlanılan mezraların mâlikâne hisselerine konu olması hem nüfus ve hem de iktisadî bakımdan önemli üniteler haline geldiğinin işaretidir. Ayrıca Göynücek mezrası örneği bir mezradaki yerleşim ve işlenirlik konularında oldukça iyi bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim altı sipahizade evladı bu mezrayı ekmektedirler. Diğer taraftan aslında Gök köyü sınırları içerisinde yer alan Göl Bükü mezrasının Çakmaklı Cemaati tarafından tasarruf edildiği görülmektedir.⁵⁶⁹ Benzer şekilde Taşlusekü köyündeki Tudor mezrası da Turaç Cemaati tarafından vergileri ödenmek kaydıyla ekilmektedir. Son olarak Pullur köyündeki Eymancı mezrası bu hususta örnek olarak gösterilebilir. Nitekim söz konusu mezra Pullur Cemaati tarafından işlenmektedir. Bu son örnek oldukça ilginçtir. Nitekim Pullur köyü, hem ismini bağlı buldukları cemaatten almış ve hem de yine köyün hududu dahilinde yer alan mezra cemaate mensup kişilerce ekilmiştir. Bu durum

⁵⁶⁴ TKG. KK. TTd.14, vr.210/b.

⁵⁶⁵ TKG. KK. TTd.14, vr.211/a.

⁵⁶⁶ TKG. KK. TTd.14, vr.221/a, 208/b.

⁵⁶⁷ “Ali *veled-i Mehmed*, İmam; Ebülkasım birader-i o, m; Mehmed *veled-i Hüseyin*, ...Mustafa birader-i o, caba, Hatib bâ-berât-ı hümayûn” KK. TKG. KK. TTd.14, vr.220/a.

⁵⁶⁸ “Hatib Hasan Fakih *veled-i Bektaş*”, TKG. KK. TTd.14, vr.224/a.

⁵⁶⁹ TKG. KK. TTd.14, vr.215/a-b.

cemaatin köy yakınlarına doğru mezra vesilesiyle genişlemeye ve doğal olarak da nüfuslarının arttığı bir işareti olabilir. Bu hususta son olarak yine Gök köyüne dikkat çekmek gerekmektedir. Nitekim defterde yer alan bir derkenarda köy yakınlarında bulunan ve sahip olduğu zorlu yapısı nedeniyle pek çok hayvan ve insanın telef olmasına sebep olan Kara Yar ve Kızıl Ağaç isimli iki derbenttin köy halkı tarafından ıslah edildiği ve bu nedenle kimi vergilerden muaf tutuldukları anlaşılmaktadır.⁵⁷⁰

Kafirni'de Gayrimüslimler

Osmanlı imparatorluk vergi nizamında cizyenin bülüğa erişmiş, ayrı bir iş gücü yapabilecek kudrette akli melekelerinin de yerinde olması şarttı.⁵⁷¹ Bu nazarla bakıldığında 1455 yılı tahririnde Amlus, Zuğru, Muhad, Feridökse ve Tiyeri'deki toplam 244 zımmînin tahmini olarak 6.100 akçelik vergi ödediği anlaşılmaktadır. Bölgedeki cizye vergisinin yetişkin birey başına 25 akçe olarak hesaplandığı görülmektedir.⁵⁷² Kafirni'de bu tarihteki gayrimüslim nüfusuna bakıldığında ise Amlus, Zuğru, Muhad, Feridökse ve Tiyeri köyleri göze çarpmaktadır. Öncelikle bu köylerdeki Müslim-gayrimüslim nüfus dağılımı esas alındığında gayrimüslimlerin Müslümanlara nazaran oldukça fazla bir haneye sahip oldukları ifade edilmelidir. Amlus'da 34 müslim ve 64 gayrimüslim; Zuğru'nun ise tamamının gayrimüslim olduğu anlaşılmaktadır. Muhad'daki 33 haneye karşı 54; Feridökse de 13 haneye karşı 24 nihayet Tiyeri'deki 3 haneye karşı 38 gayrimüslim hanesi bulunmaktadır. Vilayet genelinde 244 zımmiyân hanesi kaydına tesadüf edilmiştir. Bu durum söz konusu köylerden Zuğru, hiç Müslüman nüfusu barındırmadığı için dışarıda tutulur ise, diğer tüm köylerde önceden zımmilerin ikamet ettikleri ve belirtilen Müslim hanelerinin özellikle Tokat bölgesindeki iskân faaliyetleri dahilinde gelip yerleştikleri düşünülebilir. Son olarak Amlus, Zuğru, Ekseri, Muhad, Feridökse, Gök ve Çiftlik köylerinin kayıtlı vergi hanelerinin en yoğun olduğu köyleri olarak ön plana çıktıklarını ifade edebiliriz.

1482 yılı defterinde incelediğimiz konuya dair en önemli özelliklerinden biri yirminci sayfasından itibaren Vilayet-i Tokat'taki gayrimüslim kayıtlarına dair bilgileri ayrıntılı olarak içermesidir. Nitekim bu sayede başta Tokat olmak üzere Kafirni özelinde köylerdeki gayrimüslim hane ile ödedikleri cizye vergisi miktarına erişebilmekteyiz. Bu çeşit önemli bilginin Hüseyinabad nâhiyesinde olmayışı da oldukça dikkat çekicidir. Kanımızca bu durumun en önemli nedeni Hüseyinabad'da gayrimüslim nüfusun olmayışıdır. Nitekim 1455 yılı

⁵⁷⁰ “Mezkûr karye kurbunda Karayar ve Kızılağac derbendi demekle ma'rûf derbendi mezkûr Karye halkı ıslâh etmeğe iltizâm edüb ve mezbûr derbendler gayet ile sa'b nice tavar ve nüfus telef olmuş yer olub ıslâhı lâbüd olmağın mezbûr karye halkı mâdam ki derbend-i mezbûru ıslâh ve termim edeler 'avâriz-i dîvânîyyeden emîn olalar şöyle ki derbend-i mezbûru ıslâhda ihmâl edeler zâyi' olan tavarı tazmin edüb bi'l-küllîye güzeşte 'avârizları alınmak tafsil olundu.”, TKG. KK. TTd.14, vr.215/a-b.

⁵⁷¹ C.H. Becker, “Cizye”, *İA MEB*, c.III, İstanbul, 1977, s.199-201.

⁵⁷² Ahmet Tabakoğlu, “Resim”, *DİA*, c. 34, İstanbul, 2007, s. 582.

defterdeki bilgiler de bu durumu doğrulamaktadır. 1482 yılında Kafirni'nin Muhad, Zuğru, Feridökse, Amlus ve Tiyeri köylerinde gayrimüslim reâyânın olduğu anlaşılmaktadır. Bu köylerdeki toplam 220 hanenin 5.500 akçe cizye ödedikleri görülmektedir. Bu durumda 1482 yılında Kafirni'deki yetişkin bir gayrimüslimin 25 akçe vergi ödediği anlaşılmaktadır. Kafirni nâhiyesine ait bu rakamları tüm vilayeti kapsayan toplam miktarlar ile kıyaslamak mümkündür. Vilâyet genelinde 2.261 gayrimüslim hane ve toplamda 16.855 akçelik cizye geliri bulunmaktadır.⁵⁷³

1485 yılında Kafirni nâhiyesinin Amlus, Zuğru, Tiyeri, Feridökse ve Muhad köylerinde gayrimüslim reâyâ bulunmaktadır. Bu köylerdeki gayrimüslim hane sayısı ise sırasıyla 45, 38, 27, 41 ve 57 şeklindedir. En çok hanenin Muhad ve Amlus'da olduğu görülmektedir. Zuğru köyünün tamamen gayrimüslim nüfusa sahip olmanın yanı sıra bizler açısından önemli bir başka özelliği bulunmaktadır. Köydeki üç mevkûf kaydının da gayrimüslimlere ait olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁷⁴ Ayrıca tahrire yansımış bölgedeki tek korunun da burada bulunması oldukça önemlidir. Hem köyün bitki örtüsü ve hem de mülkiyet ilişkisi bağlamında köyü ele almamıza fırsat vermektedir. Köy hâsılı arasında "*Koru-yı Sevinçaları*" şeklinde yer alan bu kayıt bizlere korudan 50 akçe vergi alındığını göstermektedir.⁵⁷⁵ Bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk dönemlerden itibaren gayrimüslim reâyânın vakıflarını muhafaza ettiğinin bir emaresi olarak görülebilir. Nâhiyenin gayrimüslim köylerinin hane kayıtlarında genellikle "zımmiyyân" başlığı kullanılmışsa da Amlus köyünde "*Erâmine*" başlığı düşülmüştür. Bu bilgiden hareketle Amlus'ta söz konusu tarihte Ermenilerin yaşadıkları söylenebilir.⁵⁷⁶ Neticede Kafirni'nin adı geçen köylerinde tahmini olarak 211 gayrimüslim hanenin yaşadığını ifade edebiliriz. Gayrimüslim cizye gelirlerinin ise şehzade hası olarak ayrıldığını ifade etmemiz gerekmektedir.⁵⁷⁷ Cizye miktarının nefer başına 25 akçe hesabıyla alındığı anlaşılmaktadır.⁵⁷⁸ 211 gayrimüslim neferânın olduğu esas alınır ise toplamda 5.275 akçelik bir miktarın Tokat havalisindeki şehzade haslarına dâhil edildiği belirtilebilir.

1520 yılı tahririne göre Amlus, Feridökse ve Muhad köyleri ile Taşluseki mezrasında gayrimüslim reâyâ bulunmaktadır. Amlus köyünde Müslim-gayrimüslim nüfus eşitlenmiş durumdadır. Feridökse ve Muhad köylerinde ise bu durum yarı yarıya olacak şekildedir. 1520 yılı defterin kâtip köy kaydının başına muhtemelen tamamının zımmı olması nedeniyle "*gebrân*" veya "*zımmî*" ibarelerini düşmediğinden Zuğru ve Tiyeri köylerinin tespiti, kişi adlarının taranmasıyla mümkün olmuştur. Neticede Kafirni'de 312 gayrimüslim hanesinin

⁵⁷³ TT.d.15, s.20.

⁵⁷⁴ TT.d.19, s.508,509.

⁵⁷⁵ TT.d.19, s.509.

⁵⁷⁶ TT.d.19, s.503.

⁵⁷⁷ TT.d.19, s.503,511, 516,517.

⁵⁷⁸ Halil İnalçık, "Cizye", *DİA*, c. 8, s. 45-48..

olduğu söylenebilir. Muhad 82, Feridökse 76, Tiyeri 38, Zuğru 56 ve Amlus 57 şeklinde bir dağılım göstermiştir. Yaklaşık yetmiş yıllık bir dönemde Kafirni nâhiyesinde ilk dönem kayıtlarına nazaran gayrimüslim nüfusun 1520 yılı tahririne göre belirgin bir artış yaşadığı anlaşılmaktadır. Almus köyü dikkate alınır ise Müslüman nüfusunda da bir artış yaşandığı söylenebilir. Çünkü köydeki Müslüm ve gayrimüslim nüfus eşitlenmiştir.

1530 yılı defterinde hane ve mücerred sayılarına bakıldığında ise defterin düzensiz bir şekilde yerine göre Müslim-gayrimüslim ayrımı esas alan hane ve mücerred ayrımı yaptığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle Müslim-gayrimüslim nüfusun bulunduğu bazı köylerin iki adet hane ve mücerred kaydı bulunmaktadır. 1530 tarihli mufassal icmal defteri yapısı gereği köy, mezra adları ve altlarında hâne, mücerred, sipahi, imâm vb. bilgileri barındırdığından maalesef gayrimüslim köylerinin tespiti mümkün olamamıştır. Fakat söz konusu defterin sonunda yer alan yekûn tablosu bu hususta en azından bölgedeki gayrimüslim hane ve mücerred sayılarını öğrenmemize fırsat vermektedir. Bu vesileyle Kafirni’de 1530 defteri verilerine göre 103 hane ve 40 mücerred kaydının yer aldığı görülmektedir.⁵⁷⁹ Aslında 1520 yılı tahriri verilerine dayanan 1530 yılı tahiririndeki bu farklılığın nedeni anlaşılammıştır.

Toplam hanesi 47 olan Tiyeri köyünün 32’si gayrimüslim ve 15’i ise Müslim olduğu 1554 yılı defterinde görülmüştür. Bu köydeki Müslüman kayıtları içerisinde ikisi dikkatimizi çekmiştir. “*Hüseyin veled-i Abdullah*” ve “*Ali veled-i Abdullah*” şeklindeki bu kayıtların hem Müslüm-gayrimüslim hanelerin olduğu bir köyde olması ve hem de baba adlarının Abdullah olması Müslümanlığı inanç ve itikadî olarak seçmiş kişiler olabileceklerini akıllara getirmektedir. Nâhiyenin Zuğru, Amlus, Muhad ve Feridökse köylerinde de gayrimüslim kayıtları vardır. Fakat bu kayıtlar Tiyeri köyünden farklı olarak “gebrân” başlığı altında ele alınmıştır. Neticede bu tarihte Zuğru’da 58, Amlus’ta 74, Muhad’da 84 ve Feridökse’de ise 82 gayrimüslim hanesinin olduğu söylenebilir. Yukarıda belirtilen Tiyeri karyesi örneğinden hareketle “bâtıl dininden rücû” edenler hakkında kısa bir izah yapılmasını uygun gördük. Osmanlı iskân politikası kapsamında yeni ele geçirilen bölgelerde halkın idareye bakış acısını olumlu hale getirmek amacıyla kimi adımlar atıldığından bahsetmiştik. Bu tür adımlar zamanla imparatorluk idaresinin resmî devlet dini olarak İslâmiyet’i kabulü ile din değiştirenleri de kapsar hale geldi. İmparatorluk idaresi gerek merkez gerek taşra araçları vesilesiyle İslâm inancının incelik ve ruhunun idare edilenlere hissettirilmesi gayreti gütmüştür. Doğruluk, güvenilirlik, iman, çalışkanlık gibi karakterle bütünleşmiş idarecilerin yerel halk nazarında uyandıracağı etki elbette dönemin koşulları bağlamında farklıydı. Kafirni bölgesinde Osmanlı idaresinin halkın inanç değişikliğine dair iki önemli örnekle karşılaşmaktayız. Bunlardan ilki

⁵⁷⁹ TT.d.387, s.443.

kendi istekleriyle batıl dinden dönerek İslâm'ı seçenlerle ilgilidir. Amlus köyü zimmiyân nüfusuna kayıtlı olması muhtemel, kendi istek ve arzularıyla İslâm dini hak kabul eden bu iki kişinin hükm-i pâdişâhî ile vergiden muaf kılındıkları anlaşılmaktadır.⁵⁸⁰ Gerek defterde yer aldığı bölüm ve gerek isimlendirme terminolojisi Kurt'un da işaret ettiği üzere gayrimüslimlerin İslâmiyet'e geçişinin defterlere yansıyan bir özelliğini ortaya koymaktadır.⁵⁸¹ Bu hususta ikinci örnek Tiyeri karyesine aittir. Nitekim toplamda 30 hanesi bulunan köyün 27 hanesi gayrimüslim ve 3 hanesi de Müslüman nüfus şeklindedir. Genellikle aşına olduğumuz üzere tahrir defterlerinde Müslim, zimmi kayıtları ayrı yazılmaktaydı. Tiyeri'nin 1485 yılı tahririn ilk iki hane Müslim olarak kaydedilmiş ve devamında zimmi nüfus yazılmıştır.⁵⁸² Ayrıca köyün son kaydedilene ise köhne sipahi olan "*Mustafa veled-i Şeyh*"tir. Bu durum Osmanlı istimalet politikasını akıllara getirmektedir. Yukarıda da ifade edildiği üzere pek çok açıdan örnek teşkil edecek bazı kişilerin gayrimüslim hanelerinin arasına yazılarak bir meylettirme politikası güdüldüğü düşünülebilir. Şayet bu düşüncede haklılık payımız var ise "*İsmail veled-i İsa*", "*Ahmed veled-i Emin*" aranan özellikleri haiz iki şahsiyetti. Son olarak 1574 yılı defterinde Tiyeri'de 50, Zuğru'da 98, Amlus'ta 90, Muhad'da 130 ve Feridökse'de ise 117 hane olacak şekilde bir gayrimüslim nüfusu tespit edilmiştir. Bölgedeki gayrimüslim nüfusun 316'sı müzevvec ve 157'sinin de mücerred olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁸³ Toplam 485 gebran kaydından alınan ispenç vergisinin miktarı ise 12.125 akçedir.

Ekonomi: Tarım, Hayvancılık ve Vergi

Mâlikâne-Dîvânî Hisseleri

Rum vilayeti genelinde olduğu gibi Kafirni'de de mâlikâne-dîvânî sistemi hâkimdi. Sistem hakkında öncü çalışmaları olan Barkan ve akabinde Öz'ün çalışmalarında da anlaşıldığı üzere mâlikâne gelirlerinin mülk veya vakıf olarak tahsis edildiği düşünülse de bunların zaman içinde sahiplerinin nesillerinin ortadan kalkması gibi nedenlerle has, zeamet ve tımara dönüştüğü, bazende temlik yoluyla mülk bilahare vakıf olabildiği anlaşılmaktadır. Nitekim 1455 yılı defterinde Amlus, Zuğru, Eftelid köylerinin divânî; Haramideresi, Toğarım, Eğseri, Tomara, Yapalak ve Çeğçek köylerinin ise mâlikâne gelirlerinin Pir Ahmed Bey'e ayrıldığı anlaşılmaktadır. Bu durum Pir Ahmed Bey'in bölgede ekonomik ve idarî bakımdan oldukça önemli bir kişi olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca Nureddinalanı köyünün mâlikâne gelirinin

⁵⁸⁰ "Ahmed veled-i Abdullah, Ali veled-i o"; "Kendü ihtiyârıyla bâtil dininden rücû' idüb İslam(i) kabûl itdikleri ecilden hükm-i pâdişâhiyle mu'âf kılınmış", TT.d.19, s.503.

⁵⁸¹ "Gayrimüslimler İslamiyet'e geçtiklerinde baba adları Abdullah (veled-i Abdullah, Abdülmennan vb.) şeklinde deftere kaydedilmekteydi. (Her baba adı Abdullah olan tabii ki mühtedi değildi) Bu kimseler genellikle köy veya cemaatin en sonuna yazılmaktaydı". Kurt, *Anadolu'da Kişi ve Yer Adları*, s. 21.

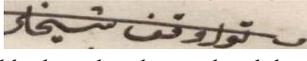
⁵⁸² TT.d.19, s. 510-511.

⁵⁸³ TKG. KK. TTd.14, vr.208/a, 209/b, 212/a-b, 218/a-b, 220a/b.

Çeribaşı Abdi'ye ait olduğunu görmekteyiz.⁵⁸⁴ Çeribaşı, vilayet beylerbeyi tarafından atanan ve müsellemler, tımarlı, tatar yörük, çingene ve voynuk gibi eyalet askerî sınıfının başındaki kişi için kullanılır. Vazifesi temel olarak emrindeki askerleri belirlenen yere ulaştırmaktır. Her ne kadar yukarıda sıralandığı üzere pek çok askerî birimin başı olarak görülse de esas olarak tımarlı sipahileri sevk ve kontrol eden sipahi çeribaşılığı ön plana çıkmaktadır. Nitekim Beylerbeyliği, sancak beyi, alay beyi ve çeribaşı imparatorluk ordusunun taşra güçleri hiyerarşisinin temsilcileriydi. Çeribaşı sefer görev emrini almasını müteakip bölgesindeki cebelüleri en kısa sürede toplayıp belirlenen bölgeye çeri sürücüsü ile birlikte nakletmekle görevliydi.⁵⁸⁵ Netice'de Kafirni vilâyetinin imparatorluğun diğer bölgelerinde olduğu gibi askerî nizam ve düzenin gereği olarak Çeribaşı Abdi ve vazifelerini öğrenmiş bulunmaktayız. Yine Fağfur Bey, Hasan Sofu, Mehmed Çelebi gibi kişilerin de mâlikâne gelirlerinin büyük kısmına sahip oldukları görülmektedir. Kafirni köyleri gelirlerinin mâlikâne hisseleri askerî rütbe sahibi veya nüfuzlu kişilerin yanı sıra vakıf, türbe ve zaviyeleri hakkında da bilgiler barındırdığı aşikârdır. Nitekim bu vesileyle Zora köyü'nün Şehy Çoban, Yuvalu köyünün Yuvalu, Kevahlı köyünün Ali Dede ve Kırık köyü mâlikâne gelirlerinin Pir Havend/Hund zaviyelerine ayrıldığına tesadüf etmekteyiz. Yine tevakkuf-ı Şeyhler olarak okuduğumuz köyde bir zaviyenin bulunduğunu ve Mehmed Bey'in burada zaviyedâr olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁸⁶ Vakf-ı mülk-i Danişmend, Abdülvehhab, Mescid-i Hacı Sofu der-Tokad, İbrahim Danişmend şeklinde mâlikâne hisselerinin ayrıldığı başkaca vakıflar da bulunmaktadır. Bu bilgiler dahilinde Osmanlı İmparatorluğu'nda mâlikâne-dîvânî sistemi içerisinde mâlikâne gelirlerinin özellikle askerî ve dinî hüviyete sahip kişiler ile ulemâ ve şeyh, dervişlerce toplandığı söylenebilir. Nitekim Faroqhi'nin de ifade ettiği üzere bu kişiler gelirlerini imaret, zaviye ve mescitler vesilesiyle vakfa dönüştürmüşlerdir.⁵⁸⁷ Kafirni bölgesi için Derviş Mehmed Zâviyesi bu bakımdan yukarıda açıklandığı üzere iyi bir örnektir. Nitekim zaviyedâr olan Derviş Mehmed aynı zamanda tımar sahibidir. Muhtemelen zaviyesine bitişik ya da oldukça yakın bölgedeki çiftliklerinde oğulları Hacı Ali ve Mahmud hayat iştigallerini sürdürmektedirler.⁵⁸⁸ Şeyh Çelebi, Hasan Sofu, Hacı Çelebi, Pir Ahmed Bey gibi Kafirni'de tesadüf ettiğimiz diğer örnekler de bu bakımdan değerlendirilebilir. Kafirni bölgesi tımar sahipleri arasında gayrimüslimlerin de yer alması oldukça önemlidir.⁵⁸⁹ Bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nun tımar sistemi ve iskân, yerleştirme

⁵⁸⁴ Abdi veled-i İlyas, Çeribaşı, TT.d.2, s.634.

⁵⁸⁵ Abdülkadir Özcan, "Çeribaşı", *DİA*, c. 8, İstanbul, 1993, s. 270.

⁵⁸⁶ TT.d. 2, s. 634. (Buradaki yazım Karye-i Tava/Kara/Teva Vakf-ı Şeyhler şeklinde farklı okumaları da mümkün kılmaktadır.)

⁵⁸⁷ Suraiya Faroqhi, "XVI-XVIII. Yüzyıllarda Orta Anadolu'nun Şeyh Aileleri", *Türk İktisat Tarihi Semineri Metinler Tartışmaları, 08-10 Haziran 1973*, (Ed. O. Okyar), Ankara, 1975, s. 197-227.

⁵⁸⁸ TT.d.2, s.634.

⁵⁸⁹ "Tımar-ı Dimitri veled-i Nikola pâsbân-ı kal'a-i Meduş, Tımar-ı Nikola pâsbân-ı kal'a-i Meduş" TT.d.2., s.628,629.

politikası ile üretim esaslı uygulamalarının bir göstergesi olarak düşünülmelidir. Bölgede tımara sahip olanlar arasında kale erlerinin de olduğu anlaşılmaktadır. Kafirni’de Çiminto, Modus ve Sivas kalesi nökerleri bu duruma örnek olarak verilebilir. Kale merdleri, mülazımları ve mustahfızlarının tımar sahibi olmaları oldukça yaygındır. Bunların bir kısmı ulufeli bir kısmı ise tımarlıdır. Bağluca köyünde tımarı bulunan Mehmed Kemangîr “*hük-m-i saltanat-ı şâh*” ile yılda on paya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Haliyle kalelerde muhâfızlık (diz-dâr), belçilik (pâsbân) ve nişancı, ok kullanımında ehil (kemân-gîr) vazifeleri olan kişilerin tımar sahibi oldukları görülmektedir. Kafirni’nin mezarlarına bakıldığında ise öncelikle Gölgeci köyü arazisinde bulunan Göyünük gözümüne ilişmektedir. Daha sonra Zenklüce, Göksere, Adamlu, Anahor, Kozluca, Yançetlü ve Kışlaçık mezarları sırasıyla belirtilebilir. Bu mezarların tamamının mâlikâne hisseleri vardır. Zenklüce, Anahor, Kozluca mezarlarının dîvânî hisseleri de bulunmaktadır. Göyünük mezarının durumuna dair herhangi bir ibare defterde yer almasa da Zenklüce, Göksere, Adamlu, Yançetlü ve Kışlacuk mezarlarının harap olduklarını görmekteyiz. Mezarların harap olması iskân tarihi bakımından önemli bir işaret olarak görülebilir. Nitekim ilk yerleşim birimleri olabilecekleri gibi, artan nüfusun ihtiyaçlarını gidermek maksadıyla sonradan açılmış sahalarda da olabilirler. Her iki durumda bölgedeki yerleşim hareketliliğine ışık tutar. Nitekim ilkinde farklı nedenlerle boşaltılmış ve çevrelerindeki köylerin oluşmalarını tetiklemiş olabilirler.

1482 yılı tahrir defterinde daha sonra seraskerlik gelirlerine yer verilmiştir. Kafirni’nin bu husustaki tek kaydı Kınık köyüne aittir. Köyün mâlikâne gelirinin yarısı Tımar-ı Seydi Hasan’a gitmektedir. Seydi Hasan Pir Havand/Hund Zâviyesi’ni vakfiyye üzere işletmek, yılda bir eşküncü vermek kaydıyla tasarruf etmektedir.⁵⁹⁰ Nâhiyesinin Zuğru, Amlus, Eftelid ve Haramideresi köyleri dîvânîlerinin Tokat mirlivası gelirleri arasında yer aldığı anlaşılmaktadır.⁵⁹¹ Mirлива gelirlerinin toplamı 198.069 akçe olduğu akıldan tutulursa nâhiye gelirlerinin çok fazla bir yer işgal etmediği görülecektir.⁵⁹² Ayrıca Kınık, Muhad, Kışla, İbavlı, Daduhta, Çeğcek ve Pir Hasanağılı köyleri ile Taşlusekü mezarının Tokat ve Sivas vilayetleri dahilindeki bazı tımarlarına ayrılmış gelirlerine bakıldığında toplamda 54.675 akçelik gelirden 7.612 akçelik bir yekûn oluşturdukları görülmektedir.

Netice olarak askeri taifenin gelirleri genellikle dîvânî; mülk ve vakıf hisseleri ise mâlikâne hisselerinden gelmektedir. Askeri zümreye ait en yüksek miktarda tımar geliri serasker Şeyh Derviş’e ait idi. Nâhiyenin Turacı, Ekseri, Kırık köylerinden farklı miktarda gelirin yer aldığı toplam 4.334 akçelik tımarı bu durumun bir göstergesidir. Onu, taşımış olduğu unvandan da

⁵⁹⁰ “Tımar-ı Seydi Hasan ki, Pir-Hevand Zâviyesi’ne vakfiyet üzere tasarruf olunduğu zaviye-i mezkûre işledüb yılda bir eşküncü vire”, TT.d.15, s.116.

⁵⁹¹ “der-Nahîye-i Kafirni hasshâ-i mirlivâ”, TT.d.15, s.127.

⁵⁹² TT.d.15, s.127.

hareketle çavuş vazifesindeki Mustafa 4.203 akçelik tımarıyla takip etmektedir.⁵⁹³ Muhad, Kışla, Taşlusekü, Kızılcası, Tekneci, Buldacı, Avcı ve Gümeç köylerinin yer aldığı toplam 14.269 akçelik gelir ise nâhiyede mâlikâne hisseli tımar kategorisinde ilk sıradadır.⁵⁹⁴ Vakıf kaideleri gereği “*evlâd-ı vakıf*”ca tasarruf olunan bu tımarlarda anlaşılan iki önemli kıstas bulunmaktaydı. Bu şartlar vakfı ayakta tutmak, sefer zamanında talep edilen askeri hazırda bulundurmak şeklinde sıralanabilir. Aynı şartlar Amlus, Hanzar ve Kırık köylerinin 6.080 akçelik tımarı için de geçerlidir. Daduhta köyünde 555 akçelik tımara sahip Şeyh Hasan Bey örneğinden hareketle söz konusu şartların sadece vakıf değil bazı mülk tımarlarında da geçerli olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁹⁵ Defterin 221. sayfasında “*Mâlikâne-i vilâyet-i Rum ki,*” şeklinde devam eden ve vilayet ait mâlikâne hisselerinin kaydedildiği bölüm yer almaktadır. İlgili bölümün devamı söz konusu mâlikâne hissesi sahiplerinin keyfiyetlerine dair bilgilerin defterde belirtilmediği şeklindedir.⁵⁹⁶ Sivas ile başlayan bu bölüm 226. sayfaya gelindiğinde “Nâhiye-i Kafirni” ile alakalı bilgileri barındırmaktadır. Çok fazla teferruat barındırmayan bu bölümde hisselerin bulunduğu köy ve mezra adları ile mâlikâne hissesi miktarları yer almaktadır. Kafirni nâhiyesinin 40 köyü ile 3 mezrasının mâlikâne hisseleri toplamı 25.966 akçe olarak tespit edilmiştir. Bu mâlikânelerin hisseleri yarım, nîm ve sülüs oranlardadır. Nâhiyenin mâlikâne hisseleri yazımında üç ayrı köy olarak gördüğümüz Amlus, Haramideresi ve Şıhlar köylerinin beraber yazılmış olması da oldukça düşündürücüdür. Zuğru, Feridökse, Tiyeri ve Amlus köylerinin hisseleri nâhiyedeki diğer köylere nazaran hayli yüksektir.

1485 yılı Kafirni nâhiyesindeki mâlikâne hisselerine bakıldığında ise üç temel grup ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki 1485 yılı tahririnin ön plana çıkardığı şahıs yani mülkiyet üzere hisse sahibi olanlardır. İkincisi bölgeye yakın kimi vakıflara tahsis edilmiş hisselerdir. Nihayet son olarak da yine bölgedeki bazı zaviyelere bırakılmış vakıf hisseleri ifade edilebilir. Mâlikâne hisse sahiplerinin isimleri tetkik edildiğinde “*Hoca, Hacı, Paşa, Fakih ve Bey*” gibi bugün de aslında toplumsal bir örüntülenmeyi işaret eden unvanlar dikkati çekmektedir. Hoca Şemsettin, Muzaffer Çelebi bin Fağfur Paşa, Oruç veled-i Kasım Bey Tozanî, örneklerinde olduğu üzere genellikle babalarının adlarıyla kaydedilmiş bu kayıtlar söz konusu kişilerin tahririn yapıldığı dönemde yörelerinde etkin, nüfuz sahibi kişiler olduklarını göstermektedir. Belki de tarihsel olarak Osmanlı idaresi öncesine dayanan ekonomik, siyasî ve dinî bazı kazanımları vardır. Bu kişiler söz konusu kazanımlarının devamı noktasında Osmanlı idaresinden talepkâr olmuş

⁵⁹³ TT.d.15, s.157.

⁵⁹⁴ “...‘an-evlâdân-ı Abdülvahhab; ki; vakf-ı evlâd deyü tasarruf ederler imiş, tasarruf-ı sabıkaları üzere mutasarrıf olub sefer-i zafer peykere mülâzemet ederler”, TT.d.15, s.165 ve ayrıca Bk. “Emirze ve Veyis birâderân ve Emir Bey evlâd-ı Fağfur; ki, vakf-ı evlâd deyü tasarruf ederlerimüş ber-karar-ı sabık mutasarrıf olub mülâzemet edeler”, TT.d.15, s.166.

⁵⁹⁵ “Şeyh Hasan Bey, ki, mülk deyü tasarruf ederimüş ber-karar-ı sabık mutasarrıf olub asakîr-i mansûre hissencesince mülâzemet ede”, TT.d.15, s.166.

⁵⁹⁶ “Mâlikâne-i vilâyet-i Rum ki, keyfiyetleri defterde mezkûr değil”, TT.d.15, s.221.

olabilirler. Haliyle bazı köy, mezra kayıtlarının mâlikâne hisselerinin kendi ellerinde olması ve zamanla vakıf ya da mülk haline getirmeleri böyle bir talebin sonunda oluşmuş süreci ifade edebilir. Zuğru, Gölgeci ve Ekseri köyü mâlikâne hisselerini elinde bulunduran Veziriazam Davud Paşa örneği ise bu hususun bir başka yönünü ortaya koymaktadır.⁵⁹⁷ Bu durum kimi devlet görevlilerinin başarı ve payelerine göre imparatorluk taşrasında diri gelir kapılarını ellerinde bulundurma gayretini ortaya koymaktadır. Davud Paşa'nın daha sonradan Kafirni bölgesindeki bu gelirlerinden Rumeli'deki kazanımları nedeniyle vazgeçtiği anlaşılmaktadır. Nitekim söz konusu köylerden gelen mâlikâne hisseleri Tokat'taki bir imarete bırakmıştır.⁵⁹⁸ Amlus'un Güzel Ağa çiftliği de mâlikâne üzerinden mülkiyet edinme gayretine bir örnek teşkil etmektedir. Aslında hassa çiftliği olan dört çiftliğin tahrir sırasında mâlikâne olarak işletildiği anlaşılmış ve tekrar hassa olarak deftere kaydedilmişlerdir.⁵⁹⁹ Bu durum hassa çiftliklerinin mâlikâneye dönüştürülerek mülkiyet edinmeye giden hilâf-ı kânûn bir cabanın ürünü olabilir. Benzer durum Ömerli köyü mâlikânesine sahip “sadrü'l-vüzerâ Hazret-i Mehmed Paşa bin merhum Hızır Paşa” için de geçerlidir.⁶⁰⁰ Bu aile Rum vilayetinin yönetiminde önemli roller oynamıştır. Yukarıda ifade ettiklerimiz kadar sık rastlanılmasa da bölgede bazı kadın mâlikâne sahipleri de vardır. Gireni köyü hisselerinin yarısına sahip “*Eslem Hatun bint-i Sarmaşuk*” bu hususta iyi bir örnektir.⁶⁰¹ Abdülvehhâb Bey Vakfı kayıtlarında görüldüğü üzere Umur Bey defteri nâhiyedeki mâlikâne hisselerinin vakıflar adına yazılmasında esas alınmıştır.⁶⁰² Pir Ahmed Bey, Mehmed ve Hacı Çelebi ve Hüseyin Çelebi vakıfları ise mâlikâne hisselerinin vakıflara dönüşümünün işareti olarak ele alınabilir. Leveke köyü mâlikânesi hissesi ise yukarıdakilerin dışında örneğine az rastlanır bir durumu işaret etmektedir. Niksar'da bir Hafız yetiştirme ve eğitime kursunun bulunduğu anlaşılmaktadır. Kafirni nâhiyesinin Leveke köyü mâlikâne hissesi bu kurs için açılmış vakfa ayrılmıştır.⁶⁰³ Sivas'ta bulunan Şeyh Çoban, Komanat-Tokat'taki Pir Havend/Hund⁶⁰⁴ ile Niksar'daki Danişmend Zâviyesi nâhiyedeki mâlikâne gelirlerinin tahsis edildiği zaviyeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Nihayet kendisi de Kafirni'nin bir köyü olan “*Yava nâm-ı diğer Şeyhler*” köyü geliri köydeki zaviyeye bırakıldığı

⁵⁹⁷ “...nisf-ı mâlikâne mülk-i Süleyman Bey bin sadrü'l-vüzerâ'i'l-'izâm hazret-i Davud Paşa yessera'llahu mâyeşâ rub'-ı mâlikâne mülk-i hazret-i paşa-yı mezkûr rub'-ı bâkî mülk-i Muzaffer Çelebi veled-i Mehmed Bey”, TT.d.19., s. 508, 526.

⁵⁹⁸ “Şimdiki hâlde Davud Paşa zikir olunan mülkü Rumili'nden gyri mülkü istibdâl edüb bu mülk paşanın mülkünden hariç oldu fi't-târihü'l-mezkûr”; Ba'dehu karye-i mezkûreden Davud Paşa hissesi Hatun Hazretleri'nin Tokad'da olan 'imâretine vakf olunduktan sonra 'an-5 Şevvâl sene semân ve tis'in ve semâne mi'ede tımara buyuruldu, TT.d.19., s. 506, 508, 526.

⁵⁹⁹ “...mâlikâne deyü ifrâz olunan çiftlikdir, asıl hâssa çiftlik imiş girü hâssa kayd olundu”, TT.d.19, s. 503.

⁶⁰⁰ TT.d.19., s. 512.

⁶⁰¹ TT.d.19., s. 519.

⁶⁰² TT.d.19., s. 504.

⁶⁰³ “...mâlikâne, vakf-ı Dârü'l-Huffâz der-Niksar ez-kıbel-i Mehmed Bey veled-i Hacı Emir Bey Han...”, TT.d.19., s. 518.

⁶⁰⁴ Zâviye-i Pir Havend/Hund eş-şehîr Çöreği Büyük der-Komanat, TT.d.19., s. 523.

anlaşılmaktadır. Köydeki dervişlerin hükm-i şerif ile zaviyedâr olduklarını beyan ettikleri görülmektedir.⁶⁰⁵

Nâhiyedeki köy veya mezralarının dîvânî gelirlerinin tımar olarak ayrıldığı, 1520 yılı tarihli defterde görülmektedir. Mâlikâne gelirleri ise kimi şahısların, mülkü vakıf veya görev karşılığında bazı idarecilere bırakılmıştır. Mâlikâne hisselerinin Pir Ahmed Bey⁶⁰⁶, Muzaffer Çelebi⁶⁰⁷, Abdülvehhab Bey⁶⁰⁸, Mescid-i Başkulu⁶⁰⁹, Melik Danişmend⁶¹⁰, Pir Havend/Hund⁶¹¹, Mehmed ve Hacı Çelebi⁶¹², Daru'l-Huffaz⁶¹³ ve Şeyh Çoban⁶¹⁴ vakıflarına pay edildiği anlaşılmaktadır. “*Hacı Mehmed bin Yusuf, Mustafa Çelebi bin Mehmed, Mahmud bin Yusuf, Şeyh Hasan Bey, Pir Mahmud, Mehmed Paşa, Yar Ali, Şücaeddin el-Hac İlyas, İsa bin Mehmed, Sinan Paşa bin Mehmed ve Fağfur Paşa*” gibi erkek ve “*Hatun Paşa bint-i Osman*” gibi kadın hisse sahipleri vardır.⁶¹⁵ Bu türden hisseye sahip olanlar ya kaidiyyet üzere, yani eskiden olduğu gibi, ya da Tokat kadısı⁶¹⁶ veya Anadolu kazaskerinden⁶¹⁷ almış oldukları hüccet ve mektuplara sahiptirler. Son olarak nâhiyenin 29672 akçelik bir mâlikâne vergisinin olduğunu da ifade etmemiz gerekmektedir. Muhad, Feridökse, Sideri, Leveke ve Çeğed köylerinde mâlikâne gelirlerinin hayli yüksek olduğu görülmektedir.

1554 yılı tahririndeki pek çok köy, mezra ve çiftliklerin mâlikâne hisseleri mülk, vakıf hisseleri olacak şekilde ayrılmıştır. Mülk olarak Hasan Sofu, İdris Fakih, Mustafa Çelebi, Hüseyin Çelebi, Pir Mahmud çelebi, Şeyh Hasan Bey ve Muzaffer Çelebi şeklindeki bazı kişiler sıralanabilir.⁶¹⁸ Toğarım köyü mâlikâne hissesine sahip Zeyneb ve Hatun Paşa’yı da belirtmek gerekmektedir.⁶¹⁹

⁶⁰⁵ TT.d.19., s.528.

⁶⁰⁶ Çeğcek, Ağıl-ı Pir Hasan.

⁶⁰⁷ Almus, Zuğru.

⁶⁰⁸ Tekyecik, Mezra-i Avcı, Boldacı, Kızılcasu, Muhad ve Kışla.

⁶⁰⁹ İbavlı.

⁶¹⁰ Terraç.

⁶¹¹ Kırık, Kevahlıh.

⁶¹² Feridökse, Ohan ve Kızılcaviran.

⁶¹³ Leveke.

⁶¹⁴ Zura.

⁶¹⁵ Alemdar, Ekseri, Gölgeci, Modus, Eftelid, Daduhta, Tiyeri, Ömerlü, Menegi, Orta, Toğarım, Kınık, Megübi, Çeğet, Gök, Yava köyleri mâlikâne giderleri bu türdendir.

⁶¹⁶ Karye-i Toğarım: “mâlikâne, mülk-i mebi’-i Hatun Paşa bint-i el-Hâc Osman, ed-debbâ’ü...‘an-kıbel-i Zeyneb Hatun bint-i el-Hâc İvaz Ağa, ber-müceb-i hüccet-i şer‘(î) ve mukarremâne-i sultânî ve mektûb-ı kâdî-i Tokat”, TT.d.79, s.75.

⁶¹⁷ Karye-i Minegü: “mâlikâne, mülk-i Mahmud bin Yusuf, ber-müceb-i hüccet-i Mevlâna Mirim Çelebi, kâdî‘asker-i vilâyet-i Anadolu”, TT.d.79, s.90; Karye-i Modus: “mâlikâne, mülk-i Mahmud bin Yusuf ber-müceb-i hüccet-i Mevlâna Mirim Çelebi, kâdî‘asker-i vilâyet-i Anadolu”, TT.d.79, s.67; Karye-i Orta: “mâlikâne, mülk-i Mahmud bin Yusuf ber-müceb-i hüccet-i Mevlâna Mirim Çelebi, kâdî‘asker-i vilâyet-i Anadolu”, TT.d.79, s.73,74.

⁶¹⁸ TT.d.287, s.141, 143, 145, 152, 154, 155.

⁶¹⁹ “mâlikâne, mülk-i mebi’-i Hatun Paşa bint-i Osman ed-debbâğ et-tâcir ‘an-kıbel-i Zeyneb Hatun bint-i Hacı İvaz Ağa ber-müceb-i hüccet-i şer‘iyye ve mükerrernâme-i Sultânî ve mektûb-ı kâdî-i Tokad, dîvânî timâr”, TT.d.287, s.168.

Nihayet 1574 yılı tahriri ise hemen hemen 1520 yılı defterindeki hisselerle benzer mahiyette kayıtlar barındırır. Hatun Paşa bint-i Osman ve Fatma bint-i Murad örneklerinde mülk hisse sahibi kadınlar bu tarihte de mevcuttur. Daru'l-Huffaz, Şeyh Çoban, İmaret-i Mehmed Paşa, Pir Havend/Hund, Abdülvahhab Bey, Mescid-i Başu Kuru Kavak, Mevlânâ Şemseddin şeklinde vakıflara ayrılmış mâlikâne hisseleri bulunmaktadır. Yine Sofu Hasan, İdris Fakih, İbrahim Çelebi, Hüseyin Çelebi, Mehmed ve Hacı Çelebi, Pir Ahmed Bey, Pir Mehmed Çelebi, Muzaffer Çelebi, Mahmud bin Yusuf, Mehmed Paşa, Şüca'eddin el-Hacc İlyas bin Mevlânâ, İsa bin Mehmed ve Bahşayış bin İbrahim gibi mülk hisse sahibi olanlar görülmektedir. Bu hususta son olarak Pullur ve Gölgeci köyleri mâlikâne hisselerinin söz konusu köylere ayrıldığını da belirtmek gerekmektedir.⁶²⁰

Vergilendirme

Birinci bölümde de ifade edildiği üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulduğu coğrafya gerek siyasî gerekse de kültürel ve dinî bakımdan zengin bir mirasa sahipti. Bunun yanı sıra XIII. ve XIV. yüzyıl Anadolu'sunun genel durumu bu farklılıkların zenginleşerek devamına katkı sağlamıştır. Bu durumun en önemli izleri ibadethanelerdir. Daha ziyade malî ve askerî maksatla kullandığımız tahrir defterlerinde bu türden izlere rastlanılmakta mıdır? Osmanlı İmparatorluğu Sünnî, Hanefî mezhebini resmî inanç olarak kabul etmiş ve merkezde şeyhülislam, taşrada ise kadı ve imamlar vesilesiyle bu düşüncesini yaymaya ve devamına çaba göstermiştir. İmparatorluğun erken dönem tahrirlerinden itibaren bu çabanın izlerine tesadüf edilmektedir. İncelediğimiz bölgelerin pek çok köyünde “imâm-ı karye” veya hane kaydının altına düşülen “imâm” şeklindeki kayıtlar bu yönüyle değerlendirilmelidir. Faroqhi'nin işaret ettiği üzere imamlar resmî Sünnî ideolojinin tam olarak sağlandığı köylerde bulunmaktadır.⁶²¹ Fakat tahrir defterleri, ele aldığımız diğer hususlarda tam olarak sağlıklı bilgiler sunmadıkları gibi bu konuda da kesin veri kaynakları oldukları söylenemez. Yukarıda da ifade edildiği üzere Kafirni'de bu tarihte her ne kadar defterlere yansımış az sayıda camii, imamlar varsa da küçük mescitli, gönüllü imamlık, müezzinlik yapanların varlığı akılda tutulmalıdır. Göçerlik yerleşiklik durumu da elde edilen veriyi etkiler mahiyettedir. Nitekim Hüseyinova örneğinde olduğu gibi yeni yeni yerleşme emarelerinin olduğu bölgelerdeki cami ve imâm sayıları; yerleşme ve iskânın çok daha eski tarihlerde başladığını öğrendiğimiz Kafirni'ye göre az olduğunu tespit etmiş bulunmaktayız. Ayrıca Barkan'ın önemle işaret ettiği üzere ilk dönemde Anadolu halkının inanç örüntüsünün heterodoks tekke, derviş ve zaviyeler etrafında oluştuğu

⁶²⁰ TKG.KK.TTd.14, vr.202/a-224/a.

⁶²¹ Suraiya Faroqhi, “Peasants of Saideli in the Late Sixteenth Century”, *Archivum Ottomanicum*, 17, 1983, s. 231-232.

gerçeği de yadsınmamalıdır.⁶²² Tahrir defterlerinde “karye” şeklinde gördüğümüz köylerin sadece bir yerleşme bölgesi değil aynı zamanda belli bir arazi dahilinde geçinme ve yerleşme faaliyetlerinin sürdürüldüğü çok daha geniş bir üniteyi andırdığı muhakkaktır.⁶²³ Bu üniteler içerisinde hayatlarını idame ettirenlerin tahrir kayıtlarında “işledikleri toprağın statüsüne göre” ve “işledikleri toprağın büyüklüğüne göre” şeklinde iki ana kategoride ele alındığını anlaşılmaktadır.⁶²⁴ Ülkemizdeki tarihçi camianın uzun yıllardır “bu verilerden bir köye ait nüfusun” hesaplanması noktasında ter akıttığı malumdur. Geline nokta tahrir defterlerinin herhangi bir bölge veya köyün dönemlerinin gerçek nüfusunun ortaya konulmasında pek fazla yeterli bir veri kaynağı olmadığı anlaşılmaktadır. Her ne kadar nefer sayısının 3 veya 4 ile çarpımından elde edilen rakama caba ve bennâk sayısının ilave edilmesiyle tahmini bir sonuç elde ediliyorsa da bölgelerdeki askerî be malî idarecilerin pozisyonları bir başka çıkmazı beraberinde getirmektedir. Bu nedenle ilk olarak gerçekte bu kişiler tımarlarının bulunduğu köy, kaza ya da nâhiyelerde ikamet ediyorlar mı? şeklinde bir soruyla yüz yüze gelmekteyiz. Bu soruya vereceğimiz cevap ele aldığımız bölgeye dair tahmini nüfus hesaplamalarımızın asla gerçekte ne kadar olduğunu bilmediğimiz bir sonuca dair uğraş olarak askıda bırakılmaktadır. Bu nedenle benzer çalışmalarda ya bu türden üniteleri hesaplamalarına katmamakta ya da sadece bölgede bulunduğu kanaat getirilen kişilerin esas alındığı yönünde bir yol izlenilmiştir. Çalışmamızda bu sınıfı görmezden gelerek vergi ünitelerinde kayıtlı reâyâ, nefer sayılarını ve vergi birimlerini esas alarak tahmini bir nüfus hesaplaması yapmaya çalışılmıştır. Bu yönde bir hesaplama izlememize Megüllü köyünde tesadüf ettiğimiz bir çiftlik kaydının da etkili olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Söz konusu kaydın derkenarında Avcı karyesi tımar erinin bu çiftliğin hâsılını aldığı belirtilmekteydi. O halde söz konusu kişi ya Avcı köyünde ya da başka bir yerde ikamet etmekteydi. Fakat Megüllü köyünde bulunmadığı açık bir şekilde ortadaydı.⁶²⁵ Bu nedenle köye ait hesaplamalara dâhil edilmemeliydi. 1455 tarihli defterde tesadüf edilen mezraa, karye ve çiftliklerin müslim, eşküncü, sipahi ve zımmiyân kayıtları Amlus karyesi örneğinde olduğu üzere 38 Müslim, 4 eşküncü, 2 sipahi ve 64 zımmiyân hanesi şeklinde tespit edilmiştir. Bu türden bilgileri raiyyet rüsumuna dair veriler izlemiştir. Neticede bu tarihte Kafirni köylerinde 981’i Müslüman 220’si gayrimüslim hanenin bulunduğu görülmektedir. Bunlardan 386’sı nîm çift olarak bilinen ve tek öküzle işletilebilecek arazi miktarı kadar toprağa sahiptir. 107 tanesi ise bir çift olarak tabir olunan ve iki öküzle işletilebilir araziye işletilmektedir. Geriye kalanlar 107 ekinlü, 157 mücerred, 367 caba, 1 kılıç tımarı ile 16 imâm şeklinde

⁶²² Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, 2, Ankara 1942, s. 301,302; Ahmet Yaşar Ocak-Suraiya Faroqhi, “Zaviye”, *İA MEB*, c.XIII, İstanbul, 1985, s. 468-476.

⁶²³ Reşat İzbirak, *Türkiye II*, MEB. Öğretmen Kitap Serisi, Ankara, 1981, s. 92.

⁶²⁴ Oktay Özel, *XV-XVI. Yüzyıllarda Anadolu’da Kırsal (Zirai) Organizasyon: Köylüler ve Köyler*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1986, s. 40-77.

⁶²⁵ TT.d. 2, s.631.

sıralanabilir. Kafirni vilayetinin toplam nüfusu esas alındığında, özellikle nîm çift ve caba hanelerinin ağırlıklı yer işgal ettikleri görülmektedir. Buna göre vilayet nüfusunun yarısından fazlasını bu iki grup mükellefler oluşturmaktadır. Bu durum Cook'un uzun yıllar önce nüfus baskısı üzerine yapmış olduğu çalışmasında işaret ettiği durumu da resmeder. Onun genellikle zemin olarak değerlendirdiği üniteler bu defterde olmasa da bu durum sonraki olacakların izleri olarak okunabilir.⁶²⁶ Mücerred vergisinin her ne kadar “kisb ü kâra kâdir” reâyâdan alınması öngörülmüşse de baliğ olmuş ve iş görür durumdaki bekâr erkekleri nitelemektedir.⁶²⁷ Burada ayrıca cabaların her ne kadar Barkan'ın işret ettiği üzere bekâr oldukları bilinse de az da olsa ellerinde bir toprağın varlığı da unutulmamalıdır.⁶²⁸ Rum vilayeti için ise bu kategoride yer alanların durumu Öz'ün çalışmaları sayesinde netleşmiş durumdadır. Öyle ki mücerred yani bekâr erkek vergi vermez. Caba ise evli hane reisidir. Defterlerde vergi türünü esas alan bir hesaplama yapmayı Öz'ün de önemle belirttiği üzere toplam nefer sayısı ile vergilendirilmiş kişi toplamların bazen aynı olmamaları ihtimali dahilinde uygun gördük.⁶²⁹ Nitekim Öz, çift resmi verilirken sadece “çift, nim veya bennâk” olarak yazılan reâyâ sayılarının değil aynı zamanda oradaki çift, nim ve bannak büyüklüğündeki çiftlik ya da zeminlerin de hesaba katıldığını ifade etmiştir.

Anadolu coğrafyasında yerleşim sahalarının çalışmanın II. bölümünde de ifade edildiği üzere coğrafi ve iklim şartlarının uygunluğuna göre oluştuğu bilinmektedir. Bu nedenle yerleşim sahaları uzun tarihsel süreç boyunca devamlılık arz etmiş ya da mevcut yerlerin çok yakın sahalarında oluşturulmuştur.⁶³⁰ Yerleşim örüntülerinin dağılımını belirleyen iki ana etkene uzun yıllar önce “*toprak ve su*” başlığı altında Çağlar ele almıştı. Onun çalışması sayesinde ülkemizde yerleşimlerin dağılımında su kaynakları ile tarımsal verimi ya da diğer geçimlik iştigallere müsait arazinin etkin rol oynadığını öğrenmiş bulunmaktayız.⁶³¹ O halde su, müsait arazi, hava şartları Anadolu'daki iktisadî düzen ve döngünün temel unsurlardır.

Anadolu kırsalının iklim ve topografik özelliklerinin doğal bir sonucu olarak Kafirni'de arpa, buğday üretiminin yapıldığı görülmektedir. Hüseyinova kayıtlarında olduğu gibi XV. yüzyıl tahrir literatüründe gendüm ve cev ibareleri kullanılmıştır. Köylerin bu çerçevede tetkikiyle 1158 neferin 136'sının mücerred, 269,5'inin çift ve 476'sının bennâk olarak tarif edildiği

⁶²⁶ M.A. Cook, *Population Pressure in Rural Anatolia, 1450-1600*, London, Oxford University Press, New York Toronto, 1972, s. 38.

⁶²⁷ İnalçık, “Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü”, s. 587.

⁶²⁸ Ömer Lütfi Barkan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları: Kanunlar I*, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1943, s. 46-48.

⁶²⁹ Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, s. 43-44.

⁶³⁰ W. Ruben, “Anadolu'nun Yerleşme Tarihi ile İlgili Görüşler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, (Çev. Abidin İtil), V/6, Ankara, 1947, s. 374-384.

⁶³¹ Kerim Ömer Çağlar, *Anadolu Şartlarına Göre Su ve Toprak Münasebetlerinin Araştırılması*, Yüksek Ziraat Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1937, s. 2-6.

anlaşılmaktadır. 1455 yılında Kafirni’de gendüm’ün tahrir kıymetinin hâsıl ve behre’de 60; cev’in ise 40 akçe olduğu görülmektedir. Bu bakımdan Kafirni’de 1455 yılında hassa çiftliklerinde hâsılının 436 müdd gendüm ve 387 müdd cev şeklinde olduğu görülmektedir. Aynı şekilde behre olarak tabir olunur tımar çiftlerinde 448 müdd gendüm ve 394 müdd cev hâsılının olduğu anlaşılmaktadır. Kafirni havalisinde tarımsal olarak gendüm ve cev ağırlıklı hâsılın bağ, bahçe uğraşlarının takip ettiğini, alınan ürün vergilerinden çıkarmak mümkündür. Bölgede özellikle ceviz üretiminin yaygın olduğunu görebilmekteyiz. Bu sonuç da bölgenin sosyo-ekonomik tarihi açısından oldukça önemlidir. Nitekim yakın zamana kadar Kafirni bölgesi ülkemizde cevize dayalı mobilya sanayisinin merkezi konumundaydı. Değişen kimi koşullar nedeniyle geri plana düşse de bugün dağ ve ovalarında hala ceviz ağaçlarının hayli bir yer kapladığı bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla XV. yüzyıl defterlerinde hemen hemen köylerin tamamında “*öşr-i girdgân*” ve “*resm-i ceviz*” şeklinde kayıtlara tesadüf edilmesi bugünkü resmi doğrular mahiyettedir. O halde yöre coğrafya ve iklimi ile toprağının ceviz yetiştiriciliğine oldukça uygun olduğu düşünülebilir. Nitekim Şimşirgil’in hesaplamalarına göre Tokat kırsalında 1455 yılı toplam ceviz vergisi 1.820 akçe iken; Kafirni bunun 1.090 akçelik yani yarısından fazlasını havzasında yetiştirmektedir.⁶³² Cevizden başka keten, meyve ve bostan olarak tabir olunan ufak çaplı iktisadî faaliyetlere tesadüf edilmektedir. Zora, Amlus, Zuğru, Feridökse, Tomara, Gök ve Tiyeri köylerinde ceviz, meyve ve bostan üretiminin yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu kategorideki 3.840 akçelik bir vergilendirmenin olduğu anlaşılmaktadır. Kafirni bölgesi toplam vergi miktarının 112.798 akçe olduğu düşünüldüğünde, bu rakamın pek fazla bir yekûn teşkil etmediği anlaşılmaktadır. 1455 yılında Kafirni’nin merkez köyü olan Amlus’ta yıllık geliri 300 akçe olan boyahâne mukataasına rastlanılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu malî tarihi içerinden mukâtaa, herhangi bir gelir kaleminin bir kişi ya da vakfa bırakılmaksızın doğrudan merkezi hazineye aktarılması anlamına gelir. Bu şekilde bir yola başvurulmasının nedeni, tımar sisteminin tatbik edildiği bölgelerdeki kimi diri gelir kalemlerinin hazineye aktarılarak sıcak para girdilerinin sağlanmasıdır.⁶³³ Kafirni’de bu minvalde bir boyahâne mukataasının olması önemli bir dokuma sanayi merkezi olduğunun işareti olarak görülebilir.⁶³⁴ Amlus’taki bu boyahanenin İslâmoğlu’nun tarif ettiği yer yer bölgede yetiştirilen fakat esas olarak Batı ve Güney Anadolu’dan getirilen pamuğun imalatına dönük Tokat’ı merkeze alan ve zamanla köylerine kadar genişleyen bir hareketin sonucu

⁶³² Şimşirgil, *Osmanlı Taşra Teşkilâtında Tokat (1455-1574)*, s. 307.

⁶³³ “Bir bölgenin tekâlif-i şeriyye ve tekâlif-i örfiyye bölümleri içine düşen bütün vergiler, hiçbir hizmet erbabına dirlik olarak verilmeyip, buranın büyük vergileri Maliyenin kendisine bırakılır. Bu demektir ki, böyle bir yerin dirlik sahibi hazinenin kendisidir. Böylece, geliri kimseye dirlik verilmeyip, merkez hükümetine, yani Divân’a bırakılan yerlere “mukataa”denir.” Akdağ, *Türkiye’nin İktisadî ve İçtimai Tarihi, 1453-1559, c. II*, s. 294.

⁶³⁴ Emine Erdoğan Özünlü, “XVI. Yüzyıl Osmanlı Kentlerinin Ekonomik Nitelikleri Üzerine Bir Karşılaştırma Denemesi”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 18/1, Ocak 2010, s. 260, 261.

oluştığı düşünülebilir.⁶³⁵ Aynı zamanda kuşçu taifesinden çakırcıların da bölgede yer aldıkları anlaşılmaktadır.⁶³⁶ Defterde tam olarak nereye ayrıldığını bilmesek de bu verginin aslında izlerine 1482 yılı tahrir defterinde tesadüf edilecek olan şehzâde haslarına dâhil olduğu düşünülebilir.⁶³⁷

1485 yılında Kafirni nâhiyesinin Müslüman hane sayısı ise tahmini olarak 928'dir. Nâhiye genelinde Çat, Düzkışla, Kırık, Eftelid, Kışla, Efkeri, Taşluseki, Akdoğan, Topalak, Bostankolu ve Gölgeci köylerinin hane sayıları oldukça azdır. Hane sayıları 1 ila 8 arasında değişen bu köylerdeki belirgin nüfus azalmasının nedeni tam olarak bilinmemektedir. Diğer taraftan Ekseri, Amlus, Tomara, Lefeke ve Toğarım köyleri ise nâhiyede en fazla haneye sahip Müslümanların ikamet ettiği köyler olarak karşımıza çıkmaktadır. 1485 yılı tahrir defterindeki bilgileri değerlendirdiğimiz bu bölümde özellikle bazı köylerin neferân toplamında defterde yer alan hane sayıları ile yekûn bölümünde yer alan sayının aynı olmadığını ifade etmemiz gerekmektedir. Tiyeri, Ömerlü, Sideri, Toğarım, Kırık, Muhad, Tomara, Çeğet, Zora, Çiftlik ve Çat köyleri başta olmak üzere diğer kimi köylerde 1-3 hane farklılığının olduğunu ifade edebiliriz.⁶³⁸ Defterdeki bu farklılar bir kenara bırakıldığında 29 çift, 437 nîm çift, 115 bennâk, 255 caba ve 227 mücerred kaydının bulunduğunu belirtebiliriz. Yer yer değişmesine rağmen bir çiftin 57, nîm çiftin 28,5; bennağın 18, cabanın ise 13 akçe olduğu söylenebilir. Diğer taraftan Avcı ve Küplüce haricinde Kozluca, Anahor, Dikilüce ve Gökbükü mezarlarının nüfusu bulunmamaktadır. Bu sahaların geçici yerleşim ya da ziraat yapılan alanlar oldukları akla yatkın gelmektedir. Avcı ve Küplüce mezarları ise az da olsa hane barındırmaları iskâna çok daha yatkın olduklarının bir işaretidir. Mezralardaki bu tür farklılıklar aşına olduğumuz üzere mümkün. Neticede geçici yerleşim bölgeleri vafına haiz yerlerdir. Fakat esas olarak dikkatimizi celp eden olaylar köy ya da köyler bazında meydana gelen nüfus hareketlilikleridir. Zira nüfusun azalması ya da artması şeklindeki değişimler köylerin bir nâhiye, kasaba, kaza ya da livaya dönüşümüne etki edeceği gibi virane olmasına da vesile olabilmekteydi. Düzkışla ve Çat köyleri nüfusun hayli az olması bakımından köy vafını yitirmeye aday görünmektedir. Fakat Kafirni'de bahsettiğimiz olayın gerçekleştiği bir köyün varlığını belirtmemiz gerekmektedir. Karye-i Nureddin, Kafirni'ye bağlı bir köy iken nedenini tam olarak bilmediğimiz bazı itici gelişmelerle insanların terk-i diyâr ettikleri bir hale gelmiştir. 1485 yılı kaydında "harab" olarak ifade edilmesi böylesi bir hareketliliğin sonucuydu elbet. Muhtemelen coğrafi yakınlık nedeniyle 90 akçelik hâsılı Filtise köyü ile birleştirilmiştir.⁶³⁹

⁶³⁵ İslamoğlu, *Dynamics of Agricultural Production, Population Growth and Urban Development: A Case Study of Areas in North Central Anatolia 1520-1575*; İslamoğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, s. 247-249.

⁶³⁶ Aşiyâne-i çakır, 300, TT.d.2, s. 592.

⁶³⁷ Şimşirgil, *Osmanlı Taşra Teşkilatı'nda Tokat (1455-1574)*, s. 325.

⁶³⁸ TT.d.19, s.528, 525,523,522, 520, 517, vd.

⁶³⁹ tâbi'-i Kafirni, harâb, TT.d.19, s.524.

Kafirni nâhiyesinde arpa, buğday üretiminin yapıldığı 1485 yılı tahrir defterinde görülmektedir. Behre ve hassa şeklinde ayrı kategorize edilmiş iki yarı bölüm ürün adı ve müd cinsinden miktarı şeklinde deftere kayıt edilmiştir. 499 müd hinta, 236 müd şa'ir behre; 349 müd hinta ve 187 müd şa'ir ise hassa yekûnu elde edilmiştir. Bir müd hintanın tahrir değeri 50, şa'ir'in ise 40 akçedir. Amlus, Muhad, Ekseri, Pullur, Feridökse ve Tiyeri köyleri nâhiyede hinta ve şa'ir'in en fazla üretildiği ziraat mahalleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Nâhiyesinin toplam hâsılı 92.925 olarak hesaplanmıştır. Bu sayının yaklaşık 2/3'ünü hinta ve şa'ir üretiminde elde edilen gelirler oluşturmaktadır. Bu durum da her iki ürünün havzadaki üretim potansiyelini ortaya koymaktadır. Özellikle tahıl üretiminde ön sıralarda yer alan ve yukarıda isimleri sıralanan köylerin gayrimüslim köyleri olmaları da oldukça dikkat çekicidir. Burada sık sık ifade edildiği üzere elde ettiğimiz rakamsal verilerin tamamının tahmini olarak hesaplanmış oldukları asla unutulmamalıdır. Amlus, Tiyeri, Feridökse ve Muhad köylerinde üretildiği görülen ketenden 160 akçelik tahmini bir vergi miktarı belirlenmiştir. Zora, Zuğru, Lefeke, Muhad köyleri başta olmak üzere nâhiyenin farklı köylerinde meyve, gergedân, piyaz başlıkları altında ufak ölçekli üretim faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Bu tür toplu vergilendirmeye rağmen Megüllü ve Lefeke köylerinde resm-i bahçe şeklinde ayrı olarak yazılmış vergi kaydı da bulunmaktadır.⁶⁴⁰ Bu türden üretim faaliyetleri ise 1620 akçe üzerinden vergilendirilmiştir. Bu köylerde bahçe tarımının yapılması şüphesiz coğrafyası ve su kaynaklarının bolluğuna bağlıydı. Ayrıca niyâbet ve bâd-ı hevâ⁶⁴¹ vergilerine dair bir izahat gerekmektedir. Nâhiye dahilinde “*bâd-ı hevâ*” vergisinin iki başlık altında tahsis edildiği görülmektedir. 1485 yılı tahririnde Kafirni için belirlenen, hesaplanan, öngörülen vergi kalemlerin dışında olası gelir kalemleri için tespit edilmiş tutar 3.175 akçedir. Bâd-ı hevâ gelirlerinin 1485 yılında ilk olarak tımar gelirleri arasında ikinci olarak da niyâbet bölümünde sancakbeyi ve subaşı gelirleri arasında yer aldığını ifade etmemiz gerekmektedir. Onların bu kazanımları şüphesiz buldukları bölgede güvenlik ve asayışı sağlamalarından ileri gelmekteydi.⁶⁴² Niyâbetin her bir çift için 15, bennâk ve caba gelirlerinin 5, koyun yani ganem vergisinin yarısı ile bâd-ı hevâ gelirlerinin üçte biri zaman zaman da yarısı oranında değişen gelirlerden müteşekkil olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁴³ Kafirninin bu dönemdeki niyâbet gelirleri “*ani'r-rüsûm, bâd-ı hevâ ve aded-i ağnâm*” şeklinde üç önemli vergiden oluşmaktadır. Nâhiye genelinde bakıldığında toplamda 3.511 akçelik ani'r-rüsûm,

⁶⁴⁰ TT.d.19, s.515,518.

⁶⁴¹ Farsça “bâd” ve Arapça “hevâ” kelimelerinden oluşmuş, zamanla da *bedavaya* dönüşmüştür. Daha önce de ifade edildiği üzere Osmanlı vergi nizamında ne zaman ve ne miktarda alınacağı belli olmayan vergileri tarif etmek için kullanılmıştır. Halil Sahillioğlu, “Bâd-ı hevâ”, *DİA*, c. 4, İstanbul, 1991, s. 416-417.

⁶⁴² Acun, *Karahisar-ı Şari ve Koyulhisar Kazaları*, s. 120.

⁶⁴³ Öz, *XV-XVII. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, s. 86. Bu oranların Sivas vilayeti kanunnâmesinde de çift için 15, akçe ve nim için 7,5, akçe ve bennak için 5, akçe ve caba için 5, adet-i ağnam ile bâd-ı hevâ ve arusiyeden nisf” şeklinde yer edindiğini ifade etmemiz gerekmektedir. TT.d.12, s.3/b.

1.420 akçelik bâd-ı hevâ ve nihayet 1.108 akçelik de adet-i aġnâm vergisi olmak üzere toplamda 6035 akçelik bir niyâbet gelirinin olduġu ifade edilebilir.

1520 yılı tahrir defterinin Kafirni'ye ait köy ve mezralarının tahmini nüfusuna dair verileri ele alındığında 1.124 müslim ve 312 gayrimüslim hanesi olmak üzere toplam 1.370 hane tespiti yapılmıştır. Bu hanelerden 27'si bir çift öküzle işletilebilecek kadar araziye sahiptir. 600 hane ise bu miktar arazinin çok daha altında bir sahada zirai faaliyet sürdürmektedir. Nâhiyenin 350 mücerred yani bekârı bulunmaktadır. Defterde ayrıca nâhiyenin bazı köylerinde "ez-hariç" ibaresiyle nitelendirilmiş kişi kayıtlarına tesadüf edilmiştir. Bu minvalde Modus, Feridökse, Kışla, Kızılviran ve Bostankolu köylerinde toplam dokuz kayda rastlanılmıştır. Genellikle arpa ve buğday üretiminin yapıldığı nâhiyede meyve cinsinden ceviz yetiştiriciliğinin yaygın olduġu anlaşılmaktadır. Arı ve koyun yetiştiriciliği de dönem itibariyle diğeri Rum vilayeti kazalarında sık rastlanıldığı üzere ilk sırada yer almaktadır. Nâhiyenin 1520 yılı için hesaplanan tahmini hâsılı 133914 akçedir. Öşr olarak 252,5 müd buğday ve 214 müd arpa; hassa olarak ise 281 müd buğday ve 183 müd de arpanın tahmini olarak belirlendiği anlaşılmaktadır. 1520 yılı tahririne göre Kafirni'de behre ve hassa cinsinden buğdayın tahrir değerinin 100, arpanın ise 80 akçe olduġu anlaşılmaktadır.

Kafirni nâhiyesinin 1.554 yılı tahrir defterindeki verilere bakılırsa nüfus ve yerleşme bakımından oldukça hareketli bir dönemden geçtiği anlaşılmaktadır. Nâhiyenin bu tarihte 56 köy, 2 yaylak, 16 mezra biri sipahiyan olmak üzere 17 çiftlik ve 210 adet zemin tespiti yapılmıştır. Bu yerleşim birimlerinin hane meskûn olanlarında toplam neferan sayısı 2.217'dir. Bunun 30'u çift, 304'ü caba, 114 nîm, 921'i bennâk olmak üzere toplam 1.393 vergi hanesi olarak görülebilir. Ayrıca 5 mevkûf ve 8 sipahizade kaydı da bulunmaktadır. Nâhiyenin nefer sayısı en çok olan köyleri Amlus, Lefeke, Muhad, Çiftlik ve Ekseri şeklinde sıralanabilir. Diğeri taraftan Kozkışla ve Efkeri köylerinde herhangi bir nefer kaydı yer almamaktadır. Defterde hem mezra ve hem de karye olarak yer alan Taşlusekü de bölgedeki nüfus ve yerleşme hareketliliğine ışık tutacak mahiyettedir. Muhad'a bağlı bir mezra olan Taşlusekü'den başka ayrıca aynı köy havzasına oluşmuş bir köyün varlığı anlaşılıyor. Bu köyün "üç öküzlük" arazisi Muhad köyü halkı tarafından işletilmektedir.⁶⁴⁴ 1554 yılı tahririni Kafirni'deki nüfus hareketliliğini işaret eden önemli özelliklerinden biri mezra ve çiftliklerde meskûn hanelerin varlığını ortaya koymasıdır. Zira daha önceki defterlerde varlığını bildiğimiz bazı çiftlik ve mezralarda bu türden meskûn hane kayıtları yer almamaktaydı. Nâhiyedeki çiftliklerde bu şekilde 37 nefer kaydı bulunmaktadır.⁶⁴⁵ Nâhiyedeki nüfus yoğunluğunun en önemli

⁶⁴⁴ "Zikr olunan karye-i Muhadûn-ı mezbûrûn kimesneler tasarruf idüb resmin ve behresin virürler, üç öküzlük yerdir, 'ale's-seviyye tasarruf iderler", TT.d.287, s. 173.

⁶⁴⁵ TT.d.287, s. 142, 149, 154, 156 vd.

göstergelerinden biri şüphesiz nüfus-toprak ilişkisine dair işaretlerdir. İncelediğimiz defterde bu yönde izlere rastlamak mümkündür. Nâhiyeye bağlı pek çok köy ve mezrada meskûn haneler üzerinde nüfus hareketliliği bakımından oldukça önemli “*becâ-yı*”, “*ma‘a*” şeklindeki 321 kayıt tespiti yapılmıştır. Bölgedeki bu nüfus yoğunluğunun zirai faaliyetler ve elde edilen ürün hasadına da etki etmesi gerekir. Bu nazarla bakıldığında nâhiyenin 1554 yılı hâsılının 172.514 akçe olduğu görülmektedir. Bu rakamda elbette tarımsal üretimin yeri büyüktür. Behre cinsinden bakıldığında 501 müd buğday ve 330 müd de arpa vergisi alınmıştır. Hassa cinsinden ele alındığında ise 221 müd buğday, 191 müd arpa vergisi alındığı anlaşılmaktadır. Tarımsal üretimin genellikle nâhiyenin Muhad, Tomara, Zora ve Şeyhler köylerinde çok daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıda ifade edilen bölgedeki bu nüfus yoğunluğunun zirai faaliyetler ve elde edilen ürün hasadına da etki etmesi gerekir. Bu nazarla bakıldığında nâhiyenin 1554 yılı hâsılının 172.514 akçe olduğu görülmektedir.

1576 yılı tahririnde Kafirni’de 69 adet “*balta yeri*” kaydı üzerinde durmamız gerekmektedir. Bunların 1’i çift, 39’u caba, 13’ü nim, 10’u bennâk ve 5’i mücerred şeklinde vergilendirilmiştir. Genellikle kil/killik olarak tarif edilen bu sahaların tarımsal faaliyetleri artırmak, ekilebilir arazileri elde etmek maksadıyla açıldığı anlaşılmaktadır. Defterdeki balta yeri, baltalık şeklindeki ibareler esas alındığında nâhiye genelinde 714 kilelik bir arazinin balta yeri, baltalık olarak açılmış olduğu anlaşılmaktadır. 253 kilelik miktarla Doduhta, 85 kile ile Eftelid, 80 kile ile Togarım ve 50 kilelik ile Gölgeci köyleri en fazla baltalık arazilerin olduğu köyler olarak karşımıza çıkmaktadır. Baltalık kayıtlarında da baba, kardeş ve nadiren de olsa amca ile müşterek akimlerinin yaygın olması Kafirni’deki toprak ve nüfus arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Defterdeki veriler çerçevesinde ele alacağımız son husus “*hâric-ez-defter*” reâyâyâ dair bilgilerdir. Bu minvaldeki örnekler bölgenin iskân haritasını çıkarmamıza da yardımcı olacaktır. Bu gözle ele alındığında Leveke⁶⁴⁶, Ekseri, Akpelid, Gireni, Ağıl-ı Pir Hasan, Zuğru, Akdoğan, Kızılcasu, Toğarım, Muhad, Boldacı, Bostankolu ve Karadere köylerinde bu minvalde reâyâ kayıtlarına erişilmiştir. Dönem insanlarına ait bu rakamsal verileri ayrıca sosyo-ekonomik şartlar bağlamında da ele almak mümkündür. Bu bağlamda defterde her bir karyeye ait demografik verileri takip eden hâsıl alanları işimizi kolaylaştırmaktadır. Bu bölümde yöre insanının ödedikleri vergiler, türleri, miktarı, ekonomik iştigallerine dair pek çok bilgiye erişebilmekteyiz. Öncelikle Kafirni’nin 1574 tarihinde toplam hâsılının yani yıllık toplanan vergi miktarının 268.902 akçe olduğu görülmektedir. Kafirni’de karasal iklimin hâkim olduğu, bölgede elde edilen tarımsal ürünlerden de anlaşılmaktadır. Bu nedenle buğday ve arpa doğal

⁶⁴⁶ “Karye-i mezbûrenin hudûdu dâhilinde re‘âyâsı kûhîden açtığı yerlerin mahsûlüyle rûsûmu ve mezbûr karyeye sonradan gelüb tevattun eden hâric-i re‘âyânın rûsûmu mezkûr karye hâsılından mahsûbdur”, TKG. KK. TTd.14, vr.203/b.

olarak bölgenin diri vergi türleri olarak karşımıza çıkar. 16.139 kile hintanın 97.482 ve 10.476 kilelik şa'ir'in ise 52.490 akçelik bir yer tuttuğu görülmektedir. Kafirni'nin toplam hâsılı düşünüldüğünde sırf bu iki üründen alınan verginin yarısından fazla olduğu anlaşılmaktadır. Nohut, mercimek, fiğ, ot gibi ürünlerin yanı sıra çeviz, meyve ve bostan, bakla gibi diğer ürünlere rastlanılmaktadır. Özellikle Tomara, Zora, Ekseri, Çeget, Kevahlıh, Alpit, Zuğru ve Amlus gibi köylerdeki “*resm-ı meyve*” vergisinin nispeten nâhiyedeki diğer köylere göre hayli yüksek olması bu köylerdeki su potansiyelini işaret etmektedir. Zaman zaman baş gösteren aşırı nüfus artışı mevcut tarımsal sahaların aynı aile veya yakın aile bireyleri tarafından paylaşılmasını zorunlu kılmaktaydı. 1574 tarihli defterdeki bilgiler dahilinde Kafirni'de ibaresiyle başlayan 322 adet “*becâ-yı hod*” ve 85 adet de “*ma'a*” ekiyle ilave edilen kişilerden müteşekkil hanelere rastlanılmıştır. Sadece Amlus'ta bir boyahane mukataasının varlığını önceki defterlerden hareketle bilmekteyiz. Gevrek ve Zuğru köylerinde kışlak ve yatak kayıtları kaydı tespit edilmiştir. Bu durum söz konusu köylerin kışlamak için belirtilen yerleri seçtiklerini göstermektedir. Bölgedeki iskâna müsait havzalar olarak iki başlık altında çiftlik ve zeminleri inceleyebiliriz. Özellikle pek çoğu tımar sistemi gereği verilen çiftliklerin tımar sahibi ve çocukları tarafından işletildikleri görülmektedir. Bazen de kimi çiftliklerin başkalarınca işletildiği anlaşılmaktadır. Sonuç olarak 1574 yılı hâsılı toplamı 9.359 akça olan bu çiftliklerde 48 nefer, 14 caba, 7 mücerred ve 9 tane de sipahizadegân kaydına rastlanılmıştır. Lefeke, Alpit, Sideri, Amlus, Alemdar, Handar, Megüllü ve Feridökse ile Ağıl-ı Pir Hasan'da yer alan bu çiftlikler genellikle kurucularının isimlerini taşıyıp baba, kardeş ile birlikte müşterek bir şekilde işletilmektedir. Zemin kayıtları bakımından defter ele alındığında ise 159 adet zemin kaydı tespit edilmiştir. Zeminler genellikle hemen hemen tüm köylerde bulunmaktadır. Fakat özellikle bazı köylerde zeminlerin fazla olması dikkatimizi çekmektedir. Nitekim Muhad'ta 20, Amlus'ta 15, Tiyeri'de 11 ve Firedökse'de 8 zemin kaydına rastlanılmıştır.

Hayvancılık

1455 yılı tahrir defterinde Kafirni bölgesinde hayvancılık faaliyetlerine dair bilgiler maalesef kısıtlıdır. İlgili tarihli defter, yer yer ganem vergisine dair izler barındırsa da Anadolu kırsalında görmeye alışkın olduğumuz “*küvvâre, asel*” şeklindeki arıcılık faaliyetlerine dair kayıtlar yoktur. Bölgedeki büyükbaş hayvancılığa dair de bilgiler yer almamaktadır. Bu tür uğraşlar hakikatte yok muydu? Vardı da yazılacak kadar önemli bir yekûn mu oluşturmuyordu? bilinmez. Yazılmama ihtimali düşük olup, muhtemelen 1455 yılında Kafirni kırsalında daha çok tarımsal üretiminin yaygın olduğu düşünülebilir. Fakat özellikle insanoğlunun et ihtiyacını karşılamada önemli yeri olan koyun besiciliğinin nispeten yaygın olduğu görülmektedir. Öyle ki

Kafirni'nin 24 köyünde 2280 akçelik "*resm-i ganem*" vergisinin alınmasının planlandığı anlaşılmaktadır. Bu köylerden Toğarım, Yapalak ve Filtise köylerinde koyun yetiştiriciliğinin nispeten fazla olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslim-gayrimüslim farkı gözetilmeden bölgeler arasındaki iklim, arazi farklılıkları dikkate alınarak 2,3 koyna bir akçe alınması uygun görülmüştür.⁶⁴⁷ Fakat Sivas livâsı kanunnâmesinde iki koyuna bir akçe şeklinde ifade edilmiştir.⁶⁴⁸ Koyun başına 2 akçe hesabıyla hareket edildiğinde 4.560 koyunun var olduğu tahminen belirtilebilir. Burada ayrıca "*resm-i ganem*"ın Pir Ahmed Bey ve Abdullah Bey hasları arasında yer aldığını belirtmemiz gerekmektedir. Nitekim 2.130 akçesi Pir Ahmed Bey hassına, Kışla köyündeki 150 akçelik koyun resminin ise Abdullah Bey hassına ayrıldığı anlaşılmaktadır.⁶⁴⁹ Dolayısıyla Pir Ahmed Bey ve Abdullah Bey gibi nüfuzlu kişilerin bölgedeki mâlikâne gelirlerinin yanında oldukça diri gelir kalemlerinden biri olan "*resm-i ganem*" vergisini sahiplendikleri anlaşılmaktadır.

1485 yılı tahririnde temel besin maddesi olan balın üretim faaliyeti olarak da okunabilecek olan küvvâre vergisi bu tarihte nâhiyedeki hemen hemen her köyde göze çarpmaktadır. Nâhiyenin 38 köyünde toplamda 933 akçelik bir vergilendirme yapıldığından hareket edilir ise tahmini kovan miktarını bulmamızda mümkündür. Nitekim bölgede iki kovandan bir akçe alındığını bilmekteyiz.⁶⁵⁰ Bu hespla nâhiyede tahmini olarak 1.866 kovanın olduğu belirtilebilir. Bir diğer besin kaynağı olan et ihtiyacının karşılanması için koyun yetiştiriciliğinin bölgede oldukça yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Feridökse, Ekseri, Alemdar, Toğarım ve Kızılcasu köylerinde koyun yetiştiriciliğinin çok daha yaygın olduğu görülmektedir. Gerek hinta ve gerekse de şa'ir üretiminin oldukça yaygın olduğu Amlus'ta küvvâre ve ağnâm yetiştiriciliğinin olmayışı da oldukça önemlidir. Bu durum nâhiyenin merkezi konumundaki Amlus'un her iki besin maddesi ihtiyacını kendi havzasında bulunan köy, mezralardan karşıladığı fikri ortaya çıkmaktadır.⁶⁵¹ Kafirni'nin iki koyuna bir akçe alınması hesabından tahmini koyun sayısını tespit etmek mümkündür. 1.733 akçelik adet-i ağnâm vergisinin hesaplandığı esas alınır ise 3.466 koyunun varlığı belirtilebilir. Bu hususta son olarak aşiyâne vergisinden bahsetmek gerekmektedir. Kafirni nâhiyesinin merkezi olan Amlus köyünde 1/5'i sipahizade ve 4/5'i de mir-i liva-i Sivas adına tahsis edilmiş "*aşiyâne-i şahin*" kaydı bulunmaktadır.⁶⁵²

1520 yılında 1.491 akçelik küvvâre, 1.877,5 akçelik ağnâm vergisinin yanısıra 4.260 akçe bād-ı hevâ ve 1.652 akçelik de meyve, keten ve ceviz üretiminden elde edilmesi planlanan vergi miktarı bulunmaktadır. Ayrıca 80 akçelik yaylak ve 70 akçelik bağ vergisini de belirtmek

⁶⁴⁷ Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reâyâdan Alınan Vergi ve Resimler", s. 485.

⁶⁴⁸ TT.d.12, s.3/b.

⁶⁴⁹ TT.d.2, s.611.

⁶⁵⁰ "öşr-i kovan ki, Sivas ilinde beher kovana ikişer akçe alınur", TK.TT.d.12, s.3/b.

⁶⁵¹ 50 akçelik asel vergisi hariç tutulur ise, TT.d.19, s. 503.

⁶⁵² Aşiyâne-i Şahin hassa-i sipâhi-zâde, Asitâne-i Şahin der-tasarruf-ı mîr-i livâ; TT.d.19, s. 503.

gerekmektedir.⁶⁵³ Nâhiyede tesadüf ettiğimiz tek yaylak kaydı, Ömerlü köyünde “Yaylak-ı Adamlu” olarak adlandırılan yaylaktır.⁶⁵⁴ Bu yaylak kaydı köy arazisinin büyük ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliği için oldukça uygun olduğunu göstermektedir.

Nâhiyede 1544 yılında, koyun yetiştiriciliği ve arıcılık faaliyetleri oldukça yaygındır. Nâhiyedeki 39 köyde 5.818 akçelik vergi hesabından hareketle yaklaşık olarak 11.600 koyunun olduğu söylenebilir. Genellikle Modus, Feridökse, Kızılcasu, Amlus ve Zuğru köylerinde yaygın olduğunu gördüğümüz küvvâre vergi miktarı ise 2.779 akçedir.

Son olarak 1574 yılında nâhiyedeki hemen hemen her köyde arıcılık faaliyetinin yapıldığı görülmektedir. Tarımsal üretimin yanında karasal iklime özgü hayvancılık faaliyetlerinden küçükbaş hayvancılık, ekseriyet koyun yetiştiriciliğinin, yaygın olduğu görülmektedir. Özellikle Muhad, Firedökse, Doduhta ve Amlus köylerinde yaygın olan bu faaliyette elde edilen 10.650 akçalık âdet-i ağnâm vergisi bu durumun önemli bir işaretidir. İki koyuna bir akçe hesabından nâhiyede 21.300 koyunun varlığı anlaşılmaktadır. Son olarak 7.205 ani'r-rüsûm, 9.123 adet-i ağnâm ve 5.792 bâd-ı hevâ olmak üzere toplam 19.968 akçelik niyâbet vergisinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Kafirni'nin beytü'l-mâl, mâl-ı gâib ve mevkûf ile yave ve kaçgun hâsılı 5.000 akçedir. Niyâbet-i nısf-ı bâd-ı hevâ ve arûsiyye-i sipâhi ve tımarhâ-i merdân-ı kale ile serbest tımarların hâsılı ise 15.000'dir.⁶⁵⁵

Değirmenler

Kır iskân mahallerinin küçük ölçekli önemli bir sanayi dalı da değirmenlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nda 2, 3, 6 veya 12 aylık şekilde çalıştığını bildiğimiz rüzgâr ve su değirmenleri merkez ve kır nüfusunun temel ihtiyaçlarının giderilmesinde önemli bir işlev görmekteydi. Defterde tablodan da anlaşılacağı üzere bir kıt'a için müdd, iki ve fazlası için ise müddâd kullanılmıştır. Bu nedenle ayrıca önemli bir vergilendirme ünitesiydi. Nakdi veya hububat karşılığı çalıştığını bildiğimiz değirmenlerin, nakdi çalışanlardan her ay için beş akçe alınmaktaydı. Fakat bu oran tarımsal ürünün bolluğu, su, rüzgâr durumu vb. pek çok nedenler farklılık göstermektedir.⁶⁵⁶ Kafirni bölgesinde tek taşlı değirmenlerde dönen taş başına bir müdd yani 50 akçe alındığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Çeğret köyünde üç değirmenin bulunduğu ve bunlardan birinin harap olduğu görülmektedir. Diğer ikisi de “*imâret*”e ihdas edilmiş durumdadır. Fakat bu imaretin hangisi olduğu, nerede bulunduğu dair bir malumat defterde

⁶⁵³ “Niyâbet ve nısf-ı Bâd-ı hevâ ve arûs timâr-hâ-i sipâhiyân ve merdân-ı kal'a nâhiye-i Kâverni hassa-i mîr-i mirân”, TT.d.79, s. 92.

⁶⁵⁴ TT.d.79, s. 73.

⁶⁵⁵ TKG. KK. TTd.14, vr.224/b.

⁶⁵⁶ Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda Reâyâdan Alınan Vergi ve Resimler”, s. 502, 503.

yer almamaktadır. Defterin Kafirni ile ilgili bölümünde bir imarete tesadüfe edilememiş olunması hasebiyle yakın kazalardan birine ait olduğu fikri ön plana çıkmaktadır. XV. yüzyıl defterlerinde sık sık görmeye başladığımız su değirmenlerinin temelleri Orta çağa kadar geriye gitmektedir. Bu dönemde köleliğin azalması insanoğlunu farklı arayışlara sevk etmiş ve su gücünden yararlanarak taştan çarkların döndürülmesi mekanizmasına dayalı değirmenler inşa edilmiştir. Değirmenler, her ne kadar dönemin temel gereksinimleri arasında yer alan kâğıt, demir ve kumaş üretiminde de kullanılmışsa da insanoğlunun temel besin kaynağı olan ekmeğin üretim maddesi olan unun elde edilmesinde kullanılmıştır.⁶⁵⁷

1485 yılında Kafirni nâhiyesinde 18 değirmen bulunmaktadır. Bu değirmenlerden üçü harap durumdadır. Bu değirmenler daha önceki örneklerde de ifade edildiği üzere besleyici kaynaklarının tükenmesi ya da havzasındaki üretim faaliyetlerinin azalması nedeniyle harap olmuş olmalıdırlar. Osmanlı İmparatorluğu'nda temelde işleyen taş sayısına göre vergi miktarı belirlenen değirmenlerin bölgelere göre değişen oranda vergilendirildikleri anlaşılmaktadır. Karaman kanunnamesinden de anlaşıldığı üzere değirmenlerden işledikleri her ay için beş akçe alınmaktaydı. Bu durumda yıllık çalışan değirmenlerin de 60 akçe vergi tahakkuk etmesi elzemdi.⁶⁵⁸ Kafirni'de yıl boyu çalışan beş değirmen bulunmaktadır. Bu aslında toplam değirmen sayısı dahilinde düşünüldüğünde oldukça iyi bir sonuçtur. Bölgedeki üretim, tüketim fonksiyonlarının dağılımı ve istikrarın işareti olabilir. Genelde yıllık çalışan değirmenlerden 90 akçe'nin alınmış ortalama olarak beş akçenin üzerinde bir aylık vergilendirmenin yapıldığının işaretidir. Ayrıca vergilendirmenin ürün üzerinden yapıldığı durumlarda arpa ve buğdaydan farklı oranda vergilerin alındığı anlaşılmaktadır. Burada değirmenlerden beşi üç aylık süre ile çalışmaktadır. Bu durum su kaynaklarının en bol olduğu ilkbahar aylarını işaret edebilir. Değirmenlerin elbette su kaynağının bulunduğu bölgelerde yoğun oldukları bir gerçektir. Fakat üretim faaliyetleri ile değirmenlerin kurulduğu alanlar arasında da bir paralellik olduğu görülmektedir. Nitekim Kafirni'de nâhiyenin tahıl üretiminin neredeyse 1/3'üne tekâmül edecek köylerinde değirmenlerin olması bir rastlantı değildir. Sonuç olarak tarımsal ürün miktarı ve su kaynakları, değirmenlerin kuruluşunu belirleyen iki önemli faktördür.

1520 yılı defterindeki bilgilere göre Amlus, Muhad, Zuğru, Feridökse köylerinde değirmenlerin görülmesi yukarıda belirtilen iki etkene bağlıydı. Bu köylerde değirmenlerin görülmesinin bir nedeni de bu olmalıdır. Nitekim sadece Amlus'ta altı tane değirmen vardır. Nâhiye genelinde tespiti yapılan toplam 26 değirmenin yıllık vergi miktarı 2.819 olarak hesaplanmıştır. Değirmenler arasında her ne kadar yıl boyu çalışanlar var ise de yılın yarısı çalışanları çok daha

⁶⁵⁷ Carlo M. Cipolla, *Dünya Nüfusunun İktisadi Tarihi*, (Çev. Mehmet Sırrı Gezgin), Ötüken Yayınları, İstanbul, 1992, s. 38.

⁶⁵⁸ Mehmet Akif Erdoğan, "Karaman Vilâyeti Kanunnâmeleri", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi)*, 4, Ankara, 1993, s. 484.

yaygındır. Yıl boyu çalışan değirmenlerin yukarıda sayılan ve tarımsal üretimin fazla oluşu köylerde bulunması iş gücü, üretim ve tüketim ilişkisinin görünen bir yansımasıdır. Tespit edilen değirmenlerden 17 tanesinin “*Asiyâb-ı hacer*” şeklinde yani taş değirmeni olarak kaydedilmiştir. Bu durumda su gücünden hareketle dönen taşların öğüttüğü değirmenlerin bölgenin iklimsel özelliklerine bağlı olarak altı ay çalışması da çok daha anlaşılır olmaktadır.

1554 yılında özellikle arpa ve buğday üretimindeki bu artış nâhiyedeki değirmenlerin dağılım ve sayılarını da etkilemiştir. Muhad, Tomara, Zora ve Şeyhler köylerinde ikişer tane olmak üzere 20 adet değirmen tespiti yapılmıştır. Tomara köyündeki değirmenlerden biri yıl boyu işlemektedir. Bu o dönemde güç kaynağı olan suyun düzeni ile köy havzasındaki arz ve talep döngüsünün bir sonucudur. Nâhiyedeki diğer değirmenler ise 3 ve altı aylık süreler dahilinde çalışmaktadır. Bu değirmenlerden alınan vergi miktarı ise 1.858 akçedir.

1574 yılı tahririnde ise tarımsal üretimdeki bu canlılık doğal olarak bölgede değirmenlerin varlığı ve sayılarının fazlalığı gibi bir sonuçla da bizleri karşılamaktadır. Pek çoğu yılın genelinde çalışan değirmenlerden dîvânî ve mâlikâne payları alınan değirmenlerden 1.360,5 akçe dîvânî, 2.125,5 akçe de mâlikâne payından vergi alınmıştır. Dolayısıyla her ne kadar değirmenlerin ne ile çalıştırıldığına dair defterlerde doğrudan bir ize tesadüf edemiyorsak da bu sonuçtan hareketle su değirmenleri olabilecekleri yönünde görüş ağırlık kazanmaktadır. Defterde toplamda 16 adet değirmene rastlanılmıştır. Tomara, Lefeke, Çeget, Modus gibi köylerde 2, Muhad ve Firedökse köylerinde ise 3 değirmen kaydı tespit edilmiştir. Değirmen sayılarının fazla olduğu bu köylerde hınta ve şa’ir vergisinin de yüksek olması akıllara sulu tarımın veya toprakların verimliliği fikirlerini getirmektedir. Bu köylerdeki nefer sayıları, hâsıl miktarlarının diğer köylere nispetle fazla olması topraklarının iskâna oldukça müsait olduğuna işaret etmektedir.

Kafirni’deki Müsellem Çiftlikleri

Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluş döneminde ordunun vazgeçilmez unsurlarından biri olan müsellemler, sefer zamanı belli bir ücret alan, diğer zamanlarda ise ziraatla uğraşan çoğu Yörük ya da köylü statüsündeki kişilerden oluşmaktadır. Sefer zamanı altışar aylık nöbetler halinde hizmet eden müsellemler bir yaya ve ona bağlı yamaklarından müteşekkil ocaklar şeklinde teşkilatlanmışlardır. Bu askerî yapı, dönemin şartları dahilinde çiftlik olarak tabir olunur muayyen miktardaki araziye tasarrufa kadir olup ayrıca bazı vergilerden de muaf sayılır.⁶⁵⁹ 1482

⁶⁵⁹ Muzaffer Arkan, *XV. Asırda Yaya ve Müsellem Ocakları, (Toprak Tasarrufu, Vergi Muafiyetleri ve Hizmet)*, Ankara Üniversitesi, Basılmamış Doçentlik Tezi, Ankara 1966, s. 35, 36; Halime Doğru, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Yaya, Müsellem, Taycı Teşkilâtı (XV. ve XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı)*, Eren Yayınları, İstanbul 1990, s. 4.

yılı tahrir defteri bölgedeki müsellemler hakkında belki imparatorluğun diğer kimi bölgelerinde tesadüf ettiğimiz zengin bilgiler vermemektedir.⁶⁶⁰ Fakat defterdeki veriler müsellemler teşkilatının henüz etkinliğini yitirmediği XV. yüzyıla ait olması ve bu yönüyle Kafirni özelinde konuya bakmamıza fırsat verdiği için de oldukça önemlidir. 1482 yılı mücmel defterinin 253. sayfasında “*müsellemlân-ı ba'zı vilâyet-i Rum*” başlıklı bölümün hemen altında “*el-müsellemlân-ı nâhiye-i Kafirni*” şeklinde nâhiyeye ait müsellemler çiftliklerine dair bilgilere geçilmiştir.⁶⁶¹ Söz konusu bilgiler çiftlik adlarının yer aldığı köyler ve miktarları ile kimi önemli derkenarlardan oluşmaktadır. 1482 yılında Kafirni'nin Amlus, Feridökse, Ekseri, Elpit, Alemdar, Gezgi, Toğarım, Minegir, Ağıl-ı Pir Hasan ve Düzkışla köylerinde müsellemler çiftlikleri bulunmaktadır. Amlus, Gezgi ve Ağıl-ı Pir Hasan köylerinde dörder tane müsellemler çiftliği yer almaktadır. Bunların ya növbetleşe ya da yamak ibareleriyle ifade edilmeleri, söz konusu köylerde müsellemlerin sayıca arttığı, arazilerinin ise aynı miktarda kaldığının bir göstergesi olabilir. Diğer taraftan da tımar arazisinin parçalanmasının mümkün olmayışı nedeniyle ölen tımar erlerinin çocuklarına veya yakınlarından birine hissesinin bırakılmasından da bu yönde bir yazımın olduğu unutulmamalıdır.⁶⁶² Müsellemlerin sayısının tespiti mümkün olabilir mi? Öz'ün bu konudaki tespitlerine göre Canik'te 1485-1576 yılları arasında müsellemler nüfusu toplam nüfusun yüzde 9, 10'una denktir.⁶⁶³ Onun tespitlerini doğrulayacak bulgulara Karahisar-ı Şarkî ve Koyulhisar havalisinde tesadüf edilmektedir. Bölgede müsellemlerden hareketle bir nâhiyenin teşkil edildiği anlaşılmaktadır.⁶⁶⁴ XV. yüzyıl tahrir defterlerinin genelinde bir yaya, müsellemler ocağında 2-4 bazen de 8 yamak bulunduğunu ortaya koymaktadır. Sayıları bölgelere göre farklılık gösterse de genellikle bir ocakta en azından işlenirliği sağlayacak altı, yedi kişinin bulundurulmasının amaçlandığı anlaşılmaktadır.⁶⁶⁵ Kafirni'de bu tarihteki müsellemler sayısını net olarak ifade etmemiz mümkün değildir. Fakat kayıtlardan hareketle bölgedeki çiftliklerde 7 yamağın bulunduğu düşünülebilir. Bunların da yaşları bilmemekle birlikte mücerret oldukları ifade edilebilir. Yamakların olduğu çiftliklerde “*be-növbet*” ibaresinin olması ocak sahibi ile yamak arasında nöbetleşildiği fikrini ortaya çıkarmaktadır. Fakat Düzkışla, Minegir, Gezgi, Ekseri ve Toğarım köylerindeki bazı çiftliklerde yamak olmamasına rağmen “*be-növbet*” yazılması oldukça düşündürücüdür. Şayet bu tabir bilindiği üzere sıralı bir eylemi ifade ediyorsa o halde ocak sahibini bildiğimiz bu üniteye diğer kişi kimdir? Bu sorunun cevabının defterde yer almaması, bizim bölgedeki müsellemler sayısının tespiti noktasındaki gayretimizi boşa çıkarmaktadır. Bu nedenle şimdilik sadece

⁶⁶⁰ Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, s. 142-156.

⁶⁶¹ TT.d.15, s. 253.

⁶⁶² İnalçık, *Hicri 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, s. XXIV-XXV.

⁶⁶³ Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, s. 55.

⁶⁶⁴ Acun, *Karahisar-ı Şarkî ve Koyulhisar Kazaları Örneğinde Osmanlı Taşra İdaresi, (1485-1569)*, s. 57.

⁶⁶⁵ Feridun Emecen, “Yaya ve Müsellemler”, *DİA*, c. 43, İstanbul, 2013, s. 355.

çiftliklerin bulunduğu köyler, ocak sahipleri, varsa yamakları ve çiftlik sayıları şeklindeki bilgilerle yetinmekteyiz.

Müsellemler daha önce de ifade edildiği üzere sefer zamanında, gündelik iki akçe karşılığında orduya iştirak etmek mecburiyetindeydiler. Savaşın olmadığı dönemlerde kendi arazilerinde ziraat ve hayvancılık ile iştigal ederlerdi.⁶⁶⁶ Kuruluş dönemi imparatorluk askerî gücünün ikinci önemli kuvvetini teşkil etmekteydi. Onların bu özellikleri Yeniçeri Ocağı'nın açılması, askerî nizamın genişleyerek farklılaşması nedeniyle işleyemez oldu. Zamanla harplere çağrılmaz oldular. Böylece savaş-gündelik hayat döngüsü üzerine kurulu yaşam deneyimleri savaş aleyhine değişmeye başladı. Elleriindeki çiftliklerin ise alınması elbette ilk dönemlerde mümkün gözükmemekteydi. Bu nedenle çiftlikleri işletme karşılığında imparatorluk vergi nizamının önemli bir dalında görev üstlenmek zorunda kalmışlardır. Akdağ, tamamı çiftçi Türk halkından seçilen bu muntazam ordu birliklerinin Orhan Bey zamanından itibaren söz konusu dönüşüme maruz kaldıklarını ifade etmektedir.⁶⁶⁷ Kafirni nâhiyesinin 1485 yılında Amlus, Ekseri, Elpit, Toğarım, Gezgi, Kışla ve Yava nâm-ı diğer Şehyer köylerinde müsellemler çiftlikleri bulunmaktadır. Defterdeki kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla serbest olarak işletilen bu çiftlikler, tahrirler birlikte dört çifti bir eşkinci olmak üzere yeni bir nizama bağlandı. Kafirni müsellemlerinin Manisa kazasında belirgin bir örneği bulunan “*Elliciyân*” yörükleri gibi çok kalabalık olmadıkları açıktır. Haliyle onların sahip oldukları salahiyetlere de vâkıf değillerdi.⁶⁶⁸ Müsellemlerde yukarıda bahsedilen değişimin canlı örneklerinden biri, önceden serbest ve be-nevbet işletilen çiftliklerinin artık dört çifte bir eşkinci yetiştirilmek üzere vergiye tabi tutulmasıydı. İkincisi ise Gezgi köyünde tesadüf edilen müsellemler kayıtlarında belirginleşmektedir. Nitekim buradaki 16 müsellemin dördü Moduş kalesinde mülazımlıkla görevlidir. Yani askerî hüviyetlerinden geri, koruma ve kollama sınıfına düştüklerinin göstergesi olarak ele alınabilir.⁶⁶⁹ Bu hususta belki de son olarak Pir Hasan çiftliğinden bahsetmek gerekmektedir. Önceki tahrirlerde Pir Hasan Ağıl-ı, çiftlik-i şeklinde geçmesinden de hareketle acaba Pir Hasan'ın kendisi kökleri Osmanlı öncesine uzanan müsellemler kimliğini haiz bir kişi miydi? sorusu akıllara gelmektedir. Nitekim Düzkışla köyündeki müsellemler çiftliklerinin Pir Hasan çiftliğinde bulunmaları bu sorunun temelini oluşturmaktadır. “*Pir Hasan, Bekir veled-i Mehmed, Pir Ahmed veled-i Mahmud ve Pir Hasan*” çiftlikleri müsellemler çiftlikleri olarak geçmektedir. Ayrıca Ağıl-ı Pir Hasan'ın yirmi hanesi de müsellemdir. Dolayısıyla Pir Hasan'ın bu hüviyetini 1485 yılına kadar kendisi ölse bile, ailesi vesilesiyle sürdürdüğü ve

⁶⁶⁶ Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı Tarihi Sözlüğü Kavramlar, Kurumlar, Olaylar*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017, s. 514. Teşkilatın kuruluşu hakkında Bk. Doğru, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaya-Müsellemler-Taycı Teşkilatı*, s. 2-8.

⁶⁶⁷ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimâî Tarihi 1243-1453*, c. I, s. 410-412.

⁶⁶⁸ Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, s.132-133.

⁶⁶⁹ TT.d.19, s. 521.

bölgesinde müsellemler çiftliklerinin farklı sayılarda oluşmasına kaynaklık eden bir çiftçi köylüsü olduğu düşünülebilir. Yava nâm-ı diğer Şeyhler köyünün vakıf köyü olması gerçeğinden hareketle bir müsellemler kaydının bulunması özellikle dikkatimizi celp etmiştir.⁶⁷⁰ Şeyh Mahmud veled-i Şeyh Ali adına kayıtlı bu müsellemler çiftliği, sahibinin müsellemler mi yaksa şeyh, zaviyedâr kimliğine malik olduğu yönünde tereddütlere bizleri gark etmektedir. Fakat önceleri dinî, kültürel ve askerî hüviyete sahip olup zamanla yukarıda bahsedildiği üzere askerî yönünü kaybederek dinî, kültürel bir hüviyetleriyle ön plana çıktıkları düşünülebilir. Kafirni'de sekiz adet müsellemler çiftliğine 1576 tarihli defterde rastlanılmıştır. 152 neferin yaşadığı bu çiftliklerden toplam 6.950 akçelik vergi geliri elde edilmekteydi. 8 çift, 5 nîm, 60 caba ve 78 mücerred kaydın yer aldığı bu çiftlikler hem bölgedeki iskân ve demografik hareketliliğin ve hem de Osmanlı askerî idaresinin bölgeye yansıyan yüzü olarak okunmalıdır. Bu çiftliklerden birkaç tanesi yerleşim düzeni ve tarihi bakımından önemli veriler sunmaktadır. Örneğin, Yava köyünde yer alan çiftliğin aslında Himmet ve kardeşi Ali Koç'a ait bir zemin olduğu ve köydeki müsellemler tarafından işletildiği anlaşılmaktadır. Benzer bir örnek Gezgi köyündedir. Köyde Seydi Ali veled-i Yusuf ve Eyne veled-i Hıdır adına kayıtlı zeminin yanı sıra müsellemler karye yakınlarında kühiden bazı yerler açtıkları anlaşılmaktadır. O halde müsellemler işledikleri zeminlerin yanı sıra kühiden açtıkları diğer bölgeleri de açmışlardır. Bu köydeki müsellemler sayısının diğerlerinden fazla olduğu göz önüne alındığında söz konusu zeminlerin kendilerine yetmediği ve bu nedenle tarımsal faaliyetlerini çok daha geniş alana yaymak maksadıyla yeni araziler açtıkları ön görülebilir.

2.3. MECİTÖZÜ

Topoğrafya, Toprak ve İklim

Mecitözü, Çorum bölgesinde oldukça yaygın hafif dalgalı arazi ve geniş platoların yer aldığı bir coğrafi yapıya sahiptir.⁶⁷¹ Denizden yüksekliği yaklaşık 750 m olan ilçenin kuzey ve güney yönlü seyreden yükseltisi bulunmaktadır.⁶⁷² Kuzeye doğru yükseltisi artan Karadeniz dağları ile İç Anadolu Platosunun adeta kesişiminde yer alan Mecitözü aynı zamanda Kızılırmak ile Yeşilirmak Nehirlerinin de arasında bulunmaktadır.⁶⁷³ Bu durum şüphesiz iklim özelliklerini de etkilemiştir. Büyük oranda karasal iklimin hâkim olduğu bölgede yer yer farklı iklimsel geçiş

⁶⁷⁰ TT.d.19, s. 527-528.

⁶⁷¹ Kenan Arınç, "Türkiye'nin Coğrafi Bölgeler-Kıyı Bölgeleri", *Coğrafya Serisi*, c. I, Erzurum, 2006, s. 277.

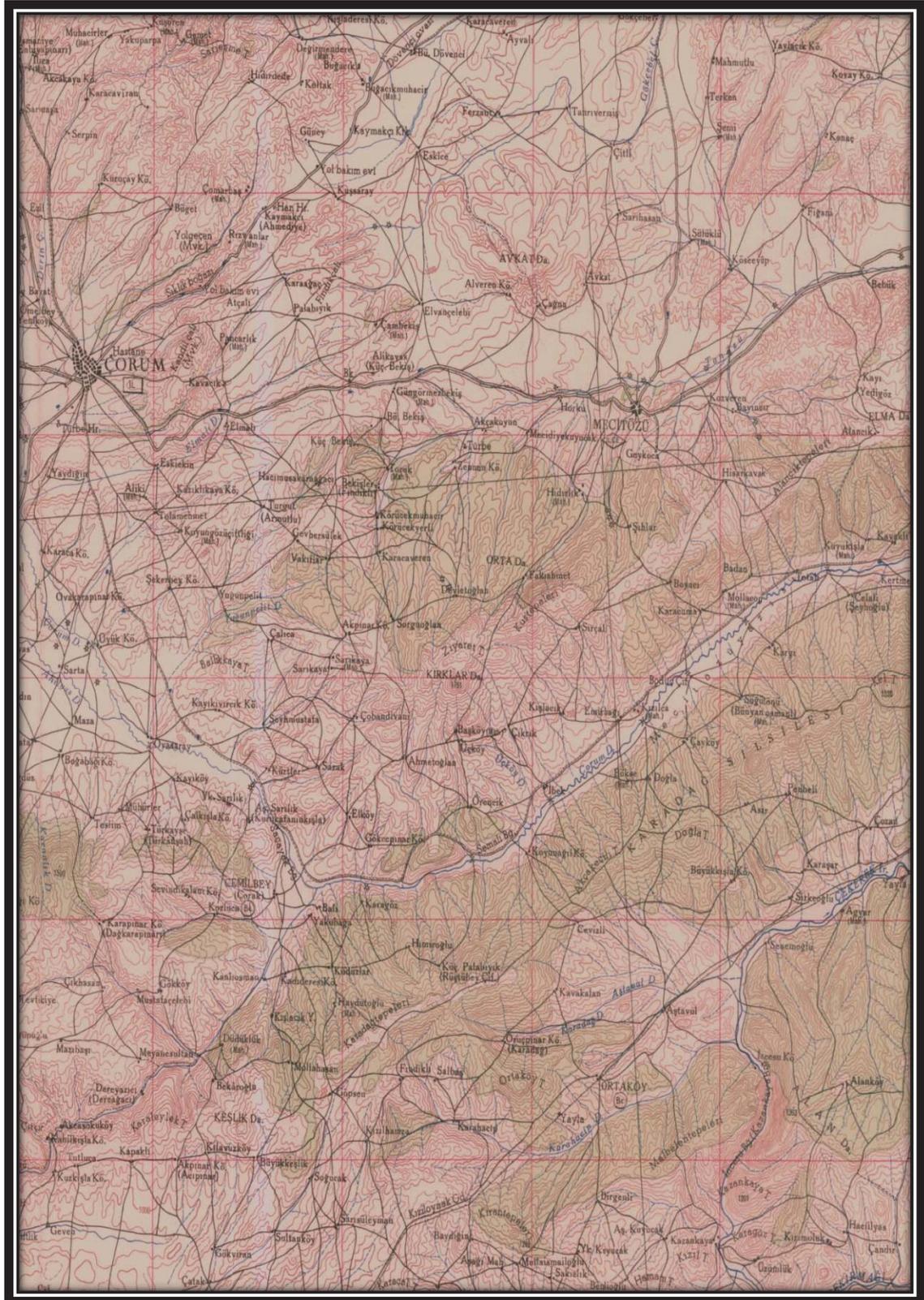
⁶⁷² Mecitözü Ovası, kazaya bağlı köylerin üzerinde kurulduğu bu ova, 100 km² genişliğinde 950 metre denizden yüksek bir konumda killi, kumlu bir toprak yapısına sahiptir, Bkz. Halid Koçak, "Zirai Bakımdan Çorum, İklim Hususiyetleri", *Çorumlu*, I/5, s. 161.

⁶⁷³ Talip Yücel, "Kızılırmak-Yeşilirmak Arasında Kalan Bölgenin Jeolojisi Hakkında Rapor", *Maden Teknik Arama Derleme Raporu*, No.:2001, Ankara, 1953, s. 1.

özelliklerine tesadüf edilir. Darkot'un özellikle ifade ettiği üzere sıcaklık göstergeleri dünyada olduğu gibi Mecitözü'nde de insanların yerleşimlerini etkileyen önemli bir faktördür.⁶⁷⁴ Karadeniz kaynaklı geçişken hava hareketleri bölgede sıcaklık değerlerinin sıfırın altına çok fazla düşmemesine yol açmaktadır. Fakat özellikle yaz aylarında İç Anadolu kaynaklı bazı hava akımları ise zaman zaman kavurucu sıcakların görülmesini tetikler. Bu durum bölgede meşe, gürgen, ardıç, karaçam, kızılcam tarzı bir bitki örtüsünün de oluşmasını sağlamıştır. Özellikle yükseltinin azaldığı bölgelerden güneybatı-kuzeydoğu ve doğu-batı istikametinde Amasya'ya doğru uzanarak Yeşilirmak'a kavuşan Çorum ve Efennik/Efendik Çayları bölgenin su kaynakları olarak belirtilebilir.

---

⁶⁷⁴ Besim Darkot, "Türkiye'de Sıcaklık Derecesinin Dağılışı", *Türk Coğrafya Dergisi*, S.1, Ankara, 1943, s. 30-31.

Harita 5: Mecitözü Fiziki Haritası

Yerleşiklik-Göçebelik

1455 yılı tahririnde ele aldığımız Hüseyinova/Hüseyinabad ve Kafirni'ye dair bilgilere erişmiş olsak da maalesef Mecitözü'ne ait herhangi bir kayda tesadüf edilememiştir. Anlaşıldığı kadarıyla Mecitözü bu tarihte özellikle niyâbet gelirleri bakımından Zile vilayeti dahilinde yer almaktadır. Bugünkü idarî sınırlar dahilinde ele alındığında birbirinden oldukça uzak iki bölgenin bazı vergi gelirleri bağlamında aynı üniteye değerlendirilmiş olması oldukça ilginçtir. Bununla birlikte söz konusu durumun şehzade haslarına ayrılan bu iki vergi ünitesinden kaynaklandığı da düşünülebilir.⁶⁷⁵

1482 yılı mücmel defterinin kanımızca en önemli özelliklerinden biri Mecitözü'ne ait derli toplu kayıtları içeren kaynak olmasıdır. Mecitözü nâhiyesini tımar, zeamet, mâlikânelerine ait kimi bilgilere erişilmiştir. Bu defterde mâlikâne bölümünde Mecitözü'nün Aştağul nâhiyesi ile birlikte yer aldığı anlaşılmaktadır. Tımarlarının ise genellikle Kızılkünbed ile birlikte geçmesi nâhiyenin tarihsel oluşumuna dair kimi ipuçları barındırabilir. Nitekim Mecitözü'nün Yozgat-Tokat hattının Alandağ eteklerinde Geldigelen ovasına uzanan bölümde yer alan Kızılkünbed ile Hititlerin Amasya'dan Alaca'ya kadar uzanan sefer yolu güzergâhında önemli bir karakol görevi gören Şapınova mıntkasına yakın Aştağul nâhiyelerinde bazı köylerin koparılmasıyla oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki Aştağul kimi kaynaklara göre Mecitözü kazasının merkez köyüdür.⁶⁷⁶ Elvan Çelebi'nin Mecitözü bölgesindeki nüfus ve yerleşme tarihine katkısı üzerinde çalışmanın II. Bölümünde gerekli izahat yapılmıştı. Erken dönem zaviye ve etrafında yerleşme biçimlerinden Mecitözü için oldukça önemli bir örnek hüviyetindeydi. Yöreyle ait tesadüf ettiğimiz ilk tahrir defteri olması hasebiyle zaviyenin malî durumu hakkındaki bilgiler oldukça önemlidir. Bu bakımdan Çorum, Mecitözü ve Geldiklan'a (Geldigelen) ait bazı köylerin mâlikâne gelirlerinin değişen oranlarda zaviyeye ayrıldığı anlaşılmaktadır. Tespitlerimize göre toplam dokuz köy ve bir mezra, Elvan Çelebi evladından olan ve mülkiyet üzere tasarruf eden zaviyedarlara ayrılmıştır. Toplam 4.226⁶⁷⁷ akçelik bu gelirler karşılığında Elvan Çelebi evlatlarından zaviyenin işletilmesi, fonksiyonun sürdürülmesi ve nispeti ölçüsünde eşkücü yetiştirmeleri istenmiştir.⁶⁷⁸

1485 yılı tahrir defterinde Mecitözü, Kızılkünbed ile birlikte tek nâhiye olarak yer almaktadır. Müstakil bir nâhiye olarak değil de Kızılkünbed ile birlikte değerlendirilmiş olması oldukça ilgi çekicidir. Defterin 221 ila 246. sayfaları Kızılkünbed ve Mecitözü nâhiyelerine aittir. Kızılkünbed'in bugünkü idarî yapı dikkate alındığında Çorum, Amasya, Yozgat ve Tokat'ın Alaca, Göynücek, Sorkun ile Zile ilçelerini kapsayan bir bölgede konumlandırıldığı

⁶⁷⁵ Şimşirgil, *Osmanlı Taşra Teşkilatı'nda Tokat (1455-1574)*, s. 8; Haniççe, *XV ve XVI. Yüzyıllarda Zile Kazası (1455-1474)*, s.10.

⁶⁷⁶ *Zaman ve Belgelerle Mecitözü*, Mecitözü Kaymakamlığı, 2013, s. 2.

⁶⁷⁷ Bu rakam defterde 4376 akçe olarak geçmektedir.

⁶⁷⁸ "evlâd-ı Elvan Çelebi, ki, mülkiyet üzere tasarruf ederlerimş ber-karâr-ı sabık mutasarrıf olub hisseleri mikdarı eşkücü vereler", TT.d.15, s.194.

anlaşılmaktadır. O halde Mecitözü'nün de yer aldığı söz konusu ilçeleri kapsayan ve aşağıda açıklanacak olan idarî, ekonomik ve askerî temelli bir yapı oluşturulduğu belirtilebilir. Defterde nâhiyenin ilk köyünün kaydı da bu bağlamda önemlidir. Nitekim “*Karye-i Deveci tâbi‘-i mezkûr, dîvânî tamam tımar-ı Musa Bey za‘îm-i Mecidözü*” şeklinde devam eden kayıt her iki bölgenin zaiminin bir olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bilgidен hareketle zaimleri bir olan iki bölgenin birleştirilerek tahririnin yapıldığı belirtilebilir. Bu durum takip edebildiğimiz kadarıyla 1520 yılı tahririne kadar devam edecektir.⁶⁷⁹ I. Selim dönemi tahrir defterinde Kızılkünbed ve Mecidözü ayrı ayrı birer nâhiye olarak defterde yer almıştır. Bu defterde dikkatimizi çeken husus, bir dönem -yukarıda açıklandığı üzere- nâhiye olarak yazılmış Mecitözü'nün Turhal⁶⁸⁰; Kızılkünbed'in ise Zile kazaları dahilinde idarî olarak konumlandırılmış olmalarıdır. 1485 yılı tahrir defterinde birlikte yazılmalarına rağmen her iki nâhiyeye dair köy ve mezraları tespit etmek pek de zor olmamıştır. Nitekim “*tabi‘-i Mecidözü*”, “*tabi‘-i Kızılkünbed*” şeklindeki bilgiler dahilinde kolay bir ayırım ve tespit yapmak mümkün olabilmektedir. Bu nazarla ele alındığında Kızılkünbed nâhiyesinin defterde 12 köyünün bulunduğu diğer tüm köylerin Mecitözü'ne bağlı oldukları anlaşılmaktadır. 1485 yılı tahrir kaydına göre Mecitözü'nün 52 köyü, 18 mezrası bulunmaktadır. Nâhiyedeki Börekçi köyünün Şeyh Nasır, Keşlik, Sarubeyağılı olmak üzere üç, Eynel köyünün Gökçepınar ve Doğancı ve Gökâğıl köyünün ise Gökyar, Kavaklı şeklinde iki mezrası bulunmaktadır. 1455 yılı köy, mezra sayısı ve tahmini nüfusunu bilmediğimizden 1485 yılı verileriyle kıyas yapamamaktayız. Ancak Kuduzlar ve Çanşa köyü örneğinde tesadüf edilen “defter-i Umur Bey” ibaresi oldukça önemlidir. Nitekim bu tür ifadeler, detaylı verilere erişememiş olsak da bölgedeki yerleşimin o tarihe kadar indirgememize fırsat vermektedir.⁶⁸¹ Mecitözü'nün 1485 yılı tahriri esas alındığında 15 çift, 481 nîm çift, 99 bennâk 215 caba ve 197 mücerred kaydının olduğu anlaşılmaktadır. Diğer kimi muaf gruplarında hesaba katılmasıyla nâhiyenin toplamda 810 hanesinin varlığı anlaşılmaktadır. Mecitözü nâhiyesi köy ve mezralarında bu tarihte gayrimüslim nüfusun olmadığı anlaşılmaktadır. Döğeroğlanı, Ahmedoğlanı, Kışlacık, Uluviran, Çıkrık ve Çanşa ise nüfusun en yoğun olduğu köyler olarak karşımıza çıkmaktadır. Nâhiyedeki mezraların hiçbirinde meskûn reâyâ kaydı bulunmamaktadır. Bu durum daha ziyade ziraat amaçlı kullanıldıklarının işareti olarak ele alınabilir. Keşlik mezrasının nâhiyedeki diğer mezralara oranla çok daha büyük olduğu anlaşılmaktadır. Fakat üç çiftlik büyüklükte olan bu mezrada nüfusun olmayışı da dikkat çekmektedir. Ayrıca Keşlik'e bağlı bir de Sarubeyağılı adında bir başka mezrada

⁶⁷⁹ TT.d.79, ilgili varakları

⁶⁸⁰ Tokat'ın bazı haslarının Mecitözü'nde bulunduğu, AE.SAMD.III.32/3022, T.15.S.1115

⁶⁸¹ TT.d.19, “dîvânî timâr Musa Bey za‘îm-i Mecidözü serbest, mâlikâne-i tamâm vakf-ı mescid-i Çat, ber-müceb-i defter-i Umur Bey, s.232; “mâlikâne-i tamâm Vakf-ı ‘Îmâret-i Yögeç/Yörgüç Paşa ber-müceb-i defter-i Umur Bey”, s. 234.

bulunmaktadır.⁶⁸² Mezradaki bu potansiyelin ilerleyen dönemlerde Keşlik'in köy şeklinde idarî bir hüviyete kavuşmasına fırsat verdiği düşünülebilir. Bozbeyi köyü de bu konuda iyi bir örnek olabilir. Nitekim defterde divânî ve mâlikâne hisseleri belli, bir neferi bulunan “*karye-i Bozbeyi*” şeklinde yer almaktadır. Fakat köy ile ilgili derkenârda “*mezkûr mezra'a iki çiftlik mikdârı yerdir, Yörükler ekerler*” şeklinde bir not bulunmaktadır.⁶⁸³ Bu not Bozbeyi özelinde iki muhtemel değişikliğin meydana geldiği düşündürmektedir. Nitekim ya yukarıda ifade ettiğimiz üzere mezradan köye dönüştü ya da köy statüsünü kaybetti ama kayıt alınırken “köy” olarak yazıldı. Gerçekte ne olduğu tam olarak bilinmese de hanesinin bir olması ikinci ihtimali daha da olası kılmaktadır. Bu tarihte nâhiyede tam olarak bilmediğimiz bazı gelişmeler nedeniyle köy terkleri yaşanmış olmalıdır. Nitekim Kırağanöyüğü örneğinde olduğu üzere nâhiyedeki bazı köylerde nüfusun azaldığına dair işaretler bulunmaktadır. Zira üç neferi bulunan köyün “*hâricten dahî*” ekildiği anlaşılmaktadır. Bu durumda köyün arazisinin hane sayısının ihtiyacından çok fazla olduğu ve arda kalan arazinin “hâricten” kişilerce işletildiği anlaşılmaktadır. Köy arazisi nüfusuna oranla görece fazladır. Bu nedenle başka köy ahalisi ya da göçer gruplarca işletilmektedir.⁶⁸⁴ Bu duruma bir başka örnek de Taşpınar köyüdür. Öyle ki köyde sayısı üç olan dervişlerin tasarruf ettikleri üç çiftlik miktarındaki araziye hariçten birileri işlemektedir.⁶⁸⁵ Köy nezdindeki bu duruma mezzarlar özelinde de rastlanılmaktadır. Çıkrık köyünün “*Kalut/Kalfatoğlanı ve Musaköy*” mezzarası da hariçten ekilmektedir.⁶⁸⁶ Bu tarihte iç göç olarak değerlendirilebilecek bazı hareketliliklere de tesadüf edilmiştir. Nitekim bir senedir nâhiyeye bağlı Ortaköy'de bulunan bekâr Ahmed, aslında Çukurboran'da ra'iyettir.⁶⁸⁷ Diğer taraftan İbek köyü dahilinde rastladığımız bir çiftlik kaydı bölgedeki yerleşim tarihi bakımından olduğu kadar şekli bakımından da oldukça önemlidir. Çiftlik kaydından anlaşıldığı kadarıyla tımar erenlerinden olan Engürüs Yusuf kendi “baltasıyla” bu araziye açmıştır.⁶⁸⁸ Bu durum 1485 yılı Mecitözü'nde yeni yerleşim sahalarının arttığına bir göstergesi olarak görülebilecek birkaç işaretten biridir. Nitekim yukarıda da ifade edildiği gibi bölgede çok sayıda “mevkûf” arazinin varlığı da bu yöndeki ikinci işarettir.⁶⁸⁹ Bu ikisine hâriç ez-defterlerin de ilave edilmesiyle

⁶⁸² TT.d.19, s.241.

⁶⁸³ TT.d.19, s.224.

⁶⁸⁴ TT.d.19, s.223.

⁶⁸⁵ “Hâriçden dahi eşerler, mezkûrûn dervişlerin ellerinde tasarruf eddikleri üç çiftlik mikdarı yerdir”, TT.d.19, s.235, Burada defterin ilgili sayfasındaki der-kenârın “Örü Bağı” mı yoksa “Taş Pınar” köyüne mi ait olduğu noktasında tereddüd yaşanmışsa da Taş Pınar'daki zaviye çiftliğinden hareketle bu köye ait olarak görülmüştür.

⁶⁸⁶ TT.d.19, s.229.

⁶⁸⁷ TT.d.19, s.226.

⁶⁸⁸ “Engürüs Yusuf'un kendü baltasıyla açılmış yeridir mezkûr Engürüs Yusuf zikr olan çiftlikde hâsılıyla kanâ'at ihtiyâr itdim min-ba'd timâr ve gayrîden dirlik taleb itmem hâsılıyla verelim deyü dergâh-ı 'âlem-penâha 'arz itdirdüğü sebebden mezkûra hüküm-i şerif sadaka alunduğu çiftliği hâsılıyla kanâ'at idüb kimesneye 'öşr ve behre vermeye ve taleb dahi olunmaya”, TT.d.19, s.238.

⁶⁸⁹ Fatma Acun, *Karahisar-ı Şarkî ve Koyulhisar Kazaları*, s. 72. “Balta yeri” ve “kühiden” ibareleri hakkında Öz, oldukça önemli açıklamalarda bulunur. Ona göre, Balta yeri, “toprağı ağaçlardan ve çalılardan temizlemeyi”;

bölgede tarımsal araziye olan talebin arttığı belirtilebilir. Yine kardeşler veya başkasıyla aynı ünitenin tasarruf edilmesi (müşa ve müşterek) uygulamasına burada da sıklıkla rastlanır.⁶⁹⁰ Mesela Saraycık köyünde “*Mihmad veled-i Hacı Ahmed ve Mehmed birader-i o*” şeklinde sıralanan kişilerin bir öküzlük yere kardeşi ile birlikte müşterek işlettikleri anlaşılmaktadır.⁶⁹¹ Bölgedeki nüfus ve arazi yapısının durumu hakkında ayrıca çiftliklere de bakmak gerekmektedir. Aslında bölgede çiftlik kaydına fazla rastlanmaz. Ahmedoğlanı köyündeki Çiftlik-i Dede çiftliği bu duruma oldukça iyi bir örnektir. Bu çiftlikte dikkatimizi çeken husus tahririn yapıldığı dönemde işleticilerinin Dede'nin Mizek ve Armağan adındaki iki oğlunun olmasıdır. Dolayısıyla Dede'nin önce çiftliği açtığı ya da bir şekilde elde ettiği, ailesiyle birlikte yerleştiği, kendisinden sonra da çocuklarının işletmeye devam ettiği düşünülebilir.⁶⁹² Bozbeyi köyünde “*Bazdar*” adıyla kaydedilmiş çiftliğin daha önce vergilendirilmediği görülmektedir. Bu yönüyle “*sayyâdlık ve bazdârlık*” çiftliği olup olmadığı sorusu akıllara gelmektedir. Zira imparatorluk merkez teşkilatında olduğu gibi taşrada reâyâ kökenli doğancılar bulunmaktaydı. Onlar, Osmanlı padişahının av merasimlerinde yer alacak eğitimli kuşların yetiştirilmeleriyle vazifeliydiler. Bunun karşılığında bazı vergilerden muaf tutulmuşlardır.⁶⁹³ Bozbeği köyündeki Bazdar çiftliğinde bulunan “*Mehmed veled-i Tozanlu*” muhtemelen bazdarân olarak görev yaptığından bu şekilde isimlendirilmiş çiftlikte bulunmaktadır ve yaptığı iş nedeniyle de vergiden muaf kılınmıştır.⁶⁹⁴ Nihayet Mecitözü'nde Osmanlı İmparatorluğu'nun iskân politikasının bir gereği olarak pek çok yerde izlerine rastladığımız zaviye tipi yerleşmeleri ele alabiliriz. Balım Sultan Zâviyesi'nin bu hususta ilk olarak ele alınması gerekir. 1485 yılı kaydında köyün mâlikâne ve dîvânî hisseleri ile zaviyeye ait üç çiftliğin tüm gelirlerinin zaviyeye bırakıldığı görülmektedir. Balım köyünün ismini zaviyeden aldığı muhakkaktır. Ayrıca tahririn yapıldığı yılda kaydı alınan yirmi bir neferin zaviyenin hizmetkârları oldukları ve vergiden muaf kılındıkları anlaşılmaktadır.⁶⁹⁵ Zaviyenin gelirleri ve hizmetkârı hakkındaki bu malumatın dışında maalesef başkaca bilgiye sahip değiliz. Örneğin bu tarihte zaviyedârlık postunda oturan kimdi? Sorusunun cevabını bulamamaktayız. Neyse ki Karkın⁶⁹⁶ Sırçalı⁶⁹⁷ ve

k'uhîden ibaresi ise “bu şekildeki toprağın mahallini dağlık araziye yani aynı yeri vurgulamaktadır” şeklinde anlamsal çerçevelerini ortaya koyar, Bk. Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, s. 45, 46 (Özellikle dipnot: 16).

⁶⁹⁰ Hızıroğlanı köyü kaydı oldukça önemlidir. Tam olarak belirleyememiş olsak da bulunduğu yer itibarıyla “Ali veled-i Kevik/Kevenk, becâ-yı Aydoğmuş” ile alakalı olması olası “Karye-i Virancık kadimden kara bennâkdir” şeklinde bir derkenâr yer almaktadır; Cook, *Population Pressure in Rural Anatolia 1450-1600*, s. 25 (Özellikle dipnot: 25).

⁶⁹¹ TT.d.19, s.240.

⁶⁹² TT.d.19, s.224.

⁶⁹³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nde Saray Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1945, s. 420-426.

⁶⁹⁴ “evvelen nesne viregelmemiş”, TT.d.19, s.244.

⁶⁹⁵ “mâlikâne-i tamâm Vakf-ı Zâviye-i Balım dîvânîsine dahi kimesne dahl kılmamış mukarrer bi-hüküm-i şerif-i ‘âlişân”, “mezkûrlar zâviye-i mastûrenin bi'l-külliyeye hizmetkârlarıdır”, TT.d.19, s. 241.

⁶⁹⁶ Ömer Halife veled-i Osman Halife, zaviyedâr, TT.d.19, s. 234.

⁶⁹⁷ “Hoşkadem veled-i Abdullah şeyh-i zaviye-i mezkûr; Hasan veled-i o”, TT.d.19, s. 222.

Bayadlar⁶⁹⁸ köylerindeki zaviyelerde bu yönde bilgilere sahibiz. Nitekim Sırçalı köyü dahilinde yer alan Şeyhbolad Zâviyesi reâyâsı hükm-i şerif ile vergiden muaf sayılmıştır. Bunlardan “*Hoşkadem veled-i Abdullah*” zaviyenin şeyhi konumundadır. Hasan ise zaviyedarın oğludur. Karkın köyündeki zaviyenin altı neferi de yine emr-i padişâhi ile vergiden muaf kılınmışlardır. Defterdeki kayıttan anlaşıldığı üzere “*Ömer Halife veled-i Osman Halife*” zaviyedâr mertebesindedir. Zaviyenin iki çiftlik bir arazisi bulunmaktadır.⁶⁹⁹ Mecitözü’nün önceki döneme ait bir defterinin olmayışı nedeniyle yerleşim yapısı, nüfusundaki değişim ile bu durumun inanç ve itikâdî yapısı üzerindeki yansımaları hakkında maalesef bir çıkarımda bulunamamaktayız. Fakat nâhiye genelinde tesadüf ettiğimiz on bir imâm kaydı ile Mühreler⁷⁰⁰ ve Döğeroğlanı⁷⁰¹ köylerindeki ilk hanelerin imâm olmasından hareketle imparatorluğun sünî itikâdî esas ve uygulamalarının en azında bu dönemde nâhiyedeki kimi köylerde tesis edildiğini belirtebiliriz. Mecitözü’nün Eynel, Eymirbağı, Ahmedoğlanı, Kışlacık, Dutbağı, Çıkrık, Tataralı ve Kargu köyleri gelirlerinin Valide Sultan’ın Tokat’taki imaretine vakf oldukları görülmektedir. Bu köylerin üzerine düşülen açıklamada nerdeyse tahrirden bir asır sonra, 15 Temmuz 1590 tarihinde, bu işlemin yapıldığı anlaşılmaktadır.⁷⁰² Nâhiye genelinde rastladığımız bazı etrakiyye kayıtları 1485 yılı Mecitözü’ndeki nüfus ve iskân hareketliliği hakkında önemli işaretler olarak görülmelidir. Sarusevilmiş/Sülemiş ve Mühreler köylerinde “*Etrakiyye-i Ulu Yörük*” şeklinde derkenar düşülmüştür.⁷⁰³ Haliyle bu köylerin Ulu Yörük taifesince kurulduğu veya hâlihazırda yaşayanların bu gruba mensup oldukları anlaşılmaktadır. Nâhiyedeki diğer köylerin üzerinde bu tarz ibarelerin olmayışı Ulu Yörük taifesinin bölgedeki azlığına bağlanacağı gibi, zamanla yerleşik hayata geçip bu kimliklerinden sıyrıldıkları şeklinde de düşünülebilir. Fakat her iki köyde nâhiye genelindeki vergi dilimlerinin belirlenmiş olması ile özellikle de Mühreler köyündeki uygulama dikkate alındığında ikincisini çok daha olası olduğu belirtilebilir. Nitekim defterdeki kayda göre Mühreler köyünde 21 nefer bulunmaktadır. Fakat defterin neferân bölümüne 2 çift ve 5 nîm olmak üzere yedi kayıt yazılmıştır. Gerisi de “*diğerân*” ibaresiyle geçiştirilmiştir.⁷⁰⁴ Bu ibare geri kalan 14 kişinin tamamı için mi kullanıldı? Muhtemelen evet. Fakat bu kişiler ne kadar vergilendirildiğini bilememekteyiz.

1520 yılı defterinde Mecitözü, inceleme alanımıza giren diğer Hüseyinabad ve Kafirni nâhiyelerinin aksine tahrir defterinde Turhal’a bağlı bir nâhiye olarak yer almaktadır. İlk başta

⁶⁹⁸ TT.d.19, s. 232.

⁶⁹⁹ “Hizmetkerân-ı ..... Sultan ‘aleyhi’r-rahme ve’l-gufrân“, TT.d.19, s. 234.

⁷⁰⁰ TT.d.19, s. 232.

⁷⁰¹ TT.d.19, s. 223.

⁷⁰² “Karye-i mezkûre sipâhi ile pâdişah-ı ‘âlem-penâhın vâlidesi Hazret-i Hatun-ı mükerreremin Tokad’da binâ olunan ‘imâretine vakf oldu. Fi’l-yevmi’l-‘âşir min-şehri Ramazânî’l-mübârek sene semâne ve tis’in? ve tis’ami’e?”, TT.d., s. 222, 224, 225, 228-230, 243.

⁷⁰³ Erhan Afyoncu, “UluYörük (1485-1574)”, *Anadolu ve Rumeli’de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri*, Tarsus 14 Mayıs 2000, s. 1-7.

⁷⁰⁴ TT.d.19, s.231,232.

sadece defterin fihristinin esas alınması nâhiyeye ait kayıtların defterde olmadığı yönünde bir intiba uyandırmıştır. Fakat 1485 yılı defterinin olması bu konuda başka bir arayışa bizleri sürüklemiştir. Dolayısıyla defterdeki tüm kazalara dair veriler incelenirken Turhal kayıtlarında “*Nâhiye-i Mecid-özü tâbi‘-i kazâ-i Turhal*” şeklinde ilgili kayıtlara erişilmiştir.⁷⁰⁵ Mecitözü kayıtları defterin Turhal kazasının yer aldığı bölümün 332 ila 356. sayfaları arasındadır. Defterin sonundaki derkenardan anlaşıldığı kadarıyla Mecitözü’nün 1520 zaimi İlyas adında biridir.⁷⁰⁶ Sipahi olarak bakıldığında ise Yassı Kışla nâm-ı diğer Halifelü köyünde önceden sipahi olduğunu anladığımız Hasan’ın kimi vergilerden muaf çocuklarına rastlamaktayız.⁷⁰⁷ Güllük, Ahmed Oğlanı, Kışlacık, Mühreler, Yörükân-ı Büzürk, Hızır Oğlanı, Börekçi ve Karay köylerinin genellikle ilk hanelerinin imamlardan oluşması elbette önemlidir. Mecitözü’nün 1520 yılı tahririnde toplam 54 köyü bulunmaktadır. Bu köylerin birçoğu 1485 yılı tahririnde yer alan köylerdir. Nâhiyede Ulu Yörük ve Harbendelü cemaati izlerine bu dönemde de rastlanılmaktadır. Divanî hisseleri tımar olarak ayrılmış bu köylerin mâlikâne hisseleri bazı mülk ve vakıflara gelir olarak yazılmıştır. 1520 yılı tahririnde Mecitözü’nün on yedi köyünde toplam 21 mezra kaydına rastlanılmıştır. Bu mezraların büyük çoğunluğu belirtilen köylere bağlı olsa da Kene Viranı, İsa ve Halife? örneklerinde olduğu gibi şayet başka köylere bağlı ise ayrıca belirtilmiştir. Sırçalı ve Karkın köylerine bağlı hane tespitinin yapılmadığı iki mezra dışarda tutulduğunda Mecitözü’nde 10 çift, 418 nim çift, 128 bennâk ve 275 caba ile 252 mücerred olmak üzere toplam 1.083 nefer kaydının olduğu anlaşılmaktadır. Sipahizadegân, imâm ve mevkûf haneler bu toplamda yer almamaktadır. Nâhiyenin Ahmed Oğlanı, Ulu Viran, Kışlacık, Emirbağı ve Çıkrık köylerinde nüfusun diğerlerine göre çok daha fazla olduğu söylenebilir. Bölgede Saru Sevilmiş/Sülemiş köyü başta olmak üzere Yörükân-ı Büzürk ve Ulu Viran köyleri esas alındığında tahmini olarak 276 kişilik Yörük taifesi yaşamaktadır. Yörük taifesine ilave olarak nâhiyede izlerine rastlanan 100 hanelik Harbendelü cemaati de göz önüne alındığında Mecitözü’nde konar-göçer gurupların hala var olduğu fakat giderek yerleşik yaşama meyledildiği söylenebilir. Emirbağ⁷⁰⁸, Kışlacık⁷⁰⁹, Yassıkışla⁷¹⁰, Sarusevilmiş⁷¹¹, Göynük Ağılı⁷¹², Saraycık⁷¹³ ve Bozbeyi⁷¹⁴ köylerindeki zeminler ile hâriç ez-defter⁷¹⁵ kayıtlar nâhiye genelinde az da olsa bir nüfus artışının emareleri olarak ele alınabilir. Ayrıca bu tarihte Balım

⁷⁰⁵ TT.d.79, s. 332.

⁷⁰⁶ “Mecitözü tımar-ı İlyas za'im”, TT.d.79, s. 356.

⁷⁰⁷ TT.d.79, s. 339.

⁷⁰⁸ Çullu/Holu Alanı, TT.d.79, s. 334.

⁷⁰⁹ Bali, TT.d.79, s. 337.

⁷¹⁰ “der-tasarruf-ı Yahya Çelebi veled-i Sipahi Çavuş Atmacacıbaşı rüsûmun ve behresin vire”, TT.d.79, s. 339.

⁷¹¹ “Sekiz müdlük yer idi der-tasarruf-ı Kubad Bey behresin virir”, TT.d.79, s. 342.

⁷¹² “Kıras Pınar” ve “der-yed-i Geyüklü/Keygellü Baba bir nim Tabu/Talu”, TT.d.79, s. 344.

⁷¹³ Ahi, TT.d.79, s. 346.

⁷¹⁴ Bazdar, TT.d.79, s. 354.

⁷¹⁵ TT.d.79, s. 356.

köyünde üç çiftlik miktarı arazisi bulunan Balım Sultan Zâviyesi'nin tüm hizmetlerini yürütmekle görevli 14'ü caba ve 15'i ise mücerred olan toplam 29 nefer kaydı yer almaktadır.

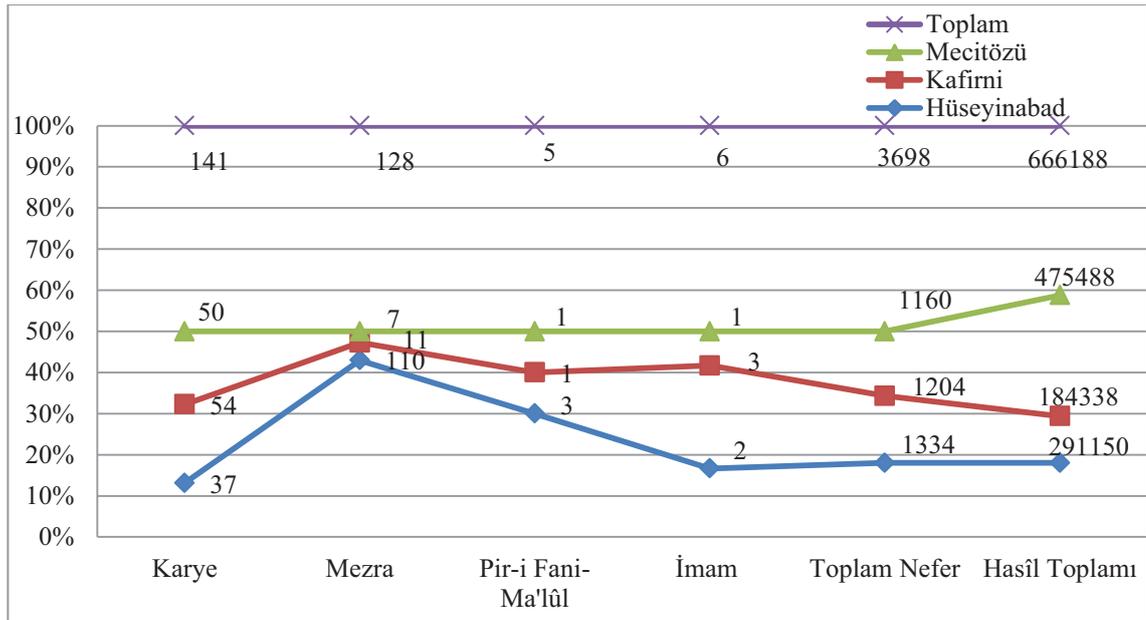
1530 tarihli ve TT.d.387 numaralı defterde “Nâhiye-i Mecitözü tâbi‘-i kazâ-i Turhal” başlığı altında zeamet, sipahiyân, köy, mezra, çiftlik, zaviye isimleri; hâne, mücerred, dîvânî ve mâlikâne hisse miktarları şeklindedir. Mecitözü nâhiyesinin bu verileri ele alındığında 6 çift, 875 hâne, 265 mücerred, 1 imâm, 11 zaviyedar, 2 hizmetkâr, 1 sipahizâde ile 1 ma‘lûl kaydının olduğu anlaşılmıştır. Nâhiyenin 122.076 akçelik dîvânî ve 67.570 akçelik de mâlikâne gelirinin olduğu görülmektedir. Bu verilerin dışında ayrıca defterde nâhiyenin yekûn bölümünde geçen bazı değerleri de ele almak gerekmektedir. Özellikle dîvânî ve mâlikâne gelirleri oldukça titiz kontrol edildiğinde kimi değerler ile defterin yekûn bölümündekilerle uyuşmadığı görülmüştür. Oluşan bu farklılığın dönemin koşulları dahilinde sık sık tesadüf edilen kâtip hatalarından kaynaklandığı söylenebilir. Elde ettiğimiz sonuçlar ayrıca defterdeki verilerle bir kıyaslama yapmamıza da vesile olacaktır. Tespitlerimize göre nâhiyenin 50 köyü, 7 mezrası, 1 cemaati, 7 çiftlik-i Zâviyesi, 5 Zâviyesi, 4 zaviyedar, 6 dervişân, 7 sipahizâde ile 873 hane ve 265 mücerred kaydı bulunmaktadır.⁷¹⁶ Bu farklılıklar bir kenara bırakıldığında köy ve mezraları ile çiftliklerinden elde edilen 69.991 akçelik dîvânî ve 120.709 akçelik de mâlikâne hisseli gelirin bulunduğu söylenebilir.⁷¹⁷ Defterin 481. sayfasında yer alan ve yukarıda yazmış olduğumuz dîvânî ve mâlikâne hisse değerleri arasındaki fark dikkatimizi celp etmiştir. Bu tarihte Mecitözü'ne genelinde dîvânî hisse gelirleri mâlikâne gelirlerinden fazladır. Hal böyle iken yekûn kısmında kâtip muhtemelen mâlikâne yerine dîvânî; dîvânî yerine de mâlikâne hâsılı değerlerini yazarak bizleri şüpheye düşürmüştür. Bu doğrultuda nâhiyenin 120.709 akçelik dîvânî, 69.991 akçelik de mâlikâne hisse gelirlerinin olduğunu belirtebiliriz. 1530 numaralı mufassal icmal defterinde ele aldığımız nâhiyelerin yerleşim birimi nüfusu ve iktisadî yapısına bakıldığında gayrimüslim nüfusa sadece Kafirni nâhiyesinde rastlanıldığı anlaşılmaktadır. Toplam nefer sayısı bakımından nâhiyeler Hüseyinabad, Kafirni ve Mecitözü şeklinde sıralanabilir. Genel olarak düşünüldüğünde benzer bir sıralamanın iktisadî vergi gelirleri bakımından da aynı olması gerekmektedir. Fakat bu nazarla bakıldığında Mecitözü, Hüseyinabad ve Kafirni şeklinde bir sıralama ile karşı karşıya kalmaktayız. Diğer nâhiyelere göre nüfusu az, yerleşim düzeni nispeten daha geç başlamış Mecitözü'ndeki tarımsal üretim ve ürüne dayalı bu vergi miktarının hayli yüksek olması kanaatimizce iki şekilde yorumlanabilir. Bunlardan ilki ve belki de en kestirme olanı yer yer ilgili bölümlerde ifade ettiğimiz kâtip hatasından kaynaklanmış bir sonuç olmasıdır. Nitekim mufassal defterden aktarılırken bazı hatalar yapılmış olabilir. Fakat özellikle hisse, vergi dilimlerinde bu türden hataların yapılması

⁷¹⁶ TT.d.387, s. 481.

⁷¹⁷ TT.d.387, s. 481.

olasılığı oldukça düşüktür. İkinci ihtimal ise bölgede büyük bir iktisadî gelişmenin yaşandığı ve bu durumun da ürün ile vergilendirmeye yansımış olması şeklindedir. Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere gerek köy ve gerekse de mezra sayıları bu şekildeki düşüncüyü desteklememektedir. Daha ziyade 110 mezrası ile Hüseyinabad ya da 54 köyü, 11 mezra, 11 çiftliği ve özellikle de 86 müsellemiyle kaydıyla Kafirni bu duruma çok daha uygun görülmektedir.

Tablo 4: TT.d.387 Numaralı 1530 Yılı Defterine Göre Kazalar

Bugün Sivas, Tokat, Amasya, Çorum ve Yozgat illerimiz dahilinde yer alan birçok bölgeye ait kayıtların yer aldığı 1574 yılı “*Defter-i Mufassal-ı Liva-i Sivas*”, II. Selim (1566-74) döneminde tamamlanan bir tahrir sonucunda oluşmuştur. Araştırma sahalarımızdan olan Mecitözü ve Hüseyinabad kazalarının yanı sıra Zile, Turhal, Sonisa ve Artukabad kazalarını kapsamaktadır. Defter ayrıca Taşabad, Panbuközü, Felenbel, Frankhisar, Karakuş, Yenimüslüman, Özükaşağı, Halkahas, Açacı, Kuştaş, Kızılkünbed gibi pek çok nâhiyeye ait bilgileri barındırmaktadır. II. Selim (1566-74), Rum vilayetinin özellikle Sivas sancağına bağlı kaza, nâhiyelerin tahririni yapma görevini o zamanlarda Trabzon Sancakbeyi olan Ömer Bey’e vermiştir. Bir mühimme⁷¹⁸ kaydından anlaşıldığı üzere bu görevi 1570 yılında alan Ömer Bey, dört yıl kadar bir süre zarfında tahriri bitirmiştir. Daha öncesinde Tokat vilayeti Turhal kazasına idarî olarak bağlı bulunan Mecitözü 1574 yılı tahririne göre artık Sivas’a bağlı bir nâhiye konumundadır. Böylece XX. yüzyıla kadar sürecek olan Sivas, Amasya ve Çorum arasında sık

⁷¹⁸ TKG.KK.TTd.12, vr.109/A, 111/B, 122/a-b.

sık idarî olarak değişen bir nâhiye konumuna erişmiş bulunmaktadır.⁷¹⁹ Defterin 107/b ile 126/b varakları arasında Mecitözü'ne ait bilgiler yer almaktadır. Nâhiyenin Kırâğanöyüğü köyü kaydından dönemin zaiminin “Ahmed bin İsa” olduğu anlaşılmaktadır. Ahmed Bey adı geçen köyün niyâbet vergisine maliktir.⁷²⁰ Karkın, Bozbeyi ve Çopraşık köylerinde ise sipahi ve sipahizade kayıtları mevcuttur. Defterin Mecitözü ile ilgili bölümleri çalışılırken yer yer bazdaran, bazdar şeklinde kayıt edilmiş çiftlik kaydı veya kişi tanımlarına rastlanılmıştır. Bazdaran bilindiği üzere tımar sahibi avcı kuşu yetiştiricisine verilen bir isim olduğundan bu kayıttan hareketle söz konusu köylerin coğrafi ve beşerî özellikleri hakkında da bilgi sahibi olabilmemiz mümkündür. Bu açıdan bakıldığında Bozbeyi köyü ve bu köy sınırları dahilinde bulunan Yörükân-ı Orta Para cemaati olmak üzere iki bazdaran kaydına rastlanılmıştır. Bunların bazdaran oldukları ellerindeki berat-i hümâyûndan anlaşılmaktadır. Köyde ayrıca bazdaran çiftliği de vardır. O halde adı belirtilen köyün coğrafi yapısı veya köy hudutları dahilinde bulunan bir bölge avcı kuşu yetiştirmeye oldukça elverişlidir. Bu minvaldeki arazilerin sarp, dağlık yamaçlar, belirli bir orman oranı olan, uçurumu keskin kayalık bir yapıda olduğuna düşünülür ise Boz Beyi köyünün veya köy arazisinden bir alan, sahanın tasvir edilen karakteristik özellikte olduğuna düşünülebilir.⁷²¹

XVI. yüzyılın son çeyreğine girerken nâhiyede köy, mezra, zemin sayılarının hayli arttığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle gerek hâsıl ve gerekse de tahmini nüfusa dayalı rakamlarda da büyük bir artış görülmektedir. Nâhiyenin 390 nim, 168 bennâk, 964 caba ve 1.167 bennâk olmak üzere toplam 2.767 nefer kaydı bulunmaktadır. Nâhiyede vergi hanesinin hemen hemen yarısı kadar bir bennâk nüfusun bulunması dikkat çekicidir. Bu elbette bölgede oluşan nüfus yoğunluğunun bir işaretidir. Ahmedoğlanı, Emirbağı, Kışlacık, Etrakiyye-i Sarısülmen nâhiyede nüfusun oldukça yüksek olduğuna köyler olarak karşımıza çıkmaktadır. Kayıtlarda ayrıca iki pîr-i fâni ve bir tane de amal-mânde olmak üzere toplam üç vergi muafiyeti bulunan kişiye rastlanılmıştır. Özellikle pek çok kaydın üzerine düşülen 312 “becâ-yı” ve 150 “ma‘a” ibareleri bölgedeki belirgin nüfus artışının işaretidir. Nâhiyede toprak ve nüfus ilişkisinde nüfusun artmasına bağlı olarak ekilebilir toprak miktarında azalma ya da yetersizlik meydana gelmiştir. Bu nedenle zemin ve mezra sayısında artış olmuştur. Nitekim nâhiyenin bu tarihte 25 mezra ve 90 zemin kaydı bulunmaktadır. Çat, Günbeyoğlu ve Karahacıp köylerindeki mezra sayılarının artışı nüfusun bu köylerdeki hareketliliğinin bir sebebi olabilir. Ayrıca Kışlacık'da 11, Dutağacı'nda 7, Türkanşah ve Uluviran'da ise 6 şeklinde sıralanabilecek zeminlerin en fazla

⁷¹⁹ “Sivas sancağı kazalarından mecitözü kazasının Sivas'a kırk, elli saat budiyeti ve amasyaya sekiz saat kurbiyeti olmak cihetiyle emsali misillü kaza-i mezbûrun sivas eyaletinden bi't-tefrîk amasiyye mutasarrıflığına rabt ve ilhaki hususu kaza-i mezkûr ahalisi tarafından mukaddema ba-arz-ı hal lede'l-istid'â...” TKG.KK.TTd.12, vr.107/b.

⁷²⁰“Niyâbet-i karye-i mezbûre der-tasarıf-ı ahmed bin isa ez za'im ber-vech-i timâr”, TKG.KK.TTd.12, vr.123/a.

⁷²¹ TKG.KK.TTd..12, vr.111/b.

görüldüğü köylerde de benzer bir hareketliliğin olduğu muhakkaktır. Diğer köylerde ise ağırlıklı olarak ikişer adet zemin kaydı yer almaktadır. Bölgedeki nüfus yoğunluğu ve hareketliliğinin en önemli göstergelerinden biri şüphesiz “kûhîden” açılan yerlerdir. Taşpınar köyündeki örnek aslında Öz’ün, Cook’un görüşlerinden hareketle vardığı kanıyı teyit etmektedir.⁷²² Bu mahiyetteki örnekler raiyyet olarak ayrı ayrı değil köydeki benzer topraklar için tek notla belirtilmiştir.⁷²³ Ancak Sarukaya köyündeki örnekten anlaşılacağı üzere ara ara raiyyet yanına yazılan türden kayıtların da varlığı anlaşılmaktadır.⁷²⁴ Bu tarihte Yörük ve Türkmen cemaatlerinin oldukça hareketli oldukları anlaşılan Mecitözü’nün kimi köylerinde göçer nüfusun yerleşik hayata geçişine dair izlere de rastlanılmaktadır. Bu türden kayıtlar ayrıca bir mezra ya da köyün o dönemdeki konumunu saptamamıza da yardımcı olacak cinstendir. Örneğin Kıray köyüne bağlı olması muhtemel Sevindikalanı mezrası Karkın ve Çanşa köyleri ile sınırları çevrilidir. Bu mezrada Hamzalu Cemaati bulunmaktadır. Ancak köy üzerine düşülen bir derkenarda bölgedeki İnallu cemaati ile Kozlu köyü halkı arasında bir çekişmenin olduğu anlaşılmaktadır.⁷²⁵ Defterde Mecitözü ve farklı köylerine bağlı pek çok mezra kaydına tesadüf edilmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere toplamda yirmi beş mezra kaydına rastlanılmıştır. Pek çoğu yakınındaki köy veya köyler tarafından ziraat edilen mezraların eski Türk kültürüne has isimler⁷²⁶ ile kurulduğu yer⁷²⁷ veya kurucusu olması muhtemel kişilerin isimleri⁷²⁸ gibi farklı şekilde adlandırıldıklarını görmekteyiz. Mezra kayıtları üzerindeki incelemelerimiz neticesinde Hamzalu, Harbendelü, İnallu ve Kavurgalu ile Yörük cemaatlerinin bölgedeki izlerine rastlanılmaktadır. Defterde, Sevindikalanı köyü arazisi dahilinde İnallu ve bağlı mensupları ile Kozlu halkını ziraat ettiğine dair kayıt da bulunmaktadır.⁷²⁹ Mezraları işleten kişi veya köylerin her türlü vergileri ödemekle mükellef oldukları anlaşılmaktadır. Saraycık, Bükse, Karılı, Killik, Sazak, Ahmed Oğlanı, Ahen, Karahacib, Virancık, İbik ve İsa köyleri reâyâlarının ya kendi köy sınırları mecrasında yer alan ya da coğrafi olarak çok da uzak olmayan mezralarda ziraî faaliyetler gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır. Bu durum Mecitözü nâhiyesindeki diğer köylere nispetle adı geçen köylerin belli bir nüfus baskısına sahip olduklarını düşündürür. Özellikle Keşlik ve Gökçe Pınar, Saru Kaymak, Çokradan, Kaplan Alanı ve Sazak mezraları örnekleri bu düşünceyi teyit edecek sonuçları bünyesinde barındırmaktadır. Nitekim Keşlik mezrası İnallu,

⁷²² Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, s. 45.

⁷²³ “Karye-i mezbûrenin hudûdunda re’ayası kûhîden feth etdüğü yerlerün mahsûliyle rûsûmu ve haricden sonradan tavattun eden re’ayanın rûsûmu karye-i mezbûre mahsûliyle mahsûbdur”, TKG.KK.TTd.12, vr 125/a, Benzer Bir Durum için Bkz. vr.109/a.

⁷²⁴ “Hoca veled-i piri, caba, balta yeri, on kilelik”, TKG. KK. TTd.12, vr.121/a.

⁷²⁵ “İşbu karye hudûdunda inallu ve tavayif-i sayire ve kozlu halkı zira’at etdüğü yerlerün mahsûlü ve rûsûmu karye-i mezbûre mahsûliyle mahsûb olub inal oğulları re’ayamız zira’at eder deyû dahl etmemeleri kayd-ı defter olundu”, TKG.KK.TTd.12, vr 124/a.

⁷²⁶ Horasan, Türkmen Viranı, Salur.

⁷²⁷ Gökçe Pınar, Boz Armud, Kaya Dibi, Kaplan Alanı, Gök Yar.

⁷²⁸ İsa Ve Halil, Tabut Oğlanı, Cabbar Bey Ağılı.

⁷²⁹ TKG.KK.TTd.12, vr.124/a.

Kavurgalu Cemaatleri ile Yörükân taifesinden Orta Pare zümresinden olanların adeta bir uğrak yeridir. Keşlik'teki bu göçer taifeler tutmuş oldukları yerler için beşer akçe vergi ödemektedirler.⁷³⁰ Bir kısmının iki çiftlik, dört öküzlük şeklinde sınırlandırıldığı bu mezralardan Sazak köyü sınırlarında bulunan Horasan ve İbik köyündeki Gökçepınar mezarları Ahmedoğlanı köyünden pek çok kişinin ziyaretgâhı konumunda olduğu anlaşılmaktadır.⁷³¹ Bu durum da Ahmetoğlanı köyünde hatırı sayılır bir nüfus artışının olduğuna işaret eder. Zemin kayıtlarının incelenmesi neticesinde bölgede çok sık rastlanılmayan çiftlik kayıtları da görülmüştür. Ahmedoğlanı köyündeki Dede çiftliği bu duruma oldukça iyi bir örnektir. Nitekim aslında köy halkı çiftlik arazisini işletmekte ve ödemeleri gereken vergi bir zaviyeye aktarılmaktadır. Bu zaviye defterin İlyas köyünde rastladığımız Saltuk Zâviyesi olabilir mi? bilinmez. Son olarak Yassıkışla köyündeki Seyyad çiftliğini bu hususta değerlendirebiliriz. Sarusülmen köyü dahilinde zemin sahibi olan Gökçe kızı Fatıma bizlere bu tarihte bazı kadınlarında belirli bir miktar arazi tasarrufuna malik olduklarını göstermektedir.⁷³² Benzer bir örnek Çıkrık köyündeki Haydar kızı Civan içinde de geçerlidir.⁷³³

Defterdeki bilgiler dahilinde Mecitözü'nde "Mescid, Mezar-ı Mennane, Şeyh Kutluca, Şeyh Adil, Balım Sultan, Şeyh Hürrekin, Şeyh Polad ve Teslim Abdal" isimli zaviyeler tespit edilmiştir. Bu zaviyeler ile ilgili olarak "Kuduzlar" köyünde tesadüf ettiğimiz bir açıklamanın üzerinde özellikle durmamız gerekmektedir. Bu köyden "*Haydar veled-i Aydın*", "*hizmetkâr-ı zaviye-i Hacı Bektaş Veli*" şeklinde kaydedilmiştir. Zira bölgede incelediğimiz defter esas alındığında bu isimde bir zaviye tespit edilememiştir. O halde bahsedilen zaviyenin "*Pir Evi*" olarak da ifade edilen Hacı Bektaş kazasındaki zaviye mi olduğu ya da ileride izlerini bulacağımız yöreye ait benzer isimli bir zaviye mi olduğu soruları şimdilik cevapsız kalmaktadır.⁷³⁴ Ayrıca Mecitözü'nün Börekçi, Çat, Eymir Bağı ve Sırçalı köylerinin dokuz sehmlilik mâlikâne gelirinden bir sehminin Hacı Bektaş evladından "*Yusuf veled-i Mürsel*" adına tahsis edildiği anlaşılmaktadır.⁷³⁵ Bu türden kayıtlar Mecitözü havalisinde Hacı Bektaş Veli hizmetkârı olanlar ile soyundan gelen kişilere bazı gelirlerin ayrıldığını ortaya koymaktadır. Kuduzlar köyünde tesadüf ettiğimiz bir kayıt, köyün mazisinin Umur Bey ve Taceddin Bey defterine kadar götürüyorsa da Hacı Bektaş Veli Zâviyesi'ne dair ilk örnek olarak

⁷³⁰ "An-cema'at-ı İnallu, 'an-yörükân-ı orta para ve 'an-cema'at-ı Kavurgalu her bir taife tuttıkları yere beşer akçe resm verirler", TKG.KK.TTd.12, vr.113/a.

⁷³¹ Gökçe pınar tâbi'-i karye-i İbek, karye-i mezkure ve Ahmed Oğlan köyü halkının zira'atgâhıdır, TKG.KK.TTd.12, vr.124/b.

⁷³² "Zemîn-i Gökçe veled-i Fazlullah haliya der-tasarruf-ı Fatıma bint-i Gökçe ber-müceb-i hüccet-i şer'iyye, nîm", TKG.KK.TTd.12, vr.114/b, aişe bint-i çırak için bk.115/a.

⁷³³ "Zemîn-i Haydar veled-i Yiğit paşa haliya derdest-i Civan bint-i Haydar ve Yusuf veled-i ihtiyar haliya hisse-i Civan der-tasarruf-ı Budak ve Ali veledan-ı Civan el-mezbûr, nîm ve k", TKG.KK.TTd.12, vr.116/b.

⁷³⁴ TKG.KK.TTd.12, vr.110/b.

⁷³⁵ "Karye-i börekçi tâbi'-i Mecitözü mâlikânenin dokuz sehmden sekiz sehmi vakf-ı imâret-i hatuniyye der-tokat ber-müceb-i vakfiyye ve bir sehmi mülk-i mevrûs-ı yusuf veled-i mürsel 'an-evlâd-ı Hacı Bektaş, dîvanî timâr.", TKG.KK.TTd.12, vr.121/a. Ayrıca bz. 112/b.

karşımıza çıkmaktadır.⁷³⁶ Ayrıca nâhiyedeki Börekçi, Çat, Emirbağı ve Sırçalı köylerinin mâlikâne gelirlerinden değişen miktarda gelir Hacı Bektaş evladı olan “*Yusuf veled-i Mürsel*”e pay edilmiştir. Tokattaki Hatuniye İmareti ile Koca Hüseyin evlatlarına mâlikâne hisseleri ayrılmış bu köyler hissesinden zaviyeye pay ayrılması imparatorluk idaresinin zaviyeyi önemseyişinin bir göstergesi olarak görülebilir. Son olarak Mennane Sultan Zâviyesi bir başka önemli zaviye olarak karşımıza çıkmaktadır. Defterde kayıtlı 26 hanenin 18’i zaviyenin muhtemel hizmetkârıdır. Mennane Sultan Zâviyesi ayrıca bölgenin iskân tarihi bakımından da önemlidir. Nitekim hizmetkâr taifesinden başka yarıca 19 hanelik bir “*hâric re’âyâ*” kaydı yer almaktadır. Bu hâric reâyânın sonradan bölgeye gelerek “kûhiden yerler açtıkları” anlaşılmaktadır. Bu nedenle gerekli vergileri vermek kaydıyla kendilerine kolaylık sağlanmıştır.⁷³⁷ Şeyh Kutluca Zâviyesi çiftliğinin ise tam olarak tarihini belirleyemediğimiz bir emr-i şerif ile zaviye çiftliği olmaktan çıkarılıp tımara verildiği anlaşılmaktadır.⁷³⁸

Osmanlı tahrir sisteminin tüm incelikleriyle birlikte ortaya konulup konulmadığı tartışması bir kenara tahrir havzasının da tam olarak nereyi ve neden kapsadığı sorusu da aydınlatılmış değildir. Örneğin uzun bir süre Mecitözü kazasına bağlı olan Elvan Çelebi köyü Amasya’ya ait iki tahrirden neden birinde görülür? Nitekim o dönemde idarî sınır olarak Sivas dahilinde yer aldığını tahrir defterlerinden öğrendiğimiz Mecitözü’ne oldukça yakın olmasına rağmen Elvan Çelebi neden Sivas tahririnde değil de Amasya tahririnde geçmektedir? Bu tür sıkıntıların idarî birim olarak ele aldığımız üç ünitenin bazı köylerine benzer problemler nedeniyle erişememiş olabiliriz. Elvan Çelebi bilindik ve özellikle Mecitözü’nü seçmemize neden olan bir yerleşim alanı olduğundan takibi pekâlâ kolay oldu. Fakat isimlerini ya da XV. veya XVI. yüzyılda belirlediğimiz üç ayrı mahalle bağlı olduğunu bilmediğimiz ve yukarıdaki örnekte olduğu üzere başka yakın nâhiye, kaza kayıtlarında geçen köy ve mezralara dair bilgilere bu tür çıkmazlardan dolayı erişememiş bulunmaktayız. Elbette bu türden kayıtlar çalışmamızın dışında kalmıştır. Dolayısıyla tespit ettiğimiz kaza kayıtlarının bizlere sunmuş olduğu bilgiler dahilinde yerleşim birimleri çeperi oluşturabilmekteyiz. Nitekim Devlet Arşivleri’nde tespit ettiğimiz Amasya’ya ait başkaca defterler üzerinde yapılan tetkikte Geldiklan (Geldigelen) kazasında Elvan Çelebi köy kaydına tesadüf edilememiştir.⁷³⁹ Kuyûd-ı Kadîme Arşivi’nde bulunan 1576 yılı Amasya mufassal tahrir defterinde izine tesadüf edilen Elvan Çelebi köyü verileri ele alındığında dönem

⁷³⁶ TKG.KK.TTd..12, vr.110/a-b.

⁷³⁷ “Re’âyâ-yı hâricin, der-zâviye-i mezar-ı Mennâne Sultan mezkûrlar kûhiden açtıkları yerlerinin mahsûliyle rûsûmu ve sonradan gelen re’âyânın rûsûmu mezkûr hâricler mahsûliyle mahsûb olduğu kayd olundu sâhib-i timâra tahrirden sonra feth olunan ve olunacak yerlerin behrecât ve rûsûmatı ta’yîn olduğu tafsil olundu”, TKG.KK.TTd..12, vr.109/a.

⁷³⁸ “Zaviye-i şeyh kutluca ki zaviyeliği emr-i şerîf ile ref’ olunub tımara verilmiştir”, TKG.KK.TTd..12, vr.110/a.

⁷³⁹ TTd.0776, t.(-), Amasya’nın nâhiyelerini içeren defterin 31-42. sayfalarında Geldiklan nâhiye olarak geçmekte fakat söz konusu sayfalar arasında Elvan Çelebi köyüne dair bir kayda tesadüf edilememektedir. Ayrıca; yine Amasya’ya ait bazı kazaların zeamet ve tımar icmalarını içeren TTd.0780 numaralı defterin de 4-8. sayfaları Geldiklan nâhiyesine aittir. Maalesef burada da Elvan Çelebi köyü kaydı bulunmamaktadır.

itibariyle köy, Geldiklanabad nâhiyesine bağlıdır.⁷⁴⁰ 1576 tarihi itibariyle Elvan Çelebi köyünün on tanesi Âşık Paşa ailesinden olmak üzere toplam 217 nefer bulunmaktadır. Bunlar 8 çift, 27 nim, yani yarım çift ve 1 bennâk, 73 caba ve nihayet 100 mücerred şeklinde kategorize edilebilir. Kazadaki 34 hanenin kendilerine ait üniteleri kardeş, baba veya amca, amcaoğullarıyla birlikte işlettikleri görülmektedir.⁷⁴¹ Köydeki Âşık Paşa evlatları ise “Zadılı veled-i Seydi, Yusuf veled-i o, m; Ali birader-i o, m; İmam veled-i Homa; Kasım birader-i o; Halil veled-i Gevher; Abdi birader-i o; Hıdır veled-i Hüseyin; Hamza birader-i o; Mustafa birader-i diğer” şeklinde sıralanmıştır. Bu kayıtlardan da anlaşılacağı üzere Âşık Paşa evlatlarından 8’i müzevvec ve 2’si ise mücerreddir.⁷⁴² Büyük miktarı arpa, buğday vergisinden elde edilen olmak üzere köyün hâsıl geliri 14.340’dır. 1576 yılı tahririne göre köyde 1.000 kile buğday, 750 kile de arpa öşrü hesaplanmıştır. Köyde buğday, arpa ve meyve üretiminin yanı sıra koyun yetiştiriciliği ve balcılık faaliyeti oldukça yaygındır. Son olarak köyde biri Elvan Çelebi Zâviyesi’ne bağlı olmak üzere sene boyunca çalışan iki değirmen bulunmaktadır. Kurucularının isimlerini taşıyan ve büyük miktarda başkalarında tasarruf edilen on altı zemin kaydına rastlanılmıştır.⁷⁴³ Zaviye havalisinde zemin kayıtlarının bolluğu bölgeye yönelik bir nüfus ve iskân hareketinin işareti olabilir. Zeminler aslında küçük ekinlik sahalar olmasına rağmen burada görüldüğü üzere bazen hayli büyük olabiliyor. Nitekim buradaki zeminlerin 13’ü nîm yani yarım çiftlik büyüklükte, 3 tanesi de bir çiftlik miktarındadır. Elvan Çelebi’ye dair ifade ettiğimiz bu bilgilerin yanında Geldiklânabâd nâhiyesine bağlı ve mâlikâneleri Elvan Çelebi Zâviyesi’ne bağlı "Çağana"⁷⁴⁴, Alpveran⁷⁴⁵ ve Kürekavağı⁷⁴⁶ köyleri lokalizasyonu bilinemediğinden Mecitözü Kazası dahilinde ele alınmamıştır. Öyle ki kayıtlardan anlayabildiğimiz kadarıyla Zaviyenin Osmancık’ta bulunan bir bağı da vardır.⁷⁴⁷

Ekonomi: Tarım, Hayvancılık ve Vergi

Mâlikâne-Dîvânî Hisseleri

1482 yılında Mecitözü köylerinin bir kısmında mâlikâne hisseleri yer almaktadır. Farklı oranlarda hisselenmiş mâlikâne gelirlerine bakıldığında Sarusülmen, Ahmedoğlanı, Çıkrık ve

⁷⁴⁰ TKG. KK. TTd.26, vr.131/b.

⁷⁴¹ TKG. KK. TTd.26, vr.131/b.

⁷⁴² TKG. KK. TTd.26, vr.232/b.

⁷⁴³ TKG. KK. TTd.26, vr.132/b.

⁷⁴⁴ “Karye-i Çağana, tamam-ı mâlikâne vakf-ı zaviye-i Elvan Çelebi ve tamam-ı dîvânî tâbi’-i be-vakf-ı mezkûr”, TKG. KK. TTd.26, vr.132/b-133/a.

⁷⁴⁵ “Karye-i Alpveran, temâm-ı mâlikâne vakf-ı zâviye-i Elvan Çelebi temâm divânî tâbi’-i be-vakf-ı mezbûr”, TKG. KK. TTd.26, vr.133/a-133/b.

⁷⁴⁶ “Karye-i Küre Kavağı, mâlikâne vakf-ı ebnâ-i Hamdullah Çelebi divânî mefrûz Elvan Çelebi zâviyesine tasarruf olunur hâliya der-dest-i Ahmed Çelebi b. Nurullah Çelebi ebnâ-i Hamdullah”, TKG. KK. TTd.26, vr.133/b-134/a.

⁷⁴⁷ TKG. KK. TTd.26, vr.132/b.

Karahacib köylerinin oldukça yüksek oranda gelirinin olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Ortaköy ve Ilısu köylerinin dönem itibariyle Aştağul nâhiyesinde geçtiklerini de ifade etmemiz gerekmektedir. Bu durumun nedeni 1482 yılı mücmel defterinde Mecitözü ve Aştağul mâlikâne hisselerinin bir başlık altında yer almış olmasıdır. Her iki nâhiyenin mâlikâne hisseleri toplamı 23.985 akçedir. Bu rakamdan Ortaköy ve Ilısu köylerinin hisseleri çıkarıldığında Mecitözü'nün 19.572 akçelik bir mâlikâne gelirinin olduğu söylenebilir. Defter, bölgenin mâlikâne hisselerine ait bu bilgilere ilave olarak nüfus ve iskânı hususunda da kimi bilgiler sunmaktadır. Nitekim Keşlik köyü ve mezrası hususu bu konuda önemli bir yer teşkil etmektedir. Tam olarak bir köyden mezraya mı yoksa tersi yönden mezradan köye mi geçişin gerçekleştiğini bilmemek de 1482 yılında hem Keşlik köyü ve hem de mezrasının olduğunu söyleyebiliriz. Bu durum köy havalisinde demografik bir hareketliliğin işareti olabilir.⁷⁴⁸

Nâhiyedeki dîvânî hisseleri, 1485 yılında “tamâm timâr” şeklinde tımar sahipleri başta olmak üzere Mecitözü zaimi Musa Bey, Çuvuşân-ı şehzâdeye ayrılmıştır. Bükse köyünün dîvânî hisselerinin Kazabad zaimi gelirleri arasında yer alması ise oldukça dikkat çekicidir. Nâhiyedeki mâlikâne hisseleri ise başta bölgedeki ilk yerleşimlerin oluşumunda etkili olan Balım Sultan Zâviyesi yer almaktadır.⁷⁴⁹ Amasya’da olan yakınlığından dolayı pek çok köyün mâlikâne hissesi “*mülk-i Hazret-i Hatun vâlîde-i pâdişâh-ı ‘âlem-penâh*” şeklinde Valide Sultan Vakfı’na ayrılmıştır. Batın, Eymirbağı, Çukuryurd, Dutbağı, Çıkrık, Tataralı, Göynükağıl, Virancık, Kargı ve Uluviran karyesi İsa ve Halil Mezrası mâlikâne hisseleri bu türdendir.⁷⁵⁰ Diğer taraftan Eynel, Sırcalu, Güllüközü, Kızılcıca, Çengi, Dola ve Bozbeyi gibi köylerin mâlikânesi ise Valide Sultan ile Koca Hüseyin Bey arasında yarımşar oranda pay edilmiştir.⁷⁵¹ Ayrıca azımsanmayacak miktarda özel yani mülk haline getirilmiş mâlikâne hisseleri de bulunmaktadır. Börekçi, Çat, Kışlacık, Göynükağılı, Saraycık köyleri mâlikâne hisseleri bu minvaldedir. Çat ve Börekçi köylerinin “*evlâd-ı Koca Hüseyin*”; Göynükağılı ve Saraycık karyelerinin “Hasan Fakih” ve son olarak da Kışlacık köyünde “*Musa bin Turan*” ile “*Mustafa bin Çırak*” isimli şahısların mülk mâlikâne hisselerinin bulunduğunu belirtebiliriz.⁷⁵² Valide Sultan haricinde Mecitözü nâhiyesinde mâlikâne hisse sahibi olan kadınlara da rastlanılmaktadır. Badam köyü hissesine sahip “*Gülruh? Hatun bint-i Şah Budak*” ile Ağça köyü hissesini elinde tutan “Hatun Paşa bint-i Hamdi Bey” şeklindeki kayıtlar bu duruma örnektir.⁷⁵³ Yukarıda bahsedildiği üzere Balım Zâviyesinin yanı sıra Şeyh Adil ve Şeyh Kutluca Zâviyelerine de bazı hisseler ayrılmıştır. Nitekim Hızıröğlanı köyü mâlikâne hissesi Tokat

⁷⁴⁸ TT.d.15, s.233.

⁷⁴⁹ Çiminto ve Balım köyleri mâlikâne gelirleri Zâviye-i Balım’a ayrılmıştır, TT.d.19, s.222,241.

⁷⁵⁰ TT.d.19, s.222, 223, 228, 230, 242.

⁷⁵¹ TT.d.19, s.222,227, 239,244 vd.

⁷⁵² TT.d.19, s.221, 225, 234, 239.

⁷⁵³ TT.d.19, s. 221, 237.

kadısı Sinan Paşa'nın mektubu dahilinde Şeyh Adil Zâviyesi'ne yazılmıştır.⁷⁵⁴ Yine Bayadlar karyesinin mâlikâne geliri ise “*hük-m-i padişahi*” ile Şeyh Kutluca Zâviyesi'ne bırakılmıştır.⁷⁵⁵ Ayrıca Çanşa, Taşpınar köyleri hisseleri Amasya'daki “Yörgüç Paşa İmâreti” ne ayrılmış durumdadır. Bu hususta son olarak bugünkü idarî sınırlar dahilinde düşünüldüğünde oldukça uzak bir mıntıkada yer alan Osmancık'taki “Mehmet Paşa İmâreti”nden bahsetmek gerekmektedir. Öyle ki Mecitözü'nün Uluviran ve Bükse köyleri mâlikâne hisseleri bu imarete ayrılmıştır.⁷⁵⁶

1520 yılı tahririnde nâhiyede mâlikâne hisselerine sahip “*Gülruh/Gülru? Hatun*”⁷⁵⁷, “Eslem Paşa Hatun”⁷⁵⁸ ve “Hatun Paşa”⁷⁵⁹ gibi kadın mülk sahipleri dikkatimizi çekse de nâhiyede ekseri “Hatun-ı mu‘azzâma” veya “*Hatun-ı mükerreme*” olarak belirtilen Sultan Bayezid'in annesinin Tokat'daki Hatuniye İmâreti'ne ayrılmış durumdadır.⁷⁶⁰ Bu grupta Yörgüç Paşa İmâreti⁷⁶¹ ve Balım Sultan Zâviyesi'ni⁷⁶² de değerlendirmek gerekmektedir. Mülk olarak ise defterdeki verilerden bölgedeki nüfusu hissedilen Koca Hüseyin oğulları belirtilebilir. Eynel, Güllük, Kızılca, Çengi, Dola ve Boz Beyi köyleri hisselerinin bir kısmına sahip olan Koca Hüseyin oğulları özellikle Çat⁷⁶³ ve Ordu köylerinde çok daha fazla pay sahibidir. Zaten özellikle Ordu köyünde tamamen Koca Hüseyin oğullarının mütemekkin oldukları anlaşılmaktadır.⁷⁶⁴ Koca Hüseyin oğlu Emir Bey'in de dâhil olduğu köyde ikisi mücerred 18 hane bulunmaktadır. Defterdeki mâlikâne hisselerine ait kayıtlar tetkik edildiğinde 1485'ten 1520 yılına kadar aradan geçen zamanda bazı hisselerin bilmediğimiz nedenlerle el değiştirdiği anlaşılmaktadır. Sarukaya ve Ağça köylerinde Hamdi Bey kızı Hatun Paşa hissesi Amasya'daki İlyas Ağa Medresesine aktarılmıştır.⁷⁶⁵

1530 tarihli mufassal icmal defterine Mecitözü'nün dîvânî 69.991 akçe ve mâlikâne hisselerinin 120.709 akçe olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁶⁶ Mâlikâne hisselerinin Valide-i Sultan Bayezid Han⁷⁶⁷,

⁷⁵⁴ TT.d.19, s. 240.

⁷⁵⁵ TT.d.19, s. 232.

⁷⁵⁶ TT.d.19, s.227, 235.

⁷⁵⁷ “nisf-ı mâlikâne mülk-i Gülruh Hatun bint-i Şah Budak halihâ tamâm mâlikâne”, TT.d.79, s.332.

⁷⁵⁸ “rub'ı mâlikâne vakf-ı câmi'-i karye-i Orta ve rub'ı aher mâlikâne mülk-i Pir Hasan bin Hacı Turaşan ve ve sülüs-i rub' mâlikâne vakf-ı câmi'-i mezkûre ve sülsân-ı rub'-ı mezkûr ma'a rub'-i tamâm mâlikâne mülk-i Eslem Paşa Hatun ve Sultan ve Emin/Ehli ve Pir Hasan ve Yar Paşa ve Kadem Paşa ve Şahmanend bi-tarîk-i isti'câl dîvânî timâr”, TT.d.79, s.335.

⁷⁵⁹ “mâlikâne tamâm mülk-i Hatun Paşa bint-i Hamdi Bey”, TT.d.79, s.349.

⁷⁶⁰ TT.d.79, s.333, 335,336, 350,352, vd.

⁷⁶¹ TT.d.79, s.345,346.

⁷⁶² TT.d.79, s.332.

⁷⁶³ “tamâm-ı mâlikâne mülk-i evlâd-ı Koca Hüseyin”, TT.d.79, s.348.

⁷⁶⁴ “Koca Hüseyin oğlu Emir Bey kendi mütemekkin olduğu yerdir”, TT.d.79, s.351.

⁷⁶⁵ TT.d.79, s.349, 353.

⁷⁶⁶ TT.d.387, s.481.

⁷⁶⁷ “nisf-ı mâlikâne ma'a dîvânî vakf-ı hazret-i hâtûn-ı mu'azzama Vâlide-i Hazret-i Sultan Bayezid Han tâbe sarahu”, “tamâm-ı mâlikâne ve dîvânî vakf-ı hazret-i hâtûn-ı mu'azzama-i vâlide-i merhûm Sultan Bayezid Han 'aleyhi'r-rahme ve'l-gufrân”, TT.d.387, s. 478-481.

Balım Sultan Zâviyesi, İmâret-i Hatuniyye, der Tokat, İmâret-i Mehmed Paşa der Osmanlık, imâret-i Yörgüç Paşa, Abdülvahhab Bey evlatları, Koç Hüseyin evlatları, Şeyh Kutluca Zâviyesi, Şeyh Adil Zâviyesi ile Orta(köy) Camii, Çat köyü Mescidine ayrılmıştır. Bu deftere göre İbek, Sırçalı, Eymir Bağı, Killik, Ahmed Oğlanı, Çukur, Kışlacık, Orta, Kızılca, Yassı Kışla, Çengi, Dut Ağacı, Göynük Ağılı, Ağca, Dola, Ulu Viran, Ovacık, Kargu, Karay ve Boz Beyi köylerinin mâlikâne hisseleri tam veya nısf oranında Bayezid Sultan Veli Validesi İmâreti Vakfı'na ayrılmıştır. Bu bakımdan kazayı oluşturan köylerin hemen hemen tamamına yakınının mâlikâne bazen de dîvânî hisseleri değişen oranda Valide Sultan İmâreti'ne ayrılmıştır.⁷⁶⁸

1574 tarihli tahrir defterinde ise Kızılca, Yassıkışla, Orta, Dutağacı, Tataralı, Ağca, Bozbeyi, Kışlacık, Dola, Ahmedoğlanı, Eymirbağı, Killik, Kargu, Çengi, Günbeyoğlu, Karay, Virancık, İbik köyleri ile İsa ve Halil mezralarının mâlikâne hisseleri değişen oranda Valide-i Sultan Bayezid Han imaretine ayrılmıştır. Buradaki birçok köy aslında önceki tahrirde karşılaştıklarımızdan olsa da yeni kurulanların da varlığı görülmektedir. Ayrıca Hatuniyye, Ayas Ağa, Abdülvehhab evlatları, Zâviye-i Şeyh Kutluca, Zâviye-i Şeyh Adil, Zâviye-i Balım Sultan, İmâret-i Mehmed Paşa ve Zâviye-i Teslim Abdal vakıflarına da yine farklı oranlarda tahsis edilmiştir. Ayrıca Gülruh Hatun bint-i Şah Budak, Koç Hüseyin evlatları, Hoca Ahmed ve Hoca Sinan gibi mülk hisse sahibi olanlar da bulunmaktaydı.⁷⁶⁹

Vergilendirme

1482 yılı defterinin yazılma maksadı, mücmel defter olması, gibi bilgiler akılda tutulduğunda elbette nâhiyeye dair teferruatlı bilgiler içermesi beklenemez. Fakat yine de nâhiyenin 45 köyü ve iki mezrasına dair bilgilere erişilmiştir. 1482 yılında Mecitözü'nün Kuduzlar, Bayatlar, Kürtler, İlyasköy, Çukuryurt, Göynükağılı, Sırçalı ve Killik köylerinin dîvânî gelirleri zeamet olarak ayrılmıştır. Bu köylerden zeamet olarak toplanan gelir miktarı 11.866 akçedir. Mecitözü'nün bu tarihte zeamet gelirleri bakımından aynı kategoride yer aldığı Kızılkünbed ve Aştağul nâhiyeleri toplamının 34.213 akçe olduğu düşünülür ise, tek başına yaklaşık olarak 1/3 oranında bir gelire sahip olduğu anlaşılmaktadır. Mecitözü tımarlarının bu tarihte Tokat seraskerliğine bağlı olarak yapılandırıldığı anlaşılmaktadır. Bu vesileyle Karagöz'ün Tokat seraskeri olduğunu da öğrenmiş bulunmaktayız.⁷⁷⁰ Mecitözü'nün 1482 yılında toplam 42 adet tımar kaydının olduğu anlaşılmaktadır. Bu tımarlar daha çok “Bey, Havace, Abdal, Şah” gibi sosyal; “Solak, Silahdar, Solakbaşı” gibi askerî ünvanlı kişilere aittir. Genellikle bir köy ünitesinin yer aldığı tımarların bir kısmında birden fazla köy bulunmaktadır. Bütün olarak

⁷⁶⁸ TT.d.387, s. 478-481.

⁷⁶⁹ TKG.KK.TTd..12, vr.107/b-125/b.

⁷⁷⁰ “Ser-asker-i Tokad; Timâr-ı Karagöz ser-askerü'l-mezkûr”, TT.d.15, s.93.

bakıldığında 51.929 akçelik dîvânî, 29.892 akçelik iki başdan ve son olarak da 3695 akçelik mâlikâne geliri tımar olarak tahsis edilmiştir. Bu tarihte nâhiyede tımarı mâlikâne hissesinden oluşan tek dirlik sahibi Kürtler, İbek, Sazak ve İlyasköy köylerinin tımarlarını tasarruf eden Ahmed Havace'dir.⁷⁷¹ Ciminto, Ahmedoğlanı, Uluviran ve Sarusülmen köylerinin nâhiyedeki diğer köylere nispetle oldukça yüksek dîvânî gelirleri bulunmaktadır. Diğer taraftan Taşpınar, Bayam ve Bozbeyi köylerinin ise aksine dîvânî gelirleri en az olan köyler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Mecitözü'nün Taşpınar köyü dîvânîsinin bölgede bulunan zaviye için Kandurân Abdal adındaki zaviyedâra gittiği anlaşılmaktadır.⁷⁷² Bozbeyi köyünün 530 akçelik dîvânîsini elinde bulunduran Osman'ın ma'zûr, yani engelli, olduğu görülmektedir. Bu durumda askerî salahiyetleri ifa edip etmediği hususu ortaya çıkmaktadır. Fakat tımar gelirlerinin ayrıca geçimlik rızık yönü olduğundan onun tımarına dokunulmadığı da düşünülebilir.

Tüm Orta Anadolu bölgesinin iklim ve beşerî faktörlerinin de doğal bir sonucu olarak Mecitözü'nde 1485 yılı tahririne göre tarımsal vergilendirmede genellikle arpa, buğday ilk sırada yer almaktadır. Defterde Osmanlı İmparatorluğu tahrir literatürüne has buğday için "*hınta*", arpa için ise "*şa'îr*" tabirleri kullanılmıştır. Nâhiye genelinde mezraların pek çoğunda tarımsal bir üretimin yapılmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bazı köylerde de herhangi bir ürün hasadına dair veriye tesadüf edilememiştir. Eynel köyünün Doğancı, Börekçi köyünün ise Keşlik isimli mezraları nâhiyede üretimin gerçekleştiği ender mezralardır. Nâhiyede tahrir e yansımış Taşpınar ve Ordu köylerinin herhangi bir üretim faaliyeti bulunmamaktadır. Ayrıca Çanşa nâm-ı diğer Karapınar ile Karkın köylerinin neferân ve hâsıllarının bir olarak verildiği anlaşılmaktadır. Bu durumun nedeni tam olarak tespit edilememiştir. Fakat Karkın köyünde "*Seydi Ahmed veled-i Seydi Ali*" ve evlatlarının oluşturduğu bir mevkûfluk durumu da gözlerden kaçmamaktadır. Ancak özellikle neferân hesaplamalarında her iki köy kayıtlarının dikkate alındığı görülmektedir.⁷⁷³ Nâhiyenin sadece vergilendirme faaliyetlerinin gerçekleştiği ünitelerde görüleceği üzere "*an-hassa*" ve "*behre*" şeklinde iki ayrı vergilendirme uygulanmıştır. Buradaki "*an-hassa*" buğday ve arpanın hassa çiftliklerinde üretilen miktarını göstermektedir. Behre ise normal tımara dâhil sahalardan elde edilen ürün miktarını belirtmektedir. 1485 yılında buğdayın tahrir değerinin 50, arpanın ise 40 akçe olduğu anlaşılmaktadır. Bu bilgiler dahilinde bakıldığında Hassa çiftliklerinde 81 müd buğday ve 62 müd arpanın vergilendirildiği görülmektedir. 60 müd arpa vergisinde görülen 40 akçelik fark kimi çiftliklerde arpanın tahrir değerinin altında ya da üzerinde hesaplanmasından kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan reâyâ çiftliklerinde, yani tımar arazilerinde ise 544 müd hınta

⁷⁷¹ TT.d.15, s.199.

⁷⁷² TT.d.15, s.108.

⁷⁷³ 13 Mücerred (12 tane Çanşa ve 1 tane de Karkın).

ile 342 müd şa'îr vergisi göze çarpmaktadır. Nâhiye genelinde alınan verilerin miktarına bakılarak en fazla hınta üretiminin Çanşa, Döğeroğlanı, Kışlacık, Sarusülemiş, Virancık, Kuduzlar ve Dutbağı köylerinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu köylerin nâhiyedeki diğer köylere göre hâsıllarının da yüksek olmasının nedeni bu üretim potansiyelinden kaynaklanmış olmalıdır. Mecitözü nâhiyesinde bahçe tarımının da yer yer sulu tarımın yapıldığının da işaretleri bulunmaktadır. Özellikle meyve ve sebze bahçesi şeklinde muhtemelen köy ünitelerini çevreleyen küçük birimlerde meyve, ceviz ve piyaz üretimi yapılmıştır. Kışlacık ve Bükse köylerinde su kaynaklarının bolluğu bu köylerdeki bostan ve piyaz üretiminin miktarından anlaşılmaktadır. Nitekim nâhiye genelinde 580 akçelik besatin ile piyaz vergisinin yaklaşık 500'ü bu iki köyde yapılmaktadır. Benzer durum bağat, meyve ve ceviz üretimi için de geçerlidir. Bu üçlüde belirlenen vergi miktarı 2.755 akçedir. Eymirbağı, Çıkrık, Uluviran, Dola ve Virancık köylerindeki üretim tüm kazadakinin yarısı oranındadır. Hemen hemen aynı köylerde penbe yani pamuk üretiminin de yüksek olması köy arazileri, yapısı ve su kaynakları hakkında bilgiler vermektedir. Kazada 905 akçelik pamuk ve Tataralı köyünde ise 8 akçelik bir keten vergisi bulunmaktadır.⁷⁷⁴ 1485 yılı Mecitözü nâhiyesinin ön görülemeyen vergiler bağlamında “*bâd-ı hevâ*” vergisi de 3.461 akçe olarak saptanmıştır. Döğeroğlanı, Virancık, Eymirbağı, Orta, Kışlacık, Çıkrık ve Kürtler köylerinde bu verginin diğer köylere nispetle çok daha fazla olduğu görülmektedir. Bu durum şüphesiz söz konusu köylerin idarî sınırları, üretim fonksiyonları ile ilgiliydi.⁷⁷⁵ Mecitözü defterinde “*anü'r-rüsûm*”⁷⁷⁶, *resm-i ağnâm*⁷⁷⁷, *bâd-ı hevâ*⁷⁷⁸”dan oluşan niyâbet vergisi de bulunmaktadır. Toplamda 6.329,5 akçelik bir niyâbet vergisi ön görülmüştür.⁷⁷⁹

Mecitözü nâhiyesinin karye, mezra, çiftlik ve zemin kayıtları esas alındığında bu tarihte insanların başta tarımsal faaliyetler ve küçükbaş hayvancılık ile geçimlik rızklarını kazandıkları söylenebilir. Nâhiyenin 1520 yılı toplam hâsılı 11.4261 akçedir. Reâyâ tasarrufundaki topraklardan elde edilen öşür geliri (behre) 477 müd buğday ve 326 müd arpa olarak kayıtlıdır. Hassa çiftliklerinden ise 51 müd buğday ve 38 müd arpa geliri ön görülmüştür. Gerek behre ve gerekse hassa cinsinden alınan toplam 81.970 akçelik vergi esas alındığında nâhiyenin toplam gelirinin 2/3'ünün karasal tarıma dayalı ürünlerden müteşekkil olduğu görülmektedir. Nâhiyenin her ne kadar karasal iklime has ürünlerin yetiştiği bir yer olduğu görülmekteyse de meyve, pamuk, bostan ve bazı bahçe, bağcılık uğraşı ürünlerinin de izlerine rastlanılmaktadır.

⁷⁷⁴ TT.d.19, s.230.

⁷⁷⁵ TT.d.19, s.222, 223, 242, 232, vd.

⁷⁷⁶ 3306 akçe.

⁷⁷⁷ 1668 akçe.

⁷⁷⁸ 1275 akçe.

⁷⁷⁹ Niyâbet'i oluşturan üç kalemin toplamı 6.249 iken defterden elde ettiğimiz toplam 6.329,5'tir. Bu farklılığın en önemli nedeni Ahmedoğlanı köy niyâbetinde yapılmış hata olmalıdır. Nitekim niyâbet toplamı 512 iken defterinde 542 olarak yazılmıştır, TT.d.19, s.224.

Özellikle Emirbağı, Dola, İbek, Kışlaçık ve Eynel köylerinde pamuk üretiminin yaygın olması söz konusu köylerde düzenli su kaynaklarının varlığını işaret etmektedir. Son olarak 15905 akçe anü'r-rüsûm, 3.961 akçelik bâd-ı hevâ, 6.913 akçe mâlikâne gelirinin varlığı söylenebilir. Ayrıca 2.481 akçe ani'r-rüsûm, 460 akçe adet-i ağnâm ve son olarak da 1.388 akçesi bâd-ı hevâ olmak üzere toplamda 4.375 akçelik niyâbet vergisinin bulunduğunu ifade edebiliriz.

1574 yılı defterinde Mecitözü'nün dönem itibariyle sosyo ekonomik hayatına dair oldukça önemli kesitler de elde edilmiştir. Nâhiyedeki 16 çift'ten 771 akçe, 384 nîm yani yarım çift için 9.537 akçelik vergi alınmıştır. Bu durumda Mecitözü'nde çift olarak tabir olunur arazinin oldukça az, yarım çiftlik büyüklükteki tarımsal sahaların ise çok daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bölgede 183 bennâk ve 909 caba hanesi tespit edilmiştir. Üretim faaliyetleri bağlamında ele alındığında Orta Anadolu iklimine has ürünlerin elde edildiği görülmektedir. Genellikle arpa, buğday ekiminin yoğun olarak sürdürüldüğü Mecitözü'nde yer yer bazı köylerin su kaynaklarının bolluğu nedeniyle farklı meyve ve sebze üretimi yaptıkları anlaşılmaktadır. Bu durum şüphesiz söz konusu köylerin coğrafi şartlarına dönük de fikirler vermektedir. Bölgede 1574 yılında 109.741 akçelik 17.848 keyl buğday, 64.240 akçelik 14.350 keyl arpa vergisi ortaya çıkmaktadır. Bu iki ürünü sırasıyla 3.926 akçe ile bağ ve 2.463 akçeyle penbe takip etmektedir. Daha çok sulu tarım mahsulü olduğu belli olan meyve, bostan, kiras, piyaz gibi ürünler bağlamında ele alındığında ise 7.563 akçe meyve, 650 keten, kenevir, 530 bostan, 229 piyaz ve 180 kiras şeklinde veriler ortaya konulabilir. Elde ettiğimiz bu rakamsal verileri köy köy olacak şekilde ayrı ayrı da değerlendirebiliriz. Örneğin buğday ekimi bakımından Kızılca, Yassıkışla, Orta, Çanşa, Boz beyi, Etrakiyye-i Sarusülmen, Türkanşah, Kışlacık, Devle, Ahmedoğlanı, Çukur, Emirbağı, Uluviran, Sırcalı, Bükse, Virancık ve İbik köylerinin diğerlerinden çok daha fazla üretim faaliyeti gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır.⁷⁸⁰ Bu durum, elbette bir rastlantı değildir; söz konusu köylerin arazisinin buğday ekimine uygun bir konumda olması, verimli olması, arazi yapısı bakımından kullanılabilir olması gibi pek çok faktörü bünyesinde barındırmaktadır. Arpa üretimi bakımından da aynı karşılaştırmayı yapmak mümkündür. Nitekim 2.000 keyl ile Çukur ilk sırada olmak kaydıyla, Etrakiyye-i Sarusülmen, Kışlacık, Virancık, Devle, Ahmedoğlanı ve İbik köyleri izlemektedir. Bu köylerin yukarıda da zikredildiği üzere buğday üretiminde de ön plana çıkan köyler oldukları görülmektedir. Tarımsal üretimde adı geçen ürünler bakımından oldukça yüksek değerlere sahip bu köylerin aksine arpa, buğday üretiminin oldukça az olduğu köyleri de tespit edebilmekteyiz.⁷⁸¹ Nitekim Sevindikalanı, Hızıroğlanı, Saraycık ve Badın köylerinde bu türden ürün hasadının oldukça az

⁷⁸⁰ Bu değerlendirme yapılırken Mecitözü köylerinden 400 ve üstü keyl oranında buğday üretimi yapan köyleri dikkate alınmıştır.

⁷⁸¹ Bu sonuca erişme ölçütümüz ise bahsi geçen köylerden 100 keyl ve altında vergilendirilmiş köyleri tespit etmektir.

olduğu görülmektedir. Bu durumun iki önemli nedeni olabilir. Birincisi adı geçen köylerin arazi yapısı ve toprak verimliliğidir ki buna doğal, beşerî etkenler diyebiliriz, ikincisi ise köylerdeki nüfusun başka ürün yetiştirme işi ve işlemleriyle uğraşmalarıdır. Sonuncusunun biraz daha düşük ihtimal olması bir yana, yine de tüm nâhiye genelindeki köyleri incelememizi şart kılmıştır. Bu bağlamda yapmış olduğumuz incelemeler neticesinde Sevincikalanı ve Badın köylerinin arazi bakımından oldukça küçük oldukları sonucuna erişmekteyiz. Nitekim söz konusu köylerin genelde üretim potansiyeli zayıftır. Fakat Saraycık ve Hızıroğlanı köyleri için aynı şeyleri söyleyemeyiz. Öyle ki özellikle Hızıroğlanı köyünde kiras ve meyve ile penbe'den alınan vergiler oldukça yüksektir. Aynı şekilde Saraycık köyünde de meyve ve bağ vergisi, buğday ve arpa vergilerine oranla, nispeten yakın görülmektedir. Bu nedenle bizler söz konusu iki köyün arazisinin meyve tarımına çok daha uygun olduğu kanaatine varabiliriz. Bu yönüyle köylerin su kaynakları bakımından diğer köylere göre daha avantajlı oldukları söylenebilir. Fakat bu köylerde değirmen kaydına rastlanılmaması özellikle su kaynaklarının bolluğu yönündeki tahminlerimizi boşa çıkarabilir. Neyse ki tarımsal üretimin cılız olması bu yönde bir ihtiyacın doğmamasına neden olmuş olabilir. Meyve üretimi bakımından ele alındığında Virancık, Kışlacık, Emir Bağı, Kargı, Börekci, Çukur ve Hızıroğlanı köyleri ön plana çıkmaktadır. Bu köylerin büyük bir çoğunluğunda değirmen kaydına rastlanması meyve üretimi ile su kaynaklarının bolluğu noktasındaki tahminlerimizi kuvvetlendirmektedir.

Hayvancılık

1485 yılı tahrir defteri esas alındığında Mecitözü nâhiyesinin hemen hemen her köyünde az çok bir koyun yetiştiriciliğine tesadüf edilmektedir. Bu nedenle bölgedeki tarımsal üretime paralel olarak küçükbaş hayvancılığın özellikle de koyun yetiştiriciliğinin yaygın olduğu düşünülebilir. Nâhiye genelinde 2.527,5 akçelik "*adet-i aġnâm*" vergisi alınmıştır. İki koyuna bir akçe hesabından 5.055 baş koyunun olduğu düşünülebilir. Virancık, Çukuryurd, Dutbağı, Hızıroğlanı ve Karahacib gibi köylerinde koyun yetiştiriciliğinin yaygın olduğu görülmektedir. Diğer taraftan İbek, Çiminto, Döğeroğlanı, Yassıkışla, Çengi ve Bayatlar başta olmak üzere bazı köylerde ise koyun yetiştirilmediği anlaşılmaktadır. Bölgede reâyânın bir diğer işigali resm-i küvvâre şeklinde kayda geçmiş olan ve arı yetiştiriciliğini esas alan vergilendirmedir. Nâhiye dahilinde 3.461 akçelik vergi belirlendiği anlaşılmaktadır. İki kovan başına bir akçe vergi alındığı düşünülür ise toplamda 6.922 arı kovanının olduğu düşünülebilir. Döğeroğlanı, Ahmedoğlanı köyleri 200'er akçelik vergi ile en fazla kovanın bulunduğu köy durumundadır.

Bu köyleri 150 akçe ile Çanşa ve yüzer akçe ile Kışlacık, Dutbağı, Çıkrık, İbek ve Çat köyleri takip etmektedir.⁷⁸²

1.895 akçelik küvvâre vergisi göz önüne alındığında Mecitözü kırsalında arı yetiştiriciliği ve bal üretiminin varlığı anlaşılmaktadır. Kovan başına iki akçe hesabından yola çıkıldığında 1520 yılında yaklaşık olarak nâhiye genelinde 3.790 adet arı kovanının bulunduğu söylenebilir. Nâhiyedeki hayvan yetiştiriciliği hususunda “*resm-i ganem*” veya “*resm-i ağnâm*” şeklinde ifade edilen koyun vergisi esas alındığında küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, nâhiyenin coğrafi ve beşerî özellikleri ile iklim yapısının da kaçınılmaz bir sonucudur. 2.166 akçelik vergi üzerinden nâhiyede 4.332 adet koyunun varlığı ifade edilebilir.

1574 yılında bölgedeki hayvansal işteğalin ise hemen hemen her köyde tespit edilmiş olan 1.841 akçelik küvvâre yani bal arısı ve toplamda 2.467 akçe olan, köyler bağlamında yer yer değişen orandaki, âded-i ağnâm yani koyun vergisi izlemektedir. Bu rakamlar dahilinde 3.682 kovan ve 4.934 adet koyun olduğu belirtilebilir. 150 yatak, 135 kışlak ve 50 çayır türünden vergilerin tespit edildiği köylerde hayvansal faaliyetlerin oldukça yaygın olduğu anlaşılmaktadır. 8.119 kır bekçisi ve 6.546 akçalık hesaba katılmamış türden kalemlerden gelen vergi miktarı da azımsanmayacak türdendir. Bu tarihte diğer nâhiyelerde pek tesadüf etmediğimiz köm kaydına rastlamamız da önemlidir. Nitekim Çat karyesinde “*Köm-i Demirci*” olarak isimlendirilmiş kömün 30 akçelik vergisinin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Değirmenler

Değirmenler, XV. yüzyıl Osmanlı kırsalında hayatın devamı için en temel besin maddesi olan ekmeğın yapımında hayati rol oynamaktadırlar. Un üretiminin dönem itibariyle olmazsa olmazı olan değirmenlerin su ve rüzgâr gücüyle çalıştığı bilinmektedir. Mecitözü nâhiyesinde 1485 yılı tahrir defterine göre toplam 18 adet değirmen bulunmaktadır. Güllüközü, Şeyhmustafa, Kürtler, Döğeroğlanı ve Ağça köylerindeki değirmenlerin harap oldukları görülmektedir. Bu köylerdeki değirmenlerin tam olarak neden harap olduklarını bilememekteyiz. Fakat özellikle Döğeroğlanı köyündeki iki değirmenden birinin harap olması örneği üzerinden, bölgelerinde değirmene gereksinim kalmadığı şeklinde bir yaklaşım yürütülebilir. Ayrıca değirmeni çalıştıran kaynağın durumunu da unutmamak gerekmektedir. Fakat bildiğimiz kesin bir husus var ki, insanoğlu ihtiyaç duyduğunda değirmeni bir şekilde inşa etmekte ve işletmektedir. Ne zaman ki bu ihtiyaç ortadan kalkmış, değirmenler de harap olmuşlardır. Dolayısıyla adı geçen köylerdeki değirmenlerin harap olması, işlevselliğini kaybetmeleri havzalarındaki insanların kendilerine

⁷⁸² TT.d.19, s.223,224, 228, vd.

olan ihtiyacın bir şekilde kalmaması nedeniyledir. Maktu ve öşr üzerinden vergilendirmenin yapıldığı bu değirmenlerin 3, 4 ve 5 taşlı oldukları yılın değişik zamanlarında işledikleri anlaşılmaktadır. Genellikle altı, sekiz ve dokuz ay işlemleri de dikkat çekicidir. Farklı taş ile değişik zaman aralıklarıyla çalışan değirmenlerin arpa ve buğdaydan almış olduğu ücret farklılık göstermektedir. Bu arada değirmenlerin buldukları yerlere dair de bazı görüşler ileri sürmemiz mümkündür. Nitekim Mecitözü nâhiyesinin toplam hâsılı yukarıda da görüldüğü üzere 7.7430 akçedir. Üzerinde değirmen tespit edilen köylerin hâsılı toplamı ise 33.058 akçe olup toplam hâsılın neredeyse yarısı oranındadır. Bu yaklaşık oran hassa ve behre türünde yapılan arpa, buğday üretimi içinde geçerlidir. Bu durum üretim ve işletim faaliyetleri arasındaki bağı ortaya koyabilir. Ayrıca söz konusu köylerin nâhiyenin diğer tüm köy ve mezralarındaki talebi karşılayacak düzeyde bir dağılım gösterdikleri belirtilebilir. Aksi halde değirmenlerin bulunduğu başkaca köyler de olabilirdi. Bu düşüncemize elbette nâhiyenin diğer sınırdış olduğu ve haliyle yakın olan farklı nâhiye değirmenlerini kullanan köyleri katamayız. Açıkçası tespitini dahi yapamayız. Böyle bir durumun varlığı ihtimalini akılda tutarak defterin bizlere sunduğu veriler üzerinde yukarıdaki şekilde bir çıkarım yapmamız pekâlâ mümkündür.

Nâhiyeler ile tarımsal havzalarındaki üretim faaliyetleri elbette XVI. yüzyıldaki tek iktisadi teşebbüsü olan değirmenleri de etkilemiştir. Nitekim 1520 yılı defterinde nâhiye genelinde tespiti yapılmış 18 adet değirmenin bulunduğu köylerde, diğer köylere nispetle tarımsal üretimin oldukça yoğun olduğu anlaşılmaktadır. Genellikle üç veya altı ay çalışmaları, su kaynaklarının varlığına göre değişen sayıda taşın bulunduğu değirmenlerden ikisinin harap olduğu belirtilebilir. Değirmenlerden farklı ölçek ve miktarlarda vergi alındığı anlaşılmaktadır. 1530 mufassal icmal defterinde Mecitözü'ndeki herhangi bir değirmen kaydına tesadüf edilmemiştir. Son olarak 1574 yılı tahririnde Mecitözü genelinde toplam 36 değirmen kaydına rastlanıldığını ifade etmemiz gerekmektedir. Üç, altı ve dokuz aylık çalışanların yoğun olduğu bu değirmenlerden bir kısmı sene boyu işler mahiyettedir. Çanşa'da 5, Çat'da 4 ve Tatar Ali, Çukur, Günbeyoğlu ile Karahacip'te 2'şer adet değirmen kaydı bulunmaktadır. Bu değirmenlerin su ile çalıştıkları düşünüldüğünde söz konusu köy havzalarında suyun bol olduğu söylenebilir. Adı geçen köylerin yıllık tarımsal üretim potansiyelleri ele alındığında, çok fazla bir potansiyele sahip oldukları söylenemez. O halde adı geçen köyler kendi köy havzaları ile yakın bölgelerde konuşlanmış diğer nâhiye köylerinin değirmene olan ihtiyaçlarını karşılamaktadır.

Bu bölüm aslında içerik olarak aşağıda ele alacağımız bölümün de bir parçası olduğundan değerlendirmesi yapılmamıştır. İçerik olarak 4. Bölümün iskeletini oluşturan ve kaynaklık eden

bir mahiyettedir. Bu nedenle sonraki bölümün bitimini müteakip her ikisi de kapsayan bir değerlendirme kısmının yazılması uygun bulunmuştur.

3. BÖLÜM: KARŞILAŞTIRMALI ANALİZ

Çalışmanın bu bölümünde önceki bölümde ayrıntılı ele alınan üç kazaya ait resimlerin karşılaştırmalı analizi yapılacaktır. Önceki bölümde ayrı ayrı ele aldığımız kazaların bu bölümde bazı temel sorunsallar üzerinden karşılaştırmalı bir şekilde irdelenmesi yapılacaktır. İlk olarak her üç kazanın yer şekilleri ve iklimi karşılaştırmalı bir şekilde kısaca ortaya konulacaktır. Bu faktörlerin bölgelerdeki yerleşim örüntülerini nasıl etkilediğine dair izlenimler sergilenecektir. İkinci olarak yaşam tarzı başlığı altında üç kazanın yerleşiklik ve göçebelik durumu ele alınacaktır. Her ne kadar bu bölümde yer yer ekonomik faaliyetlere değinmemiz zaruri olaksa da esas olarak önceki bölümde hayli geniş bir şekilde ele alındığından oldukça özet bir veri ile sınırlandırılacaktır. Kazaların genel karakteristik nüfus özelliklerini içeren üçüncü başlığımızda; hane-mücerred, Müslim-gayrimüslüm kıstasları dahilinde karşılaştırmalı bir analiz yapılacaktır. Dördüncü başlıkta ise kazaların yerleşim örüntülerini içeren ve kendi içinde meskûn köyler, yerleşim biriminin yoğunluğu ve buldukları yükselti eğrilerini içeren oldukça önemli bir konuya eğileceğiz. Nüfusun kazalara dağılışının doğal bir sonucu olan köyler ve bu köylerdeki hanelerin büyüklüklerini inceleyeceğimiz beşinci başlıkta kazalardaki köy ve mezarlar ile geçirdikleri değişiklikler ele alınacaktır. Bu bölümün son başlığı “İskânın Ekonomisi” şeklinde olacaktır. Kazalardaki ürün deseni, hayvancılık ve değirmenlerin dağılımları ile vakıflara dair bulgular ifade edilecektir. Pek çok tablo ve grafiğin yer alacağı bu bölüm III. bölümün başında da ifade edildiği üzere ayrı ayrı elde ettiğimiz resimlerin adeta birleştirilmesiyle ortaya çıkmış çok daha geniş ve renkli bir resme erişmemizi sağlayacaktır.

3.1. TOPOĞRAFYA, TOPRAK VE İKLİM

Anadolu platosu coğrafi bir birimi oluşturur. Burası, merkezinde bir tuz çökeltisi bulunan nispeten kıraç bir ova olup dört taraftan oldukça yüksek dağ silsileleriyle çevrilidir. Kızılırmak nehrinin batısında kalan merkezdeki tuz çökeltisi, meridyen eksenindeki doğrudan geçişi engeller; kıyadaki ağaçlık alanlar çok az ortak özellik gösterir ve yüksek platolardaki kıraç ovalarla bağlantıları yoktur. Yükseltinin etkisiyle oluşmuş derin nehir vadileri gerçekte dağlarla birbirinden ayırırlar. Bu şekilde oluşmuş birbirinden bağımsız coğrafi birimlerin, Anadolu'daki yaşamda önemli rol oynadıkları inkâr edilemez.⁷⁸³

Ankara-Tokat ve Yozgat-Çorum yollarının kesişim noktasında bulunan Hüseyinabad'ın hafif kıvrımlı yamaçlarla merkezden uzaklaştıkça yükseltisi özellikle doğudan batıya doğru artan

⁷⁸³ William L. Langer-Robert P. Blake, “Osmanlı Türklerinin Doğuşu ve Tarihsel Arkapları”, *Söğüt'ten İstanbul'a, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, (Der. O Özel-M. Öz), İmge Yay, III. Bsk., Ankara, 2015, s. 188.

elipsi bir ova görünümü sunar. 264m² alana sahip Hüseyinova/Hüseyinabad ovası adeta bölgenin tahıl ambarıdır. Havzasında potansiyel yer altı suyu barındırması bakımından da tarımsal sulamaya oldukça yatkındır. Karasal iklim özelliklerinin hâkim olduğu bölgede yağış en çok kış ve ilkbahar aylarında düşer.⁷⁸⁴ Diğer taraftan doğusunda Tozanlı ovası bulunan Kafirni'nin kuzey, güney ve batısında ormanlarla kaplı dağları bulunmaktadır. Bakımlı, İmam Gazi, Oturacak, Kuzgun Kaya ve Sivrice dağları yükseltinin en fazla olduğu sahalardır. Bölgenin Sivas sınırında beliren Yeşilirmak adeta doğu-batı yönünde Kafirni topraklarını ikiye bölerek akar. Ekilebilir arazi, ırmak havzasındaki verimli alanlar ile eğimi hafif yamaçlarda yoğunlaşmaktadır. Kuzey Anadolu dağlarının adeta bir set gibi engellediği Karadeniz iklim özelliklerinin yer yer cılız bir şekilde görüldüğü bölgede karasal iklimin çok daha etkili olduğu söylenebilir.⁷⁸⁵ Oldukça dağlık ve akarsu ağı ile su kaynakları bol Kafirni, bu bakımdan oldukça fakir bir başka kazaya yerini bırakır. Çorum, Amasya ve Tokat kesişim bölgesinde hafif kıvrımlı dağları ve geniş platolarıyla Mecitözü karşımıza çıkar.⁷⁸⁶ Merkezden kuzey ve güneye gidildikçe yükseltinin arttığı bir çanak ova görünümü verir. Bu çanak içerisinde Efennik Çayı ve Erüklük Deresi doğu batı istikametinde kazanın adeta can damarı olarak yol alır. Bu bilgilerden hareketle aslında iklim ve topografya bakımından birbirine benzeyen Hüseyinabad ve Mecitözü ile ikisinden nispeten farklı Kafirni coğrafyası şeklinde iki resim ortaya koyabiliriz.

İncelediğimiz kazalardan tarımsal alan bakımından en uygun olanı Hüseyinabad'dır. Onu yüksek düzlükleriyle ön plana çıkan Mecitözü takip eder. Fakat her ikisinin de su kaynakları bakımından fakir oldukları aşikârdır. Kafirni ise Yeşilirmak gibi devasa bir kaynağa sahip olmakla beraber diğer ikisine nispeten düzlüklerden yoksundur. Her bir deresinde yağın kar ve yağmurun beslediği kaynak suların aktığı Kafirni, tarımsal faaliyet maksadıyla bölge insanını oldukça az akarsu havzasındaki düzlükler ile daha ziyade yamaç sahalara yöneltir. Yükseltinin arttığı Hüseyinabad ve Mecitözü sahasında yer yer gördüğümüz meşelik, cılız ormanlık alanlar Kafirni'de çok daha belirginleşir. Hatta bölgedeki yükseltileri yeşile büründürür. Bu bakımdan Kafirni yükselti ve ormanlık sahalarıyla adeta doğal korunaklı bir barınak görünümü kazanır. Kazaların yukarıda açıkladığımız özellikleri şüphesiz yerleşim örüntülerine de etki etmiştir. Öyle ki Hüseyinabad ve Mecitözü bölgelerinde yol güzergâhları ile yükseltisi yaşama elverişli yamaçlar ve su kaynaklarının bol olduğu mıntikalarda yerleşmeler daha belirgindir.⁷⁸⁷

Bu türden yerlerin tarihsel geçmişinin takip edebildiğimiz döneme kadar geriye gittiğini I. Bölümde teferruatlı bir şekilde izah etmiştik. Başından beri insanoğlunun yerleşeceği sahada

⁷⁸⁴ *Geçmişten Geleceğe Etonya Hüseyinabad Alaca*, s.112-130.

⁷⁸⁵ Çiğde Ünal, "Tokat'ın İklim Özellikleri", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S. 2, 2006, s. 171-197.

⁷⁸⁶ Arınç, "Türkiye'nin Coğrafi Bölgeleri, Kıyı Bölgeleri", *Coğrafya Serisi*, c. I, Erzurum, 2006, s. 277.

⁷⁸⁷ Bkz. Alaca ve Mecitözü haritaları, Haritalarda yerleşim birimlerinin yol güzergâhlarında kümelenildiği görülmektedir. (EK: V)

bazı özellikleri aradığı gerçeğini Hitit, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemleri bağlamında ortaya koymaya çalışmıştık. Bu bakımdan Hüseyinabad'ın diğer iki kazaya nazaran ön plana çıktığı söylenebilir. Bölgedeki zengin ve köklü yerleşim kültürünün nedeni de bu olmalıdır. II. Bölümde nüfus ve yerleşme başlığı altında pek çok konar-göçer aşiretin sık sık telaffuz edilmesinin nedeni de yerleşim açısından aranan şartlara uygunluk ile ilgilidir. İşletilecek arazinin varlığı, otlakların bolluğu ve gerekli yaşamsal kaynakları sağlamadaki potansiyeli Hüseyinabad'ı başından beri tercih edilir kılmıştır. Mecitözü'nün etrafını saran dağların arasında kalan hafif çöküntüye sahip bir vadiyi anımsatan coğrafyası da tarımsal üretim ile hayvan yetiştiriciliğine elverişli bir saha olarak karşımıza çıkar. Tokat ve Samsun ticaret yolu üzerinde yer yer etkin olan bu havzada yerleşime uygun dağ eteklerinin varlığı da bir başka olumlu etkidir. Haliyle ticarî ve tarımsal bir potansiyeli olmakla birlikte yerleşime uygun sahaların varlığı, Hüseyinabad kadar olmasa da bölgenin iskân geçmişini hayli gerilere götürür. Öncesi hakkında teferruatlı malumatımızın olmadığı Elvan Çelebi Zâviyesi'nin bu canlı güzergâh ile çevresinde beliren iskân mahallerinden beslendiği malumdur. Kafirni ise nispeten bu ikisinden farklı bir sahadır. Öncelikle yüksek dağ silsileleri arasında kendisine bir geçiş yolu bularak süzülen Yeşilirmak adeta bölgedeki yerleşimleri de peşinden sürüklemiştir. Kimi zaman coşan sularının faturasını acı bir şekilde ödeyip test eden yöre insanı biraz daha yamaç sahaları tercih etmeye başlamıştır. Dağların sarp ve ormanlarla kaplı olması Kafirni'ye Orta Karadeniz'deki pek çok isyan hareketinden kaçıp kurtulmak isteyenlerin uğrağı olan yer vasfını kazandırmıştır. Bölgede Yeşilirmak ve havzasına yakın yamaçlardaki yerleşim birimlerinin dışında, çok daha yükseklerde kurulmuş olanlarının bu türden bir mazisinin olduğu düşünülebilir. Belki de bahsettiğimiz coğrafi özellikleri Kafirni'nin incelediğimiz dönemde gayrimüslim reâyânın izlerine rastladığımız tek yer olmasını da açıklar. Etkileşimin nispeten az veya zor olduğu bir sahada gayrimüslimler, bölgedeki Müslüman unsurla belli koşullar dahilinde irtibat kurarak varlıklarını devam ettirebilmiş olabilirler. Bu coğrafyanın da elbette üzerinde yaşayanları besleyecek potansiyeli vardı. Mera ve otlak sahalarının bolluğu hayvansal üretimi; verimli yamaç ve yüksek bölgelerdeki alüvyon topraklar arpa, buğday, nohut, mercimek gibi temel gıdaların yanında özellikle de meyve yetiştiriciliğine olanak tanımaktaydı.

3.2. YAŞAM TARZI: YERLEŞİKLİK-GÖÇEBELİK

Hüseyinabad vilayetinin Alaca, Geçüd, Akpınar, Çatakpınar ve Kapaklı köylerinde “Etrakiyye-i Ulu Yörük” taifesinin bulunduğu görülmektedir. Bu köylerden Çatakpınar köyüne bağlı Sapmaz ve Gedükkaya mezzaralarında da Ulu Yörük cemaati bulunmaktadır. Nâhiyedeki Yörük taifesinin miktarına dair defterde Sincan köyü mezzarası olan Yaprıcık kaydını takiben “Cem'an ma'a

Yörükân 604, çift 140 ve bennâk 51” şeklinde bir bilgi yer almaktadır.⁷⁸⁸ Bu ibare aslında bölgedeki bir diğer cemaate dair bilgiye geçişi ifade etmekteydi. 11 cemaatiyle İnallu Etrakiyyesi 295 neferi ve 10.000 akçelik hâsılıyla nâhiyede bulunmaktadır. Bu açıklamalar Hüseyinabad’da Ulu Yörük ve İnallu Etrak taifesinin erken tarihte köy ve mezralarda bulduklarını göstermektedir. Her iki cemaat kethüdaları vesilesiyle sevk ve idare edilmektedir.

Ulu Yörük taifesinin yukarıda adı geçen köy havzalarında meskûn duruma geldikleri anlaşılmaktadır. Nitekim İnallu taifesinde olduğu gibi cemaat adları ve her bir cemaate bağlı kişiler ayrı ayrı yazılmamıştır. Kurucuları oldukları veya şenlendirdikleri köylerin içerisine dağılmış ve meskûn olmuşlardır. Aynı durum İnallu taifesi için söylenemez. Çünkü konar-göçer düzenle “Ordu-yı Ferhad Bey veled-i İnallu” bünyesinde yer almaktadırlar. Bu nedenle yerleşik reâyâ statüsünde vergilendirilmemişlerdir. Diğer taraftan aynı tarihte Kafirni’de ise herhangi bir göçer nüfusa tesadüf edilememiştir. Bölge daha ziyade, sipahi, müselleme, eşkücü ve süvari çiftlikleriyle öne çıkan bir durumdadır. Bu bakımdan Kafirni’de Osmanlı askerî nizamının ve idaresinin kendini daha net gösterdiği söylenebilir. Ayrıca Hüseyinabad’daki konar-göçer nüfus hareketliliği Kafirni’de yerini daha dingin bir havaya bırakır. Köy ve mezraları nispeten meskûn mahal olan bölgede ileride değineceğimiz üzere Müslim-gayrimüslim şeklinde kategorize olmuş bir yapı ile karşı karşıya kalmaktayız. Bu görüntüsünün yanında “*taşradan ekerler*” ibaresinin yer aldığı birkaç kayıt dikkatimizi çekmiştir. Bu kayıtlarda kastedilen ilgili köyün dışından başka köyler reâyâsı olabileceği gibi, başka nâhiyelerden göçenler de olabilir. Çat, Topalak, Kuru Sekü köyleri ile Anahor ve Kozluca mezralarında bu türden kayıtlara tesadüf edilmiştir.⁷⁸⁹ Hüseyinova’daki gibi toplu bir cemaat veya taifenin aksine, bazı civar vilayetlerden geldiklerini düşündüğümüz haneler bulunmaktadır. Yağluca köyündeki dört ve Çat köyündeki üç hanenin “*Karahisarî*”⁷⁹⁰ ve Çiftlik köyündeki “*Niksari*” ifadeleri belirtilen hanelerin geldikleri mahallerle tarif edildiklerini ortaya koymaktadır. Bu bakımdan Kafirni’ye iç göç yoluyla gelenlerin olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁹¹ Her ne kadar bahsi geçen köylerde olmasa da vilayetteki diğer kimi köylerde “*hizmetkâr*”⁷⁹² statüsünde hanelerin görülmesi bu tür göçlerin ekonomik iştigaller nedeniyle veya dönem itibariyle yaşanan kimi siyasî, sosyal ya da bireysel çalkantılar nedeniyle meydana gelmiş olabileceğini düşündürmektedir. Bu tarihte Mecitözü’ne ait bilgilere

⁷⁸⁸ TT.d.2, s.255.

⁷⁸⁹ TT.d.2, s. 632-634, 638.

⁷⁹⁰ TT.d.2, s. 614.

⁷⁹¹ Tokat ve çevresine dönük göçlerin ilerleyen yıllarda da devam ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Koyulhisar ve İskefsir dolaylarındaki kırk elli hanelik bir göçer taifenin Tokat diyarına nakledildiğine şahitlik etmekteyiz. TS.MA.E.508/19, T.9 S. 1222.

⁷⁹² Bu hususta Muhat Köyü iyi bir örnektir. Köydeki etkinliğini tespit edemediğimiz kişilerin “Yusuf v. İlyas hizmetkâr-ı Eymirze; Ahmed v. Avcı hizmetkâr; Sadık hizmetkâr-ı Abdullah Bey; Şaban hizmetkâr-ı mezkûr; Ali hizmetkâr-ı mezkûr; Pir Abdi hizmetkâr-ı mezkûr”, şeklinde uzayan hizmetkârları bulunmaktadır. TT.d.2, s.610.

tesadüf edemediğimizden bu hususta bir bilgi ve kıyaslamayı maalesef yapamamaktayız. Bunun için 1482 yılı defterindeki bilgileri görmemiz gerekecektir.

1482 yılı tahriri Hüseyinabad'ın Hacıhasan Kavağı köyü ile Karıbasan mezrasında aradan geçen 27 yıllık süre zarfında bazı olumsuzlukların yaşandığını işaret etmektedir. Nitekim her iki iskân mahalli harap olmuş durumdadır. Bu nedenle Hacıhasan Kavağı köyü Seydi Mehmed'e Karıbasan mezrası ise nöbetleşe eşmek şartıyla Kemal ile Yusuf adlarındaki kişileri iltizam olarak verilmiştir. Onlardan beklenen ise her iki mahallin şenlendirilmesidir.⁷⁹³ Bu tarihte nâhiyedeki pek çok köye ait mâlikâne hissesi Hacı İlyas Bey evlatlarının tasarrufundadır.⁷⁹⁴ Benzer durum Kafirni için de geçerlidir. Öyle ki nâhiyedeki bazı köylerin mâlikâne hisseleri Abdülvahhab Bey, Şeyh Hasan Bey ve Fağfur Paşa sülalelerine ait olduğu görülmektedir.⁷⁹⁵ Önceki defterde bulunmayan Mecitözü'nde ise Elvan Çelebi evlatları ile Ahmed Hoca isimli tımar eri bu hususta değerlendirilebilir.⁷⁹⁶ O halde zaten içerdiği bilgi bakımından ele aldığımız nâhiyelerdeki tımar, zeamet ve vakıf kayıtlarını içeren defter bizlere ele aldığımız konu hakkında bilgiler sunmaz. Fakat özellikle yukarıda da ifade edildiği üzere her üç nâhiyede belirgin mülk ve vakıf hisseler dikkatimizi çekmiştir.

Bu elbette sıradan bir gelişme değildi. Önceki bölümlerde ifade edildiği üzere Osmanlı öncesi kimi uygulamalar ve fetih metodunun adeta bir sarmalıydı. Bu durum zamanla taşrada mülk ve vakıf cinsinden hisselerin oluşmasına ve giderek artmasına sebep olacaktı. Bu gidişat Fatih'in malî reform girişimiyle durdurulmaya çalışılmışsa da başarılı olduğu söylenemez. Anlaşıldığı kadarıyla Fatih, daha ziyade yukarıda her üç kazada tesadüf ettiğimiz aile veya evlatlık vakıflarının peşine düşmüştü. Nitekim bu türden vakıfların müsadereden korunma maksadı taşıdığı öne sürülebilir. İmparatorluk Fatih'in oldukça uzun hükümdarlık süresinin son evrelerinde ve muhtemelen 1470'li yılların sonlarında oldukça ciddi bir ekonomik çıkmazla, krizle karşılaştı. Fatih, giderek etkinleşen bu çıkmazdan her ne kadar dinî esas ve uygulamalara aykırıysa da Özel'in önemle ifade ettiği üzere "*maslahat*", devletin kazanımlarının herkes ve her şeyin üzerinde olduğu yönündeki düşünceye tutundu.⁷⁹⁷ O, Gökbilgin'in ifadesine göre tüm vakıf ve mülk kayıtlarını gözden geçirerek dönem tarihçilerinin de ifade ettiği üzere yirmi

⁷⁹³ "ki şenlendirmekte iltizâm gösterir", "şenlenmeğe iltizâm gösterdiler ki, nöbetle eşerler", TT.d.15, s.110.

⁷⁹⁴ "ki, vakf-ı evlâdı deyü tasarruf ederlerimiş sabıkan tasarruf eddikleri üzere mutasarrıf olub mülâzemet edeler", TT.d.15, s.196-198.

⁷⁹⁵ TT.d.15, s.165-166.

⁷⁹⁶ "ki, mülkiyet üzere tasarruf ederlerimiş ber-karâr-ı sabık mutasarrıf olub hisseleri mikdarı eşküncü vereler", "ki, mülk deyü tasarruf ederimiş ber-karâr-ı sabık tasarruf edüb aşâkir-i masûre mülâzemet ede", TT.d.15, s.194, 199.

⁷⁹⁷ Oktay Özel-Murat Çizakça-Ali Yaycıoğlu "İstanbul'un Fethinden Bugüne, Ayasofya ve Osmanlı Vakıfları" (Ed. M. Şabanoğlu), *Atlas Tarih*, 65, Eylül-Ekim 2020, s. 50-54.

binden fazla köy ve mezranın vakıf ya da mülk hisselerini tekrar tımar olarak tevcih ettirmiştir.⁷⁹⁸

1485 yılı tahriri esas olarak daha önce de ifade edildiği üzere üç kazaya dair teferruatlı bilgiler içermektedir. Hüseyinabad'ın Koçhisar, Serkiz, Geçüd, Akpınar, Alifakih, Çatanpınar, Kızıllar ve Kapaklu, Boladcık köylerinin etrakiye taifesinden oldukları görülmektedir. Bu durum Hüseyinabad'ın otuz yıllık bir sürenin akabinde hâla Etrakiye, Yörük taifesinin çekim alanında olduğunu göstermektedir. Nitekim Serkiz, Kızıllar, Alifakih, Yağlu ve Boladcık köyleri bu şekilde teşekkül etmişe benziyor. Bu tarihte ayrıca taifenin aidiyetine dair bilgilere pek yer verilmediği anlaşılmaktadır. Nitekim bölgedeki İnallı taifesinin izlerine artık rastlayamamaktayız. Böyle olmasına rağmen Alaca, Geçüd, Akpınar, Çatakpınar ve Kapaklu köylerinin Ulu Yörük taifesinden olduklarını söyleyebiliriz. Fakat bu köyler üzerine önceki defterde olduğu üzere “*Etrâkiyye-i...*” ibaresinin çok daha az düşülmesi diğer köylerin artık tamamen yerleşik hayata geçtiklerinin işareti olabilir. Diğer taraftan Serkiz, Kızıllar, Ali Fakih, Yağlu ve Boladcık şeklinde sıralanabilecek ve nâhiyede yeni köylerin kurulmasını sağlayan yeni bir “Etrâk” nüfusundan da bahsedebiliriz. Çünkü bu taifeler oluşturdukları köylere cemaatlerinin isimlerini vermişlerdir.⁷⁹⁹ Bu tarihte Kafirni'deki dirlik ve düzenin bir adım daha sağlandığı ve nâhiye genelinde herhangi bir konar-göçer unsura tesadüf edilemediğini belirtmemiz gerekmektedir. Mecitözü ise Saru Sülemiş/Sevilmiş ve Mühreler köylerinde tesadüf edildiği üzere daha ziyade Ulu Yörük taifenin uğrak yeridir. Ayrıca Etrâkiyye-i Teberrük taifesinden olan Yörükân-ı Şah da nâhiyede bir köy kurmuş durumdadır.⁸⁰⁰ Defterdeki yekûn hanesinde Etrâkiyye nüfusunu 60 olarak göstermiştir. Toplam neferinin 1315 olarak gösterildiği bu bölüm de Etrâkiyye nüfusunun pek de çok olmadığı söylenebilir. Bu durum için ya yerleşik hayata geçtiler ya da başkaca diyarlara göç ettiler diyebiliriz.

1520 yılı tahriri bizlere özellikle Hüseyinabad havalisinde oldukça yoğun bir konar-göçer taifenin varlığını göstermektedir. Yukarıda sıraladığımız köy ve mezraların yanında bu tarihte ayrıca “*Cemâ'at-ı...*” şeklinde devam eden ve özellikle mezralar “*hâric-ez-defter*” statüsünde olan yeni bir nüfus potansiyeliyle karşı karşıya gelmekteyiz. Bu farklılığın II. Bölümde ifade edildiği üzere Behramşah ve Sorkun'a bağlı kimi hisseler ile Hüseyinabad hisselerinin birleşmesinden kaynaklandığı muhakkaktır.⁸⁰¹ Bu cemaatlerin pek çoğu Dulkadirli ve Türkman

⁷⁹⁸ Tayyib Gökbilgin, “Fatih'in Yaptığı Toprak Reformu”, <http://tayyipgokbilgin.info/wp-content/uploads/2012/12/Article-208-Text.pdf>, (Erişim Tarihi:19.03.2021).

⁷⁹⁹ “Kapaklu (Etrakiye-i Kapaklu)”, “Kızıllar (Etrakiye-i Kızıllar)”, “Yağlu (Etrakiye-i Yağlu)”, TT.d.19, s.208, 213, 217.

⁸⁰⁰ TT.d.19, s.246.

⁸⁰¹ “Karye-i Yortan nâm-ı diğer Köyne Baba, hâric ez-defter, tâbi'-i Sorkun, altı çiftlik mikdârı yerdir” şeklinde başlayan ve birbirini takip eden Sorkun'a bağlı pek çok mezranın arasında ara ara Hüseyinabad'a bağlı kayıtlara da rastlanılmaktadır, TT.d.79, s.298-304.

şeklinde isimlendirilmiştir. Hüseyinabad bölgesinde Dulkadirli Cemaatinden Şehsuvaroğlu Ali Bey'e bağlı pek çok "*hâric-ez-defter*" kaydının olduğunu görmekteyiz. Çongar/Çonkar, Toramanlu, Ağcalu ve Türkman cemaatinin yoğun olduğu bu grup genellikle mezralarda hariç olarak kaydedilmiştir. Hüseyinabad'daki bu hareketlilik Kafirni'de daha önce de görüldüğü üzere yerini dingin bir duruma bırakır. Fakat bu dinginlik konar-göçer grupları bakımındandır. Her ne kadar "*hâric re'âyâ*" kayıtlarının sayısında hayli fazla bir artış varsa da bunların bağlı buldukları cemaat ve taifeye dair malumatımız bulunmamaktadır.

Biz nâhiyedeki söz konusu hâric reâyâ, çiftlik, zemin ve mezra sayılarındaki artışı Hüseyinabad nâhiyesinde olduğu gibi dışarıdan konar-göçer grupların gelmesinden ziyade nâhiyedeki nüfus artışının bir sonucu olarak görmekteyiz. Bu artış yeni tarımsal faaliyetlerin yapılacağı sahaların açılmasını zorunlu kılmıştır. Kafirni'de artan nüfus, tarımsal üretim sahalarının genişlemesi şeklindeki gelişmeler verginin tahsili ve dağılımını da etkilemiştir. Pek çok vakfın bu tarihte gelirlerinin ve haliyle de pay sahiplerinin artmasının nedeni bu olmalıdır.⁸⁰² Kafirni'nin bu durumuna benzer sonuçları Mecitözü için de söyleyebiliriz. Nitekim önceki defterde tesadüf ettiğimiz Saru Sülemiş/Sevilmiş, Etrakiye-i Büzürk, Ulu Yörük taifelerinin varlıkları devam etmektedir. Bu hususta ayrıca 20 neferiyle bölgede bulunan Harbendelü cemaati istisna tutulur ise Mecitözü'nden de oldukça ciddi bir nüfus artışının olduğu ve bu durumun da mezra ve zemin sayılarında artışa neden olduğu söylenebilir. 1520 yılı defteri Hüseyinabad'ın adeta konar-göçer grupların gelip geçtikleri bir mahal ve Sorkun, Behramşah ile Zile'ye ait kimi hisselerin birbirine karıştığı bir saha olarak bizlere sunar. Bu bağlamda "*Etrakiyye-i Murad Sofu*" istisna tutulabilir. Çünkü artık Hüseyinabad'a bağlı bir köy konumundadır.⁸⁰³ Hüseyinabad'daki hengâme haliyle Kafirni ve Mecitözü'ndeki gibi nâhiyenin kendi dinamiklerinde meydana gelen gelişmeleri görmemize fırsat vermez. Diğer taraftan Mecitözü ve Kafirni'de "*hâric re'âyâ*" kayıtlı birçok mezra, zemin ve çiftliğin ortaya çıktığını görebilmekteyiz.

1574 yılına gelindiğinde ise Hüseyinabad'daki bu kargaşalı görüntü yerini İnallu, Ulu Yörük ve Dulkadirlü cemaati mensuplarının belirgin olarak görüldüğü bir ortama bırakır. Nâhiyedeki köy, mezra ve zemin sayılarının artışı önceki hengâmede pek çok kişinin nâhiyeye iskân olduğunun göstergesi olabilir. Kılağuz, Karapınar, Kızıllar, Koçhisar, Tutaş, Geçüd, Akpınar, Gerdek Kaya, Gökviran, Tomalan, Alifakih, Kapağulu, Muradsofu, Niyazcık, Alacalar, Çatakpınar, Yağlı, Yatan, Kızkaracalu ve Sapmaz nâhiyedeki etrakiyye varlığı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu köylerin İnallu, Ulu Yörük ve Dulkadirlü mensubu oldukları anlaşılmaktadır.

⁸⁰² "Abdülvahhab, Başu Kuru Kavak, Melik Danişmend, Pir Havend/Hund, İmaret-i Mehmed Paşa, Mehmed Çelebi, Daru'l-Huffâz ve Şeyh Çoban" şeklinde pek çok vakıf kaydına tesadüf edilmiştir.

⁸⁰³ TT.d.79, s. 303.

Hüseyinabad'da nüfus artışının en önemli göstergelerinden biri olan kışlaklarda, İnallu Cemaatinin mütemekkin olduğu görülmektedir.⁸⁰⁴ Nâhiyedeki Ulu Yörük varlığının ilk defterlerin aksine İnallu cemaatine nazaran azaldığı görülmektedir. Haliyle onların yerleşik yaşama geçtikleri ya da terk-i diyâr ettikleri düşünülebilir. Fakat 1574 yılı defterine göre Hüseyinabad bölgesinde etkin bir İnallu nüfusunun bulunduğu muhakkaktır. Bu tarihte Mecitözü'nde de nüfusun arttığı anlaşılmaktadır. Artan zemin, “*hâric re'âyâ*” ve mezra kayıtlarının yanı sıra, Mühreler, Bozbeği, Badam, Çat, Sarusülmen, Türkaşah, Çıkrık köyleri ile Keşlik mezarında etrakiyye varlığı bu durumun bir sonucuydu. Kafirni'nin ise bu tarihte, önceki tarihlerde olduğu üzere, bir cemaat ya da taifenin uğrağı olmamakla birlikte büyük bir nüfus artışına sahne olduğunu görmekteyiz. Nâhiyedeki 1554 yılı tahririnde de görülen fakat esas olarak 1574 tahririnde belirgin bir artış gösteren köy, mezra, hâric-ez-defter, baltalık, çiftlik ve zemin kayıtları bu durumun en önemli göstergelerindendir.

3.3. NÜFUSUN GENEL KARAKTERİSTİKLERİ

Osmanlı İmparatorluğu'nda XV. yüzyılın sonlarına ait tahrir kayıtları ile XVI. yüzyılın sonlarına ait tahrirlerin söyledikleri hakkında pek çok şey yazıldı, yazılmaktadır. Bunların büyük bir kısmı, özellikle XVI. yüzyılın sonlarına doğru yaklaşırken hissedilen nüfus artışını büyük bir titizlikle ortaya koymuştur. Hemen hemen bu türden çalışmaların hepsinde “Osmanlı-Safevi çekişmesi”, “Kızılbaşlık”, “taşra idaresinin zayıflaması”, “konar-göçer taifelerin iskân ya da sürgünü” gibi artık aşına olduğumuz etkenler zikredilmektedir. Bu başlık altında söz konusu bulguları destekler veya çürütür emareler dahilinde her üç kazanın karşılaştırmalı bir nüfus değerlendirmesi yapılacaktır. Bu değerlendirmede nüfus yerleşiklik-konar-göçerlik ve dinî mensubiyet (Müslim-gayrimüslim) ve mücerred (bekâr erkek) ayrımı da dikkate alınacaktır. Bir önceki başlığımızda yerleşik-göçer unsurlara dair teferruatlı malumat verildiğinden tekrara düşülmemesi maksadıyla sadece birkaç cümlelik izahımız olacaktır. Kafiride pek de izlerine rastlamadığımız konar-göçer grupların daha ziyade Hüseyinabad ve Mecitözü havalilerinde görüldükleri anlaşılmaktadır. Özellikle Hüseyinabad'ın bu hususta yoğun bir konar-göçer nüfusun barındığı ya da sevk edildiği mahal olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Mecitözü ise her ne kadar Hüseyinabad gibi olmasa da yine de bazı göçer grupların uğrağı konumundadır. Sonuç olarak Kafiride daha ziyade yakın merkezlerden vuku bulan iç göçlere rastlanırken, Hüseyinabad ile Mecitözü'nde İnallu, Ulu Yörük, Danişmendlü, Yörükân cemaatleri gibi oldukça kalabalık ve etkili konar-göçer gruplara ev sahipliği yaptığı söylenebilir.

⁸⁰⁴ TT.d.12, s. 210/a.

Her üç kazadaki Müslim-gayrimüslim nüfusu hakkında ise öncelikle Müslim nüfusunun durumunun ortaya konulması gerekmektedir. Mukayeseli bir değerlendirme bazı konuların çok daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Şimdilik bu hususta ele aldığımız defterlerde gayrimüslim nüfusun sadece Kafirni’de bulunduğunu diğer iki kazada bu yönde herhangi bir bilgiye erişilmediği şeklindeki bulgumuzu belirtmemiz kâfi olacaktır. Kazalardaki hanelerin 1455-1574 yılları arasındaki değişimlerine bakıldığında ise, Hüseyinabad’da müteakip tahrirlerde hane sayılarının arttığı görülmektedir. Kafirni’deki sert düşüş ve yükselmeler Mecitözü’nde nispeten daha yumuşaktır.

Tablo 5:1455-1574 yılları Arasında Hüseyinabad, Kafirni ve Mecitözü’nün Hane sayıları

Vilayet/Nâhiye /Kaza	Tarih					
	1455	1485	1520	1530	1554	1574
	Hane	Hane	Hane	Hane	Hane	Hane
Hüseyinabad	228	666	957	792	X	1931
Kafirni	1044	918	1020	702	1449	1493
Mecitözü	X	879	912	873	X	1600
Toplam	1272	2463	2889	2367	1449	5024

Hüseyinabad’daki ilk dönem tahrirlerinde hissedilir derecedeki hane artışlarının, 1554 yılı tahriri olmadığından en çok 1530’dan 1576 yılına giden süreçte yaşandığı anlaşılmaktadır. Kazadaki belirgin bu artışın nedeni daha önce de vurguladığımız üzere coğrafi konumu, yeryüzü şekilleri nedeniyle konar-göçer grupların uğrağı olmasındandır. Kanımızca hane sayılarının sürekli artması da bu grupların zemin, mezraa ve çiftlikler vesilesiyle kendilerine mesken tutarak yerleşik hayata geçmeleridir. Benzer durum o kadar yüksek oranda olmasa da Mecitözü için de geçerlidir. Transit yol güzergâhı üzerinde olması, XVI. yüzyıl dünyasının gerektirdiği ölçüde ekonomik iştigalin sürdürülebilir bir mahal olması Mecitözü’nün de konar-göçer gruplarca tercih edilmesine neden olmuştur. Gerek imparatorluğun kimi vergi kalemlerinde yerleşik yaşama geçişi sağlamak maksadıyla tolerans göstermesi ve gerekse de yerli-göçer arasında bilindik sürtüşmelerin yaratmış olduğu olumsuzluklar, kimi göçer taifenin meskûn mahallere veya olabilecek yeni sahalara yerleşmelerini tetiklemiştir. 1520 yılına kadar düzenli bir şekilde nüfusunun artmış olduğunu gördüğümüz Kafirni’de ise durum biraz daha farklıdır. Nitekim yukarıda da belirtildiği üzere konar-göçer grupların varlığına dair herhangi bir iz bulunmamaktadır. O halde bu artışın da bir başka açıklaması olmalıdır. Mehmet Kuru, Anadolu’da 1520’lerden 1580’lere kadar tarihte görülmemiş ölçekte tarıma ve sağlığa uygun bir iklim değişikliğinin yaşandığını, görülen nüfus artışının ve tarımsal alanın ve üretimin

genişlemesinin esas sebebinin bu olduğunu belirtmektedir. Ve en önemlisi, bunun sürdürülebilirliği olmayan bir istisnayı temsil ettiğini vurgulamasıdır. Dolayısıyla, XVI. yüzyılın sonlarındaki nüfus azalmasının bir çeşit “normale dönüş”, “eski düzene dönüş” ya da “olumsuz etkenlerin ortadan kalkması” olarak okunması gerektiğinin altını çizmektedir.⁸⁰⁵ Elbette 1520 yılından sonraki ilk icmal defterdeki düşüş ve 1554 ile 1574 yıllarındaki belirgin artışın da bir sebebi olmalıydı. Bu bakımdan durumu izaha muhtaç bir diğer bölge de Mecitözü’dür. Her iki bölgenin bu durumu hakkında hane-mücerred ayrımının ele alındığı kısımda tafsilatlı bir izah yapılacaktır. XV. yüzyıl ait defteri bulunmayan Mecitözü dışarıda bırakılır ise 1455 yılı tahririnde Kafirni nüfusunun oldukça yüksek olduğu söylenebilir. Hatta tabloda da görüldüğü üzere 1554 yılına kadar bu raddede bir rakama erişilememiştir. Sonuç olarak Mecitözü kayıtlarının olmadığı 1455 yılı tarihinde diğer iki nâhiyede 1.272 olan hane sayısı Mecitözü’nün de eklenmesiyle 1485’te 2.463, 1520’de 2.889, 1530’da 2.367 ve 1574’te ise 5.024 olarak saptanmıştır. Burada 1520 ile 1530 arasındaki farkın mufassaldan aktarımdaki hata ve eksikliklerden kaynaklanmış olduğunu ifade etmemiz gerekmektedir. Zira 1530 rakamları 1520 tahriri verilerine dayalıdır. 1554 yılı tahriri ise Kafirni hakkında önceki 1530 ve sonraki 1574 yılı tahrirleri arasında bir değerlendirme yapmamıza fırsat vermektedir. Nitekim bu defter ile son tarihli defter esas alındığında kaza nüfusundaki esas belirgin artışın 1520-1554 arasında yaşandığını görmekteyiz. Diğer kazaların da aynı dönemde yapılmış tahrirlerinin kayıtları elimizde olsaydı benzer sonuçlara erişmemiz muhtemeldi.

Tablo 6:1455-1574 yılları arasında Hüseyinabad, Kafirni ve Mecitözü Hane-Mücerred sayıları

	Tarih																	
	1455			1485			1520			1530			1554			1574		
Nâhiye	Hane	Müc	Nefr	Hane	Müc	Nefr	Hane	Müc	Nefr	Hane	Müc	Nefr	Hane	Müc	Nefr	Hane	Müc	Nefr
Hüseyinabad	228	X	228	666	164	830	957	260	1217	792	523	1315	X	X	X	1931	1626	3557
Kafirni	1044	157	1201	918	227	1145	1020	350	1370	702	261	963	1449	768	2217	1493	1393	2886
Mecitözü	X	X	X	879	197	1076	912	252	1164	873	265	1138	X	X	X	1600	1167	2767
Toplam	1272	157	1429	2463	588	3051	2889	862	3751	2367	1049	3416	1449	768	2217	5024	4186	9210

Hane-mücerred ve nefer sayılarını gösteren yukarıdaki tablo, ele aldığımız kazaların altı defterdeki verilerini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede Hüseyinabad’ın ilk tahrirde mücerred kaydının olmayışı dikkatimizi çeken bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum elbette bölgede mücerred kategoride kişilerin olmadığı anlamına gelmez. Bu durum Dulkadirli

⁸⁰⁵ Mehmet Kuru, *Locating Ottoman Port-City in the Early Modern Mediterranean: İzmir 1580-1780*, Basılmamış Doktora Tezi, University of Toronto, 2017, s. 30-39.

bölgesinden ele geçirilmiş havzadaki ilk tahrir olmasından kaynaklanmış olabilir. Cook, tahrir eminlerinin ilk dönemlerde bekâr nüfusu pek fazla önemsemedikleri ve bu nedenle kayda almadıklarını belirtmektedir. XVI. yüzyılda ise henüz reşit olmamış kişileri dahi defterlere kaydetmeye meyilli olduklarını dile getirmişti.⁸⁰⁶ Fakat tablodan da anlaşıldığı üzere Kafirni'nin 157 mücerred kaydı vardır. Hüseyinabad'ın ilk mücerred kaydı otuz yıl sonraki defterde 164 olarak görülecektir. Takip eden yıllarda ise yaklaşık yüzde yüz oranında artarak devam edecektir. Nihayet 1574 yılı tahririnde hemen hemen hane sayısına denk bir sayıya erişecektir. 1554 yılı tahriri olması hasebiyle Kafirni'nin mücerred kayıtları da periyodik olarak takip edilebilmektedir. 1520 yılına kadar yükselerek devam eden mücerred sayısı bir anda 1485 yılı sayısına yaklaşmıştır. 1554 ila 1574 yılı tahrirleri yukarı da belirtildiği gibi hane sayısı bakımından pek de fazla bir farklılık içermez. Arada yaklaşık elli haneye yakın bir fark bulunmaktadır. Fakat iki tahrir arasında mücerred nüfusun neredeyse iki katı arttığı anlaşılmaktadır. Nüfusun nâhiyelerin toplam hane sayılarına oranının da giderek küçüldüğü anlaşılmaktadır. Nitekim Mecitözü kayıtlarının olmadığı 1455 yılında 9,2 gibi hayli yüksek olan bu rakam sonrasında 1485'te 5.,1, 1520'de 4,3, 1530'da 3,3, sadece Kafirni kaydının olduğu 1554'te 2,8 ve nihayet 1574'te ise 2.2'ye kadar geriye düşmüştür. Bu durumda mücerredler ile haneler arasındaki makasın giderek daraldığının işaretidir. 1554 yılında 768 olan mücerred sayısı 1574 yılında 1393 olmuştur. 1455 yılı tahriri bulunmayan Mecitözü'nün 1485 yılı defterinden 197 olan mücerred sayısı 1530'da görülen nispi bir artışın akabinde 1574 yılında 1.167 olarak tespit edilmiştir. Acaba ele aldığımız havzada Hüseyinabad'ı dışarıda bırakarak diğer iki nâhiyemizi olumsuz manada etkilemiş olan bu etkenler nelerdir? Ayrıca 1574 yılı defterinde görülen oldukça belirgin veya aşırı nüfus artışının nedeni nedir? Bu başlıktaki esas sorunsalımız ele aldığımız bölgeler çerçevesinde bu sorulardan ibarettir.

1518-1587 Yılları Arası: İklim ve Nüfus İlişkisi

Tahrir defterleri XVI. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle Rum vilayetinde, yukarıdaki tabloda, bizim de ulaştığımız gibi, yüzyıl başarıyla mukayese edildiğinde yüzde yüze yakın bir nüfus artışının olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nüfus artışının doğum-ölüm oranlarından kaynaklı bir gelişmenin sonucu olduğu düşünülebilir mi? Dönem dünyası ve insanların durumları görüldüğünde bu pek olası görülmemektedir. Ayrıca bu döneme ait tek kaynağımız olan tahrir defterleri de maalesef doğum ve ölüm oranları hakkında malumatı havi değildir. O halde oldukça yüksek bu nüfus artışını nasıl okuyabiliriz. Burada "*Muhteşem Bir İklim: Yağış Dönemi*", "*İç Göçler*", "*Toplumsal Buhran, Ekonomik*

⁸⁰⁶ Cook, *Population Pressure in Rural Anatolia, 1450-1600*, s. 26-27.

Darlık”, “*Osmanlı-Safevi Çekişmesi*” ile “*İskân Politikası*” şeklinde dört başlık altında bu sorunsala cevap aramaya çalışacağız.

Fernand Braudel klasikleşmiş eserinde Akdeniz havzasında nüfusun 1500 ila 1600 yılları arasında iki katı oranında arttığını ifade etmiştir.⁸⁰⁷ Onun bu tezini Barkan XVI. yüzyılda Osmanlı dünyasında büyük bir nüfus artışı olduğu yönündeki tespitiyle desteklemiştir. Balkan ve Anadolu coğrafyasına dair daha sonra yapılan hemen hemen tüm sancak çalışmalarında bu yönde sağlam ipuçları tespit edilmiştir.⁸⁰⁸ Bugün XVI. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu sınırları dahilinde, özellikle de Anadolu coğrafyasında ciddi bir nüfus artışının yaşandığını biliyoruz. Fakat son zamanlara kadar bu derece ciddi bir nüfus artışının nedenlerine dair maalesef sarıh veriler ortaya konulamamıştır. Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) döneminin imparatorluğun en gözde dönemleri olduğunu da bilmekteyiz. Fakat bu durumun iklimle ilişkili olabileceğine dair heyecan verici bilgilere henüz erişmiş durumdayız. Anadolu’nun 1518-1587 yılları arasında, Osmanlı ülkelerinin en çok yağış alan bölgesi olduğunu Kuru’nun çalışmaları sayesinde bilmekteyiz.⁸⁰⁹ Bu dönemin Anadolu bozkırlarına en büyük mirası ise yarı kurak sahaların üretim döngüsüne katılmasını sağlamak olmuştur. Merkezi Anadolu’da söz konusu dönemde görülen nüfus artışının en önemli nedeni bu olmalıdır. Bu nedenle özellikle Anadolu’nun iç ve güney kesimlerinde vergi öder nüfus, yüzde üç yüz oranında arttı.

İklim tarihi araştırmalarına göre, Anadolu coğrafyasında 1098-1168, 1518-1587 ile 1743-1812 yağışın en fazla olduğu zaman dilimlerinin sıralamasıdır. Bu zaman dilimlerinden özellikle 1518 ila 1587 yılları arasının aşağıda da belirtileceği üzere “*muhteşem iklim*” şeklinde tarif edildiği anlaşılmaktadır. Diğer yandan 1195-1264, 1434-1503 ve 1591-1660 yılları arası dönemler ise en az yağışın görüldüğü bilinmektedir.⁸¹⁰ Avrupa’da yapılmış iklim ve malî nüfus arasındaki bağlantıya dönük çalışmaları esas alan Kuru, XVI. yüzyıl Osmanlı Anadolu’sunu buna göre incelemeye başlamıştır. Çalışmaları neticesinde 1518 ila 1587 yılları arasında Orta ve Kuzey Anadolu hattının en yüksek yağış alan bölge olarak görüldüğünü ortaya koymuştur. Kuru’nun “*Muhteşem*” Bir İklim: Yağış Dönemi” olarak tarif ettiği bu dönem aynı zamanda çok yüksek nüfus artışının görüldüğü havzalar olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸¹¹ En fazla yağış alan dönemler ise genellikle Mayıs ve Haziran aylarıdır. Yağış bolluğu erozyon ve nehir boylarında sel riskini daima diri tutmuştur. Sıcaklık ortalamaları da yağış bolluğunu takip etti. Çok fazla bir

⁸⁰⁷ Fernand Braudel, *II. Filipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, c.I, (Çev. M. A. Kılıçbay) İmge Yayınları, Ankara 1993, s. 485-486.

⁸⁰⁸ Joiah C. Russel, “Late Medieval Balkan and Asia Minor Population”, *JESHO*, III, 1960, s. 265-274.

⁸⁰⁹ Mehmet Kuru, “A Magnificent Climate: Demography, Land and Labour in the Sixteenth-Century Anatolia”, *Seeds of Power, Explorations in Ottoman Environmental History*, (Ed. Onur İnal and Yavuz Köse), The White Horse Press, UK., 2019, s. 36.

⁸¹⁰ Kuru, “A Magnificent Climate: Demography, Land and Labour in the Sixteenth-Century Anatolia”, s. 43; Kuru, *Locating Ottoman Port-City in the Early Modern Mediterranean: İzmir 1580-1780*, s. 37.

⁸¹¹ Kuru, *Locating Ottoman Port-City in the Early Modern Mediterranean: İzmir 1580-1780*, s. 35-37.

sıcaklık düşüşü yaşanmadı. Nispeten ılık bir hava hâkim oldu. Her iki durum XVI. yüzyılda sadece vergi hanesinde değil, ekilebilir arazi ve alınan vergi tür ve miktarında da artışı tetiklemiştir.⁸¹² Nitekim XVI. yüzyıla Osmanlı taşrasında araziyi kullanma ve kullanan kişilerin medeni durumuna dair çalışmasında Öz, reâyâdan çok azının bir çift sahibi olduğunu daha ziyade nim çift ve caba, bennâk düzeyinde vergilendirildiklerini belirtir. Canik özelinde hane başına 1485 yılında 2063 kg buğday üretilirken bu rakam 1576'da 936'ya gerilemiştir. Bu düşüşün nedeni üretimdeki artış oranının nüfus artış oranına yetişememesidir.⁸¹³ Kuru'nun bu husustaki en önemli saptamalarından biri kanımızca Akdeniz havzası ile Orta ve Güney Anadolu'yu karşılaştırmalı bir şekilde ele almasıdır. Nitekim yukarıda sorduğumuz bazı soruların cevaplarını bu sayede yakalayabilmekteyiz. Akdeniz havzası nüfusu, çok fazla göze batmayacak oranda bir artış gösterirken Orta ve Kuzey Anadolu havzası devasa bir nüfus artışına sahne oldu.⁸¹⁴ Kuru, Akdeniz havzasındaki hiçbir ilçede nüfusun %25 oranında artış göstermediğini iddia etmiştir. Oysa Kuzey ve Orta Anadolu havzasında yer alan meskûn yerler %50 ila %200 arasında değişen bir büyüme gösterdiler.⁸¹⁵ İç ve Güneybatı Anadolu bölgelerinde vergi mükellefi olanların sayısında %300'lere kadar bir yükselme görüldü.⁸¹⁶ Kuru'nun Anadolu'daki yağış dağılımı ve XVI. yüzyıl nüfus kapasitesi bağlamında hazırlamış olduğu harita, bu durumu ortaya koyar. Orta Anadolu'nun Konya, Karaman, Niğde, Aksaray gibi oldukça kurak bölgelerinde XVI. yüzyılda belirtilen o muazzam nüfus artışının olduğu yerlerdir.⁸¹⁷

Kendi inceleme alanımıza döndüğümüzde özellikle Kafirni bölgesinde sık sık temas ettiğimiz "hâric-ez-defter" kayıtları II. Bölümde de bahsedildiği üzere nâhiyenin ilgili köylerine yakın köylerden gelip yerleşenleri işaret ediyor olabilir. Bu durum elbette uzun veya kısa menzilli bir iç göçün sonucuydu. Hizmetkârlık ve müsellemlerle çiftlikleri ile sipahi emeklilerinin bölgedeki varlığı mevsimlik veya kalıcı işçilerin bölgeye meylini arttırmış olabilir. Osmanlı yönetiminin reâyânın bulunduğu yeri terketmesine soğuk baktığı malumdur. Bilindiği üzere çift bozan uygulaması terk-i diyâr eden reâyânın on beş sene sonra bile olsa tespitinde raiyyet olarak yazıldığı köye geri gönderilmesini emretmekteydi. Fakat özellikle Barkan'ın Yeni İl kanunnamesi üzerindeki tespiti, imparatorluk idaresinin her bölgede bu türden sıkı kontroller

⁸¹² Kuru, "A Magnificent Climate: Demography, Land and Labour in the Sixteenth-Century Anatolia", s. 44, 46.

⁸¹³ Öz, "XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Köylülerin Vergi Yükü ve Geçim Durumu Hakkında Bir Araştırma", s. 77-90.

⁸¹⁴ Kuru, "A Magnificent Climate: Demography, Land and Labour in the Sixteenth-Century Anatolia", s.30.

⁸¹⁵ Kuru, *Locating Ottoman Port-City in the Early Modern Mediterranean: İzmir 1580-1780*, s. 30,31; Kuru, "A Magnificent Climate: Demography, Land and Labour in the Sixteenth-Century Anatolia", s. 30-31.

⁸¹⁶ Kuru, "A Magnificent Climate: Demography, Land and Labour in the Sixteenth-Century Anatolia", s.32; Kuru, *Locating Ottoman Port-City in the Early Modern Mediterranean: İzmir 1580-1780*, s.32.

⁸¹⁷ Kuru, "A Magnificent Climate: Demography, Land and Labour in the Sixteenth-Century Anatolia", s. 33.

yapmadığı gibi, kimi zaman müsamaha gösterdiğini de ortaya koymaktadır.⁸¹⁸ Dolayısıyla Kafirni havzasında özellikle yakın çevreden bir şekilde geçim amacıyla gelmiş bir nüfusun varlığı düşünülebilir. Fakat bu da bahsi geçen oranda bir artışa elbette tek başına sebep olamaz. Bu kategorideki kişileri toplumsal buhran ve ekonomik sıkıntılar içerisinde de değerlendirebiliriz. Kimi güç çatışmaları, artan nüfus baskısı, daralan tarımsal alanlar da bir şekilde yeni mekânlara dönem insanlarını sevk etmiş olabilir. Bu husustaki belki de en somut örnek Osmanlı-Safevi çekişmeleridir. Bu durum kanımızca Kafirni ve Mecitözü nüfusu üzerinde hem olumlu ve hem de olumsuz manada etki etmiştir. Önce nüfusun azalması üzerindeki etkisine bakacak olursak, II. Bölüm’de de ifade edildiği üzere her iki bölge kökleri Osmanlı öncesine dayanan Türkmen taifesinin bulunduğu bir sahaydı. Safevi devletinin kurulması ve özellikle Şah İsmail döneminde şiddetlenen Osmanlı-Safevi ilişkileri bu bölgelerdeki Türkmen taifesini etkilemiştir. Bölgede görülen Kızılbaş isyanlarının en önemli nedenlerinden biri şüphesiz Şah İsmail’in bu yöndeki telkinleriydi. Kafirni ve Mecitözü’nde 1520-1530 yıllarına yansıyan hane ve mücerred sayılarındaki düşüşün en önemli nedenlerinden biri Osmanlı-Safevi çekişmesinin yaratmış olduğu kırılma olsa gerektir. Çünkü döneme ait bazı kaynaklar buralardan bazı Kızılbaşların terk-i diyâr ederek Şah’a meylettiklerini işaret etmektedir. Ayrıca Çorum, Amasya, Sivas ve Tokat havalisinin Osmanlı-Safevi çekişmesinde etkilenen önemli mıntikalardan pek çok tımar erbabının Osmanlı’nın taşra idarî ve askerî nizamından koparak sefere katılma emirlerine itaat etmedikleri de artık bilinmektedir.⁸¹⁹

Bölgedeki nüfusun azalmasının tek nedeni Kızılbaşların göçü değildi. Osmanlı yönetimi daha önce de yapıldığı gibi bu türden olayların tekrar yaşanmaması için bazı grupları sürgün ile yerinden etmiştir. Dolayısıyla Yavuz Sultan Selim’in Şah İsmail’i yenerek bu çekişmeyi Osmanlı lehine sonuçlandırdığı döneme kadar Rum vilayetinin pek çok bölgesinde Kızılbaş’a giden, giderken yakalanan veya meyleden reâyâ vardı. İmparatorluk idaresinin daha önceleri ısrarla taşralı idarecilerden bu minvaldeki kişilerin tespiti ile Kıbrıs ve Balkanlar’a sevkini istediği bilinmektedir.⁸²⁰ Kanımızca her iki durum Kafirni ve Mecitözü’nde yukarıda bahsedilen azalan nüfusun sebebiydi. Bu yönde derinlemesine bir çalışma Rum vilayeti genelinde bu yöndeki sonuçları derli toplu ortaya koyacaktır.

⁸¹⁸ Ömer Lütfi Barkan, *XV. ve XVI. Asırda Osmanlı İmparatorluğu’nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1943, s. 75-77.

⁸¹⁹ Murat Alandağlı, “XVI. Yüzyıl Turhal, Zile ve Niksar Havalisinde “Sefer Eşmeyenler”, *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu 25-26 Eylül 2014 Bildiriler*, c. I, (Haz. A. Açikel-S. Başol-M. Hanılçe-E. Hisarcıklılar), Tokat, 2015, s.147-158; Murat Alandağlı, “XVI. Yüzyılın Son Çeyreğinde Rüm Eyaletinde “Şah’a Meyledenler”, *Tarih Okulu*, YI:14, S.LII, Haziran, 2021, s.1601-1619.

⁸²⁰ Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, s. 213-229.

Sonuç olarak Kafirni ve Mecitözü bölgesinde 1455-1530 yılına kadar olan hane ve mücerred sayılarındaki düşüşünü bu yöndeki bir hareketliliğe bağlamak makul görünmektedir. Bununla birlikte 1520-30'lu yıllardan 1574 yılına kadar olan süreçteki nüfus artışını nasıl izah edebiliriz? Özellikle tabloda da görüldüğü üzere mücerred sayılarının aşırı derece artmış olmasının nedeni neydi? Bu soruya Cook'un, dönem itibariyle imparatorluğunda hâkim olan iktisadî darlık ve buhran, bunalım ile ortaya çıkan siyasî, sosyal ve malî kriz ortamının evlenme yaşını ötelediğine dair fikri önemlidir.⁸²¹ Öncelikle Yavuz Sultan Selim'in hükümdarlığı ile birlikte bölgede sükûnetin sağlandığını söylememiz gerekmektedir. Bu sakinlik dönemi, elimizdeki kaynakların işaret ettiğine göre 1580'li yıllara kadar devam edecektir. Söz konusu aşırı nüfus yoğunluğunun en önemli nedenlerinden biri, ortamın müsaitliği ve imparatorluk idaresinin bu noktada atmış olduğu adımlarda aranmalıdır. Oldukça uzun süren Osmanlı-Safevi çekişmesinden yılmış sınır hattındaki vilayetlerden pek çok genç artık daha sakin ve dingin bir hayat için Orta Anadolu'ya doğru göç etmiş olmalıdır.⁸²² Nitekim bu bölgelerde izlerine sık sık rastlanır "şarkiyân"⁸²³ tarifli reâyâ kaydı bu türden bir hareketliliğin sonucuydu. Özellikle Hüseyinabad'dan ziyade Mecitözü ve Kafirni'de bu yöndeki bir hareketliliğin hane ve mücerred sayılarının artışına sebep olduğu söylenebilir.

Her üç bölgede ara ara tesadüf ettiğimiz "*hâric-ez-defter*" reâyâ ise nispeten aynı köy halkından değildi. Bunlar daha önce de ifade edildiği üzere çok daha yakın meskûn mahallerden bireysel ve toplumsal bazı çıkmazlardan rızık arayanlar olmalıydı. Son olarak göçer nüfusa yönelik Osmanlı iskân politikasının ya da farklı dönemlerdeki değişken tutumunun da bölgelerdeki nüfus artışını tetiklediği belirtilebilir. Bu bakımdan Hüseyinabad ve Mecitözü sahalarında İnallu ve Ulu Yörük taifeleri üzerinden örneklerle tesadüf edilmiştir. Nitekim aşağıda değinileceği üzere bu tür konar-göçer gruplar öncelikle mezraa, zemin veya çiftliklere bireysel değil cemaat taifesi şeklinde toplu olarak yerleşmişlerdir. Bu nedenle buldukları sahalar "*mezra-i... 'an cemaat-i Ulu Yörük*" şeklinde kaydedilmişlerdir. Bu tür yerleşimlerin ilerleyen dönemlerde köye dönüşmeleri kuvvetle muhtemeldir. II. Bölümde bu şekilde mezradan köye dönüşmüş örnekler ortaya konulmuştur. Bu konar-göçer gruplar hem yerleşiklerle olan çatışmalarında ve hem de kendilerine gösterilen vergi muafiyetleri⁸²⁴ ya da tam tersine zorlamalar nedeniyle

⁸²¹ Cook, *Population Pressure in Rural Anatolia, 1450-1600*, s. 25-26; Mustafa Akdağ, *Celâli İsyânları (1550-1603)*, Ankara Üniv. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1963, s. 47.

⁸²² Suraiya Faroqhi, "Population Rise and Fall in Anatolia 1550-1620", *Middle Eastern Studies*, XV/3, 1979, s. 322-344.

⁸²³ Alpaslan Demir, "16. Yüzyıl Anadolu'sunda Dış Göçler Şarkiyân", *Karadeniz Araştırmaları*, 28, 2011, s. 51-66.

⁸²⁴ "...mütemekkin olanlar Yörükler olmağın sâhib-i arz-ı tutdukları yerlerin mukârrer olan resm in ve behrelesin verdükden sonra maada rûsûm-ı adıyyelerin Yörük Emîni'ne edâ iderler. İş bu Etrakiyye mukâyed olan reâyâ (bir) öküzden 21 akça ve eğer (1) bennakdan 13 akçe ve (1) cabadan 13 akçe sâhib-i Etrakiyye"ye ve (1) öküzden 7.5 ve eğer (1) bennakdan 5 akça sâhib-i arza verüb bâd-ı hevâ ve cürm-i cinâyet ve resm-i arûsâne-i sâhib-i etrakiye nisf ..'âdet-i ağnâm nisf sâhib-i etrakiyye olduğu..." TT.d.19, s.121.

yerleşik yaşama meyletmişlerdir.⁸²⁵ Nitekim özellikle Hüseyinabad bölgesinde buğday ve arpa vergileri başta olmak üzere belirlenen miktarlardaki farklılık üzerinde durulmuştu. İnalçık'ın 1978 yılında yayınlanmış ve göçer-yerleşik grupların dağılımları ile konumlarına dair muazzam çalışması bizlere göçerlerin yerleşik hayata geçişlerini başka bir metot ve bakış açısıyla ele almamızı söylemektedir.⁸²⁶ Fakat Kafirni hariç diğer iki bölgemizdeki göçer-yerleşik tasnifinin net bir şekilde yapılamamış olması böyle bir değerlendirme yapmamıza imkân vermemiştir.

Cook, artan nüfusa oranla sabit kalan tarımsal alanların yetersizliği nedeniyle dönem insanların tarım için başkaca sahalar araması sonucunda ortaya çıktığını belirttiği ormandan açılan yerlerin (balta yeri, baltalık, kûhiden açılan yer vb.) insanların doğal çevrelerinde fiziksel yapının izin verdiği son raddede açılan sahalar olarak tarif etmiştir. Bu bakımdan baltalık sahalarının nüfus yoğunluğunun hayli fazla olduğu bölgelerde ortaya çıkarak arttığı söylenebilir.⁸²⁷

Bu hususta son olarak Müslim-gayrimüslim dağılımına bakmamız gerekmektedir. Hüseyinabad ve Mecidözü gayrimüslim taifenin izlerine rastlanılmamaktadır. Kadim bir gayrimüslim taifenin uğrağı olan bu havzalardaki gayrimüslim taifeye ne olmuştu? Buralardaki gayrimüslimlerin tamamının Müslümanlaşmış olması pek muhtemel görünmüyor. Bu nedenle bir kısmı Osmanlı öncesi Türk taziyeki ve bir kısmı da Osmanlı idaresiyle birlikte yaşanan siyasî, sosyal ve ekonomik nedenlerle başka diyarlara göç etmiş olmalı. Gayrimüslimlerin Hüseyinabad gibi konar-göçer grupların adeta çekim ve sevk merkezi olan bir bölge ile Mecitözü gibi işlek yol güzergâhlarında giderek etkinliği artan Müslümanlara karşı çok daha fazla direnemedikleri düşünülebilir. Fakat Kafirni bu ikisinden çok daha farklı bir yapıya sahipti. Nispeten etkileşim ve irtibat düşüktü. Gayrimüslimler sadece havzadaki Müslüman gruplarla sınırlı düzeydeki daha ziyade ekonomik maksatlı, ilişkiler gerçekleştiriliyordu. Kanımızca diğer bölgelerin aksine Kafirni'de gayrimüslim reâyâ kayıtlarına tesadüf edilmesinin en önemli nedenlerinden biri coğrafyanın sunmuş olduğu bu ve benzeri kimi imkânlarda aranmalıdır. Ama yine de diğer bölgelerdeki kimi gayrimüslim taifenin bu havaliye gelmiş olabilecekleri ihtimal dahilindedir.

Tablo 7:1455-1574 Yılları arasında Kafirni'de gayrimüslim reâyâ

Sıra	Karye	1455	1482	1485	1520	1530	1554	1574
1	Amlus	64	39	45	57	X	74	90
2	Zuğru	64	57	38	56		58	98

⁸²⁵ "...XVIII. yüzyılın başlarından itibaren gerek kendiliğinden gerekse merkezî idarenin teşviki ya da zorlaması ile konargöçerler yavaş yavaş yerleşik hayata geçmeye başladılar...", Tufan Gündüz, "Konar Göçer", *DİA*, c. 26, İstanbul, 2002, s. 161-163.

⁸²⁶ Halil İnalçık, "Impact of the Annales School on Ottoman Studies and New Findings", *Review*, I/3-4, Kış-Bahar 1978, s. 75-76.

⁸²⁷ Cook, *Population Pressure in Rural Anatolia, 1450-1600*, s. 20-22.

3	Muhad	54	58	57	82	82	84	130
4	Feridökse	24	41	41	76	64	82	117
5	Tiyeri	38	25	27	38	X	45	50
6	Taşlu Sekü	X	X	X	3	X	3	X
Toplam		244	220	208	312	146	346	485

İncelediğimiz defterlerde Kafirni'nin Amlus, Zuğru, Muhad, Feridökse, Tiyeri ve Taşlusekü köylerinde gayrimüslim nüfus tespit edilmiştir. Nâhiyedeki gayrimüslim nüfusun 1455 yılı tahririnde 244, 1482'te 220 ve 1485'te ise 211⁸²⁸ nefer olduğu görülmektedir. XVI. yüzyıla ait 1520 yılı defteri, bölgedeki gayrimüslim nüfusun arttığının ilk işaretlerini vermektedir. 1530 yılı tahririnde Zuğru, Amlus köyü kayıtlarında Gebran ibaresi yazılmadığından aradaki değişimi maalesef takip edememekteyiz. Zira aşağıda ele alınacağı üzere bu köylerin bazılarında Amlus örneğinde olduğu gibi Müslüman nüfus ya başından beri vardı, bir kısmında ise sonradan ortaya çıkarak giderek artan bir şekilde gayrimüslim nüfusuna erişti. Bu değişimi de incelemek gerekmektedir.

Tablo 8:1455-1574 Kafirni Nâhiyesinde Gayrimüslim Hane-Mücerred sayıları

No	Karye	1455		1482		1485		1520		1530		1554		1574	
		G.M	M	G.M	M	G.M	M	G.M	M	G.M	M	G.M	M	G.M	M
1	Amlus	64	38	39	X	45	38	57	57	X	X	74	119	90	183
2	Zuğru	64	X	57	X	38	X	56	X	39	X	58	X	98	6
3	Muhad	54	33	58	X	57	32	82	45	53	36	84	98	130	120
4	Feridökse	24	13	41	X	41	18	76	30	50	22	82	55	117	99
5	Tiyeri	38	X	25	X	27	3	38	X	22	X	45	X	50	75
6	Taşlu Sekü	X	X	X	X	X	X	3	X	X	X	3	X	X	X
Toplam		244	84	220	X	208	91	312	132	164	58	346	272	485	483

1530 yılı defteri dışarıda tutulur ise Kafirni gayrimüslim hane ve mücerred sayılarının zaman zaman düşen yükselen bir eğride 1574 yılına ulaştığını göstermektedir. Fakat 1574 yılında yukarıda belirtildiği üzere Müslüman nüfusta hane-mücerred sayıları bakımından görülen makasın daralması durumunun gayrimüslimlerde de yaşandığı anlaşılmaktadır. Zira 1574 tahririnde 485 olan hane sayısına karşılık mücerred sayısı 169 olarak hesaplanmıştır. Bu durumun en önemli nedenlerinden biri doğum-ölüm oranlarındaki pozitif yönlü değişim ile çevreden alınan göçler olmalıdır. O halde nâhiyedeki Müslim-gayrimüslim nüfus ile mücerred sayılarının durumu nasıldı? Farklılıklar var mıydı? Var ise nerelerde belirginleşti? şeklinde bazı

⁸²⁸ Tablo'da 208 olmasına rağmen defterde Zuğru köyünde 3 mevkûf gayrimüslim kayıt tespiti yapılmıştır ve toplam nefer sayısına ilave edilmiştir.

sorular dahilinde konuyu biraz daha açmak gerekmektedir. Kafirni nâhiyesinin yukarıda belirtilen köylerinden Amlus'ta ilk tahrirde 64 gayrimüslim 38 Müslim hanesi bulunmaktadır. Bu orana dair bir karşılaştırma yapamasak da gayrimüslim sayısında ciddi bir düşüşün yaşandığını bilebilmekteyiz. 1485 yılı tahririnde köydeki oran 45'e 38 oluyor. Nihayet 1520 yılı tahririnde Müslim-gayrimüslim hane sayısı 57'de eşitleniyor. 1554'te Müslüman hane gayrimüslim hane sayısının çok çok üstüne çıkıyor. Son olarak 1574'te de iki katı oranında 90/183 olacak şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Ele aldığımız defterlerdeki mücerred verileri gayrimüslim nüfusundaki artışın Amlus örneğinde bir asrı aşkın bir süre göz önüne alınırsa normal olduğunu göstermektedir. Fakat aynı tespit Müslim hane ve mücerred sayıları esas alındığında söylenemez. Amlus'un önemli bir ticaret yolu güzergâhında olması, zamanla artan ticarî potansiyelinin vermiş olduğu ışık nedeniyle kimi Müslümanlar için durak olduğu muhakkaktır. Köydeki Müslim-gayrimüslim hane sayılarındaki değişim ancak bu şekilde ifade edilebilir. Amlus örneğindeki ele aldığımız bu değişimi tahrir yılları esas alınarak toplamlar üzerinde de ortaya koymak mümkündür. 1455 yılında 244 gayrimüslim hanesine karşılık belirtilen köylerdeki Müslim hane sayısı 86'dır. Muhad ve Amlus köyleri Müslüman-gayrimüslim nüfusun en fazla bulunduğu köylerdir. 1485 yılında bu durum 208'e 91 olacak şekilde değişmiştir. İlk deftere göre gayrimüslim hane sayısındaki düşüşe rağmen Müslüman hane sayısında yükselme görülmektedir. Bu değişim keskin bir şekilde Amlus'ta hissedilmektedir. Nitekim 64'e 38 olan Amlus'un gayrimüslim-Müslim hane sayıları bu tarihte 45'e 38 olacak şekilde değişiyor. Bu değişimin ilk izleri aslında 1482 yılında yaşanıyor. Fakat 64 olan hane sayısının niçin 39'a indiğine dair herhangi bir malumata sahip değiliz. 1520 yılı tahriri çerçevesinde bakıldığında, nâhiyede 309 gayrimüslim hane sayısına karşın 132 Müslüman hanesi bulunmaktadır. Derli toplu bir karşılaştırma yapacağımız 1554 yılı tahriri aradaki farkın kapandığını göstermektedir. Nâhiyedeki 289 gayrimüslim hanesine karşılık Müslüman hane sayısı 293'tür. Nâhiyede gayrimüslim hane sayısının nispeten fazla olduğu Amlus ve Muhad'da bu değişim belirgin bir şekilde kendisini hissettirmiştir. Aynı şekilde 1574 yılına kadar Müslim haneye tesadüf edemediğimiz Zuğru, Tiyeri ve özellikle de Feridökse'de bu tarihteki hane sayılarının artması Muhad ve Amlus'tan bu köylere yönelik bir gayrimüslim iç göçünü getirmektedir. Fakat 485 hane 169 mücerred şeklindeki bu artış emaresi, 483 haneye 255 mücerred şeklindeki Müslim yoğunluğunu perdeleyememektedir. Nâhiyede Müslim nüfusun belirgin bir şekilde ortaya çıktığı köy Tiyeri'dir. Nitekim 1455, 82, 85 ve 1520, 30 ile 54 yılı tahrirlerinde Müslim emarelerinin olmadığı köyde 1574 yılı tahririnde 75 hane ve 46 mücerred Müslim kaydı ortaya çıkmaktadır. Bu durum imparatorluğun iskân politikasına dair bir işaret olabilir. Nitekim köydeki Müslim hanelerinin isimleri ve baba isimleri tetkik edildiğinde din değişikliğine dair bir ipucuna tesadüf edilememiştir. O halde eldeki verilerin

yetersizliği nedeniyle Tiyeri’de tam olarak ortaya çıkaramadığımız bir iskânın uygulanmış olabileceği düşünülebilir. Zuğru köyündeki 6 hane ve 4 mücerred Müslüman hanesi de sonrası hakkında bilgilere erişemediğimiz köydeki Gayrimüslim-Müslim hane ve mücerred sayılarındaki değişimin muhtemelen ilk işaretiydi. Sonuç olarak nâhiyedeki gayrimüslim hane ve mücerred sayılarının XVI. yüzyılın son çeyreğine kadar belirli bir artış, azalış eğrisinde seyrederken Muhad, Amlus ve Tiyeri köyleri başta olmak üzere Müslim hane ve mücerred sayılarının gayrimüslim sayılarını gölgede bıraktıklarını söyleyebiliriz.

3.4. YERLEŞİM ÖRÜNTÜSÜ

Bu başlık altında, ele aldığımız her bir kazaya ait yerleşim birimlerinin örüntüleri incelenecektir. Bu maksatla her bir kazanın köy ve mezra kayıtları esas alınarak önce kaza bazlı, sonra da her üç kazanın karşılaştırmalı bir bakış açısıyla ele alınması amaçlanmaktadır. Buradaki temel kriterimiz ise köy, mezra sayıları ve buraların fiziksel bazı özellikleri olacaktır. Sadece köy veya mezralarının sayısı şeklinde değil de buralardaki kimi nüfus ve yerleşime dönük unsurlar mercek altına alınacaktır. Söz konusu iskân mahallerinde konar-göçer ve yürük oymaklarından olanlar var mı? Hariç-ez-defter reâyâ bulunuyor mu? Reâyâsı dağılmış mı? Köy veya mezra arazisini tahririn yapıldığı dönemde ekip işletenler kimlerdir? şeklinde sorulara cevap aranacaktır. Bunun dışında bazı köy ve mezraların gelişmesine katkı sunan bazı gelişmeler de ele alınacaktır. Özellikle zeminlerin üzerindeki reâyânın zeminin bulunduğu köy reâyâsından mı yoksa başkaca uzak ya da yakın köy ve mezra reâyâsından mı? olduğu sorusuna cevap aranacaktır. Bu bakımdan defterlerde tesadüf ettiğimiz zemin ve baltalık arazilerin özellikle “... reâyâsı ziraat eder”, veya “... karyesi reâyâsından olub” şeklinde bir yerleşimi esas alan kayıtlar ayrı görülüp diğer tüm zemin kayıtları ise bağlı bulunduğu köy reâyâsından sayılarak bir kıyaslama yapılacaktır. Ayrıca bir diğer önemli incelememiz yerleşim birimlerinin yoğunluğu konusu olacaktır. Yani kazalardaki meskûn mahal sayıları ile kaza arazisi arasında özellikle Devlet Arşivleri’nde hazırlanmış 1530 yılı haritaları esas alınarak genel bir gözlem dahilinde değerlendirme yapılacaktır. Köy veya mezraların kaza alanına dağılışı ile sıklık veya seyreklik durumlarına değinilecektir. Son olarak kazalardaki meskûn mahallerin yüksekliklerine bakılacaktır. Kazalarda rakımı bin metrenin üzerinde olan kaç köy var? Köyler daha çok düz, ovalık mahallerde mi kurulmuş, yoksa dağlık mıntikalarda mı? şeklinde yerleşim birimlerinin yükselti eğrilerini ortaya koymaya çalışacağız.

Meskûn Mahaller: Köyler ve Mezralar

Bu kısımda Hüseyinabad, Kafirni ve Mecitözü'nün 1455 ila 1574 yılları arasındaki tahrirlere yansımış köy, mezra sayıları ile iskân şekillerine dair kısa bir malumat verilecektir.

Tablo 9: Hüseyinabad, Kafirni ve Mecitözü'nün 1455-1574 yılları arasında köy ve mezra sayılarını gösterir

Nâhiye/Kaza	1455		1482		1485		1520		1542		1554		1574	
	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz
Hüseyinabad	16	12	33	5	37	12	41	112	32	15	X	X	40	75
Kafirni	62	8	55	7	56	6	54	16	X	X	55	16	60	20
Mecitözü	X	X	45	2	52	19	52	21	X	X	X	X	52	25
Toplam	78	20	133	14	145	37	147	149	32	15	55	16	152	120

1455 yılı tahriri esas alındığında köy veya mezrasına dair bilgilerin olmadığı Mecitözü haricinde Kafirni nâhiyesinin 62 köy ve 8 mezrasının olduğu anlaşılmaktadır. Bu rakamlara bakılarak Hüseyinabad'da çok daha az bir köy ile mezra sayısının olduğu görülmektedir. Özellikle köy sayısı bakımından Kafirni, Hüseyinabad'ın üç katı kadar bir sayıya sahiptir. Her üç kazaya ait bilgileri barındıran 1482 yılı tahririnin Mecitözü kazasının köy ve mezra sayıları sonraki defterle kıyaslanmak bakımından oldukça önemli olduğunu belirtmek gerekmektedir. Buna göre Mecitözü'nde 45 köy ve 2 mezra kaydı belirlenmiştir. Bu sayı tahir kayıtları sayesinde evveliyatı hakkında malumatımızın olduğu Hüseyinabad ve Kafirni'ye nispetle oldukça yüksektir. Bu durumun kazasının II. Bölümde de belirtildiği üzere Zile, Geldigelen ve Hüseyinabad kazalarından bazı köy, mezraların birleşiminden oluşmuş bir kaza olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Neticede Mecitözü, bu kazalardan devşirilen idarî birimlerle kaza hüviyeti kazanmıştır.

1485 yılı tahriri her üç kazaya dair bilgiler sunan ilk ve oldukça önemli bir kaynaktır. Bu kaynaktan edindiğimize göre Hüseyinabad kazasının köy sayısı iki katı nispetinde artmıştır. Yaklaşık 30 yıllık bir süre içerisinde kaza genelinde köy sayılarının artması bölgedeki konar-göçer İnallu, Ulu Yörük ve Danişmendli Türkmenlerinin iskânının doğal bir sonucu oldu. Benzer durum Mecitözü için de geçerlidir. Nitekim kazanın köy ve özellikle de mezra sayılarında büyük bir artış görülmektedir. Mecitözü'ndeki söz konusu bu durumda sebebi konar-göçer İnallu, Harbendelü ve Yörük Türkmen oymaklarının iskânının ya da iskâna meyletmelerinden kaynaklanmaktaydı. Konar-göçer cemaatlerin uğrak yeri ve sevk güzergâhında bulunan bu iki idarî birimdeki değişim oldukça doğaldır. Nitekim bu hüviyette olmayan Kafirni'de belirgin bir artış emarelerinin tespiti için 1574 tarihini beklememiz gerekmektedir. Tablodan da görüleceği üzere Hüseyinabad'ın köy ve mezra sayıları 1520 yılında büyük bir değişime uğramıştır. Köy

sayısı 41 ve mezra sayısı ise 112 olarak hesaplanmıştır. Nâhiyenin mezra sayısındaki bu olağanüstü artışın nedeninin konar-göçer taifesinin iskânı veya iskâna meyletmesi olduğu akla gelse de olayın aslı böyle değildir. Nitekim bu tarihte Sorkun, Zile ve Karahisar havalilerinden bazı köy ve mezraların yapılan idarî sınır değişiklikleri nedeniyle Hüseyinabad'a bağlandığını biliyoruz. Bu nedenle 1455 ve 1482 yılları defterlerinde bulunmayan Sultanemirci Köyü ve Zâviyesi ve beraberindeki onlarca zaviye artık Hüseyinabad hudutlarında karşımıza çıkmaktadır. Fakat oluşan hengâmede özellikle mezra sayılarının tespitinde bir hayli zorlanıldığını ifade etmemiz gerekmektedir. Öyle ki kimi mezralarda “tâbi‘-i Sorkun, Zile” şeklinde önceden bağlı bulunduğu idarî birim olması muhtemel kazalara atıf yapılmaktadır. Haliyle Hüseyinabad'a ait mezra kayıtları tespitinde bu türden kayıtları barındıran mezralar dikkate alınmamıştır. 1542 tarihli defter Hüseyinabad'a, 1554 tarihli defter ise Kafirni'ye ait kimi bilgiler barındırıyorsa da mukayeseli bir şekilde ele alınmaya müsait değildir. Özellikle 1542 tarihli defterin son sayfalarının olmayışı kazaya dair genel bilgilerin tablosuna erişmemizi engellemiştir.

1574 yılı tahriri bu konudaki beklentilerimizi karşılayacak muhtevaya sahiptir. Buna göre Hüseyinabad'ın 40 köy ve 75 mezra kaydı bulunmaktadır. Kafirni ilk defterdeki köy sayısına yakın olmakla birlikte mezra sayıları bakımından nerdeyse 2,5 katı kadar bir artışla karşımıza çıkmaktadır. Gerçekten de tabloda yer alan kazalardan Kafirni'nin köy, mezra sayılarının istikrarlı bir şekilde devam ettiği anlaşılmaktadır. Kazanın bu özelliğinin yukarıda ifade edildiği üzere geçit yolları, uğrak güzergâhlarından uzakta, doğal kimi engellerle korunaklı sahasından kaynaklandığını ifade etmiştik. Mecitözü'nün de köy sayısı olmasa da mezra sayısının her geçen tahrirde artarak 1574 yılında 25'e eriştiği görülmektedir. Kaza bazında ortaya koyduğumuz bu gelişmeleri her üç kazaya ait tahrirlerden oluşturulmuş toplam değerler üzerinde de ele almak mümkündür. 1482, 1485, 1520 ve 1574 yılı tahrirleri dahilinde düşünüldüğünde köy sayılarının sırasıyla 133, 145, 147, 152 şeklinde artarak devam ettiği görülmektedir. Aynı şekilde mezra sayıları da 1520'de 149 olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta 1574 yılında bile bu rakamın çok daha altında bir mezra toplamıyla karşı karşıya kalmaktayız. Mezra sayılarının genellikle Hüseyinabad, Mecitözü ve Kafirni şeklinde devam eden bir artış azalış eğrisine sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bu aşamadan sonra söz konusu köy ya da mezralardaki iskân dair birkaç teferruatın ortaya konulması gerekmektedir.

XV. yüzyılın elimizdeki ilk tahriri Hüseyinabad mezralarından Battal ve Yellüdere'nin harabe olduğunu gösterir. Bu durumda tahririn yapıldığı dönemin öncesinde şenlenmiş olduğu akıllara gelmektedir. Balçıkhisar Eşkücü, Gökviran, Sapmaz, Muradsofu ve Gerdekkaya mezralarında

Ulu Yörük mensupları bulunmaktadır.⁸²⁹ Bu durum bölgedeki yoğun varlığını bildiğimiz Ulu Yörük taifesinin mezarlar vesilesiyle yavaş yavaş yerleşik yaşama doğru meylettiklerinin işaretidir. Öyle ki bu mezarlardan Gökviran, Murad Sofu ve Gerdekkaya'nın nâhiyede köy vasfını kazandıkları anlaşılmaktadır.⁸³⁰ Divan-ı İrmani/Ermeni mezarasının Eskiyaşar köylüleri tarafından işletildiği görülmektedir. Bu durum Eskiyaşar köyünde bir nüfus artışının sonucu olabilir. Bu defterin bir mezra kaydı üzerinden hem mezarların kuruluşu ve hem de bölgenin tahririne dair önemli ipuçları elde edebiliyoruz. Yaprıcık mezarına dair derkenarda bölgeyi kapsayan önceki bir tahrirden söz ediliyor. Derkenara göre Turan isimli kişinin mülkü olan bu mezra önceki tahrirde sehven kaydedilmiş 1455 yılı tahririnde ise düzeltilmiştir.⁸³¹ Bu durum Öz'ün de işaret ettiği 1455 yılından önceki bir tarihte yapılmış tahriri akıllara getirmektedir.⁸³² Hüseyinabad'ın 1485 yılı tahriri yukarıda da ifade edildiği üzere Sultan Emirci ve Yortan nâm-ı diğer Köhne Baba köylerinin kendisine bağlanmasıyla mezra sayılarında çok ciddi bir artışın olduğu görülmektedir. Şüphesiz bu idarî değişiklik Dulkadirli Şehsuvar oğlu Ali Bey'in hassa gelirlerinin şekillendirilmesiyle vuku bulmuştur. Bu durumsa Hüseyinabad batı ve güney-batı istikametinde Sorkun hudutlarını içerisine alacak şekilde genişlemiştir. Ebekolu, Kardiğin, Karataş, Karapınar, Sokucak, Habbazdede, Yassıöyük, Hasan mezarları bu türden bir grubu oluşturmuş ve Abdal Ata Zâviyesi'ne akarları olarak ayrılmıştır. Bu durum söz konusu mezarlarda ziraî faaliyetlerin yapıldığının önemli bir göstergesidir.

Bu türden ikinci grup mezrayı ise Sultan Emirci köyü ile beliren Koyunluyusuf Özü, Güdülözü, Akçaköy, Tusi, Cengizhan, Şeyh, Halil, Ağvansaray ve Topçu oluşturmaktadır. Kapaklar mezarının Taşbüğet halkı tarafından ekildiğini gördüğümüz bu tarihte Karıbasan ve Kurtkışla nâm-ı diğer Lâdikeyüğü mezarları harap durumdadır. Tutaş mezarı da Etrak nüfusun bulunduğu bir yer olup kısa süre sonra köy halini alacaktır.⁸³³ 1520 yılı tahririnde bu türden mezra guruplarının sayısı dokuza yükselmiştir. Kavurgalu mezra grubunda 20, Sultan Emirci mezra grubunda 27, Daruboğazı mezra grubunda ise 8 mezra sıralanmıştır. Mezra gurupları ve sayılarındaki artışı "hâric re'aya"nın işlettiği mezra sayılarını da artırmıştır. Karıbasan, Sarualan, Beyyurdu, Yağlupınar, Seyyidbedirlü, Saraypınar, Ayrıdam, Manşar, Paşalu ve

⁸²⁹ TT.d.2, s.249-252.

⁸³⁰ TT.d.2, s.207-210, Sapmaz mezarının ise 1574 yılı tahririnde köy olarak yer aldığını belirtmemiz gerekmektedir. Bu nedenle hangi tarihte köye dönüştüğünü bilmesek de 1542 ile 1574 yılları arasında bu vasfi kazanmış olabileceği ihtimal dâhilindedir. TT.d.12, vr.209/b.

⁸³¹ "der-tevâbi'-i Hüseyinâbâd dîvânisi timâr-ı Ferhad Bey veled-i İnal ve mâlikânese mülk-i Turhan bundan öndin (önce) il yazanlar deftere kayd itmemişler sehivle (yanılgıyla, gözden kaçıp) kalmış şimdiki halde padişahımızdan hükm-i hümâyûn gelüb emr olunmuş ki Yaprıcık Turhan'ın mülkü imiş şer'î mektûbların görüb mülkiyetin müsellemler tutdum deftere kayd itdüresin deyü buyurulmuş ol sebebden sürete gelüb kayd olundu ki mezkûr mezra'anın mâlikânese mezkur Turhan'ın mülkü olub taht-ı yedinde ola gitsin, evâhir-i Muharrem sene 862", TT.d.2, s.255.

⁸³² Hızır Bey/Paşa defteri, Canik havalisinin ilk tahriri 1420-30?, Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, s. 8-9.

⁸³³ TT.d.79, s. 278.

Gökçelü mezralarının “*hâric re‘âyâ*” tarafından işlendiği anlaşılmaktadır.⁸³⁴ Nâhiyede durumu çok daha kötü olan mezralar da bulunmaktaydı. Örneğin Gulamlar mezrası bir nedenle ra‘iyyetini tamamen kaybetmiştir. Fakat mezraa topraklarının yerleşime uygunluğu veya göçer grupların bölgedeki yoğunluğu gibi nedenlerle kısa sürede Dulkadirli cemaatinin ziraat ettiği kaydı düşülmüştür.⁸³⁵ Yağlı köyü de bu şekildedir. Köydeki Etrakiyye varlığı “*dağulub gitmiştir*” şeklinde ifade edilmiştir.⁸³⁶ Kavurgalu mezrasına da tahririn yapıldığı yılın öncesinde Türkmen taifesinin konarak ziraat ettikleri anlaşılmaktadır.⁸³⁷ 1542 yılı tahriri Gulamlar mezrasının durumunun aradan geçen yirmi yılı aşkın sürede değişmediğini göstermektedir. Sarualan mezrası Hırka halkı tarafından ziraat edilmektedir. 1520’de belirttiğimiz pek çok mezra burada da “*hâric re‘âyâ*” tarafından işletilmektedir. Karıbasan, Beyyurdu, Yağlıpınar, Saraypınar ve Sidrelü elimizdeki eksik defterde bu türden edinebildiğimiz kayıtlardır.⁸³⁸

1574 yılına gelindiğinde Hüseyinabad’daki hemen hemen her köyde bir mezra kaydına rastlanılmaktadır. Bu durum elbette ifade edildiği üzere nüfus artışının ve ekonomik genişlemenin doğal bir sonucuydu. Sadece mezra sayıları değil adlandırılmaları da nüfusun arttığını ortaya koymaktaydı. Büyük-küçük şeklindeki isimlendirmeler birbirine yakın bölgede, havzada mezraların ortaya çıktığını göstermektedir. Buradaki büyük, küçük tabiri hakikatte nüfus ya da coğrafi saha genişliğine referans olabileceği gibi öncelik ve sonralık durumlarını da ifade ediyor olabilir. Perçem köyündeki “*Bazarlık-ı Büzürk*” ve “*Bazarlık-ı Küçük*” mezraları bu türdendir. Her iki mezra Perçem köyü halkı tarafından ekilmektedir. Bu durumda Perçem köyündeki nüfus artışının köy havzasında iki mezranın çıkmasına vesile olduğu anlaşılmaktadır.⁸³⁹

Nâhiyedeki pek çok mezranın bu tarihte bağlı buldukları köy halkı tarafından ziraat edildiği anlaşılmaktadır. Kayacık Pınar’ın Boladcık köyü, Tekke/Tekederesi’nin Serkiz köyü, Toma’nın Akpınar köyü ve Elmalu, Doğanyubası ile Kiraslu mezralarının ise Kırka-i Büzürk köyleri halkınca ekilmesi bu türden örneklerin sadece bir kısmını oluşturmaktadır.⁸⁴⁰ Yağlı köyü hudutlarında bulunan Küçükviran mezrasında Yörükân-ı Büzürk’e bağlı İmranlı cemaatinin bulunduğu görülmektedir.⁸⁴¹ Nihayet Balçıkhisar köyüne bağlı Ustaçay, Sapmaz’a bağlı Bayrakbaşı nâm-ı diğer Viran ile Öyük mezraları ile son olarak Mezidlü ve Tokluağlı mezralarında “*hâric-ez-defter*” kaydı bulunmaktadır. Bu hususta özellikle Sapmaz köyü ve

⁸³⁴ TT.d.79, s. 287-303.

⁸³⁵ TT.d.79, s. 298.

⁸³⁶ TT.d.79, s. 208.

⁸³⁷ TT.d.79, s. 301.

⁸³⁸ A.DFE.d.24, s. 12-15.

⁸³⁹ TT.d.12, vr.194/a.

⁸⁴⁰ TT.d.12, vr.194/a-298/a-b.

⁸⁴¹ TT.d.12, vr.207/a.

mezralarına eğilmek gerekmektedir. Nitekim öncesinde hep mezra olarak gördüğümüz Sapmaz, 1574 yılı tahririnde köy vasfını kazanmıştır. Bu duruma, almış olduğu yoğun nüfusun sebebiyet verdiği muhakkaktır. Nitekim sadece köy değil sahası içerisinde pek çok mezra kaydı oluşmuştur. Bu mezralarda Çongar taifesinin adının geçmesi konar-göçer hareketliliğinin ve bunların yerleşik yaşama geçme evresinde olduklarının işaretidir.⁸⁴²

Hüseyinabad'ın mezralar bakımından içerdiği bu zenginlik ve çeşitlilik kadar olmasa da Kafirni'de de bazı kayıtlara tesadüf edilmiştir. Fakat başta 1455 yılından önce bölgede meydana gelen bazı gelişmelerin kimi mezraları ıssızlaştırdığını belirtmek gerekmektedir. Bu olumsuzluk büyük olasılıkla Osmanlı-Akkoyunlu çekişmesidir. Nitekim Tokat ve havalisinin 1471 yılında Akkoyunlular tarafından yağmalandığını bilmekteyiz.⁸⁴³ Tahririn yapıldığı yıldan on beş yıl kadar önce yaşanmış siyasî havadaki bu gerginlik 1455 yılı Kafirni tahririne Zenklüce, Göğsere, Adamlu, Yançatlı ve Kışlacuk mezralarının harabe olarak kaydedilmesine sebep olmuş olmalıdır. Köylerde de bu türden izlere rastlanılmaktadır. Nitekim Kurusekü köyünde reâyâ terk-i diyâr etmiştir. Köy arazisi “taşradan” olan kişilerce ekilmektedir. Aynı şekilde Çat ve Topalak köylerinin de arazilerinin bu şekilde işletildiğini görmekteyiz. Buradaki “taşradan” ibaresi büyük olasılıkla söz konusu köylerin sınırlarına yakın diğer köy, mezra halklarını işaret etmekteydi. Köylerdeki bu durum aslında Anahor ve Kozluca mezralarının durumu da ortaya koymaktadır. O halde Kafirni'nin 1455 yılı tahriri bizlere şöyle bir tablo sunmaktadır. Tahririden önce yaşanmış kimi siyasî, malî ve sosyal sebepler bazı köy ve mezra halkının terk-i diyâr etmesine ve köylerin harabeye dönüşmesine sebep olmuştur. Bu nedenle söz konusu mahallere sınırdaş, yakın olan köylerin reâyâsı tarafından arazileri işletilmektedir. Bu görüntü 1485 yılı tahririnde yerini biraz daha dingin bir havaya bırakacaktır. Nitekim bu tarihte sadece hâsılı Filtise köyüyle birlikte görülen Nureddin köyünün harabe olduğunu anlamaktayız.⁸⁴⁴

1520 yılına gelindiğinde bölgedeki köy ve mezralarda hareketlilik tekrar artmaya başlamıştır. Kafirni'deki Esas ve Küplüce mezraları üzerinde hâriç reâyânın bulunduğu görülmektedir. Bilindiği üzere hâriç reâyâ, hariçten gelen kadar hariçten eken anlamına da gelir. Yani oranın yerli ahali kendine kayıtlı olanın dışındaki bir başka araziye “*hâric ra'iyet*” statüsüyle ve dönüm resmi vererek de ekebilir. Ayrıca, göçer gruplar da bir yerde ağıl yaptıklarında, yayladıklarında “*hâric re'aya*” statüsüyle kaydedilirler.⁸⁴⁵ Bu durum yukarıda teferruatlı bir şekilde bahsedilen Osmanlı-Safevi siyasî, dinî çekişmesinin tetiklediği bir gelişme olabilir. İşte 1520 yılı defterinde Kafirni köy ve mezralarında “*hâric-ez-defter*” veya “*hâricden*” şeklinde

⁸⁴² TT.d.12, vr.210/a.

⁸⁴³ Huricihan İslamoğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, (Haz. Ayşe Çavdar), İletişim Yayınları, IV. Baskı, İstanbul, 2018, s.222.

⁸⁴⁴ TT.d.19, s.524.

⁸⁴⁵ Oktay Özel, “XV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunda “Hâriç Raiyyet”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 43, 1986, s. 159-171.

kaydedilmiş kişiler söz konusu çekişmeden bunalıp terk-i diyâr etmiş yakın ya da uzak mesafeli göç dalgasının timsaliydiler. Nitekim Açıknel, Tokat kazası defterlerinde 1520’de 19, 1554’te 97 ve 1574’te de 27 kişinin Doğu kökenli olduğunu tespit etmiştir.⁸⁴⁶

Feridökse, Kışla, Kızılviran, Bostankolu, Kurusekü ve Taşlusekü ile Obacı şeklinde sıralayabileceğimiz bu iskân mahallerinde değişen sayılarda göçer izlerine rastlamak mümkündür.⁸⁴⁷ Kafirni’deki bu karmaşanın 1554 yılında da devam ettiği anlaşılmaktadır. Nâhiyedeki tek yaylak kaydının⁸⁴⁸ yanı sıra pek çok mezra hariçten reâyâ barındırmaktadır. Kızılelma, Kadori ve Küplüce mezralarında “*hâric re’âyâ*” vardır. Bu mezralardaki kişilerin nispeten nâhiye içinde mi yoksa dışından mı olduğunu tespit etmek zordur. Fakat Ağancı ve Todor mezralarındaki ifadeleri dikkate aldığımızda kayıtlarda nâhiyeye bağlı köy veya mezra reâyâsının yazıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Ağancı mezrasını Pullur Köyü cemaati ve Todor mezrasını ise Terraç köyü cemaati ekmektedir.⁸⁴⁹ Bu nedenle nâhiyedeki diğer “*hâric*” tabirinin nâhiye dışı köy veya mezralardan gelmiş kişiler için kullanılmış olması olasıdır. 1574 yılına gelindiğinde ise Kara Dere köyünde hâric reâyânın bulunduğu görülmektedir. Kızılelma, Gölbükü, Güblüce, Tudor, Ağancı, Gümülçe mezralarının 1554 yılı durumlarını korudukları anlaşılmaktadır.⁸⁵⁰ Gökköyüne bağlı Gökbükü mezrası Çakmaklı cemaatinde ekilmektedir.⁸⁵¹ Gök karyesinin de Karayar ve Kızılağaç isimli iki derbendin bulunduğu mahalde olduğundan kimi muafiyetlerle bu derbentlerin ıslahına memur edildiklerini görmekteyiz.⁸⁵²

Leveke köyü dahilinde meydana gelen tarımsal faaliyet için arazi temini bölgedeki iskân tarihine ışık tutacak önemli bir mahiyettir.⁸⁵³ Bu kayıt hem köy reâyâsının “*kûhîden açdukları*” şeklinde ormanlık alanlardan tarımsal sahaların elde edildiğine dair bilgi barındırmaktadır, hem de köydeki bu nüfus-arazi dengesizliğinin üstüne tuz biber olacak hâric reâyânın da bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu iki itici güç köy halkının “*kûhîden*” arazi açmasına neden olmuşa benziyor. Bu tarihteki nüfus baskısının mezralar üzerindeki yansımaları büyük, küçük şeklinde adlandırılmış mezraların ortaya çıkmasından da anlayabilmekteyiz.

⁸⁴⁶ Açıknel, *Changes in Settlement Patterns, Population and Society in North Central Anatolia*, s.77.

⁸⁴⁷ TT.d.79, s. 68-71, 79, 87, 89.

⁸⁴⁸ “Yaylak-ı Toluca Ören”, TT.d.554, s.148.

⁸⁴⁹ TT.d. 14, vr.204/a, 218/a, 219/a-b, 223/a, 224/a.

⁸⁵⁰ TT.d.287, s.141, 142, 148, 171-175.

⁸⁵¹ TT.d.14, s.215/b.

⁸⁵² “Mezkûr karye kurbunda Karayar ve Kızılağaç derbendi demekle ma’rûf derbendi mezkûr Karye halkı ıslâh etmeğe iltizâm edüb ve mezbûr derbendler gayet ile sa’b nice tavar ve nüfûs telef olmuş yer olub ıslâhı lâ-büdd olmağın mezbûr karye halkı mâdameki derbend-i mezbûru ıslâh ve termîm edeler ‘avâriz-ı dîvânîyyeden emîn olalar şöyle ki derbend-i mezbûru ıslâhda ihmâl edeler zâyi’ olan tavarı tazmîn edüb bi’l-küllîye güzeşte ‘avârizları alınmak tafsîl olundu.”, TT.d.14, s.215/b.

⁸⁵³ “Karye-i mezbûrenin hudûdu dâhilinde re’âyâsı kûhîden açduğu yerlerin mahsûlüyle rûsûmu ve mezbûr karyeye sonradan gelüb tavattun eden hâric re’âyânın rûsûmu mezkûr karye hâsılinda mahsûbdur”, TT.d.14, vr.203/b.

Nitekim Tomara köyünün “Alan-ı Kebîr” ve “Alan-ı Sağîr” isimlerinde iki mezrası bulunmaktadır.⁸⁵⁴

Mecitözü kazasının mezra kayıtlarına bakıldığında ise ilk olarak 1482 tarihli defterde Doğançü⁸⁵⁵ ve İbek köyünün de Gökçepınar mezralarına tesadüf edilmektedir. 1485 yılında Eynel köyünün Gökçepınar, Güllüközü köyünün Boladcık ve Kışlacık köyünün Uzunhasan mezraları örneğinde olduğu üzere bağlı buldukları köyler reâyâsında işletilmektedir. Bu durum Çıkrık köyünün Kalu/Halvetoğlanı ile Musaköy mezralarında “*hâric re‘âyâ*” şeklini almaktadır.⁸⁵⁶ Göynükağılı mezarlarının ise Mecitözü Zaimi Musa Bey’e bağlı oldukları görülmektedir.⁸⁵⁷ 1520 yılına gelindiğinde ise Mecitözü’nden hem mezra sayısı artmış ve hem de üzerindeki “*hâric re‘âyâ*” kayıtlı olanlar artmıştır. Nitekim Kalu/Halvetoğlanı ile Musaköy, Hisarcık, Sarubey Ağılı, Keneviranı ve Güdükhisar mezralarında “*hâric-ez-defter*” reâyâ bulunmaktadır.⁸⁵⁸ Bu durum nâhiyedeki nüfus hareketinin bir sonucuydu. 1574 yılı tahriri Mecitözü mezralarında İnallu, Hamzalu ve Kavurgalu gibi bazı konar-göçer taifenin varlığını işaret etmektedir. Saraycık, Karılı, Killik, Sazak, Çukurviran, Günbeyoğlu, Karahacib, Virancık ve İlbey köyleri havzalarındaki mezralar da kendi reâyâları ile işletilmektedir. Bu bakımdan “*hâric re‘âyâ*” kaydı olan mezra hayli azdır. Keşlik mezrası bu bakımdan farklılığı ile ön plandadır. Nitekim üzerinde İnallu cemaati, Yörükân-ı Orta Pare ve Kavurgalu taifesinden olanların bulunduğu anlaşılmaktadır.⁸⁵⁹ Kışlacık köyü dahilinde bulunan İsa Savcu Orta Çemen mezrasının Bükse köyü halkı tarafından ekildiği anlaşılmaktadır. Yine Günbeyoğlu köyüne bağlı Alan-ı Acluçakrak ve Avcukasım mezralarının da Çukurviran köyü reâyâsında ekildiği görülmektedir.⁸⁶⁰ Karkın köyündeki Sevindikalanı mezrasının ise bölgede mütemekkin Hamzalu Cemaatince ekilmektedir.⁸⁶¹ Son olarak Kıray köyündeki Aydiken mezrasının İsaköy ve İlbey köyündeki Gökçepınar mezrasının ise Ahmedoğlanı köylüleri ile ortak ekildiği anlaşılmaktadır.⁸⁶² Bu durum her iki mezranın adı geçen köylerin sınırlarının kesişiminde olduğu ve köylerin artan nüfusunun buralara kaydığının ya da yöneldiğinin göstergesidir.

Sonuç olarak ele aldığımız kazaların yerleşim örüntüleri bakımından en renkli olanının Hüseyinabad olduğu söylenebilir. Konar-göçer taifenin meylettiği bir havzada bulunması sebebiyle buradaki köy, mezra sayıları artmış olub buralarda hayatlarını idame ettirenlerin oldukça hareketli oldukları görülmektedir. Artan nüfus yer yer köy havzalarındaki mezraların

⁸⁵⁴ TT.d.14, vr.204/a.

⁸⁵⁵ TT.d.15, s. 102.

⁸⁵⁶ TT.d.15, s. 229.

⁸⁵⁷ TT.d.15, s. 234.

⁸⁵⁸ TT.d.79, s. 344, 356.

⁸⁵⁹ TT.d.12, vr.113/a.

⁸⁶⁰ TT.d.12, vr.115/b, 123/a.

⁸⁶¹ TT.d.12, vr.214/a.

⁸⁶² TT.d.12, vr.124/a-b.

köy reâyâları tarafından işletilmesini sağlamıştır. Fakat Hüseyinabad'da esas olarak bu türden mezraalar yerine malî ve idarî maksatlı kimi sınır değişikliklerinin ortaya çıkardığı sonuçlar ile İnallu, Ulu Yörük taifesinden olanların bulunduğu ve giderek köye dönüşmüş mezraların çok daha fazla olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Bu bakımdan Hüseyinabad'ın peşinden Mecitözü gelebilir. Mezralarında İnallu, Kavurgalu, Hamzalu ve Yörükân taifesine mensup olanların bulunduğu bölgede ayrıca genellikle köy havzasına gidenlerinin bağlı veya coğrafi yakınlık nedeniyle civar köyler reâyâsınca işletildiği görülmektedir. Kafirni ise bu görüntünün dışında ilk defterle birlikte oldukça farklı bir tablo sunar bizlere. Pek çok mezarı harap olmuş bazı köyleri terkedilmiş durumdadır. İlk dönem Osmanlı-Akkoyunlu ve Osmanlı-Safevi siyasî çekişmesinin bölgede yaratmış olduğu bu türden olumsuzlukların izleri 1520'li yıllarına kadar devam etmiştir. Her iki durum genelde köy, mezra terklerine yol açmış olmakla birlikte siyasî, malî ve toplumsal temelli çıkmazlarla uzun ya da kısa mesafeli göçlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu bakımdan Kafirni'de yer yer "*hâric-ez-defter*" kayıtlarının ağırlık kazandıkları görülmektedir. Yeni mezraların ve bunları eken hâriç reâyânın kaydedildiği 1544 ve nihayet 1574 yılı tahrirleri göz önüne alındığında 1520'deki gerilemenin atlatıldığı söylenebilir.

Kazalardaki nüfus hareketliliğinin bir diğer önemli göstergesi de bilindiği üzere zemin kayıtlarıdır. Her bir kazaya ait zemin kayıtlarının teferruatlı bir şekilde II. Bölümde işlenmiştir. Bu bölümde tekrara düşmemek adına sadece zemin kayıtlarındaki "*hâric*" ibaresi üzerinde kısa bir değerlendirme yapılacaktır. Öncelikle ilk dönem defterlerinde zemin kayıtlarının görülmediği anlaşılmaktadır. Bu durum toprak ve nüfus arasında, belirtilen tarihlerde en azından orantısal bir dengenin olduğunun işaretidir. Öz, özellikle Anadolu genelinde 1485 ila 1520 yılları arasında görülen vergi tahsilindeki kısmî azalmayı bazı toprakların mevkûf olarak yazılmış olmasına bağlar. Ona göre, Rum vilayetinin Canik, Tokat ve Ordu bölgelerinde tımar olarak yazılmayan bu arazilerin gelirleri Mevkufat kaleminde toplanmıştır. Bu durum da söz konusu bölgelerin gelirinde azalmaya yol açmıştır.⁸⁶³ Hüseyinabad'da 10⁸⁶⁴, Mecitözü'nde 3⁸⁶⁵ mevkûf zemin kaydına rastlanılmıştır. Bu tarihte Kafirni'deki tek kayıt Ekseri köyünde Ali'nin elinde emanet olarak bulunan zemîn-i Mehmed'dir.⁸⁶⁶ 1520 tarihli defterde herhangi bir zemin kaydına tesadüf edemediğimiz Hüseyinabad'ın aksine Kafirni'de 7 ve Mecitözü'nde 8 zemin kaydı bulunmaktadır. Özellikle Kafirni zeminlerinin sipahiler adına kayıtlı olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁶⁷ 1542 yılı Hüseyinabad tahririnde Baba Tahir adında bir zemin kaydı bulunmaktadır. Bu zemin "*hâric-ez-defter*" olan Derviş Mehmed tarafından işletilmektedir.⁸⁶⁸

⁸⁶³ Öz, "XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Köylülerin Vergi Yükü ve Geçim Durumu Hakkında Bir Araştırma", s.77-90.

⁸⁶⁴ TT.d.19, s. 210, 213, 216, 217.

⁸⁶⁵ TT.d.19, s. 221-245.

⁸⁶⁶ TT.d.19, s. 506.

⁸⁶⁷ TT.d.79, s. 69, 74.

⁸⁶⁸ A.DFE.d.24, s. 15.

Kafirni'deki zeminlerde muazzam bir artışın yaşandığını 1554 yılı tahririnden anlayabilmekteyiz. Burada tesadüf edilen 216 zemin kaydının 53'ü "*hâriç-ez-defter*" veya "*hâric re'âyâ*" tarafından işletilmektedir. O halde bu tarihte en azından Kafirni bölgesi zeminlerinin 1/4'nün "*hâriç*" reâyâ elinde olduğu söylenebilir.⁸⁶⁹ Benzer şekilde XVI. yüzyılın son defteri olan 1574 yılı tahririnde Hüseyinabad'da 23, Kafirni'de 9 ve Mecitözü'nde 24 "*hâric-ez-defter*" reâyâ kaydının bulunduğu zeminlerin varlığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Hüseyinabad, Kafirni ve Mecitözü'nün XV. yüzyıla ait defterlerinden yavaş yavaş ortaya çıkan ve zaman zaman bahsedilen kimi eğilimlerle aşağı yukarı yönlü bir seyir izleyen, nihayet XVI. yüzyılın sonlarına doğru doruk noktaya erişen nüfus artışından bahsedebiliriz. Bu artışın en önemli göstergelerinden biri şüphesiz köy, mezra ve zemin sayıları ile buralarda yaşanan kimi değişim ve dönüşümlerdir. Bu değişim ve dönüşümün en önemli unsurlarından olan konar-göçerler ile "*hâriç-ez-defter*" hanelerin ele aldığımız bölgelerde iskân düzeninde oldukça önemli değişikliklere yol açtığı anlaşılmaktadır.

Burada özellikle Koç'un Bursa örneğinde tesadüf ettiği köy sayısındaki muazzam artışın izlerine rastlamadığımızı ifade etmemiz gerekmektedir. Koç, 1520 ila 1574 yılları arasında Bursa'nın bazı nâhiyelerinin köy sayılarındaki değişimini mercek altına almış ve kırsalda hane bazında % 98,1, mücerred sayısında ise %297 oranında oldukça devasa bir artışın olduğunu ortaya koymuştur. Ona göre, bölgede sayıları artarak devam eden köylerin birçoğu hane ve mücerred sayılarındaki bu artışın ortaya çıkardığı kalabalık büyük köy havzalarında kurulmuş bağlı köylerdir. Ele alınan nâhiyelerdeki büyük köyler 1522'den sonra artan nüfusu taşıyamamış ve Bursa gibi coğrafyası iskâna müsait bir havzanın sağlamış olduğu kolaylıkla civarda başkaca köyler kurulmuştur. Söz konusu yeni köyler asla koştukları köyleri hem hane ve hem de üretim faaliyetleri bakımından geçmemiştir. Koç, son olarak köylerden kopma eylemini dönem Anadolu'sundaki köylü nüfusun özgür, hür olma hevesine bağlamaktadır. Onun bu kanıya varmasını sağlayan gösterge ise çift ve nim çifte sahip hanelerin azlığıdır. Bu saptamaya göre bu derece büyük bir araziye bağlı olmak yerine biraz daha dış çeperde "*hâric*" olarak çok daha küçük bir araziye işletmek köylüde bu özgürlük hissiyatını uyandırmıştır.⁸⁷⁰

Mevkûf Kayıtları

Her üç bölgenin özellikle 1455-1520 yılı defterleri aralığında olanlarda, dikkatimizi çeken bir başka konu Hüseyinabad'da nispeten çok daha fazla olmak üzere Mecitözü ve Kafirni şeklinde

⁸⁶⁹ TT.d.287, s. 140-183.

⁸⁷⁰ Yunus Koç, "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Köylerin Parçalanma Sorunu: Bursa Kazası Ölçeğinde Bir Araştırma", *XIII. Türk Tarih Kongresi 04-08 Ekim 1999*, C.III, Ksm.III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2020, s.1961-1970.

sıralanabilecek olan “*mevkûf*” veya “*zemîn-i mevkûf*” şeklindeki kayıtlardır. Kelime köken itibarıyla vakıf, vakfedilmiş araziye işaret etse de bu defterlerdeki kayıt şekli ve maksadının farklı olduğu düşünülmektedir. Acun’un ilk dönem örneklerini ziraat yapılması maksadıyla açılmış araziler⁸⁷¹ içerisinde değerlendirdiği mevkûf tarifli arazileri, Emecen, MAD. 5945 numaralı defterin 9-15. sayfalarındaki bilgilerden hareketle “*hizmete gelmeyen piyadelerin tasarrufundaki yerlerin hâsılı... mîrî adına mevkûfât emînleri*” kaydedilerek geliri toplanan sahalara bahsederek⁸⁷² Hakikatte V. Bölümde teferruatıyla ele alacağımız mevkûfât fonu bu türden kayıtların bolluğuyla ön plana çıkmaktadır. O halde bu araziler, ilk olarak ziraî faaliyetleri canlandırmak maksadıyla açılmış ve fakat her nedense görevini yerine getirmeyen kişilerin elinden hazineye gelir getirmesi maksadıyla toplanmış araziler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda mevkûf arazi, tımar sistemi içinde bir kez tapuyla tescillenmiş ve kayıt altına alınmış mîrî arazinin sahipsiz kaldığı andaki statüsünün adıdır. Bu yüzden tapuyla birine yeniden verilmek yerine etraftaki köylülerce vergisi, genellikle dönüm veya zemin resmi karşılığında tasarruf edilirdi. Bu yüzden defterlerde ayrı bir kategori olarak kaydedildi. Peki, ama neden? Özellikle de bu türden kayıtlar 1455’te yok iken 1485 ila 1520 yılları defterlerinde yoğun bir şekilde yer almaktadır? Devamındaki 1542 ve 1554 ila 1574 tarihli defter veya parçalarında neden geçmemektedir? Bu birkaç anlamlı soru üzerinden meseleye bakıldığında aşağıdaki tabloyu oluşturan verilere sahip olmaktadır.

Tablo 10: 1485, 1520 ve 1554 yılı tahrirlerinde Hüseyinabad, Kafirni ve Mecitözündeki mevkûf kayıtlar

Kaza	1485	1520	1554
Hüseyinabad	34	45	
Kafirni	21	34	2
Mecitözü	55	37	
Toplam			

Şayet sorular dahilindeki yaklaşımımız doğru ise yukarıdaki tablo tezimizde sık sık vurguladığımız üzere Osmanlı-Safevi çekişmelerinin malî tarihe yansıyan yönü olarak ele alınabilir. Ele aldığımız bölge, Türkmen unsurlarının zaman zaman Osmanlı idaresine başkaldırdıkları bir yer olmakla birlikte Safevilerin dailerini vesilesiyle tazyik ettiği bir saha konumundadır. Bu nedenle sıradan bir şekilde çiftini işleten bazı kimselerin gerek seferlere katılmaması ve gerekse de “*Şah’a meyleden*” raiyyet akla geliyor. İlk dönem Osmanlı-Safevi çekişmelerinin izlerini barındıran bu kayıtlar 1574 yılı tahrirlerine çok daha net yansımaya başladı. Bu yönüyle ilk dönem mevkûf kayıtları tımar ruznâmçe ve yoklama defterlerinde sık sık karşılaştığımız el değiştirme nedenlerine dair izahın ilk örneğini oluşturmaktaydı. Sonuç

⁸⁷¹ Acun, *Karahisar-ı Şarkî ve Koyluhisar Kazaları* s.72.

⁸⁷² “...mîrî hizmete ta’yîn olunduktan sonra edâ-yı hizmet etmeyenlerin ocakları mahsulleri kânun üzere mevkûf zabt olunu-gelmeğîn...”, Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, s. 151 (Özellikle Bkz. 150. Dipnot).

olarak defterlerde özellikle 1485 ila 1520 yılı kayıtlarında sık rastladığımız mevkûf tarifli kayıtlar Safevi tazyikiyle terk-i diyâr etmiş kişilere dair izler barındırıyor olabilir. Bu düşünceye rağmen Öz'ün mevkûf ve mevkûf zemin kayıtlara dönük yaklaşımı daima akılda tutulmalıdır. Bu vesileyle toprak, nüfus ve vergilendirme sistematiği dahilinde “*hububatın tahrir kıymetinin artması*” ile “*resm-i çift*” miktarının uzun süre değişmemesi meselesinin ortaya çıkarmış olduğu dolaylı bir yol, çıkış olarak da görülebileceğini öğrenmiş oluyoruz.⁸⁷³

Yerleşim Birimi Yoğunluğu

Çok eski zamanlardan beri tarımcı, köylü nüfusun önlerinde sürüleri bulunan göçebelerle komşu olduğu Anadolu platosunda köylülerin genellikle dağ eteklerine ya da verimli nehir vadilerinde kuruldukları anlaşılmaktadır.⁸⁷⁴ O halde bugün olduğu gibi dün de iskân mahallerinin belirlenmesini sağlayan bazı etkenler vardı. Bazen bir ovaya hayat veren akarsu, bazen akan dereye nazır hoş eğimli yamaçlar ve adeta kuş uçmaz kervan geçmez mevkiler... Bu bölümde ele aldığımız kazaların iskân mahalleri bu nazarla tetkik edilecektir. Her bir kazanın yerleşim birimlerinin odaklandığı veya kümелendiği sahalar ortaya konulacaktır.

Bugünkü Alaca ilçesi haritasına bakıldığında doğu-batı ve kuzey-güney istikametinde seyreden iki temel ulaşım ağı gözümüze ilişmektedir. Bu yollardan doğu-batı istikametinde olanın Orta Anadolu'nun izleri sürülen kadim bir güzergâhı olduğundan I. Bölümde bahsedilmişti. Çapraşık, Çöplü, Alaca ve Eskiyapar güzergâhında seyreden bu yol, bölgedeki köy ve mezraların da konumlanmasında önemli bir etkiye sahiptir. Benzer bir etkiyi tersi istikamette devam eden Çorum-Yozgat güzergâhında da görmek mümkündür. Her iki yolun kesişimi bizlere bugünkü Alaca'yı göstermektedir. Neticede ilçe olması bu durumun bir sonucuydu. Akışkan yol güzergâhlarının kavşağında oluşu Alaca'da sanayi, ticaret ve tarıma dönük endüstrinin gelişmesini sağlamıştır. Bölgenin genel coğrafi yapısı hafif engebeli ve özellikle Yozgat sınırlarına doğru yükseltisi artan dağlık sahalarla kaplı olduğundan yerleşim birimleri de bu duruma göre bir dağılım göstermiştir. Söz konusu iki ana yol güzergâhı ve bu güzergâhlara bağlı iç yollar Alaca coğrafyasında adeta tüm ilçe sahasına dağılmış bir köy görünümü verir. Yerleşim nispeten yükseltinin arttığı Boğazköy ve Ortaköy istikametinde seyrekleşir. Gerdekkaya, Killik, Koçhisar, Büyüksöğüt Özü, Kızkaracalu, Çevrelü, Keşlik, Çatak ve Soğucak gibi çevresindeki su kaynaklarına göre oluşmuş köyler de vardır. Alaca'nın günümüzdeki bu yapısında 1530 yılına doğru geriye gidildiğinde de aslında çok farklı bir oluşumla karşılaşmamaktayız. Nitekim insanoğlunun yerleşeceği mahallerde arayacağı

⁸⁷³ Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, s. 191-192.

⁸⁷⁴ Langer-Blake, “Osmanlı Türklerinin Doğuşu ve Tarihsel Arkaplanı”, s. 192.

özellikler dün neyse bugün de hemen hemen aynıdır. Bu bakımdan 1530 yılı Hüseyinabad haritasına bakıldığında Bozok ve Mecitözü hudutlarına doğru merkezden uzaklaştıkça artan dağlık sahalarda yerleşim örüntüsü hayli seyrek. Karadağ ve Alandağ bu durumun en önemli nedenidir. Çekerek boyunca Amasya-Tokat Kavşağına kadar inen tarihi yolun Ortaköy'ü geçtikten sonra Karahacıb veya Kuyucak üzerinden yöneldiği Hüseyinabad'da Keşlik, Gökviran, Çatak Pınar, Kızıllar Domalan, Eskiypar üzerinden Budaközüne doğru yönelen hat ve çevresinde köylerin sıralandığı görülmektedir. Aynı şekilde kuzey-güney istikametinde seyreden ve etrafındaki hafif yükseltilerden kıvrılarak devam eden yolun doğu ve batısında da adeta köylerin bir zincir halkası gibi sıralandığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla konar-göçer grupların oldukça yoğun olduğu Hüseyinabad'daki yerleşim birimlerinin yoğunluğunun kimi yüksek bölgeler hariç su, toprak yapısı ve ulaşım ağına göre konumu gibi faktörler dahilinde bir dağılım gösterdiği bu bakımından da iç içe girmiş bir yerleşim örüntüsünden ziyade daha seyrek ama bağlantılı bir dağılım gösterdikleri anlaşılmaktadır.⁸⁷⁵

Almus'un bugünkü haritasına bakıldığında Sivas'a sınır olan bölgeye doğru giderek yükselen dağlık alanın etkisiyle seyrek yerleşimlerin olduğu, eğimin azaldığı ve kendisine bulduğu uygun sahalarda kıvrıla kıvrıla yol alan yolu takiben nüfusun yoğunlaştığı görülmektedir. Yüksek dağ eteklerinin hâkim olduğu coğrafyada genellikle akarsu ve derelerin olduğu nispeten yükseltisi az olan ve bahsedilen yol ile bağlantısı bulunan ara yolların kuzey-güney istikametinde seyrettikleri görülmektedir. İşte Sivas yönünden Tokat istikametine seyreden ana yol haricinde yüksek dağ silsilelerinden eğim yönüne paralel seyreden bu ara yolların çevresi de yerleşim için tercih edilmiştir. Çiftlik, Çehet, Gölgeci, Dereköy, Karadere, Teknecik, Kızılelma köyleri bu türden oluşumlara örnek verilebilir.⁸⁷⁶ Orta Anadolu'da kaynağını alan Tozanlı ve Yılduz kavşağında Kafirni hudutlarına giriş yapan adeta nâhiyeyi ikiye bölerek kendisine bulduğu dere yataklarından kıvrıla kıvrıla yol alan Yeşilırmak, Kafirni'deki yerleşim birimlerinin konum ve yoğunluğunu belirleyen en önemli etkenlerden biridir. Kafirni, Tozanlı ve Yılduz nâhiyelerinin kesişiminde bulunan Çat köyünden tutun ki Tiyeri, Eftelid, Alpit, Sideri, Gezgi, Amlus, Alemdar ve Kurusekü istikametinde Cincife'ye doğru uzanır. Yeşilırmak ile Kelkit Çayı arasında yüzü ırmaklara gelecek şekilde yükselen ve adeta bir çanak oluşturan yükseltinin rakımı düşük olanlarında doğu batı istikametinde yerleşmeler uzanır. Fakat belli bir yükseltinin üstüne çıkmaz. Diğer taraftan Yılduz nâhiyesine bakan cenahında ise Çiftlik, Çeğet ve Tomara; Kızılelma, Lefeke, Eftelid ve Sideri; Tekyecik, Muhad, Kınık, Amlus ve Gezi ile Feridökse, Ahmed Oğlanı Kevahlıh şeklinde seyreden akarsu yatağının tersine devam eden dere ve

⁸⁷⁵ 387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (938/1530), Dizin ve Tıpkıbasım, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 1997, s. 224.

⁸⁷⁶ http://tokatozelidaresi.gov.tr/kurumlar/tokatozelidaresi.gov.tr/Yeni%20isay/cbs/AlmusYol- 03_20.pdf (Erişim Tarihi: 19.03.2021), Bu harita için Bkz. EK:23, s. 471

nispeten yükseltisi az bölgelerde konuşlanmış dört kol gözümüze ilişmektedir. Bu durumda Kafirni nâhiyesinin yukarıda incelediğimiz Hüseyinabad nâhiyesinin aksine coğrafyaya genel bir dağılımdan ziyade akarsu, yol güzergâhları ile yaşama elverişli mıntikalarda kümelendiği görülmektedir. Bu nedenle akarsu ve dere boylarını takip eden havzalarda belirginleşen yerleşim örüntüleri buralardan uzaklaştıkça seyrelir ve giderek kaybolur.⁸⁷⁷ Bu oldukça doğal bir durumdur. Nitekim ormanlık alanlarla kaplı, yükseltisi fazla, haliyle soğuk bölgelerde hayatın devamı oldukça güç bir durum arz etmektedir.

Son olarak Mecitözü'nün günümüzdeki ilçe haritasına bakıldığında ilçeyi doğu batı istikametinde kat eden iki önemli yol ağının varlığı anlaşılmaktadır. Bu yollardan nispeten daha uzun olanı, Çorum-Samsun yolundan güney doğu istikametinde Amasya-Tokat yönüne seyreden ve Elvan Çelebi, Mecitözü Kalecik'ten devam ederek Tokat-Amasya kavşağına varandır. İkincisi ise Cemil Bey-Amasya hattında seyreden adeta iki dağ silsilesi arasında devam eden İbek, Kışlacık, Kargı köyleri boyunca devam ederek Amasya hududuna devam eder. Bu yolun kuzey ve güneyinde birbirine mesafesi fazla olmayan köyler sıralanır. Her iki yol arasında yükselen sahalarda yerleşim seyrekleşir. Bu nedenle özellikle Karadağ'ın uzandığı Çorum ve Amasya sınırına yakın bölgelerde yerleşim oldukça seyrekdir. Bu sahalarda su kaynakları ve yeterli arazinin bulunduğu dağ yamaçlarında yer yer köyler dikkatimizi çekmektedir. Ayrıca her iki ana güzergâh arasında coğrafyanın izin verdiği ölçüde ara yolların da oluştuğunu, bu yollar üzerinde de pek çok yerleşim biriminin yer aldığını görmekteyiz.⁸⁷⁸ Bu yollardan ana yol güzergâhı olarak tarif ettiğimiz yolun aslında 1530 yılı haritasında Yeşilirmak'ın kollarından biri olan Çorum Çayı'nın akış istikametinde kurulduğu anlaşılmaktadır. Karadağ adeta Amasya'dan Budaközü'ne uzanan ve Mecitözü mıntikasında yükseltisi zirve yapan bir yarım çember görünümündedir. Bu nedenle Mecitözü'nde bu yarım çemberin dere ya da yükseltisi az geniş sahalara bakan yüzünde yerleşim birimleri sıklaşmıştır. Temel olarak XVI. yüzyıl yerleşimlerinin Kürtler, Mühreler, Türkanşah, Balım, Ahmedoğlanı, Kızılcı, Kargu ve Badem şeklinde kuzeyden güneye doğru sıralandığı görülmektedir. Bu ana güzergâhın birazcık dışında da Bükse, Kuduzlar, Sarukaya ve Sırçalı gibi ulaşımı kolay ikinci sıralı grup ortaya çıkmıştır.

Sonuç olarak yerleşim birimlerinin yoğunluğu bakımından günümüzdeki ve XVI. yüzyıldaki durumlarını elimizdeki mevcut kaynaklar çerçevesinde değerlendirdiğimiz bu bölümde, Kuzey Orta Karadeniz bölgesinin üç kazasında akarsu, yol güzergâhları ve coğrafi özelliklerin yerleşim

⁸⁷⁷ 387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (938/1530), Dizin ve Tıpkıbasım, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 1997, s. 224.

⁸⁷⁸ <http://www.corumozelidare.gov.tr/kurumlar/corumozelidare.gov.tr/Genel/Pdf%20Dosyalar%C4%B1/Genel/Mecitozu.pdf>, (Erişim Tarihi: 19.03.2021). (Bu harita için Bkz. Ek:24, s.472)

birimlerinin yoğunluğu ile dağılımlarını etkilediği anlaşılmaktadır. Bu coğrafyalarda elbette önce yollar yoktu. İnsanlar tabiatın izin verdiği ölçüde iskân mahalleri oluşturdular. Sonra da hem bir başkasına ulaşmak ve hem de temel bazı gereksinimlerini tedarik etmek için yollar inşa ettiler. Yollar inşa edilirken hem maliyet hem de sağladığı kolaylık nedeniyle akarsular, dereler referans alındı. Dolayısıyla incelediğimiz üç bölgede de yerleşim birimleri öncelikli olarak bu iki etken çerçevesinde oluşmuş ve devam etmiştir. Zaman zaman bu ana yapıda, ulaşım mümkün merteye izin verecek dağ yamaçları ile hafif yükseltisi olan düzlük sahalarda da su ve tarımsal alanının durumuna göre yerleşimler ortaya çıktı. Buralar adeta doğal güvenli, korunaklı sahalardı. Bu üç etkenin dışında sarp, yüksek yamaçlı dağ silsileleri veya kurak, çorak sahalardan ormanlık alanların dönem insanına pek cazip gelmediği açıktır.

Yükselti Eğrileri: Yükseklik ve İskân İlişkisi

Belli bir bölgedeki yer yeryüzü şekillerinin insanların yerleşimlerini etkilediği muhakkaktır. Ele aldığımız kazalarındaki nüfus ve yerleşme özelliklerinin yatay ve dikey yönlü⁸⁷⁹ oldukları görülse de biz burada genellikle yükseklik ile yerleşme arasındaki ilişki ve bunu belirleyen faktörler çerçevesinde bir izahı uygun gördük. Nitekim ülkemizde kırsal yerleşim sahalарının en önemli belirleyicisi yüksekliktir.⁸⁸⁰

Tablo 11: Hüseyinabad, Kafirni ve Mecitözü köylerinin Yükseklik Durumu⁸⁸¹

Kaza	0-499	500-749	750-999	1000-1199	1200 +	Toplam
Hüseyinabad	0	0	10	11	1	22
Kafirni	0	0	19	14	5	38
Mecitözü		10	5	10	1	26
Toplam	0	10	34	35	7	86

Kazaların buldukları havzaların rakımlarının deniz seviyesine göre yüksek olması nedeniyle 500 metrenin altında herhangi bir yerleşim birimi bulunmamaktadır. Nitekim her üç kaza da Kuzey Anadolu dağ silsilelerinin uzandığı yer yer yüksek plato ve ovalar ile vadilerin oluşturduğu bir coğrafi yapıya sahiptir. Kazalardan yükseltisi nispeten en düşük olanının Mecitözü olduğu anlaşılmaktadır. Karadağ'ın kuzey yamaçlarından vadiye doğru yükseltisi

⁸⁷⁹ Yücel Dinç- Döndü Üççam Karagel, "Antakya Şehri'nin Kuruluşu ve Mekânsal Gelişimi, İçinde Türkiye" *Coğrafyası Araştırmaları (Prof. Dr. Mesut Elibüyük'e Armağan)*, (Ed. Ferhat Arslan), Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara, 2017, s.571-596; Saim Savaş, *Sirge Kazası Dikey Boyutuyla Bir Yerel Tarih Araştırması*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2017.

⁸⁸⁰ Ümit Sergün, "Türkiye'de Kır Nüfusunun Yükselti Kademelerine Göre Dağılışı", *Coğrafya Dergisi*, 4, 2021, s. 7.
⁸⁸¹ Bu tablo ele aldığımız bölgelerde eski adları tespit edilmiş veya isimleri değişmediği düşünülerek göz önüne alınmış yerleşim birimlerinin bu günkü idari sınırları esas alınarak hazırlanmıştır. İskân mahallerinin yüksekliklerinin tespitinde ise Google Earth pro ve Hacettepe Üniversitesi Jeoloji Bölümünden tedarik edilmiştir. (Bülent Topuz'a haritaları benimle paylaşma nezaketinden dolayı çok teşekkür ederim)1/25000 haritalar kullanılmıştır.

azalan ve geniş bir koridor hüviyeti gören bölgedeki yerleşimlerden 10 tanesi 750 m'nin altında bir yüksekliğe sahip alanda kurulmuştur.⁸⁸² Mecitözü'nde bir o kadar köy ise 1.000 ila 1.199 metre arasında değişen yükseklikte kurulmuştur. Bu durum oldukça ilgi çekicidir. Bahsedilen Amasya-Çorum-Samsun irtibatını sağlayan vadinin dışında, su ve arazi kaynaklarının elverdiği dağ yamaçlarında konuşlanmış bu köylerin güvenlik nedeniyle bu bölgelerde kurulmuş oldukları düşünülebilir. Hüseyinabad ise Kafirni'ye göre yükseltisi düşük olan bir bölge görünümündedir. Kazadaki köyler genellikle 750-999 ile 1.000-1.199 metre arasında kurulmuştur.⁸⁸³ Bu durum elbette bir rastlantı değildir. Daha ziyade tarımsal alanların yaratılması ve yol güzergâhlarına göre konumu ile su kaynaklarının varlığı bu dağılımı etkilemiştir. Ayrıca bölgenin zaten bir çanağı andıran yapısı, Yozgat ve Mecitözü sınırlarını oluşturan dağ yamaçlarına olan yerleşim meylini artırmıştır. Bu yamaçlardan güneye bakan tarafların genellikle tercih edildiği görülmektedir. Hem Mecitözü hem Hüseyinabad'ın 1.200 metrenin üzerinde bir yerleşiminin olması da her iki kazanın Kafirni bölgesi yüksekliğinin çok altında bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Kafirni'de de yerleşim birimlerinin yarısı 750 ila 999 metre aralığında yüksekliğe sahip alanlarda kurulmuştur.⁸⁸⁴ Öncelikle bu yüksekliğe sahip iskân mahallerinin Yeşilirmak vadisini takip eden bir düzlemde sıralandığını belirtmemiz gerekmektedir. Bu köyler, ırmak seviyesi ile bir olmasa da kıvrımların mahal verdiği alüvyon toprakları bol, uygun sahalarda sırtlarını giderek yükselen yamaçlara dayanmıştır. 1.000 ila 1.199 metre aralığındaki yükseklikte kurulmuş köylerin ise Yeşilirmak'ı besleyen vadi ve derelerden hareketle hafif eğimli yamaçlarda kuruldukları görülmektedir.⁸⁸⁵ Zamanla hırçınlaşmış ırmağın yaratmış olduğu taşkınlık, Sivas-Tokat, Amasya ve Samsun arasında kadim bir geçit konumunda olan güzergâhta yaşanan güvenlik eksikliği nedeniyle biraz daha yukarı çemberde bu köylerin kurulduğu anlaşılmaktadır. Kafirni'deki son iskân bölgesi ise su kaynakları ve arazisinin insanoğlunun yaşamına göz kırptığı erişilmesi güç ve bugün bile yeterli yol ağı bulunmayan 1.200 metrenin üzerindeki yerlerdir.⁸⁸⁶ XVI. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda insanların genellikle asker, göçer sevk ve toplanma mahalleri, bataklık alanlarının dışında dağlık alanlara yerleşme eğimi gösterdikleri malumdur.⁸⁸⁷ Kafirni'nin bu noktada önemli bir örnek olduğu anlaşılmaktadır.

Yerleşim Biriminin Büyüklüğü

⁸⁸² Doğla, Çayköy, Emir Bağı, İbek, Kalecik, Koyunoğlu, Bükse, Kargı, Totali ve Kışlacık.

⁸⁸³ Eski Yapar, Çevresli, Karkın, Kapaklı, Kılağuz, Sarı Süleyman, Bolatcık, Karnı Kara, Sincan ve Büyük Hırka.

⁸⁸⁴ Dereköy, Tiyeri, Megüllü, Alpit, Gezgi, Eğseri, Almus, Feridökse, Muhad, Kınık, Karadere, Leveke, Varzıl, Tomara, Çeğet ve Zora.

⁸⁸⁵ Filtise, Zuğru, Daduhta, Kuru Sekü, Bostan Kolu, Kevahlıh, Eftelid ve Çiftlik.

⁸⁸⁶ Minegir, Kızılelma, Teknecik ve Mescid.

⁸⁸⁷ Tunçdilek, "Eskişehir Bölgesinde Yerleşme Tarihinin Toplu Bir Bakış", s.189-208.

Bu başlık altında incelediğimiz her bir kazanın 1455 yılı tahririnden 1574 yılı tahririne kadar geçen sürede elimizdeki mevcut nüfus verileri ile kazalardaki köylerinin büyüklük veya küçüklüklerine dair tespitler ortaya konulacaktır. Bunun için ilk olarak kazalardaki nüfusun kaza bazındaki dağılımlarına bakılacaktır. İncelediğimiz tahrirlerin her birinde elde edilen köy mezra sayıları bir grup olarak görülecek ve buralardaki hane sayıları hesaplanacaktır. Elde edilen hane köy sayısına bölünerek her bir tahrir yılı için ortalama bir veri elde edilecektir. Devamında, elde edilecek sonuçlar karşılaştırmalı bir şekilde incelenecektir. Bu sayede değişen oranlar ve nedenlerine dair kimi izlere ulaşılması amaçlanmaktadır. Nihayet her biri nâhiye için en az 10 ve en çok 200 hanelik rakamlar temel alınarak kazalarda bu rakamlara göre kategorize olmuş köyler mercek altına alınacaktır. Bu köylerde hane sayısının azalması veya artmasına neden olan faktörler var mıdır? Köylerdeki hane sayıları dengeli mi yoksa dengesiz bir şekilde mi dağılım göstermiştir? Şayet aşırı bir dengesizlik var ise nedenleri nedir? Ana köy veya mezralar dahilinde özellikle XVI. yüzyılın sonlarına gidilirken uydu köy veya mezraların kurulduğunun işareti var mıdır? şeklinde bir dizi sorunun cevapları aranacaktır.

Tablo 12: 1455-1574 Yılları arasında Hüseyinabad, Kafirni ve Mecidözü'nün Hane Aralıkları

Tarih	Hâli		1-9	10-24	25-49	50-74	75-99	100-199	200 +	Toplam
1455	Köy	Mezra	11	8	2	1				24
		2								
1485	1	2	35	60	35	7	4			144
1520		1	40	57	47	10	1	4		160
1542 ⁸⁸⁸		1	4	13	9	5		1		33
1554 ⁸⁸⁹			6	10	29	5	4	1	1	56
1574			9	31	56	42	15	17	3	173
Toplam	1	6	105	179	178	70	24	23	4	590

Bu bağlamda ilk olarak kırsal alandaki iskân mahallerinin ki karye ve mezra ön plandadır, nüfus büyüklüklerine bakmak gerekmektedir. 1455 yılı tahririne bakıldığında Kafirni ve Hüseyinabad kazalarında köylerdeki hane sayılarının 1 ila 24 arasında kümelendiği anlaşılmaktadır. Her iki kazanın hemen hemen yarısından fazlasının durumu bu şekildedir. Yine aynı şekilde yüzün üzerinde yetişkin nüfusun bulunduğu tek iskân mahalli Müslim-gayrimüslim nüfusa sahip olan Amlus'tur.⁸⁹⁰ Kafirni'deki diğer hanesi fazla köylerin de gayrimüslim köyleri olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Bu durumun tahrir öncesinde devam eden Osmanlı-Akkoyunlu

⁸⁸⁸ 1542 yılı defteri sadece Hüseyinabad'a ait defter parçalarından ibarettir. Bu defter sayfalarında bile kazanın tamamı yer almamaktadır.

⁸⁸⁹ Sadece Kafirni'ye ait defterde edinilen bilgilerdir.

⁸⁹⁰ TT.d.2, s. 592.

çekişmesinin bir sonucu olması olasıdır. Daha önce de değinildiği üzere kazada görülen beş harap mezra da bu durumun bir sonucudur. Her iki idare arasında gidip gelen Müslüman nüfusun savaşılar, askerî mükellefiyetler ve gergin siyasî havanın etkisinden dolayı azalmış olması muhtemeldir. Bu olumsuzluklardan nispeten çok daha az etkilenen gayrimüslimler ise daha kalabalık köylerde yaşamaktadır. Hüseyinabad kazası ise genellikle konar-göçer Türkmen cemaatlerinin uğrağı olduğundan ve imparatorluk nizamının tam olarak yerleşmemiş olması nedeniyle benzer durumda meskûn mahal haneleri 1-24 arasında kümelenmiştir. Nâhiyede hane sayısı elliyi aşan tek köy Gök köyüdür.⁸⁹¹ Battal ve Yellüdere mezralarının harap olduğu Hüseyinabad'da İnallu ve Ulu Yörük taifesinin mobilize olmuş özellikleri yerleşikler dünyasında huzursuzluğa neden olmuş olabilir. Nitekim bölgedeki İnallu cemaati mensubu 295 hane neredeyse meskûn diğer köy ve mezralara tekabül etmektedir.⁸⁹² 1485 yılı tahriri yukarıda bahsettiğimiz aksine yavaş yavaş bir dönüşümün ilk sinyallerini vermektedir. Artık 25-49 aralığında hanesi olan köy sayıları da belirginleşmektedir. Hüseyinabad'da imparatorluk nizamının sağlanması, Sorkun'a ait bazı köy, mezraların bağlanması gibi iki önemli faktör bu durumu tetiklemiştir. Sadece Eskiyyapar'ın bildiğimiz bölgede bu sefer Yeniyyapar adından etraftaki konar-göçerlerin rağbet ederek birleştikleri oldukça kalabalık bir köy ortaya çıkmıştır.⁸⁹³ Hırka-i Büzürk ve Hırka-i Küçük köyleri ile Sultan Emirci köyleri Sorkun'dan nâhiyeye geçen erişkin nüfusu fazla köylerdi. Bunların Hüseyinabad köy, mezra sayısı bakımından etkiledikleri muhakkak olmakla birlikte iktisadî bakımdan da adeta çita atlamasına neden olduğu görülmektedir. Bu tarihte köy hane sayılarının artmasının bir diğer nedeni de konar-göçer grupların iskâna teşvik edilmesi i ve bunun doğurduğu sonuçlardır. Öyle ki pek çok köy ve mezra önünde "*Etrakiyye-i*" ibaresiyle anılmaya başlanacaktır. Kafirni yakın, uzak bölgeden göçler vesilesiyle üzerindeki olumsuz havayı oldukça kısa bir sürede atlatmıştır. Bölgedeki meskûn mahallerin ¼'ünün 10-49 arasında kümelendiği anlaşılmaktadır. Fakat bu sefer de önceki dönemin aksine gayrimüslim köylerindeki hane sayılarında belirgin bir azalma baş göstermiştir. Bu tarihte köy olarak gördüğümüz Nureddin'in harap halde olduğunu ve sonraki defterlere de mezra olarak kaydedildiği görülmektedir. 1455 yılı dağılımları hakkında bilgilerin olmadığı Mecitözü, nispeten diğer kazalara göre çok daha iyi bir görüntü sunmaktadır. Köy ve mezralarının yarısına yakını 10-24 aralığında hane barındırmaktadır. Bir köy ve iki mezrasının harap olduğunu öğrendiğimiz XV. yüzyılın son defteri üç kazada da yetişkin nüfusu 100'ü aşan bir köyün olmadığını ortaya koymaktadır. XVI. yüzyılın ele aldığımız ilk defteri köy hane aralıklarının genellikle 10-24 arasında kümelenildiğini göstermektedir. Hüseyinabad'da Akpınar, Çatakpınar ve Fakılar gibi köylerin hane sayıları ellinin üzerindedir. Yeniyyapar'ın

⁸⁹¹ TT.d.2, s. 612.

⁸⁹² TT.d.2, s. 256-262.

⁸⁹³ TT.d.19, s. 203.

nüfus almaya devam ettiğini yüzü geçen hane sayılarından anlayabilmekteyiz.⁸⁹⁴ Bu tarihte bölgede ciddi bir iskâna meyletmenin olduğunu köylerde artan hane sayılarının yanı sıra mezralarda da ufak ufak beliren hanelerden anlayabilmek mümkündür.⁸⁹⁵ Mecitözü'nde de bu yönde bir hareketliliğin olduğunun özellikle 25-49 hane aralığındaki köylerin artmasından kestirebiliriz. Kafirni ise Osmanlı-Safevi çekişmesi sonucu 1-9 hane aralıklı köylerindeki artış ile olsa gerek tekrar 1485 yılı durumuna dönüş sinyalleri vermektedir. Her ne kadar Amlus gibi Müslim-gayrimüslim köylerinin nüfusunda Müslümanlar lehine bir artış olsa da kazada hane sayısı 100'ü aşkın üç köyünün, gayrimüslimlerin bulunduğu köy olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. O halde hem 1455 yılı kuruluş buhranı ve hem de 1520'li yıllardaki siyaseten gergin hava Müslüman köylerinin hane sayılarını aşağı çekerken gayrimüslim hanelerinde belirgin bir artışın yaşandığını söyleyebiliriz. Bu durum kaza dahilindeki veya yakın bölgelerdeki gayrimüslimlerin bir arada toplanan eğilimlerinin bir sonucu olarak düşünülebilir.

1544 yılı defteri Kafirni köylerinin belirlenen her kategoride en az bir köyünün varlığını ortaya koymaktadır. Kazada her ne kadar hane sayıları 25-49 aralığında kümelense de 200 üstü bir köyün de olması oldukça önemlidir. Amlus'un bu dönemdeki hane sayısı giderek önem kazanan ticaret yolu üzerinde olması, etraftan göç alması gibi nedenlerden kaynaklı olarak hane sayısı 200'ü aşmıştır.

XVI. yüzyılın elimizdeki son tahririni içeren 1574 tarihli defter, her üç kazada 1-9 hane aralığında köyün olmadığını, bu kategoride mezraların artık ön plana çıktığını göstermektedir. Daha ziyade 25-49 aralığında kümelenen hane sayıları Hüseyinabad'a sayısı 200'ün üzerinde üç köyün ortaya çıkmasıyla yukarı doğru bir açılım göstermiştir. Bu tarihe kadar pek göremediğimiz 50-74, 75-99 ve 100-199 hane aralığına sahip köyler artık hayli fazla miktarla karşımıza çıkmaktadır. Bu kategoride Hüseyinabad, Kafirni ve Mecitözü şeklinde bir sıralama yapmak mümkün olmaktadır. Hüseyinabad'da sekiz, Kafirni'de dört ve Mecitözü'nde ise 2 köyün hane sayısı 100-199 aralığındadır. 25-49 aralığında en fazla köyü olan kaza ise Mecitözü'dür. Hüseyinabad'ın Yeniyyapar köyü bu tarihte 280 haneye ulaşmıştır.⁸⁹⁶ Hırka-i Büzürk ve Sultan Emirci hane sayıları 200'ün üzerindeki diğer köylerdir. Bu köylerin sahip olmuş oldukları arazilerinin oluşan tabloda etkisi yadsınamaz. Kurtini Sırtından hafif engebeli verimli ve arazisinin yanında Çökerik/Çökecikderesi'nin şenlendirdiği Hırka-i Büzürk, artan nüfusun iskân olarak tercih ettiği bir saha haline gelmiştir. Hüseyinabad mezralarında bile hayli kalabalık bir nüfusun bulunduğu anlaşılmaktadır.⁸⁹⁷ Hem köy ve hem de mezralarında hane sayılarında görülen bu aşırı büyüme bölgedeki nüfus artışının belirgin bir yansımasıdır. Benzer

⁸⁹⁴ TT.d.79, s. 275.

⁸⁹⁵ TT.d.79, s. 295-297.

⁸⁹⁶ TT.d.12, s.192/a-b, 193/a.

⁸⁹⁷ Mezra-i Çelebi Bağı:53, Mezra-i Karadığın:55, Mezra-i Söğüd Özü:73, TT.d.12, vr.199/a, 202/b, 203/a.

durum Kafirni ve Mecitözü için de geçerlidir. 1574 yılı kayıtları ile 1544 yılı verileri hane sayısı bakımından karşılaştırıldığında aradan geçen yirmi yıllık sürede Kafirni köy ve mezralarının her birinin en az on en fazla da 50 hane ilavesinin olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁹⁸ Bu raddede olmasa da Mecitözü’nde de belirgin bir artışın olduğu görülmektedir. Özellikle Ahmedoğlanı ve Sarusülmen köyleri bu konuda oldukça iyi iki örneği oluşturmaktadır.⁸⁹⁹

Tablo 13: Hüseyinabad, Kafirni ve Mecitözü kazalarının nefer sayılarının köy sayılarına oranı (1455-1574)

Tarih	Hüseyinabad			Kafirni			Mecitözü		
	Meskûn	Neferân	Ort	Meskûn	Neferân	Ort	Meskûn	Neferân	Ort
1455	23	309	13.4	62	1201	19.4			
1485	40	831	20.8	57	1155	20.3	51	1076	21.1
1520	50	1217	24.3	56	1342	23.9	53	1164	21.9
1574	51	3557	69.7	58	3371	58.1	67	2767	41.3

Hüseyinabad, Kafirni ve Mecitözü kazalarının 1455 ile 1574 yılları arasındaki nefer sayılarının köylere oranını içeren yukarıdaki tablo, nüfus artışını çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Hüseyinabad’da 13,4 gibi bir ortalama ile başlayan bu oran her geçen tahrir yılında artarak 1574 yılında 69,7 olmuştur. Kazada en çok artışın 1520 ile 1574 yılları arasında yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu durum ele aldığımız diğer tüm kazalar için de geçerlidir. Öyle ki Kafirni’de 23,9’dan 58,1’e ve Mecitözü’nde ise 21,9’dan 41,3’e yükselen bir oranla karşılaşılmaktadır.

3.5. İSKÂNIN EKONOMİSİ

Tezimizin bu bölümünde ele aldığımız bölgelerdeki iktisadî faaliyetler incelenecektir. II. Bölümde her bir kaza kendi içinde tahrir yılları esas alınarak incelendiğinden teferruata girilmeden elde edilen özet verilerin karşılaştırılmasının bir değerlendirmeye ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu nedenle ilk olarak “*Ürün Deseni*” başlıklı bölümde kazalarda baskın ürün çeşitleri ile spesifik görülenleri üzerindeki tespitler ortaya konulacaktır. İkinci başlık ise kazalardaki “Hayvancılık Faaliyetlerini”, yaygın olduğu sebepten, koyun yetiştiriciliği ve bal üretimi bağlamında kapsayacaktır. Kazalardaki tarımsal üretimin adeta aynası görevi gören “Değirmenler”e dair bir başlık takip edecektir. Bu başlık altında son olarak kazalardaki “Vakıflar” hakkında kısa bir malumat verilecektir.

Ürün Deseni

⁸⁹⁸ Gök köyünün 1544 yılı tahririnde hane sayısı 38, 1574 yılı tahririnde ise 89’dur. TT.d.12, vr.215 a/b.

⁸⁹⁹ Saru Sülmen’in 1520 yılı defterinde hane sayısı 26 iken 1574 yılında 117; aynı şekilde Ahmedoğlanı köyünün ilk defterde hane sayısı 59 iken ikincisinde 140 olarak karşımıza çıkmaktadır, TT.d.12, vr.114/a, 117/b-118/a.

XV. yüzyıl ve XVI. yüzyıl tahrir kayıtları Osmanlı İmparatorluğu taşrasında en fazla üretilen iki ürünün arpa ve buğday olduğunu göstermektedir. Bu hem dönem dünyasının bir karakteristiği hem de coğrafya ile iklimin doğal bir sonucuydu. Para ekonomisinin gelişmediği aynı ürün üzerinden vergilendirmenin yaygın olduğu bu dönemlerde başta imparatorluk hazinesi olmak üzere merkez-taşra idarecileri bu sistem sayesinde ayakta durabilmekteydiler. Bu bakımdan ele aldığımız Kuzey Orta Anadolu bölgesinde yer alan üç kazada bu iki ürünün yoğun olması oldukça sıradandı. Yer yer izah edeceğimiz farklılıklar olsa da açıklandığı üzere, hem dönemin idarî ve malî yapısı ve hem de coğrafya, yöre insanına başkaca bir imkân tanımamaktaydı.

Tablo 14: 1455-1574 Yılları arasında Hüseyinabad, Kafirni ve Mecitözü’nde Arpa ve Buğday Vergileri (Kile/Müd olarak)

Yıl	1455				1485				1520				1554				1574			
	‘an-hassâ		‘an-behre		‘an-hassâ		‘an-behre		‘an-hassâ		‘an-behre		‘an-hassâ		‘an-behre		‘an-hassâ		‘an-behre	
	Gendüm	Cev	Gendüm	Cev	Gendüm	Cev	Gendüm	Cev	Gendüm	Cev	Gendüm	Cev	Gendüm	Cev	Gendüm	Cev	Gendüm	Cev	Gendüm	Cev
H.abad	70	55	313	250	37	21	615	374	28	16	684	512	X	X	X	X	X	X	18212	14505
Kafirni	436	387	448	394	349	187	499	236	281	183	253	214	221	191	501	330	3777	2791	16239	10478
Mecitözü	X	X	X	X	81	62	544	342	51	38	477	326	X	X	X	X	X	X	17848	14350
TOPLAM	506	442	761	644	467	270	1658	952	360	237	1414	1052	221	191	501	330	3777	2791	52299	39333

Tahrirlerden elde ettiğimiz verileri kapsayan yukarıda tablo “‘an hassâ” ve “‘an-behre” cinsinden kazalardaki arpa ve buğday üretimini göstermektedir. İlk defterler ile son dönem defterleri arasında gerek isimlendirme ve gerekse de miktar ifadelerinin kullanımında farklılık yaşandığı anlaşılmaktadır. İlk defterlerde gendüm-cev daha sonra ise hınta ve şa’ir olarak zikredilen buğday ve arpanın yine ilk defterlerde müd olarak verilen miktar ölçü birimi sonradan keyl/kile olarak gösterilmiştir. “an-behre” yani reâyânın elindeki çiftliklerden elde edilen arpa ve buğday miktarının “‘an-hassâ” olarak tabir olunan tımarlı sipahilerin ellerinde bulunan hassa çiftliklerinden elde edilen miktardan çok daha fazla olduğu açıktır ki bu da gayet normaldir. Hassa çiftliklerinin Hüseyinabad ve Mecitözü’ne nispetle Kafirni’de süreklilik gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu durumu kazadaki behre ve hassa arasındaki dengeden anlamak da mümkündür. Diğer kazalarda her iki vergi kalemi arasında oldukça yüksek farklar olmasına rağmen Kafirni’de bu durum ilk dönemlerde birbirine çok yakındır. Dolayısıyla Kafirni’de tımarlı sipahi ve ellerindeki hassa çiftliklerinin diğerlerine göre fazla olduğu söylenebilir. Dikkat edilmesi gereken bir nokta da defterlerin bir kısmında dîvânî ve mâlikâne gelirleri ayrı ayrı olan köy veya hisselerde mâlikâne gelirlerinin kaydedilmemiş olmasıdır. 1485 tarihli mufassal defterde bunlarda yazılıdır. Ancak 1455, 1554 veya 1574 tarihli defterlerde yazılı

değildir. Dolayısıyla gerçekte toplanan vergiler burada kaydedilenden daha fazladır.⁹⁰⁰ Reâyâ çiftliğinden elde edilen öşr esas alındığında buğday üretiminin Hüseyinabad'da tahrir yıllarının tamamında arttığı görülmektedir. Fakat Kafirni ve Mecitözü'nde 1520 yılı tahririnde ciddi bir düşüşün olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumun Osmanlı-Safevi çekişmesinin bölgedeki üretim faaliyetlerine vurduğu darbeden kaynaklandığı söylenebilir. Bu varsayımımız doğru ise bu çekişmeden Kafirni ve Mecitözü bölgeleri Hüseyinabad'dan çok daha fazla etkilenmiş benziyor. Mecitözü ise XVI. yüzyılın son tahririnde buğday üretimi bakımından Hüseyinabad'ın hemen altında yer almaktadır. Dolayısıyla bölgede ciddi bir iskân faaliyeti gerçekleştirilmiş, ziraî üretime dönük faaliyetler hız kazanmıştır. Nitekim hem Hüseyinabad ve hem de Kafirni'nin 1520 yılı tahrirleri ile 1574 yılı tahririndeki veriler behre cinsinden buğday miktarı bakımından kıyaslandığında üç katlık bir artışın görüldüğü anlaşılmaktadır. Bu fark Mecitözü'nde dört katı oranında olacak şekilde ortaya çıkmıştır. Benzer değerlendirmeleri cev, yani arpa üretimi için de yapmak mümkündür. Dolayısıyla incelediğimiz defterlerde her üç kazanın temel besin maddesi olan buğday ile çiftlik hayvanlarının beslenmesinde önemli bir yeri olan arpa üretiminin oldukça yaygın olduğu görülmektedir. Her üç kazada Osmanlı idarî nizamının sağlanmasıyla artan üretim miktarları bazı siyasî, sosyal ve dinî çekişmelerin yaşandığı dönemlerde düşüş göstermiştir. 1520 yılını müteakip toparlanmanın olduğunu, artan nüfus hareketliliği, iskân ile nüfus baskısının şekillendirdiği ziraî faaliyet alanlarının da artmasıyla üretim miktarlarının üç, dört kat arttığını söyleyebiliriz.

İncelediğimiz kazalarda elbette sadece arpa ve buğday tarımı yapılmamaktaydı. Kazaların coğrafi yapı ve toprak verimliliği ile su kaynaklarının durumuna göre farklılaşan ürün desenlerinin olduğu görülmektedir. Bu duruma en güzel örnek olarak Kafirni'de özellikle ip, yağ ve bazı ilaçların katkı maddesi olarak kullanılan keten-kenevir ve ceviz üretimi verilebilir. Aynı minvaldeki bir başka örnek ise Mecitözü'ndeki pembe yani pamuk üretimidir. Nihayet son döneme yaklaşıldığında ise Hüseyinabad'daki nohut, mercimek bu türden son örneği teşkil etmektedir. Su kaynaklarının ve arazi yapısının el verdiği ölçüde ceviz üretiminin Kafirni'de yaygın olduğu görülmektedir. Yine su kaynağının bol ve arazisinin de nispeten düz olduğu Mecitözü'nde de pamuk üretiminin yapıldığı anlaşılmaktadır. Her iki kazanın aksine su kaynakları sınırlı olan Hüseyinabad'da ise nohut, mercimek gibi suya çok az ihtiyaç duyan ürünlerin yetiştirildiği görülmektedir. İslâmoğlu, baklagil üretiminin toprağın gübre bakımından zenginleştirilmesinde de rolü olduğunu ifade etmektedir.⁹⁰¹ Her üç kazada su ve arazi yapısının

⁹⁰⁰ Bu konuda Canik sancağına dair oldukça önemli eserinde Öz, yazılmayan mâlikâne hisselerini, yazılı dîvânî hisselerinde yer alan rakamlardan hareketle hesaplayarak analizine dâhil etmiştir. Mâlikâne hissesi arpa, buğday, vb. hububat öşrü ile meyve ve sebze gibi öşrüne ek olarak değirmen resminin yarısından oluşmaktadır. Böylece bir köydeki dîvânî hisse içindeki bu vergilerin miktarları oranın mâlikâne hissesi için de geçerli olduğunu ortaya koymuştur. Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, s. 80-81.

⁹⁰¹ İslamoğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, s. 230-231.

durumuna göre meyve, sebze üretiminin yapıldığı görülmektedir. XVI. yüzyılın sonlarına doğru kazalarda önceden görmediğimiz nohut, mercimek türünden ürünlerin ortaya çıkması bölgelerdeki tüketim alışkanlığının da değiştiğinin bir göstergesidir. Karasal iklim özelliklerine yabancı olmayan sadece ilkbahar yağmurlarına bağlı olan bu ürünlerin Hüseyinabad ve Kafirni’de yetişmesi de oldukça doğaldır. Bu hususta Mecitözü’nde 1574 yılı defterinde oldukça yaygın bir halde bulunan bağlara da değinmek gerekmektedir. Hafif engebeli, az çok sulanabilir yapısı ile bağ, bostan ve meyve bahçeleri adeta Karadağ’ın doğu ucundan itibaren Gümüş kazasına doğru uzanan çanağın yeşilin tonlarıyla şenlendiği bir saha görünümünü vermektedir. Bu görüntü her ne kadar tahrir defterlerinin pek renk vermediği tarımsal sulamanın, Mecitözü havalisinde geliştiğinin bir ispatı olarak da ele alınabilir.

Kuru, bölge insanının değişen iklim yapısının özelliklerine göre tarımsal faaliyetlere yöneldiğini de belirtmektedir. Nispeten yaygın olan buğday ve arpa bu dağılımın dışında tutulur ise pirinç ve baklagillerin bu hususta önemli bir işaret olduğu anlaşılmaktadır. Örtü bitkileri olarak da ifade edilebilecek olan baklagiller bilindiği gibi erozyonu önler ama aynı zamanda toprağı kurutur. XVI. yüzyıldan önce bu minvalde bitkilerin yetiştirilmediği havzalarda bir anda baklagillerin yetiştirilmeye başlanması da bu şekilde ifade edilebilir. Özellikle XVI. yüzyılın sonlarına doğru imparatorluk Anadolu’sunun adeta, kuzey ve güney bölgelerine yayılır.⁹⁰² Bağlar için de aynı şey söylenebilir. Kökleri oldukça derinlere inen asmalar su ihtiyacını nemli toprak telafi edebilir. Fakat verimlilik başkadır. Asmanın verimli olması düzenli yağışa bağlıdır. Düzensiz ve aşırı yaz yağmurları üzüm hasadını olumsuz etkiler. Ayrıca ilkbahardaki aşırı yağmurlarda günümüzde olduğu gibi bazı hastalıkların asmada oluşmasına neden olabilir. Pamuk XVI. yüzyılın ilk on yılında Rum vilayetinde üretilmezdi. Fakat yüzyılın yarısına gelindiğinde ise iki katı bir üretimin yakalandığı anlaşılmaktadır.⁹⁰³ XVI. yüzyıldan önce yaygın olarak kıyı şeridinde yapılan bağcılık faaliyetleri yerinde saymış veya bazı sahalarda düşmüşken; yarı kurak Anadolu bozkır, ovalarında ise muazzam bir yaygınlık, artış göstermiştir. Akdeniz yavaş yavaş kendisini hissettiren kuraklığa direndi. Havzasındaki nehirler, göl ve kaynak suları nedeniyle çok fazla bir sarsıntı yaşamadı. Sarsıntının esas büyüğü Orta, Kuzey ve Güney Anadolu’da yaşanacaktı. Düzenli iklim eğrisi yerini düzensiz yağışlara bıraktı. Bu değişim bitki örüntüsünde de farklılığa neden oldu. Toprak erozyonunu önleyen yeterince yağışı aldıktan sonra suya fazla ihtiyaç duymayan nohut, mercimek vb. bakliyat üretimdeki yerini aldı.⁹⁰⁴

⁹⁰² Kuru, *Locating Ottoman Port-City in the Early Modern Mediterranean: İzmir 1580-1780*, s. 44-46.

⁹⁰³ Kuru, *Locating Ottoman Port-City in the Early Modern Mediterranean: İzmir 1580-1780*, s. 50-51.

⁹⁰⁴ Kuru, *Locating Ottoman Port-City in the Early Modern Mediterranean: İzmir 1580-1780*, s. 53, 55.

Hayvancılık: Adet-i ağnâm ve Küvvâre

Koyunculuk, klasik çağ Osmanlı dünyasında hem et ve hem de yün ihtiyacının giderilmesinde önemli bir yer işgal etmekteydi. Bu iki ihtiyaçtan dolayı elimizdeki ilk tahrirler, Anadolu kırsalında tesadüf edilen hemen hemen her köyde koyun yetiştirildiğini göstermektedir. Tablodan da anlaşılacağı üzere 1455 yılı tahririne göre sadece Kafirni’de koyun yetiştirilmektedir. Bu durum zaten elimizde bu yıla ait kayıtlı defteri olmayan Mecitözü için değilse bile konar-göçer nüfusuyla ön plan çıkan Hüseyinabad için ilginçtir. Acaba neden deftere yansımış koyun vergisi yoktur? Bu durumun, bölgedeki konar-göçer kayıtlarının henüz iskân olmadıkları veya imparatorluk idaresinin onları iskâna özendirmek maksadıyla ilk başlarda koyun vergisinde ısrarcı olmadığı yönünde iki farklı nedene dayandığı söylenebilir. Nitekim daha sonraki sayımlarda da kazdaki bu vergi türü bir hayli düşüktür.

Tablo 15: 1455-1574 yılları Arasında Hüseyinabad, Kafirni ve Mecitözü’nde âdet-i ağnâm vergisi

Yıl	1455		1485		1520		1542		1554		1574	
Kaza	Köy	Akçe	Köy	Akçe	Köy	Akçe	Köy	Akçe	Köy	Akçe	Köy	Akçe
H. Abad	X	X	4	730	19	5426	18	5846	X	X	29	4697
Kafirni	24	2130	30	1733	33	1878	X	X	39	5818	54	10650
Mecitözü	X	X	25	3528	24	2166	X	X	X	X	31	2467
Toplam	23	2280	59	5991	76	9470	18	5846	39	5818	114	17814

Osmanlı İmparatorluğu’nda Müslim-gayrimüslim farkı gözetilmeden bölgeler arasındaki iklim, arazi farklılıkları dikkate alınarak genellikle 2 veya 3 koyuna bir akçe alınması uygun görülmüştür.⁹⁰⁵ Fakat Sivas livâsı kanunnâmesinde iki koyuna bir akçe şeklinde ifade edilmiştir.⁹⁰⁶ Kafirni’ye ait âdet-i ağnâm kayıtlarında başkaca bir ayrıntıyla karşılaşılmaktadır. Burada “*resm-i ganem*”in Pir Ahmed Bey ve Abdullah Bey hasları arasında yer aldığını belirtmemiz gerekmektedir. Nitekim 2.130 akçesi Pir Ahmed Bey hassı, Kışla köyündeki 150 akçelik koyun resminin ise Abdullah Bey hassı olarak ayrıldığı anlaşılmaktadır.⁹⁰⁷ Dolayısıyla Pir Ahmed Bey ve Abdullah Bey gibi nüfuzlu kişilerin bölgedeki mâlikâne gelirlerinin yanında oldukça diri gelir kalemlerinden biri olan resm-i ganem vergisini sahiplendikleri anlaşılmaktadır. Her üç kazaya ait defterlerin olduğu tahrirler esas alındığında koyun yetiştirilen köylerin sayısında nispeten bir artışın olduğu görülmektedir. Fakat kaza bazında ele alındığında bu şekilde bir tablo ile karşılaşılmamaktadır. Nitekim 1455 yılında 24 köyünde 2.130 akçelik

⁹⁰⁵ Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda Reâyâdan Alınan Vergi ve Resimler”, s. 485.

⁹⁰⁶ TT.d.12, s.3/b.

⁹⁰⁷ TT.d.2, s.611.

vergi alınan Kafirni’de 1485 yılında köy sayısı 30 olmasına rağmen alınan akçe miktarı 1.733 olmuştur. Bu durum yetiştirilen koyun sayılarının azalması, hayvanlara kıran getiren bir hastalık veya Öz’ün de ifade ettiği gibi kayda değer koyunu olanların esas alındığı gibi birkaç sebebe dayanabilir. Nitekim Kafirni’de 1485 ilâ 1520 yılları arasındaki çalkantılı dönem dışında bırakılırsa 1544 ve 1574 yıllarında koyun yetiştiriciliğinin bir hayli arttığı görülmektedir. Mecitözü için de aynı şey söylenebilir. 1485 yılında 25 köyünde 3.528 akçelik vergi alınan kazanın 1574 yılı verilerine göre 31 köyünde 2.467 akçe alınmıştır. İslâmoğlu, genellikle nüfus baskısının doğal bir sonucu olarak gördüğümüz “baltalık” sahaların birkaç yıl sonra hayvanlar için otlak, mera haline getirildiğinden bahseder.⁹⁰⁸ Onun bu görüşünden hareketle baltalık sahaların çoğaldığı XVI. yüzyılın son tahririnde koyun sayılarında ciddi artışlar olmasa da köy sayılarındaki artışa yansımış olabilir. Diğer taraftan Sadreddin Konevi Zâviyesi’ne dair hayli önemli çalışmasında Faroqhi XVI. yüzyılda et tüketim alışkanlığının yaygın olmadığını ortaya koymuştur.⁹⁰⁹ Peki, ama koyun yetiştiriciliğinde bu dönemde görülen artış nasıl yorumlanabilir? Tokat, Amasya ve Sivas’a bağlılığı ile işlek yol güzergâhında yer alan Kafirni’de koyun yetiştiriciliğinin ticarileştiği yan pazara yöneldiği bir ihtimal dahilindedir. Bu ihtimalin yanına elimizdeki ilk defterden itibaren varlığına şahit olduğumuz Amlus’taki boyahanedeki ip üretimi veya yünlü kumaş piyasasında da koyunun kullanıldığının bir işareti olabilir. Pamuklu ve İpekli kumaşa dair yetiştirilen ana malzemelerin olmayışı bu ihtimali daha da olası yapmaktadır.

Yörede bu bağlamda zikredilmesi gereken bir faaliyet de arıcılıktır. Defterlerde öş-i asel, resm-i kovan veya resm-i küvvâre olarak geçen bal veya kovan vergisine 1455 yılı defterinde rastlamıyoruz. Bu faaliyetin ilk örnekleri 1485 yılı defterinde bulunmaktadır.

Tablo 16: 1455-1574 yılları Arasında Hüseyinabad, Kafirni ve Mecitözü’nde Küvvâre Vergisi

Yıl	1455		1485		1520		1542		1554		1574	
Kaza	Köy	Akçe	Köy	Akçe	Köy	Akçe	Köy	Akçe	Köy	Akçe	Köy	Akçe
H. Abad	X	X	13	800	21	3840	25	2968	X	X	39	3671
Kafirni	X	X	37	933	46	1491	X	X	39	2779	47	2326
Mecitözü	X	X	34	2060	40	1895	X	X	X	X	33	1841
Toplam	X	X	84	3793	107	7226	25	2968	39	2779	119	7838

Tablo dikkatle tetkik edildiğinde köy sayıları ile alınan vergi arasında bir bağlantı olmadığı anlaşılmaktadır. Şöyle ki mantıken düşünüldüğünde bir bölgede bal üretiminin yapıldığı köylerin sayısının artması, ürün hasadı ve elbette vergilendirmeyi de etkileyecektir. Fakat karşılaştığımız durum bu minvalde değildir. Hüseyinabad’ın 1520 tahririnde 21 köyünden

⁹⁰⁸ İslamoğlu, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Köylü*, s. 229-230.

⁹⁰⁹ Faroqhi, “*Vakıf Administration in Sixteenth Century Konya: The Zaviye of Sadreddin Konevi*”, s. 145-172.

alınan 3.840 akçelik vergiye karşın Kafirni'nin 46 köyünden alınan vergi 1491 akçedir. Kafirni'de arıcılık faaliyetinin yapıldığı köy sayısı Hüseyinabad'ın iki katı olmasına rağmen alınan vergi miktarı aksine yarısı kadardır. Bu tezaadın nedeni coğrafi, beşerî faktörlerin bu iştigali yapmaya müsaade etmesi ve alınan kaliteli bal üzerinden vergilendirmenin yapıldığı şekilde düşünmemizi sağlamaktadır.

Değirmenler

XV. yüzyıl defterlerinde sık sık görmeye başladığımız su değirmenlerinin temelleri Orta Çağ'a kadar gitmektedir. Bu dönemde köleliğin azalması insanoğlunu farklı arayışlara sevk etmiş ve su gücünden yararlanarak taştan çarkların döndürülmesi mekanizmasına dayalı değirmenler inşa edilmiştir. Her ne kadar dönemin temel gereksinimleri arasında yer alan kâğıt, demir ve kumaş üretiminde de faydalanılmışsa da temelde insanoğlunun temel besin kaynağı olan ekmeğin üretim maddesi olan unun elde edilmesinde kullanılmıştır.⁹¹⁰ XV ve XVI. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu kırsalının önemli bir sanayi kolu olarak değirmenler ön plana çıkmaktadır. Aslında kuruluşları ile işleyişlerinin esasında iklim ve coğrafi özellikler belirgin bir etkiye sahiptir. Pratikte su gücünden hareket alarak dönen bir çarkın biri statik diğeri eksen etrafında dönen taşların buğdayı öğüterek un haline getirilmesi işlevini görür. Bu şekilde su ile işleyen değirmenler defterlere “*âsiyâb*” olarak kaydedilmiştir. İki, üç, altı veya on iki aylık sürelerle çalıştığını bildiğimiz bu değirmenleri merkez ve kır nüfusunun temel ihtiyaçlarının giderilmesinde önemli bir işlev görmekteydi. Nakdi veya hububat karşılığı çalıştığını bildiğimiz değirmenlerin, nakdi çalışanlardan aybaşına beş akçe alınmaktadır. Fakat bu oran tarımsal ürünün bolluğu, su, rüzgâr durumu vb. pek çok nedenlerle farklılık göstermektedir.⁹¹¹

Tablo 17: Tahrir yıllarına göre Hüseyinabad, Kafirni ve Mecidözü'ndeki değirmenlerin dağılımı.

Tarih	1455	1485	1520	1542	1554	1574	Toplam
Hüseyinabad	4	12	30	11	X	46	103
Kafirni	11	18	26	X	20	16	91
Mecitözü	X	18	18	X	X	36	72
Toplam	15	48	74	11	20	98	266

İncelediğimiz kazalara ait tahrir yıllarına göre değirmen dağılımlarını gösteren tablo, esas itibariyle yukarıda açıkladıklarımızdan farklı bir şey söylemez. Kazaların genel toplamı dahilinde bakıldığında değirmen sayılarının tahrir yıllarına göre arttığı ilk gözümüze çarpan

⁹¹⁰ Cipolla, *Dünya Nüfusunun İktisadi Tarihi*, s. 38.

⁹¹¹ Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda Reâyâdan Alınan Vergi ve Resimler”, s. 502-503.

ayrıntıdır. 1455 yılında en fazla değirmenin Kafirni’de olduğu görülmektedir. Otuz yıl sonra bölgedeki değirmenler 1/3 oranında artarak 18’e yükselmiştir. 1520 yılında dört değirmenin daha kurulduğunu gördüğümüz Kafirni’de değirmen sayısında düşüşün yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu durum aslında nüfus artışının olduğu bir bölge için normal karşılanamaz. Fakat bu hususta sadece bölgedeki iskân ile ihtiyacı görececek değirmenlerin ayakta kaldığı yönünde bir yaklaşım getirilebilir. Kafirni’nin aksine Hüseyinabad’da değirmen sayılarının düzenli olarak arttıkları anlaşılmaktadır. Mecitözü’nde ise 1520 ila 1574 yılları arasında değirmen sayılarının iki katı oranında arttığı görülmektedir. Değirmenlerin dağılımları ve devamlılığı aslında temelde ihtiyaç ve temel kaynağının olması iki faktöre bağlıdır. Yani bölgede talep var ise ve su kaynağı bol ise değirmenlerin kurulması mümkündür. Bunlardan birinin etkisinin yitirmesi harap bir değirmenin ortaya çıkmasına neden olur. Bu bakımdan Hüseyinabad ve Mecitözü değirmenlerinin ilkbahar ve sel sularıyla, Kafirni’de bulunanların ise kaynağı düzenli sularla işletildikleri düşünülebilir. Her üç kaza arasındaki değirmen sayıları bakımından görülen dalgalanma hem kır iskân mahalleri bakımından sayı olarak artışı hem de kaynağının körelmesi nedeniyle işleyemez olmasında aranmalıdır.

Vakıflar

TKG.KK.TTd.388 numaralı Evkâf-ı Rum defterinin 70/b-72/b, 58/a-60/a, 138/a-139/a varaklarında Hüseyinabad nâhiyesiyle ilgili kayıtlar yer almaktadır. Defterde Hüseyinabad havalisindeki bazı köy ve mezralara ait mâlikâne gelirlerinin Çorum, Amasya, Karahisar-ı Demirlü’deki vakıflara ayrıldığı anlaşılmaktadır. Bunlardan Merhum Ali Paşa ve Muhammed Paşa imaretleri bir kenara bırakılırsa “*Hüseyin Bey, Baba Muhammed, Abdal Ata, Yahya Paşa, Ahi Muhiddin, Er Kulu Baba, Sultan Eymirce ve Bülbül Hatun valide-i Sultan Ahmed*” şeklinde sıralayabileceğimiz zaviyeler ağırlıklı olarak yer alır. Ayrıca “*Doğancı/Toğancı, Çal Oğlu, Kısık/Fıstık Kaya, Kör Memet/Himmet ve Alaeddinlü*” isimlerinde bazı kışlak kayıtlarına rastlanılmıştır. Bu bakımdan evkâf defteri sadece bölgedeki vakıf isimleri, gelirleri hakkında değil köyler, mezralar, kışlak, çiftlik gibi iskâna dair bilgilerin yanı sıra ayrıca cemaat ve hatta kimi taifelere dahi bilgiler aktarmaktadır. Kışlakların Gökçebayır, Koyunluyusuf Özü, Gökçekışla ve Sultan Emirci köylerinde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bir kısmının da mezralar dahilinde olduğu görülmektedir. Kışlakların isimleri, buldukları köy ve mezraların isimleri ve hatta bazı mevki, mevzi isimlerin öğrenilmesi bakımından Evkâf-ı Rum defterindeki bilgilerin önemi tartışılmaz. Evkâf defterlerindeki bilgilerin önemli bir kısmı (köy ve mezra adları, kimlere tahsis edildiği) aslında 1574 yılı mufassalındaki bilgilerle benzerdir. Fakat yer yer bazı gelirlerin tahsis edildiği cami, mescid veya imâm, müezzin gibi önemli bilgiler

barındırmaktadır. Evkâf-ı Rum defterinde bu minvalde bazı örnekler vardır. Diğer benzer türdeki defterlerde ise cihetleri de yazılıdır.

Fakat Hüseyinabad bölgesindeki nüfus ve iskâna dair bu kışlaklarda bulunan konar-göçer, meskûn cemaatlerin durumlarına dair de bilgilere rastlamamız ayrıca ele almaya değer. Nitekim bu sayede yukarıda isimleri zikredilen kışlaklarda ağırlıklı olarak 1455 yılı tahrir defterinden beri izlerini sürdüğümüz İnallu cemaatinin varlığına şahit olmaktadır. Bölgeye ait ilk tahrir defterinden XVI. yüzyılın son çeyreğine kadar aradan geçen yaklaşık 120 yıllık dönemde İnallu cemaatinin nâhiyenin değişik köy ve mezralarında konar-göçer veya meskûn olarak buldukları görülmektedir. Evkaf defterinde İnallu cemaatine bağlı Çongar/Çonkar Cemaati'nin nâhiyedeki kışlaklarda meskûn oldukları anlaşılmaktadır.⁹¹² Hatta kışlakların isimlendirilmesinde Çonkar taifesine mensup olup bölgede bulunan taifelerin öncülerinin isimlerinin kullanıldığı görülmektedir.⁹¹³ Kışlaklardaki İnallu taifelerinin artık meskûn duruma geçip ziraatla uğraştıklarına da yine evkaf defterindeki kayıtlardan öğrenmekteyiz. Çünkü isimleri yazılı kışlaklar hem bir iskân mahalli ve hem de artık bir ziraat iştilal bölgesidir. Bu kışlaklarda gerçekleştirdikleri her türlü kazanca dönük faaliyetlerinden imparatorluk kurallarınca belirlenmiş oranda vergiyi nâhiyenin en önemli vakıf müesseselerinden olan Sultan Emirci Vakfı'na vermeleri gerekmektedir.⁹¹⁴ Sultan Emirci, diğer adı Osman Paşa'dır, defterde elde ettiğimiz bilgi bölgedeki iskân hareketliliğine ışık tutacak mahiyettedir. Nitekim köy sınırları dahilinde bulunan Kışlak-ı Satılmış ve arazi-i Bulduközü kadim zamandan beri zaviye tasarrufundaydı. Bu zaviyelerin bölgedeki iskânı etkileyen önemli bir faktör oldukları gerçeğini bir kez daha ortaya koymaktadır.⁹¹⁵ Kara Köselü⁹¹⁶, Çongar Cemaati ve Asayışlü, Tat, Kodallu, Yudanlu ve Kargalu gibi bağlı kollarına dair bazı bilgilere de rastlamaktayız. Bu cemaatin özellikle kışlak olarak kullandığı ve ziraat ettiği köy, mezra veya kışlak isimlerine de tesadüf edilmektedir.⁹¹⁷ Bu tür kayıtlarda söz konusu taife ve cemaatin kışlak ve ziraat olarak kullandıklarını ifade etmek maksadıyla “*eylemişlerdir*” ibaresinin kullanılması da düşündürücüdür. Nitekim hâlihazırda kullanılıyor mu yoksa daha önceden terk mi edildi? soruları ortaya çıkmaktadır. Terkedilmiş olma ihtimalleri defterin yazı dili dikkate alınırca

⁹¹² “Kışlak-ı İmad Oğlu Kışlağı, nâm-ı diğer Gökçe Bayır, Çonkar tâifesinden İmad Oğlu cemâ'at-i..., Çonkar tayfasından Doğancılı bünyâd edüb..., Çonkar tâifesinden Çal Oğlu Cemâ'ati bünyâd edüb” TKG.KK.TTd.388 (E. N:311/583), t.H.984 (M.1576/77), vr.58/a, 60/a.

⁹¹³ Pek çok kışlak kaydında “bünyâd edüb” şeklinde yer alan bilgi kışlakların bizzat Çonkar Cemâ'ati mensuplarınca kurulduğunu ortaya koymaktadır.

⁹¹⁴ “İşbu kışlakı dahi evkâf-ı mezbûreden Koyunlu Yusuf Özündü Çonkar tâ'ifasından Doğancılı bünyâd edüb ve Koyunlu Yusuf Özü hudud yolunda Tirkeş Kaya nâm-ı diğer Konuk Hacı Özü nâm mevziileri dahi ziraat edüb cümle behrevât ve çayır ve resm-i tapu ve küvvâre ve sâ'ir hukûk-ı şer'iyye ki arza müteallik ola evkâf-ı mezbûreye edâ ederler”, TKG.KK.TTd.583, vr.58/a, 60/a.

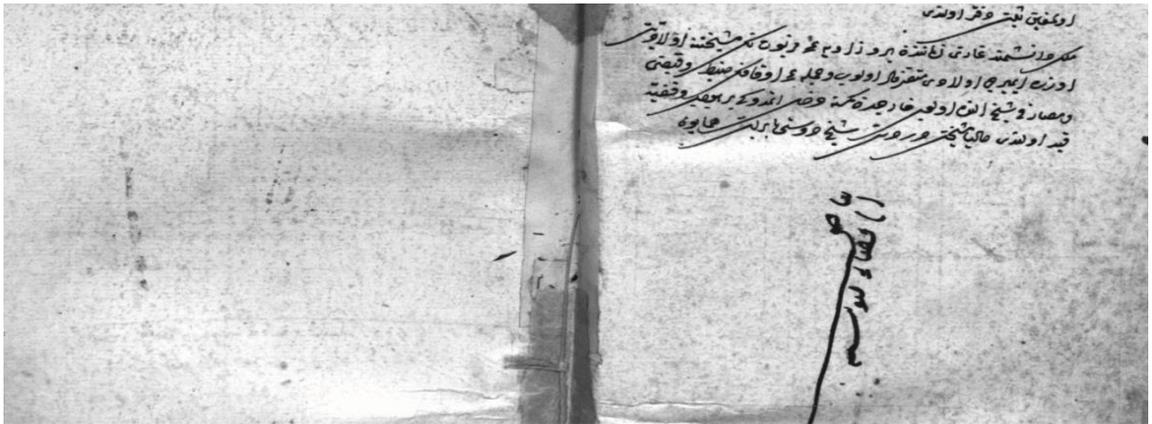
⁹¹⁵ TKG.KK.TTd.583, vr..58/a.

⁹¹⁶ Cemaat-ı Kara Köselü sükna ve zirâ'at eylemişlerdir, TKG.KK.TTd.583, vr.59/b.

⁹¹⁷ Mezra-i Cengiz Han, ma'a Baş Ağıl, Çonkar tâ'ifesinden Asayışlü Cemâ'ati kışlak ve zirâ'at etmişlerdir. Mezra'a-i Güdül Özü ma'a Kukema? Yağı, Çongar tâ'ifesinden Yudanlu Cemâ'ati kışlak ve zirâ'at eylemişlerdir.

ağırlık kazanmaktadır. Nitekim kışlık ve ziraat sahası olarak güncel olarak kullanılmış olsaydı muhtemelen kayda “*ederler*” şeklinde düşüldür.

Yukarıda aktarılan önemin yanı sıra defter aslında Hüseyinabad bölgesindeki yerleşim birimlerine dair de oldukça önemli bilgiler aktarmaktadır. Kozcakışla (Eziköyük), Serkis (Güllük), Kışlak-ı İmadoğlu (Gökçebayır) ve Mezra-i Yellüdere (Akçakışla) örneklerinde olduğu gibi Hüseyinabad havalisindeki pek çok köy, mezra, kışlanın diğer adını görmemize fırsat tanımaktadır. Diğer taraftan ismini Halilecelü taifesinden almış olması muhtemel Mezra-i Halil örneği de bu husustaki merakımızı açıklamaya yardım edecek durumdadır. Nitekim Halilecelü ve Kuşcular taifesinin bu mezrada oturdukları ve ziraat ettikleri anlaşılmaktadır.⁹¹⁸ Aynı şekilde Nurkışla köyü sınırları dahilindeki Güdül mezarında Karayusufyeri olarak geçen bir ekinlik bölgesinden bahis olunmaktadır. Söz konusu mezra dahilinde Karayusuf isimli bir cemaat, taife, oymak veya kişinin gelerek ziraat amacıyla ekinlik saha açmış olmalıdır.⁹¹⁹ Bu bilgilerden hareketle defterdeki vakıf kayıtlarının nâhiyedeki cemaat ve aşiretler hakkında da bilgiler verdiği görülmektedir. Bu nedenle bizler Çonkar/Çongar Cemaati'nin Asayışlı, Yudanlu, Kudallu, Kargalu, Halil Ecelü, Kuşcular ve Kara Köselü taifelerinin izlerini sırasıyla Cengizhan, Güdülözü, Ayvansaray, Tusi, Halil ve Köşkerli mezarları kayıtlarında bulabilmekteyiz. Sultan Eymirce Zâviyesi'nin tarihine dair de oldukça önemli bilgilere rastlamaktayız.⁹²⁰ Öncelikle zaviyenin Melik Danişmend Gazi zamanından beri meşihat üzere Emirci evlatlarının mutasarrıf olduklarını görmekteyiz.⁹²¹ Bu nedenle zaviyenin her türlü gelir gider iş ve işlemlerinin zaviyedarı bağlı ve onun sorumluluğunda olduğu, dışarıdan bir müdahalenin olmaması gerektiğine dair berat-ı hümâyûnun varlığını ifade edebiliriz.⁹²²

⁹¹⁸ TKG.KK.TTd.583, vr.59/b.

⁹¹⁹ TKG.KK.TTd.583, vr.60/a.

⁹²⁰“maa kışlak-ı Satulmuşlu ve arazi-i Bulduk Özü-der hudud-i karye-i mezbûre tâbi-i Hüseyinabad dîvânî ve mâlikâne zaman-i kadimden zaviye-i mezkûreye tasarruf olunmuş”, TKG.KK.TTd.583, vr.58/a.

⁹²¹ “Melik Danişmend Gazi zamanından berü zaviye-i mezbûrenin meşihâtına evlâdiyyet üzere Emirci evlâdi mutasarrıflar olub ve cümle-i evkafın zabt ve kabzı ve masarîfî Şeyh elinde olub hâriçden kimesne dahl etmedüğü ber-mûceb-i vakfiyye kayd olundu” TKG.KK.TTd.583, vr.58/a.

⁹²² TKG.KK.TTd.583, vr.61/a.

*Emirci Sultan Zâviyesi'nin Danişmend Gazi Zamanından beri meşihatın evlâdiyyet üzere
olduğu, TKG.KK.TTd.388 (E. N:311/583), t.H.984 (M.1576/77), vr.60/b-61/a*

Ayrıca Sorkun kazasına bağlı Vortan/Yortan (nâm-ı diğer Köhne) köyü gelirinden dolayı Candır ve Sultan Emirce Zâviyesi arasında ortaya çıkan niza nedeniyle de oldukça önemli bir ize rastlamaktayız. Nitekim söz konusu köy Alaüddevle Bey oğlu Şahruh Bey zamanında yapılan tahrir sırasında Candır Zâviyesi camisine vakfedilmiştir. Arkasından Atai Bey'in Rum vilayeti tahririnde temessük gelmemesi nedeniyle hass olarak bir beye bırakılmıştır. Akabinde Sultan Eymirce Zâviyesi zaviyedarı temessük götürüp adı geçen köyün gelirinin yarısının Şahruh zamanında zaviyelerine vakfedildiğini belirtmiştir. Neticede köyün gelirinin bir kısmı Candır, diğer kısmı ise Sultan Eymirce Zâviyesine tahsis edilmiştir.⁹²³

Zaviyelerin Hüseyinabad bölgesindeki nüfus hareketliliği, yerleşim düzeni üzerindeki etkisine bir diğer güzel örnek Zâviye-i Baba Muhammed'dir. Divanisi zaviyeye ayrılan Hacı Hasan Kavağı köyünde tesadüf ettiğimiz derkenar bizlere zaviyenin bölgede üstlendiği rolü açıklamaktadır. Nitekim mütevellisinin olmadığını öğrendiğimiz zaviyenin berat-ı hümayûn ile şeyh olarak Ali Dede'nin atandığını öğrenmekteyiz. Tahrir sırasında “*Ali Dede'ye sual olundukda, dede kendisine teslim edilen her ne var ise ayende ve revendeye sarf edildiğini*” beyan etmiştir.⁹²⁴ Evkaf defterindeki bilgilerden maalesef nâhiyedeki köylerin nüfusu, nüfusun gruplara veya vergi miktarına dağılışı, üretim faaliyetleri gibi bilgilere erişememekteyiz. Yine de defterdeki bilgilerden Hüseyinabad nâhiyesinin 9 kışlak, 27 mezra ve 49 köyünün izlerine ve buralardan elde edilen gelirlerin pay edildiği zaviye, cami, medrese ve imaretlere dair bilgilere erişebilmekteyiz. İdari olarak bakıldığında Abdal Ata Zâviyesi'ne mâlikâne ve dîvânî hisseleri ayrılmış olan Ebekolu, Karadiğın, Karataş ve devamındaki dört köyün aslında önceki defterde mezra olarak geçmesine rağmen evkaf defterinde “*karye-i*” ibaresiyle kaydedilmiştir. Hacı İlyas Bey, Ayas Ağa, Taci Bey, Ahmed Çelebi ile Hacı Ali Bey gibi mülkiyet üzere işletilen köylerin hisselerine de rastlanılmaktadır.⁹²⁵ Aynı şekilde Ağcaköy⁹²⁶ Gerdekkaya, Geçüd, Akpınar ile Koyunluyusufözü köylerinin cemaat ve hisselerine dair bilgiler yer almaktadır.⁹²⁷

Evkâf-ı Rum defterinde Kafirni bölgesine ait sekiz adet vakıf kaydı bulunmaktadır. Bu vakıflara ait akarların yer aldığı on dokuz köy ve dört adet mezra kaydı tespit edilmiştir. Kafirni bölgesindeki nüfusa dair bilgiler bakımından elimizdeki defter fakir olsa da özellikle vakfiye şartlarına konu olmuş köy, mezra, mahalle, bahçe, dükkân ile bazı mevki adlarını tespit

⁹²³ TKG.KK.TTd.583, vr.61/a.

⁹²⁴ TKG.KK.TTd.583, vr.139/a.

⁹²⁵ TKG.KK.TTd.583, vr.71/a-b.

⁹²⁶ TKG.KK.TTd.583, vr.58/a.

⁹²⁷ “Zirâ'atları iki başdan Emirci zâviye-i vakfi olan Koyunlu Yusuf Özünde ve hudûdu dâhilinde olan Kara Arpa Kulu nâm mevzi'de olmağın iki başdan behrecat ve resm-i giyâh ve resm-i tapu ve âsiyâb ve sâ'ir hukûk-ı şer'iyelerin evkâf-ı mezbûreye edâ ederler” TKG.KK.TTd.583, vr.58/a.

etmemize fırsat tanımaktadır. Mevlânâ Şemseddin Tokâti Vakfı'na akarı olan Tomara Köyüne bağlı “Alan-ı Kebîr, Alan-ı Sagîr ve Alir” ile doğrudan Kafirni'ye bağlı “Abahor” mezarları bu hususta önemli örnekler teşkil etmektedir.⁹²⁸ Yine Şah Ağa Hatun bint-i Mahmud Vakfı'na akarı bulunan Çiftlik köyündeki İsa Fakih isimli mahalle, bu mahalledeki vakıf evlatlarına ait sekiz hâne, dükkân ve Kavak Çırmığı olarak bilinen mevkideki bahçe yeri de söz konusu köy hakkında önemli bilgiler elde etmemize fırsat vermektedir. Kavak Çırmığı isimli mevki köydeki iklim bitki örtüsü, İsa Fakih isimli mahalle, köyün büyüklüğü ve vakıf evladından sekiz hanenin köyde özellikle de bu mahallede ikamet etmesi, vakıf kuranların yurtlarına dair fikirler ileri sürmemize yardımcı olmaktadır.⁹²⁹ Yine Pir Hoca Celebi bin Bali Vakfı'na akarı olan Bekönü köyünde tahminen on beş kilelik iki adet bahçeye tesadüf edilmesi de köyde bahçe tarımının yapıldığının bir kanıtıdır.⁹³⁰

Evkâf-ı Rum defterinde Mecitözü'ne ait köy ve mezarların hemen hemen hepsi önceki tahrir defterinde geçenlerle aynıdır. Defter söz konusu köy, mezarların hangi vakıflara akar gönderdiklerini görmemize fırsat tanımaktadır. Bu bakımdan ele alındığında tesadüf edilen tüm köy ve mezarların bir vakfa bağlı yani gelirlerinin bir kısmının bir vakfa gönderildiği anlaşılmaktadır.⁹³¹ Ayrıca Dutağacı köyünün mâlikânesinin yarısı ve dîvânîsinin tamamı Sultan Bayezid Han Validesi İmâreti'ne gitmektedir. Mâlikânesinin diğer yarısı ise eşküncü olmayan Bektaş Çelebi bin Haddad'a ayrılmış durumdadır. Bunun nedenine baktığımızda ise bahsi geçen kişinin Hacı Bektaş evladından olduğu anlaşılmıştır.⁹³² Benzer bir örneğe de Eymirbağı köyünde tesadüf edilmektedir. Mâlikâne geliri dokuz sehme ayrılan bu köyün mâlikânesinin bir sehminin Yusuf veled-i Mürsel'e ayrıldığı görülmektedir. Bu tahsilatın nedeni de bahsi geçen kişinin evlad-ı Hacı Bektaş olmasıdır.⁹³³

Defterde ayrıca Mecitözü köylerinin demografik hareketliliklerine dair izleri de tespit edebilmekteyiz. Çat köyü dahilindeki Keneviranı mezarası ile Uluviran köyü sınırlarında yer alan İsa ve Halvet mezarları bu hususa örnek olarak ele alınabilir. Ayrıca mâlikâne ve dîvânî gelirleri Çengi köyü gelirlerine bağlı olan Türkmenviranı mezarası da bu bakımdan önemlidir. Bu hususta son olarak Hun Oğlanı köyü olarak karşımıza çıkan köy hakkında birkaç önemli açıklama yapmak gerekmektedir. Nitekim bu köy kaydı dahilinde pek çok mezra ismine tesadüf

⁹²⁸ TKG.KK.TTd.583, vr.38/a.

⁹²⁹ TKG.KK.TTd.583, vr.39/b.

⁹³⁰ TKG.KK.TTd.583, vr.40/b.

⁹³¹ Bu bakımdan ele alındığında ağırlıklı olarak Sultan Bayezid Han Validesi Hatun İmâreti ve Tokat'taki Hatuniyye İmâreti olmak üzere Teslim Abdal Zâviyesi, Şeyh Kutluca, Çat Mescidi, Ayas Ağa Medresesi, Zâviye-i Adil Bey, Zâviye-i Balım, İmâret-i Muhammed Paşa, Yorguç Paşa İmâreti ve Vakf-ı evlâd-ı Abdülvahhad şeklindeki vakıflara köylerin mâlikâne gelirlerinin aktarıldığı anlaşılmaktadır.

⁹³² “...ve nisf-ı âhâr mâlikâne mülk-i evlâd-ı bila eşkünlüyi Bektaş Çelebi b. Haddâd an evlâd-ı Hacı Bektaş”, TKG.KK.TTd.583, vr.68/b.

⁹³³ TKG.KK.TTd.583, vr.69/a.

etmekteyiz. Bu mezralarda İnallu Cemaati'nin mütemekkin olduğu ve ziraat ettikleri anlaşılmaktadır. Hilallu, Oraklı, Gölviran, Akfakih, Talgus, Unduklu, Ayağbüyük, Cürük, Çalkar, Şamlık, Karagöz, Sofular, Taşlıtarla, Günler, Çakırlı, Yahyalı, Kösebekir, Karayusuf ve son olarak da Kuzular isimli mezraların tamamının Hunköyü başlığı altında ifade edilmesi oldukça düşündürücüdür. Buralardan elde edilen gelirin bir kısmı Şeyh Adil, bir kısmı da İlyas Bey Vakfi'na ayrılmıştır.⁹³⁴

3.6. DEĞERLENDİRME

XVI. yüzyılın sonlarına doğru elde ettiğimiz veriler Hüseyinabad, Kafirni ve Mecitözü havalilerinde çarpıcı bir nüfus artışının yaşandığını ortaya koymaktadır. Bu nüfus artışı anlaşıldığı kadarıyla büyük ölçüde mevcut köyler ve mezralar dahilinde meydana gelmiştir. Tahririn yapıldığı esnadaki bu görüntünün sonrasında kurulmuş yeni köy ve mezralar olarak ortaya çıkması muhtemeldir. Ancak elimizdeki kaynakların bizlere sunduğu veri bu dönem için aşağıdaki sınırları kapsamaktadır. Fakat bu hususta White'a göre; köylüler yoğun ekime geçmek yerine daha düşük verimli arazilere doğru yayıldılar. Dolayısıyla iskân yeni, bakir sahalarda değil, nüfusu salgın, bulaşıcı hastalıklar ve savaşlar nedeniyle nüfusu azalmış mevcut yerleşim bölgelerinde gerçekleşmiştir. Bu nedenle göçmenler çoğu kez bakir alanlara yerleşmek yerine kalıcı iskân alanları ve çevresindeki tarla ve otlakların oluşturduğu arazileri tercih etmişlerdir. Buralar şüphesiz Anadolu özelinde de tesadüf edildiği üzere binlerce yıl iskân coğrafyasının kalıcı mıntıkları olup tecrübeyle elverişliliği saptanmış sahalardı.⁹³⁵

Tablo 18: Hüseyinabad, Kafirni ve Mecitözü'nün 1455-1574 yılları arasında köy ve mezra sayılarını gösterir

Nâhiye/Kaza	1455		1482		1485		1520		1542		1554		1574	
	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz
Hüseyinabad	16	12	33	5	37	12	41	112	32	15	X	X	40	75
Kafirni	62	8	55	7	56	6	54	16	X	X	55	16	60	20
Mecitözü	X	X	45	2	52	19	52	21	X	X	X	X	52	25
Toplam	78	20	45	2	145	37	147	149	32	15	55	16	152	120

Ele aldığımız kazaların 1455 yılı tahririnden 1574 yılı tahririne kadar devam eden süreklilikte meskûn mahal noktasında geçirmiş olduğu değişimleri içeren yukarıdaki tablo XVI. yüzyılın sonlarına doğru az da olsa bir artışın söz konusu olduğunu göstermektedir.

⁹³⁴ "...Mezra'a-i Hilallu ve Oraklı ve Göl Virânı ve Ak Fakih ve Talgus ve Onduklu ve Ayağı Büyüklü ve Cürük ve Çalkar ve Şamlık ve Kara Göz ve Sofular ve Taşlı Tarla ve Günler ve Çakırlı ve Yahyalı ve Köse Bekir ve Kara Yunus ve Kuzularki sâkinân etrâkiyye-i İnallu ve mezâri'-i Cemâ't-i Balluk ki cemâ't-i mezbûre tasarruf ederler...", TKG.KK.TTd.583, vr.70/b.

⁹³⁵ Sam White, *Osmanlı'da İsyân İklimi, Erken Modern Dönemde Celali İsyânları*, (Çev. Nurettin Elhüseyni), Alfa-Tarih Yayınları, İstanbul, 2013, s.109.

Tablo 19: Üç Kazada Kayıtlı Nüfusun Özeti (1455-1574)

Nâhiye	Tarih														
	1455			1485			1520			1530			1574		
	Hane	Müc	Nefr	Hane	Müc	Nefr	Hane	Müc	Nefr	Hane	Müc	Nefr	Hane	Müc	Nefr
Hüseyinabad	228	X	228	666	164	830	957	260	1217	792	523	1315	1931	1626	3557
Kafirni	1044	157	1201	918	227	1145	1020	350	1370	702	261	963	1493	1393	2886
Mecitözü	X	X	X	879	197	1076	912	252	1164	873	265	1138	1600	1167	2767
Toplam	1272	157	1429	2463	588	3051	2889	862	3751	2367	1049	3416	5024	4186	9210

Yukarıda üç kazanın 1455-1574 arasındaki tahrirlere göre köy ve mezraaları ile kayıtlı nüfusu hakkındaki tablolar bize genel olarak yerleşim ve demografi tarihi bakımından neler söylüyor? Yerleşim yerleri sayısının pek artmaması ile kayıtlı nüfustaki artış arasında bir çelişki olduğu akla gelebilir. Ancak benzer örneklere başka sancaklarda da rastlanılır. Esasen nüfus artışı yeni köy ve mezraların ortaya çıkmasına yol açabileceği gibi pekâlâ aynı köyde vergi hanesi ve bekâr nüfusta artış olarak da tezahür edebilir. Nitekim yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere kazalardaki hâne, mücerred ve nefer sayıları 1530 yılı hariç giderek artmış ve 1574 yılında yaklaşık iki katı oranında bir artışa erişmiştir. Bu oran nefer kategorisinde üç katına ulaşmıştır. Öte yandan mücerred sayılarının başından beri artarak 1574 yılında, önceki tahrirlerdekinin dört katından fazla bir rakama eriştiği anlaşılmaktadır. Bu muazzam artıştan 1518'den 1587 yılına kadar süren “muhteşem iklim”in sunduğu yağmur ve sıcaklık değerlerinin katkısı olduğu ileri sürülebiliriz.

Tablo 20: 1574 yılı tahriri çerçevesinde kazalardaki “becâ-yı”, “ma‘a” ve “baltalık” ibareli kayıtlar

Tarih	1574		
Kaza Adı	Becâ-yı	Ma‘a	Baltalık
Hüseyinabad	449	99	
Kafirni	322	85	714
Mecitözü	462	150	255
Toplam	1233	334	969

Yukarıdaki tabloda yer alan terimler aslında anlam olarak birbirinden farklıdır. Daha önce de ifade edildiği üzere “becâ-yı” birinin yerini, “ma‘a” ortaklaşa tasarruf ve nihayet “baltalık” ise ormanlık alanlardan açılan saha şeklinde tanımlanabilir. Fakat özellikli becâ-yı ibaresi dışarıda tutulur ise diğer ikisinin nüfus ve toprak ilişkisinin anlaşılması noktasında

önemli bir işaret olduğu düşünülebilir. Kazalardaki hâne, nefer ve özellikle de mücerred sayısındaki artışın oldukça açık bir şekilde bizlere resmettiği nüfus artışının, bir diğer göstergesi de birlikte işletilen araziler ile artan nüfusu doyurmakta zorlanan araziye alternatif olarak açılmış baltalık sahalara dair verilerdir. Bu bakımdan yukarıdaki tablo incelendiğinde büyük çoğunluğu Mecitözü’nde yer alan 334 adet “*ma‘a*” ibareli kayıt tespiti yapılmıştır. Bu durum Mecitözü havzasında nüfus baskısının diğer kazalara nispetle çok daha etkili olduğu izlenimi vermektedir. Diğer taraftan da üçte ikisine yakın bir oranda Kafirni sahasında rastladığımız baltalık arazilerin 1/3’ü de yine Mecitözü’nde bulunmaktadır. Buraya kadar edindiklerimiz her üç kazadan birbirini takip eden dağ silsileleri arasında sınırlı yeter derecede arazisi bulunan Mecitözü’nün, artan nüfusuna, var olan arazilerde kümelenme ve ekilebilir arazinin oluşumuna müsait ormanlık sahalardan devşirilen yeni arazi üniteleriyle, cevap vermeye çalıştığını göstermektedir. Benzer durum Kafirni için de geçerlidir. Buradaki tek fark baltalık tabir olunur arazilerin çok daha fazla olmasıdır. Hüseyinabad da ise paylaşımlı araziler Kafirni’den sonra ikinci sırada yer alır. Fakat baltalık cinsinden araziye burada tesadüf edemememiz oldukça düşündürücüdür.⁹³⁶ Bu durumun bölgenin coğrafi özellikleriyle ilgisi olabileceği gibi üzerindeki nüfusun özelliğiyle de bağlantısı olabilir. Nitekim başından beri mobilize konar-göçer grupların yoğun olduğu bir havza olduğunu biliyoruz.

Sonuç olarak XVI. yüzyılın sonlarına geldiğimizde Hüseyinabad, Kafirni ve Mecitözü’nde önemli derecede bir nüfus artışının olduğunu söyleyebiliriz. Bu nüfus Kafirni ve Mecitözü’nde var olan reâyâ çiftliklerine ortak olmakla birlikte kendisine yeni yeni ziraat yapmak maksadıyla araziler devşirmiştir. Kayda değer “*Etrakiyye*” nüfusunun yer aldığı Hüseyinabad için de aynı şeyi söylemek mümkündür. Son tahlilde her üç kazanın artan nüfusu yeter derecede ekilebilir toprağının olmadığı ortadadır. Bu nedenle sonrasında ne olduğu merak konusudur. Bu husus, yeni köy ve mezra örüntülerinin ortaya çıkabileceği ihtimaliyle sonraki dönem kaynaklarına bakmamızı ihtar eder. XVI. yüzyılın kendine has siyasî, iktisadî şartlarıyla çeşitlenip artan bu nüfusun hareketliliğinin bir anda eriyeceğini mevcut verilerden anlamak ise hayli zordur. Fakat dönem, iklim ve şartlar değişmiştir. Anadolu insanı bu yeni şartlarda geçimlik ekonomisini sürdürmek bağlamında problemlerle karşılaşacaktır. Anadolu kırsalında artan bu nüfusun kaydını tutarak bizlere yukarıdaki renkliliği yakalama fırsatı veren imparatorluk idaresinin dahi yaşanılacak olayları öngörememe, çözüm üretememe ve haliyle de sarih kayıt alamama gibi bir cenderenin içine düştüğünü şimdiden ifade etmemiz gerekmektedir. Tezimizin bundan sonraki bölümünde, esas olarak tüm imparatorluk coğrafyasında yaşandığını daha önceki genel çalışmalara ek olarak iklim faktörünü de devreye sokan yeni yapılmakta olan çalışmalarla

⁹³⁶ Bu husustaki tek istisna “Zemîn-i baltalık der-dest-i Nasuh veled-i Hamza onbeş kilelik yerdir ez-hâric ber-mûceb-i defter-i ‘atîk” şeklinde Sincan köyünde tesadüf ettiğimiz örnektir. TKG.KK.TTd.12, vr.205/b.

anladığımız söz konusu hengâme ve cendereye dair incelediğimiz bölge vesilesiyle bir pencere açmaya çalışılacaktır.

4. BÖLÜM: İSYAN İKLİMİ: ŞİDDET, NÜFUS VE YERLEŞİM

XVI. yüzyılın muazzam iklimsel özellikleri Anadolu’da tarla açılması, ürün yetiştirilmesi ve hasadı, haliyle nüfus baskısı gibi farklılıklar yaratmıştı. Anadolu toprakları adeta kocaman bir çiftlik organizasyonuna dönmüştü. Nemli iklim özellikleri bir zaman boş ve ıssız Anadolu bozkırlarının hızla iskân mahalli durumuna geçmesini sağlamıştı. Bu bölgelerdeki konar-göçer kabileler giderek daha fazla miktarda yerleşik hayata meylettiler. Yerleşik unsurların artması muazzam bir artı ürünün ortaya çıkmasını sağladı ki, bu durum Osmanlı askerî nizamı için elzem olan bir konuydu. Bu tablo hep böyle tozpembe gitmedi elbet. Yüzyılın sonlarına doğru gidilirken yine Kuru’nun “*Muhteşem Günler*” den “*Kriz Çağı*”⁹³⁷ na geçiş şeklinde tarif ettiği kimi gelişmeler yaşandı. Artık eskisi gibi üretime fırsat veren yağış ve sıcaklık dereceleri yoktu. Ürün hasadı bereketli değildi. Oldukça kurak geçen on yıllar boyunca Anadolu’da Celali İsyancılar devam etti. 1590’lı yıllar kurak iklim özelliklerinin hâkim olduğu bir zaman dilimiydi. Celali İsyancılar da iklim değişikliğine uğramış Orta, Kuzey ve Güney Anadolu havzasını vurdu. Bu bölgelerde artan kuraklık ve kıtlık, isyanın şiddetini de belirledi. 1590 ila 1640 yılları arasında Doğu’dan Batı’ya doğru giderek etkinliği azalan bu şiddet sarmalı tam da kuraklığın hâkim olduğu sahalarda belirginleşiyordu. Bu son derece anlamlıydı. Nitekim yukarıda bahsedildiği üzere iklimsel özelliklerin cezbediği bu sahalarda yoğun bir nüfus bulunmaktaydı. Ve şimdi toprak adeta bu nüfusa küsmüştü. Aldous Huxley’in “*Aşırı nüfus artışına bir çözüm getiremezsek, diğer tüm sorunlar çözümsüz kalacaktır*” şeklinde ifade ettiği üzere hakikatte imparatorluk, atılan bazı adımların nafile olduğu bir döneme girmişti.⁹³⁸ Bu hengâme de ayrıca Haj’ın da ifade ettiği üzere modern devlete geçişin yaşandığı XVII. ve XVIII. yüzyıllarda yönetici elitin gelir miktarını artırmaya dönük adımların sık atıldığı anlaşılmaktadır.⁹³⁹ Peçevi İbrahim Efendi’nin “*Baldırı çıplak, ayakları yalın, kimi çırılçıplak, kiminin başında avrat saçları vardı. Her biri zehr-i kâtil adamlardı*”⁹⁴⁰ şeklinde kaleminden dökülen dizelerin tarif ettiği Celaliler başrolü almaya başlamışlardı. Diğer taraftan XVI. yüzyılda verimliliği Orta ve Kuzey Anadolu’nun gerisinde kalan Batı Anadolu iklim koşulları ve yağış rejimi nedeniyle giderek bir çekim sahası halini almaya başlamıştı.⁹⁴¹

⁹³⁷ Kuru, *Locating Ottoman Port-City in the Early Modern Mediterranean: İzmir 1580-1780*, s. 54.

⁹³⁸ Ronald D. Gerste, *Hava Nasıl Tarih Yazar. Antikçağdan Günümüze İklim Değişiklikleri ve Felaketler*, (Çev. Meltem Karaismailoğlu), Kolektif Kitap Yayınları, İstanbul, 2017, s. 224.

⁹³⁹ Rifa’at ‘Ali Abou-El-Haj, *Modern Devletin Doğası, 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu* (Çev. Oktay Özel-Canay Şahin), İmge Yayınları, Ankara, 2018, s. 19, 48, 108.

⁹⁴⁰ Reşad Ekrem Koçu, *Dağ Padişahları*, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul, 2013, s. 30.

⁹⁴¹ Kuru, *Locating Ottoman Port-City in the Early Modern Mediterranean: İzmir 1580-1780*, s.68,69.

Barkey'in "*parasal dalgalanma, fiyat devrimi ve ekonomik politikalar*" şeklinde nedenlerini sırladığı krizin,⁹⁴² Avrupa'da çok ciddi manada bir nüfus kaybına yol açtığı anlaşılmaktadır. Özel, Bruce McGowan'ın özellikle Balkanlar üzerinde yoğunlaşan çalışmalarıyla varmış olduğu "*uzun süren savaşlar, mülksüzleşme, salgın hastalıklar ve küçük buzul çağı*" gibi nedenlerle bu düşüşün yaşandığını bizlere aktarmıştır.⁹⁴³ Mc Gowan'ın Balkan bölgesine ait beş seri defter üzerinden yapmış olduğu çalışmalar neticesinde nüfustaki azalmayı bir "*felaket*" olarak ifade ettiğini görmekteyiz.⁹⁴⁴ Özel, imparatorluk nüfusunun seyrine dair XVI. yüzyıl daima toprakları genişleyen ve haliyle artan bir nüfus yapısı; XVII. yüzyılda ise askerî ve ekonomik nedenlerden kaynaklı "*kriz*" ve bunun yol açtığı nüfus azalması şeklinde özetlemektedir. Ona göre XVI. yüzyılda Celali İsyanları nedeniyle Anadolu'da pek çok genç kadın ve erkeğin kırılması nüfusun azalmasında önemli bir etkidir.⁹⁴⁵ XVI. yüzyılın son çeyreğinden XVII. yüzyılın yarısına kadar olan dönemi inişli çıkışlı bir kriz dönemi olarak ifade eden Özel, krizin ilk olarak baskı daha sonra da patlama ve düşüş şeklinde kendisini belli ettiğinin altını çizmektedir.⁹⁴⁶ Ayrıca bu konudaki çalışmalarını Bozok ve Rum Eyaleti bazında yoğunlaştıran, hem tahrir ve hem de avâriz kayıtlarının yetişkin erkek nüfusu kapsadığı vurgusu dahilinde Öz ise Bozok sancağında 1539-1576 yılları, 17 yıllık bir süre zarfında inanılmaz derecedeki nüfus artışına şahitlik etmiştir. Öz'ün çalışması sayesinde 17 yıllık periyodu izleyen ve 1576-1642 yıllarını kapsayan 66 yıllık zaman diliminde ise aksi yönde dramatik bir düşüşün yaşandığını görmekteyiz. O, ayrıca 1576-1642 yıllarını kapsayan 66 yıllık bir periyotta Rum eyaletinde nüfusun hane bazında %75 civarında azaldığını belirtmektedir. Her iki bölgede yaşanan nüfusun azalması hadisesinin nedenlerine dair fikirlerini "*Celali tahribatı, salgın hastalıklar, doğal afetler ve kıtlık*" şeklinde sıralayan Öz, ayrıca konumuz açısından oldukça önemli bir mevzuya da değinmektedir. O, coğrafyada yaşamın temel gerekliliklerinden biri olan ve çalışmamızda yer yer değindiğimiz güvenlik yani kişinin kendisini ve ailesini emniyette hissetmesi duygusunun kaybolmasıyla birlikte göç hareketi ve bu durumun bir sonucu olarak da "*yeniden göçebeliğe dönüş*" şeklinde önemli bir konuya temas etmiştir.⁹⁴⁷ Çalışmasını Bozok özelinde yapmış ve 60-70 yıllık bir zaman diliminde %75 oranındaki nüfus erimesine ulaşmış

⁹⁴² Karen Barkey, *Eşkîyalar ve Devlet, Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, (Çev. Zeynep Altok), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011, s. 50-51.

⁹⁴³ Oktay Özel, "Nüfus Baskısından Krize: 16.-17. Yüzyıllarda Anadolu'nun Demografi Tarihi'ne Bir Bakış", *XIII. Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi, Bildiriler*, Morrisville: Lulu Press, 2006, s. 224-226.

⁹⁴⁴ Gümüşçü- Demir- Erdoğan Özünlü, *Türkiye'nin Kayıp Köyleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2020, s. 445.

⁹⁴⁵ Oktay Özel, "Population Changes in Ottoman Anatolia During the 16th and 17th Centuries: The 'Demographic Crisis Reconsidered'", *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University Press, Volume 36, No.2, Mayıs 2004, s. 191-192.

⁹⁴⁶ Özel, "Nüfus Baskısından Krize: 16.-17. Yüzyıllarda Anadolu'nun Demografi Tarihi'ne Bir Bakış", s. 224-226, 227.

⁹⁴⁷ Mehmet Öz, "Bozok Sancağında İskân ve Nüfus 1539-1642", *XIII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler Kitabı*, C. III, 1999, s. 790-792.

olan Öz, söz konusu durumun Anadolu genelinde de yaşanma olasılığının yüksek olduğunu ve bunun tüm boyutlarıyla tetkik edilmesi gerektiğini ifade eder.⁹⁴⁸

1574 ila 1641 yılları arasında Tokat merkez kaza ve havalisindeki nüfus oranları bakımından çalışmasıyla Açıknel, belirtilen tarih aralığında Tokat kırsalında %67,98'lik bir nüfus azalmasının olduğunu ortaya koymaktadır. Tokat merkezinin ise aynı dönemde %6,18'lik bir nüfus artışına sahip olması, aslında bir noktada ezber bozan bir durum olarak görülebilir. Zira bir nüfus azalmasından bahsediliyorsa genel bir düşüşün olması beklenir. Anadolu ve Akdeniz havzalarında yaşanan oldukça yüksek orandaki nüfus düşüşüne rağmen az da olsa Tokat'ı nüfusunun artmış olmasından dolayı şanslı bulan Açıknel, bu durumu Celali İsyanlarının son bulması ve kentteki gayrimüslim nüfusun 1614'ten itibaren artmasına bağlamaktadır. Zira yazar gayrimüslim nüfusundaki bu artış ile 1601-1642 yılları aralığında Tokat şehrinin genel nüfusunun artışının paralel olduğu kanısına varmıştır.⁹⁴⁹ Açıknel, 1574-1629 yılları arasını birinci, 1629-1643 yılları aralığını ise ikinci dönem olarak nitelendirerek bir bütün olarak elde ettiği verileri söz konusu dönemler arasında karşılaştırmalı olarak ortaya koyar. Bu çerçevede ilk dönemde Celali İsyanları nedeniyle 86 köyün terkedildiği buna karşın 33 köyün kurulduğunu ortaya koymuştur. İkinci dönemde ise 38 köyün kurulduğunu, kaybolan köyün olmadığını belirtir.⁹⁵⁰ Yaşanılan bu hengâmenin elbette pek çok nedeni vardı. Aşağıda bu nedenlerden akademik olarak en çok ele alınan ve bu yönüyle de görünür nedenler olarak da tarif edilebilecek Kızılbaşlar ve Celaliler şeklindeki iki etken mercek altına alınacaktır. Bu iki etkenin hem imparatorluğun sosyo-ekonomik ve idarî ve hem de nüfus ve iskân yapısına etkisi ele aldığımız kazalar özelinde bir izahla ortaya konulması amaçlanmaktadır.

4.1. KIZILBAŞLAR: ŞAH'A GİDENLER

Moğol İstilas, Türkiye'de Anadolu Selçuklularınca sağlanmış toprak nizamının bozulmasına neden olmuştu. Bu durumun etkileri ancak II. Bayezid döneminde kaldırılabilir. Malî yapıdaki bu aksaklığı, İran'da Şeyh Haydar oğlu Şeyh İsmail'in 1499 yılında giriştiği iktidar mücadelesinde Anadolu'daki Kızılbaşların yardımına başvurması da etkilemiştir. Şah İsmail 1494 yılında Akkoyunlu güçlerince öldürülen kardeşi Sultan Ali'nin yerine Safevi tahtına oturmuştur. Kısa zamanda Tokat, Amasya, Sivas bölgesinde Şamlu, Ustacalu, Rumlu ve çok daha ötede Antalya havalisinde Tekelü, Karaman'daki Varsak ve Turgutoğulları taifelerinin

⁹⁴⁸ Öz, "Bozok Sancağında İskân ve Nüfus 1539-1642", s.792.

⁹⁴⁹ Ali Açıknel, "Tokat Örneğinde XVII Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Sosyal Yapısındaki Buhran", *Türkler*, c. 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 350-351.

⁹⁵⁰ Açıknel, "Tokat Örneğinde XVII Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Sosyal Yapısındaki Buhran", s. 350.

desteğini almıştır.⁹⁵¹ XI. yüzyılda Irak'a Hz. Peygamber soyundan geldiği iddia edilen Ebu'l-Vefâ'nın kurucusu olduğu tarikatın dört asır sonra Orta ve Doğu Anadolu'daki taraftarları Şii temelli Safevi tarikatı tazeyikine girmiştir. Bu durumu söz konu bölgelerdeki dede ailelerinin ellerindeki arşiv malzemesi de teyit etmekteydi.⁹⁵² Kemalpaşazade'nin “ölüsü dirisine yüklenip, cümlesi çıkub gitmek istediler” şeklinde izah ettiği bu mâyil Kızılbaşların Şah İsmail'in aynı zamanda askerî kanadını oluşturduğunu göstermekteydi.⁹⁵³ Yine XVI. yüzyıl tarihçisi Hadidi, Şah'ın daileri vesilesiyle Anadolu ve Arabistan topraklarındaki faaliyetlerini oldukça açık bir şekilde özetliyordu.⁹⁵⁴ Neticede Şeyhülislam Hoca Sadeddin Efendi'nin ifade ettiği üzere artık “adın işitseler secde ederler” şeklinde bir hal almıştı.⁹⁵⁵ Nihayet Sultan Bayezid Anadolu ve Rumeli'de Şah'a bağlı sufiyân, Kızılbaşların aileleriyle birlikte Sakız, Koron, Modon adalarına sürgünü emrini verdi.⁹⁵⁶ Çünkü batıdaki düşmanlardan çok daha tehlikeli bir düşman doğuyordu. Safeviler sadece sınırları zorlamakla kalmıyor aynı zamanda denetim altına alınması zor Türkmenleri kışkırtarak malî, siyasî ve özellikle de dinî sıkıntıları tetikliyorlardı.⁹⁵⁷ Membre'nin 1539 tarihinde Erzincan'dan hayvanlarıyla birlikte Tahmaps diyarına doğru yol alan 800 hanelik bir taraftarından bahsetmesinden⁹⁵⁸ imparatorluk idaresinin çabalarının sonuçsuz kaldığı anlaşılmaktadır. Belki de Grammont'un da ifade ettiği üzere II. Mehmed (1444-46/1451-81) döneminden II. Bayezid (1481-1512) dönemine kadar süren Osmanlı siyaseti bu başarısızlığın en önemli nedenlerindendi.⁹⁵⁹

Ayakanma gerek genişliği ve gerekse de özelliği bakımlarından esasen konar-göçer Türkmen hareketi olarak ortaya çıkmıştı. Hâlbuki imparatorluğun kurucusu olan Türk köylü halkının⁹⁶⁰

⁹⁵¹ Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 17-18.

⁹⁵² Ahmet Yaşar Ocak, “Türkiye Selçukluları Döneminde ve Sonrasında Vefai Tarikatı (Vefaiyye) (Türkiye Popüler Tasavvuf Tarihine Farklı Bir Yaklaşım)”, *Belleten*, C.70, S.257, Ankara, 2006, s.119-154; Ayfer Karakaya Stump, *Vefailik, Bektaşilik, Kızılbaşlık: Alevî Kaynaklarını, Tarihini ve Tarihyazımını Yeniden Düşünmek*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015.

⁹⁵³ Kemalpaşazade, İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âli Osman*, (Ed. Ahmet Uğur), c.VIII, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997, s. 232-233.

⁹⁵⁴ “Rum ve Arapta hile vü al, kamu cühhali izlerdi izlal”, Hadidi, *Tevârih-i Âli Osman* (1299-1523), (Ed. Mürsel Öztürk), İstanbul, 1991, s. 384-386.

⁹⁵⁵ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-tevârih*, (Ed. İsmet Parmaksız), c.IV, Ankara, 1999, s. 170-171.

⁹⁵⁶ *Oruç Beğ Tarihi (Osmanlı Tarihi 1288-1502)*, (Ed. Necdet Öztürk), İstanbul, 2007, s. 219/148-b.

⁹⁵⁷ Kate Fleet, “Osmanlılar, 1451-1603: Siyasi Tarihe Bir Giriş”, *Türkiye Tarihi, Bir Dünya Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu 1453-1603*, (Ed. Suraiya N. Faroqi-Kate Fleet), C. II, (Çev. Bülent Üçpınar), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s.47, 65; Güney Kafkasya'dan Basra Körfezine kadar uzanan bölgenin tarihsel olarak farklı devletlerarasında çekişme alanı olması ve bunun XVI. yüzyıldaki halinin Osmanlı-Safevi çekişmesi olması bağlamında Bkz. Güneş Işıksel, “16. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-Safevi Sınırında Eşkiyalar: Bir Çözümleme Denemesi”, *Kebikeç*, 23, Ankara, 2012, s. 35-47.

⁹⁵⁸ Ebru Boyar, “Doğu'da Osmanlı Genişlemesi”, *Türkiye Tarihi, Bir Dünya Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu 1453-1603*, (Ed. Suraiya N. Faroqi-Kate Fleet), C. II, (Çev. Bülent Üçpınar), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 168.

⁹⁵⁹ Jean Louis Bacque-Grammont, “1527 Anadolu İsyanı Hakkında Yayınlanmamış Bir Rapor”, *Belleten*, LI/199, Nisan 1987, s. 107-116. Bu hususta ayrıca Yavuz Sultan Selim ve Etrak taifesi arasındaki çekişmeye dair Bkz. Selâhattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, MEB, Ankara, 1969, s.20-25.

⁹⁶⁰ Togan, Selçuklu, Moğol ve Osmanlı idarelerinin toplumsal olarak göçer ve aşiret yapısına haiz bir yapıya malik olduklarını fakat zamanla esas kurucu rolü üstlenen bu grupları dışladıklarını ifade etmektedir. Ona göre her ne kadar bazı farklıklar olsa da konargöçer grupların “sınır bölgelerine sevkî”, “askerî ve idarî maksatlı yerleşme ve iskân”

kendi devletine, padişahına ve hükümetine karşı isyan etmiş bulunduğunu açıkça kaydetmeleri o zaman için olanaksız bulunan çağdaş Osmanlı yazarları bu karışıklıkları bir Kızılbaş ayaklanması olarak kaydettiler. Akdağ, XVI. yüzyıl ortalarından sonraki Celâlîliği kastederek köylü ve çiftçi ayaklanmalarının ilk başlarda Kızılbaş eğilimli olduklarını Sünnî din kurallarına pek de o kadar bağlı olmadıklarının doğru olduğunu fakat olayın dönemin Enderun iktidarı taraftarlarının ifade ettiği üzere bir mezhep, tarikat eğiliminin dışında olduğunu ifade etmektedir. O, bu isyanların bir sünni-kızılbaş çekişmesine dönüşmemesi ile isyankârların çoğunlukla Kızılbaş, Alevi ve Türkmen olsalar bile mezhepsel bir söylem gütmediklerinden hareketle dönem yazarlarının iddialarının aksini ifade eder. Ayrıca isyanlara yer yer tımarlı sipahilerinde katılmaları, bu resmi görevlilerin de ayaklanmaları olayın salt bir Kızılbaş olayı olmadığını bir diğer göstergesidir. Pek çok ferman ve belge vali, kadı vb. ehl-i örf görevlilerinin de halka yapmış oldukları zulümleri konu edinmektedir.⁹⁶¹ Kızılbaşların XIII. yüzyıldan beri varlığını bildiğimiz “halk muhalefeti kültürünün” temsilcileri olmaları Anadolu’da başlayacak bazı isyanlara katılımlarını kolaylaştırmıştır.⁹⁶² I. Selim hükümdar olduğunda Anadolu’da Kızılbaşlığa karşı çok sert tedbirlere başvurdu. Trabzon valisi iken Şah İsmail’in Anadolu hakkındaki politikasına yerli bazı Kızılbaşların destek vermesi ile İstanbul kamuoyunun Anadolu’da mevcut geçimlik levend ve tımarlı sipahi kalkışmalarını Alevi/Kızılbaş isyanları olarak okumaları onun Kızılbaş politikasını etkileyen iki önemli etkendi.⁹⁶³ Enderunlu Kul ağaları ile ulema Anadolu kırsalındaki çöküntüyü Kızılbaş eşirrası olarak tanıtmaktaydı. Bu nedenle Sultan, Anadolu’da çoğu Türkmen halkına karşı kanlı bir kovuşturma hareketi başlattı.⁹⁶⁴ Fakat bu Anadolu’da beklenen sükûneti sağlamamış aksine istikrarsızlığı daha da derinleştirmiştir. Mısır seferi sırasında Bozok’ta ortaya çıkan ilk isyanı diğerleri takip etti. Diğer idarî, malî ve sosyal sebeplerin yanında Yavuz Sultan Selim’in Sünnî olmayan ahaliye karşı tutumu ve politikaları bölgede bu isyanın ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁹⁶⁵ Bozok bölgesinde bazı Kızılbaş köyleri hass-ı hümayûna ait vergileri vermemeye başladılar. İsyân il yazıcısı Kadı Muslihiddin’in arazi vergilerini arttırmasına karşı yapılan itirazlarda bazı Türkmen önderlerinin “sakallarını kestirmek” gibi ağır cezalar verilmesiyle başladı. Kızılırmak ve Yeşilırmak arasındaki bölge adeta devlete karşı tertiplenen önemli bir

---

nihayet “merkezi idareye tabi kılma” şeklinde gerçekleşen bir değişim ve dönüşüme uğramıştır, İsenbike Togan, “Ottoman History by Inner Asian Norms”, *New Approaches to State and Peasant in Ottoman History*, (Ed. Halil Berktaş and Suraiya Faroqhi), London, 1992, s. 188, 190; Aktaran, Onur Usta, “Celâlîliğin Türkmen Cephesi: 17. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Türkmen Voyvodası ve Türkmenler”, *Kebikeç*, 23, Ankara, 2012, s.50.

⁹⁶¹ Akdağ, *Türk Halkının Dirlilik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyânları*, s. 113-114.

⁹⁶² Özel, “Şiddetin Egemenliği 1550 İla 1700 Arasında Celaliler”, s. 250.

⁹⁶³ Akdağ, *Türk Halkının Dirlilik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyânları*, s. 110.

⁹⁶⁴ Osmanlı İmparatorluğu’nun Hanefîliği resmi devlet dini olarak seçmesi ve oluşan karşı direnmeler dair Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, “XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Resmî Dinî İdeolojisi ve Buna Muhalefet Problemi”, *İslamî Araştırmalar*, IV/3, Temmuz 1990, s. 190-195.

⁹⁶⁵ Ebru Boyar, “Doğu’da Osmanlı Genişlemesi”, s. 160.

ayaklanma alanı haline gelmiştir.⁹⁶⁶ Bölgedeki gerginlik Hacı Bektaş Veli evladından Şah Kalender Çelebi isyanıyla dışa yansıdı. Anadolu'nun güneyinde ise Şah Kulu Tekeli isyanı tüm hızıyla devam ederken Şah İsmail en önemli dailerinden Rumlu Nur Ali'yi Anadolu'ya propaganda yapmaya gönderdi. Özellikle Tokat, Amasya ve Sivas havalisinde etkili olan Nur Ali, Şehzade III. Ahmed'in oğlu Murad'ı da mürid olarak kazanmayı bilmişti. Tokat ve çevresinde Şah adına hutbe okutulmuştu.⁹⁶⁷ Dailerin propagandalarının başarısı hususunda yine Akdağ'ın vermiş olduğu örnekler önemlidir.⁹⁶⁸ 1639 yılına kadar Osmanlı'nın malî ve ekonomik olarak en fazla çökerten olay Safevilerle olan savaştı. Şah I. Abbas'ın 1624'te Bağdat'ı ele geçirmesi, Sünnî nüfusun bir kısmını öldürmesi ve Ebu Hanife ve Abdülkadir Geylani türbelerini yıkması üzerine şiddetlenen savaş ancak 1639 Kasr-ı Şirin anlaşması ile son bulacaktır.⁹⁶⁹

Safevi Devleti; dönemin siyasî ve özellikle de dinî ikliminden hareketle ismini Erdebil merkezli Safeviyye tarikatının piri Şeyh Safiyüddin'den almıştır. Devlet bu tarikatının siyasî bir hüviyete bürünmesiyle kurulmuştur.⁹⁷⁰ İlhanlı hükümdarının kimi gelirleri Erdebil tekkesine aktarmasından, tekkenin kısa sürede etkin bir yer edindiği anlaşılmaktadır. Benzeri bir durum Hacı Ali döneminde gerçekleşmiştir. Anadolu'dan dönen Timur, Hacı Ali'yi ziyaret etmiştir. Bu ziyaret Hacı'nin bölgedeki nüfuzunun artmasına ve yakın çevresinde kimi faaliyetleri daha rahat ifa etmesine zemin hazırlamıştır.⁹⁷¹ Esas olarak devletin kuruluşu Hinz'in ifade ettiği üzere; Safevi düşüncesinin yayılması, bölgedeki serbest inançlarla diyalogların kurulması ve son olarak da yeni bir inanın doğuşu gibi üç önemli aşamayı bünyesinde barındırmaktadır.⁹⁷² Bu üç aşamanın gerçekleşmesini sağlayan ve aşağıda zikredeceğimiz iki önemli faktör bulunmaktadır. Bunlardan birincisi zorlu coğrafyaya hükümran olmuş Moğolların bölgede etkin İslâmî tazyiki kırmalarıdır. Diğer ise bölgede uzun yıllar süren savaş ve çekişme ortamının yaratmış olduğu gerilimli hayattan bıkmış pek çok kişi ve grubun büyük bir boşluk ile buhrana düşmeleridir.⁹⁷³

⁹⁶⁶ Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyancıları*, s. 111-112.

⁹⁶⁷ Rumlu Hasan, *Ahsenü't-Tevârih, Şah İsmail Tarihi* (Çev. Cevat Cevan), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2004, s. 165.

⁹⁶⁸ Şam Diyade isimli bir Türkmen Aşiretinden bir şahsın kendisini Şah İsmail olduğu iddia ettiği, Güney-doğu Türkmenleri arasında etkin rol oynadığını, elli bir kişilik bir güç haline geldiğini ve Kırşehir'e gelerek Hacı Bektaş Türbesinde kurban kestiğini belirtir, MD.35, s.174 ve 188 ile MD. 32, s.204 belgeleri aktaran, Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyancıları*, s. 276.

⁹⁶⁹ Neumann, "Siyasi ve Diplomatik Gelişmeler", s.68.

⁹⁷⁰ Devlet ve tarikatın geçmişi hakkında çok daha fazla bilgi için Bk. Mirza Abbaslı, "Safeviler'in Kökenine Dair", *Belleten*, XL/58, Nisan 1976, s. 287-329.

⁹⁷¹ Tufan Gündüz, "Safeviler", *DİA*, c. 35, İstanbul, 2008, s. 451-457.

⁹⁷² Walter Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd: XVI. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, (Çev. Tevfik Bıyıklıoğlu), TTK. Yay., Ankara, 1948, s. 2-3.

⁹⁷³ Said Amir Arjomand, *The Shadow of God and the Hidden Imam: Religion Political Order and Social Change in Shiite Iran from the beginning to 1890*, University of Chicago Press, Chicago, 1984, s. 27-28.

Safevi tarikatının Şiileşmesi olayı her ne kadar uzun bir zamanı işaret etse de aslında Şeyh Cüneyd zamanında gerçekleşmiştir. Şeyh Cüneyd'i önemli kılan gelişme ise siyasî ve dinî faaliyetlerini Anadolu'da ifa etmeyi düstur edinmiş olmasıdır.⁹⁷⁴ Onun çok kısa bir sürede Anadolu'daki faaliyetlerinde başarı kazandığını, Sultan II. Murat'ın, propagandalarına son vermek amacıyla kendisine hediyeler göndermiş olmasından anlayabilmekteyiz.⁹⁷⁵ Şeyh Cüneyd'in siyasî ve inançsal olarak güç kazanmasını sağlayan esas önemli olay ise Diyarbakır merkezli Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın eniştesi olma vasfını kazanmasıdır. Nitekim Sivas, Erzurum, Erzincan, Mardin ile Urfa dolaylarındaki Türkmenler üzerinde tazyiki ve bazı liderlerle sağlam manevi bağlılık tesis etmesi onun bu durumunun doğal bir sonucuydu. Savory'nin gayet yerinde bir şekilde açıkladığı haliyle bu olay hem Şeyh Cüneyd ve hem de Türkmenler bakımından önemli bir dönüm noktasını işaret eder. Öyle ki Şeyh Cüneyd, bu dönemde Türkmenler arasında gezinerek, onları anlamaya, tanımaya, inanç, hayat tarzlarını kavrayacak derecede oldukça bol bir zaman bulmuştur. Öte yandan Türkmenler ise, kendilerine bu yönde yaklaşan bir Şah ile sonradan tanrılaştırılacak kadar derin bir bağlılık kurmuşlardır.⁹⁷⁶

Türkmenler, Osmanlı ve Safevi

Şeyh Cüneyd'in ölümüyle birlikte yerine Şeyh Haydar geçti. Bu dönemde Sünnî Osmanlı ve Memlûklü güçleri arasında kalan pek çok Türkmen,⁹⁷⁷ Safevi şeyhlerine yönelmeye başladılar. Tarikatın sistematik olarak belli bir düzene kavuşması da Şeyh Haydar döneminde olmuştur. Öyle ki o, kendisine bağlılık sözü veren herkesi silahlandırmak amacıyla malî ve askerî hazırlıklara önem vermiştir. Safevi havzasına büyük ümitlerle geçen Türkmenlerin ilk hayal kırıklığı belki de kısa sürede kavuştuğu şan, şöhret ve askeri nüfuzunu yok etmek amacıyla hazırlanmış ittifak güçlerine karşı Derbent'te giriştiği savaşta Şeyh Haydar'ın ölmesiyle yaşanmıştır. Fakat tarih tüm bu yaşananlardan arı, kendi dünyasında her zaman olduğu gibi yol almaktaydı. Nitekim Türkmenlerin bu hayal kırıklığının akabinde gelecek şiddetli Şah İsmail bağlılığı ancak böyle okunabilir. Şeyh Haydar'ın ölmesiyle yerine kimin geçeceği meselesi bir hayli tartışıldı. O dönemde henüz yedi yaşında olan İsmail'in büyük bir titizlikle korunması, gizlenmesi ve nihayet 1498 yılında ortaya çıkmasıyla Safevi Devleti başka bir hüviyete büründü. Onun eski Türk kültür ve inancına dair tespitleri ve uygulamaları ile devletin inanç akidelerinde belirli bir Türkmen tazyiki hissedilir derecede arttı. Bu dinî motivasyonu bireysel

⁹⁷⁴ Arjamond, *The Shadow of God and the Hidden Imam*, s. 76-80.

⁹⁷⁵ Nilgün Dalkesen, *15 ve 16. Yüzyıllarda Safevi Propagandası ve Etkileri*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1999, s. 4.

⁹⁷⁶ Rager M. Savory, "The Struggle for Supremacy in Persia After the Death of Timur", *Studies on the History of Safawid İnan*, London, Variorum Reprints, 1987, s. 49-51.

⁹⁷⁷ Bu başlık ve çalışma genelinde ifade edilen Türkmenler ile esas olarak genellikle Osmanlı-Safevi mücadelesinin yoğun olarak cereyan ettiği bölgelerde yaşayan taife kastedilmiştir.

saikler takip edecek ve Şah İsmail babası ile dedesinin intikamını almak için harekete geçecekti. Bu vesileyle ilk olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki Türkmenlere el uzatarak, Erzincan'da bir araya gelmeye davet etti. Sümer'in tespitlerine göre Rumlu, Şamlı, Ustaclu, Tekelü, Dulkadirlü, Kaçarlu, Varsaklu taifelerinden müteşekkil yedi bin Türkmen onun çağrısına gönül verdi.⁹⁷⁸ Onların bir bir koparak Acem diyarına doğru yol almaları elbette sebepsiz değildi. Öyle ki dönemin dünyasında Osmanlı merkez idaresi nezdinde tüm imtiyazlarını kaybetmişlerdi. Artık karşılarında kendilerine Anadolu havalisinde valilik, kumandanlık vb. görevler vereceğini ifade eden bir başka hükümdarları vardı. Bu toplulukların siyasî, sosyal ve kültürel kırılma noktalarını çözecek en iyi yol inançsal duygularını okşamaktı. Şah, bu nedenle 1501 yılında Tebriz'i ele geçirdikten hemen sonra devletin resmî dinî olarak “Oniki İmam Şiiliği”ni ilan etti.⁹⁷⁹

Osmanlı İmparatorluğu, merkezi idareyi sağlamış ve bunun devamı için iç ve dış etkenlerden kaynaklı her türlü tehlikeye karşı pozisyon almış durumdaydı. Belki de bu duruşun en önemli nedenlerinden biri zincirin zayıf halkası olarak tabir edilecek olan Türkmenlerdi. Özellikle Doğu-Güneydoğu Anadolu'da zaman zaman Osmanlı ile kimi savaşlarda ittifak yapmış olan bu taifeden her geçen gün Safevi propagandasına düşenlerin sayısı artmaktaydı. İmparatorluk idaresi her ne yaptıysa, belki de bölgedeki coğrafi yapının da etkisiyle, denetimi tam olarak tesis edemedi. Fakat olabildiğince en kısa sürede Türkmenleri denetim altına almak zorundaydı. Merkezî idare Türkmenleri savaşlara katılmaları, vergileri düzgün ödemeleri ve elbette sınırlı alanlarda göçebe hayatlarını ifa etmeleri noktasında sık sık uyardı, uğraş verdi. İdarenin bu istekleri elbette hayat tarzlarına ters düşen Türkmenlerce kabul görmedi. Doğal olarak Türkmenler açısından bir başkaldırı ve imparatorluk idaresi tarafından da ikaz, uyarıyı aşır şiddetli cezalandırmaya giden yeni bir dönem başladı. Osmanlı merkez idaresinin bürokratik ve siyasî işlemleri tehdit edecek, aksatacak her türlü oluşuma yönelik sert karşı koyuşu ilişkilerin bu raddeye varmasında şüphesiz önemli bir etkendi.⁹⁸⁰ Cezalandırmanın sona ermesinin sarıh bir yolu vardı: Türkmenler başından beri söylendiği üzere göçebe hayatlarına son verip yerleşik hayata geçecekler ve vergilerini ödeyeceklerdi. İmparatorluk idaresi bu yönde eğilimi sağlamak için ilk olarak göçebe vergilerin oranını artırdı. Böylece fakirleşen göçebeler yerleşik hayata geçeceklerdi.⁹⁸¹ Bu husustaki bir diğer başvuru metodu ise sürgünlerdi. Nitekim bilindiği üzere II. Bayezid, Teke ve Hamid bölgelerindeki Safevi taraftarlarını Koron ve Modon'a sürmüştü.⁹⁸²

⁹⁷⁸ Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkmenlerinin Rolü*, s. 17-21.

⁹⁷⁹ Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkmenlerinin Rolü*, s. 25,26.

⁹⁸⁰ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15. ve 17. Yüzyıllar)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 84.

⁹⁸¹ Rudi Lindner, *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*, Indiana University Press, Bloomington, 1983, s. 50-59.

⁹⁸² Lindner, *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*, s. 11.

Diğer taraftan Osmanlı imparatorluk idaresinin attığı bu tür adımlar esasında Safevi propagandası için uygun bir zemin hazırlamaktaydı. Nitekim Türkmenler bir yandan Osmanlı idaresine karşı direnç gösteriyorken diğer yandan Safevi idaresine de yanaşmaya başlıyorlardı.⁹⁸³ Bu durumda Şah İsmail'in hedef kitlesi olan Türkmenlerin can damarlarına dokunan açık bir lisanla yazılmış şiirleri de etkili olmuştur. Bu nedenle Gölpınarlı'ya göre o, sadece yaşadığı dönemin değil, tüm Alevi-Bektaşî deyişlerinin hitap ve izah sahasında en etkili kişisi olabilecek kadar derin bir yer edinmiştir.⁹⁸⁴ Osmanlı-Safevi çekişmesi ve Türkmenlerin yukarıda izah etmeye çalıştığımız duruma dair sanırım en keskin ve net saptamayı “*Sultanları tarafından incitilen bu insanlar kendi Şahlarını yarattılar*” şeklindeki ifadesiyle Lindner yapmıştır.⁹⁸⁵

Rum Eyaleti ve Havalisindeki Türkmenlerin Durumu

Kızılbaş teriminin dinî ve sosyal bir grubu niteleyecek hüviyete XV. yüzyılda kavuştuğu anlaşılmaktadır. Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar kendisine bağlı Azerbaycan ve Doğu Anadolu Türkmenlerini ayırt etmek için onların on iki dilimli kırmızı börk takmalarını istemiştir. Osmanlı bürokratik literatüründe ise daha ziyade Safevi tarikatı takipçilerine “Kızılbaş” denilmiştir. Osmanlı-Safevi çekişmesinin arttığı dönemde ise bu terim daha ziyade isyancı, devlete muhalif zümre, olarak adlandırılmıştır. Hatta inanç ve akideleri çoğunluğun dinî inancına göre düşünülerek sapıklık, yoldan çıkmışlık gibi kimi anlamı kazandığı anlaşılmaktadır.⁹⁸⁶ Rum vilayeti ve çevresinde bu yöndeki meylin artması ister istemez bir Osmanlı-Safevi çekişmesinin zeminini güçlendirmiştir. Peki, neydi Osmanlılar açısından Safevilerin tehlikeli boyutu? Öncelikle Osmanlı sahasında yaşayan pek çok grubu içine alan ve hayli ateşli bir Şii propaganda yapmalarıydı. İkincisi, onların arkasına giden gruplar her an Osmanlı yönetimine başkaldıracak potansiyele sahip bir tehlike arz etmekteydi. Bu nedenle her iki güç arasındaki gerilim nihayet II. Bayezid ile Şah İsmail döneminde şiddetlendi. Şah, İran'daki siyasî ve dinî düşüncelerini ifa etmek maksadıyla Anadolu ve havalisinden pek çok Türkmen'in göç etmesi için çaba sarf ediyordu. Sümer'in tespitlerine göre onun ateşli çabası karşısında II. Bayezid yeterince direnç gösteremiyordu.⁹⁸⁷ Yavuz'un Çaldıran'da Şah İsmail'i yenmesi siyasî ve kültürel havayı etkileyecek önemli bir sonuç doğurdu. Yavuz, II. Bayezid'in

⁹⁸³ Pek çok ahkâm kaydından da anlaşılacağı üzere Osmanlı İmparatorluk merkezi “ehl-i fesâd” olarak tabir ettiği safevi taraftarlarının hakkından gelinmesini yerel idarecilerden istemiştir, *Osmanlılar'da Divan, Bürokrasi, Ahkâm: II. Bâyezid Dönemine Aid 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri*, (Haz. İlhan Şahin-Feridun Emecen), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1994, Hükümler: 11, 71, 111, 281, 330, 451, 452, 453, 454.

⁹⁸⁴ Abdülbaği Gölpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, İnkılap Kitapevi Yay., Ankara 1943, s.19.

⁹⁸⁵ Lindner, *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*, s. 38.

⁹⁸⁶ İlyas Üzümlü, “Kızılbaş”, *DİA*, c. 25, İstanbul, 2002, s. 546-557.

⁹⁸⁷ Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkmenlerinin Rolü*, s. 24-27.

aksine gayet şiddetli bir tepki göstererek Çaldıran'a giden süreci başlattı ve nihayetinde Şah'ı mağlup etti. Bu sefer Rum vilayeti⁹⁸⁸ ve havalisinde Kızılbaş sempatanlarının tespiti ve cezalandırılmasına giden dönem zuhur etti.⁹⁸⁹ Her iki hükümdarın Bektaşiler üzerindeki politikalarını mercek altına almış olan Faroqi, II. Bayezid döneminde pek çok hediyelerin gönderildiği Hacı Bektaş Tekkesi'nin, Yavuz'un bu politikasının bir sonucu olarak kapatılmış olabileceğini düşünmektedir.⁹⁹⁰ Bu hususta belki de son olarak Refik'in tespitlerine dikkat kesilmemiz gerekmektedir. Nitekim o, 1550'li yılların sonuna doğru Rafızilerin öldürülmelerine dair kayıtlara tesadüf edildiğini fakat bu tarihten sonra bu yönde herhangi bir cezalandırmaya rastlanılmadığının altını çizmektedir.⁹⁹¹ Peki, bu Anadolu'da etkin ve yaygın Safevi politikasının sona erdiği anlamına gelebilir mi? Özellikle mühimme kataloğunda tesadüf edilen bilgiler bu yöndeki bir yargının doğru olmayacağını işaret etmektedir. O halde belki Safevi tazyiki azalmış olabilir ancak kesinlikle ortadan kalkmamıştır şeklinde bir yargıya varabiliriz. Nitekim Kızılbaşların Safeviler için Anadolu'nun farklı bölgelerinde nezir ve sadaka topladıkları görülmektedir.⁹⁹² Aynı şekilde Rum beylerbeyine yazılan hükümde bazı Şiiilerin sadaka toplayıp İran elçisine verdikleri ve bunların defterlerinin hazırlandığından bahsedilmektedir.⁹⁹³ Rum havalisindeki “Kızılbaş, Rafizi” olanların tespiti, cezalandırılması gibi uygulamalar belli aralıklarla devam etmiş benziyor.⁹⁹⁴ Osmanlı-Safevi çekişmesinden dolayı özellikle Rum eyaletinin mercek altına alınması bir rastlantı eseri değildi. Bu havalide “mülhid”, “Rafizi” ve “Kızılbaş” nüfusu oldukça fazlaydı. Hatta bu durum onların kontrolünü zorlaştırmaktaydı. Bu nedenle onların aileleriyle birlikte Kıbrıs'a sürülmeleri dahi düşünülmüştür.⁹⁹⁵ Bu arada kimi belgelerde sık sık bir Kızılbaş takibinin yapıldığı ve tespit edilenlerin kayıt altına alındığına dair izlere yer yer rastlanılsa da henüz bu minvaldeki bir

⁹⁸⁸ Rum Eyaleti, tarihsel ve terminolojik gelişimi hakkında Bk. Gökbilgin, “15 ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rûm”, s. 51-61; ayrıca “...XVI. yüzyıl başlarında en geniş sınırlarına ulaşan Rum eyaletinde kırk üç kaza, kırk altı kale, otuz yedi şehir ve kasaba, 6447 köy, 3759 mezra, 154 cemaat, 447 kışlak ve yaylak bulunmaktaydı...”, Bkz. Açıklak, “Rum Eyaleti”, s. 225-226.

⁹⁸⁹ Jean-Louis Bacque-Grammont, “Osmanlı İmparatorluğunun Doruğu: Olaylar (1512–1606)”, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, I: Osmanlı Devleti'nin Doğuşundan XVIII. Yüzyılın Sonuna*, (Ed. Robert Mantran), (Çev. Server Tanilli), Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 170-174.

⁹⁹⁰ Suraiya Faroqi, “XVI.-XVIII. Yüzyıllarda Orta Anadolu'da Şeyh Âileleri”, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri* (Haz. Osman Okyar – H. Ünal Nalbantoğlu), Ankara 1975, s. 212, 213.

⁹⁹¹ Ahmet Refik, *On Altıncı Asırda Rafizilik ve Bektaşilik*, İstanbul, 1932, s. 12.

⁹⁹² Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1993, s. 238.

⁹⁹³ A.DVNSMHH.d.7/723 (Gurre-i Rebiyyü'l-Evvel 976, M.1568).

⁹⁹⁴ A.DVNSMHH.d.16/521-1 (23.Za.979); “Rum beylerbeyisine, Mecidözü ve Çorum kadılarına hüküm: Mecidözü kadısı mektup gönderüp isimleri yazılı kimselerin Kızılbaş olduklarını bildirmekle gizlice tahkik edüp doğru ise şer'le cezaları...”, A.DVNSMHH.d.30/319-1 (18.S.985); A.DVNSMHH.d.31/32-1, (27.R.985); A.DVNSMHH.d.36/779-1 (5 R.987); “Rum Beylerbeyisi Mehmed Paşa'ya hüküm: Mehmed Paşa bir mektup göndererek Rum tarafının ekseri halkının Kızılbaş olup nezirlerini Kızılbaş gönderdikleri gibi oradan da hilâfetnâmeler yollanarak buralarda halifeler tayin edildiğini, bu yüzden de bu yerlerde daima Celaliler çıktığını tedkik ederken islam askeri küffâr üzerine hareket ettiği bir zamanda İran'dan bu tarafa adamlar geldiğini...”, A.DVNSMHH.d.71/239-1 (12.S.1002).

⁹⁹⁵ A.DVNSMHH.d.36/164 (7 Safer 987/1579); A.DVNSMHH.d.33/204 (8 Zilkâde 985, M.1577).

deftere tesadüf edilmiş değildir.⁹⁹⁶ Bu tür hükümlerde yer yer “*İran ile olan muameleler*”, “*İran ve Kızılbaş’a mail ve muhib olan*” ifadesi zikredilmektedir. Ayrıca imparatorluk idaresinin bu bağlantı ve tespitleri nasıl yaptığı sorusu ilk olarak akıllara gelmektedir. Toprak kadıları ve mahalli kimi bilirkişilerin şahadeti üzerine bu sorgulama ve tespit faaliyetlerini yürütüldüğü düşünülebilir.⁹⁹⁷ Soruşturma ve kovuşturmaların gizli bir şekilde yürütüldüğü de aşikârdır.⁹⁹⁸ Bir başka veri ve tespit metodu ise sefer yoklamalarıdır. Nitekim her sefer öncesi gönderilen emirlere mugayir hareket ederek iştirak etmeyenlerin Kızılbaş olmaları yüksek bir ihtimaldi. Hele hele Amasya örneğinde İran Şah’ı için “*Kızılbaş neslidir, ana kılıç çeken müslim değildir*” diyen Şah Bey isimli sipahiler varken.⁹⁹⁹ Bu hususta son olarak taşrada görevli kimi askerî sınıf mensuplarının göndermiş oldukları haber ve bilgilerin de söz konusu tespit ve kovuşturmalarda etkin bir rol oynadığı söylenebilir.¹⁰⁰⁰ Çaldıran sonrası rum vilayeti ve çevresindeki Kızılbaşların durumu da oldukça önemlidir. Oruç Bey ünlü tarihinde Kızılbaşların Şah İsmail’e olan meylini “...ve girü vilayet-i Acem’de feterât olup Erdevül sofuları kızıl taçlarla baş kaldırıp, vilayet-i Acem’de hirasın gösterüp, Şeyh Haydar oğlu Şeyh İsmail baş çeküp gelüp, Acem beğlerini fırsat bulduğunu kırıp şehri Tebriz’i ve vilayetini alup, bu şevketile Acem vilayetini dutup her taraftan her vilayetten Erdevüllüler baş kaldırıp yürüdüler. Rumelinden ve Anadoludan ve her vilayetten ne kadar ve ne denli kızıl başlular, sofular varısa uğurlayın baş çekip, evin bargın satup savup terk edüp koyup gidüp şeyhlerine yardım etmeğe başladılar. Kendü padişahlarına hayin olup hıyanet etmeğe her tarafa kılıç salalar...”¹⁰⁰¹ şeklinde ifade etmektedir. Aynı şekilde Celal-Zâde Mustafa, *Selimname* isimli eserinde “...Anadolu’nun bazı yerlerinden Kızılbaş adamlar olup, bu ülkede olan zulüm ve haksızlıkların iştirak kavim ve akrabalarına haberler gönderip o topluluk halka adalet edip, dirliği yararlı ve arslan gibi adama verirler, diye bildirirler; Rum halkının çoğu o yöne eğilip, yer yer Acem’e mektup ve kâğıtlar göndererek bozgunculuğa teşebbüs ettikleri...” şeklinde Oruç Bey’in izahına benzer ifadeler kullanmıştır.¹⁰⁰² Bu iki örnek, dönem dünyasında Osmanlı tarih yazarlarının Safevi taraftarı Türkmenlere bakışını anlamamıza fırsat vermektedir. Onların penceresinden bakıldığında Türkmenler, duymuş oldukları rahatsızlık nedeniyle Şah İsmail’e bel bağlamış; sıkıntılarının yok olması için onunla birlikte Osmanlı idaresine er geç başkaldıracaklardır. Diğer

⁹⁹⁶ A.DVNSMHHM.d.36/280 (27 Rebiyyü’l-Evvel 987, M.1579).

⁹⁹⁷ “...Amasya Sancağı’nda İran ve Kızılbaş’a mail ve muhib olduklarından dolayı haklarından gelinmesi emrolunan eşhasdan otuzyedisinin Kızılbaşlığı sâbit ise de yirmi ikisi hakkında fenâ şehâdet olunmadığı hakkındaki iş’ârına cevaben toprak kadıları marifetiyle lâyıkıyla teftiş ettirilerek Kızılbaşlığı sabit olanların haklarından gelinmesi...”, A.DVNSMHHM.d.9/38 (29 Ramazan 977, M.1569).

⁹⁹⁸ A.DVNSMHHM.d.7/723, (Gurre R. Evvel 976, M.1568).

⁹⁹⁹ A.DVNSMHHM.d.71/163, T. (25 Rebiyyü’l-Evvel sene 1002, M.19 Aralık 1593).

¹⁰⁰⁰ “... Amasya’nın Kedeğra Nâhiyesinde tımarı olan Hamza oğlu İbrahim nâm sipahi bazı kimseleri Râfizi olarak haber verdiği cihetle...” A.DVNSMHHM.d.36/141, T. (23 Muharrem sene 987, M. 22 Mart 1579).

¹⁰⁰¹ *Oruç Beğ Tarihi, Osmanlı Tarihi (1288-1502)*, s. 187.

¹⁰⁰² Celâl-Zâde Mustafa, *Selim-Nâme*, (Haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar), İstanbul, 1997, s. 283.

tarafından Safevi kaynaklarında ise Şah İsmail'in Yavuz Sultan Selim ile olan mücadelesi Hz. Ali'nin muhaliflerle olan savaşıymış gibi düşünüldüğünü görmekteyiz. Nitekim tarihçilerin sık sık onu, “*Al soylu, Haydar soylu, Haydar alametli Şah, Zülfikar Kılıcını intikam kınından çekti*” şeklindeki ifadeleri bu düşünceyi doğrulamaktadır.¹⁰⁰³ Şah İsmail, artık Hz. Ali'ye yapılan zulmün, eza-cefanın yok olmasını sağlayan, adil, güçlü bir karakterdir. Mazlumları koruyup kollayan hükümdardır. Bu iki söylem ve izah esasında dönem dünyasında oluşan farklılaşmanın çok daha net bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktadır. XVI. yüzyılda dönemin siyasî ve dinî havasını yukarıdaki iki farklı yaklaşımdan okumak mümkündür. Türkmenlerin bu iki düşünce arasındaki seçimleri ise çalışmamızın şu ana kadar olan bölümünde ele alındığı üzere Safevi cenahında yer almaları şeklinde olacaktır. Ülkemizde Osmanlı-Safevi ilişkilerinin seyri ve gelişimi doğal olarak daha çok siyasî tarih açısından ele alınmıştır. Yukarıda da ifade edildiği üzere gerek Osmanlı ve gerekse Safevi tarihçileri genellikle Çaldıran savaşından önceki durumu mercek altına almışlardır. Sonrası hakkına ise maalesef pek fazla malumatımız yoktur. Olay, ele alınmadığı şekliyle tamamen sona mı erdi? Yoksa Osmanlı idaresini rahatsız etmeyecek merhaleye mi vardı? Açıkçası bu ve benzeri pek çok sorunun cevabını vermek güçtür. Fakat bu husus siyasi tarih anlatısının dışına çıkararak ele alan ve Şah tarafında olup biteni ayrıntılı izahını Rıza Yıldırım konu edinmiştir.¹⁰⁰⁴ Tarihsel her olayın sonuçlarının çok daha sonraki zamanlara kadar tesirinin varlığı gerçeğiyle hareket edildiğinde Çaldıran savaşından sonraki süreci de dikkatlice ele almak gerekmektedir. Bu nedenle çalışmamızın esas maksadı ülkemizde üzerinde pek fazla durulmamış olan Osmanlı-Safevi çekişmesi ve Türkmenlerin pozisyonunun ekonomik boyutuna dair bir parantez açmaktır. Elbette imparatorluk ekonomisi bu süreçte olumsuz etkilenmiştir. Bu etkilenmenin izlerine dair dönem kaynaklarından nelere tesadüf edileceği merakı hâsıl olmuştur. Bu merakın diri olduğu dönemde iştiraki olduğum bir proje¹⁰⁰⁵ vesilesiyle Çorum havalisinde “*Kızılbaş olmağın*” ibaresinin yer aldığı kimi kayıtlara tesadüf ettik. Bu kayıtlarda söz konusu tımar sahibi kişilerin Kızılbaş olmaları vesilesiyle tımarlarının der dest edildiği, satıldığı belirtilmekteydi.¹⁰⁰⁶ O halde benzer minvaldeki örnekler o dönemde Rum vilayeti olarak telakki edilen bölgede bulunabilir miydi? Ayrıca bu tür bilgilerin Osmanlı tahrir defterlerine girmesinin nedeni neydi? Bu türden soruların cevabı olabilecek bilgiler aşağıda verilmeye gayret edilecektir.

¹⁰⁰³ Vural Genç, “Safevi Kroniklerinde Çaldıran Savaşı” *OSMED (Osmanlı Medeniyeti Araştırma Dergisi)*, 5 (8), 2019, s. 47.

¹⁰⁰⁴ Rıza Yıldırım, *Aleviliğin Doğuşu, Kızılbaş Sufiliğinin Toplumsal ve Siyasal Temelleri 1300-1501*, (Çev. Barış Yıldırım), İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 321-350.

¹⁰⁰⁵ *TKG. KK. TTD.54 (32/38) H.984 (M.1576/1577) Tarihli Defter-i Mufassal-ı Liva-i Çorum*, I. ve II. Cilt, (Haz. Mustafa Engin–Murat Alandağlı), Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Yayınları, Ankara 2014.

¹⁰⁰⁶ Sırf bu nedenle olabileceği gibi sefere gitmedikleri için de tımarları boşta kalan birçok kişi kaydına rastlanılmaktadır. AE.SOSM.III.60/4359, T.27.S.1171; 90/6935, T.20. S.1170; 90/6935, T.20.S.1170; C.TZ.133/6627, T.19.Za.1212;İE.AS.21/1939, T.27.Za.1069; 21/1941, T.16.N.1089.

Tahrir Defterlerine Göre Rum Havalisinden Kızılbaş'a Gidenler

Osmanlı imparatorluğu dahilindeki Kızılbaş-Türkmen taifesinin Şah'a meyletmesi, göçmesi, lojistik destek sağlaması hususları üzerine daha öne Savaş¹⁰⁰⁷ ve Yıldırım'ın ağırlıklı olarak mühimme ve ahkâm fonlarına dayalı çalışmaları oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Fakat burada ele alacağımız üzere tahrir defterleri ve buradaki bilgiler de konunun anlaşılabilmesi için oldukça önemlidir. Bu bakımdan burada Tahrir Defterlerinde *Kızılbaş*, *Rafîzi*, *Mülhid* olarak anılanların Osmanlı sosyal ve iktisadî hayatında yaptıkları tesirlere dair örneklere yer verilecektir. İmparatorluk idaresi bakımından olayın böyle okunması elbette mümkündür. Fakat yukarıda izah edildiği üzere Türkmenlerin Şah'a meyletmeleri ve sonucunda Şah'ın mağlup olması ile düşmüş oldukları cendereye dair izlere de yer verilecektir. Böylece bir yandan ısrarla tahrir sisteminin devamı noktasında gayret gösteren imparatorluk idaresi diğer yandan bel bağladıkları Şah'ın mağlup olmasıyla rızıklık toprağını kaybetme ihtimaliyle karşı karşıya kalmış taifelerin görünür olduğu bir pano resmedilecektir. İmparatorluk idaresi askerî, malî, siyasî ve sosyal düzeninin temelini oluşturan tımar sisteminin aksamadan işlemesinden yana her türlü çabayı göstermekteydi. O nedenle ilk olarak malî ve askerî sistemi aksatacak, kişileri tespit ederek işlerine son verecekti. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi Tapu Tahrir Defterleri fonu bu hususta kanımızca üzerinde önemle durulması gereken bir durumdadır. Nitekim bu defterleri diğerlerinden farklı kılan temel özellik, son dönem tahrirleri olmaları hasebiyle kimi derkenar ve sonradan eklenmiş belgeleri bünyesinde barındırmalarıdır. Bu defterlerin Osmanlı-Safevi ilişkilerinin özellikle tımar sistemi özelindeki etkisinin tespiti noktasındaki yeri nedir? Rastladığımız örneklerin hemen hemen tamamında bir önceki tahrirden bahis olunmaktadır. Bu vesileyle aradan geçen zamanda tımar sisteminin değişme nedenlerine de ışık tutacak bilgiye erişebilmekteyiz. Genellikle “defter-i atık, köhne” olarak tabir edilen defterde bulunan tımarın bir sonraki tahriri esas alan yeni defterde farklı kişi/kişiler adına kaydedilmesi hadisesi önemli bir veri kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim aradan geçen dönemde tamamı olmasa da Kızılbaşlığa meyletmiş kişiler ile tımarını bırakıp gitmiş olanlara dair kimi bilgilere de tesadüf edilecektir. Çalışmamız kapsamında Sivas, Çorum, Amasya, Karahisar-ı Şarki, Hınıs ve Erzincan tahrir defterleri referans olarak kullanılmıştır. Bu defterlerdeki vassale ve derkenarlar ile ilave edilmiş kimi ferman, hüccetler gözden geçirilmiştir. Defterlerde genellikle tımar sahibinin Kızılbaş olduğu, “*Acem diyarına gittiği*”, “*Kızılbaş gönül verdiği*” şeklinde bilgilere erişilmiştir. Tesadüf edilen örnekleri, “*Kızılbaş olanlar*”, “*Kızılbaş'a gidenler*” ve nihayet “*Kızılbaş'tan der dest edilenler*” şeklinde üç başlık

¹⁰⁰⁷ Saim Savaş, “XVI. Asırda Safeviler'in Anadolu'daki Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti'nin buna karşı Aldığı Tedbirler”, *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi*, Konya, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 2000, s.183-190; Aynı Yazar, *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018, s.8-28, 120-129.

altında ele almak mümkündür. Elbette bu tarz bir meyletme sadece Orta Anadolu’da yoktu. Osmanlı-Safevi çekişmesinin Doğu Anadolu bölgesinde yaratmış olduğu etkinin en önemli örneklerinden biri İdris-i Bidlisi’dir. O, “*Mahpus olduğum kafesten kaçıp kurtulan kuş benim... Kulların efendisi olan Şah’ın inayeti ve yardımıyla bütün müptelalar belalardan kurtulsa ne olur*” şeklindeki dizeleriyle gönlüdekini ifade etmiştir.¹⁰⁰⁸ İmparatorluk idaresi bölgedeki Safevi tazyikini kesmek maksadıyla 1515’te Diyarbakır ardından 1548’de ise Van Beylerbeyliğini kurmuştur.¹⁰⁰⁹

“Kızılbaş Olanlar” ile ilgili Tespitler

Defterlerde ilk olarak tımarı bulunan bazı kişilerin Kızılbaş oldukları ifade edilmiş ve bahse konu zemin ya da tımarın hali hazırda kimin elinde olduğuna dair bilgilere yer vermiştir. Dolayısıyla bu bilgiler vesilesiyle bizler Kızılbaş olmuş kişiler, tımarı, tımarının durumu, bağlı bulunduğu köy, mezra, satışa yani el değiştirmeye konu olmuş ise işleticisi ya da alıcısının ismi ile bulunduğu köy gibi pek çok farklı konuda bilgi sahibi olabilmekteyiz. Nitekim Çorum merkez kazası zeminlerin yer aldığı H. 984 (M. 1576/77) tarihli defterde bu tür bir örneğe rastlamaktayız. Örnekte İsa Halife isimli şahsın Kızılbaş olması nedeniyle zemininin Ökü karyesinden İhtiyar veled-i Yusuf adına kaydedildiğini görebilmekteyiz.¹⁰¹⁰ Benzer minvaldeki bir başka örneğe yine aynı defterde tesadüf edilmiştir. Bu örnekteki bilgiler ise çok daha dikkatli bir şekilde tetkik edildiğinde oldukça önemli çıkarımlara varmamıza fırsat verecek mahiyettedir. Divan-ı Karaberk’te Çat Mezrasında bulunduğunu öğrendiğimiz mâlikâne sahibi Ali Bey’in evlatlarından olan Mustafa’nın hissesi Kızılbaş olması münasebetiyle satılmıştır. Bu satış işleminin ise “hükm-i padişahi” üzere yapıldığı ve farklı bir köy adı verilmediğine göre aynı köyden olması muhtemel Habil oğlu Şah Veli isimli kişi tarafından satın alındığını görebilmekteyiz.¹⁰¹¹ O halde bu tarihlerde Kızılbaş olanların tımarının satış yoluyla bir başkasına devri öngören bir padişah fermanının ilan edildiği gerçeğiyle karşılaşmaktayız. Ayrıca Ali Bey’in birden çok evladının olduğu ve bunlardan Mustafa’nın Kızılbaş olduğu sonucu da çıkartılabilir. Öyle ki diğer çocuklarının durumu hakkında bir bilgiye sahip değiliz. Şu hâlde söz konusu Mustafa haricinde diğer çocukların hisselerinde herhangi bir değişimin olduğu söylenemez. Benzeri minvaldeki örneklere Sivas Mufassal Defteri’nde de rastlamaktayız. Sivas’a bağlı Ozan Köyünde mâlikâne sahibi Mahmud bin Hacı Ali, Kızılbaş olduğundan emlâki emr-i şerif üzere satılmıştır. Mahmut’un emlâkini ise yine aynı köyden

¹⁰⁰⁸ Vural Genç, “Şah ile Sultan Arasında Bir Acem Bürokrati: İdris-i Bidlisi’nin Şah İsmail’in Himayesine Girme Çabası”, *Osmanlı Araştırmaları, The Journal of Ottoman Studies*, XLVI, İstanbul, 2015, s. 43.

¹⁰⁰⁹ Kumiko Saito, “16. ve 17. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu’sunda Tımarların Çeşitli Biçimleri: Farklı Uygulamalara Tek İsim Koymak”, *Osmanlı Araştırmaları, The Journal of Ottoman Studies*, LI, İstanbul, 2018, s. 63-113.

¹⁰¹⁰ TKG. KK. Ttd.54 (32/38) H.984 (M.1576/1577) *Tarihli Defter-i Mufassal-ı Liva-i Çorum*, v. 20/a.

¹⁰¹¹ TKG. KK. Ttd.54 (32/38) H.984 (M.1576/1577) *Tarihli Defter-i Mufassal-ı Liva-i Çorum*, v. 211/a.

olması muhtemel Mehmet Çavuş bin Abdülgani isimli bir başka kişi almış ve irsen evlatlarına intikali şartıyla yeni deftere kayıt olunmuştur.¹⁰¹² Bu türdeki örneklerin çoğuna özellikle Halkulvâd¹⁰¹³ seferi babında Karahisar-ı Şarki vilayetinde tesadüf ettiğimizi belirtmemiz gerekmektedir. Karahisar-ı Şarki'nin Akşehir (Akşehirâbâd) nâhiyesine bağlı ve mâlikâneî olan Zatana/Zidana Köyünden Halil Sofu veled-i Said Çelebi'nin Kızılbaş olması nedeniyle hissesinin Hazine-i hassaya intikal edildiği anlaşılmaktadır.¹⁰¹⁴ Aynı şekilde Burnaz köyünde mâlikâne sahibi olan Yusuf ve Yakub'un Kızılbaş olmaları vesilesiyle hisselerinin hassa-i hümayûna kaydedildiği görülmektedir.¹⁰¹⁵ Karahisar-ı Şarki'de benzer muhtevalı örnekleri şu şekilde sıralayabiliriz. Öğrek¹⁰¹⁶, Taylu¹⁰¹⁷, Göçbeyi¹⁰¹⁸, Sağmuğa?¹⁰¹⁹, Çobanalani¹⁰²⁰, Burnaz¹⁰²¹, Kızılçaviran¹⁰²² ve Ortaviran¹⁰²³ köylerinde mâlikâne sahibi kişilerin Kızılbaş olmaları nedeniyle hisselerinin padişah hassı olarak kaydedilmiştir. Karahisar-ı Şarki havalisindeki bu minvaldeki son örneğe Selede köyünde tesadüf etmekteyiz. Mâlikânesinin Bayhad Bey evladına ait olduğunu öğrendiğimiz hisselerin önceki sahibi olan Budak veled-i Hasan'ın Kızılbaş olması nedeniyle hissesinin hass-ı hümayûn adına kaydedildiği görülmektedir.¹⁰²⁴ Bu tür örneklerde genellikle “mâlikâne” ibareli kayıtlara tesadüf etmemiz de oldukça önemlidir. Çünkü Öz'ün de ifade ettiği üzere mâlikâne-dîvânî sistemi özellikle Orta Anadolu ekseninde Osmanlı öncesi döneme köklendirilen oldukça güçlü aile, hanedan mensuplarının varlığını işaret etmektedir. Osmanlı idaresi bölgeyi ele geçirdiğinde güçlü bir “aristokrasinin” oluşmasına mahal vermeyecek derecede var olan kimi uygulamaların devamına müsaade etmiştir.¹⁰²⁵ Dolayısıyla karşılaştığımız örneklerdeki kişilerin tarihsel olarak çok daha

¹⁰¹² TKG. KK. TTd.14, v. 59/b.

¹⁰¹³ Aydın Kurt, *1565-1575 Yılları Arasında Karahisar-ı Şarki Sancağında Timar Teşkilatı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2017, s. 198.

¹⁰¹⁴ TKG. KK. TTd.98 (11/174) Karahisar-ı Şarki Mufassal, v. 98/a.

¹⁰¹⁵ TKG. KK. TTd.99 (10/169) Karahisar-ı Şarki Mufassal İkinci Cilt, v. 158/a.

¹⁰¹⁶ “...Karye-i Ükerli/Öğerli, tâbi'-i mezbûr, mâlikâne mülk-i Pir Hamza ve Satılmış evlâd-ı Ali, ber-mûceb-i defter-i atik, sâbika sâhib-i Kızılbaş olmağın hâssa-i hümayûn şode...”, TKG. KK. TTd.169, vr.164/b, bu köyler hakkında ayrıca bkz. *Orta Karadeniz Tarihinin Kaynakları VII*, (Hz. Mehmet Öz-Fatma Acun), s. 343, 346, 348, 340.

¹⁰¹⁷ “...Karye-i Taylu, tâbi'-i mezbûr mâlikâne mülk-i Sevinç Bey ve Pir Veli ve Beyrek, ber-mûceb-i defter-i atik, sâbika sâhib-i Kızılbaş olmağın hâssa-i hümayûn şode...”, TKG. KK. TTd.169, vr.178/a.

¹⁰¹⁸ “...Karye-i Göçbeyi, tâbi'-i mezbûr, mâlikâne mülk-i Mehmed, sâhib-i Kızılbaş olmağın hâliya hâssa-i hümayûn şod...”, TKG. KK. TTd.169, vr.178/b.

¹⁰¹⁹ “...Karye-i Sağmuğa?, tâbi'-i mezbûr, tamam mâlikâne mülk-i evlâd-ı Hasan Bey, ber-mûceb-i defter-i atik, sâbika sâhib-i Kızılbaş olmağın hâliya hâssa-i hümayûn şode...”, TKG. KK. TTd.169, vr.184/a.

¹⁰²⁰ “...Karye-i Çobanalani, tâbi'-i mezbûr, mâlikâne mülk-i Mâriye Hâtûn, ber-mûceb-i defter-i atik, sâbika sâhib-i Kızılbaş olmağın hâliya hâssa-i Hümayûn şode...”, TKG. KK. TTd.169, vr.184/b.

¹⁰²¹ “...Karye-i Boztar, tâbi'-i m. mâlikâne, mülk-i Yakub ve Yusuf sâbık sâhibi Kızılbaş olmağın hâliya hâssa-i hümayûn...”, TKG. KK. TTd.169, vr.158/a.

¹⁰²² “...Karye-i Kızılçaviran tâbi'-i m, mâlikâne mülk-i Seydi Ali ve Menteşe, ber-mûceb-i defter-i atik, sâbika sâhib-i Kızılbaş olmağın hâssa-i hümayûn şod...”, TKG. KK. TTd.169, vr.158/b.

¹⁰²³ “...Karye-i Ortaviran, tâbi'-i m, mâlikâne mülk-i Seydi Ali b. Bayezid ve Beyrek ve Ahmed ve Seydi Ali, ber-mûceb-i defter-i atik, sâbika sâhib-i Kızılbaş olmağın hâliya hâssa-i pâdişâh-ı âlem-penâh şode...”, TKG. KK. TTd.169, vr.161/a.

¹⁰²⁴ TKG. KK. TTd.174, vr. 98/a.

¹⁰²⁵ Mehmet Öz, *Osmanlı Tarihi Üzerine II İnsan, Toplum, Ekonomi, Cedit Neşriyat*, Ankara, 2020, s.171-183, Aynı Yazar, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, s. 123-127.

eski bir döneme uzanan hayat hikâyelerinin olup olmadığı sorusu akıllara gelmektedir. Başka bölgelerde de benzer örnekler bulunmaktadır. Meselâ, Kütahya havalisinde çiftlik sahibi olan Musa veled-i Mehmed'in hissesi Kızılbâş olması sebebiyle daha önce de emir olunduğu şekliyle Pir Ahmet Fakih tarafından satın alınmıştır.¹⁰²⁶ Bu satışa dair hüccet hisse sahiplerinin elinde bulunmaktadır. Bu hüccet esas olarak gerekli değişikliklerin yapılarak yeni deftere kaydedilmesi istenilmektedir. Yine, Trabzon'un Venatya/Venatyë köyünde bulunan Turamış Bey Zâviyesi, burada görevli şeyhin Kızılbâş olması vesilesiyle harap olmuştur. Söz konusu zaviyenin bu duruma gelmesinde şeyhinin Acem diyarına gitmiş olması oldukça etkili olmuştur. Şeyhi Rükneddin'in Kızılbâş olması nedeniyle zaviyenin yeri ve bağlı bulunan bağ, bahçeleri ile iki ev ve ambarı Giresun hisarında görevli Ali isimli kişiye satılmıştır.¹⁰²⁷ Burada zaviyenin ihya edilerek işlevinin yürütülmesi noktasında bir isteğin olduğuna dair ize maalesef tesadüf edememekteyiz.

“Kızılbâş’a Gidenler” ile İlgili Tespitler

Sivas'ta İki Kilise isimli köyün mâlikânesinin yarısı Mahmut Çelebi bin Ali adına kayıtlıdır. Mâlikânenin yarısına sahip Mahmut Çelebi'nin “Kızılbâş'a gitmesi” nedeniyle onun hissesinin Abdülgani Çavuş tarafından bizzat imparatorluk merkezine gidilerek satın alındığı anlaşılmaktadır. Abdülgani Çavuş'un bu işlemi gerçekleştirdiğine dair evrakı evlatları tarafından tahrir heyetine takdim edilmiştir.¹⁰²⁸ Yine Trabzon'da Yusuf veled-i Süleyman'ın Kızılbâş (*kızılbâş şod*)¹⁰²⁹ olması vesilesiyle zemin hissesinin İshak veled-i Aykut ve Himmet veled-i Mehmed ile Hüseyin veled-i Hamid'in elinde olduğu görülmektedir.¹⁰³⁰ Şüphesiz Osmanlı-Safevilerin Türkmen unsuru üzerinden süren bu mücadelesi Anadolu'da köy ya da mezra terklerine neden olmuştur. Özellikle her iki güç unsurunun hudut ya da hudut bölgesine yakım bölgelerin kanunnameleri incelendiğinde müspet örneklere tesadüf edilmiştir. Güç mücadelelerinin sergilendiği bir saha olması hasebiyle Erzincan ve Erzurum¹⁰³¹ kanunnamelerinde yöredeki bazı köylerin “Kızılbâş *feterâtında perâkende*” olduklarının altı çizilmiştir.¹⁰³² Bu yöndeki örneklere sadece doğu sınırında değil Batı yani Balkanlar'da da tesadüf edilmiştir. 1550 ve 1572 tarihli tahrir defterlerinde pek çok köy reâyâsının, köylerinin terk ederek uzak-yakın köy reâyâları arasında kaydedildikleri anlaşılmaktadır.¹⁰³³ Yapılmış olan

¹⁰²⁶ TKG. KK. TTd.132 (71/48) H. 978 (M.1570/71) Tarihli Kütahya Mufassal İkinci Cilt, v. 80/b.

¹⁰²⁷ TKG. KK. TTd.195 (21/43) H. 991 (M.1583/84) Tarihli Trabzon Mufassal İkinci Cilt, v. 176/b.

¹⁰²⁸ TKG. KK. TTd.14, vr. 92/a.

¹⁰²⁹ Şüd: gitme, gidiş.

¹⁰³⁰ TKG. KK. TTd.195 (21/43) H. 991 (M.1583/84) Tarihli Trabzon Mufassal İkinci Cilt, v. 179/a.

¹⁰³¹ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, Yavuz Sultan Selim Devri Kanunnameleri*, s.550.

¹⁰³² Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, Yavuz Sultan Selim Devri Kanunnameleri*, s.573-576.

¹⁰³³ Gümüşçü-Demir-Erdoğan Özünlü, *Türkiye'nin Kayıp Köyleri*, s. 40-41.

tahrir çalışmaları dikkate alındığında Anadolu coğrafyasında XVI. yüzyılda “*hâli, harâb, hâlî ve harâb, hâlî ani'r-re'âyâ, hâlî ez-re'âyâ*” şeklinde tarif edilen terkedilmiş köylerin izlerine rastlanılmaktadır.¹⁰³⁴ Bu tür kayıtlar elbette sadece tahrir defterlerinde yoktu. Mühimme¹⁰³⁵, Tımar Ruznâmçe¹⁰³⁶ ve Kâmil Kepeci¹⁰³⁷ defter kataloğlarında da benzer minvalde kayıtlar yer almaktaydı.

“Kızılbaşlardan der-dest Edilenler” ile ilgili Tespitler

Bu minvaldeki örneğe Kumnat/Komanat’a bağlı Kızıl köyünde rastlamaktayız. Mâlikânesi Medine-i Münevvere Vakfı’na ait olan köyde “*Bayezid veled-i Mezid ve Şah Kulu bin Mehmed ve İvaz veled-i Ömer ve Süleyman bin İsmail ve Ahmed bin Kasab Mustafa*” isimli kişilerin zemin hisseleri şehir kethüdası olan Hoca Şeyh Tursun Çelebi tarafından ele geçirilmiştir.¹⁰³⁸ Burada yukarıda isimleri yazılı Kızılbaşların daha önceki başlıkta ifade edildiği üzere Acem’e gidip gitmediklerine dair bilgiye maalesef erişememekteyiz. Dolayısıyla bu kişiler Kumnat’ta mı kaldılar? Göç mü ettiler? sorusunun cevabı da mevcut veriler çerçevesinde maalesef açıkta kalmaktadır. Fakat Kızılbaş olmaları hasebiyle doğrudan el konulduğu veya hisselerini boş bırakıp Acem diyarına gitmelerinden dolayı, söz konusu el değiştirmelerin yaşanmış olması aşikârdır. Fakat buradaki der-dest terimine de dikkat etmek gerekmektedir. Nitekim terimin “*elde tutmak ya da ele geçirmek*” anlamlarına gelmesi bakımından yukarıdaki iki farklı düşüncemizi de teyit edecek durumdadır. Sınırlı kaynaklara dayalı olmakla beraber bu çalışmada, ülkemizde daha ziyade siyasî ve dinî bakımdan sorgulanan Osmanlı-Safevi ilişkilerinin gerek Osmanlı imparatorluk idaresi altında yaşayan Türkmenlerin iktisadî hayatlarındaki kırılmaya dair farklı bir bakış açısı ortaya koymaya çalıştık.¹⁰³⁹ Öncelikle Osmanlı-Safevi ilişkilerinin en şiddetli olduğu dönemde çiftini çubuğunu terk eden Kızılbaş taifesinin varlığı bu noktada karşımıza çıkmaktadır. Bu bilgilerin tahrir defterlerinden tespit edilmiş olması da oldukça önemlidir. Tahrir defterlerinin bugüne kadar kullanıldığı haliyle sadece “*askerî, siyasî ve iktisadî*” yönüyle değil, bu ve benzeri konulara da ışık tutacak mahiyette bilgiler barındırdığı da anlaşılmaktadır. Ayrıca örnekler tek tek ele alındığında

¹⁰³⁴ XVI. yüzyılda Canik Sancağına dair çalışmasında 1520 tarihinde toplam 536 köyden 14 ve 1576 yılında ise toplam 559 köyden 27 tanesinin terkedilmiş, harap köy olduğunu tespit etmiştir Öz, “Tahrir Defterlerine Göre Canik Sancağına Nüfus (1455-1643), s. 197.

¹⁰³⁵ A.DVN.MHM.d.933/59, H.996; “Şah İsmail nâmına zuhûr eden bed-baht nice kimesneleri izlâl edüb hâlen ol câniblerde gaybet üzere olduğu i’lâm olunmağın buyurdum ki, vüsûl buldukta müfsid-i mezbûru her kande ise hüsn-i tedbir ve tedârikle ele getirib muhkem habseyleyüb dahi hâlîfe nâmına olanları ba’de’s-sübût kâdî ma’rifetiyle mecâl vermeyüb gereği gibi haklarından gelesin ki, sâir eşkıyaya mûcibi ibret ola...”, A.DVN.MHM.d.35/233(H.986).

¹⁰³⁶ DFE.RZ.d.2/67, H.942; 2/167,213,302,343,399,457,739,743 (H.943).

¹⁰³⁷ KK.d.69/64,122 (H.997).

¹⁰³⁸ TKG. KK. TTd.14, vr. 160/b.

¹⁰³⁹ Burada yukarıda ifade ettiğimiz örneklerin tahrir defterlerine, yerleşik unsurlara, dayanana veriler olduğunu ifade etmemiz gerekmektedir. Nitekim konargöçer olup bu minvaldeki harekete gönül verenlerin topluca göç etmiş olabileceklerini de ihtimal dâhilinde görmek gerekmektedir.

Çorum, Sivas, Karahisar-ı Şarki bölgelerinde çok daha fazla olaya tesadüf edilmesi Osmanlı-Safevi mücadelesinin odak merkezi olarak bu bölgelerin ön plana çıktığının bir işaretidir. Fakat Trabzon, Kütahya gibi bölgelerde de benzer örneklere tesadüf edilmesi dönem dünyasında Anadolu genelinde kâh seyrek ve kâh yoğun olan bir Şah'a meyiletme olgusunun varlığını da ortaya koymaktadır. Şüphesiz tahrir defterlerinin bu hususta bizlere çok daha fazla bilgi vereceği aşikârdır. Söz konusu bölgelere ait bir önceki ve sonraki tahrirlerin karşılaştırmalı bir metotla tetkik edilmesi bile başlı başına çok önemli sonuçlara erişilmesine vesile olacaktır. Nitekim bizler çalışmamızda yer yer ifade ettiğimiz Kızılbaşların nerede oldukları, sayısal olarak önceki ve sonraki dönemlere ait nüfus verilerindeki kimi değişimlerin takibi gibi oldukça önemli soruların cevabını ancak bu vesileyle öğrenebileceğiz. Yaşanılan bu hengâmede aslında Faroqhi'nin dikkat çektiği bir gelişmeye değinmek gerekmektedir. İfade edilen bu gidiş gelişlerde imparatorluk kovuşturması veya yerel idarecilerin zulmünden kaçmak, kurtulmak isteyenler için Hacı Bektaş Tekkesi adeta bir sığınma kapısıydı.¹⁰⁴⁰ İşte bu durum hem Osmanlı idaresi ve hem de Anadolu'daki Kızılbaş-Bektaşî toplumunun kimi faydalarda birleşmesine ve tekkenin de kurumsallaşmasına giden süreci doğurmuştur. Bu hususta son olarak ele aldığımız bölgelerden biri olan Hüseyinabad kazasındaki Çongar cemaat/taifesine dair Topkapı arşivinde tesadüf ettiğimiz bir belgeden bahsetmek gerekmektedir. Celali sonrası Anadolu kırsalında hayatı normalleştirmeye olağan gücüyle gayret eden imparatorluk idaresi Rum eyaletinde Hüseyinabad havalisindeki bazı karışıklıklara karışmış taifenin “Şah İsmail”in mi yoksa “Sultan Murad”ın mı taraftarı olduğu noktasında şüpheye düşülmüştür.¹⁰⁴¹

4.2. CELALİLER

Sehî Beg tezkiresi Vilayet-i Rûm'un havası, suyu ve insanına dair oldukça önemli içerikler barındırır. “*Vilâyet-i Rûm'un âb u hevâsı latîf ve âdemîsi âb u hevâ gayet letâfetinde zarîf olub her birinin Cevdet-i tab'ı nihâyetde letâfet-i zihni gâyetdedür. Ekser halkınun tabî'at-ı şî'riyyesi gâlib ve kemâl ü ma'rîfete tâlibler olmağın tabî'at kuvvetiyle şî're heves idüb memâlik-i nazma dest-res bulmuşlardır. Bu diyârda sâhib-i fazilet ve ehl-i ma'rîfet kimesneler nihâyetsizdür...*”¹⁰⁴². Rûmî edebiyatın önemli temsilcilerinden Sehi Beg'e ait tezkirede bulunan

¹⁰⁴⁰ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, (Çev. Ayşe Berktaş), Alfa Tarih Yayınları, İstanbul, 2007, s. 82.

¹⁰⁴¹ “...El-Hâletü hâzihi Celali tâ'ifesi husûsunda Âsitâne-i Sa'âdet'den hükm-i şerîf vârid olub emr-i şerîf mücebince ol tâ'ife-i habîsenin vücûd-ı nâ-pâklarının def'i bâbında dakîka fevt olunmayub... tâ'ife-i mezbûrun şol kadar adam kıtâl olundu ki nihâyeti yokdur amma mezbûr tâ'ife ibtidâ hurûc etdüğü vakit kim idüğü hakîkati ile ma'lûm olmayub akvâmın kimi Şah İsmail ve kimi Sultan Murad'dır deyü dürlü dürlü haberler söylenüb...”, TS.MA.E.756/116.

¹⁰⁴² “Rum ellerinin havası ve suyu güzel, bu hava ve su güzelliği sayesinde insanları son derece kibar olub, her birinin doğası son derece iyi ve düşünceleri gayet uyumludur. Orada yaşayanların çoğunun doğasına şiirsellik baskın çıktığından ve hepsi kendilerini geliştirmeye ve öğrenmeye eğilimli olduklarından bu doğal yetenekleriyle şiire yelteneip nazım ülkelerine hâkim olmuşlardır. Bu beldede bilgili ve yetenekli insanlar sonsuz sayıdadır...”, Selim S.

yukarıdaki dizelerin ifade ettiği “vilâyet-i Rûm” neresidir? tam olarak bilememekteyiz. Fakat şayet genelde Anadolu, özelde tezimizde ele aldığımız üç kazayı kapsayan Rum vilayeti kastediliyor ise havası, suyu ve insanlarına dair o toz pembe izahın ters yüz olduğu bir başka döneme ait bilgiler aşağıda yer almaktadır. Bu durum gerileme paradigması dahilinde sadece Rum vilayetini değil tüm imparatorluk sınırlarına has bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu’nun gerilemesi konusu literatürel anlamda iki farklı boyutta yer alır. Bunlardan ilki 1699 ile başlatılan Batı karşısında daha önce yenilmez olan Osmanlı birliklerinin yenilmesi şekline yorumlanır. Bu ilk evre kurumsal veya manevi bir zafiyeti içermez. Asıl olan o muazzam birliklerinin yenilmesidir ki bu da gerilemenin ölçütüdür. Diğer taraftan XVII. yüzyıl nasihatname yazarları XVI. yüzyıl sonlarına dayanan bir gerilemeden bahsederler. Onların üzerinde durdukları genel konu askerî başarısızlıklardan daha ziyade idarî, iktisadî ve sosyal karışıklıkların yol açtığı çok daha ağır bir çöküntüydü.¹⁰⁴³ Bu çöküntüye dair ilk izler çok daha eskilere dayanmaktadır. Nitekim Halep halkının 1533 yılında Kanuni’ye yazmış olduğu bir şikâyet kaydı, sefer sonrası terhis edilen askerlerin taşkınlıkları ve yerel halka verdikleri zararı gözler önüne sermekle birlikte askerî nizamdan kopuşun ilk emarelerindenidir.¹⁰⁴⁴ Sonrasında II. Selim dönemine ait kazaya defterinde¹⁰⁴⁵ tahrir emin Ömer Bey’in oldukça önemli açıklamaları bu minvalde görülebilir. Ömer Bey, Rum vilayetinde alınan tapu harcının çok yüksek olduğunu belirtmiş ve pek çok çiftçinin ödeyemeyip topraktan feragat ettiğini yazmıştı.¹⁰⁴⁶ Dolayısıyla hem idarî ve hem de askerî çöküntünün bu ilk izleri sonrası hakkında ufak detaylar içermektedir. Bilindiği üzere Osmanlı İmparatorluğu genellikle “yarı arktik göçerlik kuşağı” olarak tabir olunan Akdeniz kıyısından Anadolu, İran ve Orta Asya’ya kadar uzanan bölgede inkişaf etmişti.¹⁰⁴⁷ XVI. yüzyıla gelindiğinde bu bölgede birtakım işlerin yolunda gitmediği görülmektedir. İtalyanların Condottierleri ile Osmanlı’nın Celâlilerinden hareketle Braudel, bu havzayı işsiz ve ekmeksiz insanların soygun ve hırsızlıklarıyla dolu bir mahal olarak tasvir

Kuru, “Rûmî Edebiyat: Bir Yazımsal Geleneğin Oluşumu, 1450-1600”, *Türkiye Tarihi, Bir Dünya Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu 1453-1603*, (Ed. Suraiya N. Faroqi-Kate Fleet), C. II, (Çev. Bülent Üçpınar), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 653.

¹⁰⁴³ Linda T. Darling, *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk, Osmanlı İmparatorluğunda Vergi Toplanması ve Maliye Yönetimi 1560-1660*, (Çev. Adnan Tonguç), Alfa Tarih Yayınları, İstanbul, s. 15-16; Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadimin Peşinde, Osmanlıda Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları (XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıl Başlarına)*, Dergâh Yay., 5. Baskı, İstanbul, 2013.

¹⁰⁴⁴ Dina Rizk Khoury, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Merkez ile Taşradaki Güç Sahipleri Arasındaki İlişkiler: Bir Tarihyazım Çözümlemesi”, *Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839*, (Ed. Suraiya Faroqi), C. III, (Çev. Fethi Aytuna), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 180.

¹⁰⁴⁵ Bu defterler, muhteva ve önemi hakkında bkz. Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyancıları*, YKY, 5. Bsk., İstanbul, 2019, s.159; Ayrıca Kazaya defterleri için bkz. Aynı yazar, s.459; Bu defterler özellikle taşra bürokratlarının meseleleri ele alışı, bakışı ve yoruma dair önemli veriler sunmaktadır, Feridun M. Emecen, “Osmanlı Taşrasında Saray Bürokrasisi: Şehzade Selim’in Kazayâ Defteri”, *Osmanlı Araştırmaları, The Journal of Ottoman Studies*, XLXI, İstanbul, 2015, s. 213-301.

¹⁰⁴⁶ Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyancıları*, s. 63-64.

¹⁰⁴⁷ Reşat Kasaba, “Osmanlı İmparatorluğunda Göçebeler ve Aşiretler”, *Osmanlı Dünyası* (Ed. Christine Woodhead), (Çev. Gül Çağalı Güven), Alfa Tarih Yayınları, 2018, s. 31.

eder.¹⁰⁴⁸ Onun bu tasvirinin şüphesiz en önemli nedeni bölgedeki olağanüstü nüfus artışıydı.¹⁰⁴⁹ Dünyanın diğer bölgelerinde tam olarak benzer tabloların olup olmadığını bilmemekle birlikte İngiltere’de en azından Osmanlı kırsalından çok daha farklı bir yaşamın sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Nitekim XVII. yüzyılın sonlarına doğru İngiltere’nin hâlî vakti yerinde çiftçi hanelerinin evlerinin oldukça masraflı oldukları görülmektedir. Bu nedenle bu döneme ait hala ayakta duran taşra evlerinin varlığına şahit olmaktadır.¹⁰⁵⁰

Temelinde ok ve yay’ı iyi kullanabilen tımarlı süvarileri ve etkili topları olan Osmanlı ordusu XVI. yüzyılda hafif ateşli silahların yaygınlaşmasıyla alt üst oldu. Silahları kullanacak askerin alınması, eğitilmesi kolay olmakla birlikte maliyet gerektiriyordu. Bu yeni askerî sınıf tımarlı sipahiler gibi toprağa dayalı askeri dirlikle değil, sıcak para ile finanse ediliyordu. İmparatorluğun haliyle artan giderlerini karşılayacak zengin gümüş kaynağı olmayınca alternatif çözümler getirmesi şart oldu.¹⁰⁵¹ Altın ve gümüş darlığı eşya fiyatlarının artmasına da neden oldu.¹⁰⁵² Bu aynı zamanda tımar sisteminin adeta askerî, malî ve idarî işleyişin temelinde yer aldığı Klasik Çağ’ın da sona ermesi anlamına geliyordu. Aşırı nüfus artışı, malî açıklar, askerî yenilgiler, fiyat dengesinin bozulması, kadınların idarî fonksiyona etkisi ve halktaki karmaşa gibi sıralı yumağın işaret ettiği tarih 1600’lü yılların başıydı.¹⁰⁵³ Klasik Osmanlı askerî nizamının taşralı ayrıcalıklı taifesi olan tımarlı sipahiler bu dönemde ateşli silahların yaygınlaşmasıyla birlikte çok daha zor bir evreye girmişlerdi.¹⁰⁵⁴ Yerelde etkin görev üstlenmeleri elbette mümkündü ama giderek etkinlik kazanan kapıkullarından dolayı eskisi kadar kolay değildi.¹⁰⁵⁵ Fetihle birlikte hazineye gelir getiren yeni sahalar da yoktu.¹⁰⁵⁶ Tüm bunlara değişen iklimin yarattığı gerginlik tuz biber olunca XVI. yüzyıl sonları ile XVII. yüzyılda imparatorluk dinamizmini sarsan kriz patlak verdi.¹⁰⁵⁷ Üretim ve nüfus dengesindeki makas farkı XVI. yüzyıl savaşlarının köylüye yüklediği fazla vergi yükü nedeniyle çok daha

¹⁰⁴⁸ Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyancıları*, s. 97.

¹⁰⁴⁹ Suraiya N. Faroqhi, “Osmanlı Nüfusu”, *Türkiye Tarihi, Bir Dünya Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu 1453-1603*, (Ed. Suraiya N. Faroqhi-Kate Fleet), c. II, (Çev. Bülent Üçpınar), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 459.

¹⁰⁵⁰ Suraiya Faroqhi, “Osmanlı’nın Tüketim Tarihini Araştırmak: Kaynak ve Modellere İlişkin Bir Ön Keşif”, *Tüketim Araştırmaları ve Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1550-1922*, (Haz. Donald Quataert), (Çev. Tanju Günseren), Alfa Tarih Yayınları, İstanbul, 2020, s. 27.

¹⁰⁵¹ Darling, *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk*, s.70.

¹⁰⁵² Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyancıları*, s.41; Suraiya Faroqhi, “Geçim: Ekonomik Kriz ve Kısmi Canlanma”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (Ed. H. İnalcık-D.Quataert), c. II, 1600-1914, s. 563-600.

¹⁰⁵³ Darling, *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk*, s.17; Özellikle saraylı kadınların yönetim üzerindeki etkinliği hakkında Bkz. M. Çağatay Uluçay, “Saraylı Kadınlara Ait Mektuplar Üzerinde Bir Araştırma”, *V. Türk Tarih Kongresi, 12-17 Nisan 1956*, III. Seksiyon, Ankara, s. 411-430.

¹⁰⁵⁴ Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyancıları*, s. 14-15.

¹⁰⁵⁵ Christoph K. Neumann, “Siyasi ve Diplomatik Gelişmeler”, *Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839*, (Ed. Suraiya Faroqhi), C. III, (Çev. Fethi Aytuna), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 66.

¹⁰⁵⁶ Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyancıları*, s. 44.

¹⁰⁵⁷ Darling, *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk*, s. 22; İklim ve hava olaylarının tarihte sebep olduğu olaylar silsilesinin kronolojik ve oldukça ilginç bir şekilde ortaya konulması bağlamında Bkz. Greste, *Hava Nasıl Tarih Yazar*.

kötü bir senaryo ortaya çıkarmıştı. Bilindiği üzere öncesinde savaş nispeten kendi kendini finanse eden siyasi ve iktisadi mahiyeti haiz bir hareketti. Fakat bu durum XVI. yüzyılın sonlarına doğru giderek değişti. On üç yıl süren Osmanlı-Habsburg savaşları örneğinde olduğu üzere bir türlü bitmeyen oldukça uzun savaşların¹⁰⁵⁸ faturasını köylü ödemek zorunda kaldı.¹⁰⁵⁹ Bu durum uzun süre silahlı altına alınan ve ücret ödenen çoğu köy kökenli yiğitlerin taşkınlıklarının da habercisiydi. Öyle veya böyle sonlandırılan savaşlar sonunda kazandıklarından da oluyorlardı. İran savaşlarının akabinde yaşanıldığı üzere işsiz güçsüz bir taife olarak Anadolu kırsalının değişik bölgelerine dağılarak hayatlarını soygun ve baskınlarla idame etmeye başlamışlardı. Bu hususta her geçen gün artan sayıda şikâyet alan imparatorluk idaresi çözüm olarak bu taifenin Anadolu kırsalından arındırılarak Macaristan cephesine sevki gibi çok daha kötü bir seçeneği ön plana almıştı.¹⁰⁶⁰

Genel olarak bakıldığında Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi Avrupa ve Uzakdoğu ülkelerindeki ihtilal ve isyan hareketlerinin demografik ve ekonomik krizlerden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.¹⁰⁶¹ Hakikaten Jennings; Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon ve Erzurum örneklerinde mercek altına aldığı XVI. yüzyılda nüfus artışının %128 ila %147 arasında arttığını ortaya koymuştur.¹⁰⁶² Bu nüfus artışının Osmanlı taşrasında tahılın mevcut nüfusa yeter derecede bir üretime sahip olmaması gibi olumsuzluklar doğurduğu aşikârdır. İslâmoğlu, Orta ve Kuzey Anadolu bölgesinde Tokat, Çorum ve Sivas'ın bazı kazalarını esas alan çalışmasında tahıl hasadındaki artış miktarının nüfustaki artışın gerisinde kaldığını ifade etmiştir.¹⁰⁶³ Akdağ, Cook ve Hütteroth Anadolu kırsalındaki genç bekârların genellikle artan nüfusun ortaya çıkardığı nüfus-toprak dengesindeki bozulma nedeniyle terk-i diyâr ettikleri, medreseye meylettikleri ve isyana kalkıştıkları şeklindeki "itici" etkenler üzerine isyanın nedenlerini temellendirmişlerdir.¹⁰⁶⁴ İncalcık ise onlardan farklı olarak olayı bir arz-talep dengesi bağlamında ele almıştır. Nitekim ona göre merkezi hükümetin ateşli silahları kullanabilecek gençlere olan rağbeti bu hareketliliğinin "çekici" olmasını sağlamıştır.¹⁰⁶⁵ Diğer taraftan Öz, tarımsal arazinin

¹⁰⁵⁸ Feridun M. Emecen, "Çağdaş Osmanlı Kaynaklarında Uzun Savaşlar ve Zivatorok Antlaşması ile İlgili Algılama ve Yorum Problemleri", *Osmanlı Araştırmaları, The Journal of Ottoman Studies*, XXIX, İstanbul, 2003, s. 87-97.

¹⁰⁵⁹ Faroqhi, "Osmanlı Nüfusu", s. 468.

¹⁰⁶⁰ William J. Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyân 1591-1611*, (Çev. Ülkün Tansel), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s.6.

¹⁰⁶¹ Darling, *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk*, s.28.

¹⁰⁶² Ronald C. Jennings, "Urban Population in Anatolia in the Sixteenth Century: A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum", *IJMES*, 7, 1976, s. 21-57.

¹⁰⁶³ İslâmoğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, s. 162-190.

¹⁰⁶⁴ Bu konuda oldukça açıklayıcı bir çalışma için Bkz. Yunus Koç, "XVI. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Suhte Olayları", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, XVIII, Bahar, 2013, s.147-159.

¹⁰⁶⁵ Faroqhi, "Osmanlı Nüfusu", s. 470.

verimliliği ve kısıtlılığı¹⁰⁶⁶; Koç ise öküz fiyatlarının hayli yüksek olması gibi kırsal hayatın devamının önündeki ciddi engellere dair farklı bir bakış açısıyla isyanların nedenlerini sorgulamamızı sağlamışlardır.¹⁰⁶⁷

1603 ila 1838 yılları arası imparatorluk, unsurları bakımından bir kriz ve değişim dönemini işaret etmekteydi. Artık seferden sefere imparatorluk sınırlarını genişletmek maksadıyla koşan padişahlar yoktu. III. Murad (1574-95) 21 yıllık hükümdarlık döneminde hiç sefere çıkmamıştı.¹⁰⁶⁸ Birkaç istisna haricinde pek çoğu onun gibi Saray'dan imparatorluğu idare etmeyi yeğlemişlerdi. Bu durum tecrübesiz padişahların tahta geçişi ve hanedan ailesi çekişmelerinin Saray'da yoğunlaşmasına neden oldu. Bir zamanlar imparatorluğun devamı ve gelişmesi için yapılan evlilikler şimdilerde nüfuz ve mevki sahibi olmak için yapılır olmuştu.¹⁰⁶⁹ Ayrıca imparatorluk idaresinde giderek birbirinden kopan askerî, ilmî ve saray sınıfının ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.¹⁰⁷⁰ Özel, sipahi hoşnutsuzluğunun bazı padişah ve şehzadeler arasında yaşanan rekabet ve oluşan siyasal krizle birlikte arttığının altını çizer.¹⁰⁷¹ 1559 ila 1562 yılları arasında artan hanedan mücadeleleri neticesinde pek çok kişi teamüllere aykırı olarak sipahi ya da kapıkulu sınıflarına yazıldı. Şehzadeler arasındaki bu keyfi uğraşların imparatorluk nizamına vermiş olduğu zarardan dolayı bazı alan araştırmacılarına göre esas Celali liderleri onlardı.¹⁰⁷² Hakikatte rakip şehzadeler tarafında kümelenen kapıkulu ve sipahi olmayı ümit eden genç köylülerin bu emellerine ulaşmaması sonucu “*levend*” tabir olunur tüfek sahibi başıboş bir taife ortaya çıkmıştı.¹⁰⁷³ XVI. yüzyılın sonlarına doğru bu kimliğe sahip kişilerin yüz bini aşkın olduğu düşünülmektedir.¹⁰⁷⁴ Bu kalabalıktaki eli silahlı eski asker taifesi yerelde tarım ve vergilendirme döngüsüne adeta bıçak saplamıştı.¹⁰⁷⁵

Merkezi yönetimin taşralı zorba temsilcilerinin başını çektiği bir dizi olumsuzluğun en kabarik faturası çiftinde çubuğunda olan reâyâyâ kesilmişti. XVI. yüzyıl verileri kır ve kent nüfusu ile sahalarının büyüüp genişlediğini işaret eder. Bu nedenle Anadolu kırsalındaki ekilebilir

¹⁰⁶⁶ Mehmet Öz, “15-16. Yüzyıllarda Anadolu'nun Sosyal Tarihine Dair Araştırmalar: Genel Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi, 7-9 Nisan 1999*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 2000, s. 525-532.

¹⁰⁶⁷ Yunus Koç, “16 Yüzyılda Tarımda Yatırım Maliyeti Sorunu ya da “Resm-i Tapu” ve Öküz Fiyatlarına Dair Bazı Gözlemler”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, XVII, 2012, s.139-148.

¹⁰⁶⁸ Hakan T. Karateke, “Der Huzur u Rahat-ı Hâkânî”, *Osmanlı Dünyası* (Ed. Christine Woodhead), (Çev. Gül Çağalı Güven), Alfa Tarih Yayınları, 2018, s.162.

¹⁰⁶⁹ Carter Vaughn Findley, “Siyasi Kültür ve Büyük Haneler”, *Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839*, (Ed. Suraiya Faroqhi), C. III, (Çev. Fethi Aytuna), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 90.

¹⁰⁷⁰ Findley, “Siyasi Kültür ve Büyük Haneler”, s. 94-95.

¹⁰⁷¹ Oktay Özel, “Şiddetin Egemenliği 1550 ila 1700 Arasında Celaliler”, *Osmanlı Dünyası* (Ed. Christine Woodhead), (Çev. Gül Çağalı Güven), Alfa Tarih Yayınları, 2018, s. 248.

¹⁰⁷² Özel, “Şiddetin Egemenliği 1550 ila 1700 Arasında Celaliler”, s. 250.

¹⁰⁷³ Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, İstanbul, 1965, s. 165-168.

¹⁰⁷⁴ Mustafa Akdağ, “Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6, 1966, s. 204-207; Bu taife ve önderlerine imparatorluk idaresinin yaklaşımı hakkında oldukça önemli bir çalışma için Bkz. R. Aslıhan Aksoy Sheridan, “Celaliler/Eşkiyalar: Gayesiz Asiler miyiz ki Hepimiz Biz?”, *Kebikeç*, 33, 2012, s. 111-126.

¹⁰⁷⁵ Darling, *Gelir Artışı ve Kamuna Uygunluk*, s.30.

arazilerin son raddeye kadar kullanıldığı anlaşılmaktadır. Fakat arazi yine de nüfustaki bu artışa yeter derecede değildi. Haliyle kişi başı üretim miktarı düştü. Toprağın kendisini doyurma maharetini yitirmesiyle Anadolu kırsalındaki köylü taifesi terk-i diyâr ederek başkaca geçimlik rızık bulmaya yöneldi. Peki, ama Celali hareketlilik neden başka bölgelerden ziyade Anadolu ve Kuzey Suriye’de kendisini hissettirdi. Bu soruya verilebilecek muhtemel cevaplardan ilki Anadolu’daki potansiyel konar-göçer Türkmen nüfusun varlığıdır. Zira onların yaşam tarzları ile imparatorluk idaresinin merkezileşme cabası başından beri gerilime yol açmaktaydı. İkinci ihtimal ise imparatorluk idaresinin uzun süren Avusturya, Rusya savaşları ile Celali İsyanlarının malî faturalarını ödemek için kırsalda geçimlik iştigalini veren köylü ve göçebe nüfusa yönünü dönmesiydi. Bu kapsamda aşağıda ayrıca bahsedileceği üzere belli dönemlerde alınan avârız vergileri sürekli hale getirildi, gayrimüslimlerden alınan cizye vergisi ise arttırıldı. Zaten geçimlik iştigalinde zorlanan bu taife elindekini de almaya yeltenen merkezi idarenin taşralı haşin temsilcilerine karşı silahlanmaya koyuldu.¹⁰⁷⁶ 1603 yılından itibaren hem idare ve hem de askerî vazifeleri kendilerinde toplayan bazı taşralı nüfuz sahibi aileler ortaya çıktı. Bu ailelerin başından beri Osmanlı idaresiyle olan çekişmesinin bağımsızlık politikası maksatlı değil malî, askerî vazife ve hakları nedeniyle olduğunu belirtmek gerekmektedir.¹⁰⁷⁷ imparatorluk idaresi bu ailelere karşı XVII. yüzyıla kadar dengeli bir politika izlemiştir.¹⁰⁷⁸ Merkez ve taşra idarî fonksiyonunun kopması en başta tedarik zincirini vurmıştır. Padişahın emire rağmen belirtilen yere nakl olmayan ve daha kârlı bir parayla satılan tahıl sevkiyatı bunun en güzel örneğidir.¹⁰⁷⁹ İzmir örneğinde tesadüf edildiği üzere batılı tüccarlar için mal toplayıp kâr ile satan bir dizi yerel güç unsurları ortaya çıktı. 1592 yılındaki bir belgede İzmir’de kendisini İstanbul’a tahıl toplayan bir kadirga reisi olarak tanıtan Fıncıoğlu isimli kişinin aslında ucuza aldığı tahılı batılı tüccarlara oldukça yüksek fiyatla sattığından bahsedilmektedir. İzmir’in Avrupa tüccarlarının ilgi odağı hâline gelmesi üretim alışkanlıklarını da değiştirdi. Hâliyle bölgede büyük bir nüfus yoğunluğu oluştu. İzmir’in XVII. yüzyılın başında beş bini bulmayan nüfusu yaklaşık elli yıl sonra otuz, kırk bin arasında bir rakama bu nedenle ulaşmıştır.¹⁰⁸⁰ Benzer durum saray ve ordunun en temel besin maddesi olan et için de geçerliydi. İmparatorluk idaresi bu nedenle önce Selanik Yahudilerinin ve ardından tüm Rumeli ahalisinin koyun kesimini yasaklamıştır.¹⁰⁸¹ Kırsal hayatta idarî bakımdan oluşan bu kopuş hikâyesi bir dönem işleyen

¹⁰⁷⁶ White, *Osmanlı’da İsyân İklimi, Erken Modern Dönemde Celali İsyânları*, s. 118-138.

¹⁰⁷⁷ Neumann, “*Siyasi ve Diplomatik Gelişmeler*”, s. 67, 77.

¹⁰⁷⁸ Findley, “*Siyasi Kültür ve Büyük Haneler*”, s. 89.

¹⁰⁷⁹ White, *Osmanlı’da İsyân İklimi, Erken Modern Dönemde Celali İsyânları*, s. 114.

¹⁰⁸⁰ Greene, “*Dirilen İslam: 1500-1700*”, s. 244.

¹⁰⁸¹ White, *Osmanlı’da İsyân İklimi, Erken Modern Dönemde Celali İsyânları*, s. 143.

çarklardan nasiplenen vakıfları da etkiledi.¹⁰⁸² Nitekim artık gelir kaynağı kalmamış pek çok vakıf hizmetlerini ifa edemez hale gelmişti.¹⁰⁸³ Yeşilirmak havzasındaki Tokat, Amasya ve Çorum'da zengin vakıflarca desteklenen eski medreselerin varlığı malumdur.¹⁰⁸⁴ Fakat Celali şiddeti nedeniyle bu medreseler işleyemez duruma gelmiştir. Celali İsyanlarının nedenlerine dair en çarpıcı çalışmalardan biri iki belgeyi karşılaştırmalı bir şekilde tetkik eden Koç'a aittir.¹⁰⁸⁵ O, ilk olarak imparatorluk kırsalında geçim sıkıntısı çeken gençlerin iâşe ve eğitim ihtiyaçlarının karşılanması için ailelerince medreselere gönderildiğinin altını çizer. Bu anlayışın doğal bir sonucu olarak medreselerde kalabalık genç bir nüfusun birikmesi kaçınılmazdır. Bir şekilde iş bulamayan kalabalık öğrenci grubunun talana başlamaları Koç'a göre sürecin son halkasıdır. Devlet örgütlenmesinin önemli bir ayağını oluşturan ulema ve adlî mercii haiz kesimde sınırlı bir Türk kökenli taife vardı.¹⁰⁸⁶ Fakat artık sefere katılıp tımar elde etme ve işe yarar kul olma dönemi sona ermişti. Kurumsallaşan askerî sistem kendi ihtiyacını yine kendi içinde karşılar hale geldi.¹⁰⁸⁷ Anlaşılan o ki kurumsallaşma bir bakıma Müslüman-Türk unsurun statü değiştirme alanı sadece eğitim ile sınırladı. Bu nedenle 1550'lerde tüm medreseler tıklım tıklım doluydu. Fakat her sene müderrislerinden icazet alan binlerce talebenin çok azı Edirne, Bursa ve İstanbul'da bulunan medreselere gidebiliyordu. İmarat ve medreselerdeki bu öğrenci yığını mezuniyetten sonrasında bambaşka bir hale sebep oldu. İş bulamayan öğrencilerin artan ruhsal problemleri köy, kasaba ve şehirlerde bazen kadı, naip ve müftülerden de destek görmeleriyle adeta isyana dönüştü.¹⁰⁸⁸ Akdağ, bu nedenle öğrenci, suhte olayları ve hareketlerini bir "arılar istilasına" benzeter. Adeta kovanından bir anda çıkıp saldıran arılar gibi her biri yüzlerce kişiden oluşan gruplar halinde bir anda belirip yağma ve talan yapanlar imparatorluk taşrasında hayatı felç etmişlerdi.¹⁰⁸⁹ Rum vilayetinde bazı devlet görevlilerin Celalilerin taşkınlıklarına göz yumdukları, hatta taraftar oldukları anlaşılmaktadır.¹⁰⁹⁰ İmparatorluk idaresi bu tür olayları bastırmak, sona erdirmek için pek çok yola başvurdu. Barkey'in Osmanlı tipi

¹⁰⁸² White, *Osmanlı'da İsyân İklimi, Erken Modern Dönemde Celali İsyânları*, s. 353; Hüseyinabad'daki Ahmed nâm kimesne gibi pek çok kişi vakıf taşınmazları ve gelirlerine aherden kişilerin müdahale ettiğine dair şikâyet mektupları göndermeye başlamışlardır, TS.MA.e.899/72, T.08.11.1187.

¹⁰⁸³ Özel, "Şiddetin Egemenliği 1550 İla 1700 Arasında Celaliler", s. 262.

¹⁰⁸⁴ Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyânları*, s. 153.

¹⁰⁸⁵ Bunlardan ilki 1484 tarihli olup II. Bayezid dönemine aittir. Temelde tımara yarar, sefere gidebilecek, üretim ve askerî organizasyona dâhil olacak gönüllülerin tespit ile teslimi hüviyetinde olup ilgili kadılarına gönderilmiştir. İkincisi ise, Manisa'da Kanuni'nin annesi Hafsa Sultan tarafından 1522-1539 yıllarında inşa edilmiş içerisinde camii, medrese, darüşşifâ, hamam, imaret, sıbyan mektebi bulunan Sultaniyye Külliyesi'ne ait III numaralı mühimme defterinde yayınlanmış bir belgedir. Son belge külliyyeye başıboş ve eli silahlı suhtelerin kesinlikle alınmamasını emretmekteydi. Yunus Koç, "Osmanlı Toplumsal Dinamizmden Celali İsyânlarına Giden Yol ya da İki Belgeye Tek Yorum", *Bilig*, Güz, 2005, Sayı 35, s. 230-234.

¹⁰⁸⁶ Koç, "Osmanlı Toplumsal Dinamizmden Celali İsyânlarına...", s. 237.

¹⁰⁸⁷ Koç, "Osmanlı Toplumsal Dinamizmden Celali İsyânlarına...", s. 238-239.

¹⁰⁸⁸ Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyânları*, s.20.

¹⁰⁸⁹ Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyânları*, s.168.

¹⁰⁹⁰ MAD.d.127/268-1132 (Zilhicce 1130).

devlet merkezileşmesi olarak yorumladığı¹⁰⁹¹, yerel asilerle pazarlık yapma yolu da bunlardan biriydi. Çorum, Amasya ve Sivas havalilerinde eşkıyalık yapan Küçük Mustafa bu hususta iyi bir örnek olabilir. Bölgede beş yüz adamıyla eşkıyalık yapan Küçük Mustafa affedilerek askerî ve idarî kimi mesuliyetlerle Bağdat'a gönderilir. Fakat Küçük Mustafa'nın Bağdat'ta da aynı davranışı sürdürerek iki bin kişilik bir grupla eşkıyalığa devam ettiği görülmektedir.¹⁰⁹² Küçük Mustafa'nın belgelere sirayet etmiş başka bir maharet ve hüneri yoksa gerek Anadolu ve gerekse de Güney cenahta patlamaya hazır bir nüfusun bulunduğu ve bunların adeta bir kıvılcıma ihtiyaç duydukları belirtilebilir. Nitekim eşkıyalık yapan pek çok sekban seferlere katılmamakta ve katılmak isteyenlere de mâni olmaktadır.¹⁰⁹³

Tablo 21: Rum eyaletinde Hüseyinabad, Mecitözü ve Kafirni havalisinde seferlere gitmeyen kişiler ile köy adları ve hâsılları (KK.d.435, s.122-130, T.-; KK.d.443, s.139-178, T.-)

Kişi Adı	Livâ-i	Kaza-i	Karye-i	Hasıl-ı	Tarih
Mahmud	Sivas	Kafirni	Muhad	3000	2 Za.73
Numan		Hüseyinâbâd	Karbânsaray/Kervansaray	5000	7. Za.73
Şaban		Kafirni	Alemdâr	2400	25. Z.73
Memi		Kafirni	Kızılcasu	1300	23.Za.73
Dilaver		Kafirni	Ağıl-i Pirhüseyin	3000	Sahh-i Za.73
Mustafa		Kafirni	Çeğede/Çeğed	3000	28.Za.73
Kırca dar?		Hüseyinâbâd	Karıbasan Kırçakışla	4000	29.Za.73
Bekir		Mecidözü	Çat	3000	5. Z.73
Aşır		Kafirni	Lefeke/Leveke	2500	5 Z.73
Mustafa		Mecidözü	Sazak	3000	11.Z.73
İbrahim		Hüseyinâbâd	Akpınar-ı Etrakîyye	3000	13. Z.73
Hüseyin		Mecidözü	Mihmâdlar	3000	14. Z.73
Mehmed		Mecidözü	İbavlı	3000	17.Z.73
Hasan		Mecidözü	Kürtler	3000	17.Z.73

Haliyle Divân-ı Hümâyûn tahvil kalemince hazırlanmış ve yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere Rum eyaletinde özellikle de Hüseyinabad, Mecitözü ve Kafirni havalisinde seferlere gitmeyen pek çok sipahi ortaya çıkmıştır.¹⁰⁹⁴ İsyancılar, Anadolu'da büyük bir nüfus azalmasına sebep olmuştur. Anadolu'daki nüfus oranlarını 1570 ile 1640 tarihlerine ait kayıtlar ekseninde

¹⁰⁹¹ Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, s. 157-160, 166, 201.

¹⁰⁹² MAD.d.111/151-497(Receb 1111); Çorum Sancakbeyi Süleyman'ın yanına aldığı dört yüz kadar adamıyla eşkıyalık yaptığı anlaşılmaktadır. MAD.d.127/289-1274 (Safer 1131); MAD.d.127/190-1277 (Safer 1131).

¹⁰⁹³ MAD.d.127/355-1581; Koçhisar, Balçıkhisar ve Kervansaray köyleri ile Hüseyinabad, ve Muhad, Alemdar köyleriyle Kafirni örnekleri için KK.d.435, s.122-124.

¹⁰⁹⁴ KK.d.435, s.122-130, T.-; KK.d.443, s.139-178, T.-

inceleyen Öz'ün tespitlerine göre Amasya, Canik, Bozok ve Harput'ta nüfus yüzde 80 ila 90 oranında azalmıştır.¹⁰⁹⁵ Öz'ün işaret ettiği bu tahribatın izleri XVI. yüzyıl tarihçilerinin kaleminden de tespit edilmektedir. Nitekim Naima tarihinden edindiğimiz kadarıyla Celaliler, Sivas ve Tokat havalisinde Seydi Ahmed Paşa öncülüğünde bölgeyi dört beş ay boyunca ele geçirip adeta harabeye çevirmişlerdir.¹⁰⁹⁶ Topçular Kâtibi Abdülkadir'in eserinde de benzer manzaralara rastlanılmaktadır. Nitekim Celali şeriri nedeniyle Sivas başta olmak üzere diğer pek çok eyaletteki ayanların dahi yerlerini yurtlarını terk etikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca Kara Said ve Kalenderoğlu'nun Çorum ve çevresinde, Tavail karındaşı ve Gorgoroğlu'nun Sivas, Niksar dolaylarında faaliyetler ifa ettiklerini öğrenmekteyiz.¹⁰⁹⁷ Koçi Bey, bu türden olaylar nedeniyle Sivas başta olmak üzere diğer pek çok eyaletin kasaba ya da köylerinin yağmalanarak viraneye dönüştüğünü ifade etmiştir.¹⁰⁹⁸ Özel, Celali karmaşasının yaşandığı dönemde “*yüzlerce atlı kapı halkıyla devre çıkıp köylere misafir olan ehl-i örf yüzünden “külli zulm ve taaddi”ye maruz kalan köylü kitlelerinin “parakende ve perişan” olup “cela-yı vatan ettiklerinden”* şeklinde idareci taifenin yaratmış olduğu sosyal ve ekonomik yıkımı resmeder.¹⁰⁹⁹ Sonuç olarak dönem dünyasının durumunu en iyi İlgürel'in, “*yurtları harap ve viraneye dönen reâyâ çiftini terk edip, öküzünü satıp dağ başlarına yerleşti, sabanını tüfek ile değiştirip ata binip silah kuşandı*” şeklindeki izahı resmeder.¹¹⁰⁰

Daha ziyade Mustafa Âli, Selâniki, İbrahim Peçevi, Topçular Kâtibi Mustafa Efendi; Mustafa Safi ve Kâtip Çelebi gibi az çok olaya dair bilgilerin verildiği döneme dayalı eserlerde isyancıların Kızılbaş olarak tarif edildiği görülmektedir.¹¹⁰¹ Oysa Anadolu'da Celâlileri peşine takarak siyasî kazanım elde etmek isteyen bir aile de yoktu. Sekbanlar, leventler, hoşnutsuz softalar Anadolu'nun serseri takımı nefret ettikleri bir yaşamdan kaçıp sığınacakları bir yer peşindeydiler, asla bir devlet kurmak gibi bir niyetleri yoktu. Yukarıda sayılan eser yazarlarının dinsizlikle suçladığı Celaliler aslında ekmeklerini kazanmak, geçimlerini sürdürmek, boş kalmamak için uğraşıyorlardı, dinsizlikle bir bağları yoktu.¹¹⁰² Bu nedenle Celaliler ne batıdaki gibi bir sınıf, grup bilinciyle hareket ettiler ne de köylülük adına bir eylem gerçekleştirdiler. İsyancılar, dönem Anadolu'sunun ortaya çıkardığı daha ziyade bireysel temelli karşı çıkışların yol

¹⁰⁹⁵ Mehmet Öz, “Merkez ve Taşra Teşkilatında Dönüşüm”, *Osmanlı Merkez ve Taşra Teşkilatı*, (Ed. A. Nezih Turan-M. Öz), Anadolu Üniversitesi, Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir, 2013, s. 187-188.

¹⁰⁹⁶ Naima Mustafa Efendi, *Târih-i Na'îmâ (Ranzatü'l-Hüseyn fi Hulâsati Ahbâri'l-Hâfikayn)*, (Haz. Mehmet İpşirli), C.4, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. 1673.

¹⁰⁹⁷ *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi, Metin ve Tahlili*, (Ed. Ziya Yılmaz), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s. 457, 458, 465.

¹⁰⁹⁸ *Koçi Bey Risalesi 1631*, (Haz. Yılmaz Kurt), Ecdad Yayınları, Ankara, 1994, s. 63-65.

¹⁰⁹⁹ Özel, “Nüfus Baskısından Krize: 16.-17. Yüzyıllarda Anadolu'nun Demografi Tarihi'ne Bir Bakış”, s. 224-227.

¹¹⁰⁰ Mücteba İlgürel, “Osmanlı İmparatorluğunda Ateşli Silâhların Yayılışı”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 32 İstanbul, 1979, s. 309.

¹¹⁰¹ Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyancıları*, 2019, s. 27.

¹¹⁰² Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyân 1591-1611*, s. 173, 174.

açtığı toplumsal bir eylemdi.¹¹⁰³ Nitekim ilk Celali olarak bilinen Karayazıcı, Divriği Sancakbeyi Kasım'a bağlı bir subaşığıydı. Onu Celaliliğe iten olay görevinden el çektilmesi ve devlet kademesinde yükselişinin önünün alınmasıydı.¹¹⁰⁴ Aslında yukarıda da ifade edildiği üzere imparatorluk mekanizmasının kendisi de işleyemez olmuştu. İmparatorluk taşrada köylülerin Celalilere karşı kendilerini savunmaları için silahlanmalarına olanak tanıdı. Ayrıca zaman zaman Celalilere karşı köylü ve diğer sekban taifesinden birlikler devşirdi. Haliyle köylü, imparatorluk idaresi ve Celaliler arasındaki ilişkiler bir türlü dengelenmeyen düzlemde yer değiştirip durdu. Bu nedenle Özel, Celaliliği daha ziyade demografik, iktisadi ve toplumsal temelli nedenleri olan bir olay olarak görmemiz gerektiğini belirtir.¹¹⁰⁵ Ancak bu sayede bir gün uzun süren Osmanlı-Avusturya, diğer gün İran savaşlarında cephede olan taifenin bir sonraki gün ise başka bir Celali grubuna, ertesi gün saldırgan bir şekilde kırsaldaki köylere yönelmesini anlayabiliriz. Celali İsyânları, Anadolu kırsalında yarattığı yıkıcı etkinin sonuçları bağlamında düşünüldüğünde White'ın Anadolu'da Timur İstilasından I. Dünya Savaşı'na kadarki dönemde meydana gelen en kötü ve etkili kriz tarifine hak verilebilir.¹¹⁰⁶

4.3. İSYAN VE ŞİDDETİN NÜFUS, YERLEŞİME ETKİSİ

Bu başlık altında yukarıda tafsilatlı izahı yapılan bu iki etkenin imparatorluk dahilinde nüfus ve iskân faaliyetlerinin nasıl etkiledi? veya nasıl şekillendirdi? şeklinde çok daha doğru olduğu düşünülen bir soru dahilinde ele alınacaktır. Bu temel soruya cevap olabilecek sonuçlar belli bir mantık silsilesi çerçevesinde ortaya konulacaktır.

“Kaybolan” Köyler

Osmanlı dönemine dair tarihçilerin birincil elden kaynak olarak ifade ettikleri tahrir, sicil ve ahkâm kayıtlarında farklı nedenlerle köy terklerinin yaşandığına dair bilgilere rastlanılmaktadır. Bu bilgiler aynı zamanda idarenin taşrasında yaşanan bu husus hakkında bilgi sahibi olduğunun bir göstergesidir. Bazı sancak kanunnamelerinde pek çoğu taşra zorbalığı kaynaklı köy boşalmalarının hayli erken dönemde yaşandığı anlaşılmaktadır. Nitekim 1519 tarihli Trablus kanunnamesinde pek çok köyün havalide yaşanan zulüm ve zorbalıkla nedeniyle harap olduklarından bahsedilmektedir.¹¹⁰⁷ Anadolu'da terkedilmiş/kayıp köyler üzerine yapılan çalışmaların yaklaşık kırk yıllık bir geçmişinin olduğu söylenebilir. Bu konuda ilk olarak De

¹¹⁰³ Özel, “Şiddetin Egemenliği 1550 ila 1700 Arasında Celaliler”, s. 265.

¹¹⁰⁴ Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyân 1591-1611*, s. 20, 21.

¹¹⁰⁵ Özel, “Şiddetin Egemenliği 1550 ila 1700 Arasında Celaliler”, s. 257-268.

¹¹⁰⁶ White, *Osmanlı'da İsyân İklimi, Erken Modern Dönemde Celali İsyânları*, s. 254.

¹¹⁰⁷ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, Yavuz Sultan Selim Devri Kanunnameleri*, s. 501.

Planhol'un XI. yüzyıldan itibaren yerleşiklik-göçebelik, tarımcılık-hayvancılık bağlamında XX. yüzyıla kadarki yaşam biçimi ve etkileşimi dahilinde ele aldığı öncü çalışması belirtilebilir. Planhol yerleşiklerin yanlarına zaman zaman merkezî idarenin de desteğini alarak göçebelere iskâna sevk ettiklerini ve bu nedenle dağ yamaçları ile eski kışlak mahallerinde köylerin görülmeye başladığını ortaya koymuştur. Onu Suriye ve İç Anadolu gibi kurak, az yağış alan bölgelere kayan Hüttheroth takip eder. Temel olarak XV. ve XVI. yüzyıl tahrir kayıtlarını mekândaki bulgularla test eden Hüttheroth XVI. yüzyıl demografik büyümesinin izlerini takip etmiştir. Planhol'un ortaya koyduğu Anadolu'daki nüfus artışı, yerleşme ve iskân faaliyetlerindeki canlılığın sonrasında Celali İsyanları, salgınlar ve iklim koşulları nedeniyle tersine döndüğünü Hüttheroth'un çalışmaları sayesinde öğrenmiş oluyoruz. Hüttheroth, Anadolu'nun XVI. yüzyılda yaşamış olduğu bu derin bozulmasının nerdeyse üç asır sonra ancak eski normallere döneceğinin işaretini vermiştir. Tahrir defterlerindeki ele aldığı bölgelere ait bilgileri derleyip toparlayan Hüttheroth XIX. ve XX. yüzyıla ait iskân mahalleriyle kıyaslayarak çok basit bir şekilde görünür sonuçlara erişmiştir. Fakat onun XVII. ve XVIII. yüzyıl bağlamındaki değişimi görememesi ve nüfus kayıtlarını işin içine katmaması çalışmasının görünür eksikliklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹⁰⁸ Daha ziyade Anadolu üzerinde irdelenen bu husus giderek artan Balkan coğrafyası çalışmalarıyla dallanıp budaklandı. Gerek coğrafi özellikler ve gerekse de kültürel, siyasal ve sosyal etkileşimlere açık yönüyle Rumeli'de, Balkan coğrafyasında da benzer resimlere erişilmektedir. Dolayısıyla bizler bu çalışmalar bağlamında XVII. yüzyıl Suriye ve Anadolu kırsalında yaşananların sadece bu iki bölgeye has değil imparatorluğun Balkan coğrafyasında da yaşandığına şahitlik etmiş oluyoruz.¹¹⁰⁹ Peki ama Celali İsyanlarının köy terklerindeki etkisi nedir? Özellikle hangi boyutuyla ele alınmalıdır? Aşağıda ele alacağımız Avârız kayıtlarında karşılaşacağımız resmin oluşmasındaki yeri nedir? Bu sorular dahilinde hem esas konumuza giriş mahiyetinde olacak ve hem de isyanın yerleşim düzenini alt üst ettiğine dair ön bir kanı oluşturmak amacıyla aşağıdaki bilgilere yer verilmiştir.

Cemal Kafadar, Celali İsyanlarını “*Amerika'nın Viatnamı*” şeklinde tarif eder.¹¹¹⁰ İsyanların hakikatte o derece yıkım etkisi yarattığını kaybolan köyler ve şaşan dirlik-düzen döngüsünden anlayabilmek mümkündür. 1570 ila 1640 yılları arasında Orta, Kuzey ve Doğu Anadolu örneklerinde olduğu gibi Celali şiddetine maruz kalan bölgelerdeki kırsal nüfus, kendisini doğal korunma ve barınma mekânı olarak görülebilecek yüksek dağ eteklerine atarak kurtulabildi.¹¹¹¹

¹¹⁰⁸ Özel, “Osmanlı Anadolu'sunda Terkedilmiş/Kayıp Köyler Sorunu (17-19. Yüzyıllar)”, s. 557-558.

¹¹⁰⁹ Balkanlarda XVII. ve XVIII. yüzyılda nüfus, iskân bağlamındaki çalışmalar ve önemi hakkında Bkz. Özel, “Osmanlı Anadolu'sunda Terkedilmiş/Kayıp Köyler Sorunu (17-19. Yüzyıllar)”, s. 560.

¹¹¹⁰ Cemal Kafadar, *17. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu: Kriz ve Dönüşüm*, Tarih Çalıştayı, I, İstanbul Şehir Üniversitesi, 1 Temmuz 2013 (Erişim Tarihi: 25.02.2019).

¹¹¹¹ Özel, “Şiddetin Egemenliği 1550 ila 1700 Arasında Celaliler”, s. 257.

Akdağ'ın işaret ettiği üzere bir kısmı da nispeten korunaklı olduğunu düşündükleri büyük kentlere doğru akın etti.¹¹¹² XVI. yüzyıl ortalarında köylerini terk ederek ticaret hayatı ya da sanat erbablarının yanında istihdam edilen köylülerin tımar sisteminde açtıkları açığın kapatılması maksadıyla XVI. yüzyılın ikinci yarısında Celalzade'nin uğraşısıyla çift için 300, yarım çift için 150 ve ondan çok daha az olan araziler için ise 75 akçe olacak şekilde bir vergi artırımına gidildi.¹¹¹³ Fakat belirlenen bu miktarı ödeyebilecek çok az köylü hanesi vardı. 1640'larda Anadolu kırsalında çalışılan bazı bölgelerde vergi hanelerinin %70-80 oranında azaldığı anlaşılmaktadır. Bilhassa Rum vilayeti kırsalında Celali öncesi dönemde köy ve mezraları kapsayan kırsal yerleşimin yüzde yirmi ile kırk arasında olanlarının 1640'lı yıllara kadar terk edildiği anlaşılmaktadır. Bunların birçoğu açık ovalık sahalarda bulunmaktaydı. Özel'in Amasya örneğinde ortaya koyduğu bu genel yargının Karaman örneğinde Hütteroth tarafında da ifade edildiğini belirtmek gerekmektedir. Ona göre Karaman bölgesinde köylerin dağlık alanda olanları yüzde otuz ile elli arasında; düzlük veya ovalık sahalarda olanları ise yüzde doksan dolayında terk edilmiştir.¹¹¹⁴

Akdağ, ülkemizde Celali İsyanları ve uzun süren savaş halinin Anadolu kırsalında köy terklerine yol açtığını oldukça erken bir tarihte ifade etmiştir. Hakikaten Eyalet-i Rum'un merkezinde yer alan Amasya, Canik, Bozok ve Tokat havalilerinde nüfusun yüzde seksen, doksanın; meskûn yerleşimlerin ise yüzde on ıla elli arasında eridiğinin resmini mufassal avâriz kayıtlarından da görmemiz mümkündür.¹¹¹⁵ 1580'li yıllardan itibaren bölgelerde yukarıda da ifade edildiği gibi artan nüfus uzun süren savaşlar, malî baskı, büyük depremler, değişken iklim olayları gibi iç içe geçmiş olumsuz etkenler sarmalı Anadolu kırsalını etkisi altına aldı. Böylece imparatorluğun idarî, malî ve nüfus dengesi alt üst oldu. Bu alt üst oluş en çok malî ve demografik alanda yaşandı. Anadolu kırsalını etkisi altına alan Celali şiddetinden kırsalda yaşayanlar, canlarını kurtarmak için adeta mobilize bir şekilde oradan oraya savruldukları bir döneme geçtiler. Daha ziyade dağ yamaçları ve ormanlık sahaların barınakları olduğunu düşündüğümüz bu taifelerin geride bıraktıkları ise başka bir görüntü ortaya çıkardı. Yıkılmış, yakılmış, ıssız köyler, mezralar... Dönemin aktarımlarına göre böylesine bir hengâme ortamında Anadolu'da vergi toplamak mümkün görülmemektedir.¹¹¹⁶ İmparatorluk malî bürokratlarının biraz da idarî terminolojiyle ifade ettiklerinin çok daha anlaşılır olanını Akdağ, Ankara'ya bağlı Bacı nâhiyesindeki 38 köyden 33'ünün ıssızlaştığı yönündeki örneğiyle ortaya

¹¹¹² Akdağ, *Celâli İsyanları (1550-1603)*, s. 253-254.

¹¹¹³ Colin İmber, "Arazi Hukuku", *Osmanlı Dünyası* (Ed. Christine Woodhead), (Çev. Gül Çağalı Güven), Alfa Tarih Yayınları, İstanbul, 2018, s. 75.

¹¹¹⁴ Özel, "Şiddetin Egemenliği 1550 İla 1700 Arasında Celaliler", s. 258,260.

¹¹¹⁵ Özel, "Osmanlı Anadolu'sunda Terkedilmiş/Kayıp Köyler Sorunu (17-19. Yüzyıllar)", s. 563.

¹¹¹⁶ Solak-zâde, *Mehmed Hemdemî Çelebi, Solak-zâde Tarihi*, C.II, (Ed. Vahid Çubuk), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s.240-241; Özel, "Osmanlı Anadolu'sunda Terkedilmiş/Kayıp Köyler Sorunu", s.567.

koymuştur.¹¹¹⁷ Benzer tablonun Anadolu genelinde görüldüğünü belirtebiliriz.¹¹¹⁸ Celali şiddetinden terk-i diyâr edenlerin hayatlarının sonrası hakkında ayrıntılı bir malumatımız yok. Fakat hayat işigali sürdürdükleri memleketlerine ortalık biraz dinginleştiğinde gelmiş olmaları olasıdır.¹¹¹⁹ 1640'lı yıllara gelindiğinde Anadolu kırsalında ortam biraz daha dinginleşmiş ve Kemankeş Mustafa Paşa, ki Sultan İbrahim'in önemli vezirlerinden biridir. O sırada veziriazam, Celali kargaşasının sonunda memleketin ahvalini görmek maksadıyla imparatorluk sathında tahrirlerin yapılmasını önermiştir. Tüm mahalli yönetici ve asker taifesine durumu haberdar eder, merkezden atanan ve ellerinde eski kayıt örnekleri olan heyetlere gerekli kolaylık ve desteğin verilmesini emreder. 1641 ila 1643 yılları arasında yapılan ve imparatorluk merkezine teslim edilen mufassal avâriz defterlerinin bu ve benzeri emirlerle oluşturulduğunu bilmekteyiz. Özel'in "XVII. yüzyıl usulü tahrir defterleri" olarak ifade ettiği bu kayıtlar 1574 yılı tahrirleriyle karşılaştırma yapmamıza fırsat verdiğinden oldukça önemlidir. Hakikatte Amasya havalisinde 1576'da var olduğunu bildiğimiz 372 köyden 140'nın kaybolduğunu ve 15 ila 20 arasında köyün ise yeni kurulan statüsünde karşımıza çıktığını bu sayede anlayabilmekteyiz.¹¹²⁰ Özel 1640'lı yılların bizlere sunduğu resme de temkinli yaklaşmamız gerektiğini belirtir. O, özellikle mufassal avâriz kayıtlarında olmayan köylerin hakikatte kaybolduklarının iyi tetkik edilmesini önerir. Kendince oldukça sağlam üç seçenek dahilinde bu köylerin kayda girmemiş olabileceğini de ifade eder. İlk olarak bu köylerdeki reâyâ, kayıt takvimi sonunda tekrar dönmek üzere, sayımdan kaçmak maksadıyla terk-i diyâr etmiş olabilir. İkinci olarak özellikle Mekke ve Medine başta olmak üzere büyük bazı vakıflara ait köyler bu kayıtlara girmemiş, bunlara özel, henüz tesadüf edemediğimiz ama arşivde mahfuz başkaca defterler tertip edilmiş olabilir. Fakat Canik örneğinde Öz'ün bu vakıfa ait gelirler tespit etmesi ve XVII. yüzyılda da gelirlerin var olduğunu ortaya koyması oldukça önemlidir.¹¹²¹ Nihayet zaman zaman bahsedilen kırsaldaki hengâmeden faydalanan ve yerelde çiftliklere sahip askerî sınıf mensubu kişiler söz konusu havzalarındaki iskân mahallerinden reâyâyı sayımdan saklanmış olabilir. Bu hem kendileri ve hem de reâyâ için iyi bir seçenek olacaktır. Kendileri için iyi olacaktır, zira imparatorluk idaresi nezdinde boş araziye şenlendirme vasfına malik olacaklardır. Reâyâ için iyi olacaktır, çünkü

¹¹¹⁷ "defter oldur ki Bacı Kazasının hâlâ mevcut olan kurralarıdır", başlığıyla imparatorluk merkezine gönderilen kadı imzalı liste bu perişanlığı ortaya koymaktaydı, Akdağ, *Celâli İsyânları (1550-1603)*, s. 251.

¹¹¹⁸ "Anadolu memleketlerinde re'âyânın ekseri perâkende ve perişân olduklarından mâ'adâ niceleri dahî eşkiyâ ve celâlî olub kurânın dahî ekseri harâb ve yebâb olmuştur". Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar: Kitâb-i Müstetâb, Kitabu Mesâlihi'l Müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'minîn, Hurzü'l-Mülûk*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 17-19.

¹¹¹⁹ Özel, "Osmanlı Anadolu'sunda Terkedilmiş/Kayıp Köyler Sorunu (17-19. Yüzyıllar)", s. 568; Ayrıca Bkz. Oktay Özel, "The Question of Abandoned Villages in Ottoman Anatolia", E. Kolovos (ed.), in *Ottoman Rural Societies and Economies, Halcyon Days in Crete VIII, A Symposium Held in Rethymno, 13-15 January 2012*, Rethymno, Crete University Press, 2015, s. 95-130.

¹¹²⁰ Özel, "Osmanlı Anadolu'sunda Terkedilmiş/Kayıp Köyler Sorunu (17-19. Yüzyıllar)", s. 571-572.

¹¹²¹ "Öte yandan Medine-i Münevvere vakfı (vakf-ı Resulullah) 1485'te 14.849 (toplam vakıf gelirinin %10'u kadar) akçe gelire sahip iken 1576'da 8.816 akçeye düşmüştür.", Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, s. 141.

vergilendirilmemiş ve ayrıca yerel güç odaklarının korunma hissiyatına kapılmış olacaklardır.¹¹²² H.1009 tarihli Tokat ve çevresine ait avâriz-hânelerini içeren defterde Yılduz, Kafirni, Tozanlu ve Artukabad nâhiyeleri ahâlisinin tamamen dağılması nedeniyle avârizlerinin toplanamadığı ifade edilmektedir. Söz konusu defterde ayrıca Sivas istikametine giden yol güzergâhında bulunmalarının nâhiyelerin bu durumuna sebebiyet verdiği belirtilmektedir.¹¹²³ 1574 tahririnde olup ta 1640'lı avâriz kayıtlarına girmemiş veya harap, hâlî olarak kaydedilmiş köylerin pek çoğunu “uydu köy” olarak tabir olunan XVI. yüzyıldaki nüfus patlaması sonrası oluşmuş oldukça ufak köyler olduğu anlaşılmaktadır. Özel kaybolduğunu tespit ettiği köylerini %45'inin yirmi beş neferin altında haneye sahip köyler olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca bu köylerin bir kısmının “*Etrakiyye*” tarifli göçebe Türkmenlerin oluşturduğu köyler olması da oldukça dikkat çekicidir. 1576'da bu şekilde tabir olunan 14 köyden sadece dört tanesi 1640'a kadar ayakta kalabilmiştir.¹¹²⁴

Celali şiddetinden Anadolu kırsalındaki halkın bir kaçış eylemi gerçekleştirdiği ortadadır. Fakat nerelere ve niçin? Bu husustaki ilk çıkarımımız kendi havzalarına yakın veya uzak yüksek, dağlık ormanlık sahalara olduğu yönündedir. Bu türden yerler korunup saklanmak için oldukça tercih edilebilir. İkincisi ise pek çok arşiv belgesine yansıdığı üzere terk-i diyâr edenler İstanbul başta olmak üzere yine yakın, uzak mıntıkadaki nispeten daha büyük iskân mahallerinin çeperine tutunmuş olabilirler.¹¹²⁵ Bu durum Tokat reâyâsı örneğinde olduğu gibi bazen oldukça uzak mahallere de taşabilmiştir.¹¹²⁶ Orta Anadolu'daki bu tehditler kıyı kesimlerde yok değildi. Nitekim Osmanlı öncesine kadar kökleri uzanan denizden gelebilecek korsan saldırıları ve düzlüklerdeki bulaşıcı hastalık riski yöre insanların çok uzak olmamak ama tamamen de maruz kalmamak maksadıyla uygun görülen kuytu, korunaklı bölgelere yöneldikleri anlaşılmaktadır.¹¹²⁷ XVI. yüzyılda oldukça canlı bir şekilde karşımıza çıkan köylerin XVII. yüzyılda oluşan itici faktörler nedeniyle bu canlılığını, iskâna olan direncini yitirecek mahiyette bir kırılma yapısının olduğunu öğrenmiş bulunmaktayız. Bu durumun ilginç olan bir başka

¹¹²² Özel, Amasya örneğinde kaybolan köylerin özellikle Argoma, Akdağ ve Geldigelen nâhiyeleri gibi verimli ovalık arazileri olan bölgelerde yoğunlaştığını ortaya koymuştur. Kaybolan 140 köyün 125'i bu bölgelerdedir, Özel, “Osmanlı Anadolu'sunda Terkedilmiş/Kayıp Köyler Sorunu (17-19. Yüzyıllar)”, s. 572-575; Kaybolan köyler sorunu hakkında teferruatlı bir çalışma için Bkz. Oktay Özel, *The Collapse of Rural Order in Ottoman Anatolia (Amasya 1576-1643)*, Brill, 2016.

¹¹²³ “Celâli cürmünden hurûç itmegin zikrolunan nâhiyeler Sivas tarafında yol üstünde olmağın ahâlisi havflarından etrâfa perâkende olmağın”, MAD.d.15615, s.6, (H.1009).

¹¹²⁴ Özel, “Osmanlı Anadolu'sunda Terkedilmiş/Kayıp Köyler Sorunu (17-19. Yüzyıllar)”, s. 577.

¹¹²⁵ “...vilâyet-i Anadolu ve Karaman ve Sivas ve Maraş ve Erzurunda celâli ve eşkiyâ ve zorbarların zulm ü te'addîlerinden terk-i vatan edüb mahrûse-i İstanbula ve Rumeline gelen re'âyâ...”, D.MKF.4/122, T.05.C.1020/M.16 Temmuz sene 1611; Cengiz Şeker, “The Cause of Rural Migrations in 18th Century Ottoman Society”, *Osmanlı Araştırmaları, The Journal of Ottoman Studies*, XLII, İstanbul, 2013, s. 207-223.

¹¹²⁶ “Celâli havfından ahâlisi Kefe diyârına... nice kimesneler Kefe ve Erzurum taraflarına firar itmekle”, MAD.d.15615, s.2-4.

¹¹²⁷ Wold-Dieter Hütteroth, “Osmanlı Topraklarının Ekolojisi”, *Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839*, (Ed. Suraiya Faroqhi), c. III, (Çev. Fethi Aytuna), Kitap Yayinevi, İstanbul, 2016, s. 49.

boyutu ise bölgenin eski normale dönmesini müteakip yeniden iskâna meyletmeler ve eski bazı iskân mahallerinin canlanması olgusudur. Dolayısıyla bu duyarlı ve kırılğan yapının takibi de kolay olmamaktadır. İmparatorluk kayıtlarına harap olarak girmiş bir mezra veya köyün takip eden kayıtlarda mamur olarak yer alması veya tam tersi yönlü bir durumun nedeni Anadolu coğrafyasının XVII. ve XVIII. yüzyıl şartlarının ortaya çıkardığı ve iskân, yerleşme ile nüfus bağlamına kattığı hareketliliğin ürünüdür.

Hütteroth, 1600 ila 1850 yılları arasında yerleşim birimlerinin dağılımının iki kez değiştiğini vurgular. Toprakların verimsizliğinin nedeni olarak gösterildiği bu dalgalanmada Hütteroth'un işaret ettiği Osmanlı coğrafyasından terk edilen köyler kuşağında ele aldığımız bölgelerin izlerine rastlanmamıştır. At sırtında dolaşan tahsildar ve askerler ovalık köylere kolayca erişebiliyordu. Fakat dağlık bölgelerdeki fakir köyler tahsildarların ilgisini çekmiyordu. Haliyle XVI. yüzyılda kurulmuş ve ovalık alanda yer alan pek çok köyün önce terk edildiği, sonrasında ise bazı taşralı nüfus sahibi ailelerin çiftliği haline geldiği söylenebilir.¹¹²⁸ Özel'in önemle ifade ettiği üzere 1640 avârız kayıtları bazı farklı rütbe ve görev tarifli Yeniçeri, Sipahi sınıfına mensup olanlarının Anadolu'nun değişik bölgelerinde çiftlik sahibi olarak kayda girdiklerini göstermektedir.¹¹²⁹ Bu kişilerin bir kısmının kul taifesinden yani devşirme olduklarını da görüyoruz. Re'âyâ çiftliklerini bir şekilde ele geçirip kayda geçirmiş bu taifeyi konu edinen pek çok dava kaydı söz konusu değişim ve oluşumu bizlere sunar. Köyüne, toprağına gerisin geri dönen re'âyâ köyünde, toprağında söz konu askerî taifeyi oturur görünce haliyle hak arama gayretine düşer.¹¹³⁰ İngiliz sefiri Thomas Roe, 1622'de "*padişahın tüm topraklarında adaletsizlik daha doğrusu şiddetli baskılar yüzünden nüfus azalmış durumda, öyle ki Yunanistan ve Anadolu'nun en iyi yerlerinde insan üç, dört ve bazen da altı gün atla gittikten sonra bile karnını doyuracak ve atına yem verecek bir köy bulamayabiliyor*" demiştir. Celali İsyanlarının akabinde 1607 yılında imparatorluğu ve durumunu resmeden Venedik sefiri, "*Asya kıt gelirdi halkıyla takatten düşmüş haydutlarla dolu, asiler üreten, gezgin aşiretleri ve çadırlarda yaşayan insanlarıyla dağınık görünen, hükümdarın gözetiminden çok uzak memurlarca yönetilen ülke*".¹¹³¹ Meşhur Polonyalı Simeon seyahat ettiği Kayseri Ankara, Kızılırmak havzasında 1610 yılında daha önceden ekili olanların olduğu bu bölgede artık şimdi gezgin konar-göçer Türkmenlerin geldiğinden bahseder.¹¹³² İmparatorluk idaresinin özellikle Rum havalisinde bu mücadeleden etkilenen taifenin iskân olması maksadıyla bir dervişin

¹¹²⁸ Hütteroth, "Osmanlı Topraklarının Ekolojisi", s. 49-51.

¹¹²⁹ Özel, "Şiddetin Egemenliği 1550 ila 1700 Arasında Celaliler", s. 263.

¹¹³⁰ Özel, "Şiddetin Egemenliği 1550 ila 1700 Arasında Celaliler", s. 263; "...kadim vatan-ı asliyyelerini terk ederek aher yerlere tavattun etmeleriyle o makûle re'âyâyı kadim yerlerine nakl ve iskân olunmak...", İE.DH.29/2591, T.28.02.1132.

¹¹³¹ White, *Osmanlı'da İsyan İklimi, Erken Modern Dönemde Celali İsyanları*, s.283,309.

¹¹³² Hrand Andreasyan, *Polonyalı Simeon'un Seyahatnâmesi (1608-1619)*, (Haz. Saro Dadyan), Everest Yayınları, 2013, s. 191.

görevlendirildiğine dair bazı örneklere rastlanılmaktadır.¹¹³³ Osmanlı coğrafyasındaki canlı izlenimlerini aktarmadaki maharetiyle tanıdığımız Polonyalı Simeon Tokat ve Sivas ile ilgili izlenimleri konumuz açısından hayli önemlidir. Simeon özellikle Tokat'tan Sivas'a doğru olan 1610 yılındaki yolculuğu esnasında sık sık harabe, viran olmuş köylere tesadüf ettiğinin altını çizmektedir. Simeon, Karayazıcı Celalisinin bu havalide pek çok Müslim-gayrimüslim halka zulmedip köy ve kasabaları tahrip ettiğinden bahseder. Simeon nihayet oldukça büyük köyler olduklarını işaret ettiği pek çok köyün bu nedenle hali hazırda terkedilmiş olduklarını aktarmaktadır. Dönem itibarıyla Anadolu topraklarındaki durumu resmeden Simeon, Tokat ve çevresindeki köylerin reâyâsının yarısının terk-i diyâr ettiklerini, özellikle büyük köylerde az sayıda Ermeni'nin kaldığını ve bunların tarımsal faaliyetleri yürüttüklerini belirtmektedir.¹¹³⁴ Yücel tarafından ele alınan Kitab-ı Müstetab'da da bu hususta önemli bilgiler yer almaktadır. Bu kaynaktan edindiğimiz bilgiye göre, Anadolu'nun bir ucundan diğer ucuna köy ve mezarların yarından fazlası virana dönmüş durumdadır.¹¹³⁵ Koçi Bey de kendi adıyla yayımlanan risalesinde Anadolu, Karaman ve Sivas havalisi başta olmak üzere diğer pek çok eyalette köy ve mezarların Celaliler tarafından yağmalandığını ve bu nedenle köylerin harabeye döndüğünden bahsetmektedir.¹¹³⁶ Evliya Çelebi¹¹³⁷ de adeta İran topraklarının bu mamurluğunu Anadolu'dan kaçıp İran'a yerleşmiş nüfusa bağlamaktadır. Bu husustaki bilgi kervanına IV. Murad'ın Revan seferi hakkında verdiği malumatla Naima'yı da katmak gerekiyor. O, özellikle Seydi Ahmet Paşa'nın kısa bir süre içinde Sivas ve Tokat'ı viraneye çevirdiğini belirterek, Kayseri havalisinde harap olmuş virane köylere ne olduğu sorusuna, Celaliler zamanından pek çoğunun İstanbul'a yerleştirildikleri cevabını aldığını belirtmektedir.¹¹³⁸ Harput kazası özelindeki çalışmalar yukarıda ortaya konulan örneklerin benzerinin burada da yer aldığını ortaya koymaktadır. 1632, 40 ve 46 tarihli avâriz defterleri üzerinde bir çalışma ortaya çıkarmış olan Ünal, kaza genelinde oldukça ağır vergileri ödemekte zorluk yaşayan reâyânın terk-i vatan

¹¹³³ Demir, *XVI. Yüzyılda Samsun-Ayıntab Hattı Boyunca Yerleşme, Nüfus ve Ekonomik Yapı*, s. 234.

¹¹³⁴ "Çeşitli zanaat erbabı olan Ermeni nüfusu beş yüz hane idi, fakat Celalilerden evvel bin hane olduğu söyleniyordu.", Andreasyan, *Polonyalı Simeon'un Seyahatnâmesi (1608-1619)*, s.104-105.

¹¹³⁵ Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar*, s. 3-20.

¹¹³⁶ *Koçi Bey Risalesi*, s.64; Ersin Gürsoy, "XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin İskân Siyaseti", *Osmanlı'da İskân ve Göç*, (Ed. Nedim İpek-Mehmet Taştemir), Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi Yayınları, No:1936, Eskişehir, 2019, s. 34-35.

¹¹³⁷ Evliya, Anadolu'da başta Ilgın, Konya, Kayseri ve Sivas havalilerine dair görüşlerini Celâli hengamesi ve buralarda yaratmış olduğu tahribat dahilinde aktarır. Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, (Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağ), Kitap:3, C.1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 19,242; Daha sonra ise Tebriz ve Revan gibi İran'ın bazı şehirlerine dair görüşlerini bu minval üzere aktarmaktadır. Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, (Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağ), Kitap:1, C.1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 199.

¹¹³⁸ *Naima Mustafa Efendi, Târih-i Na'ima (Ravzatü'l-Hüseyn fi Hulâsati Ahbâri'l-Hâfikayn)*, C. IV, s. 160, 173 ve 808-809.

eylediklerini ortaya çıkarmıştır. Hatta Kuzabad nâhiyesinin tamamen perakende olduğu anlaşılmaktadır.¹¹³⁹

1610'dan itibaren Orta ve Batı Anadolu havzasının doğudan ve güneydoğudan yayılan Boz Ulus, Halep ve Yeni il Türkmen aşiretlerinin etkisinde kaldığı anlaşılmaktadır. Bu “göçebe istilası”nın doğal bir sonucu olarak oldukça yüksek bölgelerde yeni yeni köyler belirmeye başlamıştır. Böylece Özel'in ifadesiyle, Anadolu tarihsel coğrafyasındaki en önemli kırılmalarından birini oluşturdu. Yerleşim örüntüleri artık ovalık bölgelerden çok dağlık alanlara doğru kaymaya başladı. Bu sürecin tekrar tersine dönmesi ise merkezi denetim ve güvenlik kontrollerinin sağlandığı XIX. yüzyıla kadar devam edecekti. Bu zamana kadar Anadolu'nun verimli toprakları ya güvenlik korkusuyla yaşayan yoksul köylülerin ya da buraları adeta parselleyip çiftlikleri haline getiren yerel güç odaklarının toprakları haline geldi.¹¹⁴⁰ Göçebelerin sistemli bir şekilde iskânını amaç edinen Köprülü Fazıl Mustafa Paşa'nın 1689 yılı geniş emirleri ilk adım olarak görülür. Peşinden iki yıl sonraki aşiretlerin tespiti ve kayıt altına alınmasını amaçlayan çaba belirtilebilir. İskân dairesinin kurulması bu konudaki kurumsallaşma ve gayretin en somut göstergelerindedir. Fakat XVII. ve XVIII. yüzyılda göçebelerin iskânına dönük çalışma ve gayretlerinin istenen düzeye erişmediğini belirtmek gerekmektedir.¹¹⁴¹ XVIII. yüzyıl boyunca sürdürülmeye çalışılan iskân faaliyetlerinin maksadı XVII. yüzyıl Celali İsyanlarının yol açtığı köy terkleriyle boşalan tarım alanlarının yeniden şenlendirilmesidir.¹¹⁴² Akdağ, bugün Anadolu'da köy adı ve ören yeri terminolojisinde de Celali İsyanlarının etkisinin olduğunu belirtir. Ona göre bugün adı Tekke olan köylerin yakınında eski adı Eski Tekke olan bir ören yeri, harabe yeri, yıkık vardır ve bu kaçgunluk dönemine ait bir izdir.¹¹⁴³ Sonuç olarak köy terklerine neden olan faktör, gelişme ya da uygulamaları birkaç başlık altında ele almak mümkündür. Bir yerleşim biriminin kaybolması, öncelikle üzerinde yaşayan nüfusun değişik nedenlerle bir başka yere göç etmesinden kaynaklanır. Dolayısıyla Osmanlı özelinde göç olgusu, ele alındığı çalışmalarda olduğu haliyle teferruatlı değil de konumuz ekseninde düşünüldüğünde öncelikle “ekonomik” ve daha sonra da “güvenlik” gibi sıralayabileceğimiz iki önemli faktörden kaynaklanmıştır. Bu ana iki faktörler üzerinden hareketle Gümüşçü, Anadolu'da kaybolan, terkedilmiş yerleşim birimlerinin nasıl, neden, ne zaman ve nerelerde vuku bulduğuna dair on bir hipotez öne sürmüştür. “Doğal afetler, büyük sikke tashihi, artan vergiler, tımar sisteminin bozulması, Celali isyanları, konar-göçerlerin baskıları, kırsal nüfusun

¹¹³⁹ “fi'l-vâki' Harput kazâsı ahâlisinin mikdârı kalmayup ve Kuzâbâd nâmında bir nâhiye ahâlisi dahi bi'l-küllîye perâkende ve perişân olmağla harâb olmuşdur”, Mehmet Ali Ünal, “1646 (1056) Tarihli Harput Kazası Avârız Defteri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XII, 1997, s.10-13.

¹¹⁴⁰ Özel, “Şiddetin Egemenliği 1550 İla 1700 Arasında Celaliler”, s. 260-261.

¹¹⁴¹ Kasaba, “Osmanlı İmparatorluğunda Göçebeler ve Aşiretler”, s.40, 42.

¹¹⁴² Kasaba, “Osmanlı İmparatorluğunda Göçebeler ve Aşiretler”, s.36.

¹¹⁴³ Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, s. 460.

azalması, savaşlar ve sefer tertibatları, ayanlar ve uygulamaları, mülkiyet¹¹⁴⁴ özellikleri ile göçler” şeklinde sıralanmıştır.

Öz, en az üç kişinin şehir, kasaba ve köy ile mahalle sahaları dışında gerçekleştirdiği saldırı, soygun olaylarını eşkıyalık olarak değerlendirildiğinin altını çizer.¹¹⁴⁵ Akdağ’ın vermiş olduğu Ankara Bacı Kazası¹¹⁴⁶ örneği kadar olmasa da sonraki asırda 1719 yılından Sivas ve havalisinde levent eşkıyasının türediği ve gerçekleştirdikleri zulümler nedeniyle halkın perişan bir şekilde köylerini terk ederek başka mahallere göç ettiklerini Yıldızeli Kadısına yazılan bir Sivas Beylerbeyi kaydından anlayabilmekteyiz.¹¹⁴⁷ Öz, Tokat, Amasya ve Çorum üçgenini yol kesme, soygun yapma ve köy basma gibi eylemlerin çok yoğun olarak yaşandığı sahalardan biri olarak işaret etmiştir.¹¹⁴⁸ Fakat Koç’un da işaret ettiği üzere alınan her türlü önlem ve şiddetli cezalandırmalara rağmen asayiş sağlanamamıştır.¹¹⁴⁹ Osmanlı idaresi XVI. yüzyıldan itibaren savaşlarda kullanmak maksadıyla Anadolu’da yüzer kişilik sekban ve sarıca birlikleri oluşturmuştur. Bunun nedeni pratikte köy kökenli gençlerin meşru bir şekilde askerî sisteme dâhil etmektir. Fakat tüm bunlar bir noktada “resmi taşra kanunsuzluğu”nun “gayr-ı resmi taşra eşkıyalığı”na evrilmesine yol açtı.¹¹⁵⁰

Köy terklerinin veya kaybolmasının mevcut arşiv kaynakları dahilinde spesifik olarak öğrenilmesinin olanaksızlığına işaret eden Gümüşçü, bu sorunu aşağıda özetlendiği haliyle izah etmenin çok daha uygun bir yol olacağını ifade ederek çalışmasını bu minval üzerine yürütmüştür. Her ne kadar belgelerde çok açık ve net bir ifadeyle belirtilmemişse de 1600-1650 yılları arasında kaybolduğu veya terkedildiği anlaşılan yerleşmelerin bu durumlarına döneme de damgasını vurmuş olması hasebiyle Celali İsyânlarının neden olduğu düşünülmüştür. Benzer durum 1700-1850 yıllarını, oldukça uzun dönemi kapsayan Ayanlar Çağı olarak ifade edilse de en etkin olduğu düşünülen 1800-1850 yılları aralığında kaybolan veya terkedilen yerleşmelerde

¹¹⁴⁴ Gümüşçü- Demir- Erdoğan Özünlü, *Türkiye'nin Kayıp Köyleri*, s. 200.

¹¹⁴⁵ Mehmet Öz, “Modernleşme Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkıyalık Hareketlerinin Niteliği Özellikleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Prof. Dr. Bayram Kodaman’a Armağan Özel Sayısı, Isparta, 2010, s. 227.

¹¹⁴⁶ “38 köyün 33’ü de artan eşkıyalık faaliyetleri nedeniyle kaçmıştır”. Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzen Kavgası, Celali İsyânları*, s. 447.

¹¹⁴⁷ ŞSS.d.81, s.297, hkm.1; Sivas havâlisinde dört beş yüz atlu ve kendüsüne ötenden berü sâdık kırk bölükbaşı ile Bogazlıyanlıoğlu Bozok sancağında Türkmen eşkıyasına ruhsat vermekte...İE.DH.30/2662, T.29.01.1139; İE.DH.20/1849, T.10.8.1112.

¹¹⁴⁸ Öz, “Modernleşme Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkıyalık Hareketlerinin Niteliği Özellikleri”, s. 231; Sivas havalisinde Celali isyanları sonrasında yaşanan asayiş olaylarını mercek altına alan Açıknel, kişinin şahsına veya malına yönelik olayların çok daha fazla olduğunu ortaya koymuştur, bu saptama ile hem bölgede can güvenliği olmayan halkın köy terklerine meylettikleri savını güçlendirmiş ve hem de Celali sonrası dönemde de köy terklerinin yaşanmış olabileceğine dair açık kapı bırakmıştır. Ali Açıknel, “Büyük Celali İsyânları Sonrasında Sivas Eyaletinde Görülen Asayiş Problemleri (1610-1660)”, *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri*, Sivas İl Kültür Müdürlüğü, 2007, s.123-142.

¹¹⁴⁹ Koç, “Osmanlıda Toplumsal Dinamizmin Celali İsyânlarına Giden Yol ya da İki Belgeye Tek Yorum”, s. 229-230.

¹¹⁵⁰ Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, s. 210; Öz, “Modernleşme Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkıyalık Hareketlerinin Niteliği Özellikleri”, s. 229.

de ayanların faaliyetleri temel etken olarak gösterilmiştir.¹¹⁵¹ Gümüşçü-Demir ve Erdoğan Özünlü, 1600 yılından 1950 yılına kadar ele aldığı 350 yıllık zamanı ellişer yıllık yedi periyot içerisinde merccek altına alarak Konya, Manisa ve Sivas'taki kayıp köy ve mezra sayılarını tespit etmiştir. Onun verileri ele alındığında Sivas 194 köy kaybı ile adı belirtilen diğer merkezlerden çok daha fazla kayıp yaşamıştır. Bu kayıpların en çoğu 1600-1649 periyodunda 78, 1650-1699 periyodunda ise 68 olarak yaşanmıştır. 1750-1799 ile 1900-1950 periyotlarında ise herhangi bir kayıp köy tespiti yapılmamıştır. Aynı durum mezra kayıpları için de geçerlidir.¹¹⁵²

Resm-i Çift Vergisi

Resm-i Çift vergisinin miktarı ile göçler arasındaki ilişkiyi merccek altına ele aldıkları çalışmalarında Gümüşçü ile Erdoğan Özünlü, Karaman ve Rum eyaletinde mâlikâne-dîvânî sistemin uygulanmasına karşılık Anadolu eyaletinde uygulanmamasının doğal bir sonucu olarak doğudan batıya doğru göç hareketlerinin yaşandığını ortaya koymuştur. Nitekim üzerinde yaşanan arazinin parçalanma, azalma ve kira ya da satış bedelinin artması gibi nedenlerle asgari düzeyde talebi karşılayacak üretim-ürün ve para döngüsünü karşılayamaması sonucu reâyâ toprağı terk etmek zorunda kalmıştır.¹¹⁵³ Ürün üretimi ve verimi noktasında Konya ve Sivas havalileri Manisa'ya göre çok daha düşük oldukları halde ödenen vergi bakımından oldukça fazla miktarda vergilendirildikleri anlaşılmaktadır. Normalde bu durumun tam tersi olması gerekmektedir. Bu tezat da ele aldığımız göçlerin nedenlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Sivas'ta nüfus ve köy adedi fazla olduğu halde çift sayısı Manisa ve Konya'ya göre azdır. Gerek üretim ve verimlilik bağlamında Sivas ve Konya'nın çok çok üstünde olan Manisa'da çift resminin miktarı düşüktür. Sivas'ta Manisa'dakinin iki katı kadar çift resmi alınmaktadır.¹¹⁵⁴

Tablo 22: Sivas, Konya ve Manisa'daki Çift, Resm-i Çift miktarları¹¹⁵⁵

Sıra	Eyâlet	Çift Büyüklüğü (Dönüm)			Resm-i Çift	
		Alâ	Evsât	Ednâ	Toplam Çift XVI. yy. Sonları	Resm-i Çift (Akçe)
1	Sivas	80	100	130-150	955	57

¹¹⁵¹ Gümüşçü-Demir- Erdoğan Özünlü, *Türkiye'nin Kayıp Köyleri*, s.203.

¹¹⁵² Toplam 56 mezra kaybının yaşandığı Sivas'ta birinci periyotta 32, ikinci periyotta ise 15 olmak üzere en çok kayıp yaşanmıştır. Gümüşçü-Demir- Erdoğan Özünlü, *Türkiye'nin Kayıp Köyleri*, s. 624.

¹¹⁵³ "Bölgesel farklılıkları doğrudan ve dolaylı olarak göçleri de etkilemiş görünmektedir. Yani, bu durumun (hem çift başına düşen nüfusun batıda az olması hem de verginin az olması) doğal bir sonucu olarak, Anadolu'nun orta ve doğu kesimlerinden bu bölgeye doğru göçlerin yaşanmasına yol açmıştır...", Osman Gümüşçü-Emine Erdoğan Özünlü, "Osmanlı Devleti'nin Resm-i Çift Uygulamalarını Yeniden Düşünmek", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXI/I, Ege Ün. Yay., İzmir, 2016, s. 210, 212.

¹¹⁵⁴ Gümüşçü- Erdoğan Özünlü, "Osmanlı Devleti'nin Resm-i Çift Uygulamalarını Yeniden Düşünmek", s.206.

¹¹⁵⁵ Tablodaki veriler Gümüşçü- Erdoğan Özünlü'nün "Osmanlı Devleti'nin Resm-i Çift Uygulamalarını Yeniden Düşünmek", isimli çalışmalarının 202, 203 ve 206. sayfalarından hareketle elde edilmiştir.

2	Konya	60	80-90	120	2267	57
3	Manisa				1055	30-32

Sivas örneğinde vergi toplama yetkisi olmayan bazı kişilerin haksız yere reâyâdan vergi topladıklarını özellikle ele aldığımız pek çok köyde tımarı olduğunu gördüğümüz Seyyid Ahmed veled-i Abdulvahhab Ahmed'in sicillerde tesadüf ettiğimiz iki şikâyetinden anlayabilmekteyiz. Söz konusu şikâyetlerde tımar sahibi, kendi dîvânî tımarı hissesine mâlikâne sahibi kişi/kişilerce müdahale ederek cebr kullanarak el koydukları dile getirilmektedir.¹¹⁵⁶ Dolayısıyla bugün Anadolu'da izlerine tesadüf edilmeyen veya terk edilen köylerin bir kısmının artan vergi miktarları veya ilgili, ilgisiz kişilerin reâyâyı zor duruma sokacak keyfi uygulamalarıyla göç etmelerinden ve böylece viranelerin ortaya çıkmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı kanunnamelerinde genel olarak “mülk satılsa bağ yoktur, yani bağ ve değirmen ve dükkân ve ev” şeklinde tanımlanmıştır.¹¹⁵⁷ Böylece her bir köylünün evi, bağı, bahçe, değirmen ve fırınları şeklinde mülkünün olduğu görülmektedir. Reâyâ mülkü olarak ifade edilen bu mülkiyet edinme şekli aslında kent, kırsalda yerleşim mekânını çepre çevre saran bir oturma ve üretim organizasyonunu temsil etmekteydi. Evlerden oluşan bir idarî birim, burada oturanların yaşamsal faaliyetlerinin devamı için zaruri olan ürünlerin hasadı için belirlenmiş bir üretim organizasyonu birimi şeklinde tarif edilebilir. Gümüşçü vd., her ne kadar “köydeki tarım alanları kendi malımız olmadığı için göç edilmiştir” şeklinde yapılan arşiv taramalarında bir belgeye erişilmemişse de yukarıda belirtilen düzeydeki mülkiyetin köylünün gayet kolay bir şekilde yerini yurdunu terk edebilmesine de fırsat verdiğini işaret eder. Ona göre köylü için kendi emeğiyle yaptığı ev ona ait harman ile çok büyük olmayan bağ, bahçeye sahip olma duygusu güvenlik veya sosyo ekonomik sıkıntılar peyda olduğundan kendiliğinden ortadan kalkıyor ve “*terk-i vatan*” ediliyordu.¹¹⁵⁸

Büyük Sikke Tashihi

İnsanoğlunun bulunduğu, ikamet ettiği yerde üretim organizasyonuna dâhil olması bu vesileyle hem kendi hayatının idamesi ve hem de kamu yararına belli vergi kamelerinin ödenmesi koşullarına tabiydi. Bu nedenle şayet bir bölgede oturma değilseniz bu aslında ekonomik

¹¹⁵⁶ ŞŞS.d.86, s.308 ve 551; ŞŞS.d.88, s.211.

¹¹⁵⁷ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, Kanuni Devri (Eyalet Kanunnameleri) Kanunnameleri II, C. 6, Ksm. II, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 44.*

¹¹⁵⁸ Gümüşçü-Demir-Erdoğan Özünlü, *Türkiye'nin Kayıp Köyleri*, s. 544-545.

nedenlerle de açıklanabilecek bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu bilindiği üzere XVI. yüzyılda Amerikan gümüşünün yaratmış olduğu bir sonuç olarak enflasyon ve devalüasyonlarla sık sık karşılaşmıştır. Kıvanç Karaman ve Şevket Pamuk'un birlikte hazırladıkları çalışmada da görüldüğü üzere XVI. yüzyılda Avrupa siyasetine müdahil olan Osmanlı İmparatorluğu yaygın olan tağşişlerle de tanışmıştır. II. Mehmed ile II. Mahmud ve VIII. Henry, I. Petro örneklerindeki merkezileşme eğilimleri tağşişleri zorunlu kılmıştır. Bu bakımdan merkezileşme eğilimleri ile iktisadî büyüme ve nihayet kriz dönemleri tağşişleri şart kılmıştır. Bu zaruret hâli aslında Avrupa'daki eğilimlerin Osmanlıya yansıyan bir yönüydü.¹¹⁵⁹ Bu durum bir dönem rahat bir şekilde ödenen vergilerin bir anda ödenmez hale veya kolay ödenememesini de açıklayacak bir etkidir. Zira bu iki olay nedeniyle kamu hazinesinden çıkan para artarken reâyânın kazandığı ise tabiri caiz ise erimekteydi. Erdoğan Özünlü'nün "mal ve kıymetleri arasındaki dengesizlik" olarak işaret ettiği olay 1585-86 yıllarında adeta uçurum haline gelmiş ve sikke tashihi şart kılmıştır.¹¹⁶⁰ Pamuk'un genellikle "tağşiş" olarak ifade ettiği sikke tashihi kısaca imparatorluk idaresinin piyasadaki madeni parayı toplayarak içerisindeki değerli maden oranını azaltıp yeniden basması olarak tarif edilebilir.¹¹⁶¹ Ergenç'in "cedid akçe"¹¹⁶² olarak ifade ettiği olay gerçek anlamda akçenin değeriyle oynanmasıydı. Bu olay şüphesiz akçenin alım gücünü de azaltmıştır. Genel hatlarıyla ele alınan bu iktisat terimin konumuz açısından önemi, ortaya çıkan fiyat artışı ve bu artışın imparatorluk iktisadî yapısında büyük aksaklıklara yol açmasıdır. Nitekim Barkan, özellikle askerî sistemin işlenirliği üzerindeki ölümcül rolünün altını çizerek, tımar sisteminin bozulmasının en önemli nedenlerinden biri olarak bu olayı işaret eder. O, ayrıca çarşı, pazarlarda bir türlü durmak bilmeyen fiyat artışlarının karaborsacılığı tetiklediğini ve bu durumun asıl üretici sınıf nezdinde huzursuzluğa yol açtığını belirtir.¹¹⁶³ Onun tespitinin askerî idare bakımından ne kadar da yerinde olduğunu "Beylerbeyi Vakası"¹¹⁶⁴ sosyal olarak da Celali İsyanları bağlamında ortaya çıkmaktadır.¹¹⁶⁵ Pamuk ise tashihi yapıldığı tarihi esas alarak 1690 yılına kadar olan süreçte tam olarak ekonomik manada bir istikrarsızlığın yaşandığını ve bunun toplumsal olarak da

¹¹⁵⁹ Kıvanç Karaman-Şevket Pamuk, "Osmanlı Devleti ve Avrupa Devletlerinde Tağşiş ve Nedenleri (1326-1844)", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 43, Nisan 2016, s.250,251.

¹¹⁶⁰ Emine Erdoğan Özünlü, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Göç Sebebi 1585-1586 Sikke Tashihi", *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi I*, Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı, Akçağ Yay., Ankara, 2017, s. 338.

¹¹⁶¹ Şevket Pamuk, *100 Soruda Osmanlı Türkiye İktisat Tarihi 1500-1914*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 97.

¹¹⁶² Özer Ergenç, "XVI. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı Parası Üzerinde Yapılan İşlemlere İlişkin Bazı Bilgiler", *ODTÜ Gelişme Dergisi, Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Yazılar*, Ankara, 1978, s.86.

¹¹⁶³ Ömer Lütfi Barkan, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketlikleri", *Belleten*, XXXIV/133-136, TTK. Yay. Ankara, 1970, s. 22-24, 573.

¹¹⁶⁴ Necdet Öztürk, " 'Kelle İsterüz' Yeniçerilerin İlk Kanlı İsyanı: Beylerbeyi Vakası", *Tarih ve Medeniyet*, S.XXVIII, 1996, s.20-21.

¹¹⁶⁵ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, Barış Yayınları, Ankara, 1999, s. 320, 325-329.

sosyal düzensizlik ve başkaldırılar şeklinde kendisini hissettirdiğini ifade eder.¹¹⁶⁶ Erdoğan Özünlü oldukça önemli çalışmasında sikke tashihi, Celali İsyancıları gibi birbirini takip eden yıkıcı olayları nedeniyle halkın artan vergilerden kaçıp “*celâ-yı vatan, terk-i diyâr*” ettiklerini ortaya koymuştur.¹¹⁶⁷ Köyün terkedilmesi ve sonuçları bağlamında hem merkez ve hem de taşra idaresini etkiler. Özellikle taşrada kendi başına kalan sipahi merkezin emirlerini yerine getirmek için farklı yollara başvurabilirdi. Bunlardan kanımızca en ilginç olanı Faroqhi tarafından dile getirilmiştir.¹¹⁶⁸

Depremler

Belli bir bölgedeki canlı-cansız tüm eko-sisteme zarar veren can ve mal kaybına yol açan sıra dışı olaylar olarak tarif edebileceğimiz doğal afetler, tarihsel geçmişte çok kez insanoğlunun yer değiştirmesine neden olmuştur. Deprem, sel, fırtına, kuraklık, dolu, çekirge istilası, volkanik hareketlilik ve salgın hastalıklar şeklinde sıralanabilecek pek çok nedenle insanoğlu bir bölgeden bir başka bölgeye göç etmiştir. Fakat bu hareketi görünür sonuçlarıyla iki türlü okumak gerekmektedir. Bir yandan terkedilen ve belki de zamanla kaybolacak yerleşimler oluşmuştur; fakat diğer taraftan yeni köy, mezarların kurulması veya var olanların hacimlerinin artması gibi bir sonuca yol açtığı da gözden ırak tutulmamalıdır.¹¹⁶⁹ Tarihsel olarak Sivas ve çevresini etkileyen sayılı depremlerden bahsedebiliriz. Bunlardan ilki Ağustos 1509 Salı gecesi Amasya, Tokat, Sivas ve Çorum havalisinde başlayan deprem 45 gün boyunca farklı aralık ve şiddetle devam etmiş ve söz konusu yöre halkı hanelerinin dışında çadır ya da örtülerden oluşturdukları barınaklarda kalmışlardır.¹¹⁷⁰ İkincisi 1695 tarihinde meydana gelmiş ve maalesef hakkında pek fazla bilgi sahibi olmadığımız depremdir. Nihayet son olarak 1754 yılında oluşmuş ve nispeten daha fazla bilgi sahibi olduğumuz ve hatta Sivas kentinin bir bölümünün tamamen yıkıldığı, Ankara ve İzmir de de hissedilen bu depremin Kangal’dan Darend’e kadar olan sahadaki pek çok Ermeni yerleşim birimini yıktığını bilmekteyiz.¹¹⁷¹

¹¹⁶⁶ Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 146-147.

¹¹⁶⁷ Özünlü, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Göç Sebebi 1585-1586 Sikke Tashihi”, s. 358.

¹¹⁶⁸ 1595-96 yıllarında sefer tertibatı hazırlıkları nedeniyle sipâhi-reâyâ arasında yaşanan ve Çorum kadı sicillerine yansımış olay, sipahinin vergisini alamamış olduğu reâyânın dokuz yaşındaki çocuğunu rehin almış olması ve mahkemede “sefer için akçe gerek” cevabıyla kendisini savunmasıdır, Suraiya Faroqhi, “İktisat Tarihi (1500-1600)”, *Türkiye Tarihi II, Osmanlı Devleti 1300-1600*, Cem Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 162.

¹¹⁶⁹ Doğal afetlerin kaybolan köyler üzerindeki etkisi hakkında bkz. İlker Yiğit, “İskândaki Kararsızlık: Doğal Afetler ve Kaybolan Yerleşmeler (XVI. –XX. Yüzyıl Manisa-Konya Çevresi Örneği)” *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, S.26, Ankara, 2017, s. 329-364.

¹¹⁷⁰ Orhan Sakin, *Tarihsel Kaynaklarıyla İstanbul Depremleri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 100-101.

¹¹⁷¹ N. N. Ambraseys-C. F. Finkel, *Türkiye’de ve Komşu Bölgelerde Sismik Etkinlikler Bir Tarihsel İnceleme 1500-1800*, TÜBİTAK Yayınları, Ankara, 2006, s. 90, 127.

İsyanın İklimsel Ayağı: Küçük Buzul Çağı

XVII. yüzyılda ortaya çıkan ve dünya genelinde “Genel Kriz” olarak ifade edilen problemlerle ilgili olarak iki önemli sav ortaya atılmıştır. Bunlardan ilki; artan nüfus baskısının yüzyıllar içinde birikerek genel krizi yaratmadaki rolü üzerinde odaklanır. İkincisi ise Küçük Buzul Çağıyla bağlantılı aşırı soğukların veya kuraklıkların etkisini irdeler. İkincisine göre iklimsel felaketler, yaygın kıtlık ve sıkıntıları tetikleyerek kitlesel karışıklıklara neden olmuştur.¹¹⁷² 1648’de Almanya’da Otuz Yıl Savaşları sonrası nüfusun dörtte birinin; Çin’deki Ming-Oing hanedan değişimine denk gelen soğuk, kıtlık ve şiddet yüzünden nüfusun üçte birinin kaybedilmesi bu düşüncenin adeta teyidi mahiyetindedir.¹¹⁷³ Peki ya Osmanlı bağlamında durum neydi? Yukarıda ifade etmeye çalıştığımız Celali İsyanları sadece idarî, malî ve askerî nedenleri olan bir toplumsal başkaldırı mıydı? Celali İsyanlarını ilk olarak Akdağ, 1950’li ve 1960’lardaki çığır açıcı eserlerinde avarelik ve cürüm olayları üzerinden ele almıştır. Akdağ binlerce padişah emri ve kadı sicillerinden hareketle enflasyon, ekonomik çalkantı ve eşkıyalığın 1580’lerde büyük bir sosyal karışıklığa dönüştüğünün altını çizer. Bunlar doğru olmakla birlikte Akdağ, o dönem tarihçiliğinde pek fazla bilinmeyen Küçük Buzul Çağı’nın bu olaylar üzerindeki etkisini maalesef kestiremez. Oysa sadece sosyal ve ekonomik baskılar isyanı getirmedir; imparatorluğun doğa ve insan eseri felaketlerle karşılaştığı bir süreçte eşkıyalığı etkileyen başkaca faktörler vardı.¹¹⁷⁴ Ağaç gövdelerinin gelişim ve değişiminin takibine dayanan dendrokronolojik bulgular günümüzde tarihçilerin sık sık başvurduğu önemli bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. 1942-1943 yıllarında Gustav Gassner ile Fritz Christiansen-Weniger Orta Anadolu’da pek çok ağaç halkasını incelemeye dönük çalışmalarının sonunda geride kalan birkaç asır boyunca bölgede büyük bir iklim değişikliğinin izlerine tesadüf edemediklerini ortaya koymuşlardır.¹¹⁷⁵ Fakat onların tespitlerinin aksine 1570 ila 1600 yılları arasında Anadolu’da ağaç gövdelerinin oldukça yavaş büyüdüğü anlaşılmaktadır. Bu durum iklim özelliklerinin düzenli seyretmediğinin bir işaretidir. İlk bakışta oldukça sıradan gelen bu tür tespitlerin çok daha derin etkileri olduğu malumdur. Nitekim Huntington eserlerinde genellikle Yakınoğu imparatorluklarının yükselişi ile çöküşünü uzun yağış ve kuraklık döngüleri bağlamında ele almıştır.¹¹⁷⁶

1347-50 yılları arasında Avrupa’yı adeta yok olmanın eşiğine getiren “kara ölüm” nüfusun yarısının kaybolmasına neden oldu.¹¹⁷⁷ Pek çok köyün ortadan kalmasına neden olmuştur. Veba

¹¹⁷² White, *Osmanlı’da İsyân İklimi, Erken Modern Dönemde Celali İsyânları*, s. 28-29.

¹¹⁷³ White, *Osmanlı’da İsyân İklimi, Erken Modern Dönemde Celali İsyânları*, s. 284.

¹¹⁷⁴ White, *Osmanlı’da İsyân İklimi, Erken Modern Dönemde Celali İsyânları*, s. 115-116.

¹¹⁷⁵ Hütteroth, “*Osmanlı Topraklarının Ekolojisi*” s. 39.

¹¹⁷⁶ White, *Osmanlı’da İsyân İklimi, Erken Modern Dönemde Celali İsyânları*, s.32

¹¹⁷⁷ Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğunda Veba (1700-1850)*, (Çev. Serap Yılmaz), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011, s. 42.

salgınları Anadolu Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğu dönemlerinde de etkili olmuştur. Salgını nedeniyle imparatorluk idaresi köy terklerinin artmasının önüne geçmek maksadıyla avârız vergilerini düşürmüştür. Veba, XX. yüzyılın gerçekleşen savaşlar da dâhil olmak üzere en büyük felaket olarak görülmektedir.¹¹⁷⁸ Vebanın genellikle hayvancılık faaliyetleriyle işgal olan Yörük taifesi içerisinde yaygın olduğunu Ahmet Refik'in eserinden öğrenmekteyiz.¹¹⁷⁹ Mustafa Nazmi Efendi'nin 1690-1701 yılları arasında yazmış olduğu "Hediyetül-İhvan" isimli eserinde Sivas ve havalisinde, köpeklerden kaynaklandığı düşünülen veba salgınının olduğu ve fakat kısa süre sonra son bulduğu yazılmaktadır.¹¹⁸⁰ Anadolu XIV. ve XV. yüzyıllardaki veba salgını nedeniyle azalan nüfusunu ancak XVI. yüzyılın sonlarına doğru toparlayabilmişti. Şüphesiz bu durum iklim faktörlerinden ari düşünülemez. Bursa, Halep, Şam, Kahir ve İstanbul gibi şehirlerin nüfusunun bir hayli artmış olması iklimin sağlamış olduğu avantajlara bağlıydı.¹¹⁸¹ Bu nedenle II. Mehmed (1444-46/1451-81) ve II. Selim (1566-74)'e kadarki Osmanlı padişahları Yakındoğu kaynaklarını imparatorluk amaçları doğrultusunda yönlendirmede emsali görülmemiş bir fırsatı yakalamışlardı.¹¹⁸² Mehmet Genç'in fiskalizm, gelenekçilik ve iaşecilik ilkleri üzerinden tanımladığı erken modern Osmanlı ekonomi stratejisinin üç temel dayanağını hatırlayacak olursak, savaşlarda ele geçirilen topraklar, gelirin artırılması ve malların olabildiğince kaliteli ve ucuza tedariki, esaslı bu üç strateji elbette iklimle ilişkili gelişmelere bağlıydı.¹¹⁸³ Bu nedenle XVI. yüzyılda artan nüfus baskısı ve kıtlık olayları tedrici bir serbestleşme ile imparatorluğun iaşe sistemine daha geniş müdahalesine zemin hazırladı. Dönem itibariyle otuz iki eyaletten oluşan imparatorluğun iaşe kaynağı temelde merkez ve onu çevreleyen iki çeper bölgeden oluşmaktaydı. Merkezi havza elbette İstanbul ve havalisini kapsamaktaydı. Bu bölge XVI. yüzyılda Mantran'ın tabiriyle "şişkin göbekli başkent"ti. Adeta üretmeyen, daima tüketen bir motor gibiydi. Fakat diğer çeper bölgelerdeki gelirler savaş harcamalarının büyük kısmını oluşturuyordu. Bu nedenle Akdeniz havzası oldukça önemli bölgeydi. Yunanistan, Bulgaristan, Batı ve Orta Anadolu, Suriye ile Filistin havzasını kapsayan bu yarı kurak saha elbette tek başına imparatorluğu beslemeye yetmezdi. Haliyle Kuzey Kafkasya, Kırım ve Mısır havzası gibi oldukça verimli bölgeler takviye olarak ortaya çıkmıştır. Bu verimli toprakları nispeten dağlık, kurak ve çorak arazilere sahip Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Arnavutluk, Yemen ve Arabistan toprakları takip ediyordu. Dolayısıyla Genç'in oldukça açıklayıcı bir şekilde ortaya koyduğu imparatorluk malî, siyasî ve iktisadî

¹¹⁷⁸ Feda Şamil Arık, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Veba Salgınları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, XVI/26, 1991, s.32.

¹¹⁷⁹ "... mektub gönderüb yürük tayifesi taun olmağla ekseri fevt olub...", Ahmet Refik Altınay, *Anadolu'da Türk Aşiretleri*, (966-1200), Enderun Kitabevi, İstanbul, 1989, s. 13.

¹¹⁸⁰ Gümüşçü-Demir- Erdoğan Özünlü, *Türkiye'nin Kayıp Köyleri* s.234.

¹¹⁸¹ Suraiya Faroqhi, "Giriş", *Türkiye Tarihi, Bir Dünya Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu 1453-1603*, (Ed. Suraiya N. Faroqhi-Kate Fleet), C. II, (Çev. Bülent Üçpınar), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s.33.

¹¹⁸² White, *Osmanlı'da İsyân İklimi, Erken Modern Dönemde Celali İsyânları*, s. 48.

¹¹⁸³ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2007, s. 61-70.

yapısının temel çarklarının işlenmesi Güney Balkanlar'dan başlayıp, Anadolu, Doğu Akdeniz ve Arabistan topraklarını kapsayan bölgelerin kaderine bağlıydı.¹¹⁸⁴ Bu nedenle XVI. yüzyılın son on yılında Küçük Buzul Çağı'nın sert soğuğu ve son altı yüzyılın en uzun Doğu Akdeniz kuraklığı emsali görülmemiş derecede Osmanlı İmparatorluğu'nun da içinde yer aldığı havzada kıtlık ve can kaybına sebep oldu.¹¹⁸⁵

1570'lerde imparatorluğun Akdeniz toprakları nüfus baskısından, azalan tarım gelirinden ve enflasyondan sıkıntı çekmeye başlamıştı. Bu dönemde kuraklığın hayvan beslemelerini derinden etkilediğini göçerler ile yerleşik unsurlar arasındaki kavgadan çıkarmak mümkündür. Nitekim 1578-1637 yılları arasında yaşanan kuraklık ve kıtlık nedeniyle göçebelerin hayvanlarını tarımsal alanlarda otlattıklarına dair kayıtlar vardır.¹¹⁸⁶ Oysa Anadolu kırsalında elde edilen ürün hasadı zaten oldukça azdı. 1590'lı yıllardan itibaren ortaya çıkan kuraklık ise köylüyü tamamen biçare bırakmıştır.¹¹⁸⁷ Dolayısıyla İmparatorluğu XVI. yüzyılda sıkıntıya sokan tek şey yukarıda açıklanan hızlı nüfus artışı ile bunun doğal sonucu olan nüfus baskısı değildi. Oluşan kuraklık nedeniyle düşük verimli yerlerde yoksulluk sınırındaki toplulukların hızla büyümesi ortaya çıkacak hengâmenin en önemli ayaklarından birini oluşturmaktaydı.¹¹⁸⁸ 1571 tarihli bir belgede Erzurum Hınıs reâyâsı, göçerleri hayvanlarını ekili alanlara sürmekle suçlanmaktaydı. Göçebeler ise uzun süreden beri bu havalide geldiklerini ve hayvanlarını yadıkları otlakların kadimden kendilerine ait olduğunu fakat yakın geçmişte bu sahalar köyler kurulduğunu ve haklarının elinden alındığını belirtmekteydi.¹¹⁸⁹ Anadolu kırsalında bu minvalde binlerce olayın yaşanmasına neden olan etken meteorolojik olaylardı. Küçük Buzul Çağı'nın başlangıcına damgasını vuran sert kışlar ve ilkbahar kuraklıkları yıkıcı tahribata yol açmıştı. İlk kuraklık dalgası Ege ve Yunan adaları havzasını sardı. 1585'te İnebahtı'nda hiç yağmur düşmediği için ekim ve hasadın yapılamadığı haberleri gelmişti. Yine Erzurum'da yaşanan 1585 yılı kıtlığı nedeniyle padişah sefere katılmak zorunda olan sipahileri tımarlarının başında kalıp tahıl üretim ve hasadının sağlanması koşuluyla izinli saymak zorunda kaldı. Derken tüm bu musibet havayı defetmek için İstanbul'da padişah ve imparatorluk erkânı büyük alaylarla selatin camilerinde yağmur duasına çıktı. Fakat bu halisane davranış depremler, kıtlık ve nihayet tarlaları silip süpüren fare ve çekirge istilaları gibi bir dizi felaket zincirine mâni olamadı.¹¹⁹⁰

Sadece hasadın yapıldığı yaz ayları değil kışları da oldukça çetin geçmekteydi. Bulgaristan ve Kuzey Anadolu'da pek çok hayvanın sert kış şartları nedeniyle donarak öldüğü haberi

¹¹⁸⁴ White, *Osmanlı'da İsyân İklimi, Erken Modern Dönemde Celali İsyânları*, s. 49, 55-57.

¹¹⁸⁵ White, *Osmanlı'da İsyân İklimi, Erken Modern Dönemde Celali İsyânları*, s. 24.

¹¹⁸⁶ Linda T. Darling, *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk*, s. 46, 66, 67.

¹¹⁸⁷ Faroqhi, "Giriş", *Türkiye Tarihi, Bir Dünya Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu 1453-1603*, s. 33.

¹¹⁸⁸ White *Osmanlı'da İsyân İklimi, Erken Modern Dönemde Celali İsyânları*, s. 118-119.

¹¹⁸⁹ White, *Osmanlı'da İsyân İklimi, Erken Modern Dönemde Celali İsyânları*, s. 113-320.

¹¹⁹⁰ White, *Osmanlı'da İsyân İklimi, Erken Modern Dönemde Celali İsyânları*, s. 119-124, 127.

yayılmaktaydı.¹¹⁹¹ Çiçeği burnunda padişah III. Mehmed (1595-1603) tahta çıkmak için Manisa'dan İstanbul'a giderken dondurucu havada güçlkle yol alabilmişti.¹¹⁹² 1595 yılı kışını herhalde Tuna Nehri'nin durumu oldukça açık bir şekilde ortaya koyacaktır. Nitekim ordular üç ay boyunca buz tutmuş nehri adeta köprü olarak kullanmışlardır.¹¹⁹³ Sivas ve havalisinde 1580'li yıllarda kış mevsiminin oldukça soğuk geçtiğine dair emarelere Yeni il Kanunnamesinde rastlanılmaktadır. Zira kışın çetin havası nedeniyle bölgede üç, dört ay boyunca sular don vaziyette kalmıştır. Suların bu durumu değirmenlerin çalışmayışı nedeniyle halkın temel besin ürünü olan ekmeğe erişimini de engellemiştir.¹¹⁹⁴ Yazı ve kışın ayrı sıkıntılara yol açtığı bu meteorolojik felaketi krize dönüştüren esas olay, imparatorluğun en uzun ve zorlu savaşıyla çakışmasıydı. Nitekim Avusturya savaşları için koyun tedarikinin sürdürüldüğü Karaman'da isyanın patlak vermesi tesadüfi değildir.¹¹⁹⁵ Kötü hava şartlarının etkili salgın vakalarını tetiklediği görülmektedir. Nitekim kötü yaşam koşulları 1579 yılında Bağdat'ta salgın hastalıkları ortaya çıkarmıştı. Trabzon örneğinde ise kadınlar salgın hastalık emareleri olan kişileri şehir dışına göndererek tecrit etmiş ve ölüme mahkûm etmiştir.¹¹⁹⁶ Darling XVII. yüzyılın sonlarına doğru avârız vergisinden muaf olmaya dönük talepleri maliye ahkâm defteri üzerinden hareketle ele almış ve bu yöndeki taleplerin yarısında, söz konusu köylerdeki nüfusun dağılması ve salgın hastalıklar nedeniyle artan ölümlerden dolayı oluşan düşüşün konu edildiğini ortaya koymuştur.¹¹⁹⁷ Tereke defterlerinin aylara göre ölümleri vermesi tarihçiye aylar bazında bir istatistik yapma şansı verir. Kışın artan ve ilkbaharda düşen yaz sonunda tekrar artan ve sonbaharda normale dönen ölümler iklim kaynaklı bir salgının sonucu olabilir.¹¹⁹⁸ Aynı şekilde kadı sicilleri ve XVII. yüzyıl miras kayıtları ile muhalefat defterleri de mirasın pay edildiği kişiler hakkında önemli malumat sunar. Bu defterlerde bazen mirasın pay edildiği genç ya da çocuk yaşta birinin sonraki kayıtlarda izlerine rastlanılmaz. Bu durum bir erken ölümün işaretidir.¹¹⁹⁹ Sonuç olarak; Küçük Buzul Çağı krizinin Osmanlı reâyâsı üzerinde üç önemli değişim ortaya çıkardığı söylenebilir. Bunlardan ilki, yarı kurak bölgenin büyük bir bölümünün çiftçilikten hayvancılığa geçmesidir. Bu durum tarımsal üretimin azalmasına yol açtı. İkincisi ölüm oranlarının hayli yüksek olmasına bağlı olarak toplam nüfusun azalmasıdır.

¹¹⁹¹ White, *Osmanlı'da İsyân İklimi, Erken Modern Dönemde Celali İsyânları*, s. 145.

¹¹⁹² White, *Osmanlı'da İsyân İklimi, Erken Modern Dönemde Celali İsyânları*, s. 198.

¹¹⁹³ White, *Osmanlı'da İsyân İklimi, Erken Modern Dönemde Celali İsyânları*, s. 201.

¹¹⁹⁴ Ömer Lütfi, Barkan, *XV ve XVI inci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1943, s. 76.

¹¹⁹⁵ White, *Osmanlı'da İsyân İklimi, Erken Modern Dönemde Celali İsyânları*, s. 226.

¹¹⁹⁶ White, *Osmanlı'da İsyân İklimi, Erken Modern Dönemde Celali İsyânları*, s.70, 128, 132.

¹¹⁹⁷ Linda Darling, "Avârız in the Seventeenth Century: The Avârız Registers and Ottoman Population", *Birinci İktisat Tarihi Kongresi, Marmara Üniversitesi, 7-9 Eylül 2007*, İstanbul: aktaran, Özel, "Osmanlı Anadolu'sunda Terkedilmiş/Kayıp Köyler Sorunu (17-19. Yüzyıllar)", s. 588.

¹¹⁹⁸ White, *Osmanlı'da İsyân İklimi, Erken Modern Dönemde Celali İsyânları*, s.364.

¹¹⁹⁹ Cemal Kafadar, "Salgınlar Tarihin Seyrini Nasıl Değiştirdi?", Ruşen Çakır'ın Konuğu, <https://www.avlaremaz.com/2020/05/26/salginlar-tarihin-akisini-nasil-degistirdi-prof-cemal-kafadar-ile-soylesi/>, (Erişim Tarihi:28.06.2020, dk.39-42).

Bu değişkenlik en iyi kalabalık kentlerde gözlemlenmiştir. Son olarak da imparatorluk üretim, tüketim nizamındaki değişmeyi de işaret etmek gerekir. Tek ürüne dayalı üretim yapısı değişmiş ve çeşitli ürünlerin üretildiği, pazarlandığı bir döneme gidilmiştir.¹²⁰⁰

Çalışmanın bu bölümü de II. ve III. bölümde olduğu gibi aslında sonraki bölümle birlikte ele alınması gereken bir mahiyettedir. Elbette bu bölümde Osmanlı İmparatorluğu genelinde Kızılbaşlık ve Celalilik olaylarının yaratmış olduğu hengâme daha ziyade ele aldığımız kazalar çerçevesinde ortaya konulmuştur. Bu durumun yarattığı köy terkleri, sosyal ve idarî düzenden kopuş ile sürekli bir yerlere kaçış cabasındaki insan manzaraları, terkedilmiş köyler gibi pek çok önemli sonuçla karşılaşmıştır. Fakat hem bu olumsuzlukları ele aldığımız kazalar nezdindeki yıkımın ve hem de sonrasına dair izlerin derli toplu ortaya konulması için XVII. ve XVIII. yüzyıl kaynaklarının ortaya koyduğu resimden hareketle bir genel değerlendirme yapmam mümkün olabilecektir. Bu düşünce nedeniyle ele alacağımız “Kriz ve Dönüşüm (XVII. ve XVIII. Yüzyıllar)” isimli bölümün akabinde iki bölümü de kapsayan bir değerlendirme yapılacaktır.

---

¹²⁰⁰ White, *Osmanlı'da İsyân İklimi, Erken Modern Dönemde Celali İsyânları*, s. 393, 402.

5. BÖLÜM: KRİZ VE DÖNÜŞÜM (XVII. ve XVIII. Yüzyıllar)

5.1. YENİ KAYNAKLAR, YENİ MESELELER

Bu başlık altında aşağıda tek tek kazaları ele alacağımız XVII. ve XVIII. yüzyıla ait analizde kullandığımız kaynaklar ve problemlerine dair kısa bir izah yapılacaktır. Özer Ergenç, ülkemizde yerleşimi etkileyen dönemlere dair izahında XVII. ve XVIII. yüzyıl için “yeni koşulların ortaya çıktığı değişim dönemi” olarak bahseder.¹²⁰¹ Onun değişim ve dönüşüm dediği elbette malî alanda aşağıda ele alacağımız faktörlere dayanmaktaydı. Ancak edebî eser yazarlarının da vurguladığı üzere bu dönem malî, askerî, siyasî, idarî ve en önemlisi de ahlâkî bakımdan tıkanıklığın olduğu bir zaman dilimini de işaret eder.¹²⁰² XVII. ve XVIII. yüzyıllarda tahririn yapılmayışı tesadüfi değildir. Kırsala yaşanan huzursuzluk, Celali İsyanları tahrir heyetlerinin dolaşım ve işlerini yapmalarına imkân vermemekteydi. Bu nedenle alternatif gelir kalemlerine başvuruldu. Gayrimüslimlerden alınan cizye, olağanüstü durumlarda alınan avâriz ve bazı kişiler vesilesiyle toplanan iltizam, mukataa vb. malî sistemin uygulamaları ön plana çıktı. Elbette tahrir metot ve esasları XVII. yüzyıl Osmanlı maliyesinin bu türden gelir belirleme ve elde etme yöntemlerine kaynaklık etti.¹²⁰³

Hüseyinabad, Kafirni ve Mecitözü kazalarının nüfus, yerleşme ve iskân durumlarına dair III. ve IV. Bölümlerde teferruatla bilgiler sunmamızın nedeni ele aldığımız döneme ait kaynakların varlığıdır. Takip eden yüzyıllara geldiğimizde bu durum yukarıda da ifade edildiği üzere değişti. Artık karşımızda bazı araştırmacıların yakın zamana kadar “karanlık yüzyıllar” olarak tarif ettiği ve birçok meseleye dair soruların cevaplandırılmadığı XVII. ve XVIII. yüzyıllar bulunmaktadır.¹²⁰⁴ Fakat 1990’lardan bu yana özellikle mufassal avâriz ve cizye defterleri bulunan şanslı bölgeler başta olmak üzere bu tarifi haksız kılacak çalışmalar yayınlanmaya başlamıştır. İlk başlarda imparatorluk idaresinde olağanüstü hallerde alınması kararlaştırılan ve bu yönüyle darboğazdan kurtuluşun yolu olan avâriz vergisi¹²⁰⁵ XVI. yüzyılın sonlarına doğru bir türlü bitmeyen savaşlar nedeniyle oluşan sıcak para ihtiyacını karşılamak amacıyla her yıl

¹²⁰¹ Özer Ergenç, “Osmanlı Dönemi Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Düşünceler”, *Kent Tarihçiliği-Kent Tarihi Atölyesi, 5-6 Mart 1994*, Toplu Konut İdaresi-Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, s. 127.

¹²⁰² Nâbî, II. Mustafa'nın (1691-1695) tahta çıkması münasebetiyle yazdığı kasidesinde “15 yıldır yenilen tokatlardan herkes serseme dönmüştür”, “Hiçbir memlekette bu kadar zulüm, talan ve hırsızlık yoktur... köylere baykuş ve kargalar konmuş” Tunca Kortantamer, “Nâbî'nin Osmanlı İmparatorluğunu Eleştirisi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, II/1, 1984, s.83-116.

¹²⁰³ Linda T. Darling, *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk*, s.110-111.

¹²⁰⁴ Cem Behar, “Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi”, *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, (ed. Halil İnalçık-Şevket Pamuk), TÜİK (DİE) Yayınları, II. Bsk., Ankara, 2000, s. 67-68.

¹²⁰⁵ Ömer Lütfü Barkan, “Avâriz”, *İA MEB*, c. II, İstanbul, 1993, s.13-19; Bruce McGowan, “Osmanlı Avarız-Nüzül Teşekkülü 1600-1830”, *VIII. Türk Tarih Kongresi, 11-15 Ekim 1976*, C. II, Ankara, 1981, s. 1327-1332; Halil Sahillioğlu, “Avâriz”, *DİA*, c. 4, İstanbul, 1991, s.108-109.

düzenli olarak toplanan vergi halini almıştır.¹²⁰⁶ Klasik dönemin kendine özgü askerî, malî ve idarî “derbent, köprü ve yol bakımı, kürekçi vb.” kimi görevli sınıfın muaf sayıldığı¹²⁰⁷ XVII. yüzyılda avârizdan muaf sınıf erbabının hayli azaltıldığı anlaşılmaktadır.¹²⁰⁸ İmparatorluk idaresi pek çok bölgede görevli avâriz emirlerinden özellikle reâyâ veya kendi çiftliklerini işleten askerî sınıfa mensup kişilere dikkat etmesi ve vergiye kaydetmesini emretmekteydi.¹²⁰⁹ Böylece tımar sistemiyle ilgili tahrirlerin ortadan kalkmasıyla görüş alanımızdan çıkar gibi olan taşradaki askerî sınıf mensupları, avâriz ve cizye vergisi toplamalarıyla vergi mükellefi ya da tahrir görevlileri olarak yeniden görünürlük kazanmıştır.¹²¹⁰ Diğer taraftan XVII. yüzyıl, imparatorluk idarî sisteminin yürütücüleri olan memurları içinde önemli değişimi işaret etmekteydi.¹²¹¹ II. Mustafa (1695-1703)’nın hükümdarlığı sırasında şeyhülislamlık yapan Erzurumlu Feyzullah Efendi’nin bu mevkii elde ediş mazisi ve sonrasında asker, idareci, memur ve hatta esnaf gibi toplumun tüm katmanlarının diline dolanmış rüşvet ile haksız kazanç elde etmesi padişahın tahttan, kendisinin ise canından olmasına giden yolu aralamıştı.¹²¹² XVII. yüzyılın askerî ve idarî sınıf mensuplarının ifade edildiği üzere deneyimli-deneyimsiz yöneticiler, kaybedilip-kazanılan savaşlar ile siyasî atmosferin yükselip-alçaldığı Saray’ın durumuna rağmen özellikle malî/maliye mensuplarının ihtiyaçlara cevap vermek maksadıyla çabaladıkları anlaşılmaktadır. Belki de McGowan’ın avâriz ve cizye defterleri üzerindeki çalışmalarıyla âdetâ “demografik felaket”¹²¹³ dönemi olarak ifade ettiği XVII. yüzyılın elle tutulur önemli özelliklerinden biri maliye yönetiminin bu uğraşydı. Tımar sistemi üzerine kurulu XV. ve XVI. yüzyıl imparatorluk kurumları XVII. yüzyılda maliye bürokrasisinin bu çabasıyla yeniden düzenlenmişti. Bu bakımdan Özel, ayrıntılı avâriz ve cizye kayıtlarını tahrir türünden merkezî hazinenin gelir kaynaklarının tespitini hedefleyen aynı maksatlı ve fakat farklı dönemin ortaya çıkardığı kayıt silsilesi içinde değerlendirir.¹²¹⁴ Hakikatte temeli çok daha eskilere dayanan avâriz vergisi de XVII. yüzyılda bu kapsamdaki düzenlemelerden biriydi. Bu noktada atılan adımlar elbette imparatorluktaki mevcut sıkıntıları tek başına çözememiştir.

¹²⁰⁶ *Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri*, (Haz. Halil Sahillioğlu), IRCICA, İstanbul, 2004, s. 26-27,165-167.

¹²⁰⁷ Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1985, s. 12-14; Levent Küçük, *Osmanlı Vergi Hukukunda Avâriz Kavramı ve Avarızın İdaredeki Rolü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, s.44-58; Tezin özellikle Avâriz Cinsinden Vergiler başlıklı II. Bölümü bu bakımdan önemlidir.

¹²⁰⁸ Feridun Emecen, “Kayacık Kazâsının Avâriz Defteri”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.12, 1981-1982, s. 158-159.

¹²⁰⁹ Öz-Acun, *Orta Karadeniz Tarihinin Kaynakları VII*, s. XXIII, Özellikle 20. Dipnot; Bu hususta avâriz kayıtlarına yansıyan askerî, dinî görevliler, fakirler, işsiz olanlar hakkında bölgesel bir çalışma için Mehmet İnaş, “Erzincan Kazâsı (1642 Tarihli Avâriz Defterine Göre)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.41, Erzurum, 2009, s.189-214.

¹²¹⁰ Darling, *Gelir Artışı ve Kamuna Uygunluk*, s.233.

¹²¹¹ Findley, “Siyasi Kültür ve Büyük Haneler”, s.98,99.

¹²¹² Fikret Adanır, “Balkanlar ve Anadolu’da Yarı Özerk Taşra Güçleri”, *Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839*, (Ed. Suraiya Faroqhi), c. III, (Çev. Fethi Aytuna), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 204.

¹²¹³ McGowan, “Osmanlı Avarız-Nüzül Teşekkülü 1600-1830”, s.1327-1332; Sahillioğlu, “Avâriz”, s.108-109.

¹²¹⁴ Oktay Özel, “Osmanlı Demografi Tarihi Açısından Avâriz ve Cizye Defterleri”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik* (Ed. Halil İnalçık-Şevket Pamuk), Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2001, s. 35-50.

Fakat imparatorluğun özellikle malî, askerî ve idarî bakımdan büyük yara alarak çok daha erken dönemde parçalanmasının önüne geçmiştir.¹²¹⁵

Osmanlı İmparatorluğu'nun malî yapısı dahilinde 1560'larda üçüncü defterdarlık olarak ortaya çıkan Şikk-ı sani¹²¹⁶ içinde Mevkûfât Dairesi kurulmuştur. Bu bir rastlantı değildi. İmparatorluğun en çok gelir getiren, diri vergi üniteleri Rumeli'de bulunmaktaydı. Maaşlı üç yazıcısı olan bu birim avâriz vergilerinden sorumluydu. Fakat XVII. yüzyılın ortalarına doğru imparatorluğun her bölgesi için ayrı ayrı birimler olacak şekilde bütüncül kayıt tutma sistemine geçildi. Buradaki memurların görevi avâriz kayıtlarını güncelleme, defter nüshalarını derleme, sorunları takip etmek ve ilgililere cevap vermek şeklinde sıralanabilirdi.¹²¹⁷ Küpeli'nin çalışmaları sayesinde önceleri de var olduğunu bildiğimiz¹²¹⁸ ve özellikle 1620'li yıllarda bir bölgenin tüm vergi mükelleflerini içeren mufassal avâriz ve cizye defterleri hazırlanmaya başlanır. Özellikle icmal kategorisinde olan defterlerin XVII. yüzyıl ortalarına kadar kadılarca, yüzyılın sonlarına doğru ise askerî ve malî görevliler tarafından hazırlanmıştır.¹²¹⁹ Bir bölgenin avâriz kayıtlarının tutulması süreci yazıcısının tahriri nasıl yapacağına dair malumatı içeren ferman ile başlardı. Görevli memurlar aynı tahrir kayıtlarında olduğu gibi kadı ile birlikte kazadaki tüm iskân mahallerinde emlak ve arazi tasarruf edenleri kaydetmekteydi.¹²²⁰ Akabinde muaf olanların bu rakamdan düşürülmesiyle avâriz-hânesi toplamı net olarak elde edilirdi. Elde edilen nefer sayısı tam bir haneye karşılık değilse “*rub*’, *sülüs* ve *buçuk*” şeklinde oran belirten ifadeler kullanılmıştır. Bundan sonra tahririn yapıldığı köyün en yüksek ödeyebileceği düzeyde bir vergi miktarının tespiti vazifesi gelirdi. Tahririn aksine göçlerle gelenler geldikleri köylere geri gönderilmiyor, buldukları köye kaydediliyorlardı. Son olarak defter kontrol edilir mühürlenir ve imparatorluk merkezine gönderilirdi. Gönderilen bu tür defterlerin maliyede icmalleri hazırlanır ve sonraki yıllarda ödenecek vergileri belirlemede kullanılırdı.¹²²¹ Mufassal avâriz defterleri vergi havzasındaki tüm mükellefleri evli, bekâr, dul vergi yükümlüsü gerçek

¹²¹⁵ Darling, *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk*, s. 376-379.

¹²¹⁶ Osmanlı İmparatorluğunda özellikle merkezî idarenin tesisi ve akabinde gerçekleşen genişlemenin ortaya çıkardığı malî anlamdaki büyümenin bir sonucu olarak Kanuni Sultan Süleyman döneminde Rumeli ve Anadolu defterdarlıklarından başta merkezde “şikk-ı sani” adında üçüncü bir birim açılmıştır. Bu yeni birim temelde önceki iki defterdarlık, Rumeli ve Anadolu, sahasından çıkartılan yalılar ile İstanbul'daki mukataaların iş ve işlemlerini takiple vazifeliydi. Bkz. Ahmet Tabakoğlu, “XVII ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Bütçeleri”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* C.41, S.I-IV, İstanbul, 1985, s.410 (ss.389-414) ve Halaçoğlu, *XIV.-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, s.73.

¹²¹⁷ Darling, *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk*, s.122.

¹²¹⁸ Özer Küpeli, “Klasik Tahrirden Avâriz Tahririne Geçiş Sürecinde Tipik Bir Örnek:1604 Tarihli Manyas Kazası Avâriz Defteri”, *Belgeler*, C.XXXII, S.36, s.113-199.

¹²¹⁹ Darling, *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk*, s.124.

¹²²⁰ Kadı ve eşraf verginin tahsilinde de oldukça önemli rol oynamaktaydı. Nurcan Abacı, “Avâriz Vergisinin Tahsilinde Mükelleflerin Rolü Hakkında Bazı Bilgiler”, *VIII. Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi, Bursa, 18-21 Haziran 1998*, (Ed. Nurcan Abacı), 2006, s. 25-33.

¹²²¹ Darling, *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk*, s.126-129, 133; Emecen. “Kayacık Kazasının Avâriz Defteri”, s.159,160; Avâriz vergisinin hukukî, şer’i ve malî olarak tarihsel dayanağı ve Ankara özelindeki uygulaması hakkında Bkz. Jülide Akyüz Orat, “Avâriz Vergisi Üzerine Bir Çalışma: 18. Yüzyıl Başlarında Ankara Uygulamaları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, V/12, Yaz 2012, s. 219-232.

haneler ile iktisadî vaziyetlerini içermektedir. İcmaller ise mufassallardan hareketle oluşturulmuş ve sadece avâriz-hâne vergi ünitesi toplamlarını içeren kaza esaslı defterlerdir.¹²²² Bu iki türden başka Gökçe'nin çalışmalarıyla ortaya koyduğu üzere vergiye esas nüfusa dair bilgileri içermese de kazaya dair köy ve mahalle ekseninde avâriz-hâneleri kapsayan ve aslında bir tür icmal defteri olarak da görülebilecek "mufassal-icmal" türünde bir başka defter çeşidi de bulunmaktadır.¹²²³ Bu defterlerden özellikle üzerinde çok daha fazla araştırmanın yapıldığı mufassal avârizlerin¹²²⁴ bölgeden bölgeye farklılaşan bir kayıt metodunun olduğunu da ifade etmemiz gerekmektedir.¹²²⁵

Avâriz defterleri Osmanlı İmparatorluğu'nun XVII. ve XVIII. yüzyıl nüfusu konusunda başvurulabilecek yegâne kaynaklar hüviyetindedir. Fakat bilgi veren tek kaynak olması avâriz defterlerinin, daha doğrusu ortaya koydukları verinin güvenilirliği noktasındaki şüpheleri tamamen yok etmemektedir.¹²²⁶ Avâriz mükelleflerinin tespiti noktasında reel ve belirli kuralların olduğu söylenemez. Nitekim ev, arsa, tarla ve dükkân gibi menkul, gayrimenkul taşınmazın bulunması avâriz kaydı için önemli bir kıstastı. Fakat bu kayıt tahrirde olduğu gibi bir gerçek haneyi işaret etmemektedir. Bu nedenle yöreden yöreye farklılık gösteren hane kavramı ile karşı karşıyayız. Genel olarak bir "evi" tarif ve tanımlayan hane kavramı avâriz vergisi dahilinde ele alındığında 3,5,7,10 ve 15 hatta bazı durumlarda ise daha fazla evden, gerçek haneden, oluştuğu görülmektedir.¹²²⁷ Bilindiği üzere avâriz "tekâlif-i örfiyye" ve "avâriz-ı dîvâniyye" olarak adlandırılıp şehirli ile köylü nüfusun ev ve tarla sahibi olan erkek

¹²²² Oktay Özel, "17. Yüzyıl Osmanlı Demografi ve İskân Tarihi için Önemli Bir Kaynak: Mufassal Avâriz Defteri", *XII. Türk Tarih Kongresi, 12-16 Eylül 1994*, C.III, Ankara, 1999, s.735-743.

¹²²³ Turan Gökçe, "Osmanlı Nüfus ve İskân Tarihi Kaynaklarından 'Mufassal-İcmâl' Avâriz Defterleri ve 1701-1709 Tarihli Gümülçine Kazâsı Örnekleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XX/1, 2005, s. 80-23.

¹²²⁴ Öz, "Bozok Sancağında İskân ve Nüfus (1539-1642)", s.787-794; Mehmet İnbaşı, "1642 Tarihli Avâriz Defterine Göre Erzurum Şehri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 4, (2001), s. 9-32; Mehmet Öz, "Population Fall in Seventeenth Century Anatolia (Some Findings for the Disticts of Canik and Bozok)", *Archivum Ottomanicum*, 22, (2004), s. 159-171; Enver Çakar, "17. Yüzyılın Ortalarında Arapgir Sancağında İskân ve Nüfus (1643 Tarihli Avâriz-hane Defterine Göre)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XV/2, (2005), s.385-412; Turan Gökçe, "Bir Tahrir Üç Defter: 1697-1698 Tarihli Avâriz Defterlerine Göre Siroz (Serez) Şehri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, IV/1, (Yaz 2006), s. 51-73; Süleyman Demirci, "Demography and History: The Value of the Avarızhane Registers for Demographic Research, A Case Study of the Ottoman Sub-Provinces of Konya, Kayseri and Niğde, c. 1620s-1700", *Turcica*, 38, (2006), s. 181-211; İnbaşı, "Erzincan Kazâsı (1642 Tarihli Avâriz Defterine Göre)", s. 189-214; Bilgehan Pamuk, "XVII. Yüzyılın Ortalarında Gümüşhane (Torul) Kazâsı", *Bellekten*, LXXIII/266, (Nisan 2009), s. 115-143; Mustafa Öztürk, "1616 Tarihli Halep Avâriz Defteri", *OTAM*, S.VIII, Ankara, 1997, s. 249-253; Süleyman Demirci, "Collection of Avâriz and Nüzul Levies in the Ottoman Empire: A Case of the Province of Karaman 1620-1700", *Bellekten*, LXIX/256, 2005, s.897-912.

¹²²⁵ Canik ve Amasya havalisinde muaf olanlar ve mükellef olanlar için "haneha ve haneha-i reâyâ"; Tokat ve Zile bölgesinde "âlâ, evsat, ednâ" ve Şarkî Karahisar'da ise mahalle köy bazında kayıtlı haneler ve onlara ait zirai üntelere yer verilmiştir. Öz-Acun, *Orta Karadeniz Tarihinin Kaynakları VII*, s. XXIII.

¹²²⁶ Osman Gümüşçü, "Osmanlı Avâriz Tahrirlerinin Güvenirliği Üzerine", *INOCTE*, 2016, *Uluslararası Osmanlı Araştırmalarında Yeni Eğilimler Kongresi, 7-9 Ekim 2016*, Saraybosna, s. 443-468.

¹²²⁷ Rifat Özdemir, "Avâriz ve Gerçek-Hâne Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler", *X. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 22-26 Eylül 1986, Kongreye Sunulan Bildiriler*, C.IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s.1584; ayrıca bkz. Mehmet Ali Ünal, *Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 62-64.

reâyâdan alınmıyordu.¹²²⁸ XVI. yüzyılın sonlarında bir avâriz-hânesinin kesinlikle birden fazla haneden oluştuğu bilinmektedir. Akdağ, Balıkesir sicillerinden elde ettiği bilgiye istinaden bir avâriz-hânesinin 3 evli ve 3 bekâr erkekten oluştuğunu ileri sürmüştür.¹²²⁹ 1603 tarihli bir ferman, bizlere bir avâriz-hânesinin üç bennâk ve altı mücerred şeklinde toplam dokuz erkek tarafından oluşturulduğunu gösterir.¹²³⁰ Mufassal avâriz defterlerinin ise durumu biraz daha farklıdır. Nitekim bu defterler hem avâriza tabi reâyâ hanelerini ve hem de avârizdan muaf haneleri ve mücerredleri, yani nefer nüfusunu (bazı bölgelerde hane sahibi dullar da dahil) yazılmaktadır. Dolayısıyla bu şekildeki kayıt aslında bir gerçek haneyi ortaya çıkarır. Bu defterlerin esas alınarak hazırlanan icmallerde nefer sayısı ve avâriz-hâne sayıları da belirtilir. Faroqhi, avâriz-hâne kavramıyla tam olarak kaç kişinin ifade edildiği sorusunun cevaplandırılmamış olması ve XVIII. yüzyılda mâlikâne sahiplerinin her geçen zamanda daha çok vergi toplamak maksatlı uğraşları nedeniyle nüfus faktörünün çok da önemsenmediğini ifade eder.¹²³¹ Ayrıca XVII. yüzyılda da hala bazı ahalinin vergiden kaçmak veya Celali olarak başıboş dolaşmaları ve bu nedenle avâriz kayıtlarına dâhil edilmediği de düşünülmelidir.¹²³² Bu yöndeki kuşklara dayanak olabilecek söylemlerin temeli Koçi Bey risalesine kadar dayandırılabilir. Nitekim buradan öğrendiğimiz kadarıyla var olan yüz yirmi bin avâriz-hânesinin yirmi bini işlevsel değildi.¹²³³ Harput üzerinde yoğunlaşan saptamalarıyla Özdemir, özet türden avâriz-hâne defterlerine dayalı çalışmalara dair oldukça önemli düşünceler ortaya koyar. Bu türden kayıtların askerî maksatla veya zahire ve bedel toplamak ya da herhangi bir temel hizmeti ifa etmek/ettirmek maksadıyla hazırlanan itibari sayımlar olduğunu ve bu nedenle de bir bölge ya da havzanın nüfus verilerinin saptanmasında kesin sonuçları veremeyeceği hususu dile getirilmiştir.¹²³⁴ Ayrıca özellikle Manisa ve Konya avâriz kayıtları üzerinden elde ettikleri verileri faklı ve zengin sorunsallarla ele alan Gümüştü'nün de yaklaşımı bu yöndedir.¹²³⁵ Erdoğan-Öznlü'de yine Manisa üzerindeki tetkiklerinde avâriz-hâne kayıtlarının eksikliği veya azlığını daha ziyade yöre halkının vergiden kaçmak maksadıyla yer değiştirmesi,

¹²²⁸ Özdemir, "Avâriz ve Gerçek-Hâne Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler", s.1583.

¹²²⁹ "3 bennak ve 6 mücerred (yani 3 evli ve 6 ergen) bir hane hesabında reâyâdan kudret ve tahammüllerine göre, tahrir edesün deyü...", Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimâî Tarihi 1453-1559*, C. II, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1979, s. 284.

¹²³⁰ Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, s. 54.

¹²³¹ Suraiya N. Faroqhi, "Kırsal Yaşam", *Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839*, (Ed. Suraiya Faroqhi), C. III, (Çev. Fethi Aytuna), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 441.

¹²³² Özel, "Şiddetin Egemenliği 1550 ila 1700 Arasında Celaliler", s. 261.

¹²³³ "memalik-i mahrusenizde avâriz-hânesi toplam 120000 hanedir, 20.000 hanesi çürüktür", Gümüştü-Demir-Erdoğan Öznlü, *Türkiye'nin Kayıp Köyleri*, s. 473.

¹²³⁴ Özdemir, "Avâriz ve Gerçek Hane sayılarının demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler", s.1613.

¹²³⁵ Gümüştü-Demir- Erdoğan Öznlü, *Türkiye'nin Kayıp Köyleri*, s.469,470.

kayda girmemesinden kaynaklandığını ileri sürmüştür.¹²³⁶ Dolayısıyla da vergi kaydı sırasında yerini yurdunu terk eden bir süre sonra geri dönen gizli bir nüfusun varlığı düşüncesi avâriz kayıtlarının ortaya koyduklarına şüpheyile yaklaşılmasına neden olmuştur. Bu nedenle Öz, avâriz kayıtları verilerinin diğer muadil kayıtlar, yerel gezi ve gözlemler ile saha çalışmalarında elde edilecek bilgilerle birlikte harmanlayıp değerlendirilmesinin elzem olduğunu dile getirmiştir.¹²³⁷ Bilhassa mufassal avâriz kayıtları XVI. yüzyıl defterlerinin bizlere sunmuş olduğu bilgileri karşılaştırmak bakımından önemlidir. XVI. yüzyıldaki hızlı nüfus artışı, bu artışın bir anda Celali İsyanlarıyla erimesi sonucu oluşan tabloyu bizlere bu avâriz kayıtları verir.¹²³⁸

Özel avâriz kayıtlarını özellikle “güvenirlilik” ilkesi çerçevesinde gerçeği ne kadar yansıttığı meselesi üzerinden ele alır. Onun için defterlerin mufassal, icmal olması, hane sayısı, tarihçinin olayı görüşü ve matematiksel hesaplamalarla çıkarıma varması gibi iç içe girmiş sorunların ötesinde gördüğü bu sorunun cevabı asıl önemli olandır. O, her şeyden önce verginin toplanma maksadı ve dönemine dikkati çeker. Yine bölgeden bölgeye farklılaşan kayıt türleri ve rakamsal çıkarımların avâriz bölgesi kavramı dahilinde her bir bölgeye has koşullardan kaynaklandığını aktarır. Klasik tahrir ve avâriz tahriri kayıtlarındaki hane kavramının benzerlik ya da farklılığı nedir? Muhtemelen XVI. yüzyılın sonlarına doğru aralarında ciddi bir fark yoktu. Nitekim her ikisi de ilk başlarda vergi veren reâyâ ile muaf olanlarını kapsamaktaydı. Fakat XVII. yüzyıl ile birlikte başlayan hanelerin birleştirilmesi ve bir avâriz-hâne ünitesinin teşkili kol kola giden bu kavramları ayırttırdı. Bu ayırışma zaten henüz tam olarak klasik dönemdeki hane kavramı üzerine aklındaki soruların cevabını bulamamış tarihçi camiasına bir başka çetrefil mesele bırakmıştır. Bizim de aşağıda sık sık dile getireceğimiz değişik rakam ve oran esaslı hesaplamalar, Özel’in izahıyla nafîle uğraşlar olmaktan öteye gidemez. Nitekim bu minvaldeki özet veriler neye göre oluştu? Nüfusun kategorilere dağılışı nasıldı? Ayrıca bir avâriz-hânesi ya da hanelerin birleşmesiyle oluşmuş avâriz-hâne ünitesi kaç kişiden oluşmaktadır? sorularının cevabı maalesef tam olarak verilememektedir. Günümüzde olduğu gibi dün de ailelerin birey sayısı bölgelere göre farklılık göstermekteydi.¹²³⁹ Avâriz kayıtlarındaki bu muammayı bir kenara bırakalım daha klasik dönem tahrir kayıtlarındaki hane ve yaklaşık nüfus belirleme

¹²³⁶ Emine Erdoğan Özünlü, “Osmanlı İskân Tarihine Dair Önemli Bir kaynak: Tımar Ruznâme Defterleri”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, XXXIII/1, Ankara, 2016, s. 141-155.

¹²³⁷ Mehmet Öz, “XVII. Yüzyılda Anadolu’nun Demografi Tarihi: Kaynaklar ve Problemler”, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi I, Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı*, Akçağ Yay., Ankara, 2017, s. 187.

¹²³⁸ Oktay Özel, “Banditry, State and Economy on the Financial Impact the Celali Movement in Ottoman Anatolia”, *IXth International Congress of Economic and Social History of Turkey, Dubrovnik, Croatia, 20-23 August 2002*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2005, s. 65-74.

¹²³⁹ Özdemir, “Avâriz ve Gerçek-Hâne Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler”, s.1605; Özellikle Tokat’ın 1771 ila 1810 yılları arasındaki hane, aile yapısı ile çocuk sayısı ve muhtemel hane birey sayısı için Bkz. Rifat Özdemir, “Tokat’ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı, 1771-1810”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, 2-6 Temmuz 1986, Bildirileri*, Ankara, 1987, s. 119-121.

uğraşında çok da parlak bir düzlemde olmadığımız, Öz'ün çalışmasında teferruatıyla ortaya konulmuştur.¹²⁴⁰ Avâriz kayıtlarının özellikle özet türünden olanlar için Özel “kapalı terminoloji” ifadesi bağlamında bir hesaplama yapmakta ve bilinmesi gereken elzem bilgiyi yansıtmadığından istatistiksel hesaplamalara konu olamayacağını savunur. Ona göre ancak özet defterlerin herhangi bir kısmında bir avâriz-hânesinin kaç gerçek haneye denk geldiği belirtilmesi halinde olası bir hesaplama yapmamız mümkündür. Bu minvalde oldukça ayrıntılı bir çaba Özdemir tarafından ortaya konulmuştur. O, 1785, 1790, 1817, 1822, 1823, 1824, 1826 ve 1831 yıllarına ait “avâriz-hânesi” ile “gerçek haneyi” gösteren sayıları çarparak elde ettiği sonucu beş ile çarparak tahmini bir nüfusa erişmeye gayret etmiştir.¹²⁴¹ Bu türden dikkati gerektiren uğraşın sonunda dahi Özdemir, XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla veya XVII. yüzyıldan XIX. yüzyıla giden süreçte Ankara'daki nüfusa dair arzu ettiğimiz sonuçları haklı olarak gösteremez. İki farklı ihtimal çerçevesinde eriştiği sonuçlar dönem seyyahlarının tespitleriyle örtüşmemektedir.¹²⁴² Onun çalışmasını kaleme aldığı dönemde mufassal avâriz kayıtları pek bilinmiyordu. Haliyle kazaların avâriz-hâne sayılarını içeren özet defterleri kullandı. Fakat Öz, bu yöndeki uğraşlara hem mufassal ve hem de icmal defterlerini esas alan çalışmasıyla farklı bir renk kattı. Onun çalışması avâriz-hâne sayısı değil avârize tabi nefer sayısının anlaşılması bakımından önemlidir. Canik bölgesine ait iki defter türünü de tetkik eden Öz, bahsedilen çıkmazlardan dolayı icmal defterlerde tahmini nüfus hesaplamalarına girmemiş, fakat mufassal defter verilerindeki 4185 neferin ortalama 11-12 hanenin bir avâriz-hânesi hesabıyla 351,5 avâriz-hânesinin olduğunu ortaya koymuştur.¹²⁴³ XVII. yüzyılın hemen başında yüksek vergilere, vergi miktarının yeniden belirlenmesine dair istekler ile şikâyetler maliye fonlarındaki yerlerini almaya başlar.¹²⁴⁴ Söz konusu şikâyetlerin çokluğu da sayım veya ünite tespitlerinin çok da sağlıklı yapılmadığının bir işareti olarak görülebilir. Nitekim avâriz-hâne sayılarının nüfusun saptanmasına dönük tespitlerdeki en önemli çıkmazlarından biri Özel'in “devlet ile tebaasının adeta köşe kapmaca” oynadığı şeklinde tarif ettiği durumdur. XVII. yüzyıl dünyasına ait mufassal ve hele hele de icmal avâriz kayıtları bu nedenle olağan titizlikle ele alınmalıdır. Ayrıca imparatorluğun idarî sınırları içerisinde yer alan ve bir vakıf akarı konumunda olan köy,

¹²⁴⁰ Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", *Vakıflar Dergisi*, XXII, Ankara, 1990, s. 429-440.

¹²⁴¹ 1785 yılı için avâriz-hânesi 267'dir. 1809 tarihinde erişmiş olduğu gerçek hane sayısı ise 16,3'tür. Bu durumda $267 \times 16,3 = 4405,5$ ev olarak hesaplanır. $4405,5 \times 5 = 22027,5$ kişilik Ankara'nın tahmini bir nüfusu elde edilmiş olur. Özdemir, "Avâriz ve Gerçek-Hâne Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler", s.1606; Sivas Eyaleti avâriz-hâne sayıları hakkında benzer bir çalışma için Bkz. Süleyman Demirci, "XVII. Yüzyıl Sivas Eyaleti Avârizhâne Sayıları Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme (1640-1700)", *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri*, Sivas İl Kültür Müdürlüğü, 2007, s. 179-193.

¹²⁴² Özdemir, "Avâriz ve Gerçek-Hâne Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler", s.1606-1609.

¹²⁴³ Mehmet Öz, "XV. Yüzyıldan XVII. Yüzyıla Samsun Yöresi", *Geçmişten Geleceğe Samsun Sempozyumu, -(4-6 Mayıs 2006) Bildirileri, I. Kitap*, (Haz. Cevdet Yılmaz), Samsun, 2006, s. 12.

¹²⁴⁴ Darling, *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk*, s.307-308.

mezralar da icmal avâriz kayıtlarına dâhil edilmezlerdi. Bu türden köyler ilgili vakfın yer aldığı vakıf muhasebe defterinde bulunurdu. Bu türden defterler kurumsal değişim ve dönüşümü görmemize fırsat verdiğinden oldukça önemli kaynaklar hüviyetindedir.¹²⁴⁵

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin "*Bab-ı Defteri*" fonunun "*Mevkufat Defteri*"¹²⁴⁶ başlıklı bölümünde Sivas özelinde yapılan araştırmalarda pek çoğu "avâriz ve nüzül" kayıtlarından oluşan 73 deftere tesadüf edilmiştir. Bu defterlerin yanı sıra "*Anadolu-Rumeli canibinde muhtelif yerlerin avâriz ve nüzül... gösterir defter*" şeklinde bilgilerin yer aldığı ve toplamda 4.431 adet özet verinin bulunduğu ikincil bir araştırma alanı oluşturulmuştur. Bu bölümde "*avari- hane*" miktarlarının tespiti maksadıyla titiz bir çalışma yapılmıştır. Bu maksatla çalışma alanımızın kapsadığı Sivas ve kazalarının içerisinde yer aldığı icmal avâriz verilerinin yer aldığı defterler mercek altına alınmıştır. Neticede Hüseyinabad, Mecitözü ve Kafirni'ye ait icmal, mufassal-icmal kayıtlara erişilmiştir. Değişik zamanlarda tertip edilmiş bu kayıtlar sayesinde kazalardaki avâriz-hâne sayıları ile meskûn mahallere dair önemli bilgilere tesadüf edilmiştir.

Araştırma ve incelemelerimiz Osmanlı Arşivi'ndeki mevkûfât dosyaları üzerinde devam etmiştir. İncelemelerde ele aldığımız kazalara dair oldukça az belgeye erişilmiştir. Bu fon kayıtlarında Sivas eyaletine ait icmal avâriz-hâne varakaları ile avâriz-hâne yazımlarına dair itirazlar özellikle dikkatimizi çekmiştir. Bu fondaki belgeler sayesinde az da olsa ele aldığımız kazalarda avâriz-hâne yazımları, belirlenen vergi miktarı ve reâyânın bu duruma itirazına dair izlere erişilmiştir. Zamana zaman bazı köy veya mezraların hali-harap oldukları yönündeki bilgilerde iskân mahallerinin durumuna dair fikir sahibi olmamızı sağlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun idarî, malî ve özellikle de askerî sisteminin temelini oluşturan tımar sistemi haliyle sıkı bir kontrol mekanizmasına bağlıydı. Esas olarak tahririn yapılmasını takiben sonraki tahrire kadar geçen süreçte tımarın güncel durumları, boşta bulunan, tevcihleri¹²⁴⁷ ile nakil, becayış veya ödüllendirme gibi tüm işlemler imparatorluğun malî sisteminin adeta kayıt

¹²⁴⁵ Bu tür defterlerin hazırlanma maksadı, malî dönemi, muhtevası ve Osmanlı kurumsal yapısı içindeki ehemmiyetine hakkında Bkz. Kayhan Orbay, "Vakıf Muhasebesi ve Kurumsal Etkinlik; Kayıt Sistemi, Defterler ve Denetim", *XVII. Türk Tarih Kongresi, 15-17 Eylül 2014, Bildirileri* C.IV, Ksm.V, Ankara, 2018, s.1722-1726.

¹²⁴⁶ Mevkufat dosya fonunda tarafımızdan incelenen dosya numaraları, D.MKF.1, T.29.Z.900, 164, bu ilk örnekten sonra tarih ve belge adetleri yazılmadan 2-86, 94-164, 183,286-290, 321-323, 350, 384-435, 453-469, 474-476, 496,497, 530, 131, 534, 536-539, 550, 568, 569, 620-623, 636-674, 677, 1000-1003, 1189, 1190, 1779-1786 ve 2417-2419.

¹²⁴⁷ Tımar tevcihleri ve türleri hakkında Bkz. Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1978, s.100-108; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988; Tımar Tevcih Sebepleri ile Ruznamçe ve Mühimme defterleri üzerinden oldukça önemli bir kaynak değerlendirmesi için Bkz. Emine Erdoğan, "Tımar Tevcih Sebepleri Üzerine Bir Kaynak Değerlendirmesi", *OTAM, (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulamam Merkezi Dergisi)*, S.19, Ankara, 2006, s. 175-187; Tımar tevcihlerinin özellikle sefer öncesi bir isteklendirme kaynağı olarak kullanılması, tevcihlerde aristokrasi yerine meritokrasi'nin esas alınması bakımından Bkz. Emine Erdoğan Özünlü, "Osmanlı Ordusunda Bir Motivasyon ve Terfi Kaynağı: "Terakki" Tevcihi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research*, III/11, 2010, s. 238-244.

odası olan Defterhane’de yürütülmekteydi.¹²⁴⁸ Defterhane’nin bu minvaldeki örnek türlerinden biri de tarihsel bir kronolojik düzen dahilinde tutulmuş Tımar Ruznâmçe defterleridir.¹²⁴⁹ Tımar Ruznâmçe defterleri bir sancak ya da livadaki tımar sahipleri, askerî vazifeleri, hisseleri, gelir havzaları ve hatta alt-üst komuta ilişkileri bağlamında idarî kimi faaliyetlerine dair bilgilere erişmemize olanak sağlamaktadır.¹²⁵⁰ Barkey, bu defter kategorisinin tahrirler kadar önemsenmediğini belirterek bunun merkez-taşra irtibatı ve taşra elitinin merkez ile olan karşılıklı ilişkiler ağının anlaşılmasına katkı sunacağını belirtmiştir.¹²⁵¹ Hakikatte Emine Erdoğan Özünlü’nün bazı çalışmalarında ortaya koyduklarından hareketle Barkey’in ifadelerinde ne kadar haklı olduğu görülmektedir. Nitekim Ayıntab mufassal ve icmal defterleri ile tımar ruznâmçe defterlerinin kıyaslanması tımar sahibi, görevi, tımarın türü, hisse havzaları yani köy, mezralar bakımından karşılaştırılmaya oldukça müsaittirler.¹²⁵² Bu karşılaştırmada özellikle ele aldığımız konu bağlamında yerleşim biriminin adı oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışma her ne kadar bir defter esaslı yapılmışsa da belli bir bölgeye dair mevcut defterlerin de tetkikiyle çok daha doyurucu sonuçların alınabileceğini işaret etmesi bakımından hayli önemlidir. Yukarıda da ifade edildiği üzere bunlar, rutin kayıt takip ve yenileme işlevinin sonucu oluşmuş defter silsilesidir. Buna rağmen bu defterler, XVII. ve XVIII. yüzyıla dair iskân tarihi hakkında kanımızca oldukça önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Yerleşim ya da iskân mahallerinin tespiti hususunda, kaynak bakımından düne kadar kısır görünen dönemin gün yüzüne çıkmış önemli bir başvuru kaynağıdır. Çalışmamızda özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıl odaklı tımar ruznâmçe defterlerinin tespitine önem verilmiştir. Zira öncesine dair malumata fazlasıyla sahibiz. O halde söz konusu döneme ait defterlere nasıl erişilebilirdi? Ülkemizde Defterhane-i Amire’nin son kayıt nüshalarını bugün bünyesinde barındıran Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadîme Arşivi haliyle ilk müracaat ettiğimiz mekân olmuştur. Arşiv kataloğundan Hüseyinabad, Kafirni ve Mecidözü kazalarının idarî olarak bağlı bulunduğu Sivas tımar ruznâmçe defterleri tek tek tespit edilmiştir.¹²⁵³ Bu

¹²⁴⁸ Douglas Howerd, “The BBA Ruznâmçe Tasnifi: A New Resource for the Ottoman Tımar System”, *Turkish Studies Association Bulletin*, X/1, Indiana 1986, s.11-18.

¹²⁴⁹ Erhan Afyoncu, “Defterhâne”, *DİA*, c. 9, İstanbul, s. 100-104.

¹²⁵⁰ Emine Erdoğan Özünlü, “Tımar Sisteminin Mekânsal Örgütlenişi Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma: XVI. Yüzyıl Ayntâb Sancağı Örneği”, *XVI. Türk Tarih Kongresi (20-24 Eylül 2010), Bildirileri, C.IV, Ksm. I, Ankara, 2015*, s. s. 253-260; Nejat Göyünç, “Tımar Ruznâmçe Defterleri’nin Biyografik Kaynak Olarak Önemi”, *Belleten*, LX/227, 1996, s. 127-138.

¹²⁵¹ Barkey, *Eşkiyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, s. 258-260.

¹²⁵² Emine Erdoğan Özünlü, “Tımar Tercihâtı ile Kaynaklarda Yer Alan Kayıtların Karşılaştırılmasına Dair Bir Deneme”, *OTAM, (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulamam Merkezi Dergisi)*, S.21, Ankara, 2007, s. 85, 86.

¹²⁵³ Her üç kazaya dair bulgularımız tarihsel olarak değil detaylı ve özet veri oluşturma maksatlı çalışmanın ortaya çıkardığı şekliyle söz konusu arşivde kullandığımız defterler; TKG.KK.TTd.793/771, vr.15/b-28/b, T.1136; 798/776, 3/b-27/b, 1137; 803/780, 2/b-2-/b, 1138; 836/812, 3/a-63/b, 1142; 871/837, 4/a-45/b, 1145; 1014/989, 1/b-25/b, 1161; 1021/996, 3/b-25/a, 1162; 1041/1016, 3/a-20/a, 1165; 1049/1024, 2/b-30/b, 1166; 1054/1029, 1/b-14/b, 1167; 1062/1036, 1/b-59/a, 1168; 1096/1071, 1/b-90/b, 1169, 1123/1097, 1/b-85/b, 1171; 1155/1120, 2/a-34/a, 1173; 914/889, 5/a-25/b, 1150; 969/945, 3/b-23/b, 1156; 614/596, 11/a-31/b, 1108; 598/580, 7/a-29/b, 1106; 604/586, 1/a-

defterlerin bazısında söz konusu kazalara ait kayıtların ayrı ayrı başlıklandırıldığı görülmüştür. Fakat genel olarak Sivas, Tokat, Amasya, Bozok ve çok az da olsa Canik livaları kazalarıyla müşterek bir kayıt yekûnu bizleri karşılamıştır. Genel olarak Zile, Artukabad, Sonisa, Gelmuğad, Turhal, Sorkun (Sorgun), Geldiklan (Geldigelen), Kızılkünbed, Acacı (İcacı), Meşhedabad, Kazabad ve Gümüş kazaları tımarlarının merccek altına aldığımız kazalarda da hisseleri vardır. Dolayısıyla ilk olarak tüm bu kazaların tımar kayıtlarının tek tek irdelenmesi düşünülmüştür. Fakat hem defter yekûnu hem de taramaların zaman alması bu yöndeki çabamızı askıda bırakmıştır. Dolayısıyla sadece ele aldığımız kazalarla “*kaza-i Hüseyinabad, kazâ-i Kafirni, kazâ-i Mecitözü*” şeklinde başlıklandırılmış kayıtların esas alınması uygun görülmüştür. Bu durum ise bütüncül bir arama yapmamıza mâni olmuştur. Yer yer başka kazalara ait mükerrer köy, mezra adları, sayfa arasına girmiş okunamamış köy, mezra adları etraflı bir değerlendirme yapmamıza fırsat vermemiştir. Ayrıca III. ve IV. Bölümlerde önemli bir başvuru kaynağı olan devlet arşivlerince hazırlanmış olan yer adları isimli eserlerde¹²⁵⁴ genellikle bu dönemi kapsamamaktadır. Haliyle tımar ruznâmçe taramalarında gözlerimiz ister istemez alışkın olduğumuz köy, mezra adlarına kaymıştır. Ancak çoğunlukla bu köy, mezra adlarını takiben ortaya çıkan ve “*tabi’-i m.*” ya da “*tabi’-i mezkûr*” şeklinde önceki kazayı referans eden kayıtlarda bir hayli zorlandığımızı ifade etmemiz gerekmektedir. Nitekim bu ibareler tarif ettikleri köy, mezraların incelediğimiz kazalara ait olduğunun işaretiydi. Okumakta zorluk çektiğimiz ve genellikle sonuna soru işareti(?) koyduğumuz bu köy, mezra veya çiftlik

116/b, 1107; 624/606, 8/a-78/b, 1110; 651/633, 150/a-264/b, 1113; 657/639, 4/a-19/b, 1114; 665/647, 7/a-111/b, 1115; 1842/1805, 4/a-29/b, 1255; 1185/1161, 13/a-b,18/a-b, 1175; 1202/1177, 15/a-b, 1177; 1213/1188, 8/a-b, 1178; 1216/1191, 17/a-b, 1179; 1226/1201, 23/a-b, 1180; 1238/1213, 2/a-b, 1181; 1246/1221, 18/a-22/b, 1182; 1268/1241, 4/a-b, 1185; 1276/1249, 4/a-b, 1186; 1289/1262, 12/a-b, 21/a-b, 29/a-b, 1188;1304/1277, 3/a-b, 1189;1311/1283, 13/a-b, 1190; 1325/1297/4/a-b, 1191; 1332/1304, 10/a-b, 1192; 1340/1311, 4/a-b, 1193; 1343/1314, 4/a-b, 1194;1351/1322, 24/a-b, 1195; 1362/1332, 6/a-b, 1196; 1379/1348, 13/a-b, 1197; 1386/1355, 12/a-b, 1198; 1396/1365, 19/a-b, 1199; 1397/1366, 32/a-b, 1200; 1407/1376, 9/a-b, 1201; 1427/1394, 3/a-b, 1204; 1437/1404, 14/a-b, 1205; 1427/1394, 25/a-b, 1204; 1440/1407, 5/a-6/b, 1206; 726/705, 5/a-b, 1121; 614/596, 14/a-b, 1108; 619/601, 26/a-b, 1109; 624/606, 19/a-b, 25/a-b, 28/a-b, 1110; 635/617, 8/a-b, 1111; 641/624, 9/a-b, 1112; 648/630, 13,47,57,61,65,85,91,113,155,180, 1113; 665/647, 5,48,67,70, 1115; 677/659, 5/a-b, 1116; 687/667, 3,7,19,25,40, 1117; 693/673, 9/a-b, 19/a-b, 1117; 751/729, 4,5,16,22,27,32,34,78,83,87,89, 1130; 755/733, 5,14,22,25,27,39, 1131; 783/761, 2-5, 1134; 827/801, 5-8, 15, 1140, 844/860, 3,46,56,1143; 883/850, 16/a-b, 1146; 901/876, 9,10,20,27,42,51,53,57,61,70,87,89,93, 1148; 914/889, 5,9,24-26, 1150; 940/915, 8,14,28,34, 1153; 946/921, 3,12,19,20,21-23, 1154; 952/927, 5,22,23,1155; 986/961, 7,20,24,25,1158; 1004/979, 6,14,17, 1160; 1037/1011, 4,9, 1164; 1460/1426,12,14,18,22,24,26,28,34,40,1208; 1490/1455,14,25,1212; 1551/1515, 16,17,21,1222; 1578/1541,28/a-b, 1227; 1621/1583, 7/a-b, 1231; 1631/1592, 10,14, 1232; 1633/1594, 4-7, 1233; 1654/1615, 21/a-b, 1235; 1702/1665, 21/a-b, 1241; 1702/1665, 24/a-b, 1241; 1713/1675, 3,9,11,36,40,55,67,69,89,91,92,99,104,149,157, 1242; 1757/1720, 20,39,44, 1246; 777/755, 2,8, 1133; 1098/1074, 21,27,28,30,36, 1170; 1520/1485, 7,10,12,20, 1217; 1590/1553, 8,17, 1229; 1685/1647, 16,27,55,60, 1239; 793/771, 16,20, 1136; 786/764, 3/a-b, 1135; 809/786, 12,27,34, 1139; 1643/1604, 3/a-b, 1234; 1731/1693, 6,19,81,24,48, 1243; 974/949, 3,21,23,27, 1157; 931/906, 10,27,33,39, 1152; 715/703, 18/a-b, 1123; 920/895, 8,15,19, 1150; 1545/1508,8,10,16,22,31,55,1221; 1049/1024, 2-11, 1166; 1496/1462, 5,7, 1213; 726/705,2,9,12, 1126; 821/795, 24,42, 1140; 1611/1574, 18,22, 1230; 1662/1625, 18,23, 1237; 1582/1544, 8,9,20, 1228;1673/1635, 35/a-b; 1527/1491, 16/a-b, 1219; 1556/1520, 4,20, 1223; 1673/1635, 7,25, 1328; 1173/1138, 3,16, 1174; 738/716, 102,116, 1129; 1694/1656, 11/a-b, 1240; 793/771, 27/a-b, 1136; 657/639, 2/a-b, 1114.

¹²⁵⁴ *Osmanlı Yer Adları*, (Haz. Tahir Sezer), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 2017; *Osmanlı Yer Adları: II, Anadolu, Karaman, Rum, Diyarbakır, Arap ve Zülkadriye Eyaletleri (1530-1556)*, (Şam ve Halep Dâhil), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 2013

adları Celali sonrası dönemde kazalarda yeniden bir kıpırdamanın olduğunun göstergesidir. Yine tanıdık birçok iskân mahallinin de en azından kayda girmiş olması Celali sonrası yukarıda tarif edildiği minvalde yıkıcı bir tahribatın en azından tımar ruznâmçe kayıtları itibariyle meydana gelmediğinin bir göstergesidir. Bu tür tanıdık yerleşim birimlerinin kayıtlarda geçmesi hakikatte iktisadî bir hayat veya canlılığın işareti miydi? Yoksa rutin olarak defterhanede yazılıp, çizilen işlemler yığını mı? Kanımızca bu sorunun cevabını Mevkufat fonu taramalarında elde ettiğimiz belgeler verecektir. Yine de her üç kazaya dair önemli bazı tespitlerimizin olduğunu şimdiden söyleyebiliriz.

XVII. yüzyılın yarısına kadar tüm ferman, hüküm ve beratlar Mühimme Defterlerine işlenmişse de bu tarihten itibaren önemli bir yapısal değişiklik yaşanmıştır. Sadece imparatorluk nizamına ait Divan'dan çıkan kararlar mühimmelere yazılmaya başlanmıştır. Reâyâyâ ait müracaatlar ise ele aldığımız konu dahilinde incelediğimiz Ahkâm ve Şikâyet defterlerine yazılmaya başlanmıştır.¹²⁵⁵ Bu defterlerde özellikle Sivas, Tokat başlıklı olanlar ile Hüseyinabad, Kafirni ve Mecitözü şeklindeki kaza adlarını taşıyanları tetkik edilmiştir. Bu tetkikler neticesinde merkezden taşraya veya taşradan merkezî idareye intikal etmiş şikâyet kayıtlarının içeriği irdelenmiş ve özellikle nüfus ile yerleşme düzenine dair bilgiler mercek altına alınmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda genellikle malî, idarî ve iktisadî birimlerden yazılan ve herhangi bir konudaki karar veya emiri içeren belgelere hüküm denilmekteydi. İmparatorluğunun karar alma ve uygulama merkezi konumundaki Divân-ı Hümâyûn'dan çıkan tüm kararlar ilk dönemde Mühimme defterlerine yazılmaktaydı.¹²⁵⁶ XVII. yüzyılın ortalarına doğru Mühimme defterlerine ilave olarak taşradaki vergi, eşkıyalık, anlaşmazlık ve yöneticilere dair serzeniş kapsayan şikâyet defterleri ortaya çıkmıştır.¹²⁵⁷ Bu tür başvuruların artması ve bunlara verilecek cevaplara dönük uğraşlar ahkâm defterlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır.¹²⁵⁸ Bu artışta yaşanan olumsuzluklardan dolayı şikâyet hakkı elinde olan reâyânın tutumundan kaynaklanmaktaydı.¹²⁵⁹ XVIII. yüzyılda Reisü'l-küttâb Ragıb Mehmed Paşa *Şikâyet ve Ahkâm* olarak iki farklı defterin tutulmasını emretmiştir. Böylece tüm imparatorluk genelinde merkeze erişen şikâyetler "*şikâyet defterlerine*", bölge veya vilayet bazlı belgeler de "*ahkâm defterlerine*" işlenmeye

¹²⁵⁵ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, İstanbul, 2017, s. 29-30.

¹²⁵⁶ Ahmet Mumcu, "Divân-ı Hümâyûn", *DİA*, c. 9, İstanbul 1994, s. 431.

¹²⁵⁷ "ahkâm-ı şikâyet defterleri" 1058-1229 (M.1648-1814) yılları arasını kapsayan toplam 208 defterden ibarettir., Halil Sahillioğlu, "Ahkâm Defteri", *DİA*, c. 1, İstanbul, 1988, s. 551.

¹²⁵⁸ 1155'ten başlayarak 1255 yılına kadar devam eden bu defterler "Anadolu, Sivas, Trabzon, Diyarbekir, Şam, Adana, Karaman, Halep..." gibi 17 bölgeye ait olarak tutulmuştur. Sahillioğlu, "Ahkâm Defteri", s.551; Ayrıca defter tür ve çeşidinin artması hakkında Bkz. Nejat Göyünç, "Defter", *DİA*, c. 9, İstanbul 1994, s. 90; Ahkâm defterlerinin de içerisinde yer aldığı divan-ı hümâyûnun ana defterler serisi hakkında Bkz. Feridun M. Emecen, "Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mirî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet", *Türkiyat Araştırmaları Literatür Dergisi*, III/5, Bahar 2005, s. 107-140.

¹²⁵⁹ Halil İnalçık, "Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hâl ve Arz-ı Mahzarlar", *Osmanlı Araştırmaları*, VII-VIII, İstanbul 1988, s. 41.

başlanmıştır.¹²⁶⁰ Bu defterlerden Sivas Ahkâm defterleri adı altında Osmanlı Arşivi'nde yer alan 36 defter bulunmaktadır. Sivas Eyaleti dahilinde dönem itibariyle idarî olarak kategorize edilmiş Bozok, Canik, Sivas, Amasya ve Tokat'a bağlı kaza, köy ve mezralara dair Faroqhi'nin de ifade ettiği üzere keşfedilmeyi bekleyen hazine mahiyetinde bilgiler barındırmaktadır.¹²⁶¹ Ele aldığımız kazalara dair bu potansiyeli ortaya çıkarmak adına 1155 (M.1742) yılından 1252 (M.1836) yılına kadar devam eden 31 defter incelenmiştir.¹²⁶² Bu incelemelerimiz neticesinde elde ettiğimiz bulguları yerleşim yerleri adları, bölgelerdeki vakıflar, yeni ortaya çıkmış yerleşim birimleri ve eşkıyalık, soygun gibi huzursuzluklara dair bilgiler şeklinde ifade edebiliriz. Ahkâm defterlerinde ayrıca ele aldığımız üç kazada daha önceden tesadüf etmediğimiz ve bu nedenle yeni kurulduğunu düşündüğümüz bazı iskân mahallerine de rastlanılmıştır. Dolayısıyla yukarıda incelediğimiz avârız ve tımar ruznâme kayıtlarını destekleyecek, ilave bazı bilgilerle bütünlük oluşturacak düzeyde olması bakımından bu defter serisi oldukça önemlidir.

Özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıla ait önemli bilgileri içerdiğini bildiğimiz ve pek çok alan uzmanının kesinlikle tetkik edilmesinden yana fikir beyan ettiği şer'iyeye sicilleri araştırmalarımız kapsamında kullandığımız önemli bir başka kaynak konumundadır. Eyâlet-i Rum'un çok eski bir mazisi olmasına rağmen, merkez livası konumundaki Sivas'ın çok eskilere giden sicilleri maalesef bulunmamaktadır. Amasya ve Tokat Sicilleri daha eski tarihlidir. Bu nedenle taramalarımız bu ikisi üzerinde yoğunlaşmıştır. Günümüzde idarî olarak Mecitözü'nün bağlı bulunduğu Çorum'a ait şer'iyeye sicillerinde özetleri yayınlanmıştır.¹²⁶³ Siciller genellikle yerleşim ve iskâna ile vergiye dair bilgiler bakımından tetkik edilmiştir. Tokat özelinde tesadüf

¹²⁶⁰ S. Öztürk, "Sosyo-Ekonomik Tarih Kaynağı Olarak Ahkâm Defterleri", (Ed. Kemal Çiçek), *Pax Ottomana: Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001, s. 612-613.

¹²⁶¹ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?, II. Bsk.*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 50-51.

¹²⁶² A.DVNS. AHK. SS. d.1 Cemaziye'l-âhîr sene 1155-1157 (M. Ağustos 1742-1744); 2 Cemaziye'l-âhîr 1157-Muharrem 1160 (M. Ağustos 1744-Ocak 1747); 3 Muharrem 1160-Safer 1163 (M. Ocak 1747-1750); 4 Safer 1163-Muharrem 1166 (M. Ocak 1750-Kasım 1752); 5 Muharrem 1166-Ramazan 1168 (M. Aralık 1752-Temmuz 1755); 6 Ramazan 1168-Rebüyyü'l-evvel 1171 (M. Temmuz 1755-Aralık 1757); 7 Rebî'ü'l-âhîr 1171-1173 (M. Ocak 1757-Aralık 1759); 8 Rebî'ü'l-âhîr 1173-Safer 1175 (M. Aralık 1759-Eylül 1761); 9 Safer 1175-Cemâziye'l-evvel 1177 (M. Eylül 1761-Aralık 1763); 10 Rebî'ü'l-âhîr 1177- Rebî'ü'l-evvel 1179 (M. Kasım 1763-Ağustos 1765); 11 Rebî'ü'l-evvel 1179-Muharrem 1181 (M. Ağustos 1765-Haziran 1767); 12 Muharrem 1181-89 (M. Haziran 1767-Nisan 1775); 13 Receb 1189-Şaban 1192 (M. Eylül 1775-1778); 14 Şaban 1192- Rebî'ü'l-evvel 1194 (M. Eylül 1778-Nisan 1780); 15 Rebî'ü'l-evvel 1194-95 (M. Nisan 1780-Temmuz 1781); 16 Receb 1195-Zilkâde 1197 (M. Temmuz 1781-Ekim 1783); 17 Zilkâde 1197-Zilhicce 1200 (M. Ekim 1783-1786); 18 Zilhicce 1200- Rebî'ü'l-âhîr 1208 (M. Ekim 1786-Aralık 1793); 19 Şevval 1209-Cemâziye'l-âhîr 1211 (M. Mayıs 1795-Aralık 1796); 20 Cemâziye'l-âhîr 1211-Şevval 1217 (M. Aralık 1796-Ocak 1803); 21 Şevval 1217-Zilkâde 1219 (M. Ocak 1803-Şubat 1805); 22 Şevval 1219-Şaban 1224 (M. Ocak 1805-Eylül 1809); 23 Şaban 1224-Camâziye'l-âhîr 1227 (M. Eylül 1809-Haziran 1812); 24 Muharrem 1228-1230 (M. Ocak 1813-1815); 25 Muharrem 1230-Şaban 1232 (M. Ocak 185-Haziran 1817); 26 Receb 1232- Rebî'ü'l-âhîr 1235 (M. Haziran 1817-Ocak 1820); 27 Rebî'ü'l-evvel 1235-1237 (M. Aralık 1819-Mart 1822); 28 Receb 1237- Şevval 1241, (M. Mart 1822- Mayıs 1826); 29 Zilkâde 1241- Rebî'ü'l-âhîr 1246 (M. Haziran 1826-Eylül 1830); 30 Rebî'ü'l-evvel 1246-Safer 1250 (M. Ağustos 1830-Haziran 1834); 31 Safer 1250- Rebî'ü'l-evvel 1252 (M. Haziran 1834-Temmuz 1836).

¹²⁶³ *Çorum Şer'iyeye Sicilleri Kataloğları* (Haz. Çorum Belediyesi Kent Arşivi), C.I ve II, Çorum, 2009.

ettiğimiz icmal avâz kayıtları az da olsa yaklaşık yirmi yıllık bir zaman dilimine Kafirni kazasına dair bazı izlenimler elde etmemizi sağlamıştır

Son olarak Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde yer alan Hurufat Kayıtları hakkında bir izah yapmamız gerekmektedir. Hurufat kelimesi köken olarak Arapça olup “*harf*” kelimesinin çoğulu anlamındadır. Osmanlı İmparatorluğu’nda genellikle vakıf müessesesi dahilinde vakıf kurucusu ya da mütevellisinin önerdiği ve kadının da uygun bularak Merkez’e gönderdiği kişilerin uygun bulunmasıyla cihet ve tevcih işlemleri sonuçlanmış olurdu. Vakıfların muamelatının¹²⁶⁴ bulunduğu ve genellikle kaza, liva isimlerinin esas alınmasıyla harfin çoğulu hurufat defterleri oluşmuştur. Bu defterlerin XVII. yüzyılda imparatorluğun yaşamış olduğu buhrandan vakıfların olabildiğince az etkilenmesi, atama ve azil durumlarının takibinin sıklaştırılması gibi nedenlerle tutulmaya başlandığı düşünülmektedir. Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Arşivi’nde 1675 ila 1835 yılları arasını kapsayan toplam 209 hurufat defterinin bulunduğunu bilmekteyiz.¹²⁶⁵ Bu defterlerdeki bilgiler genellikle bir bölgedeki vakıf müessesatını havi olsa da söz konusu bölgenin topografyası, ekonomik hayatı, siyasî, sosyal havası ile mimarî özelliklerine dair bilgiler barındırır.¹²⁶⁶ Muhteva bakımından belli bir düzen ve sıra¹²⁶⁷ dahilinde tutulan bu defterler öncelikle yerleşim adlarının kritiği noktasında zengin bir içerik sunar. Bu vesileyle ele aldığımız bölgelerin XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla sarkan ara dönemdeki iskân mahallerinin tespitine ışık tutar. İlk dönemde var olan, devam eden, ara dönemde kaybolan, yeni kurulan yerleşim birimlerini tanımamıza yardımcı olur. Bu nedenle son dönemlerde ülkemizde şehir tarihi çalışanlarının ilgi odağı haline almıştır.¹²⁶⁸

Tablo 23: Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Arşivi’nde üç kazaya ait Hurufat kayıtlarının yer aldığı defter ve sayfa numaraları

Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Arşivi’nde üç kazaya ait Hurufat kayıtlarının yer aldığı defter ve sayfa numaraları									
Sıra	Kaza	Defter No	Sayfa No	Kaza	Defter No	Sayfa No	Kaza	Defter No	Sayfa No
1	Hüseyin Kaza âbad	1082	96	Mecidiöz Kaza ü	560	57	Tokat	1144	114
2		1084	14		561	31,32		537	87

¹²⁶⁴ Vakıf mütevellileri, müderris, muallim, imam, hatib, cabi, cüzhan, ferraş, vaiz, tekkenişin, zaviyedar gibi bir vakıf müessesatının işlenirliğine dair iş ve işlemleri kapsamaktaydı. Tuncer Baykara, *Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu)*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1990, s. 7.

¹²⁶⁵ Yasemin Beyazıt, “Hurûfât Defterleri’nin Şehir Tarihi Araştırmalarındaki Yeri”, *History Studies*, V/1, Ocak 2013, s. 42-43.

¹²⁶⁶ Yunus Uğur, “Şehir Tarihi ve Türkiye’de Şehir Tarihçiliği: Yaklaşımlar, Konular ve Kaynaklar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, III/6, 2005, s. 21.

¹²⁶⁷ Bir hurufat kaydı sırasıyla hangi bilgileri kapsar, Bkz. Yasemin Beyazıt, “Hurûfât Defterlerinin Şehir Tarihi Araştırmalarındaki Yeri”, s. 45.

¹²⁶⁸ Necibe Arvas, *Hurûfât Defterlerine Göre Bursa (1695-1750)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2011; Pakize Yıldız, *Hurûfât Defterlerine Göre Maraş Kazası*, Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2010; Hadi Taç, *Hurûfât Defterlerine Göre Kosova Vilayeti: XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısı*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2012; Gazi Özdemir, *Hurûfât Defterleri Işığında Ilgın*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2005.

3	1090	17	562	58	539	70
4	1093	36	569	49	541	60
5	1094	109	1091	181	542	50
6	1095	47	1119	219	543	60
7	1096	61	1121	11	565	1
8	1099	72	1128	134	568	1
9	1100	73	1135	102	1082	55
10	1118 ¹²⁶⁹	5	1139	164	1083	120
11	1119	28	1140	346	1142	20-122
12	1121	102	1142	109	1158	63
13	1139	5	1145	112	1075	81
14	1140	137	1148	93	1076	83
15	1143	234	1150	17	1092	1
16	1158	107	1151	76	1093	1
17	539	114	1154	45	1094	1
18	542	92	1155	50	1095	1
19	543	98	1156	81	1096	1
20	548	13	1157	106	1100	6
21	565	51	558	127	1119	1
22	567	13	559	49	1121	6
23	568	62	563	47	1140	107
24					1143	185

Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Arşivi'ndeki Hurufat defterleri üzerinde yapılan inceleme neticesinde yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere Hüseyinabad ve Mecitözü için 23, Kafiri için ise 24 defter tespiti yapılmıştır. Yukarıda bahsettiğimiz kaynaklara göre çok daha uzun süreli ve düzenli bir zaman aralığını kapsayan hurufat defterlerinden öncelikle iskân mahalleri, vakıflar, ibadethaneler ile kimi kişi ya da ailelere ait bilgilere erişilmiştir. Bu vesileyle Celali sonrasında ele aldığımız kazalardaki malî sitemin vakıf ve akarları bağlamında oluşturulmuş sosyal ve kültürel yönünün yanında malî, itikadî bağın resmedilmesi mümkün olabilmektedir.

¹²⁶⁹ Bu defterin ilgili sayfası her ne kadar fihristte Hüseyinabad'a ait kayıtları barındırıyor olarak görülse de tetkikimiz neticesinde böyle olmadığı anlaşılmıştır.

5.2. XVII. VE XVIII. YÜZYIL KAYITLARINDA HÜSEYİNABAD, KAFİRİNİ VE MECİTÖZÜ KAZALARINDA YERLEŞME VE NÜFUS

5.2.1. Hüseyinabad (Alaca)

Ele aldığımız kazalar ekseninde arşivde yürütmüş olduğumuz çalışmalarda genellikle özet ya da icmal türünden avâriz kayıtlarına denk geldiğimizi en başta ifade etmemiz gerekmektedir. Aslında yukarıda da ifade edildiği üzere icmal avârizler mufassal avâriz kayıtlarından elde ediliyorsa da maalesef henüz bir mufassal deftere erişemedik. Kaynaklar kısmında da ifade edildiği üzere daha ziyade özet defterler ile yetineceğiz. Özellikle Kafirni örneği bu hususta nispeten çok daha rahat olmamızı sağlamıştır. Nitekim Tokat üzerindeki doktora çalışmasında Açıklık'ın araştırmasından her ne kadar Tokat merkez ve köylerini havi mufassal-avâriz defteri varsa da kazalarını içeren bir kaynağın arşivlerde tespit edilemediği anlaşılmaktadır.¹²⁷⁰

Genellikle Mevkufat defterlerinde “*Anadolu ve Rumeli’deki muhtelif kaza ve livaların bedel-i nüzûl ve avâriz gelirlerini gösterir defter*” başlığıyla bulunan kayıtlardan ilki 1027 (M.1617-8) tarihlidir. Bu türden kayıtlarda Mecitözü ve Hüseyinabad ayrı bir kaza olarak gösterilse de Kafirni'nin izlerine ulaşılmamaktadır. Bu defterde Sivas livasına bağlı Hüseyinabad kazasını 4 avâriz-hâne kaydı bulunmaktadır. Hüseyinabad'ın hane sayısının oldukça az olması düşündürücüdür. Nitekim bölge, başından beri konar-göçer aşiretlerin yoğun bir uğrak yeri konumundaydı. Celali sonrası döneme ait bu ilk örneklerde karşılaştığımız hane sayıları da bölgenin yaşamış olduğu yıkımı sergileyecek mahiyettedir.¹²⁷¹ Belki de Klasik dönem tahrirlerinde tam bir konar-göçer sevk, toplanma merkezi olan Hüseyinabad havalisi Celali şiddeti ile beraber bu vasfını kaybetti. Yerleşik nüfusunun birçoğu başka bölgelere doğru hareket etti. Nitekim coğrafi yapı bakımından isyancıların kolay ulaşabileceği bir arazi yapısı ve iskân mahalli vardı. Gidenlerin bir kısmı belki oldukça uzak diyarlara gitti, ama aşağıda da değinileceği üzere Mecitözü'nde avâriz-hânelerinin nispeten yüksek olması acaba Hüseyinabad'dan bu bölgeye de göç gerçekleşti mi sorusunu akıllara getirmektedir? H.1127 (M.1715) tarihli III. Ahmed döneminde hazırlanmış Rumeli ve Anadolu'daki pek çok kaza, eyalet ve livaya ait avâriz-hâne tahriri defterinde Hüseyinabad'ın 8 avâriz-hâne ve 1,5 rub şeklinde yer aldığı anlaşılmaktadır.¹²⁷² İlk defterin bizlere sunduğu bilgiler sonraki defterde de özellikle Hüseyinabad bağlamında artarak devam etmektedir. Öyle ki 1054 (M.1644-5) yılına

¹²⁷⁰ Açıklık, *Changes in Settlemt Patterns, Population and Society in North Central Anatolia: A Case Study of the District (Kazâ) of Tokat (1574-1643)*, s.165 vd.

¹²⁷¹ D.MKF.d.27423, s.38-41, T.29.08.1027; Bu defterde Kafirni kazasına dair bilgi yer almamaktadır. Kafirni hane kayıtları her ne kadar sarih bir bilgi yoksa da ya 18 hanesi bulunan Turhal ya da 219 hanesi olan Tokat içerisinde yer almaktadır. Fakat defterde bu durumu teyit edecek ve kazaya ait hane sayısının miktarını net olarak ortaya koyan bir ibare yer almadığından vermiş olduğumuz dipnotlarda iki kazanın da özet verilerini vermeyi uygun bulduk.

¹²⁷² MAD.d.3823, T.1127, s.50.

ait kayıtları ihtiva eden defterde Hüseyinabad'ın 17,5 hanesi bulunmaktadır.¹²⁷³ 1067 (M.1656-7) tarihinde Divrikli sakinlerinden Ömer Ağa'nın topladığı avâriz defterinde Hüseyinabad'ın 17 tam ve 5 rub' avâriz-hânesinin olduğu görülmektedir. Bu bakımdan ilk örneğe bakarak kazanın avâriz-hâne sayısında belirgin bir artışın yaşandığı söylenebilir.¹²⁷⁴ Sivas havalisinde toplanan buğday ve arpa miktarını içeren yirmi kazaya dair bilgileri barındıran defterde de Hüseyinabad'a ait bilgiler bulunmaktadır. Bu sayede kazada 1.000 keyl buğday ve 600 keyl de arpanın tedarik edildiğini öğrenmiş bulunmaktayız.¹²⁷⁵ Bir sonraki örnekte Hüseyinabad'ın 10,5 hane ve 1 rub' avâriz-hânesinin olduğu anlaşılmaktadır.¹²⁷⁶ Rumeli ve Anadolu havalisi kazalarının avâriz-hânelerini içeren bir başka defterde de Hüseyinabad'ın 17,5 hanesi bulunmaktadır.¹²⁷⁷ Bu minvaldeki çok daha karışık bilgileri içeren özet veriler ise livâ eksensli olanlardır. Bu şekildeki kayıtların XIX. yüzyıla yaklaşıldığında bazı köyler için de tutulduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu sayede bazı köylere ait normal hane sayılarına da erişilmektedir. Öyle ki Hüseyinabad'ın Alacalar köyünde on biri yabancı toplam otuz bir hanenin varlığını bu şekilde anlayabilmekteyiz.¹²⁷⁸ Hüseyinabad kazasının bazı köylerinin avâriz kayıtları hakkında arşiv fonlarında oldukça önemli bazı bilgilere erişilmiştir. Nitekim kazanın Boladçuk ve Etrakiyye-i Tutaş köylerinin gayet mamur ve meskûn olmalarına rağmen Defter-i Hakanide “mukayyed” bulunmadıklarından avâriz ve diğer vergileri ödemeye yanaşmadıklarını görmekteyiz. Bunun üzerine söz konusu köylere iki avâriz-hâne kaydı tayin edilerek deftere de bu minval üzere kaydedilmesi istenmiştir.¹²⁷⁹ Burada XVI. yüzyılın Hüseyinabad ve Mecitözü için bize sunmuş olduğu resmin kaza, liva bazlı icmal avârizları verileri özelinde düşünüldüğünde nispeten değiştiğini söyleyebiliriz. Çünkü ilk dönemde çok daha seyrek ve az nüfuslu Mecitözü'ne göre bünyesindeki konar-göçer gruplarıyla çok daha hareketli ve kalabalık bir görüntü sunan Hüseyinabad XVII. yüzyılın icmal türü kayıtlarının adeta sönük bir mahal halini almıştır. Bu tespit yukarıda da ifade edildiği üzere kısmi örneklerini kullandığımız icmal verilerine bağlıdır. Bu durumun nedenini tam olarak bilemesek de Hüseyinabad halkının büyük çoğunluğunun avârizdan muaf olmalarıyla ilgili bir durum olabileceği düşünülebilir.

¹²⁷³ MAD.d.23540, T.22.Za.1054, Bu tarihte Tokad'ın 460 hane ve 0,5 rub'; Turhal'ın ise 48,5 hane kaydı vardır.

¹²⁷⁴ Tokat'ın 459 avâriz-hânesinin bulunduğu bu tarihte Sivas eyaletinin toplam avâriz-hânesi 1489'dur. KK.d.2627, s.32,33, T.5 R.1067.

¹²⁷⁵ D.MKF.2419, T.1135, buradaki verilere göre Sivas livasında 13885 keyl hınta ve 32601 keyl şa'ir tedariki yapılmıştır; D.MKF.d.30753, s.2, T.19.10.1193.

¹²⁷⁶ D.MKF.d.30200, s.47, T.11.02.1180; D.MKF.d.31007, s.29, T.16.08.1206.

¹²⁷⁷ KK.d.2614, s.32, T.12 Za.1057, Bu tarihte Sivas livasının 1603 hane ve 32 rub hanesi vardır; Yaklaşık on yıllık bir zamanın ardından hazırlanmış benzer minvaldeki defterde de Mecitözünün 30,5 ve Hüseyinabad'ın 17,5 hanesi vardır. İki kazanın hanelerinin bu defter de aynı olmasına rağmen 1489 olan Sivas toplam hanesi bizi liva genelinde bir düşüşün olduğunu göstermektedir, KK.d.2627, s.32,33, T.5.Z.1067; Bu defterlerdeki hane sayılarının mevkufat dosyaları üzerinden yaptığımız çalışmalarda elde ettiklerimizle benzer oldukları anlaşılmaktadır. D.MKF.36, s.-, T.20 S.1058.

¹²⁷⁸ KK.d.6416, s.4,5, T.11.S.1254.

¹²⁷⁹ AE.SOSM.III.19/1282, T.12.S.1170 ve 18 Za.1170 tarihli iki belge.

Buraya kadar olan bölümde sadece bir kaza, nâhiyeye ait özet ya da mufassal-icmal kategorideki bilgileri içeren defterlerdeki verileri ele aldık. Bu bilgileri aşağıda her bir kaza, nâhiyeye ait değerlendirmelerimizde tekrar bütüncül bir bakış yakalamak için kullanacağız. Bu andan itibaren üç kazayı da kapsayan avâriz kayıtlarını ele alacağız. Bu durumda karşılaştırmalı bir şekilde kazalara dair bilgiler ortaya konulacaktır. Bu çerçevede ele alacağımız ilk kaynak H.1020 (M.1612) tarihli defterdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun pek çok eyaletine ait avâriz-hâne kayıtlarının bulunduğu defterin arşiv özet fonlarındaki bilgisinde Sivas Eyaleti yer almamaktadır. Çorum, Bozok ve Canik'in yer alması nedeniyle tetkik edilmiş ve Sivas ile kazalarına dair bilgiler içerdiği anlaşılmıştır. Defterde ilk olarak Hüseyinabad'ın 8 köyünün olduğu anlaşılmaktadır. Tüm kazanın sadece 4,5 avâriz-hânesi kaydı bulunmaktadır. Bu köylerden Eskiyyapar, Perçem, Yatan, Akviran, Sincan ve Kabakolu daha önceden bildiğimiz köylerdi. Hüseyinabad'a ait diğer köylere ne olduğu sorusunu bu aşamada cevaplamak zordur. Fakat yukarıda da izah edildiği üzere yaşanan pek çok olumsuzluk nedeniyle boşalmış olabileceği gibi vergiye kâdir nüfusunun olmayışı ya da avârizdan muafiyet nedeniyle kayda girmemiş olabilir. Nitekim zaten bu tarihte kazadaki sekiz köyün sadece ikisinin vergi hanesi birdir. Diğer altısının nîm'dir. Burada ayrıca daha önceden tesadüf edemediğimiz Kale-i Tatar isimli bir köyün kazada belirlediğini de ifade etmemiz gerekmektedir.¹²⁸⁰

Murad Efendi tarafından tahrir olan Sivas Livası kayıtlarının yer aldığı KK.d.2609 numaralı defterde ele aldığımız üç kazaya dair bilgiler yer almaktadır. Kaza kaydının üzerinde “topdan dokuz buçuk hanesi tenzil olmağla işbu müfredât defterine cevab verilmiştir fi 25 Ca. 1102 (M. 24 Şubat 1691)” şeklinde bir derkenâr vardır. Defterdeki bilgiler aslında üç bölüm altında ele alınabilir. Bunlardan ilki Yenice, Sincan, Karalu, Koçhisar, Yatankavak, Başar, Perçem ve Kal'a köyü şeklinde sıralanmış köylerden ibarettir. Diğer bölüm ise “*aşiret-i kazâ-i Hüseyinabad*” başlığıyla başlamaktadır: Killik, Bozdoğan, Topçu, Osmanpaşa, Hırka-i Büzürk'ü kapsamaktadır. Nihayet son olarak Boladcık ve Etrakiyye-i Tutay/Tutaş şeklindeki “*hâric-ez-defter*” kayıtlarının yer aldığı bölüm karşımıza çıkmaktadır. Hüseyinabad'ın son söz konusu iki bölümlerinde pek çok derkenar kaydı bulunmaktadır. Örneğin Osmanpaşa köyü daha önce de ifade edildiği üzere Çorum, Sorkun arasında idarî olarak otuz yıllık süre zarfında yer değiştirip durmuştur. Boladcık ve Etrakiyye-i Tutaş köylerinin “*hâric-ez-defter*” olmaları Celali sonrası dönemde bir geri dönüşün işareti olabilir. Nitekim bu köyler bölgeye dair ilk tahrirlerde zaten var olan köylerdir. Kazadaki nüfus hareketliliğinin bir diğer işareti ise “amed 'an-kazâ-i Develi, 'an-karye-i Aygösteri” şeklindeki bir şekilde bölgeye gelmiş olan yabancı kişilere dairdir. Nihayetinde kazanın bu defterde 15 köyünün olduğu söylenebilir. Murat Efendi

¹²⁸⁰ MAD.d.43, s.37, T.29.12.1020 (3 Mart 1612).

tarafından kayda alınmış avâriz defteri yazım ve kayıt şekli olarak öncekilerden farklıdır.¹²⁸¹ Nitekim Sivas ve kazalarına dair kayıtlarda “köy adı, nefer, hane” sıralı bir kayıt yolu izlenmiştir. Bu durumda acaba sık sık tartışıldığı üzere bir hanenin kaç neferden oluştuğu hakkında fikir sahibi olabilir miyiz? Hüseyinabad kayıtlarında genellikle 9 neferin avâriz-hâne karşılığında 3 rub‘ olduğu anlaşılmaktadır veya Hırka-i Büzürk örneğinde olduğu gibi 10 nefer bir avâriz-hanesi olabilir mi? Yani 9 nefer (yetişkin, avâriza tabi) 0,75 avâriz-hanesi bulunmaktadır. Zaten genellikle bir avâriz-hânesi de 11-12 nefere karşılık gelmektedir. Bu tür çıkarımlar avâriz defterlerindeki muammayı çözemeyiz. Nitekim 8 nefer için de 3 rub‘ kaydı yazılmıştır. Bu türden uğraş ya da tahminlere dayalı hesaplamalarla gerçekte bir sonuca varamayacağımız aşikârdır. Bu nedenle defterdeki sarîh verilere bakıldığında Hüseyinabad’ın toplam 202 nefer kaydının olduğu söylenebilir. Nefer sayıları fazla olan köyleri Sincan 41, Osman Paşa 32, Topçu 26 ve Bozdoğan 18 şeklinde sıralanabilir. Koçhisar, Başar, Perçem ve Killik köylerinin ise nefer sayılarının çok daha az olduğu anlaşılmaktadır.¹²⁸² Yukarıda sıralanan bu kaynaklardaki nefer tabirinin avâriza tabi yetişkin ve hane sahibi kişi; hane tabirinin ise avâriz-hânesi anlamında kullanıldığını her şeye rağmen ifade etmek gerekmektedir. Her üç kazanın avâriz kayıtlarının yer aldığı bir başka defter de KK.d. 2643 numaralı 1079 (M.1668-9) tarihli “Sivas Livası avâriz-hâne” defteridir. Fakat başta defterin fersude olduğunu ifade etmemiz gerekmektedir. Bu nedenle zaten izah etmekte sıkıntı yaşadığımız avâriz kayıtlarına okunamayan, tespit edilemeyen köy adları ve hane sayıları ilave edilmiştir. Yine de avâriz kayıt usulü dahilinde köy sayıları, bazı tahmini okumalar ile oldukça sınırlı bilgiler burada ortaya konulacaktır. Hüseyinabad kazasının bu tarihte 14 köyünün olduğu anlaşılmaktadır. Bu köylerin toplam 19 avâriz-hânesinin olduğu kayıtlıdır. Sincan, Osmanpaşa ve Topçu köylerinin avâriz-hâne sayıları ise daha fazladır.¹²⁸³

Baş tarafında IV. Mehmed (1648-87)’in tuğrası bulunan H. 1063 (M.1652-3) tarihli Sivas livasının pek çok nâhiyesindeki tımar ve zeamet kayıtlarını içeren defter de konumuz bakımından önemlidir. Aslında ilk başta daha çok malî yapıya dair yönü akıllara gelse de yer adlarının tespiti noktasında çok önemli verileri haizdir.¹²⁸⁴

Tablo 24: MAD.d.363 Numaralı ve H.1063/M.1653 Tarihli Deftere Göre Köy ve Mezra Adları¹²⁸⁵

Sıra	Hüseyinabad	Kafirni	Mecidözü

¹²⁸¹ Sivas Eyaleti Hazine Defterdârı Murad Efendi’nin tahriri sonucu mufassal ve İcmal defterler ve kazalar ait özetleri havi defter, kayıtlar ortaya çıkmıştır. Bunlardan İcmal avâriz olanında köylerin avâriza tabi nefer nüfusu verilir. Ayrıca bu nefer sayısının kaç avâriz-hânesine tekabül ettiği de belirtilir. Bu tür bir örnek dahilinde Canik Sancağı özelinde bir çalışmayı Öz çok önceden yapmıştır. Öz, “Tahrir Defterlerine Göre Canik Sancağında Nüfus (1455-1643), s. 173-209.

¹²⁸² KK.d.2609, s.51,52, T.12.1053.

¹²⁸³ KK.d.2643, s.28, T.15. Ca.1079.

¹²⁸⁴ MAD.d.363, T.29.12.1063 (3 Kasım 1653).

¹²⁸⁵ “...”, şeklindeki ibare defterde fersude olup okunamamış köy adlarını gösterir.

1	Gerdekkaya	Zuğru	Çopraşık
2	Koçhisar	Muhad	Mezrâ'a-i Keşlik
3	Ağcakışla	Feridökse	Türkanşa
4	Geçüd	Amlus	Çopraşık
5	Karıbasan ve Kurukışla nâm-ı diğer Ediköyük	Ağıl-ı Pirhasan	Şeyhmustafa
6	Çalman	Şık	Bükse
7	Hırka-i Bürüzük ma'a mezrâ'a-i Söğüdüzü	Eftelid	Mühreler
8	Hırka-i Küçük	Buldacı	....
9	Balçıkhisarı	Eğseri	Karay ma'a mezrâ'a-i Endi/Andı
10	Serkis	Efkeri	Kürdler
11	Fakıhlar	Pullur	Harbendelü
12	Hacıhasankavağı	Akdoğan	Sarukaya
13	Perçem	Çeğçek	Çanşa nâm-ı diğer Karapınar ma'a mezrâ'a-i Karkın
14	Akpınar-ı Etrakiyye	İbavlı	Sazak
15	Sekis nâm-ı diğer Killik	Buldacı	Kürdler
16	Etrakiyye-i Muradsofu	Bostankolu	Ordu
17	Tomalan	Ömerlü	Etrakiyye-i Sarusülmen
18	Serkis nâm-ı diğer Killik	Leveke	Çat
19	Koçhisar ma'a mezrâ'a-i Güllüçek	Kızılcasu	Bayadlar
20	Akpınar	Alpit/İlpit	Taşpınar
21	Alifakif Etrakiyye	Sideri	Yalınca
22	Ağcaviran	....	Gögercinlik
23	Kulağuz	Daduhta	Kırağanöyüğü
24	Bayatcık	....	
25	Yalınca	Hanzar	
26	...	Tomara	
27	Mezrâ'a-i Delübekdaş Meşhedi hâriç ez-defter	Toğarım	
28	...	Çiftlik	
29	Mezrâ'a-i Kamuşcuk ma'a Taşlucaöyük	Orta	
30	Pirpirhane/Berberhan	Kınık	
31	Yaban-ı/Yatan-ı Etrakiyye	....	
32	Alacalar	Zora	
33		Çeğet	
34		Alemdar	
35		Çat	
36		Çiftlik-i Mahmedalaman	

37	Gireni
38	Filtise
39	Perçem
40	Alemdar
41	Kevahlık

Seri halinde devam etmeyen avâız kayıtlarının akabinde tesadüf ettiğimiz bu defter, yukarıda da belirttiğimiz üzere tımar ve zeamet olarak tahsis edilen köylerin isimleri ile hâsıllarını içermektedir. Bu defterin klasik tımar veya tımar ruznâmçe kayıtlarından farkı tımar ya da zeamet sahibinin isminin belirtilmemiş olmasıdır. Bu nedenle kapsadığı bölgelerin nüfuslarına dair bilgiler ihtiva etmektedir. Tarım faaliyetinin sürdürüldüğü ver vergilerin tımar ve zeametlerle tahsis edildiği dikkate alındığında bu köylerde kaç kişinin yaşadığını bilmesek de tarımsal faaliyetlerin az çok gerçekleştirildiği iskân mahalleri oldukları açıktır. Ayrıca önceleri boş olduğu ve sonradan şenlenmeye başlamasıyla oluşan vergi potansiyelinin bir sonucu olarak tımara kaydedildiği de olasıdır. Üstelik bu tür kayıtların giderek azaldığı bir dönemde elimizdeki defter her üç kazayı kapsamı bakımından da önemlidir. Nitekim avâız kayıtlarında çok daha sönük bir durumda gördüğümüz Hüseyinabad bu defterde 32 köye sahip olarak karşımıza çıkmaktadır. 1455 yılı tahririnde ilk izlerine rastladığımız Etrakiyye taifesi ile biri “hâric-ez-defter” kimi mezra kayıtlarına rastlamış olmamız kazada nüfus ve iskân bakımından yaşanan hareketliliğin somut birer örneğidir. Ayrıca her ne kadar ismini okuyamadığımız bazı köyler varsa da kazanın tabloda yer alan köylerin hemen hemen tamamının XVI. yüzyıl tahrir kayıtlarında rastladığımız köyler olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumda zaman zaman kurulup, “kaybolan” veya Osman Paşa örneğinde olduğu gibi Sorkun’a bağlanan köyler dışarıda tutulur ise bölgedeki Celali sonrası hareketli veya konar-göçer grupların mevcut köy formasyonuna sahip yerleri tercih ettikleri düşünülebilir.¹²⁸⁶ Defter, yukarıda da ifade edildiği üzere, inceldiğimiz kazaların tımar ve zeamet hâsıllarını da içermektedir.¹²⁸⁷ Fakat bizim için esas önemli tarafı Celali sonrası döneme ait her üç kazanın genel bir görünümünü vermesidir. Bu defter sayesinde en azından imparatorluk vergi nizamına dâhil olan köylerin XVI. yüzyıl tahrir serisi ile XVII. yüzyıldaki kimi yoklama kayıtları ve defterleriyle hemen hemen aynı olduğunu görmüş olduk. Bu durumun sonrasını ise XVIII. yüzyıla kadar takibini yapabileceğimiz “*Tımar Ruznâmçe Defterleri*” vesilesiyle göreceğiz.

¹²⁸⁶ MAD.d.363, s.24,25 ve 26, T.29.12.1063.

¹²⁸⁷ Hüseyinabad: 121.176 ze’âmet ve 20.960 hâsıl; Kafirni: 236734 ze’âmet, 26220 hâsıl ve son olarak da Mecitözü:94578 ze’âmet, 14800 hâsıl şeklinde bir sonuca erişilmiştir. MAD.d.363, s.13-26, T.29.12.1063.

XVI. yüzyıla dair elimizdeki son tahrir defteri olan 1574 yılından yukarıda ele aldığımız 1653 yılına kadar üç kazada nelerin yaşandığını veya yaşananların bir yıkıma yol açıp açmadığını, açtıysa da bu yıkımını mahiyetini tam olarak bilememekteyiz. Elbette yukarıda ifade edildiği üzere Celali şiddeti; köy terkleri, yerel organizasyon sisteminin bozulması, güvenlik endişesi gibi pek çok olumsuzluğu tetiklemiştir. XVII. ve XVIII. yüzyıla gelindiğinde üzerinde yaşayanlar elbette farklı kişilerdi, fakat köyler ve mezralar aynıydı. Bu nedenle XVII. yüzyıla ait yukarıdaki zeamet ve tımar yoklama defteri, tahrirlerden aşına olduğumuz iskân mahalleri örüntüsünü bizlere resmetmektedir. Bu sayede arada geçen dönemde her ne yaşanmış olursa olsun dinginleşen ara dönemde kırdaki bayırda, ormanlık alanda gizlenenler, yani zaten bölgede hayatlarını sürdürenler, gitmekte veya dönmekte iken oluşan zaruret nedeniyle bölgeye yerleşenler ve son olarak da imparatorluğun uyguladığı iskân politikasının şekillendirdiği XVII. ve XVIII. yüzyıl Hüseyinabad, Kafirni ve Mecitözü kazalarının iskân mahallerinin, çok az sayıda beliren yeni köy ve mezralar haricinde devamlılığını sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Peki, ama bu durumu nasıl açıklamak gerekir? Anadolu’da izlerine ilk tesadüf ettiğimiz ve I. Bölümde teferruatıyla ortaya koymaya çalıştığımız gibi, yerleşmelerin ilk seçicilerinin insanî yaşam koşulları çerçevesinde olabilecek en uygun yerleri seçmiş olmalarındaki becerinin bu durumun en önemli nedeni olduğu düşünülebilir. Haliyle geçen zamana rağmen, üzerindekiyle öyle ya da böyle azalıp artsa ya da değişse de mekânlar büyük oranda aynı kalmaya devam etmiştir.

Mevkûfat dosyalarından elde ettiklerimizi şayet kategorize etmemiz gerekir ise ilk başlık, “Celali şiddeti ve bunun Anadolu’da sebep olduğu yıkım” olabilir. Nitekim tesadüf ettiğimiz bir belgede imparatorluk idaresinin bu nedenle boşalan, ıssız viraneye dönen Anadolu köylerinin yeniden mamur olması, şenlenmesi için Celali sonrası dönemde bazı girişimlerde bulunduğunu işaret etmektedir. Celali şiddetinden etkilenmiş reâyâ tekrar eski yurtlarına dönmeyi düşünmemektedir. İmparatorluk idaresi hali hazırda İstanbul ve Rumeli’deki reâyânın dönmesini sağlamak için bir dizi vergi yükümlülüğünü uygulamaya başlamıştır. Yani şayet asıl yerlerinden ayrıldıktan sonra geldikleri yerlerde kalmaya devam ederler ise “bedel-i nüzul”, “kürekçi” ve “birer filori” vergi vermeye mahkûm edilmişlerdir. Aslî yurtlarına gitmeyi kabul edenler bir şekilde bu vergilerden kurtulacaklar. Gitmeyenler ise sıkı bir şekilde defter edilip yukarıda sıralanan vergileri ödeyeceklerdir.¹²⁸⁸ Böylece viran ve harabe haline gelmiş köylerin yeniden şenlendirilmesi ve dolayısıyla vergilerini ödeyebilir hâle gelmesi hedeflenmekteydi. Fakat geri dönenler için ortamın çok da müsait olduğu söylenemez. Ünye kalesi dizdarı Derviş

---

¹²⁸⁸ D.MKF.4/376, T.

gibi¹²⁸⁹ resmi görevli ama Celali kalıntısı kimi eşkıyaların zulmü yanında tahrir yazıcılarının uygulamaları reâyâyı bezdirmiş durumdadır.¹²⁹⁰ Amasya, Hüdavendiğar ve diğer bazı sancaklar için de durum farklı değildi.¹²⁹¹ Hele hele incelediğimiz Mecitözü ve Hüseyinabad kazalarının idarî bakımından sınırında yer alan Aştavul köyünde durum çok daha vahimdir. 1574 tarihli defterde nefer sayısı dört yüz civarında olan köy halkı iki avâriz-hânesini bile kaldıracabilecek güçte olmadığını belirterek bir hane şeklinde vergilendirmeyi talep etmektedir.¹²⁹² Bu husustaki son örnek Karahisar-ı Demirlü ile ilgilidir. Delüler isimli mezrası hâlî ve perişan olmasına rağmen tahrir sırasında avâriz-hânesi yazılmıştır.¹²⁹³

Hüseyinabad kazası dahilinde yeri geldiğince sık sık belirttiğimiz Osman Paşa yani Emirci Sultan köyünde de yukarıdaki örnekleri andıran bir talebin olduğu görülmektedir.¹²⁹⁴ Çorum'un Sakız köyünden imparatorluk merkezine gönderilen bir arzuhal avâriz ve nüzül tahsildarlarının uygulamalarına ışık tutacak durumdadır.¹²⁹⁵ Yukarıda da bazı örneklerine yer verilmiş bu türden tutum ve davranışların Anadolu'da reâyâdan uyandırdığı rahatsızlığın merkezi idare tarafından çok iyi bilindiği anlaşılmaktadır.¹²⁹⁶ İçerisinde Hüseyinabad'ın da bulunduğu pek çok kazanın

¹²⁸⁹ “Ünye kal’ası dizdarı olan Derviş iki yüz mikdarı eşkıya ile mezbur Süleymanı basub ve katl idüb ve yanında mevcut olan altı bin guruş mâl-ı miriyi yağma ve gâret etmekle mahallinden tefahhus ve hüccet olunub mâl-ı mezbur tahsil olunmak üzere ferman olunmağla”, D.MKF.657/68, T.12 Ra.1117.

¹²⁹⁰ D.MKF.50/508, T. Ca.1046.

¹²⁹¹ “Kırk beş senesinde ihracı ferman olan nüzül zahiresine mübaşir tayin olunan katib Abdüllatif zide kadruhu mukaddema varub mübaşeret eyldükde zikr olunan kazaların reâyâları nicemiz perişan ve hanelerimiz kesirdir ve bazılarımız fûrunihade etdirmişizdir...”, D.MKF.18/20, T.1045.

¹²⁹² “Bu fukara kulları Amasiyye Sancağında Varay Kazasına tabi Aştavul(Aştagul) nam karyeden olub ziyade fakirü'l-hâl olub iki haneyi çekmeğe iktidarımız olmamakla yine Amasiyye'ye tabi Ezine Pazarı Nâhiyesinde Saz nam karyenin defterde hanesi olmamağla bir hanenin Saz nam karyeye tahmil olunmak babında buyuruldu-i şeriatları reca olunur...”, D.MKF.61/357; Bu husutaki bir başka örnek için Bkz. D.MKF.73/383; Özellikle XVII. yüzyılın değişen şartları ve reâyânın vergi yükü hakkında Bkz. Mustafa Nuri, Türkmen, “Osmanlı Devleti'nde XVII. Yüzyılın Son Çeyreğinde Halkın Üzerindeki Olağanüstü Vergi Yüklü”, *Nüşa*, III/9, 2003, s. 193-202.

¹²⁹³ “...Karahisar-ı Demirlü Kazasına tabi Delüler nam mezranın üzerine hîn-i tahrirde bir hane avâriz kayd olub mürur-ı eyyam kaza-i mezbûr ve mezraa-i mezkur perakende ve perişan ve hali ve harabe olmağla sâhib-i arz-ı hâl kulları mezraa-i mezbûreye çift koyub şen ve abadan eylemek isterim ancak bir haneye bir-veçhile tahammül olub olmamağla reca ederim ki merhamet-i âlilerinden nısf hanesi fûrunihade ve nısf hanesi dahi Çorum kazasına ilhak ve Çorum ile ma'an teklifini vermek babında inayet reca eylerim...”, D.MKF.458/277, T.18. N.1104.

¹²⁹⁴ “...Hüseyinabad Kazasına tabi Osman Paşa nam karyede medfun Veysel Karani Kuddise sirruhü'l-aziz'in evladından İmirci (Emirci) Sultan nevrerâ'llâhü merkadehunun evladlarından berat-ı şerif-i âlişan ile zaviyedar olan Şeyh Mahmud ve Şeyh Ebubekir ve Şeyh Ömer ve Şeyh Mehmed ve Şeyh Seyyid Ali ve Şeyh Hızır ve Şeyh Abdülvehhab nam kimesneler meclis-i şer'-i şerif-i lazimü't-teşrifde her birleri şöyle izhar ve teallüm/tekellüm? eyleyüb dediler ki eccad-ı izamımız olan merhum mezbur Veysel Karani Sultan zamanından bin elli yedi senesine gelince üzerimizde hane tahrir olunmayub tekalif veregelmiş değiller iken târih-i mezbûrede muharrir-i vilayet olan Murad Efendi eshab-ı iğrâz sözüyle mücerred celb-i mâl için üzerimize üç hane tahrir ve kayd idüb bize ziyade zulm ve hayf olmuştur evlâd-ı izamımıza riayete mezkûr haneler vaz olunmamak recasına...”, D.MKF.46/243, T. Zilkade 1067.

¹²⁹⁵ “Bu fukaralar Çorum Kazası kurbinde ve civarında vâki' Sakız Kazası reâyâları olub kazamız ancak beş pare karye ve yedi avâriz-hânemiz olub nüzül avâriz cem'ine memur olanlar ve Çorum Sancağınki olanlar başka kazasız deyü beher sene ziyade atlu ile gelüb her birilerinin başka başka harç ve masrafların çekmeğe iktidarımız yokdur...”, D.MKF.461/286, T.21.C.1104.

¹²⁹⁶ “Vilayet-i Anadolu'da vâki' muharrir-i vilayet hane-i avarıza kayd eylemediği köprücü ve derbencü ve zaviyedar ve sipahizadegan ve ilh? beratlı ve mu'tak kul ve bir vilayetten bir vilayete varub sakin olan hariç-ez-defter haymane tekaüd reâyâsından avarızları bedeli yüzer akçe tahsil oluna gelüb lakin cem'ine memur olanlar ziyade atlu ve sekban ile gezüb umum üzere kasabat ve kurâ ahalisini teftiş ve ... ve içinüzde tekaüd reâyâsı vardur bahanesiyle ikişer gün üzerlerine konub müeft ü meccanen yem ve mekkarin yedürüb ve yüz akçenin yerine ikişer yüz akçe alub bî vech zulm ve teaddiye sebep oldukları ecilden...”, D.MKF.68/289, T.18 Muharrem 1070.

avâriz ve nüzûl vergilerini toplamaya memur edilen tahsildar Mustafa, levend ve kimi eşkıyaların, görevlendirildiği bölgelerdeki zulüm ve tehditleri nedeniyle 1090 (M.1679-80) yılında halkın çoğunun perişan ve perakende olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle avâriz ve nüzûl vergisinin merkezden belirlendiği üzere bir akçe ve bir habbe olarak tahsil edilmesinin mümkün olmadığını ifade etmiştir.¹²⁹⁷ 1052 (M.1642-3) yılında Sivas'ın 682 ve rub' hanesi¹²⁹⁸; 1067 (M.1656-7)'de ise Sivas, Çorum, Arabgir, Divriği ve Canik ile Bozok'un 3840,5 hane ve rub' hanesinin olduğu görülmektedir. Bu hanelerden alınması öngörülen avâriz miktarı ise 1536300 kuruştur.¹²⁹⁹ 1071 (1660-1) yılında ise Sivas'tan 580000 avâriz, 870000 akçelik de nüzûl vergisi toplandığı görülmektedir.¹³⁰⁰ Bir yıl sonrasına ait bir belgede ise Sivas livasının 1447 ve rub' hanesinin olduğunu görmekteyiz.¹³⁰¹ Sivas eyaletini havi olan bu rakamlardan ele aldığımız kazalara dair tespitler elde edilememektedir. Fakat eyalet genelinde zaman ilerledikçe avâriz-hâne ve miktarındaki artış bölgede nüfus ve iskân bakımından bir hareketliliğin yaşandığının işareti olabilir. Bu tarihte Hüseyinabad'ın Sincan köyü reâyâsının defter suretinin hazırlandığını öğrenmiş olsak da bu minvalde bir deftere tesadüf edilememiştir.¹³⁰² Mevkufat kayıtlarından son olarak Hüseyinabad'ın bazı köylerinin kazanın idarî sınırları dahilinden çıkartılmış veya muaf olarak da değerlendirilmiş olabileceği anlaşılmaktadır.¹³⁰³

XVII. ve XVIII. yüzyıla dair kullanılabilir kaynak dizilerinden biri de tımar ruznâme defterleridir. Osmanlı İmparatorluğu'nun ilgili dönemlere ait bu minvaldeki defterlerin yer aldığı Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'nden istifade edilmiştir. Zaman zaman oluşan boşluklar ve erken döneme ait defter örnekleri için ise Devlet Arşivleri'nden yararlanılmıştır. Her iki arşivdeki defterlerin çoğunda sadece kaza başlıkları esas alınarak incelemeler yapılmıştır. Tesadüf edilen köy, mezra ve çiftlikler tablo haline getirilmiştir. Bu vesileyle H.1108 (M.1696-7) tarihinden başlayarak 1255 (M.1839-40) yılına kadar devam eden tetiklerimizde rastladığımız iskân mahallerinin 1574 yılı tahrir verileriyle kıyaslanması mümkün olmuştur.

Tablo 25: Tımar Ruznâme Defterlerine Göre Hüseyinabad Kazasının XV. Yüzyıl ile XVII.-XIX. Yüzyıldaki İskân Mahalleri (Köy, mezra ve kışlak)

1574 Tahriri Köyleri	Ruznâme Köyleri	1574 Tahriri Mezraları	Ruznâme Mezraları	1574 Tahriri Kışlak	Ruznâme Kışlakları

¹²⁹⁷“...Eyalet-i Sivas'da vâki' olan kazalardan ber-mûceb-i ferman-ı âli suret-i defter-i hakani avâriz ve nüzûlleri cem'e memur olan bâis-i arz-ı ubudiyet Mustafa kulları Karahisar-ı Behramşah ve İnallu Ballu ve Hüseyinabad ve Şarkpâre ve Emlak ve Süleymanlu-yı sagir ve Katar kazaları ahali levendât ve kuttâ'-i tarik eşkıyalarının zulm ve teaddilerinden perakende ve perişan olmağla zikr olunan yedi pare kazalardan mezkûr kulları avâriz ve nüzûl akçesinden bir akçe ve bir habbe tahsil etmek mümkün olmadığı...”, D.MKF.396/142.

¹²⁹⁸ D.MKF.26/142, T.Zilkade 1052.

¹²⁹⁹ D.MKF.49/440, T.5.R.1067; D.MKF.2418/543, 13 Za.1164; D.MKF.393/453, T.1099.

¹³⁰⁰ D.MKF.74/278, T.Zilkade 1071; 1172'de Sivas eyaletinin nüzul vergisi on beş yük kese'dir, D.MKF.102/311, T.Receb 1172; D.MKF.103/477, T.28 Ş. 1072

¹³⁰¹ D.MKF.103/478, T.24 Receb 1072.

¹³⁰² D.MKF.105/188, 6 Za. 1072

¹³⁰³ “Kazâ-i Hüseyinabad: Hane, 1,5 1 rub', Nüzul kile 19, şa'ir kile 14 ve 1 şinik ve dakik, kile 4,5 ve 1 şinik” D.MKF.15/247, T.4 Za.1045.

Ağcaviran	+	Sarufakiholuğu		Ağcasofu	+
Boladcık	+	Söğüdüzü	+	Gök	+
Eskiyapar	+	İnkışla ma'a mezra-i Bulduklu		Çelebiler	+
Yeniyapar		Kavaközü	+	Yaycılar	+
Kulağuz	+	Halman tâbi'-i Daru Boğazı		Çelebibey nam-ı diğer Hayr	+
Karapınar	+	Karıbasan ve Kuzca Kışla nam-ı diğer Edik Öyüğü	+	Beyobası	+
Perçem	+	Çelebibağı		Kozluca	+
Kızıllar	+	Karadekin			
Koçhisar	+	Kışlak-ı Hacıali			
Serkis	+	Ağcakışla	+		
Etrakiyye-i Tutaş	+	Küçükviran			
Geçüd	+	Bulduközü			
Akpınar	+	Yalınca	+		
Gerdekkaya	+	Kayacık Pınarı nezd-i Poladcık			
Gökviran	+	Hacılar	+		
Tomalan		Bazarlık-ı Büzürük ve Küçük			
Etrakiyye Ali Fakih	+	Tekederesi			
Hırka-i Büzürük	+	Toma/Tuka	+		
Hırka-i Küçük	+	Sarualan	+		
Taşbüged		Saraypınarı	+		
Yatankavağı		Elmalu, Doğanıyvası ve Kiraslu	+		
Kapağulu/Kabakolu	+	Ballukkayası	+		
Etrakiyye-i Muradsofi	+	Kabil			
Kerbansaray	+	Güllücek	+		
Alacalar		Kamışcık ma'a Tatlucaöyük	+		
Çatakpınarı	+	Temurhan ma'a Obaca ve Turgudçardağı	+		
Yenice		Kırık			
Sincan	+	Kavakağacı	+		
Hacihasanakavağı	+	Eynekulu ve Karadeğın, Karataş ve Sokucak vd.			
Fakihler	+	Karadeğın			
Yağlu	+	Gulamlar			
Yatan-ı Etrakiyye	+	Yellüdere nam-ı diğer Ağcakışla ve Karnıkara			
Sultan Emirce nam-ı diğer Osman Paşa		Koyunlu Yusuf Özü, Güdül, Akçeköy, Tusi, vd.			
Kızkaracalu		Ustaçay			
Manşar		Büyükpınar	+		

Balçıkhisar	+	Gölyurdu ve Hançerkaya nam-ı diğer Hançerkayası	+		
Sapmaz	+	Gözaçan			
		Saruhacı	+		
		Kırağu			
		Bayrakbaşa nam-ı diğer Viran maa Öyük	+		
		Bezirhane			
		Hasbey nam-ı diğer Sarukamış			
		Karnıkara nam-ı diğer Sağır/Sığırkışlası			

Yukarıdaki tablo XVII. ve XVIII. yüzyıllar ile XVI. yüzyılın sonlarında Hüseyinabad kazasının iskân mahallerini karşılaştırmamıza fırsat vermektedir. Buradan anlaşıldığı üzere kazadaki köylerin hemen hemen tamamı XVII. ve XVIII. yüzyıl kayıtlarında malî bir ünite olarak yer almaktadır. Manşar, Kızkaracalu, Sultan Emirci, Alacalar, Tomalan ve Taşbüged köyleri izlerine başvurduğumuz kaynaklarda tesadüf edilememiştir. Bu tür iddialı cümlelerin hemen sonuna söz konusu tımar ruznâmçe kayıtlarının şekli, mahiyeti ve yukarıda önemle belirttiğimiz inceleme metodumuzdan kaynaklı eksikliklerin olabileceğini ifade etmek gerekmektedir. Zira taradığımız kaynaklarda olmayan yerleşimler başkaca kaza veya liva kayıtlarında geçiyor olabilirler. Özellikle III. ve IV. bölümlerde önemle ifade ettiğimiz üzere Sultan Emirce nam-ı diğer Osman Paşa zaviye, köyü bu hususta iyi bir örnek olabilir. İdari olarak XVI. yüzyılın sonlarına kadar Hüseyinabad'a bağlı olan köye dair tımar ruznâmçe kayıtlarında bir iz rastlanılmamıştır. Zaten önceden Bozok livasına bağlı olan köyün idarî ve malî düzenlemelerle tekrar Bozok'a geçtiği düşünülebilir. Fakat bu durum Sorkun ile Hüseyinabad arasında daha önceki dönemde karşılaştığımız ve özellikle mezra sayıları konusunda teferruatlı bir şekilde izah ettiğimiz malî kimi ilişkileri tam olarak ortadan kaldırmış değildir.¹³⁰⁴ Fakat esasen zaviye vakfî olmasından dolayı tımar ruznâmçe kayıtlarında yer almadığı kanaati çok daha mantıklıdır. Bu duruma dair bazı örneklere, 1178 (M.1764-5) tarihli bir belgeden hareketle tahrir defterleri vassalelerinden de erişilmektedir. Sorkun ile Hüseyinabad arasındaki bazı köy, mezraların gelirleri ile bunların özellikle Sultan Emirci Zâviyesine pay edilmesi noktasında önemli çıkmazların yaşandığı anlaşılmaktadır.¹³⁰⁵ Hüseyinabad'ın 1574 yılı mezraların hemen hemen yarısının kayıtlarda geçtiği anlaşılmaktadır. Tesadüf edilemeyen mezraların da bu türden kimi

¹³⁰⁴ Kayıtlarda çok kez Sorkun mezraları ile Hüseyinabad kayıtları birlikte ve bazen de katip hataları nedeniyle iç içe yazılmıştır. TKG.KK.TTd.1014/989, vr.16/a-b, T.1161; TKG.KK.TTd.598/580, T.1106; "Halifeli, Ali Beylü" mezraları tesadüf ettiğimiz kayıtlarda Sorkun'a ait olarak bulunmaktayken, katip hatasından olsa gerek Hüseyinabad olarak kaydedilmiştir. TKG.KK.TTd.1713/1675, vr.70/a-b, T.1242.

¹³⁰⁵ TKG.KK.TTd.180/315-16, vr.182/a-b, H.983.

idarî ve malî düzenlemelerle Sorkun kayıtlarına kaydırıldığı ihtimal dahilindedir. Doğal olarak vergi gelirlerinin tamamı, tımar sistemi dışındaki mülk veya vakıf olarak tahsis edilen birimler tımar ruznâmçe kayıtlarında yer almaz. Dolayısıyla bu türden kayıtların takibi ancak vakıf kayıtlarından hareketle yapılabilir. Diğer taraftan 1574 yılında bulunan kışlakların tamamının tımar ruznâmçe kayıtlarında geçmesi de oldukça önemlidir. Buraya kadar olan bölümde 1574 yılı tahriri ile XVII. ve XVIII. yüzyıl tımar ruznâmçe kayıtlarındaki köy, mezra ve kışlak kayıtlarının özellikle benzerliklerinin karşılaştırılması yapılmıştır. Peki ya farklılıkları? Bu satırlardan sonra biraz da bu husustaki bilgileri ortaya koymak gerekmektedir. Tımar ruznâmçe kayıtlarında belirttiğimiz metot dahilindeki incelemelerimizde Hüseyinabad'ın Belan/Bilal?¹³⁰⁶, Derekınık¹³⁰⁷, Frenkhisarı¹³⁰⁸, Kadılar?¹³⁰⁹, Halilacalar¹³¹⁰, Kayagöz?¹³¹¹, Perper/Berberhane¹³¹², Kubatlu/Kubatlar?¹³¹³, Mühürlü?¹³¹⁴, Çalman/Halman¹³¹⁵, Haydarlu¹³¹⁶ ve Gündoğan¹³¹⁷ isimli ve 1574 yılı tahririnde geçmeyen köylerine tesadüf edilmiştir. Aynı durum mezra kayıtları için de geçerlidir. Nitekim Sire/Side Obası¹³¹⁸, Turacan nâmı diğer Kuyucak¹³¹⁹, Çatalkaya¹³²⁰, Taşlupınar¹³²¹, Kızkaracalu¹³²², Kutluağılı, Uluhacı¹³²³, Baltık/Saltık?¹³²⁴, Sukpınar?¹³²⁵, İnarslan¹³²⁶, Tokluağılı¹³²⁷, Döğciviran, Kurdviran¹³²⁸, Karagöz¹³²⁹, Tağran?¹³³⁰, Tutaş¹³³¹, Eyücekviran¹³³² ve Kavakağacı¹³³³ şeklinde bu minvaldeki mezraların isimleri sıralanabilir. Osmanlı askerî nizamına dair oldukça önemli ve renkli kayıtlar¹³³⁴ ihtiva eden tımar ruznâmçe defterleri kayıtlarından Hüseyinabad bölgesinde İnallu Cemaati'ne atıflar da vardır. Özellikle

¹³⁰⁶ TKG.KK.TTd.793/771, vr.28/b, T.1136; 798/776, 11/a, 1137.

¹³⁰⁷ TKG.KK.TTd.871/837, vr.3/b, T.1145; TKG.KK.TTd.1155/1120, vr.32/b, T.1173.

¹³⁰⁸ TKG.KK.TTd.871/837, vr.18/a, T.1145.

¹³⁰⁹ TKG.KK.TTd.1062/1036, vr.45/a, T.1168.

¹³¹⁰ TKG.KK.TTd.1062/1036, vr.57/b, T.1168; TKG.KK.TTd.803/780, vr.6/a, T.1138.

¹³¹¹ TKG.KK.TTd.1123/1097, vr.25/b, T.1171.

¹³¹² TKG.KK.TTd.1202/1177, vr.24/a, T.1177.

¹³¹³ TKG.KK.TTd.1379/1348, vr.20/a, T.1197; TKG.KK.TTd.677/659, vr.5/b, T.1116.

¹³¹⁴ TKG.KK.TTd.901/876, vr.89/a, T.1148.

¹³¹⁵ TKG.KK.TTd.1551/1515, vr.20/b, T.1222; TKG.KK.TTd.1621/1583, vr.7/a, T.1231.

¹³¹⁶ TKG.KK.TTd.1633/1594, vr.6/b, T.1233.

¹³¹⁷ TKG.KK.TTd.931/906, vr.2/a, T.1152.

¹³¹⁸ TKG.KK.TTd.793/771, vr.15/b, T.1136.

¹³¹⁹ TKG.KK.TTd.798/776, vr.26/b, T.1137.

¹³²⁰ TKG.KK.TTd.803/780, vr.5/a, T.1138.

¹³²¹ TKG.KK.TTd.803/780, vr.17/a, T.1138.

¹³²² TKG.KK.TTd.803/780, vr.6/a, T.1138.

¹³²³ TKG.KK.TTd.836/812, vr.60/b, T.1142.

¹³²⁴ TKG.KK.TTd.1014/989, vr.1/b, T.1161.

¹³²⁵ TKG.KK.TTd.1021/996, vr.19/b, T.1162.

¹³²⁶ TKG.KK.TTd.1054/1029, vr.7/b, T.1167.

¹³²⁷ TKG.KK.TTd.1062/1036, vr.19/b, T.1168.

¹³²⁸ TKG.KK.TTd.1155/1120, vr.17/b, T.1173.

¹³²⁹ TKG.KK.TTd.1155/1120, vr.32/b, T.1173.

¹³³⁰ TKG.KK.TTd.604/586, vr.17/b, T.1173.

¹³³¹ TKG.KK.TTd.1037/1011, vr.8/b, T.1164.

¹³³² TKG.KK.TTd.1757/1720, vr.69/a, T.1246.

¹³³³ TKG.KK.TTd.657/639, vr.2/b, T.1114.

¹³³⁴ "Karye-i Kervansaray (Benam-ı Mustafa; Selanik ve Kavala Sancaklarına mutasarrıf Vezir İbrahim Paşa'nın Hazinedarı olub maiyyetinde hizmette olduğuna binaen defterlülerinden olmağla zeamet ve gedüğüne zarar gelmemek için bâ-emr-i âli şerh verilmiştir. Fi 28 Ramazan sene 195", TKG.KK.TTd.1268/1241, vr.4/a, T.1185.

hemen hemen her kayıta geçen Çelebibey, Kozluca, Beyovası, Gök ve Yayıncılar kışlaklarında İnallu cemaatinin mütemekkin olduğu görülmektedir. Ayrıca Kozluca kışlağında Poladhaculu, Kutluağılı mezrasında Çongar ve Bayadcuk köyünde İnallu mensuplarının varlığı dikkati çekmektedir. Hüseyinabad incelemelerinde birkaç tane “*hâric-ez-defter*” mezra kaydına rastlanılmıştır. Çatalkaya, Ağcaağılı, Kuylukışla ve Delübektaşmeşhedi mezraları bu türdendir.¹³³⁵

Sivas ahkâm defterlerden ilk olarak Sivas’ın Tokat, Amasya ve Çorum ile Bozok havalilerinde bulunan ve gelirleri arasında Hüseyinabad, Kafirni ve Mecitözü kazalarındaki köylerin bulunduğu vakıflara ait bilgilere rastlanılmıştır. Bu minvaldeki hükümler genellikle Hüseyinabad kazasının Balçıkhisar köyüne mâlikâne hissesinin ayrıldığı Ahmed Paşa Vakfı’nda görüldüğü üzere civardan bazı kişilerin müdahalesi şeklindedir.¹³³⁶ Bazen de artan vergi yükünden dolayı olsa gerek yine Hüseyinabad’daki bazı köylerin Veysel Karani Vakfı’na ödedikleri vergileri artık vermek istememeleri yönündeki ilginç bilgilere de tesadüf edilmiştir. Nitekim söz konusu vakıf mütevellileri Seyyid Mehmed ve Yakub’un bu konudaki mağduriyetlerini ifade etmişlerdir.¹³³⁷ Bu türden bilgilerin yanı sıra defterlerde özellikle XVI. yüzyıl kayıtlarında tesadüf ettiğimiz Sultan Emirci Zâviyesi başta olmak üzere pek çok vakfa dair hüküm yer almaktadır.¹³³⁸ Diğer taraftan ahkâm kayıtlarından XVI. yüzyıl kayıtlarında ve sonraki XVIII. yüzyıl Avâriz ve Tımar Ruznâmçe defterlerinde tesadüf etmediğimiz bazı köylere de rastlanılmıştır. Bu durum bölgede XVIII. yüzyılın sonlarına doğru şartların ancak eski normallere döndüğünün işareti olabilir. Hüseyinabad’ın Fındıklı köyü¹³³⁹ ile Mecitözü sınırları içerisinde yer alan ve hükmün yazıldığı tarihte Hüseyinabad’a bağlı olduğunu öğrendiğimiz Kertme köyü¹³⁴⁰ bu hususta tesadüf ettiğimiz iki önemli örnektir. Ayrıca Mecitözü’nün Üzüncük¹³⁴¹, Topağacı nâm-ı diğer Turabağı¹³⁴² ile Hüseyinabad’ın

¹³³⁵ “Mezra’a-i Çatalkaya, hâric-ez-defter”, TKG.KK.TTd.803/780, vr.5/a, T.1138; “Mezra’a-i Ağcaağılı nâm-ı diğer Güllü hâric-ez-defter tâbi-i mezbûr Çulgar Cemaati zirâ’at eder.”, TKG.KK.TTd.1014/989, vr.16/a, T.1161; “Mezra’a-i Delübektaşmeşhedi hâric-ez-defter.”, TKG.KK.TTd.1049/1024, vr.30/a, T.1166; “Mezra’a-i Kuylukışla nâm-ı diğer Baharviran hâric-ez-defter”; TKG.KK.TTd.1155/1120, vr.32/a, T.1173. Burada benzeri çıkarımlar yapmış olduğumuz iskan mahallerine dair bilgileri almış olduğumuz kaynak türlerine dair kısa ve fakat oldukça önemli bir açıklama yapmak gerekmektedir. Çok daha önceden ele aldığımız mufassal ve icmal türü tahrir defterlerinde vergi nizamına kayıtlı her türlü iskân mahalline rastlamak mümkündür. Tımar ruznâmçe kayıtlarında ise örneğin mülk ve vakıf arazilerine dair bilgiler yer almaz. Ahkâm defterlerinde her çeşit köye dair bilgilere erişilebilir. Fakat avâriz kayıtlarında muaf olan köylerin izlerine rastlanılamaz.

¹³³⁶ A.DVNS.AHK.SS.d.1, s.91, hk.2, T.1156.

¹³³⁷ A.DVNS.AHK.SS.d.1, s.209, hk.3 ve hk.6, T.1156.

¹³³⁸ A.DVNS.AHK.SS.d.8, s.78, hk.1, T.1173; 19, s.52, hk.1, T.1210; 9, s.212, hk.3; 2, s.74, hk.2, T.1158; 2, s.87, hk.2, T.1158; “Emirci Sultan karyesinde vakî’ müteveffiyeye Dudu Hatun binâ eylediği mekteb-i şerif...”, 2, s.138, hk.1, T.1158; 3, s.321, hk.3, T.1162; 5, s.78, hk.3, T.1166; 6, s.6, hk.1, T.1168; 10, s.330, hk.1, T.1178; 23, s.166, hk.2, T.1226; 25, s.183, hk.4, T.1232; 27, s.30, hk.2, T.1235; 30, s.137, hk.2, T.1247.

¹³³⁹ A.DVNS.AHK.SS.d.8, s.55, hk.1, T.1173.

¹³⁴⁰ A.DVNS.AHK.SS.d.4, s.3, hk.3.

¹³⁴¹ A.DVNS.AHK.SS.d.20, s.1, hk.1, T.1211,

¹³⁴² A.DVNS.AHK.SS.d.26, s.38, hk.4, T.1232; A.DVNS.AHK.SS.d.18, s.204, hk.1, T.1206.

Kıcılı/Fızılı¹³⁴³, Küçüksöğüd¹³⁴⁴ ve Sücabaşı, Kadı ve Çukurpınar karyeleri de bu minvalde ele alınabilir.¹³⁴⁵ Ahkâm kayıtlarında ayrıca XVIII. yüzyılda Hüseyinabad, Kafirni ve Mecitözü havalisinde halkın gündelik hayat ve işgalini yaşamasına fırsat vermeyen pek çok eşkıyalık faaliyetinin yaşandığını anlamaktayız. Bu aşağıda açıklanacağı üzere büyük ölçüde bölgeye yönelik iskân faaliyetlerinin bir sonucudur. Fakat özellikle Hüseyinabad havalisinde görevli bazı kadı ve naipin de görevlerini kötüye kullanarak halka zulüm yaptıkları bu vesileyle oturak düzenlerini bozduklarını söyleyebiliriz.¹³⁴⁶ XVIII. yüzyıl ahkâm defterlerinin ele aldığımız bölgeler ile nüfus ve iskân yapılarına dair en önemli verilerinden biri bölgedeki konar-göçer ekrağ taifesine dairdir. Ahkâm kayıtlarında zaman zaman Kavilli Türkmen Aşireti veya Kavilli Ekradı tabirleri kullanılmıştır. Bu ayrımın nedeni tam olarak anlaşılmamışsa da kullanımların Kavilli aşireti şeklindeki hükümlerde konar-göçer Türkmen taifesi; Kavilli Cemaati ibaresiyle başlayan hükümlerde ise Kavilli Ekradı tabiri şeklinde isimlendirildiği görülmektedir.¹³⁴⁷ XVIII. yüzyılda özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu havalisinde yaşanan bazı çalkantıları atlatmak amacıyla uygulanmış iskân politikasının sonucu olarak bölgeye geldiklerini düşündüğümüz Ekradı taifesinin eşkıyalık, hırsızlık, cana ve mala zarar verme gibi faaliyetleriyle imparatorluk merkezini hayli meşgul ve tedirgin ettiği anlaşılmaktadır. Ahkâm kayıtları özellikle Milli¹³⁴⁸ ve Kavilli aşiretleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ağırlıklı olarak Mecitözü ve Hüseyinabad ile ilgili kayıtlar bulunmaktadır. Tokat'ın ise Turhal havalisini etkileyen Ekradı taifesinin Kafirni havalisinde hükümlere konu olmuş çok az sayıda faaliyetine rastlanılmıştır. Peki, Milli ve Kavilli aşiretleri bölgeye ne zaman gelmiştir? Tarihsel geçmişine dair ilk bulguların 1160-1 (M.1747-8) yılını işaret ettiği¹³⁴⁹ Milli aşiretinin Diyarbakır ve havalisindeki geçmişi XVI. yüzyıl tahrir defterleriyle sarıh bir hal alır.¹³⁵⁰ Diğer taraftan arşivde

¹³⁴³ A.DVNS.AHK.SS.d.17, s.21, hk.3, T.1198;

¹³⁴⁴ A.DVNS.AHK.SS.d.27, s.122, hk.2, T.1236,

¹³⁴⁵ A.DVNS.AHK.SS.d.13, s.187, hk.3.T.1191
hk.3.T.1198.

¹³⁴⁶ A.DVNS.AHK.SS.d.1, s.212, hk.4.

¹³⁴⁷ A.DVNS.AHK.SS.d.1,s.248,hk.1;A.DVNS.AHK.SS.d.1,s.275,hk.2;“Konar ve göçer Kavilli aşireti”,A.DVNS.AHK.SS.d.5, s.275, hk.2, T.1168; “Korukucu Ekradı taifesinin Milli cemaatine mutavattın” A.DVNS.AHK.SS.d.3, s.334, hk.2, T.1162.

¹³⁴⁸ Milli kelimesinin anlamına dair yaklaşımlar genellikle sınır ve bölge tespitine dair anlamı üzerinde odaklanır. Buna göre bir coğrafi sınır taksimi olarak Bingöl dağlarının güney maçlarını kapsayan saha Milli/milan, kuzey yamaçlarının bulunduğu anal ise Zil/Zilan şeklinde isimlendirilmiştir. Bir diğer tarif ise Arapların farklı bölgelerden gelmelerine rağmen “birbirine bel veren, destek veren toplumlar” anlamındaki milliyum kelimesine dayanır. Türkçe “dağ yamacı, doruğu anlamları ile “sırt, bel ve doruk” anlamına gelmektedir. Mehmet Rezan Ekinci, *Osmanlı Devleti Döneminde Milli Aşireti XVIII.-XIX. YY*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2017, s.77-78

¹³⁴⁹ Ekinci, *Osmanlı Devleti Döneminde Milli Aşireti XVIII.-XIX. YY*, s.103-104.

¹³⁵⁰ Ekinci, *Osmanlı Devleti Döneminde Milli Aşireti XVIII.-XIX. YY*, s. 80.

Çemişgezek mukataasından olduklarına dair bir bilgiye erişilmiştir.¹³⁵¹ Diyarbakır voyvodalığına bağlı olarak XVIII. yüzyılın başında sayılarının 11.000 çadır olduğunu bildiğimiz Milli aşiretinin Erzurum, Tercan, Kığı bölgelerinde şekavet yaptıkları anlaşılmaktadır.¹³⁵² Aşiret bu eylemlerinden dolayı önce 1707 yılına Mardin'e akabinde ise 1711 yılında Rakka havalisine iskân edilmiştir.¹³⁵³ Fakat buradaki düzensizlikleri, yerli halka yapmış oldukları şekavet nedeniyle Rakka valisi çok değil iki yıl sonra Milli mensuplarının geldikleri bölgelere tekrar sevkini istemiştir.¹³⁵⁴ Aslında Anadolu'daki asi konar-göçerlerin Rakka bölgesine gönderilmesi tesadüfi değildi. Mezopotamya'nın üst kısmı ile Erzurum-Erzincan boylarına kadar olan sahadaki geniş yaylalar Kürt, Arap ve Türkmen unsurlarının mücadelelerinin odak noktası haline almıştır. Söz konusu bölgelerde yapılan zorunlu sürgünlerin önemli bir nedeni olarak bu durum ön plana çıkmaktadır.¹³⁵⁵ Osmanlı idaresi güney sınırlarında Şammar ve Aneze isimli Arap aşiretlerin nüfuzunu kırmak maksadını gütmüştür.¹³⁵⁶ Bu politikanın gereği olarak bölgeye sevk edilen Milli aşireti mensuplarının XVII. yüzyıl ortalarında Orta Arabistan kökenli bazı Arap kabilelerin kuzeye doğru yönelerek Suriye havalisine varmaları ve dolayısıyla da önlere kattığı Türkmen ve Milli taifelerinin Orta Anadolu'ya doğru yönelişlerine sebep olmuştur.¹³⁵⁷ Böylece imparatorluğun değişik bölgelerine yayılan bir Milli aşireti varlığı ortaya çıkmıştır.¹³⁵⁸ Diğer taraftan XIX. yüzyıl nüfus defterlerinde Alaca havalisinde izlerine rastladığımız Malatya kökenli konar-göçer Dede Karkın cemaatinin 1734 yılında Sivas dolaylarına iskân edildikleri görülmektedir.¹³⁵⁹ Dolayısıyla Milli ve onun kollarından olan Kavilli aşiretlerinin incelediğimiz üç kazanın yer aldığı Orta Anadolu'ya yukarıda bahsedilen Arap kabilelerinin kuzeye doğru yönelen hareketliliği sonucu gelmiş olabilecekleri düşünülebilir. Nihayet Hüseyinabad kazasında sakin Pehlivanlı Türkmen ile Kızılkoyunlu aşiretleri ve Kargalu ile Çongar cemaatlerinin bulunduğunu söyleyebiliriz.¹³⁶⁰

¹³⁵¹ "Çemişgezek Mukataası mülhakatından Mecitözü kazasında sakin Kavlı/Gavlı/Kavilli ve Milli aşiretleri eşkiyasının kendi hallerinde olmayıp kimi kaza ve köylerdeki ahalinin emvâl, eşya ve hayvanlarını gasp edip bağ ve bahçelerini talan eylediklerinden meselenin, söz konusu eşkiyanın yakalanıp davalarının şer'le görülüp gerekli cezaların verilmesinin ardından mezkur aşiret ahalisinin eski otaklarına iskanları talebini havi arzuhal ve bu talebi onaylayan emir", AE.SMST.III.350/28140, T.14.Za.1174.

¹³⁵² Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, III. Bsk. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s.46, 79, 85.

¹³⁵³ Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, s.52, 114, 136, 137.

¹³⁵⁴ Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, s.52.

¹³⁵⁵ Aydın-Çiftçi, *Fihristü'l-Aşâir...*, s.59

¹³⁵⁶ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı Teşebbüsü (1691-1696)*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1963, s. 53-56.

¹³⁵⁷ Ekinci, *Osmanlı Devleti Döneminde Milli Aşireti XVIII.-XIX. YY*, s.87.

¹³⁵⁸ Cevdet Türkay, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, İşaret Yayınları, II. Bsk., İstanbul, 2005, s.108-110, 500-502.

¹³⁵⁹ Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, s.131.

¹³⁶⁰ A.DVNS.AHK.SS.d.5, s.257, hk.2, T.1168; A.DVNS.AHK.SS.d.24, s.41, hk.3, T.1229.

Ahkâm kayıtlarında Hüseyinabad'ın bazı köy, mezra ve kışlak adlarına tesadüf edilmiştir. Hüküm kayıtlarını esas alan incelemelerimiz, kaydın başlığı esas alınarak yapıldığından üç kaza içerinden yoğun olarak Hüseyinabad¹³⁶¹ köyleri tespit edilmiştir. Ayrıca bu kayıtlarda Hüseyinabad'a ait Kargulu tâbi'-i Çongar¹³⁶² ve Hacıali¹³⁶³ kışlaklar ile Gulamlar ve mezra'a-i Karakısık¹³⁶⁴ Ağcakışla¹³⁶⁵ gibi mezralara rastlanılmıştır.

Tablo 26:Sivas Ahkâm kayıtlarında tesadüf edilen Hüseyinabad'a ait köy ve mezra adları ile nefer sayıları (1574 yılı verileriyle karşılaştırmalı şekli)

Sıra	Kaza Adı	Köy – Mezra Adı	Nefer/XVII. yy	1574
1	Hüseyinabad	Koçhisar ¹³⁶⁶	63	81
2		Yatankavağı ¹³⁶⁷	131	131
3		Ağcakışla ma'a Mezra-i Yellüdere ¹³⁶⁸	99	99
4		Yağlı ¹³⁶⁹	34	34
5		Hırka-i? Büyük ¹³⁷⁰	142	287

Ahkâm defterlerinde ayrıca incelediğimiz kazaların bazı köy ve mezralarına ait nüfus verilerine tesadüf edilmiştir. Genel olarak bir vakıf akarına dair hükümlerde görülen bu tür bilgilerde “...nefer, ...zemin ve... çifliğiyle” şeklinde önüne rakam konularak oldukça önemli bilgiler verilmiştir. Bu tür verilerin tesadüf edileni yukarıda tablolaştırılmıştır. Hüseyinabad'ın 5 köyündeki bilgiler 1574 yılı verileriyle karşılaştırıldığında bazı köylerde nüfusun kısmi olarak düştüğü fakat bir kısmında da aynı kaldığı anlaşılmaktadır. Her iki zamana ait nüfus verilerinin aynı olması sık sık yapıldığı gibi “defter-i atik”e başvurularak kayıtların aktarılmasının bir sonucu olmuş olabilir. Fakat imparatorluğun XVIII. yüzyılda uyguladığı iskân politikası, yeni kurulan köyler ve faal durumdaki konar-göçer aşiretlerin bölgelerdeki varlığı, daha önce de ifade edildiği üzere, bir eski normale dönüşün yaşanmış olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Hüseyinabad'da malî-idarî Sınır değişikliğine Dair Örnek: Büyükhırka ve Küçükhrka Köyleri

¹³⁶¹ Ali Fakih Etrakiyye A.DVNS.AHK.SS.d.3, s.249, hk.3, 1162 (Bundan sonraki köy atıflarında defter, sayfa, hüküm numaraları ile tarih yazılacaktır); Koçhisar ma'a mezra-i Güllücek, 3/313-2,1162; Hacı Hasan Kavağı 3/318-2, 1162; Kervansaray 3/338/1, 1162; Taşbüged 5/44-3 1166; Boladcık, Tutaş, Sapmaz, Çatak, 5/239-1, 1168; Eski Yapar, Bağluca 6/145-3 1168; Hızıroğlanı 14/175-4 1194; Fakihlar 17/61-3 1198; Hırka-i Büzürk ma'a mezra-i Söğüd Özü 19/129-1 ve 2, 1210; Yatan Kavağı 20/11-2, 1211; Gerdek Kaya 28/63-2, 1238; Kabaklar, 21/168-2, 1212; Yaban-ı Etrakiyye 22/128-2, 1221; Gök Viran 26/63-3, 1233; Küçük Söğüd 27/122-2, 1236.

¹³⁶² A.DVNS.AHK.SS.d.24, s.41, hk.3, T.1229.

¹³⁶³ A.DVNS.AHK.SS.d.19, s.133, hk.1, T.1210.

¹³⁶⁴ A.DVNS.AHK.SS.d.19, s.133, hk.1, T.1210.

¹³⁶⁵ A.DVNS.AHK.SS.d.17, s.107, hk.1, T.1198.

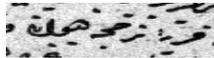
¹³⁶⁶ A.DVNS.AHK.SS.d.6, s.1, hk.1, T.1168.

¹³⁶⁷ A.DVNS.AHK.SS.d.18, s.10, hk.3, T.1201.

¹³⁶⁸ A.DVNS.AHK.SS.d.19, s.172, hk.2, T.1211.

¹³⁶⁹ A.DVNS.AHK.SS.d.23, s.183, hk.1, T.1226.

¹³⁷⁰ A.DVNS.AHK.SS.d.15, s.134, hk.3, T.1195.

Sivas Ahkâm Defterlerinde, incelediğimiz kazaların bazı köylerinin idarî olarak yaşamış oldukları değişiklikleri de takip etmek mümkündür. Nitekim Hüseyinabad'a XVI. yüzyılda dâhil olmasıyla kazanın demografik ve idarî yapısını şekillendiren Hırka-i Büzürk ve Hırka-i Küçük köylerinin XVIII. yüzyılda idarî bakımdan Gelingiras (Gelkiras) ve Hüseyinabad kazaları arasında gidiş gelişler yaptığı anlaşılmaktadır. Bu hususta incelediğimiz belge ve hüküm kayıtlarında bu değişikliklerin daha önce belirtildiği üzere idarî ve malî bazı gerekliliklerden çok XVIII. yüzyılda aslında sosyal bir temel üzerinde de seyrettiğini bizlere göstermektedir. Nitekim ilgili ahkâm kaydı Hüseyinabad havalisinde Mamalu oğlu Osman Paşa adında örf taifesinden bir şahsın varlığını göstermektedir. Bu ibare Mamalu aşiret ve bölgedeki varlığının elbette teyidi mahiyetindedir. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Mamaluzade Osman Paşa ayanın da desteğiyle bölgede halka oldukça zulüm etmektedir. Bu nedenle Hüseyinabad'da pek çok kişi yerini yurdunu terk ederek perakende olmuştur. Haremeyn-i Şerifeyn Evkafı mütevellisi imzası taşıyan bir arz-ı hal yaşananları çok daha yakından görmemize fırsat vermektedir. Onun izahından anladığımız kadarıyla vakıf gelirleri arasında bulunan ve idarî olarak Hüseyinabad'a bağlı Büyükhırka ve Küçükhırka köyleri Mamaluzade Osman ve ayan taifesinin zulmünden etkilenecek perişan bir şekilde perakende olmuşlardır. Haliyle vakfın geliri ciddi oranda azalmıştır. Söz konusu köylerin Hüseyinabad'dan alınarak Gelengiras kazasına bağlanması talep edilmektedir. Onun talebi üzerine Büyük ve Küçükhırka köyleri Gelengiras'a bağlanır. Bu idarî değişiklik üzerine Mamaluzade Osman ve Hüseyinabad ayanı Sivas vilâyeti idaresine müracaat ederek söz konusu değişikliği bozmak istemişlerdir. Mamaluzade ve ayan taifesi idarî olarak kendi sınırları dahilinde olmamasına rağmen Büyükhırka ve Küçükhırka köylerinden zorla ve usulsüz bir şekilde vergi almaya devam etmişlerdir. Bu durum imparatorluk idaresinin bazı düzenlemelerine rağmen yerelde ayan ve paşa taifesinin nüfuzunu kullanarak istediği gibi hareket ettiğinin spesifik bir göstergesidir. Bunun üzerine Büyükhırka ve Küçükhırka köyleri imparatorluk merkezine kendilerinin Gelengiras kazasına bağlı olduklarına dair bir fermanın verilmesini havi ikinci bir müracaatı gerçekleştirmişlerdir. İmparatorluk idaresi gelen başvuru ve nedenleri tetkik ettikten sonra Defter-i hakanî kayıtlarında söz konusu köylerin idarî yapılarına dair incelemeleri gerçekleştirmiştir. Kayıtlarda her iki köyün Gelingiras'a değil Hüseyinabad'a bağlı oldukları anlaşılmıştır. Fakat yerelde yaşanan tatsızlık ve köy halkının muzdaripliği üzerine bizzat padişah şerhiyle taleplerinin yerine getirilmesi istenmiştir. Neticede kadimden idarî olarak bağlı oldukları Hüseyinabad'dan ayırarak Gelengiras kazasına bağlandıkları anlaşılmaktadır. Bu minvaldeki belgeler ile içerikleri XVIII. yüzyılda imparatorluk idaresinin idarî sınırları dikkate aldığı; fakat esas olarak da

yerelde olup bitenin muhatabı olarak gördüğü reâyânın huzur ve güvenliği için gerekli her adımı attığını bizlere göstermektedir.¹³⁷¹

XVII. ve XVIII. yüzyıla ait bir diğer önemli kaynak türü ise Hurufat Defterleridir. Hurufat defterleri bilindiği üzere gelirleri vakıflara tahsis edilmiş köy veya mezralara dair bilgileri ihtiva eder. Bu bakımdan yukarıda tımar ruznâmçe defterleri bölümünde belirtilen ve oluşan boşluğun doldurulmasında önemli bir yer edinmektedir. Tahrir, Tımar Ruznâmçe ve Hurufat defterleri silsilesinin birlikte kullanılması sayesinde ancak ele alınan bir bölgenin iskân tarihine dair çok daha sağlıklı bir tabloya erişilebilir. Hurufat defterlerinde öncelikle ele aldığımız kazaların iskân mahallerine dair bilgilere erişilmiştir. Nitekim bu sayede Hüseyinabad'ın Yatankavağı¹³⁷², Tekkeyenicesi¹³⁷³, Ağça¹³⁷⁴, Hırka-i Büzürk,¹³⁷⁵ Arapseyfi¹³⁷⁶, Çöplü¹³⁷⁷, Topçu¹³⁷⁸, Sablan/Sılan/Milankışla¹³⁷⁹, Koçhisar¹³⁸⁰, İshaculu¹³⁸¹, Fakihlü¹³⁸², Eskiyyapar¹³⁸³, Yeniyyapar¹³⁸⁴, Hırka-i Büzürk, Boladcık¹³⁸⁵, Kulaguz¹³⁸⁶, Akpınar¹³⁸⁷, Karacalar¹³⁸⁸, Osmanpaşa Tekkesi¹³⁸⁹, Gulamlar¹³⁹⁰, Sarusüleyman¹³⁹¹, Avcı/Evci¹³⁹², Hırka¹³⁹³, Gerdekkaya¹³⁹⁴, Ağcakışla¹³⁹⁵, Gökviran¹³⁹⁶, Sincan¹³⁹⁷, Kulağuz¹³⁹⁸, Akpınar¹³⁹⁹, Alaca¹⁴⁰⁰, Çat¹⁴⁰¹, Koçhisar¹⁴⁰²,

¹³⁷¹ A.DVNS.AHK.SS.d.1, s.75, hk.3, T.1155, Bu ahkam kaydından beş yıl sonraki müracaat ve neticesine dair “Daha evvelden Gelengiras/Kelikiras kazasına tabi iken kendilerine zulüm yapılmasından dolayı Hüseyinabad kazasına bağlanan Harameyn-i Şerfiyev evkafından Hırka-i Kebir ve Kırka-i Sagir karyelerinin tekrar Gelengiras’a bağlanması yönünde Harameyn-i Şerfiyev evkafının Gelengiras mütevellisinin talebi incelenmiştir. Atık kayıtlarına nazar olunduğunda söz konusu karyelerin kadimi olarak Hüseyinabad kazasına bağlı oldukları tespit edilmiştir. Bu durumda söz konusu talep yerine getirilmemiştir. Tarih: 10 N. 1160” AE.SMHD.I.38/2340, T.20.R.1193; Benzer bir durum Koçhisar, İsa Hacı ve Fakılar köyleri içinde geçerlidir. AE.SABH.I.86/5907, T.20.R.1193.

¹³⁷² VGMA.d. 548/16, s.28; 565/72, s.51; 1090/20, s.30; 1095/57, s.111; 1158/110, s.215; 1093/33, s.60; 1100/104, s.201.

¹³⁷³ VGMA.d. 548/16, s.28.

¹³⁷⁴ VGMA.d. 548/16, s.28; 565/72, s.51; 1090/20, s.30; 1096/89, s.182; 1158/110, s.215; 1100/104, s.201.

¹³⁷⁵ Bazen Jırka-i Büzürük, VGMA.d. 548/16, s.28;

¹³⁷⁶ VGMA.d. 539/141, s.114.

¹³⁷⁷ VGMA.d. 539/141, s.114.

¹³⁷⁸ VGMA.d. 539/141, s.114; 1096/89, s.182.

¹³⁷⁹ VGMA.d. 539/141, s.114.

¹³⁸⁰ VGMA.d. 1096/89, s.182; 1096/89, s.182; 568/75, s.148.

¹³⁸¹ VGMA.d. 1090/20, s.30; 1096/89, s.182; 1100/104, s.201; 568/75, s.148.

¹³⁸² VGMA.d. 565/72, s.51; 1121/94, s.184; 1100/104, s.201; 568/75, s.148.

¹³⁸³ VGMA.d. 565/72, s.51; 542/124, s.243; 543/106, s.210; 568/75, s.148.

¹³⁸⁴ VGMA.d. 1119/35, s.64.

¹³⁸⁵ VGMA.d. 567/18, s.34; 1094/104, s.106; 543/106, s.210.

¹³⁸⁶ VGMA.d. 567/18, s.34; 1082/6, s.96; 1096/89, s.182.

¹³⁸⁷ VGMA.d. 567/18, s.34; 1082/6, s.96; 1096/89, s.182.

¹³⁸⁸ VGMA.d. 567/18, s.34; 542/124, s.243; 568/75, s.148.

¹³⁸⁹ VGMA.d. 1090/20, s.30; 1094/104, s.106; 1096/89, s.182; 1099/48, s.72; 1121/94, s.184; 542/124, s.243; 543/106, s.210; 1139/12, s.18; 1140/151, s.285; 1100/104, s.201; 568/75, s.148.

¹³⁹⁰ VGMA.d. 1090/20, s.30; 1096/89, s.182; 1140/151, s.285.

¹³⁹¹ VGMA.d. 1090/20, s.30; 1096/89, s.182; 1100/104, s.201.

¹³⁹² VGMA.d. 1090/20, s.30; 1096/89, s.182; 542/124, s.243; 1100/104, s.201.

¹³⁹³ VGMA.d. 565/72, s.51; 1090/20, s.30; 1099/48, s.72; 1121/94, s.184.

¹³⁹⁴ VGMA.d. 1090/20, s.29; 1158/110, s.215.

¹³⁹⁵ VGMA.d. 1096/89, s.182.

¹³⁹⁶ VGMA.d. 1090/20, s.29; 1158/110, s.215.

¹³⁹⁷ VGMA.d. 1090/20, s.29; 1094/104, s.106; 1121/94, s.184.

¹³⁹⁸ VGMA.d. 1090/20, s.29; 1100/104, s.201; 568/75, s.148.

¹³⁹⁹ VGMA.d. 1090/20, s.29; 1100/104, s.201; 568/75, s.148.

Çırçır¹⁴⁰³, Yellüdere nam-ı diğer Ağçakışla¹⁴⁰⁴, Karnıkara¹⁴⁰⁵, Alifakih¹⁴⁰⁶, Tutaş¹⁴⁰⁷, Serkis¹⁴⁰⁸, Kızkaracalu¹⁴⁰⁹, Killik¹⁴¹⁰, Artakoni?¹⁴¹¹, Karapınar nam-ı diğer Kızıllı¹⁴¹², Kervansaray¹⁴¹³, İbrahimköy?¹⁴¹⁴ ve Hırka-i Küçük¹⁴¹⁵ köylerine rastlanılmıştır. Ayrıca kazanın Söğüdüzü¹⁴¹⁶ ve Hırka¹⁴¹⁷ isimli iki mezra kaydı da bulunmaktadır.

Tablo 27: Hurufat defterlerine Göre Hüseyinabad köy, mezra, cami, mescid, zaviye, İmam vs. sayısı

No	Karye	Mezra	Camii	Mecid	Medrese	Zaviye	Zaviyedar	İmam	Hatib	İmam ve Hatib	Müezzin	Cüzhan	Farraş	Tekke
1	Yatankavağı													
2	Tekkeyenicesi		1						1					
3	Ağça		1							1				
4	Hırka-i Kebir		1							1				
5	Arapseyf		1						1					
6	Çöplü		1						1					
7	Topçu		1						1					
8	Sablan/Sılan/Milan Kışla			1					1					
9	Koçhisar										1			
10	İsa Haculu													
11	Fakihlü													
12	Eskiyapar													
13	Hırka-i Büzürk ve	1				1	1							
14	Boladcık		1						1	1				
15	Kulaguz													
16	Akpınar													
17	Karacalar			1						1				
18	Osman Paşa Tekkes		1			1			1		1			
19	Gulamlar		1						1					

¹⁴⁰⁰ VGMA.d. 1094/104, s.106;1143/206, s.404; 542/124, s.243.

¹⁴⁰¹ VGMA.d. 1121/94, s.184.

¹⁴⁰² VGMA.d. 1121/94, s.184; 1100/104, s.201.

¹⁴⁰³ VGMA.d. 1121/94, s.184.

¹⁴⁰⁴ VGMA.d. 543/106, s.210.

¹⁴⁰⁵ VGMA.d. 543/106, s.210.

¹⁴⁰⁶ VGMA.d. 543/106, s.210.

¹⁴⁰⁷ VGMA.d. 543/106, s.210.

¹⁴⁰⁸ VGMA.d. 543/106, s.210.

¹⁴⁰⁹ VGMA.d. 543/106, s.210.

¹⁴¹⁰ VGMA.d. 543/106, s.210.

¹⁴¹¹ VGMA.d. 543/106, s.210.

¹⁴¹² VGMA.d. 543/106, s.210.

¹⁴¹³ VGMA.d. 1100/104, s.201.

¹⁴¹⁴ VGMA.d. 568/75, s.148.

¹⁴¹⁵ VGMA.d. 565/72, s.51.

¹⁴¹⁶ VGMA.d.565/72, s.51.

¹⁴¹⁷ VGMA.d.1090/20, s.20.

20	Sarusüleyman												
21	Avcı/Evci		1					1					
22	Hırka				1	1		1					1
23	Gerdekkaya												
24	Gökviran												
25	Sincan		1				1	1		1			
26	Kulağuz												
27	Akpınar												
28	Alaca		2				2	2					
29	Ağcakışla		1						1				
30	Tekye		1				1						
31	Çat		1					1					
32	Koçhisar		1				1						
33	Çırçır		1						1				
34	Yellü dere nam-ı diğer Ağcakışla												
35	Karnıkara												
36	Alifakih												
37	Tutaş												
38	Serkis												
39	Kızkaracalu												
40	Killik												
41	Artakını?												
42	Karapınar nam-ı diğer Kızıllı		1						1				
43	Tekye		1				1						
44	Kervansaray												
45	İbrahimköy?		1					1					
46	Hırka-i Büzürk ve Küçük												
TOPLAM		2	21	2		3	2	6	15	7	2	1	1

Hüseyinabad bölgesinde XVI. yüzyılda var olduğunu bildiğimiz Koç/Koçı Bey Vakfı¹⁴¹⁸ ve Emirci Sultan Zâviyesi örneklere rastlanılmaktadır. Bölgenin iskânına şahitlik eden Hüsamiyye Medresesi'nin de izlerine tesadüf edilmektedir. Nitekim Gerdekkaya ve Gökviran köylerinin mâlikâne hisseleri bu medreseye ayrılmıştır.¹⁴¹⁹ Yine Çorum sancağında Kınık köyünde Yardım Çavuş'un bina ettiği İçme Su Camii vakfi da daha önceden bildiğimiz vakıflar kategorisindedir. Bu vakfa ait hurufat kayıtları büyüklüğünü daha doğrusu akarlarının dağıldığı sahayı

¹⁴¹⁸ VGMA.d.1082/6, s.96.

¹⁴¹⁹ VGMA.d. 1090/20, s.29.

görmemize fırsat tanımaktadır.¹⁴²⁰ Ayrıca sonradan kurulmuş bazı aile vakıflarına rastlanılmaktadır. Yatan Kavak ve Karahisar-ı Demirlü'ye bağlı Çomarpınar köylerini kendi evladına vakfeden Piri Hacı veled-i Turahan Bey'in vakfi bu türdedir.¹⁴²¹ Bunlardan özellikle Emirci Sultan Zâviyesi kazanın hurufat kayıtlarında hakkında en fazla bilgi sahibi olunan hayır kuruluşu vakıf olduğu belirtilebilir. Zaviyenin bu dönemde de “ayende ve revendeye it'am etme” görevini sürdürdüğü anlaşılmaktadır.¹⁴²² Bu vakıflar arasında elbette Hüseyinabad'ın Büyükhırka ve Küçükhrıka köylerinin gelirlerinin ayrılmış olduğu Medine-i Münevvere Vakfıdır. Halep Valisi Celal Edip Paşa Divan-ı Hümâyûna hitaben göndermiş olduğu tahriratta söz konusu vakfa bağlı köylerin akarlarının Gelinkiras mütevellisi Kenanzade Ahmed tarafından sahiplenildiğini aktarır.¹⁴²³ Bu örnekte olmasa da Eskiypar köyü vakfıyla alakalı bir konuda 1455 yılı Umur Bey defterinden istifade edildiği anlaşılmaktadır.¹⁴²⁴ Özellikle Hacı Bektaş Tekkesine bağlı zaviye, vakıflar ile ilgili muamelatın ise tekkenişin oluruyla gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.¹⁴²⁵ Kaza genelinde bazı köylerde camii olmadığı ve yapılması hususunda müracaat edilmiştir. Sincan köyünde rastladığımız üzere bazılarının halkı bu eksikliği kendileri gidermişlerdir.¹⁴²⁶ Ağcakışla¹⁴²⁷, Karapınar nam-ı diğer Kızıllar¹⁴²⁸, Evcî¹⁴²⁹ ve Alaca köylerinde de bazı kişilerin cami yaptırdıkları anlaşılmaktadır. Alaca bu bakımdan oldukça önemli bir yer işgal etmektedir. Nitekim bölgede iskân edilmiş olan aşiretlerden Mamalu aşiretine mensup İsmail Bey “*izn-i hümâyûn*” ile köyde cami inşa etmiştir.¹⁴³⁰ Hurufat kayıtlarında Hüseyinabad köylerinde Osmanpaşa Tekke köyü ve haliyle Emirci Sultan ile ilgili muvazaalı durumların

¹⁴²⁰ “...Çorum Kazasında Kınık nam karye kurbunda Yardım Çavuş bina eylediği İçme Su Cami-i şerife vakf ve tayin ve tevliyeti Yardım Çavuş oğlu Mehmed'e şart idüb cami-i mezbûrun vakfı olan Yellüdere nam diğer Akca Kışla ve Karnı Kara karyesinin ber-müceb-i defter-i hakani... Divan-ı Çorumluya tabi Yoğun ve Sarı Bey ve Kınık ve Kebe ve Divan-ı Emlak'a tabi Yenice ve Çazak ve Tabana? tabi Anbarcı ma'a Arcak ve Hüseyinabada tabi Ali Fakih ve Kızkaracalı ve Yatan ve Sekis ve Ağca kışla ma'a Yellü dere ve Killik ve Tutaş ve Artakoni? ve Zile Kazasına tabi Tağdığın nam karyeler ve mezaria mâlikâneleri hissesine vakfı olan iki çiftlik ve sair kura ve mezarının ...”, VGMA.d. 543/106, s.210.

¹⁴²¹ “Hüseyinabad Kazasına tabi Pîri Hacı veled-i Durahan evkafından Yatan Kavak ve Karahisar-ı Demirlü Kazasına tabi Çomar Pınarı vesair tevabii karyelerini kendü nefesine ve ba'dehü evlâd-ı evladına vakf ve şart idüb...”, VGMA.d.1090/20, s.30.

¹⁴²² VGMA.d. 1140/151, s.285.

¹⁴²³ VGMA.d. 568/75, s.148.

¹⁴²⁴ “Hüseyinabad kazasına tabi Eski Yapar nam karyenin vakıf mâlikânesinin on sehinden altı sehmi der-tasarruf-ı Hoca Ahmed ve Hoca Yusuf ber-müceb-i Defter-i Umur Bey ve üç sehmi hitabeti...”, VGMA.d. 568/75, s.148.

¹⁴²⁵ “...Pir Hacı veled-i Durhan Zâviyesi'nin bâ-mu'ayyene evlâdiyet ve meşrûtiyet üzere ebâ 'an-cedd zaviyedârı olan evlâd-ı vâkıfdan Vildan demekle ma'rûf kimesne fevt olub mahlulünden sulbî oğulları Mustafa ve Mehmed'e iştiraken evlâd-ı vâkıfdan oldukları hasebiyle Hacı Bektaş Veli evlâdından seccâde-nişîn eş-Şeyh el-Hâc Feyzullah arzıyla berât inâyet...”, VGMA.d. 1094/104, s.106; “...Hasanın ref'inden Seyyid Abdurrahman Neşatı Dedeye âyende ve revendeye i'tâm-ı tâmm etmek şartıyla Hacı Bektaş Veli Âsitânesi'nde seccâde-nişîn olan şeyh Abdüllatif arzıyla tevcih buyuruldu...”, VGMA.d. 1096/89, s.182.

¹⁴²⁶ VGMA.d. 1090/20, s.29.

¹⁴²⁷ VGMA.d. 1096/89, s.182.

¹⁴²⁸ VGMA.d. 543/106, s.210.

¹⁴²⁹ “Hüseyinabada tâbi' Evcî nam karyede Timur Bey nam sahibü'l-hayr câmi' ve minber binâ etmek üzere izin hitâbeti İbrahim Halife'ye inâyet buyuruldu”, VGMA.d. 1100/104, s.201.

¹⁴³⁰ VGMA.d. 542/124, s.243.

Bozok, diğer köylere ait olanlarının ise Amasya kadılığınca çözüme kavuşturulduğu anlaşılmaktadır.¹⁴³¹

5.2.2. Kafirni

Hüseyinabad kazası üzerindeki değerlendirmelerimizde sık sık bahsettiğimiz Sivas kazalarını kapsayan icmal türü avâriz defterlerinde¹⁴³² Kafirni'ye ait bilgilere tesadüf edilmemiştir. Bu durumun nedeni tam olarak bilinmemektedir. Diğer taraftan Kafirni'ye ait mufassal-icmal türünden araştırmalarımızda tesadüf ettiğimiz en eski tarihli kayıt H.1007 (M.1598-9) tarihlidir. Bu kayda göre Kafirni'nin 49 köyünde toplam 484 hane bulunmaktadır. H.1010 (M.1601-2) yılı avâriz kaydında ise Kafirni'nin 48 köyü bulunmaktadır. Bu tarihli defter öncekilerden farklı olarak nâhiyedeki gayrimüslim hânelere dair de bilgiler vermektedir. Leveke'de 20, Ekseri'de 6, Daduhta'da 4, Buldacı'da 2 ve Yapalak'da 6 hane olmak üzere toplam 38 gayrimüslim hane kaydı bulunmaktadır. XVI. yüzyılda gayrimüslim tebaanın yaşadığı köylerin pek çoğuna bu bölümde tesadüf edilememektedir. Nitekim Amlus, Zuğru, Muhad, Feridökse ve Tiyeri gibi köylerin esamisi bu kayıta yer almamaktadır. Kafirni'ye ait aşağıda ele alacağımız kayıtlardaki durumu tam olarak görmeden bu hususta fikir beyan etmek güçtür. Ama şimdilik 1601 yılında bölgede gayrimüslimlerin bulunduğu köylerin XVI. yüzyıldaki köylerden farklı olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumun XVII. ve XVIII. yüzyıllardaki seyrinin tespiti için gerekli olan Kafirni'ye ait cizye defterlerine tesadüf edilememiştir. Arşiv fonlarında genellikle "*Amasya, Tokat, Sivas ve Canik liva ve kazalarının... Hristiyan reâyânın cizyeye tabi olanlarının isimleriyle adetlerini ve muaf olanlarına dair kayıtları havi tahrir defteri*" şeklinde tesadüf ettiğimiz birkaç defterde de Kafirni kazasına rastlanılamamıştır. Bu husustaki ilk bilgiler el-Hac Ali tarafından Sivas ve Tokat havalilerindeki cizyenin tanzimini içeren deftere dayanır. Buna göre Kafirni'nin dört köyü sayılır fakat üç köyünde nüfus bilgisi yer almaktadır. Feridökse'de 4, Muhad'da 3 ve Zuğru'da da 3 olmak üzere toplam 10 hanenin kazada varlığı anlaşılmaktadır. Amlus köyü ise boş bırakılmıştır. Defterdeki Tokat gayrimüslim yekûnu ise 2.723 nefer şeklindedir.¹⁴³³ Benzer minvaldeki bilgilere çok sonraki kayıtlarda rastlanılmaktadır. Buradan edindiklerimize göre bölgede gayrimüslim reâyânın sayısı bir hayli azalmıştır.¹⁴³⁴ Nâhiyedeki 48 köyün 38'i gayrimüslim olmak üzere toplam 447 hanesi bulunmaktadır. 132 hanesinin "an-

¹⁴³¹ VGMA.d. 542/124, s.234; 568/75, s.148.

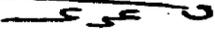
¹⁴³² D.MKF.d.31368, s.8, T.29.12.1226; 1231 tarihli benzer bir kayıta Sivas eyaletinin 18448 avâriz-hânesi ve 49 rub' hanesi bulunmaktadır. D.MKF.d.31429, s.8, T. 29.12.1231; KK.d.3903, s.6/b, T. 12.1260.

¹⁴³³ MAD.1293, s.54, T.24.07.1093.

¹⁴³⁴ C.ML. 401/16524, Kaza-i Hüseyinabad (a'lâ:-, evsât.19, denâ:- Toplam:19), Kazâ-i Mecidözü (a'lâ:5, evsât:29, ednâ:-, Toplam:34), T.29.12.1261; Mecitözü için ayrıca Bkz. D.CMH.d.27401, T.29.12.1264; ML.VRD.CMH.d.1547, s.2,3, kazâ-i Mecidözü (a'lâ:-,evsât:21,ednâ:8 Toplam:29), kazâ-i Hüseyinabâd: (a'lâ:-, evs+at:4, ednâ:1, Toplam:5).

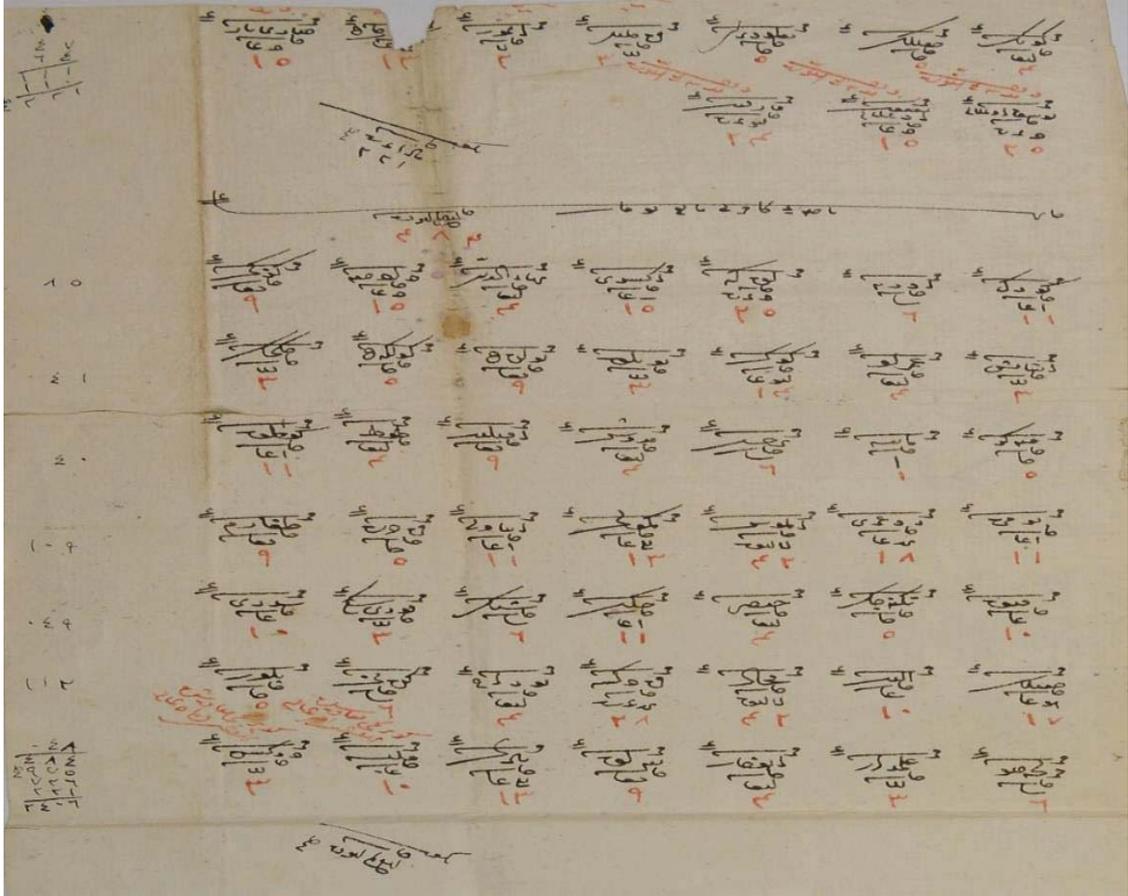
makbûz” olması nedeniyle geriye 353 hanesi kalmıştır.¹⁴³⁵ Daha önceki örneklerde de görüldüğü üzere Muhat, Amlus, Feridökse ve Leveke nâhiyenin hane sayıları en fazla olan köyleridir. Özellikle bu defter örneğinde sık rastladığımız üzere kâtiplerin yazım şekli nedeniyle bazı köy adlarını okumakta sıkıntı yaşadığımızı ifade etmemiz gerekmektedir. Bu sıkıntıyı mümkün mertebe devam eden kayıtlardaki köy, hane dizilişleri bağlamında gidermeye çalıştık. Neticede Yarhasan ve Tuti/Zuti?¹⁴³⁶ isimli iki köye bu tarihte ilk kez tesadüf edilmiştir. H.1020 (M.1612) tarihli deftere göre de Kafirni nâhiyesinin 45 köyü bulunmaktadır.¹⁴³⁷ Tiyeri köyü harabe olan nâhiyenin Amlus köyü Havâs’a havale olunmuştur. Ayrıca Filtise köyü nedenini tam olarak bilemediğimiz bir sebeple önce Kazabat akabinde de Komnat’a bağlanmıştır. Nâhiyedeki 45 köyden Kürekçi, Yaycı, Eymirhan, Geldigaluy? (Geldigelen), Kızıldere, Çakmaklu ve Kadı/Karıdersi, Hacı ve Çeğed-i Süflâ dikkatimizi çekmektedir. Nitekim bu köyler kaza dahilinde ilk kez karşılaştığımız köylerdir. Başlı başına Kafirni’deki nüfus ve iskân hareketliliğinin bir işareti olması bakımından daha önceden tek köy olarak gördüğümüz Çeğed karyesinin ulâ ve süflâ (yukarı ve aşağı) şeklinde ikiye bölündüğü anlaşılmaktadır. Bu kayda göre nâhiyenin toplam 34 hanesi bulunmaktadır. Bundan emr-i şerif ile havâs’a ayrılmış Amlus köyünün beş hanesi çıkartıldığında 1612 yılında Kafirni’de 29 hane kaydının varlığı anlaşılmaktadır.¹⁴³⁸

¹⁴³⁵ MAD.d.335, s.7,8, T.1010.

¹⁴³⁶ , MAD.d.335, s.7,8, T.1010.

¹⁴³⁷ MAD.d.43, s.37, T.29.12.1020 (3 Mart 1612).

¹⁴³⁸ MAD.d.43, s.34, T.29.12.1020 (3 Mart 1612).

D.MKF.2/44, T.1007, Kafirni köyleri avâriz-hânelerini gösteren kayıt.

Kazadaki köylerin hane durumlarına bakıldığında ise 42’şer hane ile Amlus ve Muhad, 28 hane ile Feridökse ve 25 hane ile Leveke Kafirni’de en fazla hane sayılarına sahip köyler olduğu söylenebilir. Tek hane ile Manta ve üçer hane ile Döğsere, Alemdar, Kurusekü, Topalak, Çeğcek ve Asayış köyleri en az hanesi bulunan köyler konumundadır. Kafirni’deki 49 köyden Yayı ve Manta ilk defa tesadüf ettiğimiz köylerdir. Kazanın 49 köyünde toplam 484 hane kaydı yer almaktadır.¹⁴³⁹ Bu kayıttan iki yıl sonraya ait tesadüf ettiğimiz başka bir belgeye göre Kafirni’nin 47 köyü bulunmaktadır. Bu defterde gerçek hanelerin sayısı verilmiştir. Bu bakımdan aslında özet avâriz defteri olsa da özet avâriz-hâne defteri mahiyetinde değildir. Defterde yer alan haneler gerçek hanelerdir. Bu hanelerden vergisi toplanmış olanları “*makbuz*” henüz toplanmamış olanları ise “*gayr-ı makbuz*” olarak kaydedilmiştir. Bu durumda önceki tarihe göre iki köy azalmıştır. Yayı, Leveke ve Döğsere köyleri yeni sayımda yer almayan köyler olarak saptanmıştır. Buna karşılık Tokçu/Tulcu? köyünün önceki kayıttaki olmadığı anlaşılmaktadır. Defterdeki verilere göre Kafirni kazasının kırk yedi pare köyün toplam 482 hanesi vardır. Bunlardan 121’i “*el-makbûz*” yani vergisini ödemiş hane kategorisinde; geriye

¹⁴³⁹ D.MKF.2/44, T.1007.

kalan 361 hanesi ise “gayr-ı makbuz” yani ödememiş olanlardır.¹⁴⁴⁰ Bu defterin esas önemli özelliklerinden biri ise avâriz tahsildarı Ekrem Hasan Paşa'nın bölgedeki gözlemlerine dair düşüncelerini barındırmasıdır. Nitekim defterin arşiv fonundaki özet bölümünde “*Bin sekiz senesine mahsub olmak üzere Tokad ve tevabiinin bindokuz senesinin avârî- hâneleri bedelatının tahsiliyle Ekrem Hasan Paşa'ya teslim olunduğu ve fakir olduklarından ve Celali eşkiya(sı)nın baskını sebebiyle firar ettiklerinden bazı mahaller halkından avâriz-hânelerinin tamamen tahsil olunamadığını mübeyyin avâriz-hâneleri defteri*” şeklinde açıklama bulunmaktadır. Kafirni kazasının vergilerini ödeyen hanelerin yer aldığı köyleri Gevrek, Buldacı, Çeğcek, Tulcu, Megüllü, Teknecik, Feridök ve Ohan şeklinde sıralanabilir.¹⁴⁴¹

Murad Efendi tarafından 1642'de yapılan tahrire ait Sivas Livası kayıtlarının yer aldığı KK.d.2609 numaralı defterde Kafirni'nin 51 köyü bulunmaktadır.¹⁴⁴² Kazanın 6 haneli Feridökse köyü 10 Şevval sene 1066 (M.1655-6) tarihli ferman ile Komnat nâhiyesine ilhak olmuştur. Ayrıca 27 Ca. Sene 1057 (M. 30 Haziran 1647) tarihli ferman gereği Amlus köyünün haneleri Havass-ı Hümayûna eklenmiştir. Kafirni'nin defterdeki verileri esas alındığında 1.017,5 neferi ile 79,5 avâriz-hânesinin olduğu söylenebilir. Amlus 279 nefer ve 18,5 avâriz-hâne sayısı ile kazanın en yoğun köyü olarak öne çıkmaktadır. Amlus'u Muhad 99, Feridökse 77, Megübi 45 ve Zuğru 38 şeklindeki nefer sayısı nispeten yüksek diğer köyler izlemektedir. Kızıldere, Ekseri, Çat-ı Büyük, Çeke-i Süflâ ve Hanzır (Hınzır?) köyleri ise nefer sayıları 2 ve 3 şeklinde kayda girmiş köyler olarak belirtilebilir. Bu köylerden pek çoğunun yeni kurulmuş köyler olması bakımından nefer sayılarının azlığı anlaşılabilir. Fakat Hanzır (Hınzır?) ve Ekseri köyleri tarihsel olarak çok daha eskilere dayanan köylerdir. Bu köylerdeki nüfusun azalmasını veya artmasını etkileyen kimi faktörlerin olduğu muhakkaktır. Nitekim Kafirni'de Çeke, Çiftlik, Leveke ve Çat örneklerinde olduğu gibi “büyük, küçük veya süflâ, ulâ” şeklinde köy parçalanmalarını işaret eden tabirler kullanılmaya başlanmıştır. Her ne kadar Sideri ma'a Alan ve Ömerlü ma'a Asayış şeklinde birleştirilmiş az sayıda köyler olsa da yukarıda belirtildiği üzere nüfusun arttığını işaret eden ipuçları çok daha fazladır.¹⁴⁴³

H. 1063 (M.1652-3) tarihli Sivas livasının pek çok nâhiyelerindeki tımar ve zeamet kayıtlarını içeren defterde Kafirni'nin 41 köyü kayıtlıdır. Yukarıda Hüseyinabad için dile getirdiklerimiz aslında Kafirni için de benzer olduğunu belirtebiliriz. Nitekim Amlus, Muhad, Feridökse, Ağıl-ı Pir Hasan, Leveke, Daduhta ve Pullur gibi XVI. yüzyılın ilk tahrirlerinde tesadüf ettiğimiz

¹⁴⁴⁰ MAD.d.15615, s.7,8, T.1009, Hane hesaplamaları bakımından defterde gördüklerimizin yazımıyla elde ettiğimiz toplam hane sayısı 358'dir. Fakat bu rakam defterde 361 olarak verilmiştir. Defter Tokat mahalleleri ile Komanat, İlduz, Kafirni, Tozanlu, Artukabad ve Kazabad kazalarının haneleri köy köy olacak şekilde verilmektedir, s. 1-15.

¹⁴⁴¹ MAD.d.15615, s.7

¹⁴⁴² KK.d.2609, s.51,52, T.12.1053.

¹⁴⁴³ KK.d.2609, s.45,46 ve 47, T.12.1053.

köyler burada karşımıza çıkmaktadır.¹⁴⁴⁴ Bu durum Kafirni havalisinde iskân mahallerinin istikrarını da ortaya koymaktadır. KK.d. 2643 numaralı 1079 (M.1668-9) tarihli “*Sivas Livası avâriz-hâne*” defterinde ise Kafirni’nin 49 köyü vardır. Bu köylerden sekiz tanesinin ismi okunamamaktadır. Kızılcasu, Çeke-i Ulyâ ve Çeke-i Süflâ, Şık, Boylak, Sideri ma’a Alan köyleri ise seçilebilen harflerden hareketle okunmuştur. Leveke, Çeğed, Amlus, Feridökse, Efkeri, Zora ve Alpit gibi hemen hemen her kayıta gördüğümüz köyler muhtemelen okunamayan köyler arasında yer almaktaydı. Fakat tam olarak hangisi, hane sayısının kaç olduğu maalesef tespit edilememiştir. Köyler hakkındaki bu muğlaklık kaza genelinde toplam hane sayısının tespiti noktasındaki çok daha büyük bir başka meseleyle bizi karşı karşıya bırakmaktadır. Nitekim 49 köyünün bulunduğu Kafirni’nin son derece önemli bir tarih olan bu dönemini ait avâriz-hâne bilgileri, köylerin bir kısmı silik olduğundan ve “*yekân*” ibaresinin altındaki rakam da silik çıktığından tespit edememekteyiz.¹⁴⁴⁵

Arşivdeki incelemeler neticesinde Tokat Voyvodalığına bağlı Bozok, Çorum ve Tokat havalisi kazalarının mukataalarının türlerini, arpa, buğday ve bostan ile hayvansal gelir kalemlerini içeren 29.12.1095 tarihli “mukataa tahrir defterine” tesadüf edilmiştir.¹⁴⁴⁶ Tokatlı Ali Ağa tarafından hazırlandığını bildiğimiz bu defterin 23 ila 39. sayfaları “*mukataa-i niyâbet-i kurâ ve mezari der-Nâhiye-i Kafirni*” ifadesiyle başlayarak cem’an yani toplam hâsılı belirten rakamla bitmektedir. Mufassal türden olan bu defterde kazadaki raiyyet isimleri ve bazı vergiler yer almaktadır.¹⁴⁴⁷ Yer yer fersude olduğunu gördüğümüz defterde nâhiyedeki köylerin büyük bir kısmı okunmuşsa da ismi seçilememiş köyler ile bunlara ait bazı verilerin maalesef tespit edilemediğini de belirtmek gerekmektedir.

Tablo 28:MAD.d.3900, 29.12.1095 (M.7 Aralık 1684) Numaralı Mukataa Tahrir Defterine Göre Kafirni

Sıra	Sayfa	Köy	Nefer / Bennak	Açıklama
1	23	Feridökse	26	
2		Muhad	15	
3	24	Gireni	4	(Tam okunmuyor, ama diğer köylerle benzer olabilir) Hâsıl-ı karye-i mezbûru karye-i Muhad ve Feridökse ahâlisi ziraat eylemekle rüsûm-ı öküzlük verirler
4	26	Buldacı	8	Hâsıl-ı karye-i mezbûru karye-i Muhad ve Feridökse ahâlisi ziraat eylemekle rüsûm-ı öküzlük verirler

¹⁴⁴⁴ MAD.d.363, s.14,15 ve 16, T.29.12.1063.

¹⁴⁴⁵ KK.d.2643, s.23,24, T.15. Ca.1079.

¹⁴⁴⁶ MAD.d.3900, 29.12.1095 (M.7 Aralık 1684).

¹⁴⁴⁷ Adet-i ağnam, küvvare, asiyâb türünden bu vergilere ilave olarak reâyâ ve askerî taifeye ait miktarların kaydedildiği defterde cem’an 404,5 guruş 10 rub’ luk bir vergi miktarının elde edildiği anlaşılmaktadır. Buradaki rub’ hasılda guruş’un küsuratı olarak görülmelidir. Yani guruş 3 ve 3 rub’ (3,75 guruş) şeklinde hesaplanabilir. Bu hesap üzerinden 10 rub’un 2,50 guruş olduğu anlaşılmaktadır. Haliyle toplamda 404,5 +2,5 : 407 guruş olduğu anlaşılmaktadır.

5	27	Teknecik	8	
6		Kızılcasu	9	
7	28	Kınık	8	
8		Alemdar	2	Karye-i mezbûre etraf kurâ halkı ziraât edende resm-i öküzlük veriler
9		Sideri	1	Karye-i mezbûre etraf kurâ halkı ziraât etmeyle ziraat edene öküzlük resm-i alına
10	29	Gök	7	
11		Hanzar/Handar	3	Karye-i mezbûru etraf kurâ halkı ziraat etmeyle ziraat edende öküzlük resmi alına
12		Şık	3	Karye-i mezbûru ziraat edenden resmi öküzlük alına
13	30	Mudos		Karye-i mezbûru ziraat edenden resmi öküzlük alına
14		Daduhta	6	reâyâ ve askeriyeye ait bir yazılmış, ayrılmamıştır
15	31	Karadere	6	
16		Silik (...)	7	
17		İnavlı	3	
18	32	İlpit/Alpit	14	
19		Tavarın/Toğarım	5	
20	33	Gizeki/Gezgi	3	Okunamadı, Silik (...)
21		Silik (...)	5	
22	34	Eğseri	6	
23		Tomara	4	Cemân (net okunamadı)
24		Çat	3	
25		Minegire?/Minegir		hâli ez-ziraat
26	35	Fildise	11	
27		Gölgeci	3	
28	36	Yapalak	3	
29		Leveke/Lefeke	14	
30	37	Yaycılı	6	
31		Çeğed-i Ulyâ Çeğed-i Suflâ	15	
32		Çiftlik	20	
33	38	Pirhasan		hâli ez-ziraat/ Karye-i mezbûre etraftan kurâ ziraât edüb resm-i öküzlük virür
34		Çeğçek		hâli ez-ziraat/hâsıl-ı karye-i mezbûru civarından vakî' kurâ' ziraat edüb resm-i öküzlük verirler
35		Ömerlü		hâli ez-ziraat/hâsıl-ı karye-i mezbûru civarından vakî' kurâ' ziraat edüb resm-i öküzlük verirler
36	39	Topalak		hâli ez-ziraat/hâsıl-ı karye-i mezbûru civarından vakî' kurâ' ziraat edüb resm-i öküzlük verirler
37		Kurusekü		hâli harâbe
38		Döğsere		hâli harâbe
39		Çakmalu		hâli harâbe
Toplam			228	

Toplam 39 köy kaydının yer aldığı defterde okunabildiği kadarıyla 228 bennâk kaydı yer almaktadır.¹⁴⁴⁸ Aslında her bir köy için ilk başta reâyâ ve askerî taifesi için öküzlük tabir olunur çiftlikler ayrı yazılmışsa da zamanla “reâyâ ve askerî” şeklinde bir yazıldığı görülmektedir.

¹⁴⁴⁸ Bu defter kapsamında sayımı yapılan ve vergiye esas olarak alınan bennak ile XVI. yüzyıl tahrir sayımlarındaki bennak arasındaki benzerlik veya farklılığı bilmediğimizden Kafirni'nin 1574 yılı tahririnde tabloda yer alan köylerin bennak sayılarını karşılaştırma yoluna gidilememiştir. Fakat buradaki bennak tabiri ile evli ve topraklı erkek anlamının ağır bastığı anlaşılmaktadır. Haliyle burada sadece 1574 yılı tahririnde 57 köyünde 158 bennak kaydı bulunan Kafirni'nin tabloda da görüldüğü üzere 1684 yılında 39 köyünde 228 bennak kaydının bulunduğunu ifade edebiliriz.

Hem bu karışıklık ve hem de silik olan bazı değerlerin girilmeyişi nedeniyle yukarıdaki tablodaki rakamlar bazı eksikliklere rağmen ortaya çıkan sonucu ifade eder. Bu defterlerde normal tahrirlerde alışkın olduğumuz üzere hâsıl kısımlarına özet verileri kaza sonunda verilmediğinden bu rakamlara göre değerlendirme yapılmıştır. Neticede seçilemeyen veya okunamayan köy adı, verilere dair notlar tabloda ilgili yere düşülmüştür. Bu hususta gerekli açıklamayı yaptıktan sonra defterin bennâk, reâyâ ve askerî taifeye ait öküzlük araziler, adet-i ağnâm, küvvâre, bâd-ı hevâ ve arûsiyye ile asiyab türlerini içerdiğini belirtebiliriz. XVII. yüzyılın sonlarına ait bu defterin kanımızca Kafirni kazası için bizlere sunduğu iki önemli bilgi bulunmaktadır. Bunlardan ilki yerleşim yerlerinin sürekliliğinin takibi bağlamında köy adlarına dairdir. Nitekim yukarıdaki tabloda yer alan köylerin tamamı XVI. yüzyıl tahrirlerinde var olduğunu bildiğimiz köylerdir. İkincisi ise kazadaki bu iskân mahallerinin hemen hemen yarısının “*halî*”, “*harâb*”, “*halî ez-zirâ’at*” ya da “*etrâf kurâ halkı ziraat eder*” şeklinde kaydedilen nüfusuna dairdir. Gireni ve Buldacı köyleri arazisinin Muhad ve Feridökse köyleri halkı tarafından ziraat edilmesi oldukça önemlidir. Yine Alemdar, Mudos, Şık, Sideri, Daduhta, Hanzır (Hınzır?) köylerinin etraf karyeler halkı tarafından arazilerinin işletildiği görülmektedir. Ayrıca Pirhasan, Çeğçek, Ömerlü ve Topalak köyleri arazilerinin ziraat edilmediği ve kimi zaman etraf köyler halkınca işletildiğini görmekteyiz. Diğer taraftan Çeğed, Feridökse, Çiftlik ve Muhad köylerinin aksine bennâk sayılarının oldukça fazla oldukları anlaşılmaktadır. Bu köylerin kazayı doğu-batı istikametinde iki bölerek seyreden Yeşilirmak vadisinin sol cenahında nispeten daha içerde konumlandıkları görülmektedir. Haliyle bu defter vesilesiyle XVI. yüzyılın başında kazayı vurmuş ve sosyal, malî hayatı felç etmiş Celalilerin hışmının ortaya çıkardığı duruma dair elde ettiğimiz bu fotoğrafın, bilinmezliği ortada olan avâriz-hâne sayılarının aksine çok daha net bir görüntü verdiği muhakkaktır. Kaza köylerinin yarısına yakını XVII. yüzyılın sonlarına doğru bile hala boştur. Arazileri hâlî ve haraptır. Bu köyler yer yer belirttiğimiz üzere dağlık alanlarla kaplı kazanın Amasya-Sivas ve Tokat istikametinde geçit güzergâhında konumlanmış oldukları ve isyanlarla birlikte çok ağır darbeler aldıkları ortadadır. Celali şiddeti büyük olasılıkla ilk ve etkili bir şekilde bu köyleri vurdu. Halkı kısa sürede perakende oldu. Nispeten erişilmesi zor dağlık ve ormanlık alanlara sığınan bu köylerin halkı, yüzyılın sonlarına doğru kendi köyelerine değil muhtemelen Muhad, Feridökse, Çiftlik, Çeğed gibi çok daha yükseklerde etrafını dağ ve ormanlık alanların çevrelediği köylerde kümelenmeye başladı. Ve bu köyler halkı olarak belki de hâlî olan köylerinde kendi arazilerini yarı ürkek ve tedirginlikle işletmeye başlamışlardır. Ana geçit güzergâhı Yeşilirmak ile bağlantılı kollarının sağladığı kolaylık nedeniyle eşkıya, asilerin kolaylıkla ulaştığı köyler arazisi XVII. yüzyılın sonlarına doğru bile hâlî ve haraptır. Gerek avâriz-hâne ve gerekse de bu defter örneğinde olduğu gibi daha yüksekte doğal korunaklı ve havzasına terk-i diyâr etmiş reâyânın saklandığı ormanlık,

dağlık sahaların bulunduğu köyler ortamın dinginleşmesiyle kalabalık, gözde ve etraf köylerin arazisini işleten iskân mahalleri olarak karşımıza çıkmıştır. Bu defter sayesinde Celali İsyancıları ve nüfus ile iskân bağlamında yaratmış olduğu hengâmenin çok daha dar bir alanda seyrini görme ve anlama imkânımız olmuştur. Ulu'nun çalışması dikkate alınır ise Kafirni'de Celali hışmının yanı sıra Ermeni ve Rumların Müslüman nüfusa karşı gerçekleştirdikleri eşkıya faaliyetlerinin de yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1799 yılına ait bir emire verilen cevaba dayandığı iddiasında Ulu, nâhiyedeki Almus ve Zuğru köyleri haricinde diğer tüm köylerin Ermeni ve Rum katliamları nedeniyle perişan olduğunu ve ahalisinin olmadığını belirtmiştir.¹⁴⁴⁹

Yukarıda ele aldığımız 1684 yılı mukataa defterinden yaklaşık on iki yıl sonra tertip edilmiş ve ilkinde göre nüfusa dair çok daha teferruatlı bilgiler içeren bir başka belgeye de tesadüf edilmiştir.¹⁴⁵⁰ Bu belgede Kafirni'deki bazı köylerin nefer, bennâk ve caba olarak kayıtlı nüfus verileri belirtilmiştir. Yukarıdaki tabloda yer alan tüm köyler yer almasa da bu son belge bizlere yedi köy üzerinden bir karşılaştırma yapma fırsatı vermektedir.

Tablo 29:D.BŞM.TKV.d.17339, T. S.1207. Numaralı Deftere Göre Kafirni Kazası

Mukataa-i benâm-ı kazâ-i Kafirni tâbi'-i nâhiye-i Kafirni															
Karye	Nefer	Öküzlük		Bennak		Caba		Adet-i Ağnam		Resm-i âsiyâb		Resm-i Kovan		Bâd-ı hevâ ve arûsiyye	
		Adet	Kuruş	Adet	Kuruş	Adet	Kuruş	Adet	Kuruş	Adet	Kuruş	Adet	Kuruş	Adet	Kuruş
Daduhta	15	3	1,5	9	4,5			-	3					-	9
Toğarım	6	4	2	4	2	1	1	-	-					-	4
Kızılcasu	5	6	3	4	2	1	-							-	3
Feridökse	80	5	2,5	24	12			-	2,5	2	2,5			-	45
Muhad	64	6	3	34	17			-	1,5	2	2,5			-	50
Alpit	28	4	2	18	9	1	1	1	1			-	1	-	15
Gezgi	13	8	4	12	6	1	1								5
Tolam	211	36	18	105	52,5	4	3	1	8	4	5		1		131

¹⁴⁴⁹ Ulu, *100. Yılda Almus*, s.57; Ulu'nun iddiasını dayandırdığı belge sadece tarih içerdiğinden arşiv fonlarından tespit edilememiştir. Fakat onun belgeye dayalı söz konusu iddiası bölgedeki diğer gayrimüslim köylerin durumlarının nasıl olduğu hususunda düşünmemizi sağlamaktadır. Yani başından beri bölgede gayrimüslim tebaanın yaşadığı bazı köyler vardı. Şayet XVIII. yüzyılın sonlarına doğru böyle bir çekişme var idiyse bu köyler de mi yok oldu? Onun iddiasını dayandırdığı belge sarih ise o halde Anadolu kırsalında var olan Celali ve asker kökenli mobilize serkeş grupların yanı sıra bir de müslim-gayrimüslim çekişmesi bulunmaktadır. Ancak onun iddiasının çok daha titiz bir şekilde araştırılması gerekmektedir.

¹⁴⁵⁰ D.BŞM.TKV.d.17339, T. S.1207.

1207 (M.1792-3) yılına ait verilerden anlaşıldığı üzere kazanın yedi köyünde toplam 211 nefer kaydı bulunmaktadır. Feridökse, Muhad ve Alpit bu rakamın yarısından fazlasını barındırmaktadır. Kızılcasu ve Toğarım ise oldukça az nefer sayılarına sahiptir. Bu yedi köyde 36 çift, 105 bennâk ve 4 caba kaydı vardır. Daduhta, Feridökse ve Muhad köylerinde adet-i ağnâm ve yine Feridökse ile Muhad köylerinde asiya vergisi dikkatimizi çekmektedir. Yukarıdaki tabloda yer alan asiya ve ağnâm vergilerinin köylere dağılımı XVI. yüzyıldakiyle benzerlik göstermektedir. Bu durum köylerin aradan geçen yaklaşık bir asırlık dönemde zirai ve iktisadî yapılarında işleyişin değişmediği düşüncesini pekiştirmektedir. Elbette bütüncül bir çerçevede ele alma şansımız bulunmamaktadır. Fakat yine de özellikle iki tür vergi üzerinden yukarıdaki gibi kısa bir çıkarım yapmamız mümkündür. Bunun yanında belirtilen köylerin 131 kuruşluk bād-ı hevâ ve arûsiye vergisi ödedikleri anlaşılmaktadır.¹⁴⁵¹ Son olarak 1195'ten (M.1780-1) 1207'ye (M.1792-3) kadar geçen sürede Daduhta, Alpit, Muhad ve Gök köylerinde bennâk sayısının arttığı, Toğarım, Feridökse'de ise azaldığı görülmektedir. Bennak sayılarındaki en çok artış hemen hemen yarısı oranında Muhad, Alpit ve Gök köylerinde yaşanmıştır.

Mevkufat dosya fonunda tesadüf ettiğimiz ve avârız ve cizye tahsiline memur olanların tutum ve davranışlarına dair şikâyetlerin hayli uzun süre devam ettiğini Kafirni özelindeki örneklerden anlayabilmekteyiz. Nitekim Kafirni'nin Almus, Zuğru, Daduhta ve Megüllü köyleri tahsildarları şikâyet eden müracaatlarını 1817 yılında göndermişlerdir.¹⁴⁵² Mevkufat dosya taramalarımızda ikinci olarak ele aldığımız bölgelere dair belgeleri içeren bir başlık elde edebiliriz. Bu belgelerde genellikle yukarıda belirtilen avârız defter ya da belgelerinin devamı mahiyetinde olacak bilgilere erişebilmekteyiz. Kafirni, Yıldızeli ve Komanat nâhiyelerinden tedarik edilen nüzûl toplamına dair belge bu minvaldedir.¹⁴⁵³

Ahkâm defterlerinden Kafirni ve havalisinde Fağfur Paşa Vakfı'nın XVIII. yüzyılda hala diri olduğunu anlaşılmaktadır.¹⁴⁵⁴ Hüküm kayıtlarını esas alan incelemelerimiz neticesinde Kafirni¹⁴⁵⁵ köyleri ise Tokat ile ilgili hükümlerde yer alması bakımından diğer kazalara nispetle çok daha az olduğu anlaşılmıştır. Mecitözü ve havalisindeki eşkıyalık hareketlerinin 1800'lü yılların başından itibaren Kafirni'de de sıklıkla görüldüğü anlaşılmaktadır. Özellikle Almus, Alpit, Zuğru, Mamu ve Daduhta gibi dağlık veya arazisi müsait köyler hedefe alınmıştır.¹⁴⁵⁶ Ahkâm kayıtları ayrıca bölgelerdeki ekonomik faaliyetlerin türüne dair de bazı bilgiler

¹⁴⁵¹ D.BSM.TKV.d.17339, s.2, T. Gurre-i S. Sene 1207.

¹⁴⁵² Ulu, 100. *Yılda Almus*, s. 59-60.

¹⁴⁵³ "Kaza-i mezbûrda vâki" olan Kafirni Nâhiyesi ve gayriden altmış dokuz hane ve rub' avârız-hânesi", MKF.8/262, T.22 Zilhicce 1037.

¹⁴⁵⁴ A.DVNS.AHK.SS.d.1, s.51, hk.3, T.1155.

¹⁴⁵⁵ Zuğru A.DVNS.AHK.SS.d.28/152-, 1240; Tomara 26/131-1, 1233; Megüllü 26/171-3, 1234; Gölgeci 22/194-1, 1221; Daduhta 23/108-3, 1226; Alpit 23/217-1, 1221; Pîri 24/30-2, 1228; Almus 25/87-1, 1220; Alemdar 26/48-2, 1233.

¹⁴⁵⁶ Ulu, 100. *Yılda Almus*, s.58,59.

vermektedir. Nitekim Kafirni bölgesinde varlığını bildiğimiz bağ, bahçelerde elma armut ve özellikle de ceviz yetiştirildiğine dair malumat XVI. yüzyıl üretim formasyonundaki sürekliliğini ortaya koyar.¹⁴⁵⁷ Ayrıca XVIII. yüzyılda giderek artan mülkleşme eğiliminin ele aldığımız bölgelerde de nispeten görüldüğü söylenebilir.¹⁴⁵⁸ Buradaki mülkiyet tabiri XVII. ve XVIII. yüzyılda Anadolu'nun değişik bölgelerinde sıklıkla rastlanan mîrî arazide beliren mülkleşme türü değildir. Daha ziyade bir değirmen üzerinde ortaya çıkan türdedir. Fakat Mecitözü'nün Elvan Çelebi köyü örneğinde tesadüf edildiği üzere bazı köylülerin topraklarını satarak başka diyarlara göç etmeleri akıllara bu bölgede mîrî arazide görülen bir mülkleşmenin varlığını getirmektedir.¹⁴⁵⁹

Amlus köyünün daha önce havas ya da hâce haslarına ayrıldığını ifade etmiştik. Mevkufat dosya taramalarında bu yönde de bilgiye erişilmiştir.¹⁴⁶⁰ Bu fondaki taramalarımızda elde ettiğimiz son başlık Sivas livası ve dolaylı olarak da Hüseyinabad, Kafirni ile Mecitözü'ne ait avâriz ve nüzûl haneleri ile vergilerine dair bazı bilgiyi havidir. Nitekim Sivas, Amasya, Çorum, Divriği, Arapkir ve Canik Sancakları kadılarına gönderilen ferman, avâriz-hâneler ile ödenecek miktarlara dair önemli bilgiler içermektedir. Buna göre Sivas sancağının 1537 ve rub' avâriz-hânesi bulunmaktadır. Padişah söz konusu sancaklar reâyâsının başka türden vergilere maruz bırakılmadan, sadece hane başına 300'er akçelik nüzûl vergisinin alınmasını emretmektedir.¹⁴⁶¹

Daha önce de ifade edildiği üzere tımar ruznâmçe kayıtları bir bölgedeki nüfusa dair bilgileri içermez. Fakat imparatorluğun malî yapısı bağlamında vergi ünitesine dâhil olmuş yerlerin tespiti bakımından önemlidir. Bu vesileyle Kafirni'ye dair yukarıda hazırlanmış tablodan

¹⁴⁵⁷ A.DVNS.AHK.SS.d.11, s.54, hk.1, T.1179.

¹⁴⁵⁸ A.DVNS.AHK.SS.d.3, s.104, hk.3, T.1160.

¹⁴⁵⁹ XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Anadolu'nun değişik vilayetlerinde görülen miri arazinin mülkleşmesine dair bulgular ve tarihsel geçmişi, uygulama tür ve çeşitleri hakkında teferruatlı bir çalışma olarak Bkz. Özer Ergenç, "XVII. ve XVIII. Yüzyıl Anadolu'sunda Toprak Tasarrufu ve Mülkiyet Üzerine Değerlendirmeler", *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2013, s. 215-242.

¹⁴⁶⁰ "...Sivas Eyaletinde Kazabad Nâhiyesinde Karye-i Dimorta ve Karye-i Taşlı buk ve karye-i Gözcü ve karye-i Verazlu ve karye-i Andızlar ve karye-i Tavukcu ve karye-i Almuz ve Karnı Vermiş ve karye-i Öküzcü ve Andız müsellim ve arz-ı Müslüm ve arz-ı zimmi ve Tokad kazasında karye-i Almus ve taşabad kazasında karye-i Baraklu ve Varay kazasında Kalecik ki cem'an on beş pare karye Hâce hassı demekle maruf Havass-ı hümâyûnda iken saidü'l-huyun? Şehid el-hac merhum ve mağfurun leh Sultan Ahmed Han tabe serahu hazretlerinin mahrus-e İstanbul'da vâki' cami-i şerif ve imaret-i amiresine vakf ve kayd oldukda zıkr olunan kuaranın hatt-ı hümâyûn-ı saadet-makrun ile defter-i mevkufatda avâriz-hâneleri ref olunub avâriz-ı divaniyye ve tekâlîf-i örfiyyeden muaf ve müsellemler olub min ba'd beylerbeyi ve sancak beyi ve adamları kan öşrü bahanesiyle veya bir tarikile veçhen mine'l-vücut dahl ve taarruz eylememek üzere bu ana değin vire-geldikleri rüsum muafiyetleri mukabelesinde kara hakkı her evden beş gurus-ı kâmile ve koyun hakkı yüz koyuna beş gurus-ı...", D.MKF.32/250, T.15 N. 1057.

¹⁴⁶¹ "...Sivas ve Amasya ve Çorum ve Bozok ve Arabgir ve Divriği ve Canik sancaklarında vâki' olan kadılar -zide fazluhû- tevkî-i refi'-i hümâyûn vâsıl olacak ma'lûm ola ki... Sivas Sancağından vâki' bin beş yüz otuz yedi ve rub' ve Amasya sancağından vâki' yedi yüz altmış beş buçuk ve rub' ve Çorum Sancağından vâki' üç yüz seksen dokuz buçuk ve rub' ve Bozok Sancağından vâki' üç yüz yetmiş buçuk ve Arabgir Sancağından vâki' üç yüz dört ve Divriği Sancağından vâki' yüz yetmiş sekiz ve Canik sancağından vâki' üç yüz kırk altı buçuk ki cem'an üç bin sekiz yüz doksan bir buçuk ve rub' avâriz-hâneleri olub târîh-i mezbûra mahsûb olmak üzere her bir hanesinden üçer yüz akçe bedel-i nüzûllerin... bundan ziyade katibiyye ve sarrafîye ve hüddamiyye ve mahkeme harcı namıyla bir akçe almaya ve aldırmasız...", D.MKF.46/99, T.2 Safer 1062.

yaklaşık bir asırlık aradan sonra devam eden kayıtlar sayesinde yaklaşık olarak iki buçuk asırlık bir periyotta vergiye konu olmuş yerleşim birimlerinin izlerine erişmekteyiz.

Tablo 30: Timar Ruznâme Defterler verilerine göre Kafirni Kazası köy, mezra ve çiftlikleri (1574 yılı verileriyle karşılaştırmalı şekli)

1574 yılı Köyler	Ruznâme Köyler	1574 yılı Mezzarlar	Ruznâme Mezzarlar	1574 yılı Çiftlikler	Ruznâme Çiftlikler
Agıl-i Pirhasan	+	Kızılelma	+	Beyler veled-i Mehmed	-
Akdoğan	+	Alan-ı Kebîr	-	Demürcü-Bey/ Bükü	+
Alemdar	+	Alan-ı Sağîr	-	Emirze veled-i İl-beyi	+
Alpit/İlpit	+	Altıdam	-	Hızır veled-i Sofu/Savcı	+
Amlus	+	Nureddin	+	İbnu'l-Melik veled-i Hacı-Mehmed	-
Bahadin	+	Sorhalanı	-	Mehmed Ağa veled-i Sali	-
Boldacı	+	Anahor	+	Nebi veled-i Seydi	+
Bostankolu	+	Göynücek		Ömer veled-i Bahşayış	+
Boylak/Topalak	+	Kurusekü	+	Pir Ahmed veled-i Mahmud	
Çeğcek	+	Karı ve Durdualanı	-	Pir Hasan	+
Çat	+	Asayış		Saru İbrahim	+
Çeğet	+	Gölbükü		Veled veled-i Mustafa	+
Çiftlik	+	Sazakkemre	+	Mehmed veled-i Alaman	+
Daduhta	+	Hudurı/Kurudı		Mehmed veled-i Kuscı	+
Derrac/Terrac	+	Gömülce/Güblüce	+		
Dere/Kozkışla	-	Todr/Tudor	+		
Döğsere	+	Avcı	+		
Efkeri	+	Başmaccı ve Kiranlık			
Eftelid	+	Ağancı	+		
Eğseri	+	Esas			
Feridökse	+	Sevinçalanı	-		
Filtise	+	Taslusekü	+		
Gevrek	+	Karıksıla	-		
Gezgi	+				
Gireni	+				
Gök	+				
Gölgeci	+				
Hanzar/Handar	+				
İbavlı	+				
Karadere	+				
Kevahlık	+				
Kınık	+				

Kırık	+				
Kışla	+				
Kızılviran	+				
Kızılcasu	+				
Kıllık/Mülk	+				
Kurusekü	+				
Leveke	+				
Megübi/Megüllü	+				
Minegü/Menegir	+				
Modus	+				
Muhad	+				
Ohan	+				
Orta	+				
Ömerlü	+				
Pullur	+				
Sideri	+				
Yava nd. Şeyhler	+				
Şik	+				
Tekyecik/Teknecik	+				
Tiyeri	-				
Toğarım	+				
Tomara	+				
Yağluca	+				
Yapalak	+				
Zora	+				
Zuğru/Zoğru	+				

Kafirni kazası özelinde bakıldığında 1574 yılı tahririnde yer alan köylerin iki tanesi hariç tamamının izlerine tımar ruznâmçe taramalarında erişilmiştir. İzlerine tesadüf edemediğimiz bu iskan mahallerinin “kaybolduğu” veya vakıf köyleri olduğundan kayıtlara girmediği düşünülebilir. Mezraların ise yarıdan fazlası ve çiftliklerin ise tamamına yakını oranında tespitinin yapıldığı görülmektedir. Bu köy, mezra veya çiftliklerde kaç vergi mükellefi var? Neler ekilip biçiliyor? Evli, bekâr nüfus dağılımı nasıl? şeklinde konumuz bakımından mühim verilere dair malumatımız yok. Fakat az çok alınan vergilerin bulunması söz konusu köylerde bir yerleşimin olduğunun işaretidir. Ayrıca aşağıda değinileceği üzere bazı kayıtların üzerine “hâric-ez-defter” şeklinde notların düşülmesi nüfus ve iskân konusunda yukarıda bahsettiğimiz tımar ruznâmçe defterler serisini önemli bir kaynak haline getirmektedir. Ayrıca yukarıdaki

tablo haricinde tesadüf ettiğimiz 1574 yılı tahririnde olmayan köy, mezra ve çiftliklerin de varlığını burada belirtmek gerekmektedir. Bu minvalde rastladığımız Kafirni köyleri Kirgözü¹⁴⁶², İrin¹⁴⁶³, Gergerli/ni?¹⁴⁶⁴, Bayad¹⁴⁶⁵, Halife¹⁴⁶⁶, Doğlu¹⁴⁶⁷, Öyük¹⁴⁶⁸, Özi¹⁴⁶⁹, Acacı nâm-ı diğer Buhan?¹⁴⁷⁰ der-Köhne¹⁴⁷¹, Kilise¹⁴⁷², Oluldu/Uyuldu?¹⁴⁷³, Kuruseker/Koru-yu Seker?¹⁴⁷⁴, Ahmedalani¹⁴⁷⁵ ve ‘an Cema’at-ı Keykavus¹⁴⁷⁶ şeklinde sıralamamız mümkündür.¹⁴⁷⁷ Obacı, Serdepe¹⁴⁷⁸, Alaaddin¹⁴⁷⁹, Sevlükuru¹⁴⁸⁰, Salurca¹⁴⁸¹, Karakilisekırca, Karacaviran ve Hatibvirani¹⁴⁸², Karakilise, Sarumusakoçanı¹⁴⁸³, Kızıllağaç¹⁴⁸⁴, Kozluca?, Kayadibi¹⁴⁸⁵ ve Sazak¹⁴⁸⁶ mezraları da 1574 yılı verilerinden farklı olarak defterlerde tesadüf ettiğimiz mezralardır. Bu hususta son olarak Ahmed veled-i Çevüklü¹⁴⁸⁷, Kutlupaşa, Mehmed veled-i Kara Musa ve Mezid/Ferid veled-i Mustafa¹⁴⁸⁸ isimli çiftlikler de belirtilebilir.

Tokat Sicillerinde Kafirni ile ilgili olarak oldukça önemli gördüğümüz bir dizi avârız ve nüzûl kaydına rastlanılmıştır. Yaklaşık otuz yılı bulan bir seri dizisinin ilk başta çok önemli bir açığı dolduracağı fikri hâsıl olmuştur. Fakat tesadüf edilen sicil kayıtları dikkatle tetkik edildiğinde 1186 (M.1792-3) yılından başlayarak 1250 (M.1834-5) yılına kadar devam eden kırk üç yıllık bir zaman diliminde otuz kayda rastlanılmıştır. Bu durumda bazı yıllar atlanmıştır. Periyodik

¹⁴⁶² TKG.KK.TTd.803/780, vr.5/b, T.1138.

¹⁴⁶³ TKG.KK.TTd.803/780, vr.15/a, T.1138.

¹⁴⁶⁴ TKG.KK.TTd.836/812, vr.35/a, T.1142.

¹⁴⁶⁵ TKG.KK.TTd.871/837, vr.21/a, T.1145; TKG.KK.TTd.1049/1024, vr.16/b, T.1166.

¹⁴⁶⁶ TKG.KK.TTd.871/837, vr.22/a, T.1145.

¹⁴⁶⁷ TKG.KK.TTd.1014/989, vr.4/a, T.1161.

¹⁴⁶⁸ TKG.KK.TTd.1014/989, vr.11/a, T.1168.

¹⁴⁶⁹ TKG.KK.TTd.1062/1036, vr.44/a, T.1168.

¹⁴⁷⁰ TKG.KK.TTd.1062/1036, vr.54/a, T.1168.

¹⁴⁷¹ TKG.KK.TTd.1123/1097, vr.2/b, T.1171.

¹⁴⁷² TKG.KK.TTd.1123/1097, vr.12/a, T.1171.

¹⁴⁷³ TKG.KK.TTd.598/580, vr.12/b, T.1106.

¹⁴⁷⁴ TKG.KK.TTd.1304/1277, vr.21/b, T.1189.

¹⁴⁷⁵ TKG.KK.TTd.1427/1394, vr.17/b, T.1204.

¹⁴⁷⁶ TKG.KK.TTd.871/837, vr.22/a, T.1145.

¹⁴⁷⁷ Tımar ruznâmçe kayıtlarının belli bir tertip dâhilinde değil de genellikle iç içe geçmiş veya derkenar mahiyetinde de kayıtların tutulmuş olması birbirini takip eden nâhiye, kaza kayıtlarının tespitini zorlaştırmaktadır. Sivas lîvasına ait bir başlık altında Kafirni, Zile, Kazabad, Kızılkınise, Geldiklan, Turhal, Amasya ve Canik’e ait kayıtları iç içe geçmiş şekilde yer almaktadır. Bu nedenle XVI. yüzyıl kayıtlarından isimlerine aşına olduğumuz köy, mezra adlarının tespit ve okunmasında zorluk yaşanmamışsa da “tâbi-i m” veya “tâbi-i mezbûr/mezkûr” şeklindeki ifadelerden hareketle önceki kazaya ait olduğu düşünülen köy, mezra ve çiftliklerin tespiti ve elbette okunması hayli güç olmuştur. Bu nedenle olası okuma ihtimalleri ile genellikle “?” işareti konularak tereddüt hâsıl olmuş ya da harita, belge ve kayıtlarda şimdilik isimleri tespit edilmemiş yer adları görüldüğü gibi okunmuştur.

¹⁴⁷⁸ TKG.KK.TTd.871/837, vr.22/a, T.1145.

¹⁴⁷⁹ TKG.KK.TTd.1049/1024, vr.6/a, T.1166.

¹⁴⁸⁰ TKG.KK.TTd.1096/1071, vr.-, T.1169.

¹⁴⁸¹ TKG.KK.TTd.969/945, vr.8/a, T.1156.

¹⁴⁸² TKG.KK.TTd.1123/1097, vr.74/a, T.1171.

¹⁴⁸³ TKG.KK.TTd.1304/1277, vr.3/a, T.1189.

¹⁴⁸⁴ TKG.KK.TTd.648/630, vr.-, T.1113.

¹⁴⁸⁵ TKG.KK.TTd.648/630, vr.167/a, T.1113.

¹⁴⁸⁶ TKG.KK.TTd.871/837, vr.1/b, T.1145.

¹⁴⁸⁷ TKG.KK.TTd.798/776, vr.14/a, T.1137.

¹⁴⁸⁸ TKG.KK.TTd.1021/996, vr.31/b/b, T.1162.

olarak devamlılığı bir tarafa bizleri esas olarak hayal kırıklığına uğratan husus söz konusu kayıtların köy, mezra ad ve yazılış sıralarından tutun da hâne, rub' sayılarına kadar hemen hemen hiç değişmemiş bir şekilde devam etmesidir. Bu durum, mahallindeki kadıların 1186 yılı kaydını esas alarak devam eden süreçte sicillere Kafirni'nin avâriz kayıtlarını yazdıkları fikrini ortaya çıkarmaktadır.

Tablo 31: Tokat Sicillerinden (T.ŞS.d.2285, s.75,76, T.Muharrem 1186) Kafirni Kazasına ait bir Avâriz kaydı örneği

Nâhiye-i Kafirni Tâbi'-i Tokad					
Sıra No	Defter No	Sayfa No	Karye Adı	Hane	
				Hane	Rub'
1	2285-140	75-76	Alemdar	1	
2			Muhat	7,5	1
3			Filtise	1,5	
4			Zuğru/Zoğru	3	1
5			Gölgeci	0,5	
6			Sideri	1	
7			Eftelit/Eftelid		3
8			Teknecik	1,5	
9			Megüllü	3,5	1
10			Gezgi	1	1
11			Çakmaklı	0,5	
12			Kızılcasu	1,5	
13			Alpit/İlpit	2	1
14			Varzallar	1	
15			Ceğedler	1,5	1
16			Şik		3
17			Daduhta	2	
18			Çiftlik	1,5	1
19			Topalak	0,5	
20			Mudus/Mudos	1	
21			Karadere	0,5	
22			Ohan		3
23			Kınık	1	
24			Tomara	0,5	
25			Yaycı		3
26			Toğarım	1	
27			Pir Hasan	0,5	
28			Minegir		3
29			Buldacı	1	1

30		İbavlı		3
31		Leveke/Lefeke	2	1
32		Tiyeri	1	1
33		Çeğçek	0,5	
34		Yapalak	0,5	
35		Gök	0,5	
36		Eğseri		1
37		Şıhlar	1	
38		Çat		1
39		Hınzır/Hanzar		1
40		Ömerli	1	
TOPLAM			43	31
		Defter	50	3
Bâlâda mestûr olan kurâ ahâlıleri inhâ olunur ki işbu bin yüz seksen altı senesine mahsûben tahsîli fermân buyûrulan avâriz ve bedel-i nüzûl akçelerinin asl-ı mâl-ı mirî ve ma'îşeti ve kabzına memur olan ağaya hidmet ve dört günlük ta'yînât masrafı ve harc-ı defter cümle ma'rifeti ve ma'rifet-i şer' ile hesâb olundukda yedi yüz yirmi dokuz kuruş on dört para iki akçeye bâliğ olub meblağ-ı mezkûru nâhiye-i mezbûrenin elli buçuk bir rub' haneye tarh ve tevzî' olundukda... asla zam zam ile beher haneye on dörder kuruş fark ve dörder akçe isabet etmişdir meblağ-ı mezbûru cem' ve tahsîl ve kabzına memura teslim eylesesiz hurrîre fî gurre-i Muharrem sene ve semânîn ve mi'ete ve elf (Muharrem 1186)				

Tokat sicillerinden tesadüf ettiğimiz ilk örneği¹⁴⁸⁹ içeren yukarıdaki ilk tablo göz önüne alındığında Kafirni'de 40 köyün olduğu anlaşılmaktadır. Bu köylerin pek çoğu 1455 yılı tahririnden itibaren görmüş olduğumuz köylerdir. Yayı ve Varzallar bu kapsamın dışında kalan köyler görünümündedir. Farklılığın nedeni tam olarak anlaşılmamışsa da defterdeki verileri topladığımızda elde ettiğimiz sonuçlar sicillerin ilgili kaydının altında yer alan hane toplamlarıyla uyumsuzdur. Bu tablodaki diziliş ve rakamlar hemen hemen hiç değişmeden bu minvaldeki son örneği içeren deftere kadar devam etmiştir.¹⁴⁹⁰ Kâtibin ender olarak rub' yerine hane veya tam tersi istikamette değer girmesi sonucu bizim elde ettiğimiz toplamlar bazen değişse de defterdeki hane ve rub' sayıları başından sonuna kadar 50 avâriz-hâne ve 3 rub' şeklinde yazılmıştır.¹⁴⁹¹ Verilerin mahiyetinden dolayı bu bölümde elbette tahmini bir nüfus

¹⁴⁸⁹ T.ŞS.d.2285, s.75,76, T.Muharrem 1186.

¹⁴⁹⁰ T.ŞS.d.2333, s.69-70, T.1253.

¹⁴⁹¹ Tokat Şerîyye Sicilleri üzerindeki taramalarda bu minvalde kayıtların olduğu defter, sayfa ve tarihlerini şu şekilde sıralayabiliriz; T.ŞS.d.2285, s.75,76, T.Muharrem 1186; 2286, s.166,167, T. Muharrem 1212; 2287, s.57, T. 7 Muharrem 1213; 2288, s.104, T.9 Muharrem 1214; 1290, s.164, T.7 Muharrem 1215; 2291, s.6 (Poz no:9), T.17 Muharrem 1216; 2292, s.116,117, T.7 Muharrem 1219; 2293, s.66,67, T.16 Muharrem 1220; 2295, s.72,73; T.Muharrem 1223; 2296, s.116,117, T.3 Şaban 1224; 2297, s.58,59, T.7 Safer 1225; 2298, s.133, T.9 Muharrem 1226; 2301, s.8, T.11 Safer 1228; 2303, s.77,78, T.13 Muharrem 1230; 2324, s.92,93, T.25 Muharrem 1231; 2304, s.76, T.17 Rebiülevvel 1233; 2308, s.105, T.5 Muharrem 1235; 2310, s.98, T.3 Muharrem 1236; 2311, s.52,53, T.8 Safer 1237; 2312, s.90, T.Muharrem 1239; 2313, s.44, T.9 Muharrem 1239 (1240); 2314, s.68, T.2 Muharrem 1242; 2315, s.158, T.12 Muharrem 1243; 2314, s.68, T.2 Muharrem 1242; 2318, s.78,79; Muharrem 1245; 2319, s.92, T. Muharrem 1246; 2320, s.88, T.Muharrem 1247; 2321, s.159, T.17 Muharrem 1248; 2322, s.108,108, T.7 Rebiülevvel 1249; 2323, s.90, T.17 Muharrem 1250 ve 2333, s.69,70, T.(1253).

verisine erişme gayretimiz olmayacaktır. Fakat kendi içinde kazaları avâriz-hâne sayılarıyla ele almak da mümkündür. Bu bakımdan 7,5 avâriz-hâne ile Muhat, Kafirni'nin demografik bakımdan en çok hane sayısı olan köyü olarak ele alınabilir. Onu 3,5 avâriz-hâne ile Megüllü ve 3 avâriz-hâne ile Zuğru nihayet 2'şer avâriz-hânelik Daduhta, Alpit ve Leveke köyleri izlemektedir. Diğer taraftan Çat, Hanzar ve Eğseri 1, İbavlı, Şık, Ohan ve Yayıcı köyleri ise 3'er rub', yani 0375 avâriz-hâne ile kazanın hane sayıları nüfus bakımından en zayıf konumda olan köyleri şeklinde düşünülebilir. Bu arada söz konusu sicillerin ilgili bölümlerinde kazanın en önemli köylerinden ilerde merkezi olan Amlus'a dair bilgilerin olmayışı da oldukça önemlidir. Bunun en önemli nedeninin kazaya ait diğer avâriz kayıtlarının üzerine düşmüş notlarda da anlaşılacağı üzere köyün gelirlerinin havas ya da hâce haslarına ayrılmış olmasıdır. Sicillerdeki taramalarımızdan ayrıca her ne kadar nüfus ve iskânla doğrudan bağlantılı olmasa da "mekkâre ve deve ücretlerine dair teferruatlı bir dizi bilgiye erişilmiştir.

Tablo 32: Tokat Sicillerinde (T.ŞS.d.2285, s.60, T. Safer 1186.) Kafirni Kazasının Mekkare ve Deve Ücretleri

Nâhiye-i Kafirni Tâbi-i Tokad						
Sıra No	Defter No	Sayfa No	Karye Adı	VERGİ		
				Kuruş	Masarif-i ihrac	Yekûn
1	2285-148	60	Almus	330	130	200
2			Muhat	190	66	124
3			Karadere	90	30	60
4			Varzıl	100	43	57
5			Eğseri	45	15	30
6			Eftelit	36	12	24
7			Leveke	180	70	110
8			Yapalak	65	22	43
9			Çeğetlü	110	40	70
10			Çiftlik	60	25	35
11			Çat	20	7	13
12			Gök	60	20	40
13			Filitse	100	33	67
14			Tiyeri	45	20	25
15			Gölgeci	40	13	27
16			Megüllü	180	60	120
17			Menegir	30	10	20
18			Alpit	180	90	90
19			Zuğru	260	66	194
20			Mudos	8	2	6
TOPLAM				2129	774	1355

Bâlâda mestûr olan kurâ ahâlileri inhâ olunur ki işbu bin yüz seksen beş senesi evâhiri Zilhicce'de bâ-fermân matlûb buyurulan mekkâri deve ücretleri ve tahsiline memur ağanın hidmeti ve yevmiye masrafı ve mürûr ve ubûr iden harninelerin? cebelü ve bekçi ve yedi ay zarfında defter-i müfredât nâlık olduğu vech üzere vukubulan ordu bazar salyânesinden ehl-i sırf ve hânât ve nevâhi ahalileri zimmetlerinde bâki temettuât ve şuhuûr-ı mezkûrede umûr-ı mühimmelere verilen i'lâmât ve mürâselât harçları ve tahsiliye ve kolcu ve çukadârân ücretleri ve harc-ı defter ve hüddâmiye cümle ma'rifeti ve ma'rifet-i şer' ile nâhiye-i mezbûrede olan masârifâtlarını ve harc-ı defter ve tahsildâriye ücreti bi'l-cümle hesâb olundukda üç yüz otuz sekiz kuruşa bâliğ olmağla cem'an iki bin yüz yirmi dokuz kuruşdan beher karyenin sinnilik? ve tahammüllerine göre tevzi ve taksim ve masarif-i mezkûreleri hisse-i salyânelerinden nikâs ve mahsûb olundukdan sonra

beher karyenin tahtında terkîm olunduğu üzere isabet etmişdir mebalâğ-i mezkûreyi beyninizde cem' ve tahsil ve kabzına memura teslim eylesiniz. Fî evâhir-i Saferü'l-hayr sene sitte ve semânin ve mi'e ve elf, (Safer 1186).

Bir örneğini yukarıda vermiş olduğumuz bu türden kayıtlardan kazanın deve ve mekkâre ücretleri ile bunların köylere dağılımları yer almaktadır. Avârız ve nüzûl ile ilgili tabloda yer almayan Almus'un burada bulunması önemlidir. Kuruş cinsinden alınan bu türden veriden ihraç masrafının çıkarılmasıyla 1.355 kuruşluk bir yekûnun elde edildiği anlaşılmaktadır.¹⁴⁹² Bu yekûnda Almus, Zuğru, Megüllü ve Levek köylerinin payı oldukça fazladır. Mudos, Çat ve Eftelid köylerinin ise azdır. Bu meyandaki bir başka bilgiye ise çok daha sonraları tesadüf etmekteyiz. 1798 yılı Tokat kadısı İsmail imzası taşıyan belge bazı askerî giderler ve bu giderlerin Kafirni köylerine pay edilmesini içermektedir. Buna göre Almus, Zuğru, Çeğed ve Karadere köyleri kazanın yirmi bir para köyü içerisinde en çok vergiyi ödeyenleri durumundadır. Tiyeri, Varzıl ve Tomara ise kazanın nispeten çok daha az vergi miktarına haiz köyleri konumundadır.¹⁴⁹³ Bu türün ele alacağımız son örneği 1258 (M.1842-3) yılına ait Tokat ve havalisinde toplanan vergiyi havi bir defter parçasına dayanmaktadır. Bu defterdeki veriler öncelikle kendi kategorisinde yani ilgili tarihte vergiye mahsus köylerden Kafirni'ye ait yeni köyleri görmemize fırsat vermektedir. Bazı bilindik köylerin ise birleştirilerek vergisinin saptandığı anlaşılmaktadır. Amlus-ı Kebir, Cengiz?¹⁴⁹⁴ köyleri ilk olarak karşılaştığımız köyler gurubundadır. Şayet Amlus-ı Kebir var ise o halde Amlus-ı Sağır'de var olmalıydı. Bu tasnif Amlus'un XIX. yüzyıla yaklaşırken ciddi bir nüfus artışına maruz kalarak ikiye ayrıldığına işaret olabilir. Diğer taraftan Karadere ma'a Sideri ile Daduhta ma'a Kurusekü köylerinin vergilerinin birleştirilmesi buna rağmen listedeki köylerin vergilerinin ortalamasının altında kalmalarından hareketle aksi yönde nüfuslarının bir seyir izlediği söylenebilir. Amlus-ı Kebir, Muhad, Çeğedler, Gezgi ve Zuğru köyleri saptanan köyler arasında vergi miktarı fazla olan köylerdir.¹⁴⁹⁵

Hurufat fihristinde ayrı bir kaza olarak yer almayan Kafirni'ye ait kayıtlarını tespiti oldukça zor olmuştur. Zira bunun için Tokat'a ait kayıtların tümü tetik edilerek aşağıdaki bilgilere

¹⁴⁹² T.ŞS.d.2285, s.60, T. Safer 1186.

¹⁴⁹³ "Almus Hâsıl:980, Tenzil:360, Yekûn:620; Zuğru: 650,250, 400; Kara dere: 225, 70, 155..." bu şekilde devam eden listenin toplamında Hâsıl:3779, Tenzil:1405 ve Yekûn:2389 olarak yazılmıştır. Oysa bizim belge üzerindeki incelemelerimizde bu rakamların 3799, 1405 ve 2414 şeklinde değiştiğini ifade etmemiz gerekmektedir. TS.MA.d.8587-4, T.20 Muharrem 1213.

¹⁴⁹⁴ Cığız veya Cügez olarak da okunabilir.

¹⁴⁹⁵ MAD.d.22852, s.14,15, T.29.12.1258.

erişilmiştir. Bu çerçevede Kafirni'nin İbavlu¹⁴⁹⁶, Leveke¹⁴⁹⁷, Almus¹⁴⁹⁸, Gök/Göle¹⁴⁹⁹, Hüseyin atam?¹⁵⁰⁰, Muhad¹⁵⁰¹, Çeğed¹⁵⁰², Çiftlik¹⁵⁰³, Alpit¹⁵⁰⁴, Karadere¹⁵⁰⁵, Feridökse¹⁵⁰⁶, Gezgi¹⁵⁰⁷, Tomara¹⁵⁰⁸ köylerine ait kayıtlara erişilmiştir. Bu köylerin çok azında mezraa kaydı yer almaktadır. Leveke köyüne bağlı olarak görülen “Yapalak” ve “Eftelid”¹⁵⁰⁹ mezzaraları bizler açısından oldukça önemlidir. Nitekim Tokat Şer'iyeye Sicilleri defterlerinde tesadüf ettiğimiz 1186 (M. 1772-3) yılı avârız kayıtlarında Yapalak 0,5 hane ve Eftelid ise 3 rub' hane olacak şekilde yer almaktadır.¹⁵¹⁰ Yukarıda da ilgili bölümde tartışıldığı üzere hane sayısının mahiyetini tam olarak bilmesek de her iki köyün nüfusunun bir hane olmadığını açıkça görebilmekleyiz. Diğer taraftan Almus köyü sınırları dahilindeki “Celvete/Celüte”? isimli bir başka mezzaraya da rastlanılmıştır.¹⁵¹¹ Bu hususta son olarak kâtip hatasından kaynaklı bir “mahalle” karışıklığından bahsetmemiz gerekmektedir. Nitekim İvavlı köyü ile ilgili tesadüf ettiğimiz kayıtlardan birinde “*karye-i mezbûrede Güzelaşçı?*” mahallesi şeklinde yer alan bir bilgiye tesadüf edilmiştir.¹⁵¹² Bu durum İbavlu köyünün nüfusunun artarak mahalle şeklinde Osmanlı taşra idaresinin temel unsurlarından biri olan ve Ergenç'in İslâm kent yapısının temeli olarak ifade ettiği “mahalle” kavramının ortaya çıktığı ender bir köy olduğu şeklinde düşünmemizi sağlamıştır.¹⁵¹³ Fakat devamında İbavlı köyü ile ilgili seyreden kayıtlarda söz konusu mahallenin Kafirni kazasına bağlı olduğu anlaşılmıştır.¹⁵¹⁴

Tablo 33: Hurufat Kayıtlarına Göre Kafirni Kazası

Sıra	Köy	Mezraa	Cami	Mescid	İmam	Hatib	İmam ve Hatib	Müezzin	Cüzhan	Ferraş	Başka vakıflara gider hissesi olanlar
1	İbavlu										1 kazâ-i

¹⁴⁹⁶ VGMA.d. 537/96, s.184; 539/100, s.209; 568/16, s.23; 1076/57, s.107; 1092/7, s.4; 1092/17, s.22; 1158/70, s.133; 1158/71, s.155; 542/79, s.147; 543/69, s.133; 543/70, s.136; 1144/115, s.114.

¹⁴⁹⁷ VGMA.d. 568/10, s.12; 1092/7, s.4; 1092/21, s.31; 1121/15, s.23; 1082/51, s.113.

¹⁴⁹⁸ VGMA.d. 1076/55, s.102; 1096/10, s.13; 1140/121, s.225.

¹⁴⁹⁹ VGMA.d. 1140/125, s.234.

¹⁵⁰⁰ VGMA.d. 1092/7, s.3.

¹⁵⁰¹ VGMA.d. 1092/15, s.18; 1094/6, s.5; 1158/71, s.136.

¹⁵⁰² VGMA.d. 1092/23, s.34; 1140/122, s.228; 1092/7, s.3.

¹⁵⁰³ VGMA.d. 1092/25, s.39; 1094/13, s.19; 1121/20, s.32; 1158/72, s.138; 537/94, s.184.

¹⁵⁰⁴ VGMA.d. 1094/15, s.22.

¹⁵⁰⁵ VGMA.d. 1096/17, s.26.

¹⁵⁰⁶ VGMA.d. 1100/9, s.8.

¹⁵⁰⁷ VGMA.d. 1121/20, s.33.

¹⁵⁰⁸ VGMA.d. 1140/125, s.233.

¹⁵⁰⁹ VGMA.d. 1121/15, s.15; 1082/51, s.113.

¹⁵¹⁰ T.ŞS.d.2285, s.75,76.

¹⁵¹¹ VGMA.d. 1140/122, s.227.

¹⁵¹² VGMA.d. 537/96, s.184.

¹⁵¹³ Özer Ergenç, “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, IV, İstanbul, 1984, s. 69-73.

¹⁵¹⁴ “Tokatda Kafirni nâhiyesinde İbavlı nâm karye mâlikânesinin öşr-i mahsulüyle kazâ-i mezkûrda Güzelaşçı? mahallesinde...” VGMA.d. 539/100, s.209; 1076/57, s.107; bazen de “medîne-i mezbûrede kâin Güzelaşçı?...” şeklinde ifade edilmiştir. VGMA.d. 542/76, s.147.

											mezbûrda Güzel Aşçı? Mahllesi Camii	
2		Yapalak	1				1		1		1	Niksar'daki Darü'l- huffâz'a/
3	Leveke	Eftelid										
4	Almus		1	1	1		1	1			1	Yakub ve Muzaffer Çelebi
5		Celvete/Celüte										
6	Muhad		1				1					
7	Çeğed										1	Bayram Bey evladı Vakfına
8	Çiftlik		1				1					
9	Karadere			1	1							
10	Feridökse										1	Mehmed ve Hacı Çelebi
11	Gezgi			1	1							
12	Tomara		1								1	
13	Gök		1				1					
Toplam			6	3	3	1	4	1	1	1	5	

Hurufat kayıtlarından Leveke, Almus, Muhad, Çiftlik, Alpit, Tomara ve Gök köylerinde camii, Almus, Karadere ve Gezgi köylerinde ise mescidin var olduğu anlaşılmaktadır. Bu cami ve mescitlerde imam ve hatip, müezzin, cüzhan ve ferraş gibi değişik görevleri yürüten kişilere ait bilgiler bulunmaktadır. Muhad ve Gök köyleri örneklerinde görüldüğü üzere bazı camilerde imam ve hatip aynı kişidir. Ender de olsa karyelerdeki camii veya mescid adlarına dair bilgiler bu kayıtlarda yer almaktadır. Bu vesileyle Almus'ta Duranlı/Devranlı mescidi¹⁵¹⁵ ile Ahmed Efendi camii¹⁵¹⁶; Muhad köyünde Darü'r-ruhâ Camii¹⁵¹⁷ ve son olarak da Çiftlik köyündeki Mehmed Sipahi¹⁵¹⁸ isimli camiinin bulunduğunu öğrenmiş bulunmaktayız. Ayrıca bu camii ve mescidlerin tüm giderlerinin buldukları karye ahalisi veya adeta sosyal ve itikadî hayatı sarmalamış olan vakıflar tarafından karşılandığını da ifade etmemiz gerekmektedir. Bu bakımdan giderlerde ilgili köylerin mâlikâne gelirleri işaret edilmişse de Çeğed köyündeki Bayram Bey¹⁵¹⁹, Almus'taki Yakub ve Muzaffer Çelebi¹⁵²⁰ ile Kafirni'deki Mehmed ve Hacı

¹⁵¹⁵ VGMA.d. 1076/55, s.102.

¹⁵¹⁶ VGMA.d. 1140/121, s.225.

¹⁵¹⁷ VGMA.d. 1092/15, s.18.

¹⁵¹⁸ VGMA.d. 1121/20, s.32.

¹⁵¹⁹ VGMA.d. 1090/7, s.3.

¹⁵²⁰ VGMA.d. 1140/122, s.227.

Çelebi¹⁵²¹ vakıflarının yer yer zikredildiğini görmekteyiz. Hurufat kayıtlarının Kafirni ile ilgili olanlarında bazı vakıf gelirlerine yönelik müdahaleler ve çözüm yollarına dair önemli bilgiler yer almaktadır. Örneğin Feridökse köyü mâlikânesi öteden beri Mehmed ve Hacı Çelebi vakıflarına pay edilmiş iken Seyyid Mehmed isimli bir kişi askeriye berat alarak gelirin bir kısmını sahiplenmek istemiştir. Bu durum üzerine vakıf mütevellisi Mehmed, imparatorluk merkezine olayı konu edinen bir şikâyet mektubu göndermiştir. Her zaman olduğu üzere “defter-i mufassal”a müracaat edilmiş ve Feridökse köyünün on iki bin akçelik gelirinin ilgili vakıflara ait olduğu tespit edilmiştir.¹⁵²²

5.2.3. Mecitözü

1611-2 (H.1020) tarihli deftere göre Mecitözü’ne baktığımızda ise toplamda 33 köyünün olduğu görülmektedir. Mecitözü’nün “hâric-ez-defter” olan Bünyamin köyünün 22 Z(ilhicce) 1041 (M.10 Temmuz 1632) tarihli ferman ile Tatarali köyüne ihraç edildiği anlaşılmaktadır. Kazanın 33 köyünün toplamda yarım hanesi vakıf olmak üzere 26,5 avâriz-hânesi bulunmaktadır. Çukurtepe, Mellek, Göle, Bünyamin, Çalıcılı ve Kalar? köyleri ilk defa rastladığımız iskân mahalleri olarak ön plana çıkmaktadır.¹⁵²³ H. 1063 (1652-3) tarihli Sivas livasının pek çok nâhiyelerindeki tımar ve zeamet kayıtlarını içeren defterde Mecitözü, Çopraşık, Şeyhmustafa, Mühreler, Çanşa, Sarukaya ve Etrakiyye-i Sarusülmen örneklerinde olduğu gibi pek çoğu önceki kayıtlarda var olan 24 köyü bulunmaktadır. Hatta bölgeye ait ilk tahrirde karşımıza çıkan ve zaman zaman köy olarak da gördüğümüz Keşlik mezrası bu noktada düşündüklerimizin izahına yardımcı olmaktadır.¹⁵²⁴ 1067 tarihinde Divrikli sakinlerinden Ömer Ağa’nın derlediği avâriz defterinde Mecitözü’nün 30 tam ve 5 rub’ avâriz-hânesinin olduğu anlaşılmaktadır.¹⁵²⁵ Bir sonraki örnekte ise işler çok daha karmaşık bir hal almışa benzemektedir. Nitekim Mecitözü ve Turhal kayıtları da Tokat ile birlikte verilmiştir. Defterin ilgili sayfasında “Kazâ-i Mecitözü, ilhâk ‘an-kazâ-i Turhal” şeklinde not düşülmüştür. Fakat devamında Turhal kazasının hane değerleri boş bırakılmıştır. Haliyle 478 hane ve yarım rub’ içerisinde Mecitözü’ne ait olanlarının tespiti mümkün olamamıştır. Rumeli ve Anadolu havalisi kazalarının avâriz-hânelerini içeren bir başka defterde Mecitözü’nün 30 tam ve 5 rub’ avâriz-hânesi

¹⁵²¹ VGMA.d. 1100/9, s.8.

¹⁵²² “...Defterhâne-i Âmir'e de mahfûz olan defter-i mufassala mürâca'at olundukda Sivas sancâğında Kafirni nâhiyesinde Müslüman ve gebrân re'âyâ ve çiftlik-i hassa ve çiftlik-i mâlikâne ile Karye-i Feridökse mâlikâne tamâmen vakf-ı evlâd-ı Mehmed ve Hacı Çelebi mezbûr karye mâlikânesine evlâd-ı vâkıfdan Şah Bula Hâtûn müstakime olduğu ber-müceb-i hüccet kayd olunub hâsıl-ı divânî çift ve ispençe ve hmta yekûn ma'a gayrihi 12000 akçe yazı ile defter-i mufassalda muharrir kalemiyle tahrir olduğu...”, VGMA.d. 1100/9, s.8.

¹⁵²³ MAD.d.43, s.36, 37, T.29.12.1020 (3 Mart 1612).

¹⁵²⁴ MAD.d.363, s.25,26, T.29.12.1063.

¹⁵²⁵ KK.d.2627, s.32.

bulunmaktadır.¹⁵²⁶ KK.d. 2643 numaralı 1079 (M.1669-9) tarihli defterde Mecitözü'nün haç hanesinin olduğu görülmektedir. Öyle ki 33 köy ve bir mezrasının bulunduğunu gördüğümüz kazasının köylerinden üç tanesi ile mezrasının adı okunamamıştır. Gerek okunamayan köy adları ve gerekse de kayıt şekli itibariyle her bir kazanın sonunda düşülmüş özet verilerin tamamen silinmiş olması nedeniyle Kafirni kazasında olduğu gibi Mecitözü'nün de hane sayısı tespit edilememiştir.¹⁵²⁷ Nihayet 1127 (M.1715) tarihli avâriz-hâne tahririne göre de kazanın 29,5 avâriz-hânesi vardır.¹⁵²⁸

Murad Efendi tarafından 1642'de tahriri yapılan Sivas Livası kayıtlarının yer aldığı KK.d.2609 numaralı ve 1643-4 tarihli defterde son olarak Mecitözü'ne bakıldığında 37 köyünün olduğu görülmektedir. Mecitözü kazasının Çukuryaka nâm-ı diğer Çukurburun köyünün Turhal'a mülhak olduğu anlaşılmaktadır.¹⁵²⁹ Mecitözü'nün ilk tahrir kaydının da Turhal ile birlikte geçtiği düşünüldüğünde idarî ve malî irtibatının XVII. yüzyılda da devam ettiği söylenebilir. Kazanın Boğabağı ve Karahacib köyleri ise Çorum'a ilhak olunmuştur. Devletoğlanı ve Hacıköyü'nün ise Amasya Livasına bağlı Zünnun(abâd)'a ilhak oldukları görülmektedir. Özellikle bu son ikisi çok eskilerden beri Mecitözü'nün merkezi olarak bilinir. Bazı kaza kayıtlarının Zünnun kayıtları ile geçmesi idarî ve malî bakımdan bir kısım örneklerini verdiğimiz köylerin zaman zaman yer değiştirmesine neden olmuştur. Zaman zaman kaynaklarda merkez köyü olarak belirtilen Avkat/Evkathacı köyü ise bu kayıta kazaya bağlı "hâric-ez-defter" konumundadır. Kazaya bağlı Virancık köyünde bazı köprücü taifesinin bulunduğunu buraya düşülen derkenardan anlayabilmekteyiz. Karye hududunda yer alan ve Çan/Çat Irmağı üzerinde bulunan köprü uzun süre bakılmadığından harabe duruma gelmiştir. Bu köprü'nün yenilenmesi ile yeniden işletilmesini sağlamak üzere senelik otuz kuruş haricinde vergi alınmayacak diğer tüm vergilerden muaf sayılacak köprücü reâyânın 26. S. 1140 (M. 13 Ekim 1727) tarihli emr-i şerif ile vazifelendirildiği anlaşılmaktadır. Fakat yaklaşık yedi, sekiz yıllık bir sürenin akabinde Mecitözü kazasının naibinin de arzı üzerine köprücü kayıtlarının kaldırıldığı anlaşılmaktadır.¹⁵³⁰ Sonuç olarak pek çok idarî ve malî düzenlemenin işlendiği

¹⁵²⁶ KK.d.2614, s.32, T.12 Za.1057, Bu tarihte Sivas livasının 1603 tam hane ve 32 rub (yani 8 tam hane) olmak üzere toplam 1611 avâriz-hânesi vardır; Yaklaşık on yıllık bir zamanın ardından hazırlanmış benzer minvaldeki defterde de Mecitözü'nün 30,5 ve Hüseyinabad'ın 17,5 avâriz-hânesi vardır. İki kazanın hanelerinin bu defter de aynı olmasına rağmen 1489 olan Sivas toplam hanesi bizi liva genelinde bir düşüşün olduğunu göstermektedir, KK.d.2627, s.32,33, T.5.Z.1067; Bu defterlerdeki hane sayılarının mevkufat dosyaları üzerinden yaptığımız çalışmalarda elde ettiklerimizle benzer oldukları anlaşılmaktadır. D.MKF.36, s.-, T.20 S.1058.

¹⁵²⁷ KK.d.2643, s.26,27, T.15. Ca.1079.

¹⁵²⁸ MAD.d.3823, T.1127, s.50.

¹⁵²⁹ Mecitözü'nün zaman zaman Tokat'a da ilhak olunduğuna dair kayıtlar vardır, MAD.d.3042, s.49, T.29.12.1168.

¹⁵³⁰ "Çat/Çan Irmağı demekle ma'rûf nehrin üzerine olan cisrin meremmâtîsi olmadığından harâbe müşrif olub karye-i mezbûr öşr ve rüsumâtı canîb-i vakfa edâ hane-i avâriz ve imdâd-ı hazerîyye ve seferîyyelerin senede ber-vech-i maktû' otuzar guruş verüb bundan ziyâde tekâlîf şakka mutâlebe olunmamak üzere bu makûlede cisrin iktizâ eden mahâllerin ta'mîr ve termîm eylemek şartıyla Köprücü ta'yîn ve mahâlline kayd olunmak babında fermân-ı âli sâdir olunmağın mücibince kayd ve emr-i şerîf verilmiştir fi 26 S. sene 1140", KK.d.2609, s.50, T.12.1053.

Mecitözü kazasının bu tarihte 365 neferi ve 30 tam ve 5 rub' avâriz-hânesinin olduğu söylenebilir. Şüphesiz bu veriler kaza genelinde ele alındığında oldukça azdır. Eymirbağı, Dola, Çukuryaka, Kışlacık ve Çıkrık köylerinin nefer haliyle de hane sayıları kazadaki diğer köylere göre yüksektir. Meyane Sultan ve Bayadlar köyleri ise birlikte vergilendirilmişlerdir.¹⁵³¹ Çukuryaka nâm-ı diğer Çukurburun, Yunbağın? köyleri kazaya dair daha önceden tesadüf etmediğimiz köylerdir.

Mevkufat dosya fonunda yapılan incelemelerde bazı kazalardan yer yer ihraç edilen köylere de rastlanılmıştır. Mecitözü kazasından ferman ile ihraç edilen 26 tam ve 5 rub' avâriz-hânesinin un ve arpa hâsılına dair belge bu minvalde önemli bir yer tutar. Fakat bu haneleri oluşturan reâyânın adları, hangi köylerde buldukları belli değildir.¹⁵³² Sivas ve bazı kazalarındaki nüzûl hanelerini kapsayan belgeye göre ise Mecitözü'nün 30 tam ve 5 rub' avâriz-hânesi bulunmaktadır.¹⁵³³

İncelediğimiz tımar ruznâmçe defterlerinde 1574 tarihli tahrir defteri verileri esas alınarak 1696-1840 yılları arasında tesadüf ettiğimiz köy, mezra ve çiftlik sayıları bakımından Mecitözü'nün diğer kazalara göre çok daha düşük bir benzerlik oranı gösterdiği görülmektedir. Bu bağlamda tımar ruznâmçe kayıtlarında olmayan vakıf köylerin dışında bazı köy veya mezraların yukarıda izah edildiği üzere terk edilmiş olması kadar bazı köylerinin ise Kızılkünbed'e kaydırılmış olması da olasıdır. Hüseyinabad ve Kafirni'de sık görülen çiftlik kayıtlarının Mecitözü'nde daha seyrek görülmesinden dolayı zaviyeler esas alınmıştır.

Tablo 34: Tımar Ruznâmçe Defterlerine Göre Mecitözü Kazası köy, mezra ve zaviyeleri (1574 yılı verileriyle karşılaştırmalı şekli)

1574 Tahriri Köyleri	Ruznâmçe Köyleri	1574 Tahriri Mezarları	Ruznâmçe Mezarları	1574 yılı Zaviyeleri	Ruznâmçe Zaviyeleri
Kızılca		Bozarmud		Mescid	
Yassıkışla		Keşlik	+	Mezar-ı Mennane Sultan	
Orta		Kenevirân	+	Şeyh Kutluca	+
İlyas	+	Gerdekhisar	+	Hacı Bektaş Veli	
Çanşa	+	Cabbarbey Ağılı		Şeyh Hürri Rekin	
Karkın	+	İsa Savcı Orta Çemen		Şeyh Polad	
Dutağacı		Tabutoğlanı ve Musaköyü			
Mühreler	+	Poladcık			
Bayatlar	+	Horasan			
Kuduzlar	+	Gökçepınar			
Kürtler	+	Kayadibi	+		
Tatarali		İsa ve Halil	+		
Ağca	+	Türkmenviranı			
Saraycık	+	Gökkyar			
Bozbeği		Yaraşlu			
Badam		Alan-ı Acluçakrak ve			

¹⁵³¹ KK.d.2609, s.49,50, T.12.1053.

¹⁵³² D.MKF.15/87, T.25 Safer 1045.

¹⁵³³ D.MKF.27/245.

		Avcı Kasım			
Şeyhmustafa	+	Hisarcık			
Börekci	+	Savcı			
Hızırdoğan	+	Sarukaymak ve Çokradan			
Çat	+	Kaplanalan			
Etrakiyye-i Sarustülmen	+	Aydiken			
Türkanşah	+	Sevindikalanı	+		
Kışlacık		Derecik			
Badın		Gökçepınar			
Çıkrık		Doğancı	+		
Ciminto	+				
Devle					
Ahmedoğları					
Terazular	+				
Çukur					
Emirbağı					
Killik					
Sazak	+				
Ehl/Ahen	+				
Balım					
Ordu					
Uluviran	+				
Sarukaya	+				
Kargu	+				
Sırçalı					
Çengi					
Oyrubağı	+				
Çopraşık	+				
Kırağanöyüğü	+				
Günbeyoğlu					
Bükse	+				
Karahacib					
Karay	+				
Virancık					
İbek	+				
Taşpınar	+				
Güvercinlik	+				
Avşacıkla					
Yalınca	+				

Yukarıdaki tablo bizlere 1574 yılı tahriri ile tımar ruznâmçe taramalarında karşılaştığımız köy, mezra ve zaviyelerin isimlerini göstermektedir. Buradan da anlaşıldığı üzere pek çok köy ve mezranın izlerine arama metodumuz dahilinde gördüğümüz tımar ruznâmçe defterlerinde tesadüf edilememiştir. Bu köy veya mezraların vakıf köyleri olma ihtimalleri de elbette göz ardı edilmemelidir. Nitekim tablo’da da görüldüğü üzere “Şeyh Kutluca” Zâviyesinin zaviyelik vasfı emr-i şerif ile kaldırılarak Bayadlar köyüne bağlanmıştır. Kutluca Zâviyesinin tımar ruznâmçe defterinde yer almasının nedeni de vakıf statüsünü kaybetmiş olmasıdır.¹⁵³⁴ Bu ve benzeri değişikliklerin olasılığını akılda tutarak mevcut veriler dahilinde Mecitözü’nde yirmi dört köy

¹⁵³⁴ “Zaviye-i Kutluca zaviyeliği emr-i şerifle ref olunmuştur der-karye-i Bayatlar”, TKG.KK.TTd.871/837, vr.3/b; TKG.KK.TTd.1155/1120, vr.32/b.

ve on sekiz mezranın oluşturduğu bir yekûn bölgeye dair Celaliler döneminde kötü felaketlerin yaşanmış olabileceği gibi bir düşünce geliştirmemizi sağlamaktadır. En başta tımar ruznâmçe defterleri çalışma, inceleme ve tespit yöntemimizden kaynaklı eksiklikleri vurgulayarak diğer kazalara rağmen Mecitözü'nün bizlere sunduğu resim pek parlak görülmemektedir. Bu husustaki düşüncelerimizi aşağıda genişletmek üzere şimdilik noktayıp, bölgedeki nüfus ve iskân ile mahallerine dair tımar ruznâmçe kayıtlarından edindiklerimizi sergileyebiliriz. Sinan¹⁵³⁵, Kürekçi¹⁵³⁶, Yörükân-ı Şah¹⁵³⁷, Yörükân-ı Büzürük¹⁵³⁸, Köprülü¹⁵³⁹, Ballık?¹⁵⁴⁰, Bürünmüş¹⁵⁴¹, Gökçe/Gökse?¹⁵⁴², İnan? ve Çobanvıran¹⁵⁴³, Serpin?¹⁵⁴⁴, Baharlı/lu¹⁵⁴⁵, Tut?¹⁵⁴⁶, Yörüklü¹⁵⁴⁷, Canpınar¹⁵⁴⁸, Kırım-ı zir?¹⁵⁴⁹ ve Sarukaya¹⁵⁵⁰ şeklinde 1574 tahririnden farklı olarak karşılaştığımız iskân mahalleri sıralanabilir. Bu minvalde Mezralar ise “Büyükpınar, Gökyurdu ve Hançerkaya nâm-ı diğer Karbankayası, Kuruağaç nâm-ı diğer Kuyucak¹⁵⁵¹, Biga/Bekâroğlu, Esbesuran?¹⁵⁵² ve Sarıbeyağlı¹⁵⁵³ olarak belirtilebilir. Bunlardan başka tımar ruznâmçe kayıtlarında Mecitözü ile ilgili iki önemli farklılığın da nazarımızdan kaçmadığını ifade etmemiz gerekmektedir. Bunlardan ilki diğer kazalarda rastlamadığımız asiyab, yani değirmen kaydına dairdir. “Âsiyâb-ı Mustafa ve Kışlak-ı Hacıhamza” şeklinde geçen kayıt incelediğimiz defter bölümlerinden bu minvalde rastladığımız tek kayıttır.¹⁵⁵⁴ İkincisi ise Şeyh Kutluca Zâviyesi'ne dairdir. II. ve III. Bölümlerde yeri geldiğinde sık sık önemi, görevi ve işleyişine dair bilgiler paylaştığımız zaviyelerden Mecitözü'nde yer alan Kutluca Zâviyesi nedenini bilmediğimiz bir gelişmeden dolayı işleyemez olmuştur.¹⁵⁵⁵ Diğer taraftan bir çiftliği bulunan ve “Şeyh Abdil/Adil?” olarak okunabilecek bir başka zaviye karşımıza çıkmaktadır.¹⁵⁵⁶ Mecitözü'ne ait kayıtlarda bazı mezra ve köylerde “*hâric-ez-defter*” kayıtlarına rastlanılmıştır.

¹⁵³⁵ TKG.KK.TTd.836/812, vr.7/b, T.1142.

¹⁵³⁶ TKG.KK.TTd.836/812, vr.16/a, T.1142.

¹⁵³⁷ TKG.KK.TTd.1049/1024, vr.30/a, T.1166.

¹⁵³⁸ “Etrakiyye-i Yörükân-ı Büzürük, der-karye-i Çat”, TKG.KK.TTd.1096/1071, vr.81/a, T.1169.

¹⁵³⁹ TKG.KK.TTd.1123/1097, vr.2/b, T.1171.

¹⁵⁴⁰ TKG.KK.TTd.1123/1097, vr.28/a, T.1171.

¹⁵⁴¹ TKG.KK.TTd.1155/1120, vr.2/a, T.1173.

¹⁵⁴² TKG.KK.TTd.969/945, vr.13/b, T.1156.

¹⁵⁴³ TKG.KK.TTd.598/580, vr.6/b, T.1106.

¹⁵⁴⁴ TKG.KK.TTd.657/639, vr.12/b, T.1114.

¹⁵⁴⁵ TKG.KK.TTd.665/647, vr.87/b, T.1115.

¹⁵⁴⁶ TKG.KK.TTd.1842/1805, vr.14/b, T.1255.

¹⁵⁴⁷ TKG.KK.TTd.1304/1277, vr.3/b, T.1189.

¹⁵⁴⁸ TKG.KK.TTd.1340/1311, vr.6/b, T.1193.

¹⁵⁴⁹ TKG.KK.TTd.1379/1348, vr.17/b, T.1197.

¹⁵⁵⁰ TKG.KK.TTd.648/630, vr.195/b, T.1113.

¹⁵⁵¹ Önceki üç mezar kaydı için TKG.KK.TTd.1332/1304, vr.15/b, T.1192; TKG.KK.TTd.1340/1311, vr.6/b, T.1192.

¹⁵⁵² TKG.KK.TTd.1062/1036, vr.54/a, T.1168.

¹⁵⁵³ TKG.KK.TTd.1155/1120, vr.23/a, T.1171.

¹⁵⁵⁴ TKG.KK.TTd.836/812, vr.23/a, T.1142.

¹⁵⁵⁵ “Zaviye-i Kutluca zaviyeliği emr-i şerifle ref olunmuştur...” TKG.KK.TTd.871/837, vr.7/b, T.1168; “Zaviye-i Kutluca ki zaviyeliği emr-i şerif ref olunmuştur der-karye-i Sinanlar?”, TKG.KK.TTd.1155/1120, vr.33/a, T.1173; TKG.KK.TTd.614/596, T.1108.

¹⁵⁵⁶ TKG.KK.TTd.836/812, vr.30/a, T.1142; “iki başdan gayr-i ez-çiftlik-i Şeyh Abdil? maa niyâbet”, TKG.KK.TTd.1155/1120, vr.8/b

Özellikle Güğercinlik/Güvercinlik köyünün hemen hemen tüm kayıtlarına bu ibare düşülmüştür.¹⁵⁵⁷ Ayrıca ender olarak tesadüf ettiğimiz çiftliklerden Haşim/Casim çiftliği İlyas köyüne bağlıdır.¹⁵⁵⁸

Şikâyet kayıtlarında askerî, adlî ve özellikle de idarî anlaşmazlıkların yoğun olduğu bu defterlerde Mecitözü, Kafirni ve Hüseyinabad'a ait genellikle arazi, sınır nizalarına dair verilere erişilmiştir. Mecitözü bu bakımdan çok daha fazla hüküm barındırmaktadır. Bu durumun kanımızca en önemli nedeni bölgede artık yoğun olarak izlerine tesadüf ettiğimiz Milli ve Kavli/Kavilli aşiretlerinin otlak ve yaylak kapma mücadelesidir.¹⁵⁵⁹ Şikâyet kayıtlarında ayrıca Mecitözü'nün Çayköy, Çıkrık, Sırcalu, Hızırdede, Çay ve Doğla köylerinin köy ve koru sınırlarına dair ihtilafı barındıran belgelere de tesadüf edilmiştir.¹⁵⁶⁰ Ayrıca Mecitözü'nün Çorum'un Eskiçe? ile Mecitözü'nün Güni/Güney, Yakacık ve Karaltak? köylerine dair mera ihtilafı bulunmaktadır.¹⁵⁶¹ İlerleyen tarihlerde Dedesli aşiretinin de bölgedeki otlak ve yaylak faaliyetlerine dair bazı bilgileri havi kayıtlar ortaya çıkmaktadır.¹⁵⁶² Bu minvalde Hüseyinabad ve Kafirni'ye ait çok fazla kaydın olmadığı anlaşılmıştır. Atık Ali Paşa Vakfı'nın önemli bir gelir kalemini oluşturan Hüseyinabad'a bağlı Balçıkhisar köyüyle ilgili şikâyet kaydı tesadüf ettiğimiz önemli bir kayıttır.¹⁵⁶³ Hüseyinabad'a ait defterlerde pek çok mezra ve otlak kaydına da rastlanılmıştır. Bu tür kayıtlar genellikle mera ile otlaklara haksız müdahaleyi barındırmaktadır. Bu durum ise bölgede demografik hareketliliğin nispeten artmaya başladığının işareti olabilir. İne/Eynekol, Karadığın, Karakaş, Karapınar ve Yassüyük mezraları arazilerine yapılan müdahaleler de bu minvaldedir.¹⁵⁶⁴ Son olarak şikâyet defterlerinde çok daha az kaydına rastladığımız Kafirni'ye ait yaylak ve otlaklarına dair kayıtları ifade edebiliriz.¹⁵⁶⁵

Ahkâm kayıtlarında Mecitözü'nün izlerine rastladığımız “*darü'l-huffâz*”¹⁵⁶⁶, Ali bin Mağribî¹⁵⁶⁷, İmaret Hatun-ı vâlide-i merhum Sultan Bayezid Han¹⁵⁶⁸ Ayas Ağa¹⁵⁶⁹, evlad-ı Koç Hüseyin ve evlad-ı Hacı Bektaş¹⁵⁷⁰ vakıfları için de söz konusudur. Vakıflarda bu süreklilik zaviyeler için

¹⁵⁵⁷ TKG.KK.TTd.803/780, vr.29/b, T.1138; TKG.KK.TTd.1014/989, vr.25/b, T.1161.

¹⁵⁵⁸ TKG.KK.TTd.871/837, vr.24/b, T.1145.

¹⁵⁵⁹ A.DVNS .ŞKT.d.75/452, T.1130; A.DVNS.ŞKT.d.36/409, T.1113; A.DVNS.AHK.SS.d. 7, s.169; A.DVNS.AHK.SS.d. 2, s.7; A.DVNS.AHK.SS.d. 3, s.334.

¹⁵⁶⁰ A.DVNS.AHK.SS.d.14,s.141,T.1193;13, s.67, T.1190; /13-67; 27, s.184, T.1236.

¹⁵⁶¹ A.DVNS.AHK.SS.d.20,s.262,T.1217.

¹⁵⁶² A.DVNS.AHK.SS.d.24,s.63,T.1229; Abdullah Gündoğdu, “Çorum'da Bir Türk Aşireti: Dedesli”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, S. 3, Ankara 1992, s. 211-222.

¹⁵⁶³ A.DVNS.ŞKT.d.139, s.390-1393, T.1145.

¹⁵⁶⁴ A.DVNS.AHK.SS.d.3,s.30,T.1160.

¹⁵⁶⁵ Muhad ve Gevekse nâm karyeler, A.DVNS. AHK. SS. d.6, s.199, T.1169.

¹⁵⁶⁶ A.DVNS.AHK.SS.d.1, s.85, hk.5, T.1155.

¹⁵⁶⁷ A.DVNS.AHK.SS.d.15, s.110, hk.4, T.1195.

¹⁵⁶⁸ A.DVNS.AHK.SS.d.15, s.172, hk.1, T.1195.

¹⁵⁶⁹ A.DVNS.AHK.SS.d.7, s.232, hk.4, T.1172.

¹⁵⁷⁰ A.DVNS.AHK.SS.d.16, s.200, hk.2, T.1197.

de geçerlidir. Bu nedenle Şeyh Kutluca¹⁵⁷¹, Meyane Sultan¹⁵⁷², Teslim Abdal¹⁵⁷³, Er Kulu Baba¹⁵⁷⁴ zaviyeleri gibi önceden tesadüf ettiğimiz vakıf ve zaviyeler sıralanabilir.¹⁵⁷⁵ Diğer taraftan da Mecitözü kazasının Çoban Divan köyündeki Dilek Baba Zâviyesi¹⁵⁷⁶ Veled Sultan Zaviyeleri¹⁵⁷⁷ ile ilk defa bu kayıta karşılaştığımızı belirtmemiz gerekmektedir.¹⁵⁷⁸ Ayrıca avâız ve tımar ruznâme kayıtlarında tesadüf edemediğimiz Elvan Çelebi köyünün izlerine ahkâm defterlerinde rastlanılmıştır. Nitekim avâız vergisinin bölge halkını bir hayli müşkül duruma soktuğu dönemde Zünnunabad'ın Tekke köyü halkı Elvan Çelebi köyünün avâız vergisine tabi olmamasından şikâyetçi olmuştur.¹⁵⁷⁹ Diğer taraftan da Elvan Çelebi köyü sakinleri de “evlad-ı vâkîf” olmalarından dolayı muaf tutulmaları gerektiğini belirtmişlerdir.¹⁵⁸⁰ Celali sonrası yaşanan karışıklıktan mı yoksa hem vakıf ve hem de imparatorluk idaresinin vergi yükünden kurtulma gayretinden mi tam olarak bilemesek de ele aldığımız kazalardaki bazı vakıf köylerinde reâyânın başka diyarlara göç ettiklerine şahit olmaktadır. Bu durum elbette en başta vakıf gelirlerinin ciddi bir şekilde düşmesine neden olmaktadır. Bu minvaldeki hükümlerin dikkatli bir şekilde tetkiki söz konusu eylemin bilinçli bir şekilde gerçekleştirildiğini ortaya koymaktadır. Yani Celali hışmı esnasında olduğu gibi çiftini çubuğunu terk etme şeklinde değil

¹⁵⁷¹ A.DVNS.AHK.SS.d.11, s.170, hk.1, T.1180; Katalog tanımı şöyledir: “Sivas’ın Mecitözü kazasında Bektaşî Tarihi’ne meşruta Meyane Sultan Zâviyesi’nin şeyh ve tevliyet cihetlerinin evladiyet ve meşrutiyet üzere vâkîf evlâdından Hüseyin ve İbrahim’e tevcihi talebine dair yine Hacı Bektaş-ı Veli evladından ve aynı zamanda mezkur zaviyenin seccadenişini olan es-Seyyid eş-Şeyh Feyzullah Efendi’nin arzuhalini ve mezkur talebin onayını havi emir”, C.EV.212/10566, T.24.R.1229.

¹⁵⁷² A.DVNS.AHK.SS.d.13, s.77, hk.4, T.1190;A.DVNS.AHK.SS.d.17,s.204, hk.2,T.1198 ve aynı defter 206/3, T.1199.

¹⁵⁷³ Mecitözü Kazasından Şeyh Pîrî Dede bin-i Hüseyin Dede ve Şeyh Hasan Dede bin-i Bektaş Dede Mecitözü Kazasına tabi Avşacıklar nâm karyede mutavattun tarik-i Bektaşiyeden A.DVNS.AHK.SS.d.18, s.52, hk.3, T.1201.

¹⁵⁷⁴ Hüseyinabad nâhiyesinde merza-i Kuş Kayası ve Kızılca kışla ve mezra-i Yollu duru nâm-ı diğer Ağça kışlak ve mezra-i Karnı Kara nâm-ı diğer Karnı Karalu mezarların divânileri A.DVNS.AHK.SS.d.19, s.67, hk.2, T.1210; A.DVNS.AHK.SS.d.26, s.117, hk.3, T.1233.

¹⁵⁷⁵ “Mecitözü havalisindeki Bektaşî Zâviyesi ile gelir kalemlerine dair “Sivas’ta Mecitözü nâhiyesinde Çat, Emirbağı, Sarucalu, Dud Ağacı (nâm-ı diğer Dud Bağı) isimli köyler halk arasında baba, dede, sultan ve abdal olarak adlandırılan Hacı Bektaş-ı Veli evladına ait olup, bunlardan sadece Dud Ağacı (Dutbağı) isimli köyün hudâ-dâd olan Yusuf veled-i Mursel’e ait olmak üzere defter-i hakanice mukayyed olduğu halde, mezkur kişinin yine evladdan olan Bektaş ve Hüseyin’ne ait yerleri de kendi üstüne geçirdiği belirtilerek haksızlığın engellenmesi, yanlışlığın düzeltilmesi hususundaki arzuhal ve muhtelif daireler arası yazışmaları havi evrak kayıdır ki haksız olarak üzerine geçiren kişi ref ü def edilmiştir”, C.EV.268/13675, T.5. Za.1172.

¹⁵⁷⁶ A.DVNS.AHK.SS.d.1, s.289, hk.3, T.1157.

¹⁵⁷⁷ A.DVNS.AHK.SS.d.20, s.285, hk.2, T.1217.

¹⁵⁷⁸ Bu vakıfların üretim-tüketim, alacak-verecek, zanaatkâr, müteşebbis ve vakıf akarları ile çevre ilişkisi döngülerinde Sivas, Amasya ve Tokat’ta şehirleşmenin oluşumuna katkı sağladıkları, tetikledikleri düşünülmektedir. Zafer Karademir, “18. Asırda Orta Anadolu Halkının İktisadi Eğilimleri Üzerinden Şehirleşme Tecrübeleri” *Studies of The Ottoman Domain*, C.5, S.9, Ağustos 2015, s.76-112; Adanır’ın makalesi okunduğunda zihnimize şehirleşme ile ilgili başka bir fikir belirmiştir. Onun “Köylüler göç etmek zorunda kalınca şehirlere yerleşiyor, ticarete atılıp, “kazançlarını gündün güne arttırıyorlardı”; buna karşılık sipahiler kaybettikleri geliri telafi edecek bir kuruluş bile alamıyorlardı...”, şeklinde ifade ettiği XVIII. yüzyıldaki kırsaldan merkez yönelik göçler Hüseyinabad, Kafırni ve Mecitözü’nde yaşandı mı? sorusuna en azından elimizdeki veriler dahilinde hayır cevabı vermemiz mümkündür. Fikret Adanır, “Balkanlar ve Anadolu’da Yarı Özerk Taşra Güçleri”, *Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu*, (Ed. Suraiya Faroqhi), (Çev. Fethi Aytuna), C.III, Kitap Yayınevi, II. Bsk, İstanbul, 2016, s. 200-201.

¹⁵⁷⁹ XVII. yüzyıl nüfus baskısı ve kriz ile avâız vergilerinin yerleşik sınıflar üzerindeki etkisi hakkında oldukça önemli bir çalışma için Bkz. Özel, “Nüfus Baskısından Krize: 16.-17. Yüzyıllarda Anadolu’nun Demografi Tarihinde Bir Bakış”, s. 219-229.

¹⁵⁸⁰ A.DVNS.AHK.SS.d.4, s.68, hk.3.

de arazisini ikinci kişilere satarak terk-i diyâr etme hadisesiyle karşı karşıyayız. Bu durum köylülerin topraklarını terk etme eylemlerinin yukarıdaki sorularımızdan ikincisine verilebilecek bir cevap olabileceğini ortaya koymaktadır. Nitekim aşırı vergilendirmeden rahatsız olan reâyâ, Elvan Çelebi köyü örneğinde olduğu gibi işlediği arazi üzerindeki tasarruf hakkını satarak muhtemelen yakın köylere iskân olmaya başlamıştır.¹⁵⁸¹ Zaviye ve vakıflar hususundaki XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyıla seyreden süreklilik ve devamlılığın bölgelerdeki konar-göçer taifeleri için de nispeten söz konusu olduğu söylenebilir. Hüseyinabad bölgesinde Koçhisar¹⁵⁸², Geçüd¹⁵⁸³ Ulu Yörük taifesine dair hükümler bu bakımdan önemlidir. Nitekim bu köyler XVI. yüzyıl kayıtlarında da bu şekilde tarif edilmekteydi. O halde köylerdeki nüfus ve değişimi ile köy adlarına dair iki farklı fikir ileri sürebiliriz. İlk olarak üzerindeki reâyâ yani aşiret XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyıla hep aynı kaldı, değişmedi. Hatta yukarıda açıklamaya çalıştığımız Celali hışmı başta olmak üzere zikredilen olumsuzluklar dahi Ulu Yörük taifesini yıldırmadı, kadim yurtlarında kalmayı sürdürdüler. Veya meskenleri ile doğal korunaklı sahalar arasında git gel yaparak ortamın dinginleşmesini beklediler. İkinci olarak da köy nüfusunun formasyonu değişmiş yani Ulu Yörük Etrakiyyesi kalmamış olabilir. Sadece köyün adı devam etmiştir. Başka kişi ya da boydan benzer, farklı gruplar bu adı benimseyerek iskân olmuşlardır. Ancak özellikle her iki köye dair hükümlerde “Etrakiyye-i Ulu Yörük taifesinin” ve “on dokuz nefer Ulu Yörük Etrakiyyesinde” şeklindeki ibareler Ulu Yörük taifesinin öyle veya böyle XVI. yüzyılda aradan geçen onca zaman ve yaşanan sıkıntılara rağmen varlıklarını koruduklarını anlamamıza fırsat vermektedir. Bu tür köylere dışarıdan gelenler olmuşsa bile kadim yurtlarındaki bu aile, boy veya aşiretlerin çevresinde kümelenmişlerdir.

Tablo 35: Sivas Ahkâm kayıtlarında tesadüf edilen Mecitözüne ait köy ve mezra adları ile nefer sayıları (1574 yılı verileriyle karşılaştırmalı şekli)

Sıra	Kaza Adı	Köy – Mezra Adı	Nefer/XVII. yy	1574
1	Mecitözü	Çat ¹⁵⁸⁴	52	56
2		Bozsekü ¹⁵⁸⁵	15	-
3		Meyane Sultan ¹⁵⁸⁶	26	-

Ahkâm kayıtlarındaki tetkiklerimiz neticesinde yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere nüfusa dair ibaresi olan Mecitözü'nün üç köyü tespit edilmiştir. Çat, Bozsekü ve Meyane Sultan köylerinin nefer sayıları 1574 yılı verileriyle kıyaslandığında sadece Çat köyüne dair bir fikir sahibi olabilmekteyiz. Zira 1574 yılında 56 olan nefer sayısı ahkâm kaydında 52 olarak yer almaktadır. Fakat ahkâm kayıtlarında esas olarak Mecitözü havalisindeki konar-göçer guruplara dair bilgilere erişilmiştir. Sakin olmayan bu konar-göçer grubun yerleşim tarihini ve yerini

¹⁵⁸¹ A.DVNS.AHK.SS.d.4,s.77, hk.3.

¹⁵⁸² A.DVNS.AHK.SS.d.8, s.12, hk.3, T.1173.

¹⁵⁸³ A.DVNS.AHK.SS.d.11, s.3, hk.1, T.1179.

¹⁵⁸⁴ A.DVNS.AHK.SS.d.15, s.27, hk.3, T.1194.

¹⁵⁸⁵ A.DVNS.AHK.SS.d.15, s.172, hk.1, T.1195.

¹⁵⁸⁶ A.DVNS.AHK.SS.d.18, s.101, hk.2, T.1201;A.DVNS.AHK.SS.d.18, s.147, hk.1, T.1202.

kestirmek kolay değildir. Fakat özellikle Turhal ile ilgili bir hükümde Milli ve Kavilli aşiretlerinin bölgedeki yaylakları yüz elli senelik bir süredir kullandıkları dile getirilmektedir.¹⁵⁸⁷ İdarî olarak Mecitözü'nün Turhal ile XVI. yüzyıla dayanan bir ilişkinin varlığını bilmekteyiz. Bu nedenler bu tür hükümlerde özellikle Milli ve Kavilli aşiretlerinin Turhal özelindeki kullanımlarının dolaylı olarak Mecitözü'nü işaret ettiği düşünülebilir.¹⁵⁸⁸ Mecitözü bölgesindeki taşkınlıklar, cürümlerden tamamen aşireti sorumlu olduğunu ileri sürmek doğru olmaz. Bu nedenle hükümlere de sirayet ettiği üzere aralarında kendi halinde yaşayanların yanında şekavete meyledenlerin de olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Şekavete meyledenler ile ilgili hükümlerin tetkiki, sadece hırsızlık vakalarının değil çocuk ve genç kızların kaçırılması gibi nahoş olayların da yaşandığını ortaya koymaktadır. Bu durum ister istemez yerleşik toplumun huzurunu kaçırmış ve tedirgin etmiştir. İmparatorluk merkezine ulaşmış ve defterlerdeki yerini almış şikâyet kayıtlarının sıklığının nedeni bu tedirginliktir. Hatta Milli aşiretinin söz konusu faaliyetlerinin bölgedeki Kavilli aşiretince olumsuz karşılandığı ve iki aşiret arasında çekişmelerin başladığını görmekteyiz.¹⁵⁸⁹ Bununla birlikte Milli ya da Kavilli aşiretleri mensuplarına atfedilen bu gibi eylemlerden hareketle bu aşiretlerin sırf eşkıyalık ile iştilal ettiği gibi bir hükme varılması yanlış olur. Anlaşıldığı kadarıyla dönemin şartları ve aşiretlerin içerisinde bulunduğu sosyal ve beşerî çevre ile idare mekanizması arasındaki ilişkiler zaman zaman artan eksilen oranda her iki aşiretin mensuplarının da olumsuz bir takım eylemlerine yol açmıştır.¹⁵⁹⁰

Öte yandan, aşiretlerin zaman zaman münferit olarak gerçekleştirdikleri olayların sonuçlarına göre topluca refleks gösterdikleri de gözlemlenmektedir. Örneğin Zağfernalu Ekradına mensup birkaç kişilik çete Mecitözü'nün Kertme köyüne giderek bazı yağmalama ve hırsızlık faaliyetleri gerçekleştirir. Köy halkının karşılık vermesi sonucu ekrad çetesi lideri öldürülür. Bunun üzerine çekişme bölgedeki ekrad taifesi ile Kertme köylüleri arasında devam eden bir çatışmaya dönüşür.¹⁵⁹¹ XVIII. yüzyılın son çeyreğine ait kayıtlarda, konar-göçer Milli ve Kavilli aşiretinin yaylaklardan kışlaklara veya kışlaklardan yaylaklara giderlerken yerleşik reâyâyı

¹⁵⁸⁷ A.DVNS.AHK.SS.d.1, s.257, hk.3.

¹⁵⁸⁸ “Kürd aşiretlerinden olan Milli ve Kavilli aşiretleri başka Kürt aşiretleri ile karışık olarak Mecitözü kazasındaki kışlaklarından yaz günleri Yaylacıkdağı arkasındaki Kececiozu mahallindeki yaylaklarına göçerler iken hububatın hasatı zamanına denk geldiklerinden yarattıkları ziyan yetmez gibi bir de söz konusu yaylalarla yetinmeyip Tokad kazası nâhiyelerinden Tuzaklı/Tozaklı, Kafirni, Kumnat/Komnat ma'a Dönekseabad ile mezkur nâhiyelerin adeta kileri konumunda olan Kazabad kazası dahilinde reâyânın mahsüllerine hayvanları ile zarar verdikleri hatta üzerlerinde kasten mahsulatı da itlaf ettiklerinden, eski mahallerine dönmeleri hususunda reâyânın arzı mahzar ve ilamları ile vâki' müracaatları üzerine emir ısdarına dair ilam”, C.DH.25/1220, T.9.M.1173; Mecitözü havalisindeki etkinlikleri hakkında bkz. A.DVNS.AHK.SS.d.8, s.57, hk.1, T.Ramazan.1173 (M.); A.DVNS.AHK.SS.d.8, s.59, hk.1 ve hk.2, T.Ramazan.1173; A.DVNS.AHK.SS.d.8, s.86, hk.2, T.Ramazan.1173; A.DVNS.AHK.SS.d.15, s.41, hk.4, T.1194.

¹⁵⁸⁹ A.DVNS.AHK.SS.d.8, s.97, hk.4, T.1173; A.DVNS.AHK.SS.d.8, s.98, hk.1, T.1173; A.MKT.233/59, T.21.Z.1265; A.MKT.NZD.31/97, T.23.L.1266.

¹⁵⁹⁰ A.DVNS.AHK.SS.d.15, s.41, hk.4, T.1194.

¹⁵⁹¹ A.DVNS.AHK.SS.d.4, s.3, hk.3.

rahatsız ettikleri anlaşılmaktadır.¹⁵⁹² Bu minvaldeki hükümler aşiretlerin sadece sosyal yaşamı değil iktisadî hayatı da olumsuz etkilediklerine dair verileri ortaya koymaktadır. Kafirni havalisinde Milli Aşiretinden Yusufoglu mensupları Alpit köyünün ekili tarlalarına hayvanlarını salmışlardır.¹⁵⁹³ Milli ve Kavilli Aşiretlerinin faaliyet sahalarının ele aldığımız kazaların dışına özellikle Bozok havalisine taşıdığını söyleyebiliriz.¹⁵⁹⁴ Nitekim Milli aşiretinin şekavetinden rahatsız olan ve sayıları yüzü aşan kişinin bu rahatsızlıklarını dile getirmek için XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Bozok kadı mahkemesine (Meclis-i şer') şikâyetle bulduklarını görmekteyiz.¹⁵⁹⁵ Diğer taraftan Kavilli aşireti örneğinde rastladığımız üzere bölgedeki aşiretler zaman zaman da karşı kişi ya da grupların hışmına uğramıştır.¹⁵⁹⁶ İmparatorluk idaresinin aşiretleri kontrol altında tutmak ve bölgedeki olumsuzlukların önüne geçmek maksadıyla yazıcı kethüdaları görevlendirdiği anlaşılmaktadır.¹⁵⁹⁷ Bölgelerdeki tek konar-göçer gruplar Milli ve Kavilli aşiretleri değildi elbette. Onlara göre nispeten yerleşik yaşama geçmiş olan Cihanbeyli aşiretinin de bölgelerdeki varlığını biliyoruz. Topyekûn bir aşiretin sevki mi yoksa münferit bir göç hareketinin sonucu mu? olduğunu tam olarak bilmediğimiz bu yerleşme serüveninin izlerine Mecitözü hükümlerinde rastlanılmaktadır.¹⁵⁹⁸ Bazı ahkâm hükümlerinde Cihanbeyli aşiretinin bölgeye geliş tarihine dair işaretler de vardır. Nitekim Mecitözü'nün Virancıkkaçağı köyünden Cihanbeyli aşiretinin beş, on seneden beri tavattun ettiğini Zünnunabad Kazası nâibi Mevlânâ Hüseyin'in mektubundan anlayabilmekteyiz. Onun ifadesi doğru ise aşiretin Virancıkkaçağı köyüne 1148 veya 1153 senelerinde gelmiş olduğu anlaşılmaktadır.¹⁵⁹⁹ Bu arada "tavattun" tarihinin bölgeye gelişi kesin olarak işaret etmediği de göz ardı edilmemelidir. Nitekim uzun süre konar-göçer bir şekilde yaşandıktan sonra da tavattun edilmiş olunabilir. Ahkâm kayıtlarında Mecitözü'nün¹⁶⁰⁰ Doğla, Çıkrık, Çat, Evkat vb. pek çok köyüne dair kayıt yoktur. Kayıtlardan ayrıca Mecitözü'nün Hacı isimli karyesindeki Pınarpaşa mevkiinde mezra¹⁶⁰¹ ile Dola ve Çay Köy köyleri arasındaki sınır anlaşmazlığı¹⁶⁰² gibi idarî kimi hükümlere de rastlanılmaktadır.

¹⁵⁹² A.DVNS.AHK.SS.d.12, s.153, hk.2; A.DVNS.AHK.SS.d.4, s.253, hk.4.

¹⁵⁹³ A.DVNS.AHK.SS.d.11, s.31, hk.3, T.1179.

¹⁵⁹⁴ A.DVNS.AHK.SS.d.11, s.6, hk.1, T.1179.

¹⁵⁹⁵ A.DVNS.AHK.SS.d.4, s.62, hk.2.

¹⁵⁹⁶ A.DVNS.AHK.SS.d.4, s.208, hk.1.

¹⁵⁹⁷ A.DVNS.AHK.SS.d.2, s.436, hk.3, T.1159.

¹⁵⁹⁸ A.DVNS.AHK.SS.d.1, s.221, hk.3.

¹⁵⁹⁹ A.DVNS.AHK.SS.d.2, s.80, hk.2, T.1158.

¹⁶⁰⁰ Doğla A.DVNS.AHK.SS.d.10/18-3, 1177; Çat 10/86-3, 1177; Çıkrık 28/21-2, 1328; Evkat 29/222-1, 1224; İbek 23/230-3, 1227; Ahmed Oğlanı 25/149-3 ve 4, 1231; Etrakiyye-i Saru Sülmen 25/166-3, 1231; Kürtler 26/100-2, 1233; Bükse 27/116-2, 1236; Kızılca 27/226-4, 1237; Oğru Bağı 26/156-4, 1234; Çoban Divanı 20/285-2, 1217; Boğa Bağı, Teslim, Mühreler, Şeyh Mustafa 6/172-1, 1169.

¹⁶⁰¹ A.DVNS.AHK.SS.d.14, s.123, hk.1, T.1193.

¹⁶⁰² A.DVNS.AHK.SS.d.14, s.141, hk.1, T.1193.

Hurufat kaynak serisinde son olarak Mecitözü'ne bakıldığında ise Çıkrık¹⁶⁰³, Meyane veya Meyane Sultan¹⁶⁰⁴, Çobandivanı¹⁶⁰⁵, Emirbağı¹⁶⁰⁶, Bayadlar¹⁶⁰⁷, Kışlacık¹⁶⁰⁸, Çat¹⁶⁰⁹, Kargı¹⁶¹⁰, Ordu¹⁶¹¹, Elviran/Eldivan¹⁶¹², Uşaklar¹⁶¹³, Kabani/Kabani?¹⁶¹⁴, Karahacıb¹⁶¹⁵, Viran¹⁶¹⁶, Killik¹⁶¹⁷, Kızılca¹⁶¹⁸, İlyasköy¹⁶¹⁹, Teslim¹⁶²⁰, Tutağaçı¹⁶²¹, Ahmedoğlanı¹⁶²², Urla?¹⁶²³, Hızıroğlanı¹⁶²⁴, Unca/Unca?¹⁶²⁵, Koyunağılı¹⁶²⁶, Sırçalı¹⁶²⁷, Bozbeyi¹⁶²⁸, Hüseyinik?¹⁶²⁹ Doğla¹⁶³⁰, Yassıkışla¹⁶³¹, Evci¹⁶³², Bükse¹⁶³³, Uluviran¹⁶³⁴, Boğabağı¹⁶³⁵, Başköy¹⁶³⁶, Türkmenviranı¹⁶³⁷, Sarısüleyman¹⁶³⁸, Örencik, İbik¹⁶³⁹, Habiller¹⁶⁴⁰, Ortaköy¹⁶⁴¹, Hızır¹⁶⁴², Çopraşık¹⁶⁴³ ve Üçköy¹⁶⁴⁴ köylerine tesadüf edilmiştir. Köylerin yanında ele aldığımız kazalar

¹⁶⁰³ VGMA.d. 1150/25, s.17; 1154/48, s.94; 1155/1, s.50; 1091/150, s.181.

¹⁶⁰⁴ VGMA.d. 1151/78, s.171; 1157/78, s.106;1140/363, s.346; 563/49, s.91; 1145/113, s.218.

¹⁶⁰⁵ VGMA.d. 1151/78, s.171; 1156/48, s.87; 1157/78, s.106; 1128/133, s.134;1148/91, s.93; ; 1121/25, s.43; 1145/113, s.218.

¹⁶⁰⁶ Bu köy zaman zaman Eymir, Öğri, Uru, İmir ve Eymir Bağı şeklinde yazılmıştır. VGMA.d. 1151/78, s.171; 1128/133, s.134; 1135/92, s.178-190; 563/49, s.91; 569/68, s.138; 1121/25, s.43; 1145/113, s.218.

¹⁶⁰⁷ VGMA.d. 1151/78, s.171; 1154/48, s.94; 1157/78, s.106; 1140/363, s.346; ;1148/91, s.93; 1135/92, s.178-190; 562/57, s.58; 1145/113, s.218.

¹⁶⁰⁸ VGMA.d. 1151/78, s.171; 1128/133, s.134;1148/91, s.93; 1135/92, s.178-190; 562/57, s.58; 569/68, s.138.

¹⁶⁰⁹ VGMA.d. 1151/78, s.171; 1157/78, s.106; 1140/363, s.346;1148/91, s.93; 1135/92, s.178-190; 558/130, s.253; ;560/46, s.99; 562/57, s.58; ; 1121/25, s.43; 1145/113, s.218.

¹⁶¹⁰ VGMA.d. 1154/48, s.94; 1135/92, s.178-190; 558/130, s.253.

¹⁶¹¹ VGMA.d. 1154/48, s.94; 1156/48, s.87; 1128/133, s.134; 1135/92, s.178-190;560/46, s.99; 562/57, s.58; 569/68, s.138; 1121/25, s.43; 1145/113, s.218.

¹⁶¹² VGMA.d. 1154/48, s.94.

¹⁶¹³ VGMA.d. 1155/1, s.50; 563/49, s.91; 569/68, s.138.

¹⁶¹⁴ VGMA.d. 1156/48, s.87; 1157/78, s.106; 1135/92, s.178-190.

¹⁶¹⁵ VGMA.d. 1156/48, s.87; 558/130, s.253; ;559/35, s.63; 562/57, s.58; 563/49, s.91; 569/68, s.138.

¹⁶¹⁶ VGMA.d. 1157/78, s.106.

¹⁶¹⁷ VGMA.d.558/130, s.253.

¹⁶¹⁸ VGMA.d.558/130, s.253.

¹⁶¹⁹ VGMA.d. 1157/78, s.106.

¹⁶²⁰ VGMA.d. 1157/78, s.106;1148/91, s.93;1135/92, s.178-180.

¹⁶²¹ VGMA.d. 1157/78, s.106; 1128/133, s.134.

¹⁶²² VGMA.d. 1157/78, s.106; 1128/133, s.134.

¹⁶²³ VGMA.d. 1157/78, s.106.

¹⁶²⁴ VGMA.d. 1151/78, s.171; 1154/48, s.94; 1156/48, s.87; 1128/133, s.134;1119/222, s.441; 1139/173, s.164; 1135/92, s.178-190; 558/130, s.253; 1121/25, s.43; 1145/113, s.218.

¹⁶²⁵ VGMA.d. 1157/78, s.106.

¹⁶²⁶ VGMA.d.1128/133, s.134; 563/49, s.91.

¹⁶²⁷ VGMA.d.1128/133, s.134; 558/130, s.253; ;560/46, s.99.

¹⁶²⁸ VGMA.d.560/46, s.99.

¹⁶²⁹ VGMA.d.560/46, s.99.

¹⁶³⁰ VGMA.d.1139/173, s.164;1148/91, s.93; 1135/92, s.178-190; 558/130, s.253; ;560/46, s.99; 562/57, s.58; 1145/113, s.218.

¹⁶³¹VGMA.d.1148/91, s.93; 1135/92, s.178-190; 558/130, s.253; 558/130, s.253; 1121/25, s.43; 1145/113, s.218.

¹⁶³² VGMA.d. 1135/92, s.178-190.

¹⁶³³ VGMA.d. 1135/92, s.178-190; 569/68, s.138.

¹⁶³⁴ VGMA.d. 1135/92, s.178-190.

¹⁶³⁵ VGMA.d.558/130, s.253;559/35, s.63; 562/57, s.58; 569/68, s.138.

¹⁶³⁶ VGMA.d.558/130, s.253.

¹⁶³⁷ VGMA.d.560/46, s.99.

¹⁶³⁸ VGMA.d.560/46, s.99; 563/49, s.91.

¹⁶³⁹ VGMA.d. 563/49, s.91.

¹⁶⁴⁰ VGMA.d. 1121/25, s.43.

¹⁶⁴¹ VGMA.d. 1121/25, s.43.

¹⁶⁴² VGMA.d. 1121/25, s.43.

¹⁶⁴³ VGMA.d. 563/49, s.91.

bakımından en fazla mezra kaydının da bulunduğu saha Mecitözü'dür. Şeyh Kutluca, Şeyh Abdal, Gebe Viranı, Teslim Abdal, Avşacıklar, Arap Yeri ve Ordu isimli mezzalar Mecitözü bölgesinin yerleşim ve iskân tarihi bakımından da oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü bunların pek çoğu bir köy veya tekke, zaviye adını almıştır. Dolayısıyla ilk dönem nüfus ve iskân yapılanmasında önemli rol oynayan ve Barkan'ın ifadesiyle "kolonizatör" hüviyetini haiz pek çok derviş XVI. yüzyılın sonlarında Mecitözü bölgesine gelmiş ve tekke, zaviyesini kurmuştur. Teslim köyü muhtemelen Teslim Abdal tekke, zaviyesinin bulunduğu mezzasının yakınında zamanla iskân olanların oluşturmuş olduğu bir köydü. Benzer durum Miyane Sultan için de söz konusudur. Öyle ki Meyane Sultan Tekke ve Zâviyesi kendi adıyla anılan mezzadaydı. Yerleşime çok daha uygun mezzaya yakın sahalarda kümelenen nüfus köye dönüştü. Bu nedenle hurufat kayıtlarında her iki örnek için hem mezra ve hem de köy tabirleri kullanılmıştır. Diğer taraftan Bayatlar köyü de Şeyh Kutluca Mezzasına oldukça yakın görülmektedir. Köy hudutları dahilinde yer alan Şeyh Kutluca Zâviyesi, büyük olasılıkla kendi adıyla bilinen mezra dahilindeydi. Yer adını teyit edemediğimiz Kabani/Kabanı köyü de aynı şekilde Sultan Kabani/Kabanı Zâviyesi dahilindeydi. O halde Mecitözü bölgesindeki birçok yerleşim biriminin oluşumu zaviyeler vesilesiyle şekillenmiştir. Balım Sultan, Meyane Sultan, Dilek Ata Sultan, Şeyh Abdal/Adil, Teslim Abdal, Hızır/Cafer Sultan Meydan, Kabanı/Kabni Sultan, Cene/Cenne, Şeyh Balım, Selim Baba, Bali Baba, Şeyh Kutluca ve Bükse Veli zaviye, tekke ve türbeleri bu minvalde ifade edilebilir. Burada saydıklarımızın pek çoğunun "*Baba, Sultan, Abdâl*" gibi Alevi-Bektaşî isim literatürüne dâhil olması hurufat kayıtlarında da kendisini hissettirmektedir.¹⁶⁴⁵ Fakat oldukça önemli bir hususu burada belirtmek gerekmektedir. İmparatorluk idaresinin pek çok Alevi-Bektaşî gurubun yerleşik hayata geçmesi, yaylak-kışlak yaşamları dahilinde bile olsa, nedeniyle artan tesiri, kontrol altına alma ve müdahale etmesi gibi nedenlerle Alevilikleri eskisi gibi değildi. Bu durumun temel bir sonucu olarak özellikle Doğu ve Orta Anadolu'da Alevi köyleri hayli parçalanmış ve birbirinden uzak mesafede konuşlanmışlardır.¹⁶⁴⁶ Nitekim tekke, zaviye veya türbelere dair özellikle muvazaalı durumlar ya da şikâyete konu meseleler genellikle Hacı Bektaş Veli Tekkesi seccâde-nişîninden sorulmuştur. Oradan gelen karar esas alınmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Mecitözü havalisinde yereldeki anlaşmazlıklarda Hacı Bektaş Tekkesini referans alması oldukça önemlidir. Hacı Bektaş evlâd-ı fukarâsından olarak tabir ettiği kişiler veya bu kişilere ait tekke, zaviyelerin kontrolüne önem vermiş ve mahalli yöneticilerden de bu hususta

¹⁶⁴⁴ VGMA.d. 1145/113, s.218.

¹⁶⁴⁵ Kurt, *Anadolu'da Kişi ve Yer Adları*, s.205; Özellikle Balım Sultan'ın Bektaşî tarikatının yönetsel yapısının şekillenmesindeki rolü bilinmektedir, Derin Terzioğlu, "Devlet İnşası ve Mezhepleşme Çağında Sufiler", Osmanlı Dünyası, (Ed. Christine Woodhead), (Çev. Gül Çağala Güven), Alfa Tarih, İstanbul, 2018, s.135.

¹⁶⁴⁶ "Perakende halde Çorum, Tokat ve Amasya yörelerine yerleşenler ise daha çabuk köylüleşmiş, Alevi olanlar dayanışma bağlarını ve kmliksel tutumlarını aşiretler üzerinde sürdürmemiş, tıpkı Alevi Çepnilerde olduğu gibi burada da dede ocaklarına ve onlara tâbiyer öne çıkmıştır" Aydın-Çiftçi, *Fihristü'l-Aşâir...*, s.49,50, 63

dikkatli olmaları istenmiştir. Hatta imparatorluk idaresinin Hacı Bektaş evlâd-ı fukarâsına dair bu hassasiyetine değin önemli bir örneğe Merzifon havalisinde avâız vergilerinin toplanması sırasında rastlanılmaktadır. Tekke-i Alum Havece isimli köyde evliya-i kiramdan Hacı Bektaş Veli fukarâsı bulunmaktadır. Avâız tahriri esnasında üç rub’ (yani 0,75) avâız-hâne yazılmıştır. Fakat köydekilerin bu haneye karşılık gelen vergiyi ödemeye mecalleri yoktur. Bunun üzerine yazılan fermanda “*rencide ve remide etdirmeyesiz husus-ı mezbur için tekrar şikâyet olunmaya*” şeklinde köy reâyâsının rencide edilmeden avâız-hânelerinin silinmesi ve vergiden muaf tutulmaları istenmiştir.¹⁶⁴⁷

Tablo 36: Hurufat Kayıtlarına göre Mecitüzü Kazası

Sıra	Köy	Mezra	Çiftlik	Camii	Mescid	Zaviye	Zaviyedâr	Tekke	İmam	Hatib	İmam ve Hatib	Cüzhan	Müezzin	Açıklama (Vakıf, Mezra, Camii vb.)
1	Çıkrık			1					1	1	1			
2					1	1	1			1				Balım Sultan Zâviyesi
3	Meyane/Meyâne Sultan			1		1	1			1				Meyâne Sultan Zâviyesi
4	Çobandıvanı							1						Dilek Ata Sultan Zâviyesi/Derke Ana Sultan/Dilek Sultan Tekkesi
5	Emirbağı/Öğribağı			1						1			1	Koca Hüseyin Camii
6	Bayadlar	1												Şeyh Kutluca Mezrası ayanede ve revndeye itamm
7		1				1								Hızır Oğlanı mezrası mâlikânesi Şeyh Abdal Zâviyesi
8	Kışlacık			1						1				
9	Çat	1												Gebe Viran Mezrası/Sultan Alaaddin Camii
10	Kargı			1						1				
11	Ordu			1						1				Koca Hüseyin Mâlikânesi (Çat köyünün tamamı, Doğla, Killik, Sırçalı, Kızılca, Türkmen, Bozbeyi ve Hüseyinik Köylerinin değişik miktarda gelirleri)
12	Elviran/Eldivan			1						1				
13	Uşaklar/Avşacıklar					2	2							Teslim Abdal Zâviyesi/Selim Baba Zâviyesi
14	Kabani/Kabani?					2	2							Hızır/Cafer Sultan Meydan Zâviyesi/Sultan Kabani Zâviyesi
15	Karahacib											1		Köy mâlikânesi Çorumda Muzafferiyye Camiinde Perşembe günü Habibullah için cüzhanlık
16	Teslimbazarı Obası					1	1							
17	Viran			1						1				İzzettin Paşa Camii
18	Killik													Gülbahar hatun Evkafı dahilinde Koç Hüseyin evladından Killik Karyesi hissesini elinde tutan
19						1								Cene/Cenne Zâviyesi'nde
20	İlyasköy					1								kadimden bir kısım çiftliğe Dilek Baba Zâviyesi
21														kadimden bir kısım çiftliğe Dilek Baba Zâviyesi
22						1	1							Şeyh Balım Zâviyesi/Balım Sultan

¹⁶⁴⁷ D.MKF.27/66, T.17.L.1055.

23	Teslim	2												Teslim Abdal, Avşacıklar Mezrası
24	Tutağacı													
25	Ahmedoğlanı	1	1	1	1				1	1				Arap yeri mezrası
26	Urla?				1									
27	Hızroğlu					1	1							Şeyh Adil Zaviyesi
28	Önce/Unca?			1						1				Ezidin Camii
29						1	1							Selim Baba Zâviyesi
30	Koyunağlı			1										Gülbahar Hatun Vakfına tabi
31	Sırçalı				1				1					
32		1												Ordu Mezarası hâli ve mahlül ve kimse raiyyet etmemekle ömer b. Ahmed saofuya tevliyet
33	Kışlacık			1	1									
34						1	1							Teslim Baba Zâviyesi
35	Doğla			1	1				1				1	
36									1					Bali Baba Tekkesi
37	Yassıkışla													mâlikânesi Yahya b. Bali evladına
38	Evcî													Mâlikânesini yarısı köyde medfun Hüseyin mütefevvası evladiyet vakf
39	Bükse													Şeyh bi Kes/Bükse Veli Türbesi
40	Uluviran			1						1				
41	Boğabağı			1							1			Arnabud Mehmed Camii
42	Başköy			1						1				Valide-i Sultan Gülbahar Hatun evkafı kuralarından
43	Türkmenviranı													evladı vakıftan
44	Sarisüleyman			1						1				
45	Örencik			1										
46	İbik			1					1					el-Hacc Mustafa Ağa Camii
47	Çopraşık			1						1				Süleyman b. Ahmed Camii
48	Habiller?													Kutluca Zâviyesi'ne
49	Ortaköy			1						1				
50	Hızır													
51	Üçköy			1						1				
Toplam		7	1	22	6	14	11	2	5	16	3	1	2	

Alevi-Bektaşî iskân mahallerinin hurufat kayıtlarına yoğun olarak yansıdığı Mecitözü'nde köy, mezra gelirlerinin Amasya, Çorum gibi yakın yerlerdeki cami ve medreselere ayrıldığı görülmektedir. İlk dönemlere rağmen zamanla camisi olan köylerin sayıları artmıştır. Fakat zaviyelerin bulunduğu köylerin çok azında cami veya mescit yer almaktadır. Meyane Sultan köyünde “Ayşe Hatun b. İbrahim” gibi bazı hayırseverlerce yapılmış camilere imam ve hatip atanmasının elzem ve önemli olduğu ısrarla belirtilmiştir. Son olarak Koc/Koca Hüseyin, Sultan Alaeddin Camii ve Gülbahar Hatun vakıflarının bölgede akarlarının bulunduğunu belirtebiliriz.

5.3. ÇİFTLİKLER VE AYAN AİLELERİ: XVIII. YÜZYILDA İMPARATORLUK TAŞRASINDA YAŞANAN DEĞİŞİMİN ÜÇ KAZAYA YANSIMASI

Bu başlık altında XVII. ve XVIII. yüzyılda yukarıda ifade ettiğimiz oldukça önemli değişim ve dönüşümün önce ortaya çıkardığı birbiriyle ilintili iki olgunun ele aldığımız bölgelerdeki

yansımaya dair bulgular ele alınacaktır. Söz konusu iki olgu kanımızca imparatorluğun idarî, askerî ve malî yapısının temeli olan tımar sisteminin zayıflamasıyla ortaya çıkan ve taşrada tarımsal üretimini ticarileşmesine öncülük eden çiftlikleşme ile taşra yönetiminde ve merkez-çevre ilişkilerinde ayan ve eşrafın yer aldığı ayanlık düzenidir. Bu iki olgunun izlerine tezimizin merkezinde yer alan Orta Anadolu'nun kendine has kıraç, dağlık ve verimsiz sahalarına malik kazalarında rastlanılmakta mıdır? Bu soru çerçevesinde ilk olarak çiftliklerin oluşumu ve inceleme bölgelerindeki varlığına dair izahımıza geçebiliriz. Klasik dönem Osmanlı malî ve ziraî yapısı içerisinde bir çift öküz ile işletilebilen büyüklükteki arazilere çiftlik denilmekteydi. Bu tariften de anlaşıldığı üzere bir çift öküzün işleyeceği arazi bölgeden bölgeye toprağın yapısı ve verimlilik durumuna göre değişmekteydi.¹⁶⁴⁸ Çiftliklerin XVI. yüzyılda tımar sistemi ve taşra malî yapısının önemli bir parçası olması bakımından sıkı bir kontrol ve kayıt sisteminden geçtiği anlaşılmaktadır. Fakat XVII. yüzyıla gelindiğinde imparatorluğun yaşamış olduğu değişim ve dönüşümden çiftlikler de nasibini almıştır. Artık bu tür araziler yukarıda ifade edildiği üzere “bir çift öküz” ile işletilebilecek büyüklükte değildi. İki veya daha fazla çiftliğin birleştirilmesiyle oluşmuş çok daha büyük arazilerdi.¹⁶⁴⁹ Ayrıca bu arazilerde yine eskiden olduğu gibi sadece tarımsal faaliyetler yapılmıyordu. Hayvansal faaliyetler de bu kavramla örtüşmeye başladı.¹⁶⁵⁰ Çiftlik kavramındaki bu değişimi sağlayan en önemli faktör mâlikâne sisteminin uygulamaya konulması ve bu sayede yukarıda ifade edildiği üzere mahalli eşraf, ayan ailelerin güç kazanarak ön plana çıkmasıydı. Bu nedenle Batı Anadolu'da bir ayan ailesi olan Karaosmanzadelerin bin dönüm veya doksan hektarı bulan arazileri oluşmuştur.¹⁶⁵¹ İncalcık, bu tür zirai ünitelerin doğuşu, mülk-tasarruf hakları arasında yükselişi ve nihayet kimi ailelerin elinde toplanmasını oldukça açık bir şekilde ortaya koymuştur.¹⁶⁵² Sonuç olarak XVII. ve XVIII. yüzyıllarda giderek artan ve taşrada güç sahibi ailelerin elinde kümelenen çiftlikler yoğun emek ve üretim faaliyetlerinin yürütüldüğü birçok köy, yayla, mezrayı kapsayan adeta başlı başına iktisadî, idarî ve sosyal bir mahal şeklini almıştır.¹⁶⁵³ İncelemelerimizde Kafirni, Hüseyinabad ve Mecitözü havalisinde XVII. ve XVIII. yüzyılda yukarıda ele aldığımız kaynaklar dahilinde herhangi bir çiftlik kaydına rastlanmamıştır. Bu tür arazilerin olması bölgelerdeki ayan aileleriyle doğrudan ilişkilidir. İncelemelerimizde özellikle XIX. yüzyılda

¹⁶⁴⁸ İncalcık, “Çiftlik”, s. 313.

¹⁶⁴⁹ Faroqi bu değişimi imparatorluk taşrasında ticari tarımın ortaya çıkışı ve gelişimine bağlamaktadır, Suraiya Faroqi, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayat*, (Çev. Emine Sonnur Özcan), Doğubatu Yayınları, Ankara, 2006, s. 142-148.

¹⁶⁵⁰ Hütteroth, “Osmanlı Topraklarının Ekolojisi”, s.47

¹⁶⁵¹ Yuzo Nagata-Feridun Emecen, “Bir Âyânın Doğuşu: Karaosmanoğlu Hacı Mustafa Ağa'ya Ait Belgeler”, *Belgeler*, XXV/29, Ankara, 2004, s. 1-67.

¹⁶⁵² Halil İncalcık, “Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahibi ve Kiracılar”, *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Tarım*, (Ed. Çağlar Keyder-Faruk Tabak), (Çev. Zeynep Altok), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 25-33.

¹⁶⁵³ Zafer Karademir, “Statüleri ve Mahiyetleri Açısından Osmanlı Ekonomisinde Büyük Çiftlikler (18. Yüzyıl)”, *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, IV/2, Aralık 2018, s. 15-43.

Mecitözü havalisinde Milli Aşiretinin mensuplarından olan Milli Halil isimli nüfuzlu bir kişiye rastlanılmıştır. Teferruatıyla sonraki bölümde ele alacağımız Milli Halil yukarıda açıklandığı üzere XVII. yüzyılda bölgeye gelmiş aşiret içerisinde nüfuz kazanmış ve bunu da Mecitözü havalisine yaymış durumdadır. Fakat Milli Halil ve onun üzerinden Milli Aşireti, Mardin ve Diyarbakır'ın aksine¹⁶⁵⁴ Mecitözü havalisinde bir ayan ailesi olacak raddeye erişememiştir. Daha ziyade alacak verecek, ekonomik ve idarî kazanç sağlamaya dönük uğraşlar ile hırsızlık, adam yaralama, öldürme gibi toplum huzurunu bozan faaliyetler sergilemiştir.¹⁶⁵⁵

İmparatorluk Taşrasında Yerel Güçler Ayanlar

Ülkemizde yerli ve yabancı birçok tarihçi tarafından incelenen ve adına Ayanlar çağı denilen yaklaşık bir buçuk asırlık dönem zarfında Manisa, Konya ve Sivas bölgelerini inceleyen Gümüşçü vd, Manisa'da 75 Konya'da 37 ve son olarak da Sivas'ta da 20 köyün ayanlar ve uyguladıkları kimi politikalar nedeniyle terk edildiğini ortaya koymuştur.¹⁶⁵⁶ Bu politikalar özellikle Nagata'nın Karaosmanoğlu çiftliklerini irdeleyen çalışmasında ön açıcı saptamalarıyla ortaya koyduğu üzere çiftlikler, eski köylerin çiftlik haline getirilmesi, başkalarına ait çiftliklerin satın alınması ve koru ya da meralardan çiftliklerin oluşturulması ile kimi vakıf arazilerinin çiftliğe dönüştürülmesi gibi dört temele dayanmaktadır.¹⁶⁵⁷ Ayanların kırsalda yaşanan ufak çaplı başkaldırı veya meydan okuma hareketlerine taraf ya da karşı olmaları ister istemez var olan rakipleriyle sürececek bir başka mücadelenin işareti olmuştur. Bu nedenle bu tür girişimleri koruyup kollayan ayanlar olduğu gibi kendilerine düşman addedenler de olmuştur. İşte kırsalda kendiliğinden ortaya çıkan bu kutuplaşma var olan siyasî, sosyal ve ekonomik yarıyla birleşince süregiden bir mücadeleyi, bu mücadeleden dolayı zayıflayan veya güç kazanan kesimlerin, ayan ailelerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ayanlık Osmanlı İmparatorluğu'nun adeta dar bir koridorda ilerlemeye çalıştığı ve bundan dolayı pek çok sorunun yaşandığı XVIII. yüzyıl şartlarının ortaya çıkardığı bir kurumdu. İmparatorluğun gücünü pekiştirenler olduğu gibi ona karşı koyanlar da vardı. Fakat esas olarak onlara güç veren

¹⁶⁵⁴ Aşiretin Diyarbakır ve Mardin havalisinde XVII. ve XVIII. yüzyılda oldukça nüfuzlu bir yapısının bulunduğunu ve bu nedenle uzun süre voyvodalık görevi ifa eden mensuplarının olduğunu görmekteyiz, Ekinci, *Osmanlı Devleti Döneminde Milli Aşireti XVIII.-XIX. YY*, s. 51-52.

¹⁶⁵⁵ “Zir-i idare-i çakerîde kain Sivas eyaleti dâhilinde Mecitözü tarafında sâkin Milli Aşiretinden Halil Bey nâm şahsın meşmul-ı ilm-i âlem şumul-ı âli buyurulduğu üzere bir müddetten berü başına kanlı ve katil bir takım eşkiya cem' iderek kâr u şekaveti kendiyeye ihtiyar ve şurada burada dolaşarak ahali-i fukarâ ve ebna-yi sebil haklarında himmettin ırz ve namusu ve gası emval ile katl-i nüfus misillü ve sair türlü mugayir...”, “Sivas sancağında vâkı' Mecitözü kazasında sâkin Milli aşireti boybeyi Halil Bey'in ehâli hakkında zulm ü i'tisâfi cihetiyle âhz ve girift olunarak lâzım gelenler ile bi'l-muhâkeme keyfiyetin iş'ârına dâ'ir gönderilen tahrîrâtın vusûlüyle mîr-i merkûmun katl-i nefis ve hetk-i ırz misillü pek çok mezâlîm ve ta'addiyâtdan başka a'sâr ziyânî nâmî ve nâm-ı âherle kazâ-i mezbûr ehâlisinden cebren tahsil eylediği meblağ...”, A.MKT.MVL.52/9-A, 22.8.1264.

¹⁶⁵⁶ Gümüşçü-Demir-Erdoğan Özünlü, *Türkiye'nin Kayıp Köyleri*, s. 534.

¹⁶⁵⁷ Yuzo Nagata, *Tarihte Ayanlar Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 94, 95-98, 100-102.

etken yerel halk ile imparatorluk idaresi arasında arabuluculuk yapmasından geliyordu. Diğer taraftan bir kısım araştırma ise ayanın yerel halkı ezdiğine işaret etmektedir.¹⁶⁵⁸ Genellikle XVI. yüzyılın aksine¹⁶⁵⁹ merkezin taşra üzerinde otoritesinin zayıflaması, idarî, askerî ve malî bakımından güçlü yerel hanedanların ortaya çıkmasını tetiklemiştir. Netice’de Akdağ’ın “*Ayanlar Çağı*” olarak tarif ettiği yeni bir dönem ve şartları ortaya çıkmıştır.¹⁶⁶⁰ Sivas livasında da bu türden aileler ortaya çıkmışlardır. Bunların bir kısmı sahip oldukları bölgesinin, bir kısmı da aile, sülalesinin ismiyle anılmaya başlanmıştır. XVIII. yüzyılda Manisa’da Karaosmanoğlu, Kayseri’de Kalaycıoğlu, Emirağazadeler ve Zennecizadeler, Ankara’da Müderriszade ve Nakkaşzadeler, Konya’da Gaffarzade ve Mühürdarzadeler ile Bilecik’te Kalyoncu Ali gibi ayan aileleri ortaya çıkmışlardır. Bu ailelerin her biri sahip oldukları nüfuzların da etkisiyle kendi bölgelerinde mütesellimlik gibi önemli bir vazifeye erişmişlerdir.¹⁶⁶¹ Peki Hüseyinabad, Kafirni ve Mecitözü’nde herhangi bir ayan ailesi ortaya çıkmış mıdır? İncelemelerimizde bu yönde bir bulguya erişilmemiştir. Sadece Mecitözü havalisinde Mütevellî oğlu Ahmed Ağa’nın ayanlık iddiasında bulunduğu dair Sivas Ahkâm defterlerinde bir bilgiye erişilmiştir.¹⁶⁶² Fakat onun bu iddiası neticesi hakkında maalesef arşiv malzemesinin olmayışı nedeniyle bilgi sahibi değiliz. Bununla birlikte ele aldığımız kazalarda olmasa da yakın liva ve sancaklarda ortaya çıkmış ve nüfuz sahasını genişletmiş ayan ailelerin varlığını biliyoruz. Özellikle eyaletin Karadeniz havzasına yakın bölgesinde Canıklizade, Bozok ve havalisinde Çapanoğlu¹⁶⁶³, Zile ve Zara gibi nispeten iç kesimlerde ise Zaralızade, Kenanzade gibi aileler Orta Anadolu havalisinde oldukça etkinlerdi.¹⁶⁶⁴ Bu tür nüfuzlu ailelerin elbette en önemli gayeleri kendi ekonomik, siyasî ve idarî güçlerini/nüfuzlarını artırmaktı. Bunun için merkez ve taşra idarî mekanizmaları arasında geçişken politikalar gütmekte ve yerelde kimi asi kişi ya da gruplarla da iş-birliği yapmaktaydılar. İmparatorluk şikâyet mekanizmasına yansıyan temel konulardan biri de bu yöndeydi. Yerelde pek çok şikâyet kaydı gelmeye başlamıştır.¹⁶⁶⁵

¹⁶⁵⁸ Khoury, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Merkez ile Taşradaki Güç Sahipleri Arasındaki İlişkiler: Bir Tarihyazını Çözümlemesi”, s.186,187.

¹⁶⁵⁹ Emine Erdoğan, “XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde İktidar-İtaat İlişkinine Dair Bir Araştırma: Amasya Örneği”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, XIV/1, Mart 2006, s. 217-226; XVIII yüzyıl boyunca ve XIX. yüzyıl başlarında imparatorluk merkezi giderek belirginleşen bir şekilde hanedan ailelerine buldukları bölgelerin yönetsel, ekonomik ve toplumsal mekanizmalar aracılığıyla kuşaktan kuşağa seyreden bir siyasal sınıf, “klana” dönüşmesine fırsat vermiştir. Bu nedenle “Erken cumhuriyetin milli seçkinlerinin” oluşum süreci başlamış oldu. Ali Yaycıoğlu, “Geç Dönem Osmanlı Dünyasında Taşradaki İktidar Sahipleri ve İmparatorluk”, *Osmanlı Dünyası*, (Ed. Christine Woodhead), (Çev. Gül Çağala Güven), Alfa Tarih, İstanbul, 2018, s. 566, 578.

¹⁶⁶⁰ Mustafa Akdağ, “Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri (1730-1839)”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 8-12, S. 14-23, Ankara 1970, s. 51-61; Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyanlıkları Ele Geçirileri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu”, *Belleten*, C. XLII, S. 168, Ankara 1978, s. 667-713

¹⁶⁶¹ Halil İnalçık, “Ayanlar”, *Devlet-i ‘Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar IV*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2016, s. 69-95.

¹⁶⁶² A.DVNS.AHK.SS.d.10, s.57, hk.2, T.1177.

¹⁶⁶³ Özcan Mert, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1980.

¹⁶⁶⁴ E. Erhan Uygunuçarlar, *Kenanzâdeler*, Kitabevi Yayınları, Sivas 2019; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Çapanoğulları”, *Belleten*, S. 150, Ankara 1974, s. 215-261.

¹⁶⁶⁵ A.DVNS.AHK.SS.d.12, s.195, hk.2.; A.DVNS.AHK.SS.d.9, s.35, hk.3.

Çapanoğlu, Caniklizade ve Zaralzâde Ailelerinin Çekim Bölgesinde Üç Kuzey Orta Anadolu Kazası

Daha sonradan (1765) taleplerinde fazla ileri gittiği için idam edilen Çapanoğlu Ahmet Bey Tokat, Yeni İl ve Bozok voyvodalığı, Bozok mütesellimliği, Sivas valiliği ve arpalık olarak sonradan Bozok ve Çorum Sancakbeyliği vb. pek çok görevi yürütmüştür.¹⁶⁶⁶ Bu vesileyle bölgedeki kimi aşiretin tazyiki Kafirni'nin de içerisinde yer aldığı Tokat, Sivas havalisine kadar yayılmıştır. Fakat zalim ve gaddarlığıyla bilinen Çapanoğlu Ahmet Bey'in ölümüyle birlikte ondan pek farklı olmayan Mustafa Bey ön plana çıkmıştır. Onun yönetimi en başta kendi sülalesinden birçok kişinin göç ederek başka diyarlara gitmesine yol açmıştır. Bu durum aslında ele aldığımız kazalardan Mecitözü ile Hüseyinabad'ı ilgilendirecek gelişmelerin de yaşanmasının ilk işaretidir. Nitekim aynı dönemde Fatsalı Mehmed Ağa oğlu Canikli (Hacı) Ali Paşa¹⁶⁶⁷ Trabzon mutasarrıflığı ve Canik muhassıllığının akabinde 1768 yılındaki Osmanlı-Rus savaşında göstermiş olduğu gayrete karşılık Erzurum valiliği ile Kars serdarlığı payeleriyle ödüllendirilmişti. Onun kendi halinde imparatorluk idaresinin yerel çarkları arasındaki yükselişi Bozok'daki Çapanoğlu Mustafa'nın tutumu ve bu durumun yol açtığı göçlerle değişecekti. Öyle ki göç eden Çapanoğulları Amasya, Merzifon, Vezirköprü gibi Canikli Hacı Ali Paşa'nın nüfuz sahalarına iskân olmuşlar. Bir bakıma Çapanoğlu ailesinin bir kesimi Canikli ailesi hâkimiyeti altında hayat yaşamaya başlamışlardır. Göç edenler arasında Mamalı Oğlu Şemsi Bey, yukarıda da ifade edildiği üzere kendi halindeki Canikli Hacı Ali Paşa'yı Çapanoğlu ailesine ait bazı bölgeleri ele geçirme şeklindeki telkiniyle ön plana çıkmıştır.¹⁶⁶⁸ Nihayet bu telkinlere kulak kabartan Canikli Hacı Ali Paşa o dönemde Çapanoğlu nüfuz sahasında yer alan bölgeleri Hüseyinabad'ı da kapsayacak şekilde ele geçirmiştir.

Bu hareket zaten dinginliğin pek zor sağlandığı Orta Anadolu'da bu sefer de iki ayan ailesi arasında seyredecek çekişmeye neden olmuştur. Bu vesileyle Çapanoğlu tahakkümünde olduğunu öğrendiğimiz Hüseyinabad ve büyük ihtimalle de Mecitözü artık iki ailenin zaman zaman yükselip alçalan şiddetlerine maruz kalmışlardır. Çünkü çekişmeler daha ziyade iki ailenin karşılıklı olarak ifa ettikleri bir zeminden çok ailelerin hâkimiyet sahalarındaki köy, mezraa ve buralardaki nüfus üzerinden sürdürülmekteydi. Canikli Ali Paşa'nın söz konusu girişime karşı Çapanoğlu Mustafa, olup biteni imparatorluk merkezine bildirdikten sonra “*ya Çapanoğlu'nu idam edersiz yahut ben üzerine varup izale ederim*” diyerek meramını izah etmiştir. Çapanoğlu kızgınlık ve öfkesini “*benim fimâ-ba'd devlet ile işim yoktur, istediğimi*

¹⁶⁶⁶ Uzunçarşılı, “Çapan Oğulları”, s. 217.

¹⁶⁶⁷ Özellikle görevleri hakkında bkz. Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun, 1998, s.13-29.

¹⁶⁶⁸ Uzunçarşılı, “Çapan Oğulları”, s. 222.

işlerim ve nice memleket harap ederim” sözleriyle ortaya koymuştur.¹⁶⁶⁹ Onun bu tutumu Mecitözü ve Hüseyinabad’ı da merkeze alan “harap ederim” tehdidini savurduğu bölgelerde tedirginliğe yol açmıştır. Çok geçmeden Çapanoğlu Mustafa üç bin kadar kuvvetiyle Yozgat’tan Bafra’ya hareket etmiş ve Hacı Ali Paşa’nın karşına çıkardığı kuvvetleri yenerek Bafra’yı kuşatmıştır. Hacı Ali Paşa haremi ve oğlu ile birlikte Sinop üzerinden Kırım’a kaçarak canını kurtarmıştır.¹⁶⁷⁰ İki ayan ailesi arasında dinginleşen çekişmeler Caniklizadelerin nüfuz sahasında yer alan Amasya’ya Çapanoğlu Süleyman Bey’in Amasya iltizamını alma yönündeki gayretiyle tekrar başladı. Önceki dönemin tersine bu sefer de Canikli Tayyar Paşa kuvvetiyle hareket ederek Amasya, Turhal, Tokat ve Zile’yi kapsayan sahayı ele geçirmiştir. Onun hışmından korkan Sivas halkı Çapanoğlu Süleyman Bey’in oğlu olan Vali Mehmed Celaleddin’i şehirden kovmuşlardır. Sivas halkının bu tavrı iki aile arasında yaşanan çekişme ve gerginliğin mahalli halk nazarında yaratmış olduğu, ikilem ve korku ile panik havasını ortaya koymaktadır.¹⁶⁷¹ Kafirni bölgesinde özellikle Tozanlu ayanları olarak ön plana çıkmış olan Cinci Ömer, Baltacıoğlu Ali, Kettühanoğlu İbrahim’in, Kafirni bölgesinde halka zulüm ettikleri anlaşılmaktadır.¹⁶⁷²

Çapanoğullarının ayrıca Zara kökenli Zaralızadeler ile de siyasi, malî ve askerî vazifeler bakımından mücadele halinde oldukları ve her iki hanenin de Sivas havalisinde nüfuzunu yaygınlaştırmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Ege’nin aktardıkları dahilinde dip dedesinin iyi bir at binici olan ve aynı zamanda medrese tahsili yapmış Cafer Bey olduğunu öğrendiğimiz Zaralızade ayan ailesi Sivas havalisinde oldukça etkindir. Cafer Bey İstanbul’da bir şekilde Padişah’ın dikkatini çekmiş ve kendisine Amasya Kadılığı vazifesi verilmiştir. Böylece sülalesinin bir ayan ailesi olma yolundaki ilerleyişi başlamıştır. Zile havalisinde meskûn aileye Osman Paşa’dan sonra “Zaralı” veya “Zaralı-zâde” şeklinde hitap edilmeye başlanmıştır. Osman Paşa Sipahi Ağası, Erzurum beylerbeyliği ve Kayseri mutasarrıflığı şeklinde seyreden görevlerini ifa etmiştir. Ölümüyle büyük oğlu Mehmed Paşa görevi devralmıştır. Yerelde elde etmiş olduğu nüfuz sayesinde imparatorluk idaresinin bazı emirlerine riayet etmeyen Mehmed Paşa Sivas mutasarrıflığı vazifesinde iken hazineye ait Amasya havalisi vergilerine el koymuştur.¹⁶⁷³ Aileye ait “Receb Bey bin Mehmed Paşa” ve “Feyzullah Paşa Hanımı Ayşe

¹⁶⁶⁹ Uzunçarşılı, “Çapan Oğulları”, s. 221-222.

¹⁶⁷⁰ Hacı Ali Paşa’ya bu korkuyu yaşatan Çapanoğlu Mustafa’nın ölümü ve sonrasında yaşanan gelişmeler de oldukça dikkat çekicidir. Kendi aralarında anlaşmış kölelerinin yayılım ateşine tutarak öldürdükleri Çapanoğlu Mustafa’nın katilleri de Canikli Hacı Ali Paşa’nın nüfuz sahasına sığınmışlardır. Uzunçarşılı, “Çapan Oğulları”, s. 221.

¹⁶⁷¹ Uzunçarşılı, “Çapan Oğulları”, s.239-245; Yayıcıoğlu, “Geç Dönem Osmanlı Dünyasında Taşradaki İktidar Sahipleri ve İmparatorluk”, s. 560-561.

¹⁶⁷² Ulu, 100. *Yılda Almus*, s. 60.

¹⁶⁷³ İlhan Ege, *Son Dönem Osmanlı Tarihinde Bir A’yân Ailesi: Zaralızadeler*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2006, s. 54-56, 77-78.

Hatun”¹⁶⁷⁴ ve Osman Paşa’nın kızı “Âlime Hatun” adına olan vakıflar bulunmaktadır.¹⁶⁷⁵ Zaralızade ailesi örneğinden hareketle ayân ailelerinin tahakkümünde oldukça fazla sayıda leventin olduğu anlaşılmaktadır. Bu taifenin özellikle söz konusu ailelere dönük imparatorluk siyaseti neticesinde zamana zaman ayaklandıkları veya eşkıya faaliyetleri sergiledikleri görülmektedir.¹⁶⁷⁶ Zaralızade Feyzullah Paşa örneğinden hareketle imparatorluk idaresinin yerelde asayiş ve güveni tesis etmek maksadıyla leventlere karşı duran ayan ailelerini desteklediği anlaşılmaktadır.¹⁶⁷⁷ Sivas’ın Zara ile Bozok havalisinde iki ayan ailesinin nüfuz mücadelesine şahitlik etmekteyiz. İmparatorluk idaresi bölgede devam eden Çapanoğulları ve Zaralızadeler mücadelesini azaltmak adına orta yolu bulmayı uygun bulmuştur. Bu maksatla 1761 yılında yapmış olduğu üzere Zaralızade Feyzullah’ı Diyarbakır valisi Çapanzade Ahmed Paşa’nın ise Sivas valiliğine atanmıştır.¹⁶⁷⁸ Savaş, imparatorluk idaresinin Feyzullah Paşa’nın yerine Çapanzade Ahmed Paşa’yı atmasını yerelde etkin güç ve nüfus kazanmasının önüne geçmek şeklinde değerlendirmektedir.¹⁶⁷⁹ Çanikli Ali Paşa özelinde olduğu gibi cezalandırılan bazı ayanzadelerin “kapı halkı” tabir olunur taifesi eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmuşlardır.¹⁶⁸⁰ Ayan aileleri arasındaki mücadeleler ve ortaya çıkan bu türden olumsuzluklar şüphesiz bölgelerindeki halkı da huzursuz etmiştir. Bu yöndeki izahımızın ayan ailelerinin ilk bakışta ele aldığımız kazaların yerleşim ve nüfus bakımından etkisi tam olarak bir bağlama oturmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum gerek ayan ailelerinin etki ve nüfuz alanlarına kazaların olan uzaklığı veya kayda değer potansiyellerinin olmayışı vb. nedenlere bağlı olabilir. Zira bu bahis üzerine yapmış olduğumuz araştırmalarda ele aldığımız kazaları konu edinen belgeler yukarıdaki minval üzeredir. Fakat tamamen etkisini olmadığını da söylemek hatalı olur. Bu nedenle kazalarda etkinliği bulunan ayan aileleri ve gerek birbirleri ve gerekse de aile içi çekişmeler nedeniyle gerginleşen ortamın nüfus ve yerleşime dair etkilerinin olabileceği ifadesi temel varsayımımız olmuştur.

5.4. DEĞERLENDİRME

Sivas Eyaletinin avâriz-hâne özet verilerinden hareketle hazırlanmış olan tablo, XVI. yüzyılın elimizdeki son tahrir defterlerinin köy, hane ve nefer bakımından sunmuş oldukları ile XVII. yüzyılın sonlarına doğru seyreden değişimi ortaya koymaktadır. Bu noktada yukarıda sık sık

¹⁶⁷⁴ ŞŞS.4, s. 16, 159, 160, 270-272; 5, s. 234-325; 7, s. 36 ve 8, s. 35-36.

¹⁶⁷⁵ VGM.d.582/II, s.405

¹⁶⁷⁶ Necdet Sakaoglu, *Anadolu Derebey’i Ocaklarında Köse Paşa Hanedanı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 30-31.

¹⁶⁷⁷ Saim Savaş, “XVIII. Asırda Sivas’ta Bir Ayân Ailesi Zaralızâdeler”, *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, S.VIII, İzmir, 1993, s.89

¹⁶⁷⁸ Süleyman Duygu, *Yozgat Tarihi ve Çapanoğulları*, Sayar Basımevi, İstanbul, 1953, s. 15-18.

¹⁶⁷⁹ Savaş, “XVIII. Asırda Sivas’ta Bir Ayân Ailesi Zaralızâdeler”, s. 89

¹⁶⁸⁰ C.DH.230/11476; C.ADL.84/5061; C.ZB.27/1158; C.ML.421/17101 ve 669/27435.

tekrar edildiği üzere gerek klasik tahrir defterlerinde gerekse mufassal ve icmal avâriz defterlerinde verilen hane ve nefer rakamlarının anlamını doğru yorumlamamız gerekmektedir. Bunun yanında kazaların avâriz-hâne sayılarını özet defterlerdeki sayısal değerlerin gerçek hane veya nefer sayısını değil ortalama 10-11 gerçek haneden oluşan avâriz-hâne sayılarını ifade ettiğini, bu defterlerde ve özet avâriz defterlerinde avâriza tabi nüfusa dair veri bulunmadığını hatırlamak gerekir.¹⁶⁸¹

Tablo 37: 1600 ila 1668 yılları arası Sivas Avâriz Kayıtlarında Hüseyinabad, Kafirni ve Mecitözü

No	Kazâ	1574			1007/1600		1009/1601		1010/1602		1020/1612		1053/1644			1063/1652		1079/1668	
		Ky	Hn	Nf	Ky	Hn	Ky	Hn	Ky	Hn	Ky	Avrz. Hn	Ky	Avrz. Hn	Nf	Ky	Avrz. Hn	Ky	Avrz. Hn
1	H.abad	40	1931	3557							8	4,5	15		202	32		13	19
2	Kafirni	60	1493	2886	49	484	47	482	48	483	45	34	51	80	1018	41		50	52
3	M.özü	52	1600	9210							33	27	37	31	365	34		34	26,5
	Toplam	152	5024	15653	49	484	47	482	48	483	86	65	103	110	1585	107		97	97,5

Ky: Köy, Hane: Gerçek hane, Avrz. Hn: Avâriz-hânesi, Nf. Nefer

Tabloda da görüldüğü üzere herhangi bir nüfus hesaplamasına gidilmeden defterlerdeki veriler çerçevesinde bir fikir beyan etmek mümkün müdür? Bir hanenin yaklaşık kaç kişiden oluştuğu kesin olmasa da Barkan'ın önerdiği 5 katsayısının makul olduğu, bazı dönem ver yerlerde farklılık olsa da gerek tereke defterleri ve gerekse de 19. Yüzyıldaki göçmen kayıtları ve nüfus defterleri üzerindeki araştırmalar tarafından da teyit edilmiştir.¹⁶⁸² Buluş çağı üzerindeki erkeği ifade eden nefer kategorisinin modern öncesi toplumların nüfusu bakımından nüfusun 1/3 ile 1/4 'üne tekabül ettiği de genel olarak kabul görmektedir. Öte yandan avâriz-hâne kategorisinin ise 3 ila 15 gerçek haneden oluştuğu, 17. yüzyıl ortalarındaki mufassal avâriz defterlerinde nakit avârizin ödenmesinde ortalama 11 hanenin bir avâriz-hânesi olduğu şeklinde veriler de malumdur.¹⁶⁸³

Bu kısa ve fakat önemli hatırlatmadan sonra yerleşim tarihi açısından tablomuza bakabiliriz. XVI. yüzyılda toplam 152 köyün olduğu kazaların sonraki dört defterde bu rakamın çok daha gerisinde bir köy sayısına sahip oldukları anlaşılmaktadır. 1612'de 86, 1644'te 103, 1652'de 107 ve 1668 yılında ise 97 köyün varlığı anlaşılmaktadır. Bu üç kazadaki köylerin XVI. yüzyıl sonlarından XVII. yüzyılın sonlarına kadar seyreden süreçte yaklaşık olarak üçte biri tespit edilememiştir. Bu çıkarım söz konusu köylerin ortadan kalktığı veya kaybolduğu anlamına gelmez. Nitekim yukarıda incelediğimiz defterlerde de tesadüf edildiği üzere bazı köyler kazalar

¹⁶⁸¹ Demirci, "Demography and History: The Value of the Avârizhâne Registers For Demographic Research A Case Study of the Ottoman Sub-Provinces of Konya, Kayseri and Niğde, c.1620s-1700", s.185.

¹⁶⁸² Göyünç, "Hane Deyimi Hakkında", s.357-362.

¹⁶⁸³ Bazı hizmetlerde 50 haneden bir kişi talep edildiği de oluyordu, *Orta Karadeniz Tarihinin Kaynakları VIII, Canik Sancağı Avâriz Defterleri 1642*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.

arasında yer değiştirmiştir. Tablodaki veriler esas alındığında bu yöndeki en keskin düşüşün Hüseyinabad kazasında gerçekleştiği söylenebilir.¹⁶⁸⁴ Nitekim ilk başta kırk olan köy sayısı bir daha bu toplama erişememiştir. Kazanın XVI. yüzyılın sonlarında beliren nüfus ve iskân yapısını etkileyen en önemli etken kanımızca Celali isyanlarıydı. İsyan, kazanın coğrafi yapısına bağlı olarak Sungurlu-Alaca-Ortaköy şosesi istikametinde hafif kıvrımlı yamaçlar ile su kaynaklarının olduğu düzlük sahalara yerleşmiş Hırka-i Büzürk ve Küçük, Tomalar, Kızıllar, Söğüdüzü, Çatakınar ve Gökviran'a kadar uzanan bölgeyi adeta harabeye dönmesine neden olmuş olmalı. Fakat Karadağ eteklerindeki Karahacıb ile Karkın ve Eskiypar köyleri coğrafi yapıları nedeniyle bu hışımdan kurtulmuşa benziyor. Diğer taraftan bu yöndeki çıkarımımıza ters düşen iki örnek vardır. Perçem ve Yatankavağı köyleri belirtilen hat üzerinde olmasına rağmen Celali sonrası ilk avâriz kaydında neden yer almaktadır? Bu sorunun tam olarak cevabını veremesek de Celali şiddetinden korunmak ve kurtulmak isteyen yakın havza köylerinin toplu olarak etraftaki bazı köylerde kümelenerek tampon ve kale köyleri, palankalar oluşturduklarını biliyoruz. Söz konusu iki köy özelinde Hüseyinabad örneğinde bu minvalde bir hareketlilik yaşanmış olabilir. İkinci sırada ise Mecitözü gelmektedir.¹⁶⁸⁵ XVI. yüzyılın sonlarında 52 köyü bulunan kazanın 1612 yılı avâriz verilerine göre köy sayısı 33'tür. II. Bölümde kazadaki nüfus ve iskân yapısını etkileyen faktörler ve yerleşim örüntüleri bağlamındaki izahımızda Şeyhmustafa, Kürtler, Türkanşa, Sazak Balım ve İbek köylerinin adeta iki dağ silsilesi arasında Çorum-Amasya ve Tokat bağlantı yolu boyunca sağlı sollu kurulan köyler şeklinde olduğundan bahsetmiştik. Bu bölge aynı zamanda yukarı da ifade edildiği üzere dirlik ve düzenin bozulduğu dönemde pek çok eşkıyanın, Celali zümresinin dolaşımına müsait bir görünüm vermektedir. Bu nedenle isyanların yoğun olduğu döneme ait avâriz kayıtlarında yukarıda belirtilen köylere tesadüf edilememiştir. Büyük olasılıkla ahali Celali şiddetinde terk-i diyâr eden bu köyler birer harabeye dönmüştür.

Tablo 38: Devlet Arşivleri Kamil Kepeci ve Maliyeden müdevver defterler fonunda elde edilen 1640/41 yılı ile 1699 yılları avâriz-hâne verilerine göre Hüseyinabad ve Mecitözü kazalarındaki avâriz-hâne sayıları

Tarih	Fon Kodu	Hüseyinabad	Mecitözü	Toplam
1641	MAD.d.3845	4,5	26,5	31
1643	KK.d.2604	42	36,5	78,5

¹⁶⁸⁴ Kaza'nın 1574 yılı tahririnde var olan Geçüd, Tutaş, Gökviran, Kızkaracalu, Balçıkhisar, Sapmaz, Yağlı, Fakihler, Hacı Hasan Kavağı, Yenice, Çatak Pınar, Kervansaray, Taş Büged, Hırka-i Büzürk, Hırka-i Küçük, Tomalan, Kulağuz, Karapınar, Kızıllar, Yeni Yapar, Ali Fakih köyleri 1612 yılı avâriz kayıtlarında yoktur. MAD.d.43, s.37, T.1020.

¹⁶⁸⁵ Mecitözü'nün ise Yassı Kışla, İlyas, Çanşa, Kuduzlar, Kürtler, Ağça, Badem, Şeyh Mustafa, Saraycık, Boz Beyi, Saru Sülmen, Türkanşa, Çiminto, Sazak, Balım, Oğru Bağı, Kırağanöyük, Günbeyoğlu, İbek, Avşacuklar, Taş Pınar ve Güvercinlik köylerinin 1612 yılı avârizinde rastlanılamamıştır. MAD.d.43, s.36,37, T.1020.

1650	MAD.d.4950	42	26,5	68,5
1651	MAD.d.1980	17,5	30,5	48
1652	MAD.d.3844	17,5	30,5	48
1654	MAD.d.2989	17,5	30,5	48
1655	KK.d.2623	17,5	30,5	48
1656	MAD.d.3847	17,5	30,5	48
1657	KK.d.2625	17,5	30,5	48
1658	MAD.d.3850	17,5	30,5	48
1660	MAD.d.3810	17,5	30,5	48
1665	MAD.d.2783	19	30,5	49,5
1670	KK.d.2653	19	30,5	49,5
1670	KK.d.2651	19	30,5	49,5
1671	MAD.d.3003	19	30,5	49,5
1671	MAD.d.3834	19	30,5	49,5
1674	KK.d.2659	19	30,5	49,5
1676	KK.d.2665	19	30,5	49,5
1678	MAD.d.3841	19	30,5	49,5
1679	MAD.d.3809	19	30,5	49,5
1680	MAD.d.3837	19	30,5	49,5
1681	MAD.d.3830	19	30,5	49,5
1686	MAD.d.9480	19	30,5	49,5
1688	MAD.d.3829	9,5	30,5	40
1692	MAD.d.2471	9,5	30,5	40
1699	MAD.d.3820	9,5	30,5	40

Devlet Arşivleri Kamil Kepeci ve Maliyeden Müdevver defter fonlarından elde edilen 1640/41 yılı ile 1699 yıllarında Sivas eyaletinin avârız-hâne özet verilerinden hareketle hazırlanmış yukarıdaki tablo özellikle iki kaza hakkında önemli bilgiler içermektedir. Öncelikle Kafirni

kazasına ait bilgilerin olmayışı daha önce de ifade edildiği üzere Tokat veya Turhal hane kayıtlarına ilave edilmiş olmasından kaynaklanmış olabilir. İncelediğimiz defterlerde söz konusu kazaların üzerine düşülen not, derkenarlarda Kafirni'ye dair bir malumatın olmayışı kazaya ait avâriz-hâne sayılarına erişmemizi imkânsız kılmıştır. Neyse ki bu konudaki eksiklik, Tokat Şer'iyeye Sicilleri'nde tesadüf ettiğimiz Kafirni avâriz-hâne kayıtları dahilinde nispeten giderilmiştir. Hüseyinabad ve Mecitözü kazaları bağlamında tablo ele alındığında 1640/41 yılında Hüseyinabad'ın avâriz-hâne sayısının 4 tam avâriz-hânesi ve 5 rub'; Mecitözü'nün ise 26 tam avâriz-hânesi ve 5 rub' olduğu görülmektedir. 1643 ve 1650 yıllarının aynı sayılarını içerdiğini gördüğümüz tabloda 1651 yılında her iki kazanın hane sayısında görünür bir artışın olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Hüseyinabad'ın neredeyse öncekinin dört katı oranında bir artış yaşadığı görülmektedir. Bu artış her iki kazada Celali sonrası eski normallere dönüşün hane sayılarına yansıyan yönü olabilir. Nitekim Mecitözü XVIII. yüzyılın başına kadar avâriz-hâne sayısı hiç değişmeden devam etmişse de Hüseyinabad'ın 1665 ve 1688 yıllarında yukarı ve aşağı yönlü iki değişiklik yaşadığı görülmektedir. Avâriz-hâne sayılarındaki bu değişikliklerde nüfusun azalıp artmasının yanında Hüseyinabad gibi Bozok ve Çorum sınırlarında değişkenlik gösteren idarî birimlere sahip kazada başka köy, mezra hanelerinin katılması, çıkarılması gibi bir faktöre de dayalı olabileceği unutulmamalıdır. Yani Hüseyinabad avâriz-hânelerin 1665 yılındaki artışı 1688 yılındaki düşüşü ilk akla gelen nüfus hareketliliği kaynaklı bir sonuç olabileceği gibi, yukarıda bahsedilen olasılıklar dahilinde ortaya çıkmış olabilir. Kafirni ise ele aldığımız diğer iki kazaya nazaran iki dönem arasında köy sayıları nispeten çok daha az fark gösteren kaza konumundadır.¹⁶⁸⁶ Aradan geçen yaklaşık bir yıllık sürede 9,10 köy gibi bir fark oluşmaktadır. Kafirni sahasında iskân hayatı düzeyde etki eden Yeşilirmak ve havzasındaki dere yatakları Celali döneminde levent taifesinin sık sık gidip geldikleri güzergâhlardandı. Nitekim Amasya, Tokat ve Sivas bağlantısı büyük oranda bu güzergâh vesilesiyle kurulmaktaydı. Özellikle Yeşilirmak boylarında kurulmuş Gezgi, Megüllü, Alpit köyleri giden gelen bu taifenin hışımıyla ıssızlaşmış olabilir. Ahmedalanı, Feridökse, Muhad, Teknecik, Daduhta ve Filtise köylerinin ilk avâriz kayıtlarının bulunmaları muhtemelen Celali şiddetinden etkilenememiş veya çok daha az etkilenmiş olmalarındandır. Kafirni için bu yöndeki istisnalardan biri Amlus köyüdür. Söz konusu güzergâhta bulunmasına rağmen ayakta kalmasının en önemli etkenlerinden biri yukarıda ifade edildiği üzere isyan ve şiddete maruz kalmak istemeyen çevre köy ve mezralardan pek çok kişinin yerleşerek âdeta güvenlik bölgeleri inşa etmeleridir. Amlus'un avâriz kayıtlarındaki hane ve nefer sayılarının kazadaki diğer köylere oranla yüksek olması da ancak bu şekilde ifade edilebilir. Tablodaki nefer ve hane sayılarının da köy sayılarında

¹⁶⁸⁶ Buna rağmen kazanın pek çok köyünün avârizde olmadığı anlaşılmaktadır. Şeyhler, Gezgi, Pullur, Ohan, Orta, Bahaeddin, Megüllü, Taşlusekü, Akdoğan, Kozkışla, Bağluca, Alpit, Ağıl-ı Pir Hasan, Zora, Yapalak, Gireni, Kışla ve Bostan Kolu köylerine 1642 yılı avârizinde tesadüf edilememiştir. MAD.d.43, s.34, T.1020.

olduğu gibi elbette bir izahı vardı. Örneğin; Kafirni bu noktada iyi bir örnektir. 1600'lü yılların başına ait kayıtlarda 482 ile 484 arasında seyreden hane sayıları aslında gerçek haneleri ifade eden rakamlardır. Oysa 1612 yılı kaydı ise avâriz-hâne sayısını ifade etmektedir. Bu nedenle Kafirni'de 1612 yılında 45 avâriz-hânenin varlığı anlaşılmaktadır. Buradaki hane tarifinin zamanla değiştiğini, avâriz-hânesi kavramının problemlerini biliyoruz. Her ne kadar gerçek hane ve nefer sayılarını da ihtiva etseler de mufassal-icmal türünden yirmi yıl arayla hazırlanmış defterlerde görülen bu fark kanımızca malî ve idarî terminolojinin kimi uygulamalarından kaynaklı bir düşüş olamaz. Bu düşüşün muhtemel etkenlerinden biri bölgeyi kasıp kavuran Celali şiddetidir. Kafirni özelindeki tazyikini tam olarak kestiremesek de 1622 ile 1628 yılları arasında bölgeyi saran, II. Osman (1618-1622)'ı öldüren Yeniçerileri "*padişah katili*" olarak niteleyip yanına aldığı yaklaşık otuz bin taraftarıyla ayaklanan Abaza Mehmet Paşa isyanının da bu sonuca etki ettiği düşünülebilir.¹⁶⁸⁷ Kafirni'deki nüfus ve iskân yapısı üzerinde bu ikisi kadar olmasa da yerel düzeyde etkili bazı isyanların da etkili olduğu düşünülebilir. Çeğed köyündeki asakîr-i nizâmiyye firarilerinden "*Çibeoğlu Mehmed*" hakkında Tokat kadısı ve imparatorluk merkezi arasındaki yazışma trafiği bu şekilde düşüncelerimizin temelini oluşturmaktadır.¹⁶⁸⁸

XVI. yüzyılın hane ve nefer sayılarını sadece bu döneme ait bir resim elde etmek için kullanabiliriz. Bu resim sonraki avârizların bizlere sunmuş olduğu diğer resimle kıyaslama yapmamıza fırsat verecektir. Fakat köy sayıları bu hususta istisna tutulabilir. Nitekim köyler en genel anlamıyla üzerinde reâyâsı olan ve malî çarkın içerisine dâhil olmuş vergi üniteleridir. Bu bakımdan reel olarak bir varlığı ifade eder. Nefer ve hane sayılarının karşılaştırılabilirliği konusunda tereddüt olsa da XVI. yüzyıl kayıtları ile XVII. yüzyıl kayıtlarının köy, mezra tariflerinin aynı olduğunu biliyoruz. Bu bakımdan yukarıda yaptığımız gibi bir değerlendirmeye tabi tutulabilir. Her üç kazaya ait avâriz kayıtları tetkik edildiğinde Kafirni'nin diğerlerine göre köy ve hane sayısı bakımından farklılığı anlaşılmaktadır. Bu durum bölgenin coğrafi ve beşerî özellikleriyle açıklanabilir. Öyle ki zaman zaman bahsedildiği üzere dağlık, ormanlık alanların yaygın olduğu bölge adeta doğal bir korunak sahasıdır.

Tımar Ruznâmçe defterlerinin tahrir defterleri gibi geniş bilgi barındırmadığını yukarıda ifade etmiştik. Fakat yine de kanaatimizce ele aldığımız bölgelere dair kimi önemli bilgiler sundukları anlaşılmaktadır. Bir kere üzerindeki nüfus ve yapısını bilmesek de bir vergi ünitesi bağlamında iskân mahalli köy ile mezralara dair sarih ipuçları vermektedir. Bu bakımdan bizler sadece iskân mahallinin devam edip etmediği konusu hakkında bir genel yaklaşım sergilemeye çalıştık. Üstelik sık sık rastladığımız üzere defterlerdeki kayıt hataları ile inceleme metodumuzun tüm

¹⁶⁸⁷ Mücteba İlgürel, "Abaza Paşa (ö.1040/1634)", *DİA*, c.1, İstanbul, 1988, s.11-12; Ayrıca H.D. Andreasyan, "Abaza Mehmed Paşa", *Tarih Dergisi*, S.XXII, İstanbul 1968, s.131-142.

¹⁶⁸⁸ A.MKT.MVL.64/57, T.17 L. 1269.

dezavantajlarına rağmen bir genel kanı oluşturabildik. Öncelikle Hüseyinabad ve Kafirni'deki iskân mahallerinin 1574 yılı verileri esas alındığında yaklaşık bir asır sonraki kayıtlarda aynı isimle tespit edildiğini anlamış bulunmaktayız. Mecitözü'nde ise bu durum nispeten çok daha düşük bir orandadır. Her üç kazaya ait değerlendirmelerimizde de ifade edildiği üzere bu durumun iki temel nedeni olabilir. Bunlardan ilk akla geleni ve olası olanı idarî ve malî amaçlı kimi düzenlemelerle tesadüf edemediğimiz köylerin başka liva ya da kazalar hisselerinde değerlendirilmiş olmasıdır. İkincisi ise çok daha zayıf bir ihtimal dahilinde olsa da Celali kargaşası nedeniyle terk-i diyâr edilerek ıssız, harabe halini almış olmalarıdır. Bu mahiyette olmasına rağmen tımar ruznâmçe kayıtlarında tahrirde olduğu üzere derkenarlarda “harabe, halî, harâb” şeklinde ifadelerin düşülmemiş olması da defterlerin tutulma maksatlarında aranmalıdır. Nitekim tımar ruznâmçe defterleri var olan tımar, zeamet hisseleri, bunlara sahip olanlar ile değişikliklere dair muamelatı kapsamaktadır. Haliyle diri vergi kalemlerinin esas alınması mantıklıdır. Tımar ruznâmçe kayıtları ayrıca XVI. yüzyılın sonlarında varlığını bildiğimiz kimi aşiret, cemaatlerin aynı bölgelerde meskûn olduğunu da işaret etmektedir. Bu durum Celali sonrası dönemde dinginleşen ortamda konar-göçer gurupların tekrar kendi bölgelerinde sessiz sedasız bir şekilde meskun olduklarını akıllara getirmektedir. Ayrıca imparatorluk idaresinin XVI. yüzyılın sonları ile XVII. yüzyılda uygulamaya çalıştığı iskân faaliyetlerinin de bir sonucu olabilir. Fakat XVI. yüzyıl tahrir kayıtları ile tımar ruznâmçe kayıtlarında cemaatlerin köy ve tarif şekillerinin aynı olması bu tür kayıtların merkezden, taşra ile temas sağlanmadan, rutin şekilde belirli aralıklarla tutulan kayıtlar olduğunu da akıllara getirmektedir. İnceleme metodu ve şeklimiz dahilinde elde ettiğimiz ve her biri köy ile mezra başlıkları altında, yukarıda kazaları altında, belirttiğimiz XVI. yüzyıl resmi dışındaki köy, mezra ve çiftlik kayıtları XVII. ve XVIII. yüzyılda az da olsa nüfus ve iskân bakımından bir kıpırdamanın olduğunu işaretidir. Hüseyinabad bölgesinde İnallu, Köşger, Çongar, Karaköselü, Yörükân-ı Poladhaculu Cemaati ve kolları bu hareketliliğin işaretidir. Kafirni bölgesinde rastladığımız “Keykavus?” cemaati de ayrıca önemlidir. Öyle ki bu bölgede XVI. yüzyılda herhangi bir aşiret, cemaat izine rastlanmamıştı. Bu cemaatin yaşanan bir iskân hareketliliği sonucu bölgeye sevk edildiği düşünülebilir. Bu olası iskân faaliyetlerinin yanı sıra kazalarda tımar ruznâmçe defterlerinde tesadüf edemediğimiz köylere dair akıllarda bazı sorular oluşmaktadır. Örneğin; Hüseyinabad'a ait 1455 yılı tahririnden başlayarak 1482, 1485, 1520 ve 1574 yılı tahrirlerinde bulunan Alaca'ya ait bilgilere neden tımar ruznâmçe kayıtlarında rastlanılamamıştır? Bu durum işlem görmediği anlamına gelebilir. Benzer soru hemen hemen aynı durumdaki Kafirni'nin “Tiyeri” ve Mecitözü'nün ise “Karahacib” köyleri için de sorulabilir. Bu karyeler hakkında tımar ruznâmçe kayıtlarının tutulduğu tarihte tam olarak nelerin olup olmadığını bilmesek de Sivas, Bozok ve Tokat'a ait tahrir kayıtlarında yer alan bazı derkenar veya vassale kayıtlarından bazı

bilgilere erişebilmekteyiz. Örneğin; 238 numaralı Sivas İcmal defterinde “*Karye-i Alacalar*”ın yanına iliştilirilmiş 1132 (M. 1719-20) tarihli bir vassale bu bakımdan önemlidir. Belge Bozok kadısı Mevlânâ el-Hac Ali'nin Der-saadet'e göndermiş olduğu mektuba cevap olarak yazılmıştır. Ali Bey, Sivas Sancağının Hüseyinabad Nâhiyesinde yer alan Alacalar, Gecüd ve Tomalan köylerinin hisse tutarlarına dair bilgiler verdikten sonra yaklaşık elli seneden beri hâli bir vaziyette bulduklarını ifade etmiştir. Bu üç köyün bir diğer önemli özelliği ise Hazardibi, Bakırboğazı, Etmekcigedüğü, Yoğunbel ve Koparanboğazı derbentleriyle çevrelenmiş olmasıdır. Bu derbent isimleri aslında Hüseyinabad'a ait iklim ve beşerî özellikleri ifade ettiğimizi resmeder durumdadır. Etrafi yükseltilerle çevrili adeta bir çanak görünümünde olan hafif yükselteli düzlüklere sahi bir alandır. İşte bu özelliği nedeniyle Anadolu'yu kasıp kavuran yukarıda ifade ettiğimiz üzere terk-i diyâr ettiren Celali hışmına uğramaya âdeta davetiye çıkartan bir sahadır. Tomalan'a da tımar ruznâmçe kayıtlarında tesadüf etmeyişimiz bu savı doğrulamaktadır. Haliyle yemiş olduğu vurgun nedeniyle yaklaşık elli senedir boştur.¹⁶⁸⁹ Yukarıda da yer geldiğinde ifade edildiği üzere vakıf köylerin tımar ruznâmçe kayıtlarında yer almayacağı gerçeğini de burada tekrarlamak gerekmektedir. Artık Anadolu genelinde ortalık dinginleştiğine¹⁶⁹⁰ göre buraların tekrar mamur edilmesi şarttır. O halde dönemin genel uygulamalarına benzer bir şekilde nüfuzlu bir kişiye mâlikâne olarak verilmesi yoluna başvurulur. Mamalı Aşiretinden Ömer Paşa bölgeyi şenlendirmek, bir cami, medrese, han inşa ederek her hafta “ikame-i pazar” kurulması gibi şartlarla vazifeye layık görülür.¹⁶⁹¹ Böylece

¹⁶⁸⁹ “Bozok Kadısı Mevlânâ el-Hâc Alı zîde Fazlulu sütte-ı saâdete mektub gönderüb Sivas Sancağında Hüseyinabâd Nâhiyesinde dört bin beş yüz akçe yazusu olub iki aded icmâle tevzi' olunan Alacalar ve üç bin iki yüz akçe yazusu olub iki aded icmâle tevzi' olunan Tarlan ve üç bin yedi yüz akçe yazusu olub iki aded icmâle tevzi' olunan Geçüd nâm karyenin iki bin iki yüz akçe bir icmâlî kımesnenin kayd ve berâtına dâhil olmayub elli seneden beri hâli anı'r-re'âyâ olub Hezardibi ve Bakır Boğazı ve Etmekçi Gedüğü ve Yoğun Bel ve Koparan Boğazı demekle ma'rûf muhavvif ve muhâtara derbendlerin ortasında ve tarık-ı hâlîl olmağla eşkiyânın makarrı olmağın mürûr ve ubûr eden...”, TKG.KK.TTd.343/316-238, vr. 85/b-86/a, H.982.

¹⁶⁹⁰ Bu sakin havaya rağmen özellikle Kafiri havalisinde bazı tımar erbablarının terk-i diyâr, firar ettikleri görülmektedir.” Veli veled-i Yusuf, Vilâyetinden firâr ve terk-i hizmet eyledüğün Sivas alaybeyisi Mehmed Emin elviye-i sâ'ire alaybeyileri i'lâm itmeleriyle i'lâmî mücebince 'arz-ı hâl Abdullah'a virilmiştir, fî 8 Za. Sene 1185”; TT.d.852, ve.9/18, T.29.12.1186, Özellikle Sorkun nâhiyesine ait Harbuç/Harbuç? köyü hususundaki münakaşa bu minvalde iyi bir örnek oluşturur., Vilâyet-i Anadolu'da Sivas sancağında vâki' Hüseyinabad nâhiyesine tâbi' Hazret-i Üveys el-Karanî evlâdından Sultan Emirci nevvera'llahu merkadehümâ zâviyesi vakfi şeyhi ve zâviyedârı ve mütevellisi Eş-şeyh El-hâc Ahmed ibn-i El-hâc Ahmed meclis-i şer'-i şerif-i enverde işbu bâ'isü'l-vesika Sorkun nâhiyesinde Harbuc nâm karye ve gayriden onbin dörtyüz akçe yazulu tımara bâ-berât-ı 'âlî-şân mutasarrıf olan Es-seyyid Osman ibn-i Es-seyyid Ahmed sipâhi muvâcehesinde ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüb mezbûr Es-seyyid Osman sipâhinin mutasarrıf olduğu sâlifü'z-zikr Harbuc tımarı mülhakâtından Sorkun nâhiyesine tâbi' karye-i Esenlü oğlurvanı ve mezra'a-i Örenlü Dernez? ve Örenlüoğlurvanı ma'a mezra'a-i Çağılğanpınarı ve mezra'a-i İnegazi ve mezra'a-i Sultanpınarı ve mezra'a-i İnegazi deyü mukayyed ve karye-i Esenlüoğlurvanı mahallinde elsine-i nâsda Koyunculu ismiyle müsemma olub ber-müceb-i/defter-i hakânî mezbûrun tımarı tarafından zabt ve ta'sîr olunagelüb ve ben hâlâ şeyhi ve zâviyedârı olduğum sâlifü'z-zikr Hüseyinabad nâhiyesine tâbi' karye-i Sultan Emirci nâm-ı diğer Osman Paşa ma'a kışlak-ı Satılmış ve arâzi-i Bulduközü der-hudûd-ı karye-i mezbûre ve kışlak-ı Alaaddinlü ma'a Kafilepınarı ve Şehirvanı der- hudûd-ı mezra'a-i Gödelözü Güdülözü? deyü mukayyed karye...”, TKG.KK.TTd.10, vr.181/b-183/a.

¹⁶⁹¹ “...emr-i âli müceince Alacalar ve Tomlan ve Geçüd nâm karyeleri Şen ve Abâdân edüb mürûr ve ubûr eden ebnâ-i sebîle eşkiyâdan hıfz ve hırâset etmek için kendü mahıyla câmi' ve medrese ve Hân binâ edüb haftada bir gün bazar kurulmak üzere vakıf mâlikâneler tamâmen ve divânîlerinden der-dest olmağın beş aded icmâlî senevî on bin akçe mîrî ve Karardâde olan mu'âccesiyle mûmâ'ileyh Ömer dâme ikbâlehüya ber-vech-i mâlikâne tevcih olunmak

sahip olduğu beşerî özellikleri nedeniyle Celali vurgunundan ağır yara aldığı anlaşılan Alaca'nın günümüz konumuna doğru evirilen değişim ve dönümüne giden süreç başlamıştır. Nitekim daha sonradan Sungurlu'da ikame-i pazar kurulması ile Zile, Alaca, Sungurlu hattı kendiliğinden oluşmuş olacaktır.¹⁶⁹² Alaca kadar olmasa da İnceğüz, Kızılkır, Kuyucak, Taşağıl, Ahiözü, Çıkrık, Ağcakışla, Alifakih ve Kırık köylerinin de kaderinin Ruus-ı Hümayûn kisedârı Ömer Nehci ve Eşen Paşa evlatlarınca mamur edilip vakfa dönüştürülmesiyle değişmiştir.¹⁶⁹³ Kasım 1812 tarihli Sadullah imzalı derkenarda Ruus Kisedarı el-Hacc Ömer Nehci'nin Çorum Hüseyinabad Nâhiyesinde bulunan Ağcakışla ve Alifakih köylerinin yarı ve Kızok mezarının tamam hisselerinin durumuna dair bilgiler içermektedir. Tahrir de nâhiyenin söz konusu köylerinin hisseleri Çorum'da Gülabi Bey Camii kurbunda inşa ettiği medreseye ayırdığı yönündedir.¹⁶⁹⁴ Alacalar köyünde beliren bu hareketliliğin benzerine Amlus için de rastlanılmaktadır. Özellikle uzun süren Osmanlı-İran savaşlarının sefer tertip ve güzergâh yolu konumunda olması nedeniyle giderek ön plana çıkan bir konumundadır. Nitekim Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunan 11 Ca.1146 (M.20 Ekim 1733) tarihli bir belge Almus'un coğrafi ve stratejik konumuna dair önemli bilgiler vermektedir. Söz konusu belgede Revan Seferine giden askerlerin Almus köyünde konakladıkları ve burada sarf ettiklerinin karşılığı olarak 2710 akçeyi Tokat kazasına teslim edildiği belirtilmektedir.¹⁶⁹⁵ Osmanlı sefer organizasyonu ve tertibatı meselesi dahilinde düşünüldüğünde Almus'un konum itibarıyla sefer konak mekânı, menzil olmaya kadir bir yer olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda yol güzergâhı ve iç, dış mekânsal bağlantılarla irtibatlı olması durumu da elbette etkili olmuştur. Mehmet Emin, Ahmet Şakir ve Sadullah imzalı 27 C. Evvel 1213(M.6 Kasım 1798) tarihli derkenar, Mecidözü Kazası Çat Köyü sınırları dahilinde bulunan Keneviranı adındaki mezarı mâlikâne hisselerinin Ruus-ı Hümayun Kisedarı Ömer Nehci üzerine iken belge tarihinden itibaren Çorum'daki Gülabi Bey Camii yakınında inşa edilmiş Medreseye tahsis edildiğini işaret etmektedir.¹⁶⁹⁶ Özellikle Eşen Paşa evlatlarının belgede ifade edildiği üzere üç yüz seneyi aşkın süre vakıf sahibi olmaları da oldukça dikkat çekicidir. Seyyid Mehmet Emin imzalı bu belge 22 Zilhicce 1210 (M.28 Haziran

içün Havâss-ı Hümayûna ilhâk olunmak üzere tashîh olundu. Fi 9 Cemâziye'l-Sene 132...”, TKG.KK.TTd.343/316-238, vr. 85/b-86/a, H.982.

¹⁶⁹² TKG.KK.TTd.180/315-16, vr.67/a, T.983, “...Sungurlu beher hafta yevm-i pençşenbeh sayfen ve şitâ'en (ikâme-i bazâr) der-kazâ-i Budak Özü...”, fi Gurre-i Receb Sene 1245.

¹⁶⁹³TKG.KK.TTd.38,t.H.894 (1576/77), vr.230/b ve 231/a-b, T.984, “Çorum Sancağında Hüseyinabad ve Karahisar-ı Demürlü ve gayri nâhiyelerde vaki' Eşen Paşa evladlarından ebna-i Muhiddin ve Hasan vakf karyelerinden Kozlucavran ma'a İncigez ve Ağcakışla ve Ali Fakih ve Kırık karye ve mezraaları ve Mikarvil ma'a Çıkrıkçılar ve Kızılkır ve Kuyucak ve Çeltik ve Ahiözü ve Taşağıl ve sa'ir Kura ve mezari' vakfının mütevellisi olan ebna-i vakfdan Hasan halife veledes 'arz-ı hal edüb Çorum ve hüseyinabad'da vaki' Eşen Paşa evladları demekle ma'rûf ebna-i Muhiddin ve Hasan bin-i Mehmed ve Mehmed Müezzîn bin-i Maksud vakfının üç yüz seneden mütevaciz ecdadı ve yetmiş seneden mütevaciz babası ve kendüsi mutasarrıf olub ... fi, 21 Zilka'de sene 227.”; TKG.KK.TTd.247/33, vr.4/b, T.984.

¹⁶⁹⁴ TKG.KK.TTd.38,t.H.894 (1576/77), vr.230/b, 231/a.

¹⁶⁹⁵ TS.MA.e.962/9, t.11.05.1146.

¹⁶⁹⁶ TKG.KK.TTd.38,t.H.894 (1576/77), vr.231/a-b.

1796) tarihli olup şayet ifade ettikleri doğru ise bölgede ecdadının meskûn olması ve vakıf kurması yaklaşık olarak 1479 tarihine denk gelir. Osmanlı İmparatorluğu'nda vakıf kurma şart ve durumları göz önüne alındığında çok daha eski bir tarihte bölgeye geldikleri düşünülebilir.¹⁶⁹⁷ Bu defterdeki incelemelerimiz neticesinde gelirlerinden bir kısmı tımar olarak Hüseyin ve Ahmet'e tahsis edilmiş Çelebibağı köyüne rastlanılmıştır.¹⁶⁹⁸ XVI. yüzyılın sonlarında Hüseyinabad'a bağlı Sultan Emirci Zâviyesi nâm-ı diğer Osman Paşa köyünün vakıf köyler olması nedeniyle tımar ruznâmçelerde geçmemesine rağmen hala Hüseyinabad'a bağlı olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶⁹⁹

Her üç kazaya ait Hurufat kayıtları en başta köy ve mezra sayıları bakımından bariz farklılıkları bizlere sunmaktadır. Hurufat kayıtları genellikle vakıf iş ve işlemlerini konu ettiğinden Kafirni gibi vakıf muamelelerinin hayli az olduğu kazalardaki köy sayısını doğal olarak bizlere az göstermiştir. Bu gerçekte Kafirni'de köy sayısını değil, hurufata konu köy sayısının işaretidir. Aynı durum diğer kazalar için de geçerlidir. Bu itibarla Hüseyinabad'da 46, Mecitözü'nde ise 42 köyün hurufat kayıtlarına konu olduğu söylenebilir. Fakat hurufat kayıtları sadece bir bölgedeki vakıflar ile bunların itikadî hayata dair yapılarının muameleleri sunmaz. Ancak yer yer yukarıda açıklandığı üzere meskûn yerler, dinî ve kültürel yapılar en önemli de oturak yani yerli nüfusun durumuna, değişimine ve inanç dünyasına dair bilgiler de taşımaktadır. Bu nedenle daha ziyade merkezi otoritenin tesirinin çok daha az hissedildiği Kafirni'de cami ve mescid sayısı azdır. Diğer taraftan genellikle konar-göçer Türkmen aşiretlerinin yoğun olduğu Hüseyinabad bölgesinde XVII. ve XVIII. yüzyıllarda giderek artan bir cami ve mescid sayısıyla karşılaşmaktayız. Bu durum Terzioğlu'nun da ifade ettiği üzere aslında tasavvuf ve mezhepleşme alanında atılan adımların tam olarak bitmediği ama yeni bir süreçle XIX. yüzyıla kadar seyrettiği dönemin özelliğiydi.¹⁷⁰⁰ Fakat özellikle XVIII. yüzyılın savaşımlardan çok imparatorluğun "*meşruiyet iddialarının*" daha çok gün yüzüne çıktığı bir dönem olduğunu biliyoruz.¹⁷⁰¹ Celali sonrası dönemde ve İran-Şii tazyikinin kırılması hususunda Osmanlı İmparatorluğu'nun Sünnî İslâm akidesini benimsetme ve yayma maksatlı uğraşı, bölgede henüz yerleşik konuma geçmiş Türkmen unsuru tarafından benimsenmiş ve kabul görmüşe benziyor. Bu nedenle Hüseyinabad köylerindeki pek çok cami ve mescit köy ahalisinin bizzat isteği ile veya el birliğiyle yapılmış durumdadır. Alaca örneğinde rastlanıldığı üzere bölgeye sonradan geldiğini bildiğimiz bazı Türkmen aşireti mensuplarının cami ve mescit inşa ettikleri

¹⁶⁹⁷ TKG.KK.TTd.247/33, vr.5/a-b, T.984.

¹⁶⁹⁸ TKG.KK.TTd.247/33, vr.15/b, 17/b, T.984.

¹⁶⁹⁹ "Vilâyet-i Anadolu'da Sivas Sancağında vâki' Hüseyinabad nâhiyesine tâbi' Hazreti Üveys el-Karani evlâdından Sultan Emirci nevvre'l-lahu merkâdehûma Zâviyesi... fî'l-yevmi'l-mine'l-Muharremi'l-haram fi sene Seman ve seb'in vemie ve elf", TKG.KK.TTd.180/315-16, vr.182/a, T.983.

¹⁷⁰⁰ Terzioğlu, "Devlet İnşası ve Mezhepleşme Çağında Sufiler", s. 141.

¹⁷⁰¹ Madeline C. Zilfi, "Osmanlı Uleması", *Türkiye Tarihi, 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu*, (Ed. Suraiya Faroqhi), (Çev. Fethi Aytuna), II. Bsk., Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 273.

anlaşılmaktadır. Bu durum malî, sosyal ve idarî pek çok nedene dayalı olabilir. Adeta tozun dumana karıştığı XVI. yüzyılın sonları ile XVII. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra şekillenen merkez-taşra idarî yapısı ve taşralı ayân ailelerinin oluşması ile Sünnî İslâm akidesinin yaygınlaştırılması uğraşı bu tür dönütlere sebebiyet vermiş olabilir.¹⁷⁰² Ayrıca ekonomik kazancın birikmesi ve vergiden çok aileye mal edilmesi bağlamında vakıflaşmaya giden süreç de unutulmamalıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nda XVI. yüzyılın sonlarına doğru yapılan camilerin öncekilerden farklı bir yönü vardı. Zira sadece Cuma namazlarının kılınması maksadını gütmemekteydi. Aynı zamanda mutasavvıf, ahi ve seyyahların barındığı sosyal, itikadî bir yapıydı.¹⁷⁰³ Diğer iki kazaya göre ilk tahrir kayıtlarına yaklaşık otuz sene sonra rastladığımız Mecitözü'nün ise hurufat kayıtları bambaşka bir görüntü sunar bizlere. XIX. yüzyıla yaklaşırken konar-göçer ektrad taifesinin etkin olacağı bölgenin iskânında zaviyelerin etkin bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Bir yol güzergâhında veya dağ, tepe yamacında XVI. yüzyılda veya XVII. yüzyılın ilk dönemlerinde kurulduğunu bildiğimiz bu zaviyeler zamanla Celali sonrası nüfusunun başında kümelendiği yerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun en eski örneklerinden biri olan Elvan Çelebi kayıtlarına büyük olasılıkla başka kazalar hurufatları arasında yer aldığından erişilememiştir. Fakat Meyane Sultan, Şeyh Kutluca, Teslim Abdal ve Balım Sultan örnekleri aynı minvaldedir. Yine Bükse Sultan kaydı erişebildiğimiz en eski kayıtlardan itibaren bizlere eşlik eder. Bölgede hemen hemen cami kadar zaviye ve imamdan çok, hatibinin de biraz altında zaviyedar bulunması bu şekilde izah edilebilir. Sayılarını tam olarak bilmesek de Mecitözü havalisi Sünnî İslâm akidesini kabul edenler ile daha çok İslâm öncesi Türk kültürü temelli Alevi-Bektaşilerin yoğun olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar çok daha önceden bölgede varlıklarını bildiğimiz Şii eğilimli Türkmenler miydi? Yoksa alt üst olmuş Celali sonrası eski düzenlerine dönmeye çalışan ve bu arada ordan oraya gidip gelen konar-göçerler miydi? Bunu tam olarak kestirmek kolay değildir. Fakat Orta Anadolu kırsalında

¹⁷⁰² Osmanlı İmparatorluğu'nun XVI. yüzyılda artan Kızılbaş tehdidine karşı Sünnî İslâm akidesini arttırmak için uğraşlar sergilediği malum. Bu konuda Yavuz Sultan Selim bu dönemde ön plana çıkmaktadır. Bu tutum kaos ortamı olarak tarif edilen XVII. yüzyılda da devam etti. Celalîğin bitirilmesinin nişane ve şerefine temelleri atılan Sultan Ahmet Camii ve diğer Selatin camileri aslında temelde imparatorluk meşruiyetinin simgeleri olarak görev yapmaktaydılar. XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyıla devam eden süreçte camiler Osmanlı padişahlarının meşruiyetlerinin timsaliydi. Güdülen Sünnileşme politikalarının bir gereği olarak Anadolu kırsalında aynı maksatla sayılarının artırılması amaçlanmıştır. XVI. yüzyılda Kızılbaş, Rafizi tehdidinin gölgesinde yükselen bu tutum, XVII. yüzyılda İnalçık'ın "bağnazlığın zaferi" tarifıyla izah ettiği Kadızadeliler gibi farklı bir grup ekseninde devam etti. Bu sefer IV. Murad Bağdad ve Revan seferleriyle hem Safevileri yenmiş ve hem de İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin türbesini onlardan almıştı. Bu nedenle imparatorluk idaresi nezdinde XVI. yüzyıldaki Safevi ve Kızılbaş tehdidi çerçevesinde şekillenen Sünnileşme; XVII. ve XVIII. yüzyılda Kadızadeliler örneğinde olduğu gibi hem İran ve hem de sapkın olarak tabir olunan ulema dâhilinde yol almıştır. Her ikisinin Osmanlı idaresine yansıyan yönü temel inanç ve ideolojisinin resmi olan cami ve mescid yapımının artırılması şeklinde olmuştur. Bu konuda Bkz. Yıldırım Özbek, "İdeolojinin İnşası 15-16. Yüzyıl Osmanlı Selatin Camileri", *Belleter*, LXXII/264, 2008, s. 535-565; Ahmet Yaşar Ocak, "Osmanlı 'Resmi (Yahut İmparatorluk) İdeolojisi' Meselesi", *Doğu Batı*, S.29, İstanbul, 2004, s.78-79; aynı yazar, "XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Resmî Dinî İdeolojisi ve Buna Muhalefet Problemi", *İslâmî Araştırmalar*, IV/3, Temmuz 1990, s.190-194; İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600*, s.179-185; Marshall Hadson, *İslam'ın Serüveni*, C. III, (Çev. M. Karabaşoğlu), İz Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 123-125.

¹⁷⁰³ Terzioğlu, "Devlet İnşası ve Mezhepleşme Çağında Sufiler", s.137.

Mecitözü örneğinde ve yer yer de Hüseyinabad'da tesadüf edildiği üzere imparatorluk idaresi genellikle Hacı Bektaş Veli Tekkesi vesilesiyle bu grubu kontrol altında tutmaya, iktisadî hayatlarını devam ettirmeye ve gelişimini ise Çorum, Amasya gibi yakın çevredeki cami, medrese, tekke ve zaviyelere bağlayarak sürdürmeye çalışmıştır. Bu nedenle bölgedeki pek çok zaviyenin evladiyet üzere zaviyedar atanması başta araziler ve gelir kalemleri olmak üzere müdahale edilmemesi gibi konularda olabildiğince titiz davranmıştır. Zaviyedar atamalarında sülale veya irsen takip ya da muktedir olup olmama gibi kanaatleri tamamen adeta Anadolu'nun ortasında Alevi-Bektaşî toplumunun gözbebeği Hacı Bektaş Veli Tekkesine vermiştir.

Tablo 39: Hurufat defterleri verilerine göre Hüseyinabad, Kafirni ve Mecitözü Kazaları (Karşılaştırma)

Sıra	Kaza	Köy	Mezra	Cami	Mescid	İmam	Hatip	İmam ve Hatib	Cüzhan	Müezzın	Zaviye	Zaviyedâr	Tekke	Toplam
1	Hüseyinabad	46	1	21	2	6	15	7	1	2	6	5	1	67
2	Kafirni	13	3	6	3	3	1	4	1	1				22
3	Mecitözü	42	7	22	6	5	16	3	1	1	14	11	2	88
Toplam		101	11	49	11	14	32	14	3	4	20	16	3	177

Yukarıdaki tablo bizlere hurufat defterlerinde elde ettiğimiz bilgileri toplu ve karşılaştırmalı olarak görme şansı vermektedir. Bu vesileyle Hüseyinabad'ın 46, Mecitözü'nün 42 ve Kafirni'nin ise 13 köyünün olduğu anlaşılmaktadır. Mecitözü toplam 11 mezranın bulunduğu ve kazalardan en fazla mezraya sahip olan kazadır. Burada hurufat kayıtlarının tutuluş şekli nedeniyle özellikle cami ya da mescidlerde görevli kişilerin tespitinde karışıklık yaşandığını ifade etmemiz gerekmektedir. Nitekim bir köy camisi için “imam ve hatib” tayini istenirken iki kişi mi yoksa iki görevi de ifa edecek tek kişi mi kastediliyor net bir şekilde anlaşılmamıştır. Bu nedenle yukarıdaki tabloda ortaya çıkan sayılar “imâm”, “hatîb”, “imam ve hatib” şeklindeki fark edilen ayrımlardan hareketle ortaya çıkmıştır. Ayrıca öncesinde mescid, sonrasında da cami kaydı bulunan köylerde “mescitten camiye bir dönüşüm mü oldu, yoksa her ikisi de kaldı mı?” sorusu da cevaplanamamıştır. Bu nedenle söz konusu örneklerde her iki yapı da var olarak düşünülmüştür. Zaviyelerde ise özellikle kayıтта zaviyedârlık ile ilgili bilginin olmasına dikkat gösterilmiştir. Daha ziyade zaviyedar ibaresi bulunmayan malî iş ve işlemlere dair kayıtlarda zaviyeler dikkate alınmış ve fakat zaviyedar hesaba katılmamıştır. Bu durumda söz konusu zaviyenin zaviyedarlıktan yoksun olduğu yönünde bir düşünce ortaya çıkmaktadır. Tam olarak böyle bir saptamaya varmak doğru olmasa da biz sadece hurufat kayıtlarından sarıh bir şekilde elde ettiğimiz bilgi ve bulguları değerlendirmeye gayret gösterdik.

6. BÖLÜM: YENİDEN TOPARLANMA (XIX. Yüzyıl)

Önceki bölümde ele aldığımız bölgelerde XVII. ve XVIII. yüzyıllarda ne oldu? sorusu dahilinde bir resmin ortaya çıkarılması amaçlandı. Bu resmin oldukça renkli olduğu kullanılan kaynaklar bağlamında ortadadır. Fakat birbirini tamamlayan tonlarda olup olmadığı tartışılır. Nitekim her üç kazanın karanlık dönem olarak tabir olunan XVII. ve XVIII. yüzyıllara dair olan biteni bütüncül bir şekilde ve tüm açıklığıyla ortaya koyduğu söylenemez. Peki ya sonrası? Sonrası aslında daha kolay, daha doğrusu sistematiktir. Zira elimizde 1830/31 yılına ait imparatorluğun ilk resmî nüfus sayımlarına ait defterler bulunmaktadır. Peki, bu kaynaklar bizlere ne söyler? Esas olarak XVII. yüzyılda nüfusuna dair bilgileri tahminlerle ortaya koyduğumuz köy, mezralar XIX. yüzyılın başındaki durumu nasıldı? Kaybolan köyler var mıydı? Yeni köyler kurulmuş mu? vb. sorularımızın cevapları hem tezimizin son bölümünü oluşturacak içeriğe malzeme olacak hem de üç Anadolu kazasında XVII. yüzyıldan XIX. yüzyıla giden süreçte nüfus ve iskân bağlamında ne tür değişmelerin olduğunu anlamamıza fırsat verecektir. Nitekim Amasya örneğinde olduğu gibi 1643 mufassal avârız defterinde olmayan bazı köylerin XIX. yüzyılda kayıtlarda “yeniden ortaya çıktığı” anlaşılmaktadır. Bu durum aradan geçen zamanda söz konusu köylerin yeniden iskân edildikleri şeklinde yorumlanabilir. Yine Amasya özelindeki çalışmalar XIX. yüzyılda nüfus ve iskân yapısını şekillendiren grupların anlamlı bir şekilde değişmediği gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Yani XVI. yüzyılda bir Etrakiyye köyü olarak bildiğimiz yerleşim birimleri XIX. yüzyılda karşımıza yine Etrakiyye köyü olarak çıkmaktadır. Böylece Celali şiddeti sonrasında durağanlaşan Anadolu kırsalındaki nüfus ve iskânın XIX. yüzyıl bağlamında aslında bir geriye dönüşün söz konusu olduğu söylenebilir. Bu nedenle şartların oluşmasını takiben Etrakiyye taifesi önceden olduğu üzere değişken olmayan beklentilerine cevap verebilecek mahiyetteki bölgelere yönelmiştir.¹⁷⁰⁴

Fakat bu türden karşılaştırmalarımızı Osmanlı ile Cumhuriyet döneminin köy tarifleri çerçevesinde hareket ederek yapmamız gerekmektedir. Nitekim 1928’de köy olarak kaydedilen iskân mahalleri nüfusu 2.000’e kadar olan yerlerdi. O halde köy statüsü için bir iskân mahallinin 2.000 nüfuslu olması şarttı. Dağınık, kır yerleşmelerinde ise ortak okul, cami, mera ya da ormana sahip olma şartı köy olmanın temel kıstası sayılmıştı. Oysa Osmanlı döneminde bilindiği üzere şayet mezra değil ise kırsaldaki tüm meskûn birimler köy (karye) olarak görülmekteydi. Dolayısıyla Osmanlı döneminde köy olarak görünen bir yer Cumhuriyet’in erken dönem pratiğinde bir mahalle adı ya da mevki adı olarak karşımıza çıkabilirdi. 1830/31 yılı nüfus defterleri bu konuda tereddüte düşmeden net bir fotoğraf ile değerlendirme yapmamıza fırsat verir. Çünkü henüz Tanzimat dahi ilan edilmiş değildir. Yani XV.-XIX.

¹⁷⁰⁴ Özel, “Osmanlı Anadolu’sunda Terkedilmiş/Kayıp Köyler Sorunu (17-19. Yüzyıllar)”, s. 585.

yüzyıl pratiğinde tüm meskûn mahallerin devamı veya kopuşuna dair bilgileri ilk dönem nüfus defterlerinden okumak mümkündür. Bu durum bizim tezimizin sınırlılığı bağlamında da oldukça önemlidir. Nitekim başlangıçtaki niyetimizin aksine, idarî yapıda köklü değişikliklerin yapıldığı Tanzimat Devrini çalışmamıza dâhil etmemeyi uygun bulduk.

Osmanlı Devleti'nin özellikle 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım'ı kaybetmesi ve XIX. yüzyıl başlarında Mora İsyanı ile başlayan süreçte kaybedilen topraklardan meydana gelen göçlere sahne olması XIX. ve XX. yüzyıl Türkiye demografi ve yerleşim tarihi bakımından çok belirleyici olmuştur.¹⁷⁰⁵ XV. yüzyılda artan göçer aşiret ve cemaatleri, isyankâr taifeleri Rumeli'ye sevk ederek hem toplumsal huzur ve hem de siyasî ve ekonomik gelişme elde eden imparatorluk idaresi, XIX. yüzyılda daralan sınırlar ve muzdarip olan tabiiyetindeki pek çok kişinin geri dönüşüne şahitlik etti. İlk olarak Karadeniz'in kuzeyinden gelen Kırım Tatarları Anadolu'nun değişik bölgelerine sevk edilmiştir. Onları uzun süren Avusturya-Macaristan ve Rusya savaşlarıyla daralan Rumeli göçmenleri takip etti. Bu göçmenler XVI. yüzyılda boşalan köylere yönlendirildi. Çelik'in tespitlerine göre gerek Kırım gerekse Rumeli'den kaynaklı Anadolu'ya dönük bu geri dönüş hikâyesi 1831 nüfus sayımlarına kilometrekareye 6,1 kişinin düşmesi şeklinde kendisini hissettirdi.¹⁷⁰⁶

6.1. İMPARATORLUĞUN İLK RESMÎ NÜFUS SAYIMLARI (1830-1839)

Tarih öncesi dönemlere ait dünya nüfusuna dair bilgilerimiz olmasa da özellikle yerleşik hayata geçme ve tarımsal devrim ile birlikte ciddi bir nüfusun ortaya çıktığı ifade edilmektedir.¹⁷⁰⁷ Dünya tarihinde askerî amaçlı ilk nüfus sayımlarının özellikle askerî ve idarî sitemin dayanağı haline getirilen mülkiyete dair bir dizi reformlarıyla ön plana çıkan Kral Servius Tullius zamanında yapıldığı görülmektedir. Tullius, orduya katılabilecek, askerî bakımdan yarar nüfusun sayısını öğrenmek istemiştir. Onun bu isteği sonucu yapılan sayımlarda seksen bin erkek Roma yurttaşının varlığı ortaya çıkmıştır.¹⁷⁰⁸

Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. yüzyılın ilk yarısında sadece insan unsurunun potansiyelini tespit etmek maksadıyla 1830 yılında nüfus tahriri yapılmıştır. II. Mahmut tasarladığı ıslahat karşısındaki en büyük tehdit unsuru olarak gördüğü Yeniçeri Ocağını ortadan kaldırdıktan sonra imparatorluğun imar ve idarî sahada gelişimine ağırlık vermiştir. Elbette her iki alanda

¹⁷⁰⁵ Bu konuda teferruatlı bilgi için, Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, (Çev. Bahar Tırnakçı), Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

¹⁷⁰⁶ Gülfettin Çelik, *Sosyo-Ekonomik Sonuçlarıyla Osmanlı Türkiye'sine Göçler (1877-1912)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1994, s. 173, 177-180.

¹⁷⁰⁷ Cipolla, *Dünya Nüfusunun İktisat Tarihi*, s. 96-98.

¹⁷⁰⁸ Aslına Kral Servius Tullius'un bu adımı askerî ve malî maksatları barındırmaktaydı. Nitekim o hem diri asker olabilecek nüfusu ve hem de tributum olarak adlandırılan servet vergisini ödemeye kadir nüfusu görmek istemiştir, Duygu Özer Sarıtaş, "Antik Roma'da Nüfus Sayımı (Census)", *Arkeoloji ve Sanat*, S.134, 2010, s. 83-88.

yapılacak harcamalar vergi nizamında da titiz bir düzenlemeyi gerektiriyordu. Nitekim vergi veren, vermeyen ve kaçak pek çok kişi vardı. Bu durum bazen derbent köyleri örneğinde olduğu üzere bir köy halkını bile kapsayacak haller alabilmekteydi. Derbent'in işlek olduğu zamanki vergi muafiyetleri ortada derbentin kalmadığı XIX. yüzyılda bile devam ediyordu.¹⁷⁰⁹ II. Mahmut, Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdıktan sonra imparatorluğun askerî, idarî, malî ve sosyal düzeninde köklü değişiklikler yapmayı amaç edindi. Bu onun reformlarının yol haritası ve seyrini belirleyecek yegâne maksattı. Reformların gerçekleştirilmesi imparatorluğun malî ve demografik potansiyeline bağlıydı. Çok fazla vakit kaybedilmeden 1826'dan başlayan bir sayım işlemi tüm imparatorluk sathında başlattı. Esasen askerlik eksenli olan bu uğraşın yaklaşık yirmi yıl sonra uygulanacak temettuatlar malî ayağının da kayda geçirileceğini ifade edebiliriz. II. Mahmut'un reformlarının seyrini belirleyecek insan potansiyelinin durumunu gözler önüne serecek bu ilk sayım teşebbüsü imparatorluğun kuzeyli kâbusu olarak da tarif edilebilecek olan Rusya ile savaşın baş göstermesi nedeniyle tamamlanamadı.¹⁷¹⁰ Merkezden bölgelere gönderilen tahrir eminlerine her zamanki gibi olağan titizlikle işlerini yapmaları tembhlendi ve yine alışkın olduğumuz üzere taşraya gönderilen fermanlarda görevli tahrir eminlerine yardımcı olmaları emredildi. Şayet onlar isterlerse mahallindeki mütesellim, hâkim ve diğer bazı kişilerden yardım alabileceklerdi.¹⁷¹¹ 1828-1829 Osmanlı-Rus harbinin sona ermesinden sonra yapılmasına karar verilen yeni sayımın temel maksadı askerî potansiyelin anlaşılmasına dönüktü. İmparatorluk dahilindeki gayrimüslim unsurlar da a'lâ, evsat ve ednâ olacak şekilde üç başlık altında sayılmıştır. Temel maksat askerî sınıfı ki sadece Müslüman olan askerî sınıfı tespit etmek olduğundan dışardaki gayrimüslim unsur genellikle "reâyâ, Ermeni, Yahudi ya da Kıpti" olarak kaydedilmiştir.

II. Mahmut'un başlatmış olduğu bu hareketin ikinci adımının ancak savaşın bitimini müteakip oluşturulan "Meclis-i Şurâ"¹⁷¹² kanalıyla başlatıldığı anlaşılmaktadır. Bu adım ilkinden çok daha planlı ve programlı olarak görülmektedir. Nitekim en başta bir talimatnamesi bulunmaktadır. Yani nüfus sayımının nerelerde, nasıl ve kimler vesilesiyle yapılacağı bir bir ortaya konulmuştur.¹⁷¹³ Eyalet, kaza, kasaba ve köylerde yapılan bu minvaldeki sayımlar defterlere işleniyor ve tetkik ile onay için imparatorluk merkezine gönderiliyordu. Bu durum elbette belli bir zaman almaktaydı. Bu nedenle Özdemir, E. Ziya Karal'ın "1247 senesinde Memâlik-i

¹⁷⁰⁹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1994, s.11.

¹⁷¹⁰ Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı, 1831*, s. 8.

¹⁷¹¹ Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara (Fiziki, Demografik, İdarî ve Sosyo-Ekonomik Yapısı, (1785-1840)*, Ankara, s. 115-119.

¹⁷¹² "1768-74 yılları arasındaki Osmanlı-Rus savaşından sonra imparatorluğun varlığını tehdit eden ve ayrıca buhranları ortaya çıkardığı siyasi kargaşa ve sorunların çözümü maksadıyla açılmış meclislerden biri", Ali Akyıldız, "Meclis-i Meşveret", *DİA.*, C.28, Ankara, 2003, s. 248-249.

¹⁷¹³ Musa Çadırcı, "1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerine Bir Araştırma", *Osmanlı Araştırmaları*, I, İstanbul, 1980, s. 110-112.

Mahrûse-i Şahânedede mevcûd nüfus defteri” ismiyle İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde yer alan ilk nüfusun tarihini 1831 olarak tespit etmesini hatalı bulur. Ona göre yukarıda izah edildiği üzere sayım bittikten sonra imparatorluk merkezinde devam eden kontrol ve onay prosedürü nedeniyle bu tarih geç düşülmüş olmalıdır. Haliyle sayımlar 1830 yılına ait olmalıdır.¹⁷¹⁴ Bu dönemde imparatorluk merkez idaresinde Ceride Nezareti’nin kurulmasıyla nüfus sayım ve istatistiksel verinin elde edilmesi noktasında büyük bir adım atılmıştır.¹⁷¹⁵

Sayımlar sırasında uygulanan metot ve gerçekleştirilenlere bakıldığında Anadolu halkının uzun süre devam eden vergilendirme ve yeni bir vergiden ne derece kaçındıklarını anlamamıza fırsat vermektedir. Bu nedenle sayımı gerçekleştirilecek heyetin arasına hoca ve müderris gibi kişiler de ilave edilmiştir. Aslında başta söylenmiş olduğu üzere kurullar ve esaslar mevcut olmasına rağmen farklı usullerde kayıtların yapıldığı görülmektedir. Bu durum en çok kişi kaydının üstüne düşülmüş “*matluba muvafik, gayr-ı muvafik, sabi, amelmande*” şeklindeki ifadelerde ortaya çıkar. Nitekim bazı kayıtlarda ise nüfusun “1-16, 16-40 ve 40- üstü” şeklinde kategorize edilerek tutulduğu anlaşılmaktadır. Bu husustaki son örnek ise daha çok dış görünüşe, fiziksel özelliklere dayalı olanıdır. Zira, “*bıyıklı, aksakallı, kara sakallı, ter bıyıklı*”, “*şâbb-ı emred*”, “*sinni vusta*” ve “*pir*” şeklindeki tariflerle aslında ortalama bir yaş gurubuna dâhil erkek nüfus kaydı yapılmıştır.¹⁷¹⁶ Sayımlardaki bu farklı metot ve usullerden başka aslında 1831 sayımlarının sonuçlarına dair çok daha önemli bir eksiklik mevcuttur. Bu sayımlara nedense Anadolu’da başta askerî muafiyetli imparatorluk merkezi İstanbul olmak üzere Van, Diyarbakır ve Erzurum; Rumeli’de ise Tesalya, Bosna ve Arnavutluk bölgeleri sayıma dâhil edilmemiştir. Haliyle tüm imparatorluk genelinde bir nüfus verisine erişmek mümkün değildir. Çalışmasında aslında öncesinde hakkında bilgiler verilen avâriz defterleri/kayıtlarına yer vermemiş olan Behar ise bu eksikliğine rağmen XVII. ve XVIII. yüzyılda adeta mumla aradığımız ve daha çok yabancı seyyahların¹⁷¹⁷ tespitlerine bağlı kaldığımız dönemin aksine XIX. yüzyıl için oldukça ciddi kaynaklar olduğunu aktarmaktadır. Karpat, ilk sayımların sadece asker olabilecek kişileri esas alarak toplumun geri kalan erkek ve kadınları hesaba katmaması nedeniyle¹⁷¹⁸ yüzde on yedi ila yirmi iki arasında değişen oranda nüfusu eksik göstermiş olabileceğini ifade etmektedir.¹⁷¹⁹ Karpat, Osmanlı İmparatorluğu’nun XIX. yüzyıl nüfusuna dair yürütülen

¹⁷¹⁴ Özdemir, "Avâriz ve Gerçek-Hâne Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler", s.1610.

¹⁷¹⁵ Nejdet Bilgi, “Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları Hakkında”, *Türk Yurdu* 700. Yılında Osmanlı, 19-20/148-149, Aralık 1999-Ocak 2000, s.118-122.

¹⁷¹⁶ Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s. 64; Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, s. 18-19.

¹⁷¹⁷ Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğu’nun ve Türkiye’nin Nüfusu 1500-1927*, Devlet İstatistik Enstitüsü (Tarihi İstatistikler Dizisi), C.II, Ankara, 1996.

¹⁷¹⁸ 1831 yılı sayımının aksine çok sonraları Divriği bölgesi nüfus hesaplamalarında kadınların da kayda alındığı görülmektedir, Hasan Yüksel “Osmanlı’da Modern Anlamda Yapılan İlk Nüfus Sayımına Göre Divriği’nin Demografik Yapısı”, *Nüfusbilim Dergisi, Turkish Journal of Population Studies*, S.28-29, 2006-2007, s. 73-89.

¹⁷¹⁹ Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s. 8-9.

çalışmaların oldukça yoğun olduğunu ancak burada üç önemli problemin de yer aldığını belirtmektedir. Bunlardan ilki çok azının güvenilir nüfus istatistiklerine dayanmasıdır. İkincisinin ise imparatorluğun değişik dinî veya etnik gruplarına dayalı tarafgir bir bakış açısı dahilinde yapılmasıdır. Son olarak da Anadolu ve Arapça konuşan toplumların çok da hesaba katılmaması noktasındaki eksiklik olarak belirtilebilir. Daha ziyade Balkanları esas alan çalışmalar olması bu durumun nedeni olarak ortaya konulmaktadır.¹⁷²⁰ Sayıları yirmi¹⁷²¹ ya da yirmi bir¹⁷²² bini bulan bir nüfus defteri serisiyle karşı karşıyayız. Karpat'ın bu yöndeki düşüncelerinin üzerinden çokça zaman geçmiştir. Ayrıca özellikle Nüfus Defterlerinin kullanıma açılmasıyla en azından sayımı yapılan yerler hakkında pek çok tez veya kaynak yayın yapılmıştır. Her geçen gün belli bölgeleri konu edinen çalışmaların artması bu zenginliğin ortaya konulmasına katkı sağlamaktadır.

Yukarıda mümkün olduğunca evveliyatı, uygulaması ve bazı zaaflarına dair bilgi verilen 1831 nüfus sayımı sonrasında Anadolu'da 1.939.236 Müslim 230.519 gayrimüslim olmak üzere toplam 2.169.755 erkek nüfus kaydı yapılmıştır.¹⁷²³ Askerî amaçlı nüfus sayımı yaklaşık on beş yıllık bir sürenin akabinde yeniden yapıldı. Bu sefer en önemli nedenlerden biri “*Redif Asâkir-i Mansûre*” olarak bilinen ve Yeniçerilerin yerini alan askerî biriminin erat ihtiyacını karşılamakti.¹⁷²⁴ Akbal'ın çalışmalarına göre 1831 yılı idarî taksimatında toplam 29 eyaletten biri olan Sivas Eyaleti Sivas, Amasya, Bozok, Çorum, Canik, Divriği ve Arapgir livalarını kapsamaktadır.¹⁷²⁵

6.2. HÜSEYİNABAD (ALACA)

Devlet Arşivleri Nüfus Defterleri ve Maliye Ceride Defterleri fonlarından Hüseyinabad'a ait yirmi beş defter kaydına tesadüf edilmiştir.¹⁷²⁶ Bu defterlerden tezimizin sınırını oluşturan 1839 yılına kadar olanlar bu bölümde ele alınacaktır.¹⁷²⁷ Dolayısıyla 1830-1839 yılları arasında Hüseyinabad nüfusunun mufassal, icmal, reâyâ veya yabancı şeklinde bilgilerini barındıran

¹⁷²⁰ Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s. 28-29.

¹⁷²¹ Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s. 66

¹⁷²² Necati Aktaş, “Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinin Bugünkü Durumu”, *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, 17-20 Mayıs, *Türk-Arap İlişkileri İnceleme Vakfı, İstanbul Matbaası*, İstanbul, 1985.

¹⁷²³ Cem Behar, “Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi”, *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, (Ed. Halil İnalcık-Şevket Pamuk) TÜİK (DİE) Yayını, II Baskı, Ankara, s. 61-73.

¹⁷²⁴ Engin Deniz Akarlı, *Ottoman Population in Europe in the 19th Century; Its Territorial, Racial and Religious Composition*, University of Wisconsin Master of Arts, 1972, s. 42-43.

¹⁷²⁵ Fazıla Akbal, “1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İdari Taksimat ve Nüfus”, *Belleten*, XV/60, 1961, s.622,623.

¹⁷²⁶ Bu defterler NFS. d.2121, 2128, 2133, 2267, 2268, 2273, 2287, 2288, 2292, 2332, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2510, 2511, 2541, 2542, 2543, 2583, 2584, 2585, 7260; ML. CRD. d.1679 şeklinde sıralanabilir.

¹⁷²⁷ NFS.d.2267, T.29.12.1246 (M.10 Haziran 1831); 2268, T.29.12.1246/10 Haziran 1831; 2273, T.29.12.1246/10 Haziran 1831; 2287, T.29.12.1246/10 Haziran 1831; 2292, T.29.12.1248/19 Mayıs 1833; 2332, T.29.12.1254/15 Mart 1839; 2510, T.29.12.1254/15 Mart 1839; 2583, T.30.12.1248/20 Mayıs 1839; 7260, T.-; ML.CRD.d.1679, T.-.

defterler burada ele alınacaktır. Daha önceki bölümlerde de ifade edildiği üzere her bir bölüm kendi içinde farklı başlıklar altında irdelenecek ve en sonunda üç kazanın da karşılaştırmalı bir değerlendirilmesi yapılacaktır.

Hüseyinabad ile ilgili olarak ele alacağımız ilk defter Vilâyet-i Rum'un birçok kazasının nüfus kayıtlarını ihtiva eden 1831 yılı defteridir. Bu yıla ait üç defterin bulunması oldukça dikkat çekicidir. Defterin 149. ila 172. sayfaları "*Kazâ-i Hüseyinabâd*" şeklinde başlayan, köy isimleri ve bazı hane kayıtlarının üzerine düşülmüş notların kırmızı harfle yazıldığı, oldukça temiz ve okunaklı olanıdır. Defterde bilindik hane ve nefer kaydına dair bilgiler maalesef bulunmamaktadır. Bu nedenle her bir köye ait nüfus tespiti tek tek sayılarak elde edilmiştir. Kayıtlar köy kethüdası, ihtiyârı ya da varsa bölge eşrafından olan kişilerle başlamaktadır. Klasik tahrir kayıtlarında aşına olduğumuz ve belli bir yaşa gelmiş bekâr nüfusu ifade eden "m", "*mücerred*" ibaresine benzer bir kaydın bu defterlerde de bulunduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Fakat bu işaret kanımızca ilkinden farklı olarak yukarıda da bahsedildiği üzere "asker" olabilecek dirayet ve özellikleri haiz kişileri göstermekteydi. Nitekim 13, 14 yaşları ile ender de olsa 30'lu yaşları bulan kişilerde sık sık bu ibarenin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bazı sülale veya aile kayıtlarının belirli yaş aralıklarıyla seyreden ve "*karındaşı*" ibaresiyle yakınlık durumu ortaya konulan kayıtlarda bir veya iki kişinin ki bunların yaşı diğerlerine göre küçük olanıdır, "m" işaretiyle belirtilmesi de bu düşünceleri doğrulayan bir başka yaklaşım olabilir. Fakat artık "*matlub-ı âliye muvafık*" yani askerlik için elverişli anlamında kullanıldığı yaygın kanaattir.¹⁷²⁸ Alaca ile başlayıp Tutaş köyü ile biten defterde toplam 54 iskân mahalli yer almaktadır. Defterde zaman zaman ayırımı yapmakta zorlandığımız "Dudaş" ve "Tutaş" köyleri yer almaktadır. Bunlardan ikincisinin Haremeyn Yörükânı'ndan Karuşduran taifesine bağlı Cerid aşiretince oluşturulduğu anlaşılmıştır.¹⁷²⁹ Bu nedenle değerlendirilmelerde ayrı ayrı yer verilmiştir. Pek çoğu XV. yüzyıl kayıtlarında tesadüf ettiğimiz isimleri taşıyan köyler arasında "Hışır/Cısr, Karakısık, Kuyumcivıranı, Kayabüged, Kıranyaycı, Kuyuluş, İshacılı, Camiikebir, Karamahmud, Değirmenderesi, Semebağı, Veled, Çelebibağı, Topçu, Tekkeyenicesi, Tutluca, Kavaközü, Yağlıvıran ve Evidiş/Oyduş" şeklinde sıralanabilecek yeni köy isimlerinin defterde yer aldığını belirtebiliriz. Bu köy adlarında bir kısmı da aslında yine XVII. ve XVIII. yüzyıl kayıtlarında İshacılı, Değirimen Deresi, Kayabüged, Tutluca şeklinde tesadüf ettiğimiz bazı mezra, yaylak kışlak kayıtlarından bildiğimiz isimlerdir. Ayrıca XVI. yüzyılda Hüseyinabad'a idarî bağlanmış ve sonrasında Bozok Sancağı'na zaman zaman bağlanan Emirci Sultan Zâviyesi kaydı da nüfus defterlerinde

¹⁷²⁸ Selim Özcan, "H.1256 Tarihli Amasya Nüfus Defteri ile H.1260-1261 Tarihli Amasya Temettuat Defterlerinin Karşılaştırmalı Değerlendirilmesi" *Studies of the Ottoman Domain*, C.VI, S.XI, Ağustos 2016, s.100.

¹⁷²⁹ NFS.d.2267, s.152 ve 172.

Hüseyinabad'a bağlı olarak yer almaktadır. Zaviye kaydı Osman Paşa köyü ve Emirci Sultan evladlarına dair bilgileri içerecek şekilde ayrı ayrı verilmiştir. Nüfus kayıtlarının Hüseyinabad kazasında yer almasına rağmen Topçu karyesi üzerine düşülmüş bir not sayesinde yine aynı muammanın yaşandığı anlaşılmaktadır.¹⁷³⁰ Yani madem Kızılkoca Kazasına bağlıysa o halde neden kayıtları Hüseyinabad dahilindedir? Kazaya ait köy, mezra, yaylak ve kışlak sayılarının tespitinden tutun ki hâsıl ve nüfus kayıtlarına dair çıkarımlarımızda işimizi zorlaştıran bir durum olarak karşımıza çıkmıştır. Nihayet burada da söz konusu nota binaen bu köyleri Hüseyinabad kazası içinde mi değerlendirelim, dışında mı turalım? sorusu ortaya çıkmaktadır. Bizler yine ilk örneklerinde yaptığımız gibi kaza ve ana başlık esasını göz önüne alarak dâhil etmeyi uygun bulduk.

Köylerdeki aile lakapları iskân ve nüfusun şekillenmesini etkileyen değişimleri de ortaya koymaktadır. Nitekim başta Alaca olmak üzere kazadaki pek çok köyde “Mamalu” aşiretinden kişilerin olduğu anlaşılmaktadır. Haliyle XVII. ve XVIII. yüzyılda yoğun bir şekilde Bozok havalisinde olduklarını bildiğimiz Mamalu aşireti kazanın pek çok köyüne dağılmış durumdadır.¹⁷³¹ Aşağıda ifade edileceği üzere bölgede bu şekilde tesadüf ettiğimiz ilk örnek değildir. Başkaca aşiret veya oymaklar da yer almaktadır. Alaca ve Sapmaz köylerinde Pehlivanlı; Balçıkhisar, Akviran köyünde Harbendelü; Fakılar, Veled köyünde Avcı ve Keskici Türkmanan taifesi; Yatankavak köyünde Bayat, Çelebibağı köyünde Aşudi Aşireti, Tekkeyenicesi köyünden Karakeçili aşireti mensupların olduğu görülmektedir. Bu örnekler daha önce de ifade edildiği üzere tahrir çağı verilerinden hareketle dönemin koşulları dahilinde kendilerine uygun iskân mahalleri seçerek yerleşmiş; Celali kargaşası döneminde Türkmen aşiretlerinin Hüseyinabad bölgesinde ortamın uygunluğuyla birlikte tekrar ihtiyaç ve özelliklerine uygun bölgelere yerleştiklerini ortaya koymaktadır. Bölgede iskâna meyledenler elbette sadece Türkmen unsuru değildi. Özellikle Sulu Dere köyünde Cihanbeyli ve Şıhbızın aşiretleri örneğinde Kürt taifesinin de bazı köylere iskân olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷³²

İncelediğimiz defter Koçhisar, Yenice, Sapmaz, Büyüksöğüdüzü ve Killik kayıtları özelinde oldukça önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Defterde söz konusu köylere ait nüfus verileri dışında köy sınırları dahilindeki aşiret, oymaklara ait bilgilerin ayrıyeten kaydedildiği anlaşılmaktadır. Bu vesileyle Koçhisar köyünde Hameyn Aşireti'nin Harbendelü kabilesine mensup beş

¹⁷³⁰ “İş bu karye ve zîrde muhârrer Osman Paşa ve Yenice Tekkesi Karyeleri Bozok Sancağından Kızıl Koca Kazası dahilindedir” NFS.d.2267, s.168.

¹⁷³¹ Alaca, “Bozok Sancağından Mamalı Aşiretinden İbrahim b. Hasan; Mamalı Türmanından Haydarili Eyüb b. Mehmed”, NFS.d.2267, s.149; Hısr/Cisr, “Mamalı Türkmanından Mehmed b. Turun Yakub”, s.153; Yatan Kavak, “Mamalı Aşireti Türkmananından Sağır Musa oğlu”, s.164; Perçem, s.164.

¹⁷³² NFS.d.2267, s.164.

kişinin varlığını görebilmekteyiz.¹⁷³³ Yine Yince köyünde de Harebendeli taifesinden beş kişinin olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷³⁴ Sapmaz köyünde ise yine Haremeyn aşiretinin Çöplü Türkmenleri taifesinden on bir hane kaydı yer almaktadır.¹⁷³⁵ Yine Büyük Söğüdü köyünde Abdal taifesinden dokuz hanenin yer aldığı görülmektedir.¹⁷³⁶ Bu tür örneklerin sonuncusunu oluşturan Killik köyü kaydı ise ayrıca önemlidir. Nitekim kayıta hem Killik ve hem de Tutaş ve Serkis köyleri sakinlerinin Haremeyn aşiretinin Karuşduran taifesinden Cerid Türkmenlerinden oluştuğu belirtilmektedir.¹⁷³⁷ O halde XVI. yüzyıl kayıtlarında tesadüf ettiğimiz Killik, Serkis ve Tutaş köyleri 1831 yılı nüfus kayıtlarına göre Karuşduran taifesinin Cerid Türkmenlerinin yoğun olarak bulunduğu köyler şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Burada ayrıca Cami-i Kebir şeklinde ilk defa tesadüf ettiğimiz köy de dikkatimizi çekmiştir. Köydeki sülalelerden biri de Mardin havalisinden Çorum diyarına gelmiş Karkın aşiretidir.¹⁷³⁸

Defter nihayet bazı köy adlarının değiştiğine dair bilgiler de içermektedir. Nedenini tam olarak bilmesek de Gulamlar köyünün ismi Arapseyf, Kervansaray köyünün ise Kıcılı olarak isimlerinin değiştiği anlaşılmaktadır.¹⁷³⁹

Hüseyinabad'a ait yukarıda muhtevasını ele aldığımız defterde 1831 yılında kazadaki 54 iskân mahallinde 1133 nefer/hane kaydının bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu kayıtların hemen hemen yarısı miktarındakilerin üzerine "m" işareti konulmuştur. 23 kişinin ise Asakir-i Mansûre hizmetinde olduğu görülmektedir. Defter belirttiğimiz rakamsal bilgilerin yanında asıl olarak XIX. yüzyıl başlarında Hüseyinabad bölgesine dair genel bir görüntü ortaya koymaktadır. Bir kısmı Bozok bir kısmı Çorum havalisinde bulunan konar-göçer aşiretler şartların eski normallere dönmesini takiben kendilerine uygun bölgelere iskân olmaya başlamışlardır. Bunlardan Mamalu aşiretinde olduğu gibi bir kısmı çok daha önceden iskân olmuştu. Konar-göçer taifenin büyük çoğunluğu önceden var olduğunu bildiğimiz köylere yerleşmişlerdir. Büyük kısmı "Kılıçoğlu, Çatakoğlu, Bölükbaşıoğlu, Altıparmaklıoğlu, Doğanlıoğlu, Oruçoğlu gibi gelenek ve göreneklerinin izlerini taşıyan lakaplarıyla Pehlivanlı, Karakeçili, Cerid, Bayat ve Karkın gibi seyyar, hareketli aşiretler imparatorluk idaresinin de yerelde kontrol ve denetimi sağlama uğraşının da bir sonucu olarak buldukları ilk fırsatta kendilerine göz kırpan mahallere

¹⁷³³ "Karye-i mezkûrede (Koç Hisar) Haremeyne (Aşireti) merbût Harbendeli (Kolu-Kabile) Uhdesinden mevcûd kimesneler", NFS.d.2267, s.156.

¹⁷³⁴ "Karye-i mezkûrede (Yenice) Haremeyne (Aşireti) merbût Harbendeli (Kolu-Kabile) Uhdesinden mevcûd kimesneler", NFS.d.2267, s.157.

¹⁷³⁵ "Karye-i mezkûrede (Sapmaz) Haremeyne (Aşireti) merbût Çöplü Türkmananından mevcûd kimesneler", NFS.d.2267, s.158.

¹⁷³⁶ "Karye-i mezbûrede oturan Abdallar", NFS.d.2267, s.167.

¹⁷³⁷ "İş bu karye sekene ve Dudaş ile Serkes Karyelerinin sekene bi'l-cümle Haremeyne merbût Karışdıran uhdesi Ceridi denmekle mütearîfdir", NFS.d.2267, s.171.

¹⁷³⁸ NFS.d.2267, s.161.

¹⁷³⁹ NFS.d.2332, s.26 ve 19.

yerleşmişlerdir.¹⁷⁴⁰ Kayıtlarda her ne kadar köyde bulduklarına dair ibare yer olsa da köy sınırları veya havzası içerisinde oldukları net bir şekilde ayırt edilememiştir. Yani aşiretlere ait haneler meskûn olarak köy sınırları dahilinde mi, yoksa köy havzasında herhangi bir muntıkada mı hayatlarını idame ediyorlar? Köylerdeki nüfusun dışında ayrı bir başlık altında ele alınması ikinci ihtimali çok daha yüksek hale getirmektedir. Nitekim daha önce de belirtildiği üzere kazadaki pek çok köyde konar-göçer taifelerine mensup haneler bulunmaktadır. Fakat bunlar köy reâyâsından ayrı yazılmamıştır. Sadece kayda esas sülale ismi yazılmıştır. Yukarıda sayılan köylerde ayrı bir başlık altında ele alınmış oldukları görülmektedir. Dolayısıyla kazada henüz tam olarak iskânın sağlandığı söylenemez. İlk defterin bizlere sunduğu görüntü, XV. yüzyıldan beri en azından isimlerini takip edebildiğimiz köylerde zaten az çok meskûn olan hanelerin arasında dağılmış ve büyük ihtimalle konar-göçer özelliğini kaybetmiş hane/hanelerle oluşturulmuş yerleşik bir yapı. Zaman zaman bu yerleşik yapının yakın çevre havzası olması muhtemel bölgelerinde hala tam olarak konar-göçer hayatını üzerinden atamamış, nüfus kayıtlarında olmasa da hayvanlarıyla birlikte kendilerince uygun gördükleri bölgelerde yaşayan ve ilk kayıtlarla birlikte söz konusu köyler üzerine kaydedilen göçer unsurlar. Göçerlikten kurtulmuş kişiler veya Karkın, Şıhbızın ve Cihanbeyli aşiretleri örneğinde olduğu gibi yakın, uzak mesafeden gelmiş taifelere mensup kişilerce oluşturulmuş yeni köyler.¹⁷⁴¹ İşte XIX. yüzyılın Hüseyinabad'a ait ele aldığımız ilk defterin bizlere aktarmış olduğu resmin görünür üç önemli özelliği bu şekilde ifade edilebilir.

Hüseyinabad'a ait ikinci olarak inceleyeceğimiz defter, ilkinde göre çok daha karmaşık fakat bir o kadar da önemlidir. Yıl olarak ilkiyle aynı dönemi içerse de adeta bir muamele defteri işlevi gördüğü anlaşılmaktadır. Öncelikle defterin Hüseyinabad kazasına ait ilk sayfaları kopuktur. 237. sayfadan 244. sayfaya geçilmektedir. Bu durumda büyük ihtimalle önceki defterin kayıt sıralaması düşünüldüğünde Alaca köyü kayıtlarının bir kısmı yer almamaktadır.¹⁷⁴² Sadece sondan elli hanesi kayıtlıdır.¹⁷⁴³ Defter önceki örnekte olduğu gibi hâne, sıra esaslı hazırlanmış değildir. Ayrıca yeni doğan veya ölenlerin yanı sıra başka diyarlardan gelenlerinde de ilgili köy hanesine işlendiği anlaşılmaktadır. Burada oldukça içi içe girmiş bir görüntü ortaya çıkmaktadır. Bu durumda haneler, sabi çocuklar ve fevt olanlar ayrı ayrı ele alınmıştır.¹⁷⁴⁴ Yine zaman zaman firar, misafir ve reft (başka yere gitmiş) kayıtlarına da rastlanılmıştır. Bunlar da mümkün

¹⁷⁴⁰ NFS.d.2267, s. 149-172.

¹⁷⁴¹ NFS.d.2267, s. 164.

¹⁷⁴² Nüfus sayımlarını barındıran defterler arasındaki farklılıklar, defterlerin farklı şekilleri için, bkz. Özcan, "H.1256 Tarihli Amasya Nüfus Defteri ile H.1260-1261 Tarihli Amasya Temettuat Defterlerinin Karşılaştırmalı Değerlendirilmesi", s. 99-102

¹⁷⁴³ NFS.d.2268, s.244.

¹⁷⁴⁴ Bu minvaldeki defterlerin ilk örneklerinden olarak Karaca köyünde 37 gayrimüslim kaydına rastlanılmaktadır. Bunlar misafir statüsünde kaydedilmişleridir. D.CRD.d.40760, s.4,5; ayrıca Bkz. Turan Gökçe, "1831 Nüfus Sayım Sonuçlarına Göre Sivas Sancağının Demografik Yapısı", *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri*, C.I, Sivas 2007, s. 232.

olduğunca köy bazında değerlendirilmiş ve olası sonuçlara erişilmiştir. Başta da belirtildiği üzere hane sayıları eksik Alaca'nın da ilave edilmesiyle defterdeki iskân mahalleri ilk defterdeki gibi 54'tür. Kazanın sayılabilen nüfusunun 3113 olduğu söylenebilir. 436'sı "m", 136 fevt, 33'ü Deraliyye'de (İstanbul'da) 143'ü reft ve 28 misafir, 7 gaib şeklinde belirtilebilir. Defter daha önce de belirtildiği üzere kaza üzerindeki nüfus hareketliliğine dair de bilgiler vermektedir. Her ne kadar ne için gittiklerini bilmesek de Mecitözü, Sorkun, Çorum, Gelengiras, Zile, Bozok, Amasya, Kızılıkoca, Budaközü kazalarına yaklaşık olarak 143 kişinin kazadan başka diyarlara gitmiş olduğunu görmekteyiz. İncelediğimiz ikinci defterde ilkiyle kıyaslandığında bazı hususlar hakkında kazada yaşanmış gelişmelere dair bilgiler barındırdığı anlaşılmaktadır. Öncelik Camii Kebir köyünde ilkinde var olan Karkın sülalesi kayıtlarına bu defterde rastlanmamıştır. Köy kayıtlarını takiben Hüseyinabad bölgesinde varlığını bildiğimiz Keygel/Geygel aşireti kaydı yer alır. Bu durumda Karkın mensuplarının bilinmeyen bir nedenle köyden ayrıldıkları söylenebilir. XV. yüzyıl kayıtlarından beri Gulamlar olarak bilinen köyün önceki defter incelemelerinde Arap Seyf olduğunu ifade etmiştik. Bu durumun nedenlerine dair bazı ipuçlarına bu defterde rastlanılmaktadır. Nitekim köyde Arap kabilesinden birçok hane yer almaktadır. Dolayısıyla Celali sonrası yaşanan gelişmeler neticesinde köye yerleşen Arap taifesi, belki de liderleri, Seyf/Seyfi'den de hareketle yurtlarının ismini bu şekilde telakki etmeye başladılar. Gulamlar en başından beri yerleşime uygun bir sahaydı. Fakat bölgeye yerleşen Arab Türkmanan'ı liderlerinin de ismini alan ve kendileriyle özdeşleşen bir başka isim kullandılar. Ayrıca yine Arap kabilesinin bulunduğu bir köy olarak önceki defterde ele aldığımız Büyüksöğüdü köyündeki Abdallar taifesi ki on yedi hanedir, 1268 senesinde Budaközü kazasının Kalacık kaya köyüne nakledildikleri anlaşılmaktadır.¹⁷⁴⁵ Defterin arşiv fon kataloğunda 1246 (M.1830-1) tarihli olduğu düşünülürse 1268 (M.1851-2) yılına ait bilgiler barındırması en baştaki "muamelat defteri" şeklindeki tarifimizi haklı çıkarır. Defterde hemen hemen her köy "*kâhya veya ihtiyarı*" tarifiyle başlayan ilk hane kaydının yer alması da önemlidir. Bu sayede köylerdeki kâhya veya nüfuzlu kişi, hanelerin isimlerini öğrenebilmekteyiz. Köyde kayıtlı olmalarına rağmen Kıcılı nâm-ı diğer Kervansaray köyünde Budaközü havalisine çoban olan bir kişiden hareketle geçimlik iştiğal için başka diyarlara gidenlerin de varlığı anlaşılmaktadır.

Hüseyinabad kazasına ait tetkik ettiğimiz üçüncü defter Selim Seydi/Sırrı Bey tarafından kaleme alınmıştır.¹⁷⁴⁶ 1-200. sayfaları kapsayan kaza kayıtlarında 52 iskân mahalli yer almaktadır. Önceki defterlerde ikilem yaşadığımız "Dudaş" köyü bu defterde yer almamaktadır.

¹⁷⁴⁵ NFS.d.2268, s.272.

¹⁷⁴⁶ Kazâ-i Hüseyinabad der-livâ-i m... Veli Paşazâde Selim Seydi/Sırrı Bey Efendi 'an-hâcegân-ı divân-ı hümayûn... kayd şode el-vâki' fi 29 sebe 1246, NFS.d.2273

Diğer iki örnekte de olduğu gibi hane ve sıra kayıtlarının belirtilmediği ve siyakat yazı türünden kaleme alınmış defterdeki verilere göre Hüseyinabad kazasında 3.817 nefer/hane kaydı bulunmaktadır. 282 fevt, 356 reft veya amed (giden, gelen) 21 misafir, 23'ü ise Deraliyye'de olacak şekilde seçilmiştir. Ayrıca 377 kişinin isimlerinden “mim” yani askerliğe elverişli ibaresi vardır. Bu defterin diğer defterlerden elde ettiğimiz bilgilerden farklı olarak Kavilli aşiretine dair bazı bilgiler barındırdığı anlaşılmaktadır. Hışır/Cısr, Kıranbağı ve Kulağuz köylerinde aşirete mensup kişi kayıtları yer almaktadır. Ayrıca kazadaki Veled köyünden yaklaşık yetmiş hanenin Çorum kazasına gönderildiği görülmektedir.¹⁷⁴⁷

Hüseyinabad kazasının belirlediğimiz tarihe kadar olan tespit ettiğimiz son defteri 11. S. 1254 (6 Mayıs 1838) tarihli dir.¹⁷⁴⁸ Defterin ilk sayfasında sayım işleminin ferman-ı âliye dayandığı belirtilmektedir. Her bir köyün hane ve sıralarının açık bir şekilde belirtildiği defter diğer üç örneğe göre daha tertiplidir. Karye adlarının üzerine hane sayıları yazılmıştır. Fakat hanelerin hangi kişilere ait olduğu belirtilmemiştir. Defterin ele aldığımız konu bağlamında oldukça önemli bir özelliği daha vardır. Nitekim Hüseyinabad kazasında artık nüfus ve iskân bağlamında olduğu kadar sosyo-ekonomik anlamda eski hâline kavuştuğu anlaşılmaktadır. Bazı nüfus defterlerinde sayımı yapılan kazanın köylerine ait mâlikâne ve dîvânî hisselerine dair bilgiler yer almaktadır. Bu durum öncesi ve sonrası bağlamındaki değişimi takit etmek amacıyla XIX. yüzyıl kayıtlarında bizleri ister istemez XVI. yüzyıl kayıtlarına götürmektedir. Hurufat, tımar ruznâmçe, avâriz ve mevkûfât fonlarında tesadüf ettiğimiz geçiş dönemi kayıtlarının aksine XIX. yüzyılda artık imparatorluk taşrasında taşların yavaş yavaş yerine oturduğunun bir göstergesi olarak “vergilendirme” esaslı kayıtlar ön plana çıkmaktadır. Ama aradan geçen iki-üç asırlık süre sonunda vergilendirme metodu çok değişirse de aktörler farklılaşmıştır. Sık sık ismini zikrettiğimiz Mamalı aşiretinin Alaca köyünün dîvânî gelirlerini elinde bulundurması örneğinde görüldüğü üzere konar-göçer olmalarına rağmen yerelde etkin nüfuz sahibi olmuş kişi, aşiretler ile bazı askerî veya kalem ehli olanlar ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle Sivâsî, Tokadî, Zilevî, Yozgadî ve Çorumlu tarifli kişi veya aileler Hüseyinabad kazasındaki köylerin gelirlerinde pay sahibidir. Ayrıca Abdal Ata, Emirci Sultan, Er Kulu Baba, Baba Mehmed/Keleş Baba Mehmed Tekkesi vakıfları başta olmak üzere gelirlerin bir kısmı tekke vakıflarına ayrılmıştır. Yine XV. yüzyıl kayıtlarında tesadüf ettiğimiz Hüsameddin Medresesi Vakfı¹⁷⁴⁹ başta olmak üzere Şeyh Yusuf, Hacı İlyas, Atik Ali Paşa, Sinan Paşa ve Sultan Bayezid Veli

¹⁷⁴⁷ NFS.d.2273, s.150-154.

¹⁷⁴⁸ “Sivas sancağında vakî’ Hüseyinabâd kazasında sakin ve mütemekkin bi’l-cümle ehl-i İslâmın tahrirleri emr-i fermân buyrulmuş olduğuna binâen ber-mucib-i emr-i fermân kazâ-i mezbûrun zükürâtı mahallât ve kurâ ve çiftlikâtında yerlî olarak asl mevcûd olan kebîr ve sağır ehl-i İslâmın sînn ve eşğâllerini... tahrîr defteridir, fi 11 S. Sene 54”, NFS.d.2332, s. 1.

¹⁷⁴⁹ Hışır nâm-ı diğer Cısr köyü “Mâlikânesi Çorum Sancağında Kara Hisar-ı Demirlüde kaîn Hüsameddin Medresesi Vakfından olarak medreseye kirâmdan derbendi el-Hacc Hüseyin Efendi Hazretleri uhdesinde olduğu”, NFS.d. 2332, s.55 yine Gök ya da Gevek köyü mâlikânesi de medreseye ayrılmıştır, s.56.

Hazretlerinin Camii Şerifi vakıflarına ayrılmıştır.¹⁷⁵⁰ O halde 1839 yılına ait nüfus defteri Hüseyinabad havalisinde temelleri XV. yüzyıla kadar giden tekke ve medrese vakıfları başta olmak üzere Mamalı İsmail Efendi¹⁷⁵¹ özelinde rastladığımız üzere XIX. yüzyıldaki bazı yerel nüfuz sahipleri ile Amasya, Çorum, Tokat ve Yozgat gibi yakın bölgelerden bir görev ya da aileden kalma payları nedeniyle gelir elde eden kişilerin ekonomik ve malî düzende etkili olduklarını göstermektedir. Klasik dönemde daha ziyade vakıflar ile devlet görevlilerine ait olan bu rol XIX. yüzyılda anlaşıldığı üzere temelleri XVIII. yüzyıla dayanan ayan aileleri vesilesiyle çeşitlenmiştir. Vakıflar yine önceden olduğu gibi dinî, sosyal ve kültürel ağırlıklı kurumları diri tutacak, misafirlere yemek verip “*ayende ve ravende*”ye (gelip gidenlere) hizmet edecektir. İmparatorluk taşrasında klasik çağı andıran ekonomik hayatın sosyal ve dinî hayata yansıyan bu özelliğinin göze çarpan belirgin gelir kalemlerinde sayısı artan yerel ayan, eşraf ailelerin varlığı, çokluğudur.

Toplamda 55 iskân mahallinin yer aldığı Hüseyinabad’da 993 hâne, 2954 nefer kaydı tespiti yapılmıştır. Ayrıca 93 redif, 39 fevt, 20 gaibinin kaydının anlaşılmaktadır. Defterde nüfus hareketliliğine dair bazı bilgilere de erişilmektedir. Önceleri Zile havalisinde meskûn iken Hüseyinabad’ın Hacı Hasan Kavağı köyüne göç etmiş Haremeyn aşireti iyi bir örnektir. Aşiret bu yerleşim yerinde adı geçen kazaya senede 200 gurusu vergi vermektedir.¹⁷⁵² Aynı durum Sapmaz köyü hudutlarında meskûn Çöplü Cemaati için geçerlidir. Yeni İl Voyvodalığına bağlı cemaat senevi 50 kuruşluk bir vergi vermekle mesuldür.¹⁷⁵³ Zile Yörüklerinden olup Hüseyinabad’daki Ceridler Aşireti içinde “*derumunda*” bulunan konar-göçer taifesinin vergilerinin Zile Voyvodası ve naibi tarafından alındığı anlaşılmaktadır.¹⁷⁵⁴ Hüseyinabad kazasının bazı köylerinden kişilerin Tokat, Yozgat, Sivas, Diyarbakır, Cizre, Mora, Rumeli gibi uzak-yakın mahallerde oldukları kayıtlara yansımıştır. Askerî amaçlarla tertip edilmiş önceki üç defterin aksine beş, on yıl sonraki temettuat kayıtlarının habercisi olarak görülebilecek elimizdeki bu defter, bir bakıma imparatorluk taşrasında demografik durum ve iskân faaliyetlerinin yerli yerinde olduğunu göstermektedir. Yerleşim tarihi açısından baktığımızda Hüseyinabad kazasında Celali fetreti sonrasında ortaya çıkan manzarada terk edilen yerleşmelerden bir kısmında bu durumun halen devam ettiği anlaşılıyor. Nitekim kazaya bağlı

¹⁷⁵⁰ NFS.d.2332, s.1-97.

¹⁷⁵¹ “Mâlikânesi olmayub iki başdan mukâta’a olarak Hüseyinabâd Handânından Mamalu-zâde İsmail Bey bâ-berât-ı âlî uhdesinde olduğu”, NFS.d.2332, s.1.

¹⁷⁵² “Zirde muharrerü'l-esâmi aşiret-i Haremeyn Türkmanından olub akdemce Zile toprağında sakin iseler de nakli-hane iderek gelüb bâlâda mezkûr Hacı Hasan Kavağı Karyesinde iskân olub senevî kaza-i mezkûre iane misüllü iki yüz gurusu verüb andan maada asair-i tekalif vermedükleri beyân”, NFS.d.2332, s.95,96.

¹⁷⁵³ “Cemaat-i mezkûre haremeynü’ş-şerîfey aklâmında Yeni İl Voyvodalığına merbûb olub derûnunda sakîn oldukları Sapmaz Karyesine senevî i’âne cihetiyle elli gurusu maktûları olub bundan mâ’adâ tekalîf-i asker-i hâssa-i şahâne ve mansûre ve redîf virmeyüb emr-i şer’iyye ve örfiyyeleri Yeni İl nâ’ibi Voyvodası tarafından rü’yet olunduğu”, NFS.d.2332, s.33.

¹⁷⁵⁴ NFS.d.2332, s.68.

Kavak Özü¹⁷⁵⁵, Yağlıviran¹⁷⁵⁶ ve Oyduş/Evidiş¹⁷⁵⁷ köylerinin hala hâlî ve harabe oldukları tespit edilmektedir.¹⁷⁵⁸ Kavak Özü köyünün ahalisi çok önceden köyü terk ettiğinden arazisinin bir kısmı “*çok vakitten beri*”, yani muhtemelen XVII-XVIII. yüzyıldan itibaren Kara Büged köyü halkı tarafından işletilmektedir. Yine Yağlıviran köyünün ahalisi ise oldukça perişan ve ma’dun, yani durumdadır. Bu vesileyle köydeki nüfusun bir kısmının geçimlerini sürdürmekte zorluk çektikleri; bir kısmının ise yerinde olmadıkları, yani diyar-ı terk ettikleri anlaşılmaktadır. Bu nedenle köy arazisi Kızıllı köyü reâyâsı tarafından işletilmektedir. Son olarak Oyduş/Evidiş köyü ahalisi de aynı durumdadır. Buradaki perişanlık tabiri sık sık Osmanlı belgelerinde geçtiği üzere halkın geçim durumunun iyi olmadığı, vergisini verecek durumda olmadığını ortaya koymaktadır.

Tablo 40: Hüseyinabad Kazasının 1831 ve 1839 yıllarındaki köy ve yaklaşık nüfuslarını hâvî tablo.

No	Karye	NFS.d.2267	NFS.d.2268	NFS.d.2273	NFS.d.2332	
		Nüfus	Nüfus	Nüfus	Nüfus	Hane
1	Alaca/Alacalar	170	40 ¹⁷⁵⁹	504	410	132
2	Maraşlı/tabî-i karye-i Alacalar	4	17	17	3	1
3	Dudaş/Tutaş	9			23	7
4	Bozdoğan	34	114	128	75	24
5	Akpınar	8	25	36	25	8
6	Gün-Güni/Hacı Hasan Kavağı nâm-ı diğer Gün	4	12	15	10	10
7	Cisr/Hısr nâm-ı diğer Cisr	7	25	33	27	11
8	Karakısık	17	45	53	39	9
9	Sincan	31	67	80	53	16
10	Kuyumciviranı	13	47	63	51	14
11	Kayabüged	14	64	81	59	20
12	Karnıkara	4	17	19	15	5
13	Kıranıyaycı/nâm-ı diğer Kırankışla	7	30	33	12	3
14	Kuyuluş	9	26	27	15	6
15	Koçhisar	23	55	75	65	15
16	Karye-i mezkûrede ¹⁷⁶⁰	5	16	16		
17	Yenice	18	66	91	62	11

¹⁷⁵⁵ “Ahalisi çok vakitten berü perişan olub hâlî olduğu, arazisinden bazı tarlalarını Hüseyinabâd Kazasında Kara Büged Karyesi ahalisi ziraat ile mutasarrıflarına ve mültezimlerine virmekte idüğü”, NFS.d.2332, s.97.

¹⁷⁵⁶ “Ahalisi perişan ve ma’dun ve ne mahalde mutavattın Kızıllı Ahalisi ziraat ve öşlerini bâlâda muharrer mutasarrıfları tarafına ita ide geldikleri” NFS.d.2332, s.97.

¹⁷⁵⁷ “Ahalisi perişan ve ma’dun ve ne mahalde mutavattın oldukları nâ-malûm olub arazisini Mecidözü Kazasında Çopraşık Karyesi ahalisi ziraat ve öşlerini bâlâda muharrer mutasarrıfları tarafına ita ide geldikleri”, NFS.d.2332, s.97.

¹⁷⁵⁸ “Kaza-i mezbûrda hâlî ani’l-hâlî olan kurâ ve mezâri’in keyfiyatı ber-vech-i atî zikr olunur”, NFS.d.2332, s.97.

¹⁷⁵⁹ Buradaki nüfusun azlığı defter sayfalarından bazılarının eksik olmasından kaynaklanmaktadır.

¹⁷⁶⁰ (Koç Hisar) Haremeyne (Aşireti) merbût Harbendeli (Kolu-Kabile) Uhdinden mevcûd kimesneler.

18	Karye-i mezkûrede ¹⁷⁶¹	5	19	17		
19	Boladcık	47	141	163	114	43
20	Sapmaz	22	37	45	61	22
21	Karye-i mezkûrede ¹⁷⁶²	11	44	44	25	12
22	Arap Seyf/Gulamlar nâm-ı diğer Arapseyf	15	76	81	61	22
23	Kızıllı/Karapınar nâm-ı diğer Kızıllı	10	43	55	42	14
24	Kılaguz	4	17	23	9	3
25	Tomalan	10	22	28	22	9
26	İsahacılı	14	45	46	42	12
27	Balçıkhisar	7	26	31	30	9
28	Akviran	39	93	102	85	20
29	Çatak/nâm-ı diğer Çatakınar	14	35	52	35	12
30	Camili-i Kebîr	39	119	117	50	19
31	Fakıhlar	12	31	34	28	9
32	İbrahim/nâm-ı diğer Ağçakışla	16	55	59	57	22
33	Kızıloyunlu ¹⁷⁶³	7	23	26	20	8
34	Küçük Söğüdüzü	5	18	23	28	11
35	Kızkaraca	18	66	76	41	15
36	Karamahmud	33	97	101	75	25
37	Yatankavak	14	58	67	46	19
38	Suludere nâm-ı diğer Perçem	5	14	16	8	2
39	Perçem	15	42	43	37	17
40	Kıcılı nâm-ı diğer Karbansaray	21	71	84	61	17
41	Değirmenderesi	26	98	108	73	15
42	Semebağı	6	16	16	6	3
43	Veled	49	148	164	61	17
44	Büyük Söğüd Özü/Kal'a nâm-ı diğer Söğüdüzü	15	62	83	79	25
45	Karye-i mezkûrede ¹⁷⁶⁴	9	38	34		
46	Çelebibağı	10	51	61	28	8
47	Eskiyapar	46	135	152	109	36
48	Topçu ¹⁷⁶⁵	45	133	137	98	43
49	Osman Paşa/Tekkesi	48	154	173	252	95
50	Türbe-i Evlâd-ı Eymirce Sultan der-karye-i mezkûre	22	80	83		

¹⁷⁶¹ (Yenice) Haremeyne (Aşireti) merbût Harbendeli (Kolu-Kabile) Uhdesinde mevcûd kimesneler.

¹⁷⁶² (Sapmaz) Haremeyne (Aşireti) merbût Çöplü Türkmanından mevcûd kimesneler.

¹⁷⁶³ Aşiret-i Kızıl Koyunlu der-karye-i İbrahim nâm-ı diğer Ağça Kışla.

¹⁷⁶⁴ (Büyük Söğüd Özü) oturan Abdallar.

¹⁷⁶⁵ (İş bu karye ve zırde muhârrer Osman Paşa ve Yenice Tekkesi Karyeleri Bozok Sancağından Kızıl Koca Kazası dahilindedir).

51	Tekkeyenicesi	23	84	91	74	21
52	Killik ¹⁷⁶⁶	28	85	80	159	78
53	Serkis ez-Yörükân-ı Cerid	26	74			
54	Tudaş	20	29	31		
55	Gök				15	3
56	Yörükân-ı Zile, Ceridler derûnunda sakîn ve mutavattun				39	12
57	Tutluca, tabî-i Kıranyağlı nâm-ı diğer Kırankışla				15	3
58	Aşiret-i Hameyn				25	
59	Kavaközü					
60	Yağlıviran					
61	Evidiş/Oyduş					
Toplam		1133	3045	3817	2954	993

Hüseyinabad kazasına ait yukarıdaki dört mufassal nüfus defterin yanında bazı özet verilerin yer aldığı defterler de bulunmaktadır.¹⁷⁶⁷ Bu defterler genellikle bir aşiret ya da cemaatin genel durumunu ortaya koyan minvalde olup Hüseyinabad'a ait bazı köylere dair bilgiler de taşımaktadır. 1245 (M.1829) yılı defteri de bu minvaldedir. Zile Yörüklerine ait defterde İsmaili Kabilesine ait kişilerin Hüseyinabad'ın Çalman köyünde buldukları anlaşılmaktadır. 28 köy ve 697 hane ile 2.154 nüfusunun bulunduğunu öğrendiğimiz defterde Çalman'ın hane sayısı 42 ve nüfusu ise 116 olarak verilmiştir.¹⁷⁶⁸ Sonraki defterde ise her ne kadar Zile toprağında iseler de çobanlık ve imamet için gelmiş altı haneden bahsedilmektedir.¹⁷⁶⁹

Tek sayfası arşivde bulunan Hüseyinabad'a ait 1.3.1248 (M.29 Temmuz 1832) tarihli bir defter parçası mevcuttur. Kaza merkezi olan Alaca'nın ilk 36 hane kaydını içeren busayfanın devamının olduğunu anlaşılmaktadır. Her ne kadar kalan parçaları elimizde olmasa da sayfanın altına düşülmüş ve büyük olasılıkla sonraki sayfanın ilk hane kaydı olan "Turak oğlu" şeklindeki kayıt bu yöndeki düşüncelerimizi desteklemektedir.¹⁷⁷⁰

¹⁷⁶⁶ (İş bu karye sekene ve Dudaş ile Serkis Karyelerinin sekene bi'l-cümle Hameyne merbût Karışdıran uhdesi Ceridi denmekle mütearıdır).

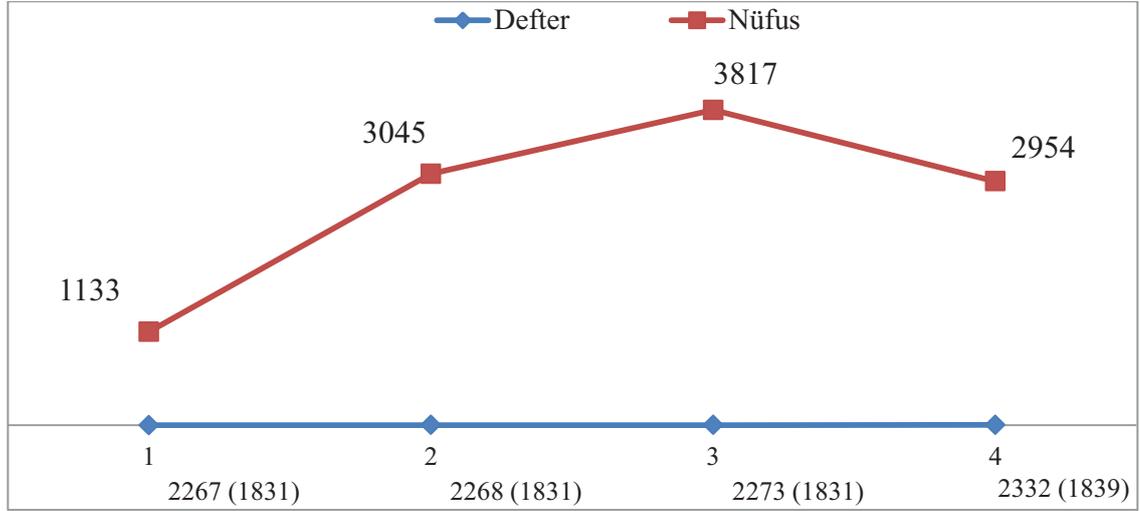
¹⁷⁶⁷ Kafirni bölgesi köyleri ve nüfusları ile nüfusun yaş gruplarına göre dağılışı hakkında Bkz. Behiye Dursun, *Nüfus Sayımlarına Göre Kafirni Nahiyesi (H.1246-H.1259)*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2019.

¹⁷⁶⁸ NFS.d.2510, T.01.2.1245 (M.2 Ağustos 1829).

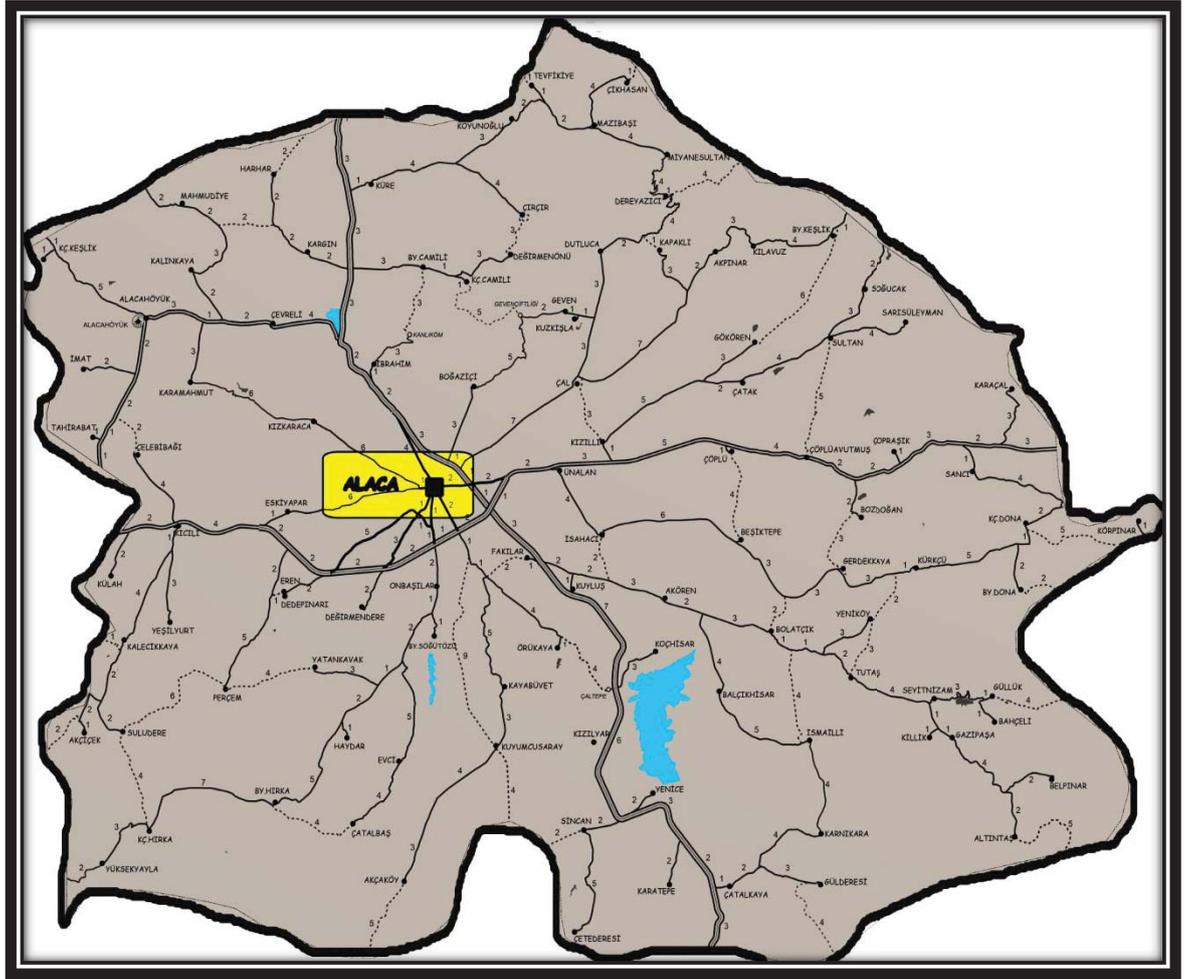
¹⁷⁶⁹ "Yozgatta Çatak Mahallesinden olub İmamet için yedi mâh-ı mukaddem bilâ-müdded gelmiş idüğü", "Hameyni'ş-şerefeyne merbût Harbendelü Aşiretinden olub Çobanlık için iki mâh-ı mukaddem bilâ-müdded gelmiş olduğı", NFS.d.2511, s.23, T.21.03.1254(M.14 Haziran 1838).

¹⁷⁷⁰ NFS.d.7260, s.2, T. 1.3.1248 (29 Temmuz 1832).

Tablo 41: Hüseyinabad kazasının 1831-1839 yıllarındaki mufassal nüfus defterleri ve yaklaşık nüfus verileri.

Tablodaki veriler esas alındığında Hüseyinabad kazası nüfusunun elimizdeki ilk nüfus defterine göre yaklaşık 1133 olduğu söylenebilir. Aynı dönemde hazırlanmış ikinci ve üçüncü defterlerde ise yaklaşık olarak üç katı oranında bir artış görülmektedir. Nitekim ikinci defterde 3045 olan kaza nüfusu üçüncüsünde 3817 olarak hesaplanmıştır. Aynı yıla ait bu defterlerdeki farklılıkları defterlerin muhteva ve yazılış maksatları ile temize çekilmiş olanları arasındaki farklılıklara bağlamamız mümkündür. İlk üç defterdeki bu artışa rağmen 1839 yılına ait defterde 1/3 oranında bir azalmanın yaşandığı görülmektedir. Öyle ki kaza nüfusu 3817'den 2954'e düşmüştür.

Harita 6: Hüseyinabad (Alaca) Siyasi Haritası (Yer adları, Yol Güzergâhları)¹⁷⁷¹

6.3. KAFİRİNİ (ALMUS)

Kafirni kazası ile ilgili olarak arşivde on iki adet mufassal ve icmal özellikte nüfus defteri yer almaktadır.¹⁷⁷² Bu defterlerden 1831 ile 1839 yılları arasında kapsayan beş adet defter çalışmamızın bu bölümünde tetkik edilecektir.¹⁷⁷³

Tablo 42: NFS.d.2283 Numaralı ve 29.12.1246 (M.10 Haz.1831) tarihli Nüfus Defterinde Kafirni.

Sıra No	Köy Adı	Hane	Misafir	Çoban	Sonradan Eklenen	Reft-Nakl	İmam
1	Muhat	152	15	5	11	24	1
2	Tekneçik	31	1		4		

¹⁷⁷¹ <http://www.corumozelidare.gov.tr/kurumlar/corumozelidare.gov.tr/Genel/PDF%20Dosyalar%4%B1/GENEL/A LACA.pdf> (Erişim Tarihi: 19.3.2021)

¹⁷⁷² Bu defterler NFS.d.2283, T.29.12.1246 (M.10 Haziran 1831); 2285, 2287, 2348, 2349, 2372, 2540, 2541, 2543, 2583, 2584, 2585 şeklinde sıralanabilir.

¹⁷⁷³ NFS.d.2283, T.29.12.1246 (10 Haziran 1831); 2285 T.29.12.1246 (10 Haziran 1831); 2287, T.29.12.1246 (10 Haziran 1831); 2372, T.29.12.1254 (M.15 Mart 1839); 2583, T.30.12.1248 (M.20 Mayıs 1833).

3	Kınık	49		1	2	6	
4	Sideri	72	3			2	
5	Varzınlı	39			6	5	
6	İlpit	30				4	
7	Gezgi	14					
8	Kuruseki	7				1	
9	Daduhta	51			4	12	
10	Almus	259				3	
11	Ekseri ma'a Eftelid	61			3	1	
12	Zuğru	178	11	1	5		1
13	Tomara	32	3	1		6	
14	Alan ma'a mezraa Aşileş	43	3			17	
15	Çeğed	142	4		26	12	1
16	Çiftlik	53	14	1		9	
17	Çat	16			10	6	
18	Megüllü namı diğer Mükelli	110	1			12	
19	Leveke-Lefeke	76				4	1
20	Tiyeri	50				4	
21	Minegir mezraa Kalaşa	104	1	1		10	
22	Gök	170	3			3	
23	Yapalak	18	2				
TOPLAM		1757	61	10	71	141	4

Kafirni'ye ait yukarıda özet tablosunu gördüğümüz defter bizlere ilk olarak nüfus sayımının yapıldığı ilk dönemde kazada 23 iskân mahallinin bulunduğunu göstermektedir. Defterdeki verilere göre kazanın nüfusu en çok olan köyleri Almus, Zuğru, Gök, Muhad, Çeğed ve Megüllü şeklinde sıralanabilir. Diğer taraftan Kuruseki, Gezgi, Çat ve Yapalak köylerinin nüfusu yirminin altındadır. Kazanın nüfusu en kalabalık olan Muhad köyünde Koyulhisar, Hafik, Sivas ili, Erbaa, Tozanlı, Yıldızeli, Bozok, Teknecik, Beğdilli kaza, köylerine değişik nedenlerle giden 24 hanenin varlığı anlaşılmaktadır.¹⁷⁷⁴ Bu hanelerin de genellikle 1248 (M.1832/1833) yılında gitmiş olmaları da oldukça düşündürücüdür. Ayrıca Niksar, Koyulhisar ve Bozok havalisinden genellikle çoban olarak gördüğümüz bazı misafir haneleri Almus'ta yer almaktadır. Defterde Teknecik köyü halkı ile ilgili oldukça önemli bir bilgiye tesadüf edilmiştir. Buna göre Teknecik köyü halkı yaklaşık dört sene evvel yani 1827 yılında Hafik kazası ile Beğdilli köyünden gelerek iskân olmuşlardır. Burada geliş tarihlerinin 1826 yılını işaret etmesi oldukça ilginçtir. Şayet başka bir nedeni yoksa Yeniçeriliğin kaldırılmasını müteakip yaşanan

¹⁷⁷⁴ NFS.d.2283, s.184-186.

bazı olumsuzluklardan Hafik havalisinden göç edilerek Kafirni havzasına geldikleri düşünülebilir.¹⁷⁷⁵ Daha önce de pek çok kez ifade edildiği üzere geçiş yolları kavşağında bulunan Almus, nüfus defterinde görüldüğü üzere yakın çevreden özellikle Yıldızeli havalisinden göç almıştır.¹⁷⁷⁶ Yine 1247 (M.1831-2) yılında Daduhta köyündeki yaklaşık on iki hanenin Amasya, Niksar ve Tozanlu ile Çöreğibüyük ve Acıpınar köylerine gittikleri görülmektedir.¹⁷⁷⁷ Alan köyünden de on yedi kişinin yine 1247 (M.1831-2) yılında Çeğed köyüne gittiği anlaşılmaktadır.¹⁷⁷⁸ Defterde özellikle Tozanlu'ya bağlı Hubyar Tekkesi köyünden olup Kafirni'nin farklı köylerine göç etmiş Kınık, Minegir ve Yapalak köylerinde aile kayıtlarına tesadüf edilmiştir.¹⁷⁷⁹ Kafirni'ye ait ilk olarak ele aldığımız bu nüfus defteri Canikli, Samsunlu, Erzurumlu şeklinde tabir olunan çok az kişinin yanı sıra özellikle Koyulhisar, Yıldızeli, Tozanlu, kazalarından birçok kişinin uğraşı ya da geçimlik maksadıyla gittiği mahaller olmuştur. Kısaca genellikle sınırdaş kaza, köylerden içe ya da tersi yönüyle çoğunlukla geçimliklerini sağlamak maksadıyla tabloda da görüldüğü üzere yaklaşık 141 hanenin kısa menzilli göçler gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Fakat özellikle yukarıda da ifade edildiği üzere Hubyar Tekkesi başta olmak üzere diğer kimi köylerde Yeniçeriliğin kaldırılmasını takiben gerçekleşen göçlerin yaşanan siyasî, kültürel ve idarî gelişmelerle ilgili olup olmadığı en azından bu defterdeki veriler dahilinde tespit edilememiştir. Fakat ilk sayımdan yaklaşık sekiz yıl sonra yapılan bir başka “yabancı” veya “misafir” kayıt defteri bu konudaki düşüncelere açıklık getirmektedir. Nitekim defterdeki bilgilerden özellikle Hubyar Tekkesi köyünden Kınık, Teknecik, Çeğed köylerinden gelenlerin “taayyüş” yani geçinmek için geldikleri açık bir şekilde ifade edilmektedir.¹⁷⁸⁰ Hatta geri dönecekleri zaman da belirtilmiştir. Hubyar köyü örneğinde bu şekilde yer değiştirenlerin Yeniçeri Ocağının kaldırılması sonucu Anadolu kırsalındaki Alevi-Bektaşî köylerini etkileyen bir tazyikin sonucu olup olmadığını bilememekteyiz. Fakat köylerine gidecekleri dönüş tarihinin yazılması daha ziyade hayat işigali sonucu oluşmuş yatay bir değişikliği akıllara getirmektedir. Defterde Kafirni nâhiyesinde yabancı, misafir statüsünde bulunan toplam 25 kişi kaydı yer almaktadır. Bu kişiler Muhad, Kınık, Daduhta, Tiyeri, Çiftlik ve Çeğed-i Ulya ve Süfla köylerinde bulunmaktadır.¹⁷⁸¹

¹⁷⁷⁵ “Karye-i mezbûre seknesi dört seneden berü Hafik İli nâhiyesinden gelüb, Beğdili karyesinden gelüb burada iskân eylemişler.”, NFS.d.2283, s.186; benzer not NFS.d.2287, s.122’de de bulunmaktadır.

¹⁷⁷⁶ NFS.d.2283, s.191-195.

¹⁷⁷⁷ NFS.d.2283, s.190,191.

¹⁷⁷⁸ NFS.d.2283, s.198,199.

¹⁷⁷⁹ NFS.d.2283, s.187,20,208.

¹⁷⁸⁰ “Tozanlu kazasında Hobyar Tekkesi’nden olub tayyüş için 6 mâh-ı mukaddem gelmiş ve iki mâh-ı mukaddem vatan-ı asliyesine gideceği”, NFS.d.2372, s.10, T.29.12.1254 (M.15 Mart 1839).

¹⁷⁸¹ “Sivas Sancağında vâki Tokad Kazasına tabi Komnat ve Kâfirni Nâhiyelerinde sakîn ve mütemekkin bi'l-cümle ahâl-i İslâmın tahrîrleri emr-i fermân buyrulmuş olduğuna ber-mûcib-i emr-i irâde kaza-i mezbûrun zik-i atî kurâ ve çiftlikâtında kebîr ve sagîr yabancı olarak bulunan bi'l-cümle ahâl-i İslâmın sin ve eşkâl ve fi'l-asl kazalarında sakîn oldukları kurâ ve mahallâtı ve müddetleri... bahisiyle tahrîr defteridir, fi gurre-i sene 54”, NFS.d.2372, s.1-13.

Kafirni nâhiyesine ait 29.12.1246 (M.10 Haziran 1831) tarihli ikinci defterdeki veriler yine 23 iskân mahallinin olduğunu göstermektedir. Almus'un ilk nüfusa göre nüfusunun bir hayli arttığı görülmektedir. Bu artış nâhiyedeki diğer tüm köylerde hissedilmektedir. Nitekim nüfusu yirminin altında olan sadece Çat ve Kuru Seki köyleri bulunmaktadır. Toplamda 2.039 nüfusunun bulunduğu nâhiyede yine değişik nedenlerle yakın veya uzak havzadan gidip-gelen hanelerin varlığı anlaşılmaktadır. Her ne kadar gelen hane sayısı 300'ü aşkırınsa da gidenlerin 30 hane daha fazla olduğu söylenebilir.¹⁷⁸² Nâhiyeye gidip gelen kişilerin sayısının oldukça yüksek olması coğrafya ve şartların sağlamış olduğu imkânlar dahilinde hanelerin yer değiştirmesi şeklinde de ele alınabilir. Almus gibi kavşak mahiyetindeki bölgelerde nüfusun her sayımda artması ticaret, sanayi ve ziraat döngüsünün birleşimiyle oluşan çekim alanı olmalarından kaynaklanmaktadır.

Arşivdeki bazı defterler Sivas vilayeti dahilindeki misafir veya firar yani kayda girmemiş, yabancı hane sayılarının tespitine dairdir. Diğer ilkinde göre çok tertipli tutulmuş olan bu defterde Kafirni nâhiyesine ait 14 köy kaydına rastlanılmıştır. Bu köylerde toplamda 155 kişi kaydı yer almaktadır. En çok Muhad, Zuğru, Çiftlik ve Teknecik köylerinde bu tür kayıtların bulunduğu anlaşılmaktadır. Megüllü, Minegir ve Almus ise misafir ya da kayıt dışı, yabancı hanelerin çok daha az olduğu birimler olarak görülmektedir.¹⁷⁸³

Tablo 43: NFS.d.2287 Numaralı Deftere Göre Kafirni dahilindeki misafir veya firar grubundan yabancı hâne

Sıra No	Köy Adı	Nüfus
1	Muhat/Muhad	31
2	Teknecik	19
3	Sideli ma'a Karadere	4
4	Almus	2
5	Ekseri ma'a Eftelit	5
6	Zuğru/Zoğra	24
7	Tomara	8
8	Alan ma'a Mezra-i Aşeş/İşeş	10
9	Çeğet	15
10	Çiftlik	23
11	Megüllü/Meküllü	1
12	Minegir mezraa-i Filtise	3
13	Gök	7

¹⁷⁸² NFS.d.2285, s.226-328, T.29.12.1246 (M.10 Haziran 1831).

¹⁷⁸³ NFS.d.2287, s.122-126, T. 29.12.1246 (M.10 Haziran 1831).

14	Yapalak	3
TOPLAM		155

Muhad köyüne Koyulhisar, Canik ve Bozok havalisinden toplam 31 yabancı hanenin 1 ila 6 yıl arasında değişen zaman aralığında ikamet ettikleri anlaşılmaktadır. Bu hanelerin birçoğu çoban olarak kaydedilmiştir.¹⁷⁸⁴ Bu hanelerden bazıları Çeğed köyü örneğine tesadüf edildiği üzere “*vatan-ı asliyye*”lerine tahrir olunmuşlardır.¹⁷⁸⁵

Arşivdeki bir başka icmal defter ise NFS. d.2583 numaralı ve Mayıs 1833 tarihli. Bu defterde Tokat kazasının Komnat (Komanat) ve Kafirni kazaları yine bir arada verilmiştir. Özellikle “*reâyâ*” yani gayrimüslim kısmında Tokat nefis ve Komnat kazaları yer almakta olup Kafirni’ye dair bilgiler barındırmamaktadır.¹⁷⁸⁶

Kafirni nâhiyesine dair yukarıda ifade ettiklerimiz XVI. yüzyıl nüfus ve iskân yapısından oldukça farklı bir durumdadır. Nitekim ele aldığımız diğer iki kazaya göre Kafirni’de gayrimüslim nüfusun XV., XVI. yüzyıllarda varlığına şahit olmuştuk. Hatta yer yer XVII. ve XVIII. yüzyıl kayıtlarında da bazı atıflara rastlanılmıştı. Fakat özellikle XVIII. yüzyıla ait Kafirni’yi de kapsayan cizye defterine erişememiş olmamız gayrimüslim varlığının devam edip etmediği konusunda belirsizlik doğurmuştur. Nüfus defterleri üzerindeki incelememizde buraya ait defterlere rastlamadık. O halde ne oldu bu bölgedeki gayrimüslim nüfusa? Tamamı bölgeden başka diyarlara mı göç etti? Yoksa önceki bölümde açıklandığı üzere imparatorluk taşrasında giderek artan sünneleşme eğilimleri neticesinde inanç mı değiştirdiler? Bu soruların cevabı, maalesef destekler arşiv belgelerinin olmayışı nedeniyle verilememektedir. Fakat Kafirni’de gayrimüslim nüfusun zaten az olduğunu önceki bölümlerde ifade edilmiştir. Var olan nüfus ya başka diyarlara farklı nedenlerle göç etti ya da sayısal olarak azaldı. XIX. yüzyıla gelindiğinde bir hayli az olduğundan bölgede ayrı bir defteri hazırlanmamış olabilir. Var olan birkaç hane ise mevcut defterlerin içerisine yedirilmiş olabilir. Özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıllara ait Kafirni köylerinin nüfus verilerini takip edemeyişimiz bu konuda en büyük engeli oluşturmaktadır. Öyle ki şayet bu imkânımız olsaydı gayrimüslim köylerindeki nüfus değişimlerini kontrol eder, şayet başka bir geliş hikâyesi yok ise din değiştirmelerin gerçekleşmiş olabileceğini söyleyebilirdik. Fakat XIX. yüzyıla kadar din değiştirmemiş imparatorluk tebaası

¹⁷⁸⁴ NFS.d.2287, s.121.

¹⁷⁸⁵ “Vatan-ı asli olan Divriğin karyesinde dahi tahrir olunmağla iş bu mahalline sarf-ı nazar oluna”, “Vatan-ı asliyesine nakl etmekle karyesinde tahrir sod”, NFS.d.2287, s.124.

¹⁷⁸⁶ Defterde kaza-i Komanat ma’a Kafirânî şeklinde başlayan kayıt tevellüd, tûvânâ, sabî, müsîn başlıkları altında ayrı ayrı verilmiştir. Buradaki bilgilere göre her iki birimde toplam 254 erkek nüfus bulunmaktadır. Ama bu nüfusun ne kadarının Kafirni’de olduğu ayırt edilememiştir. Oysa bu kaydın hemen altında yer alan reâyâyâ ait bilgilerde Tokat ve Komnat kazaları ayrı ayrı verilmiştir. NFS.d.2583, s.1,2, T. 30.12.1248 (M.20 Mayıs 1833).

gayrimüslimlerin bu aşamadan sonra din değiştirdiklerine dair örnekler bulunmamaktadır. Her ne kadar arşiv fonlarında bölgedeki gayrimüslimlerin başka diyarlara göç ettiklerine dair herhangi bir malumat yer almasa da XVII. yüzyılın Celali sürecinde dağılmış ve göç etmiş olduklarını ifade edebiliriz.

Tablo 44: Kafirni (Almus)deki gayrimüslim reâyânın nüfusuna dair veriler

Sıra	Karye	Günümüzdeki Adı	1455	1482	1485	1520	1530	1554	1574	NFS.d.2283, T.29.12.1246 (M.10 Haziran 1831)
1	Amlus	Almus	64	39	45	57	X	74	90	94
2	Zuğru	Oğulbey	64	57	38	56		58	98	80
3	Muhad	Çevreli	54	58	57	82	82	84	130	71
4	Feridökse	Ormandibi	24	41	41	76	64	82	117	X
5	Tiyeri	Dikili	38	25	27	38	X	45	50	18
6	Taşlusekü		X	X	X	3	X	3	X	X
Toplam			244	220	208	312	146	346	485	263
NFS.d.2283 numaralı defterdeki verilerin tamamı Müslimdir. Defterin ilgili köylerinde Gayrimüslim kaydı yoktur.										
Kafirni'de Gayrimüslimlerin yaladığı köylerin bir çoğu bu gün Almus'a bağlı bir konumdadır.										

1455-1574 ve 1831Yıllarında Kafirni'de gayrimüslim reâyâ

Bu noktada acaba köylere ait nüfus defterleri mi yok? Yoksa belirtilen köylerin tamamının ahali Müslüman mı oldu şeklinde iki soru akıllara gelmektedir. Öncesine ait takibini yapamadığımız bu köylerin şayet yukarı da belirttiğimiz gibi bir reâyâ, yani gayrimüslim kayıt defteri yoksa 1831 yılı nüfus defterine göre en azından üç köyünde gayrimüslim kaydının olmadığı söylenebilir.¹⁷⁸⁷ Bu köylerin sonraki dönemlerine ait kayıtlarda bu bakımdan önem arz etmektedir. Bu nedenle Cizye Muhasebe defterleri fonunda yer alan ve “Sivas”, “Tokat” başlıklı defterler de tetkik edilmiştir. İncelediğimiz üç defterde de Kafirni bölgesine ait kayıtlara tesadüf edilememiştir.¹⁷⁸⁸ Bu kapsamda ayrıca her ne kadar çalışma dönemimize girmese de sırf bu

¹⁷⁸⁷ Osmanlı İmparatorluğu nüfus kayıtlarında genellikle “Müslim” ve “Reâyâ”, yani gayrimüslim başlıklı kayıt sistemi esastı. Bu bakımdan sayımı yapılan bölgenin hem demografik ve hem de inançsal bakımdan durumu ortaya konulmuştur. Bu nedenle özellikle cizye vermeye kadir nüfusun tespitinde bu defterler önemle hazırlanmıştır. XV. yüzyılda Kafirni'nin bazı köylerinde izlerine rastlanan gayrimüslim nüfusa ait yapmış olduğumuz araştırmalarda bir nüfus defterine tesadüf edilememiştir. Bu kapsamda Kamil Kepeci ve Cizye Muhasebe Fonlarındaki defterlere bakılmıştır. Sivas, Sivas İli, Tokad, Kazâbâd, Artukâbâd, Niksar ve Zile kazalarının cizye defterinin 98-237. sayfaları tetkik edilmiş ve Kafirni kazası kayıtlarına rastlanılamamıştır. KK.d.3810, T.-, s.98-129; ayrıca bir tür icmal defteri serisine de bakılmıştır. KK.d.3917, T. -, s.1-67, bu defterde Sivas'ın 37 mahallesindeki gayrimüslim nüfus alâ, ednâ ve evsat olarak belirtilmiştir; KK.d.3873, T. -, s.1-27. Burada da Sivas'ın sekiz mahallesindeki gayrimüslim nüfus icmalı yer almaktadır. Bu üç defterin tarihi belirtilmemiştir. Son olarak nefsi-i Sivas, mahallat-ı Sivas, Hafik İli reâyâsından olub da Sivas'da bulunan, Yıldızeli reâyâsından olub da Sivas'da bulunan reâyâ kayıtlarını içeren ve “Sivas'da bulunan yerli ve yabancı reâyânın isim ve tshsil olunan cizyelerinin miktarını gösterir defter” şeklinde katalogda yer alan H.01.01.1263 tarihli ve ML.VRD.CMH.d.728 numaralı defterin 1-59. sayfaları tetkik edilmiştir. Benzer durum bölgeyi esas alan Nüfus Defterlerini içeren bir Yüksek Lisans Tezi'nde de ifade edilmiştir. Behiye Dursun, *Nüfus Sayımlarına Göre Kafirni Nahiyesi (H.1246-H.1259)*, s.20.

¹⁷⁸⁸ ML.VRD.CMH.d.165, s.1-37; ML.VRD.CMH.d.223, s.1-5; ML.VRD.CMH.d.76, s.1-8. Bu defterlerde Hüseyinabad ve Mecitözü kazalarına dair bilgilere rastlanılmıştır. ML.VRD.CMH.d.76 numaralı ve H.13.12.1258 (M.15 Ocak 1843) tarihli defterde Mecitözü kazasında 24 evsât kaydı bulunmaktadır. Hüseyinabad'da ise 8 evsât ve 1 ednâ kaydı bulunmaktadır. ML.VRD.CMH.d.223 numaralı ve H.24.03.1261 (M.2 Nisan 1845) tarihli kayıta ise Hüseyinabad'ın evsât 19 kaydı yer

sebepten dolayı Kafirni Temettuat kayıtlarına bakılmıştır. Bu kayıtlardan Almus-ı Kebîr 127¹⁷⁸⁹, Zuğru 52¹⁷⁹⁰, Muhad 67¹⁷⁹¹, Tiyeri 25¹⁷⁹² köyleri ile müslim hane sayılarına erişilmiştir. Böylece Kafirni'ye ait temettuat kayıtlarında tabloda belirtilen ve öncesinde gayrimüslim nüfusun bulunduğu köylerin müslim hanelerin varlığı anlaşılmıştır. Ayrıca Taşlusekü ve Feridökse köylerinin temettuat kayıtlarında da olmadığı görülmektedir.

Fakat Polonyalı Simeon'un belirttiği üzere gayrimüslimler, XVII. yüzyılda özellikle bölgede Müslüman unsurdan çok daha kalabalıktırlar. Nitekim yukarıdaki örnekte olduğu gibi Kafirni ve Tozanlu nâhiyelerini bir ele alan defterdeki verilerden her iki kazada 15.993 yerli, 54 yabancı ve 58'de Kıpti hane olmak üzere toplam 16105 hanenin varlığı anlaşılmaktadır. Bu veriler her ne kadar her iki nâhiyede Kıpti nüfusunun yaşadığını ortaya koysa da Kafirni mi yoksa Tozanlu mu veya her ikisinde ise kaçır hanelik bir dağılımın olduğuna dair bilgileri saklamaktadır.¹⁷⁹³ Dolayısıyla bizler yukarıda sıraladığımız sorulara dair net bir cevap alamamak da her iki nâhiyede bir Kıpti nüfusunun bulunduğunu öğrenmiş bulunmaktayız. Fakat burada kıpti tabirinin Çingenerler ve bazen de Müslümanlar içinde kullanıldığını akılda tutmak gerekmektedir. Dönemin literatürü esas alındığında gayrimüslim olsalardı, bunların reâyâ olarak kaydedilmesi gerekmektedir.

---

almaktadır. Burada Kafirni için esas önemli olan defter ise ML.VRD.CMH.d.165 numaralı ve H.01.01.1259 (M.01 Şubat 1843) tarihli Tokat kazası reâyâsının cizyelerinin müfredat defteridir. Tokat Mahallatı, bazı köyleri, Ermeni, Katolik, Rum ve Yahudi milletlerinin nüfuzları ile cizye miktarlarını ihtiva eden defterde Kafirni'ye ait herhangi bir bilgiye tesadüf edilememiştir.

¹⁷⁸⁹ ML.VRD.TMT.d.14698, s.4-38

¹⁷⁹⁰ ML.VRD.TMT.d.14666, s.2-14

¹⁷⁹¹ ML.VRD.TMT.d.14671, s.2-16

¹⁷⁹² ML.VRD.TMT.d.14775, s.2-9

¹⁷⁹³ NFS.d.2584, s.1, T. H.29.12.1264 (29 Aralık 1845).

6.4. MECİTÖZÜ

Arşivde Mecitözü ile ilgili nüfus fonunda yapılan incelemelerde yirmiye aşkın deftere tesadüf edilmiştir.¹⁷⁹⁵ Bu defterlerden on tanesi bu bölümde ele alınacaktır.¹⁷⁹⁶

Mecitözü'nün ele alacağımız 1831 yılı ilk defterinde 42 köy, 1 oymak ve 40 kışlak kaydı olmak üzere toplam 83 iskân mahalli bulunmaktadır. Bu oldukça önemli bilgileri içeren defterin 175. sayfasında “kazâ-i Mecidözü” şeklinde başladığı ve diğer her iki kazanın da ilk nüfus defterleri örneklerinde olduğu gibi hane ve sıra numarası taşımadığı görülmektedir. Kazanın ilk köyü Evkathacı (Avkathacı) köyü olarak defterdeki yerini almıştır.¹⁷⁹⁷ Defter, hane ve sıra esaslı tertip edilmediğinden kazadaki hane sayısını görememekteyiz. Fakat köy veya kışlak bazında kayıtlı nüfusu görme şansımız bulunmaktadır. Bu bakımdan Mecitözü kazasında ele aldığımız ilk defterde 2.280 kişilik bir nüfusun varlığı anlaşılmaktadır. Bu rakam daha önce ele aldığımız Kafirni ve Hüseyinabad kazalarına göre oldukça yüksektir. Hem yerleşim birimi ve hem de doğal olarak nüfusun diğer iki kazadan yüksek olmasının elbette bazı nedenleri vardır. Bunun en önemli nedeni kanımızca aşağıda da ayrıca teferruatlı bir şekilde ele alacağımız Kavilli, Milli ve Cihanbeyli aşireti mensuplarının Mecitözü havalisini yurt edinmiş olmalarıdır. Önceki bölümde de değinildiği üzere Sivas, Tokat ve Amasya güzergâhından gelmiş olması muhtemel Milli ve Kavilli aşiretin bir kısmı hali hazırda var olan köy ve mezralara yerleşmiştir. Bir kısmı da büyük olasılıkla aşiret, kabile liderlerinin isimlerini vermiş oldukları kışlak sahalarını yurt edinmişlerdir. Mecitözü'nün elimizdeki ilk defterinin hemen hemen meskûn köy kadar kışlak kaydının bulunması aşiretin bölgedeki etkinliğinin bir göstergesi olarak alınabilir.

İncelediğimiz defterin en önemli özelliklerinden biri Kavilli ve Milli aşiretlerine bağlı oymaklar ile buldukları köyler, kışlaklar hakkında bizlere bazı bilgiler sunmasıdır. Kışlak-ı Cevizli'de meskûn olan aşiretin Süleyman Ağa oynağına bağlı buldukları görülmektedir.¹⁷⁹⁸ Kavak Alanı ve Kışlak-ı Kebir köylerinin ise Kal'acıklı oynağına bağlı buldukları anlaşılmaktadır.¹⁷⁹⁹ Ayrıca bazı köylerdeki yabancı veya misafir hanelere dair kayıtlar da mevcuttur. Boğabağı köyünde Kastamonu, Gümüşhacı Köy ve Darıcı köyünden gelmiş üç kişinin bulunduğunu bu sayede öğrenmiş bulunmaktayız.¹⁸⁰⁰

¹⁷⁹⁵ NFS.d.2267, T.29.12.1246 (M.10 Haziran 1831), 2268, 2274, 2287, 2292, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2543, 2584, 2585; ML.CRD.d.1679 ve 1984.

¹⁷⁹⁶ Bu defterler NFS.d.2267, T.29.12.1246 (M.10 Haziran 1831); 2268, T.29.12.1246 (M.10 Haziran 1831); 2274, T.29.12.1246 (M.10 Haziran 1831); 2287, T.29.12.1246 (M.10 Haziran 1831); 2292, T.29.12.1248 (M.19 Mayıs 1833); 2376, T.29.12.1254 (M.15 Mart 1839); 2377, T.29.12.1254 (M.15 Mart 1839); 2380, T.29.12.1250 (M.28 Nisan 1835); 2381, T.29.12.1254 (M.15 Mart 1839) ve 2385, T.29.12.1254 (M.15 Mart 1839) ile ML.CRD.d.1679 ve 1984, şeklinde sıralanabilir.

¹⁷⁹⁷ NFS.d.2267, s.175-179.

¹⁷⁹⁸ NFS.d.2267, s.206.

¹⁷⁹⁹ NFS.d.2267, s.205-207.

¹⁸⁰⁰ NFS.d.2267, s.181.

Nüfus defterlerinde karye kâhyaları¹⁸⁰¹ ile bazı aşiret ve cemaatlara ait bilgiler de vardır. Ağcakoyunlu ve İbek¹⁸⁰² köylerinde Cihanbeyli aşiretinden kişilerin bulunduğu görülmektedir.¹⁸⁰³ Çorum ve Mecitözü havalisinde dolaşan Bazıklı (Bızıklı) ve Pehlivanlı aşireti hakkında bilgi sahibi olmaktayız.¹⁸⁰⁴ Çopraşık köyünde meskûn pek çok hanenin Arap, Kuyumcu ve Hergenili/Herginli aşiretinden oldukları görülmektedir.¹⁸⁰⁵ Sarusülmen köyünde de yine Pehlivanlı, Çöplü aşiretinden kişilerin olduğu anlaşılmaktadır.¹⁸⁰⁶ Teslim köyünde Tekkenişin olan İbiş b. Tekkenişin Hasan ve çocukları, kardeşine dair kayıtlar da bulunmaktadır.¹⁸⁰⁷ Ayrıca Canbeğ/Canbeğli lakaplı mensup kişiler de köyde bulunmaktadır. Bu kişilerin Canbeğ aşireti ile ilgisi var mı yok mu tam olarak bilinmemektedir.¹⁸⁰⁸ Üçköy köyünde de Milli aşiretine mensup olanlar bulunmaktadır.¹⁸⁰⁹ Son olarak Celali/Cilali oğlu oymağı adında bir oymak varsa da Milli mi yoksa Kavilli mi olduğuna dair herhangi bir ibare yer almamaktadır.¹⁸¹⁰ Bu oymak dahilinde de Merdisi aşiretine mensup haneler vardır.¹⁸¹¹

Kavilli Aşiretine Kışlak-ı Ağçasofu¹⁸¹², Akpınar¹⁸¹³, Bekâroğlu¹⁸¹⁴ Cedid¹⁸¹⁵, Çırçır¹⁸¹⁶, Çık Hasan¹⁸¹⁷, Değirmenönü¹⁸¹⁸, Dereyapıcı¹⁸¹⁹, Düdükü¹⁸²⁰, Fındıklı¹⁸²¹, Güçme/Küçme¹⁸²², Haydudoğlu¹⁸²³, Kaber¹⁸²⁴, Kadıderesi¹⁸²⁵, Kanlıosman¹⁸²⁶, Keşlik¹⁸²⁷, Kılğuz¹⁸²⁸, Koyunoğlu¹⁸²⁹, Kozluca¹⁸³⁰, Göpsen¹⁸³¹, Kulaksızoğlu¹⁸³², Mollahasan¹⁸³³, Mustafaçelebi¹⁸³⁴,

¹⁸⁰¹ Ak Pınar köyü kahyası Demirci oğlu Süleyman b. Veliüddin, NFS.d.2267, s.184.

¹⁸⁰² NFS.d.2267, s.196,197.

¹⁸⁰³ NFS.d.2267, s.186.

¹⁸⁰⁴ NFS.d.2267, s.217-219.

¹⁸⁰⁵ NFS.d.2267, s.186,187.

¹⁸⁰⁶ NFS.d.2267, s.189.

¹⁸⁰⁷ NFS.d.2267, s.182, ayrıca bazı köylerde “Tekkenişi veya Tekke-nişin oğlu” ifadeli kişilere de rastlanılmıştır. Fakat bunların hakikatte bilinen anlamda mı yoksa lakap anlamında mı kullanıldığı tam olarak ayırtılamamıştır. “Tekke-nişin olarak kaydedilmiş Melek/Melik oğlu Süleyman b. Mustafa”, NFS.d.2267, s.199.

¹⁸⁰⁸ NFS.d.2267, s.182.

¹⁸⁰⁹ NFS.d.2267, s.190,191.

¹⁸¹⁰ Sonraki defterde Milli aşiretten mensup oldukları anlaşılmaktadır. NFS.d.2268, s.362,363.

¹⁸¹¹ NFS.d.2267, s.205.

¹⁸¹² NFS.d.2267, s.212.

¹⁸¹³ NFS.d.2267, s.217.

¹⁸¹⁴ NFS.d.2267, s.213.

¹⁸¹⁵ Tencirli ve Badıllı aşiretinden haneler de vardır, NFS.d.2267, s.213,214.

¹⁸¹⁶ NFS.d.2267, s.210.

¹⁸¹⁷ NFS.d.2267, s.215.

¹⁸¹⁸ NFS.d.2267, s.211.

¹⁸¹⁹ NFS.d.2267, s.211.

¹⁸²⁰ NFS.d.2267, s.213.

¹⁸²¹ NFS.d.2267, s.216.

¹⁸²² NFS.d.2267, s.212.

¹⁸²³ NFS.d.2267, s.216.

¹⁸²⁴ NFS.d.2267, s.212.

¹⁸²⁵ NFS.d.2267, s.213.

¹⁸²⁶ NFS.d.2267, s.214.

¹⁸²⁷ NFS.d.2267, s.214.

¹⁸²⁸ NFS.d.2267, s.217.

¹⁸²⁹ Alamash aşiretinden olanlar da vardır. Mir-i aşiret Eyyüb Beyzâde Halil'dir. NFS. d.2267, s.210.

¹⁸³⁰ NFS.d.2267, s.216.

¹⁸³¹ NFS.d.2267, s.215.

Palabıyık¹⁸³⁵, Suyucak¹⁸³⁶, Şakaklı¹⁸³⁷, Şalıoğlu¹⁸³⁸ kayıtlarında tesadüf edilmiştir. Haliyle bu kışlakların Kavilli aşireti yurtları olduğu söylenebilir.

Milli aşiretinin ise Kışlak-ı Çayan¹⁸³⁹, Kışlak-ı Başermeni¹⁸⁴⁰, Efkeri (Efkeri)¹⁸⁴¹, Eymirli¹⁸⁴², Killik¹⁸⁴³, Şarklı¹⁸⁴⁴, Gaffarlı¹⁸⁴⁵, meskûn olanlar Yazıcıoğlu oymağına bağlıdır. Kışlak-ı Çuplara'nın¹⁸⁴⁶ Hasanodabaşı Oymağı, Kışlak-ı Karagözoğlu¹⁸⁴⁷ ve Badın¹⁸⁴⁸, Kuyucak¹⁸⁴⁹, Hasan Bey Oymağına, Kışlak-ı Gaffarlı¹⁸⁵⁰ Tencirli Oymağın, Koyuncu¹⁸⁵¹ kışlalarında barındıkları görülmektedir.

Bazı köy veya kışlakların kurucu kişi ya da ailelerine de rast gelmekteyiz. Örneğin Hımiroğlu köyünün kurucuları büyük ihtimalle Hımiroğlu sülalesiydi.¹⁸⁵² Yine Bekâroğlu kışlağının da kurucuları Bekaroğlu sülalesinden olmalıdır.¹⁸⁵³ Yine Haydudoğlu kışlağının da kurucuları sülale isimleriyle müsemmadır.¹⁸⁵⁴ Kışlak-ı Kulaksızoğlu'nda da Kulaksızoğlu sülalesinden Zeynel b. İsmail ve kardeşleriyle birlikte bulunmaktadır.¹⁸⁵⁵

Mecitözü'ne ait ele alacağımız ikinci defter NFS. d. 2268 numaralı ve T.29.12.1246 (M.10 Haziran 1831) tarihlidir. Defterde kazanın 83 iskân biriminin görüldüğü anlaşılmaktadır. Bu birimlerin toplam 3.434 hânesi ve 6.505 nüfusu bulunmaktadır. Bu nüfusun 69 Dersaadette, 258'i fevt ve 81i ise reft şeklinde kaydedilmiştir. Ayrıca toplam 926 kişinin kaydına ise “m” yani askerliğe elverişli olduğuna dair kayıt düşülmüştür. Yine ilk defterde olduğu gibi Milli aşiretinin Hasanbey, Kal'acık, Süleymanağa, Yazıcıoğlu, Hasanpaşa, Celalioğlu ve Tencirli ve Derviş Oymaklarına bağlı kışlak kayıtları bulunmaktadır.¹⁸⁵⁶

¹⁸³² NFS.d.2267, s.212.

¹⁸³³ NFS.d.2267, s.212.

¹⁸³⁴ NFS.d.2267, s.212.

¹⁸³⁵ NFS.d.2267, s.216.

¹⁸³⁶ NFS.d.2267, s.215.

¹⁸³⁷ NFS.d.2267, s.212.

¹⁸³⁸ NFS.d.2267, s.214.

¹⁸³⁹ NFS.d.2267, s.202.

¹⁸⁴⁰ Aynı zamanda Kavilli aşiretinden de iki hane kışlak dâhilinde bulunmaktadır. NFS. d.2267, s.209.

¹⁸⁴¹ NFS.d.2267, s.208.

¹⁸⁴² Merdisi aşireti mensupları da bulunmaktadır, NFS. d.2267, s.209,210.

¹⁸⁴³ NFS.d.2267, s.210.

¹⁸⁴⁴ NFS.d.2267, s.207.

¹⁸⁴⁵ NFS.d.2267, s.209.

¹⁸⁴⁶ NFS.d.2267, s.202,203.

¹⁸⁴⁷ Hasan Bey bin-i Mustafa mir-i aşirettir, NFS. d.2267, s.203.

¹⁸⁴⁸ NFS.d.2267, s.204.

¹⁸⁴⁹ NFS.d.2267, s.207.

¹⁸⁵⁰ NFS.d.2267, s.208.

¹⁸⁵¹ NFS.d.2267, s.202.

¹⁸⁵² NFS.d.2267, s.190.

¹⁸⁵³ “Kışlak-ı Bekâr Oğlu, Derviş Halil b. İsmail”, NFS. d.2267, s.213.

¹⁸⁵⁴ “Kışlak-ı Haydud Oğlu, Haydud oğlu Şahin b. Mustafa”, NFS. d.2267, s.216.

¹⁸⁵⁵ NFS. d.2267, s.212.

¹⁸⁵⁶ NFS. d.2268, s.348-364.

Kazanın Evkathacı, Çıkrık, Doğla köylerinin nüfusu kaza toplam nüfusunun hemen hemen 1/6'sı oranındadır. Salbaş, Bükse ve Sevindikalanı köylerinin nüfusu 20'nin altındadır. Defterde diğerinden farklı olarak bazı köylerin "kâhya"larına dair bilgiler de yer almaktadır. Bu nedenle Meyane Sultan¹⁸⁵⁷, Dağkarapınar¹⁸⁵⁸, Mühreler¹⁸⁵⁹, Teslim¹⁸⁶⁰, Çobandivan¹⁸⁶¹, Ahmedoğlanı¹⁸⁶², Akpınar¹⁸⁶³, Şeyhmustafa¹⁸⁶⁴, Evkat¹⁸⁶⁵, Ağçakoyunlu¹⁸⁶⁶ ve Devletoğlanı¹⁸⁶⁷ köyleri kâhyalarını öğrenme fırsatımız bulunmaktadır. Defter incelendiğinde sadece köylerin değil Çulpara¹⁸⁶⁸ gibi bazı kışlakların da kâhyalarının olduğu görülmektedir.

Defterde Mecitözü havalisindeki Kavilli aşiretinin bulunduğu kışlaklar ve nüfuslarına dair veriler de elde edilmiştir. Kavilli kışlağı olan Değirmenönü, Göçme, Çırçır, Dereyaycı, Murca ma'a Kıran, Ağçasofu, Koyunoğlu, Kulaksızoğlu, Kaber, Akpınar, Kulağuzlu, Şakaklı, Mustafa Çelebi, Düdüklü, Bekâroğlu, Mollahasanoğlu, Kadıderesi, Yeni, Kanlıosman, Şalıoğlu, Keşlik, Soyucak, Göpsen, Çıkhasan, Kozluca, Fındıklı, Haydudoğlu ve Palabıyık'da toplam 511 hane ve 910 nüfusun bulunduğu söylenebilir.¹⁸⁶⁹ Kadıderesi ve Yenikışlaklarında ayrıca Milli, Geygelli, Tencirli ve Badıllı aşiretlerine mensup kişilerin bulunduğu anlaşılmaktadır.¹⁸⁷⁰

Ayrıca Mecitözü'ndeki Milli kışlaklarının daha ziyade Amasya'nın Varayözü kazasına bağlı ve bir dönem idarî olarak Mecitözü'ne bağlı olan Varayözü üzerine kaydedilmiş oldukları görülmektedir. Kuyucak, Kavakalan, Büyükkışla, Cevizli, Şarklı, Efkari, Gaffarlı, Başermenî, Eymirli, Killik, Çayan, Çulpara, Celalioğlu ve Gaffarlı kışlaklarında 762 hane ve 1493 nüfusun bulunduğu görülmektedir. Milli aşiretine mensup kışlaklardan Gaffarlı adında iki iskân mahallinin bulunması farklı oymaklara bağlı kişilerin yer aldığı bir köy veya iki ayrı köy bulunduğunu akıllara getirmektedir. Bunu tam olarak bilmesek de ilkinin Yazıcı Oğlu ve ikincisinin ise Tecirli ve Derviş Oymaklarına bağlı olduğunu bilebilmekteyiz.¹⁸⁷¹

Tablo 45: Milli Aşireti'nin Mecitözü havalisindeki durumu

Sıra No	Kışlak	Nüfus
1	Karagözoğlu	86
2	Badın	188

¹⁸⁵⁷ Karye Kâhyası, Kör Ömer oğlu Ömer b. Hasan, Sinn:60, NFS. d.2268, s.295.

¹⁸⁵⁸ Karye Kâhyası, Cüce oğlu Osman b. İbrahim, Sinn:60, NFS. d.2268, s.296.

¹⁸⁵⁹ Köy Kâhyası, Sülün oğlu Osman b. Osman, Sinn:60, NFS. d.2268, s.298.

¹⁸⁶⁰ Karye Kâhyası, Horus oğlu Ali b. Mustafa, Sinn:35, NFS. d.2268, s.298,299.

¹⁸⁶¹ Karye kâhyası, Kel Veli oğlu Hasan, Sinn:45, NFS. d.2268, NFS. d.2268, s.299,300.

¹⁸⁶² Karye Kâhyası, Hımır oğlu Hüseyinin büyük oğlu İsmail, Sinn:30, NFS. d.2268, s.300-302.

¹⁸⁶³ Karye Kâhyası Demirci oğlu, Süleyman b. Veli Sinn:38, NFS. d.2268, s.304,305.

¹⁸⁶⁴ Karye Kâhyası, Hediye oğlu Mehmed b. Ömer, Sinn:64, NFS. d.2268, s.305,306.

¹⁸⁶⁵ Karye Kâhyası, Urum oğlu Hasan b. Osman, Sinn:50, NFS. d.2268, s.306,307.

¹⁸⁶⁶ Karye kâhyası, Himmət b. Kara Mehmed, NFS. d.2268, s.307,308.

¹⁸⁶⁷ Karye Kâhyası, Hacı Osman oğlu, Osman b. Bekir, Sinn:65, NFS. d.2268, s.308.

¹⁸⁶⁸ Kışla Kâhyası, Halil b. Ali, Sinn:63, NFS. d.2268, s.360-362.

¹⁸⁶⁹ NFS.d.2268, s.335-348.

¹⁸⁷⁰ NFS.d.2268, s.341-343.

¹⁸⁷¹ NFS.d.2268, s.257, 363.

3	Kuyucak	28
4	Koyuncu	41
5	Kavakalan	62
6	Büyükkişla	168
7	Cevizli	71
8	Şarklı	93
9	Efkari	63
10	Gaffarlı I	70
11	Başermeni	48
12	Eymirli	38
13	Kellek	51
14	Çayan	59
15	Çulpara	175
16	Celalioğlu	140
17	Gaffarlı II	112
Toplam		1493

Bu defter ile ilgili olarak Evkathacı (Avkarhacı) köyünde “*Kadiriyye Dervisi Bekir b. Ahmed, sinn 61*” şeklinde tesadüf ettiğimiz kayıttan da bahsetmek gerekmektedir. Hasan ve Mahmud isimli iki oğlu olduğunu öğrendiğimiz dervişin Mustafa adında yetim bir de torunu vardır. Dervişin oğullarından ölmüş Hasan’ın çocuğu olan Mustafa beş yaşındadır.¹⁸⁷² Fakat bu kayda sadece Evkathacı köyüne ait nüfus verilerini barındıran bir başka defterde tesadüf edilmemektedir. Arşiv fonlarında aynı tarihli olan bu iki defterin öncelik sonralık durumu bilinmediğinden, muhtemelen ikincisi öncekinin temize çekilmiş halidir, derviş ve hanesinin göçmüş mü yoksa gelmiş mi olduğu konusu tam olarak çözülememektedir.¹⁸⁷³

Sivas havalisinde misafir nüfusu kapsayan defterin fihristinde 2.012 kebîr ve 1.059 sağır olmak üzere toplam 3.071 kişinin misafir veya yabancı statüsünde olduğu anlaşılmaktadır. Bu rakam içerisinde Çorum, Amasya, Tokat, Bozok, Hüseyinabad, Zile, Budaközü ve Kastamonu diyarlarından Mecitözü’ne gelmiş değişik köylerinde 1 ay ile 10 yıllık sürelerle değişen zamanda kalmakta olan 29 kebir, 11 sağır olmak üzere toplam 40 kişi bulunmaktadır.¹⁸⁷⁴ Bu bakımdan Sivas toplamı göz önüne alındığında Mecitözü’ndeki yabancı veya misafir sayılarının çok fazla olmadığı söylenebilir.

XV. yüzyıl nüfusun dinî dağılımları göz önüne alındığında Mecitözü ve Hüseyinabad bölgesinde herhangi bir gayrimüslim kaydına rastlanılmamış sadece Kafirni’nin birkaç köyünde önemli sayıda bir gayrimüslim varlığının bulunduğunu görmüştük. Yukarıda Kafirni nüfusu değerlendirmemizde de bahsettiğimiz üzere XIX. yüzyıl nüfus defterlerinde maalesef bu

¹⁸⁷² NFS.d.2268, s.287-295.

¹⁸⁷³ NFS.d.2274, s.1-10, T.29.12.1246 (10 Haziran 1831).

¹⁸⁷⁴ Evkathacı, Boğabağı, Şeyhmustafa, Çopraşık, Karahacıb, Sarısülmen, Kuduzlar, Kışlacık, Koyunağılı, İbik, Eymirbağı ve Aşiretler misafirlerin yer aldığı köyler ve topluluklar şeklinde belirtilebilir. NFS.d.2287, s.23-25, T.29.12.1246 (10 Haziran 1831).

nüfusun izlerine erişememekteyiz. Bununla birlikte XVI-XVIII. yüzyılda Orta Anadolu havzasında gayrimüslimlerle ilgili bazı nüfus hareketliliklerinin gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Mecitözü havalisinde nüfus defterlerinde rastladığımız gayrimüslim nüfus muhtemelen bu dönemdeki geçişler sırasında bazı köyleri mesken edindi. Mecitözü'nün Sivas, Tokat, Amasya ve Samsun güzergahında bir dönem önemli rol oynaması ve XIX. yüzyıla gelindiğinde önemli misyon merkezlerinden biri olan Merzifon'a olan konumu nedeniyle geçiş güzergahında bir istasyon görevi gördüğü düşünülebilir. Bu konaklama sahasında gayrimüslimler için ortam ve şartların da uygun olduğu XVII. veya XVIII. yüzyıllarda Evkat köyü örneğinde olduğu üzere bazı köylere iskân oldukları düşünülebilir.¹⁸⁷⁵ Fakat Anadolu kırsalında nüfusunu, Müslüman nüfusun giderek arttığı bir dönemde, Milli, Kavilli, Pehlivanlı, Tecirli, Badıllı, Cihanbeyli gibi konar-göçer aşiretlerin mesken edindiği Mecitözü havzası buradaki gayrimüslimleri rahatsız etmiş olmalıdır. Nitekim elimizdeki 1833 yılına ait bir defter Evkat köyündeki 12 hanenin Merzifon ve Kudüs'e nakil olduklarını göstermektedir. Nakil işleminin Aralık 1831-Mayıs 1832 tarihleri arasında yapılmış olması da oldukça önemlidir.¹⁸⁷⁶

Mecitözü havalisindeki aşiretlerin yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere bazen köylerle karışık verildiği bazen de burada ele alacağımız şekliyle ayrı ayrı tertip edilmiş defterlere işlendiği anlaşılmaktadır. Yani kazadaki aşiretleri havi defterler. Bunlardan ilki 1835 yılına aittir.¹⁸⁷⁷ Mecitözü havalisinde Kavilli aşiretinin bulunduğu köyler ile aşirete mensup kişilerin sayılarını ortaya koyan defter bölgedeki nüfus ve iskânın seyri bakımından önemli bir yer işgal etmektedir.

Osmanlı Arşivindeki NFS.d.2380 numaralı ve 1835 yılı nüfus defterinde Kavilli Aşiretinin hane ve nefer sayısına dair bilgiler yer almaktadır. Defterin girişinde “*Sivas Sancağında vaki Mecitözü Kazasında kain Kavilli Aşireti Ekradının hane ve in... zükuru defterinde efradı ber-vech-i ati zikr ve terkim olunur, fi gur-re-i S. Sene (1)250*” şeklinde açıklama vardır. *Bu defterde karye adlarını takiben sırayla hane isimleri yazılmıştır. Her bir haneye mensup kişiler sırasıyla kaydedilmiştir. Böylece hane reisi ve efradına dair bilgilere erişebilmekteyiz. Bu şekilde*

¹⁸⁷⁵ Bu defter bir özet defter mahiyetinde olup, reâyâ (zimmi) ve müslim kayıtlarını içermektedir. Köyde 58 nüfus kaydı bulunduğu görülmektedir. D.CRD.d.39977, s.13; Tarihi tespit edilememiş olan Sivas, Amasya, Merzifon, Hacıköy gibi kazaların cizye kayıt defterinde Sivas Livasının Mecitözü Kazasında 28 reâyâ (zimmi) kaydı bulunmaktadır. Fakat bu nüfusun kazanın hangi köylerinde bulunduğu maalesef belirtilmemektedir. ML.VRD.CMH.d.1527, s.2. Aynı defterde Hüseyinabad'ın ise 5 reya kaydı vardır, s.3. Mecitözü kazası için Aynı durum “Divriği ve Sivas Sancakları ve köyleri cizye icmâl defteri” şeklinde katalogda yer alan 29.12.1264 tarihli defterde de görülmektedir. ML.VRD.CMH.d.506, T.29.12.1264, s.2. Nihayet 29.12.1261 tarihli Sivas, Amasya ve Merzifon başta olmak üzere pek çok kazanın önceki sene kayıtları göz önüne alınarak hazırlanmış cizye defterinde Mecitözü kazasında 52 reâyâ kaydına rastlanılmaktadır. Bunların 23 sübyân olduğundan kayıt dışı bırakılmış ve 29 kişide (21 evsât, 8'i ise ednâ) 750 gurus cizye tahsilinin yapılması öngörülmüştür. ML.VRD.CMH.d.534, T.29.12.1261, s.6/b.

¹⁸⁷⁶ “Şaşman Keşti Agob veled-i Karabed, Kudüs'e gitmiştir”; “Agob veled-i Arvanis, Hanesiyle vilâyeti olan Merzifon'a nakl-i hane etmiştir”; Karabet veled-i Bedros, Merzifon Kazasına nakl-i hane etmiştir”, NFS.d.2292, s.4, T.21.C.47, 5. N. 1247, 25. Z. 1247.

¹⁸⁷⁷ NFS.d.2380, T.29.12.1250 (M.28 Nisan 1835).

seyreden kayıtların sonunda, başka bir köy kaydına geçmeden evvel hane ve nüfus sayıları verilmektedir. Burada kâtibin hatasından mıdır; yoksa başka bir nedenden midir, bilinmiyor ama buradaki sayısal verilerle elde ettiklerimiz arasında fark vardır. Zaman zaman 18 hanesi olan köyün son hanesinin numaralanmadığı, numaralandığı halde toplam hane sayısına ilave edilmediği görülmektedir. Aile efradı sayısında da farklılık bulunmaktadır. Bu farklılığın nedeni ise deftere sonraki tarihlerde ilave edilmiş yeni doğmuş olanların sıra numarası almamış olmalarıdır. Biz hesaplamalarımızda muhtemelen sonradan deftere işlenmiş bu kişileri de kullandığımızda defterdeki verilerle elde ettiklerimiz arasında farklar oluşmaktadır.

Tablo 46: Mecitözü havalisindeki Kavilli aşiretine ait veriler

Defter No	Sayfa No	Sıra No	Köy Adı	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus
NFS.d.2380	30	1	Kanlıosman	6	22		
		2	Yenikişla	14	52		
		3	Kozluca	16	45		
		4	Haydudoğlu	7	19		
		5	Palabıyık	11	25	54	163
		6	Kadıderesi	15	49		
		7	Mustafaçelebi	7	15		
		8	Çıkhasan	7	20		
		9	Şanlıoğlu	9	30		
		10	Şefkali	7	31	45	145
		11	Koyunoğlu	18	61		
		12	Çırçır	7	17		
		13	Değirmenönü	7	28		
		14	Kulaksız	3	9		
		15	Kabil	5	22	40	137
		16	Ağçasofu	4	15		
		17	Mursa?	4	15		
		18	Dereyazı	13	46		
		19	Düdüklük	13	40		
		20	Bekaroğlu	6	11	40	127
		21	Hasanoğlu	10	29		
		22	Göpsan	33	105		
		23	Fındıklı	29	89		
		24	Keşlik	14	34		
		25	Soyucak	7	11	93	268
		26	Akpınar	9	34		
		27	Kılaguz	11	27	20	61

	28	Aşiret-i Bazanlu/Bazaklu	96	274	96	274
TOPLAM			388	1175	388	1175

Kavilli Aşiretinin yukarıdaki tabloda yer alan köylerinden bazı hane veya hanelerin Zile, Keskin, Hüseyinabad, Haymana ve Tosya havalilerine göç ettikleri görülmektedir.¹⁸⁷⁸ Sonuçta yukarıdaki tablo her ne kadar belirtmiş olduğumuz bazı eksikliklerle birlikte defterdeki verileri içerse de bizlere kaza genelinde 28 köyde 388 hanesiyle toplam 1.175 nüfuslu bir Kavilli aşiretinin bulunduğunu ortaya koymaktadır.¹⁸⁷⁹ Bu minvaldeki ikinci defter aşağıda ele alacağımız 1839 yılı nüfus defterinde neden Mecitözü bölgesindeki aşiret kayıtlarının yer almadığı şeklindeki soruya cevap olabilecek mahiyettedir. Nitekim acaba aşiretlere dair ayrıca defterler mi kayda alındı şeklinde bir düşünce hâsıl olmaktadır. Kavilli aşiretinin Bazanlu kolu, obasına ait 67 hane kaydı ve 241 nüfusun yer aldığı defter aşiret mensupları ve iskânlarına dair önemli bilgiler barındırmaktadır. Toplam 241 aşiret mensubundan 62'si başka diyarlara göçmüştür. 19'u Keskin, 18'i Tosya ve 12'si ise Hamamözü şeklinde yoğun olarak gittikleri yerler sıralanabilir.¹⁸⁸⁰ Yedi hanenin de Habeş? gitmiş olması oldukça dikkat çekicidir.¹⁸⁸¹

Arşivde Mecitözü'nün 1839 yılı mufassal nüfus kaydını ihtiva eden bir deftere erişilmiştir. Diğerlerinden farklı olarak her bir köyün üstüne hane sayısı ve sıra numaraları bir şekilde kayıtların yer aldığı defterde yer yer yırtık sayfalar bulunmaktadır. Bu durumda defterin yazım şekli esas alınarak hane sayıları sayılmış ve fakat hane adlarına dair bilgiler yazılmamıştır. Defter ayrıca Mecitözü kazasındaki her bir köyün mâlikâne ve dîvânî hisselerinin gittiği kişi, sülale ve vakıflara dair bilgiler de barındırmaktadır. Defterdeki veriler tetkik edildiğinde Mecitözü'nde 37 iskân mahalli bulunmaktadır. Önceki defterlere göre hem iskân mahalli ve hem de nüfusun az olmasının nedeni bu defterde bölgedeki Milli ve Kavilli aşiretlere ait kayıtların yer almamış olmasıdır. Fakat artık konar-göçerlikten köy statüsü kazanmış bazı aşiret iskân kışlaklarının da olduğu anlaşılmaktadır. Bunların genellikle isimleri değiştirilmiştir. Hımır Oğlu kışlası bu defterde Payam Viranı olarak ismi değiştirilmiş ve kaydedilmiştir. Köydekilerin tamamı Hımır Oğlu sülalesine bağlıdır.¹⁸⁸² Bu aşiretlere ait kışlak kayıtlarının çıkarılmasıyla kalan 37 köyde toplam 1.164 hane ve 3.510 nüfus kaydı tespit edilmiştir.¹⁸⁸³ Bunlardan 65 kişinin Dersaadet'te, 108'i redif, 65'i fevt ve 44'ü ise reft şeklinde kaydedilmiştir. Reft, yani giden, gelen kişi kayıtlarının genellikle Çorum, Amasya, Sorkun, Niksar, Hüseyinabad istikametinde olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte uzak yerlere gidenler de vardır. Örneğin

¹⁸⁷⁸ NFS.d.2380, s.20/b, 21/a-b, 22/a-b, 24/a-b ve 25/a-b.

¹⁸⁷⁹ NFS.d.2380, s.30; Bizim defter genelindeki verileri esas alarak hazırlanmış olduğumuz tabloda aşiretin hane sayısı 404 nüfusu ise 1385 olacak şekilde bulunmuştur.

¹⁸⁸⁰ NFS.d.2371, s. 1-7, T.29.12.1254 (M.15 Mart 1839).

¹⁸⁸¹ NFS.d.2371, s. 4/b.

¹⁸⁸² NFS.d.2376, s. 92-93.

¹⁸⁸³ NFS.d.2376, s. 1-112, T.29.12.1254 (M.15 Mart 1839).

Sırçalı köyünden Baltacı Halil hanesiyle birlikte Gümüşhane'ye gitmiştir.¹⁸⁸⁴ Defterde ayrıca Mecitözü'nün değişik köylerinden toplam 35 kişinin Sivas Müşirinin yanında, hizmetinde oldukları görülmektedir. Askeri hizmete tabi olarak yaklaşık on senedir Rumeli'de bulunan İbik köyünden “*Laııcı Oğlu Mehmed b. Halil ve Hüseyin*”de önemli bir örnek olarak verilebilir. Hatta aynı köyden Zaim oğlu Mustafa oğlu Ahmed on beş senedir Rumeli'de Mustafa Paşanın Dairesinde görevlidir.¹⁸⁸⁵

Evkât ve İbik köyleri divânisinde görüldüğü üzere kazadaki bazı köylerin gelirleri askerlikten emekli kişilerin eline geçmektedir. Bu durum imparatorluğun son döneminde özellikle Celâli sonrası dönemde bazı bölgelere yerleşerek askerî, idarî ve malî kazanımlar elde eden asker hüviyetli kişilerin XIX. yüzyıl kayıtlarına yansıyan bir yönü olabilir.

İbik, Koyunağılı, Kışlacık, Ahmedoğlanı, Virancık, Kargı, Emirbağı, Kızılca, Boyacı, Sırçalı, Üçköy, Çıkrık, Akpınar, Hımıroğlu ve Teslim köylerdeki mâlikâne gelirleri ise genellikle Mecitözü voyvodasına tahsis edilmiştir.

Bazı köylerin mâlikâne gelirlerinin bir kısmı ise daha önce uygulamada olduğu üzere vakıf sistemi içinde belli bir sülale tarafından inşa edilmiş camilere aktarılmıştır.¹⁸⁸⁶ Divânisi Sivasî kökenli asker ve ağalara ayrılan Kuduzlar köyünün de mâlikânesi Çat köyündeki camii imamına ayrılmıştır.¹⁸⁸⁷ Nihayet Kızılhamza köyü mâlikânesi de Varay kazasına bağlı Ortaköy Camii'nin tamir ve imamet giderlerine ayrılmıştır.¹⁸⁸⁸

Kazadaki en ilginç ve üzerinde durulması gereken köylerden biri kanımızca Bükse köyüdür. İlk dönem kayıtlarından beri izi takip edilen ve XVII. ve XVIII. yüzyıllardaki kaos ve hengameden bulunmuş olduğu konum nedeniyle nüfusunda çok fazla bir değişim olmadığı kanaatine vardığımız köyde XIX. yüzyıla ait ilk nüfus kayıtlarında aşığıdaki tabloda da görüleceği üzere iki, üç hane bulunmaktadır.¹⁸⁸⁹ Bu durum çok ilginçtir. XIX. yüzyıl öncesi nüfusuna göre karşılaştığımız bu sonuç köyden toplu bir göç hadisesinin yaşanıp yaşanmadığı sorusunu akla getirir. Maalesef tetkik ettiğimiz kaynaklardan bu yönde bir ize tesadüf edilememiştir. Bu gerçek bir tarafa ayrıca 1839 yılı nüfus defterinde köyün divânisi Sivasî taifesinden pek çok kişiye, mâlikânesi ise Koca Mustafa Paşanın Vakfı'na pay edilmiş durumdadır. Köyün mâlikâne ve

¹⁸⁸⁴ NFS.d.2376, s. 68

¹⁸⁸⁵ NFS.d.2376, s. 15-19.

¹⁸⁸⁶ İbik köyündeki “Camii mütevellî-zâde müteveffa Mustafa Ağanın binası olup Kazada vakı İbik Karyesinin mâlikânesi seneden dört sehmi bir sehmi hitabete meşrut olarak yine mütevellî-zâde Sülalesinden Bekir Ağanın uhdesinde olduğu”, NFS.d.2376, s.15-19.

¹⁸⁸⁷ NFS.d.2376, s.98,99.

¹⁸⁸⁸ “Mâlikânesi Varay Kazasında Orta Karyesi Camii Şerifinin tamirat ve termimat ve imaret ve hitabet ve müezzinlik cihetlerine meşrut olduğu”, NFS.d.2376, s.111,112.

¹⁸⁸⁹ “Melek oğlu, (Melek oğlu Mustafa b. Mustafa Sin:60, Oğlu İbrahim Sin:18)”, köydeki kayıtlı nüfus sadece iki kişidir. NFS.d.2376, s.29.

dîvânî hisselerinin yukarıda belirtildiği gibi pay edilmesi de köydeki yaşantı ve dolayısıyla üretim devamlılık arz ettiğini gösterir.

Meyane Sultan köyünün mâlikânesi kendi zaviyesine dîvânîsi ise yine Sivas kökenli askerlere tahsis edilmiştir. Dağkarapınar köyünün de mâlikâne ve dîvânî hisseleri yine Sivasî taifesinden olanlara tahsis edilmiştir.¹⁸⁹⁰ Sevindikalanı köyünün bütün gelirlerini ise Dağkarapınar köyü ağaları almaktadır. Bu durum Dağkarapınar köyündeki ağaların yerelde ufak ufak bir güç kazanma eğiliminde olduklarının işareti olabilir. Nitekim Sultan¹⁸⁹¹ ve Saru Süleyman¹⁸⁹² köyleri örneklerinde de tesadüf edileceği üzere “ağa” ön adlı hisse sahipleri giderek artmaya başlamıştır. Benzer durum mâlikânesi Amasyalı Şeyh oğlu Ahmed Efendi’ye ayrılmış Çobandivan köyü için de geçerlidir.¹⁸⁹³ Karahacib köyü hududunda bulunan Salbaş köyünün de gelirlerinin Karahacib köyü ağalarında toplandığı görülmektedir.¹⁸⁹⁴ Bu hususta son örnek mâlikâne gelirleri Abil/Abas Ağa vakfı ile Amasyevî Şeyhzade Amed Efendi arasında müşterek olan Çopraşık köyüdür.¹⁸⁹⁵

Kazadaki Şeyhmustafa¹⁸⁹⁶, Dağkarapınar¹⁸⁹⁷, İl¹⁸⁹⁸, Sarukaya¹⁸⁹⁹, Mühreler¹⁹⁰⁰, Karahacib¹⁹⁰¹ ve Kızılhamza¹⁹⁰² köylerinin dîvânî hisseleri Sivas havalisinde tımarlı süvari olan veya bu görevde emekli olmuş kişiler ile bu kişilerin belirlediği başkaca kişilere gittiği anlaşılmaktadır. Doğla köyü Koç Hüseyin Vakfı ve voyvoda tarafından pay edilmiştir.¹⁹⁰³ Uluviran köyü gelirleri ise

¹⁸⁹⁰ NFS.d.2376, s.37-39.

¹⁸⁹¹ “İki başdan Perkenek Ağası Süvariden Ahmed Ağa ve Karlı oğlu İbrahim Ağa ve Kürt oğlu Mustafa Ağa ber-müceb-i timâr mutasarrıf oldukları”, NFS.d.2376, s.34-41.

¹⁸⁹² “İki başdan Perkenek Ağası oğlu Süvariden Mehmed Ağa Sivaslı Paşa oğlu Çırağı Abdurrahman Ağa ve Al(Dal) Mızrak Mehmed Ağa Köse Bekir-zâde Osman Ağa Emmizadesi Ali Ağa oğlu Hacı Ağa Zilevi Hidic oğlu Derviş Ağa Fahih-zâde tekaüd Hasan Ağa ve biraderi süvariden...Ağa ber-müceb-i timâr mutasarrıf oldukları”, NFS.d.2376, s.47-49.

¹⁸⁹³ “Dîvânî tarafına Behram Paşa Çırağı Süvariden Mustafa Ağa ve Avcı? Çukadar Ahmed ağa mahdumları ve Saka Hüseyin Ağa ve Niksardan Süleyman Ağa ve sâ’ir müşterekleriyle ber-vech-i timâr mutasarrıf oldukları ve Sivas Zaimi oğlu hissesi defter-i iltizamata dahl idüğü”, NFS.d.2376, s.88.

¹⁸⁹⁴ “Karye-i mezkûr-ı âtiyyü’z-zikr Kara Hacib karyesi hududu dahilinde olub...olmak hasebiyle dîvânî ve mâlikâne taraflarına â’id iş’arların mezkûr Kara Hacib Karyesi Ağalarına vire geldikleri”, NFS.d.2376, s.102-105.

¹⁸⁹⁵ “Dîvânî tarafına Sivaslı tımarlı tekaüdlere Yusuf Ağa ve süvariden Fazılmalî? Oğlu Hamza Ağa ve Defterhane-i amire neferatından Der-Aliyyeli Ahmed Çavuş ve İsmail Ağa ve sâ’ir müşterekleriyle ber-vech-i timâr mutasarrıf oldukları”, NFS.d.2376, s.107-109.

¹⁸⁹⁶ NFS.d.2376, s.42,43.

¹⁸⁹⁷ NFS.d.2376, s.39-41.

¹⁸⁹⁸ NFS.d.2376, s.44,45.

¹⁸⁹⁹ “Dîvânî tarafı Sivaslı Binbaşı Yusuf Efendi ve Dal Mızrak yetimi cebelüden Receb Ağa merbut tımar mutasarrıf oldukları” NFS.d.2376, s.99,100.

¹⁹⁰⁰ “Dîvânî tarafına tekâ’üdden Sivaslı Paşa oğlu Abdurrahman Ağa ve Dal Mızrak oğlu süvariden Mehmed Ağa ve sair müşterekleriyle ber-vech-i timâr mutasarrıf oldukları” NFS.d.2376, s.101,102.

¹⁹⁰¹ “Dîvânî tarafına tımarlı süvarilerden Sivaslı Köse Bekir-zâde Derviş Mehmed Ağa ve karındaşları ve uzun Osman-zâde Osman Ağa ve Meken Ağa ve... Oğlu Çavuş Ağa ve Emmu-zadesi ber-vech-i timâr mutasarrıf oldukları”, NFS.d.2376, s.102-105.

¹⁹⁰² Bkz. Dipnot:1866, s.111,112.

¹⁹⁰³ “Kırk sehmede bir sehmi Koç Hüseyin Vakfı’ndan olub evlâdına meşrût olduğu ve kusuru Mecidözü mukâta’asına merbût olarak voyvodaları tarafından ta’sîr olunduğu”, NFS.d.2376, s.50-55.

Tokadlı Cücü İmam Oğlu yetimlerine ayrılmıştır.¹⁹⁰⁴ Boğa Bağı köyünün dîvânîsi Çorumlu Damad oğlu Mustafa Ağa'ya ve mâlikânesi ise Sivas'daki Abdülvahhab Rahmeti Vakfı'na ayrılmıştır.¹⁹⁰⁵ Mühreler köyünün de mâlikânesi Abdülvehhab Vakfına ayrılmıştır.¹⁹⁰⁶

Mecitözü kazasının dîvânî ve mâlikâne gelirlerinin tahsis edildiği kişi, vakıf veya sülalelere bakıldığında genellikle Sivas havalisinde görevli tımarlı süvarileri ve emekli olanlarının ön plana çıktığı söylenebilir. Oluşturulan Mecitözü mukataası vesilesiyle bölgedeki voyvodanın pek çok köyün mâlikâne gelirlerini aldığı anlaşılmaktadır. Nihayet Çorum, Amasya, Sivas ve kaza dahilinde bazı camii örneklerinde görüldüğü üzere vakıf ya da hayrat kurumlarına da bazı hisse gelirlerinin tahsis edildiği anlaşılmaktadır. Fakat ele aldığımız üç kazayı mâlikâne ve dîvânî gelirleri bağlamında karşılaştırdığımızda özellikle Hüseyinabad'ın ilk sırada olması gerektiği söylenebilir. İkinci sırada Mecitözü ve nihayet bu hususta bilgilerine malik olmadığımız Kafirni üçüncü sırayı alabilir. Bu kaniya genellikle mâlikâne ya da dîvânî hisselerin pay edilme, sıklığı esas alınarak varılmıştır. Nitekim en son incelediğimiz Mecitözü'nde iki baştan yani mâlikâne ve dîvânî birlikte olacak şekilde vergiler voyvodaya ayrılmıştır. Fakat Hüseyinabad köylerinde genel olarak Sivas, Amasya, Tokat ve Zile başta olmak üzere yakın, uzak bölgedeki pek çok kişi ve aile ya da vakfa hisselerin ayrıldığına şahit oluyoruz. Bu hisselerin belirli bir kısmı tahrir defterlerinden beri belirli vakıflara tahsis edilegelmişse de özellikle dîvânî hisseleri veya vakıf olmayan hisselerin tahsis edildiği kişiler burada incelenen defterlerdeki dönemin halini yansıtmaktadır.

İncelediğimiz 1839 yılı nüfus defteri Mecitözü kazasındaki nüfus ve iskâna dair oldukça önemli iki hususa dair veriler içerir. Bunlardan ilki Sarukaya köyündeki Çorum Ekradıyla ilgilidir. İkincisi ise defterin sonunda yer alan ve hâlî perişan olan köyler hakkındaki malumattır. Çorum Ekradı taifesinden üç hane ve 12 nüfuslu bir grubun Saru kaya havalisinde elli senedir ikamet ettikleri görülmektedir. Buna dair kayıta söz konusu taifenin bölgeye geliş tarihi verilmektedir.¹⁹⁰⁷ İkinci olarak da kazadaki Balım¹⁹⁰⁸, Tarmar¹⁹⁰⁹, İbik¹⁹¹⁰, Dutağacı¹⁹¹¹,

¹⁹⁰⁴ “Tokadlı Cücü İmamoğlu yetimleri yirmi nefer sūvârî ve tekâ’üd ve cebelüleriyle ber-vech-i tîmâr iki başdan mutasarrıf oldukları Kepekler? ze’âmeti dahi defter-i iltizâmâta dahl edüğü”, NFS.d.2376, s.70.

¹⁹⁰⁵ “Dîvânî tarafda Çorumlu damad oğlu Mustafa Ağa ber-vech-i mukâta’aya mutasarrıf olduğu, Mâlikânesi Sivasda kaîn Abdülvehhab Rahmeti Evkafı aklamından olub tevliyeti Sivas Mütevellî-zâdelerin uhdesinde olduğu”, NFS.d.2376, s.94-97.

¹⁹⁰⁶ “Mâlikânesi Abdülvehhab Vakfından olub Sivasi mütevellî-zadeler ber-vech tevliyet mutasarrıf oldukları” NFS.d.2376, s.101,102.

¹⁹⁰⁷ “Ekrâd-ı mezbûrun elli seneden müteceviz mezkûr Sarıkaya karyesinde mutavattın iselerde...”, NFS.d.2376, s.100.

¹⁹⁰⁸ “Ahalisi perişan... mahallinde mutavattın oldukları gayr-ı ma’lûm olub arazisini Kargu Karyesi zairaat ve öşrünü bâlâda muharrer mütevellî tarafına edâ ede geldikleri”, NFS.d.2376, s.112.

¹⁹⁰⁹ “Ahâlîsi perişân ve marum? ve el-hâletü-hâzîhi ne mahalde mutavattın oldukları gayr-ı ma’lûm olub arazisini Kargu Karyesi ahâlîleriyle Badan Kışlasında iskân olunmuş olan Milli Aşiretleri zirâ’at edüb aşireti bâlâda muharrerü'l-esâmî ağalar tarafına edâ ide geldikleri”, NFS.d.2376, s.112.

¹⁹¹⁰ “Ahâlîsi müddet-i vafireden berü Oyribağ Karyesinde mutavattın edib (olub) arâzisini yine kendüleri zirâ’at ve öşrünü bâlâda muharrer mukâta’a ve câmi’-i şerîfin vakfı mütevellîsi tarafına edâ ide geldikleri”, NFS.d.2376, s.112.

Tataralı¹⁹¹², Kıray¹⁹¹³, Hızıroğlanı¹⁹¹⁴, Börekçi¹⁹¹⁵, Çat¹⁹¹⁶, Yalıncağ¹⁹¹⁷ ve Bayatlar¹⁹¹⁸ köylerindeki reâyânın bilmediğimiz bir nedenle perişan durumda oldukları anlaşılmaktadır. Bu köylerin ve halkının neden hâli ve perişan olarak deftere yazıldıklarını bilemiyoruz. Dutağacı köyü ile ilgili kayıt çok daha ilginçtir. Nitekim söz konusu kayıta köyün yüz seneyi aşkın bir süredir hâli ve harap olduğu belirtilerek arazisinin Virancık, Üçköy halkı tarafından işletildiği belirtilmektedir.¹⁹¹⁹ Defterin tutulduğu tarih olan 1839 esas alınır ise köyün 1730’lu yıllardan beri harap olduğu söylenebilir. Bu köylerin hâli perişan olan halkının zirai faaliyetleri ifa edememesi en başta hisse gelirlerine sahip vakıf, kişi ya da sülaleleri etkilemiştir. Bu nedenle yakın çevreden köyler ahalisinin boş ve hâli arazileri işletmesine müsaade edilmiştir. Bölgedeki aşiretlerde yer yer bu faaliyetlere dâhil olduklarından zaman içerisinde bu hâli ve harap köylere yerleştikleri anlaşılmaktadır.

Mecitözü’nde ayrıca Çorum, Hüseyinabad, Zünnun, Sorkun, Zile ve Amasya havalisinden ziraat, imamet, çobanlık, hizmetkârlık ve ticaret maksadıyla gelen 22 kişinin kayıtlı olduğunu görmekteyiz.¹⁹²⁰

1839 yılında Mecitözü köyleri ve Kavilli aşiretine dair nüfusu konu edinen iki defterden yukarıda bahsetmiştik. Nihayet arşivde Milli aşiretinin nüfus ve haneleri ile kışlaklarını esas alan bir deftere de tesadüf edilmiştir. O halde 1839 yılı nüfus yazımında Mecitözü bölgesinde meskûn köyler ile aşiretlerin kayıtlarının ayrı defter edildiği veya bir yapılmışsa bile varakaların birleştirilmediği düşünülebilir.

Tablo 47: Milli Aşiretinin Mecitözü Bölgesinde bulunduğu köyler, hane ve nüfusları

Aşiret-i merkûmenin mikdar-ı nüfus ve müştemil olduğu büyut ve mutavattın oldukları kurâ ve kışlakların adediyle fihristi mübeyyin hülâsadır					
Sıra No	Nüfus	Hane	Kura	Kışlak	Kışlakçıyân-ı

¹⁹¹¹ “Yüz seneden müteceviz hâli ve harab olub arâzisini Virancık ve Üçköy ahalileri ziraat ederek öşürlerini bâlâda muharerer mukâta’a-i mezbûr voyvodası ve zaviyedarân-ı merkûmun taraflarına edâ ide geldikleri”, NFS.d.2376, s.112.

¹⁹¹² “Ahâlisi perişân ve madun ve el-hâleti hâzihi ne mahalde mutavattın oldukları gayrı-ma’lûm olub arâzisini İl Hams ahalileri ve Milli Aşireti zirâ’at edüb öşürini bâlâda muharrer mukâta’a tarafına edâ ide geldikleri”, NFS.d.2376, s.113.

¹⁹¹³ Bkz. Dipnot:1883

¹⁹¹⁴ Bkz. Dipnot:1883

¹⁹¹⁵ Bkz. Dipnot:1883

¹⁹¹⁶ “Ahâlisi perişân ve madun ve el-hâleti hâzihi ne mahalde mutavattın oldukları gayrı-ma’lûm olub Kavilli Aşiretinden bazıları arâzisini zirâ’at ve öşürünü bâlâda tahrîr olunduğu vech ile eda ide geldikleri”, NFS.d.2376, s.113.

¹⁹¹⁷ “Ahâlisi perişân ve marun? ve el-hâleti hâzihi ne mahalde mutavattın oldukları gayrı-ma’lûm olub Çorum Sancağında Saraylı ve Mecitözü Kazasında Boğa Bağı ve Mühreler Karyelerinin ahalileri ziraat edüb öşürini bâlâda muharrer mutasarrıfı tarafına edaa ide geldikleri”, NFS.d.2376, s.113.

¹⁹¹⁸ “Ahâlisi perişân ve marun? ve el-hâleti hâzihi ne mahalde mutavattın oldukları gayrı-ma’lûm olub arâzisi Kuduzlar karyesi ahalileriyle Kavillü Aşiretinden bazıları zirâ’at ve öşürünü bâlâda muharrer mutasarrıfları tarafına eda ide geldikleri”, NFS.d.2376, s.113.

¹⁹¹⁹ NFS.d.2376, s.112.

¹⁹²⁰ NFS.d.2377, s.1-4, T.29.12.1254 (M.15 Mart 1839).

1	115	43	1	Celalioğlu	
2	150	53	1	Badın	Oymağ-ı Hasanbey
3	49	16	1		Oymağ-ı Yazıcıoğlu
4	137	50	1	Çulpara	Oymağ-ı Hasan Odabaşı
5	169	50	1	Büyük	Oymağ-ı Kal'acıklı
6	45	18	1	Kavalan	Oymağ-ı Kal'acıklı
7	26	9	1	Kuyucak	Oymağ-ı Hasanbey
8	52	19	1	Başermeni	Oymağ-ı Yazıcıoğlu
9	71	27	1	Gaffarlı	Oymağ-ı Tencirli
10	60	19	1	Gaffarlı	Oymağ-ı Yazıcıoğlu
11	22	9	1	Koyuncu	
12	56	17	1	Efkeri	Oymağ-ı Yazıcıoğlu
13	34	11	1	Eymirli	Oymağ-ı Yazıcıoğlu
14	83	28	1	Şarklı	Oymağ-ı Yazıcıoğlu
15	50	15	1	Killik	Oymağ-ı Yazıcıoğlu
16	66	24	1	Karagözoğlu	Oymağ-ı Hasanbey
17	50	21	1	Cevizli	Oymağ-ı Süleymanağa
18	1235	429	17	YEKÛN	
Yalnız bin iki yüz otuz beş nüfustür.					

Mehmed Emin imzası taşıyan ve Milli Aşireti kışlakları ile nüfuslarını içeren deftere göre Mecitözü'ndeki 17 kışlakta 429 hane ve 1235 aşiret mensubu bulunmaktadır.¹⁹²¹ Bu nüfus Yazıcıoğlu, Hasanodabaşı, Kal'acık, Süleymanağa, Tencirli ve Hasanbey, oymaklarına bağlı olarak yer edinmiştir.¹⁹²² İlk dönem nüfus kayıtlarının aksine bu defterde artık Milli kışlaklarının gelirlerinin de dîvânî ve mâlikâne hisselerinin oluştuğu anlaşılmaktadır. Bu durum aşiretin artık meskûn hale geldiğinin bir işareti olarak ele alınabilir. Büyük ve Kavakalan¹⁹²³ ve Killik¹⁹²⁴ örneklerinde olduğu gibi kışlakların pek çoğunun dîvânî ve mâlikâne hisseleri yakın bölgelerindeki köylerin ağalarınca toplanmaktadır. Çulpara¹⁹²⁵, Kuyucak¹⁹²⁶, Gaffarlı¹⁹²⁷,

¹⁹²¹ Buradaki verilerden hane sayıları fihristte verilenleri tutsa da nüfus tutmamaktadır. Çünkü fihrist defterlerde sonradan ilave edilmiş kayıtları barındırmamaktadır. Fakat defterde yeni ilavelere sıra numaralarını takiben hane noları verilmiştir. Bu durum tahrir, bitiş, fihristin oluşması ve daha sonradan yeni doğum ya da göçlerle gelen nüfusun sıra numaralarını takiben yazılması şeklinde bir ihtimali akıllara getirmektedir. Bu nedenle bir kışlağın defterdeki nüfusu ile fihristteki nüfusu farklılık göstermektedir. Bu çerçevede defter üzerinde yaptığımız incelemeler neticesinde elde ettiğimiz sonuçlar şu şekildedir, Hane sayısı:429, Nüfus:1255.

¹⁹²² NFS.d.2383, s.5-42, Defterin ilk sayfaları yoktur.

¹⁹²³ Kışlak-ı Büyük, "Zirde muharrer Aşdavi ve Karaca Şar toprağında sakin olmalarıyla iktiza eden iş'âr-ı şer'iyelerin karye-i mezbûrların Ağaları tarafına vire geldikleri", NFS.d.2383, s.16-23.

¹⁹²⁴ "Dîvânî tarafına Çay Köy Ağası tekâüdden Mehmed Ağa ve müştereken sairlerine ber-vech-i tîmâr mutasarrıf oldukları", NFS.d.2383, s.38,39.

¹⁹²⁵ "Mâlikânesi olmayub iki başdan Sivasi tekâüd İbrahim Ağa ber-vech-i tîmâr mutasarrıf idüğü", NFS.d.2383, s.11-14.

Koyuncu¹⁹²⁸, Efkârî¹⁹²⁹ ve Cevizli¹⁹³⁰ gibi geri kalanlarının da diğer örneklerde olduğu gibi askerî görevliler veya emekli askerlerce elde edildiği görülmektedir. Bu kayıtlarda dikkatimizi çeken bir diğer önemli veri ise aşirete ait 92 kişilik bir firar eden taifenin tespit edilmiş olmasıdır. Bu kişilerin giderek artan merkezileşme eğilimlerinden duydukları rahatsızlık nedeniyle mi yoksa başkaca nedenler mi firar ettikleri anlaşılamamıştır. Firarların en çok Büyük, Kuyucak, Karagözoğlu, Cevizli ve Çulpara kışlaklarında gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Nihayet kazanın sadece bazı köylerine ait olarak hazırlanmış nüfus kayıtlarına da tesadüf edilmektedir. Hacı köyüne ait hazırlanmış bir kayıttta 18 hâne, 49 nüfus, 12 sübyân, 26 evsat ve 5 âlâ ile 6 yabancı kaydı bulunmaktadır.¹⁹³¹ Bu veriler bölgede ednâ kategorisinde bir nüfusun hâkim olduğunu ortaya koymaktadır. Benzer bir defter de Evkadhacı köyünün 15 hane ve 36 nüfusu kaydedilmiştir.¹⁹³²

8 Safer 1254 (M. 3 Mayıs 1838) tarihli bir başka defterde Sivas sancağının Mecitözü, Zile ve Hüseyinabad kazaları kışlaklarında bulunan Kavilli aşiretine dair bilgiler barındırmaktadır. Bu defterdeki bilgilere göre Kavilli aşiretinin Sivas sancağının adı geçen kazalarında 294 hanesiyle toplam 812 nüfusu bulunmaktadır.¹⁹³³

Tablo 48: Mecitözü kazası köy ve kışlaklarının NFS.d.02267, 02268 ve 2376 Numaralı defterlerdeki durumu

Sıra	Köy ve Kışlak	NFS.d.02267	NFS.d.02268	NFS.d.2376
1	Evkadhacı	256	632	559
2	Meyanesultan	19	64	68
3	Dağkarapınarı	31		82
4	Boyabağı	34	101	104
5	Mühreler	14	42	35
6	Teslim	21	59	54
7	Sevindikalanı	8	19	16
8	Çobandivan	18	59	54
9	Sarıkaya	8	26	14

¹⁹²⁶ “Dîvânî tarafına Sivas tımarlı Süvarilerinden Halil Ağa ve zaim Ağa ve Zilevi Gözü Küçük oğlu Osman Ağa ve sâ’ir müştereklerle ber-vech-i tîmâr mutasarrıf oldukları”, NFS.d.2383, s.23-24.

¹⁹²⁷ “Dîvânî tarafına Amasyavî Tımarlı Sipahilerinden İbrahim Ağa ve Büryan oğlu Ahmed Ağa ber-vech-i tîmâr mutasarrıf oldukları”, NFS.d.2383, s.28-30.

¹⁹²⁸ “Amasyavî Süvariden Hüseyin Ağa ve sair müşterekleriyle ber-vech-i tîmâr mutasarrıf oldukları”, NFS.d.2383, s.30,31.

¹⁹²⁹ “Dîvânî tarafına Amasyavî Süvariden Ahmed Çavuş ve sâ’ir müşterekleriyle ber-vech-i tîmâr mutasarrıf oldukları”, NFS.d.2383, s.31-33.

¹⁹³⁰ “Dîvânî tarafına Merzifonlu Kara Ali oğlu Süvariden Hüseyin Ağa ve sâ’ir müşterekleriyle ber-vech-i tîmâr mutasarrıf oldukları”, NFS.d.2383, s.41,42.

¹⁹³¹ NFS.d.2385, s.5, T.29.12.1254 (M.15 Mart 1839).

¹⁹³² “Sivas Eyâleti Kazâlarından Sivas Sancağından Mecitözü Kazâsında kâin ahâli-i zîmem-i re’âyânın mikdârını mübeyyin tahrîr defteri sûretidir”, ML.CRD.d.1984, s.2, T.-

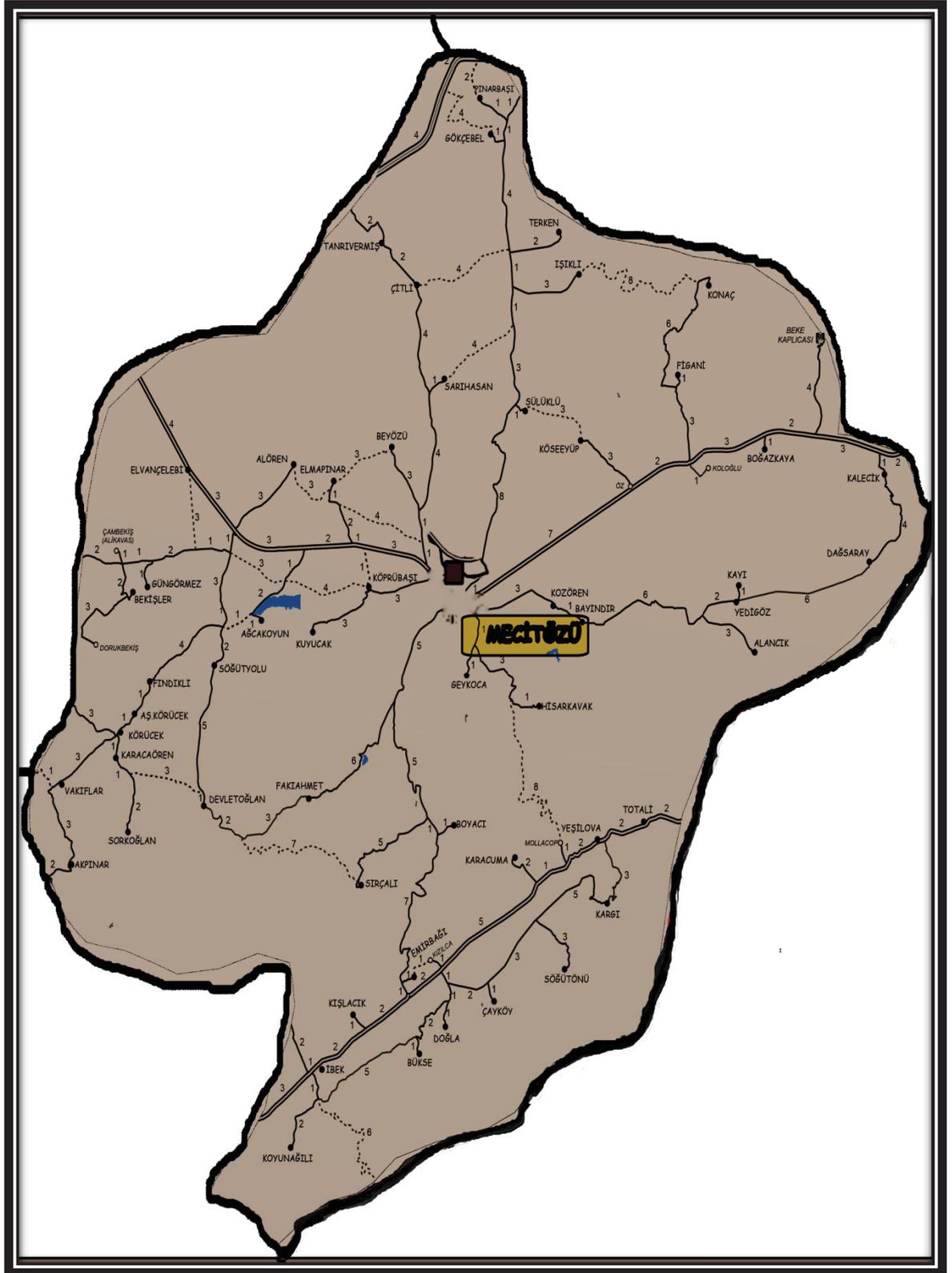
¹⁹³³ NFS.d.2529, s.1-30, 8 Safer 1254 (M. 3 Mayıs 1838).

10	Ahmedoğlanı	50	162	123
11	Sazak	10	22	19
12	İl	25	74	56
13	Akpınar	19	59	45
14	Şeyhmustafa	14	68	52
15	Evkât	42	110	
16	Ağçakoyunlu	10	27	
17	Devletoğlanı	14	34	
18	Kızılhamza	7	31	31
19	Çopraşık	41	137	121
20	Sultanköy	12	36	22
21	Karahacib	65	185	163
22	Salbaş	2	13	8
23	Sarisüleyman	36	109	90
24	Kuduzlar	14	45	35
25	Hımıroğlu	4	20	18
26	Üçköy	82	248	226
27	Virancık	43	98	93
28	Çıkrik	114	398	338
29	Kışlaçık	39	129	121
30	Koyunağılı	16	60	55
31	Sırçalı	28	88	81
32	İbik	81	262	216
33	Eymirbağı	122	77	54
34	Kızılca	16	64	54
35	Kargı	35	130	115
36	Bükse der-nezd-i karye-i Mengere		3	2
37	Boyacı	19	60	53
38	Doğla	102	351	309
39	Kışlak-ı Değirmenönü	13	27	
40	Kışlak-ı Göçme	2	6	
41	Kışlak-ı Çırçır	7	20	
42	Kışlak-ı Dereyaycı	13	51	
43	Kışlak-ı Murca ma'a Kıran		15	
44	Kışlak-ı Ağçasofu	4	13	
45	Kışlak-ı Koyunoğlu	26	66	
46	Kışlak-ı Kulaksızoğlu	6	11	
47	Kışlak-ı Kaber	8	15	
48	Kışlak-ı Akpınar	8	31	

49	Kışlak-1 Kulağuzlu	10	23	
50	Kışlak-1 Şakaklı	11	24	
51	Kışlak-1 Mustafaçelebi	5	21	
52	Kışlak-1 Düdüklük	17	40	
53	Kışlak-1 Bekaroğlu	3	9	
54	Kışlak-1 Molla Hasanoğlu	10	30	
55	Kışlak-1 Kadideresi	18	58	
56	Kışlak-1 Yeni		62	
57	Kışlak-1 Kanlıosman	5	18	
58	Kışlak-1 Şalıoğlu	8	27	
59	Kışlak-1 Keçlik	14	34	
60	Kışlak-1 Soyucak	3	14	
61	Kışlak-1 Göpsan	35	103	
62	Kışlak-1 Çıkhasan	6	24	
63	Kışlak-1 Kozluca	12	48	
64	Kışlak-1 Fındıklı	22	80	
65	Kışlak-1 Haydudoğlu	8	16	
66	Kışlak-1 Palabıyık	6	24	
67	Kışlak-1 Karagözoğlu	27	86	
68	Kışlak-1 Badm	38	188	
69	Kışlak-1 Kuyucak der-Varayözü tabi-i Amasya	8	28	
70	Kışlak-1 Koyuncu	14	41	
71	Kışlak-1 Kavakalan der-Varayözü	20	62	
72	Kışlak-1 Büyükkışla der-Varayözü	34	168	
73	Kışlak-1 Cevizli der-Varayözü	22	71	
74	Kışlak-1 Şarklı der-Varayözü	27	93	
75	Kışlak-1 Efkari der-Varayözü	21	63	
76	Kışlak-1 Gaffarlı, der-Varayözü,	15	70	
77	Kışlak-1 Başerme, der-Varayözü	15	48	
78	Kışlak-1 Eymirli, der-Varayözü		38	
79	Kışlak-1 Kellek, der-Varayözü	11	51	
80	Kışlak-1 Çayan, der-Kaza-i Mecidözü	24	59	
81	Kışlak-1 Çulpara, der-Kaza-i Mecidözü	53	175	
82	Oymağ-1 Celalioğlu, der-Kaza-i Mecidözü	41	140	
83	Kışlak-1 Gaffarlı der-Varayözü	15	112	
84	Eymirli	15		
85	Kışlak-1 Cedid	26		
86	Aşiret-i Bazıklı	103		
87	Uluviran			12

88	Aşiret-i Ekrad-ı Çorum nez-i karye-i Sarukaya			12
TOPLAM		2280	6505	3510

Bu tabloya göre kazanın ilk nüfus sayımında toplam 2.280, ikincisinde 6.505 ve nihayet üçüncüsünde ise 3.510 şeklinde bir nüfusunun olduğu söylenebilir. Üçüncü periyottaki nüfus sayısında hissedilir azalmasının nedeni yukarıda da ifade edildiği üzere kazadaki Milli ve Kavilli aşiretlerinin hane ve nüfus sayılarının ilgili defterde değil de ayrı tutulmuş olmasıdır.

Harita 8: Mecitözü Siyasi Haritası (Yer adları, Yol Güzergâhları)¹⁹³⁴

1934

<http://www.corumozelidare.gov.tr/kurumlar/corumozelidare.gov.tr/Genel/PDF%20Dosyalar%20C4%B1/GENEL/MECITOZU.pdf> (Erişim Tarihi: 19.3.2021)

6.5. DEĞERLENDİRME

1831 yılına ait üç kazaya ait mufassal nüfus defterlerinin içerdiklerinden hareketle aşağıdaki gibi bir tabloya erişilmiştir.

Tablo 49: Hüseyinabad (Alaca), Kafirni (Almus) ve Mecitözü Kazalarının 1831 yılındaki iskân mahalleri ve nüfusları

Sıra	Defter	Tarih	Kaza/Nâhiye	İskân Mahalli	Nüfus
1	NFS.d.2273	T.29.12.1246 (M.10 Haziran 1831)	Hüseyinabad	61	3.817
2	NFS.d.2285	T.29.12.1246 (M.10 Haziran 1831)	Kafirni	23	2.039
3	NFS.d.02268	T.29.12.1246 (M.10 Haziran 1831)	Mecitözü	90	6.505

Daha önce de belirtildiği üzere sahip olmuş olduğu dağlık, ormanlık arazi yapısı nedeniyle Kafirni köylerindeki halkın Anadolu'nun "Celali hışmı"na uğradığı dönemde çok daha yüksek ve geçiş yolları güzergâhının dışındaki mahallere yöneldikleri malumdur. Bu durum Yeşilırmak havzasında adeta harabeye dönen köylerin sayısının fazla olmasıyla da kendisini göstermiştir. Haliyle kaza sınırları içerisinde alçak veya yol güzergâhlarındaki köylerden dağlık, yüksek ve ormanlık alanlara doğru bir hareketlilik ön plandadır. Bu bakımdan diğer iki kazadan farklılık gösterir. Nitekim Kavilli ve Milli gibi konar-göçer gruplar her ne kadar belli bir süre Kafirni bölgesine pek itibar etmeyerek çok daha kuzeyde adeta yarı kurak iklimin hâkim olduğu Mecitözü ve Hüseyinabad bölgelerine yönelmişlerdir. Bu durum tarıma elverişli toprakların şenlenmesi maksadının da bir sonucu olabilir. Tam olarak bilinmese de bu durumun en temel nedenlerinden biri yerleştikleri bölgelerin nispeten gelmiş oldukları coğrafyayı andırması olabilir. XVII. ve XIII. yüzyılda özellikle Tokat-Sivas yolu çevresinde pek çok harabe köy görüntüsü veren Kafirni, XIX. yüzyılda daha ziyade yine bu güzergâhta var olan ama giderek nüfusu artan köylerle kayıtlara yansımaktadır. Almus, Çiftlik ve Feridökse köyleri o köylerdendir. Hele hele Almus, Sivas, Amasya ve Tokat başta olmak üzere yakın, uzak çevreden pek çok hayat iştigali veren bir kesimin adeta uğrağı haline gelmiştir. Bu nedenle yerinde de bahsedildiği üzere nüfusu her defterde artmış bir şekilde karşımıza çıkmıştır. Dağlık ve ormanlık arazi yapısı Anadolu kırsalında oradan oraya yer değiştiren konar-göçer taifenin ilgisini çekmemişe benzemektedir. Bu nedenle bir dönem Celali asilerinin uğrağı olmuş hâlî ve harabe köylerde nüfus yeniden kümelenmeye başlamıştır. Ayrıca nispeten içerde arazinin elverdiği ölçüde kurulmuş ve ahalisinin perakende olduğu bazı köylerin de yakın çevredeki köylerin ahalisince mesken edildiğine şahitlik etmekteyiz. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda savunma amacıyla oluşmuş bu köyler ile yakınlardaki dağlık sahalardan yarı tedirgin bir şekilde bu

köyler arazisine yönelen nüfusun XIX. yüzyıl kayıtlarında çok daha görünür olduğu anlaşılmaktadır. Bu yerleşim düzeninin günümüze ulaşmış olduğunu hala Almus ile karayolu bağlantısı yılın belli dönemlerinde kesilen köylerin varlığından anlaşılmaktadır. Kafirni bölgesindeki gayrimüslim nüfusun durumuna dair maalesef XIX. yüzyıl nüfus kayıtlarında detaylı bilgiye sahip değiliz. Bu nedenle XVI. yüzyılın sonlarına doğru sayıları giderek azalan gayrimüslimlerin durumu hakkında ayrıntılı bilgi verememekteyiz.

Hüseyinabad'a bakıldığında ise süreç içinde XVI. yüzyıl canlılığını yeniden yakaladığı söylenebilir. Bu durumun oluşmasında elbette konar-göçer Türkmen unsurunun etkisi yadsınamaz. Mamalı aşireti başta olmak üzere XVII. ve XVIII. yüzyıllarda bölgeye gelmiş olduğunu düşündüğümüz taifenin başta Alaca olmak üzere bugün de oldukça işlek olan ve Tokat-Zile ve Sungurlu üzerinden Ankara'ya ulaşan şosenin her iki yakasına dağılmış eski iskân mntıklarına yerleştikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca bu güzergâhı kuzey güney istikametinde seyrederek İç Anadolu ile Karadeniz irtibatına bir şekilde aracılık eden bir başka tali yol da bölgedeki iskânı şekillendirmiştir. XIX. yüzyılın artan güvenlik önlemleri ve taşrada kurulan askerî birliklerin de etkisiyle yol güzergâhları veya çevresindeki iskân mahalleri tercih edilir olmuştur. Bu nedenle iskânda kararsız pek çok nüfus bu mntıkları tercih etmiştir. Hüseyinabad'a bağlı bazı köylerde yörükân, Etrak taifesinden bir veya birçok hane kaydına rastlanılması da bu durumu açıklamaktadır. Bir kısmı XVII. ve XVIII. yüzyıldan beri zaten meskûn olan bu sahalar XIX. yüzyılda artan yerleşik hayata geçme eğilimiyle öne çıkar. Bu durum coğrafi yapısı tarımsal üretime elverişli Hüseyinabad havalisinde zirai üretimin de gelişmesini sağladı. Bu gelişmişlik sayesinde elde edilen artı ürün Sivasî, Zilevî ve Amasyavî şeklinde pek çok eski asker kökenli kişi ile ailelerin bölgedeki etkinliklerini artırmıştır. Bu durumun en somut örneği zaten V. Bölümde ele alındığı üzere Caniklizâdeler ile Çapanoğulları arasında yaşanmıştır. XVIII. yüzyıllarda bu güçlü ayan ailelerinden sonra pek çoğu eski asker kökenli yerelde etkin aileler ortaya çıkmıştır. Bu kişiler ya doğrudan kendileri veya aracılı vesilesiyle bölgedeki üretim faaliyetinden paylarına düşeni almaya çaba gösteriyorlardı. Dolayısıyla Hüseyinabad havalisinde XIX. yüzyıl nüfus defterinin bizlere aktardığı nüfus ve iskân manzarasında, önceki dönemde iskân edilmiş, konar-göçerlikten yerleşik yaşama geçmiş, her ikisi arasında hâlâ gidip gelen ama giderek yerleşik olmaya eğilimli göçerler ile bunların ekonomik faaliyetlerinden kendi paylarına düşeni almayı amaç edinen yereldeki idarî, askerî ve malî haklara sahip bir taifeyi öne çıkarmaktadır. Bu gruplar tarafından Anadolu topraklarının yerleşime uygun en eski mekânlarından biri olarak Hüseyinabad'ın doğu-batı ve kuzey-güney istikametindeki yol güzergâhlarında yaşamsal şartların uygun olduğu mahaller yurt edinilmiştir. Bunların bir kısmı Eskiyyapar ve Yeniyyapar gibi elimizdeki ilk tahrir kayıtlarının işaret ettiği kadar eski ve köklü bir geçmişe sahipti. Bir kısmı da XVII. ve XVIII. yüzyılda aslında bir

derbent köyü olmasına rağmen XIX. yüzyılın kendine has şartları vesilesiyle kavşak konumuna erişip yakın çevreden aldığı nüfusla gelişip büyüyen Alaca örneğinde olduğu gibi sivrildi. Hatta öyle bir sivrildi ki almış olduğu nüfus ile birlikte yakınındaki Eskiypar ve Yeniypar köylerini geride bıraktı. Bu durum XIX. yüzyıl şartlarının üretim ve tüketim, pazar, para ekonomisi başlıklarına bağlı ticarî tarımın doğal bir sonucuydu. Bu nedenle uzun süre mezra olarak gördüğümüz İsaahacı, Çelebibağı gibi mahaller artık köy olarak ele alınmıştır.

Son olarak Mecitözü kazasının XIX. yüzyıl nüfus verilerinin ortaya koyduğu tabloya bakıldığında gerek iskân mahalli gerekse de nüfus bakımından diğer iki kazayı da geride bırakacak bir rakama sahip olduğu görülmektedir. Bu durumun oluşmasını sağlayan en önemli etkenlerden biri XVIII. yüzyılda bölgeye meylettiklerini bildiğimiz Milli ve Kavilli aşiretleri başta olmak üzere Cihanbeyli aşireti gibi Kürt kökenli hareketli nüfustur. Celali İsyânlarında harap olduğunu XVII. yüzyıl avâriz verilerinden nispeten görebildiğimiz Çorum-Amasya yolu havzasındaki köyler XIX. yüzyılda yeniden canlanmışlardır. Zaten iskân mahalli olan buralara büyük ihtimalle Sivas üzerinden Karadeniz'e veya tam tersi yönde hareket eden bazı konar-göçer gruplar yerleşmişlerdir. Bu yerleşikler sonradan bölgeye gelen Kürt taifenin tazyikine uğramıştır. Arşiv kaynaklarında Kavilli ve Milli aşiretlerine ait şikâyet başlıklı belgelerin çokluğunun nedeni budur. Zaten yeni yeni iskân olmuş ve ekip biçmeye başlamış yerleşikler, dört asır öncesinde olduğu gibi önlerinde koyun sürüleriyle hareket eden ve kural tanımayan bu göçerlerle bir hayli problem yaşamıştır. Üstelik tek sıkıntı bu da değildir. Bölgede eşkıya hüviyetli pek çok kişi türemiştir. Fakat her iki olumsuzluk Mecitözü'nde iskânın seyrini değiştirmemiştir. Amasya-Cemil Bey ve Amasya-Çorum hatları üzerindeki İbek, Doğla, Çırık ve Evkathacı gibi köylerin nüfusu artmaya başladı. Giderek artan oranda bir nüfus ortaya çıktı. Kazadaki Milli ve Kavilli aşiretlerinin pek çoğu kendilerine göz kırpan sahalara oymak liderlerinin ismini vererek sahiplendi. Böylece bugün Amasya ile Çorum veya Samsun'u bağlayan yolun kuzey ve güney yamaçlarında öbeklenen, yoğunlaşan kışlak kayıtları oluştu. Kışlakların çoğu doğu-batı istikametinde uzanan Karadağ'ın Mecitözü platosuna bakan yamacındaydı. Bir kısmı Karadağ'ın Geldigelen Ovası ile bulunduğu çanağın kıvrımlı eteklerindeydi. Çok geçmeden bu kışlaklardan bir kısmı köy olarak karşımıza çıkmıştır. Bölgede Hüseyinabad'ın aksine ziraî ve sanayî faaliyetleriyle parlayan özellikte köyler yoktu. Pek çok köy ve kışlak vardı, fakat XIX. yüzyıl dünyasının şekillendirdiği iskân mahalli sıfatı taşımamaktaydı. Bu durum vergilendirme ve vergi toplanması usullerini de yönlendirdi. Yakın uzak çevreden "ağa" olarak tabir olunur kişiler bağlı havzalarındaki vergileri toplamaya

başladılar. Belki de bu durumun etkisiyle sonraki dönemde Mecitözü havalisinde özellikle malî ve sosyal anlamda karışıklığa yol açacak Milli Halil olayı ortaya çıkmıştır.¹⁹³⁵

---

¹⁹³⁵ Mecitözü havalisinde genellikle vergi tahsili noktasında idarî, malî bir pozisyonu olmasına rağmen zamanla bölgenin değişik köylerinde halktan almış olduğu paraları ödemeyen ve giderek asileşen bir karakter olarak ifade edebileceğimiz Milli Halil hakkında ayrıca bir çalışma tarafımızdan yapılmaktadır.

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyo-ekonomik tarihinin XV. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar seyreden durumuna dair akademik çalışmaların ortaya koyduğu genel kanıları kabaca şu şekilde ifade edebiliriz: İlk olarak XVI. yüzyılda ekonomik ve demografik anlamda oldukça büyük bir genişlemenin yaşandığının altı çizilmektedir. Buna mukabil seyreden XVII. yüzyıl ise adeta bir “geriye dönüş” veya kriz süreci olarak ele alınabilir. Celalilik, kronik eşkıyalık, kollektif şiddet ve uzun süren savaşlar adeta bir dağılma, bozulma ve küçülmeyi işaret eder. Bu kötü gidiş ve karamsar tablo XVIII. yüzyılda, özellikle 1703 sonrası süreçte nispeten değişmeye başlar. İmparatorluk idaresi yerelde huzur bozucu faaliyetlerde bulunan aşiretlerin merkezinde olduğu bir dizi iskân faaliyeti yürütür. Erken Modern dönem olarak da ifade edilecek bu dönemde temel maksat, mevcut olumsuzlukların giderilerek “*eskiden olduğu gibi*” ekonomik ve sosyal hayatın canlanmasını sağlamaktır. XVII. ve XVIII. yüzyılların topyekün bir “*gerileme*” dönemi olarak tarif etmek de hatalıdır. Ekonomideki inişli çıkışlı seyir aslında bu dönemin ele aldığımız kazalar örneğinde de görüldüğü üzere kendine has bir özelliğinin olduğunu ortaya koymaktadır. 1830'lı yıllar ise nüfus ve iskân tarihi bakımından adeta bir “*yeniden toparlanma ve düzelmeye*” çabasına şahitlik edecektir. İmparatorluk idaresi bir yandan kendi coğrafyasındaki aşiretleri ve cemaatleri bu maksat doğrultusunda iskâna zorlarken bir yandan da daralan topraklarından göç eden grupları sistemli bir şekilde yerleştirmeye başlamıştı. İç ve dış etkenlerden kaynaklanan bu hareketlilik XIX. yüzyılı bir “*yeniden toparlanma, düzelmeye*” veya “*yeniden düzenlemeler*” yani “*Tanzimat*” dönemi olarak resmeder. İmparatorluğun oldukça uzun bu zaman dilimindeki değişimine dair bu kısa izahın akabinde çalışmamız sonuçlarına geçebiliriz.

Hatırlamak gerekir ki, Alaca (Hüseyinabad), Mecitözü ve Almus (Kafirni) bölgeleri; Osmanlı-Safevi siyasî, dinî ilişkilerinin daha doğrusu rekabetinin belirgin olarak hissedildiği mekânlardı. Özellikle Alaca Anadolu coğrafyasında iskân tarihi bakımından oldukça köklü bir geçmişe sahipti. İncelediğimiz bu üç kaza Türk akınlarının başlamasıyla Doğu-Batı Anadolu arasında geçişte önemli bir mevkiî teşkil eden bölge içinde yer almaktadır. Söz konusu yerler, tarihsel olarak zaman zaman canlanan ve Anadolu'yu kuzey-güney veya doğu-batı doğrultusunda kuşatmış ticaret yolları güzergâhında yer almaktaydı. Bu sahanın Osmanlı tarihi açısından bir başka dikkat çekici özelliği de Celali İsyanlarının başladığı ve siyasî, iktisadî, sosyal, kültürel pek çok değişime yol açtığı önemli bir yöre, bölgede bulunmalarıdır. Bu bölge Elvan Çelebi, Emirci Sultan örnekleri çerçevesinde XVI. yüzyıldan ve hatta daha önceki yüzyıllardan günümüze kadar seyreden uzun tarihsel sürecin şekillendirmiş olduğu yerleşme, inanç, kültür etkenleri üzerinden kimi izlerin canlılığını günümüzde de koruyor olması gibi pek çok özellik nedeniyle inceleme sahası olarak belirlenmiştir.

Ele aldığımız kazalardan Alaca'nın Neolitik Çağ'a kadar geriye giden köklü iskân geçmişinin Roma ve Doğu Roma (Bizans) dönemlerinin akabinde beliren Türk fetihleriyle birlikte yeni bir şekle büründüğü açık seçik bir gerçektir. Öte yandan pek çok diğer bölgelerde olduğu gibi bu bölgedeki iskân mahallerinin sürekliliği, insanoğlunun kadim zamanlardan beri beşerî iskâna uygun mahal ve mevkileri tecrübeye dayalı olarak seçmesiyle ilişkili tarihi bir olgunun neticesinden ibarettir. Buna ilave olarak Türk-İslam fetihlerinin birtakım özellikleri de zikredilebilir. Mesela Hüseyin Gazi Türbesi ve Emirci Sultan Tekkesi bölgedeki Türk fetihlerinin adeta canlı örnekleridir. Kolonizatör Türk dervişleri hüviyetindeki bu kişilerin bölgedeki nüfus ve iskâna etkileri XV. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar iç içe geçmiş dinî, idarî ve malî pek çok etken sonucunda gerçekleşmiştir. XVI. yüzyıl tahrir kayıtları ile XVII. ve XVIII. yüzyıl hurufat kayıtları ve nihayet XIX. Yüzyıldaki nüfus kayıtlarından anlaşıldığına göre, kazaya bağlı köylerden söz konusu yapılara, vakıf sistemi çerçevesinde bazı gelir kalemlerinin ayrılmış olması bu durumun en somut göstergesidir.

Benzer bir yapılanmanın, her ne kadar XIX. yüzyıl kayıtlarında idari olarak bağlı bulunmasa da Elvan Çelebi örneğiyle Mecitözü bölgesinde olduğu söylenebilir. Roma ve Bizans dönemlerinde de işlek olduğu düşünülen Amasya, Çorum veya Samsun istikametinde seyreden güzergâhta yer alan bu tekke, bölgedeki iskân önemli ölçüde etki etmiştir. İlk dönem yerleşmeleri tekke ve havalisindeki görünür bölgelerde ortaya çıkmıştır.

Alaca ve Mecitözü'nde doğu-batı istikametinde uzanan yükseltiler arasında daha ziyade hafif kıvrımlı yamaçlarda yerleşime uygun sahalarda iskân mahallerinin ilk örnekleri belirlemiştir. Her iki bölgede de karasal iklimin etkin olup, belirli yükseklikte meşelik ormanlar, çayırılık ve meralık alanlar oldukça fazlaydı. Fakat Amasya, Tokat, Sivas hattında Yeşilirmak havzasında yer alan Kafirni için böyle bir yapıdan bahsetmek güçtür. Sivas sınırına doğru yükseltisi artan dağlar muazzam ormanlarla kaplıydı. Yer yer dağ silsileleri arasında yer alan çanak görünümlü meralık alanlar ile ırmak havzasındaki verimli alüvyon sahalarda iskân mahalleri belirlenmiştir. Tozanlı Vadisi eteklerindeki Hubyar Sultan Tekkesi ve Kul Himmet'in bulunduğu Varzıl köyü Hüseyinabad ve Mecitözü'nün aksine tekke ve havzasında iskân mahallerinin arazinin el verdiği ölçüde çok daha seyrek oranda gerçekleştiği alanlardı. Osmanlı idaresinin Orta Anadolu'ya hâkim olmasıyla öncesinde Moğol istilası nedeniyle alt üst olmuş ve Bizans-Selçuklu çatışmalarıyla harabeye dönmüş bölgelerden olan üç kazadaki nüfus ve iskân yapısı hızlıca değişmeye ve şekillenmeye başlamıştır. Bu yöndeki somut verilere dair ilk izlere tahrir kayıtlarında tesadüf edilmekteydi. Müslim-gayrimüslim yerleşimler, virane iskân mahalleri ve konar-göçer Türkmen unsurlarına dair ilk atıflar XV. yüzyıl kayıtlarında yer aldı.

XV. yüzyıla ait ilk tahrir kayıtları, köy ve mezra sayısı bakımından Kafirni'nin Hüseyinabad'a göre çok daha fazla iskân mahalline sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum Hüseyinabad havalisinde konar-göçer grupların oldukça kalabalık olmalarıyla birlikte henüz kalıcı iskân olmamalarından kaynaklanmaktaydı. Kafirni'nin bu durumu XVI. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam etti. Osmanlı İnan savaşlarının tetiklediği bazı olumsuzluklar ve gelişmeler bölgedeki iskânı etkiledi. Hüseyinabad ve Mecitözü'nde ise aksine iskân mahalleri artmıştı. Az çok her üç kazanın köy ve mezra sayıları XVI. yüzyıl sonlarına kadar artarak devam etti. 1455 yılı verileri ile 1574 yılı verileri kıyaslandığında köy ve mezra sayılarındaki artış çok net bir şekilde görülmekteydi. Nitekim Mecitözü'nün yer almadığı ilk tahrirde 78 olan köy sayısı son tahrirde 152 olmuştu. 20 olan mezra sayısı ise 120 olarak hesaplanmıştır. Özellikle 75 mezra sayısı ile Hüseyinabad ilk sırada yer almaktaydı. Bu durum bölgenin konar-göçer grupların geçiş güzergâhında yer alması ve arazisinin iskâna müsait olmasından kaynaklanmaktaydı. Nitekim dağlık ve ormanlık alanlarla kaplı Kafirni'de mezra sayısı oldukça azdı.

İskân mahalleri noktasındaki bu görünür artış elbette üzerindeki nüfustaki artışı da yansıtmaktaydı. Öyle ki 1455 yılı tahririnde 228 hanesi olan Hüseyinabad'ın 1574 yılı tahririnde 1.931 hanesi olmuştu. 1.044 haneli Kafirni ise 1.493 haneye erişmişti. İlk tahrir kayıtlarında 1485 yılında tesadüf ettiğimiz Mecitözü'nün ise 879 olan hane sayısı 1.600'e yükselmiştir. Toplamda bakıldığında ise Hüseyinabad ve Kafirni'nin 1455 yılında 1.272 hanesi bulunmaktaydı. 1455 yılı tahririnde olmayan Mecitözü'nün de ilavesiyle bu rakam 1574 yılı tahririnde 5.024 haneye ulaşmıştır. 1485 yılı tahririnde üç kazanın hane sayısı 2.463, mücerred sayısı ise 588 idi. Yaklaşık doksan yıl sonra yani 1574 yılı tahririnde bu rakamlar sırasıyla 5.024 ve 4.186 olarak karşımıza çıkmıştır. 1574 yılı tahririnin işaret ettiği iskân mahalli ve nüfus artışına dair tahrirlerde başkaca izler de vardı. Yerine veya birlikte ortaklaşa ekip biçmeyi işaret eden "becâ-yı", "ma'a" eklerine ilave olarak zirai faaliyet alanlarının genişlemesini işaret eden "baltalık" başlıklı kayıtları da önceki dönemlerle kıyaslanmayacak ölçüde rakamlara erişilmiştir. Bu durum artan nüfus dolayısıyla özellikle kardeşlerin babalarından intikal eden toprakları onların yerine (beca-yı pedereş) ve birlikte (ma'a biradereş) tasarruf etmelerinin yaygınlaştığını gösterir. Elli yıl kadar önce M.A. Cook'un titiz çalışmasında ortaya koyduğu üzere artan nüfus karşısında ekilebilir toprak miktarının aynı oranda artmaması dolayısıyla ormanlık sahalardan açılan marjinal arazinin (balta yeri, kûhiden açılan yer vb.) incelediğimiz kazalara ait kayıtlarda sıkça görülmesi de dikkat çekicidir. Mesela incelemelerimizde 714'ü Kafirni'de olmak üzere toplam 969 baltalık kaydı tespit edilmiştir. Bu durumun daha önceki çalışmalarda ortaya konulan Pax-Ottomana'nın etkisi ve nispi siyasî istikrar dışındaki sebepleri de olabilir? Yani ne olmuştu da Moğol istilasından sonra bir hayli azalan Anadolu kırsalındaki nüfus XVI. yüzyılın ikinci yarısında toparlanmış ve hatta aşırı bir şekilde artmıştır.

Bu artışa giden süreci yukarıda da özetlediğimiz üzere her üç kazada takip etmek mümkündür. Kuzey Orta Anadolu havzasında yer alan ve incelediğimiz kazaları da içine alan bu dönemdeki nüfus artışının nedenlerine dair daha önceki araştırmalarda ileri sürülenlere ilave olarak Mehmet Kuru iklim faktörünü gündeme getirmiştir. Kuru'nun “muhteşem” olarak nitelediği ve kıyılardan çok Orta ve Güney Anadolu havzasında sosyal hayat ve tarım bakımından olumlu etkiler doğuran iklim şartlarının bu mahallere doğru yönelen nüfusta belirgin bir canlılık ve yoğunluğa yol açtığı anlaşılmaktadır. İşte ağırlıklı olarak Mecitözü, Hüseyinabad nispeten de Kafirni de bu şartlardan etkilenmiş görünüyor.

Anadolu kırsalını adeta bir şölen alanına çeviren bu istisnai müsbet hava ve iklim olayları çok uzun sürmedi. Yaklaşık çeyrek asırlık bir sürenin akabinde yukarıda da ifade edildiği üzere Kuzey Orta Anadolu kuşağında belirgin bir nüfus artışına neden olan hava şartları eski normallere doğru evrildi. Sadece iklim değil diğer bazı yeni bu sefer Anadolu kırsalını adeta yerinden oynamamış taş bırakmayan kaos ve hengameye sürüklemiştir. Uzun süren savaşlar, yağmayan ilkbahar yağmurları, hasadı yapılmayan ekinler gerilimi arttırmıştır. Askerî ve malî sistemdeki değişikliklerin de kuvvetle etkilediği bu ortamda patlak veren Celali İsyanları Akdağ'ın tarifiyle dirlik ve düzeni alt üst etmiştir. XVII. ve XVIII. yüzyıla damga vuran gelişmeler ve etkileri böylece başladı. Yerelde pek çoğu asker kaçağı olan eşkıya veya suhte taifeleri geçiş güzergâhlarındaki iskân mahallerini hedef aldı. Köylerin basılıp yağmalanması, yaşanan sıkıntılar yerleşik iskân yapısını derinden sarstı. Bazı arşiv kaynakları ve dönem seyyahlarının kalemine konu olmuş ıssız, hâlî ve harap köyler ortaya çıkmıştır. Özellikle değişen iklim ve hava şartlarının tetiklediği, beraberinde askerî, malî ve idarî pek çok krizin de yer aldığı bir dizi olumsuzluk sonuçları itibarıyla Anadolu'da iskân mahalleri ve üzerindeki nüfusun istikrarını da etkilemiştir.

Hüseyinabad, Mecitözü ve Kafirni bölgelerinde önceki dönemin şartlarına uygun geçiş güzergâhlarında tesis edilmiş iskân mahalleri adeta yerle bir oldu. Yerleşik unsurların bir kısmı dağlık, ormanlık alanlara doğru çekilmeye ve tekrar konar-göçer hayatı yaşamaya koyuldular. Özellikle Kafirni bölgesi bu bakımdan canlı örnekler barındırmaktadır. Sırtını ormanlık veya dağlık alanlara vermiş iskân mahallerinin XVIII. yüzyıla doğru nüfuslarının giderek artması da ancak bu şekilde açıklanabilir. Önceki dönemde doğal korunak ve barınak alanları olarak görülen ormanlara sığınmış ve böylece “Celali hışmı”ndan korunmuş reâyâ ortamın dinginleşmesiyle yarı titrek bir refleksle en yakın iskân mahallerinin yolunu tutmuştur. XVII. ve XVIII. yüzyıldaki bu hengâme taşradan imparatorluk merkezine veya tam tersi yönde gidip gelen belge tür ve çeşidini de arttırmıştır. Bu belgelerin derleniş sebepleri dikkate alınmadan içeriklerini analiz etmek yanlıştır. Mufassal veya icmal avârız defterlerinde avârız vergisi

mükellefleri ve bunlardan muaf olanların yerleşimler bazında tespiti amaçlandığından (inceleme alanımız için mufassal avâriz defteri yoksa da epeyce icmal defteri vardır) XVII. ve çok az yerde de olsa XVIII. yüzyıl açısından en önemli kaynak grubu bunlardır. Tımar sistemine tabi yerleşimler açısından tımar ruznâmçe, gelirlerinden vakıfların da istifade ettiği yerleşimler bakımından Hurufat kayıtları klasik tahrirlerle 1830 nüfus sayımı arasında yerleşim tarihi bakımından en önemli kaynaklarımız oldu. Tabiatıyla halkın çeşitli sorun ve şikayetlerinin yansıdığı şer'iyye sicilleri, mühimme ve ahkâm kayıtları gibi diğer seriler de yerleşimlerin tamamı açısından olmasa bile çok önemli veriler sağlamaktadır. Bizim çalışmamızın en önemli katkılarından biri, dar bir alanda yani üç kazada, uzun dönemde yani XV. yüzyıldan 1830'lara kadar yerleşim tarihinin detaylı bir şekilde söz konusu kaynak serilerinin mümkün mertebe kullanılarak ortaya konulmaya çalışılması olmuştur. Bu bakımdan XV-XVI. yüzyıl tahrir defterleri; icmal avâriz ve tımar ruznâmçe defterler ise XVII. ve XVIII. yüzyıllarda iskân mahallerindeki devamlılık ve değişme konusunu ortaya koymamıza yardımcı olmuştur. Özellikle icmal avâriz ve tımar ruznâmçe kayıtları XVII. ve XVIII. yüzyıllardaki devamlılığın anlaşılması noktasında önemli bir rol üstelenmiştir.

XVIII. yüzyıla gelindiğinde Milli ve Kavilli Aşiretlerinin özellikle Mecitözü havalisine bariz bir şekilde öbeklendikleri anlaşılmaktadır. Her ne kadar sayılarına dair bir izlenimimiz yoksa da XIX. yüzyıldaki nüfus kayıtlarından, oldukça fazla oldukları ve hatta Mecitözü'nün nüfus ve iskânın şekillenmesinde önemli rol oynadıkları anlaşılmaktadır. Mezkûr aşiretler XVIII. yüzyıl kayıtlarında genellikle istikrar ve güven ortamına dönüş işaretleri veren Kuzey Orta Anadolu'daki iki önemli kaza olan Mecitözü ve Hüseyinabad havalisindeki taşkınlıklarıyla gündemdedirler. Hüseyinabad havalisine ise Mamalı Türkmen aşiretinin gelmiş olduğu görülmektedir. Özellikle bugün kaza merkezi konumundaki Alaca'nın büyüüp gelişmesinde bu aşiretin etkisi yadsınmaz. Kafirni ise daha ziyade Sivas üzerinden Tokat, Amasya ve Çorum istikametine giden göçer grupların transit geçtikleri bir mahaldir. Celali sonrası oluşan havanın etkisiyle dağlık ve ormanlık alanlardan ovalık alandaki köylere yönelenler ile özellikle Sivas, Yıldızeli, Koyulhisar, Zile ve Tokat havalisinden geçimlik iştigallerle gelenlerin şenlendirdikleri bir sahadır.

Anadolu kırsalında sosyo-kültürel, idarî ve malî düzenin istikrarlı bir hal kazanma eğilimine girmesinin bir başka göstergesi de Hurufat kayıtlarıdır. XVII. ve XVIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar seyreden döneme ait verileri ihtiva eden bu defterler, Osmanlı malî bürokratlarının vakıf müessesesi ve gelirlerine dair göstermiş oldukları titizliğin bir örneğidir. Nitekim bu vesileyle Hüseyinabad, Mecitözü ve Kafirni havalisindeki bir kısmının XV. yüzyıla kadar kökleri uzanan vakıflar ile daha ziyade sonradan kurulmuş olanlarının gelir ve mütevellilerine dair bilgilere

erişebilmekteyiz. Bunun yanı sıra Hurufat kayıtları Anadolu kırsalında üretim ve vergilendirme döngüsünün de yerine oturduğunun bir göstergesi olarak ele alınabilir.

Bu kayıtlardan az çok her üç kazada yavaş yavaş Celali kaosu sonrası eski düzene dönüldüğünü, daha doğru ifadeyle sosyal ve ekonomik hayatın normalleştiği anlaşılmaktadır. Oldukça fazla ve çeşitli olmakla birlikte kazalardaki nüfusa dair veriler bakımından kısır olan belgelere dayalı olarak ele alığımız XVII-XVIII. yüzyıllardan sonra 1830'lardaki nüfus sayımı defterleri eşliğinde XIX. yüzyıla gelinmiştir. XIX. yüzyılın artan güvenlik önlemleri ve taşrada kurulan askerî birliklerin de etkisiyle yol güzergâhları veya çevresindeki iskân mahalleri tercih edilir olmuştur. Bu nedenle iskândan kararsız pek çok nüfus bu mntıkaları tercih etmiştir. Hüseyinabad'a bağlı bazı köylerde yörükân ve Etrâk taifesinden bir veya birçok hane kaydına rastlanılması da bu durumu açıklamaktadır. Bir kısmı XVII. ve XVIII. yüzyıldan beri zaten göçerlere açık olan bu sahalara XIX. yüzyılda artan yerleşik hayata geçme eğilimiyle canlanmıştır. Bu durum tarıma elverişli coğrafi yapısından dolayı Hüseyinabad havalisinde zirai üretimin gelişmesini sağladı. Bu gelişmişlik sayesinde elde edilen artı üründen de aldıkları ekonomik ve malî güç ile Sivasî, Zilevî ve Amasyavî lakaplı pek çok eski asker kökenli kişi ile ailenin bölgedeki etkinliğini artırdığı anlaşılmaktadır.

XVII. ve XVIII. yüzyılda özellikle Tokat-Sivas yolu çevresinde pek çok harabe köy görüntüsü veren Kafirni, XIX. yüzyılda daha ziyade yine bu güzergâhta var olan ama giderek nüfusu artan köylerle kayıtlara yansımaktadır. Almus, Çiftlik ve Feridökse köyleri o köylerdendir. Hele hele Almus; Sivas, Amasya ve Tokat başta olmak üzere yakın ve uzak çevreden pek çok hayat iştigali veren taifenin adeta uğrak yeri haline gelmiştir.

Mecitözü'nde ise Celali İsyânlarında harap olduğunu XVII. yüzyıl avâriz verilerinde nispeten görebildiğimiz Çorum-Amasya yolu havzasındaki köyler, XIX. yüzyılda yeniden canlanmışlardır. Zaten iskâna elverişli veya eski iskân mahalli olan buralara büyük ihtimalle Sivas üzerinden Karadeniz'e veya tam tersi yönde hareket eden bazı konar-göçer gruplar yerleşmişlerdir ki bu durum daha ayrıntılı tetkiklerle ortaya konulabilir. Bu yerleşikler sonradan bölgeye gelen Kürt taifenin tazyikine uğramıştır. Arşiv kaynaklarında Kavilli ve Milli aşiretlerine ait şikâyet başlıklı belgelerin çokluğunun nedeni budur. Amasya-Cemil Bey ve Amasya-Çorum hatları üzerindeki İbek, Doğla, Çırkık ve Evkathacı gibi köylerin nüfusu artmaya başlamıştır. Kazadaki Milli ve Kavilli aşiretleri çoğunlukla kendilerine göz kırpan sahalara oymak liderlerinin ismini vererek oraları sahiplenmiştir. Böylece bugün Amasya ile Çorum veya Samsun'u bağlayan tali yolun kuzey-güney yamaçlarında öbeklenen kışlak kayıtları oluşmuştur. Kışlakların çoğu doğu-batı istikametinde uzanan Karadağ'ın Mecitözü

platosuna bakan yamacındadır. Bir kısmı Karadağ'ın Geldigelen Ovası ile bulunduğu çanağın kıvrımlı eteklerinde belirmiştir.

Daha önce de ifade edildiği üzere siyasî, idarî veya kültürel boyutuyla ön plana çıkan sancak veya livâ örnekleriyle bildiğimiz XV. ve XVI. yüzyıl çalışmaları ile bu çalışmaların adeta devamı olan XVII. ve XVIII. yüzyıl çalışmaları ve son olarak da sadece XIX. yüzyıl nüfus defterlerini temele alan çalışmaları bizlere farklı olgular, etkenler sonuçlar sunar. Üç farklı çalışmanın sonuçlarına bir elden ulaşmak uğraşı ile elde edilen sonuçların öncekilerin bizlere sunduklarıyla olan benzerlik ve farklılıkları bu çalışmanın temelini oluşturmuştur. Bu bakımdan XV. yüzyıla göre XVI. yüzyıldaki nüfus artışı ve nüfus-toprak arasındaki dengenin alt-üst oluşunu ele aldığımız örneklerde de gördük. Yeni yeni literatüre girmiş ve yağış rejimi ile dönemini işaret eden “muhteşem iklim”in kazalardaki nüfus artışına etkisini oldukça görünür bir hal almıştır. Akabinde her ne kadar doğrudan olmasa da dolaylı olarak Celali şiddetinin ele aldığımız kazalardaki yıkımına şahitlik edilmiştir. “Havanın isyan üzerindeki etkisi” bağlamında bu sefer önceki dönemin tam tersi bir şekilde adeta bir kaosla karşılaşmıştır. Bu kaosun izlerine daha çok XVII. ve XVIII. yüzyıla ait elimizdeki sınırlı kayıtlarda tesadüf edilmiştir. Özellikle Hüseyinabad (Alaca) ve Mecitözü bölgesine yönelik bazı aşiret, oymakların göç etmesi, iskân olması hadisesinden günümüze kadar uzanan yerleşim mahallerinin bazılarının oluşumuna tesadüf edilmiştir. Nihayet XIX. yüzyılın daha çok askerî maksatlı nüfus sayımlarına yansımış bu göç ve iskân olguları incelediğimiz kazalardaki yerleşim birimleri ile konar-göçer gruplarını çok daha net bir şekilde görmemize fırsat vermiştir. Çalışmamızda da resmetmeye çalıştığımız bu tarihsel özet neticesinde Hüseyinabad (Alaca) havalisinin adeta konar-göçer grupların adeta bir toparlanma ve sevk mıntıkası hüviyetinde olduğunu söyleyebiliriz. Zaman zaman artan, azalan iskân mahallerindeki değişim de bu kırılğan durumun bir sonucudur. Mecitözü bölgesi ise XVI. yüzyılda artan nüfusunu Celali ve sonrası dönemde bir daha o derecede toparlayamamıştır. Ancak Cihanbeyli Aşireti ile özellikle XVII. yüzyıl sonlarında bölgeye gelen Kavilli ve Milli aşiretleri vesilesiyle bu açık nispeten kapanmıştır. Konar-göçer olan bu aşiretlerin iskânı ile Mecitözü XIX. yüzyılda çok daha canlı bir şekilde ortaya çıkmıştır. Nihayet Kafirni (Almus) havalisinin ise ilk dönemlerde Osmanlı-Safevi çekişmesinin tazyikinde kaldığı ve bu çekişmenin bölgedeki nüfus ve iskâna etki ettiğini söyleyebiliriz. Kafirni gerek sınır hatlarındaki çekişmelerden kaçanların gelip barındığı ve gerekse de Şah'a Meyledenlerin terk-i diyar ettikleri bir bölgedir. Şiddet ve Kriz dönemlerinin Kafirni için coğrafyasıyla açıklanabilecek ayrı bir özelliğinin olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Ulaşımının nispeten kolay olduğu Hüseyinabad (Alaca), Mecitözü'nün aksine Kafirni (Almus)de Celaliler sarp ve ormanlık yüksek bölgelere erişememişe benziyor. Bölge halkı coğrafyasının vermiş olduğu avantajı bu bakımdan çok iyi kullanmıştır. Nitekim yüksek

bölgelerdeki iskân mahallerini çevreleyen ormanlık alanların doğal barınak olarak kullanıldığını düşünmekteyiz. Öyle ki sükûnetin sağlanmasıyla bu mahallerin nüfuslarında belirgin bir artış olmuştur. Kafirni'deki nüfus artışı ve iskân mahallerinin oluşumunu belirleyen bir diğer önemli değişme ve gelişme ise XIX. yüzyılda meydana gelmiştir. Artan sanayileşme eğilimleri, ticarî tarım gerek kaza içinde ve gerekse de Yıldızeli, Zile, Tokat vb. pek çok yakın, uzak çevreden ailenin hayat işigaliyle kümelendiği yol, geçit ve ticarî potansiyeli bulunan mahaller ortaya çıkmıştır.

Netice olarak diyebiliriz ki bu çalışma; tahrir defterleri, avâız kayıtları, tımar ruznâmçe defterleri, hurufat kayıtları ve nüfus defterleri gibi farklı dönemlere ait ve farklı sebeplere müstenit olarak hazırlanmış resmi kayıtlara dayalı olarak, mevcut literatürdeki bilgilerimize katkıda bulunmak amacıyla coğrafi, dinî, sosyal ve ekonomik açılardan özellik arz eden bir bölgenin iskân tarihine ışık tutmağa çalışmıştır. Bu kapsamda söz konusu bölgenin XVI. yüzyılda elverişli iklim şartlarından, XVII. yüzyıl başlarında ise tersine “Küçük Buzul Çağ”dan etkilendiğine dair literatürdeki varsayımları doğrulayan sonuçlarla karşılaştık. Daha sonrasında, doğal ve sosyal etkenlerin tesirleri de akılda tutulmak şartıyla özellikle konar-göçerlerin iskân siyaseti çerçevesinde bu sahada da birtakım gelişmelerin yerleşme bakımından değerlendirmesini ortaya koyduk. Yerleşmelerin büyük kısmında devamlılık eğilimi açıktır. Nitekim belirli bir dönemde kaybolduğu düşünülen yerleşimlerin en azından bir bölümü XIX. yüzyıl kayıtlarında yeniden karşımıza çıkmıştır. Bu türden değişime ilave olarak ayrıca ara dönemde gerek köylülerin eski köylerinin yakınlarında kurdukları yeni köyler ve gerekse de konar-göçerlerin mezrası iken iskân olup yerleşmeleriyle oluşan yeni köylerin de ortaya çıktığını belirtmek gerekmektedir. Ele aldığımız kazalardaki bu tür yerleşimlerin çalışmamızın sınırını oluşturan XIX. yüzyılın (1839) sonraki bölümlerinden günümüze uzanan hikâyeleri ise başkaca araştırmaların konusudur.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

I- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)

989 Numaralı Divan-ı Hümâyûn Defterleri Kataloğu'ndaki Şikâyet Defterleri (A.DVNS .ŞKT.d.) 36/409, T.1113; 75/452, T.1130; 139,s.390-1393,T.1145.

Ali Emiri Abdülhamid I (AE.SABH.I.) 86/5907, T.20.R.1193.

Ali Emiri Mahmud I (AE.SMHD.I.) 38/2340, T.20.R.1193.

Ali Emiri Ahmed III (AE.SAMD.III.) 32/3022, T.15.S.1115.

Ali Emiri Mustafa III (AE.SMST.III.) 350/28140, T.14.Za.1174.

Ali Emiri Osman III (AE.SOSM.III.) 19/1282, T.12.S.1170; 60/4359, T.27.S.1171; 90/6935, T.20. S.1170.

Bab-ı Asafî Defterhâne-i Âmire Defterleri (A.DFE.d.)24, T.948

Bab-ı Asafî Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemi (A.DVN.MHM.d.)35/233(H.986); 933/59, H.996;

Bab-ı Asafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri (A.DVNSMHM.d.) 7/723, (Gurre R. Evvel 976, M.1568); 9/38 (29 Ramazan 977, M.1569); 16/521-1 (23.Za.979); 30/319-1 (18.S.985); 31/32-1, (27.R.985); 33/204 (8 Zilkâde 985, M.1577); 36/164 (7 Safer 987/1579); 71/239-1 (12.S.1002).

Bab-ı Defteri Ceride Odası Defterleri (D.CRD.d.) 39977; 40760.

Bab-ı Defteri Cizye Muhasebesi Defterleri (D.CMH.d.)27401, T.29.12.1264.

Bab-ı Defteri Mevkufat Kalemi Defterleri (D.MKF.d.) 27423, s.38-41, T.29.08.1027; 30200, s.47, T.11.02.1180; 30753, s.2, T.19.10.1193; 31007, s.29, T.16.08.1206; 31368, s.8, T.29.12.1226; 31429, s.8, T. 29.12.1231.

Bab-ı Defteri Mevkufat Kalemi Evrakı (D.MKF.) 2/44, T.1007; /122, T.05.C.1020; 15/247, T.4 Za.1045; 18/20, T.1045; 26/142, T.Zilkade 1052; 27/66, T.17.L.1055; 32/250, T.15 N. 1057; 36, s.-, T.20 S.1058; 46/243, T. Zilkade 1067; 49/440, T.5.R.1067; 50/508, T. Ca.1046; 61/357; 68/289, T.18 Muharrem 1070; 73/383; 74/278, T.Zilkade 1071; 102/311, T.Receb 1172; 103/477, T.28 Ş. 1072; 105/188, 6 Za. 1072; 393/453, T.1099. 396/142; 458/277, T.18. N.1104; 461/286, T.21.C.1104; 657/68, T.12 Ra.1117.

Bab-ı Defteri Tokat Voyvodalığı Defterleri (D.BSM.TKV.d.) 17339, s.2, T. Gurre-i S. Sene 1207.

Cevdet Dâhiliye (C.DH.) 25/1220, T.9.M.1173; 230/11476

Cevdet Evkaf (C.EV.) 212/10566, T.24.R.1229; 268/13675, T.5. Za.1172.

Cevdet Maliye (C.ML.) 401/16524; 421/17101, 668/27435.

Cevdet Timar (C.TZ.) 133/6627, T.19.Za.1212.

Cevdet Adliye (C.ADL) 84/5061

Cevdet Zabtiye (C.ZB) 24/1158.

İbnülemin Askeriye (İE. AS.) 21/1939, T.27.Za.1069; 21/1941, T.16.N.1089.

İbnülemin Dâhiliye (İE. DH.) 20/1849, T.10.8.1112; 29/2591, T.28.02.1132; 30/2662, T.29.01.1139

Kamil Kepeci (KK.d.) 69/64,122, T.997; 435, s.122-130, T.-; 443, s.139-178, T.-; 2609, s.51,52, T.12.1053; 2614, s.32, T.12 Za.1057; 2627, s.32,33, T.5 R.1067; 2643, s.28, T.15. Ca.1079; 3903, s.6/b, T. 12.1260; 6416, s.4,5, T.11.S.1254; 3810, T.-; 3917, T.-; 3873, T.-.

Maliye Ceride Defterleri (ML. CRD. d.) 1679; 1984.

Maliye Varidat Muhasebesi Cizye Defterleri (ML.VRD.CMH.d.) 76, T.13.12.1258, s.1-8; 165, T.01.01.1259, s.1-37; 223, T.24.03.1261, s.1-5; 728, T.1-01-1263, s1-59; 1547; 1527, s.2 ve 3; 506, T.29.12.1264, s.2; 534, T.29.12.1261, s.6/b.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.) 43, T.1020; 111/151-497, T.Receb 1111; 127/190-1277, T.Safer 1131; 335, T.1010; 363, T.1063; 1293, T.1093; 3042, T.1168; 3823, T.1127; 3900, T.1095; 15615, T.1009; 22852, T.1258; 23540, T.1054.

Mevkûfat Kalemi (D.MKF.) 1, 2-86, 94-164, 183,286-290, 321-323, 350, 384-435, 453-469, 474-476, 496,497, 530, 131, 534, 536-539, 550, 568, 569, 620-623, 636-674, 677, 1000-1003, 1189, 1190, 1779-1786 ve 2417-2419.

Nüfus Defterleri (NFS. d.) 7260; 2585; 2584; 2583; 2543; 2542; 2541; 2540; 2529; 2511; 2510; 2386; 2385; 2384; 2383; 2382; 2381; 2380; 2379; 2378; 2377; 2376; 2372; 2371; 2349; 2348; 2338; 2337; 2336; 2335; 2334; 2332; 2292; 2288; 2287; 2285; 2283; 2274; 2273; 2268; 2267; 2133; 2128; 2121

Sadâret Mektubî Kalemi Belgeleri (A.MKF.) 8/262, T.22 Zilhicce 1037.

Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı (A.MKT.) 233/59, T.21.Z.1265

Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vala Evrakı (A.MKT.MVL.) 52/9-A, 22.8.1264; 64/57, T.17 L. 1269.

Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Deva'ir Evrakı (A.MKT.NZD.) 31/97, T.23.L.1266.

Sivas Ahkâm Defterleri (A.DVNS. AHK. SS. d.) 1 Cemaziye'l-âhîr sene 1155-1157 (M. Ağustos 1742-1744); 2 Cemaziye'l-âhîr 1157-Muharrem 1160 (M. Ağustos 1744-Ocak 1747); 3 Muharrem 1160-Safer 1163 (M. Ocak 1747-1750); 4 Safer 1163-Muharrem 1166 (M. Ocak 1750-Kasım 1752); 5 Muharrem 1166-Ramazan 1168 (M. Aralık 1752-Temmuz 1755); 6 Ramazan 1168-Rebüyyü'l-evvel 1171 (M. Temmuz 1755-Aralık 1757); 7 Rebiyü'l-âhîr 1171-1173 (M. Ocak 1757-Aralık 1759); 8 Rebiyü'l-âhîr 1173-Safer 1175 (M. Aralık 1759-Eylül 1761); 9 Safer 1175-Cemâziye'l-evvel 1177 (M. Eylül 1761-Aralık 1763); 10 Rebiyü'l-âhîr 1177- Rebiyü'l-evvel 1179 (M. Kasım 1763-Ağustos 1765); 11 Rebiyü'l-evvel 1179-Muharrem 1181 (M. Ağustos 1765-Haziran 1767); 12 Muharrem 1181-89 (M. Haziran 1767-Nisan 1775); 13 Receb 1189-Şaban 1192 (M. Eylül 1775-1778); 14 Şaban 1192- Rebiyü'l-evvel 1194 (M. Eylül 1778-Nisan 1780); 15 Rebiyü'l-evvel 1194-95 (M. Nisan 1780-Temmuz 1781); 16 Receb 1195-Zilkâde 1197 (M. Temmuz 1781-Ekim 1783); 17 Zilkâde 1197-Zilhicce 1200 (M. Ekim 1783-1786); 18 Zilhicce 1200- Rebiyü'l-âhîr 1208 (M. Ekim 1786-Aralık 1793); 19 Şevval 1209-Cemâziye'l-âhîr 1211 (M. Mayıs 1795-Aralık 1796); 20 Cemâziye'l-âhîr 1211-Şevval 1217 (M. Aralık 1796-Ocak 1803); 21 Şevval 1217-Zilkâde 1219 (M. Ocak 1803-Şubat 1805); 22 Şevval 1219-Şaban 1224 (M. Ocak 1805-Eylül 1809); 23 Şaban 1224-Camâziye'l-âhîr 1227 (M. Eylül 1809-Haziran 1812); 24 Muharrem 1228-1230 (M. Ocak 1813-1815); 25 Muharrem 1230-Şaban 1232 (M. Ocak 185-Haziran 1817); 26 Receb 1232- Rebiyü'l-âhîr 1235 (M. Haziran 1817-Ocak 1820); 27 Rebiyü'l-evvel 1235-1237 (M. Aralık 1819-Mart 1822); 28

Receb 1237- Şevval 1241, (M. Mart 1822- Mayıs 1826); **29** Zilkâde 1241- Rebiyü'l-âhîr 1246 (M. Haziran 1826-Eylül 1830); **30** Rebiyü'l-evvel 1246-Safer 1250 (M. Ağustos 1830-Haziran 1834); **31** Safer 1250- Rebiyü'l-evvel 1252 (M. Haziran 1834-Temmuz 1836).

Sivas Şer'iyeye Sicilleri (ŞŞS.) 4, s.16, 159,160, 270-272; **5**, s.234-325; **7**, s.36 ve **8**, s.35-36

Tapu Tahrir Defterleri (TT.d.) 2 (859, ML.); 15 (II. Mehmed, T.E.); 19 (890, ML.E.); 79 (926, ML.); 287 (961, ML.E.); 387 (Kanunî, 935 ML.E.K.); 852 (1107-1186, T.); 776 (1052, Tapu); 780 (1052, T.).

Timar Zeamet (Ruznâmçe) Defterleri (DFE.RZ.d.) 2/67, 167, 213, 302, 343, 399, 457, 739, 743.

Tokat Şer'iyeye Sicilleri (T.ŞS.d.) 2285, s.60, 75,76, T.Muharrem 1186; 2286, s.166,167, T. Muharrem 1212; 2287, s.57, T. 7 Muharrem 1213; 2288, s.104, T.9 Muharrem 1214; 1290, s.164, T.7 Muharrem 1215; 2291, s.6 (Poz no:9), T.17 Muharrem 1216; 2292, s.116,117, T.7 Muharrem 1219; 2293, s.66,67, T.16 Muharrem 1220; 2295, s.72,73; T.Muharrem 1223; 2296, s.116,117, T.3 Şaban 1224; 2297, s.58,59, T.7 Safer 1225; 2298, s.133, T.9 Muharrem 1226; 2301, s.8, T.11 Safer 1228; 2303, s.77,78, T.13 Muharrem 1230; 2324, s.92,93, T.25 Muharrem 1231; 2304, s.76, T.17 Rebiülevvel 1233; 2308, s.105, T.5 Muharrem 1235; 2310, s.98, T.3 Muharrem 1236; 2311, s.52,53, T.8 Safer 1237; 2312, s.90, T.Muharrem 1239; 2313, s.44, T.9 Muharrem 1239 (1240); 2314, s.68, T.2 Muharrem 1242; 2315, s.158, T.12 Muharrem 1243; 2314, s.68, T.2 Muharrem 1242; 2318, s.78,79; Muharrem 1245; 2319, s.92, T. Muharrem 1246; 2320, s.88, T.Muharrem 1247; 2321, s.159, T.17 Muharrem 1248; 2322, s.108,108, T.7 Rebiülevvel 1249; 2323, s.90, T.17 Muharrem 1250 ve 2333, s.69,70, T.(1253).

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS.MA.d.) 929, T.29.10.919; 5246, T.21.02.974; 8587-4, T.20 Muharrem 1213; 9772, T. 13.06.1008; 10057, T.29.12.1255.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS. MA.E.) 508/19, T.9 S. 1222; 756/116; 962/9, t.11.05.1146.

Temettuât Defterleri (ML.VRD.TMT.d.) 14698, s.4-38; 14666, s.2-14; 14671, s.2-16; 14775, s.2-9.

II- Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi (TKG.KK.)

Tapu Tahrir Defterleri (TKG.KK.TTd.) **15** (E.No: 323/26), H.984; **44** (E.No:15/31), t.H. 983; **54** (E. No:32/38), H.984; **98** (E. No:11/174); **99** (E.No:10/169); **132** (71/48) H. 978; **177** (E. No:312/14), H.980; **178** (E. No:3/12), H.982; **179** (E. No: /10), H.983; **180** (E. No:315/16), H.984; **195** (21/43) H. 991; **247** (E. No:33); **343** (E.No:238), T.982; **388** (311/583), t.H.984

Rûznâme Defterleri (TKG.KK.TTd.) 793/771, vr.15/b-28/b, T.1136; 798/776, 3/b-27/b, 1137; 803/780, 2/b-2-/b, 1138; 836/812, 3/a-63/b, 1142; 871/837, 4/a-45/b, 1145; 1014/989, 1/b-25/b, 1161; 1021/996, 3/b-25/a, 1162; 1041/1016, 3/a-20/a, 1165; 1049/1024, 2/b-30/b, 1166; 1054/1029, 1/b-14/b, 1167;1062/1036, 1/b-59/a, 1168; 1096/1071, 1/b-90/b, 1169, 1123/1097, 1/b-85/b, 1171; 1155/1120, 2/a-34/a, 1173; 914/889, 5/a-25/b, 1150; 969/945, 3/b-23/b, 1156; 614/596, 11/a-31/b, 1108; 598/580, 7/a-29/b, 1106; 604/586, 1/a-116/b, 1107; 624/606, 8/a-78/b, 1110; 651/633, 150/a-264/b, 1113; 657/639, 4/a-19/b, 1114; 665/647, 7/a-111/b, 1115; 1842/1805, 4/a-29/b, 1255; 1185/1161, 13/a-b,18/a-b, 1175; 1202/1177, 15/a-b, 1177; 1213/1188, 8/a-b, 1178; 1216/1191, 17/a-b, 1179; 1226/1201, 23/a-b, 1180; 1238/1213, 2/a-b, 1181; 1246/1221, 18/a-22/b, 1182; 1268/1241, 4/a-b, 1185; 1276/1249, 4/a-b, 1186; 1289/1262, 12/a-b, 21/a-b, 29/a-b, 1188;1304/1277, 3/a-b, 1189;1311/1283, 13/a-b, 1190; 1325/1297/4/a-b, 1191; 1332/1304, 10/a-b, 1192; 1340/1311, 4/a-b, 1193; 1343/1314, 4/a-b, 1194.;1351/1322, 24/a-b, 1195; 1362/1332, 6/a-b, 1196; 1379/1348, 13/a-b, 1197; 1386/1355, 12/a-b, 1198; 1396/1365, 19/a-b, 1199; 1397/1366, 32/a-b, 1200; 1407/1376, 9/a-b, 1201; 1427/1394, 3/a-b, 1204; 1437/1404, 14/a-b, 1205; 1427/1394, 25/a-b, 1204; 1440/1407, 5/a-6/b, 1206; 726/705, 5/a-b, 1121; 614/596, 14/a-b, 1108; 619/601, 26/a-b, 1109; 624/606, 19/a-b, 25/a-b, 28/a-b, 1110; 635/617, 8/a-b, 1111; 641/624, 9/a-b, 1112; 648/630, 13,47,57,61,65,85,91,113,155,180, 1113; 665/647, 5,48,67,70, 1115; 677/659, 5/a-b, 1116; 687/667, 3,7,19,25,40, 1117; 693/673, 9/a-b, 19/a-b, 1117; 751/729, 4,5,16,22,27,32,34,78,83,87,89, 1130; 755/733, 5,14,22,25,27,39, 1131; 783/761, 2-5, 1134; 827/801, 5-8, 15, 1140, 844/860, 3,46,56,1143; 883/850, 16/a-b, 1146; 901/876, 9,10,20,27,42,51,53,57,61,70,87,89,93, 1148; 914/889, 5,9,24-26, 1150; 940/915, 8,14,28,34, 1153; 946/921, 3,12,19,20,21-23, 1154; 952/927, 5,22,23; 986/961, 7,20,24,25,1158; 1004/979, 6,14,17, 1160; 1037/1011, 4,9, 1164; 1460/1426,12,14,18,22,24,26,28,34,40,1208; 1490/1455,14,25,1212; 1551/1515, 16,17,21,1222; 1578/1541,28/a-b, 1227; 1621/1583, 7/a-b, 1231; 1631/1592, 10,14, 1232; 1633/1594, 4-7, 1233; 1654/1615, 21/a-b, 1235; 1702/1665, 21/a-b, 1241; 1702/1665, 24/a-b, 1241; 1713/1675, 3,9,11,36,40,55,67,69,89,91,92,99,104,149,157, 1242; 1757/1720, 20,39,44, 1246; 777/755, 2,8, 1133; 1098/1074, 21,27,28,30,36, 1170; 1520/1485, 7,10,12,20, 1217; 1590/1553, 8,17, 1229; 1685/1647, 16,27,55,60, 1239; 1620, 1136; 786/764, 3/a-b, 1135; 809/786, 12,27,34, 1139; 1643/1604, 3/a-b, 1234; 1731/1693, 6,19,81,24,48, 1243; 974/949, 3,21,23,27, 1157; 931/906, 10,27,33,39, 1152; 715/703, 18/a-b, 1123; 920/895, 8,15,19, 1150; 1545/1508,8,10,16,22,31,55,1221; 1496/1462, 5,7, 1213; 726/705,2,9,12, 1126; 821/795, 24,42, 1140; 1611/1574, 18,22, 1230; 1662/1625, 18,23, 1237; 1582/1544, 8,9,20, 1228;1673/1635, 35/a-b; 1527/1491, 16/a-b, 1219; 1556/1520, 4,20, 1223; 1673/1635, 7,25, 1328; 1173/1138, 3,16, 1174; 738/716, 102,116, 1129; 1694/1656, 11/a-b, 1240; 27/a-b, 1136; 657/639, 2/a-b, 1114.

III- Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Arşivi

VGM.d.582/II; 569; 568; 567; 565; 563; 562; 560; 559; 558; 548; 543; 542; 539; 537; 1158; 1157; 1156; 1155; 1154; 1151; 1150; 1148; 1145; 1144; 1143; 1140; 1139; 1135; 1128; 1121; 1119; 1100; 1099; 1096; 1095; 1094; 1093; 1092; 1091; 1090; 1082; 1076.

KAYNAK VE TETKİK ESERLER

387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rum Defteri (937/1530) II, Dizin ve Tıpkıbasım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No:36, Ankara, 1997.

H.984 (M.1576/1577) tarihli ve TKG.KK.TTd.54 Numaralı Defter-i Mufassal-ı Livâ-i Çorum C.I (Haz. Mustafa Engin-Murat Alandağlı), T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı, Yayın No:8, Ankara, 2014.

H.984 (M.1576/1577) tarihli ve TKG.KK.TTd.54 Numaralı Defter-i Mufassal-ı Livâ-i Çorum C.II Tıpkıbasım (Haz. Mustafa Engin-Murat Alandağlı), T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı, Yayın No:9, Ankara, 2014.

H.982 (M.1574/1575) tarihli ve TKG.KK.TTd.178 Numaralı Defter-i Mufassal-ı Livâ-i Sivas C.I (Haz. Mustafa Engin-Murat Alandağlı), T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı, Yayın No:8, Ankara, 2014.

H.982 (M.1574/1575) tarihli ve TKG.KK.TTd.178 Numaralı Defter-i Mufassal-ı Livâ-i Sivas C.II, Tıpkıbasım, (Haz. Mustafa Engin-Murat Alandağlı), T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı, Yayın No:8, Ankara, 2014.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, İstanbul, 2017.

Celâl-Zâde Mustafa, *Selim-Nâme*, (Haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar), İstanbul, 1997.

Hadidi, *Tevârih-i Âli Osman* (1299-1523), (Ed. Mürsel Öztürk), İstanbul, 1991.

Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-tevârih*, (Ed. İsmet Parmaksız), c.IV, Ankara, 1999.

Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri, (Haz. Halil Sahillioğlu), IRCICA, İstanbul, 2004.

ABACI, Nurcan, "Avârız Vergisinin Tahsilinde Mükelleflerin Rolü Hakkında Bazı Bilgiler", *VIII. Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi, Bursa, 18-21 Haziran 1998*, (Ed. Nurcan Abacı), 2006, s. 25-33.

ABBASLI, Mirza, "Safevîler'in Kökenine Dair", *Belleten*, XL/58, Nisan 1976, s. 287-329.

Abdî-zâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, c. I, (Sad. Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş), Amasya Belediyesi Yayınları, Ankara, 1986.

ABOU-EL-HAJ, Rifa'at 'Ali, *Modern Devletin Doğası, 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu* (Çev. Oktay Özel-Canay Şahin), İmge Yayınları, Ankara, 2018.

ACUN, Fatma, "15. ve 16. Yüzyıllarda Şebinkarahisar ve Civarında Yerleşim Modelleri", *Giresun Tarihi Sempozyumu 24-25 Mayıs 1996, Bildiriler Kitabı*, Giresun Belediyesi Yayınları No:1, İstanbul 1997, s. 137-159.

- ACUN, Fatma, “Osmanlı Döneminde Anadolu Şehirlerinin Gelişmesinde Devletin Rolü: Karahisar Örneği”, *Bellekten*, LXV/242, 2001, s. 161-192.
- ACUN, Fatma, *Karahisar-ı Şarkî ve Koyluhisar Kazaları Örneğinde Osmanlı Taşra İdaresi (1485-1569)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.
- AÇIKEL, Ali – SAĞIRLI, Abdurrahman, *Osmanlı Döneminde Tokat Merkez Vakıfları-Vakfiyeler I.*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayınları, Tokat, 2005, s. 66-90.
- AÇIKEL, Ali, “Büyük Celalî İsyanları Sonrasında Sivas Eyaletinde Görülen Asayiş Problemleri (1610-1660)”, *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri*, Sivas İl Kültür Müdürlüğü, 2007, s.123-142.
- AÇIKEL, Ali, “Rum Eyaleti”, *DİA*, c.35, İstanbul, 2008, s. 225-226.
- AÇIKEL, Ali, “Rum Eyaletinde Evlatlık Vakıflarından Bir Örnek: Abdülvehhab Oğulları Evlatlık Vakfı”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Kış 2016, 11/2, Tokat, 2016, s. 1-23.
- AÇIKEL, Ali, “Tokat Örneğinde XVII Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Sosyal Yapısındaki Buhran”, *Türkler*, c. 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 348-358.
- AÇIKEL, Ali, *Changes in Settlement Patterns, Population and Society in North Central Anatolia: A Case Study of The District (Kaza) of Tokat (1574-1643)*, University of Manchester, Ph. Dr. in the Faculty of Arts, Manchester, 1999.
- AÇIKGÖZ, Özkan, “Şehir, Şehir Toplumu ve Şehir Sosyolojisi”, *Journal of Sociological Studies*, 35, İstanbul, 2007, s. 57-83.
- ADANIR, Fikret, “Balkanlar ve Anadolu’da Yarı Özerk Taşra Güçleri”, *Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839*, (Ed. Suraiya Faroqhi), c. III, (Çev. Fethi Aytuna), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 195-227.
- ADANIR, Fikret, “Balkanlar ve Anadolu’da Yarı Özerk Taşra Güçleri”, *Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu*, (Ed. Suraiya Faroqhi), (Çev. Fethi Aytuna), C.III, Kitap Yayınevi, II. Bsk, İstanbul, 2016, s.195-227.
- AFYONCU, Erhan, “Defterhâne”, *DİA*, c. 9, İstanbul, s. 100-104.
- AFYONCU, Erhan, “Türkiye’de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, I/1, 2003, s. 267-286.
- AFYONCU, Erhan, “Uluyörük (1485-1574)”, *Anadolu ve Rumeli’de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri*, Tarsus 14 Mayıs 2000, s. 1-7.
- Ahmet Refik, *On Altıncı Asırda Rafizilik ve Bektaşilik*, İstanbul, 1932.
- AKARLI, Engin Deniz, *Ottoman Population in Europe in the 19th Century; Its Territorial, Racial and Religious Composition*, University of Wisconsin Master of Arts, 1972.

- AKBAL, Fazıla, “1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu’nda İdari Taksimat ve Nüfus”, *Belleten*, XV/60, 1961, s. 617-628.
- AKDAĞ, Mustafa, “Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6, 1966, s. 204-20.
- AKDAĞ, Mustafa, “Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri (1730-1839)”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 8-12, S. 14-23, Ankara 1970, s. 51-61.
- AKDAĞ, Mustafa, *Celâlî İsyânları (1550-1603)*, Ankara Üniv. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1963.
- AKDAĞ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyânları*, YKY, 5. Bsk., İstanbul, 2019
- AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye’nin İktisadî ve İctimaî Tarihi 1453-1559*, C. II, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1979.
- AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye’nin İktisadî ve İctimaî Tarihi, C.I, 1243-1453*, Tekin Yayınları, İstanbul, 1979.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, c.VIII, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, Kanuni Devri (Eyalet Kanunnameleri) Kanunnameleri II*, C. 6, Ksm. II, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet-ÖZTÜRK, Said-BAŞER Yaşar, *Darende Tarihi*, Es-Seyyid Osman Hulusi Vakfı Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Merkezi Yayınları, İstanbul, 2002.
- AKOVA, İsmet, *Şehir Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, İstanbul.
- AKÖZ, Alaattin, “XV. Yüzyılda İlgin Çevresinin İdaresi, Yerleşim ve Nüfus Özellikleri”, *Tarih, Kültür, Sanat, Turizm ve Tarım Açısından Uluslararası Sarayönü Sempozyumu (24-26 Ekim 2014) Bildirileri Kitabı*, Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Yayınları, Konya, 2015, s. 77-104..
- AKSOY Sheridan, R. Aslıhan, “Celaliler/Eşkiyalar: Gayesiz Asiler miyiz ki Hepimiz Biz?”, *Kebikeç*, 33, 2012, s. 111-126.
- AKTAŞ, Necati, “Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinin Bugünkü Durumu”, *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, 17-20 Mayıs, *Türk-Arap İlişkileri İnceleme Vakfı, İstanbul Matbaası*, İstanbul, 1985.
- AKTEPE, Münir, “XIV. ve XVI. Asırlarda Rumeli’nin Türkler Tarafından İskânına Dair”, *Türkiyat Mecmuası*, 10, İstanbul, 1953, s. 304-307.
- AKTÜRE, Sevgi, “Osmanlı Devleti’nde Taşra Kentlerindeki Değişimler”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul, 1985, 891-904.

- AKTÜRE, Sevgi, *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri*, 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul, 1997.
- AKURGAL, Ekrem, *Anadolu Uygarlıkları*, Net Turistik Yay., 4. Baskı, İstanbul, 1993.
- AKYILDIZ, Ali, “Meclis-i Meşveret”, *DİA*, C.28, Ankara, 2003, s. 248-249.
- AKYILDIZ, Ali, “Tanzimat”, *DİA*, c. 11, s. 718-720.
- AKYÜZ, Orat, Jülide, “Avârız Vergisi Üzerine Bir Çalışma: 18. Yüzyıl Başlarında Ankara Uygulamaları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, V/12, Yaz 2012, s. 219-232.
- ALANDAĞLI, Murat, “XVI. Yüzyıl Turhal, Zile ve Niksar Havalisinde “Sefer Eşmeyenler”, *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu 25-26 Eylül 2014 Bildiriler*, c. I, (Haz. A. Açık-S. Başol-M. Hanılçe-E. Hisarcıklılar), Tokat, 2015, s.147-158.
- ALANDAĞLI, Murat, “XVI. Yüzyılın Son Çeyreğinde Rûm Eyaletinde “Şah’a Meyledenler”, *Tarih Okulu*, YI:14, S.LII, Haziran, 2021, s.1601-1619.
- ALLOUCHE, Adel, *The Origins and Development of the Ottoman-Safavid Conflict (906-962/1500-1555)*, Degree Of Doctor of Philosophy in Middle East Studies-Perisian, Department of Languages, University of Utah, December, 1980.
- ALSAC, Üstün, *Türk Kent Düzenlemesi ve Konut Mimarlığı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.
- ALTAN, Ebru, “Haçlı Ordularının Anadolu’da Geçtiği Yollar”, *Belleten*, LXV/243, Ağustos 2001, Ankara, 2001, s. 571-582.
- ALTINAY, Ahmet Refik, *Anadolu’da Türk Aşiretleri, (966-1200)*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1989.
- ALTUNDAĞ, Şinasi, “Osmanlılarda Kadıların Selâhiyet ve Vazifeleri”, *VI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1967, s. 342-354.
- AMBRASEYS, N. N. – Finkel, C. F., *Türkiye’de ve Komşu Bölgelerde Sismik Etkinlikler Bir Tarihsel İnceleme 1500-1800*, TÜBİTAK Yayınları, Ankara, 2006.
- ANDREASYAN, H.D., “Abaza Mehmed Paşa”, *Tarih Dergisi*, S.XXII, İstanbul 1968, s.131-142.
- ANDREASYAN, Hrand, *Polonyalı Simeon’un Seyahatnâmesi (1608-1619)*, (Haz. Saro Dadyan), Everest Yayınları, 2013.
- ARIK, Feda Şamil, “Selçuklular Zamanında Anadolu’da Veba Salgınları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, XV/26, 1991, s.27-57.
- ARIKAN, Muzaffer, *XV. Asırda Yaya ve Müsellem Ocakları, (Toprak Tasarrufu, Vergi Muafiyetleri ve Hizmet)*, Ankara Üniversitesi, Basılmamış Doçentlik Tezi, Ankara 1966.
- ARINÇ, Kenan, “Türkiye’nin Coğrafi Bölgeler-Kıyı Bölgeleri”, *Coğrafya Serisi*, c. I, Erzurum, 2006.

- ARJAMOND, Said Amir, *The Shadow of God and the Hidden Imam: Religion Political Order and Social Change in Shiite Iran from the beginning to 1890*, University of Chicago Press, Chicago, 1984.
- ARSLAN, Hüseyin, *Osmanlı'da Nüfus Hareketleri, (XVI. Yüzyıl), Yönetim, Nüfus, Göçler, İskânlar, Sürgünler*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2001.
- ARVAS, Necibe, *Hurûfât Defterlerine Göre Bursa (1695-1750)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2011.
- ASARKAYA (Cinlioğlu), Halis Turgut, *Osmanlılar Zamanında Tokat*, Tokat Belediyesi Kültür Yayını, Tokat, 2019.
- ASLANBAY, Muhiddin, *Seyyid Battal Gazi'nin Hayatı ve Menkıbeleri*, Kardeşler Matbaası, Eskişehir, 1953.
- ATAR, Fahrettin, "Kadı", *DİA*, c. 24, İstanbul, 2001, s. 66.
- AYDIN, Suavi – ÇİFTÇİ, Erdal, *İmparatorluğun Son Aşiret Sayımı Fihristü'l-Aşâir, Yorumlar ve Çeviriyazım*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021.
- Ayn-i Ali Efendi, *Kavânîn-i Âl-i Osman der-Hulâsa-i Mezâmîm-i Defter-i Dîvân*, (Nşr: Tayyib Gökbilgin), Enderun Yayınları, İstanbul, 1979.
- BACQUE-GRAMMONT, Jean Louis, "1527 Anadolu İsyanı Hakkında Yayınlanmamış Bir Rapor", *Bellekten*, LI/199, Nisan 1987, s. 107-116.
- BACQUE-GRAMMONT, Jean-Louis, "Osmanlı İmparatorluğunun Doruğu: Olaylar (1512–1606)", *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, I: Osmanlı Devleti'nin Doğuşundan XVIII. Yüzyılın Sonuna*, (Ed. Robert Mantran), (Çev. Server Tanilli), Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 170-174.
- BAKIRER, Ömür, "Bizans Danişmend, Selçuklu ve Beylikler Dönemlerinde Çorum", *5. Hitit Festivali Komitesi, Çorum Tarihi*, II. Ksm, (Haz. M.Ceren-İ.Yiğit), Çorum Belediyesi Kültür Yayını, Çorum, 2015, s. 51-78.
- BALARD, Michel, "Hıristiyan Akdeniz:1000-1500", *Tarih Boyunca Akdeniz Uygarlıkları* (Haz. David Abulafia-Çev. N. Elhüseyni, Türkçe Yay. Haz. R. Çavaş), Oğlak Yay., İstanbul, 2005, s. 198-218.
- BARKAN, Ömer Lütfi – MERİÇLİ, Enver, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
- BARKAN, Ömer Lütfi, "Arazi Tahrirleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, II/1, İstanbul 1940, s. 20-59.
- BARKAN, Ömer Lütfi, "Arazi Tahrirleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, II/2, İstanbul 1941, s. 214-247.
- BARKAN, Ömer Lütfi, "Avârız", *İA MEB*, c. II, İstanbul, 1993, s.13-19.

- BARKAN, Ömer Lütfi, “Çiftlik”, *İA*, MEB, c.III, İstanbul, 1997, s. 392-397.
- BARKAN, Ömer Lütfi, “İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, S. 2, Ankara, 1942, s. 279-304.
- BARKAN, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.XI, S.1-4, Ekim 1949-Temmuz 1950, İstanbul, 1951, s. 524-569.
- BARKAN, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, 2, Ankara 1942, s. 279-386.
- BARKAN, Ömer Lütfi, “Osmanlı Kanunnâmeleri”, *III. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1948, s. 505-518.
- BARKAN, Ömer Lütfi, “Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu’nda Aldığı Şekiller: Mâlikâne Divanî Sistemi”, *Türk Hukuku ve İktisat Tarihi Mecmuası*, 2, İstanbul 1939, s. 153-160.
- BARKAN, Ömer Lütfi, “Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri I”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, II/1, İstanbul, 1940, s. 20-59.
- BARKAN, Ömer Lütfi, “Türkiye’de İmparatorluk Devrinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri I”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, II/1, İstanbul, 1940, s.20-59.
- BARKAN, Ömer Lütfi, “Türkiye’de İmparatorluk Devrinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri II”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, II/2, İstanbul, 1940/41, s. 214-247.
- BARKAN, Ömer Lütfi, “XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye’de Fiyat Hareketlikleri”, *Belleten*, XXXIV/133-136, 1970, s. 557-607.
- BARKAN, Ömer Lütfi, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları: Kanunlar I*, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1943.
- BARKAN, Ömer Lütfi, *XV ve XVI inci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1943.
- BARKEY, Karen, *Eşkıyalar ve Devlet, Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, (Çev. Zeynep Altok), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.
- BARTHOLD, Vasilij Vladimiroviç, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), II Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990.

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, İstanbul, 2017.
- BAY, Abdullah, “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Niksar Kazasında Mâlikâne-Divânî Sistemi Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2016 Güz (25), s. 23-40.
- BAYKARA, Tuncer, “Anadolu’nun İlk Türk İskânında Kaleler”, *XII. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 12-16 Eylül 1994) Bildirileri*, c.III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 663-667.
- BAYKARA, Tuncer, “Türkiye Selçuklularında Şehir/Kent ve Şehirliler/Kentliler”, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, (Ed. Ahmet Yaşar Ocak), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 275-292.
- BAYKARA, Tuncer, *Anadolu’nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1990.
- BAYKARA, Tuncer, *Anadolu’nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I, Anadolu’nun İdari Taksimatı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2000.
- BAYKARA, Tuncer, *Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu)*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1990.
- BAYKARA, Tuncer, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1985.
- BAYRAM, Mikâil, “Selçuklular Zamanında Tokat Yöresinde İlmi ve Fikri Faaliyetler”, (Haz. H. Bolay-M. Yazıcıoğlu-B. Yediyıldız-M. Özdemir), *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, Gelişim Matbaası, Ankara, 1987, s. 30-37.
- BAYRAM, Mikâil, “Türkiye Selçuklularında Köy Teşkilâtı”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Bahar 2017, 6, s. 53-64.
- BAYRAM, Mikail, *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Kömen Yayınları, Konya, 2005.
- BECKER, C.H., “Cizye”, *İA MEB*, c.III, İstanbul, 1977, s.199-201.
- BEDİRHAN, Yaşar, “Anadolu Nüfus Hareketleri ve Selçuklu Sultanlarının İskân Politikaları”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.140, İstanbul, 2002, s. 65-82.
- BEHAR, Cem, “Marx ve Nüfusbilim”, *Toplum ve Bilim*, 15-16, Güz-Kış, 1981-1982, s. 3-36.
- BEHAR, Cem, “Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, (ed. Halil İnalcık-Şevket Pamuk), TÜİK (DİE) Yayınları, II. Bsk., Ankara, 2000, s. 63-72.

- BEHAR, Cem, “Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, (Ed. Halil İnalçık-Şevket Pamuk) TÜİK (DİE) Yayını, II Baskı, Ankara, s. 61-73.
- BEHAR, Cem, *Osmanlı İmparatorluğu’nun ve Türkiye’nin Nüfusu 1500-1927*, Devlet İstatistik Enstitüsü (Tarihi İstatistikler Dizisi), C.II, Ankara, 1996.
- BELDİCEANU, Nicoara, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti’nde Timar*, (Çev. M. Ali Kılıçbay), Teori Yay., Ankara, 1985.
- BEYAZIT, Yasemin, “Hurûfât Defterleri’nin Şehir Tarihi Araştırmalarındaki Yeri”, *History Studies*, V/1, Ocak 2013, s. 39-69.
- BİLGİ, Nejdî, “Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları Hakkında”, *Türk Yurdu 700. Yılında Osmanlı*, 19-20/148-149, Aralık 1999-Ocak 2000, s.118-122.
- BİLGİÇ, Emin, “Anadolu’nun İlk Tarihi Çağının Ana Hatları ile Rekonstrüksiyonu”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, VI/5, Ankara, 1948, s. 489-516.
- BİLGİN, Arif, *Osmanlı Saray Mutfağı (1453-1650)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2004.
- BORAN, Ali, “Türk Sanatında Kale Mimarisi”, *Türkler*, (Ed. H.C. Güzel-K. Çiçek-S. Koca), c.VII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 878-892.
- BOYAR, Ebru, “Doğu’da Osmanlı Genişlemesi”, *Türkiye Tarihi, Bir Dünya Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu 1453-1603*, (Ed. Suraiya N. Faroqi-Kate Fleet), C. II, (Çev. Bülent Üçpınar), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 113-188.
- BOZKURT, Gülnihal, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
- BRAUDEL, Fernand, *II. Filipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, c.I, (Çev. M. A. Kılıçbay) İmge Yayınları, Ankara 1993.
- BRUNEAU Michel, *Küçük Asya’dan Türkiye’ye, Azınlıklar, Etnik-Milli Homojenleştirme, Diasporalar* (Çev. Ayhan Güneş), İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.
- CAHEN, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler* (Çev. Yıldız Moran), E Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1979.
- CANİK, Baki, “Tokat’ın Depremselliği ve Tarihte Geçirdiği Depremler”, *Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986*, (Haz. H. Bolay-M. Yazıcıoğlu-B. Yediyıldız-M. Özdemir), Tokat Valiliği Şeyhülislam İbn Kemal Araştırma Merkezi, Ankara 1987, s. 238-250.
- CEZAR, Mustafa, “Türk Tarihinde Kervansaraylar”, *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, c. II, Ankara, 1981, s. 930-940.
- CEZAR, Mustafa, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, İstanbul, 1965.

- CİN, Halil, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1978.
- ÇİPOLLA, Carlo M., *Dünya Nüfusunun İktisadi Tarihi*, (Çev. Mehmet Sırrı Gezgin), Ötüken Yayınları, İstanbul, 1992.
- COOK, M.A., *Population Pressure in Rural Anatolia, 1450-1600*, London, Oxford University Press, New York Toronto, 1972.
- COOK, M.A., *Population Pressure in Rural Anatolia, 1450-1600*, London, Oxford University Press, New York Toronto, 1972.
- ÇADIRCI, Musa, “1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerine Bir Araştırma”, *Osmanlı Araştırmaları*, I, İstanbul, 1980, s. 109-132.
- ÇAĞATAY, Neşet, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Reâyâdan Alınan Vergi ve Resimler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, V/5, Ankara, 1947, s. 483-511.
- ÇAĞLAR, Kerim Ömer, *Anadolu Şartlarına Göre Su ve Toprak Münasebetlerinin Araştırılması*, Yüksek Ziraat Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1937.
- ÇAKAR, Enver, “17. Yüzyılın Ortalarında Arapgir Sancağında İskân ve Nüfus (1643 Tarihli Avârız-hane Defterine Göre)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XV/2, (2005), s.385-412.
- ÇAKIR, Sabri, “Geleneksel Türk Kültüründe Göç ve Toplumsal Değişme”, *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, Isparta, 2011, s. 129-142
- ÇELİK, Duygu, “Alacahöyük Hitit Barajı”, *Aykut Çınaroğlu’na Armağan*, (Haz. E. Genç-D. Çelik), Ankara, 2008, s. 87-104.
- ÇELİK, Gülfettin, *Sosyo-Ekonomik Sonuçlarıyla Osmanlı Türkiye’sine Göçler (1877-1912)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1994.
- ÇİÇEK, Kemal, “Osmanlılardan Önce Akdeniz Dünyasında Yapılan Tahrirler Hakkında Bazı Gözlemler”, *OTAM (Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, 4, Ankara 1995, s. 51-89
- Çorum Şer’iyye Sicilleri Kataloğları* (Haz. Çorum Belediyesi Kent Arşivi), C.I ve II, Çorum, 2009.
- DAĞIDIR, Mustafa, “Alevîlik Çalışmalarında Arşiv Kayıtlarının Kullanımına Bir Örnek Olarak Kul Himmet Ocağı ve Gürümlü Beldesi”, *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu* (Haz. A. Açıkcel, S. Başol-M. Hanılçe-E. Hisarcıklılar), C.III, Salmat Basın Yayıncılık, Ankara, 2005, s. 29-36.

- DAĞLIOĞLU, H. Turhan, “Çorum’da Aşiret Meseleleri ve Bunların Mali Vaziyetleri”, *Çorumlu*, II/19, (Haz. İ. Yiğit), Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2009, s. 568-570.
- DALKESEN, Nilgün, *15 ve 16. Yüzyıllarda Safevi Propagandası ve Etkileri*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1999.
- DARKOT, Besim, “Türkiye’de Sıcaklık Derecesinin Dağılışı”, *Türk Coğrafya Dergisi*, S.1, Ankara, 1943, s. 30-31.
- DARLING, Linda T., *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk, Osmanlı İmparatorluğunda Vergi Toplanması ve Maliye Yönetimi 1560-1660*, (Çev. Adnan Tonguç), Alfa Tarih Yayınları, İstanbul, 2019.
- DARLING, Linda, “Avârız in the Seventeenth Century: The Avârız Registers and Ottoman Population”, *Birinci İktisat Tarihi Kongresi, Marmara Üniversitesi, 7-9 Eylül 2007*.
- DAŞ, Mustafa, “Tokat’ın Ortaçağ Tarihi Üzerine Bazı Tespitler”, *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, 25-26 Eylül 2014, Tokat Bildirileri*, c. I, (Hz. A. Açık, S. Başol-M. Hanılçe-E. Hisarcıklılar), Tokat, 2015, s. 363-370.
- DEMİR, Alpaslan, “15-16. Yüzyıl Göçlerinin Osmanlı İskân Yapısına Etkisi”, *TAD*, XXXIV/58, 2015, s. 563-581.
- DEMİR, Alpaslan, “16. Yüzyıl Anadolu’sunda Dış Göçler Şarkıyan”, *Karadeniz Araştırmaları*, 28, 2011, s. 51-66.
- DEMİR, Alpaslan, “Osmanlı Devleti’nde Yörükler ile Yerleşiklerin Kavgası: Kaybolan Köyler Meselesi”, *Akademik Bakış*, C. XI, S. XXI, Kış, 2017, s.15-31.
- DEMİR, Alpaslan, *XVI. Yüzyılda Samsun-Ayıntab Hattı Boyunca Yerleşme, Nüfus ve Ekonomik Yapı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007.
- DEMİRCİ, Süleyman, “Collection of Avârız and Nüzul Levies in the Ottoman Empire: A Case of the Province of Karaman 1620-1700”, *Belleter*, LXIX/256, 2005, s. 897-912.
- DEMİRCİ, Süleyman, “Demography and History: The Value of the Avarızhane Registers for Demographic Research, A Case Study of the Ottoman Sub-Provinces of Konya, Kayseri and Niğde, c. 1620s-1700”, *Turcica*, 38, (2006), s. 181-211.
- DEMİRCİ, Süleyman, “XVII. Yüzyıl Sivas Eyâleti Avârızhâne Sayıları Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme (1640-1700)”, *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri*, Sivas İl Kültür Müdürlüğü, 2007, s. 179-193.
- DİNÇ, Yücel - ÜÇEÇAM KARAGEL, Döndü, “Antakya Şehri’nin Kuruluşu ve Mekânsal Gelişimi, İçinde Türkiye” *Coğrafyası Araştırmaları (Prof. Dr. Mesut Elibüyük’e Armağan)*, (Ed. Ferhat Arslan), Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara, 2017, s. 571-596.

- DOĞRU, Halime, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaya, Müsellem, Taycı Teşkilâtı (XV. ve XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı)*, Eren Yayınları, İstanbul 1990.
- DOĞRU, Halime, *XV ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.
- DURSUN, Behiye, *Nüfus Sayımlarına Göre Kafirni Nahiyesi (H.1246-H.1259)*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2019.
- DUYGU, Süleyman, *Yozgat Tarihi ve Çapanoğulları*, Sayar Basımevi, İstanbul, 1953.
- EGE, İlhan, *Son Dönem Osmanlı Tarihinde Bir A'yân Ailesi: Zaralızâdeler*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2006.
- EKİNCİ, Mehmet Rezan, *Osmanlı Devleti Döneminde Milli Aşireti XVIII.-XIX. YY*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2017.
- EMECEN, Feridun M., “Çağdaş Osmanlı Kaynaklarında Uzun Savaşlar ve Zitvatorok Antlaşması ile İlgili Algılama ve Yorum Problemleri”, *Osmanlı Araştırmaları, The Journal of Ottoman Studies*, XXIX, İstanbul, 2003, s. 87-97.
- EMECEN, Feridun M., “Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mîrî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet”, *Türkiyat Araştırmaları Literatür Dergisi*, III/5, Bahar 2005, s. 107-140.
- EMECEN, Feridun M., “Osmanlı Taşrasında Saray Bürokrasisi: Şehzade Selim'in Kazayâ Defteri”, *Osmanlı Araştırmaları, The Journal of Ottoman Studies*, XLXI, İstanbul, 2015, s. 213-301.
- EMECEN, Feridun M., “Osmanlılar'da Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler”, *Osmanlı*, c. IV, (Ed. Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 91-97.
- EMECEN, Feridun M., *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
- EMECEN, Feridun, “Kayacık Kazâsının Avârız Defteri”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.12, 1981-1982, s. 158-159.
- EMECEN, Feridun, “Mufassaldan İcmale”, *Osmanlı Araştırmaları The Journal of Ottoman Studies*, 16, İstanbul, 1996, s.37-44.
- EMECEN, Feridun, “Yaya ve Müsellem”, *DİA*, c. 43, İstanbul, 2013, s. 355.
- ERDER, Leila T. – FAROQHİ, Suraiya, “The Development of the Anatolian Urban Network During the Sixteenth Century”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 23, No. 3. (Oct., 1980), s. 265-303.

- ERDOĞAN (ÖZÜNLÜ), Emine, “Tımar Tevcih Sebepleri Üzerine Bir Kaynak Değerlendirmesi”, *OTAM, (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulamam Merkezi Dergisi)*, S.19, Ankara, 2006, s. 175-187.
- ERDOĞAN ÖZÜNLÜ, Emine, “Osmanlı İskân Tarihine Dair Önemli Bir kaynak: Tımar Ruznâmçe Defterleri”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, XXXIII/1, Ankara, 2016, s. 141-155.
- ERDOĞAN ÖZÜNLÜ, Emine, “Osmanlı Ordusunda Bir Motivasyon ve Terfi Kaynağı: “Terakki” Tevcihi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research*, III/11, 2010, s. 238-244.
- ERDOĞAN ÖZÜNLÜ, Emine, “Tımar Sisteminin Mekânsal Örgütlenişi Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma: XVI. Yüzyıl Ayntâb Sancağı Örneği”, *XVI. Türk Tarih Kongresi (20-24 Eylül 2010), Bildirileri, C.IV, Ksm. I, Ankara, 2015*, s. 253-260.
- ERDOĞAN ÖZÜNLÜ, Emine, “Tımar Tevcihâtı ile Kaynaklarda Yer Alan Kayıtların Karşılaştırılmasına Dair Bir Deneme”, *OTAM, (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulamam Merkezi Dergisi)*, S.21, Ankara, 2007, s. 81-93.
- ERDOĞAN ÖZÜNLÜ, Emine, “XVI. Yüzyıl Osmanlı Kentlerinin Ekonomik Nitelikleri Üzerine Bir Karşılaştırma Denemesi”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 18/1, Ocak 2010, s. 257-270.
- ERDOĞAN ÖZÜNLÜ, Emine, *Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinden Ankara Tahrir Defterlerinin Analizi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2004.
- ERDOĞAN, Emine, “XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde İktidar-İtaat İlişkinine Dair Bir Araştırma: Amasya Örneği”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, XIV/1, Mart 2006, s. 217-226.
- ERDOĞAN, Özünlü Emine, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Göç Sebebi 1585-1586 Sikke Tashihi”, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi I, Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı*, Akçağ Yay., Ankara, 2017, s. 336-362.
- ERDOĞAN, Türkan, “Kavramsal ve Kuramsal Açından Göç Olgusu”, *Konya Kitabı VII, Geçmişten Günümüze Göçler* (Ed. A. Aköz-D. Yörük-H. Karpuz), Konya Ticaret Odası, Konya, 2019, s. 17-43.
- ERDOĞRU, Mehmet Akif, “Karaman Vilâyeti Kanunnâmeleri”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi)*, 4, Ankara, 1993, s. 467-516.
- ERDOĞRU, Mehmet Akif, *Osmanlı Yönetiminde Beyşehir Sancağı (1522-1584)*, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 1998.

- ERGENÇ, Özer, “Osmanlı Dönemi Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Düşünceler”, *Kent Tarihçiliği-Kent Tarihi Atölyesi, 5-6 Mart 1994*, Toplu Konut İdaresi-Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, s. 126-134.
- ERGENÇ, Özer, “Osmanlı Klâsik Düzeni ve Özellikleri Üzerine Bazı Açıklamalar”, *Osmanlı*, c. IV, (Ed. Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 32-39.
- ERGENÇ, Özer, “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, IV, İstanbul, 1984, s. 69-73.
- ERGENÇ, Özer, “XVI. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı Parası Üzerinde Yapılan İşlemlere İlişkin Bazı Bilgiler”, *ODTÜ Gelişme Dergisi, Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Yazılar*, Ankara, 1978, s.86-97.
- ERGENÇ, Özer, “XVII. ve XVIII. Yüzyıl Anadolu’sunda Toprak Tasarrufu ve Mülkiyet Üzerine Değerlendirmeler”, *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2013, s. 215-242.
- ERGENÇ, Özer, *XVII. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.
- ERGİN, Gürkan, *Anadolu’da Roma Hâkimiyeti, Direniş ve Düzen*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008.
- ERKOÇ, Ertem, *Yirmibirinci Yüzyılda Çorum İli ve İlçeleri*, Kardeş Matbaacılık, Çorum, 2001.
- ERKOÇ, Ethem, *Çorum’da Sahabe ve Evliya Makamları*, (Haz. İ. Yiğit), Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara, 2015.
- ERSİN Gürsoy, “XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti’nin İskân Siyaseti”, *Osmanlı’da İskân ve Göç*, (Ed. Nedim İpek-Mehmet Taştemir), Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi Yayınları, No:1936, Eskişehir, 2019.
- Evliyâ Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 2. Kitap, (Haz. Zekeriya Kurşun-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.
- Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, (Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağ), Kitap:3, C.1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013.
- Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, (Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağ), Kitap:1, C.1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013.
- EYİCE, Semavi, “*Elvan Çelebi Zaviyesi*”, *DİA*, c. XI, İstanbul, 1995, s. 65-67.
- FAROQHİ, Suraiya N., “Kırsal Yaşam”, *Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839*, (Ed. Suraiya Faroqhi), C. III, (Çev. Fethi Aytuna), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 441-459.
- FAROQHİ, Suraiya N., “Osmanlı Nüfusu”, *Türkiye Tarihi, Bir Dünya Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu 1453-1603*, (Ed. Suraiya N. Faroqhi-Kate Fleet), c. II, (Çev. Bülent Üçpınar), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 437-490.

- FAROQHÎ, Suraiya, “Anadolu'nun İskânı ile Terkedilmiş Köyler Sorunu”, *Türkiye'de Toplumsal Bilim Araştırmalarında Yaklaşım ve Yöntemler*, Ankara: TODAİE Yayınları, 1976, s. 289-302.
- FAROQHÎ, Suraiya, “Geçim: Ekonomik Kriz ve Kısmi Canlanma”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (Ed. H. İnalcık-D.Quataert), c. II, 1600-1914, s. 563-600.
- FAROQHÎ, Suraiya, “Giriş”, *Türkiye Tarihi, Bir Dünya Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu 1453-1603*, (Ed. Suraiya N. Faroqhi-Kate Fleet), C. II, (Çev. Bülent Üçpınar), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 27-45.
- FAROQHÎ, Suraiya, “İktisat Tarihi (1500-1600)”, *Türkiye Tarihi II, Osmanlı Devleti 1300-1600*, Cem Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 145-205.
- FAROQHÎ, Suraiya, “Osmanlı'nın Tüketim Tarihini Araştırmak: Kaynak ve Modellere İlişkin Bir Ön Keşif”, *Tüketim Araştırmaları ve Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1550-1922*, (Haz. Donald Quataert), (Çev. Tanju Günseren), Alfa Tarih Yayınları, İstanbul, 2020, s. 25-61.
- FAROQHÎ, Suraiya, “Peasants of Saideli in the Late Sixteenth Century”, *Archivum Ottomanicum*, 17, 1983, s. 215-250.
- FAROQHÎ, Suraiya, “Population Rise and Fall in Anatolia 1550-1620”, *Middle Eastern Studies*, XV/3, 1979, s. 322-344.
- FAROQHÎ, Suraiya, “XVI.-XVIII. Yüzyıllarda Orta Anadolu'da Şeyh Âileleri”, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri* (Haz. Osman Okyar – H. Ünal Nalbantoğlu), Ankara 1975, s. 197-227.
- FAROQHÎ, Suraiya, *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, (Çev. Ayşe Berktaş), Alfa Tarih Yayınları, İstanbul, 2007.
- FAROQHÎ, Suraiya, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayat*, (Çev. Emine Sonnur Özcan), Doğubatı Yayınları, Ankara, 2006, s. 142-148.
- FAROQHÎ, Suraiya, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?, II. Bsk.*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.
- FİNDLEY, Carter Vaughn, “Siyasi Kültür ve Büyük Haneler”, *Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839*, (Ed. Suraiya Faroqhi), C. III, (Çev. Fethi Aytuna), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 89-152.
- FLEET, Kate, “Giriş”, *Türkiye Tarihi, 1071-1453, c.1, Bizans'tan Türkiye'ye*, (Ed. Kate Fleet), (Çev. Ali Özdamar), II. Baskı, Kitap Yay., İstanbul, 2016, s. 21-27.
- FLEET, Kate, “Osmanlılar, 1451-1603: Siyasi Tarihe Bir Giriş”, *Türkiye Tarihi, Bir Dünya Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu 1453-1603*, (Ed. Suraiya N. Faroqhi-Kate Fleet), C. II, (Çev. Bülent Üçpınar), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 47-65.

- FLEISCHER, Cornell H., *Tarihçi Mustafa Âli, Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, (Çev. Ayla Ortaç), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2013.
- Geçmişten Geleceğe Etonya Hüseyinabad Alaca*, (Haz. Mustafa Ayhan), Alaca Kaymakamlığı Merkez ve Köylere Hizmet Götürme Birliği, Yozgat, 2002.
- GENÇ, Mehmet, “Malikâne –Divanî”, *DİA*, c.27, İstanbul, 2003, s. 518-519.
- GENÇ, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2007.
- GENÇ, Nevin, *XVI. Yüzyılda Sofya Mufassal Tahrir Defterinde Sofya Kazası*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1988.
- GENÇ, Vural, “Safevi Kroniklerinde Çaldıran Savaşı” *OSMED (Osmanlı Medeniyeti Araştırma Dergisi)*, 5 (8), 2019, s. 41-50.
- GENÇ, Vural, “Şah ile Sultan Arasında Bir Acem Bürokrati: İdrîs-i Bidlîsî'nin Şah İsmail'in Himayesine Girme Çabası”, *Osmanlı Araştırmaları, The Journal of Ottoman Studies*, XLVI, İstanbul, 2015, s. 43-75.
- GERSTE, Ronald D., *Hava Nasıl Tarih Yazar. Antikçağdan Günümüze İklim Değişiklikleri ve Felaketler*, (Çev. Meltem Karaismailoğlu), Kolektif Kitap Yayınları, İstanbul, 2017.
- GÖKBİLGİN, Tayyib, “15. ve 16. Asırlarda Eyalet-i Rum”, *Vakıflar Dergisi*, 6, 1965, s. 51-61.
- GÖKBİLGİN, Tayyib, “Fatih'in Yaptığı Toprak Reformu”, <http://tayyipgokbilgin.info/wp-content/uploads/2012/12/Article-208-Text.pdf>, (Erişim Tarihi:19.03.2021).
- GÖKBİLGİN, Tayyib, “Tokat”, *İA MEB*, C.XII/I, s. 401.
- GÖKÇE, Turan, “1831 Nüfus Sayım Sonuçlarına Göre Sivas Sancağının Demografik Yapısı”, *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri*, C.I, Sivas 2007, s. 221-257.
- GÖKÇE, Turan, “Bir Tahrir Üç Defter: 1697-1698 Tarihli Avârız Defterlerine Göre Siroz (Serez) Şehri”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, IV/1, (Yaz 2006), s. 51-73.
- GÖKÇE, Turan, “Osmanlı Nüfus ve İskân Tarihi Kaynaklarından ‘Mufassal-İcmâl’ Avârız Defterleri ve 1701-1709 Tarihli Gümülçine Kazâsı Örnekleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XX/1, 2005, s. 80-123.
- GÖKÇE, Turan, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Lâzıkıyye (Denizli) Kazâsı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- GÖKÇEN, İbrahim, *Tarihte Saruhan Köyleri*, Berksoy Basımevi, İstanbul, 1950.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, İnkılap Kitapevi Yay., Ankara 1943..
- GÖLPINARLI, Abdülbâki, *Kaygusuz Abdal-Hatâî-Kul Himmet*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1962.
- GÖYÜNÇ, Nejat, “Defter”, *DİA*, c. 9, İstanbul 1994, s. 90.

- GÖYÜNÇ, Nejat, “Hane Deyimi Hakkında”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi*, 32, İstanbul, 1979, s. 331-348.
- GÖYÜNÇ, Nejat, “Timar Ruznâmçe Defterleri’nin Biyografik Kaynak Olarak Önemi”, *Bellekten*, LX/227, 1996, s. 127-138.
- GÖYÜNÇ, Nejat, *XVI. Asırda Mardin Sancağı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- GREENE, Molly, “Dirilen İslam:1500-1700”, *Tarih Boyunca Akdeniz Uygarlıkları* (Haz. David Abulafia-Çev. N. Elhüseyni, Türkçe Yay. Haz. R. Çavaş), Oğlak Yay., İstanbul, 2005, s. 219-251.
- GRİSWOLD, William J., *Anadolu’da Büyük İsyân 1591-1611*, (Çev. Ülkün Tansel), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.
- GÜLFETTİN Çelik, “Osmanlı Devleti’nde Nüfus ve İskân Politikası”, *Divan*, 6, 1999, s. 49-110.
- GÜMÜŞÇÜ, Osman- KÜÇÜKAŞCI Mustafa Sabri, “Köy”, *DİA*, Ek. II, Ankara, 2016, s. 85-87
- GÜMÜŞÇÜ, Osman - ERDOĞAN ÖZÜNLÜ, Emine, “Osmanlı Devleti’nin Resm-i Çift Uygulamalarını Yeniden Düşünmek”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXI/I, Ege Üniv. Yay., İzmir, 2016, s. 177-217.
- GÜMÜŞÇÜ, Osman- DEMİR, Alpaslan-ERDOĞAN ÖZÜNLÜ, Emine, *Türkiye’nin Kayıp Köyleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2020.
- GÜMÜŞÇÜ, Osman, “Osmanlı Avârız Tahrirlerinin Güvenirliği Üzerine”, *INOCTE*, 2016, *Uluslararası Osmanlı Araştırmalarında Yeni Eğilimler Kongresi*, 7-9 Ekim 2016, Saraybosna, s. 443-468.
- GÜMÜŞÇÜ, Osman, “Türkiye’de Osmanlı Döneminde Terk Edilen ve Kaybolan Yerleşmeler Hakkında Yapılan Çalışmalar”, *Sosyal ve Ekonomik Tarihi C.I, Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı*, (Ed. H. Oruç-M. Ceyhan), Akçağ Yay., Ankara, 2016, s. 409-430.
- GÜMÜŞÇÜ, Osman, “XVI. Yüzyıl Anadolu’sunda Oğuz Boy Adlı Yerleşmeler”, *Türkler*, c.VI, (Ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 358-364.
- GÜMÜŞÇÜ, Osman, “Yaylak ve Kışlak”, *DİA*, Ek. II, Ankara, 2016, s. 669-670.
- GÜMÜŞÇÜ, Osman, *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.
- GÜNDOĞDU, Abdullah, “Çorum’da Bir Türk Aşireti: Dedesli”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, S. 3, Ankara 1992, s. 211-222.
- GÜNDOĞDU, Abdullah, “Osmancık ve Kırsalında İlk Fetih ve Türkleşme”, *Uluslararası Nehrin Piri: Koyunbaba Sempozyumu Bildirileri 13-14 Mayıs 2016*, Hitit Üniversitesi Yayınları, Çorum, 2016, s. 287-307.

- GÜNDÜZ, Tufan, “Konar Göçer”, *DİA*, c. 26, İstanbul, 2002, s. 161-163.
- GÜNDÜZ, Tufan, “Safevîler”, *DİA*, c. 35, İstanbul, 2008, s. 451-457.
- GÜNDÜZ, Tufan, “XVI. Yüzyılda Kayseri’de Mezraların Köye Dönüşmesinde Konar-Göçer Aşiretlerin Rolü”, *II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu (16-17 Nisan 1998) Bildirileri*, Erciyes Üniversitesi Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayını, Kayseri, 1998, s.183-192.
- GÜRBÜZ, Adnan, “Elvan Çelebi Zaviyesi’nin Vakıfları”, *Vakıflar Dergisi*, 23, Ankara, 1994, s. 25-30.
- GÜRBÜZ, Adnan, “XV-XVI. Yüzyıllarda Sivas Şehrinde İdari ve Ekonomik Yapı”, *Vakıflar Dergisi*, 26, Ankara, 1997, s. 87-96.
- GÜRBÜZ, Adnan, *Toprak ve Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1993.
- GÜRBÜZ, Adnan, *XV-XVI. Yüzyıl Osmanlı Sancağ Çalışmaları Değerlendirme ve Bibliyografik Bir Deneme*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2001.
- HADSON, Marshall, *İslam’ın Serüveni*, C. III, (Çev. M. Karabaşoğlu), İz Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, “Derbend”, *DİA*, c. IX, İstanbul 1994, s. 162-164.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, “Kolonizasyon ve Şenlendirme”, *Osmanlı*, c. IV, (Ed. Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.581-586.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, IV. bsk, Ankara, 1998.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, III. Bsk. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.
- HANİLÇE, Murat, *XV ve XVI. Yüzyıllarda Zile Kazası (1455-1474)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Tokat, 2014.
- HEATH Lowry, *Erken Dönem Osmanlı Devleti’nin Yapısı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.
- HİNZ, Walter, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd: XVI. Yüzyılda İran’ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, (Çev. Tefik Bıyıklıoğlu), TTK. Yay., Ankara, 1948.
- Hoca Sadettin Efendi, *Tacü’t-tevârih*, (Ed. İsmet Parmaksız), c.IV, Ankara, 1999.
- HOWERD, Douglas, “The BBA Ruznâme Tasnifi: A New Resource for the Ottoman Timar System”, *Turkish Studies Association Bulletin*, X/1, Indiana 1986, s. 11-18.

- HÜTTEROTH, Wold-Dieter, “Osmanlı Topraklarının Ekolojisi”, *Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839*, (Ed. Suraiya Faroqhi), c. III, (Çev. Fethi Aytuna), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 35-65.
- IMBER, Colin, “Arazi Hukuku”, *Osmanlı Dünyası* (Ed. Christine Woodhead), (Çev. Gül Çağalı Güven), Alfa Tarih Yayınları, İstanbul, 2018.
- İŞIKSEL, Güneş, “16. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-Safevi Sınırında Eşkiyalar: Bir Çözümleme Denemesi”, *Kebikeç*, 23, Ankara, 2012, s. 35-47.
- İLGÜREL, Mücteba, “Abaza Paşa (ö.1040/1634)”, *DİA*, c.1, İstanbul, 1988, s.11-12.
- İLGÜREL, Mücteba, “Osmanlı İmparatorluğunda Ateşli Silâhların Yayılışı”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 32 İstanbul, 1979, s. 301-318.
- İLGÜREL, Mücteba, “Subaşı”, *DİA*, c. 37, İstanbul, 2009, s. 447.
- İNALCIK, Halil, “Ayanlar”, *Devlet-i ‘Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar IV*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2016, s. 69-95.
- İNALCIK, Halil, “Cizye”, *DİA*, c. 8, s. 45-48.
- İNALCIK, Halil, “Çiftlik”, *DİA*, c. 8, İstanbul, 1993, s. 313-314.
- İNALCIK, Halil, “Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahibi ve Kiracılar”, *Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Tarım*, (Ed. Çağlar Keyder-Faruk Tabak), (Çev. Zeynep Altok), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 25-33.
- İNALCIK, Halil, “Impact of the Annales School on Ottoman Studies and New Findings”, *Review*, I/3-4, Kış-Bahar 1978, s. 69-99.
- İNALCIK, Halil, “İslâm Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi”, *Ankara Üniversitesi İslamî İlimler Enstitüsü Dergisi*, 1, İstanbul, 1959, s. 29-46.
- İNALCIK, Halil, “Kanunnâme”, *DİA*, c. 24, İstanbul, 2001, s. 333-337.
- İNALCIK, Halil, “Osmanlı Fetih Yöntemleri”, *Söğüt’ten İstanbul’a, Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, (Der. O. Özel-M. Öz), İmge Yayınevi, III. Bsk. Ankara, 2015, s. 443-465.
- İNALCIK, Halil, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve İnkişaf Devrinde Türkiye’nin İktisadi Vaziyeti Üzerinde Bir Tetkik Münasebetiyle”, *Bellekten*, XV/60, Ekim, Ankara, 1951, s. 629-684.
- İNALCIK, Halil, “Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış”, *Osmanlı*, c.I, (Ed. Kemal Çiçek-Cem Oğuz), Ankara, 1999, s. 37-132.
- İNALCIK, Halil, “Osmanlılar’da Ra’iyyet Rüsûmu”, *Bellekten*, XXIII/92, 1959, s. 575-609.
- İNALCIK, Halil, “Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hâl ve Arz-ı Mahzarlar”, *Osmanlı Araştırmaları*, VII-VIII, İstanbul 1988, s. 33-54.

- İNALCIK, Halil, *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1954.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (Çev. Halil Berktaş), c. I, Eren Yayınları, İstanbul, 2002.
- İNBAŞI, Mehmet, "1642 Tarihli Avârız Defterine Göre Erzurum Şehri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 4, (2001), s. 9-32.
- İNBAŞI, Mehmet, "Erzincan Kazâsı (1642 Tarihli Avârız Defterine Göre)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.41, Erzurum, 2009, s.189-214.
- İNBAŞI, Mehmet, "Erzincan Kazâsı (1642 Tarihli Avârız Defterine Göre)", *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, XVI/41, (2009), s. 189-214.
- İSLAMOĞLU, Huricihan, *Dynamics of Agricultural Production, Population Growth and Urban Development: A Case Study of Areas in North-Central Anatolia, 1520-1575*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Wisconsin-Madison, 1979.
- İSLAMOĞLU, Huricihan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, (Haz. Ayşe Çavdar), İletişim Yayınları, IV. Baskı, İstanbul, 2018.
- İŞBİLİR, Ömer, "Yük", *DİA*, c. 44, İstanbul, 2013, s. 46-48.
- İZBIRAK, Reşat, *Türkiye II*, MEB. Öğretmen Kitap Serisi, Ankara, 1981.
- JENNINGS, Ronald C., "Gazi Tezi Üzerine Bazı Düşünceler", *Söğüt'ten İstanbul'a, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, (Der. O. Özel-M. Öz), İmge Yayınevi, III. Bsk. Ankara, 2015, s. 429-442.
- JENNINGS, Ronald C., "Urban Population in Anatolia in the Sixteenth Century: A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum", *IJMES*, 7, 1976, s. 21-57.
- KAFADAR, Cemal, *17. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu: Kriz ve Dönüşüm*, Tarih Çalıştay 1, İstanbul Şehir Üniversitesi, 1 Temmuz 2013 (Erişim Tarihi: 25.02.2019).
- KAFADAR, Cemal, *İki Cihan Âresinde Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, (Çev. Ceren Çıkin-Çev. Kont. Mehmet Öz), Birleşik Yayınevi, Ankara, 2010.
- KAFADAR, Cemal, *Kendine Ait Bir Roma, Diyar-ı Rum'da Kültürel Coğrafya ve Kimlik Üzerine*, Metis Yayınları, İstanbul, 2017.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türkler ve Medeniyet*, İstanbul Yayınları, İstanbul, 1957.
- KALYONCU, Hür – TÜRKEN, Ahmet Fevzi, *Millî Mücadele Döneminde Alaca*, Devran Ofset, Ankara, 2006.
- KANKAL, Ahmet, *XVI. Yüzyılda Çankırı*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1993.

- KAPTAN, Ergun, “Türkiye Madencilik Tarihine Ait Tokat Bölgesini Kapsayan Yeni Buluntular”, *Maden Teknik Arama Dergisi*, 93-94, 1979-1980, s. 150-154.
- KARADEMİR, Zafer, “18. Asırda Orta Anadolu Halkının İktisadi Eğilimleri Üzerinden Şehirlileşme Tecrübeleri” *Studies of The Ottoman Domain*, C.5, S.9, Ağustos 2015, s.76-112.
- KARADEMİR, Zafer, “Statüleri ve Mahiyetleri Açısından Osmanlı Ekonomisinde Büyük Çiftlikler (18. Yüzyıl)”, *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, IV/2, Aralık 2018, s. 15-43.
- KARAKAYA STUMP, Ayfer, *Vefailik, Bektaşilik, Kızılbaşlık: Alevi Kaynaklarını, Tarihini ve Tarihyazımını Yeniden Düşünmek*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1994.
- KARAMAN, Kıvanç – PAMUK, Şevket, “Osmanlı Devleti ve Avrupa Devletlerinde Tağşiş ve Nedenleri (1326-1844)”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 43, Nisan 2016, s. 229-256.
- KARAMUSTAFA, Ahmet T., “Yesevîlik, Melâmetîlik, Kalenderîlik, Vefâîlik ve Anadolu’da Tasavvufun Kökenleri”, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler* (Haz. Ahmet Yaşar Ocak), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Anlara, 2015, s. 61-88.
- KARATEKE, Hakan T., “Der Huzur u Rahat-ı Hâkânî”, *Osmanlı Dünyası* (Ed. Christine Woodhead), (Çev. Gül Çağalı Güven), ALFA Tarih Yayınları, 2018, s.161-178.
- KARMAN, Fikri, *Sivas-Tokat Tozanlı Kazası*, Acar Matbaacılık, İstanbul, 2003.
- KARPAT, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, (Çev. Bahar Tırnakçı), Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- KASABA, Reşat, “Osmanlı İmparatorluğunda Göçebeler ve Aşiretler”, *Osmanlı Dünyası* (Ed. Christine Woodhead), (Çev. Gül Çağalı Güven), Alfa Tarih Yayınları, 2018, s. 31-47.
- KAYA, Mehmet Ali, “Anadolu’da Roma Eyaletleri: Sınırlar ve Roma Yönetimi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXIV/38, 2005, s. 11-30.
- KEJANLI, Türkan, “Anadolu’da İlk Yerleşmeler ve Kentleşme Eğilimleri”, *Fırat Üniversitesi, Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Yayınları*, Elazığ, 2005, s. 89-97.
- KEJANLI, Türkan, “Anadolu’da Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Kent Sistemi, Kale ve Merkez-Çarşı Gelişim,” *e-Journal of New World Social Sciences*, V.V, N.3, 2010, s. 287-302.
- Kemalpaşazade, İbn-i Kemal, *Tevârih-i âli Osman*, (Ed. Ahmet Uğur), c.VIII, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997.
- KHOURY, Dina Rizk, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Merkez ile Taşradaki Güç Sahipleri Arasındaki İlişkiler: Bir Tarihyazım Çözümlemesi”, *Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-*

- 1839, (Ed. Suraiya Faroqhi), C. III, (Çev. Fethi Aytuna), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 171-195.
- KIVILCIMLI, Hikmet, *Osmanlı Tarihinin Maddesi*, Tarih Bilimi Yayınları, İstanbul, 2000.
- KIVILCIMLI, Hikmet, *Tarih Tezi: Tarih-Devrim-Sosyalizm Toplum Biçimlerinin Gelişimi*, Diyalektik Yayınları, İstanbul, 1996.
- KOCA, Salim, “Diyâr-ı Rûm’un (Roma Ülkesi=Anadolu) “Türkiye” Hâline Gelmesinde Türk Kültürünün Rolü”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 23, 2008, s. 1-53.
- KOCACIK, Faruk, “Rumeli’den Anadolu’ya Yönelik Göçler ve Sonuçları”, *Osmanlı*, c. IV, (Ed. Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 655-660.
- KOÇ, Yunus, “16 Yüzyılda Tarımda Yatırım Maliyeti Sorunu ya da “Resm-i Tapu” ve Öküz Fiyatlarına Dair Bazı Gözlemler”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, XVII, 2012, s.139-148.
- KOÇ, Yunus, “Anadolu Selçuklu Döneminde Türkiye’de Yerleşme ve Nüfus”, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, (Ed. Ahmet Yaşar Ocak), c. I, 2. Bsk, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2015, s. 241-248.
- KOÇ, Yunus, “İşkân”, *DİA*, c. Ek.1, İstanbul, 2016, s. 650-651.
- KOÇ, Yunus, “Osmanlı Toplumsal Dinamizmden Celali İsyanlarına Giden Yol ya da İki Belgeye Tek Yorum”, *Bilig*, Güz, 2005, Sayı 35, s. 230-234.
- KOÇ, Yunus, “Osmanlı’da Kent İşkânı ve Demografisi (XV.-XVIII. Yüzyıllar)”, *TALİD (Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi)*, C.III, S.VI, 2005, s. 161-210.
- KOÇ, Yunus, “Selçuklular Döneminde Anadolu’da Köyler ve Köylüler”, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, (Ed. Ahmet Yaşar Ocak), c.I, II. Bsk., T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2015, s. 293-298.
- KOÇ, Yunus, “XVI. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İmparatorluğu’nda Suhte Olayları”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, XVIII, Bahar, 2013, s.147-159.
- KOÇ, Yunus, “XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Köylerin Parçalanma Sorunu: Bursa Kazası Ölçeğinde Bir Araştırma”, *XIII. Türk Tarih Kongresi 04-08 Ekim 1999*, C.III, Ksm.III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2020, s.1961-1970.
- KOÇ, Yunus, “Yozgat”, *DİA*, C.43, İstanbul, 2013, s. 559-564.
- KOÇAK, Halid, “Zirai Bakımdan Çorum, İklim Hususiyetleri”, *Çorumlu*, I/5, 2015, s.160-162.
- KOÇAK, Halid, “Zirai Bakımdan Çorum, İklim Hususiyetleri”, *Çorumlu*, I/5, s. 161-162.
- Koçi Bey Risalesi 1631*, (Haz. Yılmaz Kurt), Ecdad Yayınları, Ankara, 1994.
- KOÇU, Reşad Ekrem, *Dağ Padişahları*, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul, 2013.
- KONYALI, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi*, C. III, Fatih Yay. İstanbul, 1967.

- KORTANTAMER, Tunca, “Nâbî’nin Osmanlı İmparatorluğunu Eleştirisi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, II/1, 1984, s.83-116.
- KÖKTEN, Kılıç, “Anadolu’da Prehistorik Yerleşme Yerleri ve 1944-1948 Yıllarında Yapılan Tarih Öncesi Araştırmalar”, *IV. Türk Tarih Kongresi, (10-14 Kasım 1948)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 195-289.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Etkisi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1986.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2016.
- KÖSEOĞLU, Neşet, “Çorum’da Oğuz Boyları”, *Çorumlu*, III/49, (Haz. İ. Yiğit), Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2009, s.1478.
- KÖSEOĞLU, Neşet, “Elvan Çelebi”, *Çorumlu*, C.III, S.46, (Haz. İ. Yiğit), Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2009, s. 1375.
- KÖSEOĞLU, Neşet, “Köy Adlarına Göre Bir Araştırma”, *Çorumlu*, I/13, s. 399-401.
- KÖSEOĞLU, Neşet, “Yer Adlarının Önemi”, *Çorumlu*, III/45, (Haz. İ. Yiğit) Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2009.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, “Selçuklular ve Anadolu’nun Türkleşmesi Meselesi”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. I, Konya, 1986, s. 21-35.
- KUBAN, Doğan, “Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler”, *Vakıflar Dergisi*, 7, 1968, s. 53-73.
- KUNT, Metin, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1978.
- KURT, Aydın, *1565-1575 Yılları Arasında Karahisar-ı Şarki Sancağında Timar Teşkilatı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2017.
- KURT, Yılmaz, *Anadolu’da Kişi ve Yer Adları*, (Haz. E. Ünlü-F.M. Önal), Akçağ Yayınları, Ankara, 2020.
- KURT, Yılmaz, *XVI. Yüzyılda Adana Tarihi*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1992.
- KURU, Mehmet, “A Magnificent Climate: Demography, Land and Labour in the Sixteenth-Century Anatolia”, *Seeds of Power, Explorations in Ottoman Environmental History*, (Ed. Onur İnal and Yavuz Köse), The White Horse Press, UK., 2019.
- KURU, Mehmet, *Locating Ottoman Port-City in the Early Modern Mediterranean: İzmir 1580-1780*, Basılmamış Doktora Tezi, University of Toronto, 2017.
- KURU, Selim S., “Rûmî Edebiyat: Bir Yazınsal Geleneğin Oluşumu, 1450-1600”, *Türkiye Tarihi, Bir Dünya Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu 1453-1603*, (Ed. Suraiya N.

- Faroqhi-Kate Fleet), C. II, (Çev. Bülent Üçpınar), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 653-703.
- Kuyûd-ı Kadîme Arşiv Kataloğu*, TKG. Arşiv Dairesi Başkanlığı, Yayın No:4, (Haz. S. Işık, S. Kadioğlu, M. Yıldırım), Ankara, 2012.
- KÜÇÜK, Levent, *Osmanlı Vergi Hukukunda Avâriz Kavramı ve Avarızın İdarededeki Rolü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.
- KÜÇÜKDAĞ, Yusuf, “Piri Mehmed Paşa”, *DİA*, c. 34, İstanbul, 2007, s. 280-281.
- KÜPELİ, Özer, “Klasik Tahrirden Avâriz Tahririne Geçiş Sürecinde Tipik Bir Örnek:1604 Tarihli Manyas Kazası Avâriz Defteri”, *Belgeler*, C.XXXII, S.36, s.113-199.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir, *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1993.
- LANGER, William L. – BLAKE, Robert P., “Osmanlı Türklerinin Doğuşu ve Tarihsel Arkaplanı”, *Söğüt'ten İstanbul'a, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, (Der. O. Özel-M. Öz), İmge Yay, III. Bsk., Ankara, 2015, s. 177-225.
- LINDNER, Rudi Paul, “İlk Dönem Osmanlı Tarihinde İtici Güç ve Meşrutiyet”, *Söğüt'ten İstanbul'a, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, (Der. O. Özel-M. Öz), İmge Yayınevi, III. Bsk. Ankara, 2015, s. 407-427.
- LINDNER, Rudi, *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*, Indiana University Press, Bloomington, 1983.
- LLOYD, Seton, *Türkiye'nin Tarihi, Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları*, (Çev. Ender Varinlioğlu), TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 22. Basım, Ankara, 2012.
- McGOWAN, Bruce, “Osmanlı Avarız-Nüzül Teşekkülü 1600-1830”, *VIII. Türk Tarih Kongresi, 11-15 Ekim 1976*, C. II, Ankara, 1981, s. 1327-1332.
- MERT, Özcan, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1980.
- MİROĞLU, İsmet, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1990.
- MUMCU, Ahmet, “Divân-ı Hümâyün”, *DİA*, c. 9, İstanbul 1994, s. 431.
- NAGATA, Yuzo – Emecen, Feridun, “Bir Âyânın Doğuşu: Karaosmanoğlu Hacı Mustafa Ağa'ya Ait Belgeler”, *Belgeler*, XXV/29, Ankara, 2004, s. 1-67.
- NAGATA, Yuzo, “16. Yüzyılda Manisa Köyleri-1531 Tarihli Saruhan Sancağına Ait Bir Tahrir Defterini İnceleme Denemesi”, *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 32, İstanbul, 1979, s. 731-758.

- NAGATA, Yuzo, *Tarihte Ayanlar Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.
- NAGY, Gyula Kaldy, “Osmanlı İmparatorluğu’nun İlk Yüzyıllarında Kutsal Savaş (Cihat)”, *Söğüt’ten İstanbul’a, Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, (Der. O. Özel-M. Öz), İmge Yayınevi, III. Bsk. Ankara, 2015, s. 397-407.
- Naima Mustafa Efendi, *Târih-i Na’imâ (Ranzatü’l-Hüseyn fi Hulâsati Ahbâri’l-Hâfikayn*, (Haz. Mehmet İpşirli), C.4, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.
- NEUMANN, Christoph K., “Siyasi ve Diplomatik Gelişmeler”, *Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839*, (Ed. Suraiya Faroqhi), C. III, (Çev. Fethi Aytuna), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 65-89.
- OCAK, Ahmet Yaşar – Faroqhi, Suraiya, “Zaviye”, *İA MEB*, c.XIII, İstanbul, 1985, s. 468-476.
- OCAK, Ahmet Yaşar, “13.-16. Yüzyıllar Anadolu Şehirlerinde Dinî-Sosyal Hayat (Selçuklulardan Osmanlılara Genel Bir Bakış)”, *İslam’ın Ayak İzleri: Selçuklu Dönemi, Makaleler-Araştırmalar*, Kitap Yayınevi, 4. Bsk., İstanbul, 2016, s. 13-41.
- OCAK, Ahmet Yaşar, “Anadolu’da İslam”, *İslam’ın Ayak İzleri: Selçuklu Dönemi, Makaleler – Araştırmalar*, Kitap Yayınevi, IV. Basım, İstanbul, 2016, s.139-194.
- OCAK, Ahmet Yaşar, “Battal Gazi”, *DİA*, c.V, İstanbul, 1992, s. 204-205.
- OCAK, Ahmet Yaşar, “Bazı Menâkıbnâmelerine Göre XIII-XV. Yüzyıllardaki İhtidâlarda Heterodoks Şeyh ve Dervişlerin Rolü”, *Osmanlı Araştırmaları*, 2, İstanbul, 1981, s. 31-42.
- OCAK, Ahmet Yaşar, “Emirci Sultan ve Zaviyesi”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.IX, 1978, s.129-208.
- OCAK, Ahmet Yaşar, “Emirci Sultan”, *DİA*, C.XI, 1995, s. 153-155.
- OCAK, Ahmet Yaşar, “Ortaçağlar Anadolu’sunda Toplum, Kültür ve Entelektüel Hayat (1071-1543)”, *Ortaçağlar Anadolu’sunda İslam’ın Ayak İzleri Selçuklu Dönemi*, IV. Bsk., Kitap Yayınları, İstanbul, 2016, s. 247-339.
- OCAK, Ahmet Yaşar, “Osmanlı ‘Resmi (Yahut İmparatorluk) İdeolojisi’ Meselesi”, *Doğu Batı*, S.29, İstanbul, 2004, s.73-82.
- OCAK, Ahmet Yaşar, “Toplum, Kültür ve Entelektüel Hayat (1071-1453)”, *Türkiye Tarihi, 1071-1453, C.1, Bizans’tan Türkiye’ye*, (Ed. Kate Fleet), (Çev. Ali Özdamar), II. Baskı, Kitap Yay., İstanbul, 2016, s. 421-499.
- OCAK, Ahmet Yaşar, “Türkiye Selçukluları Döneminde ve Sonrasında Vefai Tarikatı (Vefaiyye) (Türkiye Popüler Tasavvuf Tarihine Fakırlı Bir Yaklaşım)”, *Belleten*, C.70, S.257, Ankara, 2006, s.119-154.

- OCAK, Ahmet Yaşar, “XIII ve XIV. Yüzyıllar Anadolu Türk Tarihi Bakımından Önemli Bir Kaynak: Menâkıbü’l-Kudsiya fi Menâkıbu’l-Unsiye”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 32, İstanbul, 1979, s. 89-102.
- OCAK, Ahmet Yaşar, “XIII.-XV. Yüzyıllarda Anadolu’da Türk-Hristiyan Dini Etkileşimler ve Aya Yorgi (Saint Georges) Kültü”, *Belleten*, C. LV, S. 214, Ankara, 1991, s. 661-674.
- OCAK, Ahmet Yaşar, “XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Resmî Dinî İdeolojisi ve Buna Muhalefet Problemi”, *İslamî Araştırmalar*, IV/3, Temmuz 1990, s. 190-195.
- OCAK, Ahmet Yaşar, “XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Resmî Dinî İdeolojisi ve Buna Muhalefet Problemi”, *İslâmî Araştırmalar*, IV/3, Temmuz 1990, s.190-194.
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Babailer İsyanı, Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu’da İslam-Türk Heterokdosisinin Teşekkülü*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2000.
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Dede Garkın ve Emirci Sultan*, Gazi Ü. Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara, 2011.
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15. ve 17. Yüzyıllar)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.
- ORBAY, Kayhan, “Vakıf Muhasebesi ve Kurumsal Etkinlik; Kayıt Sistemi, Defterler ve Denetim”, *XVII. Türk Tarih Kongresi, 15-17 Eylül 2014, Bildirileri C.IV, Ksm.V*, Ankara, 2018, s.1722-1726.
- ORHONLU, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Aşiretlerin İskânı Teşebbüsü (1691-1696)*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1963.
- Orta Karadeniz Tarihinin Kaynakları VIII, Canik Sancağı Avârız Defterleri 1642*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.
- ORTAYLI, İlber, “Osmanlı Devleti’nde Kadı”, *DİA*, c. 24, İstanbul, 2001, s. 69-73.
- ORTAYLI, İlber, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara, 2018.
- Oruç Beğ Tarihi (Osmanlı Tarihi 1288-1502)*, (Ed. Necdet Öztürk), İstanbul, 2007.
- Osmanlı Yer Adları*, (Haz. Tahir Sezer), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 2017.
- Osmanlı Yer Adları: II, Anadolu, Karaman, Rum, Diyarbakır, Arap ve Zülkadriye Eyaletleri (1530-1556), (Şam ve Halep Dâhil)*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 2013.

- Osmanlılar'da Divan, Bürokrasi, Ahkâm: II. Bâyezid Dönemine Aid 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri*, (Haz. İlhan Şahin-Feridun Emecen), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1994, Hükümler: 11, 71, 111, 281, 330, 451, 452, 453, 454.
- OSTROGORSKY, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret Işıltan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, c.VI, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.
- ÖKSE, A. Tuba, “Yukarı Kızılırmak Havzası Tunç Çağları ve Demirçığ Yerleşim Tarihi”, *Belleten*, LXII/234, 1998, s. s. 299-336.
- ÖKSE, Tuba, “Kızılırmak ve Fırat Havzalarını Birbirine Bağlayan Eski Kervan Yolları”, *Bilig*, 34, Yaz/2015, s.15-32.
- ÖKSÜZ, Mustafa, “Filistin’in On Altıncı Yüzyıldaki Nüfusuna Dair Kaynaklar: Mufassal Tahrir Defterleri”, *SBARD*, Y1.14, S.27, Bahar 2016, s. 253-264.
- ÖZ, Mehmet – Acun, Fatma, *Orta Karadeniz Tarihinin Kaynakları VII, Karahisar-ı Şarkî Sancağı Mufassal Avârız Defteri (1642-43 Tarihli)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2008.
- ÖZ, Mehmet, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", *Vakıflar Dergisi*, XXII, Ankara, 1990, s. 429-440.
- ÖZ, Mehmet, “15-16. Yüzyıllarda Anadolu’nun Sosyal Tarihine Dair Araştırmalar: Genel Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi, 7-9 Nisan 1999*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 2000, s. 525-532.
- ÖZ, Mehmet, “Bozok Sancağında İskân ve Nüfus 1539-1642”, *XIII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler Kitabı*, C. III, 1999, s. 787-794.
- ÖZ, Mehmet, “Merkez ve Taşra Teşkilatında Dönüşüm”, *Osmanlı Merkez ve Taşra Teşkilatı*, (Ed. A. Nezih Turan-M. Öz), Anadolu Üniversitesi, Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir, 2013.
- ÖZ, Mehmet, “Modernleşme Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkıyalık Hareketlerinin Niteliği Özellikleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Prof. Dr. Bayram Kodaman’a Armağan Özel Sayısı, Isparta, 2010, s. 226-233.
- ÖZ, Mehmet, “Population Fall in Seventeenth Century Anatolia (Some Findings for the Disticts of Canik and Bozok)”, *Archivum Ottomanicum*, 22, (2004), s. 159-171.
- ÖZ, Mehmet, “Reâyâ”, *DİA*, c. 34, İstanbul, 2007, s. 490-493.
- ÖZ, Mehmet, “Tahrir Defterlerindeki Sayısal Veriler”, *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, (Ed. Halil İnalçık-Şevket Pamuk), Ankara, 2000, s. 15-32.

- ÖZ, Mehmet, “Tahrir Defterlerine Göre Canik Sancağında Nüfus (1455-1643)”, *19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6, s. 173-209.
- ÖZ, Mehmet, “Tahrir Defterlerine Göre Vezirköprü Yöresinde İskân ve Nüfus (1485-1576)”, *Belleten*, LVII/219, Ankara, 1993, s. 509-537.
- ÖZ, Mehmet, “Tahrir Defterlerine Göre Vezirköprü Yöresinde Mâlikâne-Divânî Sistemi”, *Vakıflar Dergisi*, 18, s. 229-241.
- ÖZ, Mehmet, “Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler”, *Vakıflar Dergisi*, 22, 1991, s. 429-439.
- ÖZ, Mehmet, “Türkiye Selçukluları ve Beylikler Dönemi’nde Malikâne Divânî Sistemi”, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı I*, (Ed. Ahmet Yaşar Ocak), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 347-351.
- ÖZ, Mehmet, “XV. Yüzyıldan XVII. Yüzyıla Samsun Yöresi”, *Geçmişten Geleceğe Samsun Sempozyumu, -(4-6 Mayıs 2006) Bildirileri, I. Kitap*, (Haz. Cevdet Yılmaz), Samsun, 2006, s. 3-29.
- ÖZ, Mehmet, “XVI. Yüzyıl Anadolu’sunda Köylülerin Vergi Yüğü ve Geçim Durumu Hakkında Bir Araştırma”, *Osmanlı Araştırmaları The Journal of Ottoman Studies*, 17, 1997, s. 77-90.
- ÖZ, Mehmet, “XVII. Yüzyılda Anadolu’nun Demografi Tarihi: Kaynaklar ve Problemler”, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi I, Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı*, Akçağ Yay., Ankara, 2017, s. 178-189.
- ÖZ, Mehmet, *Kanun-ı Kadimin Peşinde, Osmanlıda Çözölme ve Gelenekçi Yorumcuları (XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıl Başlarına)*, Dergâh Yay., 5. Baskı, İstanbul, 2013.
- ÖZ, Mehmet, *Orta Karadeniz Tarihinin Kaynakları VIII, Canik Sancağı Avârız Defterleri 1642*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2008.
- ÖZ, Mehmet, *Osmanlı Tarihi Üzerine II İnsan, Toplum, Ekonomi*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2020, s.171-183.
- ÖZ, Mehmet, *Population, Taxation, and Regional Economy in the District of Canik (According to Ottoman Tahrir Defters, 1455-1579)*, University of Cambridge-Girton College, 1991.
- ÖZ, Mehmet, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.
- ÖZBEK, Yıldırım, “İdeolojinin İnşası 15-16. Yüzyıl Osmanlı Selatin Camileri”, *Belleten*, LXXII/264, 2008, s. 535-565.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Çeribaşı”, *DİA*, c. 8, İstanbul, 1993, s. 270.
- ÖZCAN, Koray, “Anadolu’da Selçuklu Dönemi İdare Sisteminin Mekânsal Örgütlenmeleri: Selçuklu İdarî Birim Organizasyonları (ve Evrimi)”, *Bilgi*, 36, Kış, 2006, s. 201-226.

- ÖZCAN, Koray, “Anadolu’da Selçuklu Kentleri Sistemi ve Mekânsal Kademelenme (1)”, *METU, JFA*, 32/2, Ankara, 2006/2, s. 21-62.
- ÖZCAN, Koray, *Anadolu’da Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Model(ler)i*, Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimler, Mimarlık Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 2005.
- ÖZCAN, Selim, “H.1256 Tarihli Amasya Nüfus Defteri ile H.1260-1261 Tarihli Amasya Temettuat Defterlerinin Karşılaştırmalı Değerlendirilmesi” *Studies of the Ottoman Domain*, C.VI, S.XI, Ağustos 2016, s. 97-118
- ÖZDEMİR, Gazi, *Hurûfât Defterleri Işığında İlgin*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2005.
- ÖZDEMİR, Rifat, “Osmanlı Devleti’nin Tarikat, Tekke ve Zaviyelere Karşı Takip Ettiği Siyaset”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, S.5, Ankara, 1994, s. 259-310.
- ÖZDEMİR, Rifat, "Avârız ve Gerçek-Hâne Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler", *X. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 22-26 Eylül 1986, Kongreye Sunulan Bildiriler*, C.IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s.1581-1613.
- ÖZDEMİR, Rifat, “Tokat’ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı, 1771-1810”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, 2-6 Temmuz 1986, Bildirileri*, Ankara, 1987, s. 119-121.
- ÖZDEMİR, Rifat, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara (Fizikî, Demografik, İdarî ve Sosyo-Ekonomik Yapısı, (1785-1840))*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986.
- ÖZEL, Oktay – ÇİZAKÇA, Murat – YAYCIOĞLU, Ali, “İstanbul’un Fethinden Bugüne, Ayasofya ve Osmanlı Vakıfları” (Ed. M. Şabanoğlu), *Atlas Tarih*, 65, Eylül-Ekim 2020, s. 50-54.
- ÖZEL, Oktay, “17. Yüzyıl Osmanlı Demografi ve İskân Tariri için Önemli Bir Kaynak: Mufassal Avârız Defteri”, *XII. Türk Tarih Kongresi, 12-16 Eylül 1994*, C.III, Ankara, 1999, s.735-743.
- ÖZEL, Oktay, “Banditry, State and Economy on the Financial Impact the Celali Movement in Ottoman Anatolia”, *IXth International Congress of Economic and Social History of Turkey, Dubrovnik, Croatia, 20-23 August 2002*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2005, s. 65-74.
- ÖZEL, Oktay, “Hanehalkı”, *Antropoloji Sözlüğü*, (Ed. S. Aydın-K. Emiroğlu), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003, s. 357-362.
- ÖZEL, Oktay, “Nüfus Baskısından Krize: 16.-17. Yüzyıllarda Anadolu’nun Demografi Tarihi’ne Bir Bakış”, *XIII. Uluslararası Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi, Bildiriler*, Morrisville: Lulu Press, 2006, s. 219-227.

- Özel, Oktay, “Osmanlı Anadolu’sunda Terkedilmiş/Kayıp Köyler Sorunu (17-19. Yüzyıllar)” (Yay. Haz. M. Öz - F. Yeşil), *Ötekilerin Peşinde Ahmet Yaşar Ocak’a Armağan*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s. 557- 592.
- ÖZEL, Oktay, “Osmanlı Demografi Tarihi Açısından Avârız ve Cizye Defterleri”, *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik* (Ed. Halil İnalçık-Şevket Pamuk), Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2001, s. 35-50.
- ÖZEL, Oktay, “Population Changes in Ottoman Anatolia During the 16th and 17th Centuries: The ‘Demographic Crisis Reconsidered’”, *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University Press, Volume 36, No.2, Mayıs 2004, s. 183-205.
- ÖZEL, Oktay, “Şiddetin Egemenliği 1550 ila 1700 Arasında Celaliler”, *Osmanlı Dünyası* (Ed. Christine Woodhead), (Çev. Gül Çağalı Güven), Alfa Tarih Yayınları, 2018, s. 245-270.
- ÖZEL, Oktay, “The Question of Abandoned Villages in Ottoman Anatolia”, E. Kolovos (ed.), *in Ottoman Rural Societies and Economies, Halcyon Days in Crete VIII, A Symposium Held in Rethymno, 13-15 January 2012*, Rethymno, Crete University Press, 2015, s. 95-130.
- ÖZEL, Oktay, “The Transformation of Provincial Administration in Anatolia: Observation on Amasya From 15th to 17th Centuries”, *The Ottoman Empire Myths, Realities and “Black Holes”*, (Ed. Eugenia Kermeli ve Oktay Özel), The Isis Press, İstanbul, 2006, s. 51-73.
- ÖZEL, Oktay, “XV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunda “Hâriç Raiyyet”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 43, 1986, s. 159-171.
- ÖZEL, Oktay, *Changes in Settlement Patterns, Population and Society in Rural Anatolia, A Case Study of Amasya (1576-1642)*, University of Manchester, 1993.
- ÖZEL, Oktay, *The Collapse of Rural Order in Ottoman Anatolia (Amasya 1576-1643)*, Brill, 2016.
- ÖZEL, Oktay, *Türkiye 1643 Goşa'nın Gözleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- ÖZEL, Oktay, *XV-XVI. Yüzyıllarda Anadolu'da Kırsal (Zirai) Organizasyon: Köylüler ve Köyler*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1986, s. 40-77.
- ÖZER SARITAŞ, Duygu, “Antik Roma’da Nüfus Sayımı (Census)”, *Arkeoloji ve Sanat*, S.134, 2010, s. 83-88.
- ÖZTÜRK, Mustafa, “1616 Tarihli Halep Avârız Defteri”, *OTAM*, S.VIII, Ankara, 1997, s. 249-253.
- ÖZTÜRK, Necdet, “‘Kelle İsterüz’ Yeniçerilerin İlk Kanlı İsyanı: Beylerbeyi Vakası”, *Tarih ve Medeniyet*, S.XXVIII, 1996, s.20-21.

- ÖZTÜRK, S., “Sosyo-Ekonomik Tarih Kaynağı Olarak Ahkâm Defterleri”, (Ed. Kemal Çiçek), *Pax Ottomana: Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001, s. 611-639.
- PAMUK, Bilgehan, “XVII. Yüzyılın Ortalarında Gümüşhane (Torul) Kazası”, *Belleten*, LXXIII/266, (Nisan 2009), s. 115-143.
- PAMUK, Şevket, *100 Soruda Osmanlı Türkiye İktisat Tarihi 1500-1914*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1999.
- PAMUK, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.
- PANZAC, Daniel, *Osmanlı İmparatorluğunda Veba (1700-1850)*, (Çev. Serap Yılmaz), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.
- PİRENNE, Henri, *Ortaçağ Kentleri, Kökenleri ve Ticaretin Canlanması*, (Çev. Şadan Karadeniz), İletişim Yayınları, İstanbul, 2019.
- PLANHOL, Xavier de, “Geography, Politics and Nomadism in Anatolia”, *International Social Science Journal*, XI, 1959, s. 525-531.
- RICKMAN, Geoffrey, “Mare Nostrum’un Yaratılması: İÖ.300-İS.500”, *Tarih Boyunca Akdeniz Uygarlıkları* (Haz. David Abulafia-Çev. N. Elhüseyni, Türkçe Yay. Haz. R. Çavaş), Oğlak Yay., İstanbul, 2005, s. 127-155.
- RIZA Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun, 1998.
- RUBEN, W., “Anadolu’nun Yerleşme Tarihi ile İlgili Görüşler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, (Çev. Abidin İtil), V/6, Ankara, 1947, s. 374-384.
- Rumlu Hasan, *Ahsenü't-Tevârih, Şah İsmail Tarihi* (Çev. Cevat Cevan), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2004.
- RUSSEL, Joiah C., “Late Medieval Balkan and Asia Minor Population”, *JESHO*, III, 1960, s. 265-274.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, “Ahkâm Defteri”, *DİA*, c. 1, İstanbul, 1988, s. 551.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, “Avârız”, *DİA*, c. 4, İstanbul, 1991, s.108-109.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, “Bâd-ı hevâ”, *DİA*, c. 4, İstanbul, 1991, s. 416-417.
- SAİTO, Kumiko, “16. ve 17. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu’sunda Tımarların Çeşitli Biçimleri: Farklı Uygulamalara Tek İsim Koymak”, *Osmanlı Araştırmaları, The Journal of Ottoman Studies*, LI, İstanbul, 2018, s. 63-113.
- SAKAOĞLU, Necdet, *Anadolu Derebey’i Ocaklarında Köse Paşa Hanedanı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.

- SAKAOĞLU, Necdet, *Osmanlı Tarihi Sözlüğü Kavramlar, Kurumlar, Olaylar*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017.
- SAKİN, Orhan, *Tarihsel Kaynaklarıyla İstanbul Depremleri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2002.
- SARGON, Erdem, “Tokat Kelimesi Üzerine Düşünceler”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, 2-6 Temmuz 1986, (haz. S. Hayri Bolay, vd.), Gelişim Matbaası, Ankara 1987, s. 1-16.
- SARIBEYOĞLU, Mahmut, *Aşağı Murat Bölgesi'nin Beşerî Coğrafyası*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1951.
- SAVAŞ, Saim, “XVI. Asırda Safeviler'in Anadolu'daki Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti'nin buna karşı Aldığı Tedbirler”, *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi*, Konya, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 2000, s.183-190.
- SAVAŞ, Saim, “XVIII. Asırda Sivas'ta Bir Ayân Ailesi Zaralızâdeler”, *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, S.VIII, İzmir, 1993, s.81-97.
- SAVAŞ, Saim, *Sirge Kazası Dikey Boyutuyla Bir Yerel Tarih Araştırması*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2017.
- SAVAŞ, Saim, *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.
- SAVORY, Rager M., “The Struggle for Supremacy in Persia After the Death of Timur”, *Studies on the History of Safawid İnan*, London, Variorum Reprints, 1987, s. 49-51.
- SAYDAM, Abdullah, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Derya Kitabevi, Trabzon, 1999.
- SEPETÇİOĞLU, M.N., “Anadolu ve Rumeli Topraklarımızın Türkleşmesinde Bir Köprü”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, Tokat Valiliği Şeyhülislam İbn Kemal Araştırma Merkezi, Tokat 1987, s. 3-10.
- SERGÜN, Ümit, “Türkiye'de Kır Nüfusunun Yükselti Kademelerine Göre Dağılışı”, *Coğrafya Dergisi*, 4, 2021, s. 7-16.
- SERTOĞLU, Mithad, “Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Toprak Dirliklerinin Çeşitli Şekilleri”, *VI. Türk Tarih Kongresi, 20-26 Ekim 1961*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1961, s. 181-194.
- SEZER, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, II. Baskı, Ankara, 2017.
- Solak-zâde, *Mehmed Hemdemî Çelebi, Solak-zâde Tarihi*, C.II, (Ed. Vahid Çubuk), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.
- SOLMAZ, Ceyhun, “Seyyid Hüseyin Gazi”, *Yol Dergisi*, S.44, Kasım/Aralık 2016, s. 50.

- SÖYLEMEZ, Faruk, *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi, Rişvan Aşireti Örneği*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011.
- STRABON, *Coğrafya (Geographika)*, c.XII, Blm. I-III, (Çev. Adnan Pekmez), İstanbul, 1969.
- SUANO, Marlene, “İlk Ticari İmparatorluklar: Tarihöncesinden İÖ. Yak. 1000'lere”, *Tarih Boyunca Akdeniz Uygarlıkları* (Haz. David Abulafia-Çev. N. Elhüseyni, Türkçe Yay. Haz. R. Çavaş), Oğlak Yay., İstanbul, 2005, s. 67-99.
- SÜMER, Faruk – SEVİM, Ali, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (Metinler ve Çevirileri)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1971.
- SÜMER, Faruk, “Anadolu'da Oğuz Boylarına Ait Yer Adları”, *Türkler*, c.VI, (Ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 335-357.
- SÜMER, Faruk, “Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?”, *Belleten*, XXIV/96, 1960, s. 567-595.
- SÜMER, Faruk, *Eski Türklerde Şehircilik*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2019.
- SÜMER, Faruk, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.
- ŞAHBAZ, Davut, “İnal-Oğulları (Etrak-ı İnallu)”, *OTAM (Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, S. 43, Bahar 2018, Ankara, 2018, s.186-196.
- ŞAHİN, İlhan, *Osmanlı Döneminde Konar Göçerler*, Eren Yayınları, İstanbul, 2006.
- ŞEKER, Cengiz, “The Couse of Rural Migrations in 18th Century Ottoman Society”, *Osmanlı Araştırmaları, The Journal of Ottoman Studies*, XLII, İstanbul, 2013, s. 207-223.
- ŞEKER, Mehmet, “Milletimizin Anadolu'da Bir Arada Yaşama Tecrübesi (Türkiye Selçukluları ve Osmanlılarda Müslim-Gayrimüslim İlişkilerine Genel Bir Bakış)”, *Dinin Dünya Barışına Katkısı, 2005 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2006, s. 110-134.
- ŞİMŞİRGİL, Ahmet, “Osmanlı Devleti'nde İskân”, *Osmanlı'da İskân ve Göç*, (Ed. Nedim İpek-Mehmet Taştemir), Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir, 2019.
- ŞİMŞİRGİL, Ahmet, “Osmanlı Taşra Teşkilatında Rum Beylerbeyliği”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5, 1990, s. 289-299.
- ŞİMŞİRGİL, Ahmet, *Osmanlı Taşra Teşkilatı'nda Tokat (1455-1574)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1990.
- ŞİMŞİRGİL, Ahmet, *Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat (1455-1574)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1990.

- TABAK, Faruk, *Solan Akdeniz 1550-1870, Coğrafi-Tarihsel Bir Yaklaşım*, (Çev. Nurettin el-Hüseyni), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.
- TABAKOĞLU, Ahmet, “Osmanlı İctimaî Yapısının Ana Hatları”, *Osmanlı*, C.IV, (Ed. Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 17-31.
- TABAKOĞLU, Ahmet, “Osmanlı İctimai Yapısının Ana Hatları”, *Yeni Türkiye*, c.32, Ankara, 2000.
- TABAKOĞLU, Ahmet, “Resim”, *DİA*, c. 34, İstanbul, 2007, s. 582.
- TABAKOĞLU, Ahmet, “XVII ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Bütçeleri”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* C.41, S.I-IV, İstanbul, 1985, s. 389-414.
- TABAKOĞLU, Ahmet, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1985.
- TAÇ, Hadi, *Hurûfât Defterlerine Göre Kosova Vilayeti: XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısı*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2012.
- TANOĞLU, Ali, “İskân Coğrafyası: Esas Fikirler, Problemler ve Metod”, *Türkiyat Mecmuası*, 11, 1954.
- TANSEL, Selâhattin, *Yavuz Sultan Selim*, MEB, Ankara, 1969.
- TANYU, Hikmet, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1967.
- TEKELİ, İlhan, *Anadolu’da Yerleşme Sistemleri ve Yerleşme Tarihi Yazıları (İlhan Tekeli Toplu Eserler-18)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.
- TERZİOĞLU, Derin, “Devlet İnşası ve Mezhepleşme Çağında Sufiler”, *Osmanlı Dünyası*, (Ed. Christine Woodhead), (Çev. Gül Çağala Güven), Alfa Tarih, İstanbul, 2018, s.124-144.
- TEXIER, Charles, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, (Çev. Ali Suat) c.II, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 2002.
- TKG. KK. Ttd.54 (32/38) H.984 (M.1576/1577) *Tarihli Defter-i Mufassal-ı Liva-i Çorum*, I. ve II. Cilt, (Haz. Mustafa Engin–Murat Alandağlı), Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Yayınları, Ankara 2014.
- TOGAN, İsenbike, “Ottoman History by Inner Asian Norms”, *New Approaches to State and Peasant in Ottoman History*, (Ed. Halil Berktaş and Suraiya Faroqhi), London, 1992, s.185-210.
- TOMBUŞ, Nazmi, “Kentimiz Niçin “Çorum” Diye Anılmış”, *Çorumlu*, (Hz. İ. Yiğit), III/56, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, s.1637-1639.
- Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi, Metin ve Tahlili*, (Ed. Ziya Yılmaz), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.

- TORELLI, Mario, “Deniz Yolları İçin Savaş: İÖ.1000-300”, *Tarih Boyunca Akdeniz Uygarlıkları* (Haz. David Abulafia- Çev. N. Elhüseyni, Türkçe Yay. Haz. R. Çavaş), Oğlak Yay., İstanbul, 2005, s. 99-127.
- TUĞLACI, Pars, *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet Basım, İstanbul, 1985.
- TUNÇDİLEK, Necdet, “Eskişehir Bölgesinde Yerleşme Tarihine Toplu Bir Bakış”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV/1-4, İstanbul, 1953/54, s. 189-208.
- TUNÇDİLEK, Necdet, *Türkiye’de Yerleşmenin Evrimi*, İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1986.
- TURAN, Osman, “Büyük Malazgird Zaferi ve Anadolu’da Türk Destanı”, *Türk Yurdu*, 276, Ağustos, 1959, s. 1-8.
- TURAN, Osman, “Selçuk Devri Vakfiyeleri III. Celâleddin Karatay Vakıfları ve Vakfiyeleri”, *Bellekten*, XII/45, 1948, s. 17-171.
- TURAN, Osman, “Selçuklu Devri Vakfiyeleri I, Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi ve Hayatı”, *Bellekten*, XI/42, 1947, s. 225-226.
- TURAN, Osman, “Selçuklu Kervansarayları”, *Bellekten*, X/39, 1946, s. 471-496.
- TURAN, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi: Saltuklular, Mengücekler, Sökmenliler, Dilmaçoğulları ve Artuklular’ın Siyasi Tarihi ve Medeniyetleri*, Turan Yayınları, İstanbul, 1973.
- TURAN, Osman, *Selçuklular ve İslamiyet*, Turan Neşriyat, İstanbul, 1971.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Nakışlar Yayınevi, İstanbul, 1984.
- TÜRKAY, Cevdet, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, İşaret Yayınları, II. Bsk., İstanbul, 2005.
- TÜRKMEN, Mustafa Nuri, “Osmanlı Devleti’nde XVII. Yüzyılın Son Çeyreğinde Halkın Üzerindeki Olağanüstü Vergi Yüğü”, *Nüsha*, III/9, 2003, s. 193-202.
- UĞUR, Yunus, “Şehir Tarihi ve Türkiye’de Şehir Tarihçiliği: Yaklaşımlar, Konular ve Kaynaklar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, III/6, 2005, s. 9-26.
- ULU, Emin, *100. Yılında Almus*, Acar Matbaacılık, İstanbul, 1987.
- ULUÇ, Sevim, “Çorum ve Çevresi”, *5. Hitit Festivali Komitesi Çorum Tarihi*, (Hz. M. Ercan-İ. Yiğit), Çorum, 2015, s. 19-50.
- ULUÇAY, Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.
- ULUÇAY, M. Çağatay, “Saraylı Kadınlara Ait Mektuplar Üzerinde Bir Araştırma”, *V. Türk Tarih Kongresi, 12-17 Nisan 1956*, III. Seksiyon, Ankara, s. 411-430.
- USTA, Onur, “Celâliğin Türkmen Cephesi: 17. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Türkmen Voyvodası ve Türkmenler”, *Kebikeç*, 23, Ankara, 2012, s. 49-86.

- UYGUNUÇARLAR, E. Erhan, *Kenanzâdeler*, Kitabevi Yayınları, Sivas 2019.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Çapanoğulları”, *Belleten*, S. 150, Ankara 1974, s. 215-261.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nde Saray Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1945.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C.II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, I. cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.
- UZUNÇARŞILIOĞLU, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, Siyasi, İdari, Fikri, İktisadi, Hayat; İlmi ve İctimai Müesseseler; Halk ve Toprak*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1969.
- ÜNAL, Ahmet, “Orta ve Kuzey Anadolu'nun M.Ö.2. Binyıl İskân Tarihiyle İlgili Sorunlar”, *Anadolu (Anatolia), Akurgal'a Armağan*, XXII, 1981/83, 1989, s. 17-37.
- ÜNAL, Çiğde, “Tokat'ın İklim Özellikleri”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S. 2, 2006, s. 171-197.
- ÜNAL, Mehmet Ali, “1646 (1056) Tarihli Harput Kazası Avârız Defteri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XII, 1997, s. 9-73.
- ÜNAL, Mehmet Ali, *Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- ÜNAL, Mehmet Ali, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.
- ÜNAL, Mehmet Ali, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
- ÜZÜM, İlyas, “Kızılbaş”, *DİA*, c. 25, İstanbul, 2002, s. 546-557.
- VENZKE, M.L., “Aleppo's Malikâne-Divani System”, *Journal of the American Oriental Society*, 106/3, 1986, s. 451-469.
- VRYONİS Jr., Speros, *Küçük Asya'da Ortaçağ Hellenizminin Çöküşü ve 11. Yüzyıldan Başlayarak 15. Yüzyıla Kadar İslamlaşma*, (Çev. İdem Erman), Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2020.
- WHITE, Sam, *Osmanlı'da İsyân İklimi, Erken Modern Dönemde Celali İsyânları*, (Çev. Nurettin Elhüseyni), Alfa-Tarih Yayınları, İstanbul, 2013.
- WITTEK, Paul, “Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları”, (Çev. M. Eren), *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, Ankara, 1969, s. 193-240.
- WOLPER, Ethel Sara, *Patronage and Practice in Late Seljuk and Early Beylik Society: Dervish Lodges in Sivas, Tokat and Amasya*, Degree Doctor of Philosophy in Art History, University of California, Los Angeles, 1994.

- YAVİ, Ersal, *Tokat*, Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul, 1986.
- YAYCIOĞLU, Ali, “Geç Dönem Osmanlı Dünyasında Taşradaki İktidar Sahipleri ve İmparatorluk”, *Osmanlı Dünyası*, (Ed. Christine Woodhead), (Çev. Gül Çağala Güven), Alfa Tarih, İstanbul, 2018, s. 557-578.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin- ÖZ, Mehmet- ÜSTÜN, Ünal, *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları III, 387 Numaralı Defter-i Karaman ve Rum'un Canik Livâsı'na Ait Bölümü (1520)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2002.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, “Ordu İli Yer Adları”, *Türk Kültürü Araştırma Dergisi (Prof. Dr. Necati Akder Armağanı)*, XXII/1-2, Ankara, 1984, s. 20-36.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, “Osmanlı Toplumunu”, *Osmanlı Devleti Tarihi*, (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), c. I, IRCICA Yayınları, İstanbul, 1999, s. 441-510.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455-1613)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985.
- YEŞİL, Murat – YILMAZ, Hasan, “Tozanlı Havzası Tokat-Almus İlçesi Ekolojik Temelli Kırsal Peyzaj Planlaması”, *Akademik Ziraat Dergisi*, II/2, 2013, s. 63-74.
- YILDIRIM, Rıza, *Aleviliğin Doğuşu, Kızılbaş Sufiliğinin Toplumsal ve Siyasal Temelleri 1300-1501*, (Çev. Barış Yıldırım), İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.
- YILDIZ, Pakize, *Hurûfât Defterlerine Göre Maraş Kazası*, Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2010.
- YİĞİT, İlker, “İskândaki Kararsızlık: Doğal Afetler ve Kaybolan Yerleşmeler (XVI. –XX. Yüzyıl Manisa-Konya Çevresi Örneği)” *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, S.26, Ankara, 2017, s. 329-364.
- YİĞİT, İlker, *XVI-XX. Yüzyıllarda Anadolu'da Kaybolan Yerleşmeler: Manisa-Konya Örneği*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Afyon, 2016.
- YİNANÇ, Mükremin Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.
- YİNANÇ, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi, Selçuklu Devri: Anadolu'nun Fethi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1944.
- YİNANÇ, Refet – ELİBÜYÜK, Mesut, *Kanuni Devri Malatya Tahrir Defteri (1560)*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1983.
- YÜCEL Özkaya, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyânlıkları Ele Geçirileri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu”, *Belleten*, C. XLII, S. 168, Ankara 1978, s. 667-713.
- YÜCEL, Talip, “Kızılırmak-Yeşilirmak Arasında Kalan Bölgenin Jeolojisi Hakkında Rapor”, *Maden Teknik Arama Derleme Raporu*, No.:2001, Ankara, 1953.

- YÜCEL, Yaşar, “XIV-XV. Yüzyıllar Türkiye Tarihi Hakkında Araştırmalar”, *Bellelen*, XXXVII/146, Nisan 1973, s.160-190.
- YÜCEL, Yaşar, *Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler I, Kitâb-ı Müstetâb*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
- YÜKSEL, Hasan, “Osmanlı’da Modern Anlamda Yapılan İlk Nüfus Sayımına Göre Divriği’nin Demografik Yapısı”, *Nüfusbilim Dergisi, Turkish Journal of Population Studies*, S.28-29, 2006-2007, s. 73-89.
- Zaman ve Belgelerde Mecitözü*, Mecitözü Kaymakamlığı, 2013.
- ZİLFİ, Madeline C., “Osmanlı Uleması”, *Türkiye Tarihi, 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu*, (Ed. Suraiya Faroqhi), (Çev. Fethi Aytuna), II. Bsk., Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 255-275.
- ZOROĞLU, Levent, “Eskiyapar’da Bulunan Kızılırmak Havzası (Galat Denilen) Boyalı Seramikler, Levha: 209-214”, *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, c.I, Ankara 1979, s. 346-355.

İnternet Kaynakları

- <http://www.alaca.gov.tr/tarihcemiz#>, (Erişim Tarihi:5.12.2020)
- http://tokatozelidaresi.gov.tr/kurumlar/tokatozelidaresi.gov.tr/Yeni%20isay/cbs/Almus_Yol-03_20.pdf (Erişim Tarihi: 19.03.2021).
- <http://www.corumozelidare.gov.tr/kurumlar/corumozelidare.gov.tr/Genel/Pdf%20Dosyalar%C4%B1/Genel/Alaca.pdf> (Erişim Tarihi: 19.03.2021).
- <http://www.corumozelidare.gov.tr/kurumlar/corumozelidare.gov.tr/Genel/Pdf%20Dosyalar%C4%B1/Genel/Mecitözü.pdf>, (Erişim Tarihi: 19.03.2021).
- Kafadar, Cemal, “Salgınlar Tarihin Seyrini Nasıl Değiştirdi?”, Ruşen Çakar’ın Konuğu, <https://www.avlaremoz.com/2020/05/26/salginlar-tarihin-akisini-nasil-degistirdi-prof-cemal-kafadar-ile-soylesi/>, (Erişim Tarihi:28.06.2020, dk.39-42).
- Gökbilgin, Tayyib, “Fatih’in Yaptığı Toprak Reformu”, <http://tayyipgokbilgin.info/wp-content/uploads/2012/12/Article-208-Text.pdf>, (Erişim Tarihi:19.03.2021).

EKLER

EK-1 TTD.2 NUMARALI VE 1455 YILI TAHRİR DEFTERİNE GÖRE HÜSEYİNOVA/HÜSEYİNABAD MÂLİKÂNE VE DİVÂNÎ HİSSELERİ

Sıra No	Sayfa No	Karye Adı	Açıklama	Mâlikâne	
				Mâlikâne	Divânî
1	239	Yapar-ı Cedid	vakf-ı zaviye-i Hüseyin Bey veled-i Bayduk/Baydok		Ferhad Bey veled-i Esen Bey-i İnalî
2	241	Alaca	Piri Paşa ve Hacı İlyas Ağa ve Mehmed veled-i Esenlû-i Karahisarî müşterek yirler		Ferhad Bey veled-i Esen Bey-i İnalî
3	241	Geçid	Pir Paşa ve Hacı İlyas Ağa ve Mehmed veled-i Esenlû-i Karahisarî (ber-vech-i) münâsafâ tasarruf ederler		Ferhad Bey veled-i Esen Bey-i İnalî
4	242	Boladcık	(mâlikâne) ve dîvânî tımar-ı Mahmud veled-i Şerefüddin, iki başdan		
5	243	Serkiz	Pir Paşa veled-i İlyas Ağa		Saadet veled-i Mehmed Bağ (Bey) Çelebi ve Sena veled-i Gayibi
6	244	Fakırlar	Nısf(ı) Ali Tuç veled-i Emir Bey ve nısf(ı) Satı Bey'ün veled-i Hasan Bey-i Koca/Koç Hüseyin		Veysi Bey veled-i Emirhan birader-i Ferhad Bey
7		Pirbüğat	Mehmed Kavas, der- Çat		Stüleyman birader-i Ferhad Bey
8	245	Manşar	Mehmed veled-i Abdal Ata		Seydi Mehmed-i mezkûr
9		Akpınar	Nısf(ı) Ali Hoca veled-i Emir Bey ve nısf(ı) Satı Bey'ün veled-i Hasan Bey		Mustafa Bey birader-i Ferhad Bey
10	246	Kızıllar	vakf-ı Medrese-i Çamağacı, der-Akhisar, veled-i Baydı der-tasarruf-ı Mevlânâ Hacı Fakih Medrese		Ferhad Bey veled-i Eynel
11	247	Kulavuzlu	Nısf(ı) Ali Koç veled-i Emir Bey ve nısf(ı) Satı Bey'ün veled-i		Ferhad Bey veled-i İnalî

12	248	Yağlu	Hasan Bey Koca Hüseyin Vakf-i Mederese-i Hüsamşair?, der-Karahisar, der tasarruf-ı Mevlânâ Hacı Fakih medrese	Ferhad Bey veled-i İnalı
13	249	Çatakınar	Nısf(ı) Mehmed'ün veled-i Şerefüddin ve nisf(ı) Ferahşad'un Sekban Timur	Ferhad Bey veled-i İnalı
14	251	Kapaklu	Tamam(ı) Vakf-ı Medrese-i Hüsamşair?, der-Karahisar,	Ferhad Bey veled-i İnalı
15	253-54	Eskiyipar	Nısf(ı) Hoca Mehmed veled-i Abdul Debbag, nisf(ı) Cemal oğlu Mezd tasarruf iderler	Ferhad Bey veled-i İnalı Bey
16	254	Sincan	Seydi Mehmed veled-i Receb birader-i Abdal Ata	Seydi Mehmed-i mezkür, iki başdan

EK-2 TTD.2 NUMARALI VE 1455 YILI TAHRİR DEFTERİNE GÖRE KAFİRİNİ VİLÂYETİNİN MÂLİKÂNE-DÎVÂNÎ HİSSELERİ

Köy	Mâlikâne	Divânî
Amlus	Nısf(t) evlâd-ı Mehmed Bey ve nısf(t) evlâd-ı Mustafa Çelebi	Hâssa-i Pir Ahmed Bey
Zuğru	Evlâd-ı Yakub Şah Bey	Timar-ı hâssa Pir Ahmed Bey
Haramideresi ¹⁹³⁶	Nısf(t) Ali Bey veled-i Fağfur ve nısf(t) Pir Ahmed Bey	Hâssa-i Pir Ahmed Bey, hâssa-i mezkûr nev-bakıyye
Eftelid	Mâlikâne evlâd-ı Mehmed Bey	Hâssa-i Pir Ahmed Bey, der-dest-i Mehmed Kör, nöker-i mezkûr
Zora	Vakf-ı zâviye-i Şeyh Çoban	Timar-ı Hüseyin veled-i Gölgeci ve İsmail veled-i Gölgeci
Akdوغان		Timar-ı Numan veled-i Yahya
Elpit	Hoca İlyas	Timar-ı Musa veled-i Mirza
Toğarım	Pir Ahmed Bey	Timar-ı Kavasul veled-i Ummuş
Kınık	Evlâd-ı Şeyh Çelebi	Timar-ı Çoban Ağa ve Hamza veled-i mezkûr ve Ahmed dâmâd-ı mezkûr Çoban Ağa ve Osman Ökçe (Öğec?) veled-i Osman
Ohan	Evlâd-ı Mehmed veled-i Hacı	Timar-ı Emir veled-i Mehmed
Kıplıce	Abdullah Çelebi veled-i Edhem Çelebi	Timar-ı Seydi Ahmed veled-i Pir Masun?
Efkeri	Evlâd-ı Şeyh Çelebi	Timar-ı Mustafa veled-i Danişmend
Gevrek	Nısf(t) Ali Çelebi veled-i Fağfur ve nısf(t) Yusuf? Şah veled-i Yakub Şah Bey	Timar-ı Hüseyin Hoca veled-i Hasan
Pullur	Hasan Sofu	Timar-ı Mehmed veled-i Ahmed
Moduş	Hasan Sofu	Timar-ı İlyas veled-i Hüsam Bey
Hanrar (Handaz)	Evlâd-ı Fağfur Paşa	Timar-ı Seydi veled-i Menteşe
Taşlusekü	Abdullah Bey veled-i Abdülvehhab	Timar-ı Hüseyin Bazdar veled-i Yakub Kösenç
Buldacı	Abdullah Bey veled-i Abdülvehhab	Timar-ı Mehmed Bazdar veled-i Sar(u) Koca
Teraç/Turaç	Vakf-ı mülk-i Danişmend	Timar-ı Ahmed Ağa veled-i Ulacık
Ekseri/Eğseri	Yusuf Şah Bey veled-i Yakub Şah Bey	Timar-ı Opas/Uyas Bey
	Pir Ahmed Bey	
Muhat/Muhad	Vakf-ı Abdülvehhab	Timar-ı Abdullah Bey dizdâr-ı Çiminto ve Eymirze veled-i Muzaffer Çelebi mezkûr.
Kışla	Vakf-ı Abdülvehhab	Timar-ı Abdullah Bey dizdâr-ı Çiminto ve Emirze veled-i Muzaffer

¹⁹³⁶ nâm-ı diğer Esenlü Dere

Köy	Mâlikâne	Divânî
		Çelebi.
Leveke/Lefeke	Evlâd-ı Mehmed Bey	Timar-ı Mehmed Kör (Güz, Kever)
Kızılcaşu	Vakf-ı Abdülvehhab	Timar-ı Mehmed Fakih veled-i Mesud ve Torlak veled-i Mecid
Bağluca	Hasan Sofu	Timar-ı Mehmed Kemângir bi-hüküm-i saltanat-ı şâh, yılda on pay kesimi vardır be-cihet-i Kal'a-i Sivas.
Kızılviran	Evlâd-ı Hacı Çelebi	Timar-ı Ömer veled-i Bahşayış
Teknecik/Tekyecik	Vakf-ı Abdülvehhab	Timar-ı Hacı Mehmed veled-i Şeyh Musa
Feridöke	Evlâd-ı Hacı Ağa	Timar-ı Kasım veled-i Mehmed Çelebi
Geveni	Nisf(i) evlâd-ı Hacı Ağa ve nisf(i) Hacı Hamidün	Timar-ı Hüseyin Kethüda veled-i Hacı Çelebi
Tomara	Nisf(i) Ahmed veled-i Kadı ve nisf(i) Pir Ahmed Bey'ün	Timar-ı Iskender veled-i Veysel
Yapalak	Nisf(i) Ahmed veled-i Kadı ve nisf(i) Pir Ahmed Bey'ün	Timar-ı Mehmed veled-i Veysel
Sideri	Üç hissesi Sofu Hasan'un ve bir hissesi evlâd-ı Mehmed veled-i Mütmin	Timar-ı Pir Nazar veled-i Pir Mehmed
Gezgi	Nisf(i) evlâd-ı Emir Seyyid ve nisf(i) evlâd-ı Mehmed Çelebi	Timar-ı Ahmed veled-i Koç/Koç
Gökköy	Evlâd-ı Yakub Şah Bey	Timar-ı Yusuf Şah veled-i Hızır ve Pir Ahmed ve Ali Paşa
Tiyeri	Evlâd-ı Ulak	Timar-ı Mahmud Çelebi veled-i Ulak
Filtise	Evlâd-ı Yakub Şah Bey	Timar-ı Abdi veled-i İlyas, Çeribaşı-i Kafirî
Bahadın/Bahaeddin	Üç çaryeki Sofu Hasan'un ve bir çaryeki veled-i Musa	Timar-ı Mehmed Ağa
Şik/Şık	Hasan Sofu	Timar-ı Seydi Ahmed veled-i Pir Hasan
Çeçek	Pir Ahmed Bey	Timar-ı Hasan veled-i İvaz/Ayvaz
Minegir/Minegü	Hasan Sofu	Timar-ı İbrahim veled-i Hasan ve İsmail veled-i Yusuf
Alemdar	Evlâd-ı Mehmed Bey	Timar-ı Ebu Yusuf veled-i Ali ve Hasan veled-i Hüseyin
Dadıhta	Üç çaryeki Duhteran İli/Eli Hatun ve bir çaryeki Pir Ahmed Bey	Timar-ı Abdülbaki
Yuvalı	Durmuş, vakf-ı zâviye-i mezkûr Yuvalı	Timar-ı Dimitri veled-i Nikola, pâsbân-ı kal'a-i Moduş/Mudos
Karadere	Üç çaryeki Hasan Sofu'nun ve bir çaryeki Pir Nazar veled-i Naib	Timar-ı Nikola, pâsbân-ı kal'a-i Moduş/Mudos
İbavlı	Vakf-ı Mescid-i Hacı Sofu der-Tokad	Timar-ı Naib Hasan veled-i Ali Paşa
Avcı	Abdullah Çelebi	Timar-ı Hızır veled-i Savcı
Ortaköy	Hasan Sofu	Altı kişi evlâd-ı Yakub rub'?: ve bir kişi Pir Nazar veled-i Naib
Megüllü	Hatun bint-i Mehmed Bey(...)	Timar-ı Abdi ve Hamza evlâd-ı Abdal
Çeget	Mehmed Çelebi veled-i Bahşayış	Timar-ı Musa veled-i Mihmad Sipah?
Çat	Hasan Çelebi veled-i Kemaleddin	Timar-ı Kasım veled-i Hayyat Sipah? Noyanşeh?
Bostankolu	Vakf-ı İbrahim Danişmend	Timar-ı Bahşayış veled-i Asayış
Topalak	Duhter-i Sarmaşık	Timar-ı Bünyad veled-i Emir
Kurusektü	Evlâd-ı Mehmed Bey	Timar-ı Ali veled-i Seydi Ahmed, taşradan ekeler

Köy	Mâlikâne	Divânî
Derekişla	Evlâd-ı Mehmed Bey veled-i Hacı Emir	
Tevakkûf-ı Şeyhler	Nisf(i) evlâd-ı Mehmed Bey ve nisf(i) evlâd-ı Fağfur Paşa	Timar-ı Derviş Mehmed, zâviyedâr.
Nureddinaları	Nisf(i) Hatun-ı Pir Ahmed Bey ve nisf(i) Ahmed Ağa veled-i Kadı	Timar-ı Abdi, çeribâşı-i Kafiri
Gölgeci	Evlâd-ı Yakub Şah Bey	Timar-ı İsmail veled-i Gölgeci ve Hüseyin veled-i birâder-i Gölgeci
Ciflik	Nisf(i) Fethüddin'ün ve nıf (i) veled-i Olukman	Timar-ı Pir Hasan veled-i Emir Mahmud
Ömerli	Yusuf Şah veled-i Kimik Şah	Timar-ı Mihmad ve Hıdır Noyanşeh?
Kevahlıh	Vakf-i zâviye-i Ali Dede	Seydi veled-i Nebi
Zenkütce	Evlâd-ı Mahmud Bey	Timar-ı Mihmad Fakih veled-i Mesud, harâbe
Göksere	Evlâd-ı Yakub Şah Bey	Harâbe
Anahor	Nisf(i) Hatun-ı Pir Ahmed Bey'ün ve nisf(i) Ahmed Ağa veled-i Kadı	Timar-ı İskender veled-i Veysel, taşradan ekerler
Kozluca	Hasan Sofu	Timar-ı Mehmed veled-i Sali, taşradan ekerler
Kırık	Vakf-i zâviye-i Pir Havend/Hund,	Timar-ı İsmail Bazdar veled-i Bahşayış

EK-3 TTD. 19 NUMARALI VE 1485 YILI TAHRİR DEFTERİNE GÖRE MECİTÖZÜ'NDEKİ MÂLİKÂNE-DİVÂNÎ HİSSELERİ

Sıra No	Karye Adı	Divânî	Mâlikâne
1	Badam	nısf-î divânî tumar-ı Murad veled-i Budak ve nısf-î âher-i tumar-ı Pir Mehmed veled-i Bayezid	nısf-î mâlikâne mülk-i Karca? Hatun bint-i Şah Budak Bey
2	Çiminto	divânî tamâm, tumar-ı Mehmed veled-i Hacı Mahmud	mâlikâne-i tamâm, vakf-î Zâviye-i Balım, bi-hüccet-i kâdf-î Amasya
3	Eynel	divânî tamâm, tumar-ı Emirîr? Bey	nısf-î mâlikâne mülk-i Hazret-i Hatun vâlide-i pâdişâh-ı 'âlem-penâh ve nısf-î mâlikâne vakf-î Cami'-i Koca Hüseyin Bey el-merhûm
4 ¹⁹³⁷		divânî tamâm, tumar-ı Çavuş Hüsam Eymir	
5	Batın	divânî tamâm, tumar-ı Eymir Bey	nısf-î mâlikâne mülk-i Hazret-i Hatun vâlide-i pâdişâh-ı 'âlem-penâh 'azze nasruhu
6	Sırçalı	divânî hâssa-i Musa Bey, za'ım-i Mecidözü, serbestdir	nısf-î mâlikâne mülk-i Hazret-i Hatun vâlide-i pâdişâh-ı 'âlem-penâh 'azze nasruhu ve nısf-î âher mülk-i evlâd-ı Koca/Koç Hüseyin
7 ¹⁹³⁸		Mukarrer bi-hükûm-i şerîf	
8	Eymirbağı	divânî tamâm, tumar-ı Emir Bey	nısf-î mâlikâne mülk-i Hazret-i Hatun vâlide-i pâdişâh-ı 'âlem-penâh 'azze nasruhu
9	Güllüközü	divânî hâssa-i Musa Bey, za'ım-i Mecidözü, serbest	nısf-î mâlikâne mülk-i Hazret-i Hatun vâlide-i pâdişâh-ı 'âlem-penâh ve nısf-î âher mülk-i Emirîr Bey bin Koca/Koç Hüseyin
10	Kırağanöyük	divânî tumar-ı Çavuş Karaca, 'an-çavuşân-ı şehzâde tâle bekâhu	tamâm mâlikânenin rub'ı vakf-î câmi'-i karye-i Orta ve rub'ı mülk, yed-i Hasan bin Hacı Turasan ve rub'unun dahi süls (ü) vakf-î câmi-i mezkûre, sülsân-ı rub'-ı bâkîsi mülk-i Eslem Paşa ve Sultan ve Aslı ve Pir Hasan ve Yar Paşa ve Adem Paşa ve Şahmanend bi-tarîk-i istishab.
11	Çukuryurd	divânî hâssa-i Musa Bey, za'ım-i Mecidözü, serbest	nısf-î mâlikâne mülk-i Hazret-i Hatun vâlide-i pâdişâh-ı 'âlem-penâh 'azze nasruhu
12	Döğeroğlanı	divânî tamâm, tumar-ı Beki veled-i Cihansah	mâlikâne tamâm, vakf-î evlâd-ı Hacı Mahmud
13	Ahmedoğlanı	Tumar-ı Musa Çelebi veled-i Balısayış	tamâm mâlikâne, mülk-i Hazret-i Hatun vâlide-i pâdişâh-ı 'âlem-penâh İzzet Yeri (Arap Yeri?) dimekle ma'rûf yerün tamâm-ı mâlikânesi vakf-î evlâdlık üzere der-tasaruf-ı Lütfullah bin Tahir ve Musa ve Zeynel veled-i Şeyh

¹⁹³⁷ Eynel karyesi, Doğancı mezraası

¹⁹³⁸ Şeyh Bolad Zâviyesi

Sıra No	Karye Adı	Divânî	Mâlikâne
14 ¹⁹³⁹		der-tasarraf-ı Mizek? ve Armağan veled-i mezkûr	Hasan bi-tarîk-i istishâb
15	Kışlacık	dîvânî tamâm, timar-ı Çavuş Eymir	tamâm mâlikânenin stils-i erba' (1) mülk-i Hazret-i Hatun (vâlide-i) pâdişâh-i 'âlem-penâh 'an-tasarraf-ı vakf-ı mâlikâne mülkiyet üzere der-tasarraf-ı Musa bin Turan ve Mustafa bin Çtrak bi-tarîk-i istishâb
16	Şeyhmustafa	dîvânî tamâm, timar-ı Çavuş Eymir Hüsam	mâlikâne vakf-ı tamâm, mahlûl olduğu ecilden emr-i pâdişâh ile İne Bey Fakih'e takayyüd olundu tasarruf eyler.
17	Orta	dîvânî tamâm, timar-ı Devlethan Bey, ber-vech-i ze'âmet mukarre(r)dir	
18	Kızılca	Dîvânî, timar-ı Devlethan Bey ber-vech-i ze'âmet mefrûz.	nısf-ı mâlikâne mülk-i Hazret-i Hatun vâlide-i pâdişâh-ı 'âlem-penâh ve nısf-ı âher evlâd-ı Koca/Koç Hüseyin
19	Bükse	dîvânî-i tamâm mefrûz, timar-ı Mustafa Bey za'ım, niyâbethâ-i Kazabad ve Hüseyin veled-i mezkûr Hüseyin ber-vech-i timar tasarruf ider	mâlikâne tamâm, vakf-ı 'imâret-i Mehmed Paşa der-Osmancık
20	Yassıkışla	dîvânî tamâm, timar-ı Devlethan Bey ber-vech-i ze'âmet	nısf-ı mâlikâne mülk-i Hazret-i Hatun vâlide-i Hüdavendigâr e'azza'llahu nasrahu, nısf-ı âher mülk-i İsa Bali bin Abdullah
21	Çengi	dîvânî, timar-ı Devlethan Bey ber-vech-i ze'âmet-i mefrûz.	nısf-ı mâlikâne (mülk-i) Hazret-i Hatun vâlide-i pâdişâh-'âlem-penâh 'azze nasruhu veled?-i mülk-i evlâd-ı Koca/Koç Hüseyin
22 ¹⁹⁴⁰			mâlikâne ve dîvânî tâbi'-i mezkûr
23	Dutbağı/Tutbağı	dîvânî tamâm, timar-ı Emir Bey	nısf-ı mâlikâne mülk-i Hazret-i Hatun vâlide-i pâdişâh-ı 'âlem-penâh 'azze nasruhu
24	Çıkrık	dîvânî tamâm, timar-ı Hüseyin Çelebi veled-i Yakub Bey	mâlikâne tamâm, mülk-i Hazret-i Hatun vâlide-i pâdişâh-ı 'âlem-penâh 'azze nasruhu
25	Tatarali	dîvânî tamâm, timar-ı Hızır veled-i Pir Mehmed	mâlikâne tamâm, mülk-i Hazret-i Hatun vâlide-i pâdişâh-ı 'âlem-penâh 'azze nasruhu
26	Sarusevilmiş / Sarustilemiş	nısf-ı dîvânî tamâm, timar-ı Şah Kubad veled-i Bey Ali ve nısf-ı âher-i timar-ı Ahmed veled-i Karakoca(Karakoç)	
27	Mithreler	dîvânî tamâm, timar-ı Hızır veled-i Pir Mehmed	mâlikâne, vakf-ı evlad-ı Abdülvehhab ber-müceb-i vakfiyye

1939 Ahmedoğlari karyesi Dede Çiftliği

1940 Çengi karyesi Türkmenvîrâni mezrası

Sıra No	Karye Adı	Divânî	Mâlikâne
28	Kuduzlar	dîvânî, tımar-ı Musa Bey, za 'ım-i Mecidözü serbest	mâlikâne tamâm, vakf-ı mescid-i Çat, ber-müceb-i defter-i Umur Bey
29	Bayadlar	dîvânî tamâm, tımar-ı Musa Bey za 'ım-i Mecidözü, serbest	mâlikâne, vakf-ı Zâviye-i Şeyh Kutluca bi-hüküm-i şerif-i şâhî,
30 ¹⁹⁴¹		bi-hüküm-i şerif	
31	Kürtler	dîvânî, tımar-ı Musa Bey za 'ım-i Mecidözü serbest	mâlikâne, der-tasarraf-ı Hoca Ahmed ve Hoca Yusuf birâder-i mezkûr
32	Göyükağlı	dîvânî, tımar-ı Musa Bey za 'ım-i Mecidözü serbest	mâlikâne tamâm, mülk-i Hazret-i Hatun vâlide-i pâdişâh-ı 'âlem-penâh 'azze nasruhu
33 ¹⁹⁴²		dîvânî, tımar-ı Musa Bey, za 'ım-i Mecidözü	
34 ¹⁹⁴³		dîvânî, tımar-ı Musa Bey za 'ım-i Mecidözü	mâlikâne sümün mülk-i Hasan Fakih bi-tarîk-i istishâb ve üç buçuk sehmi mülk-i Şahmanend ve Fatma ve üç buçuk sehmi mülk-i Bali
35	Çanşa	dîvânî, tımar-ı Ali Çelebi veled-i Hacı? Bey	mâlikâne tamâm, Vakf-ı 'îmâret-i Yögeç/Yörgüç Paşa ber-müceb-i defter-i Umur Bey
36	Karkın		
37 ¹⁹⁴⁴		el-muâf-ı bi-emr-i padişâh-ı âlem-penâh	
38	Taşınar		mâlikâne, Vakf-ı 'îmâret-i Yögeç/Yörgüç Paşa der-Amasya
39	Oğrıbağ/Öğrübağı	dîvânî, tımar-ı Çavuş Karaca, çavuş-ı şehzâde tâle bekâhu	
40	Uluviran	dîvânî, tımar-ı Sinan Çelebi veled-i Hacı	
41 ¹⁹⁴⁵			mâlikâne tamâm, Vakf-ı 'îmâret-i Mehmed Paşa der-Osmancık
42	İlyas	dîvânî, hâssa-i Musa Bey za 'ım-i Mecidözü serbest	mâlikâne-i Halil? tamâm, mülk-i Hazret-i Hatun vâlide-i pâdişâh-ı 'âlem-penâh 'azze nasruhu
43	Terazular	dîvânî tamâm, tımar-ı İnalet Bey veled-i Yusuf Bey Kattar	mâlikâne tamâm, der-tasarraf-ı Hoca Ahmed ve Hoca Sinan birâder-i mezkûr
44	Ağça	dîvânî tamâm, tımar-ı Mehmed Çelebi ve Yahya Çelebi	
45	Sazak	dîvânî tamâm, tımar-ı Aydın veled-i Katib Mahmud	mâlikâne tamâm, mülk-i Hatun Paşa bint-i Hamdi Bey

¹⁹⁴¹ Bayadlar karyesi, Şeyhkutluca mezrası

¹⁹⁴² Göyükağlı karyesi Gökyar mezrası

¹⁹⁴³ Göyükağlı karyesi Kavaklı mezrası

¹⁹⁴⁴ Karkın karyesi "Hizmetkerân-ı ... Sultan 'ateyhi'-rahme ve'l-gufrân"

¹⁹⁴⁵ Uluviran karyesi İsa ve Halil mezrası

Sıra No	Karye Adı	Divânî	Mâlikâne
46	İbek	dîvânî tamâm, tımar-ı İnayet Bey veled-i Yusuf Bey ve Kattari	mâlikâne tamâm, der-tasarraf-ı Hoca Ahmed ve Havace Sinan birâder-i mezkûr
47	Çat	dîvânî tamâm, tımar-ı Musa Çelebi veled-i Bahşayış	tamâm mâlikâne, mülk-i evlad-ı Koca Hüseyin
48	Dola	dîvânî tamâm, tımar-ı Emir Bey	tamâm mâlikânenin süls-i erba'ı ve rub'-ı bâkîsinün dahi rub'ı mülk-i Hazret-i Hatun vâlide-i pâdişâh-ı 'âlem-penâh e'azza'llahu ensârehu ve rub'-ı mâlikâne mülk-i evlâd-ı Koca/Koç Hüseyin
49	Hızıroğlanı	dîvânî tamâm, tımar-ı Emir Bey	mâlikânenin iki çiftlik yeri, Vakf-ı Zâviye-i Şeyh Adil/Abadîl ber-müceb-i mektûb-ı Mevlânâ Sinan, kâdî-i Tokad
50	Saraycık	dîvânî tamâm, tımar-ı Emir Bey	tamâm mâlikânenin sümünü mülk-i Hasan Fakih ve üç buçuk sehm(i) mülk-i Şahmanend ve Fatma ve üç buçuk sehm(i) mülk-i Şahi bi-tarîk-i istishâb
51	Ordu	Koca/Koç Hüseyin oğlu Emir Bey kendi mütemekkin olduğu yerdir	
52	Börekeçi	dîvânî tamâm, tımar-ı Ali veled-i Katib Mehmed	tamâm mâlikâne, mülk-i evlad-ı Koca/Koç Hüseyin
53 ¹⁹⁴⁶		dîvânî tamâm, tımar-ı Ali veled-i Kâtib Mehmed	
54	Balım	dîvânîsine dahi kimesne dahil kılmamış mukarrer bi-hüküm-i şerf-i 'âlişân	mâlikâne tamâm, Vakf-ı Zâviye-i Balım
55	Virancık	dîvânî tamâm, tımar-ı Hızır veled-i Elvan Sultan	mâlikâne tamâm, mülk-i Hazret-i Hatun vâlide-i pâdişâh-ı 'âlem-penâh 'azze nasruhu
56	Sarukaya	dîvânî tamâm, tımar-ı Yusuf veled-i Mehmed	mâlikâne tamâm, mülk-i Hatun Paşa bint-i Hamdi Bey
57	Kargu	Dîvânî, tımar-ı Yusuf veled-i Mehmed	tamâm mâlikâne, mülk-i Hazret-i Hatun vâlide-i pâdişâh-ı 'âlem-penâh
58	Kazan/Kavak	dîvânî tamâm, tımar-ı Hüseyin Çelebi veled-i Yakub Bey	tamâm mâlikânenin sümünü mülk-i Hasan Fakih üç buçuk sehm-i mülk-i Şahmanend ve Fatma ve üç buçuk sehm-i mülk-i Şahi, bi-tarîk-i istishâb
59	Bozbeyi	dîvânî, tımar-ı Osman veled-i Ahmed	nusf-i mâlikâne mülk-i Hazret-i Hatun vâlide-i pâdişâh-ı 'âlem-penâh e'azza'llahu ensârehu ve nusf-i âher mülk-i evlâd-ı Koca/Koç Hüseyin
60 ¹⁹⁴⁷		Evvelden nesne viregelmemiş	
61	Karahacıb	dîvânî tamâm, mefrûz tımar-ı Çavuş Hamza ki Kazan ve Oğlan dimekle meşhûrdur	sümün mâlikâne mülkiyet üzere der-tasarraf-ı Hasan Fakih ve üç buçuk sehm-i mülkiyet üzere der-tasarraf-ı Şahmanend ve Fatma ve üç buçuk sehm(i) mülkiyet üzere der-tasarraf-ı Şahi bi-tarîk-i istishâb

¹⁹⁴⁶ Börekeçi karyesi Keşlik mezrası

¹⁹⁴⁷ Bozbeyi karyesi Bazdar çiftliği

Sıra No	Karye Adı	Divânî	Mâlikâne
62	Çopraşık	dîvânî tamâm, timar-ı Seydi Mehmed	mâlikâne tamâm, Vakf-ı Evlâd-ı Hacı Mahmud bi-tarîk-ı istishâb
63	Yörtükân-ı Şah	dîvânî tamâm, timar-ı Şah Veli veled-i Ömer	

EK-4 HÜSEYİNOVA/HÜSEYİNABAD (ALACA) KAZASI KÖY, MEZRA VE KIŞLAKLARI (1455-1839)

Sıra	Köy Adı	1455		1482		1485		1520		1530		1542		1574		1612		1653-4		1668-9		1691		1831		1839			
		Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz
1	Ağcaagıl							+																					
2	Ağcasofu																												
3	Ağca																												
4	Ağcakışla																												
5	Ağcaköy																												
6	Ağcavıran																												
7	Akpınar																												
8	Akviran																												
9	Alaaddinhaçı																												
10	Alaca/Alacalar																												
11	Alakilise																												
12	Alifakih/Alifakihöğü																												
13	Almalu																												
14	Altıntaş																												
15	Arapseyf																												
16	Artakomı?																												
17	Avan?-ı Pirbal? ¹⁹⁴⁸																												
18	Avansaray																												
19	Avcı/Evci																												
20	Ayrıtam/Ayudam																												
21	Ayvancık																												
22	Ayvansaray																												
23	Bağlıkhisar/Bağlıkhisarı																												
24	Balcak																												
25	Ballukaya/Ballukayası																												
26	Başar																												
27	Batan																												
28	Battal																												
29	Bayadık																												
30	Bayrakpaşa nâm-ı diğer Viran																												
31	Bazarlık-ı Büzürük ve Küçük																												
32	Bekirabdal																												
33	Beyyurdu																												
34	Bezirhane																												
35	Bofadık																												

Sıra	Köy Adı	1455		1482		1485		1520		1530		1542		1574		1612		1653-4		1668-9		1691		Hurufat		1831		1839	
		Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz
78	Eldeliköy/Eldiköy																												
79	Emin(Ümmet)Kethüda																												
80	Eskikışla																												
81	Eskiyapar																												
82	Eyücek																												
83	Faik(Kalık?) ⁹⁴⁹																												
84	Fakihlü/Fakihlar																												
85	Geçüd																												
86	Gedükkaya																												
87	Gerdekkaya																												
88	Ginavil (Keykavin?) ⁹⁵⁰																												
89	Gök/Gevek																												
90	Gök/Gölöyük tabi-i Delilbaş																												
91	Gökçekışla																												
92	Gökçelti																												
93	Gökçemagara																												
94	Gökmirvirani																												
95	Gököyük																												
96	Gökviran																												
97	Gölyurdu																												
98	Gözağan																												
99	Gulamlar nâm-ı diğer Arapseyf																												
100	Güdenözü																												
101	Güdüil																												
102	Gügüm																												
103	Güllücek																												
104	Güllöyük																												
105	Gülözü																												
106	Habbazdede																												
107	Habil																												
108	Haciali																												
109	Hacihasan Kavanaugh-ı diğer Kevi/Kedi																												
110	Hacılar/Hacılarhıvani																												

Sıra	Köy Adı	1455		1482		1485		1520		1530		1542		1574		1612		1653-4		1668-9		1691		1831		1839		
		Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	
273	Varazlı/Vararlı							+																				
274	Veled																											
275	Yabanakavağı									+																		
276	Yağlıviran																											
277	Yağlı	+																										
278	Yağlıpınar																											
279	Yahyakemal nâm-ı diğer Pirceçayır																											
280	Yalıncağ																											
281	Yapar-ı Cedid																											
282	Yapracuk/Yapracok																											
283	Yassıöyük																											
284	Yatan																											
285	Yatankavağı																											
286	Yaycılar																											
287	Yazıkayakışlak nâm-ı diğer Yazılıtaş																											
288	Yazıkışla nâm-ı diğer Bademlitaş																											
289	Yellüdere nâm-ı diğer Ağyaktışla																											
290	Yenice																											
291	Yeniyapar																											
292	Yoluncak/Boladeuk																											
293	Yortan nâm-ı diğer Köhnebaba																											
294	Yumrucaktaş																											
295	Yundalanı																											

Hüseyinabad (Alaca) Kazası köy, mezra ve kışlak adlarını içeren bu tabloda 1455 yılı tahririnden başlamak üzere 1482, 1485, 1520, 1530, 1542 ve 1574 yılı tahrir kayıtları ile Avânız kayıtları, Hurufat Defterleri ve Nütüs

Defterlerinde tesadüf edilen isimlere yer verilmiştir.

Köy, mezra ve kışlak adlarından 1455 yılı esas alınarak sonraki defter, kayıtlarda tesadüf edilenleri (+) işaretiyle gösterilmiştir.

Aynı yılın kayıtlarında köy, mezra olarak görülen yerleşim yerleri mükerreren yazılmamış hem köy ve hem de mezra karşılıkları (+) işareti konularak gösterilmiştir.

Sıra	Yerleşim Yeri Adı	1455		1482		1485		1520		1530		1554		1576		1598-99		1600-1		1601-2		1612		1653-4		1668-9		1684		1691		Hurufiat		1831		1839				
		Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz					
41	Derekişla	+																																						
42	Derrac/Terraç	+						+																																
43	Dikilice							+																																
44	Döğsere/Döksere																																							
45	Durdualanı																																							
46	Düzkişla																																							
47	Efkeri	+																																						
48	Efeliid/Efelit	+																																						
49	Eğseri/Ekseri	+																																						
50	Esas																																							
51	Eymirhan																																							
52	Feredöke/Feridükse	+																																						
53	Fildise/Filtise	+																																						
54	Geldigalıy																																							
55	Geveni/Keveni	+																																						
56	Gevrek	+																																						
57	Gezgi	+																																						
58	Gıranmek ⁹ psı																																							
59	Gireni																																							
60	Gök	+																																						
61	Gökbük/Gökbüktü																																							
62	Göker/Geyger																																							
63	Gökköy																																							
64	Göksere																																							
65	Gölbükü																																							
66	Gölgacı/Gölgeci	+																																						
67	Gömülce/Güblüce																																							
68	Göynücek																																							
69	Göyünük/Göyünükü																																							
70	Gümlaç																																							
71	Günbeyli																																							
72	Güney																																							
73	Güni maa Turrac																																							
74	Gürgeni/Gürgeti																																							
75	Hacı																																							
76	Handar/Handaz/Hanzar	+																																						
77	Haramideresi ve nâm-ı	+																																						

EK-6 MECİTÖZÜ KAZASI KÖY, MEZRA VE KIŞLAKLARI (1455-1839)

Sıra	Yerleşim Yeri Adı	1482		1485		1520		1530		1574		1612		1653-4		1668-9		1691		Hurrufat		1831		1839	
		Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz	Ky	Mz
1	Abras/Abdaş ¹⁹⁵²																								
2	Ağca/Ağcaköy	+		+																					
3	Ağcakoyunlu																						+		
4	Ağçasofu																								
5	Ahin/Ermin/Ehl/Ahen ¹⁹⁵³																								
6	Ahmed/Ahmedoğlani	+		+																					
7	Akpınar																								
8	Alan-ı Aclu																								
9	Alişar																								
10	Avekkasım																								
11	Avsactıklar																								
12	Aydiken																								
13	Badam/Badem																								
14	Badım/Batın	+		+																					
15	Balcı																								
16	Balım																								
17	Başermeni																								
18	Başköy																								
19	Bayadlar/Bayatlar																								
20	Bekaroğlu																								
21	Benam	+																							
22	Beyam	+																							
23	Boğabağı																								
24	Boladıcık																								
25	Boyacı																								
26	Boynağır nâm-ı diğer Koyunağılı																								
27	Bozarmud																								
28	Bozbeysi	+		+																					
29	Börekcı	+		+																					
30	Bükse	+		+																					
31	Bünyamin																								
32	Büyükkışla																								
33	Cabbarbeyağılı																								
34	Cedit																								

1952

1953

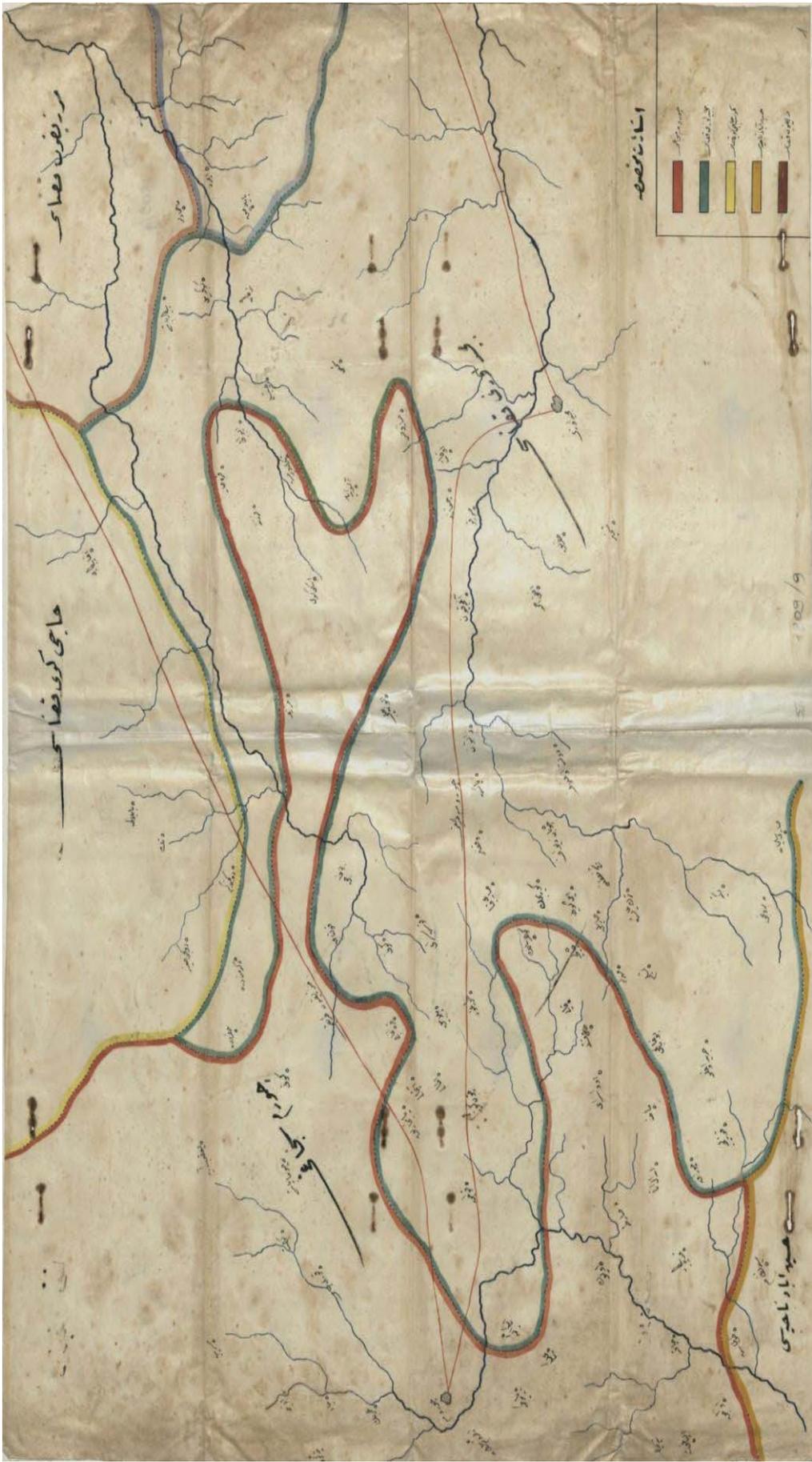

EK-7 MECİDÖZÜ HARİTASI¹⁹⁵⁴

**EK-8 NFS.D.02268 NUMARALI VE T.29.12.1246 (M.10 HAZİRAN 1831) TARİHLİ DEFTERDE MECİTÖZÜ KAZASI
(KÖY, KIŞLAK VE SÜLALE ADLARI, HANE SAYILARI)**

Sıra No	Köy Adı	Hane Sayısı	Toplam Nitfus	M. (Askerlik için uygun)	Dersadet'de olan	Garb	Gurbette olan	Misafir olan	Fevri olmuş	Ref'i-i (başka diyara gitmiş)	Hizmetkar	Fırtı	İmam	Karve Kâhyası	Muk'it	Sülaile/Lakap
287-295	Evkathacı	394	632	126	15	3	2	2	30	5	2	1	2		3	Osman Bey, Melek oğlu, Yeğen/Bekir oğlu, Hacı Abdulllah? Oğlu, İmam oğlu, Seyfi oğlu, Evkathı oğlu, Budak oğlu, Ağca oğlu, Sağır oğlu, Ali Kahya oğlu, Seydi oğlu, Mengüş oğlu, Tütüncü Ahmed, Ali Fakih, Hamza oğlu, Ömer Çavuş, Hüseyin Bey oğlu, Haydar oğlu, Küpelî Halil oğlu, Kara Mustafa oğlu, Mankacı oğlu, Güneyli oğlu, Nasuh oğlu, Kara oğlan oğlu, Yeğen Hüseyin oğlu, Abdal oğlu, Celal oğlu, Çakır oğlu, Hümet oğlu, Kara Bekir, Tomur oğlu, Kanditer, Hızır oğlu, Dede oğlu, Döndü oğlu, Şerif Kahya oğlu, Değirmenci oğlu, Ferdi oğlu, Ak Bıyık oğlu, Lengerici oğlu, Cemile oğlu, Gard oğlu, Berber oğlu, Kahya oğlu, Halil oğlu, Habib oğlu, Harputlu oğlu, Asar Çavuş oğlu, Cellad oğlu, Dingin oğlu, Tok Osman oğlu, Hacı İbrahim oğlu, Dalak oğlu, Kara Ali oğlu, Dalız oğlu, Kahveci oğlu, Himmed oğlu, Hüdaverdi oğlu, Gögen oğlu, Abidin oğlu, Asak Halil oğlu, Kevil oğlu, Kürd Ali oğlu, Deli Ali oğlu, Mezun oğlu, Kocaman Bekdaş, Kabaş oğlu, Sofracı oğlu, Kürd oğlu, Bayraktar oğlu, Abdulllah? oğlu, Berber oğlu, Fazıl oğlu, Culha oğlu, Sultan oğlu, Emir Hüseyin oğlu, Pir Gaib oğlu, Emir Mehmed oğlu, İspir oğlu, Ala Musa oğlu, Sivash oğlu, Manav oğlu, Badi oğlu, Deli oğlan oğlu, Silahdar oğlu, Sadık oğlu, Çoban oğlu, Kula oğlu, Top oğlu, Şems oğlu, Veli oğlu, Şaban oğlu, Çoban oğlu, Kara Nebi oğlu, Kiler oğlu, Sarı Halil oğlu, Nehir oğlu, Gökçe oğlu, Dağarlık oğlu, Mahmud oğlu, Yusuf oğlu, Abidin oğlu, Zülhan oğlu, Kamer oğlu, Doğan oğlu, Alo oğlu, Ziya oğlu, Nohud oğlu, Tütüncü Halil, Kerim oğlu, Habib Efendi oğlu, Kelceek oğlu, Kara Nebi oğlu, Deli Emir oğlu, Derviş oğlu, Hacı Ali oğlu, Tırtıl oğlu, Abdulllah? Kişee oğlu, Tacir, Kırk oğlu, Ali Çavuş oğlu, Davud oğlu, Demirci oğlu, Köse oğlu, Recep oğlu, Kör Pençe oğlu, Sivash oğlu, Sadık oğlu, Kara Bağır oğlu, Ala Turna oğlu, Gürin oğlu, Cungal Ali oğlu, Değirmenci oğlu, Zülhan oğlu, Topal Ali, Sefa oğlu, Patır oğlu, Ziverli oğlu, Ak Bıyık oğlu, Dengiş oğlu, Tokadlı Hacı Halil oğlu, Hacı Halil Taifesinden, Tok Osman oğlu, Keklik Osman, Zileli Yusuf, Anasyalı Mustafa, Akdağ Madeninden Hurek Karyeli Ahmed, İpeç Hüseyin
295	Meyanesultan	29	64	6					1					1	1	Kör Ömer oğlu, Derviş oğlu, Dal Ahmed oğlu, Çopur oğlu, Kara Tekyenişin oğlu, Kasım Damadı, Kel-Gül Veli oğlu, Ali Kişee oğlu, Kel-Gül Ömer oğlu, Tosyatı oğlu,
296	Dağkarapınarı									1				1	4	Çice oğlu, Gürgen Ömer oğlu, Uzun oğlu, Kara Kaş oğlu, Sakallı oğlu, Ali Havace oğlu, Ömer Kişee oğlu, Celeb oğlu, Kör Osman oğlu,
297-298	Boyabağı	60	101	19	4	1	3	3	3	1	1					Hamza Kahya, Kara Mustafa, Tiryaki oğlu, Oruç oğlu, İmam oğlu, Kel İsmail oğlu, Hacı oğlu, Bağcı oğlu, Halet Osman oğlu, Küçük Bekir oğlu, Mü'min oğlu, Dede Osman oğlu, Kel Mehmed oğlu, Recep oğlu, Sarı Veli oğlu, Paşalı oğlu, Kel Kadri oğlu, Kurd oğlu, Eber/İter oğlu, Yeni Ömer oğlu, Dınlan oğlu, Çolak oğlu, İmam oğlu, Selim oğlu, Kapak oğlu, Kastamonu Suzi Karyeli Hizmetkar Mehmed, Anasya Gümüş Hacı Köyünde Çoban Mehmed, Hüseyinabad Kazasında ... Darıcı Karyesinde Ali, Şükür oğlu,
298	Mühreler	23	42	5	2									1		Şilün oğlu, Hamid oğlu, Bıyık oğlu, Bekir Kahya, Hacı Ali oğlu, salih Veli, Deli Bekir oğlu, Köse oğlu, Kaz Ömer oğlu, Kara Halil oğlu
298-299	Teslim	26	59	9					3							Tekkeniş Hasan b. Bektaş, Şim-90, Çeğremci oğlu, Dığacı oğlu, Canbeği Mehmed, Bodur Ali Kahya, Büyüçek oğlu, Emir oğlu, Arab Kahya, Salih oğlu, Piri oğlu, Emir oğlu, Zileli oğlu,
299	Sevindikalanı	12	19	6					1							Deli Ahmed, Deli İliş, Köse oğlu, Diki oğlu, Tutu oğlu
299-300	Çobandıvan	27	59	10	3				2	3				1		Kel Veli oğlu, Emir Hüseyin oğlu, Cin Ali oğlu, Kara Halil oğlu, Kırır oğlu, Köse Cuma oğlu, Fakıye Ahmedli oğlu, Kadılı oğlu, Alemdar oğlu, Tiştiziz oğlu,
300	Sankaya	11	26	5					1	3						Asık Mehmed oğlu, Köse Ahmed oğlu, Kavlı oğlu, Çorum Ekrahdından Mecilli oğlu Mehmed, Abdülkabbar oğlu, Kör Ali oğlu,
300-302	Ahmedoğlanı	82	162	5		1	1	1	8	1	1					Hımır oğlu mukad Hüseyin, Ali Bey oğlu, Topal oğlu, Küçük Mehmed oğlu, İnce Halil oğlu, Hırsız oğlu, İbikli oğlu, Kemal oğlu, Aslan oğlu, Demirci oğlu, Kalyoncu oğlu, Kürekcı oğlu, Kurd oğlu, Ayşe Beşe oğlu, Kara Bekir oğlu, Çorum Sancınının Uyuık karyesinden Hizmetkar Hızır, Çörek oğlu, Başdan Kesme Mustafa, Kocaman oğlu
303	Sazak	12	22	6						1						Bekdaş oğlu,
304	İi	35	74	14	1	1	1	6	3	3					3	İbiş oğlu, İbiş Ağa oğlu, Sarı Ali oğlu, Bekir Geçi oğlu, Köse Ömer oğlu, İnce Hasan oğlu, Kara İbiş oğlu, Buzacı oğlu, Değirmenci

Sayfa	Köy Adı	Hane Sayısı	Toplam Nitfus	M. (Askerlik için uygun)	Dersadet'de olan	Garb	Gurbette olan	Misafir olan	Fevt olmuş	ref-i (başka diyara gitmiş)	Hizmetkâr	Fratı	İmam	Karye Kâhyası	Muk'îd	Silale/Lakap
304-	Akpınar	26	59	6					1	10				1		Demirci oğlu, Paşa oğlu, Cuma Kışe oğlu, Kürd oğlu, Süylemez oğlu, Et Yemez oğlu, Dilki oğlu, Kabad/Kubad oğlu, Abdal oğlu, İmam oğlu,
305-	Şeyhmustafa	39	68	7				1	8		1		1	1	4	Hediye oğlu, Melek oğlu, Hacı oğlu, Kör Ahmed oğlu, Ömer oğlu yek çeşm Süleyman, Söylemez oğlu, Kara Halili oğlu, Han oğlu, Karslı Mehmed,
306-	Evkat	69	110	20	2			1						1	2	Urur oğlu, Kibar oğlu, Türkman Yusuf oğlu, Tatar oğlu, Gökdek Halil oğlu, İmam oğlu, Molla Mustafa oğlu, Ağca oğlu, Ağalık Bekir oğlu, Mamıl oğlu, Deli Ömer oğlu, Öksüz oğlu İbrahim, Emir oğlu, Kara Culla oğlu, Karas oğlu, Gümmeli oğlu, Deli İbrahim oğlu, Dağcı oğlu, Faklı/kafalı oğlu, Topal oğlu, Tekel oğlu, Kadem/kum oğlu, Topal Veli oğlu, Kadı oğlu, Şemdi oğlu, Budak Özt Kazasında Yenici karyeli Ömer b. İsmil
307-	Ağakoyunlu	16	27	6										1		Şemdi oğlu, Ala Musa oğlu, Sadık oğlu, Topal Veli oğlu, Kör Ahmed oğlu, Yalama oğlu, Cihanbeyli Aşiretinden Kılıç oğlu Ali
308	Devletöğlani	22	34	8	1									1		Hacı Osman oğlu, Bektaş oğlu, Topal oğlu, Revaz oğlu, İmam oğlu, Söylemez oğlu,
308	Kızılhamza	15	31			2			2							Dilki oğlu, Hamza oğlu, Deli Ali oğlu, Karaca oğlu, Kalender oğlu, Gökdek oğlu
308-	Çoprasık	64	137	17		1		3	5	2						Mamalzade Hatib Süleyman Efendi, Veyis oğlu, Bali oğlu, Arap Aşiretinden Ali, Arap Aşiretinden Gazi, Murtu oğlu, Sadık oğlu, Mahalli oğlu, Elekeçi oğlu, Eğerci oğlu, İslam oğlu, İlyas oğlu, Küçük Ali oğlu, Köse/Köle oğlu, Kuyuncu Aşiretinden Dal Ahmed oğlu, Kör Ali oğlu, Hüseyin Koca oğlu, Alacalı oğlu, Kürd Musa oğlu, Hergenli Aşiretinden Saru Yusuf, Köle oğlu, Seyda oğlu(Misafir, Bozok'un Manişar Karyesinden-Mahr'6) , Deli: Stilti oğlu, Hüseyinabad Kazası Arab Seyf Karyeli Terzi oğlu Ahmed, Hüseyinabad Kazası Arap Seyf Karyeli Topal Veli oğlu Ahmed, Han Hasan oğlu
310	Sultanköy	12	36	6					2	2						Keşçili Aşiretinden Veli Kahya oğlu Musa, Sarı Ali oğlu, Mahalli oğlu, Deli Ömer oğlu, Köse Hasan oğlu, Öksüz Ali oğlu, Mumcu oğlu, Osman Ağa oğlu, Ali Kahya oğlu, Akar oğlu, Sumnu/Sumacı oğlu
310-	Karahacıb	96	185	31				1	7	3			1			Cuma oğlu, Bektaş oğlu, Poladek Karyeli Bağır/Bağır Mustafa oğlu, Recep oğlu, Aba oğlu, Bağas oğlu, Kör Mehmed oğlu, Ali Köse oğlu, Boyacı oğlu, Balçık Hisar karyeli Veli Kışe oğlu (Misafir: Hüseyinabad Kazasından, sene:6) , Ahraz oğlu, Kör Hüseyin oğlu, Büyük oğlu, Bayezid oğlu, Hasan oğlu, Topuk oğlu, Deli Ali oğlu, Yakub oğlu, Kör Ali oğlu, Dilisiz oğlu, Eyyüb oğlu, Cullu oğlu, Heşir oğlu, Söyüş oğlu, Kara Mahmud oğlu, Berber oğlu, Kel Çoban oğlu, Colak oğlu, Tiryaki oğlu, Ali oğlu, Hatib oğlu, Meyir Ömer oğlu, Cafer oğlu, Hatib oğlu, Kara Osman oğlu, Arap Aşiretinden İsmail b. Ali (sene:47) , Zile Yörığanından Mehmed b. Abdullah (47) , Katil Ömer oğlu(47) el-Hacı/Elhan Mustafa(47)
312	Salbaş	6	13	1					1	1						Emir Halil oğlu,Sağır İbo oğlu, Bahadır oğlu, Emir İmam oğlu,
312-	Sansüleyman	52	109	10		1		1	7	2			1	1		Kadı oğlu, Zeynel oğlu, Mumcu oğlu, Bodur oğlu, Çöplü Aşiretinden Yakılı/Yağlı oğlu Ömer, Kazıklı oğlu, Yaralı oğlu, Ayvaz oğlu, Solak oğlu, Lofok oğlu, Kara Osman oğlu, Mamalı oğlu, Koca Ağa oğlu, Köy Ağası oğlu Ahmed b. Mehmed, Mikail oğlu, Kara Ali oğlu, Osman Ağa oğlu, Horgul oğlu, Mumcu oğlu, Ömer Kahya oğlu, Kadı Hasan oğlu, İvaz oğlu, Seviş/Söyüş oğlu, Asır oğlu, Keçe oğlu, Pehlivanlı Aşiretinden Ali b. Hacı Musa, Kol oğlu, Çulha oğlu, Perkenek Ağası oğlu, Maraz oğlu, Hasan Köse oğlu, Bostal oğlu, Kamaş oğlu, Gazi oğlu
314	Kuduzlar	25	45	7		2		1	5	1			1	1		Mahmud Ağa, Hediye oğlu, Ekşi oğlu, İspir oğlu, Hüseyinabad Kazasında Kuyulmuş Karyeli Molla Hüseyin (Misafir, 1 sen), Kara Halil oğlu, Ali Sipahi oğlu, Kadı oğlu,
314	Hmuroğlu	10	20	2	3					2						Himur oğlu Ali, Himur oğlu Mehmed, Himur oğlu Ebubekir, Himur oğlu İsmail, Seyfi oğlu
314-	Üçköy	124	248	42	1	4			11	4						Köy İhtiyarı Süleyman Kehtüda oğlu Ali, Mahmud oğlu, Abdi oğlu, Senetçi oğlu, Sefer oğlu, Köse oğlu, Molla Yusuf oğlu, Mamun oğlu, Derviş oğlu, Yunus oğlu, Yakub oğlu, Kara Asır oğlu, Deli Ali oğlu, Molla Asır oğlu, MİLLİ Aşiretinden Navlı/Nadi oğlu Ahmed, Kara Cuma oğlu, Paşa oğlu, Tutu oğlu, İmam oğlu, Dur Ali oğlu, Seker oğlu, Nebi oğlu, Kara Veli oğlu, Ümmun oğlu, Derem oğlu, Kör Hasan oğlu, Peçek oğlu, Kara Süleyman oğlu, Hamza oğlu, MİLLİ Aşiretinden Kürd Musa oğlu Süleyman, Haceman oğlu, Muharrem oğlu, Yayla oğlu, Recep oğlu, Sefer oğlu, Hüseyinabad Kazasında Ak Viran Karyesinde Hizmetkar Veli, Kara Baya/Kamerhabb Ali oğlu
317-	Vıranek	53	98	26	1	1			7	3						Karye İhtiyarı Kalender oğlu Halil, Misir oğlu, Süleyman oğlu, Cennet oğlu, Kürü Mehmed oğlu, Koca Bekir oğlu, Cerrid oğlu,

Sayfa	Köy Adı	Hane Sayısı	Toplam Nitfus	M. (Askerlik için uygun)	Dersadet'de olan	Gaib	Gurbette olan	Misafir olan	Fevt olmuş	ref-i (başka diyara gitmiş)	Hizmetkar	Fratri	İmam	Karye Kâhyası	Muk'it	Silale/Lakap
318-321	Çıkrık	210	398	46	15	6			20	21			1			Hamza oğlu, Yusuf oğlu, Yeğen Hüseyin oğlu, Kopur oğlu, Köse oğlu Uruñuk Karyesi İmamı Bekir Efendi b. Hüseyin, Oruç oğlu, Kapak oğlu, Hazine Bağı oğlu, Köse İmam oğlu, Soyтары oğlu, Bekir Kişee oğlu, Veys oğlu, Kul oğlu, Murad oğlu, berber oğlu, Baltı oğlu, Mahmud oğlu, Kara Mehmed oğlu, Tayyar oğlu, Demirci oğlu, Keşçeli oğlu, İdris oğlu, Küçük Ali oğlu, İsmail oğlu, Tutu oğlu, Mulsin oğlu, Kara İmam oğlu, Yayla oğlu, Turabi oğlu, Kara Ali oğlu, Kamber oğlu, Cafer oğlu, Himmet oğlu, Soyтары oğlu, Muzman oğlu, Ali Bey oğlu, Deli Ömer oğlu, Bağçevan Ali, Ağzı Kara oğlu, Bahadır oğlu, Baltı oğlu, Eksi oğlu, Kara Murtaza oğlu, Kaba Hasan oğlu, Çoban oğlu, Alma oğlu, Kel Vezir oğlu, Kör İbiş oğlu, Hacı Arap oğlu, Emir Hüseyin oğlu, Kör Hüseyin oğlu, Halil Bey oğlu, Hacı Mustafa, Yunus oğlu, Berber oğlu, Cihanbeyli oğlu, Boynu Eğri oğlu, Bekar oğlu, Kalender oğlu, Ömer Ağa Tairisından Oruç oğlu Boşnak Mehmed, Zaim oğlu, Topal Çoban oğlu, Tiryaki oğlu, Bahadır oğlu
322-323	Kışlaçık	67	129	11	1	3	3	7					1	1		Kadı oğlu, Havva oğlu, Kulaksız oğlu, Yazıcı oğlu, Kara Mustafa oğlu, Hatib oğlu, Ahmed oğlu, Ahmed oğlu, Hacı oğlu, Nebi oğlu, Tumar oğlu, Hayran oğlu, Çoban oğlu, Solak oğlu, Deli İbrahim oğlu, Boşnak oğlu, Köse oğlu, Kulaksız oğlu, Tekkenişin oğlu, Hacı İbrahim oğlu, Hacı Bayram oğlu, Solak Ömer oğlu, Kalender oğlu, Tağcı oğlu, Hızır Efendi oğlu
323-324	Koyunağlı	30	60	5	1		1	3								Osman Koca oğlu, Çil Mustafa oğlu, Uzun oğlu, İbo oğlu, Devlet oğlu, Tatar oğlu, Ramazan oğlu, Balyanın oğlu, Emir Osman oğlu, Pir Mehmed oğlu, Köse oğlu, Canbeğli Çoban Meczub Mehmed, Sin:45 //Devlet oğlu Hasan karındaşı Mehmed b. Memiş, Bozok'da HİZMETKAR// Osman Koca oğlu Ali Karındaşı Ömer b. Ömer, EDREMLİ'e gitmiştir.
324-325	Sırçalı	47	88	12	4			6						1		Süleyman Oğlu, Hacı Ahmed oğlu, Baltacı oğlu, Çolak oğlu, Tekkenişin oğlu, İspir oğlu, Satılmış oğlu, Melek oğlu, Çukadar oğlu, Aydın oğlu, İmam oğlu, Aşır oğlu, Kara Bekir oğlu
326-328	İbik	136	262	40	6			12					1	1		Şarlı oğlu, Şarlı oğlu Muk'ad Süleyman'm Öge oğlu Asakir-i Mansureden İbrahim, Mutlu oğlu, Tatar oğlu, İmam oğlu, Demirci oğlu, Kadı oğlu, İraz oğlu, Hızır oğlu, Ala Göz oğlu, Kayfa oğlu, ala Baş oğlu, Kürd oğlu, Teshim oğlu, Köprü oğlu, Derviş oğlu, Kaşka oğlu, Zevir oğlu, Ali Efendi oğlu, Kazıcı Ömer oğlu, Aşır oğlu, Tutu oğlu, Kafu/Kaka oğlu, Acem oğlu, Acem oğlu, Aşır oğlu, Topçu oğlu, Cihanbeğli oğlu, Çukadar oğlu, Civelek oğlu, Battal oğlu, Lafcı oğlu, Yorgancı oğlu, Kara Ali oğlu, Berber oğlu, Ahmed Kişee, Menek Halil oğlu, Zaim oğlu, Süleyman Kabya oğlu, Değirmenci oğlu, Laz oğlu, Mikail oğlu, Emir oğlu, Kara Osman oğlu, Baba/Papa oğlu, Sarı oğlu, Arzen oğlu, Paçulu oğlu, Arap oğlu, Kayfa oğlu, Berbar oğlu.
328	Eymirbağı	43	77	10	1		1	5					1	1		Küçük İmam oğlu, Şaban oğlu, Bağdad oğlu, Doruklu oğlu, Hacı Bektaş oğlu, Sarı oğlu, Derviş oğlu, Ekeç/Ekçi oğlu, Ömer Efendi oğlu, Zeynel oğlu, Tutu oğlu, Cansız oğlu, Cazıcı/Ceneci oğlu, Mangal oğlu, Tekeyeli oğlu, İmam oğlu, Siyah oğlu Bozoklu Çoban Halil b. Ahmed, Sin:27 (Misafir, sene:2), Gani oğlu.
328-329	Kızılca	27	64	3				2								Nuru oğlu, Kolu Kısa oğlu, Topal oğlu, Tonga Hasan oğlu, Himmet oğlu, İmam oğlu, Emir Ali oğlu, Mahmud oğlu, Zöbu Hasan oğlu, Kazabadi oğlu, Muk'ad Ali
329-330	Kargı	56	130	13	1			7						1		Siğirci oğlu, İmam oğlu, Köse oğlu, Yamık oğlu, Gedik? Oğlu, Köle oğlu, Müezzini oğlu, Cebeci oğlu, Veys oğlu, Tekkenişin oğlu, Kecceli oğlu, İmam oğlu, Cenci/Ceneci oğlu, Tata oğlu, Tuztağı oğlu, Kara Hasan oğlu, Koç Ali oğlu, Hüseyin Köse oğlu, Şaklı oğlu, Kara Osman oğlu, Çırak oğlu, Dölek oğlu, Mudas oğlu
330	Bükse der-nezd-i karye-i Mengere	2	3	1				1								Tekkenişin Melek oğlu Mustafa b. Mustafa, Sin:6, Bıyık oğlu Süleyman, Sin:14 (fevt), Sabi oğlu İbrahim, Sin:8
330-331	Boyacı	31	60	11	2			3						1		Hızır Kişee oğlu, Kazabadi Muk'ad Ali, Cuma oğlu, Kerrek Ali, Küttük oğlu, Abarza oğlu, Ala Musa oğlu, Çatal Kişee oğlu,
331-335	Doğla	172	351	49	4	1		12	7				1	1		Ömer Sipahi oğlu, Emir oğlu (Mektep Havacısı Ali Efendi), Kibar oğlu, Köse Ömer oğlu, Asa oğlu, Seyfi oğlu, Hatip oğlu, Kazgankayalı oğlu, Ay Veli oğlu, Emir Veli oğlu, İmam oğlu, Kedi Veli oğlu, Hüseyin Efendi oğlu, elvan oğlu, Kara Hasan oğlu, Aşır oğlu, Hasan Bey oğlu, Sırcalı oğlu, Kahveci oğlu, Kara Mehmed, Kara Bacak, Koğalı oğlu (Yek-sem), Şaban oğlu, Keneci oğlu, Gürcü oğlu, Abdullah oğlu, Gülekeçi oğlu, Kara Ali oğlu, Deli Hasan oğlu, Çacık oğlu, Eğri Hasan oğlu, Kuşçu oğlu, Yanışık oğlu, Osman Bey oğlu, Hacı Mehmed oğlu, Bağçevan oğlu, Zaim Ali oğlu, Hacı oğlu, Müezzini oğlu, Ak Kaş oğlu, Aydın oğlu, Kara Hasan oğlu, Cini Göz oğlu, Maden oğlu, Bekir Sipahi oğlu, Koca İmam oğlu, Elekeçi oğlu, Öksüz Musa oğlu, Zalim Ali oğlu, Musa oğlu, Tolak oğlu, Binyaz oğlu, Kara Halil oğlu, Osman Bey oğlu, Eyneci oğlu, Hamza oğlu, Gülekeçi oğlu, Eğri Bacak oğlu, Hucek

Sayfa	Köy Adı	Hane Sayısı	Toplam Nitfus	M. (Askerlik için uygun)	Dersaadet'de olan	Gaib	Gurbette olan	Misafir olan	Fevt olmuş	ref-i (başka diyara gitmiş)	Hizmetkar	Fratı	İmam	Karye Kahyası	Muk'it	Silale/Lakap
335	Kışlak-ı Değirmenönü	15	27	7												Biyksız oğlu, Kahveci oğlu, Mahmud oğlu, Öksüz oğlu, Doğan oğlu,
335-	Kışlak-ı Göyme	4	6	1												Doğan oğlu, Topal oğlu, Kara Hasan oğlu,
336	Kışlak-ı Çirçir	11	20	4												Molla Mehmed oğlu Ali, Gömleksiz oğlu Eymirze, Bekir oğlu, Arslan oğlu, Genç oğlu, İspir oğlu, Öksüz Hüseyin oğlu,
336	Kışlak-ı Dereyaycı	25	51	5					1							Çalık oğlu Ali, Şeriatçı oğlu Bektaş, Kubat oğlu Ali, Emir Veli oğlu, Demirci oğlu, Kel İsa oğlu, Emir Hüseyin oğlu, Kel Bekir oğlu, Süleyman oğlu, Kürd Veli oğlu, Arab oğlu,
336	Kışlak-ı Murca ma'a Kıran	6	15	1												Şahin oğlu Mustafa, Şahin oğlu Hüseyin, Hezen/Heren oğlu Hasan, Göber oğlu
338	Kışlak-ı Ağçasofu	5	13													Ömer oğlu Bekir, Hasan oğlu Mehmed, Balı oğlu Mustafa
338	Kışlak-ı Koyunoglu	38	66	15												Koyun oğlu Eyüp Hizmetkari Ömer b. Belı, Köse oğlu, Yek-çesim Ali, Süleyman oğlu, Küçük Ali oğlu, Abbas oğlu, Bayram oğlu, Hüseyin Koca oğlu, Satılmış b. Haydar, Kara Mahmud oğlu, Kalender oğlu, Şehertü oğlu, Hüseyin b. Hüseyin, Osman b. Mustafa, Ali Bazın, ALAMASLI Aşiretinden Deli Ali oğlu Ahmed b. Murtaza, Sin:29, Maraşlı oğlu Mehmed, Sipahi oğlu,
339	Kışlak-ı Kulaksızoglu	7	11	1					1							Kulaksız oğlu Kara Mehmed, Kulaksız oğlu Zeynel, Nazar oğlu Ümmi İbrahim, Resul oğlu İbrahim
339	Kışlak-ı Kaber	7	15	1	2											Kamış oğlu Halil, Kör Cuma oğlu Hüseyin,
339	Kışlak-ı Akpınar	14	31	4												Pak Mehmed oğlu Mustafa, Topal Halil oğlu, Mehmed b. Abbas, Bozu oğlu, Gedik oğlu, Kel Hasan
339-	Kışlak-ı	17	23	4										4		Emir Veli oğlu Muk'ad Cuma, Ahmed b. Muk'ad Cuma, Kara Osman oğlu, Ebu Seyf oğlu muk'ad Asef, Genço oğlu, Halil b. Kel Aliyaz, Reşvan Ali oğlu Halil, Kalender oğlu, Kekil oğlu Memiş
340	Kulağuzlu	16	24	6												Piskütlü oğlu Memiş, Cuma oğlu, Hüseyin b. İbrahim, Ali b. Sarı Ali, Mustafa b. Kasım, Zor Abbas oğlu muk'ad ebubekir, Ahmed b. Bektaş
340	Kışlak-ı Mustafaçelebi	10	21	2												Uzun İbrahim oğlu Halil, Hasan b. İlyas, Bektaş b. İlyas, Hük oğlu Osman, Abdal oğlu, Ali Şir oğlu, Çavo oğlu,
340	Kışlak-ı Dündüklük	26	40	2										2		Güllü oğlu, İbrahim b. Bayram, Ferik oğlu, Hasan b. Hasan, Kalu oğlu, Kara Hasan oğlu, Balcı oğlu Karıslı oğlu
341	Kışlak-ı Bekaroglu	5	9													Bekar oğlu Derviş Halil b. İsmail, Sin:28, Karındaşı Ali, Bekar oğlu Yek-Çesim Halil b. Yusuf, Köse oğlu Ali
341	Kışlak-ı Mollabasanoglu	18	30	2										2		Munzur oğlu Hüseyin, Munzur oğlu Nebi, İsmail b. Hasan, Resul oğlu Koca, Muk'ad Molla Ahmed, Molla Hasan, Heyet oğlu Mustafa, Gülle oğlu, Mustafa b. Bektaş, Muk'ad Ebubekir,
341-	Kışlak-ı	37	58	13		1			1							Halil Kahya oğlu, Topal Halil oğlu, Cerid oğlu, Kahtı Mehmed oğlu, Terkman oğlu, Topal Şamı oğlu, Arab oğlu, Mansur oğlu, Geykeli Aşiretinden İsmail b. Hasan, Uzun oğlu, Cebrail oğlu, İbş oğlu, Millî Aşiretinden Bodur oğlu Ali b. Mehmed, Topal oğlu, Kadir oğlu, Palabıyık oğlu, Eymirze oğlu
342-	Kışlak-ı Yeni	34	62	12		1			1							Davud Kahya oğlu, Millî Aşiretinden Kahya oğlu Yusuf b. Mehmed, Tencirli oğlu, Badıllı Aşiretinden Tatar oğlu Halil, Badıllı Aşiretinden Ahmed, Badıllı Aşiretinden Abbas, Kör Mustafa oğlu, Ebu Seyf oğlu, Hallici oğlu İbrahim, İspir oğlu, Çıno oğlu, Terkman oğlu, Cam Ali oğlu, Zülfi oğlu, Genço oğlu, Mahmud oğlu, Nebi oğlu, Urak oğlu, Altun oğlu
343	Kışlak-ı Kanlıhosman	10	18	2												Kanlı Oğlu Es'ad Paşa Tüfenkçi Başısı Abbas b. Osman, Genço b. İbrahim, Mehmed oğlu, Abbas Kahya oğlu, Süleyman oğlu,
343	Kışlak-ı Şalioğlu	14	27	3												Mazı Başlı Hüseyin Ağa bî Hızır, Şahin oğlu, Hasan oğlu Mustafa, Şalı oğlu Mehmed b. Süleyman, Şakaklı Hasan, Abbas oğlu, Muk'ad Halil, İstanbullu oğlu yetim-i sabı, Ali b. Ali, Sin:7

Sıra	Köy Adı	Hane Sayısı	Toplam Nüfus	M. (Askerlik için uygun)	Dersaadet de olan	Gurbette olan	Misafir olan	Fevri olmuş	Ref-i (başka diyara gitmiş)	Hizmetkar	Fratri	İnam	Karye Kâhyası	Muk'ad	Silale/Lakap
343	Kışlak-ı Keşlik	22	34	4				1		1					Şahin oğlu, İsmail b. Molla Cuma, Cuma oğlu, Mustafa Kahya, Hüseyin Kavası, İsmail oğlu, Perişanlı oğlu, Tirhan oğlu, Aşık oğlu, Haled/Halid oğlu, Şir oğlu, Battal oğlu, Emir İsmail oğlu, Bektaş oğlu, Mikail oğlu, Emir İsmail oğlu Nesimi Hizmetkar Emir Veli oğlu Meczub Süleyman, Şim:45
344	Kışlak-ı Soyueak	7	14												Yeğen Nebi oğlu, Köylü oğlu, Kel Ali oğlu, Mehmed Hamdi, Ak Dağlı oğlu, Akdağ oğlu, Deli Şaban oğlu
344-345	Kışlak-ı Göpsan	58	103	17				2							Şahin Kahya oğlu, Kamber oğlu, Çiplak Kahya oğlu, Kel Mustafa oğlu, Erzur oğlu, Uzun oğlu, Mercan oğlu, Merd oğlu, Tağan/Doğan oğlu, Mezgadlı Veli muk'ad Megüt, Köseçikli oğlu, Öksüz oğlu, Haydud oğlu, Kamber oğlu, Kadem oğlu, Şik oğlu, Köseçikli Hızır, Ali Kişe oğlu, Sağır oğlu, Adaf/Esaf oğlu, Sarı Mehmed oğlu, Kel Bektaş oğlu, Erimanlı oğlu, Molla Halil
345-346	Kışlak-ı Çikhasan	12	24	1										1	Kuru Kev/Keve oğlu, Kör Süleyman oğlu, Deli Bekir oğlu, Çik Hasan oğlu Mehmed b. Hasan, Balı oğlu, Herç oğlu,
346	Kışlak-ı Kozluca	29	48	8				6							Kör Hasan oğlu, Salık Mehmed oğlu, Köse Ahmed oğlu, Kör Bektaş oğlu, Altun oğlu, Salev/Halet Mehmed oğlu, Sekban oğlu, Kör Mehmed oğlu, Çıllı Ali Kahya, Yakub b. Osman, Öksüz oğlu muk'ad Ali, Gakelli oğlu muk'ad Süleyman, Başlı oğlu muk'ad Mustafa, Kev/Keve oğlu muk'ad Memiş, Öksüz Cuma, Çopur Mehmed
346-347	Kışlak-ı Fındikh	38	80	8										4	Kardus oğlu, Melek oğlu, Küsedü oğlu, Bazalılı oğlu, Kuru Ali oğlu, Hallı oğlu, Haydud oğlu, Selman oğlu, Nefes oğlu, Fatma oğlu, Canbeğli oğlu, Kaz Hasan oğlu, Çömez oğlu, Bali oğlu, Memiş oğlu, Seyyid oğlu, Muk'ad Ali, Eyyüb oğlu
347	Kışlak-ı Haydud oğlu	10	16	3											Haydud oğlu Şahin, Haydud oğlu Ali, Topal oğlu, Kalender oğlu, Ahmed b. Kel Davus, Meczub Soyтары Ali bi Zülfikar
347-348	Kışlak-ı Palabıyık	16	24	1										2	Naz oğlu, Topal oğlu, Reşvan oğlu, Surnaçı oğlu, Berses/Barsen oğlu, Kız Ali oğlu, Çorumlu Kalaycı Muhsin, Tavlaçı oğlu, Kansı? oğlu, Ali Kişe oğlu
348-349	Kışlak-ı Karagözöglü	46	86	14				3							Bayram oğlu, Mehmed b. Cenesiz Ahmed, Kara Göz oğlu İsmail, Budak oğlu, Kara Göz oğlu Mehmed, Kör Halil, Muk'ad Mehmed, Çolak Cuma, Muk'ad Kör Hızır, Emir İsmail oğlu, Molla Abbas oğlu, Çoban İbrahim, Kuru oğlu, Meczub Çoban Hasan, Kınır oğlu, Karnes oğlu, Kara Göz oğlu Hüseyin, Balı oğlu, Yörtük oğlu, Kara Göz oğlu Musa, Ali b. Küçük Hasan, Keyik oğlu, Aşır oğlu, Kalmaz oğlu, Cenesiz oğlu, Küçük Mustafa oğlu,
349-351	Kışlak-ı Badın	83	188	19				6						3	Abbas oğlu, Misir/Meysir oğlu, Çemişgezekli muk'ad Abdullah, Kapı oğlu, Güncü oğlu, Küle oğlu, Veyude oğlu, Savıklı oğlu, Kaptur, Boz oğlu, Kamber oğlu, Gedik oğlu, Kara Hacı oğlu, Bektaş oğlu, Berik Halil, Avaz oğlu, Kel Hasan, Ali Köse oğlu, Bayram oğlu, Derviş oğlu, Senem oğlu Mehmed b. Halil, Dilki oğlu, Güncü oğlu, Kara Musa, EVKAT karyeli Torun oğlu Satılmış, İlyas oğlu, Derviş Hızır,
351	Kışlak-ı Kuyueak der-Varayözü tabi-i Amasya	15	28	3	2			1						1	Ali b. Deli Hızır, Muk'ad Hızır bi Ahmed, Gedik oğlu, Çop Kuran oğlu, Aşık Hasan oğlu, Topal Hacı oğlu, Halil b. Deli Cafer
351	Kışlak-ı Koyuncu	22	41	5			1								Murtaza b. Molla İsmail, Halil b. Mehmed Ali, Ali Kahya oğlu, Genç Ali, Küçük İsmail, Molla İsmail oğlu, Sarı Kamber oğlu, Çorlu İsmail oğlu, Cıran oğlu, Hüseyinbadda Balıkhisar karyeli Dal Ahmed oğlu Hasan b. Ahmed(Misafir-sener?)
351	Kavakalan der Varayözü der-kaza-i Amasya	34	62	10	1			2							Kara Bekir oğlu Veli, Davud b. Nebi, Ali b. Nefes, Küçük Mustafa oğlu, Muk'ad İsmail, Halil b. Satılmış, İsmail b. Mustafa, İsmail b. Mehmed, Halil b. Mustafa, Mehmed b. Memiş, İbrahim b. Memiş, Hüseyin b. Osman, Halil b. Veli, Kürd Mehmed oğlu, Mehmed b. Halil, Halil b. Hüseyin, Hüseyin b. Hasan, ... Karılı Mehmed b. Mustafa, Ahmed Efendi oğlu
352-354	Kışlak-ı Büyüksisla der-Varayözü der-kaza-i Amasya	87	168	21											Doğan oğlu, Topal oğlu, Arslan oğlu, Kara İbrahim oğlu, Sağır oğlu, Mehmed b. Bektaş, Halil b. Hasan, Mehmed b. Halil, Topal Musa oğlu, Mehmed b. Zeynel, Dedü oğlu, Ali b. Çolak Mehmed, Sinke oğlu, Çopur Yusuf, Deli Arslan oğlu, Hasan oğlu, Arslan oğlu, Çoban İsa oğlu, Küçük Mustafa oğlu, Kalender oğlu, Hasan b. Arslan, İbo oğlu, Ali Kethüda oğlu, Asam ve bizbâne (Sağır ve disiz) Musa, Hacı oğlu, Küçük Mehmed oğlu, Mehmed b. Süleyman, Zeki oğlu, Kör Halil oğlu, Kara Mehmed oğlu, Hasan Kişe oğlu,
354-355	Kışlak-ı Cevzli der-Varayözü der-	40	71	14			1	4						3	Abad oğlu, Şaban oğlu, Eli Efendi oğlu, Sakallı oğlu, Uzun Hasan oğlu, Muk'ad Ali b. Abdülkerim, Garib oğlu, Eymirze oğlu, Mahmud oğlu, Öksüz Mehmed oğlu, Musa b. Mehmed, Bektaş oğlu Bayram, Cuma b. Bektaş, Emir Cuma oğlu, Ehl-i İman oğlu

Sayfa	Köy Adı	Hane Sayısı	Toplam Nitfus	M. (Askerlik için uygun)	Dersadet'de olan	Garb	Gurbette olan	Misafir olan	Fevt olmuş	ref-i (başka diyara gitmiş)	Hizmetkâr	Frati	İmam	Karye Kâhyası	Muk'îd	Silâle/Lakap
	Kaza-i Amasya															Bozoklu Ali b. Ali (Misafir sene:11), Yeni elli oğlu, Kürd oğlu,
355-356	Kışlak-ı Şarklı der-Varayözü kazâ-i Amasya	47	93	10					5							Hızır oğlu, Alın oğlu, Hasan b. Cuma, Halil oğlu, Kara Doğan oğlu, Kılıç oğlu, Mollaca oğlu, Kara Bektaş oğlu, Kabal oğlu, Taş oğlu, Sarı Çucok oğlu, Kır oğlu, Tırmaksız oğlu, Sarı Mehmed oğlu, Derviş oğlu, Ali Kalender oğlu, Karib oğlu, Yusufoğlu, Ali, Molla Ahmed oğlu, Halil oğlu, Kopul oğlu, Sofu oğlu, Hüseyin b. Ali
356-357	Kışlak-ı Efkari der-Varayözü der-Kaza-i Amasya	35	63	9					3							Köse oğlu, Ahmed b. İsmail, Çiçek oğlu, Tacir Ali, Allah(Esir) verdi oğlu, İspir oğlu, Çolak oğlu, Davud oğlu, Tecir oğlu, Hüseyin oğlu, Kel Yakub oğlu, Hamza torunu İbrahim, Kara Melek oğlu, Derviş Halil oğlu, Kavilli Aşiretinden Sikarlı oğlu Hasan b. Mahmud (Sabı oğulları Ali, 7 ve İsmail, 6), Mahmud b. Hüseyin
357	Kışlak-ı Gaffarlı, der-Varay Özü, der kazâ-i Amasya	31	70	9					5							Hacı b. Eymirze, Çakır Osman oğlu, Ahmed b. Mehmed, Eymirze oğlu, Hasan b. Hasan, Kiri Bali oğlu, Çudâr oğlu, Ali Şir oğlu, Nebi b. Nebi, Ali Genco b. Ali, Bektaş b. Mustafa, Veli b. İbrahim, Emine Kammın oğlu Ahmed b. İbrahim, Uzun Hızır oğlu, Çolak Osman oğlu,
357-358	Kışlak-ı Başermeni, der-Varayözü, der-Kaza-i Amasya	27	48	8					1	1						Ali b. Köse Süleyman, Arslan Hasan, Hadice oğlu, Bulad oğlu, Halil Koca oğlu, Yusuf b. Hasan, Kavilli Aşiretinden Erzincenli oğlu Ali b. İsmail, Kavilli Aşiretinden Hüseyin b. Cemo, Ahmed b. Mehmed, Kürd Bekir oğlu, Hasan b. İbrahim, Hasan b. Mehmed
358-359	Kışlak-ı Eymirli, der-Varayözü, der-Kaza-i Amasya	25	38	5					1							Öksüz oğlu, Ali Şir oğlu, Tohluk oğlu, Cavelek oğlu, Kayısız oğlu, Hadice oğlu, Kel İbo'nun yetimi sabi Ahmed b. Ali, Sabi-i yetim Hüseyin b. Musa, Fatuk oğlu, Melli/Milli Ali oğlu, Mirdişli Aşiretinden Hasan b. Hüseyin, Mirdişli Aşiretinden İsmail b. Hüseyin
359	Kışlak-ı Kellek, der-Varayözü, der-Kaza-i Amasya	24	51	4		2			1							Kalecikli oğlu, Kır Derviş oğlu, Kara Ayşe oğlu, Kızır oğlu, Sart Cavuş oğlu, Güzçü oğlu, Küyüm oğlu, Cemal oğlu, Göza Ali oğlu, Köpür oğlu, Reçko oğlu, Alo oğlu, Temo oğlu,
359-360	Kışlak-ı Çayan, der-Kaza-i Mecdözü	30	59	15					3							Şah Veli oğlu, Allahverdi oğlu, Kır oğlu, Mehmed Ali oğlu, Mustafa b. Abdullah, İsmail b. Abdullah, Garib oğlu, Barar oğlu, Aye/Eye oğlu,
260-362	Kışlak-ı Çulpara, der-Kaza-i Mecdözü	91	175	18		1			7	4			1			Halil b. Ali, Köse Kahya oğlu, Taguran oğlu, Karye İmamı İsmail oğlu Mehmed b. Ali, Köçek İsmail oğlu, Baş oğlu, Melek Mustafa oğlu, Solak oğlu, Deli Musa oğlu, Keşir oğlu, Ak Bynk oğlu, Nefes oğlu, Halil oğlu, Toğan oğlu, Nuruz oğlu, Şib Dudak oğlu, Kav oğlu, Memduh oğlu, Kara Arslan oğlu, Mehmed b. Ali Kahya, İlyas oğlu, Zaferan oğlu, Topal Hasan oğlu, Mir oğlu, Boz oğlu, Kara Cavuş, Kamber oğlu, Kör İbiş oğlu, Zeyneb oğlu, Kuyucaklı oğlu, Deli Toğan oğlu, Çolak İsmail oğlu, Tuz oğlu, Hatun oğlu, Cavlek oğlu, Kürt oğlu, Muk'ad Deli Hasan b. Mustafa, Kırılı Mehmed oğlu, Harlahor oğlu, Buzo oğlu, Topal oğlu, Mirdişli Aşiretinden İbrahim b. Mehmed, diğer karındaşı Timur b. İbrahim, diğer karındaşı Ali b. İbrahim, Mirdişli Aşiretinden Resul b. Mehmed, Mirdişli aşiretinden Ama Mehmed b. Abdülhamdi, Sin:85, oğlu Said, Sin:30 (Çolak oğlu muk'ad İsmail b. Hüseyin Sin:70 diğer oğlu Hasan GAİB, sene:6)
362-363	Oymağ-ı Celaloğlu, der-Kaza-i Mecdözü	64	140	19					9							Şeyho oğlu, Cello oğlu, Şero oğlu, Kör Ali oğlu, Çalık Hasan oğlu, Alaf oğlu, Kör Yusuf oğlu, Ak Kız oğlu, Eymirze oğlu, Mustafa b. Veli, Yusuf oğlu, Mehmed b. Murtaza, Halaç oğlu, Beğli Ali oğlu, Keleş/Gülüç Mehmed oğlu, Deli Bektaş oğlu, Ters Ömer oğlu, İsa b. Mehmed, Cancı oğlu, Kel Kemüt oğlu, Nefes oğlu, Kel Yusuf, Kelet oğlu, Kara Süleyman oğlu, Halil oğlu, İmam Hüseyin oğlu, İbiş oğlu, Ömer oğlu, Ömer oğlu, Ali b. Mahmud, Hasan b. İbrahim, Mirdişli Aşiretinden Ahmed b. Hasan, Hüseyin b. Mehmed, Zelha oğlu, Kel Piri oğlu, Hasan b. Mahmud, Canbeğit Alişan Bey Aşiretinden Ali b. Hasan, Hüseyin b. Ebubekir, Halil b. Hacı, İmam Hüseyin oğlu,
363-	Kışlak-ı Gaffarlı	61	112	15				5	8	5						Mustafa b. Mustafa, Aşır oğlu, İbrahim oğlu Yusuf, Hüseyin b. Kara Mahmud, Kamber oğlu, Vandal oğlu, Hacı b. Süleyman, Molla

Sayfa	Köy Adı	Hane Sayısı	Toplam Nüfus	M. (Askerlik için uygun)	Dersadet'de olan	Gaib	Gurbette olan	Misafir olan	Fev'i olmuş	ref-i (başka diyara gitmiş)	Hizmetkâr	Fırtı	İmam	Karye Kâhyası	Muk'ad	Silale/Lakap
364	der-Varayözü, der kazzâ-i Amasya															Mustafa oğlu, İbrahim b. Mehmed, Nebi b. Abdullah, Bekdaş b. Hasan, Köse İbiş b. Veli, Dal Ahmed b. Halil, Süleyman b. Süleyman, İbiş b. Kara Ali, Ali b. Veli, Kara Mehmed oğlu, Abdullah b. Hüseyin, Bekir b. Mustafa, Mehmed b. Mustafa, Denu/Veno oğlu, Dal Mizrak oğlu, Kahveci Yusuf oğlu, Çorum Sancagında Tozlu Viran Karyeli Kırk Oğlu Süleyman b. Mehmed (Misafir, sene:5), Muk'ad Mehmed b. Mehmed (Misafir), Dal Ahmed oğlu
Toplam		3434	6505	926	69	34	4	28	258	81	10	1	13	18	39	Muk'ad sayımları tam değildir.